

પ્રજાનંદુ

૦૫/૫

કિર્તી ૩ આના

અધિકારિક કામકાજની આગાહી સાથે

વો ઈ ન ની

ઉત્તમવળ કારકિર્દી જળવાય રહી છે.

ગત વર્ષના વાર્ષિક રીપોર્ટમાંથી ફેરલાંક તરી આવતાં આકર્ષણો આ રથાં:
૧૯૭૫ ના વર્ષની અંતે કંપનીની પ્રગતિ દરેક દિશામાં અપૂર્વ રહેવા પામી છે.

- (૧) રૂ. ૪૪,૦૦,૦૦૦, તું સુધે નવું કામકાજ કે જે દિનંતી જુની તેમજ નવી ૬૩ ટકા કંપનીઓના છેલ્લાં વર્ષના કામકાજથી પણ વધુ છે. એકત્રીય થોળાની સંકળ ગ્યતાનો ખ્યાલ આપે છે.
- (૨) અર્થનું ઓછું પ્રમાણ કે જે પ્રમાણ આંકડાસામીએ મુકર ક્ષેત્રી હસ્તાંજ છે અને આટલીજ હયાતીયાથી કંપનીઓની અપામણીમાં ઓછામાં ઓછુંજ છે-તે સહગતાનું પ્રથમ પગલું તેમજ વૈડનની હસ્તમરુક્ત વ્યવસ્થાનું વિચારન કરાવવા પુરતું છે.
- (૩) દિનંતી અનેક નવી તેમજ જુની કંપનીઓની સરખામણીમાં લેખનું થલું ઓછું પ્રમાણ કે જે કામકાજની ઉત્તમતાની સામિતી છે.
- (૪) લાઇફ-ઇન્ડર્માં ૨૭૨ ટકાનો વધારો, દરદ મેશ વધતી જતી સરજાણની ખાત્રી આપે છે.
- (૫) પ્રીમીયમ આવકમાં ૧૦૦ ટકાનો વધારો-મગીન તેમજ અનુગમ વિશામ પ્રસારિ છે.
- (૬) માણ મેશના કામકાજમાં ૧૦૦ ટકાનો વધારો પોલીસી ધગતવાગાઓની અતોપમક સેવાનું પરીણામ છે.
- (૭) સાગમે 'લાઇફ ઇન્ડર્' તું મહત્તમાં મહત્ત જામીનગીરીઓમાં રોકાણ નાણાં વિશ્વક સાવચેતીમરી નીનિતો ખ્યાલ આપે છે.
- (૮) શેક્ષણ ધ્યેય મક્ક ઉપરનો ધ્યેયો વધારો એમને એમજ અનામત પડેશે છે, આથી સહગતામાં તુદટ વધારો થયો છે.
- (૯) અપ મળ્યુ પ્રમાણ : કે જે સાગ જોનજ માટે અગત્યની ખાત્રી છે.
- (૧૦) પગાન ધ્યેયી વિશાળ ધાકમ તેમજ ખીન પગાર ધ્યેયી તેટલીજ મોટી યાજ્ય નાણાં ખાત્રીનું અપૂર્ણ વિશ્વાસપ્રેરક જળ મુચવે છે. દિનંતી રથપાએસ ૬૩ ટકા કંપનીઓ કરતા પણ આ ધાપણ વધુ છે.

જ અમારી આ ફોલેહથી અમે આજ મગદર છીએ દિનતુ આવી જુનકાળની અગાધારણ ફોલેહમાજ સતે.૫ માની ગેસી ન રહેતાં તેથી પણ અધિક ફોલેહની અમેને આકાંક્ષા છે. આવી પ્રગતિકારક કંપનીને જુલકાળતા કામકાજ કરતાં લવિધ્યના કામકાજનો સવાલ વધુ અગત્યનો છે.

જ આપ પણ જે અમારા વિચારે સાથે મળતા ધર્મ લવિધ્યના કામકાજની અગત્યને વધુ સ્થાન આપતા હો, અને એવી કંપની કે જેમાં ઉત્તમવળ લવિધ્ય માટે વ્યવહારૂ થોળાની હાજરી હોય, અને આપને સફળતાનું જ વાતાવરણ પસંદ હોય તો આપની પસંદગીનો કળમ વૈડન ઉપર જ હજશે.

ધી વૉડન ઈન્સ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.

"ઉત્તમવળ લાવિની આગાહી આપતી કંપની"

અસદાવાદ : સુખર્ષ : ફેરકેતા : મદ્રાસ : પુના

પ્રજા પંથુ

✽ વેપાર - ઉદ્યોગ ✽

તારી, મુદ્રક અને પ્રસારક : હિન્દુસ્તાન પ્રાઇવેટ પ્રેસ લિમિટેડ, ૧૧, બ્રિજ રોડ, અમદાવાદ

ચોથો વિશેષાંક : રવિવાર, તા ૨૪ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૭

ગુજરાતના વેપાર-ઉદ્યોગ

❦ ❦ ❦

[લેખક : નીરજ દેસાઈ]

❦ ❦ ❦

ગુજરાત અને વેપાર એ બંને શબ્દો એકબીજાના પરાય છે તેવું ગુજરાતના વેપાર-ઉદ્યોગના ઇતિહાસ ઉપરથી જાણ થી શકાય છે. ગ્રામીણ નગરો અને સમગ્ર ભારતીય સુની તેજના-મત્તાના વેપાર તથા માટે ગુજરાતના મોટામોટા જતા નગરોના જૂના અને ગુજરાતી સમાજની હતી જે ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ગુજરાતની ગણી અને મનમન ઇતિહાસ પીગમીડા માં મળીને તેના નામો ગુજરાત તથા દક્ષીણ

ને સોલુ મેગરુ સિની સની પ્રાણમાં પણ ગુજરાતના મદદી વેપાર દુનિયાભરમાં મચી પામતો હતો. તે પ્રાણ મોટું મદદ હતું તે તથા જાણ, પાટલી પુત્ર ને મનમારનો માન પરજેશ જતા થતો. તે મનમાર દાખા પિત્તનો સામાન વાઝાનો સામાન અનાજ, તેલીમીયા એ તે મનમારની ગુજરાતની મુખ્ય નિગમ હતી જે ની નમી મદદ મુનીમાં હતો. આથી મદદ જતા અભાન અને પાન મુ વેપારના

ગોટાં કેટલો તરીકે સ્થિતિત્વમાં આવે છે. આક્રિષ્ટથી સીન સુખીના આખા વેપારના અવરજવરના ક્ષય તરીકે ખંભાન ઇનિડાસપ્રસિદ્ધ બન્યું છે. વેપારમાં પણ વિવિધતા આવે છે. ગામડાનો અને મેલાનો લાંબો વેપાર દુનિયાભરમાં પહેલે નંબરે આવતો. આ ઉપરાંત કાપ, આમળાં, રેશમી કાપડ, કાગળ વગેરેનો વેપાર બંદેશી પ્રમાણમાં શરૂ થઈ બંધ છે. કાગળ, ચામ, ગળી લોટું, પિત્તળ, અનવસ, કિનચામ, તેનાં કારખાનાં ગોટાં ગોટાં શહેરમાં શરૂ થઈ નવા છે. એ વખતે સુવત્તાની કંપી સમૃદ્ધિ હતી તે ચોદશી સદીમાં મોગાગ્રાજી ગોટીને (પીરમોનો ચાંચિયો તેણે) માતાની રેનીથી બંદેશાં ચોદ પલાળો ખલાસમાંથી લૂંટ્યાં હતાં, તે ઉપરથી ખ્યાલ આવે.

સુવત્તાનો તથા મોગાનો અવસા આ વેપાર મળે મળે છે. મોગાનો ગમખમાં શાનિ હોવાને કારણે તથા મુગાપ સાથે વપારી સંબંધ થવાને કારણે તેનાં પહેલાં કાગળ સુવત્તાનંત ગયે છે. અગ્રેજો તથા વચકાઓની પહેલી કાંઈ સુવત્તામાં નંખાળ છે. આખી દુનિયાના વેપારીઓ સુવત્તા એકા યથા લાગ્યા હતા. અંગરખનો મૂકો પૂરકારમાં મરૂ થઈ ગયો હતો. સુવત્તાની વેપારીઓ માત્ર આજે જ ઝરેરીઓ તરીકે પ્રતિનૂત્યથી મલાતા, પ્રથમથી જ તેમની એ ધધામાં પ્રવિષ્ટા. બંનેડો છે. ઝરેરાન ને આજેનાં પાસાં, અનાજ, કમ્પી, કાપ, અંબર, તેવ, સાણ, કાગળ, મીનુ, સારિયું, રેશમી તથા સુવત્તા કાપડ, રંગબેરંગી પવગાં પહેરાં વગેરે; ને પહેરાંથી લોડાનો સામાન, લીંગ, અનવસ, મેવા, તેમનો, મોપારી, બીની કાપડ અર્થે કિતરતાં વડાણો બાંધવાનું કામ ધર્મદાર શરૂ થઈ છે. નેપાસનનું પિરટરી વડાણ સુવત્તામાં ખપેલું છે, તે ઉપરથી સુવત્તામાં વડાણો ક્યાં મળવાનાં હતાં તેના ખ્યાલ આવશે.

મોગાવાનો અન, તે અગ્રેજી અનમનો વિકાસ તે આજના વેપારને લાભિષ મળી પડ્યા. અગ્રેજો એવા મુકામથી આવતા હતા કે ત્યાં પંખો પુલ

બેસી ગયો હતો, ત્યાં પંખથી ધણું ઉત્પાદન થતું હતું. તેમને માત્ર કાયાં સાધનોનો ખપ હતો. અગ્રેજી અનમનો જેમ જેમ વિકાસ થવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેમની નીતિ હિંદના ઉદ્યોગોને લોડવા તરફ જવા લાગી; સુવત્તાનાં બંદેશ જ્યાં થતાં મોંઘાં. મોંઘાં જેવાં નવાં બંદેશને સીધું ઉત્તરન મળવા માંડ્યું, રેશ્વેઓ આવીને ઉત્તર તથા દક્ષિણનો વેપાર પોતાની સાથે લાણી મળી. મંત્રકામને લીધે તેનું ઉત્પાદન સ્થગિત પડ્યું, તે પણ ઉદ્યોગો બંધ કરવામાં કારણભૂત થઈ પડ્યું.

હાલ તો બંદેશ તરીકે ક્યારનું નિરૂપણો થઈ ગયું હતું. ખંભાનનો અખાન પુરાતો જતો હતો. યોધા તથા ધોલેરાનાં બંદેશ દેશી સભ્યો સાથેના કારણે લાંબે બંધ થવા માંડ્યાં. સુવત્તાનો વેપાર આમ ચોમરદમથી મુગાવા માંડ્યો, તેનું નામનિશાન બૂંસારી જતો કે મું તેની સ્થિતિ ઉત્તમ થઈ. ગળીનું વાવેતર બંધ થઈ ગયું. ખાંડ તો બેકરી પહેરાંથી આવવા માંડે છે. જોડા જતા હતા તેને બદલે ચોટુકે કાચું આમકું જવા માંડ્યું. કાગળ અને કાપડ એ બંનેના ઉદ્યોગ નામ પુરતાજ થતા હોય તેમ જણાવા માંડ્યું.

મધ્યલગી સમાજરચના તરે લાંબે આગળ બનવાનું, અને બને તે પણ ચોક્કસ છે; પરંતુ તે સાથે નવા મુગની સમાજરચના-ખાનગી મરી ઉપર વેપાર ગેરવાની પદ્ધતિવાળી સમાજરચના તુરત આવે. સુવત્તામાં પણ તેના પ્રારંભનાં ચિહ્ન જણાય છે. અગ્રેજ સાથેના વેપારને કારણે રાજાનિક વેપારીઓ, આક્રિષ્ટિયા એ જિજ્ઞા થવા લાગ્યા. તેને પોતાની મરી એવા મધમાં રાક્ષી નોંદાં કે જે નંદા અપાવે, જે મરીમાં વધારો કરી આપે. યત્રના ઉપોગ વગર આ કામ સરળ નહોતું, તે સુવત્તાનીની આપારી શુદ્ધિએ તુરત જોયું.

આમ સુવત્તામાં મંત્રકામ શરૂ થાય છે. મુકામના કારણે કારણના કાપની મીન મરૂ શરૂ થઈ.

ગુજરાતનું પાકનગર હિંદમાં કાપડનું અગ્રિમ સ્થાન મેળવવા તરફ દૃઢ કરે છે. કાપડનો વેપાર આજે એ સ્થાને પહોંચી ગયો છે; પરંતુ ગુજરાતનો વેપાર ત્યાંજ અટક્યો નથી; કામળ, દીનાસળીનાં કારખાનાંઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. દવાઓ અનાવવાનાં કારખાનાં સારી સંખ્યામાં આવતાં જાય છે. ચામડું દળવવાનો તથા ખટ-ચપચ અનાવવાનો ઉદ્યોગ વિસ્તરતો જાય છે. ભાવનગરમાં રૂબરૂનું તથા ખોડલાહટનો સામાન અનાવવાનાં કારખાનાં સાત પાયા ઉપર આવી ગયાં છે. પત્થર તથા લોહનો સામાન અનાવવા માટે યંત્રોનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. કાચાં કોલવા માટે જીનો તથા પ્રેસો, અનાજ દળવા માટે ધરીઓ, એ આજે દેર દેર જણાય છે. લાકડું વહેંચવા માટેની મીસો, સાણુ અનાવવા માટેનાં કારખાનાંની શરૂઆત કપારનીય થઈ ચૂકી છે. મશીનના ભાગે અનાવવા માટે પણ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે ને તેમાં થોડીધણી સફળતાપે પ્રાપ્ત થઈ છે.

પરંતુ ગુજરાતમાં કાચાં સાધનોની જે વિપુલતા છે, તે જોનાં આ વિકાસ તદ્દન નજીવો જ છે. ગુજરાતની અંદર લગભગ દરેક જનનો કાચો સામાન મળી શકે તેવી જગીર છે. તેના વેપાર માટેની યોગ્ય કાર્પગટિ તથા કુનેહ છે, મૂડી પણ છે, બંદરો પણ છે; આ બધાનું માત્ર સુયોજન જ થવું થો છે.

ઉદ્યોગના પાયારૂપે હમેશા ચાર પ્રધાન વસ્તુઓ તેજશ, ક્ષાર, દ્રાવણ અને લોહું છે. આ ચારે વસ્તુઓ ગુજરાતમાં મળી આવે છે. તેના જો યોગ્ય વિકાસ કરવામાં આવે, તો ગુજરાત આજ્ઞાદીનાં શિખરે જઈને જોમે. સાયરમતીના મૂળ અને માસિક ફૂંડાઓમાં થાય છે. તાપીના તટ ઉપરથી પણ માસિક મળે છે. આમાંથી ગંધક બેઠ્ઠે તેટલા પ્રમાણમાં બનાવી શકાય આની સાથે પાણીમાંથી વીજળીની મદદ વડે

કાર્બાઈડકોરીટ એમના બનાવી શકાય આની સાથે ક્લોરીન ગેસ, બ્લેચીંગ પાવડર વગેરે મીઠ-ઉદ્યોગને બરડી એવી અનેક મહત્વની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થઈ શકે.

તેજશની સાથે જ ક્ષાર આવે છે. ઉત્તર ગુજરાતનો ખારો પાટ મોડા ને પોટામથી ભરેલો છે. ક્ષાર પહેલાં મોટા પ્રમાણમાં અદિવા થના આમાંથી કાર્બીટ તથા લેક્ષીંગ મોટા તૈયાર થઈ શકે. ઘણે ઘણે હિસ મળે છે, તેમાંથી પણ મોડા તૈયાર થઈ શકે,

રંગ અને અન્ય બનાવટોમાં કોલસા તથા લોહ-કાના દ્રાવણમાંથી ઉત્પન્ન થતા કામર અને અન્ય સેન્દ્રિય પદાર્થોની બરડર પડે છે. કાચમાના દ્રાવણ માટે કામ જાગે તેવો કોલસો ઉત્તર કાશ્મીરમાં ને ખંભાત કને મળે છે, ને કાશ્મીરનો ગુજરાતમાં ક્યાં તેરો છે ?

લોહાનો ઉદ્યોગ એકવાર ગુજરાતમાં મોટા પ્રમાણમાં ચાલતો હતો. પછી તે તૂટી પડ્યો; પરંતુ યંત્રો આવ્યા પછી નાની નાની વર્કશોપ નીકળવા માંડી હતી. રણછોડભાઈએ “ધી ગુજરાત આર્થન વર્કર્સ લી.” નામની કંપની ડાબી દરવા પ્રયાસ કરેલો, પણ પાછળથી એ પ્રયાસ મૂકી દેવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતમાં કાચમાનો અભાવ છે તે કાઠે આના ઉદ્યોગને અડચણ પડે છે; ઉત્તર કાશ્મીરમાં તથા કચ્છમાં જગીરની નીચે કોલસો આવેલો છે, પણ તેમાં રાખોડીનું પ્રમાણ મોટું છે; પરંતુ આ અડચણ દૂર થાય તેવી આશા પડી છે. ઘોષા તથા હંમીટ પામે કુદરતી ગેસ મળી આવ્યો છે. એ ગેસથી લોહાની કાચી ધાતુ ગાળતી સરળ થઈ પડે.

આ ચાર ઉદ્યોગોનો વિચાર કરવા સાથે મહાનતા

કામના વપરાતી વસ્તુઓ જેવી કે, પતંગ, મીમેન્ડની
કપડો, કપડી, નળિયાં, વિવાહના રંગો-તેના ઉલોગો
માટે પાત્ર પ્રતી સમગ્ર ગુજરાતમાં છે રાજ્વીપણમાં
સાગમાં મારો ચૂનાનો પત્ર મળી આવે છે. રંગો
બનાવવા માટે જન્ય અને બીજા ધાતુઓના ક્ષાર
અર્થમાં મળી ગયે છે. મીઠામાં જરૂરી એવા ગસા-
યનિક દ્રવ્યો, રંગારી કામના દ્રવ્યો ગુજરાતમાં મારી
ગીને બનાવી મકાય તેમ છે.

મીઠાને વળતા ‘પ્રજા’ પદથી અર્થમાં મળતા ને
સાગ બનાવી શકાય. મરીનતા કેટલાક ભાગો અને
પીકર્સ પડેથી માથે સ્પર્ધા કરી શકે તેવા અહીં
બને છે.

ધાતુના ઉલોગો વિશે ગંભીરતાથી વિચાર કર્યા
નહોં. તાંબા-પિત્તળનાં, એલ્યુમિનીઅમનાં, જર્મન
મિસ્કરનાં વામણો અહીં બને છે; પરંતુ તે માટેનાં
પતંગનો મોટો ભાગ પરદેશથી આવે છે. આ પતંગ
અર્થમાં બનાવી મકાય.

કામના તથા કાચકા ઉલોગ પ્રજા જનકા જેવા
નથી. કાચનાં વાસણોનો ઉપયોગ ખૂબ વધતો જાય
છે. આ ઉલોગ માટે મુખ્ય રેતી અને મોઝા નેહરો.
કાચનો ઉલોગ ગુજરાતમાં જૂનો છે; કપડાવસ્તુમાં
દરજા કાચનો સામાન બને છે. આ ઉલોગને વિશાળ
પાયા ઉપર જેમ મદાગામ્ની ભાષણો લાગ્યા છે, તેમ
આખો પગ ચાલે નેહરો. કાચકાની બનાવટ પણ

એટલીજ જરૂરી ને એટલીજ મળી છે. કાચના માટે
જરૂરી એવા મીથર્મ તથા કપડાના ગાસા ખૂબ મળે
છે. તેને ધ્યાનમાં ન લઈએ તોપણ દેવદારની ‘મનના
ઝાડમાંથી માવો તૈયાર કરીને બનાવી શકાય.

ચામડાં અને રબરના ઉલોગ ઉપર જેટલું
ધ્યાન જુલુ નેહરો તેટલું નથી ગયું. ગુજરાતમાં
બેની મોટા પ્રમાણમાં થતી હોવાથી મગલા દેરનાં
ચામડાં મારા પ્રમાણમાં મેળવી શકાય. આ ચામડાં
માત્રીય પદ્ધતિએ કેળવવામાં આવે તો સાગ ખૂટ
બનાવવામાં મુશ્કેલી ન નડે, ને પરદેશી બેઝની
આયાત થતી અટકે. રબર માટે ખપમાં આવે એવું
દૂધ ઘોર, આકડો, વડ વગેરે ઝાડોમાં હોય છે.
આમાંથી સાગ પ્રમાણમાં દૂધ મેળવવામાં આવે તો
ગુજરાતમાં રબરનો ઉલોગ સાગ પાયા ઉપર
આવી શકે.

આવા તો કેટલાય ઉલોગો વિશે લખી શકાય
તેમ છે. તેની યાદી બનાવવા બેસીએ તોપણ બીજા
પંદર પાનામાં તે પ્રતી ન થાય. સિદ્ધિ કા સમકામની
નીતિ આપણા ઉલોગોના વિકાસમાં અડચણ કેપ તો
થવાની જ છે, પરંતુ તે હોવા છતાંય અન્યાય જે
મડી ગુજરાત પાસે છે, કુતોદ તથા અવસ્થા-શક્તિ
છે, તે જેનાં આમાંનું બધું રવનંત્ર થઈ શકે તેમ છે.
આ વિકાસ જેટલો અડચણી થશે તેટલું ગુજરાત
બીજા વળી ગીને આગળ વધી મકાય

અમદાવાદનો મીલઉદ્યોગ

[લેખક : શ્રી. હરિલાલ વાડીલાલ કાપડીઆ]

* *

અમદાવાદનો મીલઉદ્યોગ લગભગ સિતેન્

વર્ષ ઉપર શેઠ રણછોડભાઈએ પહેલ વહેલે શહેરની મધ્યમાં મીલ બાંધીને સ્થાપેા હતો, ત્યારપછી શેઠ ભેચરદાસ લક્ષ્મીએ એક મીલ નદીના કિનારા ઉપર બાંધી હતી. વખત જતાં આ બન્ને મીલો શહેરની આંદર હોવાથી વસ્તીને ઘણીજ ત્રાસરૂપ થઈ પડવાથી નવી મીલો બાંધવાની મંજૂરી શહેરના ક્રાંટ બહાર વસ્તીથી દૂર, આપવામાં આવતી. પરંતુ ધીમે ધીમે શહેરનો વિકાસ થવાથી બહારની મીલો પણ શહેરની મધ્યમાં હોય તેવી સ્થિતિ હાલ તો થયેલી છે અને શહેરને મીલોની ધુણીથી અસહ્ય ત્રાસ ખમવો પડે છે. મીલોના ધવામાં જેમ જેમ સારી કમાણી થતી ગઈ, તેમ તેમ શહેરના બીજા વેપારીઓ મીલો બાંધવા લગ્યાવા લાગ્યા, અને ધીમે ધીમે મીલોનો વધારો થઈને આજે અમદાવાદમાં લગભગ ૮૪ મીલો થઈ છે. મીલોની સંખ્યા વધવાથી શહેરની વસ્તી પણ ૮૦ હજાર ઉપરથી વંધીને લગભગ ચાર લાખ જેટલી થઈ છે.

પહેલાં તો મીલો એકલી સત્તર બનાવવાનીજ શકવામાં આવતી હતી અને તેનું સ્તર ચીનમાં મોટા ન્યામાં જતું હોવાથી તેમ દેશમાં હાથશાળામાં વપરાતું હોવાથી મીલોને આશરે નહેાં યતો હતો; પરંતુ વખત જતાં ચીનમાં સત્તર જેટલું બાંધ થવાથી મીલોને ફરજિયાત કાપડ બનાવવાની શાળો મૂકવાની જરૂર પડી; પરંતુ ઘણાં ભાગે તે કાપડ એટું બનાવવામાં આવતું હતું કે જે કાપડ રંગવાનાં ઉપયોગમાં લાઈ શકાયું હતું, અને તેથી અમદાવાદની આસપાસ કાપડ રંગવાનો મોટા પ્રમાણમાં ઉદ્યોગ

ચાલતો હતો. પરંતુ છેલ્લા પંદર વરસથી તો અમદાવાદના મીલઉદ્યોગે કાપડ બનાવવામાં એટલી બધી પ્રગતિ કરી કે એકાદ મીલ સિવાય કોઈ મીલ સુતરની રહીજ નથી; એટલુંજ નહીં પણ લોકોની માંગને સતોપવાની ખાતર પરદેશથી એટલે આફ્રિકા, અમેરિકા અને ઇંગ્લિન્ડમાંથી લાંબા તારણે કે લાવીને ઝીલું અને કુમારવાણું કાપડ અમદાવાદની મીલો બનાવવા લાગી. તેમાં પણ બાવી મીલો થવાથી અને મીલો મીલો વચ્ચે કાપડ બનાવવામાં સરખી હરીફાઈ થવાથી હવે તો મીલો મોટા જથ્થામાં કાપડ રંગવા લાગી છે; અને થોડા વખતમાં છાપવાની કળા પણ મીલોમાં દાખલ થશે, એમ લાગે છે. મુઆઈ કરતાં અમદાવાદનો મીલ ઉદ્યોગ લગભગ ત્રીસ વર્ષ મોટો છે, છતાં મુઆઈમાં અત્યારે ૮૦ હજાર શાળો કામ કરે છે ત્યારે અમદાવાદમાં ૫૧ હજાર શાળો કામ કરે છે, તેમાં બાજે લગભગ ૨૬ મીલો તો રાત દિવસ ચાલે છે. અમદાવાદની મીલોને નજીકમાં ૩ મંચે છે, તેમ તેનો બજાર નજીક છે, છતાં અમદાવાદની મીલોએ પરદેશી કે લાવીને આખા દેશની માંગને પહોંચી વળવાનો પ્રયાત્ન કર્યો છે અને બાજે લગભગ ૨૦ કોડ રૂ. નું કાપડ અમદાવાદની મીલો બનાવે છે અને તે દેશની ચારે બાજુએ વેચાય છે. ન્યાંસુધી અમદાવાદમાં ૨૦-૨૫ મીલો હતી, લાંસુધી અમદાવાદની મીલોની એક પણ ગાંસડી કલકત્તા, મદ્રાસ કે અનુસર જતી નહોતી; પરંતુ અત્યારે અમદાવાદના માલતો મોટો ભાગ ઉપરનાં શહેરોનાં બજારોમાં ખપે છે. અમદાવાદમાં મીલઉદ્યોગ સિવાય બીજો ઉદ્યોગ નહીં હોવાથી મીલોને કેપિટલ

મેળવવામાં તેમ જરૂરના પ્રસંગે હીપોક્રીટ મેળવવામાં કાંઈ વખતે સુરેલી પડી નથી. તેમ મીસોની મારફત શેર હોલ્ડરોને, એજન્ટોને, અને હીપોક્રીટરોને છેલ્લાં ૪૦ વર્ષમાં સારામાં સારો લાભ મળ્યો છે અને તેથી શહેરની પણ બહુજ નહોત્યાલી યદ છે.

મીલકલોગની શરૂઆતમાં તો મીલ સલાવવાની તાલીમ અગ્રીઆ કાંઈને મિલકુલ નહોતી. તે વખતે વિદ્યાપતથી યુરોપિયન વીતીંગ માસ્તરો અને સ્પી. માસ્તરો અને મેનેજરોને લાવવા પડતા હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે કારીગરથી મારીને ઠેક મેનેજર સુધીના માણસો એટલા બધા તૈયાર થઈ ગયા છે કે આજે અત્યારનાથી ત્રણ ગણી મીસો તૈયાર થાય તો પણ તાલીમ પામેલા માણસોની ખોટ દેખાય નહીં. તેમ પરદેશીઓને માટે તો હવે મીસોમાં મિલકુલ રચાન જ નથી.

જેમ જેમ મીલ સલાવવાની તાલીમ માણસોમાં વધતી ગઈ, તેમ તેમ એક એજન્ટ એકથી વધુ મીસો કરવા લાગ્યો અને છેવટે શેડ મનસુખભાઈ બગુભાઈ અને શેડ મંગળદાસ ગીરધરદાસ સાત સાત મીસો એક સાથે કુશળતાથી ચલાવવા હતા, તેમ તેમની સમાધ સૂચના અનુસાર તેમના લાગતા વળગતા ઘણા-એ મીસો બાંધી ચલાવવા હતા. અત્યારે પણ શેડ કનુરભાઈ લાલભાઈ બીજી ઘણી પ્રતિષ્ઠામાં રમ લે છે, છતાં સાત મીસો ઉપર દેખરેખ રાખે છે.

પહેલાં ત્યારે મીસો બાંધવામાં આવતી ત્યારે એવી ગણતરી કરવામાં આવતી કે મીલ નાના પાયા ઉપર થોડી મૂડી મેરીને બાંધવી અને તેમાંથી જેમ જેમ કમાણી થતી ગય તેમ તે મીસો વધારવામાં આવતી; પરંતુ શેડ મનસુખભાઈ અને શેડ માધવલાલ બગુહોડભાઈએ તો એથી લુદીજ ગણતરી કરીને મુજ્જાન છતીંગ અને અમલવાદ છતીંગ મીસો, નાની પાંચ મીસો જેટલી એકેક મીલ બાંધી નાંખી અને જેમ બને તેમ કાપડનું ઉત્પત્તિ અર્થે એણું ચાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે હરીફાઈના વખતમાં બીજી

મીસોની હરીફાઈમાં ઉદ્યોગ ટકી રહે; છતાં અત્યાર સુધી દરેક એજન્ટ કેપિટલ તો થોડીજ રાખે છે.

અમલવાદની મીસોના ઇતિહાસમાં બે કાંઈપણ મીલ બાંધતાં વધારેમાં વધારે ખર્ચ કર્યો હોય તો હમણાંજ ચાર પાંચ વર્ષ ઉપર શેડ કનુરભાઈ લાલભાઈ બાંધેલી અરવિંદ મીલ ઉપરજ કરવામાં આવ્યો છે.

વળી અમલવાદના ઇતિહાસમાં મીસોના એજન્ટોના બદલા તો ઘણી મીસોના થયા છે; પરંતુ કાંઈ મીલને તદ્દન કાઢી નાંખીને જમીન ખુદકી કરવાનો પ્રસંગ તો શેડ માધુભાઈની મીલનોજ બન્યો છે અને ભવિષ્યમાં તેથી ત્રણ ચાર મીસોને કાઢી નાખવાનો પ્રસંગ આવશે, એમ લાગે છે; કારણ કે સખત હરીફાઈનાં વખતમાં મીલ જૂની હોવાથી તે ચલાવીને કાંઈપણ લાભ દેખાતો ન હોય અને શહેરનો બહુજ વિકાસ થવાથી મીસો રહેલી જમીનની કીંમત ઘણીજ વધી જવાથી મીલ ચલાવવા કરતાં મીલની મશીનરી અને જમીન વેચવાથી એજન્ટનો તેમ શેરહોલ્ડરનો લાભ વધારે જગવાય છે.

અમલવાદનો મીલકલોગ સને ૧૯૧૪ થી ૨૪ સુધી, ન અનુમાન કરી શકીએ તેટલો આબાદ હતો; પરંતુ ૧૯૨૪ થી ૧૯૩૦ સુધી તે સ્થિતિ પૂરતીજ ને સામાન્ય સ્થિતિ ટકી રહી હતી. ૧૯૩૦ પછી દિવસે દિવસે મીલકલોગની સ્થિતિ બગડતી ગય છે. તેમાં છેલ્લાં છ વર્ષથી જે મીસો જૂની હતી તે કમાણી મિલકુલ ન કરવાથી મીસોમાં સુધારા વધારા હરી શકી નથી અને આજના શોષખોળના જમાનામાં જે મીસો છેલ્લાં છ વર્ષમાં નવી બાંધાઈ તેની માથે જૂની મીસો નફાનો મારજન દેરેકે ઓછો થઈ જવાથી અને જૂની મીસોને ઉત્તમખર્ચ વધારે આપવાથી ટકી શકી નથી દેશમાં લગભગ ૫૦ લાખ ગાંસડી કે પાકે છે તેમ અક્કર બેંગલોરી જેમ જેમ ખીલવણી થતી જશે તેમ તેમ ગાંસડીઓની સંખ્યામાં વધારો થનો જશે; છતાં છેલ્લાં દશ વર્ષથી અમલવાદની મીસો પરદેશી કે વધારે ને વધારે વાપરતી થઈ છે.

અમદાવાદની મીલો મોટા દેશાવરમાં પોતાના માલ વેચનાર એજન્ટો એક રાખે છે, છતાં પચોતેર દર માલ તો મીલના દલાલ મારફત અમદાવાદમાં જ વેચે છે; અને તે માલ ખરીદીને દેશાવર રવાના કરનાર અમદાવાદમાં લગભગ ૩૦૦ વેપારીઓની પેઢીઓ છે, તેમ તે વેપારીઓનું એક મંડળ છે, ન્યારે મીલ એજન્ટોનું પણ એક મંડળ છે અને તે બંને મંડળો મળી સમજીને પોતાનું કામકાજ કરે છે. વેપારીઓના મંડળનો સલાસદ એકેએક વેપારી છે, ન્યારે મીલોના મંડળની સલાસદ ફક્ત અડધી મીલો છે. તે સિવાય અમદાવાદના વેપારીઓને અમદાવાદ બહારની લગભગ ૨૦ મીલો પણ માલ વેચે છે.

મીલઉદ્યોગની શરૂઆતમાં તો એજન્ટો માલના ઉત્પન્ન ઉપર રતવે ૦-૦-૩ પોતાનું કમિશન લેતા હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે તે રૂઢિ બદલીને અસારે

લગભગ તમામ મીલો વેચાણ ઉપર સેક્ટે ત્રણથી ચાર દર સુધી લે છે.

મીલ-ઉદ્યોગની શરૂઆતમાં ધોતીની કિનારમાં ડીઝાઇન પાડવાનું કાષ્ટ જાણતું નહોતું, પરંતુ શૌરિક સાહેબે આવીને પહેલવહેલાં માણિક્યેક મીલમાં પાંજરાં મંગાવીને ડીઝાઇન પાડવાનું કામ શરૂ કર્યું; પરંતુ સાદા કપડામાં રંગીન તાર આપીને સ્પાઇપ શુશી-(shorting) નો ઉદ્યોગ તો માન્ડન બધર્સે આવીનેજ શરૂ કર્યો અને તે આજે એટલી હદ સુધી ખીલ્યો છે કે તેવી જાતનું પરદેશી કાષ્ટપણ કપડું અમદાવાદના મોં આગળ પોપાઇ શકે નહીં. તેમ કિનારમાં ડીઝાઇન પાડવાનો ઉદ્યોગ પણ એટલો બધો ખીલ્યો છે કે અત્યારે કિનારમાં છાપવાની હાથની કળા નાશ પામતી જાય છે.

સ્વદેશી.....

સસ્તી....

સરસ....

નેરોલની લંગર છાપ

બ્લ્યુ બ્લેક શાહી

ખાટલા, અડધીયાં તથા

બડીઆ વાપરે

સ્વદેશીમાં પણ સારા માલને કાયમ માટે પકડી લેવો એ દેશના ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવા સમાન છે. અનેક ઓફીસો, મીલો, મ્યુનિ. ઓફીસો અને દરેક રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓમાં નેરોલની લંગર માર્ક શાહી આજ પંદર વર્ષ થયાં સતોષપૂર્વક વપરાય છે. એકજ વખત વાપરી જોવાથી ખાતો થશે. તમારા રોજનાર પાસે નેરોલની લંગર માર્ક શાહી માગો અથવા લખો:—

ધી નેરોલ એજન્સી અત્તરવાળા

બ્લ્યુ બ્લેક, લાલ તથા રબર સ્ટેમ્પની શાહી

બનાવનાર મશહૂર કારખાનું.

આનંદ:— કાલુપુર દરવાજા બહાર, ગાંધીની લાઇનમાં.

ત્રણ દરવાજા,
અમદાવાદ

ઉ...ન...ની ક...હા...ણી

[લેખક : શ્રી. નગીનલાલ શાહ]

* *

હિંદુસ્તાન એવા ગરમ મુલકમાં ઉની કાપડની ઉપયોગિતા નહિ સમજાય, હિંદમાં વર્ષભ્રમ પારે માસ ગરમી રહેતી હોય ગરમ કાપડની જરૂરિયાત અત્યંત ખાસ જોવા યોગ્ય નહતી. ઉત્તરમાં હિમાલય પાસેના પ્રદેશોમાં ફંડીનું ભેર વધુ માત્રમ પડતું હોવાથી ત્યાં ગરમ કાપડની જરૂર જોવા યોગ્ય અને ત્યાં ગરમ કાપડ બનવા લાગ્યું. આ ઉદ્યોગ ત્યાં ખીંચો અને આજે જમાના બૂટા વખતથી કાશ્મીરી શાકને નામે પ્રખ્યાતિ પામ્યો છે.

પણ પશ્ચિમના પ્રદેશોમાં મળ ગરમ કાપડ બનતું નહતું. વળી એ પ્રદેશમાં પારાવાર ફંડી પડતી હોય તેવાથી શરીરનું ચ્છલ કરવાની આવશ્યકતા જોવા યોગ્ય અને માનવજાતિએ મનવંશનાં ફેલાઈવાળાં આમણં પોતાના કપડાં તરીકે પસંદ કર્યાં. હિંદમાં ફેલાયેલ ઉની કાપડનો ઉદ્યોગ હજીબમાં પહોંચ્યો અને ત્યાંથી રોમ ગયો. હરબીસનની શરૂઆતમાં રોમનો હજીબમાં ગયા. હજીબથી આવતા કાપડા ઉનમાંથી કાપડ બનાવવા માટે હજીબની દવા તેમને વધુ ચોગ્ય લાગી અને ઇ. સ. ૮૦ માં રોમનોએ બીએન્ટરમાં ઉની કાપડ બનાવવાનું કારખાનું શરૂ કર્યું.

રોમનો આવ્યા અને ગયા, સર્વ લાગ્યા અને મર્યાદા દેખા ગયા, પણ હજીબને ઉનના ઉદ્યોગની જે ભેટ આપી ગયા તે હજીબે મળે અનપૂર્ણરૂપે નીપડી. હજીબે ઘેટાં-ઉછેરના માંડાં અને ચોરા વખતમાં તે ઘેટાં ઉછેરનો મોટો કાર્યો યદ્યપિ પડ્યો. હજીબનું ઉન ધીમે ધીમે સાગમાં કારા ઉનની પ્રખ્યાતિ પામ્યું અને આખા યુરોપ ખંડમાં તે જતા પામ્યું.

આ ઉનમાંથી કાપડ બનાવવાનું કામ મુખ્યત્વે ફેલેન્ડર્સનાં વણકરો કરતા.

વિશ્વાવતના રાજ વિસીયમ અને મેરીના જમાનામાં ફેલેન્ડર્સનાં વણકરો હજીબમાં આવ્યાં વરયા અને ઉની કાપડ વણવાનો ઉદ્યોગ હજીબમાં શરૂ થયો. હજીબમાં ગરમ કાપડ તૈયાર થવા લાગ્યું કે તુરંત એડવર્ડ ત્રીજાએ કાપડા ઉનની નિકાસની કાયદાથી બંધી કરી અને ચોરા વખત પછી પરદેશથી આવતા ઉની કાપડને પણ અટકાવ્યું. આના પરિણામે હજીબનો ઉદ્યોગ ખીંચો અને તેમાં અત્યંત મુશ્કેલી વધવા થવા આજે હજીબ ઉની કાપડ પેદા કરનાર મુખ્ય દેશ છે.

હજીબને ઉન પૂરું પાડવાનું કામ હિંદની દક્ષિણે દર દર પડેલો ઓરટેલીયા દેશ કરે છે. ઓરટેલીયામાં આજે આક કરોડ ઘેટાં છે. ઘેટાંનો ઉછેર વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ થાય છે. તેમની પૂરતી માવજત કરવામાં આવે છે. નવી શોધોની મદદથી આજે ચાલીસ વર્ષ પહેલાં જેટલું ઉન મળતું તેથી બમણું ઉન દરેક ઘેટું આપે છે. સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત ઘેટું વરસમાં આઠ શેર ઉન આપે છે. ઉનાળો આવે છે ત્યારે ઘેટાંના શરીર પરથી સંચાથી અગર હાથે ઉન કાતરી લેવામાં આવે છે. ઉનાળામાં ઘેટાંના શરીર પરનું ઉન ઘેટાં માટે ભારૂંપ હોય છે. તે વખતે ઉન કાપી લેવાથી તેમનો ભાર ઓછો થાય છે. તેમના શરીર પરનું ઉન તેમને ફંડીથી બચાવવા માટે કુદરતે ઉગાડ્યું હોય છે. ચિપાળો આવવાનું ફંડી બીજું ઉન-વાળું ત્રીજી નીકળે છે. આમ ઘેટાંની સગવડ માથે માનવજાતને

કંડીથી બચવા માટે ગરમ કાપડ બનાવવા ઉત્તમ મળે છે. સાચેજ ઘેટું એ પરાપકારી પ્રાણી છે

ઘેટાંના સંગીર 'પરથી કાપી લીધેલું' ઉત્તમ વખારોમાં ગણાય છે. ત્યાં તેને જાત પ્રમાણે મોખું પાડવામાં આવે છે. આ કાપી પછી મોઢા થાય છે. મોઢા થયા પછી ગાંસડીઓમાં બંધાઈ ઊંઠગાડી, ઘોડગાડી, રેલ્વે ઇંડોડીઓ મારફતે તે નજીકને બંદરે પહોંચે છે અને ત્યાંથી મોટા વ્યાપારી જહાજ મારફતે બાર દરબર માઈલની મુસાફરી કરી હજારોના બંદરે ઉતરે છે ત્યાં કરી તેનું બજાર ભરાય છે અને કારખાનાવાળાના દલાલો તે ખરીદી ગાય છે.

કારખાનામાં ગયા પછી તેને દવામાં ઘોંટાળે સાફ કરવામાં આવે છે અને પછી ચંત્રથી મુકવી તેને પીછ તેના તાગને સીધા કરવામાં આવે છે. આ બધી ક્રિયામાંથી પસાર થઈ પૂણી તૈયાર થાય છે. આ પૂણીમાંથી સુતર કાપડની જેમ ગરમ કાપડ તૈયાર થાય છે. એ કાપડ બજારમાં વેચાવા માટે ગાય છે.

દુનિયામાં આજે ૨૮૦૦૦ લાખ રૂતલ ઉત્તમ દર વરસે વેદા થાય છે, આમાંનું પાંચમા ભાગનું ફક્ત એાફ્ટ્રેલીયામાં વેદા થાય છે. હિન્દુ જેવા ગરમ દેશને ઉત્તી કાપડની લગભગ નહિ જોવી જ જરૂર છે. પરંતુ શીઓ-ખાસ કરી કંડા મુશ્કેલી સહવાસે આપણને નાણુક બનાવ્યા છે અને તેમના અનુકરણે આપણે ગરમ કાપડ પહેરતા થયા છીએ.

હજારોની માફક આપણે પલ્લુ કરવું જોઈએ. ગરમ કાપડની માંગ આપણે ત્યાં વધતી જતી હોય તો ઘેટાં-ઉછેરનો ઉદ્યોગ આપણે ત્યાં ખીલવવો જોઈએ. આપણે ત્યાં એ માટે બહોળો અવકાશ છે. વૈજ્ઞાનિક ગોધબોળની મદદ લેઈ ઘેટાંની સારામાં સારી જાત ઉછેરવામાં આવે અને તેમાંથી વેદા થતા ઉત્તમ અડી ૧૮ કાપડ બનાવવું, એ વસ્તુ અશક્ય નથી. ઉદ્યોગ માટે જરૂરી છુદ્ધિયાળા અને મુડીયાળા ભેગા મળ્યા આ કામ ઉપાડે તો તે મળે છે. તેમાં બંનેને

લાભ છે, દેશને લાભ છે. દેશમાં નવો ઉદ્યોગ ફેલાશે. દરબરો કારીગરોને રાહ મળશે અને ગરમ કાપડ અંગેની પરાધીનતા દૂર થશે.

આજે આપણે ત્યાં આવતુ પરદેશી ગરમ કાપડ સાચે જ ઉત્તી નથી, ફાટયાં તૂટયાં સુતગઉ તથા ગરમ કાપડના કુચાઓ, મીલોના કચરો (Waste) વગેરે અસંખ્ય નકામી વસ્તુ સાથે અમુક ગસાણો મેળવી આ કાપડ તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે ગરમ કાપડ જેવું લાગે છે પણ તે ખરી રીતે ઘેટાંના ઉત્તમાંથી બનાવેલ ગરમ કાપડ નથી. આવું કચરાનું બનેલ કાપડ એ માગ્યા મામ આપી ખરીદવા કરતાં એ કાપડ બનાવવાનું દેશનો કાંઈ વર્ગ ઉપાડી લે એ હિત્તવાજોગ છે.

Trained ?

"There is a constant call for Efficient & Trained men & it is no use trying to answer this call without qualification."

To get adequate training in Shorthand Typewriting, Book-Keeping and Correspondence (Subjects entirely indispensable for the progress of Commerce & Industry) within three months, Join.

Modern Commercial College

(Recognised by Indian Merchants' Chamber)

3120, Richey Road, Ahmedabad

હિન્દનું એક ઉદ્યોગકેન્દ્ર : દયાળપાગ

જે જે જે

૫૧. નારસના હાથીદાંતના કારીગરો, મદ્રાસના ચાંદીકામ કરનારાઓ, તદ્દન પ્રાથમિક સાધનો વગેરે અદ્યતન વેગવાળી રાષ્ટ્રકોશી બનાવનાર કોહાટના પકાણો અને દિલ્હીના કડીઆઓ કે જેમણે મળે શહાનુશાનના સમયમાં બન્યા હોય એવો આસ્સનો એક અત્યુત્તમ બાયકમ એક અમેરિકન કરોડપતિ માટે નૈયાર કરી આપ્યો છે, તે સર્વે એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કે હિન્દુસ્તાને પોતાની પ્રાચીન હસ્તકળા દલ્લુ યુમાળી નથી. હિન્દુ પામે કાષ્ટેષ કારીગરો છે પણ એ કારીગરોને ફોરનાર કાષ્ટેષ તેનાઓની ખોટ છે. જે થોડા ધણા તેનાઓ છે તેમના માટે દેશ ગરેબર ગર્વ લઇ રહે તેમ છે. વાણીને આશ્ચર્ય થયે કે આવા તેનાઓ પૈકા એક પ્રસિદ્ધ, ધર્મગુરુ છે અને તેમણે કદેચુ કાર્ય જળનશરમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે.

પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક ગ્રેગર એફ. વીડ્સસાઉન એક સ્થળે લખે છે તે પ્રમાણે, “આવી વ્યક્તિ દુનિયા-એ ખીલ કોઇ નોઈ નથી. રેટ્રાઈટ, મોરકો, સોલ્ટ લેક સીટી અને મેક્સનમાંના સામાજિક પ્રગતિના અખનરાઓ મેં નગરે નીકાલ્યા છે પરંતુ મારા મત પ્રમાણે તેમાંના કોઇ આત્મા પારોના દયાળપાગ કોલોની જેટલા આકર્ષક અને મૌલિક નથી તેમજ દયાળપાગ જેટલી ભાવી પ્રગતિની રાક્ષના ભાં નથી.”

રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના રચાયક સ્વામીજી મહારાજનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં આગ્રામાં થયો હતો. તેઓ ગર્વશીમન હતા અને ફારસી, અરબી અને સંસ્કૃત ભાષા પર અનાધારણ પ્રભુત્વ ધરાવના હતા. તેમણે પોતાનો સંદેશ પ્રગટને આપ્યો અને પોતાના મુખાલીશમાં વર્ષ ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં નવા સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી. તેમનું મરણ ૧૮૭૬ માં થયું. આ પછી ખીન આર ધર્મગુરુઓ યદ્દ ગયા છે અને છેલ્લે, અભ્યાસના સાહેબજી મહારાજ ૧૯૧૩ માં ગાદી પર આવ્યા છે.

રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ પોતાની આન્યતાઓની તથા ખીનઓ સાથે કરવાને ભાગ્યેજ આગુર દોષ છે. તેમના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો આ પ્રમાણે

છે:— (૧) સર્વ ભૂતો અને વસ્તુઓના ઉત્પાદક એક ક્રમશઃ શ્રદ્ધા, (૨) મત્સ્ય પછીના જીવનનું અસ્તિત્વ, (૩) જીવ સાથે શિવનું તાદાત્મ્ય. મેળાઓ અથવા ઉત્તમણીઓમાં ભાગ લેવાની તથા રાજકીય અગ્રણ્યોમાં ભાગવાની તેમને મના ફરમાવવામાં આવેલી હોય છે. તેમના સંપ્રદાયમાં તેમજ કારખાનાઓમાં શાંતિભેદ નથી.

૧૯૧૩ માં સાહેબજી મહારાજ સર. આનંદચંદ્રપોતે ગાદીપતિ તરીકે ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા ત્યાંસુધી રાધાસ્વામી સંપ્રદાય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની એક શાખા જેવો હતો. થોડા જ સમયમાં નવા ધર્મગુરુના પ્રખર વ્યક્તિત્વની અસર સંપ્રદાય પર જણાવા લાગી.

સાહેબજી ‘મહારાજની પેરણાને પરિણામે એક નાના સરખા પ્રયત્નમાંથી આજે દયાળપાગ આર ચોરસ માઈલનું એક ઉદ્યોગ-નગર બની ગયું છે, તેમાં રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના જ ૩૫૦૦ અનુયાયીઓ રહે છે અને તે ઉપરાંત ત્યાંના ૪૨ ઉદ્યોગોમાં ખીન આશરે ૨૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. તેનાં ક્ષેત્રો અને કારખાનાઓમાં ઉત્પન્ન થતા માલની નિકાસ ગયા સાત વર્ષમાં બમણી બનેલી છે; અત્યારે તેની કિંમત લગભગ ૬૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી થાય છે. હિન્દમાં એક પણ શહેર એવું નથી જ્યાં દયાળપાગની ચીને વાણીતી ન હોય; આજે એક પણ શહેર એવું નથી જ્યાં આ સંપ્રદાયના થોડાક અનુયાયીઓ ન હોય. રાધાસ્વામી સંપ્રદાયના અનુયાયીઓની કુલ સંખ્યા આશરે ૧,૫૦,૦૦૦ ની છે.

દયાળપાગનું સૌથી વધુ આકર્ષક અંગ ત્યાંની ડેરી છે. આ ડેરીએ ૪૨૦ એકર જેટલી જગ્યા રોકેલી છે અને ત્યાંની જમીન, મકાન અને સાધનોની કિંમત ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી થાય છે. દેરોની જુદી જુદી જોડાણો બાળતમાં અડી ગોધપાત્ર અખનરાઓ યદ્દ રહ્યા છે. આ ડેરી દયાળપાગ કોલોનીને શુદ્ધ દૂધ, ઘી અને માખણ અને શાકભાજી પૂરાં પાડે છે એટલું જ નહીં પરંતુ અદ્યતન દાર્પ-પદ્ધતિને હિન્દમાં મજેલી ફેલેલો તે પુરાવો છે; કારણ કે ચક્રાવનમાં પેટેલી કેટલીક સુરેલીઓ ખાદ કરીએ તો આ ડેરી અત્યારે સાગે નફા બતાવે છે.

U
N
T
O
U
C
H
E
D
by
H
A
N
D

ICECREAM

No Gelatine

No Powder

GUARANTEED PURE

A Taste

So new

So different

Something you have
NEVER had before

Phone No.

2794

Icecream

A PRODUCT OF THE
FAMOUS MANUFACTURERS

Dadilal Soda Fountain

Three Gates, AHMEDABAD

કોલોનીમાં વસતી પ્રગતી ફળવણી પાછળ પહોં
સારી જેની રકમ ખર્ચાઉં રહી છે. સર હાર્કોર્ટ
બટલરના ગ્રેટમાનથી ત્યાં શિક્ષણસંસ્થા માટે એક
મહાન ભાંવડમાં આવેલું છે તથા તે માટે ૪૦,૦૦૦-
પાઉન્ડ જૂન કાઢવામાં આવેલા છે. ત્યાં અત્યારે ૩૮૫
વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે, આરિઅના ધકતર ૫૨
નવા રમતગમતો દ્વારા શરીરને સુંદર બનાવવા પર
ત્યાં ભાર મૂકવામાં આવે છે. મ્કાલિટીંગની પ્રગતિ
પહોં ચાલે છે. ૮૦૦૦ પાઉન્ડના ખર્ચે એક ટેકનીકલ
કોલેજ પહોં કાઢવામાં આવેલી છે. ત્યાં ઇલેક્ટ્રીકલ
તથા મોટર-એન્જીનીયરિંગનું તથા ચામડાની ચીજો
બનાવવાને લગતું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બીજો
માટેનું એક વિદ્યાલય પહોં ત્યાં સારી હાલતમાં છે
અને હાલ ત્યાં ૧૭ શિક્ષકોએ કામ કરી રહી છે.

આ સર્વ ગ્રેટીયર વર્ષમાં માત્ર એક માણસની
પ્રેરણાથી સાધ્ય થયું છે. કોલોનીનાં સર્વ ખાતાંની
વ્યવસ્થા હિન્દીઓના હાથે થાય છે. સ્ત્રીઓનાં વિદ્યા-
લયનાં પ્રિન્સીપાલ મીસ ક્લાઇવ સિવાય આખાં
કોલોનીમાં એક પહોં યુરોપીયન નથી.

મેનેજર થીડસ-સાઉન દ્વારા બનાવેલો An Indi-
an utopia nicely balanced between
industry and agriculture which is in
some ways, superior to anything yet
achieved in Europe or America, એ
રીતે વહુવિ છે.

સાહેબજી મહારાજના અસામાન્ય વ્યક્તિત્વ, તેમ-
ની બપારી બુદ્ધિ, માત્ર સત્તજ આચરવાની સફલાવ-
ના અને મીઠી સ્પષ્ટતા-એ સર્વના ઉદાહરણ તરીકે
એક જ પ્રસંગ અહીં ટાંકવો બસ છે.

તેમને એક બહુશીતા અગ્રેજ તરફથી એવો પ્રશ્ન
પૂછવામાં આવ્યો કે, “જરૂર પડતાં તમે સામ્રાજ્ય
માટે લડશો?” સાહેબજી મહારાજે જવાબ વાલ્યો,
“એનો આધાર તે વખતના પ્રસંગ ઉપર રહે છે.
કેટલીક વાર એવો સમય આવે છે જ્યારે અહિં સા
અણકય ઘર્ષ પડે છે-જેવી રીતે અમારા ભગવાન
કૃષ્ણે ગીતામાં અર્જુનને કર્મયોગ સમજાવ્યો છે તેમ.
મને અણુ તરફથી જેવી પ્રેરણા મળશે તેમ વર્તીશ;
બુદ્ધિગમની જેમ લડીશ અથવા ઉંઢની જેમ શાન્ત
બેસી રહીશ.”

હૈં

લગનસરા નજીક આવતી જાય છે.

ત્યારે

“ પહેરવા લાયક ” “ ભેટ આપવા લાયક ”

“ વાપરવા લાયક ”.

મેળા, ચાંદી અને ઝવેરગતના સેટેરાટ હીઝાઇનના ધાનીના તેમજ પ્રેઝેન્ટેશન આર્ટીકલ્સ,
ચાંદીના મોટા ધાર્મિક ફેટાઓ તથા ધામણો અમારે ત્યાં તૈયાર મળશે
ઓર્ગેથી મનપસન્દ કામ ટાઇમસર કરી આપવામાં આવશે. તો અમારી દુકાનની
ચુકાકાત લેવા ખાસ હાજમણુ છે.

પટેલ અંબાલાલ સોમનાથ સરકાર

(પટેલ અણીયાવ દોલતરામ સગરવાળા)

નવા અમેરીકન કોલન હોય સામે, ૩૦૮૪, ગાંધીગાં, અમદાવાદ,

ગ્રાહકોને સંતોષ એ અમારી સાચી ગેરંટી છે.

પ્ર
મા
ણી
ક
તા
એ
જી
મા
રો
સુ
દ્રા
લે
ખ
છે.

હિન્દ અને ઇંગ્લેન્ડમાં ખાંડનો ઉદ્યોગ

હિન્દી મગકાના ખાનગીઓ એવો પોષક ગર કર્યો છે કે મગકા વચ્ચેના દર બહાર વધતી ગઈ છે. આ ખાનગીમાં કમરૂલુ શુગર વર્કર્સ, મોગરુ જોકુવનમ મીઠા, હિન્દુનાન મિનેમા ફ્રિઝ કંપની વગેરે અનેક આપારી કંપનીઓની વચ્ચે સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવનાર શ્રી જસવંત સંજીવજીનો અભિપ્રાય પછલામાં આવતાં તેમણે, હિન્દી મગકાના ખાનગીઓની મન પ્રાપ્તિમુલક છે અને જે ધધા-એને મગકાર નરૂદ્ધી રક્ષણ અર્થે છે તેમની ઘણા સમયમાં પણ કેવી પ્રગતિ થઈ છે એ દાખલા દર્શાવે માથે બતાવ્યું છે. શ્રી, વાગે હાલમાં મુખ્યત્વે મીઠા-માઠીક મંડળના કાર્યવાહક મંડળના સભ્ય છે. એ પહેલાં કેટલાક વર્ષ તેઓ મહારાષ્ટ્ર એગ્રીકોર્પોરેશન કોમર્સ લાર્ડ્સ ફેરેન્ટ એન્ડ હિન્ડુન એગ્રીકોર્પોરેશન એ કોમર્સ એ સંસ્થાના સભ્ય હતા. શ્રી. મજાએ રણુ ફેરેલી હકીકત નીચે આપી છે.

હિન્દી આપાર ઉદ્યોગોને સંરક્ષણ મળે એટલા માટે ગઈ જે પેટાચોટી હિન્દી આપારી અને મગકા સંસ્થાઓએ અનિગત પ્રયાન કરેલા છે અને તેને પગિલુએ હિન્દી સરકારે ફિઝલ કમીશનની બાલામલુને અનુમતીને ઔદ્યોગિક સંરક્ષણની નીતિનો સ્વીકાર કરેલો છે. પરન્તુ હવે એ નીતિથી સરકાર દૂર વચ્ચે કે ચું, એવી ભીતિ હિન્દી અર્થશાસ્ત્રજો, કારખાનાઓ અને આપારી મંથાઓને લાગતા મોટી હોઈ હિન્દી મગકાના ખાનગીઓ દેરેકાણેના ઉદ્યોગોથી તેને અનુમોદન મળતું લાગે છે. વડી ધારામભાઈ પં. ગોવિન્દ વલ્લભપંત અને સગ એચ. પી. મોદીએ, હિન્દી ઉદ્યોગોનું સંધર્ધન અત્યંત આવશ્યક છે એવો મન પ્રતિપાદન કર્યો હતો તેનો ઉત્તર આપતાં ખાનગી સર જેમ્સ ગ્રીગે એમ કહ્યું હતું કે, દેશની સર્વ આધારણ-ખાત્ર કરીને મધ્યમ

વર્ગની એકરારીનો ઉદ્યોગસંધર્ધન એ ઉપાય નથી. ઉદ્યોગોને સંરક્ષણ આપવાથી કર આપનારાઓ પર અને વાકા પર કેવો બોલો પડે છે એનો ઉલ્લેખ પણ તેમણે કર્યો હતો અત્યાગના ખાનગીઓની ખાનગીમાં નોંધ કરવા જેવી વાત એ છે કે તેઓ ગ્રાહ નથો મદિયાના ગણના નથી; જે કંઈ કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ અને ખુલાસાપૂર્વક કરે છે. તેમનાં ભાષણો સ્પષ્ટ, અર્થપૂર્ણ અને લક્ષમાં રાખવા જેવાં હોય છે.

સંરક્ષણના સમયમાં મંજૂરિ હોયોએ ગમે તેટલી પ્રગતિ કરી હોય, દેશના ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં કોષ્ટકો ઉચ્ચ ધ્યાન મેળવ્યું હોય, પરિપૂર્ણતા અને સ્વાવધાનિતના માર્ગ પર તેમણે ગમે તેટલી મજલ કરી હોય તોપણ દેશી ઉદ્યોગોએ હવે વધારે સંરક્ષણની આશા ગમવી નહીં; કારણ કે હિન્દી સરકારને હિન્દી પ્રગતિના પાલક તરીકે કર આપનારા અને ખરીદી કરનારા ધગકાનું હિતાદિન જેવું જરૂરી છે; એવો તેમના ધોરણનો આગ્રય લાગે છે,

સરક્ષિત ઉદ્યોગો પૈકી મદરતના અને મુખ્ય ઉદ્યોગો પોષાક, કાપડ-સુતર, અને ખાંડ એ છે; અને તેમાંના દરેકની પ્રગતિ ઈન્દર દેશમાંના તે તે ઉદ્યોગોના પ્રમાણમાં ઓછી વતી થઈ છે.

ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલા મંજૂરિ ઉદ્યોગો પૈકી ખાંડના ઉદ્યોગોનો તુલનાત્મક દષ્ટિએ વિચાર કરવાની જરૂર છે, કારણ કે એ ઉદ્યોગને હિન્દી જેમ માટે ૧-મા પણ સંરક્ષણ મળેલું છે. હાલ, બાલ્યાવસ્થામાં આ ઉદ્યોગનું ગાંડીય ઉદ્યોગ તરીકે ઇંગ્લેન્ડમાં જે પોપલ કરવામાં આવ્યું છે તે, એજ પ્રકારના ધધાને સંરક્ષણ આપવાની ખાનગીમાં એક નમુનેવાર ઉદાહરણ છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં બીટની ખાંડ

ઇંગ્લેન્ડના પ્રસારે ખાંડની બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ સ્વાયત્તથી થઇ શકે કે કેમ એ જોવા માટે મજૂર સંઘરે ૧૯૨૪ ની સાલમાં ‘બીટ સુગર’ ના ધંધાને ‘સમુસિટી’ અર્થાત મંદ આપી. દેશના કાચા માલમાંથી ઇંગ્લેન્ડ કિફાયત રીતે ખાંડ તૈયાર કરી શકે કે નહીં, એ જોવા માટે પ્રથમ બ્રિટીશ સરકારે દસ વર્ષ મુધી મંદ આપવાનું ફરમાવું પડ્યું પણ જ્યારે ઇંગ્લેન્ડ પોતાની જરૂરીઆત પૂરી અથવા જરૂરીઆતના મોટા ભાગ જેટલી ખાંડ તૈયાર કરી શકે છે કે નહીં, તે જોવા માટે ઉપરની દશ વર્ષની મુદત વધારીને બાર વર્ષની કરાયા આવી. આ પ્રયત્નની ફલેન્ડમાંથી વિશેષ ઇંગ્લેન્ડમાં એકમત નથી; કારણ એકી વતી ફોલ મળી હોય તો પણ બ્રિટીશ પ્રજા પર આ ધંધાને અપાયેલી ફેલુગીઓને દારણે પ્રતિવર્ષ વધતા કરતા બોલે પડેના હતા અને ગયા વર્ષ મુધી આ આંકડો ૪ કરોડ પાઉન્ડ સુધીનો હતો. આમ છતાં ધંધો સ્વાયત્તથી બનવાની બહુ આશા દેખાઇ નહીં; તો પણ પાર્લામેન્ટે ‘સુગર ઇન્ડસ્ટ્રી રિ-ઓર્ગેનાઇઝેશન બીન’ પસાર કર્યું. બ્રિટનના ખેતીવાડી ખાતાના મંત્રી મી. ઇમીલેટ આ બીન રજુ કરતાં એમ પ્રતિપાદન કર્યું હતું કે જે વખતે દેશમાં ખેતીના ધંધાને સર્વ આલુગીથી મંદ કરવાની જરૂરીઆત જણાય છે તે વખતે આ ઉદ્યોગનું મજૂર કરતું અનિવાર્ય છે. ગયાં દશ વર્ષમાં જે જે જમીનનાં ખાસ કરીને પૂર્વ ભાગમાં, ‘સુગર બીટ’ નું વાવેતર કરવામાં આવ્યું છે ત્યાં બીજે પાક ઉતારવાનું હલકું છે. ઇસ્ટ એંગ્લીઆનો પ્રદેશ ચાર વર્ષ પૂર્વે પાંચ માટે તદ્દન નાશાયક ગણાતો હતો; પરંતુ બીટના ઉત્પન્નને કારણે ત્યાંના લોકોને સારો વખત આવ્યો હોય તેવું લાગવા માંડ્યું. આ ધંધામાં ૫૦,૦૦૦ માણસો છે અને તેના વાવેતરથી ૩,૭૫૦૦૦ એકર જેટલી જગા રોકાયેલી છે. આવી રીતિમાં મજૂરશ્રમ આતુ રાખવાની અગત્ય છે. આ બાબતમાં બાનમાં ગમવા જેવું એ છે કે ‘સુગર બીટ’ ના વાવેતરથી ઇંગ્લેન્ડની ખાંડની બાબતની સર્વ જરૂરી-

આતો પૂરી પડે છે, એવું નથી; એકંદરે જોઈતી ખાંડનો માત્ર ચોથાજ હોસો આ વડે ઉત્પન્ન થાય છે.

આ મંદ (સગરીડી) બીટની ખાંડ તૈયાર કરનાર કારખાનાંઓના સંધને આપવામાં આવે છે. બીટની ખાંડ તૈયાર કરવા માટે નીકળેલી કંપનીઓ પંદર છે અને તેમની માલિકીનાં અરાદ કારખાનાં છે. આ મંદની રકમ ૧૯૩૪ની સાલમાં ૪૪,૫૦,૦૦૦ પાઉન્ડ, અને ૧૯૩૫ ની સાલમાં ૩૬,૪૦,૦૦૦ પાઉન્ડ હતી, તે ૧૯૩૬ ની સાલમાં ૨૭,૫૦,૦૦૦ થયે એવો અંદાજ છે. ખાંડના સર્વ સાધારણ આંતર-રજીસ્ટ્રીય બાવને અનુસંગે મંદનું પ્રમાણ ફરવામાં આવે છે.

૧૯૩૬ ની સાલની મંદનો દર દરહદંદે ૫ શી. ૩ પે. છે. આ પછી દરેક સાલમાં આપવાનો મંદનો દર તેની આગલી સાલના અનુભવ પરથી નક્કી કરવામાં આવશે એવી યોજના બીટમાં છે. ૧૯૩૫ ની સાલમાં આ દર ૫ શી. ૮ પે. હતો, ૧૯૩૪ ની સાલમાં ૭ શી. ૩ પે. હતો. આ બીટમાં, મજૂરોને ધોન્ય પગાર મળે, નવીન ‘સુગર કમીશન’ મારફત આ ઉદ્યોગનું સંશોધન થાય, બીટમાંથી ખાંડ તૈયાર કરવાનું શિક્ષણ મળે, ખાંડ શુદ્ધ કરવાના પગવાના કેવી રીતે આપવામાં આવે, વગેરે બાબતની યોજનાઓના સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

મદદની શરત

ખાંડના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન ખાતર આપવામાં આવતી મંદની શરતોમાં મદદની શરત એ છે કે, જે ખાંડનાં કારખાનાંઓને મંદ મળે છે તેમના પર એવું બંધન મૂકવામાં આવેલું છે કે તેમણે, ‘સુગર કમીશન’ દ્વારા ઘડાયેલા નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને એટલિટનમાં પૂર્ણપણે તૈયાર નહીં થયેલી, એવી કોઈ પણ યંત્રસામગ્રી અગર બીજી કોઈ પણ વસ્તુ વાપરવી નહીં; એટલિટનમાં પૂર્ણપણે તૈયાર નહીં થયેલી એવી કોઈપણ યંત્રસામગ્રી ગોઠવવામાં આવે છે એમ માન્ય પડતાં તેને મનાઈ કરવાનો અધિકાર ‘સુગર કમીશન’ને છે.

હિન્દમાં ખાંડનાં કારખાનાં

હવે હિન્દુસ્તાનમાં શી રીતિની છે તે જોઈએ. ૧૯૩૨ ના એપ્રિલ માસમાં જાણના રૂપમાં હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગને સંગ્રહણ મળ્યું. ૧૯૩૨ ની સાલમાં હિન્દમાં ૫૭ કારખાનાં હતાં. આ આંકડો ૧૯૩૩-૩૪ ની સાલમાં ૧૧૨ સુધી વધ્યો એટલે કે ખાંડનાં કારખાનાંઓની સંખ્યામાં આશરે સો ટકાનો વધારો થયો. ૧૯૩૪-૩૫ ની સાલમાં આ આંકડો વધીને ૧૩૦ સુધી ગયો અને ૧૯૩૫-૩૬ માં ખાંડનાં કારખાનાંઓની સંખ્યા ૧૩૯ થઈ. જાણનાં કારખાનાંઓની ગણતરી કરીએ તો બ્રિટીશ હિન્દ અને દેશી રાજ્યોમાં થયેલાં આ ઉદ્યોગમાં કામ કરનારાં કારખાનાં ૧૬ સાલમાં આશરે ૧૬૮ હતાં.

કમ્પીરીયસ કાઉન્સિલ ઓફ એગ્રીકલ્ચરલ રિસર્ચના ઉપાધ્યક્ષ સર બી. સી. બર્ટના વખતે પ્રમુખ-ચાન લેનાર નૂનાયમ હિન્દી વચ્ચે, આટલી ટૂંકી મુદતમાં હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગે કરેલી પ્રગતિથી આશ્ચર્ય થયું છે. બ્રિટીશ ખીટ ખાંડના ઉદ્યોગ સાથે હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગની તુલના કરતાં એમ માણુમ પડે છે કે હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગને અગે (૧) બે લાખ કામદારોને કામ મળે છે; રસાયન શાસ્ત્ર, શિવશાસ્ત્ર અને ત્રાપારશાસ્ત્રના આશરે ૨૫૦૦ પદવીધરોને માટે કામની નેમવાઈ થઈ છે. (૨) આશરે ત્રીસ કરોડ રૂપિયા જેટલી મંજૂર મુદી આ ધંધામાં રોકાઈ છે. (૩) પરદેશી ખાંડની આવકાતે લીધે પરદેશમાં થતા વાર્ષિક પંદર કરોડ રૂપિયાનો એક થઈ ગયો છે. (૪) બે કરોડ ખેડૂતોનું સુજ્જન શેરડીનાં વાવેતર અગે ચાલે છે. શેરડીના વાવેતર તરફ લોકોની અધિક પ્રવૃત્તિ હોઈ સરકારી અહેવાલ પ્રમાણે ૧૯૩૫-૩૬ ની સાલમાં ૪૧,૪૧,૦૦૦ એકર જમીનમાં અને ૧૯૩૬-૩૭ ની સાલમાં ૪૩,૦૦,૦૦૦ એકર જમીનમાં શેરડીનું વાવેતર થયું હતું એવો અંદાજ છે.

ખાંડમાં સ્વાવલંબન

હિન્દુસ્તાનમાં ખાંડ કેટલી ખપે છે એ વિશે

બૃહદ્ બૃહદ્ અંદાજો કાઢવામાં આવ્યા છે; તોપણ ખાંડની કિંમત અને સર્વસાધારણ આર્થિક પરિસ્થિતિ પર એ ખપતનો ઘણો આધાર છે એમ કહેવામાં વધી નથી. હિન્દુસ્તાનમાં નવ લાખ ટન ખાંડ જોઈએ છે એવો સાધારણ ગણતરી પ્રમાણે અંદાજ છે. સરકારી અંદાજ પ્રમાણે ૧૯૩૫-૩૬ ની સાલમાં હિન્દમાં ખાંડનું ઉત્પન્ન ૮,૪૮,૦૦૦ ટન થયે અને આ પ્રગતિના માર્ગમાં જે વિધન ન આવે તો ૧૯૩૬-૩૭ ની સાલમાં હિન્દમાં ખાંડનું કુલ ઉત્પન્ન ૯,૧૫,૦૦૦ ટન થાય અને હિન્દ ખાંડની વ્યાપ્તમાં સ્વાવલંબી બને, એટલું જ નહિ પણ, ખીટની ખાંડના ઉદ્યોગને બ્રિટીશ સરકારે આપ્યું છે તે પ્રમાણમાં હિન્દી સરકાર તરફથી હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો હિન્દી ગણના ખાંડ પેદા કરનારા જગતના મોટા દેશોમાં થાય; અને સાત્રાજ્યના ખીટ દેશો પોતાની બજારો હિન્દી ખાંડ માટે ખુલ્લી કરે તો હું કે મુન્તમાં જ હિન્દ તેમને ખાંડ પૂરી પાડી શકે.

હું કે મુન્તમાં હિન્દી ખાંડના ઉદ્યોગે ગમે તેટલી પ્રગતિ સાધી હોય તો પણ તે હજી મજબૂત બુમિકા પર ઉભો રહેલો નથી. કેટલાક દિવસ પહેલાં આખાં હિન્દનું ખાંડ બજાર જવાની ખાંડે કબજે કરેલું હતું અને હિન્દના ખાંડના ઉદ્યોગની પ્રગતિને પરિણામે એક મોટું બજાર સ્વાવલંબી બનવાની વિષમતા જવાને લીધેલી હોય એ સાહચર્ય છે. આટલેથી જ ન અટકતાં તક મળશે ત્યારે પોતાનું ગુમાવેલું બજાર ફરી કબજે કરવા માટે જવા હવે તોડ પ્રયત્ન કર્યાં સિવાય રહેશે નહીં.

જાવા તરફથી લય

જાવા હોલેન્ડનું સરંચાન છે અને સોનાના ચપલને વળગી રહેલા દેશોમાં હોલેન્ડ મુખ્ય હતું. સોનાના ધોગણને વળગી રહેલા આ દેશનું લાવી ક્રાન્સ સાથે જોડાયેલું છે, અને ક્રાન્સ પણ પહેલાં તો સોનાના ધોગણમાં અગ્ર ગણે હતું. ક્રાન્સના સમાજવાદી મુખ્ય પ્રધાન મેં બ્લમે રાજ્ય કારભાર હાથમાં લેતાં પહેલા પ્રગતને એવી ખાતી આપી હતી કે ગમે તેમ થશે

તો પણ ક્રાન્સ મોનાનું ધોરણ જોડશે નહીં. આમ જનાં ક્રાન્સની આર્થિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિ એવી છે કે ક્રાન્સની આર્થિક સ્થિતિના કાયમ ટકવી કંઠે હોઈ, તેને લીધે ક્રાન્સને મોનાનું ધોરણ જોડવું પડ્યું છે. ક્રાન્સ પર આગે પ્રમંથ આગ્યા પછી હોલેન્ડની પણ એમ ગતિ થઈ છે. અને એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ છે કે તરતજ મતવાને મોનેરી તક સાપડશે અને મોનાનું ધોરણ ત્યજ દેવાથી ચક્રાવળની દિશામાં જે ઘટાડો થશે તેથી સીધકમા પડી રહેલા માસના જોગ પર એમ તો હિંમતે લાકાં વંચાવે મવાં હિન્દી અગદ ક્યારે ક્યાં સિવાય રહેશે નહીં. આંધ્ર વખતે હિન્દી સરકારને ૧૯૩૨ના ગુગર ઇન્ડસ્ટ્રી પ્રોટેક્શન એક્ટની ૪ થી કક્ષમ લાગુ કરવા માટે વિનવણી કરવા સિવાય હિન્દી ખાંડના કારખાનાદારો માટે થીએ માર્ગ દેશે નહીં; પરંતુ બરાબર તેમ વખતે હિન્દી સરકાર પામે તે કક્ષમ અમલમાં મુકાવવાનું હિન્દી કારખાનાદારો માટે ફર્કટ લગભગ અશક્ય બનશે. હિન્દી સરકારના અગત્યની સત્તા નિર્જન્ય આપાને અનુકૂળ છે, એ વાત મગદ્દર હોવાથી આમ લાગે છે.

હિન્દી કારખાનાદારોને દર વખતે હિન્દી સરકાર કને કેમ કમગર્ય પડે છે, એવા સદગ્ધ પ્રશ્ન ઘાઈ કરશે. આ બાબતમાં મુગઈ મીલમાલીક મંડળની નહ વાર્ષિક સભા વખતે સરનેમ વાડીઆએ આગેવ આપાનું આ પ્રશ્નો ઉત્તર મળે તેમ છે. તેઓ કહે છે કે, દર વર્ષે આપણને હિન્દી ઉદ્યોગોના સરક્ષણની બાબતમાં હિન્દી સરકારને કાકલુદીઓ કરવી પડે છે એ દયાગ્રન્થક વિધિ છે. મારા તરણપણાના દિવસો

લેક્ષાપરમાં જ ગયેલા હોવાથી નિર્જન્ય આપાગર જગનના દેશોને કાયદાકારક છે એવી મારી સમજણ હતી, પરંતુ હવે ઇંગ્લેન્ડ મુકાં સર્વ દેશો સરક્ષક પદ્ધતિનો આધાર સા- માટે લેવા માંડ્યા છે એવું કારણ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. ત્યાંસુધી હુડીયામણ અને ચક્રાવળ પદ્ધતિ વચ્ચેની તાણાતાણ ચાલુ છે અને તેના પાયા સત્તે શુદ્ધ નથી ત્યાંસુધી ત્રેક દેશને માટે પોતાના દિન સંબંધનું અને ઉદ્યોગોનું રક્ષણ કરવાનું આવશ્યક બન્યું છે. પ્રત્યેક દેશને પરિસ્થિતિના સામનો કરવો પડે છે. બ્રિટીશ સરકાર એકાએક જકાતના સરક્ષણનો આધાર સા માટે લેવાઈ કારણ કે પોતાના નાણાંની કિંમતમાં મુકળ ઘટાડો થવાને લીધે મતવાન -ચીન જેવા દેશો ઇંગ્લેન્ડનાં વ્યાપારી અગત્યમાંથી ઇંગ્લેન્ડની હક્કપટ્ટી કરવા લાગ્યા. તેના કાપડો નિકાસ-આપાર આ અસહ્યવિધક કારણોને લીધે જ એમી ગયા છે.

હુડીયામણનો પ્રશ્ન

આ ઉપરથી માણમ પડશે કે હુડીયામણનો પ્રશ્ન આપણી ઔદ્યોગિક પ્રગતિની આટે આવે છે. આ વાત હિન્દી સરકારના માણ તેમજ વર્તમાન અગત્ય-ચીએએ નાકલુક કરી છે તો પણ હિન્દી કૃષિયાનો લાવ બીજા દેશોનાં નાણાંની બરોબરીમાં ઉત્તરે નહીં ત્યાંસુધી હિન્દો આગાદીના દિવસો દેખાવા બધ નથી; અને તેને લીધે બેકારી અને દારિદ્ર્ય પણ આમ જ ચાલુ રહેશે. હુડીયામણનો પ્રશ્ન સરકારના અધિકારીઓની દૃષ્ટિએ મૂત થયો હશે પણ હિન્દના આર્થિક કાયદાના અબ્યાસકાની દૃષ્ટિએ તો એ જીવંત પ્રશ્ન છે.

અ.....ભ.....લો

[કુંડી વાર્તા]

લેખક : નીરૂ દેસાઈ

કુંડી નાનપણથી જ અભયાને ઝોળખતો હતો, કારણ કે તે માગ પિનાના ખૂટ સીવી આપતો હતો. પાનકારના નાકે એક નાનકડી કુકાનમાં પોતાના માથ સાથે ઘેસીને તે ખૂટ સીવતો.

તેની કુકાન ઉપર "ગ્રન્ડ-સ્ટીપ" કે એવું કોઈ લખકર્મના નામ નહોતું, કુરોમીઅન સ્ત્રીઓની જાતી એટલી ખૂટના કોટા નહોતા, માત્ર એક ઢાંચની ઉપર થોડી નેટીઓ કેટલીક ગામડીઓ ફેશનની, કેટલીક સ્ત્રીપરો, કેટલીક નવા જમાનાની લટકી રહેતી. તે ખૂટ વચ્ચે નહોતા, બનાવતો હતો; એટલે કાઢક ન લઈ ગયા એવા તૈયાર ખૂટની નેટીઓ માત્ર પડી રહેતી.

કાગળના થાંભ તે હાથેજ કરતો. સામકું પંચાળનું, સુકવનું, કેળવનું ધમીને તૈયાર કરતું એ કામ તે બીજાને સોંપતો નહિ. તેનો તો દાંત હતો કે મારા હાથે તૈયાર થયા વસ્તુનું સામકું હું રાખું જ નહિ.

ખૂટ બનાવવામાં તે પાવરધો હતો. ટાલી વગ્યાએ અબ્બીદાર થતા એ ખૂટમાં એક ગળતી હંફ અનુભવાની ખૂટમાં તેવ વોપડાની કે સંખજીદ લગાવવાની જરૂર જ ન પડતી. જાંવી રીતે તૈયાર થઈને જ તમારી પામે તે આવે. ખૂટનો આત્મા તેમાં વિરાજી રહેતા તમને વાગે ખૂટ બનાવવા, અમલતા જેવા ખૂટ બનાવવા, એ મોઢે મન તે કાંઈ મદન અને મુંઢે કામનું-આજે પ્રયુ લાગે છે.

ચોંદ વર્ષો હું પહેલીવાર ખૂટ સીવતો. મંચા તે કિલ્લ મને માદ છે. પરમાર્થ આપવા માટે પગ લાંબો કરતાં મેં કુતુહલપૂર્વક પૂછ્યું :

"પગ ખડુ કંઈયુ તો નથીને ?"

અને તેનો ઉત્તર વચ્ચેનું ઉપર ચૂરજનું કિરણ દસી ઉઠે તેવા આકર્ષક કાચે લઈસો તેનો ઉત્તર : "એવું તે હોય ભાઈ ?"

તેનો ઘડિયો, જરાક પીળો 'મહેરા, માથા ઉપરના રનાશ પડના વાળ, સોંકડી દડપટ્ટી ને એકજ ધરમાં આવતો અવાજ એ મુશ્કેલું કે એ જાણે ખૂટના સામગ્રીથી જ બનેલો છે। સામકું લીમું છાંય સખ્ત હોય છે. તેના 'મુખની' એ વિશિષ્ટતા હતી. તેના મોટાભાઈની આંખો સદાય સજ્જ હોય તેમ બીલી લાગતી. બન્ને જણા સાથે કામ કરતા.

કેટલાક એવા હોય છે કે તેમને ત્યાં પારપાર વતાં સંકેત કે કંટાળો કર્યું ન આવે. અમલતાની કુકાન પાનુ એવી જ હતી. દશર આપણે એના કાઢક રહ્યા હોએ, તે તરફ સતોષ ગ્રસ્ત કરતી આંખોની પ્રેમાળ દષ્ટિ આપણા પગ ઉપર પડી રહે, તમે કાંઈ પગ કરી તેનો કોમોંચ અનુભવા. ઝવનની મુગ્ધ કાંઈમાં કેટલીય હાજો દશે.

જનાય ત્યા જરાતુ પણ જનને જ! તેના શીખેના ખૂર લાખો રખત ચાલતા, હટાડીને કાઢે નહિ ત્યાંસુવી ચાલતા

મીઠું હું તોભા જતા થાય છે, તેમ કસારે કામ ખતી નર કે ચાલના માફીએ, તેવું તેને ત્યા જતા સ્ત્રીન થતુ નહિ જઈને હું નહોતો ‘શ્રમ અખના’ મજામા હું ને ? નરી ભેટી મીની આપશે ક’ કોમ લેખના સીનનાતા હ આગળી ઠા જગડ ગિચી ’

એ ગજડ પણ પોના વગર તે અદર ચાની જતો તેની વા જતી ખુશી ઉપર દુઃખનમા નગર ગંગો બેસી ગંગેના અદર જઈને તે આમક વધ ચાલતો “ભુના ભાઈ! આ આમકુ, ચાનજે હમણાજ મગા યુ છે! ગઈ ગયેજ પોનીશ મ્હી તૈયાગ નું છે, મુદ્દ છે ”

તેના વખાણુ જગની મરજાત નર એટલે તે તુગ મોની ગંડે ‘તમારે જ્યાં નેહએ છે ?’

હું તુગત જવાય વાગતો “તૈયાગ ચાન ત્યાર ” અ વાડીઆમા’ તે વહેતો, અથરા તો “જિલા હો ભાઈને પૂઝી લઉં, ” એનાજ ઉગાર તુગત હું દુઃખનમા પગથિય ધિનગતો, ને આમક ઉપર પડતા નાનો પ્રપ્ત અચાજ માલગતો

એક દિનમ મને બેસેજ વાદ કે એ દિનમે મે’ યુ “અખના! ગરે રખને સીરડાવેના ખૂરનુ આમકુ તગડાં મયુ’

થોડી- નાગ માટે તે નિરુત્તર ગડી માગ સામુ બેઠો રહ્યો તેને એમ થયુ હશે કે હું મારુ નિધાન પાછુ એચી લઈશ

“તગડનુ ન બોલ્યો,” તેણે મને મૂઝો બેઠો રહ્યો

“તગડાયુ એ વાત સાચી,”

‘તાપ પાસે નહોતા પડી ગયા ને’

“હું નથી ધાગતો’

ખૂરના આમકનુ રમણુ જતો હોય તેમ તેણે

આખો દાળી દીવી આ સાત મે ન કરી હોત તો ઠીક થાત તેમ મને લાગ્યુ

“મને પાછા મોનારી આપજો હું નના કરી દઈના ”

ખૂરને માટે તેને જે લાગણી હતી તે બેઠો મારામા દસ જનમી

‘કપ્પલી વાગ આમકુ પખાતુ નથી, એટલે ચાનુ થઈ જના છે ”

એ વાગ મારે જગને કાગલો મીઠું દુઃખનેથી ખૂર કરી વા પડેના એ ખૂર માથે અખનાની દુઃખન ઉપર હું ચઢી ગયેનો તેણે મને આમકુ ખતા ના રમજ પગમાથુ લેના માડ્યુ તેની આખો મારા ખૂરની આગ પાગ ધિતગતી હું અનુભવી મક્યો

“માગ ખૂર નહોય, ભાઈ !”

અચાજમા ક્રોધ નહોતો, શોક નહોતો, તિરસ્કાર નહોતો, જનાય લોહી થીનની કે તેવું ગાંધક હતુ કાના પગના એ ફશનમેન ખૂરના ઠા ઉપર આગળી મૂકી તેણે રહ્યુ “કેરી મનાય છે’ મોના દુઃખનોનાગને રમજાન જેવું ગાંધ હોતુ નથી !” અને તુગતજ મજા જેધ તૂડી જતો હોય તેમ તીખા અચાજે લાગા સમય મુકી તે મોચો મે પહેનીજ વાગ તેને વેપારની મુશ્કેલીઓ ભરી વાત જતો સાલ્યો ‘જનાય તેમનો વેપાર સાગ ચાવે છે કામથી નહિ, પરંતુ નહોં જનરથી, દુઃખનમા શણગારથી ગજ રાજાનના લાભગથી આજે અમને તો કામ પણ, મગતુ નથી દર વર્ષે કામ વગતુ જના છે તમેજ જુવો ”

મે તેના મુખ ઉપર પડેલી રેખાઓ નિહાળી કાઢવાત અને હટુતાથી ભરેલી એ વાગી રેખાઓ! માથા ઉપરના વાગ પણ કસા સોદે થઈ ગયા હતા

મે માગ કમનસીબ ખૂરની ખરીદીની વાત તેને અમજનાસ પ્રવત જો, પરંતુ તેના મો અને અચાજની એટની બડી ઝાપ મારા ઉપર પડી ગઈ હ બીજી થોડી મિનીટમા મે મે નજ બેટી કગ

વવાનો ઓર્ડર મૂકી દીધો. એથી તો બિલ્ડી આપતિ વધી. આ બેડીઓ પહેલા કરતાંય વધારે સારી રીતે ચાલી. હું લગભગ બે વર્ષ સુધી તેની દુકાને જઈ શક્યો નહિ.

હું ગયો ત્યારે તેની દુકાન બેઠને અગળખી થઈ. એક ભાગ ઉપર એક માટિયું લગાવવામાં આવ્યું હતું ને તેના ઉપર “શરૂ શોપ” લખવામાં આવ્યું હતું. ખૂટની થોડીક બેડીઓને ખરે થોડ-ખંધ ખૂટની પેટાખંધ બેડીઓ નગરે આવવી હતી. ખીજા સાંકડા ભાગમાં અસરો બેઠો બેઠો ખૂટ નીવતો હતો. તેના મુખની કરચલીઓ માઢ ખની હતી. આંખ ઉપર દોરીથી અધિષ્ઠાં જાડાં અમમાં હતાં. અમમાં વંધની તેની નગર માગ ઉપર પડી.

“કાણુ.....અચુભાઈ, નહિ?”

“હા! અમકા! તારા ખૂટ તો ભારે સરસ, એટલો કાળો વખત ચાલ્યા, હું કઈ શું? અને હજીય તે જોતો?” મેં મારો પગ લખાવ્યો. તેણે મારા પગ તરફ નજર કરી.

“હા! પરંતુ લોકોને સારા ખૂટ પસંદ આવતા હોય તેમ લાગતું નથી.”

તેની ઠપકાભરી આંખોથી દૂર રહેવા મેં ઉતાવળે દીકા કરી; “પરંતુ તમારી દુકાનમાં આવો કેરકાર કેમ થયો?”

તેણે શાંતિથી ઉતર આપ્યો. “અર્થ લાગે પડતું હતું એટલે એક ભાગ કાઢી નાંખ્યો. તમારે નવા ખૂટ બનાવવાના છે?”

મારે એક બેડી જોઈતી હતી, તેને ખરે બે બનાવવાનું કહી હું વિનય થયો. તેની સામે થઈ રહેલા કાચામાં મારે સામેય થયું નહોતું. થોડાક માસ પછી તેની દુકાન આગળ જતાં મેં તપાસ કરી. તેનો મેટાભાઈ દુકાનમાં બેરેલો લાગ્યો.

“કેમ દોસ્ત! અમકો ક્યાં?”

તે મારી નજીક આવ્યો. તે પોતેજ અમકો હતો. પાંખે રહીને તે બોલ્યો. “ભાઈ! મરી ગયા.”

અમકો આટલો બધો વિવશ, નિરનેજ બની ગયો હતો, તેનો મને ખ્યાલ જ નહોતો. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેણે આટલો જાદો પગ માંડ્યો હતો, તેની મને કલ્પના નહોતી. દુઃખી થઈને સમભાવપૂર્વક મેં કહ્યું: “એમ? ખોટું થયું!” “હા,” તેના અનાજમાં ગોઠ હતો; “તેનો હાથ સરસ હતો. તેનો સાથો અતૂટ મણ્યોતો. પરંતુ તે તો ગયો; હવે શું થાય?” તેણે માથાનાં પગિયાં ઉપર હાથ મૂક્યો-જાણે ભાઈના મૃત્યુનું કારણ જણાવતો હોય તેમ બોલ્યો: “દુકાન ગુમાવવી તે જોઈ શકત નહિ. તમારે ખૂટ કરાવવા છે?”

મારે જરૂર નહોતી, છતાં મેં એક બેડી કાઢવી લીધી. ખૂટ બનાવતાં વાર લાગી, પરંતુ ખૂબ સરસ થઈને આવ્યા હતા.

અને પછી તરત હું ધંધાર્થે મુંબાઈ ગયો. એક વર્ષ પછી હું આવ્યો કે તુરત અમકાની દુકાને હું ગયો. ગયો ત્યારે સાડે વર્ષનો એ લાગ્યો. હતો, હવે જાણે પંચોતેરમું વર્ષ ચાલતું હોય એટલો દુર્બળ, ફિક્કો ને નખાઈ ગયેલો લાગતો હતો. તેના હાથની આમડી નીચે લટકતી હતી. અમકાનો કાચ તૂટી ગયેલો હતો. મુશ્કેલીઓ તે મને-ઓળખી શક્યો.

“અમકા! આ તારા ખૂટ તો જો! આવ્યું વર્ષ મેં મુંબાઈમાં જોજ પહેર્યો, છતાંય હજી જાણે મઠ કાલે લીધા હોય તેમ લાગે છે!”

તેણે ધારીધારીને માગ ખૂટ સામે જોયું. તેનો ચહેરો રિધર બન્યો. તેણે પોતાનો હાથ મારા પગ ઉપર મૂક્યો: “બરોબર આવી રહ્યાંતા બરા? કપ્યા નહોત્યા ને?”

મેં તે વિશે ખાતરી આપી.

“ત્યારે ખીજા ખૂટ બેઠાં છે? હું જાદોથી બનાવી આપીશ.”

“મારે ખૂબ ખૂટ જોઈએ છે, પાંચ છ જોડી.”

“હું તમને મરી નવી કારીગરી જતાલીશ. તમે ખુશ થઈ જશો;” તેણે ધીમેથી મારો પગ આંકેલો શરૂ કર્યો. કાગળ ઉપર દોરેલી લીટીઓ ખીંખી નહોતી ટોરાઈ. તેનો હાથ કંપેતો હતો.

“મારા મોટાભાઈ મરી ગયા તે વાત મેં નને કરી હતી?”

તેને આવી રીતે વાત કરતાં આભળતા હુ બ થયું હતું. હું તરત ત્યાંથી ગયો.

એક સાંજે ખૂટનું પારસલ આવી પહોંચ્યું. પાંચ જોડીઓ હારમાં મોકલી હું જોઈ રહ્યો. આકાર અને ધાતુમાં, શુભવચ્ચામાં અને દેખાવમાં અત્યાર સુધી સર્વ અનાવડ કરતાં ઊંચી પંક્તિતા હતા તે નિર્વિવાદ હતું. એક જોડીમાં તેનું ખીસ હતું. રકમ પહેલાં જોડીની હતી પરંતુ એક ફેરફારે મારું ખ્યાલ બેઠ્યું. પહેલાં ઉધરાણી અંધારિયા પહેલાં કદી ન થતી; આ વખતે ખીસમાં નાણું તુરત ચૂકતે કરવા લખ્યું હતું. મેં તુરત ને તુરત નાણું મોકલાવી દીધું.

અંધારિયા પછી એ રસ્તેથી જતાં અભજાને તેની નવી કારીગરી મારે મન્યવાદ આપવા જવાની ઇચ્છા થઈ આવી; પરંતુ હું ત્યારે ત્યાં ગયો ત્યારે એક મોટી દુકાન હતી ને ત્યાં એક માણસ ગાદી તકીએ બેસેલો હતો અંજર આજ્ઞાથીઓતી કતાર ઇંધ્રા અરેક પોકેટો પાયાં હતાં.

મેં જરાક અચકતાં પૂછ્યું: “અભજાની દુકાન આ નહિ?”

“આમને સાહેબ! આ દુકાન નહિ પરંતુ આપને જેવા જોઈએ તેવા ખૂટ મળી ગઈ. ઇંગ્લીશ જર્મન, જેવી જોઈએ તેવી અનાવડના.”

“હા! પણ અભજાની દુકાન ક્યાં?”

“અમે આખી દુકાન ખરીદી લીધી, સાહેબ!”

“અભજો ક્યાં ગયો?” મેં તુરત જરાક ગભરાયેલા રવે પૂછ્યું.

“અભજો? અભજો મરી ગયો.”

“મારે માથે વીજળી પડી હોય, તેવી સનસનાટી માગ અગમાં પ્રસરી ગઈ. ‘મરી ગયો? હજીને ગયે આંધારિયે તો મને તેના તરફથી આ જોડી મળી છે.’”

“હો! પરંતુ શું કરે? કાગળ બૂખ્યો રહેતો હતો. ક્યાંસુધી એ પ્રમાણે રહી શકે?”

“હું મદ થઈ ગયો હતો.”

“બૂખને કારણે શરીરમાંથી શક્તિ ઘસાતી નથી ને કામ કેવું કરતો હતો! ગમે તેમ થાય પરંતુ બધું કામ હાથેજ કરે. બીજા કામને ખૂટને અડકવા પણ ન દે. ખૂટ તૈયાર કરતાં વખત ધણો થાય એટલે લોકો ખેસી પણ શાના રહે? બધા આફ્રો એમને એમ જોણા થઈ ગયા. એક વાત, સાહેબ! તમને કહું. તેના જેવા સુંદર ખૂટ અનાવનાર અમલવાદમાં કાઈ નહિ. પરંતુ આતો હરીફાઈને જમાનો. અહેર ખગર કરે નહિ, એટલે દુકાને પણ કોણ મૂકે? દુકાને આખો દિવસ ખેસી રહે ને ચામડું ધર્યા કરે! આપા માણસનું ખીલું યાંય પણ શું?”

“પણ ખૂબે મરી ગયો?—”

“ખીલું શું હોય? મન દિવસ દુકાનમાં ખૂટ ઉપર ખેસી રહેતો. છેલ્લે છેલ્લે તો ખાવા જતાં પણ મેં તેને જોયો નથી. તેના ઘરમાં પાછ નથી. જે કાંઈ અચાંચ હતું તે ભાડમાં અને ચામડું લાવવામાં આવી ગયું. તે કેવી રીતે જીવતો હતો તેની ખબર નથી; પરંતુ તે ખૂટ સારા અનાવતો હતો તે વાત મોકલસ.”

“હા!” મેં હળવા રવે ઉત્તર આપ્યો. “તે સરસ ખૂટ અનાવતો હતો.”

ઉદ્યોગ-ધંધામાં પ્રગતિ-સાધનાનો માર્ગ

૩૬ ૩૭ ૩૮

શ્રી

કામનાં એક કારખાનાદાર કંઈકામ માટે નાં એવી ન્યૂથોઈ જતો હતો. તે બહુ બોલકણો હતો. કંઈક બોલવાના ઉદ્દેશથી, પાસે એટલા એક માણસને તેણે કહ્યું, “આજકાલ ઉદ્યોગવિદ્યારોની અને તત્ત્વોની ગદી સર્વ રથને થયેલી છે. આપાર-ઉદ્યોગમાં થઈ થયેલાઓને પણ તેઓ નથી અકસ્ટ શીખતી જુએ છે; પણ મન એ છે કે તેમણે પોતે કદી પણ ધધો કર્યો હોતો નથી! તમને કેમ લાગે છે?”

તત્ત્વો પરની તેની દીકા લાંગા વખત મુઠ્ઠી સાંભળી રહ્યા પછી પડોશીએ હાથે રહીને ઉત્તર આપ્યો, “તમારો અન ખૂબ વિચારણીય લાગે છે કારણકે હું પોતે જ મારી જાતને એવા તત્ત્વો પૈકી એક કહેવરાવું છું, અનાયાસે જ પરીણાની તક આવી ખડોની છે, એ દીક થયું. હવે માત્ર એટલું કહે કે, તમારો ધધો કર્યો તે ફક્ત મને કહો અને દશ મિનિટની અંદર હું તમને એવી અગમ અને અશ્રુત-પૂર્વ વાતો કહીશ કે તેથી તમને ધધાની દૃષ્ટિએ ફાપડો થશે. મારી વાત તમને ગમે તો મને આજ સોજીયું વાળુ આપના ખર્ચે આપજો અને ન ગમે તો હું આપીશ. ચાલો શરત લગાવો!”

કારખાનાદારે આ વાત ઇચ્છા કરી અને પોતાનો ધધો બાબાગાદી બનાવવાનો છે એમ જણાવ્યું. ‘મે’ હમણાંજ એક દગ્ગર ગાડીઓ બનાવીને વેચી છે’ એવી પણ બાકાસ તેણે કહી. પેલા તત્ત્વો ચાર-પાંચજ મિનિટ વિચાર કરીને નીચેનું બાપણ કહ્યું: “આખી સર્વ ગાડીઓના ધગક પુરૂષ નહીં પણ સ્ત્રીઓજ છે એનો તમે કદિ જનુ વિચાર કર્યો નથી. તમે એક પણ સ્ત્રીને, અરે તમારી પોતાની પત્નીને પણ, કદી ગાડી તેને લેઈએ છે એમ પૂછ્યું નથી અથવા તેની કચ્છા પડુ તમારા મગજમાં આવી નથી એવી મારી ખાતરી

છે! હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે તમારી બાબાગાડીને એક પણ ખીસું નથી કે હાથકમાલ અથવા ફધની બાટલી મૂકવા માટે તેમાં જગી જગા નથી. તેજ પ્રમાણે ગાડીમાં એસનાર બાળકનું ધ્યાન ખેંચે એવી કંઈ પણ વસ્તુ આગળની બાજુએ મૂકવામાં આવી નથી, ખરે ને? મારી ચોક્કસ ખાતરી છે કે ગાડી જે રીતે બનાવવામાં અને ચલાવવામાં આવે છે તે રીત પણ ઘણીક સ્ત્રીઓને ના પસંદ છે કારણકે સોમાંથી એક પણ સ્ત્રીનું મગજ યાંત્રિક કામમાં લાગ્યેજ આવે છે. તમારો ધધો આરભથી અંત સુધી પુરૂષીય વસ્તુનો છે એ રસ છે. ઘણે ભાગે તમારે મુખ્ય માલ વેચનાર અને જાહેરાત-લેખક સુદ્ધાં અધિવાહિન, બૈરં છોકરાં વગરનાં જોઈએ છે. આમ હોવાં છતાં પોતાનાં ધરકો આટલો તાલ કેમ આપે છે એ વિશે તમને આશ્ચર્ય થાય છે?”

કારખાનાદાર કાણુજાર સાવ મુગો બની ગયો- હાથો; પણ તરતજ નશ્વત થઈ બોલ્યો: “ચાલો આપજો જમવાના કપામાં જઈએ. આપજો ત્યાંજ વાત કરીશું. તમે તજ્જ લોકો હમેશાં કહેો છો તે એજ બાલ મન અથવા દષ્ટિકાણ હોય તો તેને ભવિષ્યની અચૂક નિશાનીજ કહેવી જોઈએ.”

આ વાત સાચી છે અને તેનાંજ પ્રતિબિંબો રથનેરથજે નગરે પડશે. “આ ધધામાં અમારી પેટીએ અર્થ છે. બહારનો માણસ અમને શું શિખવવાનો હતો?” એવી હકામ મારવાનું આજ ચાલે તેમ નથી. પ્રત્યેક ધધામાં વિચિટ રીતે સમજવાની બાબતો સાવ થોડી છે અને સર્વસામાન્ય ધધી છે આ માટે આપારી, કારખાનાદાર અને વ્યાપાર-ઉદ્યોગના આદેશજે અકારના તજ્જ માણસોની સવાહ લેવામાં બીજકુલ સંકાય કરવો જોઈએ નહીં. જનમજર એક ધધામાં માખની જેમ ગુથાઈ રહેનારને ધધા-

માંની તદ્દન વ્યારીક બાબતોનું જ મહત્વ લાગે છે. પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિમાંથી ચોગ્ય રીતે માર્ગ કાઢવાનો પ્રયત્ન તે કરે છે ખરો પણ પરિસ્થિતિ બદલવાનું તેના મગજમાં કદિ પણ આવતું નથી. આ માટે જ બદારના માણસની જરૂર છે.

‘અનિ પરિચિત્ત અવસ્થા’ એ કહેવન પ્રમાણે માણસ રોજ ને રોજ નવર સમક્ષ આવતી વસ્તુની ખરી કિંમત અથવા પરીક્ષા કરી શકતો નથી. બાપને પોતાના પુત્રમાં વિશેષ શુભ દેખાતો નથી કે માતાને દિકરીમાં રહેલી વિશિષ્ટ શક્તિઓની પૂરતી માહિતી હોતી નથી એવું ધર્મીવાર બને છે. ત્રાપિત માણસ આ બાળકાની પારખ કરે છે. ધંધાદારીઓ પોતાના કામ સાથે સતત સંબંધ ચાલુ રાખના હોવાથી પણ આમ બને છે. બહાર પોતાના કામ વિષે જો મન છે એ જાણવાનો માર્ગ તેને નથી. આથી અંદરનાં માણસો બહાર અને બદારનાં અંદર જઈ શકે તેમ થયું નેત્રજો. આમ થતાં જગતના બજારમાં જૂઠા ધંધાઓ વિષે જો મત છે એ જાણી આવવાથી ધંધાની પ્રગતિને મોટી મદદ મળશે.

પોતાનો ધંધો આવ શુભ રાખવાની પદ્ધતિ ધણી જૂની છે. પિતા-પુત્ર, ગુરુ-શિષ્ય, માતૃક-નોકર એવી પરંપરાથી ધંધો લાંબોકાલ જાય છે પણ તેમાં સતતક્રિયાનક સુધારણા થતી નથી. ગુરૂની પિલા શીખવા માટે શિષ્યને અનેક વર્ષ સુધી ગુરૂની શારીરિક સેવા કરવી પડે છે. આ કારણથી ધંધાઓ વિશિષ્ટ જાતની જ માની શકાય છે. આનું સાહજિક પરિણામ એ આવ્યું કે ધંધાઓને નુકસાન થવા લાગ્યું. અમેરિકામાં પહેલાં કરતાં અત્યારે કારખાનાંઓ મુકાદાર હોવાને કારણે નવીન માણસો અંદર આવવાથી અને અંદરનાં બહાર જરાથી રાષ્ટ્રીય હિન્દુઓની અપરંપાર કિંમત ધર શકી. આર બીંતની પેવી બાલુ નદી પહોંચવારી સંકુચિત દૃષ્ટિનો ધંધાદારીઓએ લાગ કરવાથી તેઓ વ્યાપક દૃષ્ટિના તત્ત્વોનો લાભ મેળવી શક્યા અને તેને લીધે તત્ત્વોની મંડ વધવા લાગી અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં

તેમની સંખ્યા વધવા લાગી. આપણી બાલુના બેચાર તત્ત્વોની જેમ માણે મારીને વખત ગાળવાનું અથવા ભજનોજ કંઈક ઉલોગ કરીને પેટ ભરવાનું કારણ તેમને માટે રહ્યું નથી.

વાસ્તવિક રીતે બેનાં, ધંધાઓમાં મોટી મોટી સુધારણા બહારથી જ થયેલી છે. અંદરનાં માણસો તો માત્ર પરચુરણ સુધારણા કરીને જ થયેલા છે. આ વાતનું પ્રત્યંતર સનાતની તથા નવમતવાદીઓની દૃષ્ટિઓમાં જણાઈ આવે છે. નવીન આવનારને માટે સર્વ નવીન હોય છે; તે કુદરતી રીતે જ સર્વ વ્યવહારનું અવગણન કરે છે, તેમાંથી સારા-ગોરાનો વિવેક કરી પુનર્વ્યવસ્થા આણવાનો યત્ન કરે છે, નવી નવી શોધો કરીને પ્રગતિ કરે છે; પણ તેના જુના સનાતની સકારીઓ તેના ‘નવમત’નો પ્રથમ તો ભ્રેશારથી વિરોધ કરે છે; તેમને સાહજિક રીતે જ એમ લાગે છે કે આપણે આટલાં વર્ષ આજ પરિસ્થિતિમાં કાઢ્યાં છતાં આપણને તો કંઈ ખામી જણાઈ નહીં; તો આ નવીન શાંતી વળી દોણ ?

આપણી તરફના સનાતની ધંધાઓમાં નવા વિચારનું સીંચન થઈને તેમની પ્રગતિ થયેલી નહીં હોવાને કારણે સુધારણાનો ઇતિહાસ આ દૃષ્ટિએ આપી શકાય એમ નથી. સાદૃશ્ય ભૌતિકશાસ્ત્રીય સંશોધન પાશ્ચાત્ય દેશોમાં થયેલું હોવાથી ત્યાંનાં ઉદાહરણો ઉપયોગી થાય તેમ છે. વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં મોટી ક્રાન્તિ આણનારા મોર્સ, ફિશ, બેલ વિગેરે સંશોધક વિજ્ઞાનીના ધંધામાં સાદા ‘એપ્રેન્ટાઇસ’ પણ નહોતાં. પણ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે મોર્સ ચીતારો હોવા છતાં પણ તેણે તાર વચની શોધ કરી; ફિશ વ્યાપારી હોવા છતાં તેણે સમુદ્રમાં વિજ્ઞાનીના તાર નાખવાની શોધ કરી, બેલ કેવળ વક્તા હોવા છતાં તેના હાથે ટેલીફોનની શોધ થઈ. પોલાના ઉલોગમાં મોટી ક્રાન્તિકારક શોધ કરનારો બેલમેર કંઈ તે ધંધામાંનો માણસ નહોતો. તે ત્યાં ત્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેણે નવીન શોધ કરી; પછી તેનો ઉપયોગ કાર્ક કરે મા ન કરે ! વૈદ્યશાસ્ત્રના જીવનિકાન્તમાં અજગ અને અત્યુપયોગી શોધો કરનાર પાશ્વર રોકર નહોતો; પણ તેની નવી

દષ્ટિ આખાએ ડોક્ટર વર્ગને કાયદો કરનારી નીવડી. કોર્ટ કેમેરાની શોધ કરનાર એક બેન્કમાં સામાન્ય કારકુન હતો. કપાસના છત્તો કંપક વ્હીટને કાપતો અખાસ કરનારો એક વિદ્યાર્થી હતો. જગતમાં સર્વથી મોટા પોલાદી કારખાનાદાર કાર્નેગીને કાંઈપણ કારખાનામાં અતુલ્ય મળ્યો નહોતો. તે એ ધધામાં પડ્યા પહેલાં રેલ્વેમાં એક અમલદાર તરીકે કામ કરતો હતો. આવાં ઉદાહરણો કેટલાયે આપી શકાય તેમ છે. સુધરેલાં રાષ્ટ્રોનો ઉત્તિહાસ જીવંત અંગેસ છે તે ઉપરથી આપણા ધધાઓમાં કેટલાયે દાખલા દર્શાવ્ય તેમ છે. સુરાપનો નકશો બદલી દેનાર કોમનવેલ્થ, નેપોલીયન અને ગેરીમાર્ડી એ ત્રણે ત્રણેય નહોતા શુ? આજના હીટલર અને કમાલ પાશા પણ રાજકારણમાં નવી ગતિઓજ હતા; પણ તેમણે સુરાપના રાજકારણને જે નવીન વસ્તુ આપું છે તે મુસ્લિમીરીમાં પેકીઓ માળગાર એકાદ લોકો આપી શકે શુ? આપણા દેશમાં પણ એવાં કેટલાંક ઉદાહરણો મળશે. બેતશામમાં સાયકસની દુકાન ચલાવનારા લક્ષ્મણરાવ કિલેશ્વરે કદિ હેન્ડસ હાથમાં પકડ્યું હતું કે? આમાં મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે બહારના શોધક માણસની મદદ કોઈપણ કામમાં હિતાવદ કરે છે. એકાદ સંસ્થામાં અનેક વિદ્વાન અને વિચારક માણસો હોવા છતાં તે સંસ્થામાં અવ્યવસ્થા હોય છે અને તેની પ્રગતિ અટકી જાય છે એટલું જ નહિ પણ તે નામદીપ ચઇ જશે કે શું, એવી બીજી તેના હિતચિન્તકોને લાગે છે. આને વખતે બહારનો તજજ્ઞ વિદ્વાન માણસ ખૂબ ઉપયોગી થઇ પડે છે. તે સર્વ બાબુથી બારીકોથી અને નિર્વિકાર મનથી તપાસ કરીને કંઈક સુધારણા સૂચવે છે અને તે અમલમાં આણતાં સંસ્થા ફરી વાર પ્રગતિને પથે વળે છે. થણી વાર સંસ્થામાંનાં માણસોને પોતાની નજરે દોષ દેખાતો હોવા છતાં તેઓ પોતે તે કાઠી શક્તાં નથી. એ વખતે 'કાન વીધવા' માટે 'બહારનો સોની' જ બોલાવેલા પડે છે. કેટલાક માણસોની દષ્ટિ કેવળ એકાંગી જ બનેલી હોઇ તેમને અવરથની દષ્ટિ કદિ આવી શકતી નથી. આવી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય તે માટે અમેરિકાનો જગવિખ્યાત કોલ્યાણીય રોકફેલ્ડર પોતાના

ધધાની સર્વ વ્યવસ્થા બહાર રહીને ભુલે છે. કાર્નેગી પિટર્સબર્ગમાં ક્વચિત્ રહે છે ત્યારે રોકફેલ્ડર પોતાની તેવરી બાણો પર બહુધા જોવામાં આવતો નથી. આથી ધધામાંની ઝીણીઝીણી-નજીરી બાબતોથી તેનું મગજ ન ભરાઈ જતાં, રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ વ્યાપક વિચાર તે કરી શકે છે. પણ પ્રત્યેક કારખાનાદાર તે જગ્યા પર હાજર ન રહીને ધધા ચલાવી શકે એવું હોતું નથી. થણી વાર કારખાનામાં શમ્ય તેટલો વધુ વખત માળગારી જરૂર પડે છે, આવી પરિસ્થિતિમાં બહારથી તજજ્ઞ-પટ્ટી તે એકાદ એન્જીનીયર, વર્તમાન-પત્રકાર કે કુશળ વાપારી હોય, કિંવા કુશળ શુદ્ધિનો સશોધક હોય-બોવાલીને તેની કને સર્વ કારખાનનું અવલોકન કરાવવામાં આવે અને તેની સૂચનાઓ અમલમાં મૂકી જોવામાં આવે તો સાદું.

આ પ્રકારના તજજ્ઞ માણસો આપણી બાબત મળવા કેટલીક વાર કંઠણ હોય છે. ઉપરાંત, આ તજજ્ઞોના કેટલાક તરંગો પણ સહન કરવા પડે છે; તથાપિ તેમના અવલોકનનો કંઈક ફાયદો હોય છેજ. બહારના જૂઠા જૂઠા ધધામાંનાં માણસો પણ સહજ રીતે જ સૂચનાઓ કરે છે તે પૈકી કેટલીક ખૂબ વિચાર કરવા લાયક હોય છે. લોકોની સગવડ અમલકોને ખપાય આવી સૂચનાઓદારા જ આવી શકે છે. લોકમન કયા પ્રકારનો છે એ બરાબર સમજનાથી અને તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી ધધામાં કેટલો ફાયદો થાય છે, એ વાતનાં સંખ્યામય ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. બ્રિટીશ આપારીઓ કરતાં જર્મન અને જપાની આપારીઓને લોકમનની ઘણીજ પરવા હોય છે અને તેથી તેમને ગાલ વધારે ખરે છે. અગાઉ ધ્વાઝીવ દેશમાં જે બ્રિટીશ સોયો જતી અને વેચાતી તે કાળા કાગળમાં વીટાળવામાં આવતી હતી. જાપાનીઓને તે કાળા રંગ સામે ખૂબ જ તિરસ્કાર છે, એ વાત સમજીને જર્મન કારખાનાદારો લાલ મોળ કાગળમાં પોતાની સોયો પેક કરી જાપાનીમાં વેચવા લાગ્યા. આથી લાખો ધરામાં તેમનીજ સોયો જવા લાગી; અને સાહનિક રીતે જ બ્રિટીશ સોયો બધા ધર્મ, નીનીડાડ એટના લોકોના પગ ચપ્પા છે એમ સાંભળીને એક

જર્મન ચમારે પોતાનો એક માણસ તે બેટના લેક્ષિકાના પગલું માપ લેવા માટે મોકલ્યો અને માપ પ્રમાણે 'સ્પેશીયલ ટ્રીનીડાડ બુટ' બનાવીને મોકલ્યા. બ્રિટીશ બુટ અંદરથી સપાટ નહીં હોવાને કારણે પગમાં વાગતા હતા, તેથી આ જર્મન બૂટજ ટ્રીનીડાડમાં સર્વત્ર ખપવા લાગ્યા. બીજા એક બાલ દષ્ટિના જર્મન વ્યાપારીને એમ માણુમ પડ્યું કે રશીયન સ્ત્રીઓ દર સાલ લાખો બ્રિટીશ હાથરમાલો ખરીદે છે. બારીક તપાસ કરતાં તેને એમ જણાયું કે રશીયન સ્ત્રીઓને એવા લાંબા હાથ રમાલ પસંદ પડતા નથી પણ તેમને ચોખંડા રમાલ જ વધુ ગમે છે પરંતુ બજારમાં તે મળતા નહીં હોવાને કારણે તેમને લાંબા રમાલજ લેવા પડે છે. થયું! આ જર્મન વ્યાપારીએ અનેક ટન રમાલો જર્મનીમાંથી બનાવી મંગાવીને બ્રિટીશના વ્યાપારને બેસાડી દીધો. આ

બાલ દષ્ટિનો ધધામો ટટલો ઉપયોગ છે તે આ ઉપરથી જણાઈ આવશે.

"બહારનાઓની જરૂર નથી; બહારનાઓ શું સમજે છે? અમે કરીએ છીએ તે કરતાં વધારે કાણુ કરે તેમ છે? લોક મૂર્ખ છે; તેમને અમારી અને અમારા ધધાની કિંમત સમજતી નથી;" કહ્યાદિ સંખ્યાબંધ ધધાધારીઓને મોટે સંભળાતાં વિધાનો મંકુચિત સ્વેચ્છામાં ચિકરનારી વૃત્તિને કારણેજ બહાર પડે છે. બારીમારણું બધ રાખીને અજવાળું અટકાવવા જોયોજ આ પ્રકાર છે. અજવાળું જોડતું હોય તો બારીમારણું ખુલ્લું જ રાખવાં જોઈએ. ચોરશખારનો ઉપદ્રવ ન થાય તે માટે બંદોબસ્ત રાખવા સામે બીકડુક વાથો નથી, પણ તેના લપથી પોતે પોતાના ઘરમાંજ લાર્ગ બેસવું નહીં, એટલુજ કહેવાનો આશય છે.

હિંદનો સિમેન્ટનો ઉદ્યોગ

હિંદમાં સિમેન્ટ તૈયાર કરનારાં બાર કારખાનાં છે અને તૈયાર થતો પોર્ટલેન્ડ સિમેન્ટ દુનિયામાં એક નંબરનો ગણવામાં આવે છે. આ સિમેન્ટ ટકાઉ, મજબૂત અને સખ્ત છે. સારી ગતિનો સિમેન્ટ ક્યો તે ઝોળખવાની રીત અને ગાંધકામની દૃષ્ટિએ તેનો ઉપયોગ જણવાની ઘણી જરૂર છે.

સિમેન્ટ તૈયાર કરવાની રીતો

સિમેન્ટ તૈયાર કરવામાં જે ચૂનાનો પત્થર વપરાય છે, તેનું રાસાયનિક રીતે પૃથક્કરણ કરતાં તેમાં સેંકડે ૩૦ થી ૪૦ ટકા માટી અને બાકીનો ભાગ પત્થરનો છે. જેમ જેમ પત્થરમાં માટીનું પ્રમાણ વધુ, તેમ તેમ તેમાંથી તૈયાર થતાં સિમેન્ટ સારી ગતિનો

તૈયાર થવાનો. ચૂનાના પત્થરના પ્રમથ દેક્કા કરી ભટ્ટીમાં સખ્ત અગ્નિ કરી તેમાં લાંગવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેને દળી વજ્રગણ કરવામાં આવે છે. આ સિમેન્ટનો એક પ્રકાર બીજો પ્રકાર જોવો છે કે જ્યાં ચૂનાનો પત્થર નથી મળતો ત્યાં સામાન્ય પત્થરને પૂર્વ પ્રમાણે દળવામાં આવે છે અને તેમાં થોડા પ્રમાણમાં માટી ભેળવવામાં આવે છે અને પછી તેના ગોળા તૈયાર કરી બરાબર સળગી ગયે ત્યાંસુધી રાખી તેને લાંબી નાખવામાં આવે છે. એ પછી તેને ફરી દળી વજ્રગણ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલો બુદ્ધ તે સિમેન્ટ.

કુદરતી ચૂનાનો પત્થરમાંથી બનાવવામાં આવતા સિમેન્ટ કરતાં સામાન્ય પત્થર અને માટીના મિશ્રણથી તૈયાર કરવામાં આવેલો સિમેન્ટ ૧૫ સારી

નનનો થાય છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પથ્થર અને માટી મિશ્રણ કરવાનું કામ તૈયાર કરનારા હાથમાં રહેલું હોય છે, એટલે વૈજ્ઞાનિક રીતે તે પ્રમાણ બરોજર સાચવી શકે છે, જે કુદરતી ચૂનાના પથ્થરમાં સાંધી શકાતું નથી.

સિમેન્ટ કરવાની એક ત્રીજી અનોખી રીત છે. તેમાં પ્રથમ ચૂનાના પથ્થરને લાંબી તેના બૂંદા કરી નાખવામાં આવે છે; પછી તેમાં ૧૦ થી ૧૫ ટકા સારી જાતની ચીકણી માટી મેળવી, પાણી નાખી સારી રીતે મસજવામાં આવે છે. પછી આ તૈયાર થયેલી જુગદીના ગોળા બનાવવામાં આવે છે અને બહીમાં મૂકવામાં આવે છે; આ પ્રકારે તૈયાર થયેલા ગોળાઓને દળી નાખવામાં આવે છે; અને આ દળા-થેલો બૂંદા તે ચોકખો સિમેન્ટ.

સિમેન્ટની શ્રેષ્ઠતાની પરીક્ષા

સિમેન્ટ સારા પ્રકારનો તૈયાર થયો છે કે નહીં, તે જોવા અને જાણવાની ધમારત કરનારાઓને ઘણીજ આવશ્યકતા રહે છે. સામાન્ય રીતે તે એવી છે કે એક તમારામાં ત્રણ ભાગ સિમેન્ટ અને એક ભાગ પાણી નાખવામાં આવે; જો પાણી ચૂસાર્થે જાય તો સમઝવું કે સિમેન્ટ સારી જાતનો છે. પાણી નાખતી વેળા જો સિમેન્ટમાં ગરમી જણાય તો તે સિમેન્ટ તાજે અને સારી જાતનો છે, એમ જાણવું. આવી રીતે પાણી નાખેલા સિમેન્ટમાં થોડું વિશિષ્ટ પાણી ઉમેરી તેમાં ગોળો તૈયાર કરો, એ એવી રીતે કે જમીન પર મૂકતાં પ્રસરી ન જાય. થોડીવાર રાખી તેને જરા હાથથી ટીપી જોવો; જો સિમેન્ટ સારી જાતનો હશે તો તરતજ ઘટ્ટ થવા માંડશે. સામાન્ય રીતે તે કિયાની મુદત પંદર મિનીટ જણાય છે; બરોજર ઘટ્ટ થવા વીસ મિનીટ લાગે તોય તે ઉત્તમ પ્રકારનો છે, તેમ જાણવામાં વધી નથી. આના કરતાં જો વધુ વાર લાગે તો સમઝવું કે સિમેન્ટ જૂનો છે, અથવા સારી જાતનો નથી.

જો સિમેન્ટ જૂનો હોય છે. તો તેમાં સિમેન્ટનાં ગાંઠા બાકી થયેલા હોય છે અને તેથી જ જૂનો હોય તો પથ્થર જેવોજ ચર્મ ગયો હોય છે. કદાચ

ગાંઠા ન પડ્યું હોય; તેનાથી એ સિમેન્ટ તાજે છે, એમ દરેક કિસ્સામાં નથી હોતું. સિમેન્ટની સાચી પરીક્ષા એ છે કે-જો સિમેન્ટ તાજે હશે તો પાણી નાખતાં ગરમ જણાયશે, જ્યારે જૂનો હશે તો-તેવું કશું નહીં જણાય.

કોંક્રીટની કલ્પના નવી નથી

અત્યારે ધમારતો તૈયાર કરવાના કામમાં વપરાતાં માધનોમાં કોંક્રીટનો ઉપયોગ લગભગ મોખરે આવી ગયો છે. અત્યારનાં બાંધકામ વિષયમાં જે મુધારણાઓ થઈ રહેલી, તેમાં કોંક્રીટનો ઉપયોગ લોકોને નવા જાણવામાં આવે છે, એમ સામાન્ય માનવું છે; પરંતુ કોંક્રીટ એ નવીજ વસ્તુ છે, એમ લોકો માની રહ્યાં છે, તે જૂઠાંરેલું છે; કમકે કોંક્રીટનો ઉપયોગ અતિ પુરાણ કાળથી જાણીનો છે એટલું ખરું કે કોંક્રીટ તૈયાર કરવામાં વપરાતા પદાર્થોમાં ભેદ છે. ઉદાહરણ તરીકે જો હજાર વર્ષ પૂર્વે રોમન લોકોએ કોંક્રીટનો પ્રયોગ કરી ધમારતો બાંધેલી. તેના અવ-શેષો અત્યારે પણ માલુમ પડે છે. એ કોંક્રીટ આજના સિમેન્ટની માફક સિમેન્ટ, ખડો, ચૂના કે વેજુના મિશ્રણથી તૈયાર થયેલો નહોતો; જ્વાળામુખી પર્વત-માંથી બહાર નીકળેલી શાખ અને ચૂનાના મિશ્રણ-માંથી તૈયાર કરવામાં આવેલો હતો.

સિમેન્ટની શોધ કરનાર

જોસેફ આરપદિન નામના એક અંગ્રેજે પ્રથમ ૧૮૨૪ માં સિમેન્ટ તૈયાર કર્યો. આ ગૃહસ્થે રોમન લોકોની માફક કુદરતી શાખ અને ચૂનાનો ઉપયોગ ન કરતાં મોટી મહેનતે જુદા જુદા પદાર્થોનું મિશ્રણ કરી કટલાય પ્રયોગોને અતે આ સિમેન્ટ પ્રસિદ્ધિમાં મુક્યો. આ સિમેન્ટનું નામ તેણે “પોર્ટ-લેન્ડ સિમેન્ટ” રાખ્યું. તેમાં તેનો આશય એ હતો કે પોર્ટલેન્ડ ટાપૂમાંથી પથ્થરો લાવી બાંધવામાં આવેલી ધમારતોને જેવો દેખાય થતો હતો, તેવો દેખાય આ સિમેન્ટથી બનાવવામાં આવેલી ધમારતોનો થતો હતો.

આરપદિનના સિમેન્ટમાં અને પ્રાચીન રોમન સિમેન્ટમાં ગણનાતક દૃષ્ટિએ મળનાપણું ખરું, છતાં

પણ તે પ્રાચીન મિશ્રણ કરતાં આ સિમેન્ટ ક્યાંય શ્રેષ્ઠ પ્રકારનો તૈયાર થયો.

હિંદમાં પોર્ટલેન્ડ સિમેન્ટ

હિંદમાં પોર્ટલેન્ડ સિમેન્ટ પહેલવહેલો ૧૯૧૩માં તૈયાર કરવામાં આવ્યો. ત્યારથી માંડીને ધીમેધીમે પ્રગતિ થતાં અન્યારે સિમેન્ટના ધધાનું સ્વરૂપ અત્યારના મોટા પાયા પર આવી ગયું છે. આ બદલી થવાનું કારણ સિમેન્ટ એ ઉત્તમ પ્રકારનો પદાર્થ છે, તે છે. ચીકણો, ટકાઉ, સુન્દર, અગ્નિથી ન બળે તેવો અને વર્ષોના વર્ષો સુધી જરા પણ ફેર પડે નહીં તેવો હોવાને કારણે સિમેન્ટ ઇમારતો તૈયાર કરવાને માટે વપરાના પદાર્થોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ નથી, એમ કહેવાને કાંઈપણ તૈયાર નહીં થઈ શકે. સિમેન્ટના ઉપયોગનું ક્ષેત્ર પણ બહુ જ વિશાળ છે. આવીશાન ભંડાર ઇમારતો, વાહનોની તકામતી જેના પર બોલી રહી છે, એવા માઇલો અને માઇલોના વિસ્તારના રાજમર્ગો, મોટાં મોટાં સહેશોને પાણી પૂરું પાડનારી મોટી મોટી ટાંકાઓ, મોટા મોટા પૂલો અને જમરી ગોદીઓ, ત્યાંથી માંડી એક સામાન્ય છત સુધી સિમેન્ટનો ઉપયોગ એક સંગો થઈ રહ્યો છે.

હીક છે, આટલો ઉપયોગી ભલે પણ, તે મેળવવામાં મોટા ખર્ચ હશે. એ પણ નથી કાંઈ સોંધાપણમાં પણ બીજા હરકાઈ ઇમારતી પદાર્થો કરતાં આગલો નંબર રાખ્યો છે. તેના શુભ અને શ્રેષ્ઠતાની તુલનામાં તેનો ખર્ચ બહુ જ જૂથ છે. સિમેન્ટ તૈયાર કરવાની સામગ્રીજ કુદરતે ઠેર ઠેર બહોળા પ્રમાણમાં પ્રથમથી જ તૈયાર કરી રાખી છે. કોંક્રી તૈયાર કરવામાં વપરાતી વેળુ અને કોંક્રી બહુજ ઓછા ખર્ચે હરકાઈ સ્થળે મેળવી શકાય છે. સિમેન્ટનું જમાવ-કામ તૈયાર કરવાને માટે વપરાતાં ઓખાં-પાટિયાંનો એકવાર ઉપયોગ કર્યો એટલે નકામાં જતાં નથી; બાંસુધી તે સડીને તૂટી ન જાય ત્યાંસુધી તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે, એટલે ઓખાં-પાટિયાં વગેરેનો ખર્ચ તો અપારજ વસૂલ થઈ જાય છે.

કોંક્રી એસોસિએશનનું કાર્ય

કોંક્રી તૈયાર કરવાના કામમાં બહુજ ખચરદારી રાખવાની હોય છે. કોંક્રીનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરી સુક્તિએ કરવો, તેની ખચરદારી રાખવી પડે છે. કોંક્રી કર્યા પછી તરતમાંજ વાપરી નાખનાનો હોય છે. આવી ગિચિતિ હોવાને કારણે જે જરા પણ બેચરદારી રખાય તો માત્ર નકામો જાય છે. આ વિષયને માટે મુંગ્રમમાં “કોંક્રી એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા” નામની સંસ્થા ૧૯૨૭ માં ખૂલેલી. તે સંસ્થા તરફથી કોંક્રીનો ઉપયોગ વધુમાં વધુ થોડા સમયમાં કરી સુક્તિથી કરવો તેની વારંવાર માહિતી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને લોકો સિમેન્ટનો કેમ વધારે પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરે, તેની મતલું પણ પદ્ધતિસરનું પ્રચારકાર્ય થઈ રહ્યું છે. ઉપયોગમાં આવી શકે તેવાં જુદી જુદી માહિતી આપતાં કોંક્રી-પત્રો વગેરે આ સંસ્થાએ પ્રકાશિત કર્યાં છે.

લોખંડી કોંક્રી

એ તો અષ્ટ છે કે અત્યારે સિમેન્ટ કોંક્રીનો ઇમારતો બનાવવામાં ભારે પ્રમાણમાં ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે, આ સાધનમાં મજબૂતી અને સૌંદર્યનો મેળાપ રહેલો છે. ઇમારત કામના બહુકારના મને સિમેન્ટ કોંક્રી કરતાં લોખંડી કોંક્રી (લોહાના સળિયાઓ ચૂથી ચઢાવવામાં આવતાં કોંક્રી)ની ઉપયોગિતા દિવસે દિવસે વધુ બીકારાતી જાય છે; એટલુંજ નહીં પણ અત્યારે એનો વાપર સર્વમાન્ય થતો આવ્યો છે. એનું મહત્તર નીચેનાં કારણોએ વિશેષ છે:

૧. વસ્તુદ, અગ્નિ કે વાતાઓડાની જરા પણ અસર થતી નથી.
૨. લાકડાંઓનાં ચોક્કા પ્રમાણજ કામ થતું હોવાથી ધાર્યો આકાર મેળવી શકાય છે અને તેની કરીને કંટકસરથી કામ થઈ શકે છે.
૩. મજબૂતીના પ્રમાણમાં ખર્ચ ઓછો થાય છે.
૪. જે સ્થળે જમાવટ કરવાની હોય ત્યાંજ ચોક્કાંઓમાં કારવામાં આવતું હોવાથી મજૂરી સારી બચી જાય છે; મોટા મોટા વજનવાર પથ્થરો ગ્રંથકવા વગેરેનાં ખર્ચ અને મહેનત બચી જાય છે.

૫. બહુજા કામ એકમેક અખડ થાય છે; સાધા-સાધી આવતી નથી.

૬. બુદ્ધિપૂર્વક જે જાનના આકાર તૈયાર કરવાના હોય, તે માટેનાં જોખાં-પાટિયાં તૈયાર થઇ ચૂક્યાં એટલે પછી સામાન્યમાં સામાન્ય મનુષ્ય પણ બુદ્ધિ ચલાવ્યા વિના કાંકીટ ટાળી શકે છે; મોટા મોટા કડિયા-કારીગરોની પણ તેમાં જરૂર રહેતી નથી.

૭. કાંમ ધણુંજ સુંદર થાય છે.

૮. તૈયાર થયેલા કામમાં સિમેન્ટન વપરાયેલો હોવાથી આગેાગ્યની દૃષ્ટિએ પણ તેનાથી નુકશાન નથી.

૯. વારંવાર દુરસ્ત કરાવવાની ખટપટ નથી.

૧૦. કમારત જૂની થવાનો ભયજ રહેતો નથી; જેમ જૂની થાય તેમ મજબૂતી વધતી આવે છે.

લોખંડી કાંકીટ ખોત્તે ઉદાવવાની બાબતમાં અતેડ છે. જે તે બરાબર રીતે તૈયાર કરવામાં આવેલ હોય તો એક ચોરસ ઈંચમાં ૨૦૦૦ થી ૩૫૦૦ શેર વજન બેઝકી શકે તેટલી શક્તિ ધરાવે

છે, જ્યારે સાદું કાંકીટ ચીકટપણામાં બહુજ નમણું હોય છે અને ૧૫૦ કે ૨૦૦ શેર જેટલો ખોત્તે એક ઈંચમાં ઉઠાવી શકે. પોતામાં એ શક્તિ એટલી બધી છે કે એક ચોરસ ઈંચમાં ૭૦,૦૦૦ શેર જેટલું વજન ઝીલી શકે છે. હવે પ્રમાણતો માત્ર પોતાની કે લોખંડી બનાવવામાં આવે તો તેનો ખર્ચ અસાધારણ આવે અને કેટલાક પ્રસંગમાં તો લોખંડ વાપરી શકાય તેવી ગિચ્છિતજ નથી હોતી, કેમકે તેને કાટતો મોટો ભય પડે છે અને જુદી જુદી મજબૂતીમાં કાટી-ગરમીનો ભય તો જોવાજ રહે છે. કાંકીટમાં તો એ માંહેનો કાંકપણ ભય નથી રહેતો. લોખંડની મજબૂતી તાણુ માટે અને કાંકીટની મજબૂતી માત્ર માટે રહે, એ રીતે બન્નેના સંયુક્ત-પણથી તૈયાર કરવામાં આવતું લોખંડ કાંકીટ બધા ભયમાંથી મુક્ત છે; વધુમાં લોખંડ અને સિમેન્ટને ગાદ સગાઇ છે; સિમેન્ટમાં લોખંડ પર અનિષ્ટ અચર નથી થતી; બેસ્ટું કાટ ચઢવાનો જરા પણ ભય રહેતો નથી. આ બન્ને પદાર્થોના શુદ્ધો પરસ્પર પોષક હોવાને લીધે કામની સગવડ અને મહત્તા ભાદે રહેલી છે.

ખેડૂતોનાં કરજનું નિવારણ.

લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કો

હિન્દના ખેડૂતોનાં દેવાનો અંદાજ રચણપણે કાટવામાં આવ્યો ત્યારે તે આંકડો ૮૦૦ કરોડ જેટલો મહત્તમાં આવ્યો હતો. આ કરજનો આંકડો અને તે પગલું જાણ, એ બાબતો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો માત્ર ઉપરરૂપે વિચાર કરતાર અને વિશેષ ઉંડાણમાં ન ઉતરતાર માણસના દૃષ્ટમાં પણ અનુકંપા પ્રકટા સિવાય રહે નહીં. મનની પાતી પરિગિથિમાંથી જ, બહુજે કરજ કાપવાનો અગ્રથી અથવા નેહુકમીથી કૃપાવી દેવાની હીમાયતનો જન્મ થાય છે. અત્યાગની સર્વ સમજદારતા જન

લીને તેની જગ્યાએ નવી રચના કરવાનો વિચાર કેટલાકો ચલાવે છે અને આ વિચાર કાર્યમાં ઉતરે તો, આમ પણ ન બને એવું નથી. પરંતુ અત્યારે પ્રવર્તતી પરિગિથિમાં તો, ખેડૂતોનું કરજ કેમ થાય છે, એનો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર થવો વંતેછએ અને આ કરજમાંથી તેઓ કેમ મુક્ત થાય, એનો પણ તેટલીજ શાસ્ત્રીયુદ્ધ દૃષ્ટિએ વિચાર થાય એ જરૂરી છે. આ પૈકી પહેલા પ્રશ્નનો વિચાર હાલ જ્યાં જ્યાં ખેડૂતોના કરજના નિવારણ માટે કાંદેલી લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કોનાં વ્યવહારમાં આવેલાં કેટલાંક તત્ત્વોનો વિચાર કરીએ.

હેતુ’ કમી કેમ થાય ?

જેટોના માથા પર કરબના કુંગર ખડકાયા છે, એ વાન સાચી છે. એ કુંગર દૂર કરવાનો ઉપાય ક્ષેત્રદર્શક થાય એમ કાળુ નદી ઇચ્છે ? પણ તે કુંગર ઝાઝો થતો નથી અથવા પ્રતિદિન વધતો જાય છે એમ માન્ય પદનાં જે ઉપાયે આ ભાર હલકા થાય તેમ હોય, તે અમલમાં આણવાનું જરૂરી નથી શું ? ‘દૂર કર’ તો આખેાથે કુંગર, નહિ તો કરગાઈ મરૂં’ એવો મન કેવળ અવ્યવહારનાં દર્શક છે. એજ પ્રમાણે, ‘નાના નાના ઉપાયોથી શું થશે ?’ એમ હતાશ ચંદને કંઈ ન કરનારી ભુદિ પણ બહુ ઉપયોગની નથી. કુંગર જેવો દેવાનો ભાર શક્ય તેટલા ઉપાયો વડે કમી કરવાનો પ્રયત્ન અવિરત કરવામાં જ લાભ છે, એમાં શંકા નથી; કારણ કેટલા પ્રમાણમાં ખોળે કમી યશે તેટલા પ્રમાણમાં જેટોને ગહન મળશેજ, ખોળે કમી થવાનો સન્તોષ પણ કંઈ જેવો તેવો નથી. હિન્દુસ્તાનના જૂના જૂના પ્રાન્તોમાં અને આપણા મુંબઈ ઇલાકામાં પણ હમણું લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કો કાદવામાં આવે છે. તે સામે કરવામાં આવતી દીકાઓ અને બેન્કોથી મળતો યત્કિચિત્ત સન્તોષ, ઉપર બતાવ્યું તે પ્રમાણે છે.

જમીનની સુધારણા

જેટોના દરદોળના ખેતીના કામમાં પણ ખીજા ધંધાઓ પ્રમાણે મુદી રોકતી પડે છે. લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કોનો ઉદ્દેશ કામચલાઉ મુદી પૂરી પાડવાનો નથી. ખેતીના કામમાં જે અર્થ થાય છે તે, તે વર્ધના પાકમાંથી જ મળે એ યોગ્ય છે. જેટોની જરૂરીયાત એટલેથી પૂરી થતી નથી. હેંડ્રીસાર જેટ પોતાની જમીનની સુધારણા કરીને વધુમાં વધુ અને સુન્દર પાક ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતો રહે છે પણ આ પ્રમાણે વધારે પાક ઉતારવા માટે જમીનની સુધારણા કરવા માટે જે મુદીની જરૂર પડે, છે તે તો તે કેટલાંક વર્ષો પડી જ ફેરી શકે. આવી રીતે ખેતીની સુધારવા કરવા માટે લાંબી મુદતનું અને હલકા વ્યાજનું કરજ મળવાની મગત નથી. ચકારી મંડળોઓમાં ચાલુ અર્થ માટે જ પૈસા મળી શકે છે. તેમનો વ્યવહાર દુષ્ટ મુદતનો દોવાથી લાંબી

મુદતનું કરજ આપવાનું તેમને માટે અશક્ય બને છે. કાંઈ પણ શાહકાર લાંબી મુદતનું કરજ આપતો નથી, કારણ તે તેના ધંધાના તત્ત્વની વિરૂદ્ધ છે. આવી સ્થિતિમાં, જમીનની સુધારણા માટે જેટોને કરજ મળવાની વ્યવસ્થા થતી નોંદતી હતી. લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કો આ પ્રકારનાં કરજ આપે છે અને તેમના ઉદ્દેશોમાં, આવી રીતે જમીન સુધારવા માટે નાણાં આપવાનો પણ એક ઉદ્દેશ છે. ઘણા લોકોને આ બાજતની ખગર હોતી નથી, તેથી તેનો પ્રથમ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

બુનું કરજ ફેડવું બેઠએ

જમીનની સુધારણા માટે લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કો તરફથી કરજ આપવામાં આવે છે એ સાચું, પણ આ બેન્કોનો ખરો ઉપયોગ, જેટોતો બુનું કરજ ફેડવામાં વિશેષ પ્રમાણમાં થાય, એવી યોજના છે. અનેક શાહકારો કરતાં એક શાહકાર સારો. તેજ પ્રમાણે એકાદ વ્યક્તિ શાહકાર હોય તે કરતાં એક સરંથા શાહકાર હોય તે સારું. અનુભવસિદ્ધ એવા આ વિધાનનું વિશેષ સ્પષ્ટાકરણ કરવાની જરૂર નથી. આ બન્ને વસ્તુઓ બે સાધવી હોય તો લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્ક જેવી સરંથાઓ જ સ્થાપવાની જરૂર છે. સરકારી મંડળોઓના આ કાર્યમાં ઉપયોગ નથી. વેલવકિત દરિયે કાંઈ પણ શાહકાર આ કામ કરવા તૈયાર થાય નહિ તેમજ વ્યાપારી બેન્કો પણ એ કામ હાથ ધરે નહિ. આવી પરિસ્થિતિમાં હલકા વ્યાજના દરથી લાંબી મુદતનું કરજ આપનારી અને તે કરજ વડે ચોતાના સર્વ-એક અથવા અનેક-શાહકારોનાં કરજ ફેડવા માટે જેટને સમર્થ કરનારી સરંથાઓ તે લેન્ડ ‘મોર્ટગેજ બેન્કો છે, એ સ્પષ્ટ છે. જૂતાં કરજ ફેડવા માટે લેન્ડ, મોર્ટગેજ બેન્કોનો આશ્રય લેવાનું યોગ્ય છે. તે ઉદ્દેશથી જ આ બેન્કો કાદવામાં આવી છે પણ તેની સૌથી મોટી ખામી માત્ર એજ છે કે જમીનના માત્રિક હોય તેવા જેટોના આનો લાભ લઈ શકે તેમ છે.

વ્યાજનો માફક દર

કમી વ્યાજથી લાંબી મુદતનાં કરજ કાંઈ એક વ્યક્તિને માટે આપવાનું શક્ય નથી. સંપત્તિ મુદીવાળી

કંપનીઓ પણ આમ કરી શકે નહીં. વળી આ આખતમાં પુષ્કળ ગુચ્ચણો તેમજ ચોડુંધણું સાદસ પણ છે. વળી કમી વ્યાજે આટલું મોટું કરજ લેવાની આંટ પણ કોની હોય? આવી સ્થિતિમાં સરકારે જ બજારમાં પોતાની આંટ પર કરજ કાઢવું નેહએ અથવા એકાદ સરંચાના નામે પોતે હામી રીતે કરજ ઉત્તું કરવું નેહએ. બજારમાં માત્ર સરકારની આંટજ આટલી સામર્થ્યવાન છે, એ વાત સાચી છે. આજ દષ્ટિએ મુંબઈ હાસાકામાં સરકારે ધારાસભાની સત્તાલથી એક મધ્યવર્તી લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્ક અને તે બેન્કની હકુમત નીચે જૂદા જૂદા જગ્યામાં તેર બેન્કો કાઢી છે અને આ મધ્યવર્તી બેન્કની મુદીની અને વ્યાજની મુરસિતતા આખત સરકારે હામીપણું પણ લીધું છે. આ હામીપણા સાથે સરકારનું નિયંત્રણ પણ છે જ. ખેડૂતોએ દરથી માંડી વીસ વર્ષના હપ્તાથી અપાયેલાં કરજો ફેડવાં અને તે કરજનું છ ટકા કરતાં વધુ વ્યાજ ન હોવું નેહએ, એમ કરાવાણું હોવાથી, આ બેન્કો કનેથી ખેડૂતોને છ ટકાના વ્યાજથી લાંબી મુદતનું કરજ મળે છે અને તે કરજ વડે તેઓ જૂનાં કરજ ફેડી શકે છે, નવી જમીન ખરીદી શકે છે અથવા પોતાની કને હોય તે જમીનની મુધારણા કરી શકે છે. એટલે શાહુકાર, અને તે પણ સરંચા હોય અને વ્યાજના દર તદ્દન ઓછા હોય એ આ બેન્કોનું મુખ્ય તરર છે.

મર્યાદિત કાર્યક્ષેત્ર

ખેડૂતોનાં કરજોની તપાસ કરતાં એવું માણુમ પણ છે કે ખેડૂતોને ઓછામાં ઓછા ૯ ટકાથી ૪૦ ટકા સુધી વ્યાજ આપવું પડે છે. લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્ક કનેથી મળતું કરજ ઉપજા વ્યાજના દરની સરખામણીમાં કેટલું ફાયદાસર છે એટલું જ નહીં પણ તે વ્યાજમાં જે ફરકની કસર રહે છે તેમાં સુધ્ધાં, લાંબી મુદતના કામમાં અપોઆપજ કરજ રીતે છે. આટલા ફાયદા સાથે જવાબદારી પણ છે. સરકાર જે પૈસા માટે હામીપણું લે લાંબી અપાયેલા કરજને ભરપૂર તારણ નેહએ. આ કારણને તીધે, ખેડૂતની જે જમીન ધરાણે લેવામાં આવે છે તેની કિંમતના માત્ર પચાસ ટકા જેટલું કરજ આપવામાં આવે છે. એકાદ માણુસને એક હજાર રૂપિયા જુદું

કરજ ફેડવા માટે જોઈતા હોય તો તેને બે હજાર રૂપિયાની જમીન આ બેન્કને ધરાણે આપવી પડે છે. એટલું જ બસ નથી. આ જમીનમાં થનારા ઉત્પન્નમાંથી, ખર્ચ બાદ કરતાં કરજનો જે હપ્તો ફેડેલો હોય તે આપવાની ખેડૂતની શક્તિ છે કે નહિ એ પણ બેવામાં આવે છે અને એવી રીતે પૈસા પાછા આપવાની શક્તિ હોય તોજ કરજ આપવામાં આવે છે. આજની પરિસ્થિતિ એવી છે કે, કેટલાક ખેડૂતોને તેમની જમીનના પ્રમાણમાં, ઘણું વધારે કરજ હોય છે. એ વાત જાણીતી છે. આવા ખેડૂતોને પોતાનું સર્વ કરજ ફેડવા માટે આ બેન્કો માંથી કરજ મળે નહીં અથવા જેમને જમીન ન હોય, ઓછી જમીન હોય અથવા હપ્તા પ્રમાણે કરજ પાછું આપવાની શક્તિ ન હોય તેઓ આ બેન્કોના ઉપયોગ કરી શકતા નથી. આવા લોકોને કાછજ કરજ આપવું નથી એ પણ લક્ષમાં રાખવું નેહએ. આ દષ્ટિએ લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કોનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત છે. ઉલ્લોગી, આગરાર અને કરજ કરતાં બમણી કિંમતની જમીન ધરાવતા ખેડૂતો અત્યંત કમી વ્યાજથી કરજ મેળવીને શાહુકારોના કરજમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે અને વીસ વર્ષમાં બેન્કનું કરજ પાછું આપી શકે છે, એટલો આ બેન્કોનો ફાયદો છે. આ ફાયદો પણ અત્યારની પરિસ્થિતિએ તો કિંમતી છે. આટલાથી જેમને સન્તોષ થાય તેમ નથી તેમની જરૂરીઆતો અને તેમની ફરીપાદો ઘણી મોટી છે અને તે દર કરવાના માર્ગ પણ જુદા છે.

જમીનની કિંમત

લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્ક કનેથી કરજ લેવા હમજનારા ખેડૂતોને, જમીનની કિંમત જેવી રીતે કરવામાં આવે છે, આખતની માહિતી હોય એ જરૂરી છે; કારણ કે આ આખતમાં પુષ્કળ ગેરસમજ થાય છે. જમીનની કિંમત હંગવવાનાં અનેક કાકડા છે. તે સર્વેના ઉપયોગ કરીને સરામરી એ કિંમત કાટવામાં આવે છે. જમીનનો જે મરકારી ધારા છે તે કરતાં પચાસ ગણી કિંમત કુવા અને પાણીનાં સાધન વગરની ગોગણુ જમીનની અને બસો અથવા દોહસો મણી કિંમત નહેરતાં અને કુવાનાં સાધનવાળી જમીનની આંકવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષમાં થયેલા ખરીદ-

વેચાણની સરકારી કાઢીને કિંમત કરવામાં આવે છે. જમીનના સર્વ ઉત્પન્નની પાંચ વર્ષની સગસરી કાઢી તે પરથી વ્યાજના દરે કિંમત કરવામાં આવે છે. આ સિવાય, જમીન શહેરની નજીક છે કે કેમ, વગેરે બાબતોનો વિચાર કરીને પંચ તપાસ પણ કાઢવામાં આવે છે અને પછી આ સર્વ બાબતોનો વિચાર કરીને લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કના અધિકારીઓ કિંમત કરાવે છે. કરજ માગનારા ખેડૂતોએ એ સર્વ મુદ્દાઓ લક્ષમાં રાખીને જ પોતાના મનમાં અંદાજ બાંધ્યો હોય તો તેઓને નિરાશા થાય નહીં.

કરજ અને લાભ

મુંબઈ ઇલાકામાં આ બેન્કો મોટે ને કાપડો કરવામાં આવ્યો છે તેમાં, ખેડૂતની વતી તેના સાહકાર સાથે કાપડાથી તરબોટ કરવાનો અધિકાર બેન્કોને આપવામાં આવ્યો નથી; તો પણ પ્રત્યક્ષ કરજ આપતાં સાહકાર સાથે ખેડૂતની તરબોટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. ખેડૂતોની અભારની વ્યાજનક રીતિમાં રાક્ષા પૈસામાં, આપેલું કરજ પાછું વળતું હોય તો સાહકારો આનંદથી છૂટ થઈ છે. છૂટ મૂકવા જેવી રીતિ પણ હોય છે. વ્યાજનો દર ભરપૂર હોય છે, અને મુદ્દલમાં ઘણાક ભાગ અપાઈ ગયેલો હોય છે. આ સિવાય બીજી કેટલીક બાબતો પણ હોય છે. આવી રીતિમાં સાહકારો લાભ કરીને પ્રત્યક્ષ પોતે જ તરબોટ કરે તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. બેન્કની પાસે બીજો પણ એક ઉપાય છે. સાહકાર તરબોટ કરે નહીં તો બેન્ક ખેડૂતને બીજાકર કરજ આપે નહીં. આથી સાહકાર લાચાર બને છે. આવે વખતે કોઈ પણ પક્ષને અન્યાય ન થતાં, ખેડૂતની જાણએ જ નમતું માપ મૂકીને કરજની તરબોટ થવાથી સર્વને કાપડો થાય છે. લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કનો આ એક મોટો લાભ છે.

ખેતી તરફ મહીનો પ્રવાહ

હિન્દ ખેતીપ્રધાન દેશ છે, એમ આપણે કહીએ છીએ; પણ આ ધોષા તરફ દેશમાંની મુડીનો પ્રવાહ વળતોજ નથી. મર્યાદિત મુડીવાળી બેન્કોમાં લેકોના પૈસા મોકાય છે અને તેનો ઉપયોગ વ્યાપારઉદ્યોગમાં થાય છે. ખેતીના ઉદ્યોગમાં આવી રીતે મુડી

રાકવાની વ્યવસ્થા-હજી મુડી નહોતી. લેન્ડ મોર્ટગેજ બેન્કો નીકળવાથી અને તે પણ મર્યાદિત લીમીટેડ વ્યવસ્થાની અને તે ઉપરાંત, સરકારી સહકારી કાપડા નીચે નોંધાયેલી હોવાથી તેમાં હવે મુડી રાકવાની સુરક્ષિત સ્થાન થઈ છે. આ સિવાય, મધ્યવર્તી બેન્ક સરકારી જમીનગીરીવાળા ડીપ્રેન્ચર્સ કાઢે તેમાં પણ, નાણાં રાકવામાં દરકત નથી. આ ડીપ્રેન્ચર્સની મુડીની અને વ્યાજની જમીનગીરી સરકારે લીધી હોવાને લીધે તે સુરક્ષિત તો છે જ, પણ ગમે ત્યારે તે બજારમાં પણ વેચી શકાય છે. આ સર્વ બાબતોનો વિચાર કરીએ તો રાષ્ટ્રની મુડીનો પ્રવાહ હવે ખેતી તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળે તો કંઈ દરકત નથી. આ બેન્કોની સ્થાપનાને લીધે ખેડૂત લાભઓને સકાય આપવાનો એક નવો માર્ગ ખુલ્યો છે, એમ કહેવામાં દરકત નથી.

લાભ જરૂર લેવો જોઈએ

ખેડૂતોનાં જૂનાં કરજ દશ-વીસ વર્ષમાં ફેરવાની જે સગવડ આ બેન્કોએ કરી છે, તેના લાભ ખેડૂતોએ જરૂર લેવો જોઈએ. એકજ સાહકાર અને તે પણ એક નિયમબદ્ધ સંસ્થા, વ્યાજનો દર માફકસર, કરજની તરબોટની શક્યતા, કરજની લાંબી મુદત, વીસ વર્ષમાં વહેંચેલા હતા; આટલી સગવડો એક સાથે હોવાથી આ બેન્કોની કરજનિવારણની બાબતમાં ઉપયોગિતા નથી, એમ કહેવું એ ધૂણતા જ લેખાશે. આ બેન્કોના કરજના હતા આપવાનું પંથ કડક છે. એના કરતાં, રાક્ષસી વ્યાજ લેનારો સાહકાર સારો, એવી વિચાર-ચરણ માન્ય રાખવી તે આજસ, ઉદ્યોગહીનતા અને પૈસા લઈને પાછા આપવાની દાનતના અભાવનો પુરસ્કાર કરવા જેવું છે. કરજ લેતી વખતે નિયમો બરાબર સમજવા પણ એક વાર કથુવાત આપ્યા પછી તેને વળગી રહેવું જોઈએ.

એજ પ્રમાણે કેવળ સરકારનો પરાક્રમ સંબંધ છે, એ કારણે એ સાથે સંબંધ ન રાખવો, એમ કહેવું એ પણ ખેડૂતોની હાથની રીતિને જોતાં ઉચિત નથી. મુંબઈ ઇલાકામાં આ બેન્કો રાજ થઈ છે અને તેમનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત હોવા છતાં ખેડૂતો તેમનો શક્ય તેટલો લાભ લે એ ચિંતકર છે.

● ખોનસનું વર્ષ. ● ●

હિંદુસ્થાનમાં ઉદ્યોગ વિકાસમાં અગ્રસ્થાન લેતી વિમાની સંસ્થા
એની આર્થિક પ્રગતિ નીચેના આંકડાઓ સચોટ રીતે
પુરવાર કરી આપે છે

વર્ષ	કુલ કામ	નવું કામ	હાઇફ ફંડ	પ્રિમીયમ આવક
૧૯૧૨	૭૭,૨૬,૭૬૯	૩૦,૫૧,૬૫૦	૪,૫૭,૦૬૬	૩,૮૧,૮૧૨
૧૯૨૭	૨,૮૫,૨૨,૦૬૩	૭૧.૯૫૨૫૦	૬૯,૪૭,૮૭૪	૧૩,૨૮,૧૨૦
૧૯૩૫	૧૦,૬૩,૪૯,૪૭૫	૨,૫૨,૩૨૫૦૦	૧,૭૪,૦૫,૮૮૦	૪૬,૮૨,૬૦૩

ખોનસ હયાતીના વિમા ઉપર રૂ. ૨૩/-
દર હજારે દર વર્ષે જાંગીના વિમા ઉપર રૂ. ૨૦/-

સ્થાપના ૧૯૦૭

હિંદુસ્થાન કો-ઓપરેટીવ

ઈન્સ્યુરન્સ સોસાયટી લીમિટેડ (કલકત્તા)

વધુ વિગત માટે લખો અગર મળે —

એન. આર. સરકાર	} જિતેન્દ્ર મહેતા, એર્જિનાઈઝર ભદ્ર, પગથમર, અમદાવાદ રાજકોટ	} એસ. સી. મજુમદાર પ્રાંચ મેનેજર, ક્રામીસેરીયટ ખીટીંગ હોનબી રોડ, મુંબઈ
નનગવ મેનેજર		
કલકત્તા		

સી. એન. પટેલ, ઇન્સપેક્ટર ઓફ એજન્સીઝ, નેશન રોડ, આણંદ

વિધવાનાં આંસુ

ક ક ક

[એક સ્ત્રી ઘટના]

ક ક

[લેખક-મેણક]

તેણે “મિનિમેક્” તો છંટાઈ ચૂક્યા હતા પણ આગ કાણમાં આવતી નહોતી. ઓરડાના એક ખાલુનાં બન્ને પ્રવેશદ્વારો સળગતાં હતાં. બીજા ખાલુનું બારણું આગ આગળ ફેલાય એ રૂઠી. ઉપાડી શકાય એમ નહોતું એટલે અંદર વધુ માણસો પણ જઈ શકે એમ નહોતું. સેક્ટરી સાહેબ બાંધા નીચા થવા લાગ્યા. આગથી વધુ પ્રમાણમાં નુકસાન થશે એ બાબત એમને બહુ ડર નહોતો, કારણ કે મિક્સો તથા બધા યંત્રો અને માશિનો તો વીમો ઉતરાવેલા હતા, પરંતુ આગ તુરત ન ઓક્તવાય તો તેમને શેડ તરફથી કપડા મળે, મિશ્ર એકાદ દિવસ બંધ કરવી પડે એ હારે ચિતાનો વિષય હતો. આલુઆલુ ફરી એમણે કારીગરોનાં ભેગાં થયેલાં ટોળાં તરફ નજર ફેરવી “અહિં” શું બેવાનું છે? ત્યાર તમારા કામ પર લાગી જવા! આગ છુટાવવામાં કાંઈ મદદ કરતા નથી ને તમારો લુભો છે?” ટોળું એક ખાલુથી ખસી બીજા ખાલુ ગયું. એમાંથી એક બે સળગત અને ઉત્સાહી કારીગરો આગળ આવ્યા. “સાહેબ, કહો તો અંદર મહેં, પણ બારણું તો સળગી શકે” છે, અંદર ધુમાડાના ગોડામાં કશું જ મુજબ નથી. કહો તો આ કાચની બારી તોડીને અંદર કુદી પડું.....” સેક્ટરી સાહેબ ખુશ થયા. એમણે એની પીઠ યાજડી. “બરાબર છે! હિમ્મતવાલ! બારી તોડી નાંખા.” હિમ્મતવાલે દોડ ચૂકી બારીને ભેરથી ધક્કો માર્યો. બારીનો કાચ ટૂટી અંદર પડ્યો. ટૂટતાં ટૂટતાં એક ધાર એના હાથમાં પેસી ગઈ તેથી જરા લોહી નીકળ્યું; એની જરાએ ખવવા ક્યાં વિના હિમ્મતવાલ અંદર ફૂલો. અંદર ધુમાડાને લીધે અકળામણ થાય એવું થઈ ગયું હતું; જે કારીગરો સઢો ચલાવતા હતા તે પણ યાજીને લોથ ચર્મ ગયા હતા. એણે એક જાળના હાથમાંથી સઢ લઈ લીધી ને એને બારી તરફ ધકેલ્યો. સળગતા બારણા પર, ફના દગલા પર બધાં બધાં વધુ લકડાઓ નીકળતા હતા ત્યાં એણે પાણીની ધાર ચલાવી. પાંચ સાત મીનીટ સુધી એણે આમથી તેમ ધુમી ચારે બાજુ પાણીની ફેલમછેલ મચાવી. પોતાનાં કપડાં ન સળગી કાંડે તેની સંભાળ લેતા, બીજાઓને મદદ કરતા હિમ્મતવાલ આગલાળા ઓરડામાં ફરી વળ્યો.

ગરમ થઈ ગયેલા સાંચાઓમાંથી દગાડે એવી વરાળ નીકળતી હતી, પણ નીચેની જમીન ભેડાતી આરપાર અંગારા જોટલી ગરમ લાગતી હતી, એના કપાળે ને લામણેથી પરસેવાના ઝોળ નીતરતા હતા.....દસ મીનીટ પછી મ્યુ. ના ફાયર ધીંગણાળા આવી પહોંચ્યા. એમના વિપુલ સાધનોની સહાયથી થોડી મિનિટમાં આગ કાણમાં આવી ગઈ. કારીગરો પોતા-પોતાના ખાતામાં ગયા. હિમ્મતવાલની આંગળી પર આયોડિન ચોપડાની સૂચના આપી એને આરામ લેવાનું કહી સેક્ટરી વિમા કંપનીને ખબર આપવા તારનું ફોન લખવા ગયા. મિશ્રનું વિરાટ કારખાનું ત્યજે કશું ન બન્યું હોય એમ પૂર્વવત ચાલવા લાગ્યું.

(૩)

હિમ્મતવાલ તે દિવસે ખાતાના ઉપરિ અધિકારીને કહી વહેલો ઘેર ગયો; આંગળી પર પડો બાંધી તે સર્પ રહ્યો. સાંજના એ બેઠવો ત્યારે એને કાંઈક અકળામણ લાગવા માંડી, એ સમજ્યો કે થાકને લીધે હશે. એણે હસી દરકાર કરી નહિ. બીજો દિવસે એ ફરી મિશ્રમાં ગયો, અર્ધાક દિવસ કામ કર્યું પણ એને ગોડકું નહિ. બોઈલર ફીટર તરીકે એનું કામ બહુ મુશ્કેલ નહોતું, હાથ નીચેના આગલાળા, પાટીવાળા, તેલવાળા સૌ રોજના મકાનવાને લાઈને ધણું ખરે પોતે જ કરી લેતા. કાંઈક જગડકું હોય તો જ બેવાનું રહે. એ જાહેર સાહેબને વાત કરી તે ઘેર ગયો. બેચાર દિવસ આમ ચાલ્યું. એ દરરોજ કામ પર આવે પણ એને શાંતિ મળે નહિ. એને સમજ પણ ન પડી કે શાથી એને અસુખ થાય છે. એ શું જાણે કે ધુમાડા શ્વાસમાં જવાથી એના ગળાને શ્વાસનળીને તથા ફેફસાંને અસર થઈ હશે? ત્રીજા દિવસે દાકતર પાસે ગયો ને દવા લીધી. દાકતરે શ્વાસાસન આપ્યું કે બેચાર દિવસમાં મરી જશે. હિમ્મતને થયું કે આવી નજીવી બાબતમાં શામાટે ઘેર રહેવું? નકામા દિવસના બે રૂપિયા ત્યજ. ચાર પાંચ દિવસ દવા કરાવી છતાં આગમ ન જાણ્યો એટલે એ ઘેર રહ્યો; હવે તો એને થોડી ખાંસી પણ આવતી હતી. જે દાકતરની દવા એ લેતો હતો એનાથી કંઠાળી એ બીજા દાકતર પાસે ગયો. દાકતરને

મિત્રમાં કામ કરવું હતું. નૌનમવાન શેડના ઘેર ગયો. એનો વિચાર શેડને મળી એમના દિવમાં દયા પેદા કરવાનો હતો. નૌનમવાન શેડના બંગલે ગયો ત્યારે શેડ ઘેર નહોતા. એ અહીં કલાક-બેકાર ખેસી રહ્યો. શેડ આવ્યા પછી એણે ખમર મોટવાતી, પથુ પોથુ કલાક શુંધી શેડને એને મળવાની કુરચ નહોતી. જમી પરવારી શેડ એને દિવાનખનામાં બોલાવ્યો. કાંઈક મીઠાસથી તેના પર ઉપકાર કરતા હોય એ રીતે તેના સામે નજર નાખી. 'કેમ લાઇ! કેમ આવ્યા છો?' નૌનમવાનના દિવમાં આશાનો સંચાર થયો, એને લાગ્યું કે શેડ ગૃહસ્થ માણુક છે, સહૃદયી જણાય છે, મારી વાન જરૂર માનશે. એણે ગોખી રાખેલા શબ્દોમાં વાત કહી. હિમ્મતનું મોત મિત્રમાં થયેલી આજને લીધે થયું છે, હિમ્મતને જગાડીથી એ આગ આપવવામાં લાગ લીધો હતો. એને લીધે જ એ મંડો પથુ હતો; વગેરે વાતો એણે શેડને કહી. શેડ મેં ઉપરનાં બાવો જરાએ ફેરવ્યા વિના વાત સાંભળી લીધી તે એક જ વાક્યમાં એનો જવાબ વાળ્યો: 'તમે કહો છો એવી વાત મારા કાન પર આવી તો નથી, પણ હું તપાસ કરીશ. તમે એક દિવસ પછી મિત્રમાં મારા સેક્રેટરીને મળજો.'

(૬)

નૌનમવાન ખીન્ને દિવસે આશાભર્યો મિત્રના સેક્રેટરી પાસે ગયો. શેડ સાથે થયેલી વાતની વાદ આપીને જવાબ માગ્યો. સેક્રેટરીએ એમને દમ્ભમથી જવાબ વાળ્યો: 'શું તમે મિત્રની આમર લેવા માગો છો? તમારી વાત મિત્રકુલ મન છે. હિમ્મતનો આગના દિવસે મિત્રમાં હાજર પથુ નહોતો. આની ખાતરી વાન ઉપજનનાં તમને શરમ નથી આવતી? મોટા પોપકદારી થઈને આવ્યા છો! આવા લોકો પર તકો-મન મૂકવાના થવા છોડી કાંઈક રાજગાર કંદો તોય તમારે બન્યું થશે.....' નૌનમવાન તો સાંભળીને સમજ જ થઈ ગયો. એને લાગ્યું કે એ વધુ કાંઈ બોલશે તો એનું અપમાન થઈ જશે, એટલે એણે તરત જ ચાલતી પકડી. એણે જોયું કે ત્રીક્રમવાન આલુના આડામાં કાંઈક એપડો શોધવાનું બાનું

કાઢી એની વાત સાંભળતો હતો. હતાશ થઈ એ મિત્રમાંથી ચાલી નીકળ્યો. એ પોતાના એક મિત્ર વજીરને જઈ મળ્યો ને એને બધી વાન કહી વજીરે પોતાની કુચાથ બુદ્ધિથી તુરત જ પારખી લીધું કે આમાં કાંઈ મળતર તો છે નહિ. એણે નૌનમવાનને આ વાન મનૂરહિનેથી એક ગરેર સંસ્થા પાસે લઈ જતા સુચના આપી 'ને લાઇ! આ તો કાયદાની વાન રહી. તું કહે છે એમ પણ ખરેખર બન્યું હોય; પરંતુ બધાંસુધી તારી પામે એના પુરાવા ન હોય ત્યાંસુધી શું થાય? દુનિયા એમજ ચાલે છે. સાચો હોય તેજ છને, એનું કાંઈ થોડું જ છે! કાર્ટમાં તો ને પુરાવા રહ્યું કરી રાંધે તે ફાવે. તે છતાં તું પેલી મજૂર સંસ્થાવાળાઓને કહે; એ લોકો આવા કસોમાં પોતાથી બનતું કરે છે. વળી મનૂરો પર એમની કાંઈક લાગવગ પણ ખરી, એટલે કાંઈ સાક્ષી આપવા પણ આવશે. તેઓ કહે તો મિત્ર દયા ખાતર પણ કાંઈક કાંઈક આપે.....'

નિરુકાર અને ગુસ્સાથી ધુંધવાતો એ સંસ્થાના મંત્રી પાસે ગયો, મંડીને બધી વાન એમને સમજાવી તથા ગરીબ વિધવા તથા વૃદ્ધ માતા પર દયા લાવી ન્યાયને ખાતર આ કેસ લડવાની મંદ માગી. મંત્રી કેસ સાંભળી વિચારમાં પડ્યા. એમને લાગ્યું કે કાયદાની દૃષ્ટિએ કેસમાં ઘણી ઊંચુણો છે: મિત્ર અકસ્માત કથુપ રાખતી નથી, મરનાર તે દિવસે કામ પર પથુ હાજર નહોતો એમ જણાવે છે, તેથી સાક્ષીઓ વિના લાનું મુદ્દેલ હતું. એમને ધીરક એમ પણ લાગ્યું કે મિત્ર ખરેખર ને આનું કાંઈ બન્યું હોય તો શા માટે જવાબદારી સ્વીકારવાની ના પાડે? પરંતુ એમના અનુભવમાં ખીજ પણ એવા કેસો હતા, જ્યાં મિત્રો એક કે બીજા કારણે પોતાની કાયદેસરની જવાબદારી મંથી છાડી જતા છીડાં શોધતી. વળી ને મિત્રમાં અકસ્માત થયો હતો તેણે અકસ્માતો માટે વિમો પણ ઉતાર્યો નહોતો, એટલે ૧૮૦૦-૨૦૦૦ રૂપિયા આપવાની જવાબદારીમાંથી છાડવાનો મિત્ર પ્રપત્ત કરે એ તેમને સાવ સ્વાભાવિક લાગ્યું.

સંસ્થાના મંત્રીએ એ મિત્રના કારીગરોને મળી ખાતરી તપાસ ચલાવી. કેટલાકે કાને હાથ દીધા

પરંતુ એ જ ખાતાના ચાર પાંચ કારીગરોએ મનિતા-
પૂર્વક જણાવ્યું કે વાત તદ્દન સાચી છે. બનાવ
તેમણે નજરે નહોતો, જોયો હતો. મેકેટરીએ જાતે
દિશ્મનસાહેબને અંદર જવા કહ્યું હતું, એને હાથ પર
ચાકું હતું, એ હુમાણથી યુગળાણો હતો; એ જ્યંતી
વાત એમણે સત્ય હોવાનું જણાવ્યું. એક શ્રદ્ધ કારી-
ગર સજ્જ નયને મંત્રીને કહ્યું: ‘સારું! તું ફરીએ
પેટના ડોરડાની વાત છે. જે મિત્ર સામે જુગ્યાની
આપીએ તો બીજે દિવસે ઘેર બેસવાનો વારો આવે,
તે આવા બારીક સમયમાં બીજે નોકરી પણ ક્યાં
પછી છે? તમારાથી જેટલું ચાલે તેટલું કરો, પછી
બિચારી વિધવાનાં જવાં નસીબ.’ કારીગરોની નૈતિક
દિશ્મનની ઉણપ વિશે મંત્રી શરૂએ થયો. એમણે
તેમને સમજાવવા, ઉદ્દેશવા અને પ્રેરણા આપવા
પ્રયત્ન કર્યો; પણ બેકારીના બીરાડ હાકોનો સામનો
કરવાની દિશ્મન એ તેમનામાં ન ઉત્પન્ન કરી શક્યો.
જતાં કારીગરોએ જે લોકો અશક્તિ વળેને મિત્રમાં
હતા પણ હાલ બીજે સ્થળે નોકરી કરતા હતા તેમનાં
નામકામ શોધી આપ્યાં, ઇજ્જતેર ખાતાની કામગી-
રીની આંદીધુડીઓ સમજાવી, અસવારિક રમણો અને
જોવાર દાહમના ગોરાગા કેવી રીતે પકડાવા સંભવ છે
તેની બારીક વિગતો આપી.

(૬)

મંત્રીએ અકસ્માતના કમિશનરી કોર્ટમાં તુકરાની-
તો દાવો માંડ્યો. મરનારની વિધવા તથા માતાએ
કોર્ટની અંદર અધુલરી આંખે જ્યારે જુગ્યાની આપી
ત્યારે કોર્ટનું કક્ક અને નિરોધુષ વાતાવરણ પણ
ગંભીર બન્યું. કેસની સંખ્યાબંધ મુતો પડી, તથા
ચાર કારીગરોએ આવી દિશ્મનસાહેબને આગ હોલવવા
જના જોવાની જુગ્યાની આપી. મિત્રતા અધિકારીઓ
અને કારીગરોએ એથી અવગળા જુગ્યાની આપી.
મિત્રતા અમલદારની જુગ્યાની સાંભળવા આવેલા
સંખ્યાબંધ લોકો શરૂસાથી કપી બેઠ્યા. નૌતમવાસ
માટે સંધ્ય નળવલો અવશ્ય થઈ પડ્યો, વાગણીરવ
થઈ એ વારંવાર હાથની મુઠીઓ વાગવા લાગ્યો ને
મનમાં ને મનમાં કંઈકે અગડવા લાગ્યો. મંત્રીએ
જુગ્યાનીઓમાં મિત્રતા દફનદેખાં થયેલી નેકચાકા,
રમણો અને જોવારદાહમ સંખ્યા મિત્રે કરેલા
કારખાનાના કાલદાના બગો, વગેરે વિગતોની જણાવટ

કરી. મિત્રતા એતેજને ક્યુમ ક્યુમ પડ્યું કે મિત્રે
અવારનવાર અનેક વેળા અસવારિક રમણો અને
કામના કસોટીની બાળનમાં કારખાનાના કાલદાનો
હાંચ કર્યો છે, કારખાનોની જુગ્યાની ખૂબ ઝીણવટથી
લેવામાં આવી. ફરી ફરીથી તેમની ઉણટ તપાસ થઈ.
કેસ ૧૫ મુતોના ચાક્યા પછી અને પૂરા થયો.

બંને પક્ષોએ દલીલો કરી. મંત્રીએ નામદાર કોર્ટ
સમક્ષ કેસની વિગતો સમજાવવાં નાનકડું લાગણુ કરી
પૂરાવાઓ મળવાની મુશ્કેલી, ગિવની ખડગી વહેરીને
આશાઓ મેળવવાની અશક્યતા, તે જતાં મળી શકેલી
રપટ વિગતો, મિત્રે કરેલા કાલદામગો, દફતરની
ચેકચાકા, કારખાનોની જુગ્યાની, મિત્રે વીમો ન ઉતરાળ્યો
હોવાથી બેબી થતી વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ,.....આ
બધી વિગતો કોર્ટને સમજાવી. મિત્રતા વકાલે તેનો
દલીલો આપ્યો-આપવા પ્રયત્ન કર્યો. કેસ બનાવડી છે,
ઉદ્દેશજીવી ઉપનવી કાલદામાં આપ્યો છે, સાધીઓની
જુગ્યાની તદ્દન અસત્ય છે, કારખાનોની જુગ્યાની
લશાસાપાત નથી, મિત્રતા દફતર વિશે શંકા લાવી
શકાયજ નહિ વગેરે દલીલો કરી.

(૮)

આજે કેસનો ચુકાદો આવવાનો હતો. કોર્ટનો
જોરડો ગ્રેફોથી ચીકર હતો. મિત્રતા અધિકારીઓ,
કારકુનો, વકાલો, સૌ વખતસર હાલર થઈ ગયા હતા.
એક ખૂણમાં સેડિયું વાળી આધું જોડી વિધવા
સાસુ-વહુ બેઠાં હતાં. નૌતમવાસ ચેમ્બરના બાળુ
સામે નજર માંડી ઉત્સુક ચિતે જાજ સાહેબના
આવવાની રાહ જોતો હતો. અને નામદાર જાજ
ચેમ્બરમાંથી બહાર નીકળ્યા. એમણે કોર્ટ રૂમ તરફ
નજર નાખી, અરજદાર વિધવાઓ પ્રત્યે દરિ કેટકો
મળે કેઈ વાગણીનો આતેગ દેકવાનો પ્રયત્ન કરતા
હોય તેમ જુરડી પર આપા-પાછા થઈ એમણે રક્ષક
થતા પ્રત્યન કર્યો. દિવાલ સામે નજર રાખી કંઈ,
વાગણીવિકીન શબ્દે એમણે ચુકાદો આપ્યો: “અરજ-
દારે કારદેસર પોતાની ચાજ સાબીન કરી શક્યા
નથી; તેથી દાવો નામદાર કરવામાં આવે છે.”

નૌતમવાસ રાજકો સાંભળી અવાઝ મૂકી ગયો,
મંત્રી પણ દિશ્મીર થયા; પરંતુ એ જોરડાના
ખૂણમાં બેઠેલ બંને વિધવાઓ પરંતુ તે જાતે
વળાવાન થયો. એમનું હૃદય કોણ વર્ણવી શકે?

ગૃહઉદ્યોગ અને ગામડાં

૨૨ ૨૨ ૨૨

[લેખક : શ્રી. જહાંગીર ત્રિવેદી]

* *

હિંદુસ્તાનમાં વેપારઉદ્યોગની પ્રગતિ માટે જે પ્રયાસો આજનુકૂળ થયા તે બધા એકપક્ષી હતા. એ પ્રયાસોદ્વારા વેપારઉદ્યોગનાં કેન્દ્ર તરીકે મોટાં શહેરોનેજ દરિ સ્તમ્ભ ગણવામાં આવ્યાં હતાં, પણ સદ્ભાગ્યે હવે એ નિશ્ચય પક્ષપાત્રે એમ લાગે છે. મામોદ્વાર તરફ સૌનું લક્ષ ખેંચાયું છે તે પરિણામે ગામડાંના હુન્નરઉદ્યોગે પણ દેશહિનચિંતકાનું ખાન ખેંચ્યું છે.

શરીરમાં જે મહત્ત્વ રક્ત અને રત્નાયુ છે, તે સ્થાન હિંદમાં ગામડાંનું છે. એ ગામડાંના હુન્નર-ઉદ્યોગ તરફની ખેતરકારીએ દેશને અસાધારણ ફટકા લગાવ્યો છે. કેટલાક એમ પણ માને છે કે માત્ર મંજનવર યાત્રિક કારખાનાં વધવાથી દેશનો ઉદ્યોગ વિકસિત થશે, પણ એ માન્યતા બૂલબદલી છે. એથી કાંઈ વિકાસ અને સ્થાપના સો તે એકદેશીય હોઈ, સમગ્ર શરીરને પક્ષાઘાત કરનાર છે. હિંદની ક્ષેત્રોની વસ્તી ગામડાંમાં વસી છે. તેને કામકાજ વગરની બેકાર બેસી રહેવા દીધે ચોડાક લાખ માણસોને કારખાનાંમાં વળગાડવાથી, હિંદમાં ગામડાંથી રક્તમાં બેકારીનો સડો પેડો અને રક્ત બગડતાં સમગ્ર શરીરની પાલમલી થવા બેઠી છે.

ગૃહઉદ્યોગ એ આ બેકારીનો અચોટ ઉપાય છે, ખરી રીતે ગૃહઉદ્યોગનું મોટામાં મોટું ક્ષેત્ર ગામડાંજ છે. ગામડાંના આને બેકાર પડેલા ક્ષેત્રો હાય પદ્ધતિપૂર્વક કામે લાગી જાય તો, સેંકડો ધર્મચોદાર આગ્રતાં યાત્રિક કારખાનાં કરતાં ધણું સરસ કામ થવા લાગે. આને આ પડેલા દેશને બેઠો કરવા માટે,

મોટા કારખાનાના ઉદ્યોગ કરતા નાના નાના ગૃહ-ઉદ્યોગોને સજીવન કરવાની વધુ આવશ્યકતા રહેલી છે. ક્ષેત્રો સ્ત્રી, બાળકો અને વૃદ્ધોની નિરર્થક જતી કાર્યશક્તિને કાષ્ટક વ્યવહાર ચોળના દારા કામે લગાડી શકાય તો દેશની આર્થિક સ્થિતિ આશિઆપ પસારવા લાગે.

ગૃહઉદ્યોગ એ તો એક જાદુઈ મીઠા છે. દુનિયા-ભરના ઉદ્યોગોને નપાન આને હંફાવી રહ્યું છે, તે મોટે ભાગે તેના ગૃહઉદ્યોગોને આભારી છે. નપાન ગૃહઉદ્યોગો દારા એવી નાણુક, સુંદર અને સસ્તી ચીજો પેદા થાય છે, કે તે બોધને આખી આલમ પેંચા કરે છે. આથી હિંદમાં પણ બે ગૃહઉદ્યોગોના વિકાસ થાય તો સૌથી પ્રથમ ગામડાં ટટાર થાય તે દેશની નાડીમાં શુદ્ધ રક્ત વહેતું થાય.

મોટે ભાગે ગામડાં ઉપર-ગામડાંના મનુષ્ય, માત્ર અને ઉપરજ ઉપર-નબી રહેલાં શહેરોની બાહુ ચિંતા કરવા જેવી નથી. બે ગામડાં સજીવન થશે તો શહેરો એથી વધુ સમૃદ્ધ થશે. અસમત, આજની પેઢે ગામડાંની અમૃદ્ધિ આંધળી રીતે તો શહેરમાં નહિજ જઈ રહે. પણ ગામડાંના ઉદ્યોગ સજીવન થતાં, શહેરોને વેપારઉદ્યોગનાં નવાંનવાં ક્ષેત્ર મળી આવશે, ગામડાંના પરદેશ માટેના પ્રતિનિધિ તરીકેનું કામ તેઓ સારી રીતે ને ગૌરવપૂર્વક કરી નક્કી.

આત્મ માલે આપણા પ્રાંતમાં ને બીજે જ્યાં વરસાદની તાણ પડી છે, ત્યાં ગામડાંની નિશ્ચિત અસલ બની છે. ખેતીવાડી અને તેને લગતી સામાન્ય મનુષ્યો સિવાય હંમેશને માટે ત્યાં બીજું કાંઈ કામજ રહ્યું નથી. બે ગામડાંમાં ગૃહઉદ્યોગ જીવતા હોત તો

આજે એ સ્થિતિ આટલી બધી અસહ્ય ન થઈ હોત. આજે ખેડૂતો લમણે હાથ દબને ખેડા છે, ગામડાંની મોઝે સો ટકા ખેડૂત જનતા ખેકાર બની છે. કારણ ગૃહઉદ્યોગ તેમની પાસે રહ્યા નથી. આમ તો ખેડૂતો ચાર છ માસનો નવરાશનો વખત બગાડે છે, પણ આવાં ખરાબ વર્ષમાં તો એમના બારે માસ કામ વગર નકામા ગયે છે,

આજે ગામડાંના અનેક ખેડૂતો નિરાશ વડે બોલે છે; “ભાઈ, શું કામ કરીએ? વરસાદ વગર જમીન નકામી થઈ એટલે ખેડૂત શું કરે? એને બીલું શું, આવડે?” એ સાંભળું છું ત્યારે અલંત દુઃખ થાય છે. ખરે, ‘ખેડુતને શું આવડે?’ એ પ્રશ્ન દયાનંત નથી? એમને તથા એમનાં બાળકોને રાટલો રળી ખાવા મળે આ વિશાળ ધરતીમાં કાંઈ ઇલાજ નથી; રહ્યો હોય તો તે જાણતા નથી, જાણતા હોય તો તે તેમને પ્રાપ્ય નથી. જો ગામડામાં જમીનની પેઠે ગૃહઉદ્યોગ ચાલુ હોત; નાની નાની ચીજો, ચપ્પુ, સૂડી, કાતર, ટાંકણી, કંસકા, બટનો, ક્રેડમો વગેરે ચીજો ગામડાંનાં ઘરો બનાવી શકતાં હોત તો આજે ગામડાંના ખેડૂતોને આટલું કष्ट ન હોત અને સારાં વર્ષોમાં પણ તેઓ વરસદના વખતનો સદુપયોગ કરી, પોતાનો ગુનગર કરવા ઉપરાંત રાષ્ટ્રની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવામાં મદદગાર થઈ પડત, તેઓ માણસની પેઠે જીવી શકત ને રાષ્ટ્રની પરાધીનતાની જાંજીરો જરા દીલી થાત.

યાત્રિક યુગે ગૃહઉદ્યોગોને વિકસાવવા જોઈતા હતા. પણ તેની કેટલીક ખામીઓને લીધે, તેણે જે હતા તે ગૃહઉદ્યોગોનો પણ ખર્ચ કર્યો. યત્રે રેડીઆ લાંબા, સાળ લાંબી, ઘણી લાંબી, ધંટી લાંબી ને કોઈ કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો કારીગરોના હાથ કાપી નાંખ્યા છે. નાનાં ગામોમાં પણ આજે યત્રોના પ્રભાવે દળવાનું, પાણી ભરવાનું કે પોટડાં ઉપાડવાની મજૂરી કરવાનું પણ રહ્યું નથી. ગામડાં દેશને મદદ કરી શકત તેને બદલે તેમની જ્વનને મદદ કરતાં પણ બંધ પડ્યાં. ગૃહઉદ્યોગને ભોગે યાત્રિક ઉદ્યોગનો વિકાસ થયો એ વસ્તુજ આ દેશને શાપ સમાન થઈ ચકી છે.

હવે તે મોહ છોડી ગામડાંનાં ઘરોમાં નાનાં બાળકો ને સ્ત્રીઓ ચલાવી શકે તેવા ગૃહઉદ્યોગ, તેવાં નાનાં યત્રો તથા સાધનોની યોજના કરવી પડશે. ગામડાંના લોકોને એની તાલીમ પણ આપવી પડશે.

આજની કેળવણીમાં વેડફાતી ઘણી શક્તિને આ ગૃહઉદ્યોગના શિક્ષણમાં યોજવી જોઈએ. વર્ણાટ, રંગાટ, કાંતણ, અવનવાં રમકડાં, ધરધરના ઉપયોગની નાની નાની ચીજો બનાવવી વગેરેનું શિક્ષણ આમજનતાને મળવું જોઈએ. કેળવણેલા એકાર વર્ગે પણ આ ઉપયોગી દિશાએ વળવા તૈયાર થવા જેવું છે. ગામડાંની નકામી જતી મજૂરી, ગામડાંની સડતી કાચી ચીજો ને સરળ સાધનોએ બધાનો લાભ ગામડાંમાંજ સંભળા લેવાનો જોઈએ.

શહેરોમાં ખાવા ગૃહઉદ્યોગ ગામડાંના જેટલા સફળ ન થાય. શહેરની સંકેશ, મોંઘવારી અને બીજા અનેક પ્રશ્નોઓમાં વ્યાપક ગૃહઉદ્યોગને ન જેવું સ્થાન છે, કદાચ આજે શહેરને તો એની આવશ્યકતા ન પણ સમજાય. આથી ઉત્તરું, ગામડાં માટે તો આ ઉદ્યોગો પ્રાણ સમાન છે.

ગામડાંની જનતા આજે નાસીપાસ થઈને કે મોહવશ બની શહેરો ભણી દોડી રહી છે ને ગામડાં ભાંગી રહ્યાં છે. રાજરાજ મીલો ને કારખાનાંનાં બંજળાંનાં ધૂમાડા દિંદેના ગ્રામ-આકારને કાલિમાયી છાઈ રહ્યા છે અને દેશની સાચી ઉત્પાદકશક્તિ ઘટતી ગય છે. ખેતીવાડીને તથા ગ્રામ-વસવાટનો ધોરને અણુઓ આપવા કાંચો છે. આ સ્થિતિ પથરાવવા બનતી તાકીદે ગૃહઉદ્યોગને વિકસાવવાની જરૂર છે.

મોટા ઉદ્યોગો તો ચાલુ રહેશેજ. પણ તે છતાંય નાના ઉદ્યોગો વધુ મદત્વના છે. એ નાના ઉદ્યોગોજ કચેડાના સાચા પોષક છે. નાના નાના ગૃહઉદ્યોગોમાં રહેલી અજ્ઞમ શક્તિ તેના પ્રલક્ષ અનુભવ વગર સમજાય તેવી નથી. દિંદેને એ અનુભવ થતાં એને સોચું નવજીવન મળશે, આર્થિક મુક્તિ મળશે અને પ્રજાની સ્વાધીનતાની ભાવના વસંતના પ્રકુલિત પુષ્પ પેઠે રહેશે રહેશે.

વનસ્પતિના ધીનો ઉદ્યોગ

૧૯૨૦ - ૨૧

ખાવાના ઉપયોગમાં લાવી શકાય તેવાં ખીયાં, કંદ અને ફૂલો ઉત્પન્ન કરનારા દેશોમાં હિંદુસ્તાન સૌથી મોટામાં મોટા દેશ છે. લાખો ટન ખાવા લાયક તેલ દિંદમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને શુદ્ધ કર્યા વિના, તેની ગંધ દૂર કર્યા વિના, તેનો રંગ કાઢ્યા વિના, અને મેલ કાઢ્યા વિના મોટા પાયા પર દિંદમાં તેનું વેચાણ થઈ રહ્યું છે.

દિંદમાંજ દર મહિને લાખો ટન તેલ રસોઈના કામમાં વપરાય રહ્યું છે અને કેટલીક વાર તો દિંદવાસીઓ ભેળસેળ વિનાનું 'ચોક્કણું' તેલ મેળવી શકતાજ નથી. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે તેમની ગંધ દૂર કરી એના રંગને કાઢી નાખી સ્વચ્છ કરી ખાવા લાયક તેલ તૈયાર કરી શકે તેવાં સામ્યોજ કાઈ કારખાનાં દિંદમાં છે.

એથી એવી તે આવશ્યક વસ્તુ છે કે તેમને દરેક પ્રકારે શુદ્ધ કરી શકે તેવાં કારખાનાંઓ દિંદમાં તુરતજમાંજ તૈયાર કરવાં નોંધ્યો; જેથી કરી કોપરેલ તેલ, મગફળીનું તેલ, અજસીનું તેલ અને તલનું તેલ વગેરેને શુદ્ધ કરી શકાય અને ગંધવાના તેમજ ખાવાના હેતુને માટે વાપરી શકાય.

નોંધ લેતાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે કે અસારે દિંદમાં લગભગ ૧૦૦ ટન નોટનું તેલ શુદ્ધ કરી જમાવવામાં આવે છે અને પછી તેમાંથી 'વનસ્પતિ-જન્ય ઘી' બનાવવામાં આવે છે. આ તેલને પહેલાં તો સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે, પછી તેમાંથી ગંધ અને રંગ દૂર કરવામાં આવે છે; એ પછી એને જમાવી તેનું 'વનસ્પતિ-જન્ય ઘી' બનાવવામાં આવે છે. ચોપીસ-કમાકમાં ૧૦૦ ટન આવું ઘી બનાવી શકે તેવાં દિંદમાં માત્ર પાંચ કારખાનાં છે.

આ પાંચ કારખાનાં રિવસ અને રાત્રી ચાલી રહેલાં છે અને આવા પ્રકારના વનસ્પતિ-જન્ય ઘીની માગણી સારા પ્રમાણમાં થઈ રહેલી છે. દરરોજ ૧૦ ટન આવું ઘી ઉત્પન્ન કરી શકે તેવાં કારખાનાં

દિંદમાં અગ્રણ્ય શહેરોમાં જોવાં કરવામાં આવે તો અસારે એવું ઘી મેળવવાને માટે દૂરથી મંગાવનાં જે રેલ્વેનાર વગેરે બહુ આપવાં પડે છે; તે નજીકનાજ મથક ઉપરના કારખાનાંમાંથી મેળવી શકાય તેવી સ્થિતિ ઉભી થતાં બહુજ થોડું આવવું પડે અને બજારમાં સોઢા ભાવે વેચી અને મેળવી શકાય.

આ વિષયમાં ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી વસ્તુ તો એ છે કે તેલો ભુલ્યાં કરી જમાવવાને માટે પ્રથમ તો સારા પ્રકારનાં યંત્રો મેળવવાં નોંધ્યો; તે સાથે જેમાંથી તેલો બનાવવાનાં છે, તે ખીયાં ઉત્પન્ન કરનારાં નાળિયેર, મગફળી, તલ વગેરે સારી જાતનાં નોંધ્યો અને સૌથી વધુ ધ્યાન રાખવા જેવી વસ્તુ તો એ કે તેને માટે જે સ્થળ પસંદ કરવામાં આવે, તે એવું નોંધ્યો કે જેની આસપાસના પ્રદેશમાં બહોળા પ્રમાણમાં તલ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેવા પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થતી હોય અને તેથી તેલો સોંધાં મેળવી શકાય.

આ ઉદ્યોગને આરંભ કરતાં પહેલાં નીચેની વસ્તુઓ ચોક્કસ કરી લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. એક કારખાનું જોડવાને માટે ઓછામાં ઓછ ૭ લાખ રૂપિયાની મૂડી શક્તી નોંધ્યો. આ ઉદ્યોગને વ્યાપારિક તેમજ આર્થિક દૃષ્ટિએ લાભ રહે તેવી યુક્તિપૂર્વક કામ લેનારા આ વિષયમાં નિષ્ણાત માણુ-સોને શક્તા નોંધ્યો. એને માટે કેવો પ્રદેશ પસંદ કરવો નોંધ્યો. તે તો ઉપર કહેવાય ચૂક્યું છે; તે ઉપરાંત પસંદ કરવામાં આવેલું સ્થળ કેટલા ઉત્પન્નને સારી રીતે યાજે પાડી શકે તેવી ખગર ધરાવનારું હોવું નોંધ્યો.

આ દેશમાં મુતર અને ચણીની મિત્રો, ખાંડનાં કારખાનાં વગેરે ચલાવવાની શક્તિઓ ધરાવીયે છીયે; એજ પ્રકારે આ ઉદ્યોગને પણ આરંભ કરી ચકાવી શકીયે. બરોબર તપાસ કરવામાં આવે તો

માત્ર આપણા દેશમાંથી જ નહીં, બીજા દેશોમાંથી પણ આ ઉદ્યોગમાં સકાર આપે તેવી વ્યક્તિઓ આપણે મેળવી શકીએ જ.

આ જાણી આકર્ષક જ પામીશું કે-જપાને ૧૯૩૦-૩૨ માં આ પદ્ધતિએ તેણે અને ઘી ઉત્પન્ન કરતાં કેટલાંકે કારખાનાઓ શરૂ કર્યાં. અત્યારે એ ઉદ્યોગ એટલો બધો ત્યાં વિકાસ સાધી ગયો છે કે દરેક જ ૧૫૦ ટન જેટલું ઉત્પન્ન તે કરી શકે છે. આ કારખાનામાંથી ઉત્પન્ન થતાં તેણે અને ઘી કિંદામાં ઊંચી જાતના તૈયાર થાય છે. વનસ્પતિ-માંથી જ નહીં, માછલાંઓમાંથી પણ તેઓ આ રીતે ઘી મેળવે છે અને અત્યારે હિંદમાં ‘વનસ્પતિ-જન્ય ઘી’ ની સાથેસાથ માછલાના તેલમાંથી તૈયાર કરેલું ઘી ધમધાકાર વેચાય છે. હિંદી સરકારે થોડા વખત પહેલાં જપાનથી આયાત થતા ઘી ઉપર ભારે જકાત નાખી છે, કે જેથી વનસ્પતિજન્ય ઘીના ભાવે તે વેચી ન શકાય કે તેનો ભેગ કરી દેરી વનસ્પતિ-જન્ય ઘી તૈયાર ન કરી શકાય.

આમ જપાન દરેક રીતે એ ઉદ્યોગમાં પ્રગતિ સાધવા શક્તિમાન થયું છે, તો શું આપણે ન થઈ શકીએ? બીજા દેશોમાં જે સગવડ અને અનુકૂળતા નથી, તે અનુકૂળતા આપણે ત્યાંનાં તેણેમાંથી વનસ્પતિ-જન્ય ઘી બનાવવાની છે, તો શા માટે આપણે પ્રગતિ ન સાધી શકીએ? વધુમાં આપણા દેશમાં મજૂરી એકદમ મોઢી છે, આપણી પાસે મોટામાં મોટી જાગર છે, અને વધુમાં વિદેશી આયાત ઉપર હિંદી સરકાર તરફની જકાતનો ભોજો હાવાથી એ પણ આપણા લાભમાં અનુકૂળ વસ્તુ છે.

આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે એવી ફરીયાદ છે કે ઉદ્યોગો શરૂ કર્યા છતાં મુશ્કેલીઓને અંગે આપણે એ ઉદ્યોગો મૂકી દેતા પડે છે અને તેથી કેટલુંક નાણું ખર્ચાદ ગમ છે. એ વાત ખરી છે, પણ તેમાં આપણે જ દોષ છે. એના મુખ્ય કારણ એ છે કે લાંબો વિચાર કર્યા વિનાજ આપણે એવા ઉદ્યોગોમાં

કંપલાવણી છીએ. સૌથી પ્રથમ આપણે આર્થિક સાધનોની સાગ પાયા ઉપર સગવડ કરતી નોંધીએ, પણ તેની તો ઉપેક્ષાજ કાવામાં આવે છે. વધુમાં આપણામાં મોટી ખામી તો ઉત્પન્ન કરેલા માશને કેવી રીતે થાળે પાડવો, તે યુક્તિનો અભાવ એ છે.

આ ઉદ્યોગના આરંભ સાથેજ કારોખાર ચાપનારી મંડળી, એક સારો એવો વૈજ્ઞાનિક, દિલ-પૂર્વક કામ લેનારો મેનેજર, સર્વ સાધનોથી પૂર્ણ એવી પ્રયોગશાળા અને એ વિષયનાં પુસ્તકો તેમજ વર્તમાનપત્રો ધરાવતી લાપચેરી આદ્યા વિષયો ઉપર જે બરાબર લક્ષ્ય આપવામાં આવે તો આ ઉદ્યોગમાં પડનાગને કાપિ મુશ્કેલીમાં મૂકવું ન પડે; અને શેકેલી મૂડી ઉપર ખર્ચ બાદ જતાં સારો એવો નફો મેળવી શકીએ.

પરંતુ આ ઉદ્યોગની પાછળ જે એક લાંબકરતા રહેલી છે, તે આ આખા ઉદ્યોગને શાપરૂપ બનાવી રહેલી છે. આ લાંબકરતા એ છે કે શુદ્ધ ઘીની સાથે આ વનસ્પતિજન્ય ઘીનો ભેગ કરી બજારમાં શુદ્ધ ઘી તરીકે વેચવાનો નામોશીભરેલો પ્રપત્ત થઈ રહ્યો છે. આ ઉદ્યોગ દેશને પરમ લાભદાયી હોવા છતાં આ જાતના હીન પ્રપત્તને લીધે લોકોને આ ઉદ્યોગના વિકાસ તરફ સામાન્ય રીતે અશ્રદ્ધા અને અણુગમો જણાતા લાગે છે. એટલે આ દિશામાં આગળ વધના-રંગોએ એ વનસ્પતિજન્ય ઘીની પ્રતિષ્ઠા બરાબર જળવાઈ રહે, એવાં પગલાં લઈ સાચા ધીથી એ હમેશને માટે અમિશ્રિત દશામાં જ વેચાય, એ વસ્તુ તરફ પૂરતી સાવચેતી જતાવવી નોંધીએ. આ દિશામાં કામ કરનારઓની કંપનીઓનું સંયુક્ત એસોશિએશન બંધાય અને સરકાર તરફથી મળી શકતી સહકારિ-તાને લાભ ઉઠાવી શુદ્ધ ઘીથી જુદી જ રીતે આ આ વનસ્પતિજન્ય ઘીનો નિર્દોષ પ્રચાર વધે, તેવાં પગલાં લેવાય તો આ જાગેલા આવનો ઉદ્યોગ પ્રતિષ્ઠા પામી હજારો મનુષ્યોની ગણતુ એક આશીર્વાદ રૂપ વિકાસજન્ય બની ગશે.

જાપાનના બે ઉદ્યોગો

આલ્કહલી અને કૃત્રિમ રેશમ

* *

(૧)

આલ્કહલી ઉત્પન્ન કરવાનો મોટા પાયા ઉપર ઉદ્યોગ શરૂ કરવાનો થયે અત્યારે જાપાન લાઇ ગય છે. એ ખાસ તોંધવા જેવી વાત છે કે કોસ્તિક સોડા, બોરોંગ મોડા અને પ્લીયીંગ પાઉચર મોટા પ્રમાણમાં અત્યારે જાપાનમાં ઉત્પન્ન થઇ રહ્યો છે. જાપાનમાં એ ઉદ્યોગ કેરી રીતે પ્રગતિ સાધી શક્યો છે, તે વસ્તુ ને અહીં આપવામાં આવે તો આપ-હુને હિંદવાસીઓને અહીં એ ઉદ્યોગને સ્વતંત્રપણે કરવામાં કાંઇક જરૂર અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય. જાપાનીઓ આ ઉદ્યોગને ઘડકાવવા અથાગ પ્રયત્ન મેરી રહ્યા છે. જાપાનમાં સરકાર તેમજ પ્રજાના એક સરખા સહકારને લીધે આ ઉદ્યોગ ત્યાં ખૂબી જ આગાદી મેળવી રહ્યો છે.

જાપાનમાં કોસ્તિક મોડા ઉત્પન્ન કરનાર કારખાનું સૌથી પ્રથમ ૧૯૧૫ માં ખુલ્લું મુદ્રાયુ. યુરોપમાં તે વખતે વિશ્વયુદ્ધ સળગી બેઠું હતું અને તેથી કોસ્તિક સોડા યુરોપમાંથી જાપાનમાં અભાવ થતો ન હતો. જાપાનને પોતાને જ તે વસ્તુની મુખ્ય જરૂર હતી, તે ઉપરાંત એ વિદેશી કોસ્તિક સોડામાંથી તળ જાપાનમાં બનાવી તેવાર કરી પરદેશ રવાના કરવાના પદાર્થો-સાથુ વગેરેના વેપાર પણ ચલાવવાનો હતો; એટલે એ ઉદ્યોગના વિકાસની અનિવાર્યતા હતી. વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન જાપાનીઝ લોકોએ એ ઉદ્યોગ તરફ પૂરું લક્ષ્ય આપ્યું અને ધરગથ્થુ કામદાનના પદાર્થો ઉપરાંત લગાઇમાં પણ ઉપયોગમાં આવી શકે, તેવાં રસાયનો સુદ્ધાંત તેઓએ આ ગાળામાં મેળવી લીધાં.

૧૯૦૦ પહેલાં તો આ ઉદ્યોગ માત્ર જાપાનમાં અખતરગ પૂરતોજ હતો. વિશ્વયુદ્ધ બનર-લાવોને એકાદમ ચમકાવ્યા. એ વખતે જાપાનમાં જર્મની અને શ્વિટ્ઝરેન્ડો માત્ર વપરાતો હતો. જર્મની એવા સયોગોમાં મુદ્દાજ ગયું હતું કે પોતાના માલની નિકાસ કરી શકે તેમ ન હતું. આ તકનો લાભ લઇ શ્વિટ્ઝરેન્ડો પોતાના માલના લાવો ચટાવી દીધા હતા. જાપાનને આ કાષ્ટપણ રીતે પોષાવ તેમ ન હતું. આ તકનો લાભ લઇ કોસ્તિક સોડા ઉત્પન્ન કરનારાં ૨૧ કારખાનાં ૧૯૧૫ અને ૧૯૨૦ ના ગાળામાં જાપાને મોટા પાયા ઉપર શરૂ કરી દીધાં. વિશ્વયુદ્ધના અંતની સાથે લાવો ગડગડી ગયા અને પરિણામે ૨૧ માંથી ૧૨ કારખાનાંઓ જ માત્ર ટકી શક્યાં. આ ૧૨ કારખાનાંઓ અહારે સારી રીતે આખાદ થઇ ચૂક્યાં છે અને તે ૧૨ કારખાનાંઓ 'નિપન એન્ડ પ્લીયીંગ યાવર એસોસિએશન' નામની એક સંયુક્ત સંસ્થા નીચે કામ કરી રહ્યાં છે.

(૨)

પોતાને ત્યાં ઉત્પન્ન થતા આલ્કહલીના પદાર્થોને દુનિયામાં બનરો ઉપરાંત પોતાને ત્યાં થાળે પાડવાને જાપાને એક નવા ઉદ્યોગને જન્મ આપ્યો. ૧૯૩૦ માં જાપાનમાં કૃત્રિમ રેશમનો ઉદ્યોગ અસ્તિત્વમાં આવ્યો.

કૃત્રિમ રેશમના ઉદ્યોગમાંજ ૧૯૩૧ માં ૨૦, ૦૪,૧૨,૦૦૦ ક્રીલોગ્રામ કોસ્તિક સોડા વપરાતો હતો, ત્યાં ૧૯૩૫માં ૧૧,૭૩, ૩૨,૩૦૦ ક્રીલોગ્રામ કોસ્તિક સોડા વપરાયો. આ રીતે ચાર વર્ષમાં સાડાચારગણો

કાર્સ્ટિક સોડાનો ઉપાડ માત્ર કૃત્રિમ રેશમ બનાવવા પાછળ નળપાને ક્યો.

આમ કાર્સ્ટિક સોડાનો ઉપયોગ દિન-પે-દિન કૃત્રિમ રેશમના ઉદ્યોગમાં વધતો જતો હતો ત્યારે ખીજ બાજુ પ્લીથીંગ પાઉડરનો ભારે ઉપાડ ધર-ગથ્ય ઉપયોગમાં વિશ્વયુદ્ધના સમયથી જ થયે જતો હતો. ૧૯૨૨ માં આ ઉદ્યોગના અવસ્થિત બંધા-રહુને માટે સંયુક્ત સંઘો સ્થપાયા, ત્યારથી બજારમાં વધઘટ થવા છતાં ૧૯૩૧ સુધી એ ઉદ્યોગ પોતાની વૃદ્ધિ સાધે જ ગયો. ૧૯૩૧ માં જ આ પ્લીથીંગ પાવડર બહોળા પ્રમાણમાં પરદેશો આતે નિકાસ થવા માંડ્યો. ૧૯૩૩ માં જાપાને ૭૦ ટકા ક્લોરાઇન ધરાવતો પ્લીથીંગ પાવડર અને ૩૫ ટકા ક્લોરાઇન ધરાવતો પ્લીથીંગ પાવડર એમ બે ક્લોરિટીનો પાવ-ડર દુનિયાભરની બજારોમાં પૂરો પાડ્યો. આ સમયે પ્રવાહી ક્લોરાઇનનો સ્થિત અને ઇટાલીનો દુનિયા-ભરમાં ગણાતો ઇન્દ્રો જાપાને ખુલ્લો છે અને તે બંને દેશોની સખ્ત હરીફાઈમાંથી જાપાન માર્ગ કરી

પોતાનું તે ક્લોરાઇન દુનિયાભરની બજારોમાં પાથરી રહ્યું છે.

આમ આશ્કલી ઉદ્યોગને આટલી સરસ રીતે જાપાન વધારવાને શક્તિશાળી થઇ શક્યું હોય, તો આપણે ત્યાં એ ઉદ્યોગ કેમ આગળ ન વધી શકે? હિંદના અનેક ભાગોમાં બહોળા પ્રમાણમાં ખારો અને મીઠું પાકી શકે છે; વધુમાં જકાતી રણજી પાણી આપણા લાભમાં છે અને તે ઉપરાંત કાર્સ્ટિક સોડાનો મોટા પ્રમાણમાં ઉપાડ કરી શકે તેવાં બજારો છે.

હિંદમાંના ઉદ્યોગપ્રિય ધનાઢ્યોએ કૃત્રિમ રેશમ બનાવવાનાં કારખાનાંઓ મોટા પ્રમાણમાં બનાવવાની આદરપકતા છે, જેથી કરી તે તેમને જોઇતો કાર્સ્ટિક સોડા બનાવવાની અનુદૂળના હિંદમાં રડચાખડ્યાં જાણાં થયેલાં આશ્કલી કારખાનાંઓને મળે અને એ રીતે આશ્કલીના નફા કરનારો ઉદ્યોગ હિંદમાં પગભર થવાને શક્તિમાન થાય.

ખેતીની જમીનોના પ્રકાર

[લેખક : મેરુલા અણુલા રાણા]

* *

વ.ન-પતિના બંધારણ માટે જરૂરનાં તત્ત્વો (૧) કાર્બન, (૨) હાઇડ્રોજન, (૩) ઓક્સિજન, (૪) નાઇટ્રોજન, (૫) પોટાશ, (૬) ફોસ્ફરસ, (૭) સલ્ફર, (૮) કેલ્સિયમ, (૯) સોડિયમ, (૧૦) આર્ષન, (૧૧) ક્લોરાઇન, (૧૨) એલ્યુમીનિયમ, (૧૩) સીલી-કન, (૧૪) મેગ્નેશિયમ (૧૫) મેગ્નેસિયમ.

ઉપર મુજબનાં તત્ત્વો માંહેનાં (૧) હવામાંથી

મળે છે, (૨) અને (૩) પાણીમાંથી મળે છે અને બાકીનાં બંધાય તત્ત્વો જમીનમાંથી મળે છે. વનસ્પતિ-નો (૪) (૫) અને (૬) તત્ત્વો ઉપર મુખ્ય આધાર હોવાથી ખાતર દ્વારા એ તત્ત્વો જમીનમાં પૂરતાં પાડવાં જોઈએ અને બાકીનાં તત્ત્વો ઘણીજરી જમીનમાં પૂરતાં હોય છે.

જમીન એવી રીતિમાં હોવી જોઈએ કે મુળિયાં-

ને ઓકિસજન મળી શકે, લીનાય પરતી રહે, ઝાડની વૃદ્ધિયાતનાં તરતો પૂરાં પાડે અને ઝાડનાં તુકશાન કરતાં તરતો જે ઝાડ બહાર કાઢે છે તેનો નિકાલ કરે.

- આવા કારણથી જમીનને હર વખત સારી રીતે ઊંડી ખોદવી અને હવા તથા તડકા દાખલ થવા માટે ઉપરનીયે કરવી અને વનસ્પતિ, ફળ, ખાતર વગેરે તથા ચીકણી માટીમાં રેતી મેળવવી જોઈએ.

જે જમીન ખૂબ વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોવાળી હોય છે, તેનો રંગ કાળો હોય છે. તેથી તેમાં નાઇટ્રોજનનો ભાગ છે, એમ તેનો કાળો રંગ કહી બતાવે છે; માટે તેવી જમીનમાં પોટાશ અને ફોસ્ફરસ-વાળાં ખાતરો નાખવાથી ફાયદો થાય છે.

જે જમીનમાં વનસ્પતિજન્ય પદાર્થો હોય છે તેનો રંગ ધોળો, રાતો, પીળો કે બૂખરો હોય છે. તેથી તેમાં નાઇટ્રોજનનો ભાગ થોડો હોય છે તેવું તેનો રંગ કહી બતાવે છે, માટે તેવી જમીનમાં નાઇટ્રોજનવાળાં ખાતર નાખવાથી ફાયદો થાય છે.

તરતોથી ખાલી થયેલ જમીન માટે તથા ઝાડનાં ઝેરી, બહાર નીકળનાં તરતોનો સંગ્રહ ન થવા માટે વાવેતરની ફેરવણી લાભદાયક છે.

ખાતર-વધારે વરસાદથી છોડના ઓગકનાં જે તરતો ગળી નહ જમીનમાં ઊંડાં ઊતરી જાય છે તે તરતો અથવા તે ઉપગઉપરી વાવેતરથી ઓછાં થયેલ તરતો પૂરાં પાડે છે.

નાઇટ્રોજનવાળાં ખાતર-ઢોરનું છાણ, થોડાની લાક, થોડા અકરાની લીડી, વિટા, પાંદડાંનું ખાતર, ખેળ, નાઇટ્રેટ ઓફ મોડા અને સલ્ફેટ ઓફ આમોનિયા.

- નાઇટ્રેટ ઓફ સોડા જલદ ખાતર છે અને એકદમ ઓગળી જાય છે, જેથી વૃદ્ધિ પામતાં ઝાડો

માટે વાપરવું. તે જમીનમાં પોટાશ સાથે મળી જાય છે અને જમીનને ખાટી પડવા દેતું નથી. સલ્ફેટ ઓફ આમોનિયા એ મંદ ખાતર છે પણ વધારે વખત રોકે છે; માટે પાક વૃદ્ધિ પામતો હોય તે પહેલાં વાપરવું. જેથી એકદમ વૃદ્ધિ પામે છે અને તંદુરસ્ત લીલાં પાંદડાં થાય છે, પણ વધારે વાપરવાથી ફળ તથા ફૂલ થોડાં આવે છે અને તંદુરસ્ત મોટાં તથા રસવાળાં થાય છે. આ ખાતરો પાણીમાં જલદી ઓગળી જાય છે અને શક્તિવાળાં તથા પોષણ-કારક છે. પ્રમાણ એક ગેલન પાણીમાં એકથી બે ઓંસ અથવા એક ચોરસવારે એક ઓંસ બૂકા.

પોટાશવાળાં ખાતર-જેવાં કે સલ્ફેટ, નાઇટ્રેટ અથવા મ્યુરિએટ ઓફ પોટાશ, બટાટા, ખીટ વગેરેને એક એકરે એક હંડવેરના પ્રમાણમાં અપાય છે અથવા તે એક ચોરસવારે એક ઓંસ, અર્ધો ઓંસ એક ગેલન પાણીમાં વાપરવું. પોટાશવાળાં ખાતર શાકભાજીનાં સુગંધ, કદ, રાપની વૃદ્ધિ ને મજબૂતી, ફૂલની તંદુરસ્તી અને ફળમાં સર્કર તથા સ્કાર્થ વધારે છે. પોટાશમાંથી સારો ફાયદો મેળવવા માટે જમીનમાં ચૂનાનું પ્રમાણ હોવું જોઈએ.

ફોસ્ફરસવાળાં ખાતર-હાડકાંની બૂકા, સુપર-ફોસ્ફેટ, ફોસ્ફેટસ ઓફ પોટાશ અને આમોનિયા અને બેરીકલ્સેજ. ફોસ્ફેટસ ઓફ પોટાશ અને આમોનિયા પાણીમાં અરધો આંઉસ ટમેટા વગેરે માટે અપાય છે. હાડકાંની બૂકા આઠ શેરના પ્રમાણમાં અને સુપર-ફોસ્ફેટ બે શેરના પ્રમાણમાં દર ત્રીસ ચોરસવારે વાવ્યા પહેલાં નાખવું. ફોસ્ફરસવાળાં ખાતરો નાઇટ્રો-જન અને પોટાશ સાથે મેળવવાથી આને પૌષ્ટિક ગુણુ આવે છે અને ફળ પહેલાં આવતી જલદી પાકે છે. સુપરફોસ્ફેટ ઝાડની કુદરતી વૃદ્ધિને ગતિ આવે છે અને રેડ તનીકે ઘણું ફાયદાકારક છે. પાંદડાંનો રંગ ઘેરો બનાવે છે અને નાના રોપાને મજબૂત બતાવે છે; જેથી રોપ કચળિતજ ચીમકાવા પામે છે.

ચૂનો-સારી ગતિ ખાતરવાળી જમીનમાં ઔષધિક ખાતરોના મિશ્રણને બુકું પાડી ઝાડ ખાતરને ઉપ

યોગમાં સર્વ શકે તેવું બતાવવામાં ચૂનો એક આક-
નિયા તરીકે કામ કરે છે. ખરી રીતે ચૂનો ખાનર
નથી, પણ ખાનરને તે છટું પાડે અને સુસ્ત બનાવી
ઝાડથી ઉપયોગમાં સર્વ શક્ય તેવું બતાવે છે. ઝાડના
ખોરાક તરીકે પોટાશ વિગેરેને પચાવે છે. ચીકણી
માટીને તરડિયા પડની અરકાવે છે અને તત્તલિન્નતા
માટે ચૂનાની જરૂર રહે છે. ચૂનો જમીનને કાટી પડ્યા
દેતો નથી તેમજ ખેડડીનીઆને મજા કરે છે. આની
રીતે જમીનમાં નાઇટ્રોફિક્શન થવામાં ટેકા આપે
છે. ખાદ્યોચ્છો દર ત્રણચાર વચ્ચે થોડા ચૂનાના
પત્થરના ગ્રુકાથી અથવા તો ચૂનાથી જમીનમાં ખાનર
નાખ્યા પડેતાં એક મહિને મેળવવા જોઈએ પ્રમાણ
દર ચોગસવારે એથી ચાર આંઉસ શાક તથા ફલજાડ
માટે ચૂનો કલમફદ, ફંગસના દરદ તથા છવડાનું
પ્રમાણ અટકાવવામાં સારું કામ કરે છે.

ઝાડની વૃદ્ધિ માટે જમીનમાં એક ટોકા ચૂનાની જરૂર
રહે છે. ભગિન ચૂનાનો પત્થર વાપરવો સરળ છે
અને મરજી પડે ત્યારે વપરાય છે; પરંતુ ચૂનો
ક્યારા ખાસી હોય અથવા ઝાડ ત્યારે પાંદડાં ખેરવતું
હોય ત્યારે વાપરવો.

વનસ્પતિનાં પાંદડાં તથા ફળની સ્થિતિ વિગેરે
ઉપરથી જમીનમાં ક્યાં તત્ત્વોની ખામી છે તે
જોળખવા બાબત:

(૧) પાંદડાં થોડાં અને ઓછાં, પીગરાય પડતો
લીસો રંગ, આ ત્રણે નાઇટ્રોજનની જરૂરત બતાવે છે.

(૨) પાંદડાંની બૂગ દેખાવ ફોસ્ફોરની જરૂરત
બતાવે છે. જંબુગિયા રંગના ગ્રાધાઓ દેખાવ છે,
પાંદડાં ઓછાં હોય છે અને તે ડાળીઓની ટેન્સ
દેખા છે.

(૩) પોટાશની જરૂર અથવા માફક ન આવે
તેવું નાઇટ્રોજન અને પોટાશનું પ્રમાણ, પાંદડાંની
ટાચ અળી જતાથી અતિ નરમ પાંદડાંઓથી, થડનાં
પોતાણથી અને ખરાબ આકારના ફલ ઉપરથી જણાઈ
આવે છે. ઝાડ રાત્રીઆતમાં નિષમિત હોય છે; પરંતુ
આરતે આરતે વૃદ્ધિ નરમ પડે છે અને પાંદડાં શીકાર
પડતાં લીલાં થઈ જાય છે. પાંદડાં નીચે તથા અંદર
વજતાં હોય છે અને સંકાચાર્ધ જાય છે. તેમાં ગ્રાધાઓ
પડે છે, ડીંટડી, મથંગા અને નસો યેરા લીલા રંગની
અને કોર આજી લીલા રંગની થઈ જાય છે.

ફળ:-(૧) ફળ નાનાં, વધારે રંગનાળાં, હાલ
ખડખડી અને ગર્મ સહેદ, સખત અને ખાટો,
આ બાબતો નાઇટ્રોજનની જરૂર બતાવે છે.

(૨) ફળ નરમ, માફક ન આવે તેવી સુગંધી
અને મીઠાશની જરૂર ફોસ્ફોરની આવશ્યકતા
બતાવે છે.

મૂળ અને છાલ-(૧) ફીંગરાર્ધ ગંધેલ ઓછી
વૃદ્ધિ અને ફાળાઓ ઓછા પોટાશની જરૂરત
બતાવે છે.

(૨) વૃદ્ધિની ન્યૂનતા ફોસ્ફોરની જરૂર બતાવે છે.

(૩) વૃદ્ધિ ઓછી અને હાલ ઝાંખા રંગની,
પોટાશ અને નાઇટ્રોજનની જરૂર બતાવે છે.

જીવં જીવં ઝાડોની વૃદ્ધિ ધબી જીવં જીવં રીતે
થવા કરે છે જેથી ઝાડની ખાસિયત તબક્કા પડેતાં
અમુક ખાનરની જરૂરત માનવી બુવખરેલી છે.

શેખ અબુ બકર

ગૂજરાતના હુન્નરઉદ્યોગની રક્ષા કાળે જીવનદાન
આપનાર ગૂજરાતનો સૌથી પહેલો મજૂર આગેવાન

*

*

*

[સેખ : રાજુભાઈ કાદર]

*

૧. ગલગ સોળમી સદીના અંતમાં જ્યારે ગૂજરાતનો સુખો દિલ્હીની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો, અને તે સુખાની રાજધાની અમદાવાદ મુકરર થયેલી, તે વખતમાં અમદાવાદ ખાદશાહી કમ્પ્લેક્ષના કાંડ ઉતારીને વેપારી સમૃદ્ધિના વાઘા ધાગ્યું કરતું હતું.

અહમદશાહ અને બહાદુરશાહના વખતના અમલના લશ્કરી પદધા અહિં સંભળાતા નથી, ફર દૂરના મેળવેલા વિજયનાં આજે ગાન ગવાતાં નથી અને આજે એ નગરીમાં લશ્કરી સિપાઈઓ બીડ કરતા નથી. એ સાહેબી આજે એસરી ગઈ છે; કારણ કે હવે ગૂજરાતમાં ગૂજરાતનું રાજ્ય નહોતું; હવે તો ગૂજરાતના શાસક બે, ચાર કે છ વર્ષને માટે દિલ્હીથી નીમાઈને આવતા અને તેના સિપાઈઓ અમદાવાદનું ગૌરવ વધારવાને બદલે કબજે ગળતા હતા. ગૂજરાત આજે દિલ્હીના મુકક હતો.

મેળવેલાં એ શાસનમાં અમદાવાદે સુલતાની સાજ ઉતાર્યા; વિજયોન્માદ બૂલી જવાના લાગ્યો અને ધોત્રે ધોત્રે વેપારનાં કારખાનાં જમવા લાગ્યાં.

મેળવ શાહોની એક વાત આપણે આજે સમજવા ભેગી છે. શાહોપયોગી ઇતિહાસમાં મેળવ ગમજ્યેતિ આપણે સહાઈબાર અને ધાર્મિક જન

માટેજ ચીતરેલા નોંધ્યે છીએ; મંદિરો ભાંગીને મસ્જિદો બનાવનાર તરીકે નોંધ્યે છીએ; પરંતુ ખરી રીતે મેળવ રાજ્ય જરૂર વેપારી ગમ્ય હતું.

ગામેગામ હુન્નર ઉદ્યોગ તેમણે વધારી મૂક્યા હતા અને આખાદ કરી, બંદરો ખીલવી, વેપારમાંથી તેઓ સારી જકાત મેળવતા હતા અને તે કાળમાં એકલા ગૂજરાતમાંથી પાંચ લાખ નિનારથી વધુ આવક વેપારી માણમાંથી થતી હતી.

મગહર શરફીના ધીરધારના નીચોડ રૂપ અમદાવાદ તેની હાથીનાંતની કારીગરીને માટે મથક હતું, અને અતવસ અને દિનખાખના વણાટ માટે આરા હિન્દમાં તેની ખરોખરી કાલ કરી ચકતું નહિ.

તુર્કસ્તાના જનાનખાનામાં તેનો ઉપયોગ થતો, એમ ઇતિહાસમાં જલ્થેખ છે. વાંસમાંથી અને કાપડના ચીથરામાંથી ત્યાંજ કાગળ બનતા અને સારીમે મેળવ સસ્તનતમાં તેનો ઉપયોગ થતો. બાદશાહી ફરમાનો માટેના કાગળ પણ અમદાવાદથી જતા.

છ. ગ. ની સત્તરમી સદીના મધ્યકાળમાં શિવાજી મહારાજની પહેલી લુટ પછી સુરત લાંબું. મરાઠાઓના ભયના એળા તે મુગલ સસ્તનત ઉપર પથગવા લાગ્યા. તે બંદરો ઉપર પણ તે જૂતતા

પરવા દેખાવા મંડ્યા, અને આને અંગે સુરતમાંથી વેપારીઓ ભાગ્યા, કારીગરો ભાગ્યા અને તેમની પાછળ તેનો વેપાર-આખાદી પણ ભાગ્યાં.

તે ખાલી થયેલ હુન્નર ને દોસત અમદાવાદમાં ઉભરાવા લાગી ને અમદાવાદની વસ્તીમાં અને વેપાર-માં જગરો ઉછાળો આપ્યો.

શાહજહાંનના કાળમાં અમદાવાદના વેપારની પ્રશંસા કરવામાં આવેલી. તે વખતની તેની એક લાખની વસ્તીમાંથી પાંચસો રેશમના, ચારસો કાળાના અને બીજા પરદેશી આયાત-નિકાસ કરનારા ચારસો જેટલા વેપારીઓ હતા. તે બધામાંથી ૨૦ થી ૨૫ હજાર મણુરો અને કારીગરોને રાજગારી મળતી અને સુરત ભાંગવાથી તો પુષ્કળ વધી.

અમદાવાદમાં આખાદી એટલી વધી કે શહેરમાં ખોટા સિક્કાઓ પાડવામાં આવતા અને જોને માટે એક મુખાને પણ સજા થયેલી. અર્થશાસ્ત્રનો એક નિયમ છે કે જે શહેરમાં ખોટા સિક્કાઓ પડે તે શહેરની આખાદી તેમજ વેપાર તેજ હોવાં નોંધ્યે; કારણ કે તે હરામખોરીમાં દાયપડતાની પહેલી વસ્તુ છે.

હવે મુખ્ય સવાલ છે કે આવું વેપારઉદ્યોગથી સમૃદ્ધ અને ધીકતું શહેર અને સારીએ મુગલ સત્તા-નતમાં દિલ્હીથી બીજા નંબર મુકનારા તેના આખાદ ઉદ્યોગો કેમ નાશ પામ્યા? શાયી એ વેપારઉદ્યોગો બીંસાઇ ગયા? શી આકત ઉનરી કે ખુદાની સી ધર્તરાજ થઇ એ ગહેર પર?

તે જાણવા માટે આપણે ઇતિહાસનાં પાનાં ઉઠેલી એક સાચા વિવેચકની સક્તિથી નોંધું નોંધ્યે. તેનાથીજ તેનાં મુખ્ય કારણો આપણે શોધી શકીશું. એ આદમગીરીની ટૂંકી ધર્મનીતિ, અને તેની સત્તાનુદ્ધપરામણતા, એ પુદ્ધનાં ખર્ચો પૂર્ય કરવાને તેને દર વર્ષે નવા કરો નાખવા પડતા ખાસ કરીને આ કરોનો બોલે અમદાવાદ પર બહુજ હતો.

અમે તેથી ઇમારત હોય પણ તેના ગમ્મ ઉપરાંત તે પર ભાર લદાતાં તે ઇમારત જમીનદોઢત થવાની, તેજ રીતે ઇ. સ. ૧૬૮૧-૮૨ માં આપણે અમદાવાદના કાળજના, રેશમના અને કચિયાણાના વેપારનો ભાંગીને ભુકડો થઇ ગયેલો નોંધ્યો છીએ. તેજ વર્ષમાં અમદાવાદમાં ૨૨ થી ૨૫ હજાર કારીગરો બેકાર બનેલા હતા. દરેક કારખાનાને ધૂળ ચોંટી ગઇ હતી. પુષ્કળ જકાતને અંગે નાના નાના હુન્નરી કારીગરો તો ભૂખે મરતા થઇ ગયા હતા. તેજ કાળમાં લિખારીઓની અને સાધુઓની જમાત વધી ગઇ હતી. અને તે બેકારી છેક દિલ્હી સુધી જાહેર કરવી પડેલી. તે વાત એ સાચની અમદાવાદની વ્યાકુળતા અને ઉમ્મતા બતાવે છે.

આ બેકારીની યાતનાં રહ્યું કરતાં એક હમદદી મુસ્લિમ બંધુ લખે છે:—“ખુદાની કશમન ન્યારી છે. ગઇ કાલે મુખી ગણાતા કારીગરો, અને કામદારો આજે ચીંથરેલાલ દશામાં પોતાનાં બાળબચ્ચાં સહિત રખડે છે. જે છુટે હાથે કુકીશને ખેરાત કરતા તેને આજે તેજ કાજે હાથ લાંબો કરવો પડે છે. ખરેજ હિન્દુ કહે છે કે ખુદા રાખે રંક બનાવે છે; તે વાત સાચી છે! ખુદા આ ગરીબો પર રહમ રાખે અને રોટી આપે.”

આ દિવસોજ મુસ્લિમ ‘ખિરાદરતુ’ અને ધર્મધ આદમગીરીના મોગલ શાસનમાં તેના એક અનેરી ભાન પાડના લખાણતું ઇતિહાસમાં નામ નથી. આ તેક-પાક કુરાને સરીફના અનુયાયીતું વાક્ય મુસ્લિમ ઇતિહાસનવેશો ટાંકે છે, પણ તેનું નામ ગુપ્ત રાખે છે.

ખરેજ આદમગીરીના વખતમાં અમદાવાદ ભાંગતું જતું હતું અને સુરત તો ભાંગીને ભુકડો થઇ ગયું હતું. બાદશાહને આ ગતદિવસની ચિન્તાનો વિષય હતો. લાકરી ઝાવણીમાં પણ બાદશાહ આ ભાંગતા ઉદ્યોગોને કેમ રક્ષાવવા અને સજીવન કરવા તેની વિમાસણ કર્યા કરતો હતો.

ઈ. સ. ૧૬૮૨ ની સાલની આખરમાં આ

વસ્તુસ્થિતિ વિદ્યતે બની ગઇ. બેકારી વધતી ગઇ તેમ તેમ મોંઘવારી અને બૂખમરો પણ વધતાં ગયાં.

અને બધે સ્થળે ઔદ્યોગિક દશામાં અશાંતિ-કાળમાં જેમ બનતું આવ્યું છે, એમ અમદાવાદમાં પણ બન્યું. અશાંત અને બેકાર કારીગરોને એક આગેવાન મળી ગયો. તે પણ કામદાર હતો. તેનાં બાળકો પણ બૂખે મરતાં હતાં.

તે જાને તો મુસ્લિમ હતો પરંતુ ઔદ્યોગિક કારીગરીએ તેને કામના સાંકડા વાડાને પેલે પાર મૂકેલો હતો. સમભાવથી અને બન્ધુભાવથી તે જોતાં શીખેલો હતો. તે મુર્તિપૂજકો અને મુસ્લિમો દરેકને પોતાની કામદાર આંખે જોતો; કેમકે તેમને પણ દિવ છે અને પેટ પણ છે. તેનું નામ શેખ અબુનહર. તેણે બેકારોને જમા કરવા માંડ્યા, ભાળણ કરવા માંડ્યા, અને જાણે કે વીસમી સદીની કામદાર-

પ્રવૃત્તિના આરંભના પગલાવા બૃતકાળમાં લંબાઈને સતરમી સદીમાં દેખાવા લાગ્યા. તેણે સરકારી મુજાને અરજ દીધી, અરજીઓ કરી; પણ એનું કંઈ પરિણામ ન આવ્યું.

છત્તો તહેવાર હતો. ગૂજરાતનો મુખો મહમદ અમીનખાન તહેવારના તાજ સહિત પાલખીમાં બેસીને મસ્જિદમાં નમાજ પઢવા જતો હતો. તેની આગળ પાછળ વીસ વીસ સવારો હતા. તેની સવારી જોવા માર્ગમાં મોટું ટોળું મળેલું હતું.

થોડાક વખતથી તેણે બેકારોની અરજો ઉપર ખાત આપતું બંધ કર્યું હતું. શેખ અબુનહરને પોતાને ત્યાં આવવાનો અવરજવર તેણે બંધ કરેલો અને પોતે બેકારોની બાબતમાં ન તો બાદશાહને કંઈ સલાહ આપી શકે કે ન તો કંઈ કરી શકે, તે એને આખરી જવાબ હતો: 'છતાં શેખ તેને શા વાસ્તે સતાવે

સ્ટાઇલીશ કપડાં !!!

આજકાલ તેનો જ જમાનો છે.

આકર્ષક કટ, ઉત્તમ ભસૂઈ, ફીફાયત ભાવ
અને

દરેક રીતે ખાત્રીવાળાં કપડાં માટે

એક અને ઉત્તમ દુકાન

ચિત્તરંજન એન્ડ કું.,

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

છે ? શેખે વળી આ કાફરોની દોષ્ટ કયાંથી શોધી ?
તે મુસ્લિમ હતો. તેને જોઈતા હોય તો રાજની નોકરી
પણ આપવાને સુચાએ તૈયારી બનાવેલી; છતાં તે
સુચાને મન મૂર્છા હતો: તેને નોકરી નહોતી જોઈતી.
બેકાશોની હિમાયતનો તેને અવાજ બંધ નહોતો
કરતા. સુચાને, શેખ પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર ન
કરી શકે એવો પાગલ ભાસતો હતો અને એવા
પાગલ સાથે વાત કરી વખત ગણાવે તો ચોખ્ખો
નહોતો લાગતો.

બેકાશોએ નોકરી કરેલું કે સુખો તેમને દુનિયામાં
દાદ નથી દેતો એટલે ધરને દિવસે નખાવ પઢ્યા ત્યાં
ત્યારે રસ્તા ઉપર તેને શેકીને ચરબ કરવી; અને તે
કામ શેખે માથે લીધું.

સુચાની પાલખી ઘોડાચીને ત્રણ દરવાજા આગળ
શેખે બેકાશોની કમંડયા કહેવી તરફ કરી. સુચાએ

તેને: છુતકારી કાઢ્યો; છતાં શેખ પાલખી પકડી
પોતાની વીતકથા કહેવા લાગ્યો. સુચાનો મિત્રજ
ગયો તેણે પોતાના સિપાઈને શેખને ધકકા મારી
દૂર કરવા હુકમ કર્યો. અને તેમ થયું. શેખનું માથું
કુટી ગયું. લગભગ પાંચ હજાર બેકાશો શેખ અને
સુચાની પાન સાંભળવાને આતુરતાથી બેસા હતા.
એમનાથી પોતાના આગેવાનનો કરવામાં આવેલો આ
તિરકાર ન છરવાયો. ચોપાસથી એક સામટી ગર્જના
ધમ, “ શેટ્ટી હા, અમને શેટ્ટી હા. ” પાંચ હજાર
પ્રેતો અનાજના પેકાર કરતાં સુચાની પાલખીને
વીંટળાઈ વળ્યાં.

સુખો ભાન બુઝ્યો. તેણે આજ્ઞા કરી પોતાના
સિપાઈઓને આ તોફાની લોકો ઉપર તૂટી પડવાની.

સુચાએ હમણાંજ મગજ ખોલ્યું હતું અને કામ-
દારોએ તો બેકાશીથી ક્યોરનું મગજ ખોઈ નાખ્યું
હતું. એક તણખવાની જરૂર હતી. શેખ અણગમતા.

“ અમુલ્ય તંક ”

ખરા મોતીનો, મોતીના દાણા
સહીત છીંચો

કલચરકિયા મુજબ તૈયાર થયેલ મોતી સાથેનો છીંચો
પ્રીઝર્ડ કરેલી હાલતમાં.

ફોર્મલ ટીન ૧ ના રૂ. ૨-૮-૦ (પિસ્ત્રેજ બુટલ) જરથાપંથ તથા છુટક મળશે.

ચોથો ભાગેડો કોલસાનીયા તથા ઓડીયન રેકર્ડસ

ચીફ એજન્ટ્સ—

પ્રીઝનર સોઈંગ કું. તથા મેસર્સ નસીબ એન્ડ કું.
(જર્મની) (મુંબઈ)

ગુજરાત કાઠીઆવાડના ચીફ એજન્ટ્સ.

બહારગામ માટે ભરોસાપાત્ર એજન્ટો જોઈએ છે. ટર્ન્સ મંગાવો.

મઝડા એન્ડ કું.

રીડરોડ, રેલવેપુરા પોસ્ટ, અમદાવાદ.

અપમાને અને સુનાના તોરીલા સ્વભાવે અને હુકમે
ખાસનાં ગંદકીમાં ગળે કે ચીનગારી પેટાવી.

અને કારણે કોલાહલ નભ્યો. સામસામા ધાઓ
લેવાયા અને દેવાયા. સુખો નાકો અને તેના સિપાઈઓ
નાકો. ખેડારો બંડખોર ખતી સુનાની કોઈને ઘેરી
વળ્યા. આખો દિવસ અંડ આશુ. કેટલાએ ધવાયા
અને કેટલાએ મરાયા. આખરે સપાએ તકવારથી
કાશુ લીધો.

શેખ અબુમકરને સુયાએ મીઠી વાતથી પકડી
મંગાવી સલાહને નામે મિત્રવચ્ચમાં તોનરી તેને
પોનાને દાથે ઝેર સીચેસી મીઠાણ ખવડાવી. જેખને
પોનાની પ્રકૃતિમાં ફેર નજાનાં તે સુયાની આગળાઈ
સમજી ગયો; તે ગોથો મિત્રવચ્ચમાંથી, અને સુયાને
સુખોનાને ઝેરબધું કાસ્ય કરતાં હતું :

“ હું હવે ઘેર ગઈ છું; એવ ઘેર ગઈ છું, કે
ન્યાં એકરીનાં દઈ નથી; પરંતુ તમે બલિષ્ઠમાં આ
આસને સત્તામત નહિ રહે. ”

શેખ અબુમકર પોનાને ઘેર સત્તામત ન પડેલી
કહ્યો. જાણતા કિસ્સા બહાર જ તેને ઝેરની અસર
થઈ અને તેની કારમી અસરમાંથી તે ન ઝીંચ્યો;
ત્યાં જ મરણ પામ્યો.

એ ગૂઝરાનતો સૌથી પહેલો મજૂર આગેવાન
આમ મુલો. આજ પાલુ એવું દેડ અમદાવાદ ઉપર.
નવું એકાઠાના નામે છે; અને ત્યારથી અમદાવાદ
પહેલાના જેવું કદી આત્માદ નથી બન્યું. હવે તે નવા
અમદાવાદી આત્માદ બનશે કે.

• સરકારી દેવાલ અને ઉત્તિદાસમાંથી સુચિત.

✽ ✽ ✽

એકજ અને અનેડ

ટોક્સીનલ

વાપરો

ફીનીસાલ : : ફીનીલાઈન

(બચુ લેખલ)

(ચલો લેખલ)

દરેક દવાવાળાઓ વેચે છે.

આ દવા છાંટવાની પીલકારીઓ અમારે ત્યાંથી મળશે.

ફીનાઈલ. ગટર પાઉડર, પેસ્ટરીન, ફીઓઝોટ ઓઈલના

બનાવનાર } સુચનાત અને કાઢીઆવાડના સોલ એજન્ટ :
શ્રી ગુજરાત ઈન્ડસ્ટ્રીયલ એન્ડ કેમીકલ વર્કસ } શાન્તીલાલની કું. ફીનાઈલવાળા
વવેન મુંબઈ નં. ૧૦. } સ્વામીનારાયણ સ્પ્રીટ, અમદાવાદ.

માંક, મચ્છર, ચાંચ દર કે છે
કપડાને ગ્રામ નથી પડના, કંઠારી
નથી પડતી. ગમે તેવી દુર્ગંધ દર
યામ છે. ખીન કોઈપણ રીતનાં
દરનાં ધાવું જરૂર કામ આપે
છે. વાપરીને ખાતી કરો.
હંસ ડાપ ફીનાઈલ

Swan Brand
Sanitary fluid

સ ખેડાનું લાખકામ

વડોદરા ગામમાં ડોહાઈ પાઈનમાં આવેલું મખેડા ના ચુગ ગામ વડા જૂના વખતની લાખકામ માટે જાણીતું છે ત્યાંના ખગદીઓ લાખકામી અનેક અવતરી ચીને બનાવ છે અને તેની ઉપર લાખનો વિવિધ રંગ ચઢાવ છે અને આ રંગ ઉપર સોનેરી અથવા પેગી રંગથી લુદી લુદી આકૃતિઓ ચીન છે જેમણે ચુનચાન વિદ્યાપીઠનું વિદ્યાપી ના વખાનામાં અગ્નિતર ધગવતુ નાનું મગખું મઝવડયાન બેસુ દુએ તેમણે સખેડાથી મગાવેલું બાડડાનું આમચૂક દમથી વચી રહેલું બેસુ હને બાડડા ઉપર ચોગ ચયે રંગ લગાવતામાં, ચટની બનાવતી ડાખાઓ [Shades] ગળી જરામાં તથા તે બધા ઉપર મોતેગી રંગથી ગામખ આકૃતિઓ ગળી જરામાં આ ગામના ઠારીખેરા મિલકત હતા

નાન્કા ઉપર ચાવેન રંગ પાંકા હોઇ કદી જાણે પડતો નથી એ આ મનાવટની ખાસ ખૂની છે ઝોડાં આપવાથી માગે તેવા આખગની વસ્તુઓ તેવા કદી આપવામાં આવે છે આ બનાવટોના ખાસ કદીને ગેળામાર આકાર વધુ પસંદ કરવામાં આવે છે, કાગલુ તે બનાવતુ અને તે ઉપર લાખ ચઢાવતી સળ પડે છે વધુમાં તેના ઉપર રંગ પથુ મારો ચડે છે આ નથી મનાવટ અને તેની નાની મોટી ક્રિયાઓ હાથથીન કરવામાં આવે છે આ આખોયે ઉલોગ ચૂડલોગ છે

કાખાગની દષ્ટિએ આ કારીગીરીના નમૂના તરફ નેહએ નો તેમાં આગી યા માનમ પડશે. બધુ કામ પ્રમાણુમ કરવામાં આવતું હોઇ અને તે ઉપર ચોગ રંગની ડાખાઓ ઉનારેલી હોવાથી એ નમૂના જોવાથી આખને આનંદ મળે એમ છે

આજે આ કારીગીરીનું મથક કામ વગર બૂખે

મરે છે દેડ અમર ટપ્પાગ, -ગાહીને અને કેટલીક વખતે આરોગ્ય અને નીતિની દષ્ટિએ તુકશાનમારક એવા પગેરી રમકડામાં લોકાનું ચિત્ત પરાવાયુ છે લામો વખત ટકનારા બાળકને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે એવા અને તુલ્ય કયામય કારીગીરીનાજા દેગી રમકડાઓ અને શણગારની વસ્તુઓ મોઢી હોઈ લોકો તેને ત્યાગી બેસા છે ધગતો જાશ રાટલો મૂકી લક્ષ્મીનિરાસની બે આનાની દાખવાતની થાળી આજે લોકોને આનંદ આપી રી છે આમાં નથી આનંદ, નથી મોગ કે નથી મુખ લોકોના જીવનમાંથી કળા જીવી ગઈ છે, ફક્ત આડમગી જીવન થઈ ગયું છે

લોકોએ ફરી હિદી સસ્કૃતિનો વિચાર કરી જીવનપરો કરવાની જરૂર છે પગેડાંઓ પામે કાઇ નથી તેઓ બૂખે મરે છે આપણે રાટલો આપીએ તો ખાચ અને જીવે એમ છે હિંદ પરાપકાર માટે જાણીતું છે પણ વ્યા આજે પગેડાંઓ આરી હિંદના લોકોને મટયો કુટની લેના હોય અને હિંદીઓને બૂખે માગના હોય ત્યાં એ પરાપકારવૃત્તિ છોડી ધરના છોખને રોડી આપવાની જરૂર છે, તે માટે સમય પણ આની પહોંચ્યો છે

ઉપર વર્ણવી તે જાનની કારીગીરી આજે પણ હિંદના ખૂણે ખૂણે ટકી ગઈ છે તે નાશ પામે તે પહેલાં તેનો હાથ પકડવાની જરૂર છે પૂ મદદતાજીએ એ દિશામાં પ્રયત્ન શરૂ કર્યો છે, એટલે તેનું શુભ પરિણામ તો આવશે, પણ તે સાથે જાહેર પ્રખ્યાતે પણ આ દિશામાં પહેન કરવી જોઈએ

સખેડામાં હજુ કેટલાક કુટુંબો છે જેમણે એ કારીગરી સલાળી ગળી છે અને ઝોડાંથી જેવો જેઠાંએ તેનો માન તેવા કદી આપે છે કાખ-કારીગીરીમાં રસ લેનાર અને તેને ઉત્તેજન આપનાર શ્રીમત વર્ધે એમ વખત સખેડાના કારીગરને કામ આપી બેસુ જરૂરી છે કારીગરોનું કામ જોરા પછી ધરતી રાખુગારની વસ્તુઓ માટે તેઓ જરૂર પગેડાં નામે નજર નહિ મારે

યુવક

ગોધનની સુધારણાની જરૂર

[મધ્યવર્તી ખેતીવાડી કાઉન્સિલ (ઇમ્પીરિયલ કાઉન્સિલ ઓફ એગ્રીકલ્ચરલ રિસર્ચ) ના પશુસંરોધના વિષયના તમ્બૂર કર્નલ ઓશીવરે સદરહુ સરચા તરફથી પ્રકટ થતા 'એગ્રિકલ્ચર એન્ડ લાઇવ્શોપ્સ' નામના દ્વિમાસિકમાં 'હિન્દમાં પશુ-પેદાશની દૃષ્ટિએ દિહેતુ-સાધક જનવરોની અપૂર્ણતા' એ વિષય પર એક ગોધક લેખ લખ્યો હતો અને તેમાં તેમણે ગોધનની સુધારણાની જરૂરીયાત પૂરવાર કરી હતી. તેમાંના કેટલાક ભાગનો આધાર આ લેખ તૈયાર કરતા લેખમાં આવ્યો છે.]

દિહેતુસાધક જનવરો

'દિહેતુસાધક જનવરો' એ પ્રયોગ મૂળ અંગ્રેજ Dual purpose animal ઉપરથી આવેલો છે. તે એક જનવર જનથી એક કરતાં વધુ ગરજ સહી શકે તો તે જાતિને આ રીતે 'દિહેતુસાધક' કહેવામાં આવે છે. વિસાધતમાં જનવરોનો ઉપયોગ કામ, દૂધ અને માંસ માટે કરવામાં આવે છે. આ ત્રણ પૈકી કોઇ પણ બે બાબત એક જ જનવર પાસે કરાવી શકાય તો તે જનવરની જાતને દિહેતુસાધક કહેવામાં આવે છે. વિસાધતની ખેતીમાં ગાય-બળદ કામ કરતા નથી. ત્યાં ખેતીના કામમાં ખેડા ભાગે ધોડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એટલે ગાયને દિહેતુસાધક કહીએ એટલે તે બે હેતુઓનો અર્થ દૂધ અને માંસ, એવાજ કરવો જોઇએ. ગાય, બળદ વગેરેનો વિચાર કરતાં પાશ્ચાત્ય દેશો પૂરતો દિહેતુસાધક જનવરનો અર્થ દૂધ અને માંસ આપનાર જનવરો એવો કરવામાં આવે છે. વસ્તુના કોઇ પણ બે ઉપયુક્તિ શ્રેણી એક જ જનવરની જાતિની જોવામાં આવે તો તે જાતિને સામીય દૃષ્ટિએ દિહેતુસાધક કહી શકાય.

હિન્દની દૃષ્ટિ એ 'દિહેતુ સાધક'નો અર્થ

હિન્દ દેશ ભક્તિપ્રધાન હોઇ હિન્દુ લોકો ગો-ભક્તિ વાપરતા નથી આથી 'દિહેતુસાધક' ગણતો અર્થ અહીં ઇન્ડો-ન કરતાં જૂના પ્રકારનો છે. ગાયને માતા માનનાર દેશમાં ગોભક્તિ આવતો પ્રશ્ન ઉભો થતો નથી, અર્થાત્ દિહેતુસાધક જનવર એટલે કામ અને દૂધ આપનાર જનવર એવો અર્થ થાય છે અને તેજ અર્થ કર્નલ ઓશીવરના પ્રત્યુત લેખમાં કરવામાં આવ્યો છે. હિન્દીઓ ગાયને ગોધન કમ માને છે એનો વિચાર કર્નલ ઓશીવર પોતાના લેખમાં કર્યો નથી તો પણ તેનો ખુલાસો અહીં કુકમાં કરવાની જરૂર છે. ગાય કામ કરી શકતી નથી અથવા તેનાથી કામ લેવામાં આવતું નથી એનાં અનેક કારણ છે. એવું એક કારણ એ છે કે વાહરડાની સંભાળ માટે તેને છટી રાખવાની જરૂર છે. ગર્ભ રહ્યો હોય ત્યારે તે કામ આપી શકતી નથી અને દૂધ આપતી હોય ત્યારે પણ તેને કામ આપવાનું યોગ્ય નથી. પરંતુ ગાય વસુદ્ધી ગયા પછી તેને વિના કારણ યોગ્યતામાં આવે છે, એવો એક આશ્લેષ થાય છે. આ આશ્લેષમાં ઝાઝું તંથ્ય નથી આ ઉત્તરવયમાં તેના સમયવેમાં વૃદ્ધિ થતી નથી તેમજ દૂધ માટે ઓજસ્યુકત પદાર્થો ખવરાવવા પડતા નથી. શરીર ટકાવી રાખવામાં જરૂરી એવાજ ખોરાક તેને આપવાનો હોય છે. આપણા ગરમ પ્રદેશોમાં છાણના ખાતરની ઘણી જ જરૂર છે અને તે જરૂર આવાં જનાવરોથી પૂરી પડે છે. કેવળ ધાસજ ખાધેને આવાં ધર્યાં જનવરો ખેતીને અત્યંત ઉપયોગી એવું ખાતર આપે છે. આવી રીતે વૃદ્ધિપણમાં પણ યોગ્ય રીતે અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ગાયની સંભાળ લેવામાં આવે તો તેથી ખેડ આવશે નહીં. ગોધનની આવી રીતે સર્વ પ્રકારે ઉપયોગિતા હોવાથી

હિન્દમાં ગોધનની બાબતમાં ‘દ્વિહેતુસાધક’ સમ્બંધનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે તેનો અર્થ દૂધ અને કામ, એવાં કરવો પડે તેમ છે.

ગાય અને ભેંસ

દૂધની બાબતમાં ગાયનું પ્રતિગ્ધર્મી જનવર ભેંસ છે. ગાયના દૂધ કરતાં ભેંસનું દૂધ સારું હોય છે એની સાધારણ માન્યતા છે; ત્યારે જનુસ્થિતિએ ભેંસના દૂધમાં ઘીનું પ્રમાણ વધારે અને ગાયના દૂધમાં ઓણું, એટલેજ નફાવત છે. સર્વસાધારણ માન્યતા એની છે કે ઘી પૌષ્ટિક પદાર્થ છે. શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં ઘીનો ઉપયોગ, શરીરને કામ કરવા માટે જોઈતી ઉષ્ણતા પૂરી પાડવાનો છે. શરીરની શક્તિ જે માણસો વડે થાય છે તેમની શક્તિ માટે જરૂરી એવાં ઓગલસડ્યો ઘીમાં નથી. મલાઈ કાઢી લીધેલા દૂધમાં તે વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. દૂધમાંના ખરા પૌષ્ટિક પદાર્થ ઘી નથી પણ તેમાંનું ઓગલસડ્ય (પ્રોટીન) અને કાર છે. આ કાર વડે હાડકાં વધે છે અને ઓગલસડ્યો વડે માણસો વધે છે. જે દૂધમાં આ ડ્યોનાનું પ્રમાણ વધારે હોય તે દૂધ લેવું જ ઉચિત ગણાય. ગાય અને ભેંસના દૂધની આ દૃષ્ટિએ વાતના કરતા ગાયનું દૂધ ઉત્તમ કરે. કર્નલ ઓલીવરે નહિ નોંધેલી એવી એક વિશિષ્ટતા ગાયના દૂધમાં છે. ગાયના દૂધનો જે પીગચટા રગ હોય છે તે કેંગેટીન અને લેન્થોશીસ એ જે પદાર્થોને લીધે હોય છે. આ પદાર્થો જાનનાંતરે ચોખ્ખા આપનારા છે અને તેથી ગાયના દૂધથી આપણું મગજ તર ગમે છે; એવો આપણા અનુભવ છે. ભેંસના દૂધમાં આ શુભ નથી; કેમકે ભેંસની શરીર-ગતના એવી છે કે ઘાસ અથવા ઈતર પદાર્થોમાંથી ભેંસ આ જે ડ્યો પચાવી શકતી નથી. શાસ્ત્રીય રીતે, ગાયનું દૂધ ભેંસના દૂધ કરતાં અનેક પ્રકારે શ્રેષ્ઠ છે. આપણા આદારમાં પિટ્યુયુટ પદાર્થો વધારે છે. દાખલા તરીકે, ચોખ્ખા, લુવાર વગેરે. આ પદાર્થોથી માણસના શરીરની અગત્યર દૃષ્ટિ થતી નથી. માટે દૂધની જરૂર પડે છે અને ઉપયોગી નિ-

પછી, ગાયનું દૂધ લેવું એમ ફરી વાર કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. અત્યારે દૂધવાળાઓ ગાય કરતાં ભેંસને વધારે પસંદ કરે છે. આના અનેક કારણો છે પણ તેમાં, ઘરેલો તરફથી વધારે ધીવાળા દૂધની માગણી એ મુખ્ય મુદ્દો છે. દૂધવાળાઓ ભેંસ પસંદ કરે છે તેમાં ભેંસનો સ્વાદ પણ ઘણે અંગે કારણભૂત છે. ભેંસને માટે ગમે તેવી દળદંડવાળી જગા આવી શકે છે; બચ્ચું ન હોય તો પણ તે દૂધ આપે છે; જે પ્રમાણમાં જોગ્યક અપાય તે પ્રમાણમાં દૂધ દે છે; અને તે જનાવર સ્વભાવથી ચિયર હોવાથી બહુ હરવું-ફરવું તેને ગમતું નથી. આથી ગમાણમાં બાંધવા છતાં ભેંસની પ્રવૃત્તિમાં ખાસ ફરક પડતો નથી, વળી ભેંસ વધારી ગયા પછી તે સહેલાઈથી વેચી શકાય છે, ભેંસ અને ગાયની વચ્ચે ગોવાળોની દૃષ્ટિએ એક મહત્વનો તફાવત એ છે કે કુદરતી રીતે ભેંસનાં બચ્ચાં ઓછાં હોય છે; આથી તેમને બધું જ દૂધ મળે છે. ગાયની બાબતમાં આમ થતું નથી. ગાય સ્વભાવથી જ સ્વચ્છ જનાવર હોવાથી ગાયની પ્રજા વધુ પ્રમાણમાં મરતી નથી. ગોવાળની નજરે આ જોઈ છે. આ અને આવાંજ વિવિધ કારણોને લીધે ભેંસ પસંદ કરે છે છતાં હવે તો, સારી ગાયો જ ધિત અને ઉપયોગી કરે છે.

પરદેશોમાંની પરિસ્થિતિ

હિન્દુસ્તાનની ગાયોનો વિચાર કરતાં એમ માણુમ પડે કે ગાય ઓણું દૂધ આપે છે અને તેના પ્રમાણમાં ભેંસ ઘણું વધારે દૂધ આપે છે. આવી સ્થિતિમાં, ગાયની ગોવાડ વધારવાનું ખર્ચાળ છે અને તે પાછળ વપરાતા પૈસા નફામાં જશે એવું કેટલાકને લાગવાનો સંભવ છે. પરંતુ નજરે દેશીય આમ સામે પડે હોલેન્ડ વગેરે બહુ દેશોમાં અનુભવ તેમ જાણીએ છીએ કે આમાંની અત્યંત વધુમાં વધુ પડેલાં દેશોમાંની ગાયની

નિરાશાજનક કંઈજ નથી એમ માનુસ પડશે. એટલુંજ નહીં પણ પ્રાત્સાહન મળવા જેવી સ્થિતિ આપણે ત્યાં છે એવી પણ ખાતરી થશે. જ્યાં ૨૫ વર્ષમાં આપણા દેશમાં ધર્મેશ્વર પ્રવલ્લે તરફ નજર નાખીશું તો આપણી ખાતરી થશે કે હોલેન્ડની બરાબરી આપણે કરી શકીશું.

હિન્દી ખેતીમાં ગાયનું સ્થાન

ખેતીની દૃષ્ટિએ ગાયનો વિચાર કરતાં તેને ખરેખર માતાની ઉપમા આપવામાં આવે છે તે યોગ્ય છે. આપણી ખેતીમાં બળદનું સ્થાન સૌથી મુખ્ય છે. બળદની માતા જેમ સર્વ જાનવરો કરતા ઉત્તમ દૂધ આપીને ઘણાંમાં સુંદર ખાતર આપે છે તેમ આ બળદ ખેડૂતોને હરધરી ઉપયોગી થઈ પડે છે. ખેતીનું એવું એક પણ કામ નથી કે જેમાં બળદની સૌથી વધુ જરૂર પડતી ન હોય ખેતર ખેડવાનું હોય ત્યારે તેનું જ કામ પડે છે અને લણણી થાય ત્યારે પણ તેને બળા પર જવું પડે છે. ત્યાં માત્ર તૈયાર થયા પછી પણ તેને વેચવા માટે બળ-

દમાં લાવવા માટે બળદની જરૂર પડે છે. કુવામાંથી પાણી ખેંચીને પાકને છતાડવાનું કામ પણ બળદ કરે છે. વર્ષમાં એક-બે વાર ખેડૂતો જતાએ જાય ત્યારે પણ ગાડું બેઠીને જાય છે. આવી રીતે વિવિધ કામોમાં બળદ ઉપયોગી છે. હિન્દી ખેતીમાં બળદ એ ખેડૂતના જોડયોજ મહત્વનો ઘટક છે અને આથીજ ગાયને માતાનું સ્થાન આપાયું છે. દુધમાં કદીએ તો, હિન્દી ખેતીમાં ગાય અને બળદનું સ્થાન પ્રથમ, પંક્તિનું છે અને તેથીજ આ જાતિનાં જાનવરોને ગાયનની સંજ્ઞા આપવામાં આવેલી છે, ગાય પાળવી શ્રેયસ્કર

ગાયની ઉપયોગિતા તથા ગાય અને બેંસના દુધનો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ દૂરક ઉપર બતાવ્યો છે. હવે, ગાય અને બેસ બેમાંથી કયું જાનવર પાળવું શ્રેયસ્કર તેનો વિચાર કરીએ. કોઈ પણ જાનવર જે દૂધ આપે છે તે, તેને મળતા ખોરાકના પ્રમાણમાં આવે છે, આહારના બે ભાગ પડે છે; એક, શરીરધારણ

બહેનોના તમામ રોગો માટે

૨૫ વર્ષથી અનુભવસિદ્ધ ધર્મ હજારો બહેનોના આશીર્વાદ મેળવી પ્રખ્યાત ધર્મલક્ષી

● સ્ત્રી રોગ નિવારણ ગોળીઓ ●

પગે થતું કળતર, કમરનો દુખાવો, પેટનો દુખાવો, શરીરની શીકસ, મરીરનું પુલી જવું,

જાતનું અનિયમિતપણું, ધાતુ દુષ્ટ, બીમાડથી થએલી ખાંસી ઝાડાની

ફાજલાત, દીંટીરીઆ, આંખોમાં અજન બળવી, વગેરે તરો મટાડી

નનુ અને મનની નયજાઈ દૂર કરે છે અને શરીરમાં

કૌવન લાવે છે. ગર્ભનું પોષણ કરી

વારંવાર થતી કમુવાવઃ

અટકાવે છે.

વૈ. ધ. રવિશંકર જટાશંકર દ્વિવેદી

મુ. ધોળકા (જી. અમદાવાદ)

માટે જરૂરી આહાર અને બીજો, શરીર ક્રિયો નો કામ Performance મળે છે તેના માટે જરૂરી જોગવાઈ. શરીરધારણ માટે જરૂરી ખેરાકતો આધાર તે જનાવરના વર્તન પર છે. આ પછી બીજો લાગ, તે જનવર ક્રિયો મળના કામનો છે. કાખના તરીકે, એક ગેર દૂધના ઉત્પાદન માટે ગાય અને બેસ સાધારણ રીતે સરખો જોરાક ખાય છે; પરંતુ પહેલા લાગને (શરીરધારણ) માટે બેસને ગાય કરતાં વધુ જોરાક ખાવો પડે છે, અર્થાત્ આ દૃષ્ટિએ બેસ ગાય કરતાં વધુ ખર્ચાળ છે એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરાંત સ્વચ્છતા, નિશાળીપણું વગેરે ગાયના ગુણ છે. ગાયનું દૂધ શરીરરક્તિમાં ઉપયોગી છે અને ગાયને ચોષવામાં ખર્ચ જોણું થાય છે, એથી ગાય પાળવી એજ શ્રેયસ્કર છે.

દ્વિહેતુસાધક જનાવરોની વૃદ્ધિ

દ્વિહેતુસાધક જનાવરો (કામ અને દૂધ એ બંને દૃષ્ટિએ ઉપયોગી જનાવરો) ની પેદાશ કરવી કે નહીં, એવા પ્રકારનો વાદ હમણાં ચાલુ છે.

શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ દ્વિહેતુસાધક જનાવરો નિર્માણ કરવાનું શક્ય છે પરંતુ આ શક્યતાની પ્રજાનિષ્ઠતા જોવાનું જરૂરી છે. કેટલીક બાબતો શાસ્ત્રીય રીતે મધ્ય હોય તો પણ વ્યવહારમાં સર્વ રીતે કૃતેહમંદ થઈ શકતી નથી. દ્વિહેતુસાધક જનો નિર્માણ કરવી શક્ય હોવા છતાં તે નિર્માણ થયા પછી ટકાવી રાખવાનું બહુ કઠણ છે. એકાદ પેઢીમાં એક ગુણનો ઉત્કર્ષ થયો કે લાગલોજ તેના પ્રમાણમાં બીજા ગુણનો અપકર્ષ થાય છે; અને આપણને જરૂરી એવાં જનાવરોના, કાર્ષ પણ એક ગુણમાં ઉણપ રહે છે. આ પ્રકારનો અનુભવ ઇંગ્લેન્ડમાં ‘શાર્ટ્ હોર્ન’ (કુંકા શીંગડાવાળી ગાયની એક જાત) ગાયની બાબતમાં નિષ્ણાત શાસ્ત્રજ્ઞોને થયો છે. આવી દ્વિહેતુસાધક જના સાધારણ કામમાં હંમેશા ઉપયોગી થાય પણ મહેનતના કામમાં અથવા એકજ ગુણની પરાકાષ્ઠાનો વિકાસ કરી બતાવવાની દૃષ્ટિએ તે નકામા ફરે. આ ઉપરાંત, આ જાતની પ્રજા પણ તેના જ્યેષ્ઠ થશે એમ ખાત્રીપૂર્વક કહી શકાતું નથી; કારણ કે ક્યા

મા રી જીવ ન ક થા

લેખક -

જવાહરલાલ નેહરુ

શુજરાતીમાં ઉતારનાર : મહાદેવ દેસાઈ

પૃષ્ઠ : ૧૦૨૪

:

કિંમત ત્રણ રૂપિયા

મળવાનું ઠેકાણું

નૂતન સાહિત્ય ભંડાર

રમકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

[શિષ્ટ સાહિત્યનાં પુસ્તકો ખરીદના માટે નૂતન સાહિત્ય ભંડારની મુલાકાત જરૂર લેશે.]

વખતે દયા ગુણનો પ્રકર્ષ થશે, એ પ્રત્યક્ષ નિર્માણ થયેલી પ્રત્ય નેતા સિવાય નહીં થતું નથી. આથી, આ પ્રકારની દિલ્લેતુસાધક જ્ઞાનો નિર્માણ કરતાં એક એક ગુણનો સંપૂર્ણ ઉત્કર્ષ થયો હોય એવી જૂદી જૂદી જાતો કરાવવાનું જ એવરકર છે. આથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં જાનવરો તો નિર્માણ થાય છેજ પણ તે સાથે મધ્યમ દરજ્જાનાં પણ થાય છે. એ વાત વિજ્ઞાનથી સિદ્ધ થઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં જનાવરોની પેદાશનું અંતિમ ધ્યેય દિલ્લેતુસાધક જનાવરો ન માનતાં તેના બદલે એક એક ગુણનો ઉત્કર્ષ સાધ્ય માનવાનું જ હજી છે.

સરકારનું કર્તવ્ય

દેશમાં જનાવરોની આવી રીતે પેદાશ કરવાના ખાનગી પ્રયત્નો અપૂરતા હોય છે અને ખાનગી પ્રયત્નો માટે ક્વચિત્ પૈસા મળે તો પણ તે માટે જરૂરી એવું અનેક વર્ગોનું સાતત્ય મળવું પણ હંડણ છે. આવાં જનાવરોની વંશાનુવંશિક તોષિ કરતે ને

વખતોવખત સારાજો અને તપાસની લેતી હીક છે એમ સિદ્ધ થયું હોય તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ સરકાર સિવાય બીજાના હાથે થવું અશક્ય છે. આ કામમાં પસાની પુષ્કળ જરૂર પડે છે, જે ખાનગી વ્યક્તિ અનેથી મળે એમ માની શકાય નહીં. સરકાર કેવળ એક એ એકાદ વધારવાનાં કેન્દ્રો સ્થાપે તેથી ચાલી સદે એમ નથી. આ કામ માટે તજજ્ઞોનું એક મંડળ નીમીને તેને દેશમાં જનાવરોની વૃદ્ધિ કરવા માટે, પાક વધે તે માટે પશુસર્વર્ધનના કામને પ્રોત્સાહન આપવા માટે અને જૂદા જૂદા પ્રાન્તોમાં પશુસર્વર્ધનના કાર્ય પર દેખરેખ રાખી તેમાં સુધારો કરવા માટે જરૂરી અધિકાર અને નાણાં આપવાં નેદરજી. આજ પ્રમાણે દેશના અનુષ્ઠાનો આખલાઓની ખરડી કરવાની સત્તા પણ આ મંડળને હોવી નેદરજી. સરકાર આવું મંડળ અથવા સમિતિ સ્થાપશે અને થોડા જીણવટપૂર્વક કામ લેવામાં આવશે તો હિન્દુનું પશુધન બીજા કોઈ પણ દેશની બરોબરીનું જ નહીં પણ તે કરતાં યે સરસ થઈ શકશે.

વીસમી સદીની
નવીન શોધ

સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાક્તરોની લાંબો વખત દવા ખાઈ કંઠાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી), મુંઝવણના ગામ, અતિસાર અને આંતરડાના ફાવથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને આશીર્વાદ થયેલ પહેલી ઠંડ થી વધુ વરસતા અનુભવની રામબાણુ દવા માટે થયેલ મળે. આ સ્વાલપવ મંગલો.

પત્ર
વ્યવહાર

રુપુ રુપેશીઆલીસ્ટસ

આ માણુસાવાળા માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ.

શિરનામે
ફો.

કે. માસ્તર એન્ડ સન્સ હીરપેન્સરી, કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળ,
તંજાવરની ખાડી નં. ૨૨૭ અમદાવાદ,

અમારું બાલાનંદ અગ્યાઓને રક્ષણ આપતી અને સુંદર બનાવે છે
કીમત ૦-૧૨-૦૦ પોસ્ટેજ ભરવું.

ધોળકાની ચંપલો

[લેખક : ડાહ્યાભાઈ મ. પટેલ]

*

સાચું અર્થશાસ્ત્ર દેશના ઉદ્યોગો મરવા ન દેતાં તેને સમ્પૂર્ણ બનાવી વિકસાવવામા સમાય છે, એ વાત રવ. દિ. બા. અંબાલાલ સાહેબે એક ગામડાના મોટીના બૂટની કલાણી મારફત મમળની હતી. તે ધોળકામાં ગાંધીજીના પ્રતાપે પ્રલક્ષ થઈ ગઈ છે.

આપણી પામે ચામડા હોય, કારીગરો હોય, શુદ્ધિ હોય, કુશળતા હોય, પરંતુ તે સર્વનો સમન્વય કરી ચામડાના ઉદ્યોગને વિકસાવવામાં જાણે હીજુપના કાગે છે, એવી જોડી ધર્મબીજીતને સધરવાડી પગેશી બૂટમાં આપણે મોઢા. ગાંધીજીના પ્રતાપે આ મોઢા દૂર થતો જાય છે.

આજે અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, મુળાઈ આદિ નાંદગાના આદીબંધારો અને અવેશી બજારોમાં ધોળકાના ચંપલો કોડીમધ વેચાય છે. એની મુખ્ય ખૂબી એ છે કે તે કતલ કરેલાં ઢોરનાં ચામડાનાં નહિ, પરંતુ મરેલા ઢોરનાં ચામડાનાં હોય છે; અને ખૂબ ટકાઉ હોય છે. દિનનમાં પણ તે સરતા હોય છે.

આ ચંપલના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ જાણવાં જોવો છે. તેની સાથે આ ઉદ્યોગ ખીનવવા સૌ કોઈ અનુકૂળ થઈ ગઈ તે હેતુ પણ આ ઇતિહાસ પાછળ ગ્યો છે.

તળ ધોળકામાં ચમાગના કુટુંબ આશરે ૨૦૦ છે. આ ચમાર ગાતિના જોળનાં ૪૦ ગામ છે. તેમાં કાપીકા, બદરખા, વાસનાડેલીયા, બાવ, કોઠ વગેરે મોટાં ગામમાં ૧૦ થી ૧૫ કુટુંબ ચમાગનાં રહે છે

ગામડાંઓમાં આ લોકોમાંના ઘણા ખેતી કરે છે, કેટલાક ખેતીની મજૂરી કરે છે અને ઘણાખરા ખેતી સાથે પણ ચામડાં ઉતેડવા અને પકવવાનું કામ કરે છે; નેનનાં બેરાં મોટાં બાગે મજૂરીઓ જાય છે

ગામડાંના ચમારોના ખેડૂતો ઘણા હોય છે. તેમના ધરાકનાં ઢોર મરે તો તે ચમારો લઈ આવે, તેને ઉતરડે; તેના બદલો ધરાકના બોડા ફટિ-તુટ્ટે તો સાંધી આપીને વાળે; અમુક દરે ખેડૂતના ખેતરમાં મજૂરીઓ જાય; કાસ રાસ વગેરે સેવાર કંઈ, સોધે, દુરગત કરી આપે તે અમુક પગેણ પ્રમાણે ખેડૂત સાથે અથવા ગમે; એટલે ચમારો ખેડૂતને ખૂબ ઉપયોગી છે, ગામને થે લાભદનાં છે, અને ખેતીમાં તેમનો યોગ્ય ધણો હિસ્સો હોય છે.

પરંતુ અત્યારે ખેતી વણસી છે, ખેડૂત ઈચ્છા છે, ગામડાંની આર્થિક સ્થિતિ કથળી છે; તેથી ખેડૂત અને ચમાર વચ્ચેના સંબંધ મીઠા નથી રહ્યા; અને ધોળકા જેવા નગરમાં ૨૦૦ કુટુંબોનું આવી રીતે પોપાણુ થવું સુરેકલ થઈ પડે; એ વાસ્તવિક છે.

ચમારો ખીન વર્ગ કરતાં શુદ્ધિમાં બિતરતા નથી હોતા. કેટલીક વખત તો તેમનું શુદ્ધિકૌશલ્ય વણિક કરતાં થે વધે તેવું નજરે પડે છે, અને એ શુદ્ધિનો ઉપયોગ તેમણે કમાવાની અનેક રીતો જોળવામાં વાપર્યો. ધોળકા એ બાગનું નગર છે. ઘણાં ઘર ઉત્તર થયાં છે. આ ઘરનાં કાટમાસ ઉકવવા, ખરીદવા, વચવાનું કામ તેમણે પોતાનું કરી લીધું ધોળકા અને તેની આલુમાલુની વારીઓમાં બિતરતાં જમદખ, તાડમ, વગેરે માવના ફેકા ગાખવાનું શરૂ

કર્ચું, અને ખેતીમાં તેમનો પગપેસારો હતો તેવો પગ-
પેસારો તેમણે વેપારમાં કર્યો. તેમની મહેનત અને
વેપારને લીધે ધોળકાના અમારો મુખી છે, એવી
માન્યતા બધા પ્રસરી રહી છે.

નેત્રા શીવવા વગેરે કામ મોઝીઓનું જ એમ
મનાવુ. અમારોએ નેત્રું કે ચામડું પકવી મોઝીને
વેગીએ છીએ અને પોતાના આપેલા અભય ઉપર
મોઝી મહેનત કરી કમાય છે, તો આપણે કેમ ના
કમાયું? તેમણે બેઠાં પહેરે છે તેવી જૂની દબની
નેડીઓ બતાવવા માડી. ચીકો કેસવ તામના અમારે
અપસ બનાવવાનું શરૂ કર્યું. પહેલાં પહેલાં તો આ
બધું ગામડી બરતું થતું, પણ નેડીઓ, અપસ
શીવવાનો એક ધધો અમારોએ ધીમે ધીમે પોતાનો
કરવા માંડ્યો.

આ પ્રમાણે પોતાની ઉન્નતિ પોતાની મેળે
કરવાના રહે આ લેલો ચડતા હતા. તેમને ઉત્તેજન

આપવાની જરૂર હતી. હજારકૃપાએ તેમનો ગાંઠ
રાગમર્ગ ચાપ તેવા યોગ તેમને પ્રાપ્ત થયા.

લાહોર તરફના બ્રાહ્મણ સાતિના એક ભાઈ
જેમને સૌ મણેશ સાહેબ કહે છે, તે આગળથી
બારેક વર્ષ ઉપર ધોળકે આવીને રહ્યા. આ ભાઈ
બ્રાહ્મણ હોવા છતાં વિદ્યાવન જઈ ચામડું કેળવવાનો
ધધો શીખી આવ્યા હતા. કારીગરોમાં એક પ્રકારની
પોતાના બળ ઉપર કુઝવાની સ્વતંત્રતા અને ખુમારી
રહેવ હોય છે. અને તેથી તેમને સહી લેવા ઉલોગના
વિદ્વાન્ન અર્થે આવશ્યક થઈ પડે છે; પરંતુ આપણે
તે અસહ્ય કરી મૂકીએ છીએ, તેથી ધણી વખત
કારીગરોના લાભથી દેશ વચિત રહે છે. મણેશ
સાહેબની બાબતમાં પણ તેમ બનેલું. તેઓ ધોળકે
આવી ચામડાં કેળવવાનું કામ કરવા બાબ્યા. અમારો
શુદ્ધિમાં તેજ અને કામ શીખી લેવામાં ખૂબ નફા
અને ગમે તેવા મિનજ સહન કરી લે તેવા એટલે

ઓટામા ફાઉન્ટન પેન

સર્વોત્તમ જર્મન બનાવટ

મજબુત રંગો, મજબુત મટીરીયલ્સ, ૧૪ કેરેટ
સીલ્કી પોઇન્ટ, રોલ્ડ ગોલ્ડ કક્ષીપ્ત અને બેન્ડલ
ટકાઉ અને લખવામાં દરેક રીતે સતોપ આપતી

ઓટામા પેનો ખરીદો

બાણીતી ઉત્તમ ગતો

ઓટામા પેન્ટ પેન વીથ ગોલ્ડન ટાપ; ઓટામા પેન્ટ;
ઓટામા પેન્ટ હેક્ષાઇનલ; ઓટામા ઓરીઇનલ ધ્રી
બેન્ડઝ; ઓટામા ઓરીઇનલ ટુ બેન્ડઝ; ઓટામા રેગ્યુ-
લર નં. ૫૫૫; ઓટામા રેગ્યુલર નં. ૨૨૨; ઓટામા પેન

માસ્ટર કંપાની.
મોડરેટ પ્રાઇસ

દરેક શહેરનાં પ્રસિદ્ધ સ્ટેશનર્સ પાસેથી મળશે.

ઓટામા પેનોની ઓટામા એજન્સી ગાંધીરામ, અમદાવાદ
વિરોધતાઓ છે. ૨૪, છાપીયાવ, મુંબઈ ૨

જેમ નામે તમે તેમજે મેળાપ કરી રીધો હતો
ખીંટ ખાણુ દેના પ્રાયશ્ચિત્ત ઉદ્યોગો ખીંટની
બુધે મળના મનનીઓને રોટતો કમાના ડગ્યા અને
ગમેવ તો આર્થિક અને પાગમાર્થિક વાલ પ્રત્યક્ષ
નાની ગાયેને જવારની એ પ્રત્યે ગાવીંતુ ખ્યાન
ગેચાણુ યુ અને તે વિવામા દન્ક આજની પ્રય
તો તેમને આદેશ માણ્યા હતા મુડાવ દોગના
સામ નવ ગયવા દોગના સામગ્રી પદ ઉત્તમ
ગતે કદાચ તો સામગ્રી નિમ્ન ઉપ નવવા ખાતર
ન મોટે લાગે કનનખાને જતા દોગ અને તરી
ન વ્યવસ્થા સર્માન ખોનાનો વિચાર ચાતતા હતા
ગાખીંટ સામગ્રી કેવલમા કાષ્ટ નિશ્ચાનની ગોધમા
હતા મે તેમની આગમ ધોગઃ આરી વમેના ગણેજ
સામેની રાત પગમાડી ગણેશ આદેશ પણ
આશ્ચર્યે નળી આવેના ખીંટ ભાઈઓએ પણ ગણેશ
આદેશની તાલમચ ની ગણેશભાદની પણ ને
તમની વિદ્યાની કાગ મનાગ કાષ્ટ મજે તો આ
ઉદ્યોગને ઉન્નત દશાએ પગચાડવાની તીવ્ર મના
હતી રમે તેમ પા મેળ ખાવા અને ગણેશ આદેશ
નાવ્યમમા ના રા અંગે નેજાસ

વ્યવસ્થા કદાચ માપ સામગ્રી સામગ્રી મળા
પણ નેજાએ અને કદાચના કામમા પોનાને મદદ
ગનાગ માણે પગ નેજાએ ધોગમના સમાજે
નાયે તેમની તાલ પિગાણુ હતી સામગ્રી ખરીદના
પ્રવાના મામ માપ તેમના પ્રથમ ધોગકાના સમાગ
પેમામાઈ મી ભાદને તત્વામદ આશ્ચર્યે જોનાવી લીવા
તે માપ હતી નવન ૧૯૮૧ સ્વા પછી ખીંટ
નર્મદાના ભાદ ઉમાઈ મીમાઈ મને અમગમજ
તોગમા મે મે તેમજે ધોગમથી જોગાચા

ગુનો એટલે દક્ષિણી માચીઓ પણ આજને આવેના
નેજા જનાવરાલુ કામ મોચીઓનુ એટલે મુજબતી
મોચીઓ પણ આના સામગ્રીથી ચપનની માથે
પાકી, ખૂ, થેરીઓ વગેરે પણ મનાવાનુ અધુ

ગણેશ આદેશ અને પા નજારાઈ વગેરેને નરી
નરી લાત, અને નના નના નામની કારીગરાને સમ
જણુ આખી ધધો ખીંટનો મીં મુરંદજ નામની
એક પવિત્ર મનાગી ધધાચારી અમિતે આ કામ
ખાસ પોતાનુ કર્તુ કામ સાર પાણુ અભ્યાસ સુધી
અમારા સામગ્રી દેશી દમે મીમાવી પકડના તેમા
ગણેશ આદેશે ચૂનાથી પકડી રજો સુધારો કોઈ
ભાઈ મુરંદજ પણ કતન કરવા સામગ્રી કેવલના કા
ખાના-સર્માનોયો નેજા આચા અને નળી આના
ઓએ આ કામ દીપારના માણુ કામ વધુ
ચાણુ અને ખાદીમકાગેશ ચપન નચાતા થયા
લોકાએ ખાદીને જેમ અપનાવી તેમ મુડાવ દોરના
સામગ્રીથી થતી ચપનેને પણ અપનાવના માડી
ખાદી જેમ પહેના ખડનચડી થતી અને દમે મુધરી
તેમ ચપનો પણ ધીમે ધીમે મુધગતા ગયા, અને
હજી મુધારાને અવકાશ છે, તેથી તેને મુધાગવાના
પ્રયત્નો ચાનુ છે જ

આ વખતે જે સમાગ-મોચી વગેરેના કુટુંબો
આશ્રમમા રહી ચપન શીવરાનુ કામ શીખી ગયા
તેઓ જેમ જેમ પોતાના વતને પાછા ફરતા ગયા
તેમ તેમ ત્યા આ કારીગરી પ્રમગવના ગ્યા તેમા
ધોગમના જે સમાગ કુટુંબો હતા, તેમને ત્યા ગામ
ગ્યેના જે સમાગે આવતા જતા, તે પણ તેમની
પાસેથી આ કામ જાણી ગયા

જેમ નાં પા આશ્રમમા ગોગ પેગ તે વખતે
સમાવય ઉપર ધાડ પાડી મુરંદજ અને સકગાઈ
વનેને મેગેએ ખૂમ માર્યા ત્યા ગેના કુલાગના
કાનની વાગી ખેચી લીધી, અને ગાધીંટને મિદાન
નોંને નિશા મના-મનાનાનો નદિ આ મિદાન
પાછા મેક સમાગનાનું ગદના સમાગે કપાથી
સમગ્ર મનાવના સિદ્ધિ તો સમાગની મે આશિષ
ઉન્નતિ ગાધીંટ મના પવન આ તા સમાગ

સમત્યા નહોતા. એ લોકો આવા અજાનના કારણે જ ગામડાંઓમાં પગ વધુ ડરપોક હોય છે અને તેમની ડરપોકતા તેમણે ગાંધીજી આગળ પણ બતાવી. એમ એકદમ હિંમતવાળા તેમને શી રીતે બનાવાય ? વાલનું આમડું એાદી વાંધ બનાવ્યે કાંઈ ચાલે ? બધા ભાગી નીકળ્યા.

ચંપલનું કામ શરૂ કરેલું અને ચંપલની માંગ આવે. આ લોકો પોતપોતાના સ્થાનેથી ચંપલો શીતી મોકલવાતા. મુરેન્દ્રજી વગેરે ધોળકે આવતા અને ખાત્રી કરતા 'કે મુકદ્દલ ચામડું વપરાય છે અને તે સારી રીતે કેળવાય છે.

આ રીત બરાબર નહિ એટલે વળી પાછું ચમલનું એક વર્ષ બાદ આ લોકોએ આશ્રમમાં કીક રાહ પર આપ્યું. મણિય સાહેબ તો બધું ચાલુ કરી વહેલા જ નીકળી ગયેલા. તેમના નીકળી જવામાં તેમનો સ્વતંત્ર મિલ્લજ પણ કાંઈક અંશે કારણરૂપ ખરો. પરંતુ આ કામ સરાકે ચડી ગયું હતું. ત્યાં તો દાંડીની ફૂંચ આવી. આશ્રમ વીંધરાયુ.

અને ધોળકાના જે ચમારો પહેલેથી આમાં જોડાયો હતા તેમણે આ કામ પોતાનું સ્વતંત્ર કરી લીધું. આ ઉદ્યોગ એટલો બધો વિદ્યરો કે એકલા ધોળકામાં અત્યારે એકસો કુટુંબો આ ચંપલના ઉદ્યોગ પાછળ નમે છે. ગામડાંઓનાં પગુ છડ્યાં છતાંય પચાસેક કુટુંબો ચંપલ બનાવનાં ચલ ગયાં છે. એકના એક હમ્મર ચલા છે. ડેરેડેર ધોળકાની ચંપલો વેચાય છે. કાગીઠવાળા, ધોળકાવાળા ચમારો પોતાની ચંપલો અમદાવાદ ગઢેરમાં રસ્તા ઉપર મેસીને ધે વેચતા ચલ ગયા છે; ચંપલની ખે તણ સ્વતંત્ર દુકાનો ચમારોની માલકીની ચાલે છે. અમદાવાદના ખાદી ભંડારોમાં અને મુંબાઈના સુરજ વણભગસતા ભાગમાં, ગ્વેરેશી બજારમાં અને "નવજીવન" સંધમાં એમ બધે સ્થળે ધોળકાની ચંપલો વેચાય છે.

જેમ ધોળકાનાં દાકમ, ધોળકાનાં જમદખ, ધોળકાની ચૂક અને ધોળકાની ચાડીઓ વખણાય છે તેમ ધોળકાની ચંપલો પણ વખણાતી ચલ છે; છતાં

ગ્રાહકોને સંતોષ આપવો એજ અમારો નકા છે.

Shivlal Dayaram Panchal

શીવલાલ દયારામ પંચાલ

સોના ॐ ચાંદી તથા ॐ કવેરાતના દાગીના બનાવનાર તથા વેચનાર

— દુકાનો —

રતનપોળ, ૩૦૭૬

ગાંધીરોડ, ૩૧૨૩, અમદાવાદ

સોના, ચાંદી તથા કવેરાતના ફેન્સી દાગીના તેમજ

ચાંદીનાં વાસણો તથા પ્રેચન્ડ આપવા લાયકની હેલ્થમાં હેલ્થી

દખ સુજળની ફ્રેક્ ચીજો હમેશાં તૈયાર રહે છે.

તા. ૬. બીજા કરતાં ઉત્તમતા એ કે અમારા માલના નાણાં કારણ કાપ્યા સિવાય ગેરંટી સુજળ પ્રેરપણે પાછાં આપવામાં આવે છે. જેનો કાલ આજસુધીમાં હમરો ગ્રાહકોએ લીધો છે. અમારા મોલ ઉપર સડી સીક્રો કરી આપવામાં આવે છે.

વધુ સંગવડ:—અમેએ કલચર મોતી છુટક તથા તેના નાણીના વેચવા શરૂ કરેલ છે. એક વખત નેઈ જતા ભલામણ કરીએ છીએ.

હિંદમાં કાચની બંગડીઓનો ઉદ્યોગ

૨૦

હિંદમાં ફિરોજપાદ કાચની બંગડીઓ

બનાવવાના ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. આ ઉદ્યોગનાં ત્યાં નાનાં મોટાં સેક્ટોર કારખાનાં છે. અત્યારે એ ઉદ્યોગ પાછળ ૧૦ થી ૧૫ હજાર સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો રોજ મેળવી રહ્યાં છે.

ફિરોજપાદમાં બંગડીઓના ચાલુ ઉદ્યોગનો આરંભ આ સદીનાં પ્રથમનાં ૧૦-૧૨ વર્ષોમાં થયો. સૌથી પ્રથમ ત્રણ આધારીઓએ " ધી રિન્ડ્રિંગ ગ્રાસ વર્ક્સ " ની સ્થાપના કરી હતી. આ કારખાનાની સ્થાપનાની સાથે જ એનો ફેશિયો સાથે સંબંધ શરૂ થયો.

આ પહેલાં કારખાનાને ચલાવવા માટે બે એન્ટ્રિપ્રાઇઝ કારીગરોને રોકવામાં આગ્યા હતા. આ કારીગરોએ બે એકે ઉત્પાદી કુટિલિઓ સિવાય બાકીની બધી કરામતો આપણા દેશી કારીગરોને બતાવી. આ કારખાનાના પ્રથમના ૧૦ વર્ષમાં લાલ અને પીળા રંગ સિવાયના કાચની બંગડીઓ બનાવવા લાગી.

પ્રથમ જૂના પુરાણા સ્વરૂપમાં આ ઉદ્યોગ ફિરોજપુરમાં આસપોસ હતો ત્યારે કારીગરો છોટા બનાવવાની ભઠ્ઠીઓ જેવી ભઠ્ઠીઓ બનાવી કાચના મોટા મોટા પીંડ તૈયાર કરતા હતા. ત્યાર પછી એ પીંડોઓને નાની નાની ભઠ્ઠીઓમાં એગાળી લોહાની સળીઓની મદદથી બંગડીઓ તૈયાર કરતા હતા. આ બંગડીઓ મોટી તેમજ પાટી થતી હતી. એ વખતે કાચ બનાવવામાં મુખ્ય પદાર્થ તરીકે સાહુપાર વાપરવામાં આવતો હતો. એ પછી એ કારીગરોના સાંબળવામાં આલુ ' કે ' કાપાઈ ' નામના પદાર્થની મદદથી કાંચો રંગ મેળવી શકાય છે, અને એ પદાર્થ સિંદ્રોમાં મળી શકે છે, એટલે એ મગાવવામાં આવ્યો; અને ત્યારથી લીલી, કાળી અને સફેદ એ ત્રણ જાતની બંગડીઓ બનાવવામાં આવી હતી.

નવા કારખાનાના પદ્ધતિસરના આરંભથી બંગડી બનાવવાની જૂની પદ્ધતિને સ્થળે નવી પદ્ધતિ દાખલ થઈ. અત્યાર સુધી કાચના પીંડો બનાવવામાં આવતા હતા, ત્યાં હવે રોટલી જેવી ચેપલીઓ બનાવવાની શરૂઆત થઈ. આ કુટિલિ અમલમાં આવવાથી કારીગરોને આ ઉદ્યોગમાં એકદમ સરળતા પ્રાપ્ત થઈ.

આ કારખાનાની શરૂઆતની કારકીર્દીમાં ભઠ્ઠીઓ કાપરિક્ટ પદ્ધતિથી થતી, પણ પછીથી જાપાનીઝ ઇન્ડસ્ટ્રીક્ટ પદ્ધતિથી ભઠ્ઠીઓ શરૂ થઈ. આ નવી પદ્ધતિમાં કાચની ભઠ્ઠીઓ અને કાચના તાવડા હંકા-વેલા રહેતા હોવાથી કારીગરોને શારીરિક દષ્ટિએ લાભ થયો.

આખો ત્યાં જે કાચ બનાવવામાં આવે છે, તેમાં એક ખાસ પ્રકારની રેતી, કાચના, કળીચૂનો અને કમ્પો શેરા નામનો પદાર્થ એ મુખ્ય છે. આ પદાર્થો હિંદમાં જ પાયા છે. આ સિવાયના બાકીના પદાર્થો: સોડા એશ, કાપાઈટ કાપરસલ્ફેટ, બોરાક્સ, ઝિંક, એક્રાસાઈડ, સેલેનિયમ, કેમિયમ, સુરેનિયમ, બાઈક્રોમેટ ઓફ સોડા અને પોટાશ, બેરિયમ કાર્બોનેટ, આયર્ન પર ક્લોરાઇડ એ વગેરે રંગ દેવાના પદાર્થો પરચેસમાંથી મગાવવાના હોય છે.

બંગડી વાળવાનું કામ તો પૂર્વની માફક અત્યારે પણ હાથથી જ કરવામાં આવે છે; છતાં પદ્ધતિમાં ઘણેજ ફેરફાર તેમજ સરળતા થયાં છે. પ્રથમની માફક અત્યારે એક એક બંગડી અલગ અલગ નથી બનાવતી પડતી. અત્યારે એક બાલુ કાચ તૈયાર થતો આવે છે અને બીજા બાલુ કારીગર યંત્રની મદદથી ગતિમાં રહેતા વેગલુ જેવા લાકડાના ગડા પર કાચના તાર મેવતો જાય છે. એ ગડો ભરાઈ ગયા પછી તેને ઉનારી લેવામાં આવે છે અને તેના મધ્ય ભાગમાંથી બે વિભાગ કરી નાખવામાં આવે છે, એ પછી બીજા કટલીક ક્રિયાઓમાંથી પસાર થયા બાદ બંગડીના સ્વરૂપમાં એ તારો આવી રહે છે. હવે જે સાંધો મૂળમાં ખુલ્લો હોય છે, તેને ઝેરવાની ક્રિયા આ

સુકાની કે સ્વાર્થી ?

❧ ❧ ❧

[લેખક : ‘મનુર’]

* * *

“કેમ છે ? છતાં મેનુર, ખુશી તો ખરા ને ?”

“ઓ...હો...હો...હો...મેરારભાઈ! આવો, આવો, આજ આ તરફ ક્યાંથી બૂઝા પડ્યા ?”

“આ અડી ઘડને જતો હતો, ત્યારે મનમાં થયું કે ચાલોને જવાભાદને મળતા જઈએ.”

“સારું થયું” ચાલો, અધ્યા હાકરા ? બે ચા લાવ.” હાટલવાળા હાકરાને જવાભાઈએ વધીં આપી. આ પીને પીને બને વાતોએ ચડ્યા.

છતાં મેનુર ‘અશ્વિન’ મિત્રના ધોસલ ખાતાના

તૈયાર થયેલી બંગડી પર કરવામાં આવે છે, અને પછી વિદેશોમાંથી મગાવવામાં આવતા પ્રવાહીઓમાંથી તેમાં જુદી જુદી બાતો, વેલજુદા હાલવામાં આવે છે અને પછી એ જાનરમાં મૂકવા કાપક થાય છે.

આ ઉદ્યોગને ને સરકાર તરફથી પૂરતું રક્ષણ આપવામાં આવે તો વિદેશમાં નારી રીને વિકાસ સાધી શકાય તેવી સ્થિતિ છે, અને અત્યારે બંગડીઓ પાછળ કરોડો રૂપિયા વિદેશમાં ખેચાઈ ગય છે, તે દેશમાં જ રૂઢી દેજળોને કામમાં આવી શકે તેમ છે. આ માટે વ્યાપારીઓએ જે પ્રથમ કાર્ય કરવાનું છે, તે સારા કારીગરોને વિદેશમાં મોકલી એ કિંચાતું પૂરતું જાન મેળવતી લેવું એ છે. આ કિંચા અને સરકારનું પૂરતું ઉત્તેજન એ બે મળતાં આ ઉદ્યોગ એકદમ ખીલી જશે એવી સ્થિતિ છે.

પ્રતિનિધિ હતા. એ ઉપરાંત એમના મનુર મંડળની ઓફીસમાં તેમનો પ્રભાવ પડતો. એ પ્રસન્ન થાય તો બેકારને ગજી અપાવે એમ મનાતું; પણ જેના ઉપર એમની ઇનરાજી થઈ તેને મિલ ક્યારે હાડવી પડશે, તે નક્કી નહોતું. ને કે એ ખાતામાં ખીન તથા પ્રતિનિધિઓ હતા, પણ તેમને કાંઈ ગણતું નહિ. અને આજુઆજુની મિલોના મનુરો તથા જવાભાઈના સાંભળતાં તો અશ્વિન મિલના મનુરો પણ કહેતા કે ‘જવા મેનુર નહિ હોય, ત્યારે એ મિલના સંગે હતું’ શું થશે ?

મનુર મંડળમાં અશ્વિન મિલનું સંગડન મજબૂત ગણાતું. એ મિલના મનુરોને કાંઈ પણ દિવસ ફરિયાદ કરવાની તો હોતીજ નથી, એમ કાર્યકર્તાઓનો મત હતો. ને કે કાંઈ કાંઈ વખત એ મિલનો એકાદ ઉદ્ભવ કારીગર મંડળની ઓફીસે આવી ફરિયાદ કરતો કે જવા મેનુર અડી ફરીયાદ કરવા આવનારને હેરાન કરી કઢાવી મૂકાવે છે; પણ એવા પ્રતિજ્ઞિત મેનુર ઉપર આક્ષેપ કરનાર નાના મનુર ફરીથી એવું કહેવા ઓફીસે આવતો જણાતોજ નહિ. મિલમાં એ ગ્વો છે કે નહિ, તેની કાંઈ તપાસ કરતું નહોતું.

હમણાં હમણાં થોડા વખતથી મિલમાં ચર્ચા ચાલતી હતી કે જવા મેનુરને હેડમેનર સાથે કંઈ ખટગગ થયો છે; પણ થોડાજ વખતમાં એમને હેડ મેનર આપે હરીને વાત કરના નોંધ ચર્ચા કરનારાઓની જીમ બંધ થઈ જતી. “કેમ ? મેનર માનર ? કાલ કંઈ મિલમાં છે ?” જવા મેનર આ પીને પીને ક્યું.

“હમણાં તો બે માસથી ઘેર છું.” ચાનો કપ ખાલી કરી મોગર માતરે જણાવ્યું.

“કંઈ દેકાણુ થાય એમ છે કે નહિ?”

“હમણાં તો કંઈ જણાવું નથી પણ.” માસ્તરે બોલી ખંજવાળતે ખંજવાળતે આગળ ચલાવ્યું; “પણ...તમાગ જેવા ધારે તો કંઈ થઈ શકે.”

“હવે અમે તો વંદી ઉપરનું ખમતુ ગહેવાઈએ,” છતાં મેચરે વિવેક કર્યો

“હા, હાઈ! હા. આખુ સહેર તમને ઓળખે છે, કોણ તમાગથી અગવર્યું છે? હવે જુઓ, હસવાનું જવા દો; હું તમને સુદાની વાત કહું..”

માતરના મુખ સામે લાખો હાથ કરી તેમને બોલતા અટકાવી છતાં મેચરે તેમની નજીક બેસી આ પીતા એક મગરને/કચું—“જોકે અસ્થા! પણ આધો જઈ બેસ.”

મગર સફાઈ ઊડ્યો પણ ધાતિયાનો છોડો

પર તથે આવવાથી એણે લથડિયુ ખાધું. પડતાં પડતાં માડ બચ્ચો, પણ મિચારાની ચા દોળાઈ ગઈ.

આ જોયું ન જોયું કરી મેચરે મોગર માસ્તરને કહ્યું—

“હા, બોલો હવે.”

“બોલવાનું ખીણું તો કંઈ નથી પણ જો તમો સાથ આપો તો તમારી મિલમાં વ્યવસ્થા થાય એમ છે.”

“એ કેવી રીતે?” મેચરે લમરો ઊંચી ચઢાવી પૂછ્યું

“વાત એમ છે કે તમારા મેનેજર સાહેબને ત્યાં માંગે લાઈ નોટર છે, એટલે તેની મારફતે સીકાગસ થશે અને વળી ફટફટ વિગેરે રિવાજ મુજબ કરી દઈશું એટલે એ ખાણનો વાધો નહિ

ફુનીઆમાં સૌથી સરસ પાન
ખાવા માટે જગમશહુર

એચ. વી. જોશીનો સુવાસીત

કૃષ્ણાછાપ કાથો

વાપરો

કૃષ્ણ છાપ રજીસ્ટર્ડ

મનરંજન તાંબુલ પાઉડર

કાથો, સુનો, સોપારી વીના પાન અને છે

કૃષ્ણ છાપ રજીસ્ટર્ડ

દીલખુશ પાનનો મશાલો

પાનમાં ખાવાથી પાન સ્વાદીષ્ટ બને છે

એચ. વી. જોશી,

રજીસ્ટર્ડ

કૃષ્ણાછાપ રજીસ્ટર્ડ

મનરંજન ટીમટોમ સોપારી

ઉમદા ચીજોથી બનાવેલ હોવાથી

પાનમાં ઉત્તમ સ્વાદ આપે

છે. કૃષ્ણ છાપ રજીસ્ટર્ડ

અ ગ ર ખ સી

તથા

નવરત્ન દર્શાંગ ધૂપ

ખુશબોથી ભરપૂર છે. વાપરી

ખાતી કરો.

લગ્ન પ્રસંગે સીંગણા વાટનાં

ચાંદીનાં વરખવાળાં પાનનાં

ખીંડાં આઈરથી બનાવી

આપીએ છીએ.

કૃષ્ણાછાપ કાથાવાળા

રીચીરોડ — અમદાવાદ

આ કંપનીના શેરોના સોદાઓના સ્વીકાર કરવા તેમજ યોગ્ય સમયે ભાવ બોલાવવા માટે મુંબઈ અને કલકત્તાના સ્ટોક એક્સચેન્જની કમીટીઓને અરજી કરવામાં આવશે.

ધી ભાવનગર પેપર મીલ્સ લીમીટેડ

ગ્રો રપે કટ સ

(ભાવનગર રાજ્ય સ્વીકારેલા હિન્દી કંપનીઓના ધારાધોરણ મુજબ સ્થપાયેલી)

સત્તાવાર થાપણ.... રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦

જે દરેક રૂ. ૧૦ ના એવા ૫૦,૦૦૦ એડીન્ટરી શેરોમાં અને દરેક રૂ. ૧૦૦ ના એવા ૫૦૦૦-૬ ટકાના ક્યુમ્યુલેટીવ પ્રેફરન્સ શેરોમાં વિભક્ત કરવામાં આવી છે. એડીન્ટરી શેરો માટે રૂ. ૫) અરજી સાથે અને રૂ. ૫) એલોટમેન્ટ વખતે આપવા પડશે. પ્રેફરન્સ શેરની અગ્રણ સાથે શેર ટીક રૂ. ૨૫) અને એલોટમેન્ટ વખતે રૂ. ૨૫) આપવા પડશે. અને બાકીના રૂ. ૫૦) એલોટમેન્ટની તારીખથી તેમજ આગલા કોલ પછી બે મહિનાથી એછી નહિ એવી મુદતે રૂ. ૨૫ ના બે કોલથી વસુલ કરવામાં આવશે.

: ડાયરેક્ટરો :

૧. સરદાર રાવ બહાદુર લીમલાઈ આર. નાયક, એમ. એલ. સી. મુરત
૨. નારાયણ રણછોડલાલ કટોલ, મેસર્સ ટ્રેવલરો નાનજીવાળા, ગેરથોકર મુંબઈ
૩. માણેકલાલ હરજીવીદાસ, મરચન્ટ અને ડ્રાન્કેટર ભાવનગર
૪. શાન્તીલાલ મણીલાલ વડીલ, બી. એ. એલ.એમ. બી. શગર અને લેન્ડલોઈ ધોળકા
૫. રમણલાલ વૃજલાલ ધોલકીયા, મર્ચન્ટ, (એક્સ ઓફીસીઓ ડાયરેક્ટર) ભાવનગર

: બેન્કરો :

ધી સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા લી.
ધી બેંક ઓફ બરોડા લી.

: ઓડીટરો :

મેસર્સ નાતુભાઈ એન્ડ કું.,
ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ

આખા ગ્રાન્ટેડ્સ અને શેરની નકલો માટે લખો અગર મળો :

: સોલીસીટરો :

મેસર્સ દયાલજી એન્ડ દીપચંદ,
ટ્રાઈ ચેમ્બર્સ, કોટ, મુંબઈ

: મેનેજીંગ એજન્ટો :

આર. ધોલકીયા એન્ડ કું.

: રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ :

પાનવાડી રોડ, ભાવનગર

સી વ્યાસની કું.

વલંદાની હવેલી ગાંધીરોડ,
અમદાવાદ. ટે. નં. ૩૦૮૦

‘કેનાં રજકણો વચ્ચે સખત મહેનત કરવાથી એને ક્ષય લાગુ પડ્યો છે. ‘એને મેં દવાખાને જ રાખી છે.’ જનને કોઈ જનવરની માંદગી વર્ણવતો હોય એવી બેદરકારીકરી ગીતે તેણે જણાવ્યું.

“અચ્છા;” કહી સાહેબ આગળ ગયા.

અપોદના ચાર વાન્યા બાદ મીક્ષીગ રૂમમાં છવા-
મેચર બે બાઇઓને બોલાવવાની.

“ને ધની! તું પણ સાબળ, જમની! તમને બનેલે કંઈ છું, આજ સાંજના આપણી ઓફીસે જવાનું છે. તમારે ત્યાં ચાગુડો આપવાનો છે, અને લખાવવાનું શું તે જાણે છે? તમારે બનેલે કહેવાનું કે શના માસ્તરે આંચા કાઢ લેવાની બીક બતાવી, અમારી સાથે આડો વહેવાર રાખ્યો છે. અમે અંતરથી તો તારાજ છીએ પણ કોઈ જવાની બીકથી બોલી રહ્યાં નથી. સમજ્યાં?” છવાએ તેની નીચતાનું પ્રદર્શન કર્યું.

“અછાશય! અમ રાડીરાડી પાસે આવુ કાં કહેવાયો?” ધનીએ મગમગી ઘણજઈ કહ્યું. જમનીનું મોં પણ લેવાઈ ગયું.

“ટક ટક ના કર! હું કંઈ નેમ કરવાનું છે. સાંજે ચકાવવો છે કે ઘેર જતું છે?” હોળા કકાની છવાએ જણાવ્યું. અત્યારે તે માણસ નહિ પણ સપ્તાન બન્યો હતો. ‘કોની દેન છે કે છવા મેચરને ના કહી રહે! સાંજના મજૂર મંડળની ઓફીસે બે જાનનાં રૅટમેન્ટ નોંધાયાં. એક વ્યભિ-ચાનું, બીજું કાંચનું. લાંચના સાક્ષીઓ પણ તૈયાર હતા.

બીજો દિવસ મિત્રની ઓફીસમાં દક્ષીણની રૂડી પરની મજૂર મંડળના સેક્રેટરીએ આવાં નીચ કામ કરનારને રૂબ આપવા માટેની બધીજ દલીલો રજૂ કરી. તેમને મન મજૂરેનું દિન એજ તેમનું સર્વદિન હતું. પગનો યજોજ મજબૂત હોય શરમાળ મગાની

સ્ત્રીઓ પણ, ખુદ્દી લુગાની આપની હતી. છવાનું કાવત્રું સફળ થયું. જોયર પોતાનો બચાવ કરી રાક્યો નહિ; એનું નસીબ કુટી ગયું અને એને રૂબ મળી.

બે દિવસ બાદ મોરારભાઈ હેડ જોયર તરીકે આવી ગયા. બસો રૂપિયા પાકવાથી છવા મેચરને હરખ તો માતો નહોતો. રૂપિયાનો છવાએ શો ઉપયોગ કર્યો તેની તેમને પરવાહ નહોતી.

બીજો દિવસે મંડળના એક કાર્યકર્તાએ આવી છવા મેચરને કહ્યું કે, “આજે સાંજના મજૂરોની મીટીંગ રાખવાની છે, માટે વધીં ફેરવાવો.”

“મીટીંગમાં શું કહેવાનું છે?” છવાએ પૂછ્યું.

“આદર્શ સંગઠન કેવું હોય તે તથા તેના કાયદા સમજાવવાના છે;” કાર્યકર્તાએ જણાવ્યું.

સાંજના મિત્ર બંધ થયે મંડળની ઓફીસના બે માણસો મીટીંગ કરવા માટે બિના રહ્યા. તેમણે ધાધુ કે વધીં ફરી દરો એટલે બધા આવશે પણ મજૂરો સીધાજ ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તેમણે અવાજ કરી દરેકને બોલાવવા માંડ્યા. ફક્ત ગણ્યાગાંણ્યાજ માણસો મીટીંગ માટે થોભ્યા. મેચર તો અધીં માણસો ચાલ્યા ગયા પછીજ આવ્યા. તેમણે આવતાં વેંતજ જણાવ્યું કે, “અત્યારે ચાક્યા પાક્યા મજૂરો બિના રહેતા નથી. હમણાંના તાર પણ ખૂબ તૂટે છે તો?”

નિરુપાયે મીટીંગ સુવતરી રાખતી પડી. મંડળના કાર્યકર્તાઓને મીટીંગ કેમ ન થઈ તેની સમજ પડી નહિ. પણ રસ્તામાં બે મજૂરોને આપસમાં વાત કરતા તેમણે સાંજ્યા—

“ચાર! મેચરો મીટીંગ હોય છે ત્યાં વધીં નો ફેરવના જ નથી.”

“મેંતી ફેરવે? પડી મજૂરો સમજે તો તેમની સત્તા જતી રહેને!” બીજાએ જણાવ્યું.

નવા માગતર આવ્યા પડી પાંચ દિવસમાં

ખાતાનું ચાતાવરણ વિચિત્ર બની ગયું. જવાબાલુખી કાટલા પહેલાં જમીનના ડોડાણમાં અજાણ્યાદ મળે છે, પરંતુ બહાર સાંભળી શકતો નથી; તે જ મુજબ ખાતામાં અસતોપનું વાદળ ફરી વળ્યું હતું. મેઝ-શની ગેરફાવતીમાં વાતો ચાલતી કે—“ નવો લેખક સાંચા વાળાના વીસ અને ડાહ્યની દસ રૂપિયા લાંચના લે છે. જ્યાં મેઝરનો તેમાં લાગ હોય છે. પગાર પર ધર્મોદાનું ઉધરાણું પાડી બને મળીને ખાદ્ય ગયા. ” ખરેખર તો કાલુ મળે પણ પહેલાં કરતાં મજૂરો બહાર બેગી ચુસપુસ વધુ કરતા. એક દિવસ અકસ્માત જ્યાં મેઝરને એક મજૂરને બોલતાં સાંભળ્યો:

“ એ તો હવે બાદશાહ થઈ પડ્યો લાહ ! આજ મુલ્કી એકલો હતો, હવે બે થયા, પછી પૂછવું શું, દારૂ દીધો ને લેવેર કરવી ? સાંચો ડાહ્ય અકાને ? લાહ મીઠીમ રૂમમાં ઉઠ્યા ફરે. ”

બીજો દિવસે એ ફારીગરને ખટપટિયો છે કહી રહ્યો મળી.

પણ પાપ બહુ દિવસ છપું રહેતું નથી. એને હાપરે ચડીને પોકારે છે.

જવાનું પણ એમજ બન્યું. એક દિવસ લેખક સાથે પીપા ઉપરથી પાછા કરતાં નસીમ સંલ્લેજે દમેશનો રૂનો બદલી તે મંડળતી ઓશીમ તરફ થઈ નીકળ્યો, ઓશીમના દરવાજા આગળ તેની કલ્પનામાં પણ નહિ હોય તે બન્યું. કાંઈ અકસ્માત કાર્ય પ્રસંગે ચાલતા બહાર નીકળેલા ઓશીમના એક કાર્યકર્તા સાથે જવાનો બેટો થઈ ગયો, પોતે પીપેસો છે તે છપાવવા તેણે પ્રયત્ન કર્યા પશુ, તેનો રંગ, દબ અને મુખની દુર્ગંધ તેમ કાર્યકર્તા એ નિશ્વાસ નાખી ચાલ્યા ગયા.

બીજા તરફ મગજ પ્રતિનિધિ મંડળના કાવચી સલામતારનું કામ ચાલુ કરવામાં આવ્યું. મજૂરોમાં પીર પીરે જગતિ આવવા લાગી, આવ્યા સગદારનું જોર સમજતાં તેઓ શીખ્યા, અને લણાઓમાંથી જ્યાં મેઝર વિરદ છટકે છટકે ફરિયાદો આવવા માંડી. તેની લાંચ રૂશન, જૂનાં લેખરોનો જુકો કેસ વગેરે વાતો ઉપર અજાણ્ય આવવા માંડ્યું લતા

પ્રચારકોએ તેની નોંધ લીધી. મિલમાં ખોલી પણ નહિ શકનાર મજૂરો લતામાં હોયોક એકેન્સ ફરી જવાનાં કારમતાન ઉઘાડાં કરવા લાગ્યા.

તે સિવાય દર બે વર્ષે થતી પ્રતિનિધિઓની નવેસરની ચૂંટણીનો દિવસ પણ નહક આવ્યો. જ્યાં મેઝરને કાને તેના ભાવીના લખકર લાલુકારા વાગી રહ્યા હતા કાં લાંચ કાવતરું તેને મેઝર પદ પરથી અમેકવાનુ લાંચ વાવતર રચાતું હોવાની ઊંડતી ગપ તેને કાને આવતી, પરંતુ તેના સુત્રધાર કાલુ છે તંતી એને ખબર પડતી નહોતી. તેણે મજૂરોને લાંચ પર લેવા ફાંફાં મારવાં પડ્યાં. પણ હવે થાણું મોટું થયું હતું. લતાની મીટીંગોથી કળવાતા મજૂરો હવે બહાર બીડી પીવા બેસતાં પણ મજૂર ચળવળની-પોતાના સંગઠનની ચર્ચા કરતા હતા. જ્યાં એમાં પોતાનું મેઝર પદ સરી જતું લાલુ. લાંચની જતી સત્તા જાળવી રાખવા તેણે આખરી ઇલાજ અજમાવવા નિશ્ચય કર્યો. એ બુકી ગયો હતો કે મોટા મોટા મજૂરોનીતિનો અને સેનાપતિઓનો પણ સંધ દોડી થતાં પતી લાગ્યો નથી !

આ બાલુ લાંચ રૂશન લાહ જવાની મદદથી ગોકેલા નવા માણુમેથી મોગર જોમર પૂકે કામ ન વધ શક્યેલ પોતાનો હોય ન આવે તે માટે તેણે જ્યાં મારફતે મંડળની ઓશીમે નોંધાવેલી તારની તરફફટતી જૂરી ફરિયાદ પણ પકાઈ ગઈ. આજ્ઞા બીનીંગ માનરે મંડળના સેક્રેટરીને પોતાની સાથે સાંચે સાંચે ફેરવ્યા અને તાર નથી વૂટતા તેની ખાતરી કરાવી. પૂરતું પ્રોગ્રાસ નહિ આપી શકવાથી કંપનીએ મોગર જોમરને છૂટા કરવાની નોટીસ આપી.

જવાને દબે પોતાની પડતી ચોક્કસ લાગી. આટલું થયા છતાં પણ મજૂરોનાં મન મેગરી લાહ તેમની માફી માગી પ્રાપ્તિન દાખલ વધુ સેવા કરવા માટેની આમનુ કરવાની કેટલાક દિનચિત્તોના અકાદ તેણે અવગણી અને કાવચમાં સરનો મનુષ્ય બહાર નીકળવા માટે ફાંફાં મારે અને ગાલો વધુને વધુ અંદર ગરકે તેમ નકાબી ખટપટો વધારી ને વિનાશના માર્ગે વધુને વધુ ધમકે ગયો.

આખરે ચૂંટણીનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. આગલે દિવસે પોતાની લાગણ્ય ધરાવતા કેટલાક મજૂરોહી સાથીઓને મજૂરોના કહેવાતા આગેવાનોને લઇ તે પીઠ ઉપર ગયે. તેમને દાંડના પેશ તથા સેવ મમરાથી નવાહ્યા, અને બીજા કિંમતે ચૂંટણીમાં પોતાને મન મળે તે અંતનો અદ્યક્ષ કરવા તેણે દરેકને લક્ષ્યામણ કરી. દાંડના નગામાં તેના સાથીઓએ પણ તેને આકાશના તારા કાવી આપવા જેવી આગામી આપી. તે વખતે છવાને પણ કદાચ આશા આવી કે કદાચ અગ્રી બાજુ સુધરી પણ ગય.

સાંજના પાંચ વાગે મિત્રના ડાંબા પાસે મીટીંગ કરવા પ્રયત્ન થયો. તમામ કારીગરો રીતસર બેસી ગયા. લઘાપ્રચારનું તારકાસિક પરિણામ તો અત્યારે જ જણાઇ ગયું. એજ જગ્યા ઉપર થોડા દિવસ પર મીટીંગ કરવા પ્રયત્ન થયોલો અને તે વખતે બેલાવ્યા છતાં ડાંબીને જોતા પણ નહોતા એજ મજૂરો આજે વગર બેલાવે મીટીંગની ખબર માગથી જ એના એજ કાર્કટનાં આગળ રીતસર બેસી ગયા.

કાર્કટનાં શરૂઆતમાં નાનકડું લાખણ કરી પ્રતિનિધિની જરૂરિયાત તથા તેકવા નિષ્કામ સેવાલાવી તથા મજૂરોના હિતચિંતક હોવો જોઈએ તે સમજાવ્યું. સત્તાની તેને લાક્ષણ ન હોય અને મજૂરોની સેવા કરવામાં જ પોતાની કાર્યક્ષતા સમજાવે એવો તે હોવો જોઈએ એ મજૂરો મનમાં કસાવ્યું ત્યારબાદ ચૂંટણીના નિયમો સમજાવી ખાતાવાર ચૂંટણી શરૂ કરી.

પ્રથમ પહેલા ખાતાનો આગેવાન સર્વોચ્ચને ચૂંટાયો. પછી બીજા અને ત્રીજા ખાતાના પણ ચૂંટ્યા. ઉપરના ત્રણે આગેવાનો નવાજ ચૂંટાયા પછી આવ્યો છવાના ખાતાનો વારો.

એક સાથીગરે જિભા ધઇ છવાનું નામ સૂચવ્યું. બીજા એક મજૂરે તરતજ મોહન નામના એક ઉચ્ચાલી યુવાનનું નામ સૂચવ્યું. ચૂંટણીકર્તાએ જનનાં નામ પર મત લીધા.

દરેકની અનુયયી વચ્ચે અને ઉમેદવારના પંદર પંદર મન મળ્યા. મજૂરો ધૂંવવાયા. બેલેટથી એકલે કે કાગળમાં (દરેક પાસે) લખાઈને મત લીધા.

છતાં પણ જાને પહે સરખાજ મન થયા. કાર્કટનાં ધૂંવવાયા. એટલામાં એક મજૂરે ઊભા થઈ હિંમત પૂર્વક જણાવ્યું કે છવા મેખર દાડડિયા તથા લાંચિયા હોવાથી ચૂંટણીના નિયમ મુજબ પ્રતિનિધિ થવા મારે નાલાયક છે. એની પાછળ બીજા પણ કેટલાક મજૂરોએ ઊભા થઇ એ મુજબ જ જણાવ્યું, સામી બાબુથી છવાના માણસોએ તે બાબતનો ઇન્કાર કર્યો અને આ આક્ષેપ ખોટો કરવામાં આવે છે એમ જણાવ્યું. કેટલાકે તો વળી જુઠા આક્ષેપ મારે દરેકની ખબર લઇ નાખવાની ધમકી પણ આપી.

કંઈ પણ નિર્ણય ઉપર નહિ આવી શકવાથી ચૂંટણી કરતાં તથા મજૂરો મંડળની ઓશીસ પર ગયા. ચૂંટણીકર્તાએ આખો કેસ સેક્રેટરી પાસે રજૂ કર્યો. સેક્રેટરીએ એ મિત્રના મજૂરોના સંસર્ગમાં આવનાર કાપ કરાવે છવા મેખર પંડના આક્ષેપો મારેનો મત માગ્યો. તેમણે દંડના પૂર્વક જણાવ્યું કે-

“ ખરપટ મારે તો મારી પાસે એકજ સામિતી તારની તુરકાટની ખોટી ફરિયાદની છે. બાકી મેં પોતેજ આપની ઓશીસના કરવાનું આગળ એક દિવસ છવાલાઇને પીધેલી હાનનમાં જોયાં છે, અને એમને પોતાને જ એ બાબત પૂછીને ખાત્રી કરો.

છવાનું મોં પડી ગયું. એટલામાં તો બે મજૂરો- એ ઝોંઝોંતા આવી દરેકની અનુયયી વચ્ચે સેક્રેટરી પાસે પાવડી ઉતારી. તેમને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં તેમણે રોતાં રોતાં જણાવ્યું:

“ સાહેબ ! જૂના માસ્તર રાતાને કડોડી મૂક્યાં, મારે છવા મેખરે અમારી પાસે ખોટાં રોટમેન્ટ કાગળોં હતાં.

અમે લાંચ બાંચ કંઈ પણ આપ્યું ન હોતું, અને સાક્ષીઓ પણ જૂઠાં હતાં. ”

સેક્રેટરી અનુયયી બની છવા સામું જોશ લાગ્યા. માણસ આનું કરી શકે એમ માનવા પણ તેમનું અંતઃકરણ ના પાડ્યા લાગ્યું. છવાને કંઈ પૂછવાનો તેઓ વિચાર કરે તેટલામાં નવો ઉમેદવાર મોહન, ધની અને જમનીને લઇને તેમની આગળ આવ્યો,

“ સાહેબ ! આ બે બેનોને પણ કંઈક કહેવું છે. ” તેણે જણાવ્યું.

વ્યાપાર ને ઉદ્યોગ

એ

દેશની પ્રગતિના મહામુલ્ય

સ્થંભો છે

હંદગીના વીમાની પોલીસી

વ્યાપાર ઉદ્યોગની સદ્દરતા તથા જીવનની

સંરક્ષતામાં મહાન ફાળો અર્પે છે

દરેક ઉદ્યોગપતિ તેમજ ધધાદારીને

અતુકુળ આવે તેવી યોજનાઓ

“સેન્ટીનલ” પાસે મોજુદ છે

દરેક જગ્યાએ લાગવગ-

વાળા એજન્ટો ઉદાર

રહેતોથી જોઈએ છે.

સચુર્ણ માહિતી માટે

આજેજ પ્રોસ્પેક્ટસ મંગાવો:—

ધી સેન્ટીનલ

એસ્યોરન્સ કંપની લીમીટેડ

પ્રાચ —

હેડ ઓફીસ —

મન પ્રાચ —

રીંગરોડ અમદાવાદ

કોટા મુબઈ

માડની ગેટ વડોદરા

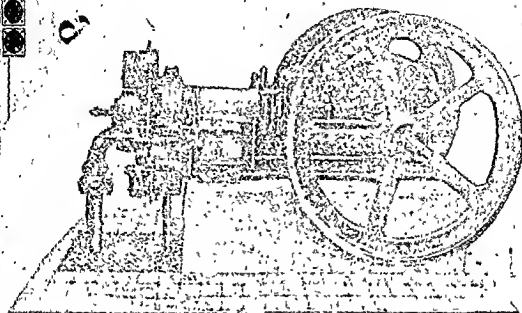
એજન્ટ

મહેતા એન્ડ સન્સ
સ્ટેશન રોડ, ગોધરા

એ રેપ્રીઝન્ટેટીવ

માસ્ટર કેશવલાલ જી. દવે
પાચકુવા, કોપડ બજાર-અમદાવાદ

કુલ ઓઈલ એન્જન

સેન્ટ્રીફ્યુગલ પમ્પ, ઇલેક્ટ્રીક મોટર પમ્પ સેટ,
જનરેટર પદ્મ, પુઝી, વિંગરે તથા દરેક જાતની મશીનરી માટે મળેલા યા લખે,
મશીનરી
ડીપાર્ટમેન્ટ પાયોનીયર એન્જીનીયરીંગ કું. કપાસીયા બજાર,
અમદાવાદ

Announcing "Erla 1937"

The most perfect line of Radio Receivers

EXTRAORDINARY PERFORMANCE, BEAUTIFUL APPEARANCE,

WORLD-WIDE RECEPTION, MODERATE PRICES--

ALL COMBINED IN ONE.

Agents wanted in all territories in Bombay Presidency.

Apply,

Radio Dep. **Pioneer Engineering Co.**

Kapasia Bazar, AHMEDABAD.

મિથુનનું કૃત્તિ

ક ક ક

[લેખક : સોમાલાલ દિગ્ગોરલાલ પટેલ]

આ સિવાય તેની અમેરિકાના મુનાફિંગ એન્ડ સના બેંકની પાતાના વડાને પણ એક પદ બજેવે તેના તેને જગ્યા મળે તમા તેમણે લખેલું કે "અમે તમારા જાડ છો. એકે બહુ ખરીદી પેના ખુશી બીજે તમે અમેરિકા આવો તો અમે તમારું સ્વાગત કરીશું અને તમને ભાગે પગાર આપી અમારા પ્રાથમિક બાગના અધ્યક્ષ નીમીયુ ' આ પદ વાચી મિચૂનને આનંદ એવળા ખાતર નહિ કે હવે તે ખૂબ પસા અને કીર્તિ મેળવી ગયો, પણ ફક્ત એજ કાગળે કે તેની કદર ન કરનાર દુનિયામાં એક સ્થળ પણ છે ખરું

૧૯૧૪ માં મહાપુલ થયું, પણ ભાઈને તેની પ્રતિ ખબર નહિ ભાઈ તો ગરમ દેશમાં થતા ફગ જા. ફગ દેશમાં ચાલ અને તેઓ રૂડીની સામે લડીને રૂડીની પોતાના ઉપર હાથ મતની ખગાલ અસર ન થતા કે તેના ચાર, તેની તજવીજમાં પડ્યા હતા

રૂડીમાં મહાન ક્રાન્તિ થઈ, પણ તેની પે ભાઈસાહેબને પ્રતિ ખબર નહિ એકવાર લેકા આપીને જ્યારે તેને કહેવા લાગ્યા કે ક્રાન્તિવાદી સરનાર તાર ખેનર થઈ લેઈ તેમાં બટાગ કામીનું વાવેનર કરવા માગે છે, ત્યારે જ આ ભાઈને ક્રાન્તિની ખબર પડી આ ખબર સાંભળીને તે ખૂબ ગભરાયો પોતાના જૂનો અને પહેલો અને ભાઈ તો પોતાના જે તુતમને નહને ઉપડ્યા ક્રાન્તિવાદી અધિમરીઓની મુનાકાતે ત્યા જઈ તેણે જ્યુ કે "હુ તમારી સાથે જામ કરીશ પણ મારા બગીચાને ગળવા દેજો મારી જિંદગીની મહેનત મારા માથે ચાલે એનું ના કરજો " અધિ રીઓને દયા આપી અને તેમણે બગીચાને જમના તેમ રહેવા દેવાનું નક્કી કર્યું

ધીરે ધીરે આર પક્ષનું જોર ધગી ગયું અને દેશમાં શાન્તિ થઈ હવે લેનિને દેશની પૂનર્ચનાનું કામ આરબુ સને ૧૯૨૧માં મોઝામ્બી નાનીનો

પાંત્રીસ વર્ષના જુના અને જાણીતા

અમારા પાકે શાસ્ત્રોક્ત રીતે ઉત્તમ ચોપધોમાંથી બનાવેલા હોવાથી શિયાળા મઠિ ચૌશિકે જોરાકે તરીકે જગજાહેર છે.

તૈયાર છે!

શક્તિવર્ધક
સાલમ પાક

મગજની
નબળાઈ માર
બહા મપાક

કુદરતશક્તિ
નબળાઈ માર
કુવર પાક

તૈયાર છે !

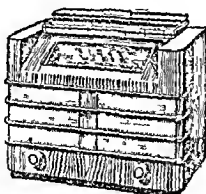
ઠક્કર લવજી માવજી એન્ડ કંપની

સ્વાદિષ્ટ ચુલ્હી તથા શાસ્ત્રોક્ત દવાઓ બનાવનાર અને વેચનાર
ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

1937

SALES

SERVICE

The finest all wave Masterpiece Receiver of
QUALITY BEAUTY and PERFORMANCE

A high grade instrument for life-like reproduction of
Indian and foreign stations

Hearing its performance will tempt you to own it and
its possession will win the admiration of your Friends

Give your musical ears the
luxury of a genuine

SABA

An Expert Technician always at your service

Sole Distributors for Gujrat-

C. F. Patel & Co.

Réid Road, AHMEDABAD.

Agents for, Central Gujarat —

R. Prince & Co.,

Reliance Insurance Co Raopura, BARODA

પાડે? આખરે એક ચીની સરદારને પેસા આપવાના કરી મડ ઉપર ખોટો દેખાવ પૂરતો દુમડો કરાવ્યો. લશ્કરી દુમયાથી મડવાળા નામી ગયા ત્યારે અમેરિકન અંગરક્ષકોએ બાગ હુટ્તો અને બી યદ્ધ લીધાં. પેલા અમેરીકને એ રીતે બી મેળની તે મિથૂરીનતે બેટ આપ્યાં અને ત્યારપછી સાયબિરિયામા ખુગાની પેદા થવા લાગી.

મિથૂરીનતા પ્રયત્નથી સાયબિરિયામા બદામ પેદા થવા લાગી છે. ઉત્તર અમેરિકન અને મોગોલી-અન બદામના મિશ્રણથી તે ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે. ઉર્પરાંત ‘ઉત્તરી સ્પૅન્ડ્ય’ નામની મીઠી અને રસભરી દ્રાક્ષ પણ બરફવાળા મુઝકમાં પેદા થવા માંડી છે.

ઓછું સાંભળે છે પણ તેની દષ્ટિ ભૂલ છે. કોઈ પણ આંતરે નવી જાતલું ફૂલ આવે છે તરત તે તેની પોતાની નોટમાં નોંધ કરી લે છે. પણ તે સવારથી સાંજ સુધી પોતાના બાગવાન કરે છે. ફક્ત બપોરે જમ્યા પછી તે એક આગમ લે છે. એનો ઓરડો અસ્તવ્યસ્ત થયો તેની અન્મુરીઓમાં બી, પાંદડાં, ઝાગળાં, વગેરે પડેલું હોય છે. દિવાલો ઉપર ઘડિયાળો લટકે છે. આજે તો તેને બધું ખર્ચ તરફથી મળે છે એટલે ફક્ત આનંદ મેળવવા તે ગામનાં બગેરેલાં ઘડિયાળો માગી લાવી નીક કરી આપે છે.

સાહકાર વિ. શાહકાર

૯૯ ૯૯ ૯૯

[લેખક : અભ્યાસી.]

* *

હિંદ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. કુલ જમીનના સગમગ ૭૦ ટકા હેક્ટર જમીનનિર્વાહ, અર્થે ખેતી પર આધાર ગણે છે. એક સમય એવો હતો કે ત્યારે દિવે સમૃદ્ધ હતો એટલું જ નહિ પરંતુ જનનને કાચો અને તૈયાર માથ પૂરો પાકી ધનપ્રવાહ દેશમાં વાળતો હતો. તે સમયે ખેડૂન મુખી અને આબાદ હતો. ઉત્તરોત્તર સમયના વલન સાથે અનેક કારણોએ ખેડૂનને અવનવિની ગર્ભમાં ધકેલ્યો અને આજે તે તેમાં એટલો ઉંડો ઉતર્યો હતો કે તેની મનાવમુને સમૃદ્ધિના રંગો બાળેજ રહ્યાં શકે.

દિંદો કિનારની પ્રગતિમાન દુર્દશાનાં અનેક કારણોની અનિવાર્ય પાશ્વર્યમિતે અપ્રત્યાં વિના, વિચારણા કરીએ. તેનાં એવરો વિનાશ મરેગશ ૬ એકર આવે છે જેનો ઉત્પન્ન પર સામાન્ય રીતે પાંચ મળ્યોલા અનેકા કુટુંબનો જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે. આ ૬ એકરની જમીન પૈકી એક જમીન નથી હોતી, પરંતુ લુટી લુટી દિશામાં નાના નાના ટુકડા-એમાં એમાયેલી હોય છે. આ મારે જમીન પ્રત્યેનું અનિયમ મમત્વ અને દિંદુ અને મુસ્લીમ વારસાના કપરા મારે બાળે જતાવડા છે. એટલું જ નહિ પરંતુ તેના વધુ ટુકડા કરવામાં મદદરૂપ બનતા આવતા છે, તે એટલે મુખી કે આપા ટુકડાઓના અર્થિક દષ્ટિએ હરામાં આવતા એકીકરણના પ્રયત્નોનો ખુ ખુન મામતો ધરે છે. આ પરિસ્થિતિને અને ખેડૂનનાં દુષ્ટિ અને સમયનો દુર્ઘટક વાલ છે, અને પૂરતી કારણ નવા સંજગતના અન્તરે આધા

રમુનઃ આપનું જોઈએ તે કરતાં પાનું ઉત્પન્ન એટલું આવે છે. આ ઉપરાંત વરમાદી અનિયમિતતા અને ત્રણઓની ચાલી પડતી એક સર્વસામાન્ય નિયમ ધર્ષ પડ્યો છે. સિંધમાં મરેગશ ૭ દંગ અને આસામ અને દક્ષિણ બર્મામાં ૧૧૭ અને ૧૨૦ દંગ પડે છે. વર્ષાની અનિયમિતતા એટલી બધી હોય છે કે વર્ષા એ જુગાર છે એમ કહેવાય છે, દર પાંચ વર્ષનો સમય ભર્યો તે એક વર્ષ સારું, એક વર્ષ ખરાબ અને ત્રણ વર્ષ કીકારીક એવો કમ છે. વર્ષાની તંગી દર કરવા ત્રણ વર્ષ મારે નરેગની અગવડ કેટલાંક કથળે છે પાનું તેનો વામ કુલ ખેડાનું થયેલી જમીનના ૧૬ ટકાનેજ મળે છે ત્યારે બારીની ૮૪ ટકા જમીનને કેવળ અનિયમિત વરસાદ પર જ આધાર ગણવા પડે છે. વારંવાર પાક હોવાથી જમીન ઉતરી જાય છે જ્યાં તેની કમરૂપના અસ્તર વિનિયમો લાવવા ને જરાજરા ખાતર નાંખવા મારે તેની પામે આધન દોનાં નથી. તેની એક વધુ મુશ્કેલી નિરક્ષરતા છે. ખેડૂની આવક પર નહિ જવું મૂરી પર લેવાતા કર અમાન જમીન મરેગશ અને કૃષિમ રીતે રૂપીઆની કિંમત વધારવાથી ખેડૂનના નિઠાશ થતા માવ પર પડતા ૧૨૬ ટકાના કરે તેના દારજુ વારિમાં એહો ભાગ નથી ભગ્યો. આટલી મુશ્કેલીઓ વેગીને ખેતી કરતા કૃષિકારની વાર્ષિક મરેગશ આવક રૂ. ૪૨ મેંટલ બેઝીન તપાસ અમિનિએ મૂરી છે, આ ઉપરાંત અનુભા એ નીકર છે કે ખેડૂન નદી કે મોઝખી આવક મેગવતા ખેતી નથી કરતો, પરંતુ બીજો કામ ધંધો ન હોવાથી જ કેવળ પેટ બરવા મારેજ ખેતી તરફ વળે છે.

આટલી નજીવી આવકમાં ખેડૂત પોતાના કુટુંબનું ભરણું પોષણ કેવી રીતે કરે અને ખેતી માટે અને ખીન બજારી ખર્ચો માટે બચાવે શું? તેથી તેને નાણાં ધીરનાર સંસ્થાનો આશરો લીધા સિવાય જરા પણ ચાલતું નથી. આવી એક પરાપૂર્વથી આટલી આવની નર્યા નાણાકારની છે, અને ખીજી નર્યા સામાન્ય રીતે છેલ્લી પચ્ચીસીમાં હસ્તીમાં આવેલી સહકારી મંડળીઓ છે.

શાહુકાર ખેડૂતને તેની દૈનિક ખેતીવિષયક અગર નો ખીનખેતીવિષયક જરૂરીઆત માટે ચારંવાર પૈસા ધીરે છે. વાવેતરની શરૂઆતથી પાક ઘેર આવે ત્યાં સુધી ખેડૂતને નાણાંની જરૂર રહે છે જે માટે તે ત્યારે ત્યારે શાહુકાર પાસે પૈસા લેવા જાય છે ત્યારે ત્યારે વિના વિક્રમે પૈસા મેળવી શકે છે. તેના જીવનમાં ખેતી ઉપરાંત ખીજી સામાજિક જવાબદારીઓ પણ તેને ખમવવાની હોય છે; કારણકે તે પછી તેના સમાજનું એક અંગ છે. આને અંગે બાળકના જન્મને લગતા ખર્ચથી માંડી છેવટે ન્યાતના વરા કરવાની સામાજિક રીતરીવાજો તેને ફરજ પાડે છે. તેમ ન કરવામાં તે પોતાના ન્યાતીલાઓમાં માનહાનિ અને આશર શુભાવસાનું નોખમ માને છે, જેથી આ બધી જવાબદારીઓ અદા કરવા તેને પૈસા માટે શાહુકાર પાસે જવું પડે છે.

ખીજી સંસ્થા સહકારી મંડળીઓની છે. તેને જન્મ સહકારી મંડળીઓમાંથી થયો. તેની સ્થાપના જર્મની અને ડેન્માર્કમાં વ્યપાએલી મંડળીઓના ધોરણે થઈ. તેને કાયદેસર રૂપ આપવા સને ૧૯૦૪ નો કો-ઓપરેટીવ મોબાયલીટી એક્ટ અને પછી સને ૧૯૧૨ નો કો-ઓપરેટીવ મોબાયલીટી એક્ટ, પહેલા કાયદામાં રહેલી ખામીઓ દૂર કરવા માટે અનુક્રમે કરવામાં આવ્યા.

આ મંડળીઓનો મુખ્ય હેતુ તેના અંગેની ભૌતિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ પરિસ્થિતિ સુધારવી અને તેમનો ધંધાથી વિકાસ સધાવ તે સાદે સૌ અંગેની મંડળી જોડી પર જરૂરી મૂકી મેળવી દરેકને નાણાં ધીરવાં. તેમનો કાર્ય પ્રવેશ ખેડૂત સંઘોને

તેમની ખેતીવિષયક જરૂરીઆત માટે નાણાં ધીરવાનો હોય છે; પરંતુ ખીન ખીનખેતીવિષયક કે અનુપાદક અંગત ખર્ચો માટે નાણાં ધીરવામાં આવતાં નથી, જે માટે ખેડૂતોને ખીજી કાષ્ટપણ નાણાં ધીરનારી સંસ્થાનો આશરો લેવો પડે છે; એટલે કેવળ ખેતી માટે જ કુટુંબ સમય માટે ધીરવામાં આ મંડળીઓ પોતાના કાર્યની સમાપ્તિ માને છે.

આવી મંડળીઓ સને ૧૯૧૦-૧૧ થી ૧૯૧૪-૧૫ ના પાંચ વર્ષના સમય દરમ્યાન કુલ ૧૧૭૮૧ હતી, જે વધીને ૧૯૩૩-૩૪ માં ૧૦૫૦૮૩ થઈ છે. એટલે આ પ્રમાણે પચીસ વર્ષમાં તેનું લગભગ નવગણ સંખ્યાબળ વધ્યું છે; પરંતુ રીસેબર માસમાં ભરાયેલી ૧૨ મી કો-ઓપરેટીવ સોસાયટીની કોન્ફરન્સના પ્રમુખપદથી બોક્સતાં સર જગદીશપ્રસાદ જ્યોત્સ્યું હતું કે આઠ પ્રતિમાં ૨૫૦૦૦ કરતાં વધારે મંડળીઓ બંધ કરવામાં આવી છે જેથી આ વિશ્વ આક્રમી શરૂઆત થઈ ત્યારથી આજ સુધીમાં ૬૨૪ મંડળીઓ એક મંડળી નિષ્ફળ નીવડી છે, સહકારી મંડળીઓની નિષ્ફળતા પુરવાર કરવા માટે આથી વધુ સચોટ વિધાન કયું ઉપમખ્ય થઈ શકે?

સહકારી મંડળી બહુ લોકપ્રિય ન થવામાં કારણો વિચારીએ. આ મંડળીના સભ્યની જવાબદારી અમર્યાદિત હોય છે જેથી સભ્યો વચ્ચે ભાષ્ટ્યાગની વિશાળ દૃષ્ટિ જેતામાં ન હોય તેવા માણસને આ મંડળીનું સભ્યપદ સ્વીકાર્ય ન જાય, ત્યારે શાહુકાર પાસેથી નાણાં લેનારને પોતાના પૂરતી જ જવાબદારી રહે છે. જે મધ્ય ઉદયગી અને ખાનગી જીવનમાં મતારવાજો ન હોય તેવો અગર તો ખીજી રીતે સહકાર ન હોય તેવા સભ્યની પસંદગી કરવામાં જૂન ચર્ચ ચર્ચ હોય નો તેનું પરિણામ પ્રાથમિક સભ્યને આ અમર્યાદિત જવાબદારીના સિદ્ધાંતને લઈ સદન કરવું પડે છે. શાહુકાર પાસેથી નાણાં લેવાનું ખૂબ સરળ હોય છે, પરંતુ મંડળીમાંથી નાણાં લેવાનું ખૂબ અટપટું હોય છે. કોન લેવા માટે તેને અટક કરવી પડે છે. આ અટકની ખૂબ બીજવટથી તપાસ ચાલે છે અને કોન મંત્રિનામની મદદના

અમારી મહેનત

આવતા

એપ્રિલ

તમારો સહકાર

માંસમાં

અમદાવાદમાં

ભવ્ય

પ્રદર્શન

પ

રિ

ણુ

પ

રિ

ણુ

મ

સંકળતા

મ

અખિલ હિંદના ઉદ્યોગપતિઓ

જોષારીઓ અને જનતાને

સંદેશ

અમદાવાદમાં થયેલ દરવાજાના મેદાન ઉપર લીપેલસનીના દલસવા દિવસોમાં દિંદી ઉદ્યોગ અને કળા પ્રદર્શન સુંદર રીતે બરવામાં આવ્યું હતું જેને ખુલ્લું મુદ્દાની ક્રિયા માનવાંતા કલેક્ટર સાહેબના શુભ દસ્તે કરવામાં આવી હતી, જે એકા દાખ હુદ દેલ લાખ પ્રેક્ષકોએ લાંબા દરો અને તેની વ્યવસ્થા માટે મુખ્ય કંઈ પ્રસંસા કરી હતી. તે પ્રદર્શનમાં દિનના જુદા જુદા ભાગના જુદી જુદી જનના ઉદ્યોગપતિઓ અને જોષારીઓએ સ્થાવ સાધના હતા છતાં સમીપના અભાવે કેટલાક ફરના જોષારીઓ જાત્ર લઈ સાધના નહોતા તેથી અમેએ ૧૫ એપ્રિલ ૧૯૩૭થી એક માસ માટે આંતર રાષ્ટ્રીય ઔદ્યોગીક કલા અને પ્રદર્શન બરવાનું નહીં કર્યું છે. અમારા છેલ્લા પ્રદર્શનમાં જે અપૂર્વ સહકાર અમોને સર્વ દિશામાંથી મળેલ છે તેવોજ આ સમયે સામરો અને અમે સાધુ મધ્યું એવી આશા છે.

સ્થાલ સાધના ઈન્ડિયન વેપારી લાઇબ્રેરીએસ્ટાન તેમજ ગ્રોસેક્ટસ માટે લખવું અગર મલવું

તા. ૧-૧-૧૯૩૭

લાલ દરવાજા

અમદાવાદ

ધી ઈન્ટરનેશનલ આર્ટ ઈન્ડસ્ટ્રીયલ

એન્ડ એપ્રીકલ્ચરલ એક્ઝીબીશન

(પબ્લીસીટી ડીપાર્ટમેન્ટ)

ઉપરાંત ક્યા હેતુ માટે લોનની માંગણી કરવામાં આવે છે તેની પૂરતી તપાસ પછીજ લોન મંજૂર થતાં કેટલાંક અવારોવાયે પસાર થાય છે અને તે પછી પણ રકમ મળતાં દીક પ્રમાણમાં સમય આવશે જ્યાં છે, જ્યારે શાહુકાર તો તરત તેનો નિકાલ લાવી દે છે.

સહકારી મંડળી જમીનગીરી સારી હોય તો ૬ થી ૧૨ ટકા વ્યાજ લે છે. આ ઉપરાંત ધીરેલાં નાણાં માટે મંડળી ગામના એક બે પ્રતિષ્ઠિત માણસો તરફથી વધુ જમીનગીરી તરીકે સચુકત જમીનખત મળે છે. આટલી મજબૂત આંદોષી હોવા છતાં મંડળી આટલું વ્યાજ લે તેમાં કાંઈ ગેરવ્યાજગી ન લેખાય, પરંતુ શાહુકાર ખેડૂતને અંગ ઉધાર નાણાં ધીરે અને ૧૨ ટકા વ્યાજનો દર લે ત્યારે તે ખૂબ વ્યાજ લે છે તેવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે. વ્યાજનો સાધારણ નિયમ એ છે કે જેમ માણસની આંદ ઓછી તેમ તેને વ્યાજનો દર વધારે આપવા પડે. કેવળ અંગત જમીનગીરી અને વર્ષ સારું નીવડે તોજ ધીરેલાં નાણાં પાછાં મળવાની વકી, એવા સંજોગોમાં શાહુકાર ૧૨ ટકા વ્યાજનો દર લે તે સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ અન્યાયી ન ગણી શકાય. સહકારી મંડળીઓના આગમન અને તેને કાયદેસર મળના કેટલાક હકોને લીધે શાહુકારને પોતાનો ધંધો બધામાં જીતવામાં તેણે નાણાં શહેરમાં રાખવાનું શરૂ કરવાથી ગામડામાં નાણાંની અછત યથા ને વ્યાજનો દર વધી ગયા. આજે આગરનાર માણસને પણ ત્યારે સો ટકાની સહરતા વાળી જમીનગીરી પર ૬ થી ૮ ટકા વ્યાજ નાણાં મળે છે ત્યારે કેવળ ખેડૂતની સાફ દાનત પર ધીરાતાં નાણાં પર ૧૨ ટકા કે કદાચ તેથી થોડો વધારે પણ લેવાતો વ્યાજનો દર શું વધારે કહી શકાય? છતાં આ દેખીતો વધુ વ્યાજનો દર શાહુકારને ખરી રીતે મળતો નથી; કારણ કે ખાતાના અંતે કેટલીક રકમ કળખાય તરીકે અવસર જતી કરવી પડતી હોવાથી એકંદરે વ્યાજની રકમ ગણતાં વ્યાજનો દર આપોઆપ ઓછો થઈ જાય છે; એટલે વધુ વ્યાજનો શાહુકાર આપેલો આક્ષેપ

અને સહકારી મંડળ તરફથી ઓછું વ્યાજ લેવાય છે તેવો દાવો ફેટલે અંશે ટકી શકે છે તે વિચારવા જેવું છે. નાણાંજનર ખેડેખીટર જેવું છે અને તેના પર વ્યાજની નજીવી વધવાટની અસર જલદી થાય છે અને જે સાચે જ શાહુકારને અતિશય વ્યાજ મળતું હોય તો ધનવાનો પોતાનું ધન ૧ ટકા વ્યાજ મેળવવાને જેઠામાં કાલવવાને બદલે તેનો પ્રવાહ ગામડાના ખેડૂતો તરફ કેમ વાળતા નથી ?

સહકારી મંડળી દુકા મુદત માટે ખેતીવિષયક જરૂરીઆત પૂરતાં નાણાં ધીરે છે અને પાક તૈયાર થાય એટલે તરતજ નાણાં વસૂલ કરવામાં આવે છે. ફેણદારને લોન લેની વખતે ૧૦ ટકા નાણાં ફરજિયાત જગ્યા કરાવવા પડે છે અને જે નિષ્પત્ત મુદતે રકમ પાછી ન ભરી શકે તો દંડ પેટે ૧૮ ફે ૮૬ ટકાનું વ્યાજ મંડળી લઈ શકે છે. નાણાં વળતસર શેઠમાં વસૂલ કરવાનો મંડળીઓ ખાસ આગ્રહ રાખે છે. આને લીધે ખેડૂતોને ખૂબ મુંઝાવું પડે છે. વળી મંડળીમાંથી લીધેલી લોનની મદદથી ઉત્પન્ન કરેલા પાક પર મંડળીનો કાયદેસર પ્રથમ હક્ક હોય છે અને ધારે તો વસ્તીથી માલ શેઠી નાણાં વસૂલ કરી શકે છે. શાહુકાર ખેડૂતના દરેક પ્રકારના અર્થ માટે નાણાં ધીરે છતાં નાણાં વસૂલ કરવા માટે તેને ખેડૂતની શુભ નિષ્ઠા પરજ આધાર રાખવાનો હોય છે અને ખેડૂત છેવટે નાણાં ભરપાઈ ન કરે તો ‘શાહુકારને અદાલતનો આશરો લેવાનો રહે છે. અદાલતમાં દક્ષિણ-ખેડૂત-રાહતના કાયદાના સખ્ત અમરથી અને શાહુકાર વિરૂદ્ધ પૂર્વપ્રદિત માન્યતાઓના લીધે શાહુકારને ઓછે વખતે અંશે સહન કરવું પડે છે. આવા કદાપણ વિનાના કાયદાઓને લઈનેજ ખેડૂતોની અંગત આંદ પર સખ્ત દટકા પડે એ ને આગરનાર શાહુકારોએ ધીરવાનું બંધ કર્યું અને તેમાંના ઘણા પોતાની મૂડી લઈ શહેરમાં જતા રહ્યા. નાણાં વસૂલ કરવામાં સહકારી મંડળીઓ કંચળ લખાણ ને કાયદાનો આશરો લઈ સખ્તાઈ કરે છે ત્યારે શાહુકાર એકંદરે વર્ષ ‘કુ’ છે, ઉત્પન્ન ‘કટલું’ થયું અને ખેડૂતની સમગ્ર ગિયતિ વગેરે બાબતોમાં ‘લઈ

નાખાં વસત કરવાનો આગ્રહ રાખે છે અને જરૂર
જાય તો પૂરતી ફરજો આપી આકર્ષે છે.
મુલતવી પણ રાખે છે. કેટલીક વખત ખેડૂત શાકુકાર
પાસેથી નાણાં લઈને પાનું મંડળીઓનું દેવું ભરે છે.
આ પ્રમાણે મનુષ્યસ્વભાવ અને પરિસ્થિતિ વિશેષ
સમજનારા શાકુકાર પાસે સદકારી મંડળીઓ
ટકતી નથી.

સદકારી મંડળીઓએ અત્યાર સુધી સાચેકી
પ્રગતિના ફેરવાક આંકડા તપાસીએ.

પ્રાંત	જનસંખ્યા મંડળીના	૨૦ એક લાખે
	સંખ્યાની સંખ્યા.	મંડળીઓની સંખ્યા.
મુંબઈ	૨૬૫૧	૨૬૫૬
મદ્રાસ	૧૮૯	૨૬૧
બંગાળ	૧૫૪	૪૭
પંજાબ	૩૦	૬૦૭

યુ. પ્રાં.	૩૨	૧૨
સમસ્ત કિંદ	૧૪	૩૪

ઉપરના આંકડાઓ બતાવે છે કે છેલ્લાં પચીસ
ઉપરાંત વર્ષોના પ્રયત્ને ફક્ત આટલો વિકાસ સદકારી
મંડળીઓ સાધી શકી છે. બધી મંડળીઓના
સંખ્યાની કુલ સંખ્યા ૪૩ લાખ છે. આ મંડળીઓની
ઉપયોગમાં લેવાતી ચાપલ ૧૬૧૦ માં ૬૮ લાખ હતી
તે વધીને આજે ૯૭ કરોડ થઈ છે. તેની ગાથા દીઠ
વધુ અણી નીચે પ્રમાણે આવે છે.

મુંબઈ	૧૧૮	આના	માયા	દીર
મદ્રાસ	૫૫	"	"	"
બંગાળ	૫૬	"	"	"
પંજાબ	૧૨૫	"	"	"
યુ. પ્રાં.	૭	"	"	"

Want Really Good Pickers ? Buy them from

Telephone

No. 3042

Genuine Dicto-Vickers
Prop.

Maharaja's

First Class & Most Accurate
Ahmedabad

Telegrams:-

"GRADUATE."

The only original, Most Reliable and the Largest
PICKER HOUSE OF INDIA.

First in 1914. Still Leading where others will follow.

The Name itself is your
GUARANTEE.

Beware of spurious
IMITATIONS.

Samples free on request.

આ સુધે આંકડાઓનો ખારીકીથી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો સડકારી મંડળીઓ આગળની ગનિએ જે પ્રમાણે પ્રગતિ કરી રહી છે તે રીતે દિંદુસ્તાનના સમસ્ત ખેડૂત વર્ગની કુશ્ત બેનીવિવશઃ જરૂરીઆતોને પૂરી પાડવા તેને કેટલાં વર્ષ લાગે, ત્યાં ખેડૂત વર્ગને લગતી કેટલીટના સર્વસીધ પ્રશ્નનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યાં શાહકાગની અગત્ય અને મહત્ત્વ સહેજે મમજી શકાય છે. આજે ખેતીવાડીને લગતી સડકારી મંડળીઓની ૩૪ કોમળી રાપણુમાંથી ૧૩ કોમળી રકમ લેણી પડેલી છે અને વધારામાં ઘટતા ખાતો અને આર્થિક મંદીના સંજોગોએ ખેડૂતોની નાણાં બરપાઇ કંવાની સક્રિય બહુ ઘટાડી નાંખી છે તેથી સડકારી મંડળીઓની સદરના ૫૨ બહુ ખરાબ અસર થવા પામી છે.

આ બધી પરિસ્થિતિ ખ્યાનમાં લેતાં ખેડૂતોની બધી જરૂરીઆતો પૂરી પાડના શાહકાગની અનિવાર્યતા માટે બે મન નજ હોઈ શકે. સડકારી મંડળીઓ તેમ જ સ્થાન લાઇ ડંક એ નથી શક્ય કે નથી સહાયકમયુ. ખેતીવાડી માટે નિમાયેયુ શાહી કમિશન શાહકાર વિશે કહે છે “શાહકારને અકુશમાં લાવવાના પ્રયત્નો સફળોથી થયા, જ્યાં તેને ધીરધારના હોશમાંથી બહુ ઓછા ખસેડી શકાયો છે. દિંદુસ્તાનની અન્યારની પરિસ્થિતિમાં શાહકાર વિના આવે એમ કેટલું નહિ, એટલું તેનો ધધો ગેરકાયદે રાજવાડો કાઢીને તેમ નથી. ખેતી કરવામાં જોઈતાં નાણાં મોટે ભાગે શાહકાર નાણાં પાડી શકે એમ છે અને જો આપણે તેમના નાણાં પાડે તો ગરબામાં જેમ કરીએ આજો છે તેમ જ નાણાં પાડીને લોકોને એજ દકાની રાજ નો નામ

સ્વદેશપ્રેમી બંધુઓ,

આમ્યદિવોગને ઉત્તેજન આપો

માકેણુ, મરુછર, ચાંચક, ઉધાઇ, દીડી, કંસારી, કંસોળીયા વગેરે વગેરે છવજલુઓનો તુર્તજ નાશ કરવાની સારી સસ્તી અને સ્વદેશી દવા

“કાતિલ પાઉડર ઉફે કત્તેઆમ”

સદર દવાના અકસીરપણા બદલ ખોશીસર સાહેબો, વિદ્વાન સદગૃહસ્થો અને જાહેર વર્તમાનપત્રોના ઉત્તમ અભિપ્રાય ધરેલા હોઇ સર્વેએ એકી અવાજે વળાણી છે.

તમો પણ તુર્ત જારીદ કરી રાતદિવસના થતા ઉઠગરા અને લોહી પીનારા શત્રુઓથી સુકિત મેળવી મુળ પામો.

પેકેટની કિંમત એક આનો

દીનની કિંમત ચાર આના

નોટ-એક રૂપીયા કરતાં કમી કિંમતનું વી. પી. કરવામાં આવતું નથી.

બનાવનાર

હુસેનમીયાં એસ. મુનશી

: માલીક :

ધી કેસટ ગ્રાઇન્ડિંગ મિલ્સ,
મદમદવાડી-વડોદરા

એજન્સી માટે લખો :

નવા કંપનીઝ એક્ટના ગુણદોષ.

* * *

[વ્યાખ્યાતા : શેઠ શાંતલાલ મંગળદાસ]*

* * *

તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૭ થી નવો ઇંગ્લિશ કંપનીઝ એક્ટ અમલમાં મૂકવાનું હિંદી સરકારે તાજેતરમાં જાહેર કર્યું છે, એટલે અત્યારે એ વિષય ઉપર જ વ્યાખ્યાન આપવાનું મેં પસંદ કર્યું છે.

કંપનીઓ અને કંપનીઓને હાળના કાયદાઓના વિકાસની સહાયતા કરવાને એમ દર્શાવવું રસરસિત થઈ પડશે કે સંયુક્ત ભાગીદારીવાળી કંપનીઓનો જન્મ વર્તમાન વિચાર-વલ્લુને અને નવા યુગને આભારી છે.

જૂના કાળમાં વેપાર અને ઉદ્યોગ મૂંઝીકાર ઉદ્યોગવાદીઓના હાથમાંજ વહેવાર રીતે રહેલા હતા. પશ્ચિમમાં બહુમતવાદનો ઉદય થતાં નાણાંપ્રકરણમાંય બહુમતવાદ તરફ સ્પષ્ટ વલણ દેખાવા લાગ્યું અને તેથી મધ્યમ વર્ગના લોકો પણ પોતાના વેપારઉદ્યોગને વિસ્તૃત કરવાના વિષયમાં રસ લેવા લાગ્યા. કંપનીઓની મોટી વૃદ્ધિ અને વિકાસનું ખીણું કારણ એ છે કે છેલ્લાં વર્ષોમાં વેપારઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર મૂંઝીવાદીઓની જગ્યા થયેલી મહી કરનાંય આગળ વધી ગયું. પશ્ચિમમાં અને હિંદમાં કંપનીઓની સંખ્યા વધી જવાનાં આજ બે મુખ્ય કારણો ગણી શકાય.

પહેલો હિંદી કંપનીઓનો કાયદો ૧૮૮૨ માં પસાર થયો હતો. તે ૧૮૬૭ ના ઇંગ્લીશ કંપનીઝ એક્ટ ઉપરથી રચાયેલો હતો ત્યારપછી તે વિશેના હિંદી

કાયદામાં જે જે સુધારા થતા રયા છે તે વસ્તુઓએ અંશે ઇંગ્લીશમાં થતા સુધારાઓને ધોરણે થયેલા છે. આ મહત્વની વસ્તુ છે, કારણ કે હિંદી કાયદાને ઇંગ્લીશ કાયદાની દરેજમાં લાવી મુકવાથી 'ઇંગ્લીશ વિદેશી વિચારસરણી' હિંદને નેહી દેવામાં આવી છે; જેનાં પરિણામ કાંઈ વાર સારાં તો કાંઈ વાર ખરાબ આવ્યાં છે. ત્યારપછી ઘણાં સુધારા સાથેના કાયદા હિંદી ધારાસભામાં ૧૮૮૭, ૧૮૯૫, ૧૯૦૦ અને ૧૯૧૦ માં પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. આ સુધારાના કાયદા વધુ કે ઓછે અંશે ધીમડાં હતાં અને ઇંગ્લીશ કાયદાને ધોરણે કરવામાં આવેલા થતો જવા હતા. પછી ધારાસભાએ ૧૯૦૮ ના ઇંગ્લીશ એક્ટના ધોરણે ૧૯૧૩ માં આવેલો કાયદો પસાર કર્યો. ત્યારપછી તુરંતજ ૧૯૧૪ માં ધારાસભાએ એક સુધારાનો કાયદો પણ પસાર કર્યો. મેનેજીંગ એજન્ટની પ્રચલિત પદ્ધતિમાં કેવા ફેરફારો જરૂરી હતા તે મહત્વનો પ્રશ્ન વિચારમાં લીધા પછી એ સુધારાનો કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૦૮ નો ઇંગ્લીશ એક્ટ અસંતોષકારક માલૂમ પડ્યો હતો અને તેમાં ફેરફાર કરવા માટે પુષ્કળ ઉદ્દાપેદ થયો હતો. તે માટે જાણીતી રેનખરી કમિટી નીમાઈ હતી જેના પ્રમુખ લોર્ડ જર્જીસ બહલે હતા. કમિટીએ પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો હતો પરંતુ એમ જણાય છે કે તેનો અમલ કરવામાં આવ્યો નહોતો. પછી ૧૯૨૬ માં લોર્ડ જર્જીસ ચીનને પ્રમુખપદે બીજી ચીન કમિટી નીમાઈ હતી. એ કમિટીએ પુષ્કળ ભલામણો કરી અને તેને આધારે ૧૯૨૯

* દરજોડિંદાસ લક્ષ્મીચંદ કોલેજ એન્ડ કોમર્સ (અમદાવાદ) ના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલું વ્યાખ્યાન.

નો ઇંગ્લીશ એક્ટ પાર્લામેન્ટે પસાર કર્યો હતો. ત્યારથી અને કદાચ ઇંગ્લાંડમાંના ઉદ્યોગોની પૂર્વેથી તે કાળે ચાલના કંપનીઝ એક્ટ સામે હિંદમાં અગવળ ચાલતી હતી અને એસોસિએટેડ મેન્જર્સ એન્ડ કોમર્સ, હિંદી મેન્જર્સ એન્ડ કોમર્સનું ફેરેશન વગેરે સંસ્થાઓએ કાયદામાંની ખામીઓ મુધારવા સરકારને આગ્રહ કર્યો હતો. ૧૯૩૪ માં હિંદી સરકારે કલકત્તાના એક સોલીસિટર મી. મેનની નીમણુંક કરી હતી, જેમણે ખૂબ તપાસ ચલાવી અને હિંદી ધારાસભા સમક્ષ પોતાની ભાષામાંથી રજૂ કરી. તે ઉપર વડીધારાસભામાં અને સીમેન્ટ કમિટીમાં પુષ્ટક થયાં ચાલ્યા બાદ ૧૯૩૬ નો મુધારાનો કાયદો પસાર થયો હતો.

નૂવું નૂવું હિતોના પરસ્પર વિરોધી વિચારો અને ફેરીવતોનો સમાવેશ કરવાના સરકારના યત્નોના પરિણામ રૂપ આ કાયદો મુખ્યત્વે કરીને થયો છે. તેથી કરીને કેટલેક સ્થળે તે એક ગરબડીઓ ખરીનો ખાતી ગયો છે, પરંતુ એકંદરે તો તેથી હિંદી કંપનીઓના વિકાસને મેળસુક્ષ્મ ન કરવાની ધારણા રાખવામાં આવી છે.

કાયદામાંની મુખ્ય કસોટી ડિરેક્ટરોની જવાબદારીઓ, મેનેજીંગ એજન્સીનું નિયમન, હિસાબની વિગતનાંક વગેરેના સંબંધમાં છે. અને એ બંધી કસોટી વિશે વિવેચન કરતું શક્ય નથી, એટલે તેની થોડી મુખ્ય લાક્ષણિકતા સંબંધે જ હુ કહીશ. સૌથી વધારે અગત્યનો સુધારો ડિરેક્ટરોના સંબંધમાં કરવામાં આવેલો છે. ૧૯૧૪ પહેલાં કાયદા પ્રમાણે કંપનીને મટે ડિરેક્ટરો રાખવાની ફરજ જ રહેતી હતી. ૧૯૧૪ માં સીમેન્ટ કમિટીઓ એવી જરૂર માનતી હતી કે ડિરેક્ટરોની ઓછામાં ઓછી સંખ્યાની નેગરાઇ કરવામાં આવવી નેહએ અને દરેક કંપનીમાં સ્વતંત્ર ડિરેક્ટરોની બહુમતી હોવી નેહએ. તોજણ મીમેન્ટ કમિટીની બહુમતીએ છેવટે એવું ઠરાવવાની જરૂર સ્વીકારી કે ડિરેક્ટરો હોવા તો નેહએ જ, પરંતુ ડિરેક્ટરોનો મોટો ભાગ સ્વતંત્ર હોવો નેહએ એવી જરૂર માની નહિ. ૧૯૧૪ ના કાયદાથી, ડિરેક્ટરો ઉપર કેટલીક નજી જવાબદારીઓ નાંખવાના

હેતુપૂર્વક, કેટલાક ફેરફારો લાખસ કરવામાં આવ્યા, અને કેટલાક એવા કાનૂનો ધડવામાં આવ્યા કે જે ઇંગ્લીશ કાયદામાં પ્રભુ નહોતા, પરંતુ ઇંગ્લાંડમાંનાં કેટલાંક જૂનાં ધોરણોને આધારે ઉપગતી કાલવામાં આવ્યા હતા. અત્યારનો સુધારાવાળો કાયદો એમ કરાવે છે કે દરેક નહેર કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ ડિરેક્ટરો હોવા નેહએ અને બે તૃતીયાંશથી ઓછા નહિ એટલા ડિરેક્ટરોએ વારી મુજબ ઓછા હોડવા નેહએ. પછી ડિરેક્ટરોની સત્તાઓને નિયંત્રિત કરવામાં આવી છે અને જેઓએ ઓધો હોડવો જ નેહએ તેવા માણેમોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે; જેમ કે નાનર ફેલો, ડિરેક્ટરોની ઉપરા ઉપરી ત્રણ મીટીંગમાં ગેરહાજર રહેલો અથવા ચાલુ ત્રણ માસ સુધી રજા વિના ગેરહાજર રહેલો વગેરે. ડિરેક્ટરને પોતાનો ઓધો કે અમલ કાઢતે નામે ચડાવવાની પરવાનગી નથી અથવા નફામાં હિત ધરાવવાનો અધિકાર નથી, તેમજ ડિરેક્ટરને લોન કે જમીનગીરી લેવાની છૂદ રહેતી નથી. ટુંકમાં, નવા કાયદા મુજબ ડિરેક્ટરની જવાબદારી વધી જાય છે અને અત્યારસુધી કેટલીક કંપનીઓમાં જેય શોભાનાં પૂતળાં જેવા ડિરેક્ટરો હતા તેમ તેઓ રહી શકશે નહિ. કંપનીના ધંધા ઉપર તેની સીધી અસર પડશે અને તેના 'ચાલનકાર' મટે તે અગત્યરિતે તે જવાબદાર રહેશે. કંપનીની કાર્યવાહીનો અહેવાલ તેણે દર વર્ષે રજૂ કરવો નેહએ અને એ રીતે એક હિંદી ડિરેક્ટર પણ ઇંગ્લાંડમાંના ડિરેક્ટરની જેમ સત્તા તથા જવાબદારી ધરાવતો બનશે.

બીજો મહત્વનો સુધારો મેનેજીંગ એજન્ટોના સંબંધે છે. હિંદમાં આ પદ્ધતિનો જન્મ અને વિકાસ કરી રીતે થયાં તે તમે જાણો છો. સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે ઇંગ્લાંડમાં આ પદ્ધતિ અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી. પણ આ વાત નફન સાચી નથી. એ ખરે કે આ પદ્ધતિ હિંદમાં લગભગ સાધારણ છે અને એ સિદ્ધનમાં ભાગ્યેજ નેવામાં આવે છે, પરંતુ ઇંગ્લાંડમાં તે કાંઈ જાણતું નથી એ વાત ખરી નથી.

ના છાં ની

સલામતી અને સંરક્ષણ ક્યાં ?

ધી. કોમન વેલ્થ

એચ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

એરમેન : દેશલક્ષ્મી એન. સી. કેલકર

એન્ટોને તેમજ કેન્વાસરોને

ભરપુર કમીશન તેમજ પગાર

વધુ વિગત માટે મળો યા લખો:—

ચીફ એજન્ટસ—

કરંદીકર એન્ડ કું.

ત્રીઆપુરા, વડોદરા

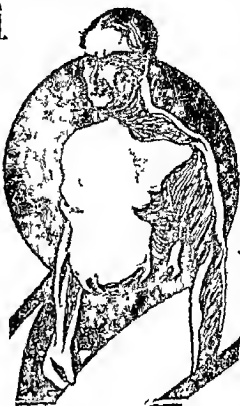
દવે એન્ડ કું.,

એજન્સી ઓર્ગેનાઇઝર

ફોર ગુજરાત એન્ડ કાઠીઆવાડ

ખાડીઆ, ચાર રસ્તા, કેશવ ખીદડીંગ, અમદાવાદ

જર્મન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની અભ્યુદય શોધ

આજુ જર્મનામાં ખાસ કરીને આપણા દેશમાં લોકોને સાસ્ત્રિક પુષ્ટિકારક જોશકના અભાવે યા હદ ઉપરાંત કામનો બોલે ઉપાડવાથી, બાળલગ્નના કારણે, અનિયમિત આહાર તથા કુટેવોના પરિણામે જુવાન ઉમરેજ શારીરિક તથા માનસિક નબળાઈ આવે છે. તેવા માણસો ઉમરે ઘરડા ન હોવા છતાં ઘરડા માણસનું જ જીવન ગાળે છે, નબળાઈ દીવને દીવને વધતી જવાને પરીણામે તેઓ પુરુષાતનની ખામી, ઉઘનુ ઉડી જહું, હૃદયની નબળાઈ વગેરેથી પીડાય છે અને પોતાના જાતિ ઉપરનો વિશ્વાસ પણ ગુમાવી દે છે આવા માણસો દુનિયામાં જીવતા છતાં રસહીન મરેલા માણસનું જ જીવન શુભરે છે.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની શોધને આધારે સિદ્ધ થયું છે કે માણસની માનસિક તેમજ શારીરિક નબળાઈ તેની શારીરિક અંધીઓ નબળી પડવાને કારણે છે જે તે અંધીઓમાં કુદરતી રીતે તેજ કરી તેમા ચેતન રેડી ગ્રકાય તો માણસ પાછો ચેતન જુવાન બની શકે છે અંધીઓમાં નવચેતન રેડવા હાલમાજ વીટાલા ટેબલેટસ નામની દવાની શોધ થઇ છે જે દવા વરસોના અનુભવ પ્રયોગનું પરિણામ છે. તે ગોળીઓના આકારમાં વેચાય છે તેના સેવનથી શરીરની અંધીઓ કુદરતી રીતે તેજ થાય છે અને સેવન કરનાર માણસ શક્તિવાન બળવાન બને છે. વીટાલા ટેબલેટસનું સેવન એક સહિદો સાદો અને સચોટ ઉપાય છે બંતરમાં વેચાતી અનેક શક્તિની દવાઓ કરતાં તે નિરાળી છે. તે નુકસાનકારક નથી હુમેશાં લાભજ કરે છે. વીટાલા ટેબલેટસનું સેવન કરો અને સાચી જુવાની પ્રાપ્ત કરો.

સઘળા આખરૂદાર દવાવાળાઓ તે વેચે છે મેળવતાં અરથણ જણાય તો લખો-
દિ. મોડી સાષક સો ગોળીના ૩ પ) નાની સાષક પચાસ ગોળીના ૩ ૨-૧૨-૦

વીટા મેડીકલ પ્રોડક્ટસ કું.

પો. બો. ૭૨ અમદાવાદ

૨૦ વર્ષની મુદત એ એક કંપની માટે જરૂર ધણીજ ટુંકી મુદત છે. અત્યારે અસ્તિત્વ ધરાવતા ઉદ્યોગો ઉપરાંત ભવિષ્યમાં દિંદીઓદ્ધારા ચાલુ થાય તેના મોટા ઉદ્યોગોનો વિચાર પણ આપણે કરવાનો છે. પગા એ બાબતનો પણ વિચાર કરવાનો છે કે એક ઉદ્યોગની શરૂઆત ક્યાં પડી, કહો કે આશરે દસ વર્ષ પછી, કોઈ શોધખોળ અથવા બદલાયેલી કાર્ય-રીતિ કે એવાજ કોઈ મુદ્દાઓને કારણે બાધુ નવેસરથી શરૂ કરવું પડે છે. આવા પ્રસંગોમાં એન્ટ્રોની મુદત તો દસ વર્ષ બાદ પૂરી થતી હોય છે; તેથી તેની મુદતના અંતકાળે, શરૂઆતનાં થોડા વર્ષોમાં ફાયદો ન આપે, પરંતુ કટલાક વર્ષો પછી સારો નફો આપે એવી કોઈ નવી યોજના અમલમાં મૂકવાને બદલે—અને આવું ફેરફાર કરવાનું અત્યંત આવશ્યક હોય તો ખુબ-પોતાની મુદતના અંતે થોડો ધણો ખુબ નફો બતાવવા માટે જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે ઓછા માઈનથી મેનેજિંગ એન્ટ્રો ધધો ચાલુ રાખે એવો મંભવ છે. આથી ૨૦ વર્ષની મુદતને લગતી આ સરત અન્યારના ઉદ્યોગોના વિકાસને પાંગળો બનાવે તથા અન્યારના નાણાં શેઠનાશઓનો વિચાસ બાંધી નાખે એવો સંભવ છે. આનું પરિણામ એ આવું કે યોગ્ય શક્તિશાળી એન્ટ્રો જેનો વડીવટ કંઈ છે એવાં સાદ્યોમાં ખુબ મુડી ધરશે, મુડી શેઠના અત્યારેજ સામાન્યનઃ શેઠો અચકાવ છે તેઓ વધારે ડરશે અને ઉદ્યોગોના આધાર નાશ પામશે, પોતાના વડીવટ નીચેના ઉદ્યોગો સાથેનાં એન્ટ્રોનાં દિતોની સંવાદિતા અદશ્ય થશે, ઔદ્યોગિક કાર્યશીલતા ટીકી બનશે અને સમસ્ત ઔદ્યોગિક અને વ્યાપારી કાર્યવંચ બેગમાઈ જશે.

જાણવું છે કે દિકાવત રીતે ચીજો તૈયાર કરી શકાય તે માટે, પોલાદના એક આધુનિક કારખાનાની પેદાશ દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી ૩૦૦ હજાર ટન હોતી જોઈએ. ટરીફ જોડે એવો મત આપ્યો હતો કે ઓછામાં ઓછી પેદાશ-કિંમતે માત્ર તૈયાર કરવા માટે ૪૦૦ હજાર ટન માત્ર તૈયાર થવો જોઈએ. ૧૯૨૭ ના વર્ષમાં તાતા આર્થર્ એન્ડ સ્ટીલ કંપનીને માત્ર ૫૩૫૦ કે તેમના ઔદ્યોગિક-સંસ્થાનનું કાર્ય અશ્વમેજા હતું. આથી મુશ્કેલી, ભૂમીઓ અને શેલીંગ મીસસ વચ્ચે યોગ્ય સમતુલા આણવાની અને સંસ્થાનનો વિસ્તાર વધારવાની જરૂર પડી.

એ તો સ્પષ્ટ છે કે પાછળના તબક્કે આવા ફેરફાર કરવા માટે અર્થતંત્રની પુનઃરચના કરવાની જરૂર પડી હતી; પણ આ કરવું ૫૩૫૦ અને મીલો નવેસરથી ૮૨ શરૂ થઈ. આના સંજોગોમાં ૨૦ વર્ષની મુદતનું બંધન ઉદ્યોગને મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં મૂકી દે. એ કહેવાની જરૂર છે કે ૧૯૦૦ થી ૧૯૦૭ સુધીમાં—ભારે કંપનીનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો—જે. એન. તાતા અને તેમના મિત્રોએ અનુકૂળ પરિસ્થિતિની શોધખોળ માટે ખૂબ સમય અને પૈસા બગાડ્યો હતો. ૧૯૦૦ માં એક આશામયક પરવાનો મળ્યા બાદ મી. તાતા જર્મની અને અમેરિકા ગયા, ત્યાં તેમને માત્ર ૫૩૫૦ કે પ્રાથમિક તપાસ કરવાનું તેમજ સ્થાનિક પરિસ્થિતિ, કાચો માત્ર તથા બજાર એ બધી બાબતોનું સાચીય અવલોકન કરવાનું અત્યંત આવશ્યક છે. તેમણે એક નિષ્ણાત એન્ટ્રો-વર મેગવી લિયો અને એ વર્ષના શ્રમશીલ પ્રાથમિક કાર્ય પછી કામની શરૂઆત કરી. માત્ર પ્રાથમિક કાર્યમાંજ ત્રણ લાખ રૂપિયા જેટલું ગંતવર ખર્ચ થયું હતું. આ ઉદ્યોગ જે. એન. તાતાની પહેલ તથા કાર્યશીલને કારણે ઉદ્દગમ અને વિકાસ પામ્યો અને તેમના અંગન અર્થ અને પ્રયત્નો સિવાય તે અસ્મિત્વમાં આતી રાકતો નહોતો, એ તો જોઈ શકાય છે. આ બાબતો બાતમાં રાખતાં, તાતાને જે એન્ટ્રોની ઊંડાઈ પડે તો ને ખરેખર કંઈ મળાય; જે કે નવા કંપનીની રીત વર્ષની કસમ નીકે, ડાંગા સંજોગોમાં

શ્રી ઓ ને સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી આપનારે,

શ્રીઓનાં ખાસ દર્દો જડાયથી મટાડનાર,

શ્રી રોગભંજન ત્રિવેણી (૨૯૫૬૬)

શ્રીરોગભંજનની તથા સંપૂર્ણ દેશી દવાઓ ધણું વર્ષોના વિચાર, અભ્યાસ અને અનુભવ પછી ખાતરીથી હિન્દમાં વસતી પ્રજા સમક્ષ મૂકી છે.

શ્રીરોગભંજન ત્રિવેણી એ જગતમાં વ્યાપી ખીણ ડોઈ પણ દેશી કે પરદેશી દવાઓ કરતાં તદ્દન જુદીજ અને યુગમાં સૌથી ચઢીયાતી હોવાતું સાખીન ધર્મ સુરેલું છે. વિદ્વાન વૈદ્યો અને દાકરો તે વાખરવાની ખાસ ભલામણ કરે છે.

દરેક જાતના પ્રદર, સુવારોગ, કોડાનો ગતવા, કમુવાવઃ ધર્મ જતી, લોહીવા, માસિક અટકાવ વખતે થતાં દર્દો, લોહીમાં ખીગાડ, નળયાધર્મ ને પેશાબનાં દર્દો, હાડમાં લયો ગહેતો તાવ, મગજની નળગામ, હાંફેલુ, કાળજીમાં થકા, કેડ ને વાંસામા દુખાવો, પગમા કળતર, શરીર ઘાવાછને શીકડું યથા ધસાર્થ ગયેલુ, વગેરે અશક્તિ લાવનાર્થ દરેકે ખાતરીથી મટાડે છે.

પાચન શક્તિ સુધારી ખોરાકના સાચા રસકસ પેદા કરી ચોખ્ખું લાલ લોહી ઉત્પન્ન કરે છે. કરમાઈ ગયેલા શરીરને પ્રત્યક્ષ લગાવદાર કરીને તદુરસ્ત તેજસ્વી બનાવી અને ડીર્ઘ પડેલાં અંગોને મજબૂત કરી અસખ યાત્રમાં લારીને શ્રીઓનાં કૃપા ખીસે છે.

શ્રીરોગભંજન ત્રિવેણીની દવાઓમા વનસ્પતિની ઉત્તમ દવાઓ જેવી કે અગ્રોક, રાતાવર્ગ, અજના, અસગધ, લોખ, દેવદાર, જાહી, વટામાંખી, ખાલદાણા, અમુદનાં ફૂલ, ચંદન, નાગકેસર વગેરે સાથે, આયુર્વેદની ઉત્તમમાં ઉત્તમ માત્રાઓ જેવી કે લોહ, અક્ષખ, પ્રવાલ અને મેનાના વરકની મેળવણી હોવાથી શ્રીઓનાં દર્દો મટાડે છે એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં સાચાં રસકસ લરી લોહીનાં લાલ રંગકણો વધારી શક્તિ આપે છે અને શરીરને પૂરતું બળવાન (Resisting Power વાળું) બનાવે છે કે જેથી લવિષમાં ખીળ દર્દો થકાતો અને માંદગી આવવાનો સલામ ગહેતો નથી ઉપરાંત સાચી યુવાની જળવાઈ રહે છે.

વધુ માહિતી માટે — શ્રી ઓ ને સંદેશ [૨૯૫૬૬]

નામની ચોપડી તમારું સરનામું મોકલ્લી મદત મંગાવો.

વૈદ્ય રાજ હરિશંકર લાધારામ

ઉદ્દેશ્યાધિ (પેટના રોગો) ના પાંચીસ વર્ષના અનુભવી ખાસ વૈદ્ય

વૈદ્ય જયંતિલાલ દુર્ગાશંકર ખી. એસ. સી.,

વનસ્પતિ સંશોધક, રસાયન શાસ્ત્રી અને પેટના રોગોના ચિકિત્સક

પત્ર લખો અગર રૂબરૂ મળો :—

ધી ઈન્ડિયન ચેમ્બર ઓફ મેડિસિન (૨૯૫૬૬)

દવા શાળા, રતન પોળ—અમદાવાદ

સંખ્યાગણે ‘તાતા’ એને તેમ કરવું પડે. હું જૂન-
વાળી થઈ ગયેલા મેનેજંગ એજન્ટોની હીમાયન
કરના નથી પરંતુ તે સાથે, જે નોંધી છે તેવી
ચોટીક વિમનો એ બનાવી આપશે કે ૨૦ વર્ષનો
કમય ઉદ્યોગની મુરોગ્ય રચના માટે પૂરતો નથી
કારણ કે એ માટે માત્ર કંપની સ્થાપનાનું ખસ નથી
પરંતુ તે સાથે નામના ઝેળવવાનું, બચતો કમળે
કરવાનું, દરીકાકમાં ઉભા રહેવાનું અને ચોક્કસ
પદ્ધતિ સ્થાપિત કરવાનું હોય છે તથા આ બધાં
માટે એજન્ટોના ચીંતો મુખીના એકચિત અને વફાદાર
પ્રવર્તનોની જરૂર હોય છે.

એજન્ટોના કમીશન વિષે નવા કાયદો એવી
કલમ દાખલ કરે છે કે નવી નીમણૂકોની બાબતમાં
એજન્ટોનું કમીશન ચોક્કસ નક્કી કરેલી
ટકાવારી મુજબ રહેશે. આ સાથે કમીશનનું ચોક્કસમાં
એણું પ્રમાણ કરાવતો નિયમ પણ છે. મજૂરી, લોતો
પેરનું બાજ, મરામત, ધસારો, મદદ અથવા સખા-
વન, મેંના જાવ ચઢવાથી થતો નફો વગેરે બાદ
જ્યાં જે ગેર તે ‘ચોક્કસ નફો,’ એ પ્રમાણે ચોક્કસ
નક્કી બાબતો કરવામાં આવી છે. કમીશનના મુજ-
બના પાવાના પ્રજ ઉપર ઘણી ચર્ચા થઈ હતી અને
ઉત્પન્ન તથા વંચાણ ઉપર કમીશન નક્કી કરવાની
પદ્ધતિ સામે ઘણી ફરિયાદો આવી હતી. ગણીના
અવેશાગ્રીઓમાં આ અથ વિષે મતભેદ છે. જ્યાં
વેવદંદ એમ કહી શકાય કે ચોક્કસ નફો ઉપર
કમીશન લેવાની પદ્ધતિ વેચાણ ઉપર કમીશન લેવાની
પદ્ધતિ કરતાં મારી છે અને તેથી આ નિયમ
ખાતરી છે.

ખીજો એક રસપદ નિયમ કલમ ૮૭ એમ,
પ્રમાણેનો છે. આ નિયમ એમ કહે છે કે પોતાના
વહીવટ નીચેની અથવા તેને મદદગાર કંપનીના જવાબ
અથવા તેની સાથે સીધી રીતે દરીકાક કરતા ઉદ્યો-
ગમાં મેનેજંગ એજન્ટ પોને જોડાયું નહીં. મેનેજંગ
એજન્ટને પોતાના વહીવટ નીચેની કંપનીના આપાર
સાથે સીધી ગણકામણમાં આવતા કોઈ બાપારમાં
જોડાતો અટકાવવાનો ઉદ્દેશ આ નિયમ કરવામાં હોય
એમ જણાય છે. મને લાય છે કે કલમ મુરોગ્ય રીતે
ધમોલી નથી અને આ કલમ નીચે કેટલાક જલકાઓ
થાય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી કારણ કે આ
કલમનો એવો અર્થ થાય એ પણ સંભવિત છે કે
એક મીલના મેનેજંગ એજન્ટે ખીજ મીલના મેનેજંગ
એજન્ટ બનવું નહીં, અથવા તેજે જોને તો મીલ
રાખતો નહીં. હું જણાયું છું કે ઔદ્યોગિક ખીવા-
વરતું વલણ તથા એક વહીવટ નીચે એક કરતાં વધારે
કંપનીઓનો ફોદમંદ વહીવટ, ઉપલી કલમમાંથી જંદ
થની વલણથી જૂદા જ પ્રકારનાં પરિણામો દર્શાવે છે.
ખીજ અર્થમાં કદીએ તો જોડાણ, પછી તે સીધું
હોય કે આડકતરું પણ, લાગતી વર્ગગતી સર્વ કંપની-
ઓને દાંમેશાં રખત રીતે લાભકારક હોય છે. આ
કલમ ઉપર નિષ્ણાતોના કાયદાવિપક્ષ અભિપ્રાયનો
વિચાર કરવો એ સમયની દૃષ્ટિએ અત્યારે અપકર
અશુલ્ય.

એસોટમેન્ટ બાબતમાં ખીજ એક ઉપોચી
કલમ છે. ૧૦૧ મી કલમ કહે છે કે જ્યાં મુખી
મીલકતની ખરીદ કિંમત માટે જરૂરી જણાય તેટલી,
કાયદેસરના અભિપ્રાયે જોડાણમાં જોડી, પ્રોપ્રેટરસમાં
જણાવેથી રકમ ઉભી કરવામાં ન આવે અને પ્રાથ-
મિક ખર્ચો, લોન પાછી આપના મારેની રકમ અને
વર્કિંગ કેપીટલ ભરપાઈ કરવામાં ન આવી તેની
ત્યાં મુખી ટોંગ એથેટ કરવામાં આવશે નહીં.

કદાચ તમે ગાણુતા હશે કે હમણાં સુધી કાયર-કટરે આ જૂઠાં જૂઠાં ખાતાં માટે જરૂરી, નાણાં મેળવ્યા સિવાય એવોટમેન્ટ કરતાં હતા, પરિણામે સંખ્યાબંધ આબાજ કંપનીઓ જે સાધારણ રીતે પૂરેપૂરા કંપની તરીકે ઓળખાય છે તેની વૃદ્ધિ થતી હતી. સરકારી સોડીમીટર શ્રી સેનના અહેવાલમાં અને પ્રથમ બીજામાં આ ક્ષમને સહેજ વિસ્તૃત બનાવવામાં આવી અને સત્તાવાર ચાપણના અમુક ચોક્કસ ટકાની જરૂર મુકવામાં આવી. આ ક્ષમ હિસોબની વૃદ્ધિ અને વિકાસને નુકસાનકર્તા છે તે બાબત પર ધોરસલાતું ખ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું અને તેથી તે રદ કરવામાં આવી.

બાકીની ક્ષમો એન્કા, હીસાબ, તથા મદદગાર કંપનીઓનું નિયમન, પ્રોવીડન્ટ ફંડ, પ્રોટેક્ટરસ,

મરવેયુ અને પરચુરણ વિપ્રોને લગતી છે. આ બધાનું વંચણ એજન્ડાની સંતા પર અંકુશ મૂકવાનું અને શેરહોલ્ડરો તથા સામાન્ય જનતાને કંપનીના સ્કીમમાં દેખરેખ રાખવાને વધુ મેતા આપવાનું છે. ખરેખર આ ઇચ્છનીય છે અને આશા મળવામાં આવે છે કે અત્યારે પ્રવર્તે છે તેનાં કરતાં હિન્દી કંપનીઓમાં વધારે સાડ વાતાવરણ ફેલાશે. આ નવા કાયદાના થોડા લાભકારી નરત્તા છે જે હું આશા મળુ છું કે દેશના બાપારી અને ઔદ્યોગિક જીવનના અભ્યાસમાં નમને ઉપયોગી થઈ પડશે.

આજે તમને મળવાને આપેની તક માટે હું તમારો અને તમાગ પ્રિન્સિપાલનો કસીથી આભાર માનું છું.

વિમા કંપનીની એજન્સી

એજન્સીની શરતો

અને

બીજી વિગતો માટે લખો :—

ધી. ને. પ. યુ. ન.

એસ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

(હિડ ઓફીસ : કોમ, મુંબઈ)

ગાંધીરાડ, બાલાહનુમાન, અમદાવાદ

આન્ય ઓફીસો :—

કલકત્તા-નાગપુર-લાહોર-કરાચી-રેથુન-મુનો

કચી વિમા કંપનીની એજન્સી
લેવી તમારા માટે સલાહભરેલું
છે, એ નક્કી કરવું આજના જમા-
નામાં સુરકેલ થઈ, પડયું છે,
પરંતુ નેપચુનનું તમામ સાહિત્ય,
વિમાની યોજનાઓ, છેલ્લા વાર્ષિક
અને વેડ્યુએશન રીપોર્ટના અવ્યા-
સથી તમારું આ કામ થવું
સહેલું થઈ પડશે

જનસમાજને ફાયદાકારક ચેતવણી

પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ

ચાંદીના જસ્તીથી ઝાળેલા દાગીના તથા ચોરખી
ચીનાઈ ચાંદીનાં દરેક જતનાં વાસણો બનાવનાર
તથા વેચનાર

માંડવીની પોળમાં, સાલાભાઈની પોળમાં

ધર નં. ૨૪૬૦ અમદાવાદ.

ચુ ની વ. સ. લ. ફા. મ. સી.

ગાંધીરાઈ, અમદાવાદ.

વંપારી આવમને આથી બળર આપવામાં આવે છે કે આ ફાર્મસીમાં છેલ્લાં
પદર વંરસથી ઉત્તમોત્તમ પેટન્ટ દવાઓ બનાવવામાં આવે છે જે માટે અનેક સર્ટિફિકેટો
અને ચાંદો મળેલા છે.

આ ફાર્મસીની કેટલીક ચાલુ પેટન્ટ દવાઓ પાનાના ચાલુ ધંધા સંધે વેચવાથી
આને નફો મળી શકે છે જેમાંના થોડાંક નામ નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

ફીવરફેડાઉન-તાવ માટે, મેનોલ-ગ્રીઓના ગળો માટે, વંધોડીને-ગાળકોનાં
તમામ દર્દો માટે, મારસાપરિલા-લોહી સુધારવા માટે, દ્રાક્ષાચતુ-ગદિત માટે,
રેડીઓફોસ્ફોર-ઉત્તમ પોલીમ, ઈગરફોસ્ફ-કાનળી દવા માટે, ફીજર્વમ્સોશન-
રાદર માટે પેઇનકેચુરીન વિજેડ વિજેડ.

જે ગામમાં એન્ટી ના હોય તે ગામમાં એન્ટી નીમવાના છે, જેનાવ તથા ટર્મ
બજા મહેલા છે. તે માટે ઉપરના ચિરનામે આજેજ લખો.

અમદાવાદમાં સેવાભાવથી સંચાલિત

એકલ

જેની આવકના પૈસા કોઈના લાભમાં ન વપરાતા દવાખાનાની પ્રગતિ માટેજ વપરાવાના છે દર્દીઓનું પગલાર થયા છતાં તેને વલ્લેગ મદદમાં દેવેલી નાંખવાનો સંચાલકોનો નિર્ણય છે આવક કાવકનો દિનાળ બરાબર નાખીને અવાગનવાર રૂબરૂની વલ્લુ ખાતર બહાર પાડવામાં રૂબરૂ રૂ. ૩૦

ધી ડેન્ટલ હોમ

મધ્યમ તેમજ મજુર તર્ગ માટે ખાસ સસ્તા દરો-કુશળ સારવાર
રૂ. આ. પા.

દાંતને ઇન્જેક્શનથી કાઢવાના ... ૦ - ૮ - ૦

દાંતના ચોકઠાનાં ... ૧૫ - ૦ - ૦

પાયોરીયા અને બીજા દાંતના દરદીની સારવાર દરવામાં આવે છે.
ઠેકાણું:-

સવાર ૮-૩૦ થી ૧૨
સાંજ ૩ થી ૬

ઇન્ડિયા સીનેમાં સામે,
પાંચકુલા, અમદાવાદ.

સાચા હીરાઓ, સાચું કલયર મોતી, ઝવેરાતના નંગો
અને હાગીનાઓ તથા અનેક કળાપૂર્ણ ચીજો ખરીદવા માટે
તમે

રોયલ જવેલરી માર્ટ

ની સુલાકાત લ્યો.

કારણ તમેને બનાવટની મંદરના માથે માસની કમોટી અને બાવલ
સસ્તાપણું જાણવા માગશે.

પુલ પાસે રીચીરોડ, અમદાવાદ.

પ્રજાપંથુ

સંસાર તથા આરોગ્ય

તત્ત્વી, સુદક્ષ અને મહાસક્તિ મન્દ્રવદન બળનતરાય કાચેર પ્રજાપંથુ મિ વક્ત્ર, ખાડિયા અમદાવાદ

૧૯૩૬ નો ત્રીજો વિશેષાંક : રવિવાર, તા ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર

રાત્રુસમી સુંદરતા

સ્ત્રીને પોતાના સૌંદર્યથી કેટલાક મહત્વના

લાભ થાય છે એમ માનીએ તો તેથી થનારા ગેરલાભો પણ કાઢી થોડા નથી અને તેથી તેની તુલના કરવી ઘટે છે

પહેલો ગેરલાભ એ કે, સુદક્ષ સ્ત્રીને જે અનેક લેખો બુદ્ધિ છે તે બધા હમેશા સાગ માણસો જ હોય છે એમ નથી હોતું બહુધા ખરાબ લોકો હોય છે તેઓ જ તેની આસપાસ એકઠા થાય છે બીજી વાત એ કે અનેક સારા ને ખરાબ લોકો તેની આસપાસ ફરતા રહેતા હોવાથી તે નકામી કુનાઈને ફાળેકા બની જાય છે, ગર્વિષ્ઠ બને છે અને લાન પણ ખૂલી જાય છે વિવેક ન હોવાથી સભાળીને વર્તવું એ તેને માટે બહુ કઠણ બને છે

“મને પરણનારાઓના કુલા તોળા છે? ગમે ત્યારે એકએ તેડતા પુરુષો મને પરણવાને બેઠે

પણે જીભા રહે તેમ છે,” એવા ધમકાથી તે બેઠે ને તેને તિરસ્કારતી જાય છે અને છેવટે “બહુ સાચો નહુ ખરાબ” તેની પેટા પેટા ફસાઈ જવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે

આ જ કારણથી અને આની જ ભૂલોથી જગતની ઘણીયે નામાન્તિ લાવણ્યવતી લનનાઓ સુખી સંસાર ભોગરી શકી નથી, અને મનમાન્યુ દાપત્યસુખ મેળવી શકી નથી પોતાની ભારે મહત્ત્વાકાંક્ષા અને પોતાની મેળે માની લીધેલ પોતાનું ભારે મૂલ્ય એવું પોતાના જ દોષોના કાગળે અનેક સુદરીઓના સ્વર્ગ શ્રીમત પતિઓ સાથે થયા છે પણ તે સુખી નીવડ્યા નથી. આજે પણ એવી જ સ્થિતિ છે આજકાલ પુરુષો તરફથી એકને જ આહુ છે કે નળ જેવાં જ નદિ પણ વધે પણ ખરેખરી તરફથી હોય તેને જ દરેક પુરુષ માગે છે

છેતરે મોટા ભાગે નિગરાફ પોષણના જ આવે છે. વસ્તુતઃ સૌંદર્યની મૂડી ઉપર ગણુનીમાં લઘુ શકાય તેવું વ્યાજ પણુ મળતું નથી. જે મળે છે તેની ઉપર ભાર કરે આપવો પડે છે. જે પેદી પડુ તે મૂડી જમા રાખી હોય છે, તે પેદી જ કચારે લાયક છે.

જુડશે તેનો કસો નિયમ હોતો નથી. કેવળ સુરક્ષિત એવી કાર્પરણુ ગમીતગીરીમાં એ સૌંદર્યમૂડી રાક્ષી શકાતી નથી. સાદું રૂપ એ જ એકંદરે બીને સૌંદર્ય કરતાં વધારે દિનકારક અને મોણું લાયક છે.

[ઉર્જવા બ્લના Debits and Credits of Beauty એ લેખ ઉપરથી]

આ પણાં શરીરે

[લેખક શ્રી. હરભાઈ]

*

આપણાં શરીરોની બાબતમાં આજકાલ ઘણા વિચારો થઈ રહ્યા છે. વ્યાયામશાળાઓ આવા વિચારોનું કેન્દ્ર બને છે, તે હર્ષની ચાર્ત છે. શરીરોનો કેવળ સ્થૂળ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવતો હતો, ત્યારે અખ્યાતમાંથી શરીરના મદ્દો પાકતા હતા; પરંતુ શરીરના મદ્દોની માફક જ તેમનાં મન, શુદ્ધિ વિગેરે પણ જાડાં જ રહેતાં. આને આ પરિસ્થિતિમાં બહુ ફેરફાર થયો નથી, તોપણ દૃષ્ટિ-બિન્દુ બદલાઈ ગયું છે. અને આપણી વ્યાયામશાળાઓ યુવાનોના અવગણાયેલા શરીર-વિકાસને નજર આગળ રાખી પોતાનું કામ કરે છે. નવા યુગની વ્યાયામશાળાઓમાં શરીરને જડે બનાવવાના નહિ, પરંતુ તંદુરસ્ત અને રોગોનો સામનો કરે તેવું બનાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. આ વ્યાયામ-શાળા યુવાનોના માનસિક વિકાસને પણ ધ્યાનમાં રાખે છે. આજના યુગનું આ શુભ ચિહ્ન છે. એટલા માટે જ આવી વ્યાયામ-શાળાઓમાં નવીનતા જન્મવાઈ ગઈ છે; અને એટલા માટે જ આવી વ્યાયામ-શાળાઓ આવકારદાયક છે. આ નવીન દૃષ્ટિ-બિન્દુને ખ્યાનમાં રાખીને આપણા શરીરોનો વિચાર કરવા હું પારું છું.

પહેલાં તો આપણા શરીરને સ્થૂળ દૃષ્ટિથી જોઈએ. આજના આપણા યુવાનોનાં શરીરો ઉપર નજર નાંખતાં પણ શરમ આવે એવાં હોય છે. આપણી ગરીબાઈ, આપણી અનારોગ્ય સામાજિક સ્થિતિ, અને ઘણે અંશે આપણી આર્થિક કેળવણીની પદ્ધતિ આ પરિસ્થિતિને માટે જવાબદાર છે. આપણી ગરીબાઈ ટાળવી એ વ્યાયામશાળાઓની મર્યાદા બહારનો વિષય છે. આપણી શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરી શકાય તેવું વ્યાયામશાળા કાંઈ ન કરી શકે. માત્ર આપણી અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને જોતલે અંશે અટકાવી શકાય, તેટલે અંશે અટકાવવાનો પ્રયાસ વ્યાયામશાળાના યુવાન અવશ્ય કરી શકે. આપણી ગરીબાઈએ આપણા યુવાનોના શરીરને કાંતી નાખ્યું છે. બહારના શરીરને જોઈએ તેટલું પોષણ મળી શકે તેવો ખોરાક મોટા શાગની પ્રગ્નને મળતો નથી. દૂધ ઘીની વાતને અપગ રાખીએ તોપણ, વિકાસ પામતું શરીર વિકાસ માટે જે જે તરત્તો જંગલું હોય છે, તે તે તરત્તો મોઝ પ્રમાણમાં મળી શકે તેવું વૈજ્ઞાનિક ખોરાકનું ધોરણ આપણે જાળવી રાખીએ તેમ નથી. આપણી વ્યાયામ-શાળાઓમાં જે પ્રકારની કસરતો કરાવવામાં આવે છે, તે કસરતોના ઘણાખરો ભાગ નષ્ટી કરેલા

એકમતી માફક સર્વ સામાન્ય દૃષ્ટિથી આવતો હોય છે. વ્યાયામના નાના-મોટા પ્રકારોમાંથી નાની મોટી ઉંમરનાથી મોટી ઉંમરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને પસાર થવાનું હોય છે. આજનો આપણો વ્યાયામનો ક્રમ વ્યાયામશાસ્ત્રીને નજર આગળ રાખીને રચવામાં આવે છે. આપણી સામાન્ય ગરીબાદને લક્ષ્યમાં રાખીને એ ક્રમ રચાવો જોઈએ એવું માફે માનવું છે. અખાડામાં વ્યાયામની તાલીમ લેવા આવનાર જુવાનોને વયની દૃષ્ટિથી વિભાગી નાખવાને જરૂરે તેમને મળતા ખોરાકની દૃષ્ટિથી પણ વિભાગ પાડવામાં આવે તો કદાચ આપણે વધારે સાફ પરિણામ દેખાડી શકીએ. અખાડામાં શીખરા આવતા દરેક જુવાનને એક સરખો ખોરાક નથી મળતો હોતો મોટો ભાગ ગરીબ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે; થોડાક ભાગ મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે; તેથીયે થોડો ભાગ ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે અને ખુબ જ થોડો જામ પૈસાદાર વર્ગમાંથી આવતો હોય છે. આ તમામ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને એક જ ક્રમ ઉપર ચલાવવા, એ ચોખ્ખું નથી. - જે વર્ગને વ્યાયામના પરિણામે જગેજી શારીરિક જૂખને સંતોષવાનાં પૂરતાં સાધનો ન હોય, તે વર્ગ માટે એ દૃષ્ટિને ખ્યાનમાં રાખીને તાલીમનો ક્રમ ઘડાવો જોઈએ. આને કદલીક વ્યાયામશાળાઓમાં ક્રમ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે સારી વાત છે; પરંતુ શરીરના વ્યાયામને અને ખાવાના ખોરાકને શરીર-વિકાસ પૂરતો ધણો નિષ્ફળતા સંબંધ હોય છે, તે જૂલી જનું જોઈએ નહિ. ખોરાક-વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આપણી વ્યાયામશાળાઓમાં વ્યાયામનો ક્રમ રચવાની શરૂઆત ક્યાંક કે યવા માંડી છે, તે પણ આપણા માટે શુભ ગણાય.

આજના શિશુજનને નજર આગળ રાખીને જોઈએ તો તે દિશામાં પણ વ્યાયામ-શાળાઓ જુવાન શરીરને મદદ કરી શકે તેમ છે. આજના શિશુ અભ્યાસક્રમ અને આજની શિશુજનપદ્ધતિ, નજર વિદ્યાર્થીના શરીરને છેક જ નીચોલી મે છે, તેમ

કદીએ તો ખોટું નથી. સાંજે શાળાના ભણતરમાંથી છૂટતા વિદ્યાર્થી મનની સાથે જ શરીરને પણ કાચગા જેવું લઇને બહાર આવતો હોય છે. આ વિદ્યાર્થીને લક્ષમાં રાખીને વ્યાયામશાળાનો સાંજનો ક્રમ ગોઠવાય, તે પણ ઘણું જરૂરનું છે. સાંજ દાણે વ્યાયામશાળાઓમાં રમતો રમાડવાનું કામ શરૂ થઈ ચૂક્યું છે; જતાંય માનસિક થાક પછી કઈ રમતો મનને જહેલાવનારી હોય અને કઈ રમતોના પરિણામે શરીર એવું સૂતિવાળું થાય છે તેવો. મનની ક્રિયાઓ કરવામાં જોશ મળે તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણી વ્યાયામશાળાઓએ ઝીંતો કરવાનો રહે છે. થાકેલું મન શરીરને બીજી જ ધડીએ શ્રમ ચડે તેવું કામ કરવાની ના કહેવું હોય છે. ભારે વ્યાયામ મારેતો તે કાળ નથી હોતો. તેવે વખતે તો શરીરમાં ધીમે ધીમે સૂતિ આવવા માટે, શરીર અને મનના રસો એક થાય અને રમતો દ્વારા શરીરના અંગે અંગ ઉપર થતી અસર, માનસિક થાક વિસરાવી દે, તેવી રમતો વિદ્યાર્થીઓ પાસે રમાડાવવી જોઈએ. આજે આપણી પાસે દેશી, પરદેશી રમતોનો મોટો ટાંગો પડ્યો છે. મનનો થાક ઉતારવા માટે અને શરીરમાં સૂતિ લાવવા માટે કઈ રમતો વધારે ચોખ્ખું છે, તેનો નિર્ણય આપણા ફિશીયર કે કુમાર કરી શકે તેમ નથી. અખાડામાં આવીને હાથમાં આવે તે રમત લઈ લે, અથવા તો, મિત્રોનું ટોળું રમતું હોય તેમાં દાખલ થઈ જાય, તેના કરતાં વિદ્યાર્થીની અભ્યાસના ધોરણ વાર નોંધ રાખીને તેનાં મન તથા શરીરને અનુકૂળ હોય તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણા અખાડાઓ ચોજે, તે વધારે ઉપકારક થઈ પડે તેમ છે. શાળાની અંદર કચરાઈ જતાં શરીર અને મનને એ કચરનારાં તત્ત્વોનો સામનો કરવા નેટલું બજા આ સાંજની રમતોએ વિદ્યાર્થીને આપવું જોઈએ. ચોક્કસ ઘરેલુશાળી પરિસ્થિતિએ શિશુજનને શાળા બનાવી દીધી છે. એ રાજમાંથી છોડાવી લેવા જેવી આપણી સ્થિતિ ન હોય તો તેને સામનો કરી શકે તેવાં તત્ત્વો દાખલ કરીને આપણા અખાડાઓ વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ-કામમાં એને ઘણી કિંમતી મદદ કરી શકે તેમ છે.

અને આપણી સમાજની અનારાગ્ય ઝિંદગી સંબંધે કહેવા બેસીએ તો પાર આવે તેમ નથી. મને તો હંમેશાં લાગ્યા ક્યું છે કે આપણા સમાજમાં જીવનના સામાન્ય આરાગ્ય પરત્વે જે દુર્લભ દેખાય છે, તે દુર્લભ ટાળવાનું કામ આપણા અખ્યાના વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે કરી શકે. લગવાન સવિતાનારાયણની આપણા દેશ ઉપર કૃપા ન હોત તો કેવળ અજ્ઞાન અને ખેદરકારીને લીધે આપણે ક્યારેના નાણુદ યદ્દ ગયા હોત. આપણી પ્રગ્મ એવી ખરાબ રીતે જીવતાં શીખી ગઇ છે કે હાથે કરીને જ રોજો વહેરી લે. અખ્યાનામાં તાલીમ લેવા આવનાર વિદ્યાર્થી શરીરના ક્યારેને દુર કેમ રાખવો, તેનું શિક્ષણ અવશ્ય લેતો હોય છે. શાસ્ત્રીય વ્યાયામો દ્વારા એ દેહસાને શુદ્ધ હવા આપે છે, હૃદયના શુદ્ધીકરણના કાર્યમાં હંમેશાં એ જાગ્રત રહે છે; અને પેટ તથા આંતરડાને, નિયમિત કામ કરતાં ખનાવીને સામાન્ય તંદુરસ્તી જળવી રાખે છે. આવા વિદ્યાર્થી સમાજનાં દેહસાને, સમાજના હૃદયને અને સમાજનાં પેટ આંતરડાને, નીરાગી રાખવા માટે કશું જ ન કરી શકે, તેવી પરિસ્થિતિ શાસ્ત્રીય ગણાય. સમાજસેવકો સમાજ તરફની સહાનુભૂતિના કારણે સમાજનો સ્પૂળ સડો સાફ કરવાની મહેનત કરતા હોય છે. વ્યાયામશાળાનો જીવાન વિદ્યાર્થી કાંઈ પણ સ્પૂળ સડાને નિભાવી લેવામાં પોતાના શાસ્ત્રનો દ્રોહ સમજતો હોય છે. તેથી સમાજશુદ્ધિનું કામ કરવામાં તે વધારે સફળતા મેળવી શકે છે. જે ગામ કે જે ગહેરમાં વ્યાયામશાળા જેવી સંસ્થાઓ હોય, તે ગામ કે તે ગહેર મંદકીવાણું કે અનારાગ્ય રહે, તેની સાચી જખા-ખતારી તે વ્યાયામશાળાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર રહેતી બેઠક છે. આપણા અખ્યાનાઓ જીવાનને આત્મકેન્દ્રી માત્ર બનાવે, તે કીક નહિ; જીવાનની પ્રવૃત્તિને ધીમે ધીમે વિશાળ બનાવવાનું કામ આપણા અખ્યાનાઓ કરી શકે છે. સ્વચ્છતા અને સુખડતાના ખોડા સમાજ પામે રબુ કરવામાં અખ્યાનાનો જ વિદ્યાર્થી જે કામ કરી શકે, તે બીજા કોઈ ન કરી શકે. ગામ-સડાઈમાં તેમજ ગહેરસુધરાઈમાં વિધવિધ પ્રકારના

કાર્યક્રમો અખ્યાના દ્વારા યોગ્યતા બેઠક છે. આવા કાર્યક્રમો આજના આપણા અખ્યાનાઓની અનિવાર્ય આવશ્યકતા જેવા ધર્મ જરો, તે દિવસે પોતાની અનારાગ્ય પરિસ્થિતિ તરફ આંખ - મીચીને બેઠકો સમાજ પોતાની આંખ ઉઘાડી શકશે. સમાજની કેટલીક વ્યાયામશાળાઓનો એવો પણ અનુભવ છે કે વ્યાયામની શાસ્ત્રીયતાની, ધીર અજાનતાને કારણે સમાજના કેટલાક વડીલો અખ્યાનાનો વિરોધ પણ કરતા હોય છે. આવો વિરોધ સમાજના માટે સમાજને ઉપયોગી એવા જાહેર કાર્યક્રમો એક સુદર ઉપાય જેવા ધર્મ પડે સમાજસેવાનું કામ. આજે થોડાએકની ધુન જેવું, અને થોડાએકના શોખ જેવું ધર્મ રહ્યું છે, તેને બદલે જીવનના સર્વ સામાન્ય જતા એક મહત્વના અંગ તરીકે તેના સ્વીકાર થાય, તેમ કરવા માટે અખ્યાનાના આવા સાર્વજનિક કાર્યક્રમો આપણને ઘણી જ મદદ કરી શકે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો, દરેક ગામ અને ગહેર માટે પ્રાથમિક શિક્ષણની સંસ્થા જેટલી જ અખ્યાનાની અનિવાર્યતા સ્વીકારાય. શિક્ષણસંસ્થા અસરજાનનું કામ કરે તો, અખ્યાના-સંસ્થા સ્વચ્છતા અને આરાગ્યના પ્રથમાક્ષરો ગામ લોકોને કે ગહેરો-જનોને ધુંટાવે. આપણી વ્યાયામશાળાઓ આ વિચારને વહેલી તકે વ્યવહારમાં મૂકે, તેવી આશા આજે વધારે પડતી નહિ ગણાય.

અખ્યાનાનો આટલો વિચાર ક્યાં પછી શરીર અને જીવિત સાથે નોડાવામાં એ કેટલું કરી શકે, એનો વિચાર પણ આવશ્યક બને છે. અખ્યાનાના કાર્યક્રમો શરીરને તાઝગી આપનારા અને શરીરને સંચળ બનાવનારા હોય છે. આ કાર્યક્રમોમાંથી ખસાર થતો તરણ પોતાની તેજવી જીવિત માટે કંઈને કંઈ નવો યોગદ હંમેશાં માગતો રહે, તે સ્વાભાવિક છે. અખ્યાનાઓમાં વાચનાવચો અને પુસ્તકાલયો ઊભાં કરવાનો વિચાર આજે હવે છેક જ નવીન નથી રહ્યો; આમ જતાંએ એ વિચારના પ્રચાર માટે હજી ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે; કારણ કે તેનો વ્યવહાર બધા ઠેકાણે થતો દેખાતો નથી. શિક્ષણસંસ્થા ઊભી કરતી વખતે આપણો લોકસમૂહ મોકાનના ખુરશી દેખલ કે બાંકડાની

જેટલી ચિંતા કરે છે, તેના દશમા બાગની ચિંતા શિષ્યક્ર માટે કરતો નથી. મકાન કે ઉપરકર સાચા માટે અનિવાર્ય ગણાય છે; શિક્ષક તો પાછળથી ગમે ત્યાંથી મેળવી શકારો. આપણી આ શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિને પરિણામે આપણી શાળાઓ કેવળ જડ જેવી બની રહી છે. એ જડતામાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ આજે તો હવે છેક જ રૂંધાઈ ગયો છે. શિક્ષણસંસ્થાની સરકારને જે દિવસે શિક્ષક-બ્રહ્મિની થશે, અને બીજી બાજુ તેને ગૌણ ગણવામાં આવશે, તે દિવસે જ આનો સાચો ઉકેલ નિર્માણ છે. આપણી વ્યાયામસંસ્થાઓમાં પણ આવું બનવા ન પામે, તે આપણે ધ્યાનમાં રાખે છે. અખાડાના ચોક્કસ મકાનને પહેલું મહત્ત્વ નથી આપતા, એ દરિદ્ર પ્રશ્નસંનીપ્ત છે; પરંતુ લાંબી, લેડીમ કે મગદળ જેવા વ્યાયામના સાધનોને જેટલું મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે, તેટલું જ મહત્ત્વ શુદ્ધ-વિકાસના સાધનોને આપવામાં આવે તે અત્યંત જરૂર છે. શરીરશાસ્ત્ર, વ્યાયામશાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્રનાં સુંદર પુસ્તકોવાળું પુસ્તકાલય તથા ચિત્તને નીરાગી પ્રસન્નતા આપે તેવું વાચન પુરૂં પાડે, તેવું વાચનાલય, તથા વ્યાયામના પરિણામે પોતાના વિકસતા શરીરના અંગે અંગને યોગ્ય દૃષ્ટિએ પીછાની શકે, તેવા જનજનના નકશાઓ-એ બધુંએ કસરત કે રમતની તાલીમ મળેલાં સાધનો માટે અનિવાર્ય છે, તેમ આપણે હવે સ્વીકારવું જોઈએ. મહાશય મણેક-રાયજીનો અખાડો આ દિશામાં આદર્શ બિંદુ છે તેવો છે. વ્યાયામનાં સાધનો, વાચનાલય કે પુસ્તકાલય ઉપગત સંશોધનને માટે પણ એ અખાડામાં સૌ સ્થિત અને ઉપયોગી સામગ્રી એકઠી કરવામાં આવી છે. એ વસ્તુનો આદર્શ રાખીએ તોપણ પસંદ કરેલું વાચનાલય અને પુસ્તકાલય અને ગ્રાન વધારનારા નકશાઓ આપણા અખાડામાં હોવા જ જોઈએ. વ્યાયામશિક્ષક પામે શરીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્યશાસ્ત્રની વ્યાયામશાસ્ત્રના જેટલી જ યોગ્યતા તાલીમ મેળવી શકે છે. એવો તાલીમજ્ઞ વ્યાયામશિક્ષક અખાડામાં આવતા જુવાનોને શરીર-વ્યાયામ ઉપગત જરૂરી એવી બધી બાજુઓમાં

સાચો રસ પેદા કરાવી શકે. આપણો જુવાન અખાડાની જડ શારીરિક તાલીમ જ માત્ર મેળવે, તે દિવસે આજે નથી રહ્યા. આપણે તો શરીરને જેટલું સ્ફૂર્તિમાન બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલી જ સ્ફૂર્તિમાન બુદ્ધિને પણ ઇચ્છીએ છીએ. આજે શરીરવિકાસ અને બુદ્ધિવિકાસને ક્યાંએ મેળ નથી. એ મેળ બિંદો કરવામાં અને શરીરવિકાસ તથા બુદ્ધિના વિકાસની સમતુલ્યતા જાળવવાનું કામ કરવામાં આપણા અખાડાઓ સાચું દિશાદર્શન કરાવી શકે તેમ છે. એ દિશાદર્શનનું કામ શાસ્ત્રીય રૂપે ચાલતા અખાડામાં સાચો વ્યાયામ-શિક્ષક કરી શકે. આજથી શરૂ કરીએ છીએ તેવી વ્યાયામશાળા, તે પણ આવી જ તાલીમનું એક અંગ છે. આપણામાં આવેલી નમ્રતિ આવી વ્યાયામશાળાઓ ઉપરાંત જરૂરી એવો બધો કામ ધીમે ધીમે હાથ પરવામાં જરૂરી મદદ અવશ્ય કરશે.

આપણા શરીર ઉપર મનની કેટલી અસર થાય છે, તે પૂરેપૂરી રીતે સમજવાનું આપણે હજી બાકી છે. આપણા અખાડાઓમાં મનની અભ્યાસીઓની મદદ લેવા તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ હજી એવાયું નથી. અખાડામાં કસરત માટે આવતા તેમજ રમત માટે આવતા જુવાનોની શારીરિક તપાસ અચૂક કરવામાં આવે છે. એ શારીરિક તપાસના પરિણામે દેખાય છે કે જેટલાં જુવાનોનાં શરીરો ગમે તેટલો વ્યાયામ આપ્યા છતાં ધાર્પ પ્રમાણે સુધરી શકતાં નથી. શરીરમાં દેખાય તેવો કોઈક રોગ ન હોય, અને શરીરનાં તમામ અવયવો પોતપોતાનું કામ કરી શકતાં હોય તો પણ અંગમાં સ્ફૂર્તિ આવે નહિ, અને કામ કરતી વખતે શરીર પાથું પડ્યા કરે, તેવા દાખલાઓ આપણને ઘણા જોવા મળે છે. આ પરિસ્થિતિનો આપણે હવે વિચાર કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આમ સામાન્ય બને છે? નીરાગી શરીર, જરૂરનેજો વ્યાયામ, અને સારો જોશક મળતાં હોય છતાં, જુવાનોનાં શરીરો આકર્ષક ન બને, તેની પાછળનાં કારણોમાં બીજાં વિના તેનો ઉપાય આપણને હાથ લાગે નહિ. અખાડામાં અવના જુવાનનું ગન જેટલીએ ચિંતાઓથી યેરાયેલું રહેવું હોય છે. આ ચિંતાઓ

યાની હોય છે, તે બાથુનું જરૂરનું છે. અખાડામાં કસરત કરીને મનને ઉલ્લાસમાં રાખવા મથતો જુવાન, તેમજ રમતો રમીને કેટલીએ છૂપી માનસિક વેદનાઓને ભૂલી જવા પ્રયત્ન કરતો જુવાન હંમેશાં આપણી પાસે ખડો હોય છે. એની એ વેદનાઓ કંઈ છે? અખાડા સિવાય બીજા કોઈ ઠેકાણેથી એ કેમ ઉલ્લાસ મેળવી શકતો નથી? આ અને આવા પ્રશ્નો અત્યાર સુધી આપણે વિચાર્યા નથી.

આપણા ધરોમાં બાળક નાનપણથી મોટું થાય છે, ત્યાંસુધીમાં તેના ઉપર ઘણાએ સંસ્કારો પડે છે. મન ઉપર પડતા આ સંસ્કારો એના શરીર ઉપર ઘણી ખરાબ અસર કરતા હોય છે. સામાન્ય દષ્ટાન્ત તરીકે આપણે બાળના માતૃપિતાની ટોકણીને લખ્યે. બાળક નાનું હોય, અણસમજુ હોય, એમ છતાંયે એને ટોક ટોક કરવાની કુટેવ ધરના વડીલોને હોય છે. એ બાળક રમતું, ફૂટતું હોય ત્યારે પણ ટોક, ખાતુખીતું હોય ત્યારે પણ ટોક, અને બેઠું વાંચતું હોય ત્યારે પણ ટોક. ટોકણી આપણાં ધરોનો સર્વસામાન્ય રોગ ઘણું પડ્યો છે. બાળકનાં શરીરને સુધારવા માટે પણ આ ટોકણી-શાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આપણાં કેટલાંએ બાળકો સુવાવરમાં આવ્યા હોય ત્યાંસુધી ખવાપીવાની બાબતમાં અસંયમ રાખતાં હોય છે તેમજ શરીરને વ્યાયામ કે રમતની જરૂર છે તેમ માનતા છતાં એના તરફ બેદરકાર તથા બાળસુ રહેતાં હોય છે. એનાં કારણોમાં એક સાથી મોટું કારણ વડીલોની આ પ્રકારની ટોકણીને પણ સમજો. ગરીબ માઆપનાં છોકરાં ખાઉધરાં હોય છે, તેના કરતાં ઘણાં વધારે ખાઉધરાં પૈસાદાર માતૃપિતાનાં હોય છે, એ આપણા સૌ કોઇનો અનુભવ હોય છે. આનું કારણ, તેમને જીવન જીવતી વખતે વારંવાર કેમ જીવતું, કેવી રીતે જીવતું તે બાબતમાં વારંવાર ટોક્યા જ કરવામાં આવતાં હોય છે. અખાડાનો પણ એ અનુભવ છે કે પૈસાદાર કુટુંબોમાંથી આવતાં બાળકો શરીરે માયકાંગડાં અને હોજરી, કેડસાં, મળાચપ જેવા અગત્યના અવયવોને વિરૂત કરીને આવેલાં હોય છે. દુઃખની વાન તો

એ છે કે તેમ યવા પછી પણ વડીલો ટોકણી કરવાના કામને અટકાવતાં નથી. શરીર સુધારવા માટે ફરી પાછી ટોકણી વધારે ઉચિત્તાથી શરૂ રહેતી હોય છે. વ્યાયામશાળાના સંચાલકોનો એ પણ અનુભવ છે કે પોતાના જુવાન દોકરાનાં શરીરો સુધારવા માટે ગમે તે ઉપાયો હાય ધરવા માટે માતૃપિતાની વિનંતીઓ આવ્યા જ કરે છે. અજ્ઞાન માળાપ અખાડામાં જવાથી નુકસાન થશે, એમ કહીને પોતાનાં છોકરાઓને ટોક્યાં જ કરતાં હોય છે, તો શિક્ષિત માળાપ અખાડામાં જઈને શું શું કરવું અને શું શું ન કરવું તે બાબતમાં છોકરાંઓને ટોક્યાં કરતા હોય છે. આ ટોકણીની અસર મન ઉપર એટલી બધી થાય છે કે જુવાન છોકરો નિરાશા અનુભવે છે અને મુઠવણમાં પડે છે. અખાડામાં જઈને મરણિયા માફક વ્યાયામનું કામ શરૂ કરે છે ખરો, પરંતુ એના મનની મુઠવણ એના શરીરને ભેદ્યે તે રીતે વિકસવા દેતી જ નથી. આ મુઠવણ અખાડાના સંચાલકોએ પારખવી ભેદ્યે અને અખાડામાં આવતા દરેક વિદ્યાર્થીને એ મુઠવણ દાખવામાં પહેલેથી જ મદદ કરવી ભેદ્યે. ત્યાંસુધી મન હળવું અને નિર્મળ ન થાય ત્યાંસુધી શરીર નિર્મળ થવાનું નથી અને વ્યાયામના પરિણામે જે હળવાપણું અનુભવાય છે, તે જુવાન છોકરો અનુભવવાનો નહિ.

મનની શરીર ઉપર થતી અસરનો આ વિચાર કરતી વખતે એક અત્યંત સુવાચક પ્રશ્નને ઊડવાની જરૂર જણાય છે. આ પ્રશ્ન જુવાનના જાતીય પ્રશ્નો છે. આપણા સમાજમાં પ્રવર્તી રહેલા અજ્ઞાનને કારણે તેમજ જાતીય પ્રશ્નો તરફ સેંકડો વર્ગોથી સેવાતી આવતી સૂગને કારણે જુવાનનું જાતીય જીવન દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે વિકૃત થતું જાય છે. એ વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થતી મુઠવણમાં એને કોઈ સહાયક મળતું નથી. માળાપ નરકનાં એનાં દાર છેકળ બંધ હોય છે. મુઠવણોનો હિંદલ લાવવા માટે માળાપ તરફ લગવા જતાં એને સામા ધક્કા જ મળે છે. પોતાના સમવયસ્ક મિત્રો પોતાના જેટલાજ અંધકારમાં રૂબેવા હોય છે. શાળાના શિક્ષકો તેમજ કોલેજના અધ્યાપકો પાસેથી

આજ દિન મુધી તો એને કશુંજ માર્ગશર્શન મળ્યું નથી. શિક્ષક-અધ્યાપક હવે જાગૃત થયા છે ખરો; પરંતુ અખ્યાતા સંસ્થાઓ આ દિશામાં જે અનુકૂળતાથી કામ કરી શકે, તે અનુકૂળતા બીજાને એટલી મળવા સંભવ છે. હમણા હમણાથી એમ પણ જાણવા મળે છે કે જાતીય રોગોથી પીડાતો જુવાન બીજો કોઈ માર્ગ નહિ મળવાથી અખ્યાતનું શરણ લેતો હોય છે. અખ્યાતના જીવન શરીરની તાલીમ દ્વારા એવા રોગોમાંથી મુક્ત થવા એ સ્વપ્નાં એવોતો હોય છે. જાતીય રોગોના મૂળમાં મોટા ભાગનું અજ્ઞાન અને મનની નિર્બળતા હોય છે. આપણા અખ્યાતો અજ્ઞાનને દૂર ન કરે અને મનની નિર્બળતામાંથી જુવાનને બચાવવા માટે માનસિક મુશ્કેલીઓના વૈજ્ઞાનિક વિચાર કરીને તેના ઉપાય ન કરે, ત્યાંમુધી એવા રોગોમાંથી જુવાન મુક્ત થઈ શકવાનો નથી. ઘણી વખત તો વધારે પડતો વ્યાયામ એના શરીરને નુકસાન કરે છે. ઘણી વખત તો યોગ્ય વ્યાયામ અને યોગ્ય ખોરાકને કારણે એના શરીરમાં જમા થતું ચેતન નકામું વેડફાઈ જતું હોય છે. આ તરફ આપણા અખ્યાતના સંસ્થાઓ જાગૃત નહિ થાય તો અખ્યાત તરફ એક પ્રકારની ઉદાસીનતા જુવાનોના મનમાં જાલી થતા વાર નહિ લાગે. શરીરના વિકાસ અને આરોગ્ય ઉપર ગોંટ મારી રહેલ આપણો સમાજ આવી ઉદાસીનતા એવે તો ભારે મોટી નુકસાની વેઠે. આવી ઉદાસીનતાના બીજા છૂટા જવાયા વેરાવા માંડ્યાં છે, એમ પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. બીજા બાજુ વ્યાયામપ્રવૃત્તિની ભરતી પણ ખૂબ ચડવા માંડી છે. એ ભરતીનો લાભ લઈને જુવાનોના મનને જીતી લેવાનું કામ આજનો અખ્યાત અચૂક કરી શકે તેમ છે.

જુવાન જાતીય દોષોમાં પીડાય છે, તેમ કહેવાનો મારો અર્થ એ છે કે તે નાની મોટી કુટુંબોમાં પડેલો હોય છે. જાતીય વૃત્તિ કેટલી બધી બળવાન છે, તે આપણે મોં કાઢી જાણીએ છીએ. આપણા સમાજની ધારે એ પ્રવૃત્તિને પરાણે પણ સ્થાવરી પડે છે. એવી રીતે સ્થાવરતાની શક્તિ જુવાન પામે નથી તેથી આવી દમનની ક્રિયા સ્વેચ્છાથી એ

કરી શકતો નથી. એની બળવાન વૃત્તિઓને બીજા સંસ્કારી માર્ગે વાળવા માટે એને કશો જ અવકાશ મળતો નથી. આવે પરિણામે છૂપી રીતે એ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા, જુવાન હમેશા પ્રયત્ન કરતો હોય છે. એક તરફથી આવા છૂપા પ્રયત્નો તેનું હૃદય દણી લે છે, અને બીજા તરફથી પોતે શરૂ કરેલો વ્યાયામનો ક્રમ એની પામે વધારે પડતી શક્તિની અગેષ્ટા રાખે છે. આ શક્તિ-અશક્તિનો મેળ ક્યાંએ મળતો નથી. જુવાન ગભરાય છે, અને મુઝાય છે. આવા દેટાકડીના પ્રસંગોને અખ્યાતના સંસ્થાઓએ હાથ ધરવા જોઈએ. જુવાનની મુશ્કેલીની પાછળ એનું અજ્ઞાન, ખોટું દમન અને માનસિક બળની ખામી ગહેલાં હોય છે. શરીર-શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી એનું અજ્ઞાન ટાળી શકાય. દેહની અંદર ગહેલા શિન્નશિન્ન અવયવોની ગચ્ચના, એ અવયવોનાં કર્તવ્યો, એ અવયવોનો એક બીજા સાથેનો સબંધ, એ બધાની સમગ્ર શરીરના વિકાસ ઉપર થતી અસર, એનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જુવાનને આપીને અજ્ઞાનમાંથી ઉપજતી મુશ્કેલી ટાળી શકાય. નકામો ભય અને સામાજિક નીતિના કારણે જુવાનનું ખોટું દમન થાય છે. શરીરના ધર્મમાંથી મુક્ત થનાર મનુષ્ય પોતાના જ શરીરને કેટલું નુકસાન કરે છે, તેનો સાચો ખ્યાલ મેળવવાની અમલ ઉપર ભાર મૂકીને જુવાનને એ દમનમાંથી મુક્ત કરી શકાય. દમનની પરિણામે વિકૃત થયેલી વૃત્તિઓને મોક્ષણી મૂકવા માટે જરૂરી એવા અવકાશો એને મળે અને કુદરતી જીવન જીવવાના કારણે મોટા દમનમાંથી બચી, જય તેટલું કામ અખ્યાત જરૂરી કરી શકે. માનસિક નિર્બળતા ટાળવા માટે તો શિક્ષક વિદ્યાર્થી વચ્ચે પ્રેમ અને વિશ્વાસના વાતાવરણની જરૂર રહે છે પ્રેમ અને વિશ્વાસનું આપણું વાતાવરણ જુવાનને નથી ધરમાંથી મળતું કે નથી સાળામાંથી મળતું. આની સ્થાનથી પરિચિત વ્યાયામશિક્ષક ધારે તો ટાળી શકે છે. જુવાનના શરીરના નાના મોટા પ્રશ્નો તેના અંગે અંગના વિકાસનો વાતો અને માનસિક પ્રાપ્તિઓ ઉપર પ્રેમભર્યા વાર્તાવાપ કરી કગાવોને વ્યાયામશિક્ષક જુવાનોનો વિશ્વાસ સપાદન કરી શકે. એ વિશ્વાસ

સમાંથી જીવાનના મનની અદ્ભુત શક્તિ એને જ્ઞેવા મળશે. એ દર્શન કરીને જીવાનના મનની મુંઝવણને ટાળવી મુશ્કેલ નહિ પડે. આ કામ અખાડાને માટે નહિ ગણી શકાય. નિયોવાધ જતા જીવાનના શરીરને અરોગ્ય માર્ગેથી વાળી લઈ સાચા માર્ગ ઉપર ખૂંટી દેવું અને તેના વિકાસને મદદ કરવી, તે અખાડાનું કામ છે જ.

પરંતુ એક મોટી લાલ બતી ધર્મા વિના મારાથો રહેવાય નહિ. જીવાન સાથે આવું કામ કરવા માટે શિક્ષકને બારે મોટા અધિકારની જરૂર રહે છે. એ અધિકાર સહેલાઈથી મેળવી શકાનો નથી. એ અધિકાર મેળવવા માટે તો ધર્મશુરના ઉચ્ચ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ જોઈએ ઉઠાવવી પડે. અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ પણ શિક્ષક આ કામ હાથ ધરી શકે નહિ. તે અધિકાર આને પ્રાપ્ત થયો ન હોય તો, પ્રાપ્ત કરવા માટે આયામ-શિક્ષકો ઉદ્બુદ્ધ થાય, તેવી આશા વધારે પડતી નથી.

અખાડામાં આયામ માટે કે રમતગમન માટે આવતો જીવાન, મિત્રોને શોધતો હોય છે અને મિત્ર મેળવતો પણ હોય છે, એ વાત આપણા કોઈથી અજાણી નથી. આ મૈત્રી આગળના જમાનાનો એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન યદ્ય પડી છે. એ મૈત્રી વડે જીવાનનું મન વધારે વિચ્છેદ બનાવી જીવાનને ઉચ્ચ ગતિએ પહોંચાડી શકાય છે. એજ મૈત્રી જીવાનને માટે વિષ સમાન પણ યદ્ય પડી છે. અખાડામાં આવીને શરીરના પ્રશ્નને એક બાજુ રાખી દઈ, મૈત્રીના અનેક વિધવિધ પ્રશ્નો ચર્ચતા જીવાનોને આને આપણે જોઈએ છીએ. આપણું કમનસીબ છે કે આજનો વડીલ અને આજનો શિક્ષક પોતાની જીવાનીના દિવસો તો બુઝી ગયો છે જ; પરંતુ સાથે સાથે આ જમાનાની જીવાનીને એળખવા પનું અસમર્થ છે. જીવાન મિત્ર કરે છે. એવા મિત્ર કરવા પાછળ એની ભુદ્ધિ કામ કરે છે, એવા કરતાં ઘણું વધારે કામ એની લાગણી કરે છે. લાગણીવશ કાર્યપત્ર એક જીવાનને એ પોતાનો મિત્ર બનાવે છે. પછી તો આ મૈત્રી એક બીજા ઉપર કેવા પ્રકારની અસરો પાડે છે, એ જાણવા માટે જીવાનના મનનો દરિયો જ ટાળવો પડે. આ મૈત્રીની મન ઉપર થતી અસર જીવાનના શરીરને કતિ

બદલાવે છે, અને કતિ અસ્વસ્થ કરી મૂકે છે. અખાડાનો આયામશિક્ષક જીવાનીની આ મૈત્રીને બરાબર પીછાતી ન લે, તો એનું ઘણું કામ માર્યું જાય. આ મૈત્રી મનને અસ્વસ્થ કરી મૂકીને જીવાનના શરીર ઉપર ઘણી ખરાબ અસર કરે છે. અખાડો વિકાસનું સ્વયં મટીને મિત્રોના તોફાન-તકરારોનો અખાડો બની રહે છે. આને સાગએ સમાજમાં વ્યક્તિવાદનું એક વધનું જાય છે, તેનું વખતે વ્યક્તિવાદમાંથી આપણા જીવાનિયાને મમદિવાદ તરફ લાઈ જવાનો આ એક મુદ્દર મોડો છે. અખાડા ઉપર એકલા થતા જીવાનિયાઓ વ્યક્તિને અને વ્યક્તિવાદને બૂંચી જઈ સમુદાયને અને સમુદાયરૂઢિને પોપે, તે માટે ખૂબ કાળજી રખાવી જોઈએ. જીવાનીની મૈત્રી, સળગ મિત્રોનાં ટોળાં લીધાં કરે તો, અખાડા દ્વારા આપણે એક એવું મુદ્દર કામ કરી શકીએ કે જે કામ આખા સમાજને ઉપકારક યદ્ય પડે.

આપણું શરીર આને આપણા અખાડાને મોંપાયાં છે. અખાડાઓ શરીરને સાત કરવા માટે જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છે, તેમાંથી એક પ્રવૃત્તિ તરફ તાર્ત્વિક દૃષ્ટિથી મારા વિચારો હું ન જાણું તો મારી જાનને હું વફાદાર ન ગણાઉં. આ વિચાર તે આપણા અખાડાઓમાં ચાલી રહેલી દરીદ્રાઈની પ્રવૃત્તિનો છે. દરીદ્રાઈની સરખામણીમાં સહકારપ્રવૃત્તિ અનેક રીતે એક છે, તેમાં એ મન છેજ નહિ. સહકારપ્રવૃત્તિનો શોધ થાય, એટલે તેમાંથી દરીદ્રાઈની વિકૃત વૃત્તિ જન્મે છે. આગળ ધપાવવાના બાના હેતુ આને આપણે આ પ્રવૃત્તિને પોષી રહ્યા છીએ. દરીદ્રાઈનું નાનકડું તત્ત્વ પણ કોઈપણ પ્રકારનો વિશ્વાસ સાધવામાં સદા-ચમૂત યદ્ય પડે જ નહિ, એવું માઈ દંડ મંતવ્ય છે. આ મંતવ્ય અહીં પ્રગટ કરતાં મને સંકોચ નથી થતો. હું સમજું છું કે દરીદ્રાઈના તત્ત્વ વિના અખાડાઓ આજે રહી શકે તેમ નથી. હું બરાબર જાણું છું કે રમતગમનની અને કસરતની 'દરીદ્રાઈ'ઓ આપણા આગળના અખાડાનું પ્રધાન લક્ષ્ય છે; છતાંય મારો દંડ વિશ્વાસ છે કે એ જ આપણા અખાડાઓ દરીદ્રાઈનાં તત્ત્વોનો નાશ કરીને સહકારના તત્ત્વને એક દિવસ પોષવાના છે. આને આપણે

છે કે છુદ્ધિ-મનનાં કન્નેડાં મરી જશે, અને શરીરનાં કન્નેડાં વધી જશે. આ સ્થિતિ બહુ ભયંકર છે. જે શહેર છોડવાઓ માટે અખાડો ઊભો કરે, તેની અચૂક ફરજ છે કે છોડરીઓ માટે પણ અખાડો ઊભો કરે. આપણા શહેરમાં જે સુંદર અખાડાઓ ચાલે છે. હજુ પણ વધારે ઊભા ચાલે તો વાંધો નથી; પરંતુ બહેનો માટેના અખાડો આપણે ઊભો ન કરીએ, ત્યાંસુધી આપણે જાપી શકીએ નહિ. બહેનો માટેના અખાડાનો અભાવ એ આપણા શહેરની ન નિભાવી શકાય તેવી ખામી ગણાવી જાય છે. આપણા શહેરનાં શિક્ષિત નરનારીઓ એ દિશામાં વહેલી જાગૃત યાઓ, એવી મારી માર્યના છે, મિત્રો, આપણા શરીર સંબંધે મોક્ષતાં

મેં ધણું વિસ્તારથી કરી નાખ્યું છે. આખા વ્યાખ્યાનમાં વ્યાયામશાળા કેન્દ્રસ્થાને રહી છે, એનું કારણ એ છે કે આપણાં બગડેલાં શરીરને સુધારવાનું, નીરાંગી શરીરને સુદૃઢ કરવાનું, નીરાંગી મનને પ્રોત્સાહન આપવાનું અને શરીર-મનનો મેળ મેળવવાનું ક્રમ કોષ્ટકપણ સંસ્થા કરી શકે તેમ હોય તો તે ધણે મોટે ભાગે આપણી વ્યાયામશાળાઓ જ છે. વ્યાખ્યાનમાં દર્શવેલા જે જે વિચારો આપને ગળે ઊતરી જતા હોય, તે બધાંયનો અમલ કરવા તરફ આપણે સજ્જ થઈ શકીશ તો હું મારી જાનને ધન્ય માનીશ.*

* શ્રી. દરજાણે આપેલું એક નવેર વ્યાખ્યાન

કળનિયાત

હું મણાં હમણાં ઝાડો કળન ધવાની ફરિયાદ દિ'માં સેંકેડે એવી મનુષ્યો તરફથી દરવામાં આવે છે. આ રોગ જેને ન હોય, તેવી વ્યક્તિઓની સંખ્યા બહુજ અધ્ધ મળવાની. આ રોગની ઉત્પત્તિ પાચનક્રિયાની ખામીને લીધે થાય છે. જે મનુષ્યોને આ રોગ થાય છે, એનો મળ આંતરડાઓમાં જ સદી જાય છે અને ત્યાં અસંખ્ય બારીક જંતુઓ ઉત્પન્ન થઈ પડે છે. આ જંતુઓ લોહી મારફત આખા શરીરમાં વહેંચીને અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે.

હજુ તો ખાવેલા ખોરાક સારી રીતે પચે નથી દોતો ત્યાંજ બીજો ખોરાક ખાવામાં આવે, એટલે મળ આંતરડામાં એકઠો થઈ જાય છે અને પરિણામે ઝાડો કળન થઈ જાય છે. ઝાડે ભાગે તાવ વગેરેની બિમારીમાં પણ આજ રોગ કારણભૂત હોય છે. આજકાલ કેટલાયે મનુષ્યોને ધાતુ-વિચ્છેદ ફરિયાદો હોય છે. એવી દાહનમાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં ધાતુનો ક્ષય થવાને કારણે શરીરમાંની ગરમી ઓછી થતી ચાલે છે. એનું પરિણામ એ આવે

છે કે પાચનક્રિયા સારી રીતે થતી નથી અને આવા મનુષ્યોને કળનિયાત અને માયાના દુખાવાની ફરિયાદ હમણેને માટે ચાલુજ હોય છે; અને ધાતુરોગવાળા મનુષ્યોને કળનિયાતની કાલ્પ્ય ફરિયાદ હોય છે, એનું કારણ આજ હોય છે. જેઓને ખાનપાન નિયમ પ્રમાણે નથી ચાલ શકતાં તેઓ પણ આ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. મગજનું કામ પુષ્કળ કરવાને કારણે શરીરમાંનું લોહી વધુ પ્રમાણમાં મગજ તરફ વહી જાય છે, અને ત્યાંજ મગજના પોષણમાં તે લોહી ખપી જાય છે. આમ થવાને લીધે આંતરડાઓને પૂરતું લોહી નથી મળતું અને તેથી અપચાનો રોગ થવા પામે છે. અત્યંત ચિંતા શોક, ભય, ક્રોધ અને એવા બીજા વેગો થવાને કારણે પણ લોહી મગજ તરફ વધી જાય છે; અને તેથી પાચનશક્તિ કમ થવાને લીધે આખરે અપચો અને કળનિયાત થઈ જાય છે. વધુ ખાવાને કારણે પણ ઝાડો કળન થઈ જાય છે. બહુ લુચ્ચાં દાહનારી દવાઓનું મેવન પણ આ રોગની ઉત્પત્તિમાં ઘણી મદદ કરે છે, કલેન્નના વિદારને કારણે

પ્રાથમિક ભૂમિકા ઉપર ધીએ. આપણા જ પ્રયાસોથી આપણે એમાંથી બહાર આવવાના છીએ. હરકોઈ પ્રકારની હરીફાઈ વ્યક્તિના જીવનમાં ઊંડે રહે છે, અને સમૂહજીવનને કુલુપિત કરે છે. અખ્યાતમાં જે હરીફાઈઓ ચાલી રહી છે, તે હરીફાઈના અંતમાં જીવાનતા માનસમાં પ્રવેશવાનો પ્રયત્ન વ્યાપાર-શિક્ષક કરશે, તો એને મારા કથનનું સત્ય સમજાશે. હરીફાઈ પૂરી થયા પછી જીવનનાર પોતાના સંબંધમાં એકત્વના જે ખોટા ખ્યાલો બાંધે છે, અને દારનારને પોતાથી ઊંચરતો ગણે છે, એ નુકસાન એના માટે એણું નથી. પોતાની શક્તિ-એનાં હોય એના કરતાં પણ ધણું વધારે માપ એ બાંધે છે. એ પ્રકારનું મિથ્યાભિમાન તેના મનમાં પ્રવેશે છે. મિથ્યાભિમાની મન અનેકોનો પરાજય કરવાની વૃત્તિ સેવે છે. જે જીવાન દારે છે, તેને નિરાશનો અને નિશ્વસાદનો વળી પાર જ રહેતો નથી. ક્રોધ પોતાની જાનને હાનિ કરી ગણી આગળ વધવાની પ્રવૃત્તિને બંધ કરે છે અને ક્રોધ નિશ્વસાદમાંથી મરણિયા વૃત્તિ બીજી વેરઝેરનાં સાધનો વડે બીજાને મહાત કરવાની છપી પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે. જન્મે પશ્ચે ભયંકર નુકસાન કરનારી આવી હરીફાઈ એક દિવસ આપણે તજી જઈ પડી. આપણા શરીરને અને એના વિકાસને આ તત્ત્વમાંથી નીપજતાં અનિષ્ટ પરિણામો સાથે ધણું નિકટનો સંબંધ છે.

આપણા અખ્યાતઓ શરીરને સાફ કરીને અને શરીર ઉપર ધણી મોટા કાણુ ધરાવનાર ચિત્તને નિર્જળ રાખવાના પ્રયત્નો કરીને સમાજના શરીરને મુદ્દ જતાવવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેને વખતે જીવાનના શરીરની અંદર અઘાતને લીધે કે નિર્જળતાને લીધે પેસી ગયેલા ગુમ રોગો તરફ અખ્યાતના સંચાલકોનું ધ્યાન ખેંચવાની કું મારી ફરજ સમાજનું છે. આ ગુમ રોગો કયા કયા છે અને કેટલી ભયંકર અસર સમાજના શરીર ઉપર કરે છે, એની વિગતોમાં જીવનવાન આ રચના નથી; પરંતુ એટલી સૂચના કરવાનું મને બ્યાનબી લાગે છે કે દરેક વ્યાપારમણા પાસે એક નિષ્ક્રિય દાકતરની સલાહ હંમેશાં હોવી જ જોઈએ. એ દાકતર જીવાનના શરીરને અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ કસરતોનો નિર્દેશ કરશે, તેની સાથે જ જીવાનને ક્ષમતા ગુમ રોગોના નિવારણ તરફ વ્યાપારશિક્ષકનું ધ્યાન ખેંચી તેને તે દિશામાં પણ મદદ કરશે. અખ્યાતને નિષ્ક્રિય દાકતરની જરૂર તો એટલી બધી છે કે દાકતરની સલાહ વિના અખ્યાતનો કાર્યક્રમ ચલાવવામાં ભારે મોટું જોખમ રહેલું છે, એમ પણ કેટલીક વખત પ્રતીત થાય છે. નિર્જળ ફેફસાંવાળો કે નિર્જળ હૃદયવાળો વિદ્યાર્થી કસરત કરવામાં બૂલ કરી નાંખે તો તેને કેવું નુકસાન થાય અને હૃદય કે ફેફસાંને મજબૂત કરવા માટે કેવી કસરત કરાવવી પડે, તેનું જ્ઞાન વ્યાપારમણા માટે આવશ્યક હોય છે. દાકતરની સલાહ વિના આપણે કંઈ એવી બૂલ કરી ખેસીએ નહિ, તે માટે જનજીવ રહેવાની જરૂર છે.

માફ વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરું તે પહેલાં એક અગત્યના મુદ્દા તરફ સૌ ધાન્યનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. આપણી આજની અખ્યાતની પ્રવૃત્તિમાં કન્યાઓ માટે હજી સુધી કશો જ વચ્ચાર કરવામાં આવ્યો નથી. સમાજનાં ખરાબ થતાં જતાં શરીરનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જાણે કે પુરૂષોનો જ વિચાર કરવાનો હોય એવી આપણી મનોદશા હજી પણ રહેલી છે, એ દુઃખની વાત છે. સમાજના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કરવું હોય, તો માતાના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કર્યા વિના કદી ચાલશે જ નહિ. પહેલવાન પિતા અને માવકાંગલી માતાથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકો સમાજ માટે કંઈક કરે જાનશે. આજે તો ઉછેરનો આપણો આખો ખ્યાલ બદલાઈ ગયો છે. એ ઉછેર હાકરા, છોકરી માટે એક જ સિદ્ધાન્ત ઉપર થયો થઈ છે. એના વ્યવહારો ભિન્ન હોય તેમાં કશો જ વાંધો નથી; પરંતુ સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ વ્યાપારમનો પ્રબંધ હાકરા, છોકરી માટે એક સરખો થયો જોઈશે. આપણા સમાજમાં જીવિતાં અને મનનાં કલેષો છે જ. આપણા દેશની આબોધવાને કારણે તેમજ કુદરતની કૃપાને કારણે શરીરનાં કલેષો ઓછાં દનાં, તે હવે આપણી જ ભૂલોને લીધે વધવા લાગ્યાં છે. મને તો લાગ રહે

માફ વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરું તે પહેલાં એક અગત્યના મુદ્દા તરફ સૌ ધાન્યનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. આપણી આજની અખ્યાતની પ્રવૃત્તિમાં કન્યાઓ માટે હજી સુધી કશો જ વચ્ચાર કરવામાં આવ્યો નથી. સમાજનાં ખરાબ થતાં જતાં શરીરનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જાણે કે પુરૂષોનો જ વિચાર કરવાનો હોય એવી આપણી મનોદશા હજી પણ રહેલી છે, એ દુઃખની વાત છે. સમાજના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કરવું હોય, તો માતાના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કર્યા વિના કદી ચાલશે જ નહિ. પહેલવાન પિતા અને માવકાંગલી માતાથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકો સમાજ માટે કંઈક કરે જાનશે. આજે તો ઉછેરનો આપણો આખો ખ્યાલ બદલાઈ ગયો છે. એ ઉછેર હાકરા, છોકરી માટે એક જ સિદ્ધાન્ત ઉપર થયો થઈ છે. એના વ્યવહારો ભિન્ન હોય તેમાં કશો જ વાંધો નથી; પરંતુ સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ વ્યાપારમનો પ્રબંધ હાકરા, છોકરી માટે એક સરખો થયો જોઈશે. આપણા સમાજમાં જીવિતાં અને મનનાં કલેષો છે જ. આપણા દેશની આબોધવાને કારણે તેમજ કુદરતની કૃપાને કારણે શરીરનાં કલેષો ઓછાં દનાં, તે હવે આપણી જ ભૂલોને લીધે વધવા લાગ્યાં છે. મને તો લાગ રહે

છે કે છુદ્ધિ-મનનાં કળેડાં મરી જશે. અને શરીરનાં કળેડાં વધી જશે. આ રિયતિ બહુ લાયકર છે. જે શહેર છોડ્યાઓ માટે અખાડો બિભો કરે, તેની અચૂક ફરજ છે કે છોડ્યાઓ માટે પણ અખાડો બિભો કરે. આપણા શહેરમાં જે સુંદર અખાડાઓ આવે છે. હજુ પણ વધારે બિભા થાય તો વાંધો નથી; પરંતુ બહેનો માટેના અખાડો આપણે બિભો ન કરીએ, ત્યારે સુધી આપણે જાણી શકીએ નહિ. બહેનો માટેના અખાડાનો અભાવ એ આપણા શહેરની ન નિભારી શકાય તેવી ખામી ગણાવી બેઠાએ. આપણા શહેરનાં શિક્ષિત નગનારીઓ એ દિશામાં વહેલાં જાગૃત થાઓ, એવી મારી પ્રાર્થના છે, મિત્રા, આપણા શરીર સંબંધે જોવાતાં

મેં ધણું વિગતારથી કહી નાખ્યું છે. આખા વ્યાખ્યાનમાં વ્યાયામશાળા કેન્દ્રમાંને રહી છે, એનું કારણ એ છે કે આપણાં ગળેડાં શરીરને સુધારવાનું, નીરાગી શરીરને સુદૃઢ કરવાનું, નીરાગી મનને પ્રોત્સાહન આપવાનું અને શરીર-મનનો મેળ મેળવવાનું કામ કોઈપણ સંસ્થા કરી શકે તેમ હોય તો તે ધણે મોટે ભાગે આપણી વ્યાયામશાળાઓ જ છે. વ્યાખ્યાનમાં દર્શાવેલા જે જે વિચારો આપને ગમે બનરી જતા હોય, તે બધાંયનો અમલ કરવા તરફ આપણું લક્ષ્ય જેની શપ્ત થયે તો હું મારી જાનને ધન્ય માનીશ.*

* શ્રી હરનાથએ આપેલું એક ભંડેર વ્યાખ્યાન

કબજિયાત

હું મણાં હમણાં ઝાડો કબજ ધરાવી ફરિયાદ દિંદમાં સેંકેડે એવી મનુષ્યો તરફથી ફરવામાં આવે છે. આ રોગ જોને ન હોય, તેવી વ્યક્તિઓની સંખ્યા બહુજ અલ્પ મળવાની. આ રોગની ઉત્પત્તિ પાચનક્રિયાની ખામીને લીધે થાય છે. જે મનુષ્યોને આ રોગ થાય છે, એનો મળ આંતરડાઓમાં જ સડી જાય છે અને ત્યાં અસંખ્ય બારીક જંતુઓ ઉત્પત્તિ થઈ પડે છે. આ જંતુઓ લોહી મારફત આખા શરીરમાં પહોંચીને અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે.

દજ્જો તો ખાધેલો જોરાક સારી રીતે પચ્યો નથી હોતો ત્યાંજ બીજાં જોરાક ખાવામાં આવે, એટલે મળ આંતરડામાં એકઠો થઈ જાય છે અને પરિણામે ઝાડો કબજ થઈ જાય છે. ઝાડે ભાગે તાવ વગેરેની બિમારીમાં પણ આજ રોગ કારણભૂત હોય છે. આજકાલ કેટલાયે મનુષ્યોને ધાતુ-વિપયક ફરિયાદો હોય છે. એવી દાલનમાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં ધાતુનો ક્ષય થવાને કારણે શરીરમાંની ગરમી એકઠી થતી આવે છે, એનું પરિણામ એ આવે

છે કે પાચનક્રિયા સારી રીતે થતી નથી અને આવા મનુષ્યોને કબજિયાત અને માથાના દુખાવાની ફરિયાદ હમેશને માટે ચાલુજ હોય છે; અને ધાતુરોગવાળા મનુષ્યોને કબજિયાતની કાલ્પમ ફરિયાદ હોય છે, એનું કારણ આજ હોય છે. જેઓને ખાનપાન નિયમ પ્રમાણે નથી થઈ શકતાં તેઓ પણ આ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. મગજનું કામ પ્રુક્ત કરવાને કારણે શરીરમાંનું લોહી વધુ પ્રમાણમાં મગજ તરફ વહી જાય છે, અને ત્યાંજ મગજના પોષણમાં તે લોહી ખપી જાય છે. આમ થવાને લીધે આંતરડાઓને પૂરતું લોહી નથી મળતું અને તેથી અપચાનો રોગ થવા પામે છે. અત્યંત ચિંતા શોક, ભય, ક્રોધ અને એવા બીજાં વેગો થવાને કારણે પણ લોહી મગજ તરફ વહી જાય છે; અને તેથી પાચનશક્તિ કમ થવાને લીધે આખરે અપચો અને કબજિયાત થઈ જાય છે. વધુ ખાવાને કારણે પણ ઝાડો કબજ થઈ જાય છે. બહુ જુઝામ લાલનારી દવાઓનું સેવન પણ આ રોગની ઉત્પત્તિમાં ધણી મદદ કરે છે, કબજના વિકારને કારણે

કમેલું પોતાનું કાર્ય સારી રીતે કરી શકતું નથી; અને આમ થતાં તેમાંથી પૂરતું પિત્ત ન નીકળવાને કારણે પાચનશક્તિ સારી રીતે થવા પામતી નથી અને આખરે કબજિયાત થવા પામે છે. હોઝરીમાં ઉત્પન્ન થનારા પાચક રસોમાં કોષ્ટપણ પ્રકારની ખામી થવાને કારણે પણ કબજિયાત થવા પામે છે. આંતરડાં નીચે બેઠેલી જ્યોતે કારણે મધ્યકાર બંધ થઈ જાય છે, અને તેથી પણ મળ પૂર્ણ પ્રમાણમાં બહાર નીકળી શકતો નથી. જે પદાર્થોને પચાવવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે તેમજ બહુ વખત લાગે, તેવા પદાર્થોનું વધુ પ્રમાણમાં સેવન કરવાથી આંતરડાંઓને વધુ મહેનત ભેરી પડે છે; આમ થતાં તે ઝડપથી તેમજ સફળતાપૂર્વક કામ કરી શકતા નથી અને પછી આ રોગ સ્થાપી સ્વરૂપ પકડી લે છે. કોઈ કોઈવાર એનું પણ થવા પામે છે કે વધુ ગરમ અને તીખા તમતમના ઉત્તેજક પદાર્થો ખાવાને લીધે આંતરડાંમાં અસ્વાભાવિક ઉત્તેજક થવા પામે છે અને પછી તે ઉત્તેજક પ્રમાણે આંતરડાંઓને કામ કરવું પડે છે; આને પરિણામે આંતરડાંઓની સ્વાભાવિક શક્તિ નષ્ટ થવા પામે છે; અને અતિ આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમાં જતનતો દાંડક અંશ મિશ્ર થઈ ચૂક્યો હોય છે, તેવું પાણી પીવામાં આવે તો તેને લીધે પણ સખ્ત કબજિયાત થઈ જાય છે. જે શહેરોમાં પાણીના નળો હોય છે, ત્યાં ઝાઝા ભાગે તે નળો સીસાના અનેકા હોય છે. એનો યોગે ધણો અંશ પાણીમાં ભળવા પામે છે; અને જે લોકો આનું પાણી પીએ છે, એઓને કબજિયાત, અપચો, મન્દાગ્નિ વગેરેની ફરિયાદ તેમજ મોડું આવી જવું અને પેશાં સહી જવાં વગેરે રોગ થવા પામે છે; અને જે લોકો પીવાના પાણી તરીકે ઝાઝા ભાગે કૂવાનાં પાણીને ઉપયોગ કરે છે, તેઓને નળનાં પાણી પીનારાઓને કબજિયાતની જેટલી વધુ ફરિયાદ હોય છે, તેટલી કદી હોતી નથી. આ, કાફી વગેરેનું વધુ પ્રમાણમાં સેવન કરવામાં આવે તો તેથી પણ કબજિયાત, અપચો અને મન્દાગ્નિ જેવા રોગ થઈ જવા પામે છે.

જેને આ રોગ થયો હોય છે, એનું માથું ભારે

રહે છે, માથામાં દુખાવો થવા કરે છે, પેટમાં દુખ્યા કરે છે, અને નાખુશી રહ્યા કરે છે. આજસ, કામમાં ચિત્ત ન ચોટવું, નિર્જળતા, તર્કશક્તિનો નાશ, અબપો, ભોજનમાં અરુચિ, અને મૂત્રાશયમાં દર્દ થવું, એ વગેરેનું પણ આજ કારણ હોય છે.

કબજિયાત દૂર કરવા માટે ઉપવાસ એ લાભકારક છે. જે માણસ પોતાની પચાવવાની શક્તિનો ખ્યાલ કર્યા વિના પચવામાં ભારે એવા પદાર્થો ખાવતું દિલ કરે છે, તેણે તેમાંથી પોતાના દિલને નાળી કાણમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવો નોંધ્યો. ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાંના દૂષિત પદાર્થોનો નાશ થાય છે; શરીરનું બળ ધટણું મારૂમ પડે છે છતાં માનસિક બળ પ્રબલ થવા પામે છે અને શરીરમાં સ્ફૂર્તિ અને ઉત્સાહ આવી જાય છે. ઉપવાસ કરવાને લીધે પાચન-રસો વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતા અટકે છે, અને તેથી તે અવધવોને આરામ મળે છે, જે માણસ ઉપવાસ કરે છે, એની ધાતુઓનું પોષણના સ્થાનમાં શોષન થાય છે; અને પરિણામે મળ ખાખ થઈ જાય છે. ઉપવાસના શરૂના બે ત્રણ દિવસો તો જરા તકલીફથી વીતે છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને પરસ્પેવામાં બંધો નેપું મારૂમ પડે છે તેમજ જીભ પર સંદેહ છારી નળેલી લાગે છે; પરંતુ ખરૂં જોતાં એ સમયમાં દૂષિત મળ શ્વાસોચ્છ્વાસ અને પરસ્પેવા મારફત બહાર નીકળતો હોય છે અને શરીરની અંતર્ગત શુદ્ધિ થતી હોય છે. હા, એટલું ખાનમાં રાખવાનું ખરૂં કે વધુ ઉપવાસ કરવા એ પણ નુકસાન કરનાર છે; માટે પોતાની શક્તિની ઉપરવટ થઈ કદીપણ ઉપવાસ કરવા ન નોંધ્યો. તોયે ગરેલ, નિર્જળ અને થોડા લોહિનાળા મનુષ્યને ઉપવાસ ફાયદો કરનાર નથી થતા. આવા મનુષ્યોએ સરલતાથી પચી જાય તેવા પદાર્થો નોંધતા પ્રમાણમાં જ લેવા નોંધ્યો. સવાર-સાંજ સ્વચ્છ હવામાં ફરવું, એ આ રોગમાં વધુ લાભકારક છે. સ્વચ્છ હવાનું સેવન કરવાથી લોહી શુદ્ધ થાય છે, શરીરમાં બળનો વધારો થાય છે અને જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, તેમજ આંતરડાંઓમાં પિત્તનું પ્રમાણ યોગ્ય રીતે થાય છે; તેથી કબજિયાત દૂર થાય છે.

દાંપત્ય-જીવનમાં નરનારીના કાર્યવિભાગ

[લેખક — શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલ]

*

(૧)

આપણે માનવી જીવોએ છીએ, ત્યારે આપણે જીવનધર્મ હોય એ સ્વાભાવિક છે પ્રાણી-માત્રને તેમજ માનવીને પણ આત્મરક્ષણનો તથા વંશવર્ધનનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. માનવી સામાજિક પ્રાણી છે, માટે સમાજના રક્ષણમાં માનવીના એ સ્વાભાવિક ધર્મ સિદ્ધ થાય છે પ્રત્યેક માનવી સમાજને હેતુ અંગ છે, તેથી સમસ્ત સમાજના રક્ષણમાં પ્રત્યેક માનવીનું રક્ષણ છે. ત્યારે આત્મ-રક્ષણને અને વંશવર્ધનને માટે પ્રત્યેક માનવીએ સમાજનું રક્ષણ સાધવું ધટે અને સમાજના રક્ષણને માટે રહેલે અને માને સમાજની સેવા કરવી ધટે. પ્રત્યેક માનવીનો ત્યારે આ ધર્મ રહો.

પણ માનવીમાં નરનારીના સ્વાભાવિક ભતિ-બેદ છે. ત્યારે એ ભતિબેદને અનુકૂળ અને અનુરૂપ નરનારીના સેવાધર્મમાં પણ બેદ ને વિભાજ હોય એ પણ છેકજ સ્વાભાવિક છે આદિ માનવસમાજમાં લગ્નસંસ્થાનો ઉદય થયો નહોતો ત્યારથી એ સેવાવિભાગ સ્વાભાવિક રીતે વિકસવા લાગ્યા હતા, લગ્નસંસ્થાનો ઉદય થયો ત્યારે એ સેવાવિભાગ એકબીજાને સહાયક બન્યા ને સામંજસ્ય પામ્યા.

નરનારી લગ્નમાં જોડાણને દપતી થયા, એ મંદી એક બન્યા. અને એ પ્રાચીન કાળે પણ એ સમાજના નરનારીને સજીવું તે પ્રકારે તેમણે આત્મરક્ષણ અને વંશવર્ધન માટે, સમાજરક્ષણને અર્થે સેવા કરવા મંડિલી. એ કાળે પણ માનવી સમજેલો કે પતિપત્ની લગ્ને તો એક થયા, પણ

બીજી રીતે-શરીર ને બુદ્ધિએ-તો સ્વાભાવિક રીતે જુદા જ છે, એટલે એ બે જુદા સ્વાભાવિક રીતે જ જુદા જુદા કાર્ય કરી શકે. પુરુષમાં બીજધર્મ-જનકધર્મ છે, એટલે એ સ્વતંત્રભાવે સદાસર્વદા બહાર રખડી શકે છે, તેમાં એને બહુ અંતરાય નથી. સ્ત્રીમાં ક્ષેત્રધર્મ છે-જનનીધર્મ છે, એટલે બહાર રખડવામાં એને વારવાર અંતરાય નડે છે, અનેક પ્રતિકૂળતાઓ નડે છે, એટલે એને ઘરમાં ગહેવું અનુકૂળ પડે છે. પુરુષના જેવું સ્ત્રીનું શરીર પણ ખડતલ નથી, એટલે પણ સ્ત્રીને બહાર રખડવા કરતાં ઘેર રહેવું વધારે અનુકૂળ પડતું છે.

આથી સ્ત્રી ઘેર રહી પ્રજનન કરે અને સંતાનસેવા કરે, સાથે સાથે અનુકૂળ હોવાથી મૃદુલ્યવસ્થા પણ કરે, પુરુષ એ સ્ત્રી સંતાન-કુટુંબ-માટે ભરણપોષણની બંધન કરવા બહાર ફરે. એવા સેવાવિભાગ પ્રાચીન કાળે સ્વાભાવિક રીતેજ પડવા લાગ્યા. ભરણપોષણનું મુખ્ય સાધન તે કાળે ખેતી હતું. અને તે સહજ એવાવિભાગે કરીને પ્રાચીન સેક્સન (Saxon) ભાષામાં પતિનું નામ Husbonda, Husbunda (Hus ઘર, bonda બાધી રાખનાર,) પડ્યું; અને એનો અર્થ વિકાસ પામીને 'કરકસર કરનાર' અને 'ખેતી કરનાર' પણ થયો. એ મૂળ શબ્દ વિકાસ પામીને અંગ્રેજીમાં Husband (પતિ) અને Husbandman (ખેતર) શબ્દ થયા છે. તેથી જ રીતે Wife શબ્દ (જ. Weben, અ. Wear, સં. વણ કાંતવું, એ ધાતુ ઉપરથી) થયો છે અને એનો મૂળ અર્થ 'કાંતનારી' છે. પુરુષ ખેતરમાં

એતી કરી અનાજ પકવે, કપાસ પણ પકવે; સ્ત્રી ઘેર રહી કુટુંબને એ અનાજથી જ ભરાડે, એ કપાસને કાંતીને વસ્ત્ર બનાવે. પરિણામે પુરૂષમાં બુદ્ધિબળનો ને શરીરબળનો વિકાસ થતો આવ્યો છે, સ્ત્રીમાં વાત્સલ્યબળનો, સ્નેહબળનો વિકાસ થતો આવ્યો છે. આમ કાળે કરીને બંનેનો વિકાસ જુદો જુદો દિશામાં અને જુદા જુદા પ્રમાણમાં થયો છે. પ્રાચીન કાળથી સર્વે દેશની સર્વે જાતિ-ઓનો સેવાવિભાજનો આ આછો છતિદાસ છે.

અને એમ વિકાસ પામેલા સેવાવિભાજમાં કાંઈ ‘જિન્યુ’ નથી, કાંઈ ‘નીન્યુ’ નથી; બન્ને પોત-પોતાને સ્થાને ઉચ્ચ ને પવિત્ર છે. એક વિના બીજું વધુ છે, નિર્મર્ગક અપૂર્ણ છે, એકબીજાને સંકળ, સાર્થક ને પરિપૂર્ણ બનાવે છે. અને ધર્મમાં અધિકારનો પ્રજ્ઞા તો જાણે થઈ શકતો જ નથી.

પણ પશુમાંથી માનવીનો અવતાર થયો ત્યારથી જ પુરૂષ સ્ત્રી કરતાં શરીરબળથી હોતો, અને તેથી તે સ્ત્રીને દબાવતો આવતો હતો. આથી તેણે પોતાને જિંમો માન્યો, સ્ત્રીને નીચી માની; પોતાની સેવાને મહત્વની માની, સ્ત્રીની સેવાને તુચ્છ માની; વળી એણે સેવામાં અધિકારનાં બીજા વાળ્યાં; સ્ત્રીને પુરૂષના સેવાક્ષેત્રમાં પેસવાનો અધિકાર નથી એમ માન્યું, મનાવ્યું; પરિણામ એ આવ્યું કે પુરૂષ કરે એ સર્વ સેવા-અને પછી તો ધધા-જિંમો, સ્ત્રી કરે એ સર્વ સેવા-ધધા તુચ્છ, પુરૂષ કુટુંબ-નિર્વાહ માટે ધન કમાય માટે સર્વે ગુણ. કાઞ્ચનમા-થવતે એમ મનાવ્યું. પ્રજ્ઞાન જેવી ભાવિ સમાજની ઉત્તમ સેવા પણ સ્ત્રી કરે માટે જ તુચ્છ મનાઈ.

પુરૂષે સમાજમાં આ દુર્ભાગ્ય ખડું કર્યું; પણ સ્ત્રીએ એ વાત માની લીધી તે દિવસે સમાજનું એ દુર્ભાગ્ય પરિપૂર્ણ થયું. સ્ત્રીએ પોતાને પુરૂષની દાબી માની લીધી, પુરૂષની સેવા કરતાં પોતાની સેવાને તુચ્છ માની લીધી. કાળ જતે આ ભ્રમણાનો વિકાસ થતો આવ્યો, અને આ નતન યુગમાં સ્ત્રીજાતિ જાગૃત થઈ બેઠી એટલે એ ભ્રમણા તેને આચાર રૂપે દબાવવા લાગી. સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને

પોતપોતાના સ્થાનમાં ને સેવાક્ષેત્રમાં સમાન છે, એ વાત એ ભૂલી. પુરૂષે તેને નીચી માની છે માટે પોતે નીચી થઈ ગઈ છે એ ભ્રમણાએ તે પુરૂષની સાથે સર્વ ક્ષેત્રમાં સ્પર્ધા કરીને સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા મથી રહી છે, સેવા ભૂલી અધિકારને નાદે ચઢી છે; અનેક પ્રકારે એ પોતાને પરાધીન માની રહી છે ને તેમાંથી તેને આર્થિક પરાધીનતા અતિ ઘણી સાલી રહી છે. બેશક એને પુરૂષે સર્વ વિષયોમાં પરાધીન બનાવી દીધી જ છે, પણ પોતે પુરૂષથી નીચી છે અને પરાધીન છે એ ભ્રમણાએ તેને વધારે નીચી ને પરાધીન બનાવી મૂકી છે. અને વળી પુરૂષના સેવાક્ષેત્રમાં જઈ તેની સ્પર્ધા કરવાથી પોતાને મુક્તિ મળશે એમ માનીને આજે એવી સ્પર્ધા કરી રહી છે; એ એતું ને સમસ્ત સમાજનું દુર્ભાગ્ય છે.

પુરૂષ પોતાને જિંમો માને છે, સ્ત્રીને નીચી માને છે; એટલે તો એ પોતાના જિંમો માનેલા કાર્યક્ષેત્રમાંથી નીકળીને નીચા માનેલા કાર્યક્ષેત્રને અડવામાં પથ લાજ માને છે. મહાત્માજીએ રેડિયાનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો ત્યારે અનેક પુરૂષોએ ‘એ તો સ્ત્રીનું કામ છે’ એમ કહીને રેડિયાને હાથ અડાડવાની સાફ ના પાડેલી; અને મહાત્માજી જેવા સમર્થ ધર્મપુરૂષ ન આવ્યા હોત તો આજે પણ ભાગ્યેજ કાંઈ પુરૂષ રેડિયાને હાથ અડાડતો હોત. પણ સ્ત્રી તો આજે પુરૂષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા દોડી રહી છે, કારણકે એણે પુરૂષને પોતાના કરતાં જિંમો સ્વીકારી લીધો છે એના કાર્યક્ષેત્રમાં પોતાની મુક્તિ માની લીધી છે. સાચી રીતે તો આ દાન્યવૃત્તિમાં જ એની પરાધીનતા છે. એ દાન્યવૃત્તિ (Inferiority Complex) ત્યજવામાં જ એની, એને દારી માની બાંધી રાખનાર પુરૂષની ને સમસ્ત સમાજની મુક્તિ છે.

પુરૂષમાં પણ એવી દાન્યવૃત્તિ નથી એમ નથી, પ્રયત્નોક્તના અનેક આચારવિચારનું અનુકરણ વિનાસમળ્યે દાસલોક કરે છે. અંગ્રેજ પ્રભુઓનાં કાદખાટલૂન ને હેટ આપણા ગરમ દેશને પ્રતિકૂળ

હોવા છતાં અનેક હિંદી દાસો પહેરે છે, એમાં એ દાસ્યવૃત્તિ સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ થાય છે. સેવાને અને અનુકૂળતાને અર્થે સર્વે શ્રદ્ધાધનો તોડવાં એ ઇષ્ટ છે, પણ છોકરાઓ પહેરે છે માટે જ છોકરીઓ પહેરણુ-ચૂરી પહેરે તો એ દાસ્યવૃત્તિ છે. ભવિષ્યમાં કોઈ કાળે બનવા જેવું દેખાતું તો નથી, પણ કદાચ એમ બને કે પુરુષ સ્ત્રીને પોતાના કરતાં ઊંચી માનતો થશે, આજે છે તેથી બહારી જ રીતે સ્ત્રી પુરુષની આદર્શદેવતા થશે, ત્યારે પુરુષ સ્ત્રીના વેશનું અનુકરણ કરીને સાડી-ચરણિયા પહેરતો થશે અને 'પ્રજનન ને વાતસલ્ય ન આવડે એ તે માણસ છે?' એવાં સ્ત્રીનાં મહેણાં ખાતો થશે! પણ એ દાસ્યવૃત્તિથી પુરુષનો ઉદ્ધાર નથી. આજની દાસ્યવૃત્તિથી સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર નથી. એણે એ દાસ્યવૃત્તિ છોડવી જોઈશે અને ત્યારે પુરુષે પણ પોતાની પ્રભુવૃત્તિ (Superiority Complex) છોડવી જ પડશે.

પણ પુરુષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશી તેની માથે સ્પર્ધા કર્યાથી સ્ત્રી પોતાની દાસ્યવૃત્તિ નથી જ તોડી શકવાની. પુરુષે સ્ત્રીને હલકી માની છે, મનાવી છે; એટલે સ્ત્રીનાં કાર્યને પણ એ હલકાં માને છે, રેડિયોને સ્ત્રીનું કાર્ય માને છે, રસોઈને સ્ત્રીનું કાર્ય માને છે, માટે એ નથી કરતો. યુરોપમાં હવે સ્ત્રીઓએ પુરુષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશીને ટાઇપીંગનું ને ટેલિફોનનું કાર્ય કરવા માંડ્યું છે, ત્યારે એને સ્ત્રીનું ને તેથી હલકું કાર્ય માની પુરુષે છોડવા માંડ્યું છે અને શેક્ષો શબ્દેશબ્દ સંદેશો બોલનાર પુરુષ હોય તો તેને પણ મશ્કરીમાં રેડીફોન ગર્લ કહે છે અને ત્યારે પુરુષે સ્ત્રીને હલકી માન્યા જ કરી છે.

રસિયાનો પ્રવાસ કર્યા પછી અને ત્યાંના સમાજનું સારી રીતે અવલોકન કર્યા પછી જેન કપિતાએન ખોડવાળા આમ લખે છે: "અત્યારે આપણા સમાજસુધારકોનો આદર્શ પશ્ચિમના દેશો છે. ત્યાંના સમાજમાં સ્ત્રીની સ્થિતિ આપણા સમાજની સરખામણીમાં સ્વર્ગ જેવી લાગે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ કોકેટરો અને વકીલો થાય છે. પુરુષના લગભગ

દરેક ધધામાં સ્ત્રી માથું મારે છે. પણ તેથી શું? પુરુષના ધધા સ્ત્રીએ કરવા માંડ્યા એટલે સ્ત્રી પુરુષની હરોલમાં બીબી રહી ગઈ? આપણે ત્યાં બજારમાં ઘણી સ્ત્રીઓ શાક વેચવાનો ધધો કરે છે. મુંબઈ બાલુએ માછલી વેચવાનો ધધો લગભગ માછણાંથી ચાલે છે. મીઠામાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને કામ કરે છે. એ વર્ગની સ્ત્રીઓને એ વર્ગના પુરુષો જેટલા હકો મળી ગયા છે, એમ કાઈ પણ એમની સ્થિતિનો અભ્યાસી કહી શકશે? આપણે ત્યાં ને સ્થિતિ થોડા પ્રમાણમાં છે તે સ્થિતિ ત્યાં આખા દેશમાં પ્રસરી છે. બીજું કંઈ વધારે છે? આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને મારે પીટ છે ને ત્યાં નથી મારતા; ત્યાં સ્ત્રીને ફૂકની માફક રાખે છે. ગાડીમાં બેલા થઈને જગ્યા આપે છે કે મોટરમાં ચઢતી વખતે હાથ આપે છે. આપણા દેશમાં આવી સ્થિતિ નથી, એટલી આપણા સંસારમાં ખામી છે, અથવા તો આપણે આપણી વસ્તુઓને સારી રીતે રાખતાં શીખ્યા નથી. પણ એમાં કઈ રીતે અમેરિકાની અને ઇંગ્લેન્ડની સ્ત્રીઓને પુરુષોની સમાન કહી શકાય? આપણે સ્ત્રીઓને ઢોરની માફક રાખીએ છીએ, તે લોકો દોગસીની માફક રાખે છે. એ સિવાય બીજો કયો ફેર છે? સ્ત્રીને વિષે મિશ્કતની ભાવના, બોચ વસ્તુની ભાવના, સ્ત્રી રક્ષણને યોગ્ય છે, સ્ત્રી અપજા છે એવી ભાવના તો કાયમ જ રહી. કઈ રીતે સ્ત્રીનું માન સમાજમાં વધું કહેવાય?"

('યુજરાત સમાચાર' તા. ૨૬ : ૭ : ૧૯૩૪)
અને ત્યારે રોફ્સ્ટોપ સાચું જ કહે છે કે "જે સ્ત્રીઓ પુરુષોચિત કાર્યોની અને પુરુષસમાન સ્વતંત્રતાની માગણી કરે છે તે સામાન્ય રીતે તો સ્વચંદાચાર કરવાની છૂટની જ માગણી કરે છે, જો કે એમની એ માગણીનો એવો અર્થ થાય, એનું એમને જાન નથી હોતું. અને આવી સ્વચંદાચારની છૂટને પરિણામે કુટુંબજીવનની ભૂમિકાથી ઉચ્ચ સ્થિતિ બહુ પોતે ગતિ કરી રહી છે એમ ધારે છે, પણ ખરેખર તો કુટુંબજીવનની ભૂમિકા કરતાં પણ એ નીચે જ સરતી બાંધે છે" ('સ્ત્રી અને પુરુષ' : ૧૨૮).

અને એવા સ્વચ્છંદાચારથી એની સ્ત્રીશક્તિને હાનિ પહોંચાડે છે. એક લેખક લખે છે કે :
 The woman who spends the whole day at a desk, in the courts, or in a house of assembly, may be a most honourable and most useful individual, but she is no longer a woman; she cannot be a wife, she cannot be a mother (‘અસિનવ કામ-શાસ્ત્ર : ૨૪૧’). “જે સ્ત્રી આખો દિવસ કચેરીમાં, ન્યાયમંદિરમાં કે ધારાસભામાં ગાળે છે તે બહુ જ સંમાનિત અને બહુ જ ઉપયોગી વ્યક્તિ હશે, છતાં પછી તે સ્ત્રી તો નથી જ; એ ન તો પત્ની થઈ શકે, ન તો માતા થઈ શકે,” અને જે પોતાના જનનીધર્મ-માતૃધર્મને અવગણે તે પોતાના સ્વાભાવિક ધર્મ અને સમાજવિરુદ્ધ દ્રોહ કરે છે, એમ પુરુષની સાથે તેના કાર્યક્ષેત્રમાં સ્પર્ધા કરવા માટે અવિવાહિત રહેનાર સ્ત્રીએ પણ સમજવું ધોરે.

અને મહાત્માજી કહે છે : “જોડિસો, ધંધાઓ તથા નોકરીનાં સ્થાનો સ્ત્રીઓ માટે ખુલાં રહે એ જોવાની મારી હમણા છે, નહિ તો પછી ખરી સમાનતા સંભવી જ ન શકે. પરંતુ હું નિખાલસપણે આશા રાખું છું કે સ્ત્રીઓ ગૃહરાત્રી બનવાનો પોતાનો પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો હક્ક જાળવી રાખશે અને તેનો અમલ કરશે. આ ઉચ્ચ પદ ઉપરથી તેને કદી ઉતારી પાડવી ન જોઈએ. ગૃહ-રાત્રી વિનાનું ઘર તે શૂન્ય સ્થાનવત જ હોય. દાખલા તરીકે હું એવું એક પણ સુખી ઘર નથી કહી શકતો કે જેમાં સ્ત્રી ‘ટાઇપિસ્ટ’ હોય. હોલની ભાગ્યે જ ઘરમાં રહેતી હોય. બાળકોની કાજ સંભાળ રાખે ? સ્ત્રીય ઘરના ઉજ્જવળ રત્ન સમાન બાળક વિનાનું ઘર તે ક્યાંથી જ શોભે ?

“કોઈ ચતુર સ્ત્રીએ દુનિયામાં કમાવા માટે બહાર પડીને, પોતાનાં બાળકોની સંભાળ રાખવા પૂરતું ધન ખર્ચાને ઘણા પૈસા પેદા કર્યો હોય અને પોતાનો બાળકોને માટે ઘણું ક્યું હોય એવા બૂજ

દાખલા કદાચ ટાંકી બતાવવામાં આવશે. અસાધારણ સ્ત્રીઓ અપવાદરૂપ જ ગણાય. જીવનના દરેક દૃષ્ટિબિંદુમાં અપવાદ હોય છે, પરંતુ અપવાદ ઉપરથી સામાન્ય નિયમ બાંધી શકીએ નહિ. સામાન્ય રીતે પિતાએ જ ગુજરાનનું સાધન મેળવવું જોઈએ. જે તેને એવી ખાતરી હોય કે તેનું ઘર સુખી છે તો તે વધુ સરસ રીતે ગુજરાન મેળવી શકે. માતા આપી શકે એવી સુંદર સંભાળથી બાળકને વંચિત રાખવું એ તેના ઉપર અન્યાય કરવા સમાન જ છે. બાળકને ઉછેરવું અને તેનું આરિય ધર્મનું એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે, અને તે ઉમદા કર્તવ્ય છે. પુરુષોના જેટલી જ સમાનતા સ્ત્રીઓને મળે એવું હું ઇચ્છું છું; પરંતુ પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની પવિત્ર ફરજમાં જે તે ચૂકે તો પછી થએલી હાનિનો કોઈ પણ રીતે બદલો મળી શકે નહિ” (‘ડેલી હેરોલ્ડ’ માંના ખાસ લેખ ઉપરથી ‘મુગળ સમાચાર’ તા. ૧૫ : ૧૦ : ૩૧)

અને છતાં યે સ્ત્રી પ્રત્યે સન્માન ને સહાનુભૂતિ રાખનાર પુરુષો સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા ઉત્તેજન આપશે પણ ખરા; પણ તેથી પરિણામ તો એ ને એ જ આવશે. આજે સ્ત્રીને તેના સંસ્કૃતિજનના પ્રમાણમાં જ, એટલે પુરુષમજૂર કરતાં ઓછી મજૂરી મળે છે. અને બપોરે પુરુષની કમાણી ઉપર સ્ત્રીઓ કાપ મૂકતી તેમને લાગશે ત્યારે, દેશપરદેશની આર્થિક વ્યાપારનીતિમાં જોઈએ છીએ તેમ પુરુષો સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બંદી પહોંચાડી મૂકશે આજે હર દિવસે જર્મન રાજ્યની અધી ઓડિસોમાંથી સ્ત્રીઓને રમ આપી દીધી છે અને તેમની જગ્યાએ પુરુષોને ગોડવી દીધા છે, સ્ત્રીઓને વૈદ્યકીય વિલાપિકામાં દાખલ નહિ કરવાનો પણ નિયમ કરી દીધો છે અનેડાના કિવમેક પ્રાન્તમાં સ્ત્રીઓને ઘર બહાર કાઢે નહિ જવા દેવાની દિલચાલ બની થઈ છે આગળ દોડતો યુરોપમાં પણ સ્ત્રીઓની આમ અવદશ થવા લાગી છે

ત્યારે પુગતા કાર્યક્ષેત્રમાં તેની સ્પર્ધા કરવી એ સ્ત્રીની દાસ્તવૃત્તિનો નાશ કરવાનો સાચો ઉપાય

નથી. સાચો ઉપાય તો એજ છે કે સ્ત્રીએ પોતાનું સ્વાભાવિક ને સાચું સ્થાન બાજુનું પોતે જાનની છે, એ સમજવું; જાનની સદજ કાર્યક્ષેત્રમાં રહી ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારે સમાજસેવા કરવી, એ ક્ષેત્રમાં પોતે અજાણ નથી, પણ પ્રજા જગદંબા છે એમ સમજવું; એકંદરે એને પોતાનું સાચું આત્મલાન થવું, એજ પોતાની દારવૃત્તિના નાશનો સાચો ઉપાય છે-એમાંજ એનો, પુરૂષનો ને સમસ્ત સમાજનો સાચો ઉદ્ધાર છે.

અને ત્યારે સ્ત્રીપુરૂષ પોતપોતાના ઉચિત કાર્યક્ષેત્રમાં રહીને સમાજસેવા કરે, એજ તેમનો સાચો ધર્મ છે. સમર્થ વિચારક બર્નાર્ડે શું કહે છે: “સ્ત્રીએએ જીવન તરફ દૃષ્ટિ રાખવાની છે, પુરૂષોએ મૃત્યુ તરફ. અને સ્ત્રીધર્મ અને પુરૂષધર્મ વચ્ચે એજ મહત્વનો ભેદ છે. સ્ત્રીઓને લગ પામવાની ફરજ પડી છે. પુરૂષોને સાહસ કરવાની. સ્ત્રીનું સૌર્ય જીવનની શુદ્ધિ અને રક્ષા કરવામાં છે, પુરૂષનું સૌર્ય તેનો નાશ કરવામાં ને મૃત્યુને બેઠવામાં છે” (પૃ. ૪૪૦). “બાળકોને જન્મ આપવો અને તેમને ઉછેરનાં તથા મૃદુઅવસ્થા રાખવી એ સ્ત્રીનો કુદરતી ઇખરા છે અને આ માનવસમાજનું સૌથી મહત્ત્વનું અંગ હોવાથી એથી સ્ત્રીને એવી સત્તા ને એવું મહત્ત્વ મળ્યું છે કે તેને ખીજા ધર્મામાંથી મુક્તિ મળી છે અને પુરૂષ એના ઇજારને અડી પણ શકે નહિ આમાં જે કંઈ ગુનામગીરી હોય તો તે કુદરતે આપેલી છે, પુરૂષે નહિ એથી તો સ્ત્રી પુરૂષને ગુલામ બનાવે છે, ને પુરૂષસમસ્યા (Man-Question) ખરી કરે છે, જેને આજે છેક જોડી રીતે સ્ત્રીસમસ્યા (Woman-Question) કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રી પત્ની છે, માતા છે...નાના પુત્રોની પેઠે કુંવારી પુત્રીઓ રોકર, બેરિસ્ટર, ધર્મશુદ્ધ, વર્ધવટદાર, હિસાબનીસ, કુશનદાર, ટાઇપિસ્ટ (અને અંગ્રેજિમાં રેડોગ્રાફર) થાય છે ત્યારે પોતાના સ્ત્રીત્વને તેઓ રૂંધી દે છે” (પૃ. ૧૭૬)

“સ્ત્રીનું સૌથી મહત્ત્વનું અનિવાર્ય કાર્ય બાળકોને જન્મ આપવાનું અને તેમને ઉછેરવાનું

તથા મૃદુઅવસ્થા રાખવાનું છે એ કાર્ય મારેતો બદલો તેને પ્રત્યક્ષ રીતે પેસાદાર નથી ચૂકવતો, પણ પરોક્ષ રીતે પુરૂષદાર ચૂકવાય છે. અનેક મૂર્ખ માણસો સ્ત્રીના એ કાર્યને કાર્યજ નથી લેખવા અને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાના પોતાના કાર્યને કાર્ય માને છે આ છંદજ મૂર્ખાઈ છે. સમાજના અસ્થિતત્વને માટે ઘરમાં સ્ત્રીનું કાર્ય પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી ઉપયોગી છે બાકી તો કાળો. પુરૂષો નિર્મર્શક અથવા તો સ્પષ્ટ રીતે દાનિજનક કામમાં પ્રવેશા હોય છે, એમાં એમનો જવાબ એટલોજ છે કે એ રીતે તેઓ પોતાની ઉપયોગી અને આવસ્થક પત્નીઓનું પોષણ કરે છે પણ પુરૂષોએ કંઈક પ્રખંધથી, કંઈક વિવેકબદ્ધતાથી અને સ્ત્રીઓની સાચી કિંમત કણહીયું તો એ માથે ચડી વાગશે અને ઘરની ધણિયાણી ધર્મ બેસશે, એ લાયકી જ ધણું કરીને તો એવી લાવના ખડી કરી દીધી કે સ્ત્રીઓ તો કશું કમાતી નથી, જે કંઈ કમાય છે તે પુરૂષોજ કમાય છે, અને એમ કહીને મૃદુઅવસ્થાના ધન ઉપર પત્નીઓને અધિકાર આપવાની ના પાડી” (પૃ. ૧૬૬). “પણ સમાજનું સાતત્ય અર્થાત રાખવાને પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી વધારે મહત્ત્વની છે સુદીમાં સો જુવાન બેદાબિમાથી ન્યાણું માર્યું જાય તો એ જોડ પૂરી શકાય: સો જુવાન સ્ત્રીઓમાંથી ન્યાણું મારી જાય તો તો જાનિને અતઃજ આવી ગયે સમજવો. આમ સ્ત્રી જેવા અતિ મહત્ત્વના અંગને સુદમાં મોકલોને તેનો નાશ કરવો એ લાયકર હોવાથી તેને લકરમાંથી ખાનગી રાખી છે, એ ચોખ્ખું ક્યું છે. પણ આજે સુદો રજુએવમાંજ નથી લડતાં, પણ ઘેર કામકાજ કરતાં સ્ત્રીપુરૂષો ઉપર કંઈ પણ વિવેક વિના બોમ્બ અને એરી વાયુ છોડવામાં આવે છે, અને તેથી આજનાં સુદો પહેલાંનાં કરતાં અતિ લાયકર છે.”

(The Intellectual Woman's Guide to Capitalism and Socialism: પૃ. ૧૭૫).

અને મારેજ પ્રકૃતિથી પણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વધારે લાંબુ આયુષ મળેલું છે

ત્યારે સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે પ્રત્યક્ષીય શરીરે, સ્વભાવે તે ગુણે લિન્ન હોવાથી એ બેના સ્વાભાવિક ધર્મ પશુ લિન્નજ હોઈ શકે. એક બીજાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશીને બંનેના સેવાક્ષેત્રને એકાકાર કરી નાખે તો સમાજ કે સ્ત્રીપુરુષમાંથી કોઈને લાભ નથી, હાનિજ છે. તત્પત્નો મલાવહઃ એ ગીતાવાક્ય અહીં અક્ષરસઃ સાચું છે.

(૨)

પતિપત્નીના ધર્મ પરસ્પર પ્રત્યે, સંતાન પ્રત્યે અને સમાજ પ્રત્યે નિરનિરાળા છતાં, એકબીજાને એ ધર્મો પરસ્પર પૂરક છે. જેમ દંપતીમાં એક વિના બીજું અર્થ છે, પંચુ છે, બંને મળીને વૈવંધ્યવત્ સંપૂર્ણ છે, તેમ તેમના ધર્મો વિષે પશુ છે. બંનેના ધર્મોના ત્યારે સમન્વય થાય છે ત્યારે વૈવંધ્યવત્ સમસ્ત ને સંપૂર્ણ બની શૂદ્ધી ને સમાજની સેવા કરી શકે છે, નહિ તો એક બીજા વિના અર્થ છે, પંચુ છે.

સ્ત્રીપુરુષના “સેવાના પ્રકાર વચ્ચે ભેદને બેઠ હોય, એ બંને પ્રકારની સેવાઓ સરખા મહત્વની છે. એકના વિના બીજાનો સંભવ પશુ કદાચ શકાય એમ નથી, એક ઉપરથી બીજું સ્વરૂપ નિર્ણીત થાય છે. ગોતાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવા માટે એ ઉભય પ્રકારની સેવાઓમાં સત્ય જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે, અને આવા સત્ય જ્ઞાનને અભાવે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની પ્રવૃત્તિઓ માનવજાતિને કેવળ નિષ્ફેળાગ્રી જ નહિ, પણ વધારામાં હાનિકારક પશુ નીવડે છે” (‘સ્ત્રી અને પુરુષ’ : ૧૩૩) અને ત્યારે સ્ત્રી-પુરુષની સેવાઓ રચના જે ચક્રની જે સમાન નથી, ધનુષના કામડા ને પશુજ પેડે : લિન્ન પશુ પરસ્પર પૂરક અને સહાયક છે, સરખા જ મહત્વની છે. અને એ સેવાઓ વિષે બંનેને સત્ય જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે કરીને ઘર માંડે ત્યારથી તેમના પરસ્પર પ્રત્યેના દંપતીધર્મ શરૂ થાય છે. વેપારી પેટ્રીના ભાગીદારો પરસ્પર નિષ્ઠા રાખે તો જ એ

પેટ્રી સફળ ને ઉત્તમ થાય, પશુ એ પેટ્રી તો માત્ર આર્થિક દૃષ્ટિએ, ઘણું કરીને સ્વાર્થદૃષ્ટિએ અધા-ચેલી હોય છે. દંપતીના જીવનવ્યવહારું શુદ્ધ સેવા-દૃષ્ટિએ બધાયેલું છે, એટલે એમાં તો પરસ્પર રોહ, શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠા અત્યંત આવશ્યક છે. કોઈ કોઈ પક્ષી-અને પશુ-દંપતીમાં ‘પશુ એટલો પ્રયત્ન રોહ હોય છે કે એક વિના બીજું જીવી પશુ શકતું નથી, એમ કવિએ હરણ-દંપતીના દૃશ્ય-તથા બતાવ્યું છે. ત્યારે સેવાક્ષેત્રને અર્થે જોડાયેલાં માનવ-દંપતીમાં તો એવા રોહ વિના ચાલે જ કેમ? એ રોહ, શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠા એ દંપતીના સૌથી મોટા ને આવશ્યક ધર્મ છે. તે વિના શુદ્ધવચમાં ભંગ પડવાનો.

ગોતાના શરીર-અને છુદ્ધિ-બળને અનુસરી પુરુષ બહાર જઈ કઠોર તપસ્યા વડે શુદ્ધિનીવંદ માટે સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે, તે સામગ્રી વડે સ્ત્રી શુદ્ધ-અવસ્થા રાખે. એ પરિશ્રમમાં તેમની જે જે શક્તિઓનો નાશ થાય તેને પાછી ફરી પૂરવા બંને એક બીજાની સેવાશુદ્ધિ કરે. પુરુષ શુદ્ધ સેવક છે, સ્ત્રી સેવિકા છે. યાત્રીયાપોકાયે પુરુષ બહારથી આવે તેને સ્ત્રી આશ્વાસન આપી તેની સીધી શક્તિને સમર્થ કરે. સ્ત્રીને પશુ પુરુષ એમ આશ્વાસન આપે બધા; એટલું જ નહિ, પશુ ઘેર અવકાશ હોય તો તેના કાર્યમાં સહાયતા કરે.

“આપણે પુરુષો ગોતે જને હાય અડકાડાં સરમાતા હોઈએ એવું કોઈ પશુ કામ ખાસ સ્ત્રી-ઓને જ માટે નિર્માયેલું છે, એમ ન ગણવું; પશુ શરીરવિષયમાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રી નિર્બળ છે, એ જ કારણે ગોતાના સઘળા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરી એને સહાયશ્રૂત થવું, અને ગોતે જે કામ ઉપાડી શકે એમ હોય તે કામના બોજમાંથી મુક્ત કરવી” (‘સ્ત્રી અને પુરુષ’ : ૧૨૫). “બાળકોનાં ધારણ-પોષણમાં આજે ય સ્ત્રીને અનિવાર્ય રીતે વિશેષ બોજો ઉઠાવવો પડે છે, એટલે પુરુષ ગોતાના જીવનવ્યવસાયમાં અગત્ય જીવી ન થાય એવી રીતે—અગત્ય જીવી થાય તો હાનિ જ છે, રમો

એનો પોતાનો વ્યવસાય પણ કુટુંબપોષણને માટે આવશ્યક છે—આફીની જેટલી ચિંતાઓ કે પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી શકે એમ હોય તેટલી તેણે ઉપાડી લેવી, એમાં અસ્વાભાવિકતા જેવું કશું લાગતું નથી. અને પોતાને માથેથી ઉતારી બધા બેઠા સૌથી નિર્બળ તેમ સૌથી આતાધારક વ્યક્તિ ઉપર જ લાઠી દેવાની જગલી પ્રથા આપણા સમાજમાં આટલી બધી જરૂર ધાલીને ન બેઠી હોત તો દરેક પુરૂષ એમ અવશ્ય કરતે પણ ખરે. પણ આ પ્રથા આપણી આદતોમાં એટલી બધી એતર્રાત થઈ ગઈ છે કે પુરૂષવર્ગ સ્ત્રીની સમાનતાનો સ્વીકાર કરે છે, તોપણ ભારમાં બારે ઉદારચિત્ત સંસ્કારી અને દાક્ષિણ્યવૃત્તિવાળા પુરૂષ પણ વિદ્યાગુરુ કે ધર્મગુરુની પદવી મેળવવાનો સ્ત્રીઓને હક્ક છે, એમ પોતાની સધળી શક્તિથી પ્રતિપાદન કરશે, અથવા કોઈ સ્ત્રીના હાથમાંથી પડી ગયેલો રૂમાલ લેવા પોતાના જ્ઞાનને ભેજમે પણ ધસશે, પણ પોતાની પત્ની, આગરી બનીને પધારીવશ પડી હોય, અથવા યાફીને લોચ થઈ હોય, અથવા પોતાના બાળકના ધારણપોષણમાં વીતેલા લાંબા ગાળા પછી તે કંઈ વાંચવા વિચારવા ઇચ્છતી હોય તે વખતે પોતાના બાળકનાં બગડેલાં કપડાં ધોવાં કે પોતાનાં પુત્રનાં મોઝાં તૂણવાં—એવું કામ કરવાનો વિચાર સુદ્ધા એના મગજમાં નહિ જોતરી શકે.

“આ બાળકમાં કોઈમત એટલો બધો વણગાર ગયેલો છે કે આવાં કામકાજ કોઈ કરે તો એ હાસ્તસ્પર્શ લેખાય, એટલે એવાં કામકાજ કરવામાં બારે હિંમત ને પુરૂષાત્તનની જરૂર છે.” (‘સ્ત્રી અને પુરૂષ’ : ૧૨૪). આપણે લાલેચા તો ખાસ એવાં કામકાજ કરતાં શરમાઈને દૂર જાણીએ છીએ, એટલુંજ નહિ પણ બેડા બેડા રોતરોજ ખેડતા હોઈએ કે સૂતા સૂતા સાહિત્યગ્રંથો વાચતા હોઈએ છીએ ત્યારે પણ બાળકને ધ્વસાવતી કે કપડાં ધોતી કે વાસણ બેઠકતી કે દળોડું દળતી સ્ત્રીને પાણીના પ્યાસા માટે પણ ઉઠાડતાં શરમાતા નથી.

પત્નીને બનતે પ્રયત્ને પતિએ સહાયતા કરવી, પતિને બનતે પ્રયત્ને પત્નીએ સહાયતા કરવી, એ ધર્મમાં જ શુદ્ધસેવા સમાપ્ત નથી થતી. ધરનાં બીજાંની પણ સેવા એ દંપતી કરે. શુદ્ધીની સેવા પણ અગત્યની છે. સંસારની સેવા કરતાં બધાંને એમની શક્તિઓ ક્ષીણ થાય ત્યારે તેમને યોગ્ય વિશ્રામ મળવો જોઈએ. વળી હવે એ રૂઢજન મૃત્યુને માર્ગે પ્રવાસ કરી ગયાં છે; એ પ્રવાસમાર્ગ અને એટલો એમને સરળ કરી આપવો ઘટે, નિષ્કંટક કરી દેવો ઘટે, એ માર્ગમાંના બધા કાંટા વીણી નાખવા ઘટે, આપણે પણ એક દિવસ એ માર્ગે જવાનું છે.

ત્યાર પછી એથી થે મોટો—સમાજમાં કદાચ સૌથી મોટો દંપતીધર્મ સંતાનસેવાનો છે. એ ધર્મમાં પિતા બહા છે, સંતાનને જન્મ આપે છે; માતા વિષ્ણુ છે, સંતાનને રોહે પાળીપોષીને ઉછેરે છે. માતાપિતા પોતાનો રોહ એ સંતાનમાં રેડી એકરૂપ બને છે, અર્ધનારીશ્વર શિવસ્વરૂપ બને છે; પણ રોહધર્મ ને સેવાધર્મ ને દંપતી થૂકે ને પરસ્પર સ્પર્ધા કરે તો ત્રિસોચનરૂપ બની સંતાનને ને સમાજને બાળી ભસ્મ કરી દે છે.

પિતા સૂર્ય છે, માતા ધરિત્રી છે. પિતા સૂર્યથી સંતાન પ્રકાશ ને ઉષ્મા પામે, માતા ધરિત્રીથી રોહ (આકર્ષણ) ને પોષણ પામે. સૂર્ય સૂર્યપણું છોડે, ધરિત્રીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે તો રોચથી ધરિત્રી ઉપરનાં પ્રાણીસાજનો સંહાર થાય. ધરિત્રી ધરિત્રીપણું છોડી સૂર્યસ્વરૂપ ધારણ કરે તો એ સૂર્યની પ્રચંડ ગરમીથી સૌનો સંહાર થાય. પિતા પિતાપણું છોડી માતાસ્વરૂપ ધારણ કરે તો સંતાન પ્રકાશ વિના મરે. માતા માતાપણું છોડી પિતાપણું ધારણ કરે તો એ પિતાના પ્રકાશથી રોહ વિના મરે. સંતાનને માટે માતાપિતા બંનેની સેવા પોતપોતાને રચાને છટ છે.

“કેવળ પોતાની પ્રવૃત્તિકારા જ ઈશ્વર ને માનવીની સેવા કરવાનું કર્તવ્ય પુરૂષને સોંપાયું છે, ને કેવળ પોતાની સંતનિદાગજ સેવા કરવાનું કર્તવ્ય સ્ત્રીને સોંપાયું છે, અને તેથી સ્ત્રી સદૃશ

એવો માતાના અંગત સંતાનો પ્રત્યેનો પ્રેમ-જેની સામે દલીલ માત્ર અર્થ છે એવો સદગત, અનન્ય, એકપરાયણ પ્રેમ-એ માતૃત્વમંડિત જીવિને માટે સદાયે યોગ્ય ગણાયે અને ગણાવે બોધ્યો. સંતાનની શેષવાચર્યા દરમિયાન એના પ્રત્યે રખાતો આ પ્રેમ, મિથ્યા મનપ્રચાર કદી કહેવામાં આવે છે એવો અદંકાર નથી, એ તો કારીગર પોતે જે કામ કરી રહ્યો હોય તે કામ ત્યાંસુધી પોતાના હાથમાં હોય ત્યાંસુધી તેના પ્રત્યે જેવો પ્રેમ ધરાવે છે તેવો જ પ્રેમ છે. પોતાના કાર્યવિધ્ય પ્રત્યેનો આ પ્રેમ તમે લેઇ લો એટલે એ કાર્ય પછી અસાધ્ય જ બનવાનું,

“પુરૂષને માનવગતિની મેવા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા કરવાનું મોખાયુ છે, એટલે એ પ્રવૃત્તિઓ એ કરી રહ્યો હોય એટલો વખત એના પ્રત્યે તેને પ્રેમ હોય છે. અંતિ પોતાની સંતતિ-દ્વારા મેવા કરવાનું સોંપાયું છે, એટલે એ સંતાનોને પોતે ત્યાંસુધી ઉછેરી રહી હોય-અર્થાત્-એ સંતાનો પ્રણ, સાત કે દસ વર્ષનાં થાય ત્યાંસુધી એમના પ્રત્યે તેને પ્રેમ ઉપજ્યા વિના રહેજ નહિ.” (‘શ્રી અને પુરૂષ’ : ૧૩૨).

અને માટે જ માતા પોતાના ગદાઓજરા બાળકને આલિંગન દેતાં, ચુંબનથી નવકામી દેતાં પાકતી નથી. ચુંબન એ માતાને માટે સ્નેહદ્રિષ્ટિ છે. કેટલાકને એવો મત છે કે દિવસ પશુઓમાં બીજાને કરી ખાવાનો જે સ્વભાવ છે, તે માનવ-જનિમાં ચુંબનરૂપે અગ્રણી રહ્યા છે. વાચ, સિંહ જેવાં બાપકર દિવસ પ્રાણીઓ પશુ બીજી જાતનાં પ્રાણીને કરી ખાય છે, પોતાની જાનિનને તે સંતાનને તો નહિ જ. આથી આ મન સાચો લાગતો નથી. ફ્રોઇડ (Freud) કહે છે કે પુત્ર માતાને અને પુત્રી પિતાને ગાદે છે અને પછી એ માનસદાઓ એવા મન ઉપર આવે છે કે એ દ્રિષ્ટિમાં જનીય આકર્ષણનો અંશ છે; અને તેથી જ માતા પુત્રને ચુંબન કરે છે. અને તેમ પશુ સાચી જ્ઞાન તો એ છે કે ચુંબનમાં

વાતસલ્ય છે, સ્નેહ છે. પૃથ્વી પોતામાંથી અવનરેલી સર્વે વસ્તુઓને બાળે પાછી પોતામાં મેળવી લેવા આકર્ષી રહી છે; બરાબર એમજ માતા પશુ પોતામાંથી અવતરેલા સંતાનને બાળે પાછું પોતામાં સમાવી દેવું હોય એમ એને સ્નેહે કરીને આલિંગન ને ચુંબન ઉપર ચુંબન દેખ રહી છે. સ્નેહ (સિદ્ધ) શબ્દનો અર્થ આકર્ષણ છે. માર્ક્સિની (Marxani) કહે છે: “માતાના ચુંબનમાંથી સંતાન સ્નેહનો પ્રગમ પાડ શીખે છે. સંતાનવત્સલ માતાના એ પ્રથમ પવિત્ર ચુંબનથી માનવી પોતાના હૃદયની આશાનો ને શ્રદ્ધાનો પાડ શીખે છે. એ આશા અને એ શ્રદ્ધા ઉન્નતિની પ્રગળા આકાંક્ષાને તથા એ ઉન્નતિ ધીરે ધીરે પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિને-દૃઢમાં ભાવિને-સર્જે છે; એ ભાવિનો હવન પ્રતિનિધિ આપણે ને આપણા ભાવિ વંશ વચ્ચેની પીરી પેદી (વૈવર) તે સંતાન છે” (૧૧૬) “એમને સાચા ગંભીર ને પ્રબળ સ્નેહથી આહ્વા; પશુ એ સ્નેહ ઉચ્છ, અંધ ને વિવેકશૂન્ય ન હોવો બોધ્યો. એવો સ્નેહ તો તમારું અભિમાન છે ને સન્તાનોનો નાશ કરી. જે કંઈ અતિપવિત્ર છે, તેને નામે કદાપિ બૂઝતા નહિ કે એમની મારફત બલિધ્યની પેદીઓની જવાબદારી તમને સોંપવામાં આવી છે. અને એ રીતે માનવસમાજ વિષેની ભારેમાં ભારે જવાબદારી તમને સોંપવામાં આવી છે” (The Duties of Man : ૧૨૪)

સંતાનિસેવા એક પ્રકારે સમાજમેવા છે. સમાજમેવા કરવામાં “શ્રી અને પુરૂષ વચ્ચે અતિ મદતરનો બોદ રહેલો છે. પુરૂષ છે તે શારીરિક માનસિક અને નૈનિક પ્રવૃત્તિદ્વારા માનવગતિની મેવા કરે છે. એની મેવાના પ્રકારમાં પુરૂષ ધૈર્ય રહેવું છે. બાળકને જન્મ આપવો અને એમને ઉછેરવાં એ મિવાયની માનવગતિની સવળ પ્રવૃત્તિઓ એના મેવાસેવામાં આવી જાય છે. શ્રી પશુ એજ જાનના હવનસ્વરૂપે માનવગતિની મેવા કરી શકે એવો સંભવ રહેલો છે. પશુ એ ઉપરાંત જે એક જ મેવા પુરૂષના પ્રવૃત્તિસેવામાંથી આવવ શક્યમાં આવી છે, તે મેવાને માટે એની વિશિષ્ટ

પ્રકારની શરીરશક્તિનાથી જ એ અનિવાર્ય રીતે નિર્ભર છે. માનવજાતિની સેવાના બે સ્વાભાવિક વિભાગો પડે છે : એક વિભાગ એ કે વિદ્યમાન માનવજાતિના કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ કરવી, અને બીજો એ કે ખુદ માનવજાતિને સતત આશુ રાખવી. બીજા પ્રકારની સેવા કરવાની શક્તિથી પુરૂષો વર્ણિત છે; એટલે પહેલા પ્રકારની સેવા કરવાનો ધર્મ એમને સોંપાયો છે અને બીજા પ્રકારની સેવા સ્ત્રીઓને સોંપાઈ છે, કારણકે કેવળ એમનામાં જ એ પ્રકારની સેવા કરવોની શક્તિ રહેલી છે.” (૧૩૦) “લગ્ન કરીને માણસને મનમાં થાય છે કે ‘મારે જે ‘કરવું’ નોંધવું હતું ને જે હું કરી શકત તે બધું જે મારાથી ન બન્યું હોય તો મારી અવેજમાં કામ કરવા માટે મારાં સંતાનો આ રહ્યાં, મારે બદલે તેઓ એ કર્તવ્ય કરશે.” (‘સ્ત્રી અને પુરૂષ’ : ૧૧૫) અને આ પ્રકારે સમાજસેવા સતત આશુ રાખવા-માટે સંતાનને જન્મ આપવો એજ લગ્નધર્મ છે. પુરૂષ પોતાની સેવાનાં પ્રમાણ પોતે જ વર્તમાન સમાજની સેવા કરીને આપે છે, સ્ત્રી પોતાની સેવાનાં પ્રમાણ સંતતિદ્વારા ભાવિ સમાજની સેવા કરીને આપે છે. માત્રિસતી લખે છે કે “સ્ત્રી જ દ્વારા વંશવર્ધનના કાંઈ અસીક્રિષ્ટ સકેતથી કુટુંબ અનંતની દિશાએ પગલાં ભરે છે” (The Duties of Man : ૧૨૦)

બાળકોને જેમ જન્મ આપવાનો, તેમજ ઉછેરવાનો ધેરોર પણ કુદરત તરફથી માતાને જ મળેલો છે. હવે તો રશિયન અદ્યત્વો પણ માને છે કે પિતા ગમે એટલો માયાળુ ને કાળજીવાળો હોય, છતાં માતા લે તેટલી કાળજી તે લેઈ શકતો નથી. માતા નશાબાજ કે બીજી રીતે અધમ હોય તો જ પિતાને બાળકોનો કબજો સોંપવાનો એ અદ્યત્વો હુકમ કરે છે. છટાછેટા લીધેલા કેમ્બુનિસ્ટો ઘણી વાર દલીલ કરે છે કે પોતાની લગ્નવિચ્છિન્ન સ્ત્રી કર્તા પોતે રાજદ્વારી શિક્ષણ આપવામાં કુશળ છે, છતાં પણ બાળકોનો કબજો તેમને સોંપવામાં આવતો નથી. અને, વળી એ પણ સાચું છે કે માતાને પોતાનાં સંતાન પ્રત્યે જે સ્વાભાવિક સ્નેહ

હોય છે એ બીજાનાં સંતાન પ્રત્યે નથી હોતો. એ રિથિતિમાં સંતાનને તેની પોતાની માતા જે સ્નેહથી ઉછેરે તે સ્નેહથી બીજી સ્ત્રીઓ ના જ ઉછેરી શકે. માતા વિનાનાં બાળકને બીજી માતાને હાથે કે રાજ્યના બાળમંદિરમાં ઉછેરવું પડે તે એનું દુર્ભાગ જ છે, રાજ્યનો માત્ર આપદર્મ છે. આ વસ્તુ પણ સિદ્ધ કરે છે કે સંતાનની માતા ધર છોડીને બહુ વખત બહાર ગાળી શકે નહિ, કમાવા જઈ શકે નહિ. સંતાનને સાચી રીતે ઉછેરવા ને તે માટે પણ સારી રીતે ગૃહવ્યવસ્થા ગખવા માટે એને ‘એટલું’ બધું ધ્યાન આપવું પડે કે તે બહાર બહુ જઈ શકે નહિ. અને એટલા માટે જ એને ગૃહિણી કહી છે, અને ગૃહિણીવાણું ધર જ સાચી રીતે ગૃહ છે : ન ગૃહ ગૃહમિત્યાદુર્ગદિણી ગૃહમુચ્યતે ।

પણ “જે પુરૂષ” કામ માત્ર બાળકોનું ખર્ચ પૂરું પાડવું એટલું જ હોય તો તે અન્યાય છે. બાળકોના માનસિક વિકાસમાં એણે પગ પાડીને આપવાનો છે. બાળકને ઉત્તમ કરવામાં પોતાનો હિસ્સો આપ્યા પછી એને બાળક પ્રત્યે દરને બળવવાની છે. ઘણા ઉદામ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યવાદીઓની મરજી મુજબ પુરૂષને જે એ દરનેમાંથી મુક્ત કરી દેએ તો એથી ક્ષણિક વાસના, આજમુપણું અને બિનજવાબદારીને ઉતેજન મળે છે. માતા, - પિતા તથા બાળકની ત્રિપુટીનાં એકબીજી જ કુટુંબજીવન બને છે. આ ત્રિપુટીમાંનાં ત્રણે સરખાં જ ઉપરોક્તી છે. એમાંનું એક પણ કદી નાખીએ તો કુટુંબ અપૂર્ણ રહે છે.” (‘સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યવાદ’ : ૧૨૦). સ્ત્રીપુરૂષ સારે એક બીજાનું સહચર, સહધર્મી છે.

ગાંધીજી કહે છે : “ગમે તેમ હોય, પરંતુ કૌટુંબિક જીવન એ પ્રથમ અને મુખ્ય છે. તેની પવિત્રતા બળવવી નોંધએ. રાષ્ટ્રોના કલ્યાણને આધાર તેના ઉપર છે. સારા અથવા નરસા માટે પણ ધરના સંસ્કાર લાંબો વખત ટકે છે, તે સંબંધે શંકા જ ન હોય. ગૃહજીવનનું પવિત્ર વાતાવરણ બળવી ગખવામાં ન આવે તો કોઈ પણ રાષ્ટ્ર ટકી શકે જ નહિ. કદાચ એવી કેટલીક વ્યક્તિઓ હોય, જે મારી પેટે કોઈ મહાન આદર્શ અથવા

સિદ્ધાંતને ખાતર કૌટુંબિક જીવનની આશાસના જતી કરે અને તેને બદલે આત્મભોગ તંથા ઘણ-ચર્ચાનો આશ્રય લે, પરંતુ સાધારણ લેક્ષિ માટે તો કૌટુંબિક જીવનના રક્ષણની આવશ્યકતા છે” (‘ડેલી હેન્ડ’ ઉપરથી ‘મુંબઈ સમાચાર’ તા. ૧૫ : ૧૦ : ૧૯૩૧).

(૩)

આર્યોએ પોતાના સમાજની એવી ગોજના દરેલી કે સમસ્ત સમાજની સંસ્કૃતિને ઉન્નત કરનાર બ્રાહ્મણવર્ગને જીવનનિર્વાહ માટે ધનોપાર્જનની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખ્યો હતો. કૌટુંબિક જીવનના રક્ષણને માટે ધનની જરૂર છે; પણ એ કૌટુંબિક જીવનની સંસ્કૃતિને ઉન્નત કરનાર સ્ત્રીને ધનોપાર્જનની ચિંતામાંથી મુક્ત કરીને સંતાનસેવાનો ધર્મ સારી રીતે એ બજાવી શકે એવી વ્યવસ્થા પુરે કરવી પડે; ધનોપાર્જનનો ધર્મ તો એણે પોતે ઉઠાવી શકેલો હતો. જેમ સંતાન પ્રત્યે માતાપિતાનો સમાન ધર્મ છે, તેમ ધન પ્રત્યે પતિપત્નીનો સમાન અધિકાર છે, એ બે સહાધિકારી છે, ગૃહનાં એ બે દમ્પતી છે.

પણ પુરૂષના સ્ત્રી પ્રત્યેના આર્થિક પ્રપંચથી એ ધન કમાય છે માટે જ પોતાને જાણે માને છે, સ્ત્રીને નીચી માને છે. આથી સ્ત્રીમાં દાસજ્ઞિ (Inferiority Complex) જન્મ પામી; પુરૂષમાં પ્રભુજ્ઞિ (Superiority Complex) જન્મ પામી.

પરિણામે બંને પોતપોતાના સેવાક્ષેત્રનો ધર્મ ચૂક્યાં. પુરૂષે માન્યું કે ધરકામ તો સ્ત્રીઓનું જ છે, દયકું છે; એમ કહીને નવરાસની વેળાએ પણ ધરકામમાં સ્ત્રીને મદદ કરવાની એણે ના પાડી. એથી સ્ત્રીઓએ પણ ધરકામ દયકું માની લીધું. “અમારે પણ એ કામ શા માટે કરવું? રોગાડાના જડિયારામાં અમારે શા માટે પડી રહેવું? પુરૂષોનું એકુંજૂદું વધુધટ્યું, લુપ્તપાણું અમારે શા માટે ખાવું?” આવી પ્રશ્નપરશ હવે સ્ત્રીઓએ પૂછવા માંડી છે.

પુરૂષોના અન્યાયને પરિણામે સ્ત્રીઓમાં પણ આ વિશેષ દૃષ્ટિભેદ ઊભો થયો છે.

ગૃહસ્થધર્મની એક આત્મા છે: અતિથિદેવો મવ! અતિથિ જેનો દેવ છે, એવો યા-અતિથિનો સત્કાર કર; એને જમાડયા પછી જન્મ. ભગવદગીતા કહે છે:

યજ્ઞશિષ્ટાન્નિન્ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વવિશ્વિવૈઃ ।

મુંજતે તે દત્તં પાપા યં પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥ ૩:૧૩॥

“પંચમહાધમનો શેષ ભાગ ખાનાર મનુષ્યો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. જે પાપીઓ પોતાને જ માટે રાંધે છે, તે અવધું-પાપનું બક્ષણ કરે છે.” આમ અતિથિ વગેરે પંચધમનો માટે નહિ, પણ પોતાને જ માટે રાંધાયેલા અન્નને ગીતામાં અપ કહેવું છે. મનુ કહે છે:

વિપત્તાસી મવેન્નિત્યં નિત્યં યાઽમૃતમોજનઃ ।

વિપત્તો મુક્તરોપે તુ યજ્ઞરોવં તયાઽમૃતમ્ ॥ ૩:૨૦॥

“પંચધમ કરી રહ્યા પછી વધેલું અન્ન તે અમૃત છે, સૌ જમી રહ્યા પછીનું અન્ન વિપત્ત છે. નિત્ય એ અમૃતનું અને વિપત્તનું મોજન કરવું પડે.” પંચ-ધમ કર્યા પૂર્વે જન્મનારને મનુ પણ ઉપર આપેલા ગીતાના જ લગભગ શબ્દોમાં વિપત્તાસી કહે છે. આમ અતિથિ વગેરેને જમાડયા વિના ગૃહસ્થથી જન્માય નહિ; એ સૌના જમી રહ્યા પછી શેષ-આડી રહેલું વધુધટ્યું ખાવું એ જ ગૃહસ્થનો ધર્મ.

અને ગૃહસ્થનો ધર્મ એ જ ગૃહિણીનો ધર્મ, અને એ તો વળી માતા, પતિની પણ મોઝવેણ માતા પિતા તો રક્ષણ કરે, માતા જ રોગદર્મી. એ પતિને, સંતાનને, ટકાવે, રોગીને, સૌને જમાડયા વિના જમી જ કેમ શકે? એને અન્નનો કાળિયો પણ ગળે જતરે જ કેમ? એનો રોગ એને એ કાળિયો પોતાના ગેમાં મૂકવા દે કેમ? આવી સુંદર ધર્મભાવના આજે યેકરૂપે માથે પડી મનાય છે. વિપત્ત ને અમૃત વધુધટ્યું, એકુંજૂદું, લુપ્તપાણું મનાય છે, એવી આપણી અવગત મનાવ દશા આજે યદ્ય પડી છે !

બેશક આમાં સૌ દોષ સ્ત્રીઓનો જ છે એમ નથી, આપણા પુરૂષોનો જ પ્રથમ દોષ છે. આપણે પુરૂષોએ જ એ દોષ સ્ત્રીઓમાં ધડ્યો છે. મન કહે છે:

સુવાસિની- કુમારીચ્ચ રેગિણો ગર્ભિણીઃ ક્ષિયઃ ।

અતિથિમ્વોડમ દૈવાત્મોજયેદવિચારયન્ ॥ ૩ : ૧૧૪ ॥

“સુવાસિનીને, કુમારિકાને, રોગીજનને અને ગર્ભિણીને તો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના અતિથિનીયે પહેલાં જન્માડી દેવાં.” એ આતાનું પાલન પુરૂષે ન કર્યું ને સ્ત્રી ગમે તે અવસ્થામાં હોય તોય તેની પરવા ન કરી. સુદર ગૃહધર્મને એણે સ્ત્રીને માથે વેકરૂપે ઠાકી બેસાડ્યો, એટલે સ્ત્રી પણ એને વેક માનતી થઇ ગઈ. અને આજે નવજુગની ભણેલી નારીનું ચિત્ત ધરમાંથી બીડી ગયું છે.

પણ મિસિસ કેલેજ (Mrs. Caleb) પોતાના Family Budget of Clerks નામે પુસ્તકમાં લખે છે: “I would deny higher education to no one but first and foremost a woman should be a good housewife. ઊંચી કેળવણી લેતાં હું કોઇને વારતી નથી, પણ સૌથી પહેલાં તો સ્ત્રીએ સુગૃહિણી થવું ધટે.”

અને Charlotte Perkins Gilman નામે આઈએ The Century Magazine નામે માસિકમાં એ વિષે આમ લખ્યું છે:

“અમુક વિષયમાં પ્રવીણતા મેળવવાની પ્રેરણાએ પોતાનું શુદ્ધિકૃષ્ણ વાપરવાના આનંદના હેતુએ તેમજ તેના લાભ લેવાના હેતુએ સ્ત્રી ઘરમાંથી સમાજમાં વધારે ને વધારે તણાતી જાય છે.

“પણ એથી ગૃહસેવાને હાનિ પહોંચે છે. આજનાં આપણાં ઘરને એક અથવા પુરૂષની શક્તિ હોય તો અનેક સ્ત્રીની સેવાની જરૂર છે. ઘર બહાર નીકળી જતી આ સ્ત્રીઓ ઘર બહુ સુધારી શકતી નથી. આજ મુશી ને કામ એ કરતી આવી છે તે કામ બિયડુલ છોડી દેવાનું એમને મન થાય એ

કદાચ સ્વાભાવિક છે, છતાંયે બાળકોને લગતું ગૃહકાર્ય એ તો સદાને માટે એમનો ધર્મ છે.

“અને આ ધર્મમાંથી ખસવાનો એમનો જરૂરે અધિકાર નથી. આપણી સંસ્કૃતિની સપાટીએ એ ધર્મને તારવી લાવેલો, એને ઊંચી સમાજસેવાનું સ્વરૂપ આપવું એ એમની ફરજ છે. ગૃહસેવામાં જ્યાં સન્તાનસેવા છે ત્યાં પ્રવીણતાની જરૂર છે ને તે મળી શકશે.

“આપણા સમયની સ્ત્રીઓ રસોડાની ને બાળઉછેરની પુરાણી પદ્ધતિઓનાં બંધન તરછોડે એ તો સાઈ છે; પણ જો એ ધર્મો એથી વધારે સારી રીતે ન બચે તો બહુજ ખરાબ છે.

“બાળકોની સંભાળ લેવી એ માતાનો ધર્મ છે, અને આજે આટલાં બધાં બાળકોની સારી સંભાળ લેવાતી નથી, તેથી આજની માતાઓએ શરમાવું ધટે છે. વનની પશુમાતા લે એવી પુગણી રીતોથી બાળક સારાં ઊછરી શકે નહિ; એને માટે તો માનવમાતાની જરૂર છે અને એજ સાચી સમાજસેવા છે. માનવમાતા વિના આપણાં બાળક અને આપણો સમાજ નમાયાં છે.

“જો એટલા રતેહથી, ચૂલા આગળની ગમે એટલી મજૂરીથી, જગતનાં બાળકોની જોષ્ટી સંભાળ લેવાવાની નથી. માતા અને બાળક વચ્ચેના નૈસર્ગિક રતેહસંબંધ ઉપરાંત કેળવણેલા બ્યવસ્થિત નિયુક્ત માતૃત્વની જરૂર છે.

“બાળકેળવણી એ સમાજસેવાનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ છે. એટલા માટે બધી શિક્ષિકાઓમાં મહા અટપટી ને ભય શક્તિની, ઊંચા શુદ્ધિકૃષ્ણની અને સ્પષ્ટ દીર્ઘદષ્ટિની જરૂર છે. ભેદ જો નિર્બળ અને મૂર્ખ રહે, દુરાચારી યાવ તો પ્રજા ગમે એ રીતે, ગમે એ કદે, ગમે તેનું સંશોધન કરે, પણ એ સૌ લાભ નહાયા છે.

“પ્રજાને ઘણી સારી રીતે ઉછેરવી, તેને ઘણા સારા વાનાવરખમાં આણવી, ઘણી સારી રીતે કેળવવી, એ ધર્મ સ્ત્રીઓનો છે.”

પુરોપમાં પુરુષના મેવાવિભાગમાં પ્રવેશી સ્ત્રીએ સ્પર્ધા કરવાનો વાપરો વાછ રહી છે; પરિણામે ત્યાંનાં સેવાદોષો એકાકાર થઈને ઊન્નિલિન્ન થયા એમાં છે; ઘર ભાગનાં ને હોટેલો જામતી થઈ છે. અવિવાહિત સ્ત્રીને પણ લગ્નવિધાસ ભોગવવાની ને લગ્નવિધાસ ભોગવીને પણ સંતતિધર્મથી દૂર રહેવાની લાગસાએ વધતી જાય છે. થતાં સંતાનનું ને તેથી સમસ્ત સમાજનું જીવન ધૂળધાણી થતું જાય છે. આ પરિસ્થિતિથી ત્યાંનાં વિચારક નરનારી બહુ ઠાંઠાં છે ને વિનાશને માર્ગે ધણે જતી સ્ત્રીઓને પાછી વાળવા વીનતી રહ્યા છે, એ ઉપરનાં ચોક્કસ અવતરણોથી સમજી શકાય.

ત્યારે સાચી વાત તો એ છે કે પુરૂષે સંતાન પ્રત્યે પિતાધર્મ મેવવો, સ્ત્રીએ માતાધર્મ સેવવો, એ જ સ્ત્રીપુરુષના સાચા ને ઇષ્ટ ધર્મપ્રદેશ છે.

વિગ્રહસમયે શરીરે બળવાન થોડા સમરાંગણમાં જાય, ખીજા ગૃહાંગણમાં બેઠી પુદ્ગસામગ્રી તૈયાર કરે. એ સામગ્રી તૈયાર કરવી પડી મૂકી સૌ સમરાંગણમાં દોડી જાય તો સામગ્રી બે દિવસમાં ખૂટી જાય ને ગમે તેવી બળવાન મેના પણ હારી પડીને ઘેર આવે. સ્ત્રીપુરુષના સેવાવિભાગ વિશે પણ જણાવર એમ જ છે. સમાજનાં કોર ને ઉગ્ર કાર્ય કરવા પિતા સંસારમાં વિચરે ને ગૃહના જીવનનિર્વાહ માટે પ્રયાસ કરે. એ પિતાસામગ્રી ખૂટી ન પડે એટલા માટે માતા ગૃહાંગણમાં રહી નથી ઉઠે, એવી ઉછેરને માટે માતાસામગ્રીને પણ ઉછેરે. સમાજમાં સ્ત્રીપુરુષના સેવાવિભાગની આજ સાચી ધર્મભાવના છે. એ ધર્મભાવનાઓમાં નથી મુંદર ભાવનાઓ ઉમેરવી, જૂની જાદુ ભાવનાઓ દૂર કરવી, એ સમાજગુણોનો ધર્મ છે.

અને આ મેવાવિભાગ સાચી રીતે પળાવવા હોય તો પુરૂષે પોતાની પ્રભુવૃત્તિનો સમૂહો નાશ કરે એ જોઈએ. તેના સ્ત્રી ઉપર તેણે કરેલા અન્યાય-પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. તેના ઉપર ધારણ કરેલું પ્રભુપદ ત્યાંનું જોઈએ. સમાજનું જોઈએ કે પોતે સેવક છે, રહી એવિકા છે, દાસી નથી; જેમાંથી

કોઈની સેવા હોવી નથી, કોઈની નીચી નથી, જોને પોતપોતાને રથાને ચેષ્ટ છે. ધૃમ્પત્ની પેલી ક્યા યાદ રાખવી જોઈએ: હાથ કહે કે પેટ બેડું બેડું ખાય ને મારે જ પરિશ્રમ ઉઠાવવાનો? એ તો મારાથી ન બને. કામ ન કર્યો પરિણામે પેટ જૂપું રહ્યું ને ત્યારે હાથને પણ જીવનરસ ન મળ્યે તે નજળા પડી ગયા. પુરૂષે સમજી લેવું ઘટે કે સ્ત્રીને નિર્જળ અને પરાધીન કર્યો પોતે પણ નિર્જળ ને પરાધીન થઈ પડવાનો છે ને થઈ પડ્યો. પણ છે. કોર દાંત ને કામળ જીભ પોતપોતાને જ રથાને રહીને મુંદર સેવાધર્મ બળવી શકે છે, બનેના સહકારથી જ સમગ્રની સેવા થઈ શકે છે. એક વિના બીજું નિર્વર્તક છે વેળાવત્. આપણે પુરૂષો આપણો પોતાનો ધર્મ ચૂક્યા છીએ, કુટુંબ નિર્વાહ માટે ધન રળીએ છીએ, તે જાણે સ્ત્રી ઉપર ઉપકાર કરી નાખતા હોઈએ, એમ ઘરમાં પ્રભુપદ પડી બેઠા છીએ. પરિણામે સંતાનસેવાને અને તે માટેની ગૃહસેવાને સ્ત્રીઓ વેક માની પોતે દાસ્યવૃત્તિ માનતી થઈ ગઈ છે. અને એ વૃત્તિમાંથી મુક્તિ મેળવવા વિનાશને માર્ગે દોડી રહી છે. આમ સમસ્ત સમાજ અસ્તવ્યસ્ત થતો જાય છે ને તેનો મૂળ પાપ ભાગ પુરૂષને માથે છે. ત્યારે સમાજને સર્વોચ્ચ મુંદર બનાવવો હોય તો પુરૂષે સ્ત્રીને સાચી રીતે મુક્તિ આપવી જોઈએ, તેને પોતાનું સાચું ધર્માસન મોંપવું જોઈએ.

અને અધર્મવશ થઈ પુરૂષ ન સોંપે તો સ્ત્રીએ સ્નેહસંગ્રામ, સેવાસંગ્રામ મચાવીને પણ એ સાચું ધર્માસન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ સ્નેહ-સમજ કાઢા જાણે, સમયનો સદુપયોગ કરી શુદ્ધ કૌશલ પ્રાપ્ત કરે, સંતાનની, ગૃહની ને રાજીની સ્નેહે ને શુદ્ધિએ સેવાશુદ્ધતા કરે, પોતાની સારીરિક ને માનસિક દુર્ગંજતાઓ હટે ને બળવાન થાય, કુટુંબની સુખવસ્થા રાખે, સમાજનાં દુષ્ટ બંધનોનો નાશ કરે, “સ્ત્રીઓ પવિત્ર થાય, રસમ થાય, કુટુંબોપાદ થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે જીવતી રાજવીન ને મુંદર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજીવનમાંથી તેઓ સુખ સ્વર્ગવંશ થાય ને

મુક્તાતાથી ને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેશમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચ કલ્યાણ કરવા શક્તિમતી ને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળકવર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધવર્ગની કલ્યાણવાસનાઓને તૃપ્ત કરે. ” (સરસ્વતીચંદ્ર, ભાગ ૪: ૩૨૩). અને આમ સેવામાર્ગે સ્નેહસંગ્રામ મચાવે તો તેને પોતાનું સાચું ધર્માસન પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવે એવી જગતમાં કોઈ પુરૂષની તાકાદ નથી.

‘ઇષ્ટ જળાય’ ત્યાં ઘર બહાર જઈને પણ સમાજસેવા કરે, સંઘ બાંધીને પણ સેવા કરે. તેનામાં એ શક્તિ આજે સુપુષ્ટ પડી છે અને ગાંધીજી કહે છે એમ “સ્ત્રીને જો પુરૂષે નિયોજી ન હોત અથવા સ્ત્રી ભોગમાં પડી પુરૂષને વશ ન રહી હોત તો સ્ત્રી પોતાની અનંત શક્તિ જગતને ખતોલી શકત. મર્દ લગાઈમાં તેણે પોતાની શક્તિની થોડી ઝાંખી કરાવી છે. ન્યારે પુરૂષોના જેટલોજ અવકાશ સેવાકાર્યને સારૂ તે મેળવી લેશે, પોતાની સ્વંશક્તિ વધારી મૂકશે ત્યારે આ દેશને અને જગતને તેની અદ્વિત શક્તિનું દર્શન થશે ” (‘નવજીવન,’ તા. ૩:૫: ૧૯૩૧).

“૫. ચોથા ઉમરે પહેલેથી પુરૂષ જેટલી સ્વતંત્રતાને અધિકારી છે તેટલી જ સ્ત્રી પણ છે. ૬. સ્ત્રી અમળા નથી પણ, પોતાની શક્તિ સમજે તો પુરૂષ કરતાં વધારે સમજળા છે. એ માતા યદ જોવી રીતે બાળકને ધરે છે, અને પત્ની યદ જોવી રીતે પતિને દોરે છે, મોટે ભાગે પુરૂષો તેવા બને છે. ૭. સ્ત્રી જનિ પોતાનું બળ અને પોતાના કાર્ય-ક્ષેત્રની દિશા બરાબર સમજે તો એ પુરૂષની આશિષાગી છે એમ માનેજ નહિ, અને પુરૂષનું તથા એની પ્રશ્નિઓનું અનુકરણ કરવાનો જ આદર્શ રાખે નહિ. એ પુરૂષને રીઝવવા કે આકર્ષવા ચરીતે સજ્જ નહિ, પણ પોતાના હૃદયના ચણેથી જ શોભવા પ્રયત્ન કરે. ” (‘ગાંધીવિચાર-દોહન’ ૪૬)

અને એમ થાય ત્યારેજ સ્ત્રી પોતાનું સાચું ધર્માસન પ્રાપ્ત કરે. જે ગૃહ ગૃહિણીને લીધેજ ગૃહ કહેવાય છે તે ગૃહની એ રાણી ગૃહરાણી થાય. તે વખતે એની શક્તિનો અનાદર કાઢી શકે નહિ થાય. આજે એની પરાધીનતાના કાળમાં પણ ચતુર ને સેવાભાવી સ્ત્રી ઘરમાં રાજ્ય ચલાવી શકે છે, પતિના ગૃહકાર્યમાં કદાચ અધિકાર હોતો નથી. ત્યારે જો સ્ત્રી સાચી ગૃહરાણી બને તો એની પરાધીનતાનો નાશજ થાય, સ્ત્રી પુરૂષના સેવાપ્રદેશ સમાન બને; એની સેવાની કદર થયા વિના રહે જ નહિ, પુરૂષવર્ગ એને ચરણે આભારથી માથું નમાવે.

અને મુશાય-અમેરિકામાં એમ ધવા પણ લાગ્યું છે. ડૉ. સુમન્ટ મહેતા લખે છે: “મિસિસ એલિઝાથ કામ્પટન નામની એક ૮૦ વર્ષની અમેરિકન સ્ત્રીને LL. D. એટલે ડૉક્ટરેટની ઉપાધિ એક અમેરિકન મુનિવર્સિટીએ આપી હતી, તેની નોંધ લેવા જેવું છે. એ બાઇનો ધણી પ્રો. કામ્પટન મુનિવર્સિટીની એક કોલેજનાં ૪૫ વર્ષ સુધી અધ્યાપક હતો અને તેનામાં છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી સુખ્ય આચાર્ય હતો. આ દંપતીનો મોટા છોકરા પ્રો. કાર્લ, માસાચુસેટના પ્રખ્યાત ઉદ્યોગગૃહનો પ્રમુખ છે; એક છોકરી અલાહાબાદ કોલેજના એક અધ્યાપક સાથે પરણી છે; બીજો છોકરો વિન્સન અર્થશાસ્ત્રી, વકીલ અને જમરા વેપારી છે; અને ત્રીજો છોકરો આર્થર સીકલ્સો મુનિવર્સિટીનો પદાધિકારીનો અધ્યાપક છે, અને તેને હાલ સંશોધનને માટે જર્મન-માન્ય નોબેલનું ઇનામ મળ્યું છે. આ ત્રણે છોકરાઓ પ્રિન્સ્ટન મુનિવર્સિટીના ડૉક્ટરો થયા છે.

“મિસિસ કામ્પટનને ડૉક્ટરેટની માનનીય ઉપાધિ મુન્નતનને (Motherhood) માટે આપવામાં આવી ત્યારે કૃત્તવ્યપતિએ કહ્યું કે ‘તમે દેશને વિદ્વાન અને ઉપયોગી પ્રજા આપી છે; માટે અમે તમને માન આપીએ છીએ. પત્ની તરીકે તમે ઉત્તમ સેવા કરી છે અને ઉત્તમ શૃણુ કેળવ્યા છે. આ જગતમાં સારી માય, બગદ, ઘોડા અને ઘેડાં ઉછેરવા માટે પ્રદર્શનોમાં ઇનામો અપાય છે; તમે ઉત્તમ મનુષ્યો

ફળમાં છે, તે માટે અમે તમારા નક્કી કરીએ. જ્યાં મુશ્કેલી અને સુખાનની કિંમત કરતું થાય તેટલા માટે આ યુનિવર્સિટી તમને આ બંનેમાં પસંદગી ઉપાધિ અર્પણ કરે છે” (‘પ્રસ્થાન,’ મેચ ૧૯૬૦: ૫૪૧).

અને કવિદ્વયશ્રી રતીન્દ્રનાથે વીરપ્રસન્નિની માનવ આત્મજ્ઞાન કરાવતા આ સમ્પ્રદાય ચિત્રાંગદાને મુખે બોલાવ્યા છે:

આમિ ચિત્રાંગદા

દેવી નરદિ, નારદિ આમિ સામાન્યા રાખી ।
પૂત્ર કરી રાખિવે અધાય, સે આ આમિ
નર, અવરજન કરિ પુષિયા રાખિ
પિતે, સે આ આમિ નાક । જરિ પાપર્થે રાજ
ગેરે સંકટર પથે, કુરદ પિત્તાર
જરિ અંશ દાઓ, જરિ અનુમદિ કર
ક્રિડા મનેર વપ શુદ્ધાય તપ્તે,
જરિ શુષ્કે કુષ્કે ગેરે કર સદ્મરી,
આમાર પાપરિ તપે અરિયય । અર્થે
આમિ મોઢિ ને સત્તાન તોગરે જરિ
પુત્ર દય, અનૈસવ વીરશ્યા રિય
દિવીય અનુન કરિ તારે એવદિન
પાપરથા દિવ જરિ પિતાર ચરજે,
તખત જરિવે મોરે પ્રિયનમ ।

આજ
રહુ નિષેદી આજે, આમિ ચિત્રાંગદા,
રાત્રીન્દ્રન્દિની ।

અનુન: પ્રિય આજ ધન્ય આમિ ।

ચિત્રાંગદા: “હું તો ચિત્રાંગદા: દેવીને નરિ, સામાન્ય રમણીયે નરિ. પૂત્ર કરીને માથે મૂકી દાઓ તેવીયે નરિ. અવરજન કરી ભરખપોષણ કરી પાછળ મોટી મળો તેવીયે નરિ. સંકટને માર્ગે ને અને પથે મળો, શૂદ્ધ ચિન્તામાં ને ભાગ લેવા દો, કાંઈ મનમાં સ્વદાય થાતી ને અનુમતિ આપો, મુશ્કેલીમાં અને ને સદ્મરી કરો તો મારો પરિચર પામો. તમારું ને અંતાન મેં મર્જમાં પાછું કર્યું છે તે ને પુત્ર અનરમે તો એને નાનપણથી વીરશ્યા દેખે બીજો અનુન બનાવી એક દિવસ એને એના પિતાના ચરણમાં

ચોંટીસ ત્યારે જ પ્રિયનમ, તમે મને સામે સ્વરૂપે બાળ્યો. આજે તો હું તમારે ચરણે એટલું જ નિવેદન કરું છું કે હું માન ચિત્રાંગદા છું, રાત્રીન્દ્રના છું”

અનુન: “પ્રિય, આજ હું ધન્ય થયો.”

અને એમ સમાનકક્ષાએ રહી પોતપોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાજસેવા કરનારાં નરનારી આનંદે બોલે: સહ નાચવતુ । સહ નૌ મુનયતુ । સહ વીર્ય કરતા-વહૈ । તેજસ્વિનાયતમસ્તુ । મા વિદિપારહૈ (સિત્તિરિય જ્યોત્સ્નક ૮: ૧) .

“અને એકબીજાનું સ્થળ કરી, સાથે મળાને ઉપભોગ કરીએ, સાથે મળાને સામર્થ્ય વધારીએ, પ્રકાશિત થઈને જ્ઞાન વધારીએ, એકબીજાનો દ્રેષ ન કરીએ.” -

અને આ જ નરનારીના સામા સેવાવિભાગ છે, આ જ સામે દેવેતીર્થ છે, આ જ લગ્નની સાત્તી ક્રયાજીવાનતા છે. [પાડીદાર]

ૐ ૐ ૐ

તોતકાપથા માટે નવીન ઉપાય

મીઠીચન યુનિવર્સિટીના શોધભોગ ખાતાની ખીસ દેરેક એકાએક એવી શોધ કરી છે કે માણસ બંધો થઈને મારે પડે માલે તેથી તોનકાપથું દર થાય છે. શરીરને અસાધારણ રિયતિમાં મૂકવાને લીધે લોહીના દબાણમાં ને ફેરફાર થાય છે તેને પરિણમે જ્ઞાનનંત્ર્યો પર ચતી અસર વડે આમ બને છે એમ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક એમ પણ કહે છે કે શરીર અસાધારણ રિયતિમાં મૂકવાથી માનવ અનુષ્ઠાન એકાએક જૂદી દિશાએ વળે છે અને તે વડે સ્વરૂપન રચનાત્મક રીતે કાર્ય કરતું થઈ જાય છે.

જલોપચારનો એક અદ્ભુત અનુભવ

જલોપચારથી-પાણીના ઉપચારથી અનેક પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે છે, એ વાત જનતામાં જેટલી જાણીતી થવી જોઈએ, તેટલી જાણીતી થઈ નથી. આયુર્વેદમાંય જલોપચારને કેટલેક અંશે સ્થાન છે, પરંતુ તેથી સર્વ પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે છે, તે થોડા જ જાણતા હશે. કેવળ નિર્મળ પાણીથી સર્વ પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે એ વાત જ પ્રથમ દૃષ્ટિએ અદ્ભુત લાગે છે, છતાં એ વાત સાચી છે. જે દર્દને જલોપચાર સાથે સીધો સંબંધ દેખાતો નથી, તે દર્દને પણ જલોપચારથી મટાડવાનો સ્વાતુભવ થયો, ત્યારે મને પણ લાગ્યું કે એ અનુભવ અરેખર અદ્ભુત છે.

થોડાં વર્ષ પહેલાં મને દાંતનું દર્દ થયું હતું. બે દાંત અને એક દાંતનાં મૂળ બહુ દુઃખતાં હતાં અને વ્હાસપાસનાં પેદાં સજી ગયાં હતાં. દર્દ એટલું થતું હતું કે તે ઉપર માત્ર કાઠરવર્ણ પાણી જ સહન થઈ શકતું હતું; સહજ વધારે ઠંડુ કે સહજ વધારે ગરમ પાણી તેને લાગતાં ચીસ નાંખવા જેટલું કળતર ઉપડી આવતું હતું. પહેલાં તે ઉપર ધરના ઉપચારો કર્યાં. દંતમંજન, છીંકણી, માખાનું ચૂર્ણ, ગીડું, કુલાવેલી ફટકટી, કુલાવેલ મોરચુચુ, જૂદી જૂદી જાતનાં ટૂથપેસ્ટ, હાઇડ્રોજન પેરોક્સાઇડ છત્વાદિનો ઉપયોગ લગભગ બે માસ સુધી કર્યો, પરંતુ દર્દ મટ્યું નહિ. અવાળુ ઉપડી આવેલાં તે ઉપર એમાંના કાઠ પણ પદાર્થનું ધર્ષણ કરવાની અસર એ થતી કે એ ભાગનો સોજો ખેસી જતો પરંતુ બાળુનાં ખીજાં અવાળુ ઉપડી આવતાં. નકર ખોરાક ચાવતાં મુશ્કેલી પડતી તેથી તદ્દન નરમ અને પ્રવાહી ખોરાક ઉપર વિશેષ આધાર રાખવો પડતો. દાંતના દર્દથી ગળાની સધિમાં ગાઠો નીકળી અને તે પણ જોએની ઉપગમવા લાગી. આથી શરીરશક્તિ ઉપર પણ માડી અસર મંચાલાગી.

ધરમથુ ઉપચારથી કંટાળીને એક જાણીતા દાંતના ડાકતરનો આશ્રય શોધ્યો. દુઃખતા ત્રણ દાંતનાં મૂળ હલતાં હતાં અને અંદર દર્દ હતું. ડાકતરે સલાહ આપી કે એ દાંતને ખેંચાવી નાખ્યા વિના દર્દ મટશે નહિ. મેં આગ્રહ બતાવ્યો કે મારે તો દવાથી જ મટાડવું છે અને દાંત ખેંચાવી કાઢવા નથી. ડાકતરને એ મારે દુરાગ્રહ લાગ્યો અને હસતું આવ્યું. ડાકતરે અકવાડીયા સુધી તેનો ઉપચાર કર્યો પરંતુ જતાં આરામ ન થયો. દાંત ખેંચાવવાની પણ મને લાગ્યું થઈ.

પરંતુ એ અરસામાં જલોપચારના અનુભવાં અને અદ્ભુત એવા એક મિત્રનો મેળાપ થયો. તેણે મને જલોપચારની સલાહ આપી. અનેક ઉપચારોથી કંટાળેલો હું એ ઉપચારનોય અનુભવ લેવા તૈયાર થયો અને તુરત શરૂઆત કરી.

પાણીને ગરમ કરી તેનો નાસ લેવો અને પછી શીતળ જળમાં કટિસ્નાન કરવું એટલો જ એ ઉપચાર હતો. ચારેક દિવસના ઉપચાર પછી દર્દ હળવું થવા લાગ્યું અને ૨૦ દિવસના ઉપચારથી દર્દ મટી ગયું. સળસળતા ગરમ પાણીની વરાળ લેવી અને આખા શરીરને ગરમ કપડાથી ઢાંકી દેવું એ નાસ લેવાની સામાન્ય પ્રદતિ છે. તેથી આખા શરીરે પુષ્કળ પરસેવો વળે છે. પછી ઠંડા પાણીના ટળમાં ખેસી કમર અને પેડુને શીતળ થવા દેવું અને પેડુ પર દુવાલથી ધર્ષણ કરવું એ કટિસ્નાન છે. નાસ લીધા પછી પરસેવો વળે તે વખતે અને કટિસ્નાન કરતી વખતે ખુદલો પવન શરીર પર ન લાગવા દેવો એ સરહી થતી અટકાવવા માટેની ખાસ સાવચેતી હોય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે દાંતના દર્દને અને નાસને એવો શો સંબંધ છે કે જેથી એ દર્દ મટી શકે? આ

પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે અને મારા મનમાં પશુ તે ઉદ્-
ભવ્યો હતો. મારા મિત્રે તે સંબંધ મને સારી રીતે
સમજાવ્યો હતો.

દાંતમાં થતું દર્દ અથવા શરીરના ખીન્ન કોઈ
પશુ ભાગમાં થતું દર્દ, તે ઉપાંગ-અવયવનું માત્ર
સ્થાનિક દર્દ હોતું નથી. આખા શરીરના લોહીમાં
વિગ્નતીય પરમાણુઓ-દર્દનાં રજકણો પ્રસરેલાં હોય
છે અને એ રજકણો કોઈ પશુ એક અવયવમાં
વિશેષ જગ્યા થતાં જઈને દર્દ ઉપજાવે છે. કટિશૂળ,
સંધિવા, કળતર, માથું દુઃખવું, એ પ્રકારનાં દર્દો
એનવણી આપે છે કે તમારા શરીરના લોહીમાં
વિગ્નતીય પરમાણુઓના સચ્ચ થયો છે, એ કાઢી
નાખ્યા સિવાય દર્દ મટી નહિ. ખાવાનાં-પીવાનાં
ઓપધો કે દર્દવાળા ભાગ ઉપરના દવાના લેવો પશુ
એ દર્દને ત્યારેજ મટાડી શકે છે કે ત્યારે તે વિગ્ન-
તીય પરમાણુઓનો નાશ કરી મળ-મૂતના દારવડે
તેને શરીરમાંથી કાઢી નાખે છે. લેવો વગેરે એ
વિગ્નતીય પરમાણુઓને દર્દના સ્થાનમાંથી વિખેરી
નાખે છે અને દર્દને મટાડે છે પરંતુ એ પરમાણુ-
ઓ પાછાં લોહીમાં ફરતાં ધર્ષ જાય છે, એટલે
ચોડા દિવસ પછી પાંધુ એવું એ જ દર્દ ઉભરાય
છે; કદાચ તે જ ભાગમાં નહિ તો શરીરના ખીન્ન
કોઈ ભાગમાં દેખાવ દે છે; પરંતુ એ દર્દનું મૂળ તો
પેલાં વિગ્નતીય પરમાણુઓ જ હોય છે. એ પરમા-
ણુઓને શરીરની બહાર કાઢી નાંખવા માટે નાસ
સહેલો અને સસ્તો માર્ગ છે. પરસેવા દ્વારા એ ઝેર
શરીરમાંથી ઝરી જાય છે, ફિંધરામિસરણ વધારે
ત્વરાળી થવા લાગે છે અને શરીરમાં રૂતિર્નિતો
અનુભવ થાય છે. શરીરનો એ નિયમ છે કે વિગ્ન-
તીય દ્રવ્યનો જે સંગ્રહ લોહીમાં ફરતો ન હોય તે
પેટમાં જગ્યા થાય અને ધર્ષણ સાથેના કટિરના-
નથી એ જગ્યા થએલો સંગ્રહ મળદારે કે અન્યથા
બહાર નીકળી જાય. જોપચારથી આ રીતે
કેવળ દાંતનું દર્દ જ નહિ પણ શરીરમાં થએલાં
વિગ્નતીય પરમાણુઓના સંગ્રહથી ચર્મ અનેક પ્રકાર-
નાં દર્દો મટે છે. જૂઠાં જૂઠાં દર્દો પર જોપચાર

કઈ રીતે કરવો, તે સલાહ તો તે વિષયનો નિષ્ણા-
ત જ આપી શકે, પરંતુ અહીં તો જે ઉપચારે
મારા ઉપર મેંદા ઉપકાર કર્યો છે તેની અફલુતે
અસર અને ઉપયોગિતા ખીન્નઓની નજરે આણવા-
નોજ મારો આશય છે.

એ અનુભવને આજે પાંચ વર્ષ પીતી ગયાં.
આજે તે દાંત વેટલા જ હલે છે, પરંતુ તે પડ્યા નથી.
‘દાંત મોખખા રાખવાની સાધારણ સાવચેતી રાખું’
છું પરંતુ એ દર્દ મને ફરીથી થતું નથી; અને
યશો તોપણ જોપચાર પ્રતિની મારી થકા મને
તેનો આશ્રય લેવા દોરી જશે.

યુનિલાલ વ. શાહ

વીટામીન ‘ડી’ તુકસાનકર્તા નથી

કેટલાક સ્થળેથી એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું
છે કે વીટામીન ‘ડી’-જેનો અભાવ ખુજલીનું કારણ
અને છે-વધારે પ્રમાણમાં લેવામાં આવે તો તે
દાનિકર્તા અને છે. વીટામીન ‘ડી’ ની શોધ
કરનાર મેડીસનના દાકતર સ્ટીન-એકિ આ વિષય
પર ફટલીક શોધખોળો કરી હતી તેમાં તેમણે
પ્રસ્તુત વીટામીનના મોટા જથ્થોનો ઉપયોગ કર્યો
હતો. સામાન્ય રીતે વપરાય તેના કરતાં ૧૦૦ ગણા
વીટામીનનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો એટલે કે એક દવાઈ
દૂધ સાથે ૫૦ યુનિટને બદલે ૫૦૦૦ યુનિટ વીટામીન
તેમણે આપ્યું; છતાં કંઈ પણ તુકસાનકારક પરિ-
ણામો જળ્યામાં નહોતાં. દરેક પ્રાણી સારી પેઠે ઉજીવું
દતું અને તેમાંનું એક પણ બોડાવણું નહોતું.

“મારે સાસરે!”

“વિમળા!”

“શુ?”

“ક્યાં જાય છે તું?”

“ધ્યાય નહિ-”

“તોપણ-”

“કેમ વાર?”

“અમર્યા પૂછું છું-”

“મારે સાસરે!” એમ કહીને વિમળા ખડખડાટ દસી પડી અને મનોહરને ઉચ્ચાળેને છાની સગમે ચાંપી રહી.

* * *

વિમળા સ્વરૂપવતી હતી. તે ૧૬ વર્ષની હતી. વયે તેને તસનસતું યૌવન અને સુકામળ ભાવો આપ્યા હતા. પડોશીઓ તેને ખૂબ આદરતાં. તે ચતુર, અંચળ અને હસમુખી હતી. તેના દરને એક સગો તેની પડોશમાં રહેતો હતો, મનોહર. તેના ચાર વર્ષનો પુત્ર હતો. તે હડીલો હતો પણ સૌને બહુ ગમતો. મનોહર અને વિમળાની મિત્રી એવી તો ઝામી ગઈ હતી કે ન પૂછો વાત. બેઠેલી વયમાં મોટું અંતર હતું, તોપણ બેઠે માથે રમતાં, હસતા, અને વિમળા પણ તેની સાથે એક જાળકની પેઠે આનંદ-વિનોદમાં દિવસ ગાળતી. વિમળાએ મનોહરને ‘મારે સાસરે’ એવો જવાબ આપ્યો ત્યારે બેઠે એવાં હસ્યાં હતા કે એ હાસ્ય તેમને થણી વાર સાંભરી આવતું.

* * *

બે વર્ષ વહી ગયાં.

વિમળાનું જગન લેવાયુ. તેનો લુવાન પતિ ઉચ્ચ કુળનો, લાણેયો અને શાણો હતો. વિમળાનો ઉત્સાહ અંતરમાં મારો નહોતો. જગને નિવે નવા ત્યાં ખૂબ ધમાક આવતી હતી. ઘનમાં ચૌ કોઈ કામમાં ને યસ કામમાં જ મચી પડેવાં હતા.

૫

સુસુહર્તે વિમળાનું જગન ભારે કામમાંથી થયું. સર્વજ્ઞ આનંદ પ્રસરી ગયો. પછી વિમળાને પતિ-ગૃહે જવાનો દિવસ આવ્યો. સહવારથી વિમળા દિશિત ઉઘસ દેખાવા લાગી. સુંદર વસ્ત્રાવધારથી તેનું શરીર દીપી નીકળ્યું પણ તેના અંતરમાં ઉદવાસની દામિ નહોતી.

વિમળાને સુંદર વસ્ત્રો પહેરીને બહાર જવા તૈયાર થયેલી બેઠેને છ વર્ષનો મનોહર કૌતુહલપૂર્ણ દષ્ટિએ તેને જોઈ રહ્યો. પણ માત્ર જોઈ ગહેવાથી જ તેને સતોષ થયો નહિ. તે વિમળાના ચંતારાની આંડે આવીને બોલો બોલો પૂછવા લાગ્યો : “વિમળા! તું ક્યાં જાય છે?”

વિમળા દસી અને તુરંત જ તેણે જવાબ આપ્યો : “મારે સાસરે!” અને તે દસી દસી. આસપાસ તેની સખીઓ બોમી હતી, તેઓ પણ દસી પડી અને તેમાંની એક મનોહરને તેડી લઈને ચુંબન લીધું, પણ મનોહર તેના હાથમાંથી તરફડીને છોટા થયો અને વિમળાના પગને બાઝી પડ્યો. વિમળાએ તેને ઊંચાળાને ચુંબન લીધું ત્યારે જ મનોહરે તેને ઉત્સાહભરી વિદાય આપી.

* * *

બીજા દસ વર્ષ વીતી ગયા.

એ વર્ષોમાં વિમળાના જીવનમાં ખૂબ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. દસ વર્ષમાં તેને ત્રણ પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ થઈ હતી.

સુંદર સુકામળ જાળકમાં તેનો નિવસ આનંદમાં જતો હતો; પણ ‘સખ મિત્ર હોત ન એક ચમાત!’

તેના સુખી જીવનનો જગન પછીના અગી-આરમાં વર્ષો જ અંત આવ્યો. દૂર કાળની કાળ દષ્ટિએ તેના પતિને હરી લીધો અને અદ્વાનીસ વર્ષની વયે વિમળા વિધવા થઈ! તે રડતી રડતી નિવસ ગાળવા લાગી. કેવું હતું અને શું થઈ ગયું?

જેનું જીવન એટલું મુખ્યમય હતું, એટલું પવિત્ર હતું, તેના જીવનની એક જ ઘડીના અનાવધી કેવી સ્થિતિ રહી ગઈ.

મનોદરે તે જાણ્યું, પણ તે બિચારી શું કરે ? તે પણ રડ્યો અને ધ્યાન થયો. વિમળાનું આંતર ક્યવામાં આવે તે જરૂરનું લાગ્યું, પણ તે આંખન કરી રીતે થાય તે તેને આવડતું નહોતું. ફર કાળે જે બનાવ નીપજત્યો હતો તે સુધારવાની શકિત તે બિચારામાં ક્યાંથી હોય ?

“ જિંદગી દે નામ, બે ગરમર કે છના આદિયે ” એ સસ જ છે.

વિમળા પોતાના દુઃખપૂર્ણ જીવનની અને પૂર્વાશ્રમના મુખ્યમય જીવનની તુલના કરીને વિચાર કર્યા કરતી; પરંતુ દમરો વિચાર કર્યા છતાં વિધિ-ક્રિષ્ણિન સ્થિત્યંતરનો અંત લાવવો કરીન હતો એમ અમજતાં તેને વાર લાગી નહિ.

* * *

અને પછી—

તે સ્થિતિનોએ અંત આવેના દેખાયો. વિમળાને પતિવિયોગ અસહ્ય લાગવા માંડ્યો હતો.

સ્વામીની મૃત્યુતિથિ આની. તેણે વિચાર્યું : “ આજે જ મારા મુખનો અંત આગ્યો હતો ! ”

તેણે પોતાના બાવસખા મનોદરને બોલાવ્યો. તેણે તેની સાથે ખૂન વાતો કરી. અને પછી આંખોમાં આંસ આંકીને તે બોલી : “ મનોદર ! હું દો જલ્દી ”

“ ક્યાં જાય છે, વિમળા ! ” મનોદરે બજગામને પૂછ્યું.

મંદ સ્થિત કરીને મનોદરના મુખ તરફ દબર દબર જોઈ રહી. તેનાં નેત્રો આંસુથી ભરાઈ આવ્યાં હતાં.

અને તુરત જ એ નાનું સરખું જીવન પૂરે ધ્યું-વિમળા મરણ પામી. મનોદરનાં નેત્રોમાંથી આંસુનો ધોધ વહી નીકળ્યો. તે મનમાં બોલ્યો : “ તેના પતિદેવ તેને જગનમાં શોધ્યા ન મળ્યા, એટલે તે બિચારી ગઈ તેને સાસરે ! ” માઠ

૨૨ ૨૨ ૨૨

સુવાવડ અને વેદના

સુવાવડ વખતે વેદના ન થાય તે માટે જે નવીન ઉપચાર (Twilight sleep) ની શોધ થઈ છે તેને, તાજેતરમાં મળેલી અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશનની એક બેઠકમાં વખોડી કાઢવામાં આવ્યો હતો. ડૉ. ફોર્સ્ટ હોન્સ કે જેમણે વીસ વર્ષ પહેલાં આ ઉપચાર અમેરિકામાં દાખલ કર્યો હતો, તેમણે જણાવ્યું હતું કે, ‘મે’ એક ગંભીર બ્રૂહ કરી છે. તેમણે કશું હતું કે “હું શું કરતો હતો તે હું પૂરે સમજી શક્યો નહોતો. માનવ-માનને કંઈ પણ બાન વગરની એક જ વસ્તુ સમાન બનતી આપણે અટકાવવી જોઈએ.” મદ્યુક નેચરને જણાવ્યું હતું કે, પ્રથમ વખતે આ દવા આપવાનો પ્રચાર વધવાથી જ અમેરિકામાં પ્રચલિત થીઓનું મરણપ્રમાણ આટલું વધવા પામ્યું છે તેમણે એક જાણના જેવું વાક્ય એ ઉચ્ચાર્યું હતું કે, “મારા અવસાન પ્રમાણે, લુદ્ધિમાન કે લુદ્ધિ-દીન, નવમનચારી કે જૂની પદ્ધતિની કોઈ પણ સ્ત્રી એમ કંઈજની નથી કે સંતાનજનનના પ્રસંગની માઠ પણ તેના મગજમાંથી બૂંસાઈ જાય. પોતાના અંતરને હજી થાય તેના બોલે તે કોઈ પણ સ્ત્રી પ્રમુનિની વેદનામાંથી બચવાને કંઈક નહીં.”

દષ્ટિદોષનાં કેટલાંક કારણો

શરીરમાં આંખ એ એક મહત્વની ઇન્દ્રિય છે. તેની કોમત નાણાધી થઇ શકતી નથી.

શાળામાં, રમતનાં મેદાન પર, ઉદ્યોગધંધામાં અથવા જીવનની કોઇ પણ અવસ્થામાં યશ મળવાનું મુખ્યત્વે માણસની આંખ ઉપર અવલંબિત છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. માનવજીવન એ આ ઇન્દ્રિય દ્વારા મેળવેલા અનુભવોનું પ્રતીક છે, કાર્યક્ષમ અથવા સુખી થવામાં ઉપયોગી થાય એવું જ્ઞાન ધણેભાગે દષ્ટિદ્વારા મળે છે. ગ્રંથ, કળા, વાદ્યમય, પ્રવાસ એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો છે. મનુષ્યને મળતા જ્ઞાન પૈકી સૈકંડે ૮૫ ટકા જ્ઞાન દષ્ટિથી મળે છે.

અને માણસ જે કંઈ કરે છે તેમાં સૈકંડે ૮૦ ટકા કાર્યો કરવામાં દષ્ટિ સાધનભૂત થાય છે એવું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. આ જ કારણથી અકસ્માતનો વીરો બેનારી કંપનીઓ, તે વીમાનાં પ્રીમીયમની રકમ મુશ્કેલી અને દષ્ટિનાશ એ બંને બાબતમાં એક સરખી આકારે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

આ જગતમાં માણસે પોતાના જ્ઞાનથી આટલા બધા સુધારાઓ અને શોધો કરી છે પણ માણસની કુદરતી આંખ પ્રમાણે કામ કરનારી કૃત્રિમ આંખ તૈયાર કરવા જેટલે તેના જ્ઞાનની મજલ હજી સુધી પહોંચી નથી. પેટલર અન્ન ચાવીને ખાઈ ગયા એવા કૃત્રિમ દાંત તૈયાર થયા છે પણ હુદ્દે માણસની આંખ બગડી તો તેને બદલે બીજી આંખ કોઈ સ્થળે મળતી નથી.

સંદોષ આંખનો વધારો

અમેરિકાની શાળામાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓની આંખો ખામીવાળી છે એ વિષે તપાસ કરતાં જણાઈ આવ્યું છે કે સરાસરી દર પાંચ વિદ્યાર્થીએ એકની આંખ બગડેલી છે. આ આંકડાઓ ખરેખર ભય-

ંકર છે; કારણ જેના વિદ્યાર્થીઓની હમણાં જ શરૂઆત થયે છે અને જેમને આખું આયુષ્ય હજી ગાળવાનું છે તે પૈકી ૨૦ જણની આંખ બગડેલી છે. અને એમ પણ જણાઈ આવ્યું છે કે, શાળામાં જે બાળકો નિરૂપયોગી હશે, તેમાં પાંચ બાળકોમાં ત્રણની આંખ બગડેલી હોય છે. કોલેજની અંદર વધારે વખત અભ્યાસ કરેલા પહે, છે અને આંખને વધારે શ્રમ પહોંચે છે, આથી ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવીને બહાર પડતા વિદ્યાર્થીઓમાં દર પાંચે ત્રણ જણની આંખ બગડેલી હોય છે, એમ પણ તપાસના અંતે જણાઈ આવ્યું છે.

માણસ આલીસી નજીક પહોંચે છે એટલે જિજ્ઞાસાપૂર્વક વાચન, પ્રવાસ, વિશ્રાન્તિ માટે એવું કાર્ય વગેરે કરવા માટે કંઈક વધારે સમયની સવલત થાય છે. પણ આલીસી એ કંઈ વધારે મોટી વય ન ગણાય તો પણ એ વખતે ધણીની નજર નબળી થયેલી હોઈ તેઓ ઉપલી બાબતનો પૂર્ણ ફાયદો લઈ શકતા નથી.

આપણા દેશમાંની પરિસ્થિતિ આ કરતાં વધારે સારી છે એમ કહી શકાશે નહીં. ઉલટું, અહીંની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિને લીધે દષ્ટિદોષનું પ્રમાણ અમેરિકા કરતાં જે ખરાબ છે એમ માનવાને કારણ છે. સંદોષ દષ્ટિનું મુખ્ય કારણ

આંખના ઉપયોગ વિશે કુદરતી સંકેત એવો લાગે છે કે તેનો ઉપયોગ નૈસર્ગિક સૂર્યપ્રકાશમાં અને દૂરની વસ્તુ જોવા માટે કરવો. મનુષ્ય પોતાની પ્રાથમિક અવસ્થામાં આંખનો ઉપયોગ અક્યક્તિ સૂર્યપ્રકાશમાં, ખુદ્દી જગ્યામાં તેમજ દૂરના પદાર્થો જોવા માટે કરતો હશે-નજીકના પદાર્થો જોવા માટે કે વાચન માટે નહિ. અર્થાત્ સૂર્યસ્થિત થાય કે તેનું દિવસનું કામ ખલાસ થતું હશે. આ પછી માનવ પ્રાણી કુદરતમાં વસવાનું છોડીને ઘરમાં ઘરમાં

રહેવા લાગ્યો ત્યારે તેને સૂર્યપ્રકાશને બદલે કૃત્રિમ પ્રકાશની જરૂર માલુમ પડી અને તે વખતથી તેની આંખને શ્રમ પડવા માંડ્યો. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં જગતમાં અપારાબંધ પ્રગતિ થવા લાગી તેમ તેમ આ નિસર્ગીકરણ આશીર્વાદનો આપણે ભરપૂર ઉપયોગ કરવા લાગ્યાં. અતિદૂરના પદાર્થો જોવા અને ખૂબ સૂર્યપ્રકાશમાં કામ કરવાને બદલે ઘરમાં બેસીને અત્યંત નજીકના પદાર્થો જોવા, કમી પ્રકાશ અને આંખો દિવસ દરિયા જેવાં પડવાને લીધે આંખોમાં વધુ બીજાડ થવાનું ચાલુ થયું.

મનુષ્યની આંખો અને જોવાની શક્તિ વિશે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ વિપુલ માહિતી મેળવી છે અને અંકત કરી છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ કહેલા આ સંશોધનમાં ઘણુંખરું સંશોધન એ આધાર પર કરવામાં આવેલું છે કે, હાલમાં કેટલાંયે સૈદ્ધાંતિકી માણસ ઘરમાં બેસીને અને જરૂર કરતાં ઓછા પ્રકાશમાં સેંકડે પંચોત્તર ટકા કાર્યો કરે છે.

કુદરતી પ્રકાશ

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે આંખનો કુદરતી ઉપયોગ સૂર્યપ્રકાશમાં કરવા માટેનો છે, સૂર્યપ્રકાશમાં આંખો સૌથી વધારે મારી રીતે લેઇ શકે છે. પરંતુ આંખોનો આપણે જેટલી વખત ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમાં ઘણીખરી વખત આપણને મળેલો પ્રકાશ અને સૂર્યપ્રકાશ, એ બન્ને વચ્ચે તુલના કરવા માટે પ્રકાશની ઓછામાં ઓછી દબતાનું એક માપ કંચવડું લેઇએ. આ માપ મીલ્યુમીટી છે. ફૂટ જેમ લંબાઈનું પરિમાણ છે, પાઉન્ડ જેમ વજનનું પરિમાણ છે અથવા ડીગ્રી જેમ ઉત્થાનમાનનું પરિમાણ છે તે પ્રમાણે મીલ્યુમીટી પ્રકાશનું પરિમાણ છે. મીલ્યુમીટી સળગાવીને એક દેહાણે મૂકવામાં આવે અને એક ફૂટના અંતરમાં તેનો જે પ્રકાશ પડે, તે પ્રકાશ એ મીલ્યુમીટીના પ્રકાશનું પરિમાણ છે. નિરજ દિવસે ઉઘાડી જમીન પર સૂર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ ૧૮૦૦૦ મીલ્યુમીટીઓના પ્રકાશ (કેન્ડલ પાવર) જેટલો હોય છે, એ જ પ્રકાશ ઝાઝી હાવા નીચે ૧૦૦૦ મીલ્યુમીટી જેટલો

હોય છે, તે જ પ્રકાશ-ઘરની ખારીની અંદર થોડે દૂર ૨૦૦ મીલ્યુમીટી જેટલો બને છે. સૂર્ય અંતર પામતાં મધ્યમ પ્રલિતા ઘરમાં એ જ પ્રકાશ ૫ મીલ્યુમીટીઓ જેટલો જેટલે પૂર્ણ સૂર્યપ્રકાશનો સ્કેન્ડ ભાગ થાય છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘરમાં ૫ મીલ્યુમીટીઓ જેટલા પ્રકાશમાં આપણે કામ કરીએ તો તેથી આંખોને ઘણી જ દાનિ થાય.

પ્રકાશની અસર કાઢવા માટેનું એક સળગાવ ધર્મ યંત્ર હમણાં બહાર પડ્યું છે. તેને ‘પ્રકાશ-પરિમાપન યંત્ર’ (સાઇટ-મીટર) કહે છે. અમુક પ્રકાશ અમુક મીલ્યુમીટી જેટલો છે એમ આ યંત્રની મદદથી જાણી શકાય છે.

આંખનો ઉપયોગ

આંખનો ઉપયોગ કરતાં માણસે ત્રણ બાબતોનો વિચાર કરવો પડશે.

(૧) આંખનું કોઇ પણ નાનું મોડું કામ અત્યાંતની સ્થિતિમાં જ કરવાનું છે એ તો સ્પષ્ટ છે.

(૨) પરંતુ નાનાં બાળકો અત્યંત ઝીણા અક્ષરો જેટલે કે આંખને ત્રાસ પડે તેનું ન વાંચે એટલી ખજરદારી રાખવાની જરૂર છે.

(૩) આંખને મહેનત પડે તેનું કામ હોય ત્યારે દરિયા જેવાં થાય એવા પ્રકારનો પ્રકાશ ન રહે માટે કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

ફોનો કેમ સચવાય ?

હેલાં કેટલાંક વર્ષોમાં એવી યોષ કરવામાં આવી છે કે ફોનોની વખરાની દવામાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડનું પ્રમાણ વધારવાથી ફોનોની ઉત્તમતા વધે છે તેમજ એની સાચવણી પણ વધારે સારી રીતે થઈ શકે છે. આ તુરખાનો પ્રચાર ગ્રેટ બ્રિટનમાં ખૂબ વધેલો જાય છે.

ધ...ણી...પ...ણું

[નવલિકા]

*

તે એક ગરીબની છોકરી હતી; પણ શ્રીમં-
તોને સંધરવાનું મન થઇ ગય તેવી તે અપ્રતિમ
સૌંદર્યવતી હતી. તેના ધરની નજીક રહેતા એક
શ્રીમંતના છોકરાને તેની ઉપર પ્રેમ ઉપજ્યો.

પિતાની પાછળ લાગીને અને લગલગ આપ-
લાત કરવા સુધીની ધમકી આપીને તેણે એ જ
છોકરીને મેળવી. પહેલાં તો તેને પણ આનંદ
થયો, લગ્નને દિવસે તે જો કાકામાઠથી ફરતી-ફરતી
હતી, તે જ કાકામાઠથી આવે પણ તે ફરીફરી ગઈ
હતી. તે ધનવાનની યુગવધુ હતી, પતિએ પોતાની
પસંદગીને આધારે જ લગ્ન કર્યું હતું, તે તેની
માનીતી અને મોહક રાણી હતી, પણ તેને કંઈ
વસ્તુનો તોરો હોય ?

તે પત્નીને ઘણી વાર સીનેમામાં લઇ જતો.
ચોરીનો માલ હજમ કરવાને માટે ચોર જેવી રીતે
છુપાવતો છુપાવતો અને ચાર બાલુએ રાક્ષાસીક
દષ્ટિ ફેંકતો ત્યજ છે, તેવી જ રીતે તે પત્નીને લઇને
સીનેમા થીએટરમાં પ્રવેશ કરતો. સીનેમા જોવા
બાંધેલી સ્ત્રીઓમાં તે સુંદરમાં સુંદર અને મૂલ્યવાનમાં
મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થયેલી સ્ત્રી હતી,
એવું જોઇને તેનું અભિમાન પોપાતું; અને લોકો પણ
એની એ અભિમાનવૃત્તિને ઝોળખતાં.

છતાં જન-સ્વભાવ છે ને ! સીનેમા જોવા
આવેના પુરો સીનેમાના રૂપેરી પદ્મ ઉપર દેખાતી
નાયિકાના સૌંદર્યનું નેત્રને પાન કસાવવાને બદલે
અધારમાંએ આ રૂપસુંદરીને ફરી ફરીને તરની
આંખે જોતા.

પત્નીનું સૌંદર્ય તેને ગમતું હતું. તેના વસ્ત્રાલ-
ંકાર તથા તે પહેરીને બેસવાની-ચાલવાની તેની હાલ
એ પણ તેને મોહક લાગતી હતી. પરંતુ પરપુરો
તેને સકામ દષ્ટિએ જુએ તે નેને અપ્રિય લાગ્યું.
તેને લાગતું કે પત્નીના રૂઆળા સૌંદર્યના કારણે
જ પોતાના હૃદય ઉપર લોકોની દષ્ટિ વારંવાર ઝંખ
દેતી હતી. ઉમંગથી ઉપભોગવા માટે પોતે એ સુંદર
સ્ત્રીને પરણ્યા હતા, પોતાનાં નેત્રોને તૃપ્ત કરવાને
તે તેને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવતો હતો; ખીનઓએ
તેના પર દષ્ટિ સરખી ન નાંખવી જોઇએ, તેને
બદલે લોકો કેવા બેવકૂફ છે ! પરંતુ કામલોક્ષુપ
દષ્ટિથી જુએ છે ! જગલે ને પગલે એ સૌંદર્ય તેને
નીચું જોવાવતું હતું, એ સૌંદર્ય તેને એક દુર્બળ
પુરુષના રૂપમાં જનતા સમક્ષ રજુ કરતું હતું. એ
સૌંદર્ય વચુકી જાય તો કીક, એમ વારંવાર તેને
થવા લાગ્યું. એ એક જ મિચ્છાર પાછળ તે ઘેસો
ઘેસો કરવા લાગ્યો.

*

*

*

પોતે અત્યંત સુંદર છે, એટલે પતિ પોતાના
પર પ્રેમ રાખશે, પોતાની ગરીબી ઉપર તે ખ્યાન નહિ
આપે, સુંદરતાના 'દાયગ્ન' થી તે સંતુષ્ટ થશે, અને
પોતે પણ સુખી થશે એવી તે સુંદરીની આશાઓ
હતી. પોતાના સૌંદર્ય માટે ખરેખર તેને નિર્ભય આનંદ
અને અભિમાન થતું-શુભાનની છાંટ તેમાં નહોતી.
આપણે સુંદર કપડાં પહેરીએ છીએ, કે કાંઈ સુંદર
વસ્તુ વેચાતી લાગીએ છીએ, ત્યારે તે બે ચાર પડોશી
ઓને બોલાવીને બતાવનાં નથી ? અને તેઓને તે
જોઈને આનંદ થાય છે તેથી આપણને આનંદ અને

અભિમાન સુરુતું નથી ! તેને પણ પોતાના સૌંદર્ય માટે એવા આનંદ અને એવું જ અભિમાન થતું. પ્રભુએ આપેલા સુંદર શરીરની તે ખૂબ કાળજી રાખતી. પોતાના લાંબા કેશની છટી વેણી પીઠ પર રાખીને તે વેણીના છેડા હાથમાં લઈ ચરીસામાં નેંછ રહેતી. કાળા નાગના સુવાળા શરીર પર હાથ ફેરવતાં જેવો સ્પર્શભવ થાય છે તેવો પ્રભેદકારક અનુભવ કરતી તે પોતાના પાળ ચરીસામાં નેંછને ઓળતી. પતિની શ્રીમંતાઈનો ઉપભોગ કરતાં તે કાળજી રાખતી કે એ શ્રીમંતાઈનો બોલને પોતાના સૌંદર્ય ઉપર ન પડે. પતિના એ ચાર મિત્રો ઘેર આવના, એટલે તે પતિના જ આનંદને ખાતર ચાલુ સદને આવતી અને તેઓની વચ્ચે પણ પતિની બાબતે જ બેસતી; અને એવા આગતુકાની બોલની આંખો તેના સૌંદર્યની મૌન સ્તુતિ કરતી, ત્યારે તેને પોતાના વિચ્છેદનો આનંદ થતો. કાંઈ ને કાંઈ કારણે પતિને લોકોની સાથે બેળાવું પડતું અને સમાં સંબંધીઓને ત્યાં જતું પડતું ત્યારે પણ પતિની સાથે લઈને જ જવામાં તેને આનંદ અને અભિમાન થતાં.

પરંતુ તેનું તે સૌંદર્યસંરક્ષણ તેના પતિના મુખની આંટો આવવા લાગ્યું. તે વખતે જી પરના પોતાના ધણીપણની તેની વૃત્તિ નવગૃત થઈ. પરમાં રાજ દંકાસ થવા લાગ્યો.

તે પતિની પહેલાંની જેડે જ વસ્ત્રાલંકારથી રહુગારતો. તેનાં સૌંદર્યસાધનો તેણે જગએ ઓછાં થવા દીધાં નહિ. પરંતુ પહેલાં તે બધું પતિના ઉમંગ અને આનંદની ખાતર થતું; હવે પતિની મહેરબાનીથી અને ઇચ્છાની ખાતર થવા લાગ્યું.

તેણે પતિને બીજો જવા-આવવા દેવાનું સૌંદર્ય પહેલાં બધું કહ્યું. “બાબી” “બાબી” કહીને તેને પોતાને ઘેર બોલાવવા પતિના મિત્રોને ત્યાં હવે તે જઈ શકતી નહિ. તેની સખીઓથી પણ તેણે તેને બિચૂરી પાડી. ફરવા જવાનું તે પણ કેવળ પતિની સાથે જ, અને વળી રાત્રે ૯-૯૫૫ પહેલાં. તેના જ મિત્રો કે જેને તે ઓળખતી, તેઓ ને

તેની તરફ નેંછને દિમત કરના તો તેથી પતિદેવને ત્રીક ચડી જતી. એક દુવાર તો રસ્તે જતાં તેણે પતિના એક ગાઢ મિત્રની સાથે બે મિનિટ હસનાં હસનાં વાત કરી, તેથી તે એટલો ઉશ્કેરાઈ ગયો કે તેણે તે બિચારીને લોકી તસતરી આવે એવી ચુટી ખણી ! તેણે પોતાનું સૌંદર્ય કેવળ પતિના પાદરવિદમાં જ વહાવતું નેંછએ એથી તેની ઇચ્છા હવે સ્પષ્ટ અને પ્રકટ રૂપ લેવા લાગી હતી. પરંતુ તેનામાં સૌંદર્યની દૃષ્ટિ નહોતી, રસિકતા નહોતી. એ લગ્નથી માત્ર તે બેઉ જગ્યાં એટલાં નજીક આવ્યાં હતાં કે જેથી પતિ પત્નીના સૌંદર્યનો ઉપભોગ કરી શકે : એ લગ્નથી કશો બીજો હેતુ સર્થો નહોતો; અને પતિને ઉપભોગ નેંછતા હવે તે ઉપર પતિને તિરસ્કાર હતો !

* * *

એવી રિથતિમાં તેને પાંચ બાળકો થયાં. તેનાં ધૌત્ય અને સૌંદર્ય ધીરે ધીરે બીજાવા લાગ્યાં. તેને તે બાળકો માટે કશી લાગણી થતી નહોતી, કારણકે તે તે બાળકોને પણ તેમની જન્મેતા પાસે રહેવા દેતો નહોતો ! તેણે બાળકોને તેમની માતા પાસેથી જળે છુટી જ લીધાં હતાં અને આપાઓને હાથે ઉછેરવ્યાં હતાં.

તે હવે પોતાનો નાશ પેશા ચરીસામાં નેંછ રહેતી. તેને માટે તેની સખીઓને દયા આવવા લાગી. તેના રસિક મિત્રો નિઃશ્વાસ નાંખવા લાગ્યા. પતિના વર્તન માટેનો તેનો પ્રતિકાર ચાલુ જ હતો. તેના અરન પામતા સૌંદર્યની સાથે પતિનું આકર્ષણ ઓસરવા લાગ્યું હતું. તે ફક્ત બાળકોને સાથે લઈને જ ફરવા જતો. જનસમાજમાં પતિને યર-માવવા માટે જ જળે પહેલાંના જેવાં વસ્ત્રાલંકારો તે તેને સખીઓથી પહેરાવતો અને તે પહેરવા ના પાડે તો તમામો પણ ચોટી દેતો ! તે સૌંદર્ય વધારનારાં સાધનોની લદાયતું તેનું આરોગ્યદીન થતું ચરીર વધારે ભયંકર દેખાતું, પણ, તેના સૌંદર્ય અર્ચના પોતે ચૂગ કરી નાંખ્યા હતા એવું નેંછને તેનો પતિ તો આનંદમાં ગરક જતો રહેતો !

પત્નીના મનમાં હવે વેર-વૃત્તિ પ્રકટી. એ વૃત્તિથી મનમાં ભેર આવ્યું અને તેથી તનમાં પણ બળ આવવા લાગ્યું. તે પુનઃ પહેલાંની પેઠે શબ્દગાર સજવા લાગી. કેટલાક દિવસે તેણે પોતાના મન પર વ્યવ મેળવીને શરીરને જીવંત બનાવ્યું. પણ તેથી તેના પતિનો મનઃસંતાપ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. ધધાને કારણે તેને રોગ પાંચ સાત કલાક ઘરની બહાર ગાળવા પડતા હતા. તેટલા વખતમાં પણ તેનું મન પત્નીની આસપાસ બૂતની પેઠે બ્રમ્મા કરતું. કોઈ વાર તે એકદમ ઝોચિતો થેર આવી પૂહોંચતો અને પત્નીને અમકાષી મૂકતો. તેની એકાંતનો ભંગ કરવાથી તેને તે વખતે સતોષ થતો અને તે પાછો કામ પર આવ્યો જતો.

એક દિવસ રોગની પેઠે વાતચીત કરતાં તેઓની વચ્ચે ચક્રમ્હ ઝરી. તે પહેલાં તેણે ઘણીએ વાર વાતચીત કર્યાન પોતા પર લાદવામાં આવેલા માતૃત્વ સામે નિરસકાર દર્શાવ્યો હતો. એક વાર તો તેણે પતિને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે “હવેથી હું તમારો એ અત્યાચાર ધીલકુધ ચાલવા દેવાની નથી.” તેની આંખોમાં પાણી આવ્યું પણ સ્વરમાં ભયનું ચિહ્ન નહોતું. તે બોલી: “તમે બદલે તો મને કાર મારી નાંખો તે સારું.”

“મરવાનેય તું સ્વતંત્ર નથી. તું પાંચ બાળકોની માતા છે. હજી એ પાંચ દિવસે દિવસે વધતો જ જવાનો છે.” પિતૃત્વના અભિમાનથી તે બોલ્યો.

“પાશ રાનો ? માતા કાણ ? કોનાં બાળકો ?”

“બાળકોના જ પાશ, તું તેમની માતા અને તે તારાં સંતાનો ! કેમ નહિ ? તારો જીવ તેમને માટે જરાએ તલસતો નથી ?”

“તે મારાં બાળકો નથી. તે મારા પર, જગત-સ્તીથી લાદવામાં આવેલાં છે; તમે જ મારા શરીર-માંથી તોડેલા એ માંસના લોચા છે.”

તે આગળ કંઈક વધુ ભયકર બોલવા જતી હતી, પરંતુ એક પીસીને શમ્પોને બળી ગઈ.

“પણ મારાં નો તે બાળકો છે જ ને ? એમાંના એકે બાળક પર તારો અધિકાર નથી. મારી પણ એવીજ ધમ્મ છે.”

“અને હવે કહું ?”

“શું ?”

“સાંભળજો હો !”

“શું ?”

“એમાંનું એક બાળક તમારું નથી ! મારું છે.”

તેનો અવાજ ઘરઘર કંપી રહ્યો. આંખોમાં ભયકરતા આવી વસી. પ્રજ્વળતા ઝોડને નિયર રાખવાને તેણે દાંતવડે દાબ્યા.

“શું ! મારું નથી ? તારું છે ? આ તું બરાબર સમજીને બોલે છે ?”

તેણે રૂઆબથી મરતક કુણાવીને હા પાડી. તેણે પોતાનું મોં એટલા ભેરથી બંધ કરી રાખ્યું હતું કે જાણે મોં ઉપડતાં જ જાણના કુકડા ચક્રને બહાર સરી પડે !

પતિ સંતાપથી બળી ઉઠ્યો. તે પત્નીના શરીર ઉપર ધસી ગયો અને તેનું ગળું પકડ્યું ! એટલામાં પાંચમો સૌથી નાનો પુત્ર ત્યાં દોડતો આવ્યો. તે બે વર્ષની વયનો હતો.

“આ...પો...”

તેણે અમકાષીને તેના ગળા પરથી એકદમ હાથ પાછો ખેંચી લીધો. તેણે છોકરા તરફ જોયું. છોકરો ઘરઘર કંપવા લાગ્યો.

“આ ?” તેણે પત્નીને પૂછ્યું.

“તમે જ ઝોળખી હોયો. મને મારી નાંખશો, તો પછી એ વાત ખીજું કાણ કહેશે ?” તેણે કેવળ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

તેનાથી છોકરા ઉપર દૃષ્ટિ કરી ચક્રમ્હ નહિ. ઝોડમાં બાકીના ચારે છોકરા રમતા હતા. પ્રત્યેક તરફ જોઈને તે એક જ પ્રશ્ન પૂછી રહ્યો હતો :

“આ ? એ ?”

આપત સંતપ્ત થઈ જઈને તે ઘર બહાર નીકળી પડ્યો. સાંજે રાજના ફરવા જવાના વખતે જ તે બહાર ગયો હતો. તેની દૃષ્ટિને પાંચે છોકરા દેખાઈ રહ્યા હતા.

“પણ તેમાંનો એક છોકરો ક્યો અને કોનો?” તેને દરેક છોકરો “તે” જ દેખાવા લાગ્યો! તેને પોતે રમાડ્યો હતો, તેને પોતે છાતી ઉપર નચાવ્યો હતો, તેને માટે પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ્યા હતા, અને તે જ પોતાનો નહિ! ક્યો ભયંકર વિચાર? અથા મિત્રો તેને સાંભરવા લાગ્યા. પરિચિતો યાદદાસ્તમા આવીને ડાબા રહ્યા. બધાના ચહેરા પ્રત્યેક છોકરાના ચહેરાની સાથે તે મેળવી જવા લાગ્યો. દરેક એક વાર મળતે મળતા લાગતા, બીજા વાર અણ-મળતા લાગતા!

તે બહાર ગયા પછી તેની પત્નીએ પાંચે છોકરાને બોલાવ્યા. તે છોકરાઓને જાણે તેમની માતાએ એ પહેલી જ વાર મારેલી હાક લાગી. પહેલાં તો તેઓ માતાનો સ્વર ઝાળખી શક્યા જ નહિ, પરંતુ તુરંત જ “અરે, એ તો આપણી બા!” એવા અર્થઘટક વચ્ચે ફરીને તેઓ તેની નજીક આવ્યા. તેણે ગયા છોકરાને સાથે લીધા અને બહાર ફરવા આવી. તેનો પતિ તેને રસ્તામાં ક્યાંય મળ્યો નહિ. છોકરાઓને તેણે ખૂબ સાંત્વન આપ્યું. તેમને ખાવાનું અને રમકડાં આપવાની તેણે પણ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું.

અંદર વાતાવરણનું ચત્ક્રાકારિકપણું અને અપરિચિતપણું તે નાની વયના છોકરાઓના ખ્યાન બહાર રહ્યું ન હોતું, પરંતુ તેઓ તેનો મર્મ સમજી શકતા નહોતા. પરંતુ ખાવાનું, બા, વાર્તાઓ, ફરવાનું, રમકડાં, એ બધાથી તેમના માનસિક અંતરને તેમની માતાએ કાપી નાખ્યું હતું. “તમારા આપુ કાગે ગયા છે હોં? રાત્રે આવશે. તમે દંવ મૂકી જાઓ!” એમ કહીને તેણે છોકરાઓને ઉંઘાડી દીધા. બાકીને પોતાથી વિખૂટા પાડીને માતાને બ્રહ્માની દીધી છે એવી તેની બીનિ એક કલાકની અંદર જ નિર્મૂળ થઈ ગઈ.

તેને રાત્રે ઉંઘ આવતી નહોતી. બાળકો ઉંઘી ગયા પછી તે વિચાર કરવા લાગી. હવે શું થશે તેનો તે વિચાર કરતી હતી. “આમ થાય તો તેમ કરવું” એવી રીતે તે ધડીચો ગોઠવતી હતી. રાતના એ વાગ્યા સુધી તો તેનો વખત તે પાછળ જ ગયો. બીતિ કે અસહાયતાનો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો નહિ. પાંચે પૈસા હતા એ એક કારણ હતું કે તે છેવટના વિચાર સુધી તે પહોંચી પણ નહિ હોય. વિચારના બીજગણિતમાં તે ‘ક્ષ’ વિચાર હતો, પણ તે ‘ક્ષ’ ની કિંમત હજી કાઢવાની બાકી હતી. અને તુરંત જ તેને બીજો વિચાર આવ્યો: “તે પાછા આવશે, તો?”

તે જ વખતે તે આવી ચૂક્યો હતો પણ તેની ખબર તેની પત્નીને નહોતી. તે આંગણુના તુલસી ક્યારના ચોતરા પર બેઠો હતો. તેનું મસ્તક ધ્રુવ બની ગયું હતું. તે ક્યાં જઈ આવ્યો હતો તેની કાંઈ ખબર નહોતી. પણ તેજ વખતે તે વિચાર કરી રહી હતી: “તે પાછા આવશે, તો?”

તેણે ગભરાઈને ઉદ્ધાર કાઢ્યો: “કાણ છે એ?”

ઉત્તર ન મળ્યો; પણ માણસની હીલમથક દૃષ્ટિએયર થઈ. તેણે વિજ્ઞાનક બત્તોનું બદન દાખીને ટીકો કર્યો. ક્યારા તરફથી એક અસ્પષ્ટ આકૃતિ તેની તરફ આવી રહી હતી તેને કણબર બીતિ લાગી પણ તુરંતજ અદશ્ય થઈ ગઈ. ધીરધીરે તેનો ચહેરો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. તે પગથીયાં ચમ્પો, એટલે પત્નીએ દારમાંથી આવે ખસી પતિને માર્ગ કરી આપ્યો. તે ચાર ડગલાં આગળ ચાલ્યો. તેજ વખતે તેણે પાંચે બાળકોને ઉંઘી ગએલાં જોયાં. તે થોભ્યો. તે દાર વાગીને તેની પાછળ પાછળ આવી હતી. તેણે પાર્શ્વ વાળીને બેઠું. પત્નીના ચહેરાને તેણે નિર્વિદાર જોયો. વરંદા ઉપરની એક પુરૂષી પ્રવળને તે બેઠો. તેણે બત્તોનું બદન દાખી ખુરશી ખેંચી લાવી પતિની સામે બેઠી લીધી. હવે તેને પતિના હંધને ભય લાગવા માંડ્યો હતો.

થોડી વાર પછી તેણે પોતાની હથેળીઓથી માથું પકડ્યું. કેટલીક વાર તે એજ સ્થિતિમાં ચૂપ બેસી રહ્યો અને પછી બોલ્યો: “હું એક ક્ષણવાર જ ચોભવાનો છું. મને એ છોકરો ખતાવ અને ખીછ જ ક્ષણે હું તારાથી દૂર આશ્વો જલ્દા ”

તે બોલી નહિ

“કહે, કહે, મારી મનોભાતના મારા આખા દેહને ફાડી ખાય છે! કહી દે!” અને એકદમ ડૂબો બારાઈ આવતાં તે પત્નીના પગમાં લોટી પડ્યો

તેણે પતિને ઉચક્યો, —માતા બાળકને ઉચકે તેમ. બાળકનું મસ્તક માતાની ખાંધ પર આરામ લે, તેની જ રીતે તેણે સ્વામીનું મસ્તક પોતાની ખાંધ પર રાખ્યું અને ધીરે ધીરે કહ્યું: “બધાજ બાળકો તમારાં છે. બધાંય માગે છે. બધાંય આપણું જ છે. મારા પર લદાવલા માતૃત્વનો એ પ્રતિકાર જ હતો.”

તે એકદમ ઉડીને બેઠો થયો.

“હું ખરું કહે છું?”

“ખરું જ કહું છું; બાળકોના લોહીના સોગંદ-પૂર્વક કહું છું!”

ધીરેધીરે ઉડીને તે સામેની ખુટશી પર જઈને બેઠો. બેઠે બે કલાક સુધી સ્વસ્થ બેસી રહ્યો. પછી તે સૂતા ગયો, પણ તેને તો તેણે આગમખુટશીમાં જ બેઠો બેઠો ઉઘી ગયેલી નોંધ.

માણિક્ય

ત્વચ્ચાના દર્દો પર મધ

ડૉ. ઝબરુ. એકસ કહે છે કે, નાનાં બાળકોનાં આંતરડાંનાં દર્દો પર મધ સારી અસર કરે છે અને પુખ્ત તેમજ યુવાન વયના માણસોના હૃદયોપર તે ઉપયોગી જણાયું છે, એજ પ્રમાણે તેમાં ખીલકુલ ક્ષાર નહીં હોવાથી તથા આરબ્જુમીન એણું હોવાથી મુતપિડનાં દર્દોમાં ખોરાક સાથે લઈ શકાય છે, તેમજ તે ત્વચાનાં દર્દોનાં પણ ઉત્તમ ઉપાય છે. ખરજતું તથા એવાંજ ખીલ્તું ત્વચાનાં દર્દોમાં તે બાલ તેમજ આતંત્રિ ઉપચારમાં ઉપયોગી નીવડ્યું છે. દર્દની ઉપર મધ ચોપડવામાં આવે તો દર ચોવીસ કલાકના આંતરે તે ફરી ચોપડાય તે વખતે ગંદો પોપડી દૂર થઈ જશે અને ચામડી ચોક્કસ થશે. આ પછી છેવટની રૂઝ માટે નરમ પ્રકારના મલમો અસરકારક માન્ય પડશે. જીવનક્રિયા (Metabolism) માં થતા અવરોધને પરિણામે ચામડી ઉપસી આવે તેવે વખતે મધનો આંતરિક ઉપયોગ કરવા જેવો હોય છે અને કેટલીક વાર તો તે આશ્ચર્યજનક કામ કરે છે. ગરુડા પર તે ચોપડવાથી ઘણો ફાયદો કરે છે. ગુસ્સા પર એક નાનું કાણું પાડવામાં આવે અને તેના પર મધ ચોપડવામાં આવે અથવા એમ ક્યાં સિવાય મધ ચોપડવામાં આવે અને સ્વાભાવિક રીતે જ ગુમડામાં કાણું પડનાં તે અંદર જાય. ઘણી વાર મોઝાં ગંભીર ગુમડાં પણ મધ ચોપડવાના પગિણામે રૂઝાઈ જાય છે અને તેનો ડાઘ પણ દેખાવા પામતો નથી.

શસ્ત્રક્રિયા થઈ ગયા પછી ચાણું નગરે તે માટે ઘા પર મધ ચોપડવાની લલામણ કરવામાં આવે છે. ઘાગી ગયેવ માણસોની સારવારમાં પણ મધ સારું કામ કરે છે મધને લીધે પણ ખનનું અટકે છે અને ચામડી પોતાની મૂળ નિયતિ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક ગદા ઘા પણ મધ વડે-ફેરીંગ દર ચોવીસ કલાકે બદલવામાં આવે તો —સરસ રીતે રૂઝાઈ જાય છે. મધ ફેરીંગમાં અને ઘ પર પણ ચોપડી શકાય છે.

પ્રાણવાયુ ‘ઓકિસજન’નું મહત્ત્વ

લેખક:- ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ એમ. ડી.

*

સુમત્ર વાયુમંડલનો એક પંચમાંશ ભાગ (વજનથી) પ્રાણવાયુનો બનેલો છે. સર્વે મહાસાગરોનાં અને ખીજાં જળનો આક્રમકમાંશ ભાગ (વજનથી) પ્રાણવાયુનો બનેલો હોય છે. નદીકર ખડકો, પથ્થરો તે પર્વતો તેમજ લગભગ સર્વે ધન પદાર્થોના વજનનો અરધોઅરધ ભાગ ઓકિસજનનો બનેલો હોય છે. સર્વે વનસ્પતિ ગ્રાહ, પાન ધ્રુવ, ફળ—અને પ્રાણીઓનાં શરીરમાં પ્રાણવાયુ (વજનથી) અર્ધ કરતાં થે અધિક પ્રમાણમાં રહેલો હોય છે. દાખલા તરિકે એક માણસના શરીરનું વજન હોદ્દો રતલ હોય તો તેમાંથી એકસોને દશ રતલ તો પ્રાણવાયુથી બનેલા હોય છે. યાંત્રિક, રાસાયનિક, સ્નાયવીય (Muscular) અને માનસિક શક્તિઓનું મૂળ કારણ પણ પ્રાણવાયુ જ છે. એક મનુષ્ય અથવા પ્રાણીના બળ અને દિવાનું માપ તેનાથી લેવાતા પ્રાણવાયુના પ્રમાણ ઉપરથી નિકળી શકે છે. પ્રાણીમાત્રની સર્વ દિવાઓ પ્રાણવાયુ વગર અટકી પડે છે. પ્રાણવાયુ વગરનું લોહી પણ નકારું અને ઝેરી બની જાય છે, અને ગમે તેવા પૌષ્ટિક ખોરાક કે દવા પણ તેમાં સુધારો કરી શકતાં નથી. આંખ ઉઘાડીય કરવા જેવી સાદી ક્રિયા (નિમેમેન્-મેમ) થી માંડીને તે બારે જોગે ઉપાડવા જેના સખત પરિશ્રમ સુધીની સર્વ ક્રિયાના પરિણામે ઓછાવતા પ્રમાણમાં લોહી ઝેરી અને ખારાવાયું બની જાય છે, અને તેને ફરી સ્વચ્છ, તાજું અને સંપૂર્ણ બનાવવાનું કામ પ્રાણવાયુ જ કરી શકે છે. આવો અતિ જીવનારક પ્રાણવાયુ મુખ્યત્વે કરીને ફેફસાંની મારફત આપણે

મેળવીએ છીએ. એ ફેફસાં છાતીની અંદર આવેલાં છે.

આ ફેફસાંની એવી અદ્ભુત રચના કરેલી છે કે જેથી શ્વાસમાં લેવાતા પ્રાણવાયુનો વધારેમાં વધારે ઉપયોગ થઈ શકે. તે માટે અસંખ્ય વાયુ-નલિકાઓ અને વાયુપુટો ફેફસાંમાં એવી રીતે ગોઠવાયાં છે કે તેમનું એકંદર ક્ષેત્રફળ ૧૪૦૦ ચોરસ ફૂટ થાય છે. એટલે સમગ્ર રીતે કદવળા કરીએ તો આટલી મોટી સપાટી ઉપર શ્વાસ ઓસ લોહી પથરાઈ જાય છે, અને ખીજા તરફ શ્વાસમાં લીધેલો પ્રાણવાયુ પથરાઈ જાય છે, અને આ લોહી અને પ્રાણવાયુ વચ્ચે ફક્ત અનિશ્ચય બારીક ત્વચાનું પણ આવેલું હોય છે જેની, આરંભ થઈને વાયુઓની આપ-લે થાય છે. અર્થાત્ લોહીનાં રક્ત અણુઓ પ્રાણવાયુને ચૂસી લે છે, અને પોતાની અંદરના વાયુરૂપ મૂલને આપી દે છે, જે પ્રશ્વાસ રૂપે બહાર નીકળી જાય છે. આ રીતે દરરોજ એક માણસના શરીરમાંથી વીસ હજાર ઝેન મહિન ઝેરી પદાર્થો ફેફસાં જ ગરાર છાતી નાંખે છે, અને તેજ વખતે પંદર હજાર ઝેન પોષક તત્ત્વો ચૂસી લે છે. અર્થાત્ આપણે રોજ જોડેલો ખોરાક ખાઈએ છીએ તેટલાજ વજનનું પોષણ આપણે ફેફસાંની મારફત વાયુ રૂપે ચૂસી લેઈએ છીએ એક માણસના શરીરમાં જોડું લોહી હોય છે તેટલું જણુમે લોહી એક મિનિટથીજે ઓછા વખતમાં ફેફસાંમાંથી પસાર થાય છે. આ પ્રમાણે રાત-દિવસ ચાલ્યા કરે છે. શરીરને સક્રિય બરપૂર રાખવા અને સતત શુદ્ધ કર્યા કરવા માટે

ફેફસાંનું જે અપૂર્વ સાંધન આપણને મળેલું છે તેનો મનુષ્યજાત બહુ જ થોડો ઉપયોગ કરે છે.

ઉંડા શ્વાસ-અશ્વાસના અભ્યાસ વડે પાલ વાન બિકર્મન નામના એક અમેરિકને ચારસો-આળીસ ધન ઇંચ હવા દર શ્વાસે ફેફસાંમાં લેઈ કાઢી શકાય તેવો વિકાસ સાધ્યો છે. પ્રાણાયામ અને કુંભકની યૌગિક પદ્ધતિ અનુસાર પાંચસો ધન ઇંચ હવા ફેફસાંમાં દર શ્વાસે ખેંચી શકનાર પ્રુફેસો નોવામાં આવે છે. છતાં હિંદુ-સ્થાનમાં સાધારણ રીતે 'સામંતામ્' મણ્ડાતાં સ્ત્રીપુરુષોનાં ફેફસાંમાં સરાસરી ફક્ત બસો ધન ઇંચ હવા માઈ શકે છે. પણ આ તો બમ્બપૂર્વક લેવાતા ઉંડા શ્વાસની વાત થઈ. પણ સાધારણ રીતે તો રાતદિવસ આપણા લોકો દર શ્વાસે ફક્ત પચ્ચમેક ધન ઇંચ હવા ફેફસાંમાં લે છે, એ હવા ચોક્કસ હોય તોપણ તેમાં ફક્ત એકત્રીસ ટકા પ્રાણવાયુ (ઓક્સીજન) રહેલો હોય છે. બાકીના અઢોતર ટકા ભાગ નાઇટ્રોજન હોય છે. તે ઉપરાંત વરાળ અને બીજા વાયુઓ હોય છે. આ હિસાબે હિંદીઓ દર શ્વાસે ફક્ત દસ ધન ઇંચ પ્રાણવાયુ ફેફસાંમાં ખેંચે છે. હવે સંભાળપૂર્વક કરેલા પ્રયોગોને આધારે એમ સાબીત થયું છે કે અચાત રીતે રાત-દિવસ આઠ્ઠા કરતા શ્વાસપ્રશ્વાસમાં જે પ્રાણવાયુ ફેફસાંમાં દાખલ થાય છે તેમાંથી માત્ર પચીસ ટકા એટલે ચોથો ભાગ જ લોહી ચુસી લેઈ શકે છે, બાકીનો પોણો ભાગ પ્રાણવાયુ વપરાયા વગર જ બહાર નીકળી જાય છે, કારણકે દર મિનિટે અરાઢ વખત શ્વાસ લેવાતો-મુકાતો હોવાથી પ્રાણવાયુને લોહીના રક્ત અણુઓમાં દાખલ થવા માટે સમય બહુ થોડો મળે છે. આ રીતે દર શ્વાસે જે દસ ધન ઇંચ પ્રાણવાયુ હિંદીઓ ફેફસાંમાં દાખલ કરે છે તેમાંથી માત્ર અઢી ધન ઇંચ પ્રાણવાયુ લોહીમાં પ્રવેશ પામી શકે છે, શ્વાસ જે વધારે ઝડપથી ચાલે તો ફેફસાંમાં જતા પ્રાણવાયુનો એક ચતુર્થાંશ કરતાં ઓછો ભાગ લોહીમાં ભળી શકે છે. હવે જે માણસ ઉંડા શ્વાસ લેના-મૂકવાની ટેવ પ્રયત્નપૂર્વક પાડે તો તેને કેટલો બધો લાભ થાય તે વિચારી લેજો. પ્રાણાયામના

અમેરિકન નિષ્ણાત પાલ વાન બિકર્મન પ્રથમ તો કસરતખાજ પહેલવાન હતા, અને તેમના સ્નાયુઓ ખૂબ ધુણ હતા, છતાં તેમનાં ફેફસાંમાં ફક્ત બસોને વીસ ધન ઇંચ હવા ભાઈ શકતી હતી. પોનાની આ ખામી તેમણે જોઈ ત્યારે સ્નાયુઓ (મસલ્સ) ખીલવવાનું રહેવા દેઈ તેમણે પોતાનાં ફેફસાં વિશાળ કરવા તરફ ખૂબ ધ્યાન આપવા માંડ્યું, જેને પરિણામે તેમનાં ફેફસાં એવાં સુધરીને વિશાળ બન્યાં કે દર શ્વાસે તેઓ ચારસો ને આળીસ ઇંચ હવા લેવા શક્તિમાન થયા. આ રીતે પોતે ખૂબ કસરત કરતા હતા ત્યારે ફેફસાં જેવાં હતાં તેનાથીયે બમણાં વિશાળ તેમણે પ્રાણાયામથી બનાવી દીધાં અને તેથી તેમનું આરોગ્ય બળ અને તેજ પણ બમણાં થયાં. આપણે હિંદીઓ પણ આજ રીતે ઘણો લાભ વગર ખરચે મેળવી શકીએ. હાલમાં આપણે હિંદીઓ જે સરાસરી દસ ધન ઇંચ પ્રાણવાયુ (ઓક્સીજન) શ્વાસમાં લેઈએ છીએ તેમાં માત્ર અરધા ધન ઇંચનોજ વધારો કરીએ તો દર મિનિટે અરાઢ શ્વાસને હિસાબે દરરોજ લગભગ તેર હજાર ધન ઇંચ પ્રાણવાયુ આપણે વધારે મેળવી શકીએ. આ રીતે જે ફાંપેલા થાય તેનું પર્ણન કરવા કરતાં તેની કલ્પના કરી લેવાની બરામણુ અમે વાંચકને કરીએ છીએ.

ફેફસાં કેટલાં વિશાળ છે તે ચોક્કસાઈથી માપવા માટે એક "સ્પાઈરોમીટર" નામનું યંત્ર આવે છે. તેને વાપરતી વખતે લેવાય તેટલો ઉંડો શ્વાસ લેકેને પછી તે યંત્રની ભૂંચળીમાં બધોયે ઉઘાસ પૂરેપૂરો પાછો કાઢવો, એટલે તે યંત્રનો કાંટો કેટલા ધન ઇંચ હવા ફેફસાંમાંથી નિકળે તેનો આંકડો સ્પષ્ટ રીતે તત્કાળ બતાવે છે. આ યંત્ર ઘણાં વર્ષોથી બનેલું હોવા છતાં તેનો પ્રચાર થયો નથી એ દુઃખની વાત છે. જાહેગીનો વીમો ઉતરાવનાર માણસની છાતીનું માપ ફૂટપટ્ટીથી દાકતર માપી લે તેથી વીમા કંપનીઓ પણ સતોષ માને છે, અને પાછળથી તેમાંનાં કેટલાયે મનુષ્યો ન્યુમોનિયા, પ્લુરિસી, દમ, ફૂલ, ઇત્યાદિ ફેફસાંના મોજોથી અકાળે મરણ પામે છે.

ધારા કે જે માણસોની જાતીનો ધેરાવો આપણે કૂટપટીથી માપી નેયો, અને તે દરેકનો એકસરખો એટલે ૩૪ ઇંચ થયો. તે ઉપરથી ખાતરીબંધ તમે એમ ન કહી શકો કે તે દરેક જણનાં ફેફસાંમાં હવા સરખા પ્રમાણમાં માઈ શકે છે. કારણ કે ફેફસાને ઢાંકનારી આગળ-પાછળની જાતીની દિવાલ એકની ચરબી ને માસ વગેરેથી બહુ જડી હોય અને ખીજની તે વગરની પાતળી હોય, તો બહારનો જાતીનો ધેરાવો સરખો હોવા છતાં એકના કરતાં ખીજનાં ફેફસાંમાં વધારે હવા માઈ શકે. વળી કસરતી માણસોએ જાતી પરના માંસ-રનાયુઓ વગેરે પર એવો કાણુ મેળવ્યો હોય છે કે માપનારી કૂટપટીની નીચે જ રનાયુઓને સંકોચીને અછો દરી બ્રામક વધારો બતાવી શકે. તેથી જો જાતીનું માંપ પટીથી જ લેવું હોય તો બગલમાં છેવ જાએ 'લેવલે' પટ્ટી રાખવી નહિ (જેમ સાધારણ રીતે ભૂલથી કરવામાં આવે છે), પણ જાતીના નીચલા ભાગમાં માપ લેા કે ત્યાં ફેફસાં વધારેમાં વધારે પહોળાં અને જડાં હોય છે, અને જે 'લેવલે' જાતીના રનાયુઓની જડાઈ ઓછામાં ઓછી હોય છે. આવી રીતે માપતા જો તમે જાતીને ત્રણ ઇંચ પણ ટુલાવી ન શકતા હો તો ખચિત જ માનજો કે તમારી પાંસળીઓ બધાઈ ગઈ છે, જાતીને કુલાવનાગ રનાયુઓ નખળા પડી ગયા છે, અને તમારાં ફેફસાં જરૂર કરતાં યે ઓછા પ્રાણવાયુ અંદર બેસી શકે છે. જો તમે તમારી જાતીને ૭ ઇંચ કુલાવી શકો તો તમારાં ફેફસાં તંદુરસ્ત વિશાળ અને સારાં છે એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય.

જો એક માણસનું શરીર તંદુરસ્ત અને યોગ્ય વજનનું હોય તો તેના શરીરના દર એક રતલ વગરને બળે ધન ઇંચ વિશાળતા ફેફસાંની હોવી જોઈએ. અર્થાત્ ૧૪૦ રતલ વજનના માણસનાં ફેફસાંમાં ૨૮૦ ધન ઇંચ હવા માઈ શકે તો જ તેને નીરોગ ગણી શકાય.

‘પ્રબળધુ’ નો ત્રીજો વિશેષાંક : ૧૬૩૬

આજની મુખ્ય ફરિયાદ : જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈ

“ક-સર, હવે કે મુશ્કેલી કરતાયે જ્ઞાનતંત્રની ફરિયાદો આજે વધારે નુકસાનકર્તા થઈ પડી છે. હવે આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણા રોગોનું મૂળ કારણ એજ હોય છે;” એક અનુભવી લેખક જણાવે છે.

જો ફરિયાદો કેવળ શારીરિક હોય છે તે ઘણી વાર હાં તો જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈમાંથી પેદા થઈ હોય છે અથવા તેના પરિણામે જ ગંભીર સ્વરૂપ પકડે છે. આજે લોકોની જે મોટી સંખ્યા ચરમાં પહોંરે છે તેનું કારણ શારીરિક ખામી નહીં પણ જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈ છે. મોટરકાર્પવરો અને રાહદારીઓનાં જ્ઞાનતંત્રોએ જો સારી સ્થિતિમાં હોય તો કેટલા બધા અકસ્માતો અટકાવી શકાય ?

એક જણીતા દાકતર પારો દમનો એક કેસ લાવવામાં આવ્યો હતો. સામાન્ય ઉપચારની તેના પર કંઈજ અસર થઈ નહીં પણ ત્યારે જ્ઞાન-તંત્રના ઉપચારો દામે લગાડ્યા ત્યારે તે જલ્દીથી સારો થઈ ગયો.

ત્યારે જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈનું મુખ્ય કારણ શું છે ? જવાબ મળશે કે-‘આજુ જમાનાની ઝડપ’ આ ઉપરાંત માનસશાસ્ત્રીય કારણો પણ તેમાં મોટા ભાગ લગવે છે. જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈના ઉપચાર માટે માનસશાસ્ત્રના ઉપચારો પ્રત્યે દાકતરોનું વિશેષ ધ્યાન દોરવું જાય છે. જેવી રીતે આપણું મકાન અને આપણું શરીર નિયમિત સાફસુધી માંજે છે તેવી રીતે આપણું મન પણ સર્વ લય, કડવી લાગ-ણીઓ અને દુઃખી વાદગીરીઓ વખતોવખત દૂર કરવામાં આવે એમ ઇચ્છે છે; અને તેમ થાય તો જ્ઞાનતંત્રની નખળાઈથી આવતાં અનિદ્ર પરિણામો પેદા ઘણાં ઓછાં થઈ જાય.

બે કુટુંબ-પદ્ધતિઓનો સમન્વય કરો !

[સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યના પ્રશ્નની વિચારણા]

*

(લેખક : ડૉ. એન. રાંગે)

*

“પુરૂષોએ અમારી ઉપર શુભામગીરી લાદી છે,” “સ્ત્રીઓએ રસોડું અને બાળકો એ બે વાનાંજ સંભાળવાં જોઈએ” “અમને સમાન હક્ક જોઈએ છે,” “ન હી સ્વાતંત્ર્યનર્હતિ” એવા એવા વિચારોની ચક્રમક જે વખતે આવી રહી છે, તે વખતે સ્ત્રીઓએ અને પુરૂષોએ વર્તમાન દાંપત્યજીવનના પ્રશ્નોને વધારે ઉઠી નજરે, વધારે પ્રાગતિક દૃષ્ટિથી, વધારે ગંભીરતા-પૂર્વક ઉકેલવાની જરૂર છે. “સ્ત્રીઓ પુરૂષની પ્રગતિમાં વિદ્ય રૂપ છે” કિંવા “પુરૂષો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં વિમરૂપ છે” એવા પરસ્પર આક્ષેપોથી દાંપત્યજીવનનો મુખ્યપ નિર્વાહ યથા શક્ય નથી. કેવળ સ્ત્રીઓને અબળા મણીને જ તેમની પ્રત્યે સહાનુ-ભૂતિ કે લાગણી દર્શાવવાના દિવસો હવે રહ્યા નથી. સ્ત્રીવર્ગ એ અર્ધુ જગત છે, સમાજનું એ એક એવું અવયવ છે કે જેની ઉપેક્ષા કરી આવે તેમ નથી, હકક તરીકે નહિ, દયાદૃષ્ટિએ નહિ, પણ પોતાની અપૂર્ણતા દૂર કરવાને માટે અત્યારે સમાજસંહાસન ઉપર શ્રી જગદંબાની પ્રાણુ-પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે. ભિક્ષા આપવાને નહિ પણ આપણે નવું વરદાન મેળવવાને માટે દેવી અન્નપૂર્ણાને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવાનું છે. સમાજના વિરાટ પુરૂષને માટે નિશ્વસસારમાં એક અત્યાચારી વડીલ પેઠે વર્તવાનું હવે અશક્ય બન્યું છે એવું હવે આપણે સમજી લેવું જોઈએ છે. ।

આપણે અને આપણાં પૂર્વજોની ધણીએ પેઢી-ઓ જે કુટુંબપદ્ધતિથી ચાલતી આવી છે તે પિતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ છે. એ પદ્ધતિમાં ઘરનો સર્વોપરિ અને સૌ પર દેખરેખ રાખનારો પુરૂષ હોય છે. તે ઘરમાંના બધાંમાં વધે વધ, અનુભવે પરિપક્વ અને કાર્યક્ષમતામાં સૌ પર પ્રતાપ પાડે તેવો વડીલ હોવો જોઈએ છે. ઘરમાંના બીજાં સ્ત્રીપુરૂષો તેની અનુમતિથી જ ભરે છે. અવિભક્ત કુટુંબપદ્ધતિમાં આર્થિક નિયંત્રણ પણ તેનું જ હોય છે. વિવાદગ્રસ્ત પ્રશ્નો અને કાયદાઓનો જે ઉકેલ તે કાઢી બતાવે તેજ સૌને માન્ય રાખવો પડે છે. એ કુટુંબપદ્ધતિ આપણને ચિરપરિચિત છે. મુદ્દ-રેલા અને ખીનમુધરેલા બધા દેશોમાં એજ પદ્ધતિ આજમુખી ચાલુ હતી. ખેતીપ્રધાન દેશોમાં, ઘાસ અને જંગલોની પેદાર ઉપર આધાર રાખનારા સમાજધી વસાયલા પ્રદેશોમાં આ કુટુંબપદ્ધતિ વધારે બળવાન હોય છે.

એથી ઉપરી માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ છે. એક સ્ત્રી (પછી તે પરણેલી હોય કે કુંવારી એ જરૂર પ્રશ્ન છે) સ્વતંત્રપણે દ્રવ્યોપાર્જન કરીને પોતાની અને કુટુંબમાંનાં બધાંની આજીવિકા ચલાવે છે. આર્થિક દૃષ્ટિએ અધિક કાર્યક્ષમ હોવાથી બહુધા ઘરમાં તેનુંજ ઉપજીતું હોય છે અને તેજ સર્વોપરિ મનાય છે. તેના નિયંત્રણ હેઠળ સસારનું શકટ ચાલે છે. આ પદ્ધતિનો આપણને વિગત પરિચય

નથી; પરંતુ બદલાતા જમાનાને કારણે નાનાંનાનાં ગામોમાં પણ અત્યારે એવાં બે ચાર કુટુંબો મળી આવે છે ખરાં. તેવા કુટુંબનો આધાર પુરૂષ પર નહિ પણ સ્ત્રી પર હોવાથી તેને માતૃપ્રધાન કુટુંબ કહી શકાય; પછી ભલે તે માતા ન પણ હોય. ઘણી વાર એવી સ્ત્રીઓ માતા નથી પણ હોતી. કેળવણી, વૈદ્ય, કાયદો, ધર્મપ્રચાર પ્રત્યાદિ કાર્ય-ક્ષેત્રોમાં સ્વાવલંબી સ્ત્રીઓનાં ઉદાહરણો જાતમાં પડેલાં છે. બીજાં કાર્યક્ષેત્રોમાં પણ ધીમેધીમે તેમનો પ્રવેશ થતો આવે છે. જૂનાં ત્રિવાદાજ્યો, એમેઝોન છત્રાદિ આજ કુટુંબપદ્ધતિનાં ઉદાહરણો છે. ગ્રાવલુ-કાર, મસખારનો કેટલોક ભાગ, બલદેશ, અનુગીરનાન, મકરાણ એ બધા દેશોમાં, એજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. દિવસે દિવસે માતૃપ્રધાન કુટુંબોની સંખ્યા વધતી જશે એમ અત્યારે લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

કુટુંબમાંના, બધાય પુરૂષો ધનોપાર્જન કરવાને કેવા કુટુંબનો વહેવાર ચત્રાવવાને હમેશાં સુરોગ્ય ૧૪ હોય છે એમ જોવામાં આવતું નથી; તેવી જ રીતે બધી સ્ત્રીઓ કુટુંબનો કારભાર ચલાવવાને હમેશાં અરોગ્ય હોય છે એમ પણ હોતું નથી. એવા દાખલા મળી આવશે કે જેમાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિના મરણ પછી પોતાની બધી મીલકત કે જમીનદારીની સુંદર વ્યવસ્થા ચલાવી હોય, નાનાં બાળકોને ભણાવી ગણાવી મોટાં કર્યાં હોય, ઘર જળવી રાખ્યું હોય અને સગીરાના કાયદે-સરના દરદી તરીકે પણ સુંદર કામ બજાવ્યું હોય. એ પણ માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિનું જ ઉદાહરણ લેખાય. આપણી જૂની ધરગથ્ય રહેણી કરણીને કારણે આપણને એવાં ઉદાહરણોમાં આશ્ચર્ય થતું નથી બીજી ધંધાદારી સ્ત્રીઓ પ્રમાણે ધરની બહાર જઈને અંગમહેનત કરવાની એવી મીલકત-દાર બાઈને જરૂર પડતી નથી. આર્થિક પરિસ્થિતિને કારણે એવી ધનવાન બાઈ ઘેરબેઠાં બંધ કામ ચલાવે છે, તો એક શિક્ષક શાળામાં જઈને પોતાનું કામ બજાવે છે; પરંતુ કાર્યક્ષમતા જવાબદારી અને કુટુંબનું વડીલપણ જેવું એક શિક્ષક બજાવે છે

તેવું જ પેટ્ટી ધનવાન વિધવા બજાવે છે અને સગીર યુવરાજની વિધવા રાજમાતા પણ બજાવે છે.

એ આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડે છે કિંવા નબળી આર્થિક સ્થિતિવાળા સમાજમાં કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે સ્ત્રીઓ પોતાનાં કામો ધરની અંદર અને બહાર બેઠે ઠેકાણે કરે છે. ખેડૂતની સ્ત્રીઓ, મજૂરણો, ગોવાળણો, દારીઓ, કાઠીયણો, પિંતરણો સાકભાજી, લાકડાં, દાતણ, ઘાસ, ફળફુલ, વગેરે વેચનારી સ્ત્રીઓ ધરની અંદરનું અને બહારનું કામ સારી રીતે કરી બાજે છે. તેમના પતિ તેમને એ બધા કામમાં મદદ કરે છે. પતિ ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ બાળબચ્ચાંની બધી વ્યવસ્થા રાજરાજ કરીને પછી પોતાના બહારના કામે જવાની જવાબદારી અદા કરે છે. તેમનાં કુટુંબોમાં પુરૂષોનું કાર્યક્ષેત્ર જુદું અને સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર જુદું એમ હોતું નથી, અને એ વિષેની આપણે બહુ ચર્ચા પણ કરતા નથી. અંગમહેનત કરવામાં અને શરીરચલાની બાબતમાં સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે અંતર રહેતું છે ખરૂં, પણ આપણે તેમના આર્થિક સ્વાવલંબન સંગ્રામે આશ્ચર્ય દર્શાવતા નથી. પુરૂષ અને સ્ત્રીના સહકાર સંગ્રામે એ ઉદાહરણોમાં આપણે જોવી ઉદાર દૃષ્ટિ દાખવીએ છીએ, તેવી દૃષ્ટિ આપણને બધી દિશાઓમાં પ્રાપ્ત થવાને હજી વાર. હોય એમ લાગે છે. નવીન પ્રકાર આપણને તેના જેટલો પરિચિત નથી. તે પ્રકારમાં હજી કેટલીક અડચણો દેખાય છે. આપણે હજી સંધિ-કાળમાં છીએ.

સંધિકાળમાં બ્યવહારચતુર લોકો સમન્વય કરવાની સુંદર હથેલી બતાવે છે. અત્યારે પિતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ અને માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ એ બેઉના સમન્વય કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવાના મનો યાદી રહ્યા છે એ પ્રયત્નો ભલે ચાલ્યા કરે પણ તેનાં ફળ ન આવતાં જોઈએ, સ્ત્રીઓ કાર્યક્ષમ ભલે બને પણ તેઓને સ્વયંનિર્ણયનો અધિકાર ન મળવો જોઈએ, એવી અસંબદ્ધ વિચારસરણી પ્રકટ થવા લાગે તો પછી તેનો વિરોધ થયા વિના કેમ રહે? તેમને પુરૂષોની

પેટા વધારે ને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવી નોંધએ, સમાજક્ષેત્રની મર્યાદામાં સ્ત્રીઓને વ્યક્તિવિકાસ કરવા દેવો નોંધએ અને પુરુષવર્ગે તેમને સ્વયંનિર્ણયના હક્ક પાછા આપતા રહેવું નોંધએ; બગીચામાં નાનૂક ફૂલોનાં અને મોટાં ફળાળાંનાં સાથે જ વિકાસ કરવો પડે છે તેમ. સ્ત્રીઓ સમક્ષ આજે બેવડું કામ આવી પડેલું છે. એક કામ સ્વયંનિર્ણયપૂર્ણ સ્વરાજ્યના હક્ક મેળવે જવાનું, અને બીજું કામ એ હક્ક આપનારા સમાજની સાથે પ્રામાણિકપણે વર્તીને તે સંબંધી પોતાની નૈતિક આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક જવાબદારીને પિછાણવાનું.

સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ વિશેના આ જ સૌથી મોટા પ્રશ્ન ઉકેલવાનો છે. સ્ત્રીઓએ સ્વયંસત્તાક યવાની ચળવળ ચલાવી છે. “વિધવા પાછું કપાળે ચાંદનો કેમ ન કરી શકે?” “કે. ગં. સ્વ. કે સી. એવાં સૂચક ચિહ્નો સ્ત્રીએ પોતાનાં નામો પૂર્વે મૂકવાનું શામટે બંધ ન કરવું?” આવા પ્રશ્નો આજે સ્ત્રીઓ ઉપરિચિત કરી રહી છે તે વલણ આત્મપ્રધાન પદ્ધતિ તરફ ચૂંકતું માંસ પડે છે. એટલે સ્ત્રીઓ વધારે જવાબદારી માટે હવે તૈયાર થઈ રહી છે અને તેમની એ વૃત્તિને સતોષવા માટે પુરુષોએ તેમને વિશાળ ક્ષેત્ર આપવું નોંધએ. ઇતિહાસમાં માછીઓ માછલાં પકડવાને દૂર દૂર દરિયામાં જાય છે, પાછળ તેમની સ્ત્રીઓ ઘર, ખેતી, બાળકો ઠાર-દાંખર, બાળકોની કેળવણી, બગ્ગરમાં માલની લે-વેચ, ઘરખર્ચનો હિસાબ, ઇત્યાદિ બધું કામ સંભાળે છે. એ રીતે જ તેમનું એ કાર્યક્ષેત્ર બંધું છે. સ્ત્રીઓ પર વધુ જવાબદારી પડી, તે તેમણે આદર કરી એટલે તેમને માટે આદર, વિશ્વાસ, અને સહિષ્ણુતા સમાજના આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ. એ રીતે જ ત્યાં સ્ત્રી પુરુષની નોડીદાર બની ગઈ છે, એટલું જ નહિ, પણ તેને એક રીતે સામાજિક દરજ્જે પ્રાપ્ત થયો છે.

ઉદરપોષણ માટે અને ઇતર વ્યવસ્થા માટે આપણા પુરુષવર્ગને પણ એવી જ રીતે પોતાનાં કાર્યક્ષેત્રો તરફ દુર્લક્ષ કરવું પડે છે. ઘરખર્ચનો હિસાબ રાખવો, શાકપાંદુરું લાવવું, બાળકોનાં

હવા-દાર લાવવાં, બાળકોએ ઘેર પાઠ કર્યા કે નહિ તેની પડપૂછ, એ બધું કરવાને ખાસ કરીને મોટાં નગરોમાં પુરુષોને કુત્સદ હોતી નથી. એટલે એ પ્રકારનાં કાર્યક્ષેત્રો સ્ત્રીવર્ગને હજીતક જવા દેવામાં ચોજનાયાતુર્ય અને સમયોચિતતા દેખાઈ આવશે.

પરંતુ આ ચોજનાયાતુર્યમાં કે સમયોચિતતામાં પુરુષવર્ગની આંતરિક ઉદાગતા છે એમ સમજી લેવા બેટલા લોકો ભોળા નથી. પોતાની પીડનો જોળે હલકો કરીને બીજાની પીડ પર એ જાર લાદી દેવો, એવા વ્યવહાર-ચાતુર્યને ભવિષ્યની પ્રજા સ્ત્રીસંભાન રૂપે કબૂલ રાખવાની નથી. સ્ત્રી એટલે ગૃહિણી અને પુરુષ એટલે ગૃહસ્થ. બીજાના વર્ગોમાં એ પરસ્પર સંબંધ કાયમ છે. તે વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ કારભારણુ બની હોય છે, ત્યારે ઉચ્ચ વર્ગોમાં સ્ત્રી શ્રી શ્રીમતી અને સૌભાગ્યવતી જ હોય છે-ગૃહસચિવ નહિ. બીજાના વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ પુરુષોની સાથે સાથે શ્રમ કરીને ઉદરપોષણનો પ્રશ્ન ઉકેલે છે, ત્યારે ઉચ્ચ વર્ગોમાં અને તેમનું અધ્યાનુકરણ કરનારા મધ્યમ વર્ગોમાં પાછું, વસ્તુતઃ બીજી ગચ્છેલી છતાં ઉંચી લેખાતી કેળવણીનો અને ઉંચી કીસમનાં કપડાં પહેરવાનો જ પ્રશ્ન હવે રહ્યો છે! તેમની સમીપે આવી પડેલા ફૂટ પ્રશ્નો છે તે નાટક-સીનેમામાં સ્ત્રીપુરુષોએ જુદાં ખેસનું કે મેમાં? સાથે જમવા ખેસનું કે એક પછી એક? ફાડ? કાર લેવી કે બેબી ઓન્ટીન? સ્વપ્રાંતીય પતિ હોવો નોંધએ કે પરપ્રાંતીય? વાળ-દુકા રાખવા કે લાંબા? કબજાની બાંધ ૪ ઇંચની રાખવી કે ૮ ઇંચની? ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ!

ઉપર જણાવ્યા તે પ્રશ્નો ફેંકી દેવા જોવા છે. એમ કહેવાનો આશય નથી, પણ તે ગૌણ તો છેજ એવા પ્રશ્નો તરફ બધું લક્ષ રોકાઈ રહેવાથી સ્ત્રીઓના મૂળભૂત અને મહત્વના પ્રશ્નો તરફ દુર્લક્ષ થવા પામે છે. જે સામાજિક પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે તે પરિવર્તન નાના પ્રશ્નોના ઉકેલથી થવાનું નથી અને તે તરફનું આકર્ષણ વધવાથી મોટા પ્રશ્નો અચ્છ-ઉકલાયલા જ પડી રહે છે. સુધારાના માત્ર બાજુ અંગ તરફ જ લક્ષ આપી રહેવાથી સમાજના એક મહત્વ-

પૂર્ણ અંગ બનવાની સાચી સમજ, તે સમજનો પ્રચાર અને તે પ્રચાર માટે કરવો જોઈતો ઉડો વિચાર એ તરફ સ્ત્રીવર્ગનું લક્ષ પૂરું ખેંચાવા પામશે નહિ. સ્ત્રીવર્ગની હાલની રહેણી ઉપર પણ ગંભીરતાથી વિચાર ચલાવવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ વેશભૂષાના વિચારોને બહુ મહત્ત્વ ન આપતાં આત્મમથક કરી બતાવવાનો છે. પિતા સમક્ષ દક્ષ-આ જેવો, પતિમાટે અપભૂત જેવો, બાળકો માટે પાર્વતી-જેવો અને દુષ્ટ વિશેષકો સમક્ષ મહિષાસુરમર્દિની જેવો આત્મપ્રભાવ દાખવવાની શક્તિ બતાવવાની છે. કેવળ સુંદરતાની સાધના કરીને જોળા ચંકરને લોલાવનારી બીલડી જેવા યવામાં તો સ્ત્રીજીવનની કેવળ એકાંગિતા જ રહેલી છે. માત્ર સૌંદર્યપાસના, માત્ર આર્થિક વિભક્તતા, માત્ર વિલોપાસના, માત્ર સંસ્કૃતિરક્ષણ એ સ્ત્રીજીવનની શક્તિભતાની અનેક દિશાઓમાંની થોડી દિશાઓ માત્ર છે. તે બધી દિશાઓનું એકીકરણ કરીને પોતાનું હિત સ્ત્રીઓએ સાધવાનું છે; વ્યક્તિવિકાસની સફળતાની સાથે સમાજજીવનનું એક મહત્ત્વનું અંગ બનવાનું છે. ગંગાએ લીખેને એ જ રીતે તૈયાર કર્યો હતો. કુત્તીએ એટલા જ માટે પાંડુની પાછળ રહીને પુત્રોના શિરે રાખ્યછત્ર લેયું હતું. વિદુલાએ એ જ માટે પોતાના રણુબીર પુત્રમાં રણુરક્તિનો સંચાર કર્યો હતો આ ધ્યેયો દરિ સમક્ષ રાખવાની જરૂર છે, કારણકે એ પણ સમાજકાર્યો જ છે. સ્ત્રી-વક્રાવર્તન ધ્યેય દરિ સમક્ષ રાખવું હોય તો દ્રૌપદીએ કૌરવ-સલામાં પૂછેલો પ્રશ્ન “હું જીતાઈ છું કે નથી જીતાઈ?” એ લક્ષમાં લેવો જોઈએ.

ધૈર્ય, વિનય અને છુદ્દિના બળને આધારે સંસારશક્ટ ચલાવવું હોય તો સત્યવાન-સાધિત્રીનાં ઉદાહરણો આધુનિક સાવિત્રીઓએ ભૂલી જવાં ન જોઈએ. આવા જ દૃષ્ટાન્તો ઇતિહાસકાળમાંથી પણ જોઈએ તેટલાં મેળવી શકાય તેમ છે. એ કાળમાં અનેક સ્ત્રીઓએ પુરોના જેની જ કાર્ય-ક્ષમતા અને સ્વયંનિર્ણયશક્તિ દાખવી છે. એ પ્રકારની ચોખ્ખતા સ્ત્રીઓએ પ્રાપ્ત કરવાની છે, પોતાના ઘરની પોતે માલેક બનવાનું છે અને એ જ પ્રશ્ન સૌથી મોટો છે.

સામાજિક કે આર્થિક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓનો વૈયક્તિક અને પ્રભાવક મત ધરમાં કે ધરની બહાર હોવો જોઈએ, એજ સ્વયંનિર્ણય તેઓ માંગે છે. તે આપણમાં અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓનું તે તરફ પૂરતું લક્ષ નથી અને પુરૂષો તે આપતા નથી. પતિ પત્નીને રસોડું અને બાળક બાળાવીને દૂર રહે છે. આધુનિક જીવનકક્ષ તરફ સામીપ્ય અને ચિકિત્સક દૃષ્ટિથી જોઈને નિર્ણય કરવાની ટેવ વિકાસ પુરૂષોને પણ પડી હોતી નથી, પછી સ્ત્રીઓની તો વાત જ શી? વેશમાં પરિવર્તન કપડું, પગ સ્ત્રીસ્વાભાવ તો તેનો તેજ રહે છે. સ્વામીનાથ સાથે સીનેમાં લઈ જવાની વાત કરી કે બસ આનંદ! ત્યાં મત શો, નિર્ણય શાનો, હકક કોનો અને અધિકારની શી વાત? આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની વાતો કરનારી સ્ત્રીઓ પણ ખર્ચાળ રહેણીથી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિની ધૂળધાણી કેવી ચામ છે, સાદી રહેણીથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થઈ શકે કે નહિ, પોતાનો જ જીવનક્રમ રાષ્ટ્રની આર્થિક પરિસ્થિતિને અનુકૂળ છે કે નહિ, એનો વિચાર કરવાની દરકાર રાખતી નથી. બધી સ્ત્રીઓને માટે આ દીકા નથી, પણ આ દીકા જે સ્ત્રીઓને લાગુ પડે છે તે સ્ત્રીઓ ૧૦૦૦ માંથી ૯૯૯ છે. રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક સંપત્તિ તરફ આંટણું ફલક હોય, ત્યાં દૌડુંબિક અર્થશાસ્ત્રની વાત ક્યાં કરવી? એ તો હજી વિવાદમય પ્રશ્ન છે.

શરીરની બાબતમાં સ્ત્રીઓ સ્વયંનિર્ણય બળથી શકે ખરી? પૈસો પેદા કરવા માટે પણ શરીર તો કસવું પડે છે, અને શારીરિક સ્વયંનિર્ણય બતાવવાના બળ વિના પૈસા પેદા કરવાનું કે આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું બળ તેમનામાં આવવાનું નથી. પૈસો પેદા કરવાનું તો હીક પણ શારીરિક દુરવસ્થાથી સ્ત્રીઓ પેદા કરેલું ધન જળવી પણ શકે નહિ. પરદેશોની પેટે સ્ત્રીઓએ વ્યાયામ અને આરોગ્યની દિશાએ ધ્યાન આપવું જોઈએ. શારીરિક હિતસંબંધે જો સ્ત્રીઓ સ્વયંનિર્ણય બતાવી શકે તો સંવૃત્તિનિયમનનો પ્રશ્ન પણ આપોઆપ ઉકલવા પામે.

સ્ત્રીઓ ઉદ્યમ કરે અને દ્રવ્યોપાજન કરે તે

સામે એ મુખ્ય કારણો ઘણી વાર બતાવવામાં આવે છે. એક તો પુરૂષો વધુ બેકાર બનવાને અને સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓના શીલસંરક્ષણનો. એક ગ્રામમાં અનેક દુકાનદારો, અનેક વેપારીઓ, અનેક ફેરીયાઓ, અનેક શિક્ષકો હોય છે, તે બધા પેટ ભરે છે અને ધંધામાં હરીફાઈ પણ કરે છે. એ હરીફાઈ સામે કોઈને વધી નથી અને સ્ત્રીઓ ધંધા-ઉદ્યોગ કે નોકરીના ક્ષેત્રમાં દાખલ થતાં પુરૂષોની બેકારી વધવાનું કારણ બતાવવામાં આવે તે શું વિચિત્ર નથી? ધારો કે આજે સ્ત્રીઓ એ ક્ષેત્રમાં દાખલ નથી થતી, પરંતુ બપોનીઓ કે અંગ્રેજોનું ધાતું આવીને એજ ધંધા કબજે કરવા હરીફાઈ ચલાવે તો એ જ પુરૂષો શું કરી શકવાના છે? તેમનાં ક્ષેત્રો અનામત રાખવા માટે પરદેશીઓને તેઓ કશું કહી શકે તેમ નથી, પણ સ્ત્રીઓને કહેવા તૈયાર થાય છે! ઉદાર અને સાહસિક પુરૂષોએ તો ધંધા-ઉદ્યોગનાં નવાં ક્ષેત્રો શોધવાં તથા કબજે કરવાં જોઈએ અને પોતાનાં પૂર્વનાં કાર્યક્ષેત્રો સ્ત્રીઓને સોંપના રહીને પ્રગતિમાન થતા રહેવું જોઈએ. એમાં જ પુરૂષાર્થ છે. બાકી જેઓ આરામવાળા ધંધા-નોકરી કરે છે, બાકીનો વખત ઘરમાં અને ક્લબમાં મોજમાં હોય છે અને તે સાથે એવું ઇચ્છે છે કે પોતાની સ્ત્રીઓ પોતા કરતાં વધારે આરામથી ચોરડાની અંદર ને અંદર રહેં તથા બહુ બહુ તો ઝીક-ટીકી કે રેશમનાં ભરતકામમાં દિવસ ગાળે, તેવી વિચારસરણીવાળા પુરૂષો પુરૂષત્વને સમજતા હોતા નથી. એ વિચાર-સરણીમાં જ પરિવર્તન થવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓને આર્થિક સ્વયંનિર્ણય આપતાં આપણને ભય લાગે છે કે તેઓને નૈતિક અધઃપાત થશે. પરંતુ: નીતિની કલ્પના સમાજ પરત્વે અને કાળ પરત્વે બદલાય છે. ગ્રોગણીસમી સદીમાં અને પીસમી સદીમાં નીતિના પ્રકારાન્તર થવાથી ચમકવાની જરૂર નથી. સમાજહિતથી નિગ્રાણી એવી કોઈ નીતિ હોઈ શકે નહિ, અને સમાજહિતના પ્રશ્નો કાળે કાળે બદલાતા હોય છે. ન્યારે સમાજનું અહિત કરનારી નીતિ કોઈ કાલે અને ફેલાવશે ત્યારે તો સરકાર પણ ચૂપ બેસી નહિ રહેતાં

તેની સામે તોપ માંડશે; પણ તે પહેલાં અગાઉથી 'વાધ આપ્યો' ની ખૂબો મારવી એ નકામું છે. ધણીઓ નવીન નીતિનું કે ધાર્મિક સુધારણાનું નામ સાંભળીને એવી જ ખૂબો પાડી ઉઠે છે! પરંતુ: કાળપરત્વે નીતિમત્તા સમાન કોટિમાં જ રહ્યા કરે છે. અત્યારને માટે માત્ર એટલું જ કહી શકાય કે નીતિ-અનીતિનું સંધર્ષણ પહેલાંના કરતાં અત્યારે વધારે તીવ્ર બન્યું છે; પણ એ સંધર્ષણ અનિષ્ટ નથી. અનિષ્ટ માત્ર તે માટેનો કલ્પનિક ભયજ છે. સ્ત્રીઓને પુનર્જન્મની છૂટ મળવાથી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓનાં ખૂન કરશે એવો ભય આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં ધરડેરાઓ પ્રકટ રીતે દર્શાવતા હતા, આજે પુનર્જન્મો ખૂબ પ્રસર્યા છે, છતાં તેવાં ખૂબો થયાં છે ખરા? પણ એ બીનિ તેમને તેમના કાળની નીતિની દૃષ્ટિએ લાગતી હતી, જનસ્વભાવ જ એવો હોય છે કે આગળ ડગલું ભરતાં તે ભયની આશંકાથી ધૂનવા લાગી જાય છે. એજ રીતે આર્થિક સ્વતંત્રતાથી કે સ્ત્રીઓ કમાવા લાગવાથી તેઓ શીલબ્રહ્મ થઈ જશે એવો ભય લોકો રાખે છે; પણ આર્થિક પરાધીનતાને કારણે જ અનીતિ કેવી રીતે વધે છે અને સ્ત્રીઓ શીલબ્રહ્મ કેવી રીતે થાય છે, તે શું એ જૂના નીતિવાદીઓ જોઈ શકતા નથી? શીલ વેચીને શુભરો કરનારી સ્ત્રીઓના દાખલા તેમને આપવાની જરૂર છે ખરી? શ્રી નોકરી કરે તે ખરાબ, ઘરણુકે તેથી તે પરપુરૂષોના સપર્ષમાં આવે છે; તોપછી પરપુરૂષોના જ સંપર્ષમાં આવતી અને દેવમંદિરામાં દોડી જતી સ્ત્રીઓની રીતિનીતિ સારી ખરી કે?

ખરૂં કહીએ તો આર્થિક સ્વયંનિર્ણયની ટેવ જ મધ્યમ વર્ગને હોતી નથી એટલે તેમને આવી વાતો અધરિત લાગે છે. ઉતરતા વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ સવારે ખેતરે જાય છે, ઘાસ કાપે છે અને સાંજે ઘેર આવે છે ત્યારે તે પતિત થએલી હોય છે એમ શું કહી શકાય? એજ અનુભવ ઉચ્ચવર્ગને લેવામાં વધી શો છે? એટલાથી પણ જો સ્ત્રીઓ પતિત મતી હોય, તો પછી પુરૂષોને પતિતપાવન રામ બનતાં

કાણુ આડે આવી રહ્યું છે? ઉતરતા વર્ગોની સ્ત્રીઓ ઉપર કોઈ અત્યાચારનો પ્રસંગ આવી પડે છે તો તે સ્ત્રીઓ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ હોય છે, અને કદાચ તે સમર્થ નથી બનતી તો તેમનાં આમજનો શું દ્રોષદીના પતિ બીમ નથી બનતા અને કીચકના જેવી અત્યાચારીની દશા નથી કરતાં? સ્ત્રીઓને ધરખંદાર નહિ નીકળવા દેવા દ્વારા તેમના શીશુશ્લેષુની વાતો કરનારાઓ વસ્તુતઃ પોતાની કાયરતાને છુપાવે છે અને સ્ત્રીઓની અબળતાનું બહાનું મોખરે મૂકે છે; પણ આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદા જે સમાજ વધારવા ધ્વજીતો હોય તો પુરૂષોએ વધારે પુરૂષાર્થ બતાવવો જોઈએ છે અને સ્ત્રીઓએ વધારે પરિચય શીય બનવું જોઈએ છે.

હિંદુનાં સંતાનો મુસલમાન !

મધ્યપ્રાંતમાં હિંદુઓની એક ‘હલખી’ નામની જાત છે. આ લોકોની વસ્તી બાંકારા, ચાંદા, બાલધાટ વગેરે જિલ્લાઓમાં પુષ્કળ છે. રાયપુર, વિહારપુર, દુર્ગ, રાજનાંદગાવ, ખૈરાગઢ વગેરે સરધાનોમાં પણ થોડીઝાણી તેઓની વસ્તી આવેલી છે. આ લોકો મૂળ ખાનદેશમાંથી ધધાઅર્થે એ એ બાલુ ગયેલા મનાય છે. એ લોકો પોતાને ‘રજપૂત’ કહેાવે છે અને બાંકારા, ચાંદા, બાલધાટ વગેરેમાં એ જાતિના મોટા મોટા જગીરદારો છે.

આ લોકોમાં સ્ત્રીઓની બહુજ આહત છે, જેટલે સેંકડે ૧૦ થી ૧૫ પુરૂષોને આજીવન અપરિણીત દશામાંજ રહેવું પડે છે. આ લોકોમાં ધર્મજાતિ રાખવાનો આસ છે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં જગાહઓ સાસરવાસમાં રહેવું પસંદ નથી થે કરતા; આ સ્થિતિમાં પણ દીકરી ઝાઝે બાએ બાપને ત્યાં જ રહે છે. આ જાતિમાં પુર્નલગ્નનો વિવાજ નથી. જો કોઈ પુર્નલગ્ન કરે તો તેને નાત બદલ કરવામાં આવે છે.

સ્ત્રીઓની આજીવન લીધે તેમજ પરપૂવા પછી પણ દીકરી બાપને ત્યાં રહેતી હોવાથી બલિયારને સારા પ્રમાણમાં પોષણ મળે છે; વળી બાળકને સદંતર યનાં જ નથી; કન્યાઓને મોટી કરી પર-

ણવવામાં આવે છે, દરમિયાન ન પરણેલો જમાખ સસરાને ત્યાં આવી રહે છે, વિધવાવિવાહ ન થતો હોવાથી વિધવાઓની સંખ્યા પણ ઠીક ઠીક રહે છે, તેથી હરામના હમેલ રહી જવાના અનેક દાખવાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે જે સંતતિ ઉત્પન્ન થાય, તેનો જ્ઞાતિજન સ્વીકાર કરતા નથી. કોઈપણ હિંદુ આવા બચ્ચાઓની માગણી કરે તો તેને દેવામાં આવતાં નથી. એવો કુરિવાજ પડી ગયો છે કે, એ બચ્ચાઓને જો મુસલમાનને સોંપી દેવામાં આવે તો જ માતાને શુદ્ધ કરી જ્ઞાતિમાં લેવામાં આવે. આને લીધે પશ્ચિમ એ આવ્યું છે કે, અત્યેક જમીનદારીમાં મુસલમાનનાં એક કે બે ઘર હતાં, ત્યાં આને હજારોની સંખ્યા થઇ પડી છે અને હિંદુ માતાપિતાની મૂર્ખાઈથી એઓનાંજ બચ્ચાં આને કુલાકામાં હાથરૂપ થઈ તેઓને જ વિદાતક થઈ પડે છે.

પૂર્વે એ બચ્ચાઓનો સ્વીકાર કરવા કોઈ તૈયાર ન થયેલું અને પ્રસંગ જોઈ ધર્મનો ફેલાવો કરવાનો લાગ મુસલમાનોએ પકડી લીધેલો, તેવું જ આ ખરાબ પરિણામ આવ્યું છે.

આ બચકર પરિણામના મૂળમાં મૌલવિવાહ નિષાં મક છે, એમ ૨૫૪ રૂપે સમજાય છે. એના તરફ હિંદુસ માને લક્ષ્ય આપવું અતિ આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે.

આ લોકોની વસ્તી લાખોના પ્રમાણમાં છે. દર વરસે આવા હજારો કિસ્સા બનતા હશે. આમ દર વરસે હિંદુઓનાં જ હાડકાંસથી મુસલમાનોમાં મોટા પ્રમાણમાં ભરતી થઇ રહી છે. આવી રીતની સંતતિનો જો જ્ઞાતિવાજા સ્વીકાર કરી લેતા હોય તો આ બચકર પરિણામ કદાપિ ન આવે. આ માટે આ લોકોની ઠેરઠેર પરિષદ ભરી તેઓને પોતાના સંઘજનના યત્ના દ્વારાનો ખ્યાલ આપવામાં હિંદુ આગેવાનોએ સત્વરતા બતાવવામાં લેશ પણ પછાત રહેવું ન જોઈએ. એ લોકોમાં વર્તમાનપત્રોનો પ્રચાર વિશેષ નથી, તેથી તે તે ઠેકાણે હિંદુમહાસભાના સભ્યો, હિંદુ વ્યાપારીઓ વગેરે જઈ આ વિષયમાં જાગર પ્રચારકાર્ય શરૂ કરે તો સમગ્ર હિંદુસમાજ પર મોટો ઉપકાર થશે.

કેશસુંદરતા અને તેનું સંરક્ષણ

જગતમાં વાળનો ભારે મહિમા છે. પ્રાચીન સમયમાં સૌંદર્યવૃદ્ધિ માટે રાજા-મહારાજાઓ અને પ્રતિષ્ઠિત પુરુષો વાળ રાખતા હતા. આજે પણ લગભગ દરેક દેશમાં વાળનો શોખ મોલુદ છે. કેષ આગળના વાળ વધારે છે તો કેષ પાછળના; પણ સમસ્ત જગતવાસીઓ વાળ-દ્વારા સૌંદર્યવાન થવા મથે છે. વાળ રાખવામાં કુદરતી વસ્તુ અખત્યાર કરવામાં આવે તો સાફ છે. પરંતુ અગ્રેજી હબને અનુસરી ગરદનના ઉપરના પાછલા વાળ અસ્તરાથી કાઢવામાં આવે તો સૌંદર્યવૃદ્ધિ નથી જ. ત્યાં સૌંદર્યવૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી વાળ રાખવામાં આવે છે ત્યાં ઉપરની રીત અખત્યાર કરવાથી કુરૂપના વધે છે. આજે કેશન સૌંદર્યવૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી જેટલું જેટલું કરે છે તે મોટે ભાગે તો નુકસાનકારક અને અસુંદર હોય છે. મુલાખી અહેરે, ભુવાન વધતા ગાઢ અને તેના પર કાળા કાળા વાળ એ ખરેખર જનુજ આકર્ષક ભાગે છે. સ્ત્રી કે પુરૂષ — દરેકને દરેકજા ઉમરમાં વાળ ખરેખર સુંદર જ ભાગે છે, ચરીર અસ્વસ્થ હોય તો જુદી વાત. ચરીરની અસ્વસ્થતા કંઈ એકલા વાળને અસર કરતી નથી, તે તો ચરીરના કોઈ પણ અંગને કુરૂપ કરી દે છે. સુંદરતાની વૃદ્ધિ કરનાર સ્ત્રી-પુરૂષે અગ્રેજી હબે વાળ કપાવવા નહિ જોઈએ, કારણ કે તેથી સુંદરતા વધવાને બદલે ઘટે છે. સ્ત્રીના સૌંદર્યમાં વાળનું સ્થાન અનોખું છે. સ્ત્રીના લાંબા, ચમકના, મુગ્ધાવાળા અને મુલાયમ વાળની કદર સૌંદર્યપ્રેમીઓને હોય છે. સ્ત્રી તો સ્વાભાવિક જ સુંદર છે, તેનાં અંગ-પ્રત્યંગ ક્રમગ અને સુકુમાર હોય છે, સુંદરતા તેનું જીવન છે, સુંદરતા જ તેની પ્રતિષ્ઠા છે. વાળ આ સ્વાભાવિક સુંદરતામાં અનેરી વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓ પોતાના વાળને વધારે માન આપતી હતી,

તેના શબ્દગાર કરતી હતી. સોળ શબ્દગારમાં કેશક્રાપ્તુ વિશિષ્ટ સ્થાન છે. આજની સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે તો વાળની રક્ષા કરવાનું પણ બાણતી નથી. રાજપૂતાના અને માળવાની સ્ત્રીઓએ તો વાળની ખુબજ ખરાબી કરી છે. મહિને બે મહિને આ સ્ત્રીઓ વાળને એક વાર કાળા મારીથી ધુએ છે, પછી વાળમાં ઘી નાંખી તેને લાલ નાકાઓથી સખત મુથી લે છે. આગળના વાળમાં સુંદર મોપડી સુકે છે જેથી મહિને બે મહિના તે ન નહાય ત્યાંસુધી તે ચળકતા રહે! પરંતુ તે ચિચારીને ખબર નથી હોતી કે રાત દિવસ થતો પરસેવો તેમાં ભરાઈ રહેવાથી અને બહારની હવા અંદર ન જઈ શકવાથી કેટલું નુકસાન થાય છે. પંખખી, દક્ષિણી, ગુજરાતી અને ખગાળી સ્ત્રીઓ વાળની સારી માનવત કરે છે, તેઓ દરરોજ વાળને તેજ નાંખી બોલે છે અને પછીથી મુથે છે. અંબોડા મોટે ભાગે હીલો રહે છે કે જેથી વાળની અંદરની આમડી સુધી શુદ્ધ હવા પ્રવેશી શકે છે. અગ્રેજી તથા અમેરિકન સ્ત્રીઓ અને તેમની નકલ કરનારી છુટ્ટી, રશિયન વિગેરે સ્ત્રીઓ વાળને અમુક માપથી આગળ વધવા દેતી નથી અને પાણીની માફક ગરદન ઉપરના વાળ કપાવે છે.

વાળને રોજરોજ ધોવા અને રોજ બોળવા એ જલ્દી લાભકારક છે. સાન કે પંદર દિવસે એક જ વાર તેને સંભાળવા એ હાનિકારક છે. જલ્દી બેચીને વાળ બાંધવાથી વાળ લાંબા થતા નથી, પણ તૂટવા માંડે છે. જે સ્ત્રીઓ વાળના સૌંદર્યથી અગ્નણ છે તેઓ તો તેની સંભાળ લેતી નથી. તેથી તેના વાળમાં સુંદરતા જણાતી નથી. ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓ વાળની સુંદરતાનું મહત્ત્વ નહિ સમજે ત્યાંસુધી તે વાળનું મૂલ્ય આંધી નહિ શકે, તો તેની રક્ષા તો ક્યાંથી જ કરી શકે? મુશિક્કિન સ્ત્રીઓ હંમેશાં

વાળની રક્ષા કરે છે, હંમેશાં પોતાની સૌન્દર્યવૃદ્ધિ અંગે તે કંઈને કંઈ ખર્ચ વાળને અંગે કર્યા કરે છે અને તેથી વધારામાં તે પોતાના વાળને કાળા અને યુક્તાયમ રાખવા સારૂ દરેક ઉપાય કરે છે. મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ લાંબા વાળ પસંદ કરે છે. આરોગ્ય અને લાંબા વાળને ગાઢ સંબંધ છે. ટુંકા વાળવાળી સ્ત્રીઓ કાળું જન વાળમાં યુત્થી લે છે. એથી એમ સાબીત થાય છે કે સ્ત્રીઓને લાંબા વાળજ પસંદ છે. વિલાયતની સ્ત્રીઓમાં વાળની લંબાઈ પરત્વે મનભેદ છે. કેટલીક ૮ થી ૯ ઇંચથી લાંબા વાળ થવા દેતી નથી તો કેટલીક વાળ લાંબા બનાવવા સારૂ બજારના બનાવટી વાળ પહેરે છે।

વાળની લંબાઈ વધારવા માટે, તેને ચળકાટ-વાળા તથા મુંદર રાખવા માટે સ્ત્રીઓએ કુદરતી નિયમોને અનુસરવું નોંધવું. આરોગ્યના નિયમોનું પાલન અને વાળની યોગ્ય રક્ષા એ બે જ સર્વ-શ્રેષ્ઠ ઉપાયો છે. જે સ્ત્રીઓને લાંબા વાળ હોય તેમણે અભિમાન ન કરતાં વાળની લંબાઈ કાયમ ટકી રહે તે માટે ઉચિત ઉપાયો કરતાં રહેવું નોંધવું; નહિ તો થોડી બેઠકારીથી પણ લાંબા વાળ ખરી પડે છે. આમ તો રોજ વાળને ધોવા એ સારૂ છે, પણ કાંઈ મુશ્કેલીને પ્રસંગે એકાદ અડવાડિયા સુધી ન ધોવાય તો કંઈ તુકસાન નથી ૧૫-૨૦ દિવસથી મોડી અને ૧-૨ માસમાં એકજ વાર વાળ ધોનારી સ્ત્રીઓ પોતાના વાળનું સૌંદર્ય વહેણુ ગુમાવે છે. વિલાયતની સ્ત્રીઓ ઠંડીના કારણે ૩-૪ માસ સુધી વાળ ધોતી નથી, પણ ઉપરની સજનવટ કેટલીયે રીતે કરે છે। આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વાળ ધોવામાં આંખમાં, ચણાનો લોટ, માટી, સોડા વિગેરે પ્રચલિત છે. ખરી રીતે આ બધી ચીજોમાં આંખમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. સાધારણ રીતે તો બધી ચીજો સારી છે, પરંતુ ખીજ, ચીજો વાપરતાં ઝોંઘી-વધતી સાવધાની રાખવાની ખાસ જરૂર હોય છે. મૂકાં આંખમાં આ કાર્યમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેને રાતે પાણીમાં પલાળી રાખ્યાં અને સવારે સ્નાન કરતી વખતે તે માથામાં ખૂબ ઘસી માથું સાફ કરવું

નોંધવું. આંખમાંથી વાળની કાળાશ તથા કામળતા દિનપ્રતિદિન વધે છે, તેની લંબાઈ વધે છે, ચળકાટ પણ આવે છે. ચણાનો લોટ વાળ ધોવામાં સારી વસ્તુ છે. આ લોટ સુલાયમ અને ખારીક હોવો નોંધવું. થોડાક લોટ લઈને વાળને ખૂબ ઘસીને ઘોઈ નાંખવા નોંધવું; સાથે-સાથે એ વાદ રાખવું નોંધવું કે લોટનો સહેજ અંશ પણ વાળમાં રહી ન જાય. લોટનાં રજકરણો વાળમાં રહી જતાં ફૂગંધ પેદા થશે. આ લોટથી વાળ કામળ, નરમ અને ચળકાટવાળા થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ સોડાથી વાળ ધુએ છે. સોડાથી વાળ સાફ તો થાય છે જ પરંતુ તે લુખ્ખા બરછટ થઈ જાય છે અને ઘણા વાળ તૂટી જાય છે તેથી સોડાનો વધારે પ્રયોગ ન કરવો નોંધવું. આ દેશની પોણા ભાગની સ્ત્રીઓ માટીથી વાળ સાફ કરે છે. પંખાંખી સ્ત્રીઓ મુસતાની માટી અને સંયુક્ત પ્રાંતની સ્ત્રીઓ સાદી માટી વાપરે છે. રાજપૂતાના અને માળવાની સ્ત્રીઓમાં કાળી માટી પ્રચલિત છે. માટીથી વાળ બરાબર સાફ તો થાય છે અને મેલ નીકળી જાય છે; પરંતુ વાળની જડોમાં માટી રહી જાય છે, તેથી તે કાઠી નાંખવા અવશ્ય કાશીશ કરવી નોંધવું, નહિ તો વાળ ખરી જવાનો રોગ થાય છે અને વાળની આમડી બગડી જાય છે. માટીથી વાળ લુખ્ખા અને કપકપ ભરા થઈ જાય છે. વાળ ધોવામાં આંખમાં પછી અરીઠાનું પણ સ્થાન છે. અરીઠાને રાતે પલાળી રાખવા નોંધવું. તે પછી તેને ગરમ પાણીમાં નાંખી ખૂબ મસાળી નાંખવા નોંધવું. પછી તેના પાણીથી માથું-બરાબર ઝોળા સાફ કરવું નોંધવું એટલે વાળ સાફ અને રેશમ જેવા સુંવાળા થશે. આજકાલ તો ફેશનમાં સ્ત્રીઓ વાળ ધોવામાં સાબુ વાપરતી થઈ છે, પરંતુ વાળ ધોવામાં જોતી જનતા સાબુની આવશ્યકતા છે. સરતા બગર સાબુથી વાળ બગડે છે. સાબુથી વાળ લુખ્ખા અને કડક થાય છે, તેથી તે લગાવી ધોવા પછી દહીં વાળમાં નાંખવું જરૂરી છે. દહીં નાખીને વાળ ધોતાં એટલું ખ્યાનમાં રાખવું નોંધવું કે દહીંનો એક પરમાણુ પણ વાળમાં રહી જવા ન પામે જતા નેટલું પણ દહીં રહી જવો તો વાળમાંથી

દુર્ગંધ આવવાની. માત્ર એકલા દહીંથી વાળ ધોવા એ પણ શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ તે જરાયે જોટલું વાળમાં રહેવા ન પામતું જોઈએ. દહીંથી વાળ કામળ, ચીકણું, ચળકાટવાળા તથા કાળા થાય છે.

વાળ ધોવા પછી જરાબર ખુદલી હવામાં સુકાવા દેવા જોઈએ. વાળને જોટલી હવા લાગશે તેટલો ચળકાટ આવશે. દક્ષિણમાં ઉઘાડું માથું રાખવાનો જે રિવાજ પ્રચલિત થયો છે તે આ સિદ્ધાંત ઉપર ચ્યાપેલો છે. વાળને સારી રીતે ખુલા સુકાવા દીધા પછી તેમાં તેલ નાંખવું જોઈએ કાંઈ વાર વાળ ધોયા પછી પણ તેમાં ચિકાશ રહી જાય છે, એવી વખતે ગરમ પાણીથી ધોવાનું રાખવું જોઈએ. તેથી સઘળી ચીકાશ નાશ પામશે. ઘણું ગરમ પાણી વાળ તેમજ માથાને તુકરાનકર્તા છે; ગરમ પાણીથી વાળની જડો બળી જાય છે.

વાળને ધોયા અને સુકાવા દીધા પછી તેમાં કાંઈ પણ સાફ તેલ નાંખવું જોઈએ. વિદ્યાવતની સ્ત્રીઓ તેલ નાખવાની વિરૂદ્ધમાં છે, તેથી તેમના વાળ લુપ્ત રહે છે. વિદ્યાવતની કેટલીક સ્ત્રીઓ તેલ નાંખે પણ છે. તે તેલમાં માત્ર સુગંધ હોય છે પણ ખીલકુલ ચીકાશ હોતી નથી. જે તેલમાં ચીકાશ નથી તે તેલ જ નથી-તે તો અર્ક છે, આપણી શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પણ તેલની ચોડી વિરૂદ્ધમાં છે, કારણ કે તેલથી તેમનાં કપડાં ચીકણાં થાય છે. પારસી સ્ત્રીઓ વાળમાં તેલ નાંખે છે પણ કપડાં ન બગડે તે માટે માથા પર સફેદ રૂમાલ બાંધી રાખે છે. ઘણું તેલ નાખવું એ તો અર્થહીન છે, જોટલા તેલની વાળને જરૂર હોય તેટલું જ નાંખવું જોઈએ. જોટલા તેલથી કપડાં ખરાબ થશે નહિ. જ્યારે તેલ નાખવામાં આવે ત્યારે તે ઉપર ઉપર નાંખવું એ બ્યાજબી નથી. વાળની જડો સુધી તેલ જાય તે માટે તેલથી માથું જરાબર ધસવું જોઈએ. આથી બે લાભ થશે-એક તો વાળ જરાબર તેલ પી લેશે અને સાથે સાથે માથાનું માલીશ પણ થશે. તેલ રોજ નાખવાની પણ જરૂર નથી; કારણ કે વાળ ઉપર ચાલુ તેલ રહેવાથી વાળનું પ્રાકૃતિક

તેજ નીકળી શકશે નહિ જેથી વાળનું પ્રાકૃતિક પોષણ અટકી જશે. મારવાડી સ્ત્રીઓ ધી નાંખે છે. ઘીથી વાળ ખરાબ થાય છે અને બદબો આવે છે. અઠવાડિયામાં બે વાર તેલ નાંખવું સારું છે.

જોટલાં બળરૂ તેલો મોટી મોટી જાહેરાત કરી વેચાય છે તેમાંનાં કેટલાંક તો તદ્દન નકામાં છે, જોટલુંજ નહિ પણ હાનિકારક હોય છે. બળરૂ તેલ વાપરનારાઓના વાળ જલદી સફેદ અને જરજટ થઈ જાય છે. આજકાલ લોકો તેલ ખરીદી ગ્યાસતેલ પર આવ્યા છે ! ગ્યાસતેલની દુર્ગંધ ઘડી નાંખી બેચાર દીપાં અર્ક નાખી ખુશબો પેદા કરવામાં આવે છે. આ તેલો વાળના શત્રુઓ છે, તેથી તેલની બાજતમાં સીપુરોએ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે તેલનું કાર્ય તો વાળ વધારવા અને કાળા રાખવા પૂરતું જ છે, જો વાળની ચમક અને કાળાશ તેલથી ન વધી તો તેલોનો ઉપયોગ બર્થ છે. વાળની વૃદ્ધિ અને કામળતામાં તેલ સૌથી વધુ ભાગ ભજવે છે. માથાના કેટલાક રોગો તેના સેવનથી નાશ પડે શકાય છે. આંખોનાં તેલ માથાને મજબૂત કરવા ઉપરાંત વાળની વૃદ્ધિ તથા કાળાશ વધારે છે. આ તેલથી વાળ મજબૂત બને છે. મેંદીના તેલથી, વાળ જો ખરી પડતા હોય તો, તે અટકી જાય છે. મેંદીનાં પાનને પ્રથમ પાણીમાં ઉકાળી તેમાં, તે પાણી જોટલું તલનું તેલ નાંખવું જોઈએ અને તે તેલ જોટલું રહે ત્યાંસુધી પકવવું જોઈએ. પછી તેમાં એક એક બિન્દુ સુગંધ માટે અર્કનું નાખી તેમને ખૂબ હવાથી નાખવું.

આ સિવાય પણ કેટલાય ઉપાયો છે કે જેથી વાળની સુંદરતા અને વૃદ્ધિ કરી શકાય. માથાને માલીશ કરવાથી પણ વાળ વધે છે. માલીશ જોટલો સુધી કરવી જોઈએ કે માથાની આમડી સત્તીસોળ થઈ જાય. અઢના લોટથી ૪૦-૫૦ દિવસ સુધી માથું ઘોતા રહેવાથી પણ વાળની વૃદ્ધિ થાય છે અને વાળ ખરતા અટકી જાય છે. ગોખરૂં જરાબર પીસીને તેને તલના તેલમાં અને ગાળના દૂધમાં એકતું કરી લગાવવાથી વાળ વધે છે અને નરમ થાય છે.

ગ્રહોથી ઘેરાયેલો ગોવિંદલાલ !

[હાસ્યરસિક નવલિકા]

*

આટપાટ શહેરમાંની ટેકટાઇલ ઑફિસ એ પ્રાંતમાં સારી રીતે પ્રખ્યાત હતી. ગોવિંદલાલ ગરીબ માઆપનો છોકરો હોવા છતાં શક્તિથી આગળ વધી ટેકટાઇલ ઑફિસના મેનેજરની માનવંતી પદવી મેળવવા લાગ્યશાળી થયો હતો. લગ્ન થયા પછી એની પત્નીને બોલો લરાતો ન હતો. કે’ બાધાઓ કરો; કે’ આખડીઓ કરી; દૈક માનતાઓ માની, પણ કંઈ વળ્યું નહીં. એમને એમ આઠેક વર્ષો નીકળી ગયાં. ગોવિંદલાલને નિરાશા વ્યાપી ગઈ. ‘બીજા’ લગ્ન કરૂં ?’ યાતિ-રિવાજ તેમ કરતાં તેને શકતો હતો. અચાનક નિરાશામાંથી આરાના અંકુર કૂટ્યા; શેઠાણીને દિવસો ચઢવા લાગ્યા. પૂરા દિવસે લાકડી અવતર્યા. ગોવિંદલાલને આટલાં વર્ષ પછી પુત્ર થયો હોત તો દીક, એમ મનમાં યથુ પણ કુદરત આગળ મન મનાવી બેઠો લોકોએ ધીરજ આપી: “પહેલી બેટી ને પનની પેટી.” ઉમર ક્યાં વીતી ગઈ છે ? જેણે દીકરી આપી તે દીકરા પણ આપશેજ. આશા જ નહતી ત્યાં ધીડિયું બધાયું, તે પ્રજુનો પાક માનોને !”

નાની અમલા બે વર્ષની થઈ, ત્યાં બીજાં બહુલા પધાર્યા. ગોવિંદલાલનું મોં ચઢી રહ્યું. બે દિવસ સુધી તો શેઠાણી રૂંસાથે બોલ્યો જ નહીં. સૌએ ધીરજ આપી. ફરી બે વર્ષો કમલાનો જન્મ થયો ! આ વખતે :તો તેને ખાતરી જ હતી કે દીકરાજ આવશે. દીવાલખાનામાં ગરોળર કાન માંડીનેજ તે બેઠો હતો. ત્યાં પ્રમતિચૂદમાંથી “ક્યાં, ક્યાં, ટે” નો મનોરમ ધ્વનિ આવ્યો; પણ ગોવિંદલાલને તો તે કકડતા મેઘના

અવાજ જેવો લાગ્યો. હૃદય બેસી ગયું. તે બહાર જતો રહ્યો. રાતે ૧૧ વાગ્યે ઘેર આવ્યો. ન કોઈ સાથે બોલે, ન ચાલે. બે દિવસ તો બોજન પણ ન લીધું આઠ દિવસ સુધી મોઢાનો તોબરો ચઢ્યો ને ચઢ્યોજ રહ્યો ! જેમ દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ બાર બોલો થતો ગયો. ચોથી તો દીકરીજ આવશે. એવી તેને ખાતરી હોવાથી દમયંતીના જન્મ ટાણે ન મેલું ચઢ્યું, ન ચીડાયો, ન સંતાપ થયો; જતા હસ્યો. પત્નીના ઓરડા પાસે જઈ તળિયતના સમાચાર પૂછ્યા.

“હું શું કરું ?” પત્ની ગભરાઈને બોલી. તેની આંખમાંથી દડદ આંસુ ખરી પડ્યાં.

“એમજ હોય; કાંઈ નહીં.” ગોવિંદલાલ બહાર ગયો અને હોટલમાં જઈ ચરખત પી ઠંડો થયો.

પાંચમીએ દીકરી ને છઠ્ઠીએ દીકરી. હવે ગોવિંદલાલ ખૂબ ટેવાઈ ગયો હતો. તે અનંદમાં જ રહેવા લાગ્યો. પ્રજુએ લાજ રાખી અને છ દીકરી પર ત્રણ દીકરા આપ્યા ને હવે એ નવ જાળગોપાળ સાથે દંપતી સુખરૂપ જીવન વીતાવવા લાગ્યાં.

એક પછી એક ચારે પુત્રીઓ ‘અ-અ-ક-ક’ ને પરણાવી. ચારે જન્માઇઓ સુશિક્ષિત હતા. દરેકે દરેક દીકરીને બહુમે હજાર રૂપિયા દાયજમાં આપ્યા. દરેક વખતે જન્માઇઓને અને વેવાઈવેલાંને પહેરા-મણીઓ આપી ખુશી કરી વોળાવ્યાં હતાં.

જન્માઇ ઘણા કેળવણેલાં હતા; પણ કરે શું ! અનેક પ્રયત્નો કરતાં નોકરીનો પાટો ચઢ્યો, નહીં. ગોવિંદલાલ ઉપરનો એક પણ પત્ર જન્માઇઓ તરફથી એમો ન આવતો કે જેમાં નોકરી દેવાવવાની,

ધધે ચઢાવી આપવાની કે થોડી ઘણી હાથખરચી માગવાની વાત ન હોય. કેટલાય વર્ષ પીતી ગયાં, પણ એનો આરો આખો નહીં.

* * *

આટપાટમાં દેવીનો મોટો ઉત્સવ નહક આવ્યો. દરસાલ આ ઉત્સવ ધામધૂમથી ઉજવાતો હતો. છેલ્લે દીકરીઓના મોઢાં નોખાંને ચાર વર્ષ પીતી ગયાં હતાં. ચોથાણીને છોકરીઓનાં મોં નેવાણું ખૂબ મન થયું. મોટા છોકરાને નિશાળે બેસાડવાનું સુહર્ત નેવાણું ને દેવીના ઉત્સવ આગમ્ય ન એક માસ પૂર્વેથીજ ચારે જમાઇઓને અને ચારે પુત્રીઓને બોલાવી લીધાં. અમલાનાં તણ બચ્ચાં, બકુલાનાં બે, કમલાનું એક; ધરમાં કિત્તબિલાટ થઇ રહ્યો હતો. દૈહિયાંઓને સ્તેષ્ટ શેડ-શેડાણી આનંદભીનાં ધધ ગયાં. નાની દમયંતીના સીમન્તનો ઉત્સવ તેના સાસરિયાંઓને બોલાવી અહીંજ કર્યો. પુત્રને નિશાળે બેસાડવાનો સમારંભ ધામધૂમથી બજતી લીધો, ત્યાં આવ્યો દેવીનો ઉત્સવ. ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં ગોવિંદલાલે પત્નીની સસાહથી નાત જમાડી.

એ ઉત્સવ વીત્યો; ગામમાંના પદેણુઓ, પોતાને ત્યાં આવેલાં સગાં વહાલાં સૌ સૌને પથે પળ્યાં ચારે જમાઇરાજાને તો સસરાજીને ત્યાં ખૂબ ગોડી ગયેલું; ‘આપણે શી કમી છે? બે ટાંણાં ખાવું; ગામમાં ‘સીટી સર્વે’ કરવી; રાતે ગપ્પ સપ્પ ચલાવવી; ચા-ઝંઝી ઉઘાવવાં ને પત્તાં રમવાં; ધર આપણુજ છેને! ધેર જઈ શું કરીશું?’

સાસુને જમાઇઓ ઉપર અપાર હેત હતું. દર અંકવાણિએ એક વાર મિષ્ટાન્ન તો હોયજ. જમાઇઓ પાણી માગે ત્યાં દૂધ હાજર. આમ ને આમ એક માસ વીત્યો; બે માસ વીત્યા; ત્રીજો માસ પણ પૂરો થવા આવ્યો. જમાઇરાજાને જવાની વાતજ ન ઉચ્ચારે, જાણે અહીં જમાડી પડ્યા!

ગોવિંદલાલ પણ ચાક્રી ગયો હતો. આંદિસને દાઢને આંદિસનો ટાંગો ગોવિંદલાલને લેવા આવ્યો હોય, ત્યાં જમાઇરાજાને ચઢી બેસે; તેણે ગામમાં

સહેલ મારવા જાય ને ગોવિંદલાલ પગે ચાલીને આંદિસે જાય. ધરમાં ચાર ઓરડા હતા. ચારેય ઓરડા જમાઇઓએ રોકી લીધેલા; જાણે જમાઇઓ ધરધણી અને સાસુ-સસરા મેમાન! ગોવિંદલાલે એમને એમ ચાર માસ ઓસરીમાં સૂધને જ ગાળ્યાં. છાકરાંજી એગામીમાં પડ્યાં રહે!

* * *

“ગોવિંદલાલ શેડ! આ શેડ!” બિલરાણીવાળાએ ખૂબ પાકી; “શેડ ધરમાં છે કે?”

“હા, શું કામ છે?” શેડ અવાજ સાંભળી બારીમાંથી ઉત્તર આપ્યો. “આવો અ-દર આવો.”

“શેડ! આ આંકડો, આજ ચાર માસ થઈ ગયા છે, તો કૃપા કરી આંકડો ચૂકવી આપશો.”

“વાર! કાંતે સાંજને સમયે આવજો.”

ગોવિંદલાલ ઉદાસ સ્હેરે પુરશી પર બેસી ગયો. શેડાણી રમાબાઈ અચાનક બેઠકમાં આવી, ત્યાં પતિને ઉદાસ સ્હેરે બેઠેલો જોયો.

“કમ, વાર! શું છે?”

“શું હોય?”

“કમ?”

“મારે તે કરવું શું? લીવાળાના સાઠ રૂપિયા ચઢ્યા છે; ચોખાવાળાનો તકદો બીજોજ છે, ત્યાં આ તેજવાળાનો આંકડો આવ્યો છે. પોસ્ટ આંદિસ-માંથી રૂપિયા જરસો પરમદિવસેજ ઉઠાવ્યા, તે તો ક્યાંય ચટણી થઈ ગયા. આમ ને આમ ચાલે તો કુબેર પણ બીજા માગતો થઈ જાય! હવે આ નકડાઓ કેમેય કરી જાય ખરા?” ગોવિંદલાલે કેટલાય દિવસનો બજારો આગળે કાઢ્યો.

“શું કરિયે? આપણાજ દાંત ને આપણાજ હોડા. કોની પાસે જઈ કરિયાં કરવી? જમાઇ કાલા છે; આજ નહીં તો બે દિવસ પછી કંટાળી કંટાળીને ઘેર જશે.” રમાબાઈએ દિલાસો આપ્યો.

પણ જમાઇરાજાને કેવો કંટાળો ને કેવી વાંત? એ તો ચૂંદ ને ગૂંગળ લઇને ચોંટયા હતા. ગોવિંદ-

લાગતી ધીરજ ખૂટી; તેઓને કાઢવા યુક્તિઓ શોધવા લાગ્યો. એક દિવસે એક ગારૂડીને બોલાવ્યો; ચાર વીંછી ખરીદ્યા ને દરેક જમાઈના ઓરડામાં એકે એક મૂકી દીધાં ! જમાઈઓ સીનેમા જોવા ગયેલા; ખાર જાગે રાતે મેર આવ્યા; કાંઈ પી સુધ ગયા. બે વાગ્યા તાં ખૂમાખૂમ થવા માંડી ગોવિંદલાલ ઝખ્ખી બેઠ્યો. જમાઈઓ દોડદોડ કરતા હતા !

“ઓ બાપ ! વીંછી !” ચારેય જણા દીવા બોળવા લાગ્યા. ચારેયે વીંછી પકડી બહાર ફેંકી દીધા.

યુક્તિ અફળ ગઇ. ગોવિંદલાલે બીજો દાવ નાખ્યો. પાંચે જણા જમવા બેઠા છે, સાં ગોવિંદલાલ બોલી બેઠ્યો : “અરે ! આ તો જો; વહાણની પજુ હલ હોય ! દરરોજ ને દરરોજ મિષ્ટાન્ન ? મધી મ્હેમાનને શુ માંદા પાડવા છે ? રેચની ગોળાઓ છે કે નહીં ?”

“ગોળાઓ થઈ રહી છે;” રમાબાઈએ જવાબ આપ્યો.

“તો બોક્તા કેમ નથી ? મને પણ આજે પેટમાં ગડગડાટ જણાય છે.” હાથ ધોતાં ધોતાં ગોવિંદલાલે પોતાને માટે પણ ગોળાઓની જરૂરિયાત બતાવી. બેઠતાં બેઠતાં ખૂમ પાડી : “રમા ! કાર્મસીમાંથી જૂલૂલાઇ વેઇ પાસેથી રેચની ગોળાઓ સાંજે લાવી રાખજો.”

“હુ, આ ચાલ્યો.” રમેા બજારમાં ગયો ને સાંજ પહેલાં ગોળાઓ હાજર કરી દીધી.

સાંજે સતી વેળાએ આગ્રહપૂર્વક નેપાળાની એક એક ગોળી ચારે જમાઈને અવકાશી.

* * *

મોટા જમાઈ કુસુદ્યંદ બી. એ. થયેલો હતો; સસરાની યુક્તિ ઠળી ગયો. ત્રણેય સાદુઓને તેણે બોલાવ્યા : “હવે અહીં વધુ રહેવામાં મન નથી. પાંચ મહિના તો રહ્યા; બહુ થયું. મીકાશ રહે એમ કરવું. હવે અહીંથી ખમી જવામાંજ મન છે.”

“અરે ! એ શું કહો છો ? મનના ધોણ ન દોડાવો. ગોવિંદલાલ જ્યાં, સત્જનન માણસ ફરી

મળવાના નહીં. એ તો મુરખી છે. એ જે કાંઈ કરતા હોય તે આપણા ભક્ષા માટેજ. એમના મનમાં તે કલાપ હોય કે ? આપણે માટે ડટલી કાળજી ધરાવે છે ? આપણે અહીંથી ચાલ્યા જાયે, એ માટે શું કાંઈ સસરા રેચની ગોળીઓ આપે ખરે ?” ત્રણે સાદુએ પેલાને ભોંટા પાડી દીધા.

કુસુદ્યંદ તો ડહાણ ગયેલો. તેણે ઘેર જવાની તૈયારી કરી. સસરાની રજા માગતાં તે કહેવા લાગ્યો : “હવે મને રજા આપો.”

“ના, એમ જવાય ? પાંચ માસ ભેગા પાંચ દિવસ વધુ;” ગોવિંદલાલે મોટો વિવેક કર્યો.

“ઘેર કામ છે; ગયા વિના હવે છૂટકા નથી;” કુસુદ્યંદે જવાબ વાલ્યો. સસરાએ જમાઈને વિદાય કર્યો; તેને એક કાંડાની ઘડિયાળ આપી; અમલાને એક સાડી લઇ આપી; ત્રણે દેહિત્રાને કંપડાં લઈ આપ્યાં ને બધાંની રેલ્વેટીકીટ અપાવી દીધી.

* * *

જોતજોતામાં બીજો એક માસ પેસાર થઈ ગયો. બાકીના ત્રણે જમાઈ પડ્યા પાથર્યા રહે છે. ગોવિંદલાલને ગભરાટ વધતો જ જવા લાગ્યો : “શું કરું ? આમને કેમ છડાંતરી કરાવવી ?” તેણે એક નવી યુક્તિ અજમાવી. તેણે તારવાળાને બોલાવી હાથમાં બે રૂપિયા અરકાબ્યા ને કહ્યું : “આ લખી આપું તે પ્રમાણે ત્રણ તાર તૈયાર કરી લાવ.” તે પ્રમાણે કરી તારવાળાએ ત્રણે જમાઈને એક એક તાર આપ્યો. એક તારમાં હતું કે “ઘેર જલદી આવો.” બીજામાં એમ લખેલું કે “ડોસી માંદા છે.” અને ત્રીજામાં ખુશાલીના સમાચાર નીરળ્યા કે “નોકરી તૈયાર છે.”

“આ તાર-તોળણ ત્રણે સાથે, અચાનક કેમ આવ્યા હશે ?” ત્રણે જમાઈ વિચારમાં પડી ગયા.

બીજો જમાઈ નવીનચંદ્ર બી. એ. (ઓનર્સ) સુધી પહોંચેલો હતો; તે મનમાં - થા ખાઈ ગયો : “હવે અહીં વધુ રોકાવું કીક નથી. એકી સાથે ત્રણ તાર આવે એ કાંઈ યુક્તિર્હીન પરિણામ. આ કારણના આપણને દૂર કરવાનેજ

ગોવિંદલાલજીએ અમલમાં મૂક્યું લાગે છે. ” આ વિચાર સાથે નાના બન્ને જમાઈ સમ્મત ન થયાઃ “ એમ તે હોય ? ગોવિંદલાલજી આપણા ઉપર કેટલો પ્રેમ રાખે છે ? એ કાંઈ આપણી મરકરી કરે ખરા ? ”

“ એરનાં પારખાં ન હોય ; ” નવીનચંદ્રે જવાની તૈયારી કરી. ગોવિંદલાલે થોડા દિવસ રોકાવા આગ્રહ કર્યો; પણ નવીનચંદ્રે તો મક્કમજ રહ્યો. ગોવિંદલાલે તેને વિદાય કર્યો; તેને રેશમી કિનારીવાળાં ઘોતિયતિના બેટાઆપ્યો, બકુલાને એક સાડી લઈ આપી; બે છોકરાંઓને લૂગડાં કરવા કપડા લઈ આપ્યું ને રેલ્વેની ટીકીટ કઢાવી આપી.

* * *

ખીજે એક માસ પસાર થઈ ગયો. નાના બન્ને જમાઈ સસરાને લાં ચોંટ્યા જ રહ્યા છે. ગોવિંદલાલ જમાઈઓને લુવે અને માયામાં સાટકા નીકળે । એક નવી યુક્તિ તેણે બોળી કાઢી. ઘરમાં બેંસને પાડાં આવેલો. પાડા બાઈ પી મરત થયેલો, ઘરમાં ને ઘરમાં બાંધ્યો ખાતો હોવાથી ચોસલાં જોવા ધઈ ગયેલો. બેટો હોય તો બહુજ મુશ્કેલીથી જાહે. ખડ્યો પડ્યો ખડ ખાધાજ કરે જાડાવો હોય તો પેટ નીચે લાકડી ધાલી જાડાવો પડે. જમાઈઓ તેની ટોળ કર્યાં કરે.

“ મુરખખી ! આ પાડાંનું નામ શું રાખીશું ? ”

“ બોલો; શું રાખીશું ? ” ગોવિંદલાલે સાચું પૂછ્યું.

“ આપ મુરખખી છો; આપજ કહોને. ”

“ પાડો ચોસલા જોવા છે; બેટો હોય લાંચી બીડી શકતો નથી. પડે બોલો રહી ખાઈ શકતો નથી, ચરી શકતો નથી, ખીજા પર જાળને ખડ નાંખ્યું પડે છે. પાડો પકો એટી છે, મારો તો મત છે કે એતું નામ ‘ જમાઈરાજ ’ રાખું. ”

ગોવિંદલાલે મોઝો બેઈ ખરાખર ધા માર્યો. સૌ ખડખડ હસી પડ્યા. નીજે જમાઈ વિનયચંદ્ર ખી. એ., એલએલ. ખી. હતો; મનમાં સમજાયો; નાના સાદુને બોલાવી કહેવા લાગ્યો: “ હવે અહીં રહેલામાં સાર નથી. બેઈ, કેવી સરખામણી કરી ?

“ જી ! એ શું કહ્યો છો ? પાડાને બહેને જમાઈ કહ્યો; આપણને તો પાડા નથી કહ્યાને ? ” નાના જમાઈ ગિરીશચંદ્ર બચાવ કર્યો.

વિનયચંદ્રે જવાની તૈયારી કરી વિદાય માંગી. સસરાએ ઉપરઉપરથી રોકાવા આગ્રહ કર્યો; મનમાં રાજ થયા કે ‘ સાત જાય છે. ’ વિનયચંદ્રને એક રેશમી રમાય, કમલાને એક ફેન્સી સાડલો ને દોહિયાને ફેન્સી સુટ કગલી આપ્યો. રેલ્વે ટીકીટ લઈ આપી ને તેમને વિદાય કર્યાં.

* * *

ખીજે એક માસ બેતબેતામાં વીતી ગયો. ગોવિંદલાલ ઉપરથી લગભગ બોન્ને ઊતરી ચૂક્યો હતો. પણ હજી ગિરીશચંદ્ર ગિરિની માફક પડ્યા પાથર્યાં હતા. એમનો અભ્યાસ એમ. એ. સુધી. ગોવિંદલાલે એને થકવવાની એક લુદીજા જાતની યુક્તિ બોળી કાઢી. એક દિવસ તેને બનરમાં શાક લેવા મોકલે તો ખીજે ત્રિવેસે ટપાલતું ખરખીડિયું પોસ્ટ કરવા આપે સાથે સાથે પુત્રને એકડો છુંટાવવાનું કામ પણ સોંપી દીધું. પાતવાતમાં ટોંકી નાખે પણ ગિરીશચંદ્ર જાણે કાંઈ જાણતો નથી તેમ પડ્યો જ રહે. એને હરાવવાની એક યુક્તિ છેવટે ગોવિંદલાલે અજમાવી. રાતે છોકરાને બાથાવવા ગિરીશચંદ્ર બેટો હતો. છોકરા સાથે માયાકૂટ કરે પણ છોકરા એવો જડ કે ન પૂછે વાત. લાં ગોવિંદલાલ આવી ચઢ્યાઃ “ કો, બાથુને કર્યાંસુધી આવડ્યું ? ”

“ જુઓને, ગોખાવી ગોખાવીને દમ નીકળી જાય છે, તોય બાઈને દસ સુધી જણતાંય આવડતું નથી; ” ગિરીશચંદ્રે બાથુની હોશિયારીનું બ્યાન કરતાં ખુલાસો કર્યો.

ગોવિંદલાલ તપી ગયો. છોકરાને લપડાક લગાવવા જતાં રિવચ દબાઈ ગઈ: બતી ગૂલ થઈ ગઈ. ગોવિંદલાલ ખરાડા પાડવા લાગ્યો અને હાથ અજમાવવા લાગ્યો.

“ આટલી મહેનત કરવામાં આવે છતાં જાણતો નથી કે ? કમાઈ કમાઈને મારો ખરડો આવી જાય છે ને જાણતો નથી કે ? ”

“ અરે, અરે ! એ બાથુ નહીં. હું ગિરીશચંદ્ર; ” ગિરીશચંદ્રે છૂટવા રોડ પાડી,

“હુઆ ગિરીશયંદ્રનું નામ લઈ છૂટવા માગે છે? મારી મારીને તારો દમજ દાદી નાખીશ;” અને ગોવિંદલાલે ગિરીશયંદ્ર પર અધારામાં હાથરસ લેવામાં આવી ન રાખી! બાણ ગાભરો બની ગયેલો પણ બાનમાં આવતાં સ્વિચ દબાવી. ગોવિંદલાલે મોંઠા પડવાનો અભિનય કર્યો ને જાણે સરમાધ ગયો હોય તેમ ચોરડા બહાર ચાલ્યો ગયો.

બીજો દિવસ જમાધારાગનાં દર્શનજ દુર્લભ યર્ષ પડ્યાં. હોટેલો તપાસી, દેવાલય તપાસ્યાં, થિયેટર તપાસ્યાં ને રાણીબાગ જોણી વળ્યા; તાર ક્યાં, કાગળ લખ્યા, માણસ દોડાવ્યાં, પણ જમાડનો પતો ન મળે!

ચાર દિવસ બાદ ગિરીશયંદ્રનો તાર આવ્યો કે—“એકએક હું તેજ રાતે ધર તરફ આવ્યો છું. તાર મળનાં તમારી દોકરીને રવાના કરશો.”

તાર મળ્યો; દેવીને નેવેશ ક્યાં; માહાદેવજીમાં દ્રોહ કરાવી, ને પાદ્મજી જમાડયા, ને દમણતીને ગ્રામ સાથે ધેર વેળાવી, એટલે મહોના પેશમાંથી ગોવિંદલાલ પૂરી રીતે છૂટ્યો! [સચિત]

અકરમાતની વિચિત્ર અસર ?

૨૩ વર્ષના એક અંગ્રેજને ગોટરકાર સાથે અચકાવાનો અકરમાત નડ્યો હતો. તેના સર્વ ધા રૂમાઈ ગયા છતાં તેને એક માત્રમ પડ્યું કે તેનો જમણો રતન જે પહેલાં કુદરતી સ્થિતિમાં હતો તે વધતો હતો અને વયમાં આવી ચૂકેલી ડોકરીના રતન જેવો તેનો આકાર થયો હતો. દાકતરોની જુગાની લીધા પછી ડૉર્ટ આ અકરમાત જલ્દતું નુકસાન તેને અર્પાવ્યું હતું પણ આ પરિસ્થિતિ ધા લાગવાથી થયેલા મોક્ષ પ્રતિબોના પરિવર્તનને પરિણામે આવી છે, એમ સાબીત થવાનું તેણે માન્ય રાખ્યું નહોતું.

માંસાહાર અને મૂત્રપિંડનાં દર્દો

મીશીગન યુનિવર્સિટીના પ્રો. ન્યુબર્ગે ઉછાં કેટલાંયે વર્ષો દરમ્યાન વખતોવખત ‘પ્રજ્ઞા’ એ પ્રત્યે ધ્યાન દોર્યું છે કે માંસ ખાવાને લીધે મૂત્રપિંડનાં દર્દોમાં વધારો થાય છે. વળી તેમણે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે મૂત્રપિંડનાં દર્દોને લીધે અમેરિકાનાં નીપજરું ભારે મરજપ્રમાણ, અમેરિકાનાં માંસનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે, તેના પરિણામે હોઈ શકે.

‘મેડિકલ રેકૉર્ડ’ જણાવે છે તે પ્રમાણે વર્ષનીવા યુનિવર્સિટીની મેડિકલ સ્કૂલના ડોક્ટરો ચેતુરીત અને દ્યુકલીંગે યોગ્ય સમય પર આ વિષય પરની શોધખોળનો આરંભ કર્યો હતો અને તેમણે એ જોણી કાઢ્યું છે કે ઉંદરોને માંસ ખવડાવવામાં આવતાં તેમનાં મૂત્રપિંડોને નુકસાન થાય છે.

સંખ્યાબંધ શોધકો અને વૈજ્ઞાનિકોએ જમતને દર્શાવ્યું છે કે ઉર્લિંગ ‘પ્રોટેઇન’ અને પ્રોથિય ‘પ્રોટેઇન’ વચ્ચે મોટો ફરક હોય છે. પ્રોથિય ‘પ્રોટેઇન’ ધણીવાર જંતુઓથી દૂષિત બનેલું હોય છે અને ‘એલીમેન્ટરી ફેનાલ’-મુખથી ગુદાદ્વાર સુધીના માર્ગ-માં કહોવાણુને લીધે જરૂરીથી ઝેરી બની જાય છે. ઉર્લિંગ ‘પ્રોટેઇન’ની બાબતમાં આમ બનતું નથી.

માંસ ખાનાર અકિત કુદરતના કાનુનીકો દર વ્યય છે. વળણીતા દેવ્ય નિસર્ગવાદી ડો. કુલીવરે જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે, વિકસિત પ્રાણી તરીકે મનુષ્યનો જોરાક, કૂળ, મૂળ, વનસ્પતિ પ્રત્યાલિને બનેલો છે. પ્રાણીજગતમાં માણસના સૌથી નજીકના સંબંધીઓ ચીમ્પાન્ઝી, ગોરીલા અને એવા જ બીજાં ઉચ્ચ અર્ધમનુષ્ય-પ્રાણીઓનો જોગા આગ છે.

સ્ત્રી-પુરુષની જાતીય વૃત્તિ વચ્ચેનું પ્રકારાંતર

૦૦

[લેખક :- પ્રો. રઘુનાથ ઘોંડા કર્વે, ત ત્રી-‘સમાજસ્વાસ્થ્ય’]

*

- સ્ત્રીઓની કામવાસના વિષે અનેકાએ અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરેલા છે અને તે તર્કોનો એકબીજા સાથે ખીલકુલ મેળ ખેસતો નથી. એક બાલુ એમ કહેનાર લોક છે કે સ્ત્રીઓને ખીલકુલ કામેચ્છા જ નથી, તેમને માત્ર અપત્યપ્રાપ્તિની ઈચ્છા હોય છે; ન્યારે ખીજી બાલુ, એમ કહેનારા લોકો પશુ છે કે, સ્ત્રીઓને પુરુષ કરતાં આકર્ષણી કામવાસના હોય છે, તેમની કામેચ્છા બેહદ હોય છે ઈત્યાદિ. આવી બાબતમાં વસ્તુસ્થિતિ જાણવાનું લગભગ અશક્ય છે એટલે એ લોકો જે તર્કબાજી ચલાવે છે તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. આ વિષયમાં કેટલું અજ્ઞાન હોય છે તેનું એક ઉદાહરણ ડૉ. હેવલોક એલીસે આપ્યું છે. તે કહે છે કે વિવાહસંસ્થા સ્ત્રીઓના સંરક્ષણ માટે છે અને પુરુષોએ પોતાની વૈયવ્યપ્રિયતા પર અંકુશ મૂકીને સ્ત્રીઓ માટે આ મોટો સ્વાર્થત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ આત્મહત્યાના આંકડા જોતાં વસ્તુસ્થિતિ આવી ઉલટી જણાશે. અવિવાહિત પુરુષો કરતાં વિવાહિત પુરુષોની આત્મહત્યાનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે અને ઉચ્ચ પક્ષે જેમ જેમ છૂટાછેડાનું પ્રમાણ વધે છે તેમ તેમ સ્ત્રીઓની આત્મહત્યાનું પ્રમાણ કમી થાય છે. આથી વિવાહ વડે પુરુષોને જ વધારે ફાયદો થાય છે અને સ્વાર્થત્યાગ જો કાંઈના હોય તો સ્ત્રીના છે, એમ કહેવું પડશે.

કેવી કે કામિની ?

મણા પ્રાચીન કાળથી સ્ત્રીઓ વિશેની બે ભાવના સુખ્યત્વે જોવામાં આવે છે. તેઓ પુરુષો કરતાં ઉચ્ચ હોઈ તેમનામાં કંઈક અદ્ભુત શક્તિ

છે એ એક ભાવના અને સ્ત્રી એટલે મૂર્તિમંત કામવાસના એ બીજી ભાવના. પ્રભેત્પાદનના કાર્યને પવિત્ર સમજીને તે કાર્ય કરનારી ઇન્દ્રિયની પૂજા કરવાની પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી હતી ત્યાં સુધી આ બે ભાવનામાં વિસંગતિ નહોતી; પરંતુ કાળાંતરે વૈરાગ્યવૃત્તિનો પ્રચાર થતાં કામવાસના નિન્દ્ય સમજવામાં આવી અને ત્યારથીજ આ બે ભાવનાઓમાં તીવ્ર વિરોધ દેખાવા લાગ્યો. કૌમાર્ય અને ઇત્યયર્થને મહત્વ મળ્યું અને શારીરિક સુખ નિકૃષ્ટ છે એમ લોકો ખુલ્લે મુખે કહેવા લાગ્યા. આ તાપસી વૃત્તિ વિશેષતઃ પુરુષોમાં જ હતી અને જેઓ ખરેખર ઇન્દ્રિયદમન કરી શકતા હતા તેમને સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ સમજવામાં હરકત નહોતી પરંતુ જેઓ કામવાસના સાથે બર્થ ઝખડતા હતા તેઓ માત્ર સ્ત્રીને મૂર્તિમંત કામવાસના સમજવા લાગ્યા. એટલે સ્ત્રીઓ વિશેનો મત શાસ્ત્રીય નિરીક્ષણને પરિણામે બંધાવાને બદલે વ્યક્તિગત મનઃપ્રવૃત્તિને પરિણામે બંધાયો અને હજી એજ સ્થિતિ કાયમ છે.

ઓગણિસમા શતકમાં અને ખાસ કરીને કેટલાક દેશોમાં આ દ્વિવિત મતનો એક પ્રકાર પ્રચારમાં આવ્યો. તે પ્રકાર એવો હતો કે, સ્ત્રીઓને ખીલકુલ કામવાસના નથી અથવા તેમને સમાજમથી બદ્ધ સુખ મળતું નથી. અરાદમા શતકનાં લખાણોમાં આ વિધાન દેખાતું નથી, ગયા શતકમાં જ આ મતનો પ્રચાર ઇટલી, જર્મની અને ઈંગ્લેન્ડમાં થયો હતો. દ્વાદશીસમી સદીમાં પુસ્તકોમાં પણ પુરુષો પૂરતો જ વિચાર કરેલો છે. આવા એક લેખકે લખ્યું છે કે ઓકરીને થોડા રીતે ઉછેરવામાં આવે

તા તેને આ વિષયનો કંઈ ખ્યાલ આવે નહીં તથા તેને કામેચ્છા છે એમ કહેવું એ પશુ તેની નાલેસી કરવા બરાબર છે. બીજો કહે છે કે ફક્ત બદ્દેલ સ્ત્રીઓને જ સંભોગથી સુખ મળે છે. ત્રીજો કહે છે કે ઓછામાં ઓછી ત્રણ ચતુર્થાંશ સ્ત્રીઓ કેવળ સમાગમ સદન કરે છે અને તેમને તેથી સુખ મળતું નથી. સ્ત્રીઓમાં કામેચ્છા પુરૂષોના પ્રભાવથી ઘણીજ ઓછી છે એવો મત તો અનેક દાકતરોએ આપ્યો છે.”

પરંતુ આ મત બીજા દેશોમાં ક્યુલાવા નહોતા એટલું જ નહીં પશુ સંખ્યાબંધ લેખકોએ તેનાથી ઉત્તરા મત આપ્યો છે. ઓલીડ નામે પ્રસિદ્ધ લેખકે પુરૂષમાંથી સ્ત્રી જાનેલ એક મનુષ્ય (નારત્ની નારદી યદ્ય તે પ્રમાણે)ની વાત આપી છે અને એવો મત રજુ કર્યો છે કે સમાગમથી સ્ત્રીઓને જ વધારે સુખનો અનુભવ થાય છે. કાસ્ટગેન નામનો દાકતર મીનમાં હતો ત્યારે તેની પાસે એક ચીનાઇ મુદ્રસ્થ આવ્યો હતો. એ વખતે તેની પાંચ વર્ષની છોકરી બહાર આવી અને પોતાના બાપના જોગા પર ચઢીને તેને સુખન લેવા લાગી. પેના મીનને મોડું આશ્ચર્ય મયું. તેણે ક્યું કે ત્રણ વર્ષથી મોટી બાળકીનું સુખન અમે કદિ લેતા નથી કારણ તેથી તેના મનમાં બરાબ વિચાર આવવાનો સંભાવ છે. એટલે ચીના લોકોના મત પ્રમાણે આટલી નાની વયમાં પશુ સ્ત્રીઓનું ઉદ્દીપન થાય છે. એક ફ્રેન્ચ કવિએ તો એમ ક્યું છે કે સર્વ સ્ત્રીઓ કાર્પથી નદી તો મનથી વેળા જ હોય છે.

શાસ્ત્રીય વિવેચનની શરૂઆત

સત્તરમા શતાબ્દમાં કેટલાક લેખકો સ્ત્રીઓ વિશે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરવા લાગ્યા. જ્ઞાનેન નામના લેખકે જ્યુલે જે કે સ્ત્રીઓની કદપનાસક્તિ તીવ્ર હોય છે અને તેમને પ્રેમ વિશેના વિચારો કરવાની કુરસાદ પશુ વધારે મળે છે; આથી સ્ત્રીઓ જ પુરૂષો કરતાં વધારે કામુક હોય છે. મેતિન્ય નામે પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ લેખકે ક્યું છે કે પુરૂષોએ અમે નેટલી નીનિક-દપના સ્ત્રીઓ પર લાગી અને તેમની કોમળી પરકપર વિશેષી મુશ્કેલી અપેક્ષા કરી તો પશુ એકદર

સ્ત્રીઓજ પુરૂષો કરતાં અધિક કામુક હોય છે અને એ તેમનો સ્વાભાવિક ગુણ હોવાથી તેમને પુરૂષો પાસેથી શિખવા જેવું કંઈ નથી.

પ્રાચીન શાસ્ત્રોએ એમજ માન્યું છે કે સ્ત્રીઓ વયમાં આવે કે તેમનામાં કામવાસનાનો પ્રાદુર્ભાવ આપેઆપ થાય છે. સત્તરમા શતાબ્દના દાકતરોનો મત એવો લાગે છે કે સમાગમ વડે સ્ત્રીઓને જ વધારે સુખ થાય છે કારણ તેમના શરીરનો અધિક ભાગ સવેદનશીલ હોય છે. પ્રસિદ્ધ લેખિકા એલન ક્રોએ લખ્યું છે કે સ્ત્રીઓની કામુકતા પુરૂષોના જટલી ઉધાડી નથી તો પશુ તે અધિક પ્રબળ છે. ગુટસાઈટ નામે દાકતરે લખ્યું છે કે રશીયામાં છોકરીઓ ૨૨-૨૩ વર્ષ પછી પોતાની કામેચ્છા દબાવી શકતી નથી અને તે પછી તેને કુદરતી સન્તોષ ન મળે તો તે કૃત્રિમ રીતે મેળવી લે છે. ડૉ. એક્લુન્ડ કહે છે કે સ્વીડનમાં સેંકડે ૨૫ થી ૩૩ યુવાનો કુવારા હોય છે જ્યાં અત્યુક યુવાને અમુક છોકરીને ફાસલી એવું કવચિત જ સાંભળવામાં આવે છે, કારણ કે સ્ત્રીઓને જ વધારે કામવાસના હોવાથી ફાસલાવવાનું કામ તેઓ જ કરે છે. ડૉ. બ્લેક કહે છે કે પ્રચલિત નીતિને લીધે સ્ત્રીઓ પોતાની ઇચ્છા ઉધાડી રીતે બ્યક્ત કરી શકતી નથી; આ ઉપરથી જ તેમની કામેચ્છા કમી હશે એવી કદપના કાઢ કરે, પશુ આ કામવાસનાનો અભાવ કેવળ દેખાતો છે.

સ્ત્રીઓનો સુરચ્છિકૃત સ્વભાવ

અર્થાત્ આનો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં કામવાસના મંદ હોવી અને કામવાસના બીલકુલ ન હોવી એ વચ્ચે એક પાટો નોંદરો, એક કાનડે એવો મત આપ્યો છે કે જ્ઞાને બીલકુલ કામેચ્છા નથી એવી આ સેંકડે એકજ હોય છે. ખંડ નોંદરે તો, અમુક આને કામવાસના નથી એમ નકદીપણે કહેવું કહ્યું છે કારણકે આ બાબતમાં સ્ત્રીઓ પુરૂષો કરતાં અધિક સુરચ્છિવાળા હોય છે. એકાદ પુરૂષ તેને ખરેખર અમે નદી તો ને ઉનેગિત થતી નથી; એકાદ સ્ત્રી માટે એક અથવા અનેકને

પાંચનાં લગન થયે પૂરાં એ વર્ષ પછી યયાં નહોતાં; એટલે તેમને હવે પછી કામેચ્છા નહીં થાય એમ પણ કહી શકાય નહીં; કારણ કે ઘણી સ્ત્રીઓને કામ-વાસના પેદા થતાં આ કરતાં થે વધારે વખત લાગ્યો હતો. આ આંકડાઓ ઇંગ્લેન્ડના છે અને કેટલાક અંગ્રેજ લેખકોના મત મુજબ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની કામવાસના ઓછી હોય છે.

વીએનાના પ્રસિદ્ધ લેખક ફ્રેડ એબીએ ૪૨ સ્ત્રીઓ વિશે આ પ્રકારની માહિતી આપી છે; અને એમાંથી કાંઈ સ્ત્રી રાગીક નહોતી તેથી આ માહિતી મહત્વની છે. આ સ્ત્રીઓ ૨૦ થી ૩૫ વર્ષની વયની હતી, એટલે કે તરૂણ હતી. એમાંથી ૧૭ સ્ત્રીઓએ વિવાહ પૂર્વે અથવા તે પછી કામ-વાસના શાન્ત કરવા માટે દસ્તદોષ કર્યો હતો. એમાંની ચારને વિવાહિત જીવનમાં સન્તોષ મળતો નહોતો; પણ તેમની ફરીયાદ અપર્યાપ્ત સંભોગ વિશે હતી.

હેવલોક એલીસે પણ ૧૨ સ્ત્રીઓ વિશે માહિતી ભેગી કરીને આપી છે. એ સ્ત્રીઓ પૈકી બેને સાનગા અને આડમા વર્ગ કામેચ્છા પેદા થઈ હતી પણ કામપૂર્તિનો અનુભવ ઋતુપ્રાપ્તિ પછીનાં કેટલાક વર્ષો સુધી થયો નહોતો. પાગને ૧૨ થી ૧૪ વર્ષ (સરાસરી ૧૩) ઋતુપ્રાપ્તિ થઈ હતી અને તે પછી કેટલાક મામે કામેચ્છા પેદા થઈ હતી. એટલે પહેલા ઋતુસર પછી તરતજ કામેચ્છા થઈ હતી પણ તે આપોઆપ નહીં પણ એક પુરૂષ સાથેના પરિચયથી. બાકીની ચારને અનુક્રમે ૨૬, ૨૭, ૩૪ અને ૩૫ મા વર્ષ કામેચ્છા પેદા થઈ હતી. આ પૈકી બેને પ્રેમી મળવાથી અને બાકીની બેને નિતાસાગી અથવા બૂલથી દસ્તદોષ કરવાથી થઈ હતી. આમાંથી ચાર સ્ત્રીઓએ ઋતુપ્રાપ્તિના અરસામાં દસ્તદોષ કર્યો હતો અને પાંચે પ્રુપ્ત વયમાં આગળ પછી પણ કર્યો હતો. આ સર્વે મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ હતી અને તેમની પ્રકૃતિ સારી હતી.

હેવલોક એલીસેના નિષ્કર્ષ

આ તેમજ બીજી માહિતી પરથી હેવલોક

એલીસે એવો મત આપ્યો છે કે સ્ત્રીને કામચેનના અમુક વયમાં જ યશે એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય નહીં પણ તે પ્રેમ વડે પેદા થાય એવો સંભવ વિશેષ છે. એક વિવાહિત સ્ત્રીએ તેને પોતાનો અનુભવ એવો કહ્યો હતો કે પોતાનામાં કામપૂર્તિની પાત્રતા છે કે નહીં તે જાણવા માટે અને કાંઈ વાર કેવળ સુખ આપવા માટે પણ તેણે અનેક પુરૂષો સાથે સમાગમ કર્યો હતો પણ તેને કદિ સન્તોષ મળ્યો નહોતો. આનું કારણ એવું હોઈ શકે કે તેણીના મનમાં આમંધી કાંઈ પણ પુરૂષ માટે ખરો પ્રેમ નહોતો.

હેવલોક એલીસે બીજો પણ એક મુદ્દો રજૂ કર્યો છે. તે એવો છે કે, ઘણાખરા પુરૂષોને સમાગમનો પ્રથમ અનુભવ એકાદી અનુભવી સ્ત્રી કનેથી મળે છે અને અનુભવી પુરૂષને માટે, સ્ત્રી બીલકુલ ઉતેજિત કરે નહીં તો એ કાર્ય શક્ય નથી. સ્ત્રીઓને પ્રથમ કામવાસના હોવાનો આ પૂરાવો નથી શું? આવી સ્ત્રીઓમાં કેટલીક ઘરની નોકરડી અને કેટલીક મિત્રોની પત્ની પણ હોય છે. આ બાબતમાં એક લશ્કરી દાકતરે લશ્કરમાંના અમલદારો વિશે કહ્યું છે કે તેઓ પૈકી કાંઈ પણ ૧૭ મા વર્ષ સુધી જાતે પ્રેમવાચના કરવા જેટલો ધર્મવાન નહોતો; તોપણ તેમના ૧૩ મા વર્ષથી સમાગમની તકનો તોડો પડ્યો નહોતો અને એમાંની ઘણી સ્ત્રીએ તો તેમની આવા તરીકે જાણે એવી હતી. આનું એક કારણ એવું છે કે એટલી વયના છોકરાથી ગર્ભધારણની બીતિ રહેતી નથી. કામજ વયમાં થયેલા વધારે ઉડીપનથી છોકરાઓની પ્રકૃતિ બગડવાનો સંભવ છે તેથી નોકરડીઓ કંઈક ઉપસા વર્ગની રાખવી કે જેથી આવો અનિષ્ટ સંભવ ઘણું ઓછો કમી થાય એવું તેણે ચત્તુર્યું છે.

સ્ત્રી-પુરૂષમાં ભેદ

આ સર્વ વિવેચન પરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે સ્ત્રીને મુદ્દલ કામવાસના ન હોય એવી કિમ્મિની ગણના ગેર તરીકે થવી જોઈએ; માત્ર કામવાસના

કયી વયે જાણત યશે એનો નિયમ નથી. આ ઉપ-
રાંત સ્ત્રીઓમાં પણ વ્યક્તિગત ભેદ પુરૂષો કરતાં
વધારે હોય છે; આને લીધે સ્ત્રીઓની કામવાસના
પુરૂષો કરતાં વધારે અથવા ઓછી હોય છે એવું
સર્વસામાન્ય વિધાન કરી શકાય તેમ નથી. વ્યક્તિશઃ
તે મંદ અથવા પ્રબળ હોઈ શકે.

આ બાબતમાં સામાન્યતઃ સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચે જે
ભેદ મળુમ પડે છે તે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સામાન્ય
રીતે સ્ત્રીની કામવાસના આપોઆપ જાણત યતી
નથી; તે કોઇને જાણત કરવી પડે છે. (૨) સમાગમની
તક મળતાં તે અધિક તીવ્ર બને છે. (૩) અનિરેષ્ટ
સદન કરવાની શક્તિ સ્ત્રીઓમાં પુરૂષો કરતા ઘણી
જ વધારે હોય છે. (૪) સ્ત્રીઓના શરીરનો અધિક
ભાગ સંવેદનશીલ હોય છે. (૫) સ્ત્રીની કામેન્જા
અતુકાક્રમે અતુસરી એટલા મોટા પ્રમાણમાં
ઓછીવતી થાય છે તેટલી પુરૂષોની કામવાસના
બદલાતી નથી. (૬) સ્ત્રીઓની કામપૂર્તિ વધારે
સાવકાચ હોય છે. તેમનો સન્તોષ પણ વધારે લાંબા
સમય સુધી ટકે છે. (૭) ઉદીપનની એક વિશિષ્ટ
હક્કા પછી એટલ સુધી પહોંચવાની પુરુષોને જેની
જરૂર લાગે છે તેવી અને તેટલી સ્ત્રીઓને લાગતી
નથી. કેવળ બાહ્યરતિ વડે પણ તેમને કેટલોક સન્તોષ
મળે છે. આથી તેમનો મનોનિગ્રહ વધારે છે એમ
માનવાને કારણ નથી.

એકંદરે, સ્ત્રીઓની કામેન્જા પુરૂષો કરતાં ઓછી
અથવા વધારે છે એમ કહેવાને બદલે તે જુદાજ
પ્રકારની છે એમ કહેવું વધારે વાજબી છે.

કેરી કયારે નુકસાનકારક છે ?

દિ-ફરસ્તાનમાં મળતાં ફળોમાં કેરી અત્યંત
સ્વાદિષ્ટ છે એટલુજ નહીં પણ તે સૌથી વધારે
મોહકપ્રિય પણ છે. તેની ખ્યાતિ પરદેશમાં પ્રસરતી
વ્યય છે અને મુરખ્યા રૂપે અને બીજી રીતે તેની
નિગ્રાહ વધતી જાય છે.

કેરી ખીલી હોય તો સર્વને બાવે છે.
ખાટી કેરી નુકસાનકારક છે અને તેથી તેનો
ઉપયોગ મોટે ભાગે અધાજાં તરીકે જ થાય છે.
પરંતુ એક દાકતર લખે છે તે પ્રમાણે ખીલી કેરી
પણ પિત્તપ્રકૃતિવાળાઓને હાનિકર્તા છે. હરસના
દર્દીઓને, કોઈ પણ પ્રકારના હૂષા રોગથી પીડાતા
હોય તેમને અને ઋતુદોષવાળી સ્ત્રીઓને તે નુકસાન
કરે છે. મધુપ્રમેહના દર્દીઓને માટે ફળ, તેમણે
કેરી અપથ્ય છે.

આ સિવાય બીજા સર્વ લોકોને ખીલી કેરી
ફાયદાકારક છે. વાત અને શ્લેષ્મ પ્રકૃતિવાળાઓને
તે માફક આવે છે પણ બીજા બોગાકની જેમ તે
પણ વધુ પ્રમાણમાં લેવાય એ ઇષ્ટ નથી. પિત્ત-
પ્રકૃતિવાળાઓને માટે પણ માફક આવે એવી રીતે
કેરી વાપરવાનો એક ઉપાય છે. કેરીની સાથે એક
પ્યાલો દૂધ પણ લઈ લેવું જોઈએ. આ એ વસ્તુઓનું
મિશ્રણ દરેક વ્યક્તિને પથ્ય છે અને કષ્ટપાતનો એક
સારો ઉપાય છે. માણસની ગમે તે પ્રકૃતિ હોય
તો પણ કેરીનો ઉપયોગ આવી જ રીતે કરવામાં
આવે તો હાનિકર્તા નથી—અશ્કે ફાયદાકારક છે.

દમનો નવો નૈસર્ગિક ઉપાય

દમના ઘણા પ્રકારો હોય છે અને તેમાંના
કેટલાક તો એટલા હરીજા હોય છે કે સામાન્ય
સારવારની તે પર કંઈ અસર યતી નથી. 'સિટીશ
મેડિકલ જર્નલ' જણાવે છે કે ત્વચાને રનાશ પડતી
બનાવે એવાં અદ્દા-વાયોલેટ કિરણોનો ઉપચાર દરેક
વખતે દસથી બાર કલાક સુધી કરવાથી દમના ઘણા
કેસો સારા કરી શકાયા છે. બૂરી ચામડીવાળા કરતાં
કાળા ચામડીવાળાને આથી વધારે સારો ફાયદો
થયો હતો.

રશિઆમાં સાંસારિક નવયુગ

[લેખક :—નરે દેસાઈ]

*

સામાન્ય નાગરિકના આરિચના ધકતર સંબંધમાં સોવિએટ સરકારની નીતિ અને તેનો ઉદ્દેશ ખીજ કોઈ પણ સરકાર કરતાં નિરાશાં છે. રાજ્યો અને ધારામતોઓ, પ્રજાસત્તાકો અને દવાદાન કરતી ધર્મમતોઓ, એ બધાંએ પ્રજાનું કષ્ટપાણ કરવાના આશયો મેઝ્યા દશે; એને અમલમાં મૂકવા કાંઈક પ્રયત્ન પણ કર્યા દશે; પરન્તુ પરિણામ જોવા જાયએ તો એ માત્ર આશય જ રહ્યા છે. માનવ જીવનના મોટા ભાગનું જીવન કેવું કરવું અને દુઃખી રહું છે તે કહેવાની જરૂર નથી. સોવિએટ સરકારે એને કાગળ ઉપરનો આશય નથી માન્યો; એ આશયનો અમલ કરી માનવજીવનનું મજા બદલી નાખ્યું છે. માનવ-સ્વભાવમાં પરિવર્તન ન થઈ શકે એવી માન્યતાઓ માનવાને બદલે લેનિન અને તેના સાથીગરોએ વિચાર્યું કે રાજ્યનો પ્રધાન ઉદ્દેશ અને પ્રથમ ફરજ માનવસ્વભાવમાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આણવાનાં હોવાં જોઈએ. ગણિતના પ્રજ્ઞાનાં શારીરિક ને માનસિક લક્ષણો સદીઓથી જે વાનાવરણમાં જે લોભાથી ઉછેરાનાં આખ્યાં દનાં તેના ઉપર અવરંધનાં દનાં. આનુવંશિક સંસ્કારનું મદત્ત તેમને એણું પાગનું દતું, એમ નહિ, પરન્તુ તેમની એવી માન્યતા દતી કે માણાપો તરફથી અને એમની મારફતે પૂર્વજો તરફથી વારસામાં જે લક્ષણો મળ્યાં છે, તે તેમના પૂર્વજોને જે વાનાવરણમાં પરંપરાગત રહેવું પડતું હતું, તેના પરિણામ રૂપે છે. માણસના સંજોગો બદલે, તેની રતેબી-કરણી બદલે, તેના ઉપરના સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પ્રતિબંધો દર કરે; તેનો સ્વભાવ,

તેની વૃત્તિઓ સર્વ કાંઈ બદલાશે. એટલે બોલ્યોવિકો એમ કહેતા કે માનવના ધકતરમાં જે સંજોગો કાગળ લખે છે તેમાંના સમાજો ખડા કરેલા સંજોગો સૌથી વધારે પ્રબળ અને સૌથી વધારે પરિવર્તિત થઈ શકે તેવા હોય છે. આ કારણે સોવિએટ સરકારે જમીનદાર અને મૂડીદાર વર્ગનો વિનાશ કર્યો છે અને સંપત્તિ-ઉત્પન્નતા મૂળમાંથી નફાની વૃત્તિને ખસેડી સમાજસેવા દાખલ કરી છે. આ કારણે વર્ગવિહીન સમાજરચના તરફ સોવિએટ સરકાર આગળ વધે છે ને તે મારેનું અનુકૂળ વાતાવરણ બીજું કરે છે, આવી સમાજરચનામાં દરેક બ્યક્તિ સોપાયથી દૂર દશે, દરેક બાળક પોતાની શક્તિ અનુસાર આગળ વધી શકશે;—કોઈ જનતા બેદરબાવ વગર સમાજસેવાને જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય બનાવી દરેક આગળ વધશે. સોવિએટ સામ્યવાદનું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ બની રહ્યું છે કે જે સમાજ સેવાપ્રવા માંગે છે તે “સરસ જીવન” ના પદે સહુને જ્યાં ઉત્સાહ પ્રેરે છે. આ જીવન કોઈ અલગ કે અગત્ય દેવની પૂજા પાછળ ગાળવાનું નહિ હોય, આ જીવન ભાવિ અસ્તિત્વની ચિંતામાં ગાળવા મારેનું નહિ હોય, પરન્તુ આખી માનવ જીવનના ઉત્કર્ષ મારે ગાળવાનું દશે. હામરની પૂજાને બદલે ત્યાં આજે માનવીની સેવા દાખલ થઈ છે.

૧૯૧૭ માં સોવિએટ અસ્તિત્વ આવી, તે પહેલાં પ્રજાના નિ-
દતી નજીબોનાં જનતાં દિવે
અવનન રૂપે
પી સંજોગો

આ વખતે રશિયાની મુલાકાત લેનાર અને દસ વર્ષ પહેલાં મુલાકાત લેનાર ડૉ. રીલન આશ્ચર્યચકિત થઈ નીચે પ્રમાણેનું ચિત્ર દોરે છે: “રથને રથને લોકો વિચારતા, કામ કરતા, વિજ્ઞાનની અને વેપારની શોધખોળ કરતા થઈ ગયા છે. સોવિયેટ પ્રજા-સત્તાકના નાગરિકોની અસખ્ય પ્રવૃત્તિઓનું વિહંગાવલોકન જ કરવામાં આવે, તો મેંમાં આંગળાં નાંખવાં પડે. આટલી વિવિધતા, આટલી આપકતા, ઉદ્દેશ તરફ દૂર કરવાની આટલી બધી તમન્ના બીજે ક્યાંય નહિ જાયુય. ક્રાંતિકારી ભુરસાએ મુસ્કલીઓના પર્વતો ઝોગાળી નાંખ્યા છે; પ્રજામાં નવો તરવો સામેલ થયો છે..... બોલેશ્વિકા પોતાની ધારેલી વસ્તુ સિદ્ધ કરી શક્યા છે. મૃતપ્રાય અવસ્થામાં આવી પહોંચેલા ૧,૫૦૦૦૦,૦૦૦ માન-વેને સંગઠિત કરી તેમનામાં નવો પ્રાણ પૂર્યો છે.....”

સમાજને નૂતન ધડતરના પથે લઈ જવામાં હોલિન અને, તેના સાથીદારોએ આદમને બદલે ઈર્ષયી શરૂઆત કરી. રશિયન ક્રાંતિથી લાખો ખેડૂત અને મજૂર સ્ત્રીઓ તે જમીનદાર અને મૂડી-દાર વર્ગના આર્થિક શોષણમાંથી છૂટી એટલું જ નહિ પરંતુ કુટુંબતા, પિતાના અને પતિના બંધનમાંથી પણ તેમને મુક્તિ સાંપડી. એ દિવસ સ્ત્રીઓ માટે નૂતન યુગનો દિવસ હતો; કારણકે ત્યારથી પુરુષ-જન જેટલા અધિકારો તેને મળ્યા-નાગરિક તરીકે, ઉત્પાદક તરીકે, ગ્રાહક તરીકે, પક્ષતા સભ્ય તરીકે, -તેને પુરુષની પંક્તિમાં મૂકવામાં આવી.

યુરોપ અને અમેરિકામાં સ્ત્રીજાતને ઘોડીધણી મુક્તિ મળે, તે જાતના પ્રયાસો સદીથી ચલા કરતા હતા, પરંતુ એક લેખિકાના કહેવા મુજબ “રશિયામાં સાકની મુક્તિની ચળવળ આખા જગત કગતાં ભૂલ પ્રકાશી છે, કારણકે તે એક ઓક્સ ચોળના પ્રમાણે અને અમૂતપૂર્વ વેગથી ચાલે છે, અને એ ચળવળ માટે-ઇતિહાસ ગમે તેવો ધડાય પરંતુ એક પરિણામ તો જરૂર આવી ગયું છે અને તે એકે સ્ત્રીઓને પ્રાણીની દશામાંથી માનવ બનાવવામાં

આવી છે. ખ્યાવમાં ન આવી શકે તેવા ધોરણ ઉપર રશિયામાં માનવ-સંમધોનું પુનઃ ધરતર અર્થ રહ્યું છે. અહિં આ પહેલી જ વાર આખી સ્ત્રી-જાતની ચળવળને સામાજિક પ્રક્રિયા એક અંગરૂપે મણવામાં આવી છે અને આખા સમાજની વચગાળા દાગ તેના મંપૂર્ણ ઉકેલ આવી રહ્યો છે.”

રશિયન સ્ત્રી જાતની આ મુક્તિ કેટલી અપૂર્વ અને મહાન હશે તેનો ખ્યાલ આપણને ૧૯૧૭ ની સ્થિતિ ત્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે તદ્દન સ્પષ્ટતાથી આવી જાય છે. એ વખતે રશિયાની પ્રજાનો એક દશાંશ બાગ મુસ્લિમોનો હતો, જેમાં સ્ત્રીઓને ભરપૂરો ધારણ કરવા પડતો, અગ્યાર વર્ષની ઉંમરે તેમનું વેચાણ થતું, પતિ મરી જાય તો તેના સગાવંદાશાં તેને મિત્રકત ગણી લઈ જતા અગર વેચી દેતા. ક્રિશ્ચિયન સ્ત્રીઓની સિમનિ તેમનાથી કાંઈ વધારે સારી નહોતી. તેમને કાયદામાં કોઈ પથ જાનના અધિકાર નહોતા. ગ્રામના રાજ્યના સિવિલ કાયદામાં એવી કલમ હતી કે “પત્ની બધી બાબતોમાં પતિને અધીન રહેવા બંધાયેલી છે.” પતિની રજા વગર તેને નોકરીએ જવાનો અધિકાર નહોતો. જો કોઈ સ્ત્રીને કામ ઉપર લેવામાં આવી હોય તેને લગ્ન પછી તુરત જ છૂટી કરવામાં આવતી. પતિની રજા વગર તે બહારગામ પણ જઈ શકતી નહિ. લગભગ બધી સ્ત્રીઓ નિગદગ હતી.

બોલેશ્વિકાનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓની મુક્તિ કરાવવા પૂરતો નહોતો, પરંતુ જે સમાજ તેઓ ધડવા માંગતા હતા તેના અંગરૂપે સ્ત્રીઓને બનાવવાનો હતો. આ માટેનું પહેલું પગથિયું તેમને મુક્ત કરવાનું હતું. માર્ચ ૧૮૬૬ માં છનીવા ખાતે મળેલી પ્રથમ આંતરાષ્ટ્રીય પગથિયામાં બનાવ્યું હતું કે મૂડીવાદ સામેની મજૂર વર્ગની લડત સ્ત્રીઓને આર્થિક બંધનોમાંથી છોડાવવામાં નહિ આવે તો નિષ્ફળ જશે. બોલેશ્વિક પક્ષમાં હમેશાં સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવામાં આવતું. રશિયન ક્રાંતિ ચલા પછી બીજેજ વર્ગે એટલે કે ૧૯૧૮ માં મજૂર અને ખેડૂત સ્ત્રીઓની પરિવદ બોલાવવામાં આવી ને

તેમાં ૧૨૦૦ પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી. પરિવહન અને સ્વચ્છતા યર્ષ.

શ્રી જાનની મુક્તિ તેના ઉપરના રાજકીય મતાધિકારના પ્રતિબંધો દૂર કરવામાં નહોતી સમાઈ જતી, તેનાં આર્થિક તથા કુટુંબનાં બંધનો પણ દૂર કરવાનાં હતાં. લેનિને લખ્યું છે: “ત્યાં-સુધી ચૂંટાણી પ્રગતિ અર્થે ભાગ-શ્રેણી પુરૂષ જન જેટલા સમાન અધિકાર ભોગવતો નથી, ત્યાંસુધી સ્ત્રીને ઘરમાં અને કુટુંબમાં શુભામરી જેવી રાખવામાં આવે છે, ત્યાંસુધી સમાજવાદ માટે વિવેચ અશક્ય છે.” આ દારણે જાનની સમાનતા અર્થે કાયદાઓ અને નિયમોના પાયા રૂપ થતી રહી. પરિણીત કે અપરિણીત સ્ત્રીને પુરૂષના ધોરણે મતાધિકાર મળ્યા, સરકારી જગ્યા માટે તેને લાયક ગણવામાં આવી, કોલેજનું મહા-જનની કે મંડળની તે સભ્ય બની શકે, કારખાનામાં પુરૂષ જેટલા જ પગારની હક્કદાર ગણાય, લગ્નમાં પોતાની જાતિ-મિશ્રણ ઉપર સંપૂર્ણ હક્ક રહે, જે ક્રમાય તેના ઉપર પણ હક્ક તેનો, લગ્નમાંથી છૂટા થવાનો હક્ક પુરૂષ જેટલો અને સંતાનને પોષવાની જવાબદારી પણ પુરૂષ જેટલી. આ સ્થળગણમાંથી એક પગલું પણ પાછું નથી હરવામાં આવ્યું. છેક ૧૯૨૦ માં લેનિને એવો દાવો કર્યો હતો કે “જનમાં કાર્યપણ કે કાજે સ્ત્રીજનને આટલા બધા અધિકારો દશે?” મનુર વર્ષની સરમુખત્યારીવાળી સરકાર કામ્યુનિસ્ટ પક્ષ અને મજૂર મંડળોના સહકારથી પુરૂષ અને સ્ત્રીઓના પગલ વિચારો દૂર કરવા માટે બારે જાહેરનું કાર્યો રટી છે. કાયદાની દૃષ્ટિએ સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેને સમાન અધિકાર છે જ, આ સમાનતાને અમલમાં મૂકવા દરેક રચણે હુદયપૂર્વકના પ્રયત્નો થાય છે. “અમે સ્ત્રીઓને સામાજિક અર્થ-કારણમાં, ધારાસભાઓમાં અને સરકારી ખાતાઓમાં લાગીએ છીએ. સર્વ શિશુ-અંગ્યાઓ તેમને માટે ખુલી મૂકી દેવામાં આવી છે અને રમેશ-ગુરો વીણીઓ, વેશીંગ કંપનીઓ, ગાજ-ગુરો, શિશુ-સંરક્ષાઓ ઉપાધના જગ્યાએ છીએ. આ કાંઈ ઘરની

જગ્યામાંથી જાને પુરૂષ વર્ગની અધીનતામાંથી સ્ત્રીઓ છુટકારો થયો. આમરે ત્યાં આખા જગતમાં સ્ત્રીઓ માટેના સૌથી વધારે સરસ સંરક્ષણાત્મક કાયદાઓ છે. અમે પ્રસૂતિગૃહો તથા માનવગૃહો રચાવીએ છીએ. બાળકોની સંભાળ માટે વ્યાખ્યાનો અપાવીએ છીએ.”

દર ૪ વર્ષમાં જે પરિણામ આવ્યું છે એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સ્ત્રીઓની સર્વદેશીય પ્રગતિ યથા છે. તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ પણ પૂર જાયો થયો છે. પુખ્તવયની સ્ત્રીઓમાંથી નવ દશાંશ જેટલો ભાગ આજે શિક્ષિત બન્યો છે. ઉદ્યોગમાં કારખાનાંઓમાં, ખેતરોમાં જગ્યાબદર જગ્યાઓ ઉપર સ્ત્રીઓને લેવામાં આવે છે, એકલા પુકાઈ વિભાગમાં ૧૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ સમૂહ-ખેતરના કાર્યકર વિભાગમાં છે, ૧૦૦૦ પ્રમુખ તરીકે કામ બજાવે છે; ૩૦૦૦૦ મદદનીશ આગેવાન તરીકે અને ૨૦૪,૦૦૦ મંત્રી તરીકે નિયુક્ત થઈ છે. ૧૯૩૫ ના વર્ષ સુધીમાં આખા રશિયામાં શિક્ષકો અને દાક્તરોમાં ૨/૩ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. વિદ્યાર્થી-શોધખોળ ખાતામાં અસંખ્ય જગ્યાઓ ઉપર સ્ત્રીઓ હોય છે. બૌદ્ધિક નિષ્ણતામાં ૧/૩ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. આ જાતના નિષ્ણાન થવા અગ્રે પાંચ વર્ષની યુનિવર્સિટીની તાલિમ લેવી પડે છે. દરેક દરેક ધોરણમાં, વરકરમાં, નામનિષ્ઠ અને દવાનું વરકરમાં સ્ત્રીઓ જગ્યાય છે. એલેક્સાંડર કોલે-ટાન્ક નામની જાણીતી ક્રાંતિકારી સ્ત્રી રશિયનમાં સોવિયેટ પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરે છે. બીજા એક અત્યંત નાજીખાતાના પ્રધાન તરીકે કામ બજાવે છે.

સુવાવડી સ્ત્રી માતા તરીકે અને રહેરી તરીકે પોતાની ફરજોનું સંપૂર્ણ ખાતમ કરી શકે, તે માટે તેના નિભાવ ખર્ચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. પુરૂષ જન્મ વધારાનાં કામો કરે તો તેને વધારે પૈસા મળે તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને તેમની સુવાવડ ફરમિયાન આપા ખગારે રજા મળે છે. પ્રસૂતિગૃહો, ઘોડિયાખાનાં સરકાર તરફથી મોટા પ્રમાણમાં કાઢવામાં આવ્યાં છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રસૂતિ પછી રાત્રી તરફથી મફત કરવામાં આવે છે. રશિયામાં પ્રતિ વર્ષે ૧૦ લાખ જન્મ થાય છે. ત્યાં આટલી વિશાળ સગવડ પૂરી પાડવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે, તે સમજી શકાય તેવું છે. દુનિયામાં બીજા કોઈ પણ દેશ આટલું બધું ખર્ચ પ્રસૂતિ પાછળ નથી કરતો.

માતા ધવાની તૈયારીમાં હોય એવી સ્ત્રીને (પછી તે પરિણીત હોય કે અપરિણીત) નોકરીમાંથી ખાર કે સોજા અઠવાડિયાની રજા મળે છે. એ સમય ફરમિયાન સરકારી તબીબો તરફથી તેની પૂરતી કાળજી લેવાય છે. દાકતરી પ્રમાણપત્ર મળ્યા પછી જ તે પાછી કામે જઈ શકે છે અને ત્યાં પણ દર સાડાવણી કલાકે બાળક પાસે જવાની તેને છૂટ આપવામાં આવે છે. બાળકનાં કપડાં તથા આધ્યા-ખર્ચ માટે પહેલાં વર્ષ ફરમિયાન તેને છુદો માસિક ખગાર મળે છે; બાળક પાંચ વર્ષનું થાય ત્યાંસુધી માતા કામે જતી હોય તો ઘોડિયાખાતામાં તેને રાખવામાં આવે છે, જ્યાં રાત્રી તરફથી ખાસ જોગવાયેલી નર્સો તેના સંસ્કાર-પોષણનું કામ કરે છે. સ્ત્રીઓને આ બધી સગવડો આપવાનો ઉદ્દેશ તેના ઉપરના સર્વે પ્રકારના ભાર દૂર કરી સમાજસેવામાં તેનું સાચું સ્થાન અપાવવાનો છે. સર આર્થર ન્યુસહોમ અને ડૉ. કીંગ્સજર્ડી લખે છે: “માનાઓ અને તેમનાં બાળકો માટે જે તબીબી ગોઠવણ સરકાર કરે છે, તેથી અમે મુગ્ધ થયા છીએ અને અપાર દેશની નાણાપ્રકરણી સ્થિતિ સારી ન હોય ત્યારે આટલું સુંદર કાર્ય વૈજ્ઞાનિક રીતે થાય છે, એથી તો અમે આશ્ચર્યચકિત થયા છીએ.”

બાળકો માટે આટલીજ સંભાળ ગખવામાં

આવે છે. રશિયાનાં ઘણાંખરે સ્થળોએ બાળકોને ઉછેરવા માટેની સંસ્થાઓ રાત્રી તરફથી ચાલતી હોય છે. તેમને આનંદ આપવા માટે, તેમના શિક્ષણ માટે, તેમના સંસ્કાર પોષણ માટે અવિરત જહેમત ઉઠાવવામાં આવે છે. મોટાં રેલ્વેસ્ટેશનો ઉપર ખાસ બાળકોની ઓરડીઓ હોય છે, જ્યાં બાળકને મુકી માતા જહાજ જઈ શકે છે. આ ઓરડીઓમાં બાળકો માટે રમવાનાં રમકડાં વગેરેની પણ ગોઠવણ કરવામાં આવી હોય છે, અને આ બધું જ બાળકને ધરતી કે માતાની સંભાળથી દૂર કર્યા વગર, ક્યાદાનનો ખ્યાલ ગમ્યા વગર કરવામાં આવે છે.

બીજા કોઈપણ દેશ કરતાં રશિયામાં જન્મ-પ્રમાણ વધુ હોવાથી અને વસતીનો વધારો એકદમ યતો હોવાથી ઘણાક કલાક એવું માનવા પ્રેરાશે કે ત્યાં ગર્ભનિરોધક ઉપાયો (Contraceptic methods) મોટા પ્રમાણમાં લેવામાં આવતા હશે; પરંતુ સાચી વસ્તુ એ નથી: ત્યાંના સરકારી અહેવાલો ઉપરથી તથા ત્યાં જઈ આવેલ અધિકારીઓનાં પુસ્તકો ઉપરથી એવું અનુમાન દોરી શકાય તેમ નથી કે બીજા દેશોની માફક ઇચ્છાપૂર્વક ગર્ભ-નિરોધ રશિયામાં થાય છે. એમ પણ હોય કે બીજા દેશોની માફક તે વિષે ત્યાં અસાધ્ય હોય કે એનાં સાધનો જલ્દીથી પ્રાપ્ત થઈ ન શકતાં હોય-પરંતુ એ સાથે રશિયામાં માતાની જે સંભાળ લેવામાં આવે છે તે પણ આવાં સાધનો અખત્યાર કરનાં સ્ત્રીઓને અટકાવે છે.

આમ છતાંય રશિયામાં ગર્ભનિરોધ ઉપર કસો અંકુશ નથી; તેનાં સાધનો વેચવા ઉપર કે તેના પ્રચાર ઉપર કસો પ્રતિબંધ નથી. ગિસટ્ટું, શહેરોમાં તેના ઉપર જાહેર ચર્ચા થાય છે, તે માટે સૂચના આપનાં પોસ્ટરો ચોટવામાં આવે છે. આ માટે સલાહ આપતી સંસ્થાઓ રાત્રી તરફથી ઉપ-ક્રવામાં આવી છે, જ્યાં એ વિષયમાં સંપૂર્ણ સલાહ આપવામાં આવે છે.

પશ્ચિમના સર્વ દેશોમાં, ગર્ભનિરોધ માટેની આ બાતની રચનાનાં સર્વને આશ્ચર્યમાં નાંખી

દીધા છે. અધાપ દેશોમાં આને મોટે પ્રતિબંધો છે, છતાંય તેનો વારંવાર આશય લેવામાં આવે છે. ગર્જાપાનને કારણે હજારો મરણો બીજા દેશોમાં- દાખલા તરીકે જર્મનીમાં ૧૦૦૦૦-આપ છે. આ પ્રશ્ન સામાજિક અગત્યનો બની ગયો છે, તે વિશે કોઈથી ના નહિ કહી શકાય.

ક્રાંતિ પછી સ્ત્રીઓએ જ આ પ્રશ્ન સરકારના પ્લાન ઉપર આપ્યો. આ મોટે તબીબોમાં અને ધારામંડળોમાં જે વર્ષ સુધી ચર્ચા ચાલી ને આખરે ૧૯૨૦ માં કાયદો કરીને ગર્જાપાન ઉપર પ્રતિબંધ બંધાવામાં આવ્યો. તુરં જ રાજ્ય તરફથી એ મોટે સમય કાબી કરવામાં આવી; મોટાં દવાખાનાંના દાકતરો જ ગર્જાપાત કરાવી શકે અને તે પશુ શસ્ત્રક્રિયાદારા જ. ગમે તેવી દવાઓ વાપરવાની જાણી કરવામાં આવી છે શસ્ત્રક્રિયા થયા પછી ત્રણ દિવસ સુધી સ્ત્રીએ પથારીમાં રહેવું પડે અને બીજાં જે અકાલિયાં સુધી કામ ઉપર જઈ ન શકે; પહેલી જ વારની પ્રસૂતિ હોય તો શારીરિક અસક્તિ સિવાય ગર્જાપાન ન થઈ શકે; ત્રણ માસ ઉપર ગર્ભ ગયો હોય તો પશુ તે ન થઈ શકે. શસ્ત્રક્રિયા પ્રસૂતિગૃહોમાં જ કરવામાં આવે છે.

ત્રણ કરનાં ઓછાં છોકરાં હોય, કે છોકરાંને પોતાના પુત્રી સમયક હોય કે શારીરિક રીતિ સારી રહેતી હોય કે ટૂંકામાં સામાજિક, શારીરિક કે આર્થિક કારણો ન હોય તો ગર્જાપાનને ઉત્તરજન ન આપવું, એવો પંચ ઉદ્દેશ કાયદામાં થયો છે.

આ બધાં કારણો હોય તો દાકતર ગર્જાપાન કરાવવાની ના ન પાડી શકે. અવશ્યતે સ્ત્રીને આવું ન કરવા ને જરૂર સમજવી પડે. આ સિવાય ગર્જાપાન કરાવનારને મનુષ્યવત્તાવાળા મુન્દાતર સમ્મત કરવામાં આવે છે. ગર્જાપાન મોટેના આંકડાઓ તાંત્રી દવાખાનાંઓમાં રાખવામાં આવે છે. શસ્ત્રક્રિયા કરનાર તબીબો પોતાના પદમાં નિમ્નજાત

હોય છે. એ મોટેની સમયકો પશુ સંપૂર્ણ હોય છે. આ કારણે ગર્જાપાતથી ઓછામાં ઓછી દાનિ થાય છે. ૧૯૨૦ માં આવી શસ્ત્રક્રિયાને પંચિશ્વરે ૧૦૦ એ ૭૪ નું મરણપ્રમાણ હતું, ૧૯૨૫ માં એક પશુ મરણ થયું નહોતું. ગર્જાપાન કાયદેસર કરવાથી, તેની ઓછી અને લાંબકર રીતો સાથે નાજદ ૬૫ ગણ છે. મંજૂરી અપાયેલ ગર્જાપાતની સંખ્યા રશિયામાં લગભગ ૨૫ લાખની છે અને કૃત્રિમ સંતાન નિયમનનાં સાધનો બેઝિએ તેટલા પ્રમાણમાં વપરાતાં નથી, છતાં ત્યાં વાર્ષિક જન્મપ્રમાણ ૬૦ લાખનું છે અને બાળ મરણપ્રમાણ એક વર્ષમાં અર્ધો અર્ધ ઓછું થઈ ગયું છે. રશિયામાં જન્મ પ્રમાણ દરરે ૪૦ નું આવે છે, જે દુનિયાના કોઈ પશુ દેશ કરતાં વધારે છે. “રશિયન સ્ત્રીને માનવત્વના સામાજિક અધિકાર પૂરા ન કરવા હોય અને પોતાનું સામાજિક કાર્ય કરવા તત્પર ન હોય તો તે જાતમાં ભક્તિ સંતાન ન આણે; પરંતુ મોટે ભાગે તે આણે છે જ અને તે પશ્ચિમના બીજા દેશોની માફક કુટુંબવાત નથી, કારણકે તેને સંતાન ગમે છે. ઉપરાંત રશિયનો બાળકો પાછળ ગાંડાં હોય છે અને ઔદ્યોગિક તથા યાંત્રિક ખીલવળી છતાં બાળકો મોટેનો આ નૈસર્ગિક પ્રેમ તેમના સ્વભાવનું એક ખાસ લક્ષણ બની રહેલ છે.”

રશિયાની નીતિ અને લગ્નસંસ્થા વિશે આજે વનમનના ખ્યાલ પ્રવર્તે છે. આપણે નીતિ, અનીતિનો અર્થ સ્ત્રી પુરુષના શારીરિક સંબંધમાં જ કરીએ છીએ. રશિયામાં આના ઉપર બહુ ભાર મૂક્યો નથી. બોદગેવિક અમરના પહેલા દાયકામાં એમ મનાતું હતું કે કોઈપણ જાતનો સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે સ્વેચ્છાથી થતો શારીરિક સંબંધ, એ અજાત વસ્તુ છે અને તેને મોટે કષાય પ્રકારના ધાર્મિક કે કાયદાના પ્રતિબંધોથી જરૂર નથી; પરંતુ શારીરિક સંબંધના કેટલાંક સામાજિક પરિણામો પડી આવે છે, જેમાં બંને પક્ષને માથે અચૂક બર હોવા જોઈએ. આ મોટે કાયદાની જરૂર પડે. સ્ત્રી

મુદા ઉપર લગ્ન રજિસ્ટર કરાવવાની ત્યા જરૂર ગણવામાં નથી આવતી; ને છૂટાછેડા પણ બન્ને-માંથી જે કોઈ માટે તેને મળી શકે છે; પરંતુ બન્નેને સંતતિવિપયકે અમુક બોજ ઉઠાવવો પડે છે.

બીજા કાયદામાં આ વલણ બદલાવું આપણે જોઈએ છીએ. ક્રાંતિ પછી શારીરિક સંબંધમાં જે સ્વચ્છંદતા પ્રવર્તી હતી તેના તરફ લેનિનની જરાય સહાનુભૂતિ નહોતી. શારીરિક સંબંધ એ તો આહાર જેટલો કુદરતી છે ને તૃપ્તિ છીપાવવા પાણી પીએ તેની જેમ દીકા થતી નથી, તેમ આવા જાતીય સંબંધની પણ દીકા ન થવી જોઈએ, એવા વિચાર સાથે તે જરાય સંમત નહોતો. છેક ૧૯૨૧ માં તેણે કહ્યું હતું: 'મને લાગે છે કે આ પાણીના પ્યાલાનો સિદ્ધાંત બિન-સમાજવાદી અને સમાજવિરોધી છે. જાતીય જીવનમાં માત્ર કુદરતનો જ ખ્યાલ નથી રાખવાનો, પરંતુ સાંસ્કૃતિક લક્ષણો કયા સ્વરૂપમાં છે તે પણ જોવાનું છે.....અસંયત તૃપ્તિ છીપાવવી જોઈએ; પરંતુ સામાન્ય માણસ સામાન્ય સંજોગોમાં ગરમમાં પડ્યો રહેશે, કે ગંદ પાણી પીશે કે ખરાબ ખાસાને હોઈ અડકાડશે ખરો? પરંતુ સૌથી અત્યંત તે તો તેનું સામાજિક લક્ષણ છે. પાણી પીવું એ માત્ર અક્રિયતા વાત છે. પ્રેમમાં બેના જીવનનો પ્રથમ સંકળાયેલો છે ને તેમાંથી જીવનનો જન્મ થાય છે. આ લક્ષણ સામાજિક છે ને તેથી સમાજ તરફ તેની ફરજ સ્પષ્ટ બને છે.....કોમ્યુનિઝમ વૈરાગ્યને નથી નહોતરવું, પરંતુ જીવનનો આનંદ ને જીવનની શક્તિ આણે છે. આ શક્તિ અને આનંદ આણવામાં પ્રેમનું સંતોષી જીવન મદદરૂપ થઈ પડશે. મારા અભિપ્રાયે જાતીય સંબંધોમાં સ્વચ્છંદતા આ શક્તિ અને આનંદ લાઈ લે છે. જીવન માણસોને જીવનના આ આનંદ ને શક્તિ જોઈએ છે. રમતગમત, દોડવાનું, શારીરિક કસરતો, બૈદિક આનંદ-વિલાસ, શિક્ષણ, અંકુશ, અન્વેષણ-આ બધું 'તેને મળવું' જોઈએ અને તે જીવન માણસોને જાતીય પ્રજો વિષેની અનંત ચર્ચાઓ કરતાં વધુ આપશે. સુદૃઢ શરીર અને સુદૃઢ માનસ! તમે પેલા જીવન બિરાદર.....ને

જોળાઓ છો? મુંદર અને છુદ્ધિરાળા જીવાન છે, અને છતાંય મને લાગે રહે છે કે તે કોઈ સારાં પરિણામ નહિ ઉપજાવી શકે. એકને છોડી બીજાની સાથે, એમ પ્રેમસંબંધો તે બાંધ્યા કરે છે. રાજકીય લડત માટે, ક્રાંતિ માટે આવું નહિ ચાલી શકે. અને જે સ્ત્રીઓ પોતાના અંગત સાહસોને રાજકીયમાં જોળવી દે છે તે વડતમાં બહુ ટકી શકે તેમ મને લાગતું નથી. અને એવું જ દૈવક છોડી પાછળ ગાંડો થઈ દોડનાર છોકરાનું-ક્રાંતિમાં આવું ન ચાલી શકે ક્રાંતિ શક્તિસંચય અને શક્તિનો વંદાશ માટે છે. અવનત થયેલા, વાતોના કથાનાયકોનાં જેવાં કાર્યો તે ન નિભાવી લે. જાતીય સંબંધની અનિશ્ચયતા એ જુઠ્ઠાં સમાજનું, અવનત માનસનું લક્ષણ છે. મજૂર વર્ગ એ આગે બઢતો વર્ગ છે. તેને ઉચ્ચકારા માટે માદક પદાર્થ કે ગાંડ પણીની જરૂર નથી. કેરી પીણીની જેવી ઉચ્ચકારણી તેવી જ જાતીય સંબંધની અનિશ્ચયતાને ક્રાંતિ કદીય ન જૂલે, ન જૂલી શકે મૂડીવાદની હેવાનિષ્ઠ અને સરમ. તેને લડવાનું બળ વર્ગીય જનશૂનિમાંથી, સામ્યવાદના ધ્યેયમાંથી મળી રહે છે. એટલા માટે એને ખૂબ સ્પષ્ટતાની જરૂર પડે છે. એટલા માટે હ ફરીથી કહું છું, શક્તિનો જરાય વિનાશ નહિ, જરાય વ્યય નહિ, જરાય ઘટાડો નહિ; આત્મસંયમ અને આત્મશિસ્ત જોઈએ; પ્રેમમાં પણ શુદ્ધિની નાહ.

લેનિનના આ વિચારો કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષને માટે પ્રમાણભૂત થઈ પડ્યા. "લગ્ન એ પગાળાં પ્રાણી, એ વચ્ચેનો માત્ર અંગત જ સંબંધ છે ને તેમાં સમાજને પડવાને કશો હક્ક નથી." રાજેન્દ્ર લાખે છે. "આપણે જીવાન કોમ્યુનિસ્ટોને શિખવાડુ જોઈએ કે લગ્ન એ માત્ર અક્રિયતા કાર્ય નથી પરંતુ તેને સમાજ સાથે ગાઢ સંબંધ છે." "લગ્નની બે ગાણુઓ છે: અંગત અને સામાજિક;" સોસ્ટોએ લખ્યું છે. "આપણે સામાજિક આણુ જૂલી જાતી ન જોઈએ. આપણે સ્વચ્છંદી અને અન્યવચિત જીવનની વિરૂદ્ધ છીએ."

લુપ્તાન કામ્યુનિસ્ટો અને બીજા સંઘર્ષોમાં લક્ષ-સંબંધનો રિચરતા વિશે ખૂબ ભાર મૂકવામાં આવે છે. રજિસ્ટર નહિ થયેલાં લગ્નો તથા રજિસ્ટર થયેલાં લગ્નો વચ્ચે કાંઈ પણ ભતના ભેદ નહિ ગણતો તથા છૂટાછેડાની છૂટ આપતો કાયદો ત્યાં અસ્તિત્વમાં છે, જ્યાંય ભતની સંબંધોની અસ્તિ-ત્વનાને કામ્યુનિસ્ટ આદર્શની વિરોધી ગણવામાં આવે છે. તેથી રોગ ફેલાવાનો ભય બોલો થાય છે, કામની પ્રક્રિયા ધોરે છે, શાસ્ત્રીય અન્યેષણ માટે નોંધતી બુદ્ધિશક્તિને દાનિ પહોંચે છે ને, કેટલીય વ્યક્તિઓને ત્રાસ થાય છે. લક્ષ-સંબંધોમાં બિન-વફાદારી અને તેની અસ્થિતિનાને કામ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં ગુન્હો ગણાય છે.

આજ ભતના પ્રગ્તભતનુ દળાણુ મજૂર મુક-જોના સંઘો કે જેમાંનો મોટો ભાગ કામ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં નથી તેના ઉપર લાવવામાં આવે છે ૧૯૩૫ માં આવી એક પરિપદમા એક વાત ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે મજૂર મંડળોએ સંઘોના ખાનગી જીવનમાં અને તેમના ઘર સાથેના મંગ-ધમાં વધારે રમ લેવો નોંધ્યો. “કૂડ” ના નાંચી-એ બનાવ્યું હતું કે—“મજૂર મંડળોએ સંઘોની કિંમત તેમના કામથી જ નહિ, પરંતુ પત્ની તથા બાળકો તરફ કર્મ જનનું વર્તન દાખવવામાં આવે છે તે ઉપરથી આંકવી જોઈએ.”

આ ભતના વધતા જતા પ્રગ્તભતને કાયદામાં સંતતિ માટે જે ગોઠવણો ગણવામાં આવી છે તેનો પૂરેપૂરો અમલ થતો નથી, એ હકીકતથી બગ મળ્યું છે. એવા કેટલાય દાખલાઓ બન્યા છે જેમાં માથાપોએ સંતતિ માટે જે જનની ગોઠવણ કરવી જોઈએ તે તરફ દુર્લક્ષ આપ્યું છે. આ કારણે છૂટા-છેડાને લગતા કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું નક્કી કર-વામાં આવ્યું છે ને તેમાં જે ક્ષત્રો છે તેનો સંખ્યાથી અમલ કરવા માટે ખાસ કમિશનની નિમણૂક થઈ છે. અત્યારે જે ફેરફાર મુલ્યવત્તામાં આવ્યો છે ને પ્રમાણે છૂટાછેડા આપતા પહેલાં બીજા પક્ષને બોલાવી તેને પૂછવામાં આવશે; જોકે અત્યારે

પણ છૂટાછેડા ન લેવા માટે બંને પક્ષને પૂરતું સમજવવામાં આવે છે. બીજો ફેરફાર એવો મુલ્ય-વત્તામાં આવ્યો છે કે લગ્ન રજિસ્ટર કરાવતા પહેલાં આગળનાં લગ્નો વિશેનો અહેવાલ પણ રજુ કરવો જોઈએ. આ સાથે એવી પણ એક લક્ષમણ થઈ છે કે નિશાળનાં વિદ્યાર્થીઓને કુટુંબ તથા લગ્ન-જીવનને લગતા પાઠ આપવામાં આવે. આ બધા ફેરફારો મંજૂર થયા છે.

વેશ્યા તરફનું રશિઆનું વખણ સૌથી નાણીતું છે. આજે ત્યાં જેમ બેકારી નથી, તેમ વેશ્યાગીરી નથી; કારણકે એ બંને પાછળનાં કારણો આર્થિક છે. એ દૂર થતાં સમાજનાં એ અનિષ્ટો દૂર થયાં છે. સ્ત્રીઓને બધી ભતની સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી ત્યાં એવું નામનિશાન નથી રહ્યું. દુનિયામાં રશિઆ જ એક એવો દેશ છે જ્યાં આ ગંભીર સામાજિક પ્રશ્નોનો ઉકેલ આવી શક્યો છે. કર્મ ભતના શરીર-સંબંધને ગેરકાયદેસર ગણવો એ વિશે તખીબો અને માનસશાસ્ત્રીઓની એક પરિપદ તાજેતરમાં મેળવ-વામાં આવી હતી. તેમનું એવું કહેવું હતું કે આવો કાંઈપણ સંબંધ-તેમાં કાંઈપણ પક્ષ રોગિષ્ઠ ન હોય તે સંતતિ માટે નુકશાનકારક નથી. એટલે લાં કાયદાની દૃષ્ટિએ જોકે લાઈસેન્સનાં લગ્ન કે સંગોત્ત લગ્ન રજિસ્ટર કરવામાં નથી આવતાં, પરંતુ તેને ગુન્હો ગણવામાં નથી આવતો.

રશિઅન સમાજ કેવો ઘણાં રહ્યો છે, જૂન નીતિ, જૂન જીવન કેવા આકારો ધારણ કરે છે, તેનો આજો પાતળો ખ્યાલ કદાચ આ લેખથી આવશે—ન પણ આવે. એ માટે તો એક પુસ્તક પણ બમ ન થાય. એ સમાજ-ધરતર પાછળ જે ઉત્તમ આદર્શ છે તે આ છે: “અમે માનવસમાજનું ધરતર માત્ર આર્થિક ધોરણ ઉપર નથી કરતા, પરંતુ યૈતાનિક સિદ્ધાંતો અનુસાર અમે સમાજ ધરી રવા છીએ.” આ આદર્શનું અંતિમ સ્વરૂપ તે વર્ગચિહ્ન સમાજરચના. આ પરથી આજ રશિઅન સમાજ કુચ હકી રહ્યો છે.

“હું આથડું છું..... પણ ક્યે રસ્તે?”

[એક સત્ય ઘટના]

[લેખક :- ર.]

નિર્મલ આકાશપટમાં બીજની કલા સમોવડી હું ઉઠી, શુભરાતના એક ગરીબ ગામડામાં મહારા પિતા આજેવાન સેખાતા. માતા ધર્મિષ્ઠ ને વ્હાવસોજ હતી. મોટાભાઈ ને નાની બહેનની ફૂંકમાં હું ઉછરી. પેટી-ઉતાર કુલીનતાના સંસ્કાર અમારામાં પણ પાંગર્યા. બાઈપની કસોબવાડીમાં અમારા એ મુખી દિવસો ઉગ્યા ને આચમ્યા.

પૂર્વે વીત્યાં ને ભાઈ શહેરમાં બહુવા ગયો. કુટુંબની સંસ્કારિતાના પરિણામે હું પણ યાત્રામાં જ્યાં લાગી. બાઈના આદર્શથી ને બેનની સંગતથી હું અવસાસમાં ખીલી ઉઠી. શહેરની વિવિધ વતી સાંભળી શરૂઆતથી જ મારી કસપનાંઓ વ્યોમવિહાર કરવા લાગી. ભાવિજીવનનાં વિશ્વવિધ સ્વપ્નો રચાયાં ને એક્ષણ. કૌમારના પગથારે, ચડીસોની અમીબરી વ્હારે, અમે અનેરી રસદહાણ માણી.

પણ પારસુ વર્ષે બેસતાં જ મને સમાજની નજર લાગી. ઉતાર મનોવૃત્તિના પિનાછને પણ મારો કન્યાકાળે પૂરો થવા આવતો જણાયો. માતા તો ગિયારી જૂની ધરેડમાં જ ધડાયલી. ભાઈના વિચારો તો જાણના જ શના હોય ? એક કારમી મ્હવારે મેં સાંભળ્યું કે મોંગે ખાડો ખોદાશે. મને કાલેક પડ્યો. કસી પણ શકું નહિ એવી મને વેદના ઘટ્ટ; છતાંવ અજુસમજમાં જ મેં મિષ્ટાન્ન આરોગ્યાં;

અજુસમજમાં જ એ અગોચર આનંદદહાણુ-લૂંટી; ને એ વાત વિચારે પડી.

મારૂં ખ્યાન તો અવસાસમાં જ હતું. ભાઈ શહેરમાં બહુતા એટલે કાંઈ કાંઈ વાર અમારે ત્યાં પણ જવું આવવું થતું. શહેરી જીવનની અનેક વાતો ભાઈને મોટે સાંભળેલી એટલે એ જીવન જીવવાના કાંડ મારામાં પણ જાગ્યા. એવામાં ભાઈને મુંખાઈ નોકરી મળી ને અમે જે બહેનોએ એ ધન્ય જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

બીજી બાલુ ગામમાં પાપમાવ થનાં ગયાં. પૂર્વે અગત્ય આગ્યાં. પિનાછનો બાપાર કચળી ગયો. અમારા કુટુંબની એક વખતની મહોજલાલી એક્સરી ગઈ. એક સમયે ભૂખાંલાદ્યું લાગતું અમારું ઘર સૂનું લાગવા માંડ્યું. તેમાં ભાઈની નરીસતી નોકરી એટલે પિનાછ પણ થોડા દિવસ અમારી સાથે આવી રહેવા લાગ્યા.

અમારો અવસાસ વધ્યો. અમારી દૃષ્ટિએ પણ શહેરની વિશાળતા અનુભવી. અમારાં યમખાં આકાશગામી બન્યાં. એવામાં એક દિવસ એવીતો વજ્રપાત થયો: મારું લગ્ન લેવાનું હતુ એમ પિના-છએ જાહેર કર્યું. નવા જન્માનાની વાયુવદરી અમે પણ અનુભવી હતી એટલે જન્મના વિચારે જ પ્રજાણી સખી ગયેલી વેદના જાણત યજ્ઞ; મારા દિલે બળવો કર્યો: અત્યારથી પરજીવાનું !

કુમળા માનસનું ઘડતર જ એવા પ્રકારનું હોય છે કે એક વાર વિરોધી વિચાર આવ્યો કે તે દહતર બનતો જ જવાનો. સંયોગવશાત્ જેની સાથે મારી લગ્નગ્રંથિ રચાવાની હતી તેનું મુંઝાણ આગમન થયું. અણુધારી રીતે અનેક વીગતો રજુ થઈ એક વાર તેમને ઘેર તેડવામાં પણ આવ્યા.

એમને ઘેર પૈસાનું કામ સાફ હતું પણ વિદ્યાભ્યાસ વજારી ગયો હતો. અમારાં કૌટુંબિક છવનમાં આસમાન જમીનનો તફાવત હતો. સંસ્કારિતાનું નામનિશાન નહોતું. પ્રથમ દૃષ્ટિપાતે જ માફ મન ઉડી ગયું. લગ્નના જ વિચારે દિવ ડાંગતું હતું, ત્યાં ભાવિની કપરી આગાહીથી વિગ્રાગ વધ્યો. વડીલોના સંસ્કારો મારી કુમકે આવશે એમ માની મેં વિરોધમુદ્ર કૂંચ્યો..

પરંતુ કોઈ જનદુગરની કસમત પેટે મારા પ્રત્યે સર્વોત્તમ વચ્ચે જ પડદાઈ ગયું. મારી વેદના પ્રાણ પ્રાણમાં જ ભેળું નહિ, ઉત્તરું વડીલોએ નિર્મિત કરેલા સ્થાને જ ગરીબ ગાય પેટે દોરાવામાં જ માફ શ્રેય છે એમ મને ઠંસાવવાના પ્રયત્નો થવા લાગ્યા. “સ્વપ્નદશા” ના “મોચીઆ” જેડે માફ મોઢકું ટોચી બેસાડવામાં આવશે એ કલ્પનાએ હું ધૂણ ઉડી.

જનાં સમાજનાં એ કપરાં બંધનો મારી આમપાસ જરૂરતાં જ ગયાં. મુંઝાણથી મને વનન બોલાવી દેવામાં આવી. મારી ગાળા : મારાં પુસ્તકો : મારાં એ અનેક આકર્ષણોના કારણે વિવેચક શરૂ થયો; મારાં અસૌકીક શગળાં સરી ગયાં.

અને ઘેર તો મારા લગ્નની તડામાર તૈયારીઓ ચાલુ થઈ. હું મનમાં મુંઝાતી ને આક્રં કરતી. માફ માંબજવાની કોઈનેમ કુરસદ નહોતી. મારા નાંધમાં વલુદ નહોતું. નાનકડી કન્યાને સારામારની બનામમ શી પડે ? પચાંદશીનાં પરલેવરમાં એ શું સમજે ? વડીલોએ વરાવવાનો મુજબજૂનો બ્યવહાર શું અકારણુ યોગ્યો હશે ? કન્યાને વાંધો ઉગ્રવવાનો અધિકાર નહોતો : કારણ પૂછવાનો હક્ક નહોતો. વડીલો કન્યા માટે દંપતીમાં સંસારમાં સર્વ જ સરજે છે. આગકાને એની શી પંચાન ? — એવાં

વિધાન પાછળથી અન્યથા નીવડે તો એમનાં કિસ્મત !

ને મારે માટે મારાં માતાપિતાએ શું નહોતું બોલ્યું ? પરણનાર યુવાન હતો, પાસે પૈસો હતો; કુટુંબજન્ય જાત્રી નહોતો; માડી હતી : વાડી હતી, માત્ર લાડીની જ ખેલ હતી. પછી બીજો વિચાર શાનો કરવાનો હતો ?

અતિશય વિમાસણથી મારી દેહજતા કરમાઈ મારા ઉલ્લાસનાં પૂર ઓસરી ગયાં. માતા આગળ હું માફ દુઃખ રડી. એના દિલમાં સહાનુભૂતિ ખગડી. ભાઈ ઘેર આવ્યા. એમના સંસ્કારને મેં વિનંત્યા. પિતાજીને કાને વાત પહોંચી. એમને જૂઠા થતી હોય તેમ લાગ્યું પણ એમની પ્રતિજ્ઞા ? એમનો ક્રોધ ! ન્યાતબતમાં કેવું દેખાય ? આગેવીન કુદીન કુટુંબમાંથી એકવાર દેવાયેલું વાગ્દાન છવનજરમાં પણ મિથ્યા થતું હશે ? — એવો વિચાર પણ કેમ કરી શકાય ?

ને એ મિથ્યાસિમાનમાં — એ પ્રતિજ્ઞાના હાથ સામે મારા જેવી કુમળી કળીનું બસિદાન દેવાયું. રડી રડીને મોંમાં આંસુ સુકાયાં. મારી નાણુ શરીર સ્પષ્ટિએ વિરોધ કર્યો. ખરા દિલથી મેં સત્યાગ્રહ આદર્યો પણ વિધાતાના લેખ મિથ્યા ન થયા. નિર્બળ શરીર મૂર્છાવશ થયું. પરાણે આણેલી સ્વરથનોએ ચારીના ચાર ફેરા પતાવી નાંખવામાં આવ્યા. હું પારકી બની...

પરંતુ એ પારકે પગધારે ન ચડવાનો તો મેં નિરધાર જ કર્યો હતો. એ કોડીલા કંચનું દર્શન જ મને મૂર્છાં આવતી. રૂઢિ અનુસાર હું વતીં લોહણ પણ સંસાર માંડવા તો માત્ર “હિલે” કરી પણ હા પાડી નથી. એ માટે હું લાયક ક્યાં જ હતી ? મારે તો ભણવું હતું. હજી તો મારામાં કીમતના તનમનાર હતા. હું ગંભીર પ્રૌઢા શરીરિતે બની ગઈ.

પણ મારી અભિવાજાઓ પોપવા કાંઈ જ તૈયાર થયું નહિ. મારા પિતાએ મને સાળામાં મોકલવાની જ જાણ કરી. સામરે તો માફ કોઈ માંબજ તેમ જ નહોતું. ત્યાંથી તો મને અવારનવાર સંસાર માંડવાની જ કહેણ આવતાં. પણ માફ દિવ એ માટે તેમ નહોતું.

* વધતને જતાં કાંઈ પાર લાગે છે ? ને ખીલતું પૌવન તો સાપનો આશ ! મને સાચવવાની મારા વડીલોને ચિંતા થવા લાગી. હું કુલીન કુટુંબની હત્યા છું. એ કુટુંબના જ પવિત્ર વાતાવરણમાં પોપાથેલી છું. એ પુનિત સંસ્કારો જ મેં ક્રીડ્યા છે છતાં મારામાંથી એમનો વિશ્વાસ ડગી ગયો, ને પછી તો / મારા પર ચોખા ગોઠવાઈ. ત્રાસની, દમનની, રૂદનની પરંપરા વધતી જ ચાલી. માઈ જીવન ચગડોળે ચઢ્યું. વિચારવશમાં માઈ દિલ ધ્રુવવાઈ ઉઠ્યું. મારી નિદ્રા ઉડી ગઈ.

પતિરાજને પણ સંસારની રસદહાણ માણવાની અધીરાર્થ આવી. હું સાસરે જતી નહિ એટલે એમને પણ અકળામણ થઈ હતી. એમની ઈચ્છા પૂરી કરવાનો કાંઈ પણ ધવાજ નહોતો; માત્ર ખાસ સંનેગોમાં જ જાતિની પરવાનગીથી રસ્તો નીકળી શકતો. એટલે એમને પણ એકલવાયું રહેવાનું જ સરખાયું હતું.

છેવટે યાત્રાને સામરિયાંએ ન્યાતમાં વાત મૂકી. અમારે કુટુંબ પણ વગદાર હતું. લક્ષ્મીને કુલિનતાની અથડામણ ઊભી થઈ. જાતિના આગેવાનો ફેસલો આપતાં ખમચાયા. આપુલ પ્રકરણ લવાદને સોંપાયું. ન્યાત ઊડી ગઈ. લવાદ પણ ફેસલો ન આપી શક્યા. કોકકું યુવવાયું.

પૂર્વેના કાઈ પુણ્યથી મને એ ધન્ય ઘડી સાંપડી. હું મારી ખીના સેવાસદનના સંચાલકો આગળ મૂકી શકી. મારા ભાઈ તો મારા વિચારના જ હતા. એ સમજતોએ મારાં વડીલોને સમજાવ્યાં. સંસ્થામાં રહી. મારા વધુ અભ્યાસની ગોઠવણ થઈ. ઘડીબર લાગ્યું કે મારાં શમણાં સફલ થશે.

પણ પતિરાજને તો લગ્નના દક્ક પૂરા કરવા હતા. હું છૂટા ન કરે ત્યાંસુધી તેમને જાતિમાંથી ખીજ મળી શકે તેમ નહોતું. પરન્યાતમાંથી એમને કાંઈ ખરણે તેમ નહોતું. તેમણે અદાલતનો આશરો

લીધો. હિંદુ કાયદાના અક્ષરરેહને ઉદ્દેશનારી અદાલતો હિંદુ પત્નીને શો લાભ આપી શકે ? અન્ના-મોની પરંપરા પોપવા છતાં એ અદાલતો પતિરાજને પણ શી રાહત આપે ? છેવટે તો હાથમાં કાગળિયું જ રહેવાનું છે ?

મારી ઉદારતાએ ઘેરાતાં વાદળ વિખરાયાં. મારે સંસાર તો માંડવો જ નહોતો. પછી મારે કીધે બીજને શા માટે દુઃખી કરવા ? મેં એમને ફરી પરણવા છૂટ આપી. એમના ઉપરથી લગ્ન-અધિએ મને અપેક્ષા તમામ દક્કો મેં ઉઠાવી લીધા. વિદ્યાભ્યાસ માટે હું સ્વનંત્ર બની,

પણ માઈ શું ? હિંદુ સમાજમાં માઈ સ્વમાન કેમ રહેવાનું ? વિદ્યાકલામાં પારંગત થવાની મને તમન્ના છે ને હું ધર્મશ, પણ ત્યાંસુધી શું ? હિંદુ સમાજ મારો બહિષ્કાર પોકારે છે, કુટુંબીઓ મને જરૂરી પાપ લેણે છે, સહાધ્યાયિનીઓ મને હસે છે. માઈ સ્થાન ક્યાં ? માઈ પૂર્વજીવન બૂસી નાંખવા હું પળેપળ મધી રહી છું. પ્રતિજ્ઞાના પાપે વળસતું માઈ જીવન સરાણે ચલાવવા હું આકાશપાતાળ એક કરું છું. એવો પણ દિવસ ઉગશે કે ત્યારે હું હારા ફરી ખેસીશ-એ અમર આરાના આઠેરા તાંતણે હું જીવું છું.

છતાં હિંદુ સમાજને મારી-મારા જેવી હિજ્જા-મેલીઓની-શી પડી છે ? કાઈના પાપે પીડાતીનો ઉદ્ધાર કરવાની એ સમાજના કાયદામાં વ્યવસ્થા નથી. એ બંધનો કાંઈ તોડવા ચાહે તો સરકારી કાયદો એની સ્વતંત્રતા હડી લેવા તૈયાર છે એના આથીને દંડ દેવા મુખત્યાર છે.

આમ મારી જીવનનીયા ઝોલે ચડી છે. માઈ મન અસ્થિર બન્યું છે. હું મારો માર્ગ મોકલો કરવા ઇચ્છું છું; મારી સ્વતંત્રતાનું હીર સુસાર્ધ ન ગળ્ય તે માટે પ્રાણ પાયડું છું. હું જામું છું... પણ ક્યે રસ્તે ?

જીવનમાં વેગવિધારણાનું સ્થાન

[લેખક-શ્રી. બાપાસાહેબ ગ. વેધ]

ચૂરકે (ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦ થી ૪૦૦) ચૂરક-મહિતામાં ‘ન વેગાધારણીયમ્ અધ્યાયમ્’ નામનો આખો અધ્યાય લખ્યો છે પ્રથમ તો એ તીચેના વેગોને ન ઝાકવા જોઈએ એ બતાવે છે—

ઝાડા અને પેસાળનો વેગ મરી ન અટકાવવો.

વીર્યનો વેગ કદી ન અટકાવવો.

અધીયાયુનો વેગ કદી ન અટકાવવો.

ઊપડી થતી હોય તો તેને ન અટકાવવી.

ઝોડકારના વેગને ન અટકાવવો

છીકના વેગને ન અટકાવવો

બગાસાના વેગને ન અટકાવવો

જૂખ અને તરસના વેગને ન અટકાવવો

આંસુ આવનાં હોય તો તેને ખાળવાં નહિ.

સખત ઊંઘ આવતી હોય તેને રોકવી નહિ

આસ ખૂંચ ચડયો હોય તેને કદી ન રોકવો

આ પદ્યો વ્યા વેગોને મનુષ્યોએ રોકવા તે દર્શાવે છે—

અયોગ્ય સાદગોના વેગને રોકવો

મન, વાણી અને કર્મના વેગોને ઝાકરા

લોભ, શોક, ભય, ક્રોધ અને માનના વેગને રોકવા

નિર્વિચારતા, દુર્ધર્મ, અનિગમ, અભિપ્રાય (પાકા થતી દૃષ્ટિ) ના વેગોને ઝાકરા

અમત્ય ઓપવાના, સાડી ખાવાના, કદંશ વચ્ચેના ઓપવાના અને કવખતે ઓપવાના વેગોને રોકવા

ખીજાઓને જ્યાં પીડા થાય એવી પ્રવૃત્તિઓનો વેગ રોકવો.

પરસ્ત્રીભોગ, ચોરી, હિંસાનો વેગ રોકવો

આ આખોયે અધ્યાય મનન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ તે બધું અહિં ઉતારવાનો માર્ગ હેતુ નથી. ઉપર્યુક્ત બધા વેગોને રોકવાથી શરીર અને મન ઉપર શી અસર થાય છે તે તો માનસ-વિજ્ઞાન-કારણો નોખો વિષય બને છે, પરંતુ આપણે બધા આટલું જરૂર સમજી શકીએ તેમ છીએ કે જે રોકવા યોગ્ય વેગો છે તેને ન રોકવાથી શરીર અને મન બન્ને રોગગ્રસ્ત બને છે.

મન, વાણી અને કર્મના પ્રત્યેક વેગોની અસર સારી યા નરસી મન પર પડતીજ બળ છે, એ વાન માનવામાં બધા જ એકમત છે.

પરંતુ આ લેખ લખવાનો હેતુ પરસ્ત્રીભોગના વેગ વિશે લખવાનો છે. દમણાં એક નવયુવાને મને પૂછ્યું હતું—“તમે આયુર્વેદના ઉપાસકો તો વીર્યને મયજ ગણો છો. આ મય જ છે અને મય માટે આપણે મગે તેના જાળરૂમાં જઈ શકીએ છીએ ને ? પરસ્ત્રી ભોગ ઉપર માનસ-શાસ્ત્ર-દૃષ્ટિથી આપણે વિચાર જ નથી કર્યો. આપણે પૂર્વમંદ જ આ વિષયને પધાળી ગયો છે. બાકી મને તો એમ લાગે છે કે એમાં કશું જ અલુગતું નથી,” હત્વાદિ

યુવાનોની અગરપરસની વાનગીનમાં, મનમાં આપણે રોગિત મને વૃત્તિ નિદાળના નથી કું ? આ માનસશાસ્ત્રે તો મજબૂત કરવા માંડ્યો છે. અધિકારી કે અનધિકારી માનસશાસ્ત્રની સદાય લઈ

ગતીય પ્રશ્નો ચર્ચા રહ્યો છે. કેઈ એવું જાણી લાગ્યે જ ગૂંચરાતમાં દશે-જેમાં ગતીય પ્રશ્નો ઓછાવતા પ્રમાણમાં ઓછાતા નહિ હોય. પરિણામ એ આવ્યું છે કે આ મનને ગત્યગતિયાં કરે એવા ખીભાસ લેખો ખૂબજ રસથી વંચાય છે અને પાંડી પોતાની તર્કશક્તિને ઉપયોગ કરી એનું સમર્થન પણ કરવામાં આવે છે. કુદ્ધ, અડસર, જંગ, મક-કુગ્ગ-આવાં તથાચાર નામો તો દરેક યુવાનને મહોડોળ ચડી ગયાં છે અને વાસનાને યોગ્ય અવકાશ (outlet) મળ્યો જ નોંધ્યો, નહિ તો તે વિકૃત બને છે, ઇત્યાદિ પૃથગ્ગતો પણ માનતા થઇ ગયા છે. બ્રહ્મચર્ય અશાસ્ત્રીય છે, સંયમ અશક્ય છે, એવી સંયમ-ધર્મની ટેકડીઓ પણ થઈ રહી છે.

૧૯૩૫ ઓગસ્ટના 'મોર્નિંગ રિન્યુ' માં શ્રી. મંગાપ્રસાદ શર્માનો 'Indian Solution of the Present-day Life-problems' નામનો અતિ મનનીય, બોધક લેખ વાંચવા યોગ્ય છે. નીચેનાં ત્રેરક વાક્યો જુઓ:-

"Present-day civilization does not want character but efficiency. A great western thinker has said in sorrow of this negative efficiency and greed, 'For efficiency we have neglected character, for the almighty dollar we are destroying men.' All the higher things by accepting which human civilization has progressed from its very dawn, are to-day slighted and rejected by the haughty insolence of this evil efficiency. All the principles which had been discovered by careful analysis of the Philosophy of life are rejected in the name of progress as unworthy superstitions." દૂકમાં રૂંદે તો મોહમદિરા પીને આધુનિક યુવાન-ગજન

હિન્મત બન્યું જણાય છે-બનતું જાય છે. જીવનનો ઉદ્ધાસ વિનશ્ચી બન્યો છે. લગ્નની સંરચા કૃત્રિમ છે, એ એક જનને કારણ છે, જ્યાંસુધી ફાળ્યું ત્યાં સુધી તે કારણ, નહિ તો પછી તે રદ થઈ શકે છે-આ અને આવું ખીજી ઘણુંય ચર્ચાવા લાગ્યું છે. પહેલાં વિદ્યાનું પ્રયોગન 'ઉપસમવતા કલેસાહતયે' શાંતિ ગોધનાગઓના કલેશોના નાશ માટે હતું તે આવજ 'વિપવમુચરદ્વયે વિપચિન્નામ્' વિપયો મનુષ્યોની વિપવમુચરદ્વિને પોષવા માટે વપરાવા લાગ્યું છે. અને આ બધા બળતામાં સીનેમાએ ધીની ઠીક ગરજ સારી છે. યુવાનો નિસ્તેજ, નમાસા બનતા જાય છે. વાચાળતા વધતી જાય છે. જાપામાં સીનેમા સપ્લીમેટો અનિવાર્ય મનાવા લાગ્યાં છે. 'કળા' ગ્રન્થનો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે. ગતીય સાહિત્યના દગતા આગળોટમાં અહિં આવતા થયા છે. માનસશાસ્ત્રની મદદથી આ બધું યોગ્ય છે એમ મનાવા લાગ્યું છે.

કુદ્ધડના માનસ-સિદ્ધેપણુશાસ્ત્રે યુવાનોના મગજોનો ઠીક ઠીક કબ્જો કર્યો છે. આધુનિક માનસશાસ્ત્ર હજી ધોડિયામાં રમે છે, તે મનની નિકૃષ્ટ બ્રમિશ પર હજી ભમે છે. શ્રી. અરવિંદ જેવા પરમયોગી આ કુદ્ધડના માનસ-શાસ્ત્ર વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે:-

"પ્રકૃતિના એક અત્યંત તિમિરાદૃત, અત્યંત ભવાનક, અત્યંત રોગિષ્ઠ અંશની, નિમ્ન પ્રાણપ્રદેશના અવગાઠ સ્તરોની તે સમીક્ષા કરે છે; તેની કેટલીક અત્યંત વિકૃત ઘટનાઓને તોખી પાડી તેમને પ્રકૃતિમાં તેમના વારતવિક રચાનના પ્રમાણમાં અમર્યાદ મદસ્ત્વ આપે છે. સાંપ્રત માનસ-શાસ્ત્ર, ચેતનશાસ્ત્ર હજી ધોડિયામાં રમે છે; તે હજી અવિચારી, અધારે ભટકતું અને અસંસ્કૃત છે. સત્યના અંશને, કે એકતરૂં સત્યને પકડી તેને પૂર્ણત્વનો વેશ પહેરાવી, પ્રકૃતિના અખિલ ક્ષેત્રને પોતાની પરિક્ષાપામાં સમન્વયવાની માનવતા મનની વિશ્વવિખ્યાન કુટુંબે, જેમ સર્વે શિશુઅવસ્થા ભોગ વની વિદ્યાઓમાં બને છે તેમ, અહીં પણ કેર

વર્તાવ્યો છે. તદુપરાંત કુષ્ઠના પોતાના કહેવાના શાસ્ત્રમાં નિઃશ્વર્યમાં રહેલી કે રાખેલી કામવાસનાની અધિની અગત્યને જે સાતમે આસમાને ચડાવવામાં આવે છે તે એક ભયંકર ભુકાણું છે, એમાં અશ્લીલતા છે તથા મન અને પ્રાણને પહેલાં કરતાં ગોઠાં નહિ પણ વધારે અપવિત્ર બનાવવાનું વલણ છે.”

આજ કુષ્ઠનું ભુકાણું એક પરમ સત્ય તરીકે અર્ધદેવો માનીને મલકાય છે. કુષ્ઠના પોતાના જ શિષ્ય ઍડવર ઝેની સામે હીક બળવો કર્યો છે; પરંતુ ઍડવરની વિચારસરણી પણ એકપક્ષીય લાગે છે. કુષ્ઠ જેને નતિની નિષિદ્ધ ઇચ્છા (Incest sexual instinct) કહે છે તેને ઍડવર ‘સત્તા માટેની ઇચ્છા’ કહી સમજાવવા મથે છે; જ્યારે જંગ કંઈક વિશેષ પ્રકાશ આ વિષય પર પાડે છે. પરંતુ આ વિદ્વાનોએ હજી મનના નિકૃષ્ટ સ્તરોની ઉપરના સ્તરો જોયા લાગના નથી. તદ્દન ઉપરછલ્લી ભૂમિકામાં આ બધા રમે છે અને તે સ્થૂલ દષ્ટિએ વિચારાહી છે, પરંતુ આત્મલાઝ સમીક્ષાથી નીપજતા નિર્જીવો, જે યોગબળ સિવાય શક્ય નથી, તેની આગળ આ નિર્જીવો તદ્દન ગોણુ લાગે છે અને શ્રી. અરવિંદના કહેવા મુજબ ‘એક ભયંકર ભુકાણું’ અને ‘અશ્લીલતા’થી તે વિશેષ ત્યાગ્ય બને છે.

એડીનબરોની રૉમલ કૉલેજ ઍડ મેડિસિનના આખ્યાનદાતા અને હાલ ઍરટ્રેસિઆની મેડીકોનર્લ યુનિવર્સિટીમાં એન્ટ્રામીના પ્રેફેસર અને ડીન ઍડ ધી ફક્લ્ટી ઍડ મેડિસિન—પ્રેફેસર-બેરી (એબ્રન એન્ડ-માર્કન્ડ ઍર ધ નર્વસ સિસ્ટમ ઍડ મેન’ આ પુસ્તકના લેખક) કુષ્ઠ માટે શું લખે છે તે આપણે જોઈશું. આ વિદ્વાન કહે છે કે:—

“અર્ધસત્યના ડગમગતા પાયા ઉપર કુષ્ઠે અસત્યનો વુલ્લવર્થ ટાવર બાંધ્યો છે. પરંતુ સદ્-ભાગ્યે કુષ્ઠને આ મનુષ્ય-વાસનાઓમાંની સૌથી પ્રબળ વાસના-કામવાસના, જેના નામ માત્રથી મોહા-નિષ્ટ મનુષ્ય જાનિના મોટા ભાગને ગલગલિયાં થાય

છે, તેને પ્રસિદ્ધ કરવામાં હીક યશ મળી ગયો છે. નિઃશ્વર્ય કામવાસના અનેક માનસિક અને શારીરિક રોગોને જન્મ આપે છે, એ વાદના ઉપદેશથી કુષ્ઠ ચોતારૂ જે કામાગ્નિ પ્રત્યવલિન થઈ રહ્યો છે તેને વધુ ઉત્તેજિત કરવામાં હીક ફાળો આપ્યો છે અને એ કુષ્ઠના બતીયવાદે (Freudianism) અગ્નિને ઍરજ સતેજ બનાવ્યો છે; પરંતુ જનનું તેથી એણે અશુભ કર્યું છે. કુષ્ઠના આ વાદથી આપણે મગજના બંધારણનો, મગજનાં કાર્યોનો અને મગજના રોગોનો અભ્યાસ કરવા જરા પણ વધુ શક્તિમાન થયા છીએ શું? આ વાદ જનનમાંથી ઉન્માદસ્તોની સંખ્યામાં જરા પણ ઘટાડો કર્યો છે શું? જીવાન પ્રગટે કુષ્ઠના આ વાદે જરા પણ ફાયદો કર્યો છે? અથવા તેમની અધમ વૃત્તિઓને છતવામાં જરા સરખો પણ ફાળો આપ્યો છે ખરો? ઇન્દ્રિયોના વ્વાદને ઉત્તેજવા ઉપરાંત કુષ્ઠે કશું પણ વિશેષ સાધ્યું છે ખરું? જાતીય પરિભળ (Sex instinct) જ શું જીવનમાં એક અતિ પ્રબળ બળ છે શું? ના જરોરેય નહિ. કુષ્ઠાનું પરિભળ જાતીય પરિભળ કરતાં વિશેષ બલવત્તર છે, કારણ કે અન્ન જ પ્રાણીમાત્રના પ્રાણને પોષનાર છે; પરંતુ જાતીય પરિભળ પ્રાણને ટકાવનાર નથી. નિઃશ્વર્ય કહેલી કામવાસનાથી કોઈને કશુંજ નુકશાન થયું નથી અને આખી સૃષ્ટિમાં ફક્ત મનુષ્ય એક એવું પ્રાણી છે કે જ્યારે તેનું મગજ પૂર્ણ વિકસિત થયેલું છે ત્યારે કામવાસનાને નિઃશ્વર્ય કરવા માટે યોગ્ય શક્તિવાન છે.”

કામવાસનાને રોકવાથી, દબાવવાથી અનેક દાણુ રોગો થાય છે એ ભુકાણુંએ મનુષ્યની તામસિક વૃત્તિઓને હીક હીક ઉતેજ મૂકી છે. માનવ-જીવનમાં, વૃત્તિઓના વેગના છદે નાચવું અને તે ચક્રી રાચવું એ ક્ષુદ્ર આનંદની કાદિમાં આવે છે. અધમ વૃત્તિઓને પોતાની એ અધમ-જીવન જીવના રાગો માટે ખરું દરો; પરંતુ જીવનની જેને કિર્મી છે તેઓ જીવનની નિકૃષ્ટ વાસનાઓને ઇશ્વરાભિમુખી કે ઊર્ધ્વ (Sublimation) બનાવવા-પાછળ જ પોતાની શક્તિઓ ખર્ચે છે. સંયમ જ સર્જકિ

સંસ્કૃતિ છે અને સંસ્કૃતિ છે. જાતીય પાલિય ઉપર જ સંસ્કૃતિની ઐક્યતા નિર્ભર છે. દરેક દેશની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં સંયમે કીક કીક બાગ લગ્નઓ છે. જીવન શું ખાવાપીવા અને વિધવસુખની પરિસ્થિતિમાં જ સમાઈ જાય છે? માનવજીવનમાં અભીષ્ઠા જેવી કોઈ ચીજ છે ખરી કે નહિ? મેક કુગલ જેવો ક્ષિતિશ, વિશ્વવિખ્યાત માનસશાસ્ત્ર-વેત્તા સંયમને જીવનનું પ્રેરક બળ માને છે. આ સમર્થ પંડિત કહે છે કે, “સંયમ અથવા વેગવિધારણ (Repression) એજ સંસ્કૃતિ છે. વેગવિધારણ-તેના સાચા અને વિસ્તૃત અર્થમાં-સિવાય, સંયમ (Restraint) સિવાય, દમ (Self-control) સિવાય, સદસાદ્વેકશુદ્ધિ સિવાય, જનસમાજનું કલ્યાણ (greater good) અને અકલ્યાણ શામાં છે તે સમજ્યા સિવાય, નીતિ-નિયમે સિવાય, પોતાની સંસ્કૃતિને ધન્યાર કહેવાક વિધિનિયેષો સિવાય, અભ્યવસ્થા અને અમર્થા-હત જંગલીપણા સિવાય બીજું કંઈ પણ સારું સમાજમાં દષ્ટી શકેજ નહિ. જીવનની ઉચ્ચત ભાવનાઓનું એથી તો દેવાળું જ નીકળશે.”

[કેરેક્ટર એન્ડ ડૉન-ડક્ટ એન્ડ લાઇફ, વિલિયમ મેકકુગલ]
આ વિશ્વવિખ્યાત માનસશાસ્ત્રીનાં વચનો આજના જમાનામાં વિશેષ ખ્યાનાઈ છે. સંયમનું સ્થાન જીવનમાં અનેક છે. લપટતા, વિવધાલિ-મુખતા એ જીવનનું સર્વસ્વ નથીજ. જાતીય ખરિ-અલોને હદથી જાદે ધ્યાન આપવામાં પતનનો પર્ણ અવકાશ છે. એ પારખલને યોગ્ય સ્વરૂપમાં પિંજાન-વામાં જરા પણ ખોડું નથી. સદસાદ્વેકશુદ્ધિ સિવાય કામચાસ્ત્રનું જ્ઞાન કે જાતીય પ્રશ્નોના ઉકેલ બદરી કાદનાં જાંદ પેસાડાં. ગૂંચરાતના યુવાનો શાંત ચિત્તે માનવ-શાસ્ત્રનો પરિચય સાધે અને જીવનનાં અનેક પ્રેરક બલોનો સાથે સાથે વિચાર કરે તો રોગપ્રસત મનો-રતિ યુવાનોમાં નજરેજ નહિ પડે.

પરસ્ત્રીભોગ એ પ્રશ્નો ઉત્તર આમાં આવી જ જાય છે. પરસ્ત્રીભોગ એ કેવળ વાસનાને શાંત કરવાની વાન નથી-વ્યક્તિ અને કુટુંબ તેમજ સમાજ સાથે સંકળાયેલી બીજાસના છે-કોઈ પણ વ્યક્તિ, દેશ કે સંસ્કૃતિ પોતાની પ્રજાવિકાસને બૂલી શકતી

નથી. આ પ્રજાવિકાસને વધારતી અનેક આપણું સામાજિક જીવન ક્યાં બગાડી ધડાયેલું છે એનો વિચાર વિચારણા યુવાનોએ કરવાનો છે. અન્વીન નામના એક સમર્થ વિદ્વાને ‘Sexual regulations and Human Behavior’ નામનું વિચારમાં ગરકાવ કરી નાખે એવું અદિતીય પુસ્તક લખ્યું છે. આ વિદ્વાન કહે છે કે કામવાસનાને નિયંત્રિત કર્યા વિના પ્રગ્ન સ્વાધીનતા માટે કટિબદ્ધ થતી જ નથી. કામવાસનાને મદતર વાસનામાં પ્રવિણન કર્યા પછીજ કોઈ પણ પ્રગ્ન પોતાની શક્તિઓનો પરચો બતાવીને મહાન થઈ શકે છે. ક્લિંદના આ સંકલ્પિતસહ સમયે યુવાનો જીવનના પરમધન-નુદ્ધ-સંયમને ત્યજીને શું પ્રાપ્ત કરશે?

આ વિષય હજી વિશેષ વક્તવ્ય માગે છે, પરંતુ આ અંક એટલી જગો માટે યોગ્ય નથી. અતિ સ્વ. રમણચાર્ણની નીચેની યાદગાર પંક્તિઓ દ્રાકીને આ લેખ બંધ કરીશુ:—

નીતિવ્યવસ્થા કરી હથેરે જે,
છે માત્ર તેને અનુકૂલ વિશ્વ;
નવી વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ
નથી મનુષ્યત્વ વિશે રહેલી.
(રાધના પર્વત)

૯૯ ૯૯ - ૯૯

બાળકોના લોહીનું પૃથકકરણ

બાળકના લોહીની પરીક્ષા ઉપરથી, કદાચ તે અમુક માણસનું જ સંતાન છે એમ પૂરવાર ન કરી શકાય તો પણ અમુક માણસ તેનો પિતા નથી એટલું તો પૂરવાર કરી શકાય છે. જો કે ડૉ. મી. એચ. સ્મીથ જણાવે છે કે બાળકના લોહીનો પ્રકાર તેના જન્મ પછીનાં પહેલાં બે આઠવાડીયામાં બદલાય છે કારણ કે માતાના લોહીમાંથી મલેલાં તરંગોની અસર તે વખતે ધરતી ત્રણ છે. તેઓ એવો આશ્ચર્ય કરે છે કે બાળકના જન્મને એ અઠવાડિયાં થાય નહીં ત્યાં સુધી તેના લોહીનું પૃથકકરણ કરવું નહીં.

સ્ત્રી-કેળવણીનો પાશ્ચાત્ય આદર્શ ઇષ્ટ છે?

[લેખક-શ્રી. નવલત્વિક્તાસ કીવાસ્તવ]

હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રી-કેળવણીની પ્રગતિ હવે

એવા તબક્કામાં પ્રવેશી ચૂકી છે કે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ એવો પ્રશ્ન જાહેર છે કે આ કેળવણી કઈ પદ્ધતિએ અપાતી નોંધાયે. ત્યાંસુધી જાનદાન કુટુંબોની મુકીબર મહિલાઓએ જ કેળવણી લેવા તરફ ધ્યાન આપ્યું હતું અને ત્યાંસુધી સ્ત્રી-કેળવણીનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓ પોતાના કાગળ-પત્ર વગી ઠીકે તેમજ રામાયણ ઇત્યાદિ ધાર્મિક ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન કરી શકે તે હતો ત્યાંસુધી આ વિષય ઉપર વધુ વિચાર કરવાની જરૂર ન હતી. ત્યાંસુધી તો અનેક હિંદુસ્થાન અને સંકુચિત વિચારોવાળી અક્તિઓ પણ તે કેળવણીને પુષ્ટિ આપતી હતી, કારણકે તેથી કેળવણી ગૃહસ્થના ઘર માટે ઉપયોગી તથા સ્ત્રીઓને કંઈક સુશીલ અને ઉચ્ચ સંસ્કારવાળી બનાવે છે એવી માન્યતા સેવવામાં આવતી. પરંતુ હવે આખી વસ્તુરિથિતિ સર્વ પ્રકારે પડતપડત ગઈ છે. અત્યારે સ્ત્રીઓ સારી કેળવણી પામેલા ‘સુશિક્ષિત’ પુરૂષોને મળતી ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો આગળ ધરે છે એટલું જ નહિ પણ તેવું શિક્ષણ મેળવ્યા બાદ પુરૂષોના સરખાં જ બધા પ્રકારનાં કાર્યો પણ કરવા ઇચ્છે છે, પછી તે કામ કદાચ ન હોય, પોસ્ટમેનનું હોય, મોટર ડ્રાઇવરનું હોય, વપ્રીલાતનું હોય, વહિવટી અધિકારીનું હોય, યા સેનાધિપતિનું હોય; રાજ્યનૈતિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક બધા વિષયોમાં તેઓ પુરૂષોના સમાન હક માગે છે. સ્ત્રીઓની આ માંગણીઓ અને મહેન્ટોઓએ પુરૂષ સમાજમાં એક પ્રકારનો ખગલગાટ મચાવી દીધો છે. અને પુરૂષો હવે એમ વિચારવા

લાગ્યા છે કે અત્યારસુધી અમે સ્ત્રીઓને જે પ્રકારની કેળવણી આપી છે તે યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે. અને તે સમાજના હિતમાં છે કે અહિતમાં છે? અમે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે જે પ્રકારની કેળવણીથી ઉપર્યુકત સ્થિતિ, સાંપડી છે તે પદ્ધતિ સ્વદેશી નહિ પરંતુ વિદેશી છે. સત્ય કહીએ તો હજીસુધી તેનો સારી રીતે પ્રચાર થયું આ દેશમાં થયો નથી. અત્યારનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સુશિક્ષિત બનેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા આખા દેશમાં કેટલાક હજારથી વધુ નહિ હોય. એટલે-જ હિંદના પુરૂષ સમાજની ચિંતાનું કારણ માયા ઉપર ઋણમતી આપત નહિ પરંતુ તેની ભાવિ સંભાવના સમજાવું નોંધાયે. આથી ઉલટું પશ્ચિમના દેશોની ગહિલાઓમાં આ કેળવણી તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રચાર પામી ચુકી છે. જે બાબતોની આપણે અત્યારે કલ્પના કરીએ છીએ તે ત્યાં પ્રત્યક્ષ કાર્યરૂપમાં નોંધવામાં આવે છે, વસ્તુતઃ ત્યાંની સ્થિતિનું અવલોકન કરીને જ આપણા સ્ત્રી-સમાજ સંબંધમાં ભય લાગી રહ્યો છે. તેથી આપણા દેશ માટે ભવિષ્યમાં સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિ કેવી હોવી નોંધાયે તેનો નિર્ણય કરતા પહેલાં પશ્ચિમના દેશોની સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિનો આદર્શ તથા તેના પરિણામો ઉપર સારી રીતે વિચારણા કરવાની જરૂર છે. તે કેળવણીના પરિણામે તે દેશોની ઉન્નતિ થઈ રહી છે કે અવનતિની ખીણ તરફ તેઓ ધસકાઈ રહ્યા છે તે ચોક્કસ રીતે આપણે સમજી લેવું ઇષ્ટ છે.

ઉદ્દેશ

પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રચલિત વર્તમાન સ્ત્રી-કેળ-

વણીની પદ્ધતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓને સ્વાવલંબી બનાવવાનો છે. એ બાબત સંભવિત છે કે ઉચ્ચ ખાનદાન કુટુંબોની થોડી વણી સ્ત્રીઓ ત્યાં કેવળ જ્ઞાનવૃદ્ધિની અભિલાષાથી કેળવણી લેતી હશે પરંતુ મધ્યમ અને સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓનો ઉદ્દેશ ખાસ કરીને આર્થિક જ હોય છે, પશ્ચિમના દેશોમાં આજકાલ લગ્નજીવનની મુશ્કેલીઓ અત્યંત વધી ગઈ છે અને તે એટલું બધું ખર્ચાળ બની ગયું છે કે અનેક વ્યક્તિઓ તેમાંથી બચવાના પ્રયાસ કરે છે. તેથી મધ્યમ અને સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ પહેલેથી જ તેવાં લગ્નજીવનને યોગ્ય બનવા માટેના બંધા યત્નો કરે છે, જેથી તેમનાં લગ્ન ના થાય તોપણ તે પોતાના પગ પર બોલી નહીં શકે. લગ્નજીવન સ્વીકાર્ય પછી પણ અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં સારી રીતે ફાસડ ગયા બાદ પણ તેની ધૃષ્ટિ, કાંઈક ઉઘોમ કરીને થોડી વણી કમાણી કરવાની હોય છે જ, જેથી પોતાનું ઘર ગૃહસ્થની રીતે વધુ સ્વચ્છતાપૂર્વક ચલાવી શકાય.

પશ્ચિમની સ્ત્રી-ચળવળની એ માંગણી છે કે આજકાલ જે ધંધાઓ-કાર્યો પુરૂષો કરી રહ્યા છે તે બધાં કરવાનો હક્ક તેમને મળતો નેહ્યો, પછી તે ગમે તેટલા કડીન અને કટ્ટ-સાધ્ય ભાવે હોય. આ સંબંધમાં ઓગાધવ શ્રીનર નામની સ્ત્રી લેખિકાએ “ વિમેન એન્ડ લેબર ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે : “ ન્યાયાધીશના ઓદ્યાથી માંડીને કારોબારી સજાના સભ્યની ખુરશી સુધી, રાજદારીના પદથી માંડીને વેપારીના કાર્યાલય સુધી, વૈજ્ઞાનિકની પ્રયોગશાળાથી માંડીને જ્યોતિષીની વેશશાળા સુધી કોઈ પણ એવું કાર્ય કે ઓદ્યો ન હોવો જોઈએ કે જેને માટેની યોગ્યતા અને કેળવવા ના હમ્મનાં હોઈએ. ”

જો સામાન્ય દષ્ટિએ જોઈએ તો ઉપરનો ઉદ્દેશ ખરાબ નહિ જણાય. કારણકે આર્થિક પગધીનતાના કારણે આપણે હિંદમાં સ્ત્રીઓના જે હાલહવાલ ચના, નિહાળીએ છીએ તેથી કોઈપણ માણસ સહે-જમાં તે હેતુને અનુમોદન આપવા લાગી જાય.

પરંતુ વસ્તુતઃ તે પ્રશ્ન ઉપર દેખાય છે તેટલો સરળ નથી. તે એક અત્યંત ગંભીર કાયદો છે, જેના ઉપર આખા સમાજના હિત-અહિતનો ઘણો મોટો આધાર છે. ગમે તેવા કટ્ટર સમાજસુધારકને પણ એ બાબત સ્વીકારવી પડશે કે સંતાનની ઉત્પત્તિ અને તેના પાલનનો ભાર સ્ત્રીઓ ઉપર જ રહેશે. ભાવિ માનવસમાજની કંપના કરવા-વાળા અનેક લેખકોએ ત્યાંસુધી પણ કહી નાખ્યું છે કે ભવિષ્યમાં ઘર સળધી બધું કાર્ય વિજ્ઞાનીના યંત્રો દ્વારા થઈ જશે અને તે સંબંધમાં સ્ત્રીઓને કશુંજ કરવું નહિ પડે આ વિધાન માત્ર મનીએ તોપણ સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે તો તેવી જગ્યા થઈ શકતી નથી. જ્યાંસુધી કુદરતનો નિયમ ખીલકુંડ ઉવટાય નહિ ત્યાંસુધી આ કાર્ય તો સ્ત્રીઓને માથે જ રહેશે. વળી તે કાર્ય પણ એટલું બધું મદસ્તવું છે કે મમાજની ચક્તીપડાનોતો આખો મનગ એના ઉપર છે. તેથી જો સ્ત્રી કેળવણીની કાંઈ વિશિષ્ટ પદ્ધતિના કારણે આ કર્તવ્યમાં અંતરાય આવતો હોય તો તેવી પદ્ધતિપર અવશ્ય વિચાર ચલાવવો જોઈએ. આજ કારણથી ઘણા લાંબા સમયથી યુરોપ અને અમેરિકાના ધુરંધર વિદ્વાનોનું આ જટિલ પ્રશ્નપર ખ્યાન ખેંચાયું છે અને ત્યાંની ભાષાઓમાં આ વિષય પર અસંખ્ય પુસ્તકો લખાયાં છે, તોપણ આ પ્રશ્નનો હજી સુધી ઉકેલ આવી શક્યો નથી અને તેના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે વાદવિવાદ ચાલતો જ રહે છે.

એક ખીજ બાબત પણ ખ્યાનમાં રાખવા લાયક છે. યુરોપના વિદ્વાનોએ આધુનિક સ્ત્રી-કેળવણીની વિરૂદ્ધમાં જે મંતવ્યો પ્રગટ કર્યાં છે તે કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીને જ લાગુ પડે છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી સાથે તેનો બહુ ઓછો સંબંધ છે. તે સાથે સાથે તે વિદ્વાનોએ સ્ત્રીઓ માટે ઉચ્ચ શિક્ષણનાં દ્વાર બંધ કરવાની સમતિ આપી નથી. તેઓ શિક્ષણપદ્ધતિને સ્ત્રીઓની ખાતર પરિરિચિતિને અનુરૂપ બનાવવા પર ભાર મૂકે છે.

શારીરિક સ્વાસ્થ્ય

વર્તમાન સ્ત્રી કેળવણીના પ્રશ્નમાં સૌથી વધુ વિચારણીય બાબત શિક્ષણ લેતી સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તીની છે. આ સંબંધમાં મોટા મોટા દાકતરો અને શરીરના નિષ્ણુઓએ લાંબી તપાસ અને હળવેરા વિદ્યાર્થીનીઓના શારીરિક આરોગ્યની પરીક્ષા કરી એવો નિર્ણય કર્યો છે કે છોકરીઓને છોકરાઓના સરખા જ શિક્ષણ આપવું તે નુકશાનકારક છે, ખાસ કરીને કોલેજનું ઉચ્ચ શિક્ષણ તો તેમની તંદુરસ્તીને અત્યંત હાનિકારક છે. આ અભિપ્રાયના સમર્થનમાં તેઓ એવું કારણ રજૂ કરે છે કે સ્ત્રીઓના શરીરની રચના પુરુષોના શરીરની રચનાથી ઘણા પ્રકારે બિન્ન છે અને ફિઝીયલ અવસ્થામાં વધુ માનસિક વ્રમ તેમને માટે હાનિકારક છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષ વચ્ચે આ ભેદ ખાસ કરીને માસિક ધર્મના કારણથી જન્મે છે. શરીર શાસ્ત્રના વિશેષજ્ઞોના મોટે ભાગે એ અભિપ્રાય છે કે માસિક ધર્મના ત્રણ દિવસોમાં સ્ત્રીઓની કાર્યશક્તિ અત્યંત ક્ષીણ થઈ જાય છે અને તે પ્રસંગે કાંઈ પ્રકારનો પરિશ્રમ કરવાથી તેના આરોગ્ય પર ઘણી ખરાબ અસર પડે છે. પરંતુ નિશાળો અને કોલેજોમાં ભણતી વિદ્યાર્થીનીઓ આ નિયમનું બહુ ઓછું પાલન કરી શકે છે. તેમને ખીજા વિદ્યાર્થીઓની માફક જ હમેશાં પોતાનું નિયમિત કાર્ય પૂર્ણ કરવું પડે છે અને સામાન્ય રીતે મોટી ગત સુધી જાગી અભ્યાસ કરવો પડે છે આનું પરિણામ શું આવે છે તે એક સુવિખ્યાત ચિકિત્સક ડૉ. જી. ટી. વિન્સન નીચેની પંક્તિઓમાં જણાવે છે:—

“શાળાઓમાં ભણતી વિદ્યાર્થીનીઓ તરફથી માસિક ધર્મ સંબંધી જે ફિઝિયોલોજી આવે છે તે ખ્યાનમાં લેતાં અમારું એ કર્તવ્ય બને છે કે રજા દર્શનની પહેલાં છોકરીઓના શારીરિક વિકાસ પર વધુ પ્રમાણમાં ધ્યાન આપવું. મારે આશ્ચર્ય સાથે કહેવું પડે છે કે અમેરિકાની સ્કૂલોમાં ભણતી વિદ્યાર્થીનીઓમાં કબજાયાત, માથાનું દર્દ, ફિફાઇ, પ્રદર, બ્લૂમ ન લાગવી, ઉંઘ ન આવવી, અજીજી, યાત્રી જવું, વગેરે ખરાબી બહુ મોટા પ્રમાણમાં

નજરે ચડે છે. આથી જે સમયે તે સંતાનની માતા બનવી નોંધ્યે તે સમયે તેનામાં વંધ્યત્વની અસર આવવા લાગે છે. તે માતૃત્વને અત્યંત લયની દૃષ્ટિએ લુપ્ત છે; તેનો ભય કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક અને કેટલોક કૃત્રિમ હોય છે.”

આવી શોચનીય હાલતનું મૂળ કારણ ઉપર કદી ગયા તે નિયમનો ભંગ કરવો તે છે. આથીયે આગળ શરીરશાસ્ત્રના જાણકારોનો તો એવો મત છે કે રજાદર્શનની એક વર્ષ પહેલાં અને પછીના બે વર્ષમાં છોકરીઓના શરીરની રચનામાં મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તન થાય છે અને તે સમયે તે કાંઈ પણ મુશ્કેલ અને નિયમિત કાર્ય કરવાને યોગ્ય હોતી નથી.

પરંતુ આથી ઉત્કટ આ અવસ્થામાં છોકરીઓને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં તથા પરીક્ષાઓ પસાર કરવામાં ભારે જોહેમત બેઠાવવી પડે છે અને તેઓ આરોગ્યના નિયમોથી અજાત હોવાના કારણે પોતા પોતાની મેજે જ પોતાના પગમાં કુહાડો મારે છે. તેનાં માથાપો પછી તેને ત્વરાથી પરીક્ષાઓ પસાર કરતી જોડતે ઘણાં પ્રસન્ન થાય છે અને તેને, પોતાને માટે ભારે ગૌરવનો વિષય સમજે છે. પરંતુ તેઓ એ ખીના જાણતાં નથી કે એક તરફ, તેઓ પોતાની પુત્રીના માનસિક વિકાસમાં સહાયક બની રહ્યાં છે ત્યારે ખીજા બાજુથી તેના આરોગ્યને તેઓ એવું કાપમી નુકશાન પહોંચાડી રહ્યાં છે કે જેને સંપૂર્ણ રીતે સુધારી શકવાનું અસંભવિત છે.

આ કથનનો આશય એવો નથી કે છોકરીઓને ઉચ્ચ કેળવણીથી વચિત રાખવી. આ સંબંધમાં દાકતરોનો અભિપ્રાય એવો છે કે ૧૯-૧૯ વર્ષની ત્રણ પહેલાં છોકરીઓને એવી કેળવણી ન આપવી નોંધ્યે કે જેમાં તેમને છોકરાઓ સાથે હરિકાષ્ઠમાં જોતરવા માટે કષ્ટ વેડવું પડે અને તે માટે પોતાના સ્વાભાવિક સામર્થ્યથી વધુ પરિશ્રમ બેઠાવવો પડે. આ મતવ્ય અનુસાર તે સમય સુધી છોકરીઓને સામાન્ય વાચન-લેખન, ઘર સંબંધી કામકાજ અને

આળઉછરે વગેરે આખતોતુ શિક્ષણ અપાતું નોંધ્યે. આ ઉમર વડાવી ગયા પછી આવી વિદ્યાર્થીનીઓ ઉચ્ચ કેળવણી મા કલા સંબંધી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતી હોય અને શારીરિક તથા માનસિક શક્તિની દૃષ્ટિએ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય હોય તો તેઓ કોલેજનું શિક્ષણ લઈ શકે છે. જો આમ ન કરવામાં આવે અને જે શક્તિનો વિનિયોગ કુદરત આંતરિક વિશિષ્ટ અવયવોની જન્નતિ તથા વિકાસ પાછળ કરવા માગે છે તેનો વ્યય કલાવિપર્યક શિક્ષણ અગર વિદ્યાભ્યાસમાં કરવામાં આવે તો તેનું પરિણામ આશૈશ્યની દૃષ્ટિએ કદી સારૂ આવી શકતું નથી.

લુદીલુદી શાળાઓમાં કરવામાં આવેલી તપાસ દ્વારા એ આખત નિશ્ચિન થઈ ગઈ છે કે દાકતરોનો ઊપર્યુક્ત મત સાચો છે. એક સુપ્રસિદ્ધ ચિકિત્સિકા એ અમેરિકામાં બે હજાર વિદ્યાર્થીનીઓને તપાસી હતી, જેના પરિણામ ઊપરથી જણાયું હતું કે તેમાંથી દર સેંકડે ૭૫ ટકા માસિક ધર્મ સંબંધી ખરાબીથી પીડાતી હતી, બ્યારે સેંકડે ૯૦ ટકા મદરના રોગવાળી હતી. એક ખીજ ચિકિત્સિકા ડૉ. મેરી રિટરે સને ૧૯૦૩ માં કોલમ્બીયા યુનિવર્સિટીની ૬૬૦ વિદ્યાર્થીનીઓને તપાસી હતી, જેમાંથી દર સેંકડે ૬૭ ટકા માસિકધર્મ સંબંધી ફરીયાદોવાળી, ૨૭ ટકા માથાના દર્દવાળી, અને ૨૦ ટકા કમરના દર્દવાળી અને ૨૯ ટકા કબજાવાતના દર્દથી પીડાતી હતી. ફક્ત તેમાંની ૨૩ ટકા જ જનનેન્દ્રિયની ખગાળી અંગે જાતપૂર્વક યત્ન દર્દથી મુક્ત હતી.

કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ અને લગ્ન

એક અમેરિકન લેખિકાના કથન અનુસાર ત્યાંની કોલેજોમાં શિક્ષણ લેતી છોકરીઓમાંથી દર મેકડે ફક્ત ૨૨ ટકા લગ્ન કરે છે. તેમનું કોલેજનું શિક્ષણ ધણુપરે ૨૨ થી ૨૫ વર્ષની વયમાં સંપૂર્ણ થઈ ગય છે. જેમજેમ આ છોકરીઓની ઉમર વધતી ગય છે તેમ તેમ તેમની લગ્નની ઇચ્છા ધીમી પડતી ગય છે. તેમનામાંથી જે લગ્ન કરે છે તે

પણ ત્રીસ વર્ષની વય પહેલાં તેમ કરી શકતી નથી અને કોઈ કોઈ તો ૪૦ વર્ષની વયે લગ્ન કરે છે. કોલેજીયલવનના પરિણામે તેમને શોખ અને હાકમાકથી રહેવાની ટેવ પડી ગય છે, તેમનું ખર્ચ ધણું વધી ગય છે અને ગૃહસંસારનું મહત્ત્વ તેમની દૃષ્ટિમાં કાંઈજ રહેતું નથી.

આવા પ્રકારની મનોદશા થવાના કારણે તેઓ પોતાના પતિમાં સૌથી મોટામા મોટા ગુણ એ શોધે છે કે તેની આવક ઘણી મોટી હોવી જોઈએ કે જેથી તેની બધી જરૂરીયાતો તે પૂરી પાડી શકે. આવા પતિઓ મોટી સંખ્યામાં મળી શકતા નથી અને તેથી અનેક કોલેજની વિદ્યાર્થીનીઓને લાયકારી થી અવિવાહિત જીવન ગુમાવવું પડે છે.

સંતાનોત્પત્તિ

પરંતુ આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલીની સૌથી વધુ ખરાબ અસર સંતાનની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જોવામાં આવે છે. હરખર્દ રથેન્સર જેવા વિદ્વાનોએ એવો અભિપ્રાય છે કે “સ્ત્રીઓ અત્યંત માનસિક શ્રમ કરવાથી સંપૂર્ણ રીતે અથવા કેટલેક અંશે વંધ્યા બની ગય છે.” એક ખીજ વિદ્વાન એવું મતવ્ય ધરાવે છે કે “ઘણી મોટી વયે લગ્ન કરવાથી સ્ત્રીઓ વંધ્યા બની ગય છે, કારણકે જનનેન્દ્રિયો લાંબા સમય સુધી એકાદ રહેવાથી નકામી બની ગય છે.”

આપણે ઉપર દર્શાવી ગયા છીએ કે લાલેલી સ્ત્રીઓમાં જનનેન્દ્રિય સંબંધી ખગાળી અધિક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે કિશોરવયમાં તેમની શક્તિનો ઉપયોગ જનનેન્દ્રિયના વિકાસમાં થવાને બદલે તેમના માનસના વિકાસ પાછળ થાય છે. આ હાલતને જોઈને અનેક પાશ્ચિમાત્ય શરીર-શાસ્ત્રજ્ઞો ભારે બીનિયો વ્યક્ત કરી ગયા છે. તેમનું કથન એ છે કે સ્ત્રીઓ બહુ મોટા પ્રમાણમાં આધુનિક ઉચ્ચ કેળવણી લેતી બની ગય તો માનવજાતિ ભવિષ્યમાં ખનમ થઈ જશે

ઉચ્ચ શિક્ષણની માતૃત્વ પર નુકસાનકારક અસર પહોંચવાનું એક ખીલું’ પણ કારણ છે. કારોસી નામના વિદ્વાને ૭૧,૮૦૦ દંપતીઓની સંપૂર્ણ તપાસ બાદ એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો છે કે પ્રથમ ઉત્પન્ન કરવાની વધુમાં વધુ શક્તિ સ્ત્રીઓમાં ૧૬ થી ૨૦ વર્ષની વય સુધીમાં અને પુરુષોમાં ૨૫ થી ૩૦ વર્ષની વય સુધીમાં રહે છે. ત્યાર-પછી વય વધવા સાથે તે શક્તિ કમી થતી જાય છે. પરંતુ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરનારી સ્ત્રીઓ ૨૫ વર્ષની વય પછી જ લગ્ન કરે છે અને તેમનો પતિ સામાન્ય રીતે ૪૦ વર્ષની ઉંમરનો હોય છે, કારણકે તેવી સ્ત્રીઓ સારી આવકવાળા પતિઓને શોધે છે અને તેથી સારું દ્રવ્યોપાજન કરવા અંગે પતિઓને લાંબા સમય સુધી અવિવાહિત દસામાં રહેવું પડે છે. આના પરિણામે લગ્ન બાદ આવા દંપતીથી એક કે બે સંતાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને આજ સ્થિતિ આજકાલ પશ્ચિમના દેશોમાં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં દૃષ્ટિગોચર થઈ રહી છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં કેલેબોની પરીક્ષાઓમાં બાતીલ થયેલી સ્ત્રીઓની તપાસ દ્વારા એમ માલુમ પડ્યું છે, કે સરેરાશ દરેક સ્ત્રી દીકરા સંતાનનું પ્રમાણ ૧.૫૩ છે જ્યારે મહારાષ્ટ્રી વિદ્યારથીયાના જમાનામાં તે ૪.૨ હતું. મી. હોવે નામના લેખકે લખ્યું છે કે “મે” અમેરિકાની ૭૦૫ ગ્રેન્યુએટ મહિલાઓના સંબંધમાં તપાસ કરી હતી અને તેમાંથી કેવળ ૧૯૬ પરિણીત માતૃમ પડી હતી અને તેમણે ૬૬ સ્ત્રીઓને એક પણ સંતાન ન હતું. આથીની ૧૭૦ સ્ત્રીઓનાં ૨૩૨ સંતાન છવતાં દતાં અને ૩૧ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં.” આ વિધાનને પુષ્ટિ આપતું એક ખીલ લેખકનું પણ કથન છે કે “મારી તપાસમાં બે હજાર ગ્રેન્યુએટ પરણેલી સ્ત્રીઓમાંથી દર સેકે ૬૬ ને એક પણ સંતાન થયું નહતું.”

માતૃત્વ

વર્તમાન ઉચ્ચ કેળવણીના પ્રભાવથી પશ્ચિમની સ્ત્રીઓના માતૃત્વ મંબધી વિચારોમાં ભારે પરિવર્તન થઈ-ગયું છે અને ઘણું રહ્યું છે. આ પ્રકારની

સ્ત્રીઓમાંનો બહુ મોટો ભાગ તો સંતાન ઉત્પન્ન કરવાના અને તેમનું પાલન-પોષણ કરવાના કાર્યને એક નકામી આદત માનવા લાગ્યો છે અને તેમાંથી બચવાના જ પ્રયાસો કરે છે. જે સ્ત્રીઓ, સમાજ-મેવા, દેશમેવા અગર ખીલ કાઢ ઉચ્ચ આદર્શથી પ્રેરાઈને આમ કરે છે તેમની વિરૂદ્ધ કાઢને એક પણ દરેક ઉચ્ચારવાનો હોય જ નહિ, કારણ કે તેઓ જો સમાજને એક વસ્તુમાં ખાટ કરાવે છે તો કાઢ ખીલ પ્રકારે તેનાથી કટલોય વધુ લાભ પણ સમાજને અર્પે છે પરંતુ આવી મહિલાઓની સંખ્યા પશ્ચિમના દેશોમાં પણ આંગળીના વેટે ગણી શકાય તેટલી જ હોય છે. સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ તો પોતાની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને અબાધિત રાખવા માટે, કુદરત અને સલાહોમાં જીવ આનંદ ઉઠાવવા માટે, પોતે, તથા પોતાના પતિએ ઉપાજન કરેલું દ્રવ્ય પોતાના મોજશોખોમાં ખર્ચવા માટે જ આમ કરે છે. આનંદ કળ પશ્ચિમના સમાજ માટે ધણું હાનિકારક આવ્યું છે અને તેથી અનેક વિચારવંત પુરુષો આ વસ્તુ-સ્થિતિની ખારીકાઇથી સમીક્ષા કરી રહ્યા છે. તેમનું પણ એજ કથન છે કે જે સ્ત્રીઓ સંતાન ઉત્પન્ન નથી કરતી અથવા ઓછાં સંતાન ઉત્પન્ન થાય તે માટે ધણી મોટી વય સુધી લગ્ન નથી કરતી તેઓ સમાજને તેમજ પોતાના આશાએ પણ અપરિમિત નુકસાન પહોંચાડે છે. આ સંબંધમાં પશ્ચિમના દેશોમાં દંપત્ય-વિજ્ઞાનના અગ્રગણ્ય યાતા ગણાતા હૈવવાક એવિસે પોતાના “સેક્સ સાઈકોલોજી” નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે:—“મેંડા નામના વિદ્વાનના મત અનુસાર ૨૧ વર્ષ સુધીની વયની માતાઓનાં સંતાન આરોગ્ય તથા પ્રતિભાની દૃષ્ટિએ તેથી અધિક ઉંમરની માતાઓનાં સંતાન કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ હોય છે. તેમાં એ બાબત ખાસ જરૂરની છે કે તે સંતાનોના પિતા બહુ મોટી અગર તો ઘણી નાની વયના ન હોવા બેઠએ. આ સંબંધમાં એ ખીતાને પણ એક પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરી શકાય કે ત્રીસ વર્ષથી વધુ ઉંમરની સ્ત્રીઓમાં બેઠા

મર્જાવાવના બનાવો બને છે તેનાથી અડધા જ બનાવો ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની વયની માતા બનેલી સ્ત્રીઓમાં બને છે.” મૈથુન ડંકનનો પણ આવો જ મત છે કે “સ્ત્રીની ઉંમર જેટલી વધતી જાય છે તેટલી જ તેની વંધ્યા યવાની સંભાવના પણ વધતી જ રહે છે.”

કેટલાક લોકોનો એવો પણ મત છે કે વધારે પડતા વ્યાયામ અને ક્રિકેટ-ફુટબોલ વગેરેના જેવી અતિ શ્રમ કરાવતી રમતો રમવી તે પણ સ્ત્રીઓના આરોગ્ય માટે અહિતકર છે. તેમના અભિપ્રાય અનુસાર જે સ્ત્રીઓની માંસપેશીઓ વ્યાયામથી અત્યંત કઠિન બની જાય છે તેમને સંતાનોત્પત્તિ સમયે ઘણું કष्ट સહન કરવું પડે છે, અને તેમની હિરદીથીય વગેરેની ફીયાદ પણ વધુ રહ્યા કરે છે. જેવી રીતે કોલેજનું શિક્ષણ અને અધીરી પરીક્ષાઓના કારણે સ્ત્રીઓનાં જ્ઞાનવૃત્તો ઉપર ખરાબ અસર પડેલ છે તેવી જ રીતે પુરોના સમાન કસરત કરી શરીરને કષ્ટ બનાવવાનું પરિણામ પણ નુકશાનકારક આવે છે. પશ્ચિમના દેશોમાં અત્યારના તખ્તે સ્ત્રીઓ અને પુરોના રમતગમતો તથા કસરતોમાં ઘણું થોડું અંતર રહેલું છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ ક્રિકેટ, ગોલ્ફ, ટેનીસ, હોકી ઇત્યાદિ દરેક પ્રકારની રમતો રમે છે. આ વિષયના તાતાઓ આ બધી રમતોને સ્ત્રીઓનાં પ્રજનનનાં અંગોની દૃષ્ટિએ હાનિકારક લેખે છે. આ હાલતનું નિરીક્ષણ કરી ડોક્ટર લાયનસ ટેલરે લખ્યું છે કે:—“સંસારના ઇતિહાસમાં કદાપિ એવો સમય આવ્યો ન હતો કે ભારે સંતાનોત્પત્તિની બાબત સ્ત્રીઓ માટે આટલી બધી મુશ્કેલીભરી બની હોય.”

હિંદમાં પણ જે થોડી ઘણી સ્ત્રીઓ પાયાલ દેશોના આદર્શને અનુસરી શિક્ષણ લઈ રહી છે તેમનું બારીક નિરીક્ષણ કરવાથી ઉપર્યુક્ત અભિપ્રાયનું તથ્ય માલમ પડી આવે છે. આ સંબંધમાં મૈસૂર યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર શ્રી. એ. આર. વાડિયાએ પોતાના “એથિક્સ ઓફ ફેમીલીઝમ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે—“ભારતવર્ષમાં,

ખાસ કરીને મુંબઈમાં ૨૫ વર્ષની વય સુધીની સ્ત્રીઓને પુરોના માફક કેળવણી આપવાના પરિણામે શાળાઓમાં લગ્નની છાકરીઓના આરોગ્યની સંપૂર્ણ ખાતખરાબી થઈ ગઈ છે. જે, પારમી બાનુઓએ કોલેજની ઉચ્ચ પરીક્ષાઓ પસાર કરી છે તેમાંનો અધિકાંશ સંતાનોત્પત્તિના કષ્ટને સહન કરી શકતી નથી અને તે કારણે ઘણું કરીને તેનું મૃત્યુ પણ થવા પામે છે.”

સ્તન્યપાન

બાળકોને સ્તન્યપાન ન કરાવવું તે પણ પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓનું એક ખાસ લક્ષણ રહી શકાય. પ્રથમ તો આ સ્ત્રીઓ અસ્વાભાવિક કેળવણીની પદ્ધતિની વિનાશક અસરથી બચ્ચાને સ્તન્યપાન કરાવવા યોગ્ય રહેતી નથી અને બીજી બાબત એ કે તેઓ આ કાર્ય પસંદ પણ કરતી નથી. આ સંબંધમાં ડૉ. નાથન એલન એમ. ડી. એ લખ્યું છે કે “અમેરિકાની કેવળ અડધી માતાઓ જ પોતાનાં બાળકોને સ્તન્યપાન કરાવી શકે છે. આ સંખ્યા પણ સતત ઘટતી જાય છે. જોકે આનું એક કારણ આ કાર્ય માટેની માનાઓની અનિચ્છા પણ છે, પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ કુદરતી ઉત્પન્ન કરવાવાળી શ્રધ્ધિઓનો યોગ્ય વિકાસ ન થવો, જોરાદ પાચન ન થવો, અને જ્ઞાનવૃત્તોની કમજોરી એ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સંતાન પ્રત્યેના માતાનો સ્નેહ પણ ઘટી જાય છે.”

આજકાલ, ઘણુંખડું બધા જ પશ્ચિમના દેશોમાં બચ્ચાઓને સ્તન્યપાન નહિ કરાવતાં કૃત્રિમ રીતે દૂધ પીવડાવવાની પ્રથા પ્રચાર પામી છે. ચિકિત્સકોના અભિપ્રાયે આ પદ્ધતિ, બાળક અને માતા બન્નેની દૃષ્ટિએ હાનિકારક છે. આ સંબંધમાં ફેવલાક એલિસે લખ્યું છે કે:—“ફ્રાંસના કેટલાક ભાગોમાં, ધાવની મારફત બાળકોને સ્તન્યપાન કરાવી ઉછેરવાની પ્રથા અત્યંત પ્રચલિત છે. આ પ્રદેશોમાં કૌનિકા બનવાને યોગ્ય સજ્જન માણ્યો, ફ્રાંસના બીજા ભાગો સાથેની સરખામણીમાં ત્યાંથી રૂઢ અડધી સંખ્યામાં જ મળે છે. જે બાળકોને કૃત્રિમ રીતે ઉછેરવામાં આવે

છે તેમાંનાં પોતાના પહેલા વર્ષની વયમાં જ મરતાં બાળકાનું પ્રમાણ, તેવાજ પ્રકારનાં માતાનું સ્તનપાન કરી ઉછરેલા બાળકોના મરણ પ્રમાણથી બમણું હોય છે. એ પણ સમજી લેવું જોઈએ કે સ્તનપાન બાળકોને માટે અત્યંત લાભદાયી છે એટલું જ નહિ પણ તેની માતાના આરોગ્ય માટે પણ તે ઓછું જરૂરી નથી.” મી. ઇ. એ. સ્કોટર નામના લેખક તો એટલે સુધી સૂચના કરે છે કે બાળકોને ઓછામાં ઓછા નવ માસ સુધી સ્તનપાન કરાવવા માટે માતાઓને કાયદાથી ફરજ પાડવી જોઈએ અને આ કાનુનમાંથી માતાઓ ત્યારેજ છટકી શકે કે જ્યારે તેઓ સ્તનપાનની વિરૂદ્ધમાં કાંઈ સંગીન કારણ રજુ કરી શકે. કોઈ પણ સ્ત્રી જ્યાં સુધી સુંદર સ્તનોવાળી અને પોતાના બાળકોને સ્તનપાન કરાવી શકે તેવી ન હોય ત્યાંસુધી તે સંપૂર્ણ રીતે તંદુરસ્ત હોવાનું માની શકાય નહિ. વર્તમાન સમયની સ્ત્રીઓમાં આ બાબતની ઉણપ જે મોટા પ્રમાણમાં દેખાઈ રહી છે તેથી આ જાટિલ પ્રશ્નની જબીરતા વધુ સ્ફુટ બને છે. જે યુવાનો આવી મદિલાઓ સાથે લગ્ન કરે છે તે એક પ્રકારે અધુરી સ્ત્રીઓનું પાણિપ્રદણ કરે છે, જેનો બાકીનો ભાગ મોદામરની દુકાન પર બચ્ચાને દુધ પીવડાવવાની શીશીના રૂપમાં પડી રહેલો હોય છે.

મહાનગી અને સ્ત્રીઓ

આ લેખના આરંભમાં આપણે કહી ગયા કે આધુનિક યુગની પશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓનો આદર્શ બધા વિષયોમાં પુરોવાની સંપૂર્ણ ખરાબરી કરવાનો છે. જેવટનાં પચાસ-સાઠ વર્ષોમા આ ભાવનાનો ઉદય ઘણા મોટા પ્રમાણમાં થયો છે. માતૃ સેકાના આરંભમા ઈંગ્લેન્ડમાં જે ‘સફેલસ્ટ’ ચળવળ સ્ત્રીઓએ નેરેશરથી ઉપાડી હતી તે પણ ઉપર્યુક્ટ ભાવનાનું જ એક સ્વરૂપ હતું. વારતવિક રીતે આવા પ્રકારની મનોદશાનો ઉદ્ભવ પ્રગત્ય અથવા પ્રગતસત્તાક શાસનની સાથે જ થયો છે. આ સમય પહેલાંના જૂનકાળમાં સ્ત્રીઓની જે ખેડાય અને જડાયલી દશા હતી તેનો પ્રત્યાઘાત આવા પ્રકારના પરિણા-

મમાં આવે એ સ્વાભાવિક પણ હતું અને તેથી તેને કોઈ નીતિ કે ન્યાયની વિરૂદ્ધ જાણવી શકતું નથી. આ સંબંધમાં એક હિંદી લેખક કીક જ કહ્યું છે કે દરેક વ્યક્તિ એ બાબત મંજૂર રાખશે કે સ્ત્રીઓને પુરોવાને આધીન રાખવી એ દરેક દષ્ટિએ અનિચ્છનીય છે. હિંદની સ્ત્રીઓ પુરોવાએ જાનાવેલા મિલકત અને લગ્ન સંબંધી નિયમોથી ખુલ્લી રીતે કદ બોગવી રહી છે.

હિંદુ હોના જે ધોરણો અને નિયમો સ્ત્રીઓની સર્વોચ્ચ ઉન્નતિના માર્ગમાં અટકાયતરૂપ બને છે તેમાં અવશ્ય મુધારા થવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક દષ્ટિએ સ્ત્રીઓનો દરજ્જો પુરોવાથી કોઈ પ્રકારે ન્યૂન હોવો ન જોઈએ. જાતિ અને રાષ્ટ્રના હિતની દષ્ટિએ સ્ત્રીઓને પત્ની અને માતા તરીકેની પોતાની—ફરજે જાનવવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. આવા પ્રકારની સ્ત્રીઓની ચળવળ અને પોતાની જન્નતિ માટેના પ્રયાસ કાંઈ રીતે ખરાબ કહી શકાય નહિ. પરંતુ પશ્ચિમની સ્ત્રીઓની ચળવળ અને પોતાના ઉદ્ધારના પ્રયાસોનો આદર્શ આથી તદ્દન બીલો છે. આ કારણથી અંતરના સમયે યુરોપ, અમેરિકા વગેરેમાં સ્ત્રીઓ અને પુરોવાની વચ્ચે એક પ્રકારની અચડામણ-શર થઈ ગઈ છે. આ સ્ત્રીઓ પોતાના ભરણપોષણ સંબંધી બધી જાણતોમાં પુરોવાપર પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપવા ઇચ્છે છે અને ધરસંસાર તથા કૌટુંબિક જીવન કરતાં બહારના નિબંધ જીવનને વધારે મહત્વ આપે છે.

હેવલોક એલિસ પણ આ જ મતઘડેને પુષ્ટિ આપતાં જણાવે છે કે:—“માતૃત્વ અને જાતિનું ભાવી મહત્વ ધરાદાપૂર્વક સ્ત્રીઓ-ઘટાડી રહી છે. એવી દલીલ આજળ ધરવામાં આવે છે કે જર્વી રીતે પુરોવાના જીવનમાં પિતા થતું તે એક સંજોગને આધીન બાબત છે તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓના જીવનમાં માતા થતું તે સંજોગવશ બાબત કેમ ન ગણાય ? ઈંગ્લેન્ડમાં સ્ત્રીઓનું દૈનિક એટલું બધું પમટાઇ ગયું છે કે અને તેઓ પુરોવામાં જે રંગબેગ

દેખાય છે તે પર એટલી બધી મુગ્ધ થઇ ગઇ છે કે તે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો વચ્ચેના શારીરિક રચના અંગેના ભેદને સદંતર ભુલાવી દેવા માંગે છે. જે બાળકો સ્ત્રીઓ માટે મગર થવા જેવી મનાવી જોઇએ તેને તે લગ્ન અથવા હીનતા પ્રકટ કરતી સમજે છે. તેઓ બરાબર પુરૂષો સમાન શિશુ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે, પુરૂષોના સમાન બધા ધંધા કરવા માંગે છે અને તેમની રમતગમતો રમવાનું પસંદ કરે છે. ત્યાંસુધી તેમનો દાવો કૃત્રિમ બંધનો તોડવાનો અને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય હાંસલ કરવાનો છે ત્યાંસુધી તો તે ઘણું માર છે પરંતુ બ્યારે તેઓ એવો ઉદ્દેશ એવે છે કે પુરૂષો જેટલાં કાર્યો કરે છે તે બધાંય સ્ત્રીઓ કરે સારે તેમનો દાવો હાનિકારક અગર અર્થહીન બની જાય છે. કંપના કરો કે કદાચિત પુરૂષોમાં એવી અભિલાષા જન્મે કે તેઓએ બધી રીતે સ્ત્રીઓનાં કાર્યો અને રીતોની નકલ કરવી, તો તે ખીના જેટલી નુકસાનકારક અને હાસ્ત્યારૂપ ગણાશે? સ્વાતંત્ર્ય કુદરતના નિયમેને અનુકૂળ હોય ત્યાંસુધી જ લાભદાયી છે. પણ બ્યારે કોઇ, ગુલામની માફક બીજાનું અંધ અનુકરણ કરવાનો પ્રયાસ કરવા લાગે છે ત્યારે તેને સ્વતંત્રતા છઠ્ઠી શકાતી નથી. આવેા મત્ત સફળ નીવડે તો તેનું પરિણામ લપકારક બને છે.”

પશ્ચિમના વિદ્વાનોને એવો ભય રહે છે કે સ્ત્રીઓની ચળવળની ગતિ આવી જ રીતે ચાલુ રહેશે તો તેથી સમાજમાં ભારે ઉચ્ચપાયાન મચી જશે અને તેથી ભારે નુકસાન થશે. તેમાંથી એક નવા જ પ્રકારનો સ્ત્રીવર્ગ પ્રકટશે, જે સ્તન અને નિતબ વિનાનો હશે. એવી સ્ત્રીઓ અસંત દુર્બળ હશે અને તેમની શારીરિક રચના પણ અસ્વાભાવિક બની જશે. આવી સ્થિતિમાં તેમનાં સંતાન પણ હરેક પ્રકારે દુર્બળ અને ખોડખાંપણવાળાં બને તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? જે રાષ્ટ્ર અગર સમાજ આ પ્રવાહમાં ધસડાઈ રહ્યો છે તેનો આખરી અંતમ સારો આવવાની આશા રાખી શકાતી નથી.

અવિવાહિત છવન

આજકાલ સંખ્યાબંધ પશ્ચિમના દેશોમાં અવિ-

વાહિત સ્ત્રીઓની એક મોટી સંખ્યા નેવામાં આવે છે. આનું કારણ લેકો એમ સમજે છે કે ત્યાં પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધારે છે. ખાસ કરીને ગયા વિશ્વયુદ્ધ પછી તો જનતામાં એવો ખ્યાલ પ્રચલિત થઇ ગયો છે કે યુરોપના પુરૂષોની મોટી સંખ્યા તે યુદ્ધમાં ખપી ગઈ છે અને તેથી અનેક સ્ત્રીઓને અવિવાહિત દશામાં રહેવું પડે છે. પરંતુ આ વિચાર સર્વોચ્ચ સાચો નથી. આ દેશોમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરૂષોથી કંઈક અધિક જરૂર છે. પરંતુ સમને યોગ્ય વયવાળાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોની સંખ્યામાં આલુ અંતર દેખાતું નથી. ડૉ. મેરિક બ્રૂક્ના “વીમેન એન્ડ મેસાયરી” નામના પુસ્તકમાંથી માન્ય પડે છે કે સને ૧૯૨૬ માં ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં કુલ કરવા યોગ્ય ઉમરની એટલે કે ૨૦ થી ૪૫ વર્ષ સુધીની વયની સ્ત્રીઓ ૭૮ લાખ હતી અને ૨૦ થી ૫૦ વર્ષ સુધીની ઉંમરના પુરૂષોની સંખ્યા ૮૦ લાખ હતી. આ આંકડાઓ પરથી એ ખીના સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સની સ્ત્રીઓની આંતરિક અભિલાષા હોય તો તેઓ સહેલાઈથી પરિણીત છવન ચુગરી શકે છે. પરંતુ આથી બેહુકું ત્યાં લાખો અવિવાહિત સ્ત્રીઓ નેવામાં આવે છે, તેથી એ બાબતની પ્રતીતિ ધાય છે કે આ સ્થિતિનું કારણ પુરૂષોનો અલાવ નથી પરંતુ કાંઈ બીજું જ છે.

અનેક વિદ્વાન લેખકોના અભિપ્રાય અનુસાર અંગ્રેજ અને અમેરીકન સ્ત્રીઓ અવિવાહિત રહે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમણે તોફરી અગર બીજે કોઇ વ્યવસાય કરી તે દ્વારા આહુવિદા પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિને, ગૃહસંસાર ચલાવવાના મુકાબલે કંઈક વધુ મહત્વપૂર્ણ માની છે. તેમનાં માન્યાપો પણ આજકાલ પોતાની છેલ્લીઓને કેળવણી આપવામાં, તેમને કોઇ તોફરી-ધંધાને યોગ્ય બનાવવા તરફ વધુ ધ્યાન આપે છે અને તેમના લગ્નના પ્રશ્નને એટલું મહત્વ આપતાં નથી. ગૃહસંસાર અને બાળકોના બહેરોતો ભાર માથે પડવાથી સ્ત્રીઓની બહુખરી શક્તિ તેમાં ખરચાઈ જાય છે અને

તેથી અનેક સ્ત્રીઓ અપરિણીત રહેવાનું સગવડબધું લેજે છે.

શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે એક રચને પશ્ચિમની અવિવાહિત સ્ત્રીઓના જીવનની નિરર્થકતાનું અત્યંત ભાવપૂર્ણ ચિત્ર આલેખ્યું છે. તેઓ જીવ્યાં છે કે “ખાલુ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પણ મને એમ લાગે છે કે યુરોપીયન સભ્યતાની જેટલી વિશેષ પ્રગતિ થઈ છે તેટલાજ વિશેષ પ્રમાણમાં સ્ત્રીની સ્ત્રીઓનાં જીવન દુઃખી બની ગયાં છે. યુરોપનો પુરૂષ કુટુંબનો બોજ વેંદન કરવાનું બીલકુલ પસંદ કરતો નથી. ત્યાં સુંદર યુવતીઓને પતિ મેળવવામા લાખા સમય સુધી રાહ લેવી પડે છે અને પત્નીને પ્રેમની બીમારીના કારણે દુઃખી રહેવું પડે છે. એક હિંદુ ગૃહમાં સ્ત્રી ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિએ જેટલી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેટલી યુરોપિયન ધર્મા મળતી અસંભવિત છે. ઇંગ્લેન્ડમાં અવિવાહિતા હોય તે ભારે કમનસીબીનો વિષય છે. આવી સ્ત્રીઓનું હૃદય આનંદગ્રસ્ત બની જાય છે અને તેઓ કૃતરાનાં બચ્ચાંઓને પાળીને અથવા સમાજસેવાનાં કાર્યોમા દાન આપી તેમજ સહાય આપીને પોતાનું દીક્ર બાળકાંવ છે. જેવી રીતે કાઈ તાગ્મ જન્મેલા બાળકની માતાના સ્તનોમાથી કૃત્રિમ રીતે પંપ દ્વારા દૂધ કાઢવામાં આવે છે કે જેથી તેના આરોગ્યને તુકસાન ન પહોંચે, તેવી જ રીતે યુરોપીયન અવિવાહિત સ્ત્રીઓના હૃદયમાંથી બનાવટી રીતે પંપ કરી કામગીરાના ભાવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેથી તેના આત્માને વારંવાર સતોષ મળી શકતો નથી. આ પ્રકારે યુરોપની સભ્યતા પરોક્ષ રીતે સામાજિક જીવનને શુષ્ક અને રેસહીન બનાવી રહી છે. યુરોપમાં દિવસે દિવસે ધરોની સંખ્યા કમી થતી જાય છે અને હેરિલેન્ડની સંખ્યા વધતી જાય છે. પુરૂષ પોતાના કૃતરા, બંદુક, તમાકુ પીવાની પાઇપ અને જીગર ખેલવાની ક્લબોને પકડીને મોજ કરે છે, ન્યારે સ્ત્રીઓનું જીવન ધીમે ધીમે વિનાશના પથે ધસારાઈ જાય છે.”

પરિણામે

આ પ્રકારે વર્તમાન સ્ત્રીજીવનની અને સ્ત્રી-વ્યવસ્થા પશ્ચિમના જંગમમાં એક વિચિત્ર પરિસ્થિતિ જન્મી કરી છે. તેના પરિણામે ત્યાંની જૂની સભ્યતા છિન્નભિન્ન થઈ રહી છે અને એક નવી સભ્યતાનો હૃદય ચોરેલાઈ ચૂક્યો છે. ખાસ કરીને લગ્ન-પ્રમા તેમજ પરિણીત જીવનનું તો આખું સ્વરૂપન પલટાઈ ગયું છે. જો કે અત્યારેપણ ત્યાં લગ્નો માટે લાગે દેવળોમાં થાય છે પરંતુ લગ્નની ધાર્મિકતા તો ક્યારનીય નહીં થઈ ચૂકી છે. તેથી એવા દાખલાઓ પણ મળી આવે છે કે જેમાં યુવક-યુવતીઓએ ટેલીફોન દ્વારા કે વિમાનમાં બેઠાં લગ્ન કરેલાં હોય છે. હવે લગ્નનું સામાજિક મહત્ત્વ પણ નષ્ટ થઈ ગયું છે અને તે દેવળ એક બ્યક્તિગત વિષય બનતો જાય છે. અમેરિકામાં આજકાલ “કાન્સેનીયનેટ મેરેજ” ની પ્રથા જોરોરથી અમલમાં આવી છે, જે અનુસાર પતિ અને પત્નીની વચ્ચે એવા પ્રકારની સમજૂતી થાય છે કે “જ્યાંસુધી તેમને કાંઈ ફરજદ ન થાય ત્યાંસુધી જેમાંથી કોઈ પણ બ્યક્તિની ઈચ્છા થતાં તે કાયદાનો આશ્રય લીધા વિના બીજાથી સંબંધ તોડી છુટી થઈ શકે. એક લેખકે સાચું જ કહ્યું છે કે “પશ્ચિમમાં અત્યારે લગ્ન સંબંધી એક મહાન કસોટી થઈ રહી છે જેની સફળતા યા નિષ્ફળતાને જોઈને અન્ય પ્રગ્નઓ પણ પોતાના પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવા તત્પર બનશે.”

અત્યારસુધી તો આ કસોટીનું જે પરિણામ જોવામાં આવ્યું છે તે આશાજનક કહી શકાય નહિ. લગ્ન સંબંધી બાબતોમાં સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અપાવી જોઈએ તે ચર્ચાઈ છે, પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે લગ્નને એક ખેલવાની વસ્તુ માંડે બનાવી દેવાય અગર તો એવું આશ્ચર્ય કરવું કે જેથી તેને ગુપ્ત રાખવાની જરૂર પડે. પરંતુ યુરોપ તથા અમેરિકામાં આજકાલ આવુંજ નહીં પડી રહ્યું છે થોડાં વર્ષો પહેલાં “શ્રીક્રીક્લ કન્સર્વ” નામના વિખ્યાત અમેરિકન પત્રમાં એક લેખકે

લખ્યું હતું કે: “દેશભરમાં ગુપ્ત રીતે બહુલમ
(એક પુરુષ સાથે અનેક સ્ત્રીઓનો સંબંધ હોવો
તે) ની પ્રથા અમલમાં આવી રહી છે.” પુરુષ
અને સ્ત્રીઓ વારંવાર લગ્ન કરે છે અને છુટાછેડા
લે છે. છુટાછેડાની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી
જાય છે. જે રીટમાં છુટાછેડા સંબંધીનો કાનુન
વધારે કડક છે ત્યાં પતિ અને પત્ની ખાનગી રીતે
આપસઆપસમાં સમલુતી કરી લે છે અને જૂડી
સારીઓ રલુ કરી કોર્ટમાંથી છુટાછેડાની મંજૂરી
મેળવે છે અથવા તો તેને માટે કોઈ બીજા રીટમાં
અગર બીજા દેશમાં આશ્રય લેવા છે. પરંતુ સૌથી
વધુ સંખ્યા તો એવા લોકોની છે જે લગ્નનાં
બંધનો અને તેવું નિયમન કરવાવાળા કાયદા તરફ
જરાપણ ધ્યાન આપતાં નથી. તેઓ પોતાની
ધૃષ્ટાનુસાર પોતાને ગ્રહણ કરેલાં માર્ગો
આશ્રય લેવા છે, અને મનસ્વીપણે પોતાને
ક્ષણે કરતાં રહે છે. તેમના મનમાં હમેશાં
એજ ભાવના રહે છે કે ન્યામુધી અમારાં કાર્યો
બીજાની ગાળમાં ન આવે ત્યાંમુધી અમે જે કંઈ
કરીએ છીએ તે તદ્દન યોગ્ય જ છે.”

આ લેખમાં જેટલા અભિપ્રાયો રલુ કરવામાં
આયા છે તે બધા પ્રસિદ્ધ યુરોપીયન વિદ્વાનોના
છે. તેમાં પાશ્ચાત્ય સ્ત્રી-કેળવણીની વિરૂદ્ધમાં જેટલી
અભીક્ષા કરવામાં આવી છે તે બધી પણ તેમના જ
તરફથી થયેલી છે. તેમાંથી આપણે ઘણાં બોધપાઠ
લઈ શકીએ છીએ અને તે અમલમાં મૂકી લાવી
આપણે તેમાંથી આપણું રક્ષણ કરી શકીએ છીએ.
આ જગતમાં કોઈ પણ ન્યાયી અને મુદ્ધારાઓ
ચોક્કતી વ્યક્તિ એમ તો કદાપિ નહિ કહી શકે કે
સ્ત્રીઓને ઉત્તમમાં ઉત્તમ શિક્ષણ ન આપવું
અગર તો તેમને તેમના વાળખી હક્કોથી
વંચિત રાખવી. ઉપરુક્ત યુરોપીયન વિદ્વાનો-
નો પણ એવો આશય કદાપિ છે જ નહિ,
તેમણે જે કંઈ લખ્યું છે તેની પાછળ સમાજનું
હિત સાધવાની ભાવનાજ કારણભૂત છે. સ્ત્રીઓ
પણ સમાજનું અડધું અંગ છે અને તેમના હક્કો
તેમને નહિ આપવાની કે તેમની પ્રગતિમાં અંતરાયો

નાંખવાની વાત કોઈ પણ સમાજહિતંથી કદાપિ
વિચારી શકે જ નહિ. તો પછી ઉપર જણાવેલા
વિદ્વાનોનો તેમના ક્યતો પાછળનો ખરો ઉદ્દેશ શું
છે? તેમનો અને અમારો પણ ફક્ત એટલોજ આશય
છે કે વર્તમાન સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિની ખામીઓ
દર્શાવવી અને તેના પરિણામે સ્ત્રીઓને જે
શારીરિક તથા માનસિક હાનિ વેઠવી પડે છે
તેવું વિવેચન કરીને રાષ્ટ્રનાપૂર્વક જનતા સમક્ષ
તે રલુ કરવી. એકરીતે તો આધુનિક કેળવણીની
પદ્ધતિ છોડાઓ માટે પણ નુકસાનકારક છે
અને તેની ઉલ્થે સંબંધે વધુ ત્રણાઈ ચૂક્યું છે;
પરંતુ છોડીઓ માટે નો તે પદ્ધતિ તદ્દન જ
બીનઉપયોગી છે.

આ વિદ્વાનોએ હાલની કેળવણી અંગે સ્ત્રીઓના
આરોગ્યને થતી હાનિ સંબંધે જે વિધાનો કર્યા છે
તે ખાસ ધ્યાન માંગી લે છે. તેના સાચાપણમાં
આપણે કોઈ પ્રકારનો અવિશ્વાસ લાવી શકતા નથી.
કોઈ પણ કાર્યજની વિદ્યાર્થીનીઓના એકત્રિત
ચળેલા મંડળ તરફ દૃષ્ટિ દેવાયો અને ઉપરનાં
ક્યતોની સત્યતાની પ્રતીતિ એક ક્ષણમાં તમને
ચર્ચ જશે. ફેરનનો હકારો અને બહારની ટાપડીપ
સિવાય મુંદર આરોગ્યનાં લક્ષણો-બળવાન દેહવૃદ્ધિ
કે શુભાખી સુરખીવાળું મુખ-સોમાંથી પાંચમાં પણ
નહિ જણાય. વળી આ વિદ્યાર્થીનીઓ પણ કોઈ
નિર્ધન માથાપોની પુત્રીઓ નથી હોતી, સારાં
દ્રવ્યપાત્ર અને ખાનદાન કુટુંબોની હોય છે અને
તેમનાં ઘરોમાં ખાવા-પીવાની કે પહેરવાં ઓડવાની
કંઈ કમીના હોતી નથી. તેઓ ધણું કરીને મોટરો
કે ઘોડાગાડીઓમાં ફરનારી હોય છે. તોપણ તેમના
શરીરમાં તેવું કુદરતી સૌન્દર્ય અને અગવિદાસ
નથી જણાતાં, જેવાં સાધારણ સ્થિતિની અનેક
આર્ય સુવતીઓમાં જોવા મળે છે.

આવી સ્થિતિમાં મારે આનાકાની સાથે ઉપ-
રુક્ત વિદ્વાનોનો એ નિર્ણય સ્વીકારવો જ પડે છે
કે કેળવણીની વર્તમાન પદ્ધતિ સ્ત્રીઓના આરોગ્યને

મોટું, ખાસ કરીને વંધુ દાનિકારક છે. ને આપણે ‘શ્રીઓતુ’ અને તેમની સાથે સમસ્ત સમાજનું શ્રેય હવે હતા હોય એ તો આપણે આ શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરવું જ પડશે એ સંભવિત છે કે તેના પરિણામે શ્રીઓતુ પુસ્તકોનું શિક્ષણ કાઢક શ્રીઓ મળી શકશે, પરંતુ આપણે એ બાબત બરાબર સમજ લેવી જોઈએ કે પુસ્તકના કેળવણીની એટલી બધી કીમત નથી. કાર્યસાધક કેળવણીનો આધાર ખાસ કરીને અનુભવ, તથા વ્યાવહારિક શિક્ષણ પરજ છે. આની કેળવણી શ્રીઓ કોલેજોમાં ન જવા છતાં પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૨ ૧૩ ૧૪

દાંતનું રક્ષણ

એક પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર કહે છે કે ‘ઘણા ખરા દાંતખાઓમાં માણસ પોતાના દાંતોએ કરીને જ પોતાની ધોર બોલી ગઈ હોય છે.’

ને તમે કોઈ પણ મિત્ર, ઓળખીતા કે સગા-બંધીનું મોં જોવાથી એના દાંતોને ધ્યાનથી તપાસો તો તમને સ્પષ્ટ રીતે માલૂમ પડશે કે-તે નથી હોતા દાંતમની કળા જેવા સાદું કે નથી હોતા મોતીના દાણા જેવા પાણીદાર, એ દાંતોમાં અસ્થિનાઓ અને વરસોના મેવની જમાવટ થયે સડો પડે, ચર્મ ચૂકચો હોય છે. એવું એ પેદાં સુધી ફેલાઈ પહોંચી જાય છે અને તેથી કરી પેદાં લાવ તેમજ સંજોગો દેખાય છે; કોઈ ચીજ ખતાજ અથવા દાંતનું કે અશ કરતાં જ તેમજ લોહી અને રસી નીકળવા લાગે છે. આ લોહી અથવા તો રસીમાં એક પ્રકારનું ધરોની સંખ્યા છે આ એર પેટમાં જતાં હોળગોને સંખ્યા વધતી જાય છે. જેમ જતા સંજોગ, આંખોની નીંતા કારણરૂપ બને છે. બહુકે, તમારું પીવાની પીણીમાં એકદું ચવાથી ક્યોનો પકડીને મોજ કરે, હોળગો દૂષિત કરે છે જીવન ધીમે ધીમે વિનાશના પથે જાય છે.

દાંતનું રક્ષણ કરવાને માટે નીચે લખ્યા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.—

૧. દરરોજ સવારે અને સાંજે દાંતનું અને અશથી દાંતોને સાફ કરવા જોઈએ; અને કોઈ પણ ખાદ્ય પછી ચોક્કસ પાણીથી, સારી રીતે કામળા કરવા જોઈએ.

૨. દરરોજ બન્ને વખતે પેદાંઓ ઉપર, નીચે, અન્દર અને બહાર એક કામળા લૂગડાથી લૂકાં જોઈએ; જોરાકનો અશ એમાં ગઈ જવાને લીધે બાંઓ આવવાનો ભય રહે છે.

૩. દાંતોને યોગ્ય કસત આપવાની દૃષ્ટિએ જોરાકમાં કોઈ પદાર્થો વાપરવાની જરૂર ખામ છે. સારી રીતે આવવું જેમ દાંતોને લાભ કરનાર છે, તેવી રીતે હોળગોને માટે પણ ખૂબ ઉપયોગી છે.

૪. દાંતોને સખ્ત લોખંડ વગેરેની દાંત-ખોત-ણીથી ખોતરવા ન જોઈએ આમ કરવાથી દાંતો અને પેદાંઓમાં જખમ થાય છે, અને એજ પાછળથી અસાધ્ય દાંતનો રોગોનું કારણ બને છે. એજ રીતે સખ્ત અશ અને જલદ પાઉર કરવાથી દાંત ઉપરનો ચીકટ પદાર્થ છોડાઈ જાય છે અને તેમાં જોરાકનો અશ સરલતાથી ચોટી જાય છે.

૫. હોળગી અને મોનો પરસ્પર માફ સંમધ છે, એકના બગડવાથી બીજા પડે ખરાબ થાય છે. એવું જોવામાં આવે છે કે જ્યારે પણ કબજિયાત અને અપચાની ફરિયાદને લીધે જીભ ઉપર છારી વળી ગઈ હોય છે, ત્યારે તપાસ કરતાં દાંત અને પેદાંમાંથી પણ બહોળા આવતી મલમ પડી હોય છે, આ માટે જ દાંતને ખાતર હોળગોને સાફ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

૬. રોગને શરૂની જેમ શરૂથી જ ડાંબી દેવી જોઈએ નરેક પુરૂષ, સ્ત્રી અને બાળક સમયે સમયે દાંતના યોગ્ય ડોક્ટરો પાસે જઈને દાંત-રોગોનો યોગ્ય ઉપચાર કરાવવો જોઈએ. સલાહ છે કે આખી જીભ બેદરકારીથી રોગ અસાધ્ય થઈ જાય.

પરણવું એટલે....

[લેખક : શ્રી. નમદરામ જી. ત્રિવેદી]

*

‘પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં’ એમ કોઈ ન્હાનાલાલભક્ત કહેશે; પણ એ તો આદર્શની વાત યદ્ય. ઉધારી આંખે સંસારમાં એથી કાંઈ વિપરીત જ દેખાય છે.

લવંગિકાનું લગ્ન તેની આઠ વર્ષની વયે કરવામાં આવ્યું હતું. પંદર વર્ષની વયે તેણે શ્રી. ન્હાનાલાલનું ઉપરલખ્યું વાક્ય વાંચ્યું હતું, અને નિર્ણય કર્યો હતો કે પોતાનું લગ્ન તે લગ્ન જ ન હતું. સાસરિયાં આવું માનતાં નથી. તેમને તો એ પહેાંચી શકે તેમ છે, પણ કાપડો પણ આ લગ્નને ખરે માને છે તેનું શું ?

હીરાલાલ બાર વર્ષે પરણેલો. સોળમે વર્ષે છઠ્ઠા ધોરણમાં એક પુત્રીનો પિતા યયો અને સત્તરમે વર્ષે મેટ્રિકમાં પાસ થયો ત્યારે તેને ઘેર લક્ષ્મીજી પધાર્યા. જાતે ધણી બુદ્ધિશાળી, પણ ધરતો ગરીબ એટલે આગળ અભ્યાસ કરી ન શક્યો. બારીસ વર્ષથી દાદરકુલમાં શિક્ષક છે, બત્રીસ રૂપિયા પગાર મળે છે. આઠ બાળકો છે. ‘હવે તો સંતાનનિરોધની કાંઈક અસરકારક દવા બતાવો. આ તો ફળદ્રુપ કહેવાય. છાપામાં વાંચી દવાઓ મંગાવી બે વખત પાંચ પાંચ રૂપિયા ખરચ્યા; પણ કાંઈ જ ન વળ્યું’ ! આ તેના થોડા સમય પરના ઉદ્ગારો ખરે જ વ્યંગજનક છે.

ચંદ્રાવતી મેટ્રિકમાં પહેલે જ વર્ષે પાસ થઈ, અને તે પણ સારા નંબરે, છતાં તે કોલેજમાં કેમ દાખલ ન થઈ એ વિશે ધણીને નવાઈ લાગી. તેના પિતા પ્રખ્યાત શકટર હતા, એટલે આર્થિક કુશલતા

ન હતી. ત્યારે કારણ શું હતું ? તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે તેનું કારણ સામાજિક હતું. ક્યું ? તેની સગાઈ ત્રણ વર્ષ પર કરી હતી, તે વખતે તે પાંચમા ધોરણમાં હતી અને તેના બાપી પતિ મેટ્રિકના વર્ગમાં. પછી ચંદ્રા તો મેટ્રિક પાસ થઈ ગઈ, પણ તેના પતિરાજ ત્રીજી વખત પણ નાપાસ થયા. એટલે ચંદ્રાથી શી રીતે કોલેજમાં જઈ શકાય ?

તમે કહેશો કે ચંદ્રા આગળ બણે તો શું વાંધો ! તેના જવાબ સૂર્યાના કિસ્સામાંથી નડશે. સૂર્યા બાણવામાં એકો હતો. તેનો પતિ (રાહુવ કહીશું !) ઠાડનો સરદાર ગણાય તેવો. તે તો મેટ્રિકના વર્ગમાં આવી અટક્યો. સાત પ્રયત્નો તો રેખર્ટ બુક્સની વાત સંભારીને કર્યા; પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. દરમ્યાન સૂર્યા બી. એ. થઈ ગઈ. ‘હવે એવી બણેલી બરી આપણને ન પોસાય’ કહી રાહુવગજ તો ફરીથી ઘોડે ચડ્યા અને કોઈ અભણ ‘ગૈર’ પરણી લાવ્યા. સૂર્યાની નાતમાં છૂટા છેડાનો રિવાજ નથી, એટલે છતાં પતિએ વિધવાના વર્ગમાં ભળી છે.

રંજનલાલની દાદરકૂલ અને કોલેજની કારકીર્દી ધણી જવલંત હતી. દરેક પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગમાં જામે નંબરે તે પાસ થતો. વકતૃત્વક્તા અને લેખોથી પણ તેણે અધ્યાપકો અને સહાધ્યાયીઓને આંછ દીધા હતા. એમ. એ. નું પશ્ચિમ ખંડાર પડ્યું, તેમાં રંજન પ્રથમ વર્ગમાં પહેલો નંબર આવ્યો. તેની જ કોલેજના પ્રિન્સિપાલે બોલાવી તેને ‘લેક્ચરર’ની નોકરી આપી. એક મહિનામાં તો

તેના શિક્ષણ અને સ્વભાવથી તે સૌથી વધારે વિદ્યાર્થીપ્રિય અધ્યાપક બન્યો, પણ જ્યારે તે સાહિત્યની સીડી પર ચઢતો દેખાતો હતો ત્યારે જ તેણે જેર પીને આપઘાત કર્યો. પાછળ ચિટ્ટી મૂકતો ગયો હતો કે “બંધી પરીક્ષા પહેલા વર્ષમાં પસાર કરી, મુદતબંધનમાં નાપાસ. મીંડુ સાઈ. જે વિપત્તી પાસે સોમન અમૃત લાગે છે તે વિશે વિસ્તારથી તો કેમ જ લખી શકું? માત્ર દલપતરામની એ લીટીઓ લખીશ:

‘પડિત શાસ્ત્ર ભણેલ પુરાણી મોટી સલામાં મનાય,
‘માન તણ મૂરખીના મોહાના તે જ દુકાર ખાય.’

રંજનલાલ નાનપણમાં પરણેલ, પણ પત્નીની સાથે કદી રહેલ નહિ. અભ્યાસમાં એટલું બધું ધ્યાન કે છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી જ ‘સંસારની પરીક્ષા તરફ જોવાનું નક્કી કરેલું. ફરમાન છવી ઉઠે’ જીવતી તો ઊકરડાની માફક વધવા લાગી. છાણ લેવા જાય, કાલાં ફાંસે, પાણી ભરે, એવી એવી પ્રજ્વલિ તે પીપરમાં રહી કર્યા કરતી. ગોથોમાં ફૂટતાં અને ગાળો દેનાં શીખી હતી. તેના ઉપયોગ રંજનલાલ ઉપર છૂટથી થતો, એટલે ‘મરિતર ગળે આપ્યા’ એમ પાડાશીઓના શબ્દોમાં કહી શકાય.

રંજન મૂર્ખો, વેદિયો ઠોર, લપ્પા પણ ગપ્પા નહિ તે આલું નામ, એમ કોણે કહેશે. તેણે રાહ જોવી હતી. ધીરજનાં ફળ મીઠાં. ઉતાવળે આંખા પડે નહિ. આવી ઝાઝી ઝાઝી વલો કરતારને મટ શિવલાલનો કિસ્મો તૈયાર છે. શિવલાલ તેની જૂંડી બારજની ઉંડી પીડા અંતરમાં ને અંતરમાં વેડી તમાચો મારી ગાલ રાતા રાખી સમાજમાં ફેર્યો. છેવટે સમ-જીવનના દલાવા (I) ત્રીસ વર્ષ લીધા પછી તે નાખી ગયો. અત્યારે ક્યાં છે તેનો પત્તો નથી. તેના છેવટના શબ્દો પડયું પાનું સુધારવાના હિસાબતીઓએ જાણવા જવા છે. તેણે લખ્યું હતું: ‘છટે ના તે નિભાવી લે, પડયું પાનું સુધારો, ચાહો અને સહો, વગેરે સૂત્રોએ મારા જીવનને બરબાદ કર્યું છે. જીવાનોને મારી સલાહ છે કે નીભાવવું પડે, છટે નહિ, તેને તોડી નાખો. સહન

કરવું પડતું હોય ત્યાં ચાહો નહિ. એ મિથ્યા પ્રમાણ છે; ઝાંઝવાનાં જળ છે. પ્રેમમાં હસન કરવાનું હોય, સહન કરવાનું નહિ!’

‘પેડો વીરેન્દ્ર, મોટા સુધારાવાળો ચળે ફરે છે, પણ બૈરીને તો કાઢી મૂકી છે.’ આવી વાત ધણાને મોઝે સાંભળી હતી. આવો વિદ્વાન માણસ, જૂલ તો ન કરે. પત્ની પણ કેળવણેલી, શાન્ત, કુશળ, મુંદર, વિવેકો, પૈસાદારની પુત્રી. એટલે સારે કરીયાવર અને પૈસા પણ લાવેલી. આવી જીવેતે જોડ ગણાય જતાં તેમની વચ્ચે અણબનાવ કેમ? બંને જુદાં જુદાં કારણો આપે છે, વીરેન્દ્ર કહે છે—“અદેખાઈ શબ્દ સાંભળ્યો છે, એવેજો વાંચ્યું છે, પણ આ બૈરીની અદેખાઈથી તો તેના, એ તો મને એના વાળની શેરની પછવાડે બાંધી રાખવા માગે છે. ‘આજે મોડા કેમ આપ્યા? આજે બહેતા કેમ બહાર આપ્યા? આજે ઉઘાસ કેમ છો? આજ હસતા કેમ દેખાવ છો? આજ એણું કેમ ખાધું? ક્યાં જમી આપ્યા?’ આ તે બૈરી છે કે વૈરી? મારા કાગળો ફાડીને વાંચી લે, ખીણ તપાસે, મોપડીઓ નીંજે, બાધરાય તોખા. માંડ છૂટ્યો.” હવે તેની પત્ની (જેને વીરમતી કહીશું) શું કહે છે તે જુઓ. એ તે કાંઈ માણસ છે! સવારમાં છાપું; પછી મોપડી; જમ્યા કે એડિંગે સાંજે કલ્પ; રાત્રે લખવાનું; રજામાં મિત્રોને ત્યાં; વેકેશનમાં હવા ખાવા ચાટવા શેડની સાથે, એટલે જમ્યાડીને લઈ જવી ન પડે. મારે તો હલ શું ને ગયું શું? હવે ખઈ શું છે તે જોઈએ. વીરમતી ફિરિયાદ કરે છે કે મારી સાથે બોલતા ન હતા, હસીને વાત કરતા ન હતા. કારણ, એ તો છે રસિયણુ. પણ વીરેન્દ્ર તો છે શુદ્ધિપ્રધાન માનસવાળો. તે તો પોતાની પૂનમાં મસ્ત છે. લગ્ન કર્યું એજ તેના જીવનની મોટામાં મોટી જૂલ હતી. એ તો પરણીને જવાબદારી ઉઠાવવાની હોય છે એવું સમજતો જ ન હતો. પણ વીરમતીએ તેની જેદરૂંડીને જુદો જ અર્થ કર્યો. તેણે તો એમજ માની લીધું

● આ લેખમાં આવતાં બધાં નામો કાલ્પનિક એટલે ઠાકજી ‘બંધ-બેસતી ટાપી પહેરી રેલી નહિ.’

કે બીજી કાંઈ સ્ત્રી તરફ તેનું લક્ષ્ય છે. એટલે એ કાલ્પનિક સ્ત્રીની શોધ પાછળ તે ગાંડી યજ્ઞને લાગી. તેથી સ્ત્રી તો ન જ પડ્યા, પણ વીરેન્દ્ર નાસી છૂટ્યો. 'હું તમારા કાંઈ જ દોષ જોતો નથી, તમે સારું ક્યું' એક મિત્ર જે વીરેન્દ્રને ઓળખતો હતો તેણે કહ્યું, 'અરે સારું તો પછી ક્યું છે કે અનેક બીજી મળતી હતી, પણ ફરીથી પરણ્યો જ નહિ,' વીરેન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

વીરેન્દ્રથી કાંઈક જૂદી જાતનું દૃષ્ટાંત ધનપાળ એક પૂરું પાડે છે. ધનપાળ રસિક માણસ. સાધારણ બહોલ પણ ધણો પૈસાદાર એટલે લતા જેવી મૈત્ર્યુ-એટ પત્ની તેને સાંપડી. સરસ્વતીમાં કેટલાંક વર્ષ આ દંપતીનું જીવન અતિ સુખમાં ગયું. પણ પછી ધનપાળ એકધારા જીવનથી કંટાળ્યો. લતા તરફ તે એકદમ બનવા લાગ્યો, અને લતા પણ પોતાનાં છ સંતાનોના પિતા તરફ શંકાની દૃષ્ટિથી જોવા લાગી. શેઠના કાળજી કૂટવા લાગ્યા. ક્યારેક અને કેમલનાં ખાનાંઓ વીખાવા લાગ્યાં. તેની દરેક કિંમતોની બારીક તપાસ થવા લાગી. આથી ધનપાળ તો ગિચારો હોવાનું થઈ ગયો. 'યોડા વખત એકસો માથેરાન જઈ આવું' કહી તે મહિના માસ માટે નીકળી પડ્યો. ત્યાં તેને એક શ્રીમંત વિધવાની ઓળખાણ થઈ. તે બાઈ માથેરાનમાં જ લગ્નગમ બંધા વખત રહેતી. પગીએક વર્ષની કેળવણેલી અને સુધારક વિચારની મુલતી હતી.

ઓળખાણ વધતાં છેવટે બન્ને સુખ રીતે લગ્ન-પ્રથિથી જોડાયાં. પછીથી શેઠ દર અડવાડિયે બે દિવસ માથેરાન જવાનો શોખ કેળવ્યો. ઉનાળામાં તો બે ત્રણ મહિના ત્યાં ગાળી નાખતા, અને લતાને કહેતા- 'તું તો બાળકોને લઈને સ્વર્ગ' રીતે જુદા જુદા રથને ઉનાળામાં જવાનું' રાખ. એક વર્ષ ઉતાવળે, તો બીજે વર્ષે કાશ્મીર, તો ત્રીજે મસૂરી. એ તો મારા જેવો જોને એજ રથનું સદી ગયું તે માથેરાન જેવા બૂબડી રથને લઈ વારંવાર જોડે રહે. મને તો ત્યાંની જ હવા માફક આવે છે. તમે તો મને ત્યાં જવ ને મગ કરો!' અને

લતાને હવે કાંઈ જ કહેવા જેવું લાગતું નહિ. કારણ શેઠની તખ્તિયત, હવે સારી રહેતી, અને મિંગળ તો એથીયે સારો. પહેલાં તો હમેશાં ઉદાસ રહેતા, વાતવાતમાં સીડાઈ જાય અને હવે તો ગળે હસતા ને હસતા. 'હવે એમને મારા ઉપર હેન છે,' લતા માનતી. 'એ તો માથેરાનના પ્રતાપ,' એક જવાબ દેતા. 'ત્યાંની હવાથી મારી તખ્તિયત સુધરી ગઈ. માંદા માણસોના સ્વભાવ ઓડિયો થઈ જાય છે !'

અપૂર્ણ પોપણ અને ગુન્દાખોરી

થોડા સમય પર બ્લેકપુલ ખાતે રહેતી કોન્સ્ટેન્સ સમસા લાપણ આપનાં ડા. ઇલીઝાબેથ એસ. એસરે જણાવ્યું હતું કે અપૂર્ણ પોપણ અને ગુન્દાખોરી એ બે વચ્ચે વિશિષ્ટ સંબંધ છે: "ગુન્દાખોરીથી માંડી સોનેરી ટાળા મુધાની સર્વ ગુન્દાખોરી અપૂર્ણ પોપણ સાથે સંબંધ ધરાવે છે." તેણીએ જણાવ્યું હતું કે આ જગાનાની સ્ત્રીઓનો એક ઉપયોગી પ્રશ્ન ખોરાક વિષેનો છે. કાંઈ પણ સ્ત્રી બચકારમાં ગયલા કાંઈ ધંધામાં ગમે તેટલી આગળ વધેલી હોય પણ તે ખોરાકના ગુણધર્મો અને રાંધણકાથી અગત્ય હોય તો પોતાને સુશિક્ષિત કહેવરાવી શકે નહીં. "ખોરાકના શાસ્ત્ર વિષે આપણે આટલું જાણું નહીંએ છીએ તેનું કારણ એ છે કે સ્ત્રીઓ પોતાના અજ્ઞાનમાં સતેજ માની ગઈ છે! જીવંતની અર્ધોર્ધા વસ્તી પીટામીન અને બીજાં પોષક તત્ત્વોના અભાવથી પીડાઈ રહી છે."

જ્યારે જીવનના કોડ કરમાય છે...

[નવયુગની સામાજિક નવલિકા]

*

[લેખક- નિરૂ દેસાઈ]

*

જી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કર્યાના દિવસે જે આનંદ હતો, તેમાંની એક રેખા પણ ખીન્ને દિવસે સુધાને જણાઈ નહિ, બેઠકું માનસિક મુંઝવણે તેને વધુ વ્યથા અને વિદ્યુત્તણ બનાવી દીધી હતી. ભાવિ જીવનના શતમુખી કોષાઓ તેના મગજને વિંટળાઈ વળ્યા હતા. વિદ્યાર્થી-જીવનમાં જે વસ્તુ કોઈકે જણાવે આપીને મુઝવતી, તે હવે દરેક પગે સતાવવા, રીખાવવા લાગી.

પરીક્ષા પસાર કરવા માટે તેના ઉપર અનેક જાણનાં અભિનંદન આવ્યાં હતા. તેની ન્યાતમાં આટલી ઊંચી કેળવણી લેનાર એ પહેલીજ છોકરી હતી. એ આપવાની પહેલ કરવા માટે તેના પિતા નવનીતરાયને ઘણું સાંભળવું પડેલું, પરંતુ મક્કમ રહીને તેમણે સુધાને ભણાવી. ન્યાતમાં ખીજી છોકરીઓ બહુ બહુ તો વણચાર ચોપડી ભણી કોઈકનાં ઘર માંડતી, ત્યારે સુધાનું શિક્ષણ, કશી પણ અટકાયત વગર ચાલુ રહ્યું. લગ્નના પાશમાંથી નવનીતરાયે તેને મુક્ત રાખી જીવનવિકાસ માટે સર્વ અનુકૂળતાઓ કરી આપી.

સુધાની મા ચંપા નવનીતરાયને ધણીવાર કહેતી- “તમે આ છોકરીને ભણાવો છો ખરા, પરંતુ પાઠ્યજ્ઞતા વિચાર ક્યો છે ખરા? એનાં લગ્ન કરવાનો વિચાર અત્યાર નથી કરતા, પરંતુ પાઠ્યજ્ઞતા હેતુન યવાના છો. પહેલાં લગ્ન કે

વેવિશાળ કરી નાખો અને પછી ભણાવવી હોય તો ભણાવો.”

નવનીતરાય જવાબ ન વાળતા. તેમને એ પ્રશ્ન અિનઅગત્યનો લાગતો હતો એટલા માટે નહિ, એ કૂટ પ્રશ્નો ઉકેલ આપોઆપ મળી જરો, એવી તેમની માન્યતા હતી. નવનીતરાયને અનુત્તર રહેતા નેઈ ચંપા છુલ્કો કરતી: “આમ તો છોકરી વંદી જ જવાની છે. પછી ન્યાતમાં જેઆખર કરાવશે.” નવનીતરાય આનો પણ ઉત્તર ન વાળતા.

પરંતુ જે પ્રશ્નો ઉકેલ આપોઆપ આવી જશે એમ એ માનતા હતા, તે તો હજુ અણુ ઉકેલો જ રહ્યો. સુધાએ પરીક્ષા પસાર કર્યો એમની મુંઝવણમાં વધારો થયો. તેમણે ખીજી દિવસે સુધાને બોલાવી.

“સુધા, તું જી.એ. પાસ થઈ; હવે શું કરવું છે?” તેમણે સુધાનું મન જોવા માંડ્યું.

“કાંઈ નક્કી નથી કયું, મોટાભાઈ! નિશાળમાં શિક્ષિકાની નોકરી લઈ લઈ અને તેની સાથે પી. એ. તું પણ કરીશ.”

નવનીતરાય જરાક ગંભીર થયા: “જો સુધા! એ બધું તો ઠીક, પરંતુ એમાં કાંઈ જીવન સમાપ્ત થાય છે? અત્યાર સુધી તું લગ્ન કર્યા વગર રહી એ મારા આગ્રહને કારણે; પરંતુ હવે તારે એ વિશે વધારે ઉડો વિચાર કરવો નેઈએ. આજે જીવન કાંઈ કુંવારા રહીને કદાવાનું નથી.

સુધા કર્યું ત્ર બોલી શકી; તેના મગજમાંથી આગામી જીવનનાં ચિત્રો એક પછી એક સરવા લાગ્યાં. નવનીતરાયે આગળ ચલાવ્યું: “આજ સુધી આ સંબંધમાં હું તને કર્યું નહોતો કહેતો; પરંતુ હવે તારું વિદ્યાર્થી-જીવન પૂરે થાય છે, એટલે તારે કશા નિર્ણય ઉપર આવી જવું જોઈએ.”

નવનીતરાયે જેવું વાક્ય પૂરે કર્યું કે તુરંતજ સુધા ત્યાંથી ચાલી ગઈ ને ઓરડીમાં જઈ પથારીમાં પડી. તેની આનંદવેલ ઉપર અત્યાર સુધી જલસિંચન કરવામાં આવ્યું હતું; હવે બ્યારે તેનાં ઉપર પુખ્ત પ્રગટ્યાં, ત્યારે તેની ખાંખડીઓ ચૂંટી લેવામાં આવતી હતી.

નવનીતરાયે જે પ્રશ્ન તેની સમક્ષ રજુ કર્યો હતો તે ચિત્રે તેણે વિચાર કર્યો હતો પરંતુ નિરાળા રીતે, તેના અભ્યાસક્રમમાં શા અને નાનાલાલ હતા. એ બન્નેએ લગ્નનો પ્રશ્ન જુદી જુદી દૃષ્ટિએ તપાસ્યો હતો—અને એ બન્નેના વિચારો ઉપરથી એણે પોતાનું ચિત્ત દોર્યું હતું. દંપતીજીવન વિશેનો સામાન્ય ખ્યાલ તેને મંજુર નહોતો. તેણે લગ્નજીવનના મૂળમાં હૃદયની વિશુદ્ધતા, અન્યોન્ય માટેનો અરપ જીવનપ્રેમ એકબીજાના વિકાસમાં અતરાયજૂત થયા વગર પ્રગતિના શિખરે એકબીજાને આધારજૂત થવાની તમન્ના, એણે કહ્યાં હતાં. આવું જીવન ઉપરથી લાંબી શકાય નહિ. એને માટે નિરંતર ખેવના અને ચિરંતન સાધના જોઈએ.

પરંતુ એવું જીવન એને માટે શક્ય હતું? બવહારમાં ઉતારી શકાય તેવું હતું? ન્યાતની અંદર એના જેટલું શિક્ષણ પામેલા છોકરાઓ પરણી ચૂક્યા હતા. જે છોકરાઓ બાકી હતા, એમાં સંસ્કારનું નામનિશાન નહોતું.

ને ન્યાતમાં શક્ય નહોતું તો એનાં બંધનો ક્યાંથી દૂર ખીજી ન્યાતમાં જવાનું શક્ય હતું? નવનીતરાય જીવાનો સાથેની તેની મિત્રીની આડે નહોતા આવ્યા. તેના પુરુષમિત્રોનું પ્રમંથણ પણ

સારું હતું; પરંતુ તેમાં એણે કંપેલ ચિત્રમાં પાત્ર વરીકે એસે એવું કાંઈ એને જણાયું નહોતું. રમણ તેના ઉપર લાવ દર્શાવતો હતો, પરંતુ તેને માટે એના હૃદયમાં લાગણીનો અવિલાસ થયો નહોતો.

એટલે તેણે એમ નક્કી કર્યું હતું કે જીવનનો વિકાસ અપ્રતિહત થવા દેવો. જીવનને એના નૈસર્ગિક રસ્તે જવા દેવું. એ પથે જતાં કાંઈક સાચી મળી બન્ય તો લઈ લેવો. એને એમ હતું કે આ નિર્ણયમાં કાંઈતે નહિ તો મોટાભાઈનો જરૂર સાથ મળશે. મોટાભાઈએ અત્યારસુધી તેના પંથને નિષ્કંટક અનાવવામાં ખૂબ મદદ કરી હતી.

મોટાભાઈ સાથેના વાર્તાલાપમાં તેના આ નિર્ણય ઉપર વજ્રપ્રહાર થયો. તેના મગજમાં તુરંતજ સંઘર્ષણ જાગ્યું. અત્યારસુધી જે સૃષ્ટિનું તે સર્જન કરતી હતી, તેને તોડવા તે તૈયાર નહોતી; એ સાથે મોટાભાઈને દબલવા પણ એ તૈયાર નહોતી. એને આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કઠિન લાગ્યો.

બીજે દિવસે ન્યાત તરફથી સુધાને માનપત્ર અપાયું. તેમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા બદલ સુધાને અભિનંદન અંપાયાં હતાં અને એ દિશામાં ન્યાતની અન્ય કન્યાઓ વળશે, એવી આશા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી. સુધાએ તેનાં ઘટિત ઉત્તર વાંચ્યાં. કન્યાઓને કેળવણી આપતાં પહેલાં તેમના સામાનિક પ્રશ્નો ન્યાત કેવી રીતે ઉકેલવાની છે, એ પૂછવાની તેને ખૂબ ઇચ્છા થઈ આવી. તેણે પરાણે એ ઇચ્છા દાખવી રાખી.

ન્યાતમાં પોતાને માટે વરની શોધ થતી હતી, એ વાત સુધાથી અજાણી રહી શકે તેમ નહોતું. નવનીતરાયની મુંઝવણ એાછી નહોતી. સુધાને નાતન સંસ્કારનાં અમી પાયા પછી તેને એ ગમે ત્યાં પરણ્યાની દેશ નહોતા ઇચ્છતા. તેમણે કાળજી-પૂર્વક ન્યાતમાં વરની શોધ કરવા માંડી. સુધાની દક્ષામાં આવી શકે તેવા ઉમરસાયક છોકરાઓ ક્યારેનાય પરણી ચૂક્યા હતા. બીજા કોઈ લાયક વર મળી શકે તેમ હતું નહિ. ચંપા પારવાર તેમને ટકારતી: “હું તમને ક્યાંનીય કંઈની હતી કે

નથી. મારા આ પગલાથી તમે શોકાતુર થશો; પરંતુ એ શોકમાં તમે વિદ્યાર્થી ન થઈ જતા.”

પત્ર પૂરે કરીને તે ઊડી ત્યારે ધડિયાળમાં ચાર વાગ્યા હતા. તેણે કાળછપૂર્વક કાગળને કપરમાં વીંટ્યો. ઘરમાં પાછલી રાતની નીંદરમાં સહુ ઘેરાયલાં હતાં. તેણે ઘરનો આગળો ધીમે રહીને ઉઘાડ્યો ને બંધ કર્યો. બારણાંએ વિદાયસૂચક ધીરે અવાજ કર્યો. સુધાની આંખમાંથી ચોડાંક આંસુ ઊંચરા ઉપર પડી ગયાં.

એ ઘરનો ઓટલો છોડી ઊભળકા અને ઉદ્વાસ વગર નીચે ગાતરી-નિવાસરથાને પાછી ફરતી વિદ્વદરશીના જેવી આકુળઆકુળ ને કરુણાપૂર્ણ.

સસલીનું દુઃખ

જેના અભાવે આઠ બેસ્વાદ અને એવા પદાર્થ કરતાં દુધની વધારે કિંમત ધણીને લાગતી નથી; જ્યારે ધણીએ એવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ છે જેઓ માત્ર દુધના અભ્યાસ સિવાય બીજું કંઈ કરતા નથી. આવા એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ હમણાં શોધ્યું છે કે દુધમાં ૧૦૮ વિવિધ તત્ત્વો રહેલાં છે. શોધજોગની મર્યાદા માત્ર ગાય કે બેંસના દુધ પૂરતી મર્યાદિત રહી નથી; પણ પૃથગ્જનો પેદા થયેલા જ એજાને એ બાબતની વિશેષ માહિતી હોય છે. દાખલા તરીકે સસલીના દુધમાં સૌથી વધારે ચરબી રહેલી છે અને તેથી બીજા નંબર કુનરીનું દુધ આવે છે.

સસલીના દુધમાં ઓના દુધ કરતાં ફસગણ અને ગાયના દુધ કરતાં પાંચગણ ‘ગ્રોટર્ષન’ રહેલું છે. સામાન્ય ગાયના દુધમાં ૮૭.૩ ટકા પાણી હોય છે જતાં તંદુરસ્તી ગાયોમાં ૭૫% એવાં સર્વ તત્ત્વો તેમાં રહેલાં છે અને સંતાપનરૂપ રહેનાર માણસે પોતાનું આ લાભ વાંચ્યા.

રમણ જીવનમાં પહેલીવાર ગાયના દુધના કાષ્ટાની લાંબા સમય સુધી કરવા

નારંગીની કિંમત

નારંગી એ શરીરને સ્વસ્થ રાખનાર એક અદ્ભુત ફળ છે અને શરીરની અશક્ત અવસ્થામાં પણ તે લેવા માટે રૂચિ ઉપજાવે છે. બાળકો તેમજ વૃદ્ધો તે લઈ શકે છે. તે જલદીથી પચી જાય છે અને પાચનક્રિયા પર સહેજ પણ ભોજનરૂપ થતી નથી. શરીરનાં જડ અનેલાં પરમાણુઓને તમે સાફ રાખવા માગતા હો, તમારું મગજ યાદી જતું રહે, અરુચિ જણાતી હોય તો સવારે નાસ્તાને બદલે તથા જ્યોરે ખાણાને બદલે ચાર ચાર નારંગીઓ લેવાનું જે અલ્લાહીયાં સુધી ચાલુ રાખો. દરરોજ ખુદલા મેદાનમાં કસરત કરો, વચ્ચે વચ્ચે શોડા અથવા લો, હવાઉજાશવાળા ઓરડામાં પૂરતી ઉષ્ણ લો અને જુઓ કે તમારી તબીયતમાં કેવો ફેરફાર થાય છે!

નારંગી એ ખોરાક અને પીણું બંને છે. તેમાં ‘બી’ તેમજ ‘સી’ વીટામીન છે. બાળકોને મદિ તે ગાયના દુધ જેટલું જ ગુણકર્તા છે. જેમના શરીરની પૂરી ખીલવણી થઈ ન હોય તેવાં બાળકોને ખોરાકની સાથે નારંગીનાં તરલો લેવાથી લાભ થાય છે. પાકી નારંગીમાં ઉદ્ભિજન ‘ખાંડ’ તત્ત્વ ૧૦ ટકા જેટલું છે અને તે જઠરમાં પ્રવેશ્યા પછી થોડા વખતમાં જ જીવનશક્તિના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે.

નારંગીનો રસ એ ‘પહેલાંથી પચી ગયેલો ખોરાક’ છે. તેને બીજા કોઈ સ્વાદપૂરકની જરૂર નથી અને સહેજ પણ અત્યંત ઊપજાતી વગર તે લાંબા સમય સુધી લઈ શકાય છે. એકાદ કામ કરનાર તથા કબજાયાતથી પીડાતા માણસો માટે તે ઉત્તમ પીણું છે. તે આંતરડાને સાફ કરે છે, તરસ છીપાવે છે અને માંસપેશીઓને સ્વચ્છ પાણી પૂરું પાડે છે. તેમાં ‘ગ્રોટર્ષન’ કે ‘આંત્રપ્રતીન’ નથી અને તેથી તે ગોટા પ્રમાણમાં લઈ શકાય છે અને તાવમાંથી ઉઠેલા દર્દીને માટે કિમતી ચર્મ પડે છે.

નારંગીના રસમાં રહેલ એસીડ અને સાદર જઠરરસમાં વધારો કરે છે, જીખ ઉઘાડે છે અને પાચનક્રિયાને મજબૂત બનાવે છે.

નારંગી અને તેની જાતનાં બીજાં ફળો રોટલી, કઠોળ અથવા એવા ‘સ્વાદ’વાળા ખોરાક સાથે લઈ શકાતાં નથી. [વેલ્ટેરીઅન ગેસેન્ટર]

प्रज्ञा

शिक्षण तथा राजकारण विरोधांश

પ્રજાબંધુ

શિક્ષણ તથા રાજકારણ

ત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક : ઇન્ડિયન બુકવેલ્થ કોર્પોરેશન, પ્રિ. વર્કસ, બાલિયા, અમદાવાદ.

૧૯૩૬ નો બીજો વિશેષાંક : રવિવાર તા. ૫ મી જુલાઈ

રાજકારણનું વહેણ

૧૯મી સદીનાં આખરનાં વર્ષો જ્યારે ઝડપથી વહી રહ્યાં હતાં ત્યારે દેખીતી રીતે સમૃદ્ધ દેખાતાં રાષ્ટ્રો માટે પણ જીવન-કષ્ટો કાળ આરંભાઈ ચુક્યો હતો. આર્થિક મંદીની ચૂંચોમેરથી ભીંસાતી જતી હતી અને નાના મુકા હતાં ભારે વસતીવાળાં રાષ્ટ્રોની જમીન-મૂખ વધવા લાગી હતી. બીજા દેશોને કળંગે કરી લઈ, તેના કુન્નર ઉદ્યોગોને પચાવી બેવાની અને તેની ખરીદ શક્તિને પોતાના મુઠક તરફ વાળી લેવાની પેરવીએ ચાલી રહી હતી. આ પૂર્વે જેઓ જન્યૂત થઈ ચૂક્યા હતા, તેઓ પોતાના સામાના મુકા ચાલી ન જાય તેને માટે લુદા લુદા પ્રયોગો કરી રહ્યા હતા. યુરોપનાં નાનાં-મોટાં રાષ્ટ્રોને માટે એ સંક્રાંતિનો અને હાથ-બદલાનો સમય હતો. આર્થિક ભીંસનો કાળ એક રીતે ગુલામ દેશોને મુક્તિ માટે પ્રવૃત્ત થવાનો પણ કાળ હતો.

પ્રથમ વેપાર અને પાછળથી હુકમતને માટે જિંદગીને હાથ પડેલા દિલ્લેમાં જન્યૂતિનો પ્રથમ ઝળ

કારો ૧૮૫૭ માં થઈ ગયા પછી કાંઈક વર્ષો સુધી એ અગ્નિ ઉપર ઘેરી રાખ વળી ગઈ. કુશળ મુસ-દીઓની યોજના મુજબ પ્રગતે અગ્રેજ કોંગ્રેસી જે રીતે અને જે હેતુસર અપાઈ તે હેતુ પાર પડતો જણાયો અને વિદેશી અમલથી દેશમાં અંધારુ ધી અને અરાજકતા અટકી ગયાં છે એમ ઘણા દિલ્લો માનવા લાગ્યા! આ માન્યતા જેમ જેમ પ્રજા જનતી ગઈ તેમ તેમ પ્રગતે પોતાની સુવામીનું કુખ ઓછું લાગતું ગયું અને જ્યારે પણ રાજ-કર્તાઓની રીતિ તેમને આકરી લાગતી ગઈ ત્યારે તેમને અરજીઓ કરવાની અથવા વિનંતીપત્રો રજુ કરવાની પ્રથા ધર હતી ગઈ. કેટલાક શુદ્ધિજીઓની શક્તિ અંગેનું જ આ કામ હતું અને, આમ-પ્રગતે પોતાની મુશ્કેલીઓ એમની દુરા પેશ કરવાની રહેતી. આવી અરજી અને વિનંતીઓની પદ્ધતિમાંથી રાષ્ટ્રીય મંદાસભાની રચાવના થઈ.

દિલ્લા રાજકીય આંદોલનની બીજી ત્યારે ન ખાખા

પણ પરદેશી અમલ સારો છે, માત્ર તેમાં થોડા ફેરફારોની અને મુદ્દારોની જરૂર છે, એવી માન્યતા તેની પાછળ હતી અને તેથી ધણા અમલદારોએ એની સ્થાપનામાં સહાય કરી હતી. બ્રિટિશ તંત્ર હેઠળ હિંદની પ્રગતિ કરાવવાનો આશય તેમાં રહેલો હતો: થોડાંક વર્ષો મુધી મહાસભા એ ગતિએ આઘ્યા કરી અને કેટલાંક ધર્ષણો દૂર રહ્યાં; પણ નવીન બળો એમ સ્થગિત થાય તેમ ન હતાં અને અમલદારી માનસ પણ બદલાય તેમ નહતું.

૨૦મી સદીનાં થોડાં વર્ષો વીત્યાં હશે ત્યારે જંગમમાંથી ભડકા સળગ્યો. સરકારની વિલક્ષણ રાજનીતિ સામે પ્રજા ભૂમ્પી ઊઠી. એક તરફ જંગમ ઉદ્દામ માર્ગે જઈ રહેતું હતું, બીજી તરફ મહારાષ્ટ્રમાં લોકમાન્યની અસરથી ઉદ્દામ વિચારસરણી જાગૃત થતી હતી. ગુજરાત જેવો વ્યાપાર-પ્રધાન દેશ આ બંધી અસરોથી ડાંઢક મુક્ત રહી દ્રવ્ય-ઉપાર્જન કરવામાં લાગી ગયો હતો! સીધી રીતે રાજકાજ સાથે સંબંધમાં આવવાની જરૂર તેને લાગી ન હતી!

હિંદ પોતાની રીતે આમ પ્રગતિ કરતું હતું અને સ્થિતન તેને મોભલાભરું સાંસ્થાનિક સ્વરાજ આપશે, એવી આશા તે સેવતું હતું. ત્યારે યુરોપનું રાજકીય વાતાવરણ ધૂંધવાઈ રહ્યું હતું અને યુદ્ધનાં વાદળ ઘેરાઈ ગયાં હતાં. એ યુદ્ધ વખતે હિંદ વધુ આશાવાદી બન્યું અને સ્થિતનને તેની મુશ્કેલીના સમયે સહાય કરીશું તો તે હિંદને તેની પ્રગતિમાં તે સહાય કરશે એવી માન્યતાથી મહા-મુદ્ધ વેળાએ હિંદે સ્થિતનને સહાય કરી. યુદ્ધ પછી સ્થિતને હિંદ તરફ જે પ્રકારનું વર્તન ચલાવ્યું તેથી પ્રજામાં અસતોષની માત્રા વધી પડી. હોમરૂ વીગની પ્રવૃત્તિએ ગાંધીજીની દોરવણી નીચે ઉદ્દામ સ્વરૂપ પકડ્યા મોડયું. સ્થિતનના વ્યવહારના પગલાંએ હિંદની આખી પ્રજાને હચમચાવી મૂકી. પ્રજામાં સીધા પ્રતિકારની ભાવના આવવા લાગી કે તુરનજ સરકારની દમનનીતિ ઝગડવા લાગી. આ દમનનીતિથી આમ જનતા બળભળી ઊઠી. અત્યાર સુધી દેશનો કેળવણેલો વર્ગ જ રાજકારણમાં ભાગ લેતો હતો. ગાંધીજીએ આગાંથી નવો ચીલો પાડી આમ-

પ્રજાને તેમાં ભાગીદાર બનાવી હતી, આ દમનનીતિએ પ્રજાને નીડર અને તાલિમબદ્ધ બનાવી.

અન્ય દેશોમાં નથી બન્યા એવા બનાવો હિંદના રાજકારણમાં ગાંધીજીની સરદારી નીચે બન્યા. જે જે દેશોમાં ક્રાંતિની નવાલા સળગી છે, તે તે દેશોમાં તે નવાલાનું આખરી પરિણામ આવી ગયા પછી રાષ્ટ્ર-ધડતરની પ્રવૃત્તિનું મંડાણ થાય છે. ત્યારે ગાંધીજીએ એ દિશામાં પ્રથમથી જ પગલાં મોડ્યાં હતાં. રાજકીય ક્રાંતિની સાથે સાથે જ રાષ્ટ્રનું સર્વ-દેશીય ધડતર થતું રહે, એવી કાર્યરીતિ તેમણે લીધી હતી. અહિંસાનું શસ્ત્ર એજ સ્વરાજ-પ્રાપ્તિનું સાધન છે, એમ મક્કમ રીતે પ્રતિપાદિત કરીને તેમણે પ્રજાને હિંસક માર્ગેએ જતાં વારી હતી. સાદાઈ, સ્વાતંત્ર્યનિર્ણય, લાગતી પૂનિત ભાવના અને સત્યનો આગ્રહ, એ વસ્તુઓનો તેમણે રાજકારણમાં પ્રવેશ કરાવ્યો અને પ્રજાની દરિદ્રતા દૂર કરવા ખાદી, ચારિત્ય-શુદ્ધિ કરવા દારૂનિષેધ, એકતાની સ્થાપના માટે કેમીવાદ દૂર કરવાની ઝુબેશ અને બંધુભાવ ખીલવવા માટે અસ્પૃશ્યતા-નિવારણના કાર્યક્રમો તેમણે પ્રજા સમક્ષ મૂક્યા.

રાષ્ટ્રીય માનસ પ્રજામાં ઉત્તરોત્તર ખીલવા લાગ્યું. સરકારી નોકરીઓ અને માન-અકલોપોની પ્રતિષ્ઠા પ્રજા-માનસમાંથી ધટવા-લાગી; વિદેશી સંસ્કૃતિ પ્રત્યેનો ખોટો મોહ નષ્ટ થયો અને અંધ-અનુકરણની ભય કર ગર્ભ તરફ ધક્કેલાઈ જતું-હિંદે વિચારવંત બની ગયું અને પોતાનો માર્ગ નિર્ણયિત કરવા લાગ્યું. ચાર વર્ષ ગાંધીજી કારાવાસમાં રહ્યા પણ તેમણે પ્રજાને વિચાર કરતી કરી મૂકી હતી, એટલે તેમનું કાર્ય અટક્યું નહિ.

ઓઝોમાં જાગૃતિ આવી; યુવાનોએ પોતાનાં સંજ્ઞાનો કર્ષાં; મજૂરોએ પોતાનાં મહાજનો બાંધ્યાં; સાહિત્યને નવું જોમ મળ્યું; વિદ્યાર્થી-સંઘો થયા; રાષ્ટ્રીય કેળવણી પ્રચાર પાળી; ખેડૂતો જાગૃત થયા અને રાષ્ટ્રીય લડતના ધ્યેયની સ્પષ્ટતા થવાની પોઝીસો ચારે તરફથી જાગવા લાગ્યા. પ્રજા આત્મ-નિર્ણયના દક્ક માટે જાગૃત બની હતી; સાચું સ્વરાજ એટલે

થું એનું રેખાંકન કરવા પ્રવૃત્ત થતી હતી, ત્યારે એ સ્વાતંત્ર્યપ્રેરણના હક્ક ઉપર છરી કેરવીને સર્વ બોરાએનું બનેલું સાધન કમિશન ખિટને દિંદના રાજ્ય-અધારણની રચના માટે દિંદને માથે માર્યું. પ્રેરણાએ તેનો બરાબર પ્રતિકાર કર્યો અને તેનો જે રીતે અધિકાર મથો તેથી ખિટને પોતાની રમત કાંઈક બદલવી પડી.

એક બાલુ ખિટને અધારણની રચનાનો વિચાર આરંભ્યો, ત્યાં ખીછ તરફ મહાસભાએ પણ તેની વિચારણા હાથ ધરી અને નહેરૂ રીપોર્ટ મહાસભા સમક્ષ રજૂ મથો. આ વેળાએ જ એ સ્પષ્ટ થયું કે રાષ્ટ્રીય માનસમાં પણ જે બિન્ન વિચારચરણી વચ્ચે ધર્ષણનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો. પૂર્ણ સ્વરાજ કે ખિટનની હકુમત હેઠળનું સાંસ્કૃતિક સ્વરાજ, એ જે વચ્ચે ધર્ષણ ચરે થયું હતું અને જ્યાંહરની સરદારી નીચે દેશનો લુવાનવર્ગ પૂર્ણ સ્વરાજની ધોષણ કરવા ૧૯૨૮માં એક પગે યથા રહી હતો. ૧૯૨૮માં જ બારડોલીમાં ખેડૂતોએ સરદાર વલ્લભભાઈની સરદારી નીચે પોતાના હક્કની લાગતમાં વિજય મેળવ્યો હતો અને તે વિજયનું લોહી પ્રજાની નસોમાં તોરથી ધબકારા લઈ રહ્યું હતું. ગાંધીજીએ લગભગ એવી રાખી, લુવાન વર્ગને તેઓ અકારા પણ લાગ્યા; પરંતુ એક સરદારની જેમ તેમણે સખરીનો હુકમ આપ્યો. સરકારને એક વર્ષની મહેતવ આપવાનું નક્કી થયું. એ મહેતવ પૂરી થતાં લાહોરની યાદગાર મહાસભાએ પૂર્ણ સ્વરાજની ધોષણ કરી. પછી તો લડત મંડાઈ, દમનનીનિ આવી, ઓડિન-નસો આવ્યા, પ્રજાને વિજય મળ્યો. વિજયના નાદમાં પ્રજા જૂલતી હતી, શાં સરકારે ફરી ધા કર્યો. એનાં કારમાં સંસ્મરણો હજી તાજાં છે. એક બાલુ રાષ્ટ્રના પીઠ નેતાઓ જેલમાં પડ્યા હતા, ત્યારે ખીછાએ ગાળમેળમાં જતને દિંદ માટે અધારણ રચવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને એ અધારણ સંતોષપ્રદ નહિ હોવા છતાં તેને મળે ઉનારી જવાની હિમાયન તેઓ કરવા લાગ્યા. સરકારી દમનનીતિએ પ્રજાની લડન બાલ રીતે લાંબી લાંબી; પરંતુ અંદરનો લડો અસંતોષ શમ્યો ન હતો.

હિતિસાનું પુનરાવર્તન થયું. ફરી ધારાસભા પ્રવેશનો કાર્યક્રમ આવ્યો. રચનાત્મક કામ તો પરંતુ જ હતું. હરિજન-કામ પણ ગાંધીજીએ વેગપૂર્વક ચડે કર્યું હતું; પણ જેઓએ જેલમાં બેસીને અન્ય દેશોનાં પુનરિકાનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેની ચર્ચા કરી હતી, તેમને આ બધો કાર્યક્રમ મેળો લાગવા માંડ્યો. મૂડીવાદીઓએ આઝાદીની લડત તોડી નાંખી છે, એવી ભાવના તેમનામાં દૃઢ મવા લાગી અને સ્થાપિત હિતો તથા સામાજિકવાદીઓની સામે એકી સાથે લડતું જોઈએ, એવું તેમના મનમાં વસ્યું. આઝાદીની કાંઈ પણ લડતમાં આર્થિક પ્રશ્નોને ધ્યાનમાં રાખી વિના આમ વર્ગનો આવરણ સહકાર નહિ મળી શકે, એવો પ્રચાર ચારલાયો. આ સમાજવાદી વિચારચરણી ખાસ કરીને મહાસભાના શિક્ષિત યુવક વર્ગમાં પ્રસારવા લાગી અને યુવક સંઘોની પ્રવૃત્તિ યોગ્ય સમય પૂર્વે જેમ ફેલાઈ હતી, તેમ તેની શાખા-ઉપશાખાઓ અખવા લાગી.

ગાંધીવાદે જે ભાવના પ્રસારી હતી, તેમાં આમ-વર્ગની અને ખાસ કરીને ખેડૂતો અને મજૂરીની જાગૃતિનો સમાવેશ થતો હતો; પરંતુ તે રચનાત્મક પદ્ધતિએ હતો. આ નવી સમાજવાદી વિચારચરણીમાં અંડનાત્મક પદ્ધતિની હિમાયન કરવામાં આવે છે. વર્ગવિગ્રહની વૃત્તિ અત્યારે આપણા દેશને ફેટલી રીતે અતુદ્ગળ છે, તેના પર ધ્યાન આપ્યા વિના વર્ગવિગ્રહનો પોષક મધ રહ્યો છે. ખીછ તરફ સ્થાપિત હિતો ધરાવતો વર્ગ ડામાડોળ સ્થિતિમાં છે. પોતાના ઉલોગોને માટે ગ્રહન મેળવવા તે સરકારને આશ્રય શોધે છે, ઉલોગની વૃદ્ધિ કરવા તે પ્રજાની અદેશી ભાવનાને વડાવવા માગે છે અને સાથે સાથે વધુ નફો હામ કરવા કામદારોને નીચો-વવા માગે છે. રેવડો લાલ ઉપવવાની તેમની આ નીતિ તેમને માટે લયકર સાધન નીવડે એવો સંલવ છે. વર્ગીય જાગૃતિ ટેર ટેર આવી છે; ન્યાં નથી આવી, ત્યાં આવ્યા વિના રહેવાની નથી, એવી જાગૃતિનો આ યુગ છે. દેરે વર્ગ પોતાના સાજાખી દક્ષો માટે લડત કરી રહ્યો છે અને એવી લડતમાં જ ગળતું ધડતર થઈ રહ્યું છે. આવા નંબેરોમાં

મૂડીદાર વર્ગ કામદારોની વાળખી માગણીઓ સતો-
પવા તરફ નહિ વળે, તો પોતાના પગ ઉપરજ ધા
કરતા વર્ગવિગ્રહને મોતરશે, એ ચોક્કસ છે.

ખેડૂતોના પ્રશ્ન તફાળ જીદાજ ધોરણ ઉપર છે.
હિંદમાં જ્યાં જ્યાં જમીનદારી પદ્ધતિ નથી, ત્યાં ત્યાં
ખેડૂતોએ મહેસૂલના પ્રશ્નમાં સરકાર સાથે સીધી
અથડામણમાં આવવાનું રહે છે. મહાસલાએ આ
પ્રશ્નની તપાસ હાથ ધરી છે અને તેમાંથી શું પરિ-
ણામ આવે છે, તે જોવાનું રહે છે. ખેડૂતોના પ્રશ્નને
સમજનારા અનુભવી હાડવૈયા સિવાય એ પ્રશ્નોને ઉકેલ
સહેજે થઇ જાય એમ માનવાનું કારણ નથી.

નૂતન શિક્ષણ

[લેખક :- શ્રી. હરભાઈ ત્રિવેદી]

*

કુંહેવાય છે કે આજકાલ નૂતન શિક્ષણનો વા
વારો છે. વાત સાચી પણ છે. શિક્ષણનાં જૂનાં
ધોરણો બદલાતાં પણ જાય છે અને તેને રચાને
નવાં ધોરણો આવતાં જાય છે. જૂની શિક્ષણ-
પ્રણાલિ પોતાના પરિણામવાદ ઉપર નિર્ભર છે.
નવીન શિક્ષણ-પ્રણાલિ પોતાના આદર્શવાદ ઉપર
નિર્ભર છે.

જૂની શિક્ષણપ્રથાને હડસેલી નાખીને નવીન
શિક્ષણપ્રથા પોતાનું રચાન લેવા ઇચ્છતી હોય, તો
એણે પોતાના આદર્શવાદને વ્યવહારમાં ઉતાર્યા વગર
ચાલે તેમ નથી. નૂતન શિક્ષણના હિમાયતીઓ આ
વસ્તુને જોટલે અંશે અવગણુગે તેટલે અંશે નૂતન
શિક્ષણને ધક્કો લાગુવાનો છે. નૂતન શિક્ષણ જૂની
શિક્ષણપ્રથાથી આદર્શવાદમાં ભુલું પડે છે; પરંતુ
વ્યવહાર તો સૌ કોઇ આદર્શોને મોટે અનિવાર્ય પણે શાસ્ત્રીય

વિચારોનું ધર્પણ હાલમાં વધતું આવ્યું છે; પરંતુ
સાથે સાથે મિથ્યા વાણી પ્રલાપ પણ જોટલો જ
વધ્યો છે. ગાંધીજીના બળે જે કાર્યશીલતા આણી
હતી, તેમાંથી યુવક વર્ગ પાછો હકતો જાય છે અને
કેવળ ભાષણિયા વૃત્તિનો ખનતો જાય છે. પરદેશી
ધૂંસરીની સામે ઝડૂમવાનું બાલ્યુએ મૂકી અંદર
અંદરના કલહ વધારવા તરફ વૃત્તિ વળતી જાય છે,
નબળાઇની આ નિશાનીઓને સૌએ પિછાનવી
જોઇએ અને રાષ્ટ્રીય માનસને અત્યુદ્ધ એવા માર્ગે
રાષ્ટ્રની આજેકૂચ મોટે કડીબદ ચલું જોઇએ.

રહેવો જોઇએ. જૂની શિક્ષણપ્રથા પોતાના આદર્શોમાં
માનતી હતી. એ આદર્શોના વ્યવહાર પોતાની રીતે
કર્યો. નૂતન શિક્ષણની પ્રથાએ પોતાના આદર્શોને
સ્પષ્ટ કર્યા છે અને વ્યવહારને પોતાની રીતે તેટલોજ
સ્પષ્ટ કરવો જોઇશે. વ્યવહારની રીતથી જોવામાં
આવે તો જૂની શિક્ષણપ્રથા અને નવીન શિક્ષણપ્રથા
બહુ ભિન્ન ન પણ દેખાય. ખરો તફાવત આદર્શોનો
છે. નૂતન શિક્ષણ જૂના શિક્ષણથી આદર્શવાદમાં
કેટલું ભુલું પડે છે, તે પહેલાં સમજી લેવાની જરૂર છે.

જૂની શિક્ષણપ્રથા ભણાવવાના વિષયને કેન્દ્રમાં
રાખતી હતી. શિક્ષક ભણાવતી વખતે શું ભણાવવાનું
છે, તેનો ખ્યાલ પોતાના મન પામે ઘણી ઉગ્રતાથી
રાખતો હતો. શિક્ષણ-વિદ્યાર્થી, ભણનારાઓને શું
ભણાવીએ તો તેમનું કદ્યાણુ ચશે, તેવા ખ્યાલથી
ભણાવવાના વિષયો નક્કી કરતા હતા. એ વિષયો

વિદ્યાર્થીને લખવા હોય કે ન લખવા હોય, પરંતુ તે લખવામાંજ એમનું કૈય સમાયેલું છે, તેવો આશય રાખીને તેમની પાસે એ વિષયો લખાવવામાં આવતા. કાંઈ કાંઈ વખત વિષયની સાથે સાથે શિક્ષક પોતે પણ શિક્ષણના કેન્દ્રમાં બેસી જતો. ત્યારે આમ થતું, ત્યારે તે શિક્ષણની રીતિ અતિ વિષમ બનતી. શિક્ષક મતાગ્રહી બનતો અને શિખવવાના વિષયોનું મહત્ત્વ જરૂર કરતાં ઘણું વધારે વધી પડતું. નૂતન શિક્ષણપ્રથાએ શિક્ષણના આ આદર્શને હોડાચો છે. શિક્ષણના કેન્દ્રમાં કાંઈ એક વિષય કે શિક્ષક નહિ, પરંતુ લખનાર વિદ્યાર્થી જ હોવો જોઈએ, એવો આદર્શ એણે પોતાનો કર્યો છે. શુ લખાવવાનું છે, કે કાંઈ લખાવનાર છે, એ ખ્યાસ નહિ, પરંતુ કોને લખાવવાનું છે, તે ખ્યાસ શિક્ષણના વિચારમાં અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે. લખનાર વિદ્યાર્થી શિક્ષણના કેન્દ્રમાં આવી બેસી ગયો છે, એટલે આખી વસ્તુ-સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે ! લખનાર જે હુકમે, તે તેને લખાવવાનો ક્રમ યોગ્યનો જોઈએ. લખનાર વિદ્યાર્થી લખવાના વિષયને કેવી રીતે પકડે છે, એ જોવા વિના શિક્ષકથી રહેવાય નહિ. લખાવવાના વિષયોમાં જે વિષય તરફ લખનાર વિદ્યાર્થી અભિ-મુખ થાય નહિ, તે વિષય વિદ્યાર્થી ઉપર પરાણે લાદવામાં ન આવે, શિક્ષણની વિચારસરણીમાં કેન્દ્ર સ્થાને રહેનાર વસ્તુમાં આવું પરિવર્તન યદ્ય ગઈ, એ નૂતન શિક્ષણનો સૌથી મોટો ફાળો છે.

શિક્ષણ-પદ્ધતિનો વિચાર આની સાથે જ સંકે-ળાયેલો છે. જૂની શિક્ષણપ્રથા વિષયને કેન્દ્રમાં રાખતી હતી, એટલે લખાવવાનો વિષય સારામાં સારી રીતે કેમ લખાવી શકાય, એ વિચાર શિક્ષકના મન આગળ હમેશા બેસી રહેતો. શિક્ષકને મન વિષ-યનું મહત્ત્વ અતિઘણું હતું. વિષયના મહત્ત્વના તે સ્થાનને બરાબર જાણતી રાખવા માટે વિષય-શિક્ષણ-પદ્ધતિ યોજવામાં આવતી હતી. શિક્ષણપદ્ધતિની યોજના પાછળ વિષયનું મહત્ત્વ વધારવાનો વિચાર પ્રધાનપણે રહેતો. નૂતન શિક્ષણપ્રથામાં શિક્ષણ-પદ્ધતિનો વિચાર રહે છે ખરો, પણ તેનું દષ્ટિબિંદુ બદલાઈ ગયેલું છે. શિક્ષણની યોજનામાં કેન્દ્રસ્થાને

રહેનાર વિદ્યાર્થી જે વિષય તરફ અભિમુખ થાય, તે વિષય એ લખનાર સારામાં સારી રીતે જોઈમાં જોઈ વખતે અને યોગ્યમાં યોગ્ય શક્તિઓ ખર્ચીને કેવી રીતે લખી શકે, તેનો વિચાર શિક્ષકની પાસે હમેશાં રહે છે, જે વિચારના પરિણામે શિક્ષણ-પદ્ધતિનું એ નિર્માણ કરે છે. એવી શિક્ષણપદ્ધતિ વ્યક્તિગત વિદ્યાર્થીના શિક્ષણમાંથી ઉદ્ભવે છે અને સમાન સ્વભાવના અનેક વિદ્યાર્થીઓ માટે તે સમૂહ-શિક્ષણપદ્ધતિનું સ્વરૂપ પકડે છે. નૂતન શિક્ષણમાં શિક્ષણપદ્ધતિનું સ્થાન લખનાર વિદ્યાર્થીને અનુ-લક્ષીને આંકવામાં આવતું હોય છે. વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિગત તેમજ સમૂહગત માનસને ધ્યાનમાં રાખીને જે પદ્ધતિનું નિર્માણ થાય, તે પદ્ધતિ નૂતનશિક્ષણને માન્ય છે. એ પદ્ધતિમાં વિષયને મહત્ત્વ નથી, પણ વિદ્યાર્થીને મહત્ત્વ હોય છે.

જૂની શિક્ષણપ્રથા માનતી હતી કે શિક્ષણ-કાળ દરમ્યાન લખનારને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે, તો તેનો એ દુરુપયોગ કરવાનો છે એ ખ્યાસ અતિશયનાએ પહોંચ્યો અને લખનારકાળ દરમ્યાન વિદ્યાર્થીને સ્વતં-ત્રતા આપવી, એ વિચારજ દાસ્યાસપદ ગણાવા લાગ્યો. શાળામાં વિદ્યાર્થીને શિક્ષકના ફરમાન પ્રમાણે આસનું પડે, વર્ગમાં વિદ્યાર્થીને કાંઈ પણ પ્રકારની સ્વતંત્રતા ન અપાય, શાળાના તેમજ વર્ગના નિયમો, જાણે અજાણે પણ વિદ્યાર્થીને સ્વતંત્રતા ન અપાઈ જાય, તેવાજ ભાનથી ધડાયા હોય, વિદ્યાર્થીને કામ કરવાની સ્વતંત્રતા નહિ, વિચાર કરવાની સ્વતંત્રતા નહિ અને પોતાના વિકાસ માટે એક પણ ઝગહું પોતાના નિર્ણય પ્રમાણે ભરવાની છૂટ નહિ. આ પ્રથાના પરિણામે લખનાર વિદ્યાર્થી અપંગ અને પરતંત્ર બનતો. જેમજેમ એ મોટો થતો જાય, તેમતેમ એની એ અપંગ દશા વધતીજ જાય. શિક્ષણપ્રથાના આ ખ્યાલમાંથી શુદ્ધામી મનોદશા જન્મી. એ જન્મવાનું કામ શિક્ષણપ્રથાએ શાળાઓમાં રૂઝ રાખ્યું, અને બીજી બાજુ લખનારનું કામ પૂરું થયે પછી વિદ્યાર્થી સંસારમાં પડે, ત્યારે તેની બની ચયેલી શુદ્ધામી મનોદશા સામે પોકાર કરવાનું કામ પણ રૂઝ રાખ્યું. જે પરિણામ પોતાનાજ દૃષ્ટથી

આવતું હતું, તેનાં સાચાં કારણો હાથ નહિ લાગવાથી એ શિક્ષણપ્રથા સામે ભારે અસંતોષ પેદા થતો હતો. પરિણામે શિક્ષણક્રમની નાની મોટી યોજનાઓમાં ફેરફારો કરવામાં આવતા; પરંતુ એવા ફેરફારોથી કશો દી વળે તેમ નહોતો. જરૂર હતી મૂળ વિચારસરણીમાંજ ફેરફારની. મૂળિયાં સડી ગયાં હતાં, ડાળ-પાંદડાને દવા લગાડવાથી કશુંજ પરિણામ આવે તેમ ન હતું. આ શિક્ષણપ્રથાને નૂતન શિક્ષણ ફેરવી નાખી છે. નૂતન શિક્ષણ માને છે કે ભણનાર વિદ્યાર્થી પોતાના હરેક વ્યવસાયમાં તદ્દન સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ. સ્વતંત્રતા, વિશ્વાસપૂર્વક અને સંપૂર્ણ જવાબદારી સોંપીને આપવામાં આવે, તો કાર્ધ રીતે અવળે માર્ગે જતી નથી. સ્વતંત્રતા મનુષ્ય માત્રનો આજન્મ હક છે. ભણવા આવનાર વિદ્યાર્થી પોતાને યોગ્ય લાગે તેવી રીતે પોતાનો વિકાસ સાધવા શાળામાં આવતો હોય છે. તેના એ વિકાસ-માર્ગમાં કોઈએ અવરોધ કરવો ન ધટે. સ્વતંત્રતાના ખ્યાલો ધણા બેહુદા હતા, તેથી અને તેનો અમલ કેવી રીતે શક્ય બનાવી શકાય, તેની સાક્ષી ખજર ન હતી, તેથી શરૂઆતમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થી જરાતરા મૂંઝવાય, એ સંભવિત છે; પરંતુ સ્વતંત્રતાનો સાચો ખ્યાલ શિક્ષક વિદ્યાર્થી બંનેને આપી જતાં મનુષ્યના વિકાસનું એક સંગીન સાધન બની જતાં એને વાર લાગતી નથી. આવા ખ્યાલથી પ્રેમદળે નૂતન શિક્ષણ વિદ્યાર્થીને ભણવામાં સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપે છે. પોતાને મળતા સ્વાતંત્ર્યનો

સોએ સો ટકા ઉપયોગ કરી શકે, એ માટે વિદ્યાર્થી પાસે વિકાસનાં શાસ્ત્રીય સાધનો મૂકવામાં આવે છે. માનવ માત્ર હર્ષગામી અને વિકાસપ્રિય છે, એવી અખંડ શ્રદ્ધા હોવાથી સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ બનાવ્યા પછી વિદ્યાર્થીને સ્વતંત્ર જ રીતે વિદ્યવા દેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીના વિકાસક્રમમાં શિક્ષક કદી આડો આવતો નથી. જૂના સંસ્કારોને લીધે કોઈ વખત ભણનાર વિદ્યાર્થી પરતંત્ર મનોદશાનું દર્શન કરાવે, તો તે વખતે જરા સખત યદને પશુ શિક્ષક એના માર્ગમાંથી આડો ખસી જાય છે. કોઈ પર અધાર કે અવલંબન વિદ્યાર્થી માટે હિતાવહ નથી, એમ તે માનતો હોવાથી શિક્ષક નિરાધારનો આધાર નથી બનતો પરંતુ પોતાનાજ પગ ઉપર ઊભો રહેતા શીખનાર વિદ્યાર્થીનો પ્રેરક મિત્ર બની રહે છે. જૂની શિક્ષણપ્રથાની વિચાર-સરણીથી આ વિચાર-સરણી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. અહીં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે ઊંચા નીચાનો ભેદ નથી રહી શકતો! જૂની શિક્ષણપ્રથામાં શિક્ષકમાં સ્વામીપણાનો કે સત્તાધીશનો ભાવ આવ્યા વિના નહોતો રહેતો; નૂતન શિક્ષણની વિચાર-સરણીમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થી બંને સ્વતંત્ર હોવાથી તેવો કશો ભાવ પ્રવેશવા પામતો નથી. અહીં તો બંને સાથે રહીને કામ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો અનુયાયી નહિ પરંતુ અભ્યાસનો અર્થી બને છે. શિક્ષક વિદ્યાર્થીનો ઉપરી નહિ, પરંતુ એને દોરનાર અને મક્ક કરનાર મિત્ર બની રહે છે.

માનસપૃથક્કરણ અને શિક્ષણ

[સ્વેચ્છ-નિરૂપેત્સર્ગ]

માનવ-જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં માનસપૃથક્કરણ વિશાળ ભાગ ભજવે છે; કારણકે પરાક્ષ કે પ્રત્યક્ષ રીતે વ્યક્ત થતી તેની જામિંઓ, ગ્રેરણાઓ અને આવેગો તેનું જીવન તરફનું દૃષ્ટિબિંદુ ઘડે છે. સામાજિક સંબંધોમાં, રાજકીય સંબંધોમાં, મિત્ર-ચારીની મઠાગાંઠમાં આ જોડણું વિરાટ રીતે વ્યક્ત થાય છે, તેટલુંજ શિક્ષક અને શિષ્ય-કેળવણીના વિષયમાં-વચ્ચેના સંબંધોમાં પણ જણાય છે. આજે કેળવણીનો પ્રશ્ન એ માનસશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન છે, એટલે કે માનસપૃથક્કરણનો પ્રશ્ન જની ગયો છે; તે માટે એ દૃષ્ટિએ શિક્ષણનાં સર્વે અંગો આપણે જોવાં જોઈએ.

આપણને એમ વારંવાર કહેવામાં આવે છે કે માનસપૃથક્કરણ-શાસ્ત્રીઓ નિશાળોમાં આ શાસ્ત્ર દાખલ કરવા માંગે છે અને દરેક શિક્ષકે આમાં પારંગત થઈ શિષ્યની એ રીતે તપાસ કરી આગળ વધવું જોઈએ. વર્તમાન શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ એમ કહે છે કે બાળકનાં તરંગી જીવનો, તેની માનસિક રિયતિ, એ કરતાં અમારી પામે ખીજ ધણા મહત્ત્વ પ્રશ્નો ઉઠેલાં છે, એટલે એ તરફ ધ્યાન આપવામાં અમારે વધારે શક્તિ ખર્ચવી જોઈએ. પરંતુ આ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ એક વસ્તુ જૂલી જાય છે કે ધણીય વાર જે મહત્ત્વ પ્રશ્નો એ ઉઠેલાં મથનાં હોય છે, એની આવી વિદ્યાર્થીઓના માનસપૃથક્કરણમાં રહેલી હોય છે. આપણી નિશાળોમાં અત્યારે સહશિક્ષણ દાખલ કરવામાં આવેલું છે. ત્યાં છોકરા-છોકરીઓ બગડી (૧) ન જાય, તે માટે ખૂબ તકેદારી રાખવામાં આવે છે ને નિશાળના નિયામકોનો

મેટા વખત આવા પ્રશ્નો ઉપર ધ્યાન રાખવામાં જ વીતતો હોય છે. આ પ્રશ્નોનો ઉકેલ માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને અનુસરી કરવામાં આવે, તો આ આખોય કાપડો તદ્દન સરળ જની જાય. નિશાળનો તથા શિક્ષણનો દરેક પ્રશ્ન માનસશાસ્ત્ર સાથે આમ ગાઠ સંબંધ ધરાવે છે. અત્યાર સુધી શિક્ષણ એટલે પરંપરાગત મૂલ્યનાઓ, દાખલાઓ અને માહિતી વિદ્યાર્થીઓના માનસ ઉપર નાંખ્યા કરવાં; મોટાઓએ જે સંસ્કાર-ચેતનાંતી કંપના કરી હોય તેમાં તેમને ખેસાડવા પ્રયત્ન કરવો ને તેમાં સંચાલકોને જે દૃષ્ટિ પોતાના અનુભવથી પ્રાપ્ત થયે જતી હોય, તે ઉમેર્યા કરવી. આ સામે વધારામાં કોઈકાદ-વાર વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વનો અભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. તેનામાં કંઈ જનની ગર્ભિત શક્તિઓ રહી છે, તે જોવાના પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. માનસશાસ્ત્ર આની અંદર કાંઈક ઉમેરો કરવા માંગે છે. એ એમ કહે છે કે વ્યક્તિત્વનો જે ભાગ અવ્યક્ત રહે છે, જે ભાગ જામિંઓમાં તથા કંપનામાં દેખા દે છે, તેમાં અવગાહન કરવાની, તેનું પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર છે. શુભ ઇચ્છા, આપણી તથા ખીજની બાલ વર્તણૂકનો સંભાળપૂર્વકનો અભ્યાસ, સુંદર આદર્શો, એટલાથી જ કાંઈ માનવ જનિતના કપરા કાપડાઓનો ઉકેલ નથી આવી જતો; જ્યાંસુધી શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જ્ઞાન (conscious) મગજનું ધ્યાન રાખે છે, સાંસુધી આ પરિસ્થિતિ આજુ રહેવાની. બાળક પોતાના આંતરવ્યક્તિત્વને લાગ્યે જ મગજત ક્ષેત્રમાં આણે છે. તેનાં કારણો જોઈએ, તો જે રિયનિ-સંજોગોમાં એ રહેતો હોય

છે, તેમાં એ ખૂબ દમન કરતો હોય છે ને તેની તથા વડીલ વચ્ચે વિશાળ અંતર પડી ગયેલું હોય છે. વડીલ પોતે આ દમનક્રિયાની બાલ્યમાં ક્યારનાય હોય છે; એટલે બાળપણના અનિચ્છનીય અને અધટિત વિચારોની પરંપરા તરફ તેમણે તિરસ્કાર કેળવી લીધેલો હોવાથી બાળક તરફ તે સહાનુભૂતિથી નેઈ શકતા જ નથી; તે અજ્ઞાત (unconscious) મગજ તરફ દુર્લક્ષ આપવાની જ ટેવ કેળવે છે. આપણા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ જ્ઞાત (conscious) મગજને જ પસંદગી આપવાની ટેવ કેળવી છે, તેનું કારણ આ પણ કેમ ન હોય? વર્તમાન શિક્ષણ-પ્રથામાં શિસ્તના અમુક નિયમો હોય છે ને તેનું પાલન તેનાં પરિણામો ઉપરથી જોવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ આ નિયમોને અનુકૂળ થઈ જાય છે. આ બંધી વસ્તુઓ સમાજની સામાન્ય ઉન્નતિ માટે જરૂરી છે; પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ એને અનુકૂળ થઈ ગયા, તે ઉપરથી તેઓ જીવન ઉન્નત બનાવવાની દિશા તરફ પગરણ માંડશે એ માનવું જીલજીલું છે. આ જાતની સતોષપ્રદ વર્તણૂક નીચે શું બનતું હોય છે, તેની કદી તપાસ કરવામાં આવી છે ખરી? આ જાતની અવસ્થિત શિસ્ત નીચે કદપના, તરંગો, વિધિવિધ પ્રકારની ઇર્ષ્યાઓ, પ્રેમ અને તિરસ્કાર, આ બંધી ક્રિયા-પ્રક્રિયાઓ ચાલ્યા કરે છે ને આ વર્તન પણ ખૂબ સમૃદ્ધ હોય છે.

“એક તરણીની નોંધપોથી” નામનું અંગ્રેજીમાં એક પુસ્તક છે; તેમાં તેર વર્ષની એક છોકરીની નોંધો છે; તે ઉપરથી આવાં શિસ્તબદ્ધ બાળકોના માનસનો ખ્યાલ આવે છે. આ તરણી સારા કુટુંબમાંથી આવે છે; તે હોશિયાર છે; શીખવા આતુર છે; શિક્ષકોને પ્રિય પણ છે. તેને કેટલાક શિક્ષકો માટે, કેટલીક સહવિદ્યાર્થીનીઓ સાથે પ્રેમની ઇચ્છા થાય છે—ને આ ઇચ્છા શિક્ષક કે શિક્ષણ-પ્રથા કદી સતોષી શકે તેમ નથી. તેનો એક પ્રિય શિક્ષક સુંદર વિષયો, જેવાકે—મધ્ય યુગનું સમાજ-જીવન, કુદરેડો, નેપોલિયન બોનાપાર્ટ વગેરે ઉપર સરસ હાપામાં તેની સાથે વાતો કરે છે: વિદ્યાર્થીનીને ખૂબ રસ પડે છે; પરંતુ આખોય વખત

તેના અર્ધજ્ઞાત તથા અજ્ઞાત મગજના પટ ઉપર પ્રેમ, શારીરિક ઇચ્છાઓ તથા મૃત્યુના પ્રશ્નો રમ્યા કરે છે. કોઈપણ તેની આ માનસિક ક્રિયા બાંધતું નથી. આવી સ્થિતિ કોઈ રીતે સુધરી શકે? બીજો એક હોશિયાર વિદ્યાર્થીનો દાખલો હતો! શરૂઆતમાં તેનો નંબર ખૂબ જોરો રહેતો; વિદ્યાભ્યાસમાં તથા શિસ્ત-પાલનમાં તે શિક્ષકોને તથા ઘરને લાડીલો હતો; બે ઘેરણુ સુધી તેણે આ ક્રમ જળવેચ્યો; પછીથી તેનો નંબર ઊતરવા માંડ્યો; તે વાંચતો છતાં તેનું ધ્યાન તેમાં ન રહેતું; શિસ્ત પાળતો પણ કમને; શિક્ષક તેને ઠપકા આપવા લાગ્યા તે પછીથી તેમણે નેતરનો આશ્રય પણ લીધો; ઘેરથી પણ તેને વારંવાર ઠપકા આપવામાં આવતો; પરંતુ શેને લીધે એમ બન્યું છે, તેની કાંઈએ તપાસ કરી નહિ. આ વિદ્યાર્થી હસ્તકાંડમાં ફસાવો હતો; તે કારણે આ બધું થતું હતું. એ માનસપૃથક્કરણ વગર કયાંથી જાણી શકાય? આ વસ્તુ તેના ધ્યાન ઉપર લાવવામાં આવી, તેને આખી વસ્તુ સંપૂર્ણ સમજાવવામાં આવી ને તેની આ ઇચ્છાઓ દૂર થઈ ગઈ. તે પ્રથમના જેવોજ હોશિયાર વિદ્યાર્થી બની ગયો છે. આવું તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓનું બનતું હશે. કોઈકે પોતાની શોધો બહાર પાડી એ પહેલાં કવિઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ દરેક આત્માની વિશિષ્ટતા ઉપર ભાર મૂકતા આવ્યા છે. આ વિશિષ્ટતા આપણે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ અને જે વાલીઓ, વડીલો તથા શિક્ષકો બાળકોને સંપૂર્ણપણે જાણવાનો દાવો કરે છે, તેમના એ દાવોને નકારવો જોઈએ.

બાળક ઘર છોડી નિશાળમાં જાય છે કે તુરંતજ ઘરની વસ્તુઓની કદપના નિશાળ, શિક્ષક, વિદ્યાર્થીઓ તથા અનુકૂળ પદાર્થોમાં રૂપાંતર પામે છે. શિક્ષક એ પિતા અગર માતાનું પ્રતીક બની જાય છે અને પોતે જે વસ્તુથી અપરિચિત હોય છે, તે બધુંજ પ્રેમ અને તિરસ્કાર, સહાનુભૂતિ અને ઇર્ષ્યા, પ્રશંસા ને ક્રોધ તેનામાં આરોપે છે. ડૉ. જોન્સ કહે છે તે પ્રમાણે માનવસબંધ નવા માનસ-શાસ્ત્રીય તત્ત્વો ખડાં નથી કરતો, પરંતુ અજ્ઞાત રહેલી પ્રક્રિયાઓ અને ઇચ્છાઓને જ છૂટી મૂકે છે.

આમાંથી આપણે એક જ નતિના શિક્ષક તરફ તિરસ્કાર અને વિગ્નતિના શિક્ષક તરફ પ્રેમની લાગણી જોઈએ છીએ. વિરોધી લાગણીથી દુઃખાઈ ગયેલા બાળક સર્વ તિરસ્કારનું આરોપણ શિક્ષકમાં કરે છે. શિક્ષકના સંબંધમાં પ્રખર દમન અનિવાર્ય નથી હોતું, એટલે તેની લાગણીનું દર્શન તુરત થાય છે. જેની રીતે તિરસ્કારનો, તેવી જ રીતે પ્રેમનો પણ તે લાગીદાર બને છે. આ ઉપરાંત બીજી એક કાર્ય પણ તે કરે છે (અગર કરતું જોઈએ; કારણકે ઘણા શિક્ષકો તે કરતા નથી હોતા). બાળકની જિજ્ઞાસા તે સતોષે છે; વિરોધી વિચારોનો સમન્વય કરાવે છે— “કોઈ મુંદર પ્રદેશમાં શોધખોળ કરવા જતા જુવાન સાહસિકોનો તે સરદાર બની શકે.”

આ અગ્રાંત બળો શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચેનાં સંબંધમાંજ ફાળો નથી આપનાં, પરંતુ બીજી અનેક રીતે જણાય છે. સદાધ્યાયીઓ ભાઈજેન અગર માનપિતાનાં પ્રતીકરૂપ બની જાય છે. જે જે વસ્તુઓનો સંબંધ તેની સાથે હોય છે, એમાં પણ આરોપણ થયા કરે છે. કેળવણીની આખી ક્રિયાને ક્રોઈકે “આનંદ સિદ્ધાંતને રચાને ઉર્જગમન કરાવનાર વાસ્તવ-સિદ્ધાંતના પ્રતીકરૂપ” ગણાવી છે, તે સાચું છે. આ મટે પહેલાં તો જે હકીકતોનું દર્શન થાય છે, તે સાથે સંપૂર્ણ પરિચય થવો જોઈએ; અને પછી તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન યત્ન જોઈએ; અને બીજું, આ રીતે હકીકત ખ્યાનમાં લીધા પછી અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં રહેલી સ્વાભાવિક મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરે, તેવી નહિ, પરંતુ માનવજાતના સર્વોચ્ચ વિદ્યાસત્તા કાર્યમાં સદાયજૂત યદ્ય પડે, તેવી કેળવણીવિષયક પદ્ધતિ આપણે શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમાં મુખ્ય બેરૂઝ જ્ઞાન મેળવવાની છે—ને બીજી તેનો સારી રીતે ઉપયોગ કરવાની. જ્ઞાનસપ્તકકરણે આ વિષયમાં ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તે નિર્વિવાદ છે. માત્ર તેનો ઉપયોગ કરવાનું શિક્ષણશાસ્ત્રીઓના હાથમાં છે.

પરંતુ આ મટે ઘણી વસ્તુઓના ત્યાગની બેરૂઝ પડશે: શિક્ષકોએ પોતે પોતાના માનસનું ધૃષ્ટકરણ

કરી પોતાની અધિઓનો, પોતાનાં ભય તથા ધૃમ્જનો ત્યાગ કરવો પડશે; કારણકે તે વાસ્તવિકતાનો ત્યાગ લેનાં અટકાવે છે. તીવ્રશોએ એક રથજો લખ્યું છે: “માનવી પોતે આત્મભોજ અને આત્મકિલ્લેખથીની સામે વધારે પડતો મુરશ્ચિન છે; સાચી રીતે તે પોતાના કામ સિવાય પોતાનામાં બીજું કંઈ જોઈ શકતોજ નથી.” દરેક વ્યક્તિ સામાન્યતઃ દુઃખકર અને દુષ્કર વસ્તુઓ ભૂલવાની અગ્રાંત ધૃમ્જા કેળવે છે ને તે ધૃમ્જા જ સામી વ્યક્તિઓને આપણા ધોરણે ધડવા તરફ દોરે છે. આતું દષ્ટિર્મિત્ર વડીલ કે શિક્ષકની સત્તાની ધૃમ્જાને સતોષે છે ને પોતાને જે તક મળી નથી તે તકમાંથી બીજાને વંચિત રાખવા પ્રેરે છે. શિક્ષણનો સામાન્ય ઉદ્દેશ બાળકને બાહ્ય જગતને તેની શક્તિઓ દ્વારા અતુલ જાનાવતું, એમ કરી શકાય. ક્રોઈ-જના વિધાનમાં આ ઉદ્દેશ ક્ષિત થાય છે. આ મટે વડીલો તથા શિક્ષકોએ પોતે પોતાની અગ્રાંત જ્ઞાતિઓનું જીવન તપાસવું પડશે ને બાળકોનું પણ તપાસવું પડશે. એ ન થઈ શકવાને કારણે ઘણાં ગંભીર પરિણામો જગતને ભોગવવાં પડ્યાં છે. આ મહાન ભય વિશે ડૉ. એડલરે એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે: “શારીરિક અને બૌદ્ધિક ક્ષેત્રમાં સિદ્ધાંતની દષ્ટિએ જ માત્ર આપણે સ્વીકાર્યું છે કે બાળકે જીવનના યોગ્ય વર્તોમાં કેટલું વિશાળ અંતર-પ્રાથમિક અવ-રથાના માનવીથી મોડોને વર્તમાન સંસ્કૃતિના શિખરે જોડેલા માનવી સુધીનું-કાપવાનું છે; પરંતુ લાગણી-વિષયક ને નીતિ-વિષયક અંગ્રેમાં વડીલની કસોટી જ દહ કામ રહી છે. વર્તમાન સંસ્કૃતિમાં આવવાનો બાળકનો રસ્તો મુશ્કેલ નથી; તે પોતાની સાથે પ્રાથમિક જીવનની ઘણી વસ્તુઓ આણે છે; એટલું જ નહિ, પરંતુ તેનામાં વર્તમાન સંસ્કૃતિના જ્ઞાનની તથા તેને આગળ લઈ જવાની સ્વાભાવિક શક્તિ પણ હોય છે; એટલે બાળક પોતાની સંસ્કૃતિના શિખરે નથી અવતરતું; પરંતુ પરીકથા ને કંપના-સુખની નીચલી ટ્રેણીની સંસ્કૃતિમાં તેનું જીવન હોય છે. અચિર દાગતમાં હોવાને કારણે તેની લાગણીઓ ઉપર બરડી ધા થવાનો સંભવ છે ને એવા બાળક

પાસેથી સામાન્ય સ્થિતિ જીવનવાળા યુવાન પાસેથી જે શિસ્તબદ્ધ જીવનની આશા રાખીએ, તેવું પળાવીએ છીએ.....સામાન્ય બાળક સંસ્કૃતિને માટે લાયક હોવાને કારણે બાલ માંગણીઓને તુરંત અનુકૂળ થઈ જાય છે; એટલે બાળપણથી જ તેનામાં પોતાના મિત્રો સાથે શી વાતો કરશે, કંઈ રમતો રમશે અને પોતાનાં માબાપ, શિક્ષક વગેરે માટે શું કરશે, તેવો ભેદભાવ બિંબો યાય છે....અમે અત્યારે ચોક્કસ નિયમોની રજુઆત કરી રાખીએ તેમ નથી; પરંતુ બાળકે પોતાની અંદર જે સંસ્કૃતિનું ધોરણ મેળવ્યું છે, તેનાથી બાલ ફરજોને લાદી આપણે ધણા દૂર જતા રહીએ છીએ તે તેમાં જ મોટો લય અમને લાગે છે.” બાળક પરદેશી જગતમાં પોતાની ગતિએ પ્રવેશ કરવો નોંધ્યો, જે સંબંધોમાં તે આવે છે, તેમાં તેને ઉત્સાહભર્યો આવકાર મળવો નોંધ્યો, જેથી કરીને તે તરંગોના પોતાના સ્વદેશને જાદો છોડી શકે.

બાળકના તરંગોના આ પ્રદેશને માનસશાસ્ત્ર જ સહુથી સારી રીતે સ્પર્શી શકે. દરેક માનવીના જીવનમાં તરંગ સતત અને મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. તેનું દર્શન પણ નિરનિરાણી રીતે યાય છે. તેના બે ત્રણ પ્રકાર ધ્યાનમાં ગણવા જેવા છે. તરંગ હમેશાં અચાત જીવનના દર્શનરૂપે છે અને તેથી તેની ઇચ્છા સતોપાય છે. આ ઇચ્છા-સતોપ પોતાને મહાન માનતા, શક્તિશાળી માનતા બાળકથી માંડીને દુનિયાને અપ્રતિમ કલાનમૂતાઓની ભેટ ધરતા કલાકારોમાં બરોબર જણાઈ આવે છે.

ઇચ્છા-સતોપના કાર્યમાં તરંગ મહત્વનો ફાળો ભજવે છે; બાળકની કલ્પનાઓ તથા તેના તરંગોની સમજથી આપણને માનવીનું મગજ કેવા પ્રકારનું છે, તેનો બરોબર ખ્યાલ આપી શકે છે, તેથી જ રીતે વડીલોના તરંગોનું દર્શન તેમનાં અચાત જીવન-બળો ઉપરથી થઈ શકે છે. અરેબિઅન નાઇટ્સ લખનાર કે પરીકથાઓ આલેખનાર લેખકની પોતાની ગર્ભિત ઇચ્છા અનંત યૌવન અને સૌંદર્ય પામવાની કેમ નહિ હોય ? બાળક પણ મોટે ભાગે પોતાનું જીવન

આવા તરંગોમાં જ ગુભગુનું હોય છે; એટલે તરંગો તેની અણખળી ઇચ્છાઓના પ્રતીક રૂપે માત્ર નથી બનતા, પરંતુ તેની માનસિક પ્રવૃત્તિઓ જ બની જાય છે; આ લક્ષણ બરોબર ધ્યાનમાં રખાવું નોંધ્યો. બાળકનો વિકાસ આવી પ્રવૃત્તિઓને સ્થાને બીજાં એવું બળ મૂકવામાં ન આવે તો અધૂરો રહી જવાનો. આત્મલક્ષી જીવન, બાળકના વારસારૂપ આત્મલક્ષી આનંદનું જીવન તથા બાલ જીવન કે જેમાં તેને પ્રવેશ કરવાનો છે, એ બંને વચ્ચે તરંગ એ પૂલ સમાન છે. મોટાઓના જીવનમાં પણ એવું જ હોય છે; પરંતુ ફર એટલો જ કે બાળકના આવા જીવન ઉપર વાજબી અધિકાર છે; મોટાએ આવા તરંગો બોઈ તપાસી કાઢી નાંખવા નોંધ્યો.

તરંગનું બીજું લક્ષણ અપરિચિત અને ન સમજી શકાય તેવાં કાર્યોની સમજ રૂપે તેનો આધાર શોધવામાં આવે છે તે છે, માનવીનું મન પ્રશ્ન-પરં-પરાને સતોપવા પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે. તરંગદ્વારા આ જાતનો સતોપ મળ્યા કરે છે. જે જે પ્રશ્નો બીકે તેના બધા ઉત્તરોને જન્મ આપીને સર્જકશક્તિ તરંગમાં રહેલી છે”, એવું વાક્ય તદ્દન સાચું છે. જન્મના, મૃત્યુના, ગહન બલિક્રિયાના, તિરસ્કાર અને પ્રેમના આવેગના, સૌંદર્ય અને મહિમાના સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર બાળક કલ્પનામાંથી તરંગદ્વારા શોધી લે છે. આ પ્રશ્નોની ગૂંચ એ રીતે એ ઉકેલી લે છે.

આ તરંગજીવનને આપણું શિક્ષણ કંઈ રીતે અનુકૂળ છે ? બાળકમાં કંઈ જાતના તરંગો રમે છે, તે જેવા તપાસવાનું કામ શિક્ષકનું જ છે અને આવા જ્ઞાન વગર તેની સાથે જે ગૂંચો ઉકેલવાની પડી છે, તેનો એક ભાગ પણ તે સ્પર્શી શકે તેમ નથી; શિક્ષકનું બીજું કાર્ય બાળકને તરંગજીવનમાંથી ધીમે ધીમે બહાર આણી વારતવજીવનને અનુકૂળ બનાવવાનું હોયું નોંધ્યો. શિક્ષકનું ત્રીજું કાર્ય બાળકની કુતુહલ-વૃત્તિ, તરંગી ખ્યાલોને બદલે સાચા ઉત્તરો આપી સતોપવા પ્રયાસ કરવાનું હોયું નોંધ્યો-શિક્ષક દ્વારા આ કાર્ય કરવાથી વ્યક્તિના વિકાસના માર્ગમાંથી ઘણી અડચણો દૂર થશે.

હિંદી કેળવણીનું ભૂત, વર્તમાન ને ભવિષ્ય

[શ્રી. સારાધર સિંઘ પી. એચ. ટી. ના એક લેખમાંથી]

*

હિંદમાં અંગ્રેજ કેળવણી દાખલ થયાને એક મેકા જેટલો સમય વ્યતીત થઈ ગયો છે એટલે આ કેળવણીને કેટકેટલી કાર્પસિદ્ધિઓ વરી છે તેની સમીક્ષા કરવાને-તેનો હિસાબ તપાસવાને પૂરતુ અને સુચોગ્ય કારણ મળી રહે છે. વર્તમાન હિંદના-નૂતન ભારતના સર્જનમાં તેણે કેટલો ફાળો મેળવ્યો છે, હિંદમાં મધ્યયુગની પરિસ્થિતિ અત્યાપિ પર્ણિત ટકાવી રાખવામાં આ કેળવણી કેટલે અર્થ લેવાબદાર છે, તે પ્રશ્નો આ સંબંધમાં તપાસવાની જરૂર છે. કારણ આધુનિકના અને પછાતપણું એ બન્ને પર-સ્પર મેળ ન ખાઈ શકે તેવા ઘબ્દો છે અને હિંદ એક સાથે આધુનિક યુગની સંસ્કૃતિ ઝીલતું અને છતાં પછાત હોઈ શકતું નથી. હિંદની કેળવણી વિષયક પ્રગતિમાંનું આ વિશાળી તત્ત્વ હિંદના જીવનમાંનાં વિચારવાદી તત્ત્વોનું સ્વયં છે. વર્તમાન ભારત અનેકવિધ અસમાનતાવાળાં તત્ત્વો કે જેમાં પ્રાચીન-તમ અંશો અને છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના આધુનિક અંશો પણ વિદ્યમાન છે તેનો બનેલો એક સયુક્ત સમવાય છે. શહેરોમાં ફરતી મોટરકારોની સાથેજ ફરતી દેખાતી બળદ ગાડાંઓની કતાર આના દર્શનીય પૂરાવાઓ છે. આધુનિક હિંદની કેટલીક સુવિધાત્મક વ્યક્તિઓને લહેમોના વમળમાં સપડાયલા, અત્યાનના અધકારમાં ગોચાં ખાતા છતાં સખ્ત પરિશ્રમ કરનાર અને સદ્ગુણી હિંદી કૃષિકાર સાથે સરખાવો. બન્ને હિંદીઓ છતાં તેમની વચ્ચે આટલો બધો તફાવત રાતે ?

હિંદમાંની આધુનિક કેળવણી મૂળે અને

આદર્શોમાં વિદેશી છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની પદ્ધતિ પણ શિક્ષિત અને અશિક્ષિત વચ્ચે બેઠી મર્યાદા દિવસે દિવસે વધુ વિદ્યાળ બનાવે-તેમને એકબીજાની વધુ ને વધુ અનિમિત્ત રાખે તેવી છે. અધ્યાધુની અને કમળનાં ઝેર નિર્મૂળ કરી તેને રચાને પરસ્પર સુમેળ અને સુઅવસ્થાનાં અમૂલ સીચવાને બદલે તેણે યુવવાડામાં બહારો પ્રમેદ કર્યો છે. પરસ્પર મનમેદો, ગતિમેદો અને કામીમેદોથી ઊન્ન-ભિન્ન થઇ ગયેલા હિંદનું દૃશ્ય આ રીતે ઘોઈ વિરોધાભાસ નથી પણ નૈસર્ગિક છે.

હિંદી જીવનની અન્ય મહત્ત્વની જરૂરીયાતોની જેમ હિંદી કેળવણીનો પ્રશ્ન બે રીતે તપાસવાનો છે; ઉચ્ચ પ્રકાર ને ધૃપતાની દૃષ્ટિએ, ધૃપતાની દૃષ્ટિએ તેનો હજી આરંભકાળ છે. તેણે (કેળવણીએ) હિંદના વિદ્યાળ માનવસાગરની એક કિનારને જ સ્પર્શ કર્યો છે. આ દિશામાં પણ હમણાંજ કંઇક ફેરફાર થતા જણાય છે. કેળવણીના સેવમાં નજીવી પ્રગતિનો બચાવ અરકાર તરફથી આર્થિક નાણાં લીડના ઓછા હોડાળ અત્યારસુધી થઈ ગઈ હતો, પરંતુ હવે તે દલીલ પથરાતી નીતિની વધુ વિદ્યાળ વિચારણાઓ આગળ ધીમે ધીમે અદસ્ય થતી જાય છે. તેનાં કેટલાંક કારણો છે. પ્રથમતો આ પ્રશ્ન પરત્વે જાહેર પ્રશ્નમતને ઊપરથી માન્ય રાખવાનો ડોળ કરવો તે પ્રત્યાધાતી ગણાવા કરતાં વધુ ડહાપણુમયું સરકારને જણાયું છે, બીજું કારણ એ છે કે ઉચ્ચ કેળવણી પ્રત્યે ભૂતકાળમાં રાજસત્તાનો જેટલો પક્ષપાત હતો તે હવે રહ્યો નથી. જનતામાં જુદી પામતી

રાજકીય અસ્થિતાને સ્વાભાવિક વિકાસની દૃષ્ટિએ નીરખવાને બદલે તેને ઉચ્ચ કેળવણી, નિરાશાને ભેટતી મહત્ત્વાકાંક્ષા અને તેવીજ બાબતોના અનિષ્ટ ફળ તરીકે લેખવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક કેળવણીનો સાર્વત્રિક પ્રચાર એ હજી દૂર દૂર રહેલો આદર્શ છે; એથી બહુ ઊંચા કેળવણીના પ્રગતિચક્રને ચોક્કસપણે અવરોધવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યાની સંખ્યાબંધ નિરાશાઓ અત્યારે મળી આવે તેમ છે. છતાં અત્યારના તબક્કે હિંદની રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને રૂંધવાનો પ્રયત્ન થયો મોડો છે. પરંતુ ખરેખરી ચિંતાનું કારણ તો બુદ્ધિ જ છે. પ્રાથમિક કેળવણીને પ્રૌત્સાહન આપવાના આડંબર હેઠળ દેશની કેળવણીવિષયક પ્રગતિને ભારે ધક્કો પડ્યું પહેાંચે. જાત્ર્ય દૃષ્ટિબિંદુએ જોતાં હિંદી કેળવણી તદ્દન હલકા પ્રકારની છે. સંખ્યાની ગણપતે સમય જતાં પહેાંચી વળાય, પરંતુ હલકા પ્રકારની અગર અનુચિત કેળવણીનો અનર્થકારી વારસો સહેલાઈથી નિર્મૂળ કરી શકતો નથી. પ્રકાર (કેવેલીટી) એક વિશાળ શબ્દ છે, જેમાં કેળવણીની પદ્ધતિ, તેનો આદર્શ, કેળવણી દ્વારા મળતું તત્ત્વ અને શિક્ષણના વાહન તરીકે જે ભાષા નિયત થઈ હોય તે, એ બધાનો નિર્દેશ થઈ શકે.

આ બધી બાબતોનું અવલોકન કરતાં એ બીનાનો સ્વીકાર થવો જ જોઈએ કે હિંદી કેળવણીના, ક્ષયતા અને પ્રકારની દૃષ્ટિએ પછાતપણા માટે મુખ્યત્વે કરીને હિંદમાં અંગ્રેજી ભાષામાં જાત્ર્ય કેળવણી આપવાની પ્રયાજ જવાબદાર છે. આ પ્રયાજે જ કેળવણીને એક અદ્ય સંખ્યાના ઇન્જિન જેવી બનાવી છે અને તેના માથે ઔદિક નિષ્ફળતાની મહોર લગાવી છે. તેના અંદરના તત્ત્વ કરતાં બહારના સ્વરૂપને પ્રાધાન્ય મળ્યું છે. નવસર્જન કરી શકે તેવું વિચાર સામર્થ્ય અને પ્રવૃત્તિઓની જનની અને પોષક બનવાને બદલે સામાન્યતઃ તે બધા વિચારો અને પ્રવૃત્તિઓને દંડનાવનારી સ્થાન-બુમિ બની છે.

કવિવર ટાગોર પોતાનાં “સંસ્મરણો” માં એક સૂચક અર્થપૂર્ણ ફકરામાં સ્પષ્ટ વિધાન કરે છે કે

“અમને અમારી માનુભાષામાં શિક્ષણ મળેલું હોવાના કારણે જ અમારું માનસ ચપળ અને સતેજ બન્યું હતું. બની શકે ત્યાંસુધી આહાર લેવાની પદ્ધતિને અનુસરતીજ શિક્ષણપદ્ધતિ હોવી જોઈએ. જ્યારે ખોરાક લેતાં પહેલેજ બચકે સ્વાદ લાગવા માંડે છે ત્યારે જ જઠરમાં ભાર પડના પહેલાં તે પોતાનું કર્તવ્ય બળવવા બચત બને છે, તેથી તેના પાચક રસોનો સંપૂર્ણ લાભ ઉઠાવી શકાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ અંગાળી વિદ્યાર્થીને અંગ્રેજી ભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ત્યારે આવું કાંઈ બનતું નથી. વિદ્યાર્થી સ્પેલીંગ અને વ્યાકરણની ધુમરીમાંજ અટવાતો રહે છે, જ્યારે તેના માનસને કાંઈ પણ ખોરાક મળતો નથી. આખરે જ્યારે સ્વાદ લાગે છે ત્યારે બૂખ મરી ગઈ હોય છે. જો આદર્શ બની જ સમગ્ર માનસ કાર્ય કરતું ન બને તો તેની સંપૂર્ણ શક્તિઓ ઉપર સુધી અણવિકસી રહે છે.”

મુલાગતે, મેકાલેની વિચારસરણી એટલે કે નેટલું પૌર્વાત્ય હોય તે બધું પાશ્ચિમાત્યથી ક્ષીરતરી કક્ષાનુંજ હોય, પાશ્ચિમત્ય માનસની ઉચ્ચાં બેઠી શિક્ષિઓ-પ્રયો અને વિચારપ્રવાહોને પશ્ચિમની ભાષા-આ દાખલામાં અંગ્રેજી ભાષા-સિવાય અન્ય કોઈ ભાષા દ્વારા ઝીલી શકાય જ નહિ-તેની ધારણા થઈ શકે નહિ, એવી વલણના પાયા હવે ડગમગવા માંડ્યા છે. આવી કેળવણી નીચે પણ હિંદીઓનું માનસ અને ચારિત્ર્ય પ્રકાશી બાક્યું છે જ. પરંતુ તેને માટે આપેલું મૂલ્ય વધારે પડતું નથી શું?

કેળવણીનો આદર્શ વિચારતાંની સાથે માનવ-સંસ્કૃતિનો એથીય મહાન પ્રશ્ન એકદમ ખડો થાય છે. ઓગણીસમી સદીમાં એવી જ ધારણા જનતાના હૃદયમાં રૂઢ થઈ ગઈ હતી કે જગતને લાઘેલી સંસ્કૃતિ સર્વ ઐતિહાસિક પ્રબળોના સહકારના ફળ રૂપ ન હતી, પરંતુ તે વિશિષ્ટ પ્રકારની યુરોપીયન સંસ્કૃતિ હતી. અને અંગ્રેજી કેળવણી દ્વારા કેળવાયલા હિંદીઓના માનસ પર આની છાપ હજી અંકિત થયેલી છે. આનો પ્રત્યાઘાત એ પ્રકારે થયો. હિંદીઓનો એક વર્ગ માતૃભૂમિની સંસ્કૃતિ પ્રત્યે તદ્દન ગદામીન બની ગયો, પરંતુ

મંરૂતિ પાસેથી પ્રેરણા પીવા લાગ્યો, તેમજ પોતાના રાજકર્તાઓનું અનુકરણ કરી પોતાના જ લોકોને નિરસ્કારની દૃષ્ટિએ લેવા લાગ્યો; બ્યારે બીજી તરફથી બીજા એક વર્ગે દરેક પાશ્વિમાત્મ વસ્તુ સામે સખ્ત વિરોધ કેળવ્યો અને ગંધીય અરિમતા વ્યક્ત કરવાના ઉત્સાહના પૂરમાં દરેક હિંદી વસ્તુને તે કાંઈ મહત્ત્વની છે એટલા કારણે નહિ પરંતુ તે હિંદી છે એ જ કારણસર તેને ઉત્તેજન આપવા લાગ્યો. વર્તમાન કેળવણીનાં આ અનિવાર્ય પરિણામ હતાં અને એમ સ્પષ્ટ પૂરવાર કરતાં હતાં કે આદર્શની દૃષ્ટિએ અંગ્રેજ કેળવણી તેના હેતુ યાર પાઠવામાં નિષ્ફળ નીવડી છે. સ્વમાનને ઉત્તેજન આપવું તે કેળવણીનું એક પ્રધાન કર્તવ્ય છે. સ્વમાનનો વિનાશ કરનારી કેળવણી કદાપિ સામાજિક એવ સાધી શકે નહિ. તે કહી દેશને અગર તો ગુલામ મનોદયાને ઉત્તેજન આપે છે જ. અને આધુનિક હિંદમાં આ બંને પ્રકારનાં દશ્યોથી આપણે પરિચિત છીએ; એક જ હાલની આ બંને બાબતો છે.

વળી કેળવણીનો આદર્શ ધણી જ સંકુચિત ક્ષેત્રમાં આવેલો હોઈ વહીવટી તંત્ર મોટેની તેની ઉપયોગિતા એજ તેની મુખ્ય કસોટી હતી અને હજી પણ છે. 'જ્ઞાનના અર્થે જ જ્ઞાન' એ મુત્ત મુત્તબની જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કેળવણી કરાવે છે અને અધ-કાર વિહારી પ્રશ્નજ્ઞની મશાલ ધરે છે, એ દૃષ્ટિએ કેળવણીની જે ઉપકારકતા છે તેનો વર્તમાન પ્રધામાં ભ્રેષ્ઠ આપવામાં આવ્યો છે અને સાસનતંત્રમાં નોકરી માટે ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ કમેટીના હીન ધોરણને કેળવણીમાં પ્રાધાન્ય અપાયું છે. આવા કેળવણીના વંત્રમાંથી ક્લાઈર્સ અને ધારાસભ્યોએનો રાકડો ફાટ્યો છે અને છેવટે તેમની સંખ્યા જરૂરી-યાન કરતાં ઘણી વધી પડી છે. ત્યાંસુધી કેળવણી દેશના વહીવટી તંત્રના સહાયકારક અંગ તરીકે આજ રહે ત્યાંસુધી આ સિવાય અન્ય કાંઈજ પરિણામ નીપજ શકે નહિ. બીજી પ્રગ્નઓના જીવનના મુકાબલે હિંદના રાજકીય, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક જીવનની નિષ્ફળતા આ કથનનો સચોટ પૂરાવો છે.

તેના આદર્શ સાથે ગાદી રીતે સંકળાયેલી હિંદની કેળવણીની પદ્ધતિ મુખ્યત્વે બીનવહેવાર અને મોટે ભાગે પુનઃતક્રિયા છે. કેળવણીની વહીવટી ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિ હજી પથરાઈ નથી. આ રીતે વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ પણ તેનો મુખ્ય હેતુ સિદ્ધ કરી શકતું નથી. તે શિક્ષણ વૈજ્ઞાનિક ભાવના-ભુરમો જન્યત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે છે તેમજ વહેવાર જીવન સાથે કાંઈ પણ સંબંધ ધરાવતું નથી. વહેવાર જીવન સાથે અવગત થતી આ કેળવણીમાં આર્થિક જોડું મૂળગત અનિષ્ટ રહેલું છે. વૈજ્ઞાનિક ભુરસાના અભાવે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ જીવનના એક ધ્યેય તરીકે થતો નથી અને એવા ધ્યેયની ભાવના વિના વિજ્ઞાનની પ્રગતિમાં દેશ પામેથી કીમતી ફાળો મેળવવાની આશા ક્યાથી મેલી શકાય? વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં હિંદીઓનો ફાળો અપવાદરૂપ છે, છતાં વૈજ્ઞાનિક હોય આશતી ખેતીવાડી અને ઉદ્યોગો વિના, વૈજ્ઞાનિક કેળવણી ફરજિયાત નિષ્ફળતાને જ ભેટવાની. વસ્તુતઃ હિંદની કેળવણીની પદ્ધતિને તેના અત્યંત સંકુચિત આદર્શોને અંગે ધણું સહન કરવું પડે છે.

હિંદી કેળવણી વિષેનું અત્યંત સંકુચિત વહીવટી ઉપયોગિતાનું દૃષ્ટિબિંદુ છેવટે પોતાનો વિનાશ નોતરે તેમાં નવાઈ નથી. તેના ઉદ્દેશો જ એવા મર્યાદિત છે કે તેને અંગે સામાન્ય કાર્યસાધકતા ધરાવતા ક્લાઈર્સનું એક લક્ષર જીમું કરવાના મુખ્ય જોદસવાલો અભ્યાસક્રમ જ શાળાઓ માટે નક્કી ન થાય તો બીજી શું થાય? કાખલા તરીકે માધ્યમિક અને યુનિવર્સિટીના શિક્ષણ માટેના અભ્યાસક્રમમાં અંગ્રેજીના વિષયને જે મહત્ત્વ અપાય છે તે અભ્યાસના બીજા વિષયોના મુકાબલે ઘણુંજ વધારે પડતું છે. તેનાં કારણો શોધવા જવું પડે તેમ નથી. દેશના સારાજ સાસનતંત્ર મોટેની લાખા અંગ્રેજ હોઈ તેની જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અનિવાર્ય બને છે. વળી માધ્યમિક શાળાઓ અને યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણના વાહન તરીકે તેનો ઉપયોગ થતો હોઈ બધા શીખવાતા વિષયોનું તે અત્યંત મહત્ત્વનું અંગ બને છે; કેમીસ્ટ્રી, શીઝીકસ અને બાયોલોજી

સ્નાતકો કે સ્વાનુભવીઓ ?

[પ્રયોજક : રમણીકલાલ જયથંદરાષ્ટ્ર દલાલ બી. એ., એલ.એલ. બી.]

*

જગતની ધણીયે નામાંકિત વ્યક્તિઓ વિદ્યાપીઠના પગથારે ચઢી નથી. યુનિવર્સિટીનાં સ્નાતક ન હોવા છતાં તે સાહિત્યમાં ને જીવનમાં અમૂલ્ય સેવાકાળો નોંધાવી શકી છે. એટલે સંયોગવશાત્ આપણે ઉચ્ચ શિક્ષણ ન મેળવી શક્યા તો તેથી નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આધુનિક કેળવણી સાધન છે, સાધ્ય નથી. એવી કેળવણીવિદ્યાળય પશુ અમર નામના મેળવી ગયા છે.

સંસ્કૃતિના ઇતિહાસકાર હેનરી ચોમસ બદલ. ઇસ્વી સન ૧૮૬૧ માં એ જન્મ્યા. જન્મથી જ એમનું કાઠું અતિશય નાણુક. ઇકતરોએ એમના મગજ પર ખીલકુલ ભાર ન મૂકવા એમનાં માતાપિતાને સખત તાકીદ કરેલી. આઠ વર્ષના થયા ત્યારે એમને લખતાં વાંચતાં પણ આવડતું નહિ. અઢાર વર્ષમાં તેમણે શેક્સપીયર સિવાય કોઇની યે કૃતિઓ વાંચેલી નહિ. એમને શાળામાં મૂકી તુરત જ ઉઠાડી લેવામાં આવેલા.

સત્તર વર્ષે એમની તબિયત સહેજ વળી. ઇસ્વી સન ૧૮૫૦ માં તો તેઓ જગતની ઓગણીસ બાપાઓ વાંચના ચઇ ગયા. મગજ પર વધારે બોળે ન પડે તે માટે જીવનની પળેપળ એમને કાળજી રાખવી પડતી છતાં ય નિયમિત રેવાયી તેમણે બાપીસ હજાર ગ્રંથો વાંચી કાઢ્યા. એમનું વિશાળ વાંચન ને પુખ્ત વિચારો એમના સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

મશહૂર નવલકથાકાર ઇલિયટ. પાંચમે વર્ષે તેમણે શાળા જોઈ ને સોળમે વર્ષે તો છોડી દીધી. વિદ્યાલય સામે તો નજર પથ કરેલી નહિ, છતાંય તે ગજબ વાચક હતી, જર્મન ને ઇટાલિયન ભાષા પર તે અજબ કાણુ ધરાવતી.

કવયિત્રી એલીઝાબેથ બેરેટ આઉનીંગ ઇસ્વીસન ૧૮૦૬માં જન્મી ને ૧૮૬૧ માં અવસાન પામી. શાળાને ઉંબરે તો એ ચઢી જ નથી, છતાં એનો અભ્યાસ અનોડ હતો. આઠ વર્ષની કાચી વયે તે શિક્ષકની મદદથી હોમર વાંચી શકતી. એક હાથમાં ચોપડી ને બીજા હાથમાં લીંગ્લી રાખી તે પોતાનું ગાઠું ગબડાવ્યે રાખતી. જીવનભર નાણુક તબિયતે જ એણે દિવસો કાઢ્યા.

‘શાળામાં પ્રથમ ટ્રેણીએ જે વિરાગતો હોય તે જીવનની હરિકાષ્ઠમાં પથ મોખરે જ રહે છે,’ કેળવણીકાર મેકડોનેલ એ સૂચ; વોરન હેસ્ટીંગ્સ એનું ઉદાહરણ. પથુ રોબર્ટ કલાઈવ ઉચ્ચો જ દાખલો પૂરો પાડે છે. એનાં માતાપિતે એની છેક જ આશા મૂકી દીધી હતી. એનું કાસળ કાઢવા જ એને મદાસ ધકેલી મૂકવામાં આવ્યો હતો. વિશિષ્ટ ઓફ ઓરેન્જ પથુ કલાઈવ જેવો જ હતો. સાહિત્ય કે વિજ્ઞાનમાં એ ઘણું જ ઓછું સમજતો. ન્યુટન ને લીબનિટ્ઝની શોધખોળો, કૂાઇડન ને બોઇલોનાં કાન્થોથી એ છેક જ અજાણ હતો.

એડ્વર્ડનના સમયમાં પાર્લામેન્ટરી સરકાર કેમ્પીજ ને ઓક્સફર્ડની સંસ્કૃતિને અગત્ય આપતી. ઇસ્વી સન ૧૮૫૬ માં પામર્સ્ટને પ્રધાનમંડળ રચ્યું ત્યારે તેમાં જ ઓક્સફર્ડ ફર્સ્ટ ક્લાસ હતા, કેમ્પી-નેટમાં ચાર હતા, કારણ કે ઇસ્વીસન ૧૮૫૦ થી ૧૮૬૦ સુધીના ગાળામાં ઇંગ્લેન્ડની કેળવણી ધર્મ-શુદ્ધિના હાથમાં હતી. પરંતુ એ દિવસો જીવન-જોતામાં વહી ગયા. એડ્વર્ડનના જીવનમાં ગાન-ચમકાર ભર્યા હતા. જ્યોન આઈટ શિક્ષકસંસ્કૃતિ-વિદ્યાળી હતા. જોસફ એન્ગરલેઈન ધર્માધારી ગુણ-

વામાં ગૌરવ માનતો. કાન્ડરવેરીવ પક્ષના અગ્રણી
ડબ્લ્યુ. એચ. સ્મીથે મુવાની ધંધો જમાવવામાં
ગાળી હતી.

અર્વાચીન ઇતિહાસમાં સર હેરી પાર્કર્સ અનાય
લાલક હતા. સર્ગવહાલાના આશરે ઉછરેલા. પંદર
વર્ષની વયે સરકારી નોકરીમાં જીવનધ્યેય ઓસરી
ગયેલું. એવામાં કેન્ડોનને ઘેરો ચાલવામાં આવ્યો.
પાર્કર્સે હિંમતથી સામનો કર્યો. એન્ડો-ફેચ લશ્કર
આની પહેંચે તે પહેલાં એમના પર ખૂબ જ
લુલમ જીતવામાં આવેલો, છતાં તે ટકી રહ્યા.
છેવટે રાજકુમાર પણ હસ્તગત કરી. સાડત્રીસ વર્ષની
નાની વયે તેમને એલચી તરીકે ન્વપાન મોકલ-
વામાં આવ્યા.

લોર્ડ્સ બેન્ચને ડીક્રાયેલીના જીવનમાં પણ
સામ્ય છે. અન્ય બ્રિટીશ પ્રધાનોની પેઠે એકે કે
યુનિવર્સિટી શિક્ષણ લીધું નહોતું. બન્નેએ ઘેર
જ અભ્યાસ કરેલો. વિદ્યાપીઠના શિક્ષણવિદોણું
અમજીવોનાં એ સંતાનો સામાન્ય કેટિમાં જન્મ્યા
છતાં તેઓ ગજબ વફતવશકિત ખીલવી શક્યા.
મહત્ત્વાકાંક્ષા પાર પાડવા પોતાના જ પપ્પા પર
ઝુક્યા. અત્યુત્તમ ખ્યાતિ મેળવી પ્રખર રાજ-
નીતિજ્ઞ તરીકે જગમગાડી બન્યા.

આ પ્રમાણે બેન્ચ-યુગની વફતવક્ત્રામાં
અમીરાઇની છાંટ હતી. વિક્ટોરિયન યુગમાં મધ્યમ-
વર્ગના પાસા પોખાર હતા. અર્વાચીન કાલમાં
પ્રખતંત્ર પોતાની જ વફતવક્ત્રા ખીલવશે. એ-
રિકાનાં જગલોમાંથી જેમ અબ્રાહમ લીંકન પ્રગટ
યો હતા તેવી જ રીતે સામાન્ય જનતામાંથી
સાચી વફતવશકિત ધરાવતો નરવીર કુટી નીકળશે
ને એધામ કે એટાનના દિવસોના પુત્રપરિચય
કરાવશે. સેનેટ હાલ કરતાં ગહેર જનતામાં એની
હિંડી હાપ પડશે. એની લાખા જૂતકાજના આડંબર
ચિનાની સીધી ને સાદી જ હશે પરંતુ ગજબ
શક્તિઓના પ્રતાપે તે સત્તાના કેન્દ્રથાતે પહોંચી
જશે. દેશની નસીબદેરી હાથમાં રાખી સામ્રાજ્યોનાં
કિસ્મત ધારશે.

અત્યાર મુઘીમાં એવી વફતવક્ત્રાનાં ત્રણ સુંદર
ઉદાહરણો નોંધાય છે, તેમાંનાં -એ લાપણો તો

અબાહમ લીંકનનાં જ છે. ઇસ્વીસન ૧૮૬૩ ના
નવેમ્બરની ૧૯મી તારીખે ગેટસબર્ગ સીમેટરી
આગળનું એમનું પ્રવચન એમની અપ્રતિમ વફત-
વક્ત્રાની પ્રતીતિ કરાવે છે.

છેલ્લા જગતયુદ્ધમાં એમેરિકન વિદ્યાપીઠમાં
ફૂટથી એલનાર વ્યક્તિઓની ખોટ પડી હતી. એ
માટે કેટલાક ધંધાધારીઓની સેવા માગવી પડેલી.

સૌથી વધારે ધ્યાન તો બ્રિટનના મજૂર પક્ષનું
પ્રધાનમંડળ ખેંચી રહ્યું છે. એમાંના ઓગણીસ
સભ્યોમાંથી માત્ર પાંચજ સભ્યોએ જાહેર પાંડશાળા
કે વિદ્યાપીઠનું શિક્ષણ લીધેલું છે. માત્ર બે જણે જ
વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ પસાર કરી પદવીઓ મેળવેલી
છે. છતન ને હેરામાંથી જ પ્રધાનમંડળો રચાય એ
માન્યતા હવે ઓસરી ગઇ છે. ઇંગ્લેન્ડના છેલ્લા ચાર
વડાપ્રધાનોમાંથી માત્ર એક જ વિદ્યાપીઠનું શિક્ષણ
લીધેલું છે. અત્યારના બ્રિટીશ પ્રધાનમંડળના બેનુત્તી-
યાંશ સભાસદોમાં કલકત્તાની સામાજિક કલ્યાણના સભ્ય
શ્યાની પણ શિક્ષણની લાવકાત નથી. હિંચી પદવીએ
પહેંચવા એટ બ્રિટનમાં હવે પ્રથમની પેઠે પદવીની
હાપની જરૂર રહી નથી. મી. બેસક ઝેન્બરલેઇન,
મી. લોર્ડ બેન્ચ, મી. બોનાર કો અને મી.
મેકડોનલ્ડે એ જૂની પ્રણાલિકાનો ખુસ્તો લગ કર્યો
છે. યુનિવર્સિટી શક્તિસંપન્ન વ્યક્તિઓ નથી
નિષ્પાળી શક્તી એ કલક હવે તેમણે વહેલી તકે
ભૂસી નાખ્યે જ ફૂટકો.

મી. રામ્સે મેકડોનલ્ડ પોતાની જીવનરેખા
આલેખે છે, પ્રથમ તેમને સાઇકલિસ્ટોની એક ટુરીંગ
કલ્યાણમાં નોકરી મળેલી. એક અડવાડિયાના દશ
શિલિંગના દરમાયે તે સરનામાં લખવાની કામગિરિ
જાગવતા. પણ કમનસિબે એ નોકરી પણ અડી
ટકી નહિ. લંડનના રાજમાર્ગો પર ખાલી ખિસ્સે
ટહેલવું કેવું લાગે છે તે તેમણે બરાબર અનુભવ્યું.
માથે દેવાના જંજ ખડકાયે જતા પણ કામધંધો
જડતો જ નહિ.

મી. મેકડોનલ્ડને શિક્ષણ મેળવવાની ધગશ
હતી. એકાદ વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થઇ જવાના એમને
કાડ હતા. પરંતુ ગરિયાઇ એમની આડે આવતી.
અસારે યુનિવર્સિટીના પગધારે ન ચડી શક્યા તે

માટે તે દિલગીર થતા નથી. યુનિવર્સિટી જીવન લાભ ને બદલે હાનિ જ વધારે કરે છે એવું તે માનતા થઇ ગયા છે.

અમેરિકન પ્રેસીડેન્ટ મી. હુવર અગિયાર વર્ષની વયે ધોડાને માલીસ કરતા, ગાયો દોહતા, ભઠ્ઠીસળગાવતા ને શાળામાં જતા. સાલેમની એક આથી-સમાં નોકરી કરતાં કરતાં એમને ઇંગ્લેન્ડેરી ખાતાનો નાદ લાગ્યો. નવી જ ચાલુ થયેલી લીલેન્ડ સેન્ડર્ડ યુનિવર્સિટી વિદ્યાપીઠે જીવનનિર્વાહનાં સાધનો પૂરી એમના લણવાના કોડ પૂરા પાડ્યા. ને છેવટે તે અમેરિકામાં કેન્દ્રસ્થાને વિરાજ્યા.

અંગ્રેજી સાહિત્યના કેટલાક ઝીર્વિસ્તરેશ પશુ અભ્યાસમાં ઘણા જ મંદ માણુમ પડ્યા છે. જહોનસન, ગીજન, ને કાર્સાઇલ યોડાક જ દિવસો વિદ્યાપીઠમાં ગયેલા. કાલીલ દીક્રાએથી કાયર થઇ સાહિત્યજીવન પશુ એમણે અધવચ્ચે જ પડવું મોકલું. અર્વાચીન સાહિત્યકાર મી. બર્નાર્ડ શા પશુ પંદર વર્ષે જ કારકુની કરવા લાગેલા. વિદ્યાપીઠના શિક્ષણનો એમને ખીલકુલ લાભ મળેલો નહિ. રોયસર પશુ જાને જ વિદ્યાસમૃદ્ધ થયેલા. 'મોશિયલ ગ્રેટી-ફ્રસ' નામક મધ લખ્યો ત્યારે તેમણે વિદ્યાપીઠની સંસ્કૃતિ ઝીલેલી જ નહિ. સોળ વર્ષના થયા ત્યાં

સુધી તો તેઓ તેમના કાકાને ત્યાં રહેલા યુક્ટો, એટજીઆ, ટ્રીગોમેટ્રી, મિકેનિક્સ ને ન્યૂટનની પ્રિન્સીપીઆનો માત્ર પહેલો વિભાગજ તેમણે તૈયાર કરેલો. પછીથી અભ્યાસ વધારવા તેમણે તરદી જ લીધેલી નહિ. ઓક્સફર્ડ વિદ્યાપીઠનું તો એમણે પગથિયું પણ નહિ જોગવેલું. મેગડેલન કોલેજમાં તેમણે ચૈતિક મહિના ગાળેલા પશુ એ ગાળો તો એમના જીવનમાં એજે ગયો છે.

અત્યારે તો ઓક્સફર્ડના અધ્યાપકોએ શીખવવાનો ડોળ કરવાનું પશુ મૂકી દીધું છે. જેમ વિદ્યાનના પ્રયોગોમાં કોમતી સાધનોની જરૂર પડે છે તેમ વિદ્યાર્થીમાં ચેતાની કુશળતાની પણ આવશ્યકતા રહે છે. જાકો દરેક વિષય ઉપર હવે એવાં તો પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે કે જુના જમાનાની જે મૌખિક શિક્ષણની અગત્ય તો હવે ઓસરી જ ગઈ છે.

આજની વિદ્યાપીઠોમાં તો દહેરથી દહેરકુ, રાજનીતિ પર આડાંઅપળાં ગપ્પાં હાંકવાં ને પારકી પંચાતો કરવી-એમાંજ વિદ્યાર્થીની દીનંતર્યા ખતમ થાય છે. જડ ને ઊઠરી ચર્ચાઓ શૌવનની ચંચળતાને ઊપરી દે છે. અધ્યાપક પશુ ફક્ત પોતાનો પગાર લેવાનું માત્ર રાખી શિક્ષણ આપવાના ધર્મકર્તવ્યને સહેલાણીથી વિસરી જાય છે.

જૂની આંખે નવાં કૈતુક !

ટાંક સખત પડતી હતી અને મારા પગે વાંચવા અને ટાઈપી કરવા માટે મળેલી ચોડીક કુરસદથી આનંદ પામતો નું ઇલેક્ટ્રીક સ્ટવ આગળ ખેંચી દતો. આ વખતે એક અનુભવી વ્યક્તિ દેખાઈ અને એકાએક મારી રૂમમાં પ્રવેશ કર્યો.

તેણે એકાએક વર્ષ પૂર્વેની પદ્ધતિનો ચોશાક પહેર્યો દતો. એક લાંબો કોફીકાટ, પટાવાળું પાટપુન અને ઉડની નેકટાર્ક તેણે પહેર્યાં દત્યાં. તેણે ચોખીયા રાખ્યા દત્યાં અને ડીન્સની વાર્તાઓને લગતાં જૂનાં ગિરોમાં નોંધે એ છીએ તેવી પાઞ્ચ-

ની બાલુએ કંઈક નમેલી ઉંચી 'ટાપ હેટ' પહેરી દતી. અંદર દાખલ થયા માટે મારી માગતાં તેણે મને નમન કર્યું અને હેડલા કેટલાક દિવસથી પડતી સખત કંડીએ, ઇંગ્લેન્ડના એક લગભગ અનુભવા ખૂબીમાં એક પડાઝ આગળની ઝુંપડીમાં પોને મધુર નિદ્રા લેતો દતો તેમાં ખતેય પટેમાંથી છે એમ જણાવ્યું. તે એક રેળવાયેલા ચાલુસની જેમ વાતો કરતો દતો. પોતાનું નામ પણ પોને બધી ગમે દતો એમ તેણે જણાવ્યું-ત્યારે તેણે એમ તો કહ્યું કે તે 'રિપ'થી શરૂ થતું હતું.

મારા ફેડીઓમાં 'ફૂનીંગ' નામથી ઝોળખાતા નવા અમેરિકન તાલચૂરમાં મેક્સિકોનાની સાથે એક તદ્દન નવીન દળનું ગાનન આવતું હતું.

“આ વિચિત્ર અવાજ શેના છે?” તેણે ખેસતાં ખેસતાં પૂછ્યું, “તે ક્યાંથી આવે છે?”

મેં જવાબ આપ્યો, “અરે, એ તો વાવરલેસ છે અને પેલી પેટી મારફત એ અવાજ હવામાં મોખાં ઉપર યદીને પેરીસથી અહીં આવે છે.”

“ઝોહો! આશ્ચર્યજનક!” તેણે ખૂબ પાડી, “તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે આખું પાતાવરણ સુન્દર મુરોથી ભરેલું છે-જો કે આ અવાજ તેલ સુન્દર નથી? તો પછી આપણે બીથોવન જેવાનું સુન્દર સંગીત સાંભળીએ! શું એ શક્ય નથી?”

“હા”, મેં જ જવાબ આપ્યો, “પણ આનો ખરા વ્યવહાર ઉપયોગ તો, દરિયામાં કંપે રચણે શત્રુ મળશે એ વિષે મનવારેને ખબર આપવા માટેનો છે. જમીન પર પણ લશ્કરની દોરવણી કરવામાં તે ખૂબ ઉપયોગી થાય છે અને શત્રુસૈન્ય સામે થવામાં દોરવણી કરવા માટેની જૂની ટેલીગ્રાફની પદ્ધતિથી તો આ ક્યાંયે આગળ વધી ગઈ છે. હું ધારું છું કે આ આપણા યુગની સૌથી ચમત્કારિક શોધ છે. કુદરતી વિદ્યુતનો એ ખરેખર કીર્તિવંત ઉપયોગ છે-અને યુદ્ધમાં તો તેની ઉપયોગિતા અવર્ણ્ય છે.”

આજ વખતે અમે હવામાં ધરધરાટ જેવો અવાજ સાંભળ્યો અને એક એરોપ્લેન અમારા માથા પર ઉડ્યું.

“અરે, આટલું મોટું પક્ષી કયું છે?” મી. રિપે સુખ પાડી, “આનાથી અર્ધા કદનું જે ગરૂડ મેં તો કેટલા વાર જોયું નથી.”

“આ તો માત્ર એરોપ્લેન છે,” મેં કહ્યું; “જમીન અને દરિયા પર યદીને ઉડવાની આ તરફથી અમે ત્રીસથી વે વધારે વર્ષ પહેલાં જોણી કાઢી છે, અને હવે તો એરોપ્લેન એક સામાન્ય વસ્તુ જેવું થઈ પડ્યું છે.”

“અને તમે ખરેખર પક્ષીની માફક હવામાં ઉડી શકો છો?” મી. રિપે બોલી ઉઠ્યા, “એ વસ્તુ કેટલી જન્ય હોયી જોઈએ! માનવજાત હંમેશાં ઉડવાને આવુર રહી છે!”

“હા”, મેં જવાબ આપ્યો, “અમે કેપ ઓફ શુડ હોપ સુધી માત્ર ત્રણ દિવસમાં ઉડી શકીએ છીએ અને અમારી હવાઈ ટપાલ નિયમિત રીતે દિન-દિન જાય છે, પણ આ અસાધારણ સાધનનો સૌથી મોટો ઉપયોગ તો શત્રુ પર બોમ્બ નાખવા માટેનો છે. કેટલીક વાર તેની સાથે ફેરી ગેસ પણ છોડવામાં આવે છે, એ વડે શહેરોનાં શહેરોને માત્ર થોડા જ કલાકમાં ઝેર આપી શકાય છે જેથી એક પણ ઓ, પુરુષ કે બાળક બચવા પામતું નથી અને શત્રુની પ્રજાના નાશ વડે અચૂક વિજય થાય છે.”

“તમે તો મને અત્યંત ભય અને આશ્ચર્યમાં મરકાવ કરી દો છો,” મી. રિપે કહ્યું, “ખિન-જગમગાઓ યુદ્ધમાં પણ સત્તામત રીતે રહેનાં હશે.”

“ના, ભાઈ, ના!” મેં જવાબ આપ્યો, “એરોપ્લેનની એક સૌથી ઉપયોગી મેંવા તો, શત્રુના પ્રદેશમાં પથરાયેલાં શાન્ત ગામડાંઓ પર તે દાગ બોમ્બ નાખી શકાય છે તે છે; જો કે લંડન, પેરિસ, બર્લીન કે રોમ જેવાં મોટાં શહેરો એ માટે વધુ અનુકૂળ નિશાન બની રહે છે કારણ કે એથી શત્રુનો નારા સંપૂર્ણ બને છે. બોમ્બવાળાં થોડાંક એરોપ્લેનો બહીનને ભસ્મીભૂત કરી શકે અને આખીયે વસ્તીનું મોત નોપજાવી શકે. આ અમારી બીજી એક સૌથી મહાન શોધ છે.”

મી. રિપે તો આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને તેમનો ભય સ્પષ્ટ રીતે વધેલો જણાયો.

“અમે કુદરતી બળો પર પણ કેટલો વિજય મેળવ્યો છે એ સાંભળવાનું તમને કદાચ અમરો,” મેં આગળ ચલાવ્યું, “અમે એક એવી બોટ શોધી કાઢી છે કે જે દરિયાની સપાટીથી ખૂબ ઉંડે તરી શકે છે.”

“એ તો માછલાં પકડવાની વિચિત્ર પદ્ધતિ ગણાય,” મી. રિપે કહ્યું, “હું ધારું છું કે તે બ્લેક પકડા માટે હશે.”

“આસ એવું નથી,” મેં જવાબ આપ્યો, “અમે તો તેના ઉપયોગ કેવળ દુસ્મનના નૌકા-સૈન્યનો નાશ કરવા માટે કરીએ છીએ. સાંભળો, ‘સજામરિન’-અમે તેને એવું નામ આપ્યું છે-પાણીની અંદર પણ ધા કરી શકે તેવી મોટી તોપો અને ટોર્પીડો લઈ જાય છે અને મોટામાં મોટી મનવારને

થોડીક મિનિટોમાં અચૂક ડુબાવી શકે છે. તેવાં ટ્રાપીંગાવાળા થોડીક સળમરીનો અને બોમ્બમારો ચક્રાવતાં થોડાંક એરોપ્લેનો આપણા નૌકામિન્ય કરતાં બમણા મોટા નૌકાસિન્યનો ખાસ મહેનત અને ખર્ચ સિવાય સંપૂર્ણ નાશ કરી શકે. મેં અગાઉ વર્ણવી તે શોધખોળોની દરોળમાં એસે એવી આ પણ એક અમત્કારિક શોધ છે.”

મિ. રિપે તો ચકિત થઇને દેવતા તરફ જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે કહ્યું, “તમે મને જે કહ્યો છો એથી તો આખી માનવજાત વિશેના દુઃખજનક વિચારોથી દૂર થઈ ગયો છું. પ્રગતિની સર્વ આશાઓ અને સંસ્કૃતિની ધોષી કુચનું પણ આથી સત્યાનાશ વળે એમ લાગે છે. વિનાશનાં આ અમત્કારિક સાધનોનો ઉપયોગજનવી કરવા માટે દુનિયા સદમત ન થાય?”

“એ માટે પ્રયત્નો થયા છે,” મેં કહ્યું, “પણ તે બધા ફેલ્લ ગયા છે. અમારા શત્રુઓને મારવા માટે અમે જે તરફીઓ શોધી કાઢી છે તે તો હજી બાકી છે. વીસ કરતાં વધારે માઇક્રો સુધી ગોળા ફેંકી શકે એવી તોપો બનાવવામાં આવી છે. હાલની ટેન્કા ખરબચડા રસ્તા પર ફસાકના ત્રીસ માઇલની ગડપે દોડી શકે છે. થોડા જ સમયમાં તે હૃદયજનું સ્થાન હાઈ લેશે અને વળી ઘોડાઓ કરતાં સોંઘી પડશે. પાયદળને આગળ વધતું અટકાવવા માટે અમે કાંટાળા તાર શોધી કાઢ્યા છે. એમાંથી પોતાનો માર્ગ કાઢવા મથતા માણસો એના કાંટામાં ફસાઈ જાય છે અને બન્ને બાજુએથી તેમના પર સહેલાઈથી પીરતોલતું નિશાન તાકી ચકાવે છે. વેદના, બૂખ અને તરસથી મરણ પામ્યા પછી સડી જતાં સુધી તાર પર લટકતાં સંખ્યાબંધ માનવ-શરીરો મેં જોયાં છે. સૌથી વધુ અસરકારક લટકરી સાધનોમાં કાંટાળા તારની પણ મળતી થતી જોઈએ. અને મનુષ્યોનાં ટોળેટોળાં, જેમ દાતરડું ધાત્ર કાપે તેમ નાશ કરનાર મશીનગતોને પણ આપણે બૂલવી દેઈએ નહીં.”

“પણ આ બધાં લગાધમાં સાધનો પાછળ નાખ્યાં તો ખૂબ ખર્ચવાં પડતાં દશે.”

“અચળત,” મેં જવાબ આપ્યો, “અમારે

ખર્ચ તો કરવું જ પડે છે. અત્યારની સરકાર રાષ્ટ્રના સંગ્રહ બળની દૃષ્ટિઓ પૂરવા માટે ૨૮૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની લેન કાઢે છે. લશ્કર, નૌકામિન્ય અને હવાઇ સૈન્યના સામાન્ય ખર્ચના ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ ઉપરાંત આ લેનનું વ્યાજ પણ શહેરીઓએ લેરવાનું છે. સકામતીની અમે આ કિંમત ભરીએ છીએ અને દેશને સકામત બનાવવા જ જોઈએ. પીગ્ગ સર્વ રાષ્ટ્રો પણ એ જ રીતે શસ્ત્રસજ્જ બની રહ્યાં છે; અને આ ભયાનક શસ્ત્રવૃદ્ધિ જરૂર યુદ્ધ તરફ દોરી જાય છે કેમકે જો તમે વાપરો નહીં તો પછી ‘આવાં ખર્ચાં શસ્ત્રોની કાર્યસાધકતા શી?’”

“પણ યુરોપ શું હવે ખિસ્તકમાં ખંડ નથી રહ્યો?”

“એમ કહે છે તો ખરૂં,” મેં જવાબ આપ્યો, “પણ પાદરીઓ મોટા દેશભક્ત છે અને ન્યારે લગાઈ ફાટી નીકળે ત્યારે તેઓ સિપાઇઓ અને ખલાશીઓને આશીર્વાદ આપે છે. એક બિશપે તો, જાણે પોતે ગયા મહાયુદ્ધના મોરચામાં જ્યાં બાતુર હોય તેમ આખી પોશાક પહેરવા જેટલી બેસાડરી બતાવી હતી. અમે ફીક્શન છીએ એમ બતાવવા માટે યુદ્ધમાં માર્યા ગયેલા માણસોની કબરો પર ફોસતું ચિહ્ન મૂકીને તેમની યાદગીરી રાખવામાં આવે છે. છેલ્લા મહાયુદ્ધમાં યુરોપના લગભગ એક કરોડ સૌથી તેજસ્વી યુવાનો માર્યા ગયા હતા.”

“પણ તેઓ શા માટે એક બીજાને મારવા ચાહતા હતા?” હૃદયહારની મુંઝવણથી મી. રિપે પૂછ્યું. “તેઓ એકબીજાને આટલી ભયંકર રીતે કેમ ધિક્કારતા હતા?”

“અરે, તેઓ તો એક બીજાને બીવકુપ ધિક્કારતા નહોતા.”

“ત્યારે પછી તેઓ લડ્યા શા માટે?”

“એ તો બહુ કપરા પ્રશ્ન છે,” મેં જવાબ આપ્યો અને “હવે પાછો જતને મારી શાન મુપ્-રીમાં ફેંકી પાછી નિદ્રા લઈશ” એમ કહેતાં મી. રિપે મારી રત્ત લીધી.

[મી. એચ. કમ્પ્સ. નેવી-સનના લેખ ઉપરથી]

કાયદાશિક્ષણમાં થવી જોઈતી સુધારણા

[લેખક:-ડૉ. બી. આર. આંબેડકર]

*

[મુંબઈની સરકારી લૉ-કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર એમ. એ., પીએચ. ડી.; ડી. એસી.; બાર-એટ-લૉએ, મુંબઈ ઈલાકાના કાયદાશિક્ષણમાં થવી જોઈતી સુધારણા વિષે એક વિચારણીય લેખ લૉ-કોલેજના હાસિલના ગયા અંકમાં લખેલો છે, તેનો ભાવાનુવાદ અહીં આપવામાં આવેલો છે.]

*

*

*

*

મુંબઈ ઈલાકામાં વકીલાતના ધંધામાં અનેક પ્રકારનો સમાવેશ કરેલો છે અને પ્રત્યેક પ્રકારના શિક્ષણની પદ્ધતિ અને તેનો દરજ્જો પાલુ બિન્નાબિન્ન છે. આપણા ઇલાકામાં વકીલાતનો ધંધો કરનારાઓના ૭ વર્ગ કરવામાં આવે છે:- ૧ બેરિસ્ટર-એટ-લૉ (મુંબઈ યુનિવર્સિટીના) ૨ એડવોકેટ (ઓરિજિનલ સાઈડ) ૩ એડવોકેટ (અપેલેટ સાઈડ) ૪ બાર કાઉન્સિલના એડવોકેટ (અપેલેટ સાઈડ) ૫ મોલી-સીટર ૬ મુખસાર. આ ૭ પ્રકારના વકીલોના શિક્ષણમાં પાલુ ફરક હોય છે.

બેરિસ્ટરશોને ત્રણ વર્ષ અભ્યાસ કરી એક વર્ષ એમ્બર્સમાં કામ કરવું પડે છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીના અપેલેટ માઈડના એડવોકેટો એ યુનિવર્સિટીના ગ્રેજ્યુએટો હોય છે અને તેમને કાયદાના સરકાર-માન્ય શિક્ષણાવધમાં બે વર્ષ માગવાં પડે છે. એટલે મેટ્રિક થયા પછી વકીલાતનો ધંધો શરૂ કરવા સુધીમાં તેમને ૭ વર્ષ માગવાં પડે છે. બાર કાઉન્સિલના અપેલેટ માઈડના એડવોકેટોની બાબતમાં તેમ નથી. મેટ્રિક થયા બાદ તેમને સરકારમાન્ય સંસ્થામાં જઈને કાયદોનો અભ્યાસ પડે છે એમ નથી. બાર કાઉન્સિલની પરીક્ષામાં બેસવા માટે તેમને અમુક સુદનનું બંધન

નથી. ઓરિજિનલ સાઈડના એડવોકેટો ઋણ અગે-લેટ સાઈડના એડવોકેટોની જેમ એલએચ. બી. હોય છે અને તેમને કાયદાના અભ્યાસમાં એકંદર પાંચ વર્ષ માગવાં પડે છે. એલએચ. બી. થયા પછી બે વર્ષો તેઓ ઓરિજિનલ સાઈડ એડવોકેટની પરીક્ષામાં બેસી શકે છે. પછી તે પરીક્ષા પસાર કરવાથી જ વકીલાત કરી શકાતી નથી. એ માટે સીનીયર વકીલના દાય નીચે એક વર્ષ કામનો અનુભવ લેવો પડે છે. એટલે મેટ્રિક થયા પછી ૬ વર્ષો તે વકીલાત કરવાને લાયક બને છે. મોલીમીટર થવાને માટે બી. એ. અથવા એચએચ. બી. થઈને એકાદ મોલીમીટરની પેઠીમાં કામ કરવું પડે છે. આ દેકાણે ત્રણ વર્ષ કામ કર્યા પછી મોલીમીટરની પરીક્ષામાં બેસી શકાય છે. એટલે બી. એ. થાય તો ૭ વર્ષ અથવા એચએચ. બી. થાય તો તેને ૬ વર્ષ એ પૂર્વે માગવાં પડે છે. આ વર્ષોમાં સોપી કનિઝ દરજ્જો મુખત્યાગોનો છે. એમણે કાયદાનું શિક્ષણ લેવું નોંદર્યે અથવા કોઈ પ્રકારની પરીક્ષા પસાર કરવી નોંદર્યે એવું નથી. કાયદાની પરીક્ષા લેવાનો અધિકાર વડેઆપેલો છે. અપેલેટ સાઈડના બે પ્રકારના એડવોકેટોની પરીક્ષા લેવાનો અધિકાર બે રથને છે, એક મુંબઈ યુનિવર્સિટી અને બીજા બાર કાઉન્સિલ. ઓરિજિનલ સાઈડ

એડવોકેટ અને સોલિસીટરની પરીક્ષા લેવાનો અધિકાર હાઈકોર્ટ કને છે. આમાં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત એ છે કે પરીક્ષા લેવાનો અધિકાર જેને છે તેના પર ઉમેદવારોના શિક્ષણની જવાબદારી નથી. બીજી વસ્તુ એ છે કે હાલકામાં ધંધો ચલાવતા વકીલોના દરજ્જામાં જળરો ફરક છે. એ. સા. એડવોકેટ અને બેરિસ્ટરો માટે સર્વ કોર્ટોનાં દાર ખુદશાં છે. ગમે તે કોર્ટમાં અગર હાઈકોર્ટમાં ગમે તે સાઇડે તેઓ કામ ચલાવી શકે છે. પ્રત્યેક કેસ તેઓ કોર્ટ સમક્ષ ચલાવી શકે છે પણ તેમને પૂર્ણ અખત્યારપણાનો અધિકાર નથી. અપેલેટ સાઈડના એડવોકેટો ફક્ત અપેલેટ સાઇડ કને કામ કરી શકે છે અને તેમાં પૂર્ણ અખત્યારી લઇ શકે છે. સોલિસીટર ગમે તે કોર્ટમાં કામ ચલાવી શકે છે પરંતુ હાઈકોર્ટની એરિજનલ સાઇડમાં તે માત્ર અખત્યારી ચલાવી શકે અને અપેલેટ સાઇડમાં તેને બંને અધિકાર છે.

એજન્ ધંધો કરનારા વર્ગમાં અવ્યાસક્રમ, પરીક્ષા અને દરજ્જાની બાબતમાં આટલી બધી વિવિધતા હોય એ વસ્તુસ્થિતિ રોચનીય છે. એ વસ્તુસ્થિતિ જો કે શુચિવલ્લભી છે પણ તેનું પરિણામ અનિષ્ટકારક આવે છે અને એને લીધે ધંધાના માર્ગમાં વિદ્ધ થાય છે એમ પણ નથી. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિ ચિખમતાભરી છે એટલી વાત નિઃસંશય છે પણ શિક્ષણની ઇતર શાખાઓમાં પણ એ વેગુણ છે. દાખલા તરીકે વૈદ્યકીય અને એન્જનીયરીંગ એ બે ખાતાંઓ લઇએ. વૈદ્યકીય ખાતામાં મુખ્ય યુનિવર્સિટીની એમ. બી. બી. એસ. ની ડીગ્રીનો કોર્સ છે તે સાથે સરકારના એલ. સી. પી. એસ.ના ડીપ્લોમાનો કોર્સ છે. એજ પ્રમાણે એન્જનીયરીંગ ખાતામાં યુનિવર્સિટીની બી. ઇ. ડીગ્રીનો કોર્સ છે તે સાથે સરકારનો વિઝારીયા બ્લુપીલી ટેકનીકન ઇન્સ્ટીટ્યુટના ડીપ્લોમાનો કોર્સ છે. આ સર્વ પરીક્ષાઓમાં ઉત્તીર્ણ થયા પછી સરકારી અથવા ઇતર નોકરી મળે છે એમાં શંકા નથી. વકીલાતમાં ધંધામાં પણ એમ જ છે. મુખ્યત્વે ફક્ત ફોજદારી કોર્ટના નાના નાના મુકદ્દમાઓ

ચલાવી શકે છે, બાર કાઉન્સિલના અ. સાઈડના એડવોકેટો પુષ્કળ વકીલોની આંગણમાં સામે છે. તેઓ તાલુકાઓમાં સમજળ અને સ. ડિ. મેજસ્ટ્રેટોની કોર્ટમાં વકીલાત ચલાવે છે. અ. સાઇડ અને એ. સાઈડના એડવોકેટોજ ફક્ત ડિ. કોર્ટ અને હાઇ કોર્ટમાં કામ કરે છે. વકીલાતના ધંધાની જે પ્રત્યક્ષ કાર્યપદ્ધતિ દેખાય છે તે ઉપરથી એ પદ્ધતિનું મૂળ ભૂલભરેલું છે એમ કહી શકાય નહીં. એ પદ્ધતિ માત્ર ઉપર ધીધું તેમ શુચિવલ્લભ અને અસમાનતાવાળી છે. પણ આ ધંધામાં પ્રત્યેક, જાણે કે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમથી ન હોય તેમ, સંપાદિત શિક્ષણમર્્યાદાને અનુરૂપ એવા જ અધિકારની તે ધંધામાંની શાખા ચલાવે છે.

પણ એ શિક્ષણ સુધારણાને પાત્ર છે એમ માનીને ચાલવાથી તેમાંના વિવાદાસ્ત મુદ્દાઓના સ્પષ્ટીકરણ માટે કેટલાક પ્રાથમિક ખુલાસાઓ કરવા આવશ્યક છે. વકીલાતના ધંધામાં જરૂર કરતાં વધારે ભરણું થયું છે એ પ્રશ્નનો સંજ્ઞા કાપદાના શિક્ષણ-વિષયક પ્રશ્નથી બાજમ રાખવો જોઈએ. વકીલાતનો ધંધો વિશિષ્ટ મર્યાદિત વર્ગોની હદમાં રહે એવા ઉદ્યેશથી તે શિક્ષણની યોજના ઘડવી એ વાત શિક્ષણના અને સામાજિક ન્યાયની સમાનતાના દષ્ટિબિંદુએ સમર્થન કરવા જેવી નથી. કાર્યવ્યકુશળ વકીલ બનવા માટે કાપદાના શિક્ષણનું સ્વરૂપ કેવું રાખવું જોઈએ એ શિક્ષણના ક્ષેત્રનો પ્રશ્ન હોય તેનો નિર્ણય શિક્ષણવિશારદોએ કરવો જોઈએ. યહુ એ નિર્ણય કરતી વખતે જરૂરીઆત કરતાં વકીલો વધી જાય તો શું કરવું એ બાબત તેમણે મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઈએ. બીજો પ્રશ્ન એ છે કે કાપદાનું શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓ બીજી સંસ્થાઓની જેમ ‘હોલ ટાઈમ’ હોવી જોઈએ કે ‘પાર્ટ ટાઈમ’. એ બાબતનો, કાપદાનું શિક્ષણ કેવું હોવું જોઈએ એ મુખ્ય પ્રશ્ન સાથે કશો તાત્વિક સંજ્ઞ નથી. લો-સ્ટ્રલ અથવા લો-કોલેજોમાં પાર્ટ-ટાઈમ શિક્ષણ આપીને પણ પવિત્રામકારક શિક્ષણ મળે તેવી યોજના કરવાનું શક્ય છે.

આટલો પ્રાથમિક ખુલાસો કર્યા બાદ કાપદા-

શિક્ષણની સુધારણાની બાબત તરફ વળીએ. આ પ્રશ્નનો વિચાર કરનાં મુખ્ય ચાર મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થાય છે—

(૧) કાયદાનું શિક્ષણ સર કરનારા વિદ્યાર્થીઓના પૂર્વશિક્ષણની ઓછામાં ઓછી મર્યાદા કેટલી હોવી જોઈએ ?

(૨) કાયદાશિક્ષણના પૂર્ણ અભ્યાસક્રમની મુદત કેટલી હોવી જોઈએ ?

(૩) કાયદાશિક્ષણના પૂર્ણ અભ્યાસક્રમમાં કયા વિષયો મૂકવા ?

(૪) નિયોજિત અભ્યાસક્રમ બરાબર રીતે પાર પાડવા માટે લો-કોલેજમાં કેવી યોજના કરવી ?

આમાં ત્રીજા મુદ્દા પર બાકીના ત્રણ મુદ્દાઓનો આધાર છે. એટલે આ પ્રશ્ન ઉઠેલે કે બાકીના ત્રણ ઉદ્દેશવાનું ઘટ્ટું સરેલું બની જાય. એ ત્રીજા મુદ્દાનું નિરાકરણ કરવાની બાબત મુબઇ યુનિવર્સિટીના એલ. એલ. બી. ના પરીક્ષકોએ તે પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ વિષે વખતો-વખત જે રિપોર્ટ કર્યો છે તે જોવાથી વધુ મહેલી બને છે. આ સર્વ રિપોર્ટો પરથી એમ જણાય છે કે એ વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસમાં મૂળથી જ નીચે પ્રમાણના દોષો જોવામાં આવે છે—

(૧) વિદ્યાર્થી જે કાયદાનો અભ્યાસ કરે છે તે કાયદાનું મૂળભૂત તત્ત્વ તેણે યથોચિત અંદાજ ક્યું હોય એમ લાગતું નથી.

(૨) તે કાયદાની સામાન્ય રૂપરેખાનું જ્ઞાન પણ તેને થયું હોય એમ લાગતું નથી.

(૩) વિષયોની રજુઆત પદ્ધતિસર થતી નથી.

(૪) પ્રશ્નોના ઉત્તરો પરથી, સુસંબદ્ધતા એટલે શું એનું જ્ઞાન તેને હોય એમ લાગતું નથી.

(૫) પૂરાવા, મુદ્દાનું વિવેચન અને નિષ્કર્ષનું યથોચિત વિવરણ કેમ કરવું એનું જ્ઞાન હોય એમ લાગતું નથી.

(૬) પોતાના મનમાંનો ઉદ્દેશ વિશદ કરવા જેટલી રચના અને અસરકારક ભાષા લખવાની જોડી પરી હોય એમ લાગતું નથી.

કાયદાનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓમાં આ ખોડ સામાન્ય છે અને તે નહિવત્ કરવા મારેના ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. એ માટે, એ દોષો તેમનામાં કેમ રહી જાય છે તેનાં કારણો જોવાં જોઈએ. માત્ર મન પ્રમાણે એમાં એ બાબતો કારણભૂત છેઃ અભ્યાસક્રમની યોજના સરોષ છે અને શિક્ષણપદ્ધતિ પણ સરોષ છે.

શિક્ષણશાસ્ત્રીઓના મન મુજબ કાયદાશાસ્ત્રના અભ્યાસને બીજા કોઈ અનુષંગી વિષયની જેમ મજબી જોઈએ. એ સિવાય વકીલાતનો ધંધો ચલાવવાની પૂરી પાડતા મજબી નહીં. વકીલાતના ધંધામાં વકીલાતની દૃષ્ટિ આવવી જોઈએ, પ્રત્યેક બાબતનું કાયદેસર સ્વરૂપ શું છે તેનો તવનિત નિર્ણય કરનાં આવડો જોઈએ, આ વાત માન્ય થયાં બાદ, અનુષંગી વિષય કયો હોયો જોઈએ એ કસવનું બંદુ કાણુ નથી. એગરિટન બિરેલ એક કેસણે કહે છે કે, “ સ્વયંસિદ્ધ વાત હજાંનથી સ્વીકારતી, સત્ય બાબત પર વિવેચન કરવું અને સામાન્ય બાબતને વકીલાતશાસ્ત્રી રંગવી-એને વકીલાતની રાત્રી પડતા કહેવામાં આવે છે એનું જો એક માર્થિક નિરીક્ષક કહ્યું છે તે સાવ સાચું છે.” આ વર્ણનમાંની આતંકારિક છાયા છોડી દઈએ તો એમાં વકીલાતના ધંધાનાં જે પ્રધાન તત્ત્વો કહેવામાં આવ્યાં છે તે મદત્તવાં છે. વકીલનું મુખ્ય કામ પોતાની બાબતનું સમર્થન કરવું એ છે. એ સમર્થન કરવા માટેનું કૌશલ્ય મેળવવા માટે નીચેની બાબતો બાબતમાં રાખવાની જરૂર છે—

(૧) વિચિત્ર બક્ષિતનું બ્યક્ષિત અને સમાજમાંના તેના હવનક્રમનું પૂર્ણ જ્ઞાન.

(૨) મનુષ્યના અંતઃકરણમાં વિચારપ્રણાલિકા કેવી રીતે કામ કરે છે તેનું જ્ઞાન.

(૩) કયા બાબતો પરથી તાર્કિક અથવા મુદ્દા-શુદ્ધ નિષ્કર્ષ કેવો કાઢવો તેનું જ્ઞાન.

આ મુખ્ય બાબતો સિવાય કેટલીક અનુષંગી બાબતો છે અને તે પણ મદત્તવી છે. આ બાબતો સામાજિક અને વિવિધની વિગતવાર રજુઆત

કરવી તે છે. આ સર્વ જાળોનો વિચાર કરતાં કાયદાના અભ્યાસક્રમમાં નીચેના વિષયોનો સમાવેશ થવો જોઈએ. - (૧) સમાજશાસ્ત્ર (૨) માનસ-શાસ્ત્ર (૩) તર્કશાસ્ત્ર (૪) અર્થકારણશાસ્ત્ર (૫) વકતૃ-ત્વકલા અને (૬) વાક્યમયવિચારણા આ પૈકી દરેક વિષય કાયદાશાસ્ત્રના આગળના અભ્યાસક્રમમાં સુધારણા કરી શકે એમ છે એટલે તેમાં એ વિષયોનો સમાવેશ કરવો એ સૌથી વધુ મહત્વની વાત છે.

વકીલાતના અભ્યાસક્રમમાં આ પ્રમાણે સુધારા કરવાનું ફરે તો, બીજા પ્રશ્ન-એટલે કે કાયદા-શાસ્ત્રના પૂર્ણ અભ્યાસક્રમની મુદત કેટલી રાખવી-તો એટલું નિર્ણયાત્મક ઉત્તર આપી શકાય છે. તે એ કે, આત્માના જેટલી બે વર્ષની મુદત તે માટે પૂરતી નથી. આ મુદત કેટલી નક્કી કરવી એ વિષય-માં મતભેદ પડે એ જનવાનજોગ છે. મારા મત પ્રમાણે એ મુદત ચાર વર્ષની રાખવી જોઈએ. એમાં પહેલાં બે વર્ષના અભ્યાસની પરીક્ષા યુનિવર્સિટી અગર તે પરીક્ષા માટે આજ મંડળ નીમીને તે મારફત લેવાથી જોઈએ. આ પરીક્ષાને 'ફર્સ્ટ' એલ. એલ. બી.' કહેવી. બીજી મુદતની આપરે 'સેકન્ડ' એલ. એલ. બી.' ની પરીક્ષા તેજ મંડળ મારફત લેવી. આ બન્ને પરીક્ષાઓનો અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે રાખવો. પહેલી પરીક્ષામાં મારા મત પ્રમાણે નીચેના વિષયો રાખવા :

- ૧ સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર
- ૨ તર્કશાસ્ત્ર અને અર્થકારણશાસ્ત્ર
- ૩ ઇંગ્લીશ ભાષા
- ૪ કરારોના કાયદો
- ૫ કાયદાશાસ્ત્રનું તત્વજ્ઞાન અને તેના સૂત્રમય સિદ્ધાન્ત,

- ૬ સન્ટેમર રાજ્યપટનાનો કાયદો
- ૭ દિન્ડી સરકારના ધરનાત્મક કાયદાઓ
- ૮ ફોન્ટારી કાયદાઓ અને ફોન્ટારી કામ ગણવવાની પદ્ધતિ (ફિ. પ્રોસીજર). બીજી એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષામાં અગાઉ જન્મે એલ. એલ. બી. નો જે અભ્યાસક્રમ છે તેમનો પાંચો ભાગ

ઉપરની પહેલી એલ. એલ. બી. માં આવી જાય એટલે તે બાદ કરીને (ઉપરા નં. ૪-૭-૮) બાકી સર્વ વિષયો તથા તે સાથે નીચેના વિષયો રાખવા.

(૧) પ્રોસીડીયલ અને પ્રેસીડીન્સી રમોલ કોઠ કોર્ટ એક્ટસ;

(૨) બોમ્બે સીવીલ કોર્ટસ એક્ટસ. કોલેજના અભ્યાસક્રમની મુદતમાં સીવીલ અને ક્રિમિનલ પ્રેસીડીન્સી રાખવા નહીં એમ કેટલાક કહે છે પણ તે મને માન્ય નથી. એ અભ્યાસ કરાવવાથી નવી યોગ્યતાને ટેકા મળશે.

આ પછી પહેલા પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનો રહે છે. કાયદાશાસ્ત્રના શિક્ષણની બાજમાં બોધી મર્યાદા કેટલી રાખવી? મારા મત મુજબ મેટ્રિક પછી તરતજ એ શિક્ષણ લેવામાં દરજ્જા નથી. મોરો એવો મત થવાનું કારણ, નીચેના બે પ્રશ્નોનો સમાધાનકારક ઉત્તર મળી શકતો નથી એ છે. એટલે—

(૧) કાયદાનો અભ્યાસક્રમ બાર્ટસની ડીગ્રી લીધા પછીનો (Post-graduate) અભ્યાસક્રમ છે એમ માનવાનું શું કારણ ?

(૨) ઉત્તમ વકીલ થવા માટેની પૂર્વતંવારીનું જ્ઞાન ફ્રેન્ચાઇઝ થવા સુધીની મુદતમાં બાર્ટસ કોલેજમાં મળે છે શું ? એ પૂર્વશિક્ષણ ન મળવાથી વિદ્યાર્થીઓ ખડુ કાચા રહે છે એવી પરી-ક્ષાની તકરાર છે શું ?

આમાંના પહેલા પ્રશ્ન સંબંધી એમ કહી કહી શકાય કે એન્જનીયરીંગ, રસાયનશાસ્ત્ર, પદાર્થ-વિજ્ઞાન વગેરે વિષયોમાં ડીગ્રી મેળવવાના અભ્યાસ-ક્રમ પૂર્વે ફ્રેન્ચાઇઝ થવું જ જોઈએ એવો નિર્ણય મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં નથી. તે પછી એમાં મુજબ કાયદાશાસ્ત્રને ચા માટે અપવાદ તરીકે રાખવું એ સમજી શકાતું નથી. બીજી વાત એ કે કોલેજમાં ચાર વર્ષમાં થનારો વિદ્યાર્થીનો જ્ઞાનસંપન્ન કાયદા-શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તેને સદાય કરનારો જનનો કેવળ એમ જણાતું નથી. એટલેજ મું કહું શું કે આ

અભ્યાસ પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ માટેજ ન રાખતાં મેટ્રિક થયા પછી કરવામાં હરકત મૂકવી નહીં. બેરિસ્ટરનો કોર્સ પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ કોર્સ ક્યાં છે ?

કાયદાના અભ્યાસનું પૂર્વશિક્ષણ ઇન્ટરમીડીએટ સુધી હોવું જોઈએ એવો કેટલાકનો મત છે. આ સામે મારા બે આક્ષેપ છે. પહેલો એ કે, બી. એ. થયેલા વિદ્યાર્થીને પણ કાયદામાં સરળતા મળે છે એમ નથી તો બી. એ. ની નીચે ઇન્ટરની મર્યાદા રાખવાથી શો ફાયદો ? કોલેજના શિક્ષણથી જો કાયદાની પૂર્વતૈયારી થતી ન હોય તો વિદ્યાર્થીનાં બે વર્ષ કોલેજમાં કોકટ શા માટે ખર્ચાડનાં ? પૂર્વ-તૈયારી જો કાચી છે તો પૂર્વતૈયારી અભ્યાસક્રમની શરૂઆતમાંજ શા માટે ન કરવી ? મારા મન મુજબ મેટ્રિક થયા પછી કાયદાનો અભ્યાસ કરવામાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ કાયદાઓ છે:-

૧. પહેલો એ કે હાલમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી, ભવિષ્યમાં પોતે વકીલાતનો ધંધો કરશે એજ ઉદ્દેશથી અભ્યાસ કરે છે એમ નથી. આ એક સાધન પણ પ્રસંગાનુસાર પામે હોવું જોઈએ એવો તેનો ઉદ્દેશ છે. ખાલી રહેવા કરતાં આ એક રીતી લેવી એવો પણ કેટલાકનો ઉદ્દેશ હોય છે. આવા દિવિધ ઉદ્દેશને લીધે કાયદાશાસ્ત્રમાં તેની તાત્વિક ગતિ ન થતાં કેવળ ઉપરજીતુ જ્ઞાન મળે છે. આ વસ્તુ દૂર થવી જોઈએ. બી. એ. થયા પછી આ અભ્યાસ પ્રત્યે રહેતું જોઈએ તેટલું આકર્ષણ રહેતું નથી કારણ કે ભારાઈ નહીં ગયેલાં એવાં બીજાં ક્ષેત્રોમાં તેને માટે પ્રવેશ કરવાની સંભવિતતા રહે છે. મેટ્રિક થઇને કાયદાના અભ્યાસની શરૂઆત કરવાથી તેને પોતાનો ભાવી વ્યવસાય તેજ કરાવેલો પડશે અને એ કરાવવા તેને શક્ય તેટલી વહેલી તક મળશે.

૨. બીજી બાબત ખર્ચની કલકસર અને અભ્યાસની છટ પ્રગતિ વિશેની છે. મેટ્રિક થયા પછી ચાર વર્ષમાં કાયદાનું શિક્ષણ પૂર્ણ થાય એટલે અભ્યાસ કરનાં તેનાં બે વર્ષ બચે. અત્યારની પદ્ધતિથી ત્રીજા વિદ્યાર્થીઓને મુશ્કેલી નડે છે. શિક્ષણની ખર્ચાતમાં પણ આવીજ રીતિ રહે છે. અત્યારની

પદ્ધતિ પ્રમાણે કાયદાના અભ્યાસ માટે માત્ર બે વર્ષ મળે છે. આ મુદ્દન પૂરતી નથી. મારા મત પ્રમાણે એ મુદ્દત ચાર વર્ષની થવી જોઈએ જેથી કાયદાનો અભ્યાસ તલસ્પર્શી રીતે કરી શકાય.

૩. ત્રીજો ફાયદો એ કે કાયદાના અભ્યાસક્રમ માટે આવશ્યક ચૂંટણી કરી શકાશે. જેમને વકીલાતના ધંધા માટે અભ્યાસ નહીં કરવો હોય તેઓ સહજ દૂર રહેશે અને જેમને ધંધા માટે જ અભ્યાસ કરવો હશે તેવા વિદ્યાર્થીઓ આગળ આવશે. આથી કરીને એ ધંધામાં થતુ ફાજલ ભરણું ઓછું થશે.

આ સામે કદાચ એક આક્ષેપ આવવાનો સંભવ છે. તે એ કે મેટ્રિક થયેલા વિદ્યાર્થીઓને કાયદાની ભાષા સમજતી કંઠે પડશે અને તેથી અભ્યાસ પણ કઠણ પડશે. આ સામે મારો ઉત્તર આ છે. મારા મિત્ર, મુખ્યમંત્રી હાઈકોર્ટના એડવોકેટ થી. એસ. સી. જોષી એમ. એ. એવએલ. બી. ના મત પ્રમાણે આ આક્ષેપનો કંઈ અર્થ નથી. બાર કોલેજમાંની પરીક્ષાના વર્ગ આજે કેટલાંય વર્ષથી તેઓ ચલાવે છે અને તે વર્ગ સંતોષકારક જણાયો છે. તેઓ મેટ્રિક થયેલા વિદ્યાર્થીઓને કાયદાશાસ્ત્ર શીખવના હોવાથી તેમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અધિક મૂલ્યવાન છે. મારી યોજના પ્રમાણે એસ એલ. બી. ની પરીક્ષાના જે બે કોર્સ કરાવવામાં આવ્યા છે તેમાંના પહેલા કોર્સમાં કાયદાના અભ્યાસની પ્રત્યક્ષ શરૂઆત કરવી જોઈએ એવું નથી.

આ પછી લો-કોલેજની પુનર્ગઠનાનો પ્રયત્ન આવે છે. આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતા માટે ૧૮૮૮ની સાલમાં એક કમિટી નીમવામાં આવી હતી અને તે પછી ૧૯૧૫ની સાલમાં ચંદાવરકર કમિટી નીમાઈ હતી તથા તેણે આ પ્રશ્નનો વિચાર કરીને, પુનર્ગઠના કરવાનું કારણ નથી એમ કરાવ્યું હતું. પરંતુ ત્યારે લો-કોલેજમાંના અભ્યાસ શાળાઓની જેમ આખા દિવસનો રાખંતો એની વિરૂદ્ધ મારો મત છે. કાયદાનો અભ્યાસ કરનારા ધણીખરા વિદ્યાર્થી પોતાના મુગ્ધાન વગેરે માટે મોઢરી ધંધો કરીને ફાજલ સમયમાં એ અભ્યાસ કરે છે. આથી તો

કોલેજનો સમય આખા દિવસનો રાખવાથી તેઓ કોલેજમાં આવી શકશે નહીં અને તેમનાથી અભ્યાસ પણ થઈ શકશે નહીં અને અત્યારની ૭ વર્ષની મુદત પણ જે આગળ લઈ જવાની હોય તો એ કોલેજનો આખો દિવસ રાખવાની બોલકુલ જરૂર નથી. વિદ્યાર્થી દર વર્ષે પાસ થતો જાય તો પણ આખા દિવસનો અભ્યાસ રાખવાથી વિદ્યાર્થીઓના પાસકા પર તેમના ખર્ચનો બોલો એકસામટો ૭ વર્ષ સુધી પડશે. મારી યોજના ચાર વર્ષની હોઈ આ ક્રમની શરૂઆત પણ પહેલાંથીજ એટલે કે કોલેજના ખર્ચ સિવાય થઈ શકશે અને એટલાજ કારણસર જે તે છેવટે આવશ્યક જણાય તો આખા વખતની કોલેજપદ્ધતિનો પુરસ્કાર હું કરું.

અધ્યાપકવર્ગ એ પ્રકારનો રાખવો-શિક્ષક અને પ્રૅફેસર, પ્રત્યક્ષ કાયદાનું શિક્ષણ વક્રીલાતનો ધધો અસાધતા હોય તેવા એટલે કે ધધાદારી વક્રીલાતના અપાવનું; નહીં તો બેવહારીક જ્ઞાનને ઠેકણે કેવળ પુસ્તકિયું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને મળે એવો ભય રહે છે. અર્થાત્ પ્રૅફેસરો અધ્યાપક-મંડળમાં કાયમના હોવા જ નેહીએ એવું નથી. પ્રિન્સિપાલ અને શિક્ષક કાયમના હોય એટલે આંધ.

અધ્યાપકવર્ગના આખા એ પ્રકાર પાડવાનું કારણ હાલની શિક્ષણપદ્ધતિના હોય કાઠી નાખવા એ છે. એ હોયો કયા છે તેનો લો કોલેજમાં આપારે કામ કરનારોએને અનુભવ થયેલો છે. આજની પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થી માત્ર લેક્ચરનું ટાંચણ લે છે. એટલે વિદ્યાર્થીઓને જૂદા જૂદા કાયદાઓની ક્રમો તો તેટલે અંગે સમજાય છે પણ એ પદ્ધતિ પરે, વક્રીલાત ચલાવતાં જે જૂદીજૂદી ભાંગડો અને પૂરાવાઓની અસંખ્ય બાબતો આવે છે તેને કાયદાનો બરાબર લાગુ પડનારો આધાર આપવા નેટલું જ્ઞાન તેમને મળે છે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. આ ઉપરાંત, આ પદ્ધતિમાં અભ્યાસનાં પુસ્તકો વાંચવાંજ નેહીએ અને કોલેજનાં લેક્ચરોમાં જાનવી આપવીજ નેહીએ એવી ફરજ વિદ્યાર્થીઓને પાડવા માટેની એકવચ્ચ નથી. આથી વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા નજીક આવી કે

નોટ્સ અને એવાં પ્રકારનાં પરચુરણ પુસ્તકો વાંચી નાખે છે

કાયદાનું શિક્ષણ આપવા માટે યોગ્ય પદ્ધતિ કયી એ વિષે જૂદાજૂદા મત છે. કેટલાકના મત પ્રમાણે ‘કેસ લો’ની પદ્ધતિ સારી છે ત્યારે કેટલાક કહે છે કે હરાવેલાં પુસ્તકો અને લેક્ચરો એટલું જાય છે. આ પૈકી યોગ્ય પદ્ધતિ કયી એનું સકારણ વિવેચન કાઢ કરું નથી.

મારા મત પ્રમાણે તો, શિક્ષણપદ્ધતિ અધ્યાપક-વર્ગની મરજી પર વ્યક્તિશઃ છોડી દેવી નેહીએ એ બરાબર છે; પણ હાલની પદ્ધતિ સંદોષ છે અને અત્યાર કરતાં વધારે બૌદ્ધિક પ્રયત્નો વિદ્યાર્થીઓને કરવા પડે એવી પદ્ધતિની જરૂર છે એ અધ્યાપક વર્ગના મન પર કસે એવા પ્રકારની કાઢ નિશ્ચિન મર્યાદા આંકવાની જરૂર છે. કેવળ લેક્ચર્સ કરતાં લેક્ચર્સ અને શિક્ષણ એવી સમિથ પદ્ધતિ સારી.

કાયદાશિક્ષણની મુધારણા ઉપરાંત મારા મન પ્રમાણે ધતર ચણ બાબતોમાં પણ મુધારો કરવાની જરૂર છે-

(૧) અત્યારે છે તેવી કાયદાની સર્વ પરીક્ષાઓ નાણુદ કરી વક્રીલાતી એકજ પરીક્ષા રાખવી. અપેલેટ સાઈડ અને ઓરિજિનલ સાઈડના એક-વેક્ટોનો પરીક્ષાનો એક કાઠી નાખવો અને એ બેદ જે કાયદાનો જ હોય તો જેની-તેની મરજી પર છોડવો એટલે સનદની અરજી કરતાં, તેણે પોતે અમુક સાધ્ય પર કામ કરનાર છે અથવા સોલીસીટર તરીકે કામ કરવું છે એ રપજ કરવું.

(૨) શિક્ષકમંડળ સાધારણ રીતે એક રાખવું. પુનર્જાનની યોજનામાં કાયદાના શિક્ષણનું નિયમન કરવા માટે અને પરીક્ષા લેવા માટે ‘કાઉન્સીલ ઓફ લીગલ એજ્યુકેશન’ની નીમણુંક કરવી. એમાં નીચે પ્રમાણે સભ્યો રાખવા-(૧) યુનિવર્સિટી તરફના પ્રતિનિધિ (૨) હાઈકોર્ટ-જજ તરફના પ્રતિનિધિ (૩) બાર તરફના પ્રતિનિધિ (૪) લેકનિયુજ પ્રતિનિધિ.

પરીક્ષા લેવાનું કામ બાર કાઉન્સિલને સોંપવાનું મને કીક લાગતું નથી. કારણ તેને લીધે પોતાને પૂરી મોહાશ મળે એવી રીતે પરીક્ષા-સત્ર ચલાવવાની મનોવૃત્તિ પેદા થવાનો સંભવ છે અને તેમ થવાથી કામદાશિક્ષણની યોજનાના મૂળ પરજ ધા કરવા જોવું થશે. આ અનિષ્ટ પ્રકાર બનવા ન પામે તે માટે યોગ્ય પગલાં લેવાં જોઈએ. સનદ કંઈ માત્ર પરીક્ષા પાસ કરવાથીજ અપાય નહીં; તે માટે ત્રણ શરતો હોવી જોઈએ.

અ કાયદાસાસ્ત્રની પદવી.

જ પાસ થયા પછી સીનીયર વકીલના હાથ નીચે એક વર્ષ કામ કરીને વકીલાતના ધંધાના સર્વ વ્યવહારની માહિતીની પરીક્ષા પસાર કરવી.

ક (૧) એ. સા. એડવોકેટની સનદ માગનારાઓએ એ સાઈડના હાઇકોર્ટ રફસની પરીક્ષા પસાર કરવી.

(૨) અ. સા. એડવોકેટની સનદ માગનારાએ એ સાઈડના હાઇકોર્ટ રફસની પરીક્ષા પસાર કરવી.

(૩) સોસીસીટીની સનદ માગનારાએ બન્ને બાજુના હાઇકોર્ટ રફસ અને દસ્તાવેજ લખવાની પરીક્ષા પસાર કરવી.

જ સારા વર્તનનું પ્રમાણપત્ર.

સીનીયર વકીલના હાથ નીચે ધંધાનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ લેતાં નીચેની વાતો લક્ષમાં રાખવી જોઈએ.

(૧) એ ટૂંકણે શોગ્ય શિક્ષણ મળી શકે તેમ છે કે કેમ ?

(૨) સીનીયર વકીલ એકાદને પોતાના હાથ નીચે રાખવાને કશુંજ ન થાય અગર બળતી શી માગે તો શું ?

ધંધાનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળે એ વસ્તુ ને આવશ્યક હોય તો આ પ્રશ્નનો કંઈ પણ તોડ લાવવો જોઈએ. ૧ લા મુદ્દા વિષે આજે નિશ્ચિતપણે કંઈ કરી શકામ તેમ નથી. મુખ્ય અને જરૂરનાં રચનામાં સારા સીનીયર મેળવવામાં હરકત પડે નહીં એમ લાગે છે. ૨ ના મુદ્દા વિષે નિશ્ચિતપણે એટલું કહી શકાય કે, એમાં હાઇકોર્ટ હાથ પાલી, સીનીયર વકીલોએ ન્યુનિયરને પોતાના હાથ નીચે લેવાનું

જોઈએ એવો નિયમ કર્યા સિવાય કંઈ થવાનું નથી. ધંધાનું રહસ્ય પોતે ન્યુનિયરને સમજાવે અને આગળ ઉપર તે પોતાનો પ્રતિરૂપથી થાય એ ભીતિ સીનીયર વકીલોના મનમાં હોવાને લીધે હાઇકોર્ટ રફસ પાડે નહીં ત્યાં સુધી તેઓ ન્યુનિયરને પોતાના હાથ નીચે લેશે નહીં એમ મને લાગે છે. હવે, વધારે શીની માગણી કરે તો શું, એ સંબંધમાં એમ કહી શકાય કે હાઇકોર્ટ એ માટે નિશ્ચિત ફી ફરાવવી જોઈએ, નહીં તો ફીની માગણી એટલી જગરદસ્ત વધશે કે વકીલાતનો ધંધો માત્ર શીમંત લોકોજ કરી શકશે !

‘એની સાથે નહિ રમવાનું !’

“બા, હું પેલા નટવરીયા સાથે રમવા નહિ ?”

“કાની સાથે રમવા જતું છે ? !”

“પેલા નટવર સાથે, હુતુતુ ..”

“હ્યા નટવરીયા સાથે ? !...”

“પેલા મનસુખ કાકાના.....”

“તને તે કાંઈ શરમ છે ? ગર્જ કાગે તો એની મા મારી સાથે બાકી હતી ! ને આજે તારે એના નટવરીયા સાથે રમવા જતું છે, હાં ?”

“તે બા, ખબર હું કાંઈ એની સાથે જાહેા બાજ્યો દત્તો ? ! હું તો એની સાથે કહજો કર્યા વિના રતું છું...”

“ના એ નહિ ચાહે ! એની સાથે નહિ રમવાનું !”

આ માતાના એરનો વારસો પુત્રને જ મળે ને !

ચિનુલાલ મહેતા

“ સા ઈ કે લો છ ”

રોજ પ્રમાણે કુમારી પ્રેમલતા હાકર ઓરીસમાં આવીને એમાં, એટલે સિપાઈએ તે દિવસે આવેલી ટપાલ બાઈસાહેબના ટપાલ ઉપર મૂકી. તેમણે ટપાલ વાંચવા માંડી.

મુશીલા શાહના નામપર આવેલો એક પત્ર હેડ-મિસ્ટ્રેસે ફોડ્યો, અને વાંચતાં વાંચતાં તેમનો ચહેરો ગંભીર બની ગયો તથા કપાળપર આંટણ પડવા લાગ્યાં. “ બેવડું છોકરી ! ” એવો ઉદ્ગાર તેમના મોંમાંથી એકદમ બહાર પડ્યો.

એજ વખતે એ મિડલ સ્કૂલના એક શિક્ષક કાઠારી માસ્તર ઓરીસમાં આવ્યા. તે વૃદ્ધ હતા, શાળામાં સૌથી જૂના હતા અને હેડમિસ્ટ્રેસના તે વિશ્વાસુ મજનનીશ પણ હતા. મેલી ખાદીની ટોપી, ફોર્મલ ધોતિયુ, લીટીવાળો કોટ, અને પગમાં તૂટેલી પટ્ટીના ચપ્પલ, એ તેમનો હમેશનો પોશાક હતો.

હેડમિસ્ટ્રેસે તેમને પૂછ્યું : “ પેલી મુશીલા શાહ નેવી છોકરી છે ? ”

કાપડગરબી એટલે : “ ઠીક છે. ” માસ્તર સમજ્યા અધ્યાપકશ્રી. હેતુથી પૂછે છે.

હાલની શિક્ષણપદ્ધતિ વાત પૂછતી નથી. હું પૂછું છું એ દોષો ક્યા છે તેનો કેવી ? ” બાઈએ પૂછ્યું. કરનારાઓને અનુસર થીં તેની સામે કાઈ વાર વિદ્યાર્થી માત્ર લેઝનનું માસ્તરે સાવધાનતાથી વિદ્યાર્થીઓને જૂન જૂદા કાપડાં તેટલે અંશે સમજાય છે પણ એ પદરતજ બાઈએ ચલાવતાં જે જૂનીજૂની લાંબગડો અ અસંખ્યા બાજતો આવે છે તેને કાપડાંના.

લાઝ પડનારો આધાર આપવા જેટલું જાન તેમને મળે છે કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે. આ ઉપરાંત, આ પદ્ધતિમાં અભ્યાસનાં પુસ્તકો વાંચવાજ નોંધે અને કોલેજનાં લેક્ચરોમાં હાજરી આપવીજ નોંધે એવી ફરજ વિદ્યાર્થીઓને પાડવા મારેની ગોઠવણ નથી. આથી વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા નજીક આવી કે

છું કે તમે લોકો ‘સાઈકલો’ સમજતા નથી. આ જુઓ, તમે સારી કહો છો, તેજ છોકરીનું પાપ ! ”

બાઈએ પત્ર ધર્યો અને માસ્તરે તે હાથમાં લઈ વાંચ્યો. મુશીલા શાહ ઉપર આવેલી એ એક પ્રેમપત્રિકા હતી. બાઈના કથનનો ‘મર્મ’ માસ્તર સમજી શક્યા નહોતા. તે બાઈ તરફ જોઈને રતબજ ઉભા રહ્યા.

“ કેમ, ચૂપ થઈ ગયાને ? હું હમેશાં કહું છું કે છોકરીઓના પાતાળવંત્રોને તમે નહિ ઝાળખી શકવાના; ખરું ને ? ” બાઈએ રુઆબથી રીકા કરી.

“ પણ આમાં મુશીલાનું પાતાળવંત્ર ક્યાં છે ? ” માસ્તરે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું.

“ ક્યાં છે, એટલે ? રસ્તામાં જતાં-આવતાં નખરાં કરવાં, એન-આળા કરવા, એટલે શું ? ” બાઈએ તુચ્છકારથી કહ્યું.

“ મને તો એ આપતો માત્ર સંશયજ લાગે છે. ” માસ્તર જવા જોરથી બોલ્યા.

“ એ...મ ? એટલે હું કેવળ શંકાજોર અને પેલી છોકરી કેવળ ધોયેલા ચોખા જેવી, એમ ને ? ” બાઈ જવા ચડતા ચરે બોલ્યાં.

“ એમ નહિ; પણ આવાં નનામાં પત્રોને કચરાની ટોપલીમાં નાંખવા જોઈએ, એમ કહેવાય છે ને ? ” માસ્તર અતિશય વિનયથી બોલ્યા : “ મિત્ર મુશીલાને આ વાતની ગધ પણ નહિ હોય ! ”

“ અદાહા ! ગાય જેવી શરીર ખરીને ? ” બાઈ ઉછળીને બોલ્યા : “ અમારા ઉપર પત્રો આવતાં હશે તે શું અમે નહિ સમજતાં હોઈએ ? ” અને માસ્તર તો બાઈ તરફ જોઈને રહ્યા !

બાલાજી વિશ્વનાથનું ભેદી રાજકારણ

જી

[એક મહારાષ્ટ્રીય મુત્સદીનું અસ્તિત્વ]

*

બાલાજી વિશ્વનાથ સત્તરમી સદીના અંતમાં અને અઢારમી સદીના પ્રારંભમાં વર્ષોમાં મહારાષ્ટ્રમાં રાજકીય નોકરીમાં હતો; પરંતુ એ નોકરી કેળી, બાદશાહ ઔરંગઝેબની કે છત્રપતિ શાહુની ? તે બાદશાહના તાબાના પ્રદેશનો સરમુખેદાર હતો, છતાં મરાઠા પ્રધાનોના હુકમોનો અમલ તેણે ' અનેક વાર કર્યો હતો ! તે કારકુન લેખાલો છતાં તેને સેનાપતિ તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવતો, અને તોપણ તેણે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધમાં કદાપિ ભાગ લીધો નહોતો ! આ અદ્ભુત મુત્સદીના ભેદી રાજકારણનો મર્મ સમજવા ભેલો છે.

૧૬૯૯ માં ત્યારે ઔરંગઝેબે દક્ષિણના કિલ્લાઓ છતવાને સવારી કરી ત્યારે પુના, અહમદનગર, અને દોલતાબાદના પ્રદેશમાં બાલાજી સરમુખેદાર હતો. ૧૭૦૪ થી ૧૭૦૭ સુધી તે દોલતાબાદનો સર મુખેદાર હતો એવો ઉલ્લેખ ઐતિહાસિક પત્રોમાંથી મળે છે. આ વખતે બાદશાહ સિંહગઢના કિલ્લાને ઘેરા લાલીને પડ્યો હતો. તે વખતે આદીવગાહી રાજ્યનો બાદશાહે ધ્વંસ કર્યો હતો અને દક્ષિણમાં અનેક રથો વખતોવખત બાદશાહના મુકામે ચતા. પુના અને દોલતાબાદના પ્રદેશનો કારભાર બાદશાહના અમલદારોના હાથમાં હતો અને મગડી મેતા તેમાં ટકી શકતી નહિ, છતાં બાલાજીના હુકમો એ પ્રાંતોમાં જૂટતા અને તેનો અમલ ચતા !

વરતુરિયતિ એ હતી કે બાદશાહે આ પ્રદેશ કબ્જો હતો ખરો, પણ મરાઠાઓએ તેની ઉપરનો પોતાનો હક્ક કદાપિ છોડ્યો ન હતો, અને એ પ્રદેશ પોતે ગ્રમાવ્યો છે એવી કબૂલત મરાઠાઓએ કદાપિ આપી ન હતી. સંજ્ઞાઓના અંત આપ્યો ત્યારે

મગડી મગલ અને તેના કારભારની રચના પહેલાંની પેઢેજ ચાલુ છે એ બતાવવાને રાજકારણે જીજ્ઞાસા કિલ્લાને રાજધાની બનાવી હતી અને ઔરંગઝેબના મૃત્યુસુધી એ દાવો ચાલુ હતો. બાદશાહના તાબાના પ્રદેશમાં મરાઠી સત્તા ચાલુ રાખવાની મુત્સદી-ગીરીનો મોટા પ્રમાણનો યશ બાલાજી વિશ્વનાથને મળે છે. બાદશાહની પ્રચંડ ફોજને જે પ્રાંતોમાં ફરતી હતી તે પ્રદેશમાં મરાઠી અમલદારની કેવી મિયતિ થાય તે સમજી શકાય તેમ હતું. એવી વિદ્વત રિયતિ-માંથી એ પ્રાંતો પર અમલ ચલાવવાનું 'નેખમલકથું' કામ બાલાજીએ ઉઠાવ્યું હતું અને આઠ વર્ષ સુધી તે ચાલુ રાખ્યું હતું.

બાલાજી આ બેવડા અમલવાળા પ્રદેશમાં જે રીતે કામ કરતો તે રીતમાંજ ખૂબી રહેલી છે. તે કારકુન હતો, શસ્ત્રો તેણે કદાપિ ધારણ કર્યાં નહોતાં; નિઃશસ્ત્ર બ્યકિત ઉપર સશસ્ત્ર સૈનિકે હલ્લો ન કરવો એ યુદ્ધનીયતનો નિયમ તે વખતે કેટલેક અંશે પળાતો હતો; એટલે બાલાજી પોતાનું કારકુનીનું કામ સલાખવા ઉપરાંત બાદશાહી અમલદારોનો આદર પણ મેળવી શક્યો હતો; બાદશાહી ફોજને સીધું સામગ્રી પૂરું પાડવાની જરૂર પડે કે બીજી કંઈ સમસ્યા બેઠકે ત્યારે તે તે કામ પણ પનાવી લેતો અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા વખત વર્તીને જળવી લેતો. બાદશાહી અમલદારો સાથે તેણે સારી પેઢે પરિચય વધાર્યો હતો, અને તેને ચોગે તેણે અનેક નાણુક કાર્યો કર્યાં હતાં તથા પોતે એકેક પક્ષના કપલમાં આપ્યા વિના પોતાની ફરજ જળવડતો હતો. પોતાની મુત્સદીગીરીથી તે બાદશાહના અમલદારોને અને મગડી પ્રધાનોને ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો અને તેથી

જ તે વાવની ખોડમાં રહ્યા છતાં સહીસલામતીથી રહી શકતો હતો. ખુદ આદલાહની પણ તેને મુલાકાતો થઈ હોય એમ જણાય છે. ચેમુખાઈ, શાહુ, યજેરે ન્યારે આદલાહની કેદમાં હતાં, ત્યારે બાલાજી તેમને મળવા જઈ શકતો અને તેમની સાથે વાતચીત કરી શકતો। ઔરંગઝેબની પુત્રી કીનનુત્તીસા બેગમની ઝોળખાણુ અને ટેકા મેળવવાની કામગીરી પણ એણે બજવી હતી. ૧૭૦૦ થી ૧૭૦૪ સુધી આદલાહનો મુકામ પુના પ્રાંતમાં હતો, તે વખતે તારાખાઈના પુત્ર શિવાજીને બદલે મહારાષ્ટ્રમાં શાહુનો અધિકાર હતો તે માટે તેણે પુષ્કળ ખટપટ કરી હતી, અને મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસને નવું વચણ મળ્યું તે બાલાજીની એ કામગીરીને આભારી હતું.

૧૭૦૨ ના ચોમાસામાં આદલાહ ઔરંગઝેબે સિંહગઢના કિલ્લા પર હુલો કર્યો. આદલાહનો એક હોશિયાર અમલદાર તર્ખીયતખાન નામે હતો તે આદલાહી તોપખાનાનો ઉપરી હતો. કિલ્લાએ ઉપર હુલો કરવામાં એજ અમલદાર હમેશાં આગળ આવતો, અને મરાઠાઓમાં તેની કામગીરી નજીતી હતી. તે વખતે મરાઠાઓને દારૂની જરૂર પડી એટલે બાલાજી વિશ્વનાથ અને સેનાપતિ ધનાજી નળધે જે મરાઠા અમલદારોને લખેલા પત્રોમાં જણાવ્યું છે: “તમારું ફેટલુંક નાલુંક કામ છે, તો આ કાગળ વાંચતાં જ જરૂર મળવા આવશે. વિશંબ ન કરો. કાળા માટી (એટલે ફેટવાનો દારૂ) ની બહુ જરૂર છે, તો ભગીરથ પ્રયત્ન કરીને પણ ચઢી મણુ દારૂ મેળવી દરેકાઈ ઉપાયે આવશે. જીવેનો મોદો છે. આજનું કામ કાઢ ઉપર ન રાખશો. આજે લોકોનું રક્ષણ કરો તો તમે આ મુલકમાં રહી શકશો.” આ બધું સિંહગઢના કિલ્લા સંબંધે છે. બીજા પત્રોમાં તર્ખીયતખાનનો પણ ઉલ્લેખ છે. કંગો ઉપાય નહિ ચાલવાથી છેવટે તર્ખીયતખાન સાથે વાટાઘાટ કરીને કિલ્લો મોંઘી દેવાની મરાઠાઓને ફરજ પડી હતી.

બાલાજી વિશ્વનાથ કાકણનો એક સાધારણ બ્રાહ્મણ હતો, પરંતુ જે વખતે મહારાષ્ટ્રમાં મુસલ્માન

અમલ ગાજ રહ્યો હતો, તે વખતે પોતાની મુસલ્માની ગીરીથી તેણે મરાઠા થાણાં ટકાવી રાખ્યાં હતાં, અને ત્યાંસુધી રક્તપાત થવા દીધા વિના જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું અને રહ્યું તે ગળવામાં મૂક્યું એ ન્યાયે મરાઠા અધિકારને હુમ્મ થવા દીધો નહોતો, એ તેની કામગીરીનું આકર્ષણ શાહુના મન ઉપર ખૂબ ચયું હતું. આદલાહના સરદારોને સામ-બેદાદિ ઉપાયો વડે બાલાજીએ વશ કરી લીધા હતા અને તેમનો મારો જેમ અને તેમ સૌમ્ય કરવાનો જ તેણે યત્ન કર્યો હતો. આદલાહની પ્રચંડ સેના સામે મરાઠાઓ યુદ્ધમાં ટકે તેમ નથી એ જોયા પછી લકાઈએ પાછળ મરાઠાઓનું લોહી વહેવડાવવા કરતાં આદલાહની દક્ષિણની સવારીનો અંત આવે ત્યાંસુધી ટકી રહેવાની જે જરૂર તેણે જોઈ હતી તેજ જરૂર ઉપર તેણે લક્ષ રાખ્યું હતું.

શાહુને વટલાવીને મુસલમાન ખનાવવાની આદલાહે હક પકડી ત્યારે એ સંકટના નિવારણમાં બાલાજીએ ખૂબ યત્ન કરીને તેને પરણાવી દેવાનો ઉદ્દેશ કર્યો હતો. પરંતુ તે વખતના મુખ્ય મુસલ્માની રામચંદ્ર પંત અમાત્ય, સંતાજી ધૈરપટે, સેનાપતિ ધનાજી નળધવ, પરશુરામ પંત પ્રતિનિધિ એમના જેવા તેજસ્વી નક્ષત્રોને હકાવીને બાલાજી-વિશ્વનાથ જેવો એક તારો કેમ આગળ આવ્યો એજ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. રામરામના મૃત્યુ પછી શાહુ અને તાગબાઈનો પુત્ર શિવાજી એ બે જીવંતની ગાદીના વારસો હતા. શાહુ વીસ વર્ષનો અને આશા આપનારો જુવાન હતો અને શિવાજી નાની વયનો તથા કાંઈકે ધેલો હતો. દેશ ઉપર સંકટનો સમય વર્તતો હોય ત્યારે કાર્યશીલ અને બુદ્ધિમાન ગાદીપતિ હોય તોજ રાજ્ય ટકે એ વાત સ્પષ્ટ હતી. તાગબાઈ હોશિયાર હતી પણ લોકો પર હાથ બેસાડીને રાજકાર્ય ચલાવવા માટે તેમજ આદલાહ સાથેનો સંબંધ સુધારિત રીતે નિભાવવા માટે પુરૂષની તે વખતે જરૂર હતી. આ કિસ્સામાં શિવાજીને ગાદીએ ન બેસાડવાની મુસલ્માની સલાહ હતી, પણ તે ન માનતાં તારાખાઈએ પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડી

વાનો જ આગ્રહ પકડ્યો, એટલે શાહુનો પક્ષ પકડવાની અને તેને જ રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડવાની અનિવાર્ય જરૂર હોઈ તે પૂરી પાડવાની જાણાણ વગેરે મુત્સદ્દીઓને જરૂર પડી. તે કામમાં બાલાજીએ કેટલી અને કેવી મુશ્કેલીભરી કામગીરી બજતવી હતી એ શાહુ બજાવતો હતો, એટલે રાજગાદી મળ્યા પછી તેણે બાવાજીને જ રાજકર્મભારમાં પ્રમુખપદ આપ્યું. શાહુ બચારે બાદશાહની કેદમાંથી છૂટીને સતારામાં

આવ્યો ત્યારે ધનાઢી અને રામચંદ પંત બે તારાબાઈના પક્ષમાંથી શાહુના પક્ષમાં ગયા હોત તે શાહુએ તેમને કારભારીઓ બનાવ્યા હોત, પણ રામચંદ પંત તારાબાઈના પક્ષમાં રહ્યો, તેની સાથે શાહુને કેટલાંક વર્ષો સુધી લડવું પડ્યું, તે બધા પ્રસંગોમાં શાહુને ખરી મદદ બાવાજીની જ હતી; અને તેથી તેને શાહુએ પેશવાઈ આપી હતી.

૩૫૦

હોંસીલાં માબાપ !

મેળામાં લોકોનું બજે પૂર ઉભરાયુ હતું. તે બે જણાં પોતાના નાના મુળને લઈને મેળામાં જતાં હતાં. રસ્તામાં મુળના હાથમાંથી ભમરડો નીચે પડી ગયો, તેથી તે જરા ચોભ્યાં. જમના ચીઠાઈ અને બોલી: “હા ! મારો રડ્યો મેળામાં જતાંય ભમરડાને છોડતો નથી ! સાં શું કરવો છે ભમરડો ?” મુળ કાંઈક બોલ્યો પણ મેળામાં જઈ પહોંચવાની ઉતાવળમાં પારવતીએ કે ખેમાએ કશું ધ્યાન આપ્યું નહિ.

એક મોટી દુકાન સમક્ષ ઊભાં રહીને ધણી-ધણીઆણી કાંઈ વાટાઘાટ કરતાં હતાં. પારવતી મુળ માટે પગમાં પહેરવાનાં મોજાં લેતી હતી. મોજાં મુળને પહેરાયી નેવાં, કીંમત કઠાવવી, મોજાંનો રંગ પસંદ કરવો, એ બધાંમાં પારવતીને ખૂબજ ઉતાવળ હતી. વળી મોજાં ઉપર પહેરવા માટે ખૂટ પણ જોઈએજ ને ? દરેક વખતે મોજાં પહેરાવવાં, પછી ખૂટ પહેરાવવાં, અને એ બધું મુળને કેવું શોભે છે, તે માતાના ઉમળકાથી સજીબર નિદાણી રહેતું : પારવતીને એ બધું કરતાં એટલી ઉતાવળ હતી તેટલોજ ઉમંગ પણ હતો;

પરન્તુ મુળને તે બધાથી ત્રાસ ત્રામ થઈ જતો હતો ! બાપનો હાથ પકડીને તે ગજબગજ કરતો: “હા હા, બાપુજી ! અપાવોને...એ...એ અપાવોને !” પણ પારવતી કે ખેમાનું એના ગજબગજાટ ઉપર લક્ષ જ નહોતું. લક્ષ હોય પણ ક્યાંથી ? દુકાનદાર જન-જાતના ખૂટ અને ભાતભાતનાં મોજાં બતાવતો હતો, પારવતી તે જોત તથા મુળને પહેરાવવામાં મદાયુલ હતી, અને ખેમા કીંમત કઠાવવાની ઘડણાંજમાં પડ્યો હતો. છેવટે મોજાંની કીંમત નક્કી થઈ, પૈસા અપાઈ ગયા, અને મોજાં ખરીદીને તે આગળ ચાલ્યાં.

ત્યારપછીની દુકાનમાં માટીનાં વાસણ વેચાતાં હતાં. પારવતીની પડોશણ ત્યાં ઊભી ઊભી વાસણ-ને ટકાગ મારતી, ચોક્કસ કરતી હતી. પારવતીને તેણે બોલાવો એટલે તે પણ ત્યાં ગઈ. પડોશણે માટીનો સરસ ચંખૂ લીધો, પછી પારવતીને કાંઈ લીધા વિના ચાલે ? પડોશણેનો ધણી મહિને બાવીસ રૂપિયા લાવતો હતો અને ખેમાને મીઠામાંથી સરગ્રાસ મહિને બવીસ પડતા હતા.

પછી આવી તાંગા પિત્તાની દુકાન. “સાંભળ્યું કે ? મુળ માટે એક નાની સરખી ઝારી ગ્રંથએ.

તેના હાથમાં ગોળી ઉડશે. એ ભાઈ કંસારા ! એક સારી ઝારી આપ, અને પિત્તળનો દાળડો પણ આપ. મારો મુઠું નિશાળે જશે, ત્યારે તેમાં ખાનાનું ભરી જશે.”

એમાનું મન કચવાયું: “પણ હજી મુઠું નિશાળે જાય એટલા મોટા તો થવા દે ! તારે તો ઝારી નેહજી ને દાળડાય નેહજી; મારી પાસે એટલા બધા પૈસા નથી.”

મુળુનો ગણગણાટ “આપુછ ! એં એં એં, અપાવોને મને !” આપુજ હતો.

પારવતી ચીઢાધને બોલી: “આ તારે માટે જ લખજી છીએ કે નહિ ? મારો રડયો ગુણગુણ કરતો જ રહેતો નથી ! બધું તારે માટે જ લીધું છે, મારે માટે મેં હજી કશું જ લીધું ક્યાં છે ?”

અણુ, ડબો અને ઝારી ત્રણે પારવતીએ ખરીદ્યાં અને એમાએ ઉંચક્યાં.

“પેલી છુટ્ટીએ નેહ ? એા ભાઈ, આ તે ખરી કે ખોટી ?”

“અરે બહેન ! ખોટા માત્ર બમે વચના જ નથી, એ પિત્તળના અને ગીલીટવાળા દાગીના અમે ન વચીએ. આ તો ગીનીગોડનો બધા માત્ર છે સમજ્યાં બહેન ? આ બચુભાઈને માટે એક છુટ્ટીની નેહી લઈ જાઓ, કાઢી આપુ ?”

“આપુછ ! અપાવોને...અપાવોને...એં.”

“હા, હા, અપાવુ જતે ? તારા મામાએ પૈસાનો માંસડો મોડત્યો છે તે તુંએ એવો ને તારી બાએ એવી કે પૈસા ખરચતાં ધરાતી જ નથી. નકામી ચીજને પાછળી.....”

“હા, હા, હું તો નકામા જ પૈસા ખર્ચાવું છું ને !” પારવતી ગાથ: “તો પછી મેળામાં આવ્યા શું કરવા ? ન લેવું હોય તો રહેવા

દોને, મારે શું ? મુળુના કાનમાં આ છુટ્ટીએ શોભી ઉડશે તેટલા માટે જ હું કહું છું.”

છેવટે સાત રૂપિયા ખર્ચાંને મુળુને માટે છુટ્ટીની નેહી ખરીદાઈ અને દુકાનદાર પોતેજ મુળુના કાનમાં પહેરાવી દીધી.

મુળુનો એં...એં...કાર વધ્યો હતો; તેને ખૂબ ત્રાસ થયો હતો.

વળી પાછી આવી ખૂટની દુકાન ! મોનન ઉપર ખૂટ તો નેહજી જ, પણ પહેલી દુકાને કીમતમાં ફીક ન પડવાથી, એ ખરીદી બાકી રહી ગઈ હતી.

બેઠે જણાં દુકાન પાસે આવી ઊભાં. દુકાનદારે જાતજાનના ખૂટ કાઢ્યા. મુળુના પગમાં બેસી રહે તે ખૂટ પારવતીને પસંદ પડતા નહિ; પારવતીને જે ખૂટનો ઘાટ અને રંગ પસંદ પડે તે મુળુના પગમાં બેસે નહિ; અને પગમાં બેસે તથા પારવતીને પસંદ પડે તે એમાને ગમે નહિ ! નવી-નવી તરફના ખૂટ મુળુના પગમાં બેસાડવા માટે દુકાનદાર તેના પગને દબાવતો, મચડતો, ભેરું કરીને બેસાડતો, અને મુળુને તો ખૂટ પહેરવા જ નહોતા ! “આપુછ...એં...એં...અપાવોને !” એજ શબ્દમનરૂક ગણગણાટ તે ક્યાં કરતો. તેને શું નેહજી હતું તે પૂછવાની તેનાં હોંસીકાં માથાપને કુરસદ નહોતી !

છેવટે હોલખૂટની એક નેહી તેમણે ખરીદી. વેપારીએ તેનું પડીકું બાંધી આપ્યું. પછી પારવતી પોતા માટે સપાટની એક નેહી નેવામાં ગુંથાઈ એમો પણ તેની ખરીદી નેહ રહી.

મુળુએ ખૂટનું પડીકું હાથમાં લીધું અને તે છાડી નાંખ્યું. પડીકાને બાંધેલી દેરી મુળુએ પોતાના લમરડાને બીંટાળી અને લમરડો ફેરવ્યો. “ભુઓ, આપુછ ! લમરડો કેવો ફેર છે !” તેની ખુશાલીનો હવે પાર નહોતો ! તેને નેહજીતી તો લમરડાની જળા !

અને પેલા ‘હોલખૂટ’. ધૂળમાં રગદોળાના પડ્યા હતા !

[સહ્યાદ્રિ]

રશિયામાં ઇન્કીલાબ

[નવલિકા]

[રશિયન ક્રાંતિના ઇતિહાસથી જેઓ પરિચિત હશે તેમને આ નવલિકાની વસ્તુ તુરત સમજમાં આવશે. ઝારના દમનથી તથા મૂડીદારોની ચૂસણીનીથી કંટાળેલાં રશિયન મજૂરો, ખેડૂતો તથા લશ્કર તે સામે બળેલા પોકારે છે. બુધ્ધિની ક્રાંતિ થાય છે ને તેમાં ત્રણ માંગણીઓ હોય છે : ૧. ખેડૂતોને જમીન મળવી જોઈએ, ૨. યુદ્ધ બંધ થવું જોઈએ તથા ૩. ઉદ્યોગો ગરબહસ્તક થવા જોઈએ. ક્રાંતિ સફળ થાય છે; પરંતુ સત્તા ઉપર મેનરોવિક તથા રેવોલ્યુશનરી પક્ષ આવે છે ને તે ઉપરની માંગણીઓ મૂડીદારોની શેઠમાં તણાઈ મંજૂર નથી કરેલો. યુદ્ધ ચાલુ રહે છે, એટલે ગિપાહીઓ વધુ ઉત્ક્રાંત્ય છે ને સરહદ ઉપરથી પાછા ફરે છે. મેનરોવિક તથા મોશિસ્લેવ રેવોલ્યુશનરી પક્ષ ઉપરથી તેમનું વલણ મોનરોવિક પક્ષ તરફ ફેરવું વળતુ બળ છે, તેનું બ્યાન આ વાર્તામાં છે. તેમાં સિપાહીઓ પોતે કેવી રીતે ક્રાંતિ આગળ વધારે છે, કેમકે લશ્કર સાથે કેવી દોરતી આંધે છે, તેના ચિતાર રજુ થયા છે.]

*

*

*

*

રશિયામાં ઇન્કીલાબ,
રશિયામાં જંગ આગ.

"કોઈ પણ રીતે મને અંદર લઈ શકાય તેમ નથી ?"

"ચિંતક છે"

"દોસ્તો !"

"જૂઝ કેમ માર્યા કરે છે ! માર એને એક મળ્યો."

"હું સલામદ છું. મારા ગળ્યામાં મન-પત્રિકા છે; " મેક્સિમે ઘેરા અત્રાજે જૂઝ મારી અને પોતાની પાસે સિપાહીઓનાં મતપત્રકા હતાં તે બતાવ્યાં. પરંતુ કોઈ તેને સાંભળતું નથી.

પૈડાં કરતાં જલદીથી ઘર જનારાનાં હૃદય બોલતાં હતાં : ટક, ટક, ટક; ઘર તરફ, ઘર તરફ.— મેક્સિમે પોતાની ઝાળીમાંથી પાંઉનો એક કટકા કાઢ્યો ને પોતાની આગળ થઈને જતી ગારી કને ધરવા માંડ્યો.

"હો...હો...."

એક કાસેક સિપાહીની નજર તેના ઉપર પડી. તેણે રાટ્ટી ચૂંટી લીધી ને મેક્સિમેને અંદર ખેંચી લીધા.

પૂર્વતો, જંગલો, ઝાડીઓ, વૃક્ષો રસ્તાઓ, અર્ધ રેલ્વે, રસ્તાની પગથી પર, ટોચેને જવાના રસ્તા ઉપર વંટોળનાં પરમાણુઓ જેવા સિપાહીઓ ધૂમના હતા.

એક નાના રેશન ઉપર-ચાંચે તેમાં હાથકુની ખૂણી આખા આકાશને વિંટળાઈ વળે છે. ઉતાવળે દેનમાં જવા કાંકા મારી રહ્યા છે; પરંતુ કાંઈની ડીપીટ આપવામાં આવતી નથી.

ઉત્તર તરફ થોડીકજ ગાડીઓ જાય છે, ગાજતી વાગતી.

પાટિયા ઉપર માણસો લટકે છે.

"દોસ્તો ! અમને અંદર આવવા દો !"

"જગ્યા નથી."

"મરે ગયા પગર ચાલે તેમજ નથી; પંદર

દહાડથી વાટ જોવા કરીએ છીએ."

"તો ત્યાંજ જાણ રહો. અમે તમને ક્યાં પાળળ મૂકીને જઈએ છીએ ?

પવનની લહરી મદ હતી; છતાં વાનાવરણ સત્ હતું.

* * *
એજ ગાડીમાં એક બુખરા વાળવાળો મેનાપતિ હતો. તેને વાગ્યું હતું ને શરીર ઉપર ત્યાં ત્યાં ધાની નિશાનીઓ હતી. તેના ઉચ્ચા પગ ઉપર દોરીઓ વિટાયેલી હતી ને ફેટેલા નોડામાંથી પગની આંગળીઓ જણાતી હતી. ખભા ઉપર ઘેરાના ચામડાનો કોટ હતો. નીચે પડેલા રોડીના ટુકડાઓને પાકરી પાણીમાં નાંખી તે ખાતો હતો. આગળની આપાંક વચ્ચેની જગ્યા ઉપર માથે પોતાની લાલ પારવતા ચૂંઈ ગયો,

લઈએ છીએ કે પા માણસને જગર જવું હતું; પરંતુ કરતો જ રહેતો નહોતો તેવા નહોતા.
છે, મારે માટે મેં હેલે જ; અમારી માફક કર,” એ

અશુ, ડોહો અને ‘ માણસની દયા આવી. અને મેમાએ ઉચ્ચકર્ષા. એ ઉપર એસવા કહ્યું.

“ભાભા, ભાઈ! પરંતુ
“પેલી જુદીઓ જોઈ હું લાયક નથી. મારો ખરી કે જોડી?” પેન્શન આપનામાં

“અરે બહેન! જોડો માફો આંસુ ટપક્યાં. નથી, એ પીત્તળના અને ગીલીટવાળસવા લાગ્યા. ન વેચીએ. આ તો ગીનીગોડનો બધેમાં આગ્યો સમન્ત્યાં બહેન? આ બચુભાઈને માટે એ. નોડી કાઢી જાયો, કાઢી આપુ?” ભરતો

“આપુછ! અપાંવાને...અપાંવોને...એ.” ગામાં

“હા, હા, અપાનુ જને? તારા મામાએ પંસાનો માંસડો મોકલ્યો છે તે તુજો એવો ને તારી બાએ એવો કે પંસા ખરચતા ધરાની જ નથી. નકામી નીંને પાડ્યો

“હા, હા, હું તો નકામા જ પંસા ખર્ચાવું છું ને!” પાગવતી માણ: “તો પછી મેમામાં આગા રુ કયા? ન લેવું હોય તો ગહેવા

એટલે એને પશુ જવું છે અને આપણે સદુએ સાથે ક્યાં એકવાર મજા નથી કરી?”

મેનાપતિ પોતાની પુત્રી પાસે જતો હતો. મેક્ષિએ છેક સુધી તેને ખાવાનું આપ્યું. જતાં જતાં ગરમ કપડાંની એક નોડી ભેટ આપી: “આવજો; લો આ પહેરજો.”

દરેક રેશને જમીનમાંથી બગી નીકળતા હોય તેમ સિપાહીઓ બિખરાતા હતા. કેટલાક બારીમાંથી અંદર ઘૂસી જતા; કેટલાક બહાર પાટિયા ઉપર લટકી રહેતા; કોઈક તો ટ્રેનના છાપરા ઉપર પશુ દેખાતું.

તેજ વગરના—જોગાક વગરના પૈડાં પાટા સાથે મસાઈ બૂલનો કંકેશ અવાજ કાઢતાં હતાં.

* * *
ગામમાં સંગીત અને શરાબનો રંગ જમ્યો હતો. સરહદ ઉપરથી આવતા સિપાહીઓ તરફ તેમનું લક્ષ્ય નહોતું. તેમને ગામમાં બિતરવા ન દીધા. તેમને લશ્કરી દમનનો ડર હતો. એમને બાહુ તરફ જવાની ફરજ પાડી.

બંધુકના અવાજ સાથે ગાડીઓ પૂર્વ તરફ બિપરી.

“હ...” ગાડીના ઉચ્ચા બારણા કને બિખારી મેક્ષિએ ગામ તરફ બંધુકની નળી ચીધી એક આઘ નાંખી. “તમારે માટે જ્યારે અમે સરહદ ઉપર લડવા જતા હતા, ત્યારે તમે અમારા રસ્તા ફૂલોએ ઘિણાયા હતા અને આજે તમે અમને પથરાયો સત્કારો છો? પરંતુ ચંબી જન, દોસ્ત!...કોઈક ખૂલ્યામાં તો સપડાઈ જતા છો.”

અને તેજ! દોસ્ત! ચીડાય છે શા માટે?” પાસેજ દોરી સુશુ સિપાહીએ મેક્ષિમની પીઠ ચાળડતાં કહ્યું. અને ભમરડેમે સારો પક્ષ છે. પ્રશ્ન તેને આપાદ કેવો ફરે છે! ને આગળ જતાં સારો આવકા મળે.” તેને જોઈતી તો તો બાહુ ખરાગ કહેવાય-જાતો કહે છે અને પેલા બંધુકનાની; અને તમે તેમના પગા હતા! પાવ, તેની વાટજ જુલે છે; ખાવાને, ડો પગ આપના નથી.

આપણા દાયમાં તો આવવા દો.

માથાની રજરજ ઉડાવી દઈયું. પછી ત્યાં ક્યા કંઈ નહિ.

“હવે તો છાડીએ શેના ?

“બંધુકને છાડના નહિ, મિત્રો ! મૃત્યુ સુધી તેને વળગી રહેજો; એ તો તમારી માતા સમાન છે; અને કાષ્ટ કૃતરાને તમારી નજીક ન આવવા દેના. એમને કરડવું ગમે છે; પરન્તુ તેમની પાસે એક જ મોં છે.”

દીક્ષીસની પેલી પાર જંગ નાચો.

ગામડાંઓમાં નાની મોટી ટોળાંઓમાં જતા થકને તાત્પર્ય લશ્કરી ટૂંકડીઓ ઉપર વારંવાર તૂટી પડતા અને નશીબ-સંભોગે તેમને લૂંટીને હથિયારો છીનવી લઈ દુઝરાઓ ઉપરથી ગળાડાવી દેતા.

રસ્તાઓ ઉપર માણુઓ ભૂખે મરતાં હતાં. ઘોડા-ઓનાં શય જ્યાં ત્યાં અથડાતાં હતાં.

* * *

રોશન વાર્ડમાં ત્રણ પ્રકારનાં ટોળાં હતાં. એક જશો લૂંટવું હતું; બીજું રોશન-માસ્તર ઉપર તૂટી પડવું હતું; ત્રીજું જાડુના ખેડ કરવું હતું.

* * *

એક કાળા દાદીવાળો મહાકાય સિપાહી ટોળા-માંથી બહાર આવ્યો ને બાજની પેઢે પોનાના સિકર-રોશન-માસ્તર ઉપર તૂટી પડ્યો. (એવી અંધા હતી કે તેનો શ્વાસ હજી આવતો હતો.)

સિપાહીઓ આનંદ-ઉત્સવ મનાવતા હતા. મોંતોની પછુ ધૂન મચી હતી. તાપથી બળા ગયેલા લશ્કરી ધીજ ગયેલા તથા પરસેવાથી નંખાઈ ગયેલા, વદનમાં આંખો આનંદથી ચમકી બેસી હતી.

રેલ્વે લાઇન ઉપર નાચ થતો હતો. લોખંડના ખીલાવાળા ખૂટના અવાજ, ખૂસરાણુ તથા શેકકળ, સખ્ત હાવના અવાજ-એમાં થોડેક દૂર આવેલી શેપોનો અવાજ પણ સમાઈ જતો.

ટેલીગ્રાફ-ઓફિસમાં સિપાહીઓના પ્રતિનિધિઓ પાસે એન્જિનોની માંગણી કરી રહ્યા હતા.

* * *

દિવાલ સાથે જડાઇ ગયેલો ટેલીગ્રાફ-કાર-આગેજ જાગતો હોય એમ શબ્દો બોલતો હતો !

તેની કળકળી રહેલી આંખો અને ગંદી દાદી મૂંઝેલું, પગમેલ નીનગતા ચહેરાઓનું, કિલકિલાટના હાથનું પ્રદર્શન હતું. ટોળાના સરદારે તેનો કાટ મળજીત પકડ્યો હતો.

“છેલ્લી વાર તને પૂછીએ છીએ: એન્જિનો મળશે કે નહિ ?

“તારા શરીરમાંથીજ અને માંસ સાથે ખેંચી કાઢીશું.”

“આપણે મેળવવાંજ નેમંજિ.”

“તેનો જીવ ખેંચી કાઢો.”

સિપાહીના હાથમાંથી કારકુનનું બનક જેવું મોં ઉઠ્યું આવ્યું; તેના મોંમાંથી શીણ નીકળતું હતું.

“દોસ્તો ! અરે પ્રભુ ! મને નવું રાત્તવ ગમે છે અને હું મનને લગ્યો છું. મારી પાને એ પૂરવાર કરવા માટે દસ્તાવેજો છે-હું તમારે માટે એન્જિનો ક્યાંથી બનાવું ?”

ટૂંક ટેકાણેથી અવાજો ઝાંખા.

“તેના એ ટૂંકડાજ કરી નાંખો.

“અરે અમને ક્યાં બાણુએ ખસેડા છો !”

“મને ત્યાંથી લાવો.

“આ તો બધાં મૂડીદારોનાં ખરીદી લીધેલાં માણુઓ છે.

“આજે ઉત્સવ છે. ગલાવ.”

“ગાળો દેવામાં વખત શા માટે બગાડો છો ? તેને જરાખર હસાવ. તુરંત એન્જિનો આવશે.”

“દોસ્તો !—હું સાચેજ કહું છું.....”

“અરે જા રે. સાચાવાળી.....” હાથ ઝિંચા થયા તે કારકુનના કોઠનાં બજન નીચે તૂટી પડ્યાં.

“બોલ ! એન્જિન આવે છે કે નહિ ?

“બાહુ તાર મૂક. ત્યાંથી એન્જિનો મેળવો.”

“તમે ચંચળ તોડી નાંખ્યું છે.”

સિપાહીઓની આંખો ચાલી જતી :

“મૃત્યુ નેહએ છે કે જીવન ?”

“તમારે જ પ્રયાસ કરવાનો રહે છે. તમે અમારી રોડી ખાવ છો ને અમારા તરફ વિનય પણ બતાવતા નથી !”

“લ્યુકોન ! પૂરો કરી નાંખ એને !”

“દોડો નદી,” (ધુકીનનો દાય અસરકારક નીવડ્યો; કાકુનનું માથું દિવાલ સાથે ભેરથી અડવાયું.)

“ઓ.....ઓ...”

મગ્ન ધૂનનો.

રેશનની દિવાલો કંપે છે.

કાકુનને છોડી અડુ દોડી જાય છે.

ઝાવણીમાંથી નીકળના ધુમાડાથી તેમની આંખ વધુ ભેરી બને છે.

* * *

અવાગના પગેરમાંજ મોટરોમાં બેઠી કાનિફરીઓ આવી પહોંચ્યા. તેમણે મૂડીફરોને તિરકારી નિપાલીઓની પ્રશ્નમા કરી. કહ્યું બાપામાં લોક-પ્રતિનિધિ-સભાને વખોડી જોગેવિકે એપિએટના

ગાડીમાં બેઠનાં બેસનાં તેમણે ગોળીવાગના થોડાક ભણકા કર્યા.

ગામની અરુદ ઉપર સદુ ધસી ગયા. આગે-ગાઠ જંગલ અને ભસતો દૂતરાઓ. ગામ બને છે. ધર્મારતો કહ્યુંબુત કરતી પડે છે. ત્રીઓ અને બાજકો બહાર છે. રહેવાળીઓ ગોળીવાર કહે જાય છે.

ગામ-અધારઃ એક પાપુ વસ્તુ તમે જોઈ શકો તેમ નથી. બધા પાછા ફરે છે.

બેરતોને રાટીના અવામાં દધિવારો આપી સદુ પાછા વળે છે.

એન્જિનનું લોખંડી ગરીર તાપે ધમધમી રજૂ છે. તેની બદ્દીનું લાલ તેજનું તાંકણ ભગંકર લાગે છે. માથુઓ ગોળાની અનુકૂળ જગ્યાઓ શોધી મૂકતાં દોડાય છે. કેટલાંક બેઠાં બેઠાં તો કેટલાંક જોખાં જોખાં.

* * *

રેરકના કોસેકોનો અરુદ કાઢ્યોમ સદુને પડકાર આપતો હોય છે : “કોસેકો અને પર્વતનિવાસીઓ મિત્રો છે કાગેકો અને પર્વતનિવાસીઓ કોસેસના માલિક છે ને આપણે આખું લાઇ બેરતો ઉપર ફરી વળવું જોઈએ.”

સરહદ ઉપરથી આવેલા નિપાલીઓ કાઢ્યોમને એક રેશન કને બેટી પડ્યા. કાઢ્યોમની ગાડીમાં એક એન્જિન ને એક રજૂઓ દત્તો. મિપાલીઓની ગાડીમાંથી દત્તરો ચઢેલો જાડ્યા. “તમે કાગેકો માટે જાયા થયા છો. બોદોવિકા મનુરો માટે છે. મૂડીદારો ચારની તરફેણ કહે છે; પગ્ન બેરતનું કોણ ?”

“આપા જાવ, દૂતરાઓ ! ગાડીથી દૂર દટો.”

નિપાલીઓના વાગનું રવાયું પજ ન ફરક્યું તેમનો અવાજ જાગેલો જાયો ચટયો. “અને રાત્રેનાં તમે આમ એક એન્જિન ને એક રજૂઓ જોડી જાવાના બનીયામાં સદાર મારવા નીકળ્યા છો. જ્યારે અમે કામ ઉપર નીકળ્યા છતાં જ્યાં જ્યાં આપનના અજાણે ફાંડાં મારીએ છીએ. તમે મેં જોયે મરખી વધારે દત્તર છો ને અમે બીજા કોઈનાં જર્મ અમાર્ગ ચરીક કપડીએ; એમને !”

“ હટ જવ ! હરામખોરો ! ” કુરોનેએ રાખત
અવાજે કહ્યું. તેણે ગાડીની બારીમાંથી પોતાની
મશીનનબ બહાર કાઢી.

રંગન ઉપરનાં માથુમેએ પોતાની રાખેલો
ઊંચાડી ને સરદારની ગાડી ઉપર ગોળાની ઝડી
વરસાવી.

યાકમા ત્યાંસુધી તેમણે ગોળાઓનો વરસાદ
વરસાવ્યો ને પછી ગાડી તરફ સહુ દોડ્યા. ગાડીમાં
ત્યાં ત્યાં ગોળાઓ પડેલી હતી. કુરોનેમ સાફ ચક્ર
થયો હતો. તેની આમપાસ લોહીનું ખાખોચિયુ હતું.
કેટલાક ઉત્સાહી બિરાદરોએ તો તેના ગરીર ઉપરનાં
પમાસ કાણાંઓ પથુ બરાબર ગણી નેવાં.

એક લુવાન કેસેક એન્જિન ઉપર ચઢ્યો ને
બાપથુ કરવા લાગ્યો :

“ દાર્તો ! સિપાહીઓ ! તમે સુદયી કંટાળ્યા
છો. અમે પથુ લડવાથી કંટાળી ગયા છીએ. તમે
સરદાર છોડી દીધી છે ને અમારી ટૂંકડીઓ પથુ
ચાકી આવી છે. તમારા સેનાપતિઓ હરામખોરો છે,
અમારા સરદારો પથુ એવાજ છે. તેમને આપણાં
દુઃખ સાંભળવાં નથી, આપણાં આંસુ ધોવાં નથી.
અને હવેથી તેઓ આપણી પાસે લુકમ નહિ
પળાવી શકે. અમારી સલામો ઝીલવા માટે હવે
તેમણે હમ્મેશ માટે રાહ નેવી પડશે. તેમને
આપણો વિનાશ કરવો છે; જમીનમાં આપણું
લોહી સીંચવું છે. હવે એ નહિ બની શકે. એ
થોડા છે; આપણે વધારે છીએ. આપણે એમના
પ્રનિકર્ષણ કરી નાંખીશું; એમના આંદ ઝુંટવી
લઈશું. આપણે એકએકને પૂરા કરીશું ને પછી
આપણાં ગામ તરફ પાછા ફરીશું, આપણી જમીનો
ખેડવા, કુટુંબ સાથે આનંદથી રહેવા. ”

અને કેસેક તથા સિપાહીઓ એકબીજાના
સાથે દોસ બની ગયા.

*

*

*

ધીમે ધીમે અંદર અંદર ચર્ચા થવા લાગી :
ક્યો પક્ષ સારો છે; એ વિશે દલીલો થવા માંડી.

કેટલાક લોકો એવો પક્ષ ઇચ્છતા હતા જે
સામાન્ય માથુમે પથુ સારી રીતે રાખે. કેટલાક
લોકો એવો પક્ષ ઇચ્છતા હતા જે એમને બરાબર
રાખે. કેટલાકને તો કાષ્ઠપથુ પક્ષ ભોઈતો નહોતો;
તેમને તો ઘેર જવુંજ છે; પોતાનાં બાળકો સાથે
જેવ કરવા છે; પોતાની પત્નીઓ સાથે આનંદ
કરવો છે.

કાષ્ઠ કાષ્ઠ એવે છે, તો કાષ્ઠ કાષ્ઠ એવે છે.
એક જાણુ રહેવું વાલું વગાડ્યે જાય છે.

એક જાણુ કહે છે : “ બધા પક્ષો કાંતિની વાતો
કરે છે, પથુ દરેકનું પગલું લુટું છું મોશિઅય
રેવોલ્યુશનરી લોકોનો પક્ષ સારો છે; મેનશીવિકો
પથુ ખોટા નથી; પરન્તુ મોરોશીવિકો !
એ ઉત્સાહો સૌથી સરસ છે. મેનશીવિકો અને
મોશિઅય રેવોલ્યુશનરી “યંબી જવ. જરા ધીરે, ”
એમ કહ્યા કરે છે, જ્યારે આપણી પાસે તો એકજ
વાક્ય છે : “ કદમ બદાઓ. ” આપણુ આ સુત્ર
રશિઆજરમાં ફેલાઈ ગયું. મજૂરોએ મૂડી-
દારોને હાંકી કાઢ્યા. ખેડૂતોએ જમીનદારોને લૂંટ્યા,
જ્યારે તમે સરદાર તોડી ઘેર આવ્યા છો. મોરોશીવિક
પક્ષ એજ સારો પક્ષ છે; એ પક્ષમાં
છેતરખોરી નથી. ”

*

*

*

વળા પાછા દરેક રેસાને લોકરી સિપાહીઓ,
ગાડીનો ધમધમાટ.....

ગાડીમાં અને ગાડી બહાર, પાટિયા ઉપર ને
છાપરા ઉપર, ત્યાં લુઓ ત્યાં સિપાહીઓનાં
ટોળે ટોળાં.....

આયુર્વેદની પ્રાચીન શિક્ષણ-પરિપાટી

૫૬

[લેખક : વૈદ્ય શિવશંકર બ્રાહ્મશંકર શુક્લ]

*

આયુર્વેદની પ્રાચીનતાનો તાગ કાઢી શકાય એમ નથી. આયુર્વેદના સૌથી પ્રથમ ગ્રંથિતા ધંધા તેમણે ૧ લાખ સ્લોકની સ્ફુટ સહિતા રચી. એમના પુત્ર દક્ષ એમની પાસે લગ્ન અને પિતાએ રચેલી સહિતાનું પ્રતિસરકરણ કર્યું અને ૧ લાખના ધટાડી દરા હજાર સ્લોક કર્યા, અને તે દક્ષસહિતાને નામે યોગબાહ. દક્ષ પાસેથી અશ્વિનીકુમારે શીખ્યા અને તેમણે પાછી પોતાને નામે એક સહિતા બનાવી એમની પાસેથી ઇન્દ્ર શીખ્યા અને એમણે ઇન્દ્રસહિતા રચી. અહીં સુધી તો સ્વર્લોકની વાત ચલે. સહ્યાથી ઇન્દ્ર સુધીના ત્રિવિષ્ટપવાસીઓ હતા. એ પરંપરાના શિષ્ય-પ્રશિષ્યો અનેક હશે અને તે શુર પાસે રહી લગ્ન હશે પરંતુ ઉપરના ત્રણ જણનાં નામ તેઓ સંહિતાકાર હોવાથી મોખરે છે. ત્રિવિષ્ટપને જો ઉત્તર કુટુંબ ગણીએ તો ઉત્તર કુટુંબી વિદ્યાપીઠની આ વાત છે. પિતા પાસેથી પુત્રે પણ લખાતા અને અન્ય દેવો આવીને પણ અતેવાસી થતા એટલું આપણે જાણીએ. વળી ધધાદારી અશ્વિનીકુમારે વૈદ્ય-વિદ્યા શીખવા આવે તેથી આપણને કંઈ આશ્ચર્ય થતું નથી; પરંતુ દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ વૈદ્યવિદ્યા શીખે અને અધ્યાપન પણ કરે એ તો જરૂર આશ્ચર્યકારક વાત છે. અને જૂની અનાર્થ જનોમાં ગાન પછીનું તુરતનું જ મદત્તવનું સ્થાન વૈદ્યનું હતું એમ દેવોમાં પણ દરો એવું અનુમાન બાંધી શકાય છે. પ્રાચીન કાળમાં વૈદ્યવિદ્યાનું કેટલું માહાત્મ્ય હશે તે આપણે એ ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ. દૈત્યગણ શુક્ર-આર્ય પાસે સંજીવની વિદ્યા શીખવા જનાર શુરપુત્ર ક્યારેક હિતાસપ્રસિદ્ધ છે. કચનું નામ પરપરા સાથે

સંકળાયેલું નથી પરંતુ તે અતિ સમર્થ વૈદ્ય હોવો જોઈએ... આમ હોવા છતાં પણ કોઈ બાળ્ય વિદ્યા-પીઠનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. પૃથ્વીની પેઠે ત્યાં પણ શુર શિષ્યોને લઈ અમુક સ્થાને રહેતા હશે અને અધ્યાપન કરતા હશે. પરંતુ આયુર્વેદ તો અત્યંત અનુભવનું શાસ્ત્ર હોઈ, તથા તેમાં વિપુલ સાધન-સંભારની આવશ્યકતા અપરિહાર્ય હોઈ તેમને તે માટે ક્યાંકે નિયત સ્થાન રાખવું જ પડતું હશે.

ત્યાર પછી આપણે પૃથ્વી પર આવીએ. મૂળ સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો ભારતવર્ષમાં જ ત્રિવિષ્ટપથી આપ્યું છે. ત્રિવિષ્ટપ સુધી શીખવા માટે પૃથ્વીના વિદ્યાર્થી વૈદ્યો જતા એ વાત ત્યારે જાણીએ છીએ ત્યારે ત્રિવિષ્ટપમાં પણ અનેક ટેકાણેથી લખવા માટે વિદ્યાર્થીઓ આવી વસતા હશે અને વિદ્યાપીઠ આવતાં હશે એવું, અનુમાન બાંધવામાં ‘કંઈ અનુગત’ લાગતું નથી.

આયુર્વેદની પૃથ્વીની પરંપરાને આપણે છેક સીધી જ સહ્યા સુધી લઈ જઈએ છીએ પરંતુ દેવલોકમાં વૈદ્યવિદ્યા શીખવા જનાર * ભરદ્વાજ

* કેટલાક એમ માને છે કે ભરદ્વાજ મધ્યા અને કેટલાક આર્ય નવા એમ જણાવે છે ચરકમાં ભરદ્વાજ ઇન્દ્ર પાસેથી શીખ્યા એમ જણાવેલું છે.

“ચરદ્વાજ મુરલોકે દન્દ્રતાવાસો પ્રેતાયામાયુઃ ।”
બાષ્પમક્રાશમાં ઇન્દ્ર પાસે આર્ય એવા એમ જણાવેલું છે.

× × × ગતવાનાયેચ્છિદ્રશાલયમ્ ।

મુનીન્દ્ર દન્દ્રતઃ સાન્નિમાયુર્વેદમધીય સ ॥
એ તેમ હો પણ આર્ય પાસે આવેલી પરંપરા સ્પષ્ટ છે,

વંચેરે પાસે પણ અન્ય જૂની વૈદ્યપરપરા હશે એમ માનવામાં કંઈ બાધા આવતી દેખાતી નથી-જનના લોકોને વ્યાધિથી પીડાતા જોઈ અગિરા, ભરદ્વાજ આત્રેય ઇત્યાદિ ઋષિઓ હિમાલયમાં એક સભા ભરે છે અને લોકોને વ્યાધિમુક્ત કરવા માટે આયુર્વેદ શીખી આવવા ભરદ્વાજને સ્વર્ગમાં મોકલે છે- તે પહેલાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિકિત્સાપદ્ધતિ જ પૃથ્વી ઉપર નહિ હોય ! હશે, પરંતુ અધૂરી હશે અને તેથી વધારે અભ્યાસ કરવા માટે ભરદ્વાજને મોકલ્યા હશે ? ઇંદ્ર પાસેથી જ પરંપરા ચાલી આવી હતી તેમાં પણ સાંજોમાયુર્વેદમ્ એમ કહેલું છે એટલે ચરકમાં જ આઠ અંગે ગણાવ્યાં છે એ આર્ય અંગોના અભ્યાસ ઇંદ્ર પાસે કર્યો હશે. તે અભ્યાસકાળ કેટલા વખતનો, કેવી પદ્ધતિએ ભણ્યા હશે એનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. વળી લોકોપકારની તમન્નાથી હિમાલયમાં એકઠા થઈ સ્વર્ગમાં વિદ્યા શીખના જનાર ભરદ્વાજ કે આત્રેયની ઉંમર આશયે તો હશેજ. પરંતુ તે વખતનું આયુષ્ય આજના કરતાં વધારે હોવાથી પ્રમાણમાં એ ઉમર મોટી ન ગણાય. સ્વર્ગમાં આયુર્વેદીય શિક્ષણની જે પદ્ધતિ હશે એમાં પણ અમુક વિષયમાં વૈદ્યારણ્ય મેળવવાનો ખાસ અભ્યાસક્રમ હશે એમ લાગે છે. કારણ કે એજ ઇંદ્ર પાસે અભ્યાસ કરી આવનાર ભરદ્વાજની શિષ્યપરંપરા કાયચિકિત્સામાં પ્રવીણ બને છે- અગ્નિવેશ, બેડ, જટુકર્ણ, પરાશર અને હારીત એ આ શાળાના આત્રેયના અતેવાસીઓ છે-એ દરેક શિષ્ય પોતાને નામે સહિતા રચે છે. પરંતુ એ બધામાં પણ નિશાળિયો અગ્નિવેશ હોય એમ લાગે છે. આટલા તો સહિતાકાર શિષ્યો-પરંતુ ચરકમાં કાપ્યે, મારીચિ, વયોવિદ, સાંકૃતાયન, કુચ, કુમારચિરા, ભરદ્વાજ, કાંકાયન, બડિય, ધામાર્ગવ-છે. ના ઉલ્લેખ મળે છે. એટલે આત્રેયના ઘણા શિષ્યોહોવા જોઈએ. વળી તેમાં વયોવિદને તો રાજર્ષિ તરીકે ઓળખાવ્યો છે. વળી કાંકાયનને બાહ્યિક કહ્યો છે. એટલે એ તો છેક બાહ્યિક બાલુથી ભણવા આવ્યો હશે. વળી જે જે શિષ્યોએ ત્રેતા રચ્યાં એમાં સૌથી પહેલું અગ્નિવેદો રચ્યું અને ત્યાર પછી બીજાઓએ

અને તેમણે ઋષિસંઘ તથા ગુરુજી પુનર્વસુ આત્રેયને સંજ્ઞાઓ આપી ઉલ્લેખ મળે છે. તે વર્ણન કરતા શ્લોકોમાં સર્વિસર્વમ્ શબ્દ મળે છે તે બહુ વિચારવા જેવો છે. આ વસ્તુ જીવનીગતી વિદ્યા-પીઠ જ કહેવાય, કારણ કે વિદ્યાપીઠ એટલે મકાનો નહિ પરંતુ વિદ્યાન માણસોનો સંઘ-છતાં કંઈ નિયત સ્થાનનો ઉલ્લેખ ચરકસંહિતામાં દેખાતો નથી.

ભગવન્ત સત્વાનૈય દૃતાહુનિકં દૃતાગ્નિહોત્રમાસીગમ્ય- વિગ્નપરિશ્ત હિમવતઃ પાર્શ્વે વિનવાદુપેત્યામિવાધામિ- વૈશ ડવાય ।

આ વાક્યમાં હિમવતઃ પાર્શ્વે શબ્દો સ્થાનવાચક છે પરંતુ તે નિશ્ચિત નહિ. હિમાલયની પાસે એટલે નિશ્ચિત કંઈ જગા એમ શી રીતે કહેવાય ? પરંતુ ત્યાં કોઈ નિશ્ચિત સ્થાન હોય એમ બને ...

બીજી એક શાખાનો ઉલ્લેખ સુશ્રુતમાં મળે છે. એ શાખા પૃથ્વી ઉપર કાશીરાજ દિવોદાસ કે જે ધન્વન્તરિને નામે સુપ્રસિદ્ધ છે તેમણે ઇંદ્ર પાસેથી વૈદ્યવિદ્યા શીખ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. ભરદ્વાજના ગુરુએ ઇંદ્ર છે અને ધન્વન્તરિના ગુરુએ ઇંદ્ર છે. ઇંદ્ર કાયચિકિત્સા તથા રાત્સ્યશાસ્ત્ર બન્ને અંગોમાં સુપ્રવીણ હોવા જોઈએ... કાયચિકિત્સામાં ભરદ્વાજે વૈદ્યારણ્ય કેળવ્યું અને રાત્સ્યશાસ્ત્રમાં કાશીરાજ દિવોદાસે વૈદ્યારણ્ય કેળવ્યું. કાશીરાજના અનેક શિષ્યો- નો ઉલ્લેખ સુશ્રુતસંહિતામાં મળે છે. આત્રેયના પદ્મશિષ્ય અગ્નિવેશની અગ્નિવેશસંહિતાનું પ્રતિસંસ્કરણ કરી ચરક સુપ્રસિદ્ધ થયો અને ચરકને નામે જ સહિતા ઓળખાઈ તેમ ધન્વન્તરિએ ઉપદેશોવા ચાનની એમના પદ્મશિષ્ય સુશ્રુતે સહિતા રચી અને તે સુશ્રુતસંહિતાને નામે આજે પણ પ્રસિદ્ધ છે. ધન્વન્તરિ દિવોદાસ કાશીરાજ હોવા છતાં તેમને ત્યાં ઔપધેનવ, વૈતરણ્ય, ઔરઘ, પીંધકાવન, કસ્તૂરિય, ગોપુરરક્તિન, ને સુશ્રુત વગેરે શિષ્યો ભણ્યા આવતા... એ શિષ્યો ત્યારે ગુરુ પામે આવીને પોતાની અભ્યાસ માટેની આકાંક્ષા જણાવે છે ત્યારે ગુરુ કહે છે:-

સાગત વઃ । સર્વે દામીમાંસ્યા મધ્યાખ્યાં ભગ્મતો વન્સા ।

વળી કાશીરાજને આશ્રમસ્થં કાશીરાજ કહ્યા છે. રાજા હોવા છતાં તેમણે અધ્યાપન માટે આશ્રમમાં વાસ કર્યો હશે એમ એ ઉપરથી લાગે છે. કાશી તો દરેક વિદ્યાઓ માટે અતિ પ્રાચીન સમયથી સુપ્રસિદ્ધ છે અને ધનવન્તગિને હાથે નેવે અધિકાર પામેલી શક્યશાલાકય વિદ્યાનું પૃથ્વી પર ત્યાં પ્રાચીનતમ સ્થાન હશે એમ માનવામાં કંઈ બાધા આવતી નથી.

ચરક વિમાનસ્થાન અધ્યાય આઠમામાં આયુર્વેદની અધ્યયનવિધિનું વર્ણન મળે છે. શિષ્યે સંયમ રાખી અધ્યયનકાર્યમાં કેવી રીતે તદ્દત્તીન થવું તથા આચાર્યે કેવા શિષ્યને આ વિદ્યા ભણાવવા માટે અતિવાસી બનાવવો એ વિષે બહુ ચોક્કસાઇ રાખવામાં આવતી-વળી અગ્નિ, બ્રહ્મણ કે અન્ય વૈદ્યના સાનિધ્યમાં બ્રહ્મચારીએ સદાચારની પ્રતિષ્ઠા લેવી પડતી અને એ પ્રતિષ્ઠા આયુર્વેદના જ નહિ પરંતુ ઇતર કોઇ પણ વિદ્યાના વિદ્યાર્થીએ હૃદયમાં કાતરી રાખવા જેવી છે. વળી આયુર્વેદનો તો પાર જ નથી તેથી અપ્રમાદ કર્યા વગર એમાં પરાવાધ રહેવું, ન્યાયી મળે ત્યાંથી વિદ્યા શીખવી, કુત્સોં દિ સોંકો બુદ્ધિતામાર્ગ્ય : એમ કહી આ વિદ્યાના વિદ્યાર્થીને નમ્રતા કેળવવાનું જણાવ્યું છે. જે શિષ્ય આટલા ઉંમર સંયમ, નમ્ર વિનય અને અનવરત ઉદ્યમથી રહે તેને જ ભણાવવાનું કહ્યું છે-

તયયોપદેયં ચ કુર્વન્નધ્યાયો જ્ઞેયઃ અતોડન્યયા સ્વનધ્યાયઃ ।

આજકાલ જેમ જ્ઞાનના ઉત્કર્ષને માટે શિક્ષણ-સંસ્થાઓમાં જ્ઞાનવર્ધિની કે વાગ્વર્ધિની સભાઓ (debating societies) હોય છે તેમ આયુર્વેદના જ્ઞાનવર્ધન માટે જુના સમયમાં ચર્ચાપરિપદાની યોજના થતી. તે તદ્વિધ સંભાષણપરિપદાને નામે આયુર્વેદના સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે.

“મિપક્ મિપજા સહ સમાવેત । તદ્વિધ સમાષા હિ જ્ઞાનામિયોગસંહર્ષકરી ભવતિ, વૈશારદ્યમપિ ધામિ-નિર્વર્તયતિ, વચનદાક્તિમપિ ચાધતે, ચત્થામિદીપયતિ, પૂર્ણધુતે ચ સદેહવતઃ પુનઃશ્રવણા સંશયમપર્યવતિ, શ્રૂતે ચાસદેહવનો મૂયોડપ્યવસાયમભિનિર્વર્તયતિ, અણુ-

તમપિ ચ કેંચિદર્થ ધોત્રવિપયમાપાદયતિ, ચચ્ચાર્યઃ શિષ્યાય શુભ્રૂપવે પ્રસન્નઃ ક્રમેણોપદિશતિ શુભમભિર્મતમર્વ-જાતં તત્ત્વસ્પરેણ સહ જલ્પન્ પિપ્પ્લેન વિજિગીપુરાહ સંદર્શન્, તસ્માત્તદ્વિચસંભાષામિપ્રસંગસન્તિ કુશલાઃ ।

આ તદ્વિધ સંભાષણ બે પ્રકારની છે- ૧ સધાય ૨ વિમુલ્લસંભાષા. પહેલી પરિપદમાં તો પરસ્પર ચર્ચા કરી અમુક વસ્તુનો પ્રામાણિક નિર્ણય લાવવાનો હોય. અન્યમાં તો અરોબોટો ગમે તે પક્ષ લઈ વાગ્યું જ કરવાનું હોય. વળી ૧ જ્ઞાનવતી અને ૨ મૂઢપરિપત્ત એવા વિભાગ પણ પાડેલા છે. વળી ત્રણ વિભાગ પણ પાડે છે ૧ સહૃત્ પરિપત્ત ૨ ઉદારીન પરિપત્ત ૩ પ્રતિનિવિધ્ય પરિપત્ત. આ પરિપદોમાં વાદવિવાદ કેવી રીતે કરવો તેનું બહુ વિગતવાર વર્ણન આપેલું છે.

ત્યાર પછી આપણને તક્ષશીલા વિદ્યાપીઠનો ઉલ્લેખ મળે છે. કેટલાક એમ કહે છે કે પુનર્વસુ આત્રેય તક્ષશીલામાં જ આચાર્યપદે હતો. ગમે તેમ હો પરંતુ કૌમારભુત્યતંત્રમાં કુશળ જીવક વિષે બ્રોહ્મ સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે. એણે અભ્યાસ પૂરો કર્યો ત્યાર પછી ગુરુએ એની પરીક્ષા લીધી અને કહ્યું કે, “હે જીવક, અહીંથી દશદશ યોજન સુધી માંથી એવી વનસ્પતિ શોધી લાવ કે જે આંધ્ર તરીકે ન વપરાતી હોય.” જીવક દશેય યોજન રખંડો પાછો એવી વનસ્પતિ ન જાડી એટલે એ પાછો આવ્યો. ગુરુએ એને ઉત્તીર્ણ થયેલો ગણ્યો. આજની પરીક્ષા પેડે ૩૦ કે ૩૩ ટકા ગુણ લખે નહિ પરંતુ સોએ સો ટકા ગુણથી વિદ્યાર્થીઓ પસાર થતા એનો દાખલો આ જીવક છે. જીવકે કૌમારભુત્યતંત્રમાં વૈશારદ્ય મેળવ્યું હતું.

વળી આયુર્વેદીય અન્ય સાહિત્ય તપાસતાં અમુક અમુક વિષયમાં નિષ્ણાત વૈદ્યોના ઉલ્લેખ મળે છે. નેત્રરોગ, બાહરોગ, દર્પિદિ રોગોમાં આજની પેઢે પ્રાચીન સમયમાં ખાસ અભ્યાસ કરી તે તે વિષયમાં નિપુણતા મેળવવામાં આવતી હશે.

સ્સશાસ્ત્રનો પ્રાદુર્ભાવ બ્રહ્મથી નહિ પરંતુ

શિવથી થયો જાણવેલો છે. એ આખો શિવસપ્રદાય છે. એ શાસ્ત્રના સુપ્રસિદ્ધ આધિષ્ઠર્તા બૌદ્ધ નાગાર્જુન ગણાય છે. તે વિષયની ખાસ શિક્ષણમંથા-ઓના ઉદ્દેશ મળતા નથી. પરંતુ અન્ય વિષયો સાથેસાથે તેનો પણ અભ્યાસ થતો હશે અને એ સાક્ષ્યમાં પ્રાવીણ્ય પણ મેળવાતું હશે.

આ ઉપરાંત કેરલમાં એક અગરત્ય સપ્રદાય કે સિદ્ધસપ્રદાય બહુ પ્રાચીન કાળથી પ્રચલિત લાગે છે. તે લોકો અષ્ટાંગહૃદયને પ્રમાણરૂપ માને છે. એ સપ્રદાયની રક્ષા માટે આઠ કુલો નક્કી કરવામાં આવ્યાં હતાં અને તેઓ હજુ પણ “અટ્ટરવક” ને નામે ઓળખાય છે. આયુર્વેદશાસ્ત્ર તેમને પરંપરામાં વારસામાં મળે છે. આ સપ્રદાયનો અભ્યાસક્રમ ૩૬ વર્ષનો છે એ જાણી કેટલાકને આશ્ચર્ય થશે. ૭મીસે વર્ષ સુધી એકી સાથે અભ્યાસ કરવાનો હશે એમ માની લેવાતું નથી. ૧૨ વર્ષ ત્રિથિતો અભ્યાસ, ૧૨ વર્ષ વૃદ્ધ વૈદ્ય પાસે રહી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો અભ્યાસ અને ૧૨ વર્ષ સુધી જંગલોમાં વનસ્પતિઓની ખોજ કરવાની. આમ ૩૬ વર્ષ સુધીનો અભ્યાસક્રમ ગણાવેલો છે.

કેવળ શાસ્ત્ર વાંચીને વૈદ્ય થઈ શકાતું નથી. એ વાન ઉપર અનેક દેહાણે ભાર મુક્યો છે. ગુરુ પાસે રહી શાસ્ત્ર અને કર્મ બન્નેનો અભ્યાસ ઓણવટથી કરવો જોઈએ અને એ રીતે જોણે અભ્યાસ કર્યો હોય તે જ સાચો વૈદ્ય એમ સુશ્રુતમાં જણાવેલું છે.

યસુ કેવલશાસ્ત્રઃ કર્મસ્વપરિનિષ્ઠિતઃ ।
સ મુદ્ધત્યતુરં ગ્રાપ્ય ગ્રાપ્ય મીરિવાહરમ્ ।
યસુ કર્મસુ નિળાતો યાષ્ટર્યાચ્છાસ્ત્રવહિષ્કૃતઃ ।
સ સત્સુ પૂર્વા નાપ્નોતિ વયં ચાહિતિ રાજતઃ ॥
શાસ્ત્રાધ્યયન ન કર્યું હોય અને કેવળ કાર્ય-કેશન હોય તેને પણ નિંદા ગણ્યો છે. એટલું જ નહિ પરંતુ રાજ્યએ એનો વધ કરવો જોઈએ એમ જણાવ્યું છે.

આધુનિક સુગમાં દુનિયાના અન્ય દેશોના જ્ઞાનનો સમાવેશ આયુર્વેદમાં જરૂર કરવો જોઈએ પરંતુ

શિક્ષણપ્રણાલિમાં તે પ્રાચીનોએ ઉપદેશનો માર્ગ જ ઉત્તમ છે. જે રીતે વિદ્યાર્થી ગુરુના આશ્રમમાં રહી બ્રહ્મચર્ય અને સંયમનું પાલન કરી વિદ્યાધ્યયન કરતો આયુર્વેદ સાહિત્યમાં ચિતરવામાં આવ્યો છે તે રીતે વિદ્યાર્થી પોતે તો ઓજસ્વી થાય છે જ પરંતુ પોતાની વિદ્યાને પણ ઓજસ્વી બનાવે છે.

❧ ❧ ❧

“ આટલું કરી નાંખ ! ”

❧

‘અરે ચ પાડી ! અત્યારમાં ક્યાં ગાજી આટલું કામ ક્યાં વિના ક્યાંય નથી જવાનું, જાણુ છ ? !’
‘પણ બા, બધી છોડીઓ ચાલી જશે, ને પછી હું એકલીથી નહિ જવાય. હમણાં મને જવા દે ને ! પછી હું આવીને એ કામ કરી નાંખીશ :’
‘ના ન પાડી ? અત્યારમાં જવાની ? કહું છું કે અત્યારમાં નથી જતું. આટલું કામ કરીને જતું હોય તો જજે. ’

‘પણ બા, પછી હું શી રીતે જાજી શકીશ ? ભરત-કામનું પ્રદર્શન તો બહુ આધું છે. ત્યાં એકલી નહિ જઈ શકું, એટલે કહું છું કે મને હમણાં જવા દે ને !’
‘ન જવાય તો કાંઈ નહિ ! આ કામ તો કરવું જ પડશે; જો મોટી ભરતની ને જોવાની સ્વાદીલી થઈ ગઈ છે તે !...’

‘બા, પણ હું આવીને ત્રપાટાખંધ કરી નાંખીશ.’
‘ત્યાંસુધી પડ્યું રહેવા દઉં ! ખરું ? એ કાંઈ નહિ ચાલે ! અહીં કાંઈ તારા સાથે નવરાં નથી બેઠાં ! સમજીને ? કહ્યું કે આટલું કરી નાંખ, ત્યાર-પછી જતું હોય તો જજે ! અને ન જવાય તો કાંઈ નહિ ! કામ તો ખીસકુલ આપડું નથી. મોટી ઢાંઢો થઈ છે ને ? !’

ચંપા ઉંકાર કરવા લાગી. બાએ મારીને તેને કામે લગાડી ને પ્રદર્શન જોવા ન જવા દીધી !
અને મોટી ચડે ચંપાની ઉત્કર્ષવૃત્તિ દંડી આશ્રમમાં બળી જાય, તો તે કોનો વાંક ? ચિનુભાઈ મહેતા

❧ ❧ ❧

રાજકારણની પ્રેમલક્ષક જ્વાળા !

[રૂમાનિયાના યુવરાજની કથા]

[સત્યમ્]

*

[૧]

યુદ્ધ અને પ્રેમમાં અધુન ક્ષમ્ય લેખાય છે, એમ કહીને એ બેઉનું સામ્ય બતાવવાનો ઘણી વાર પ્રયત્ન થાય છે, પણ રૂમાનિયાના એક વખતના યુવરાજ કેરોલની બાબતમાં યુદ્ધનો અને પ્રેમનો સંબંધ તેટલા પુરતો જ નહોતો. યુદ્ધના કારણે જ તેના પ્રેમાંકુરનો ઉદ્ભવ થયો અને યુદ્ધ ખેલીને પ્રેમોપાસના કરવાની તેને જરૂર પડી.

મહાયુદ્ધની અજળ-મજળ ધમાકના તે દિવસો હતા. યુદ્ધના વટોળિયામાં સપડાવાથી રૂમાનિયાના હાલહવાલ થયા હતા. ક્રાન્તિનો વટોળ આવશે કે શું એવો ભય બધાને લાગતો હતો. બીજી બાલુથી જર્મનીએ પોતાના જુલમી મતપ્રસારની આગ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હતો. રૂમાનિયામાં રાજકીર્ડીનાન્ડ જર્મન કુળમાં જન્મ પામ્યો હોવાથી રૂમાનિયાએ યુદ્ધમાં જર્મનીનો પક્ષ લેવો નોંધ્યો એવો જર્મન રાજસત્તાનો અભિપ્રાય હતો, અને તેથી જ બધારે એ અભિપ્રાયને ન ગણકારતાં રૂમાનિયાએ ઘિટન અને તેનાં મિત્રરાજ્યોનો પક્ષ પકડ્યો, ત્યારે રૂમાનિયાએ પોતાનો વિશ્વાસઘાત કર્યો એમ પોકારીને જર્મનીએ રાજકીર્ડીનાન્ડને રૂમાનિયાની ગાદી પરથી પદમ્બટ કરવાનો ઘાટ ધડ્યો. બીજી બાલુએ બોલશેવિક રશિયામાં ક્રાન્તિનો વાસુ નેરથી વાવાની શરૂઆત થઈ હતી. આ બેઉ દિશામાંથી આવતા ધક્કાને લીધે રૂમાનિયાનું રાજસિંહાસન ડોલવા લાગ્યું હતું.

રૂમાનિયાને આ મુશ્કેલ સ્થિતિમાંથી બચાવી લેવાને રૂમાનિયાના જુવાન અધિકારીઓની આંખ એક વ્યક્તિ તરફ મીટ માંડી રહી હતી. આ વ્યક્તિ તે રૂમાનિયાનો તે સમયનો યુવરાજ કેરોલ. કેરોલ અત્યંત લોકપ્રિય હતો. લોકોનો તેના પર ખૂબ વિશ્વાસ અને લાકિત હતો. જૂના મુસ્લિમોની દૃષ્ટિએ ક્રાન્તિકારક લેખાય તેવી જનતાની માંગણીઓ પૂરી કરવાનું વચન તેણે રાજ પાસેથી લોકોને અપાત્તું હતું. ક્રાન્તિનું ઉછળતું મોલું તેણે એ રીતે દબાવી દીધું હતું. અને તેથી જ જર્મનીના દાવને ઉપલાવી નાખવા માટે પણ યુવરાજની જ લોકપ્રિયતા સાધનભૂત બનશે એમ જુવાન અધિકારીઓને લાગતું હતું. જર્મની અને રશિયા એ બેઉ બાલુથી અત્યંતસારના હાલકાં રૂમાનિયાને ડોલકાં રાજકીર્ડી બળભળવા લાગી હતી તે જો અચળ રહે તો ફક્ત કેરોલમાં જ કેન્દ્રીભૂત થવાથી રહી શકે તેમ હતું, એમ એ અધિકારીઓ માનતા હતા. તેમનો દાવ એવો હતો કે કેરોલે એક રૂમાનિયન કન્યા સાથે લગ્ન કરીને પોતાના પિતાને કારણે નોંધાયેલો જર્મન રાજકુટુંબ સાથેનો સંબંધ ખુલ્લી રીતે તોડી નાંખવો અને તે રીતે રૂમાનિયાની ગાદી પર નિર્ભેળ રૂમાનિયન લોકીવાળા રાજપુરુષનું અધિષ્ઠાન કરવું. કેરોલને આ કલ્પના માન્ય હતી, પરંતુ કેરોલની લોકપ્રિયતા જેમને ખૂંચતી હતી તેવા રાજદરબારનાં કેટલાક જૂના અને જૂદા મુસ્લિમોને એ વાત બીલકુલ પસંદ નહોતી. એજ રીતે રાજકીર્ડીનાન્ડ અને

રાણી મેરીનો પણ એવા લગ્ન પ્રત્યે વિરોધ ઉઠાવો પૂરો સંભવ હતો.

[૨]

આવી પરિસ્થિતિમાં કેરોલ યુદ્ધભૂમિમાં હતો, ત્યારે જ તેનો અને ઝીઝી લેંક્ષીનો નામની એક સુંદર કન્યાનો અચાનક મેળાપ થયો. મોટરવિમા પ્રાંતમાં રોમન નામનું એક નાનું અને સુષ્ટિસંદર્ભથી વ્યાપ્ત એક ગામકું છે. આ ગામમાં લેંક્ષીનો કુટુંબ રહેતું હતું અને તે સ્થળેજ કેરોલ યુદ્ધભૂમિમાંથી થોડા દિવસ વિશ્રાંતિ માટે આવીને રહ્યો હતો. લેંક્ષીનો કુટુંબ અને રાજકુટુંબ વચ્ચે પૂર્વે થોડો ધરોળો હતો. કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે એ કુટુંબ ત્યારે રમાનીયાના પાટનગર

જુપારિસ્ટમાં રહેતું હતું ત્યારે કેરોલના બાળપણનાં મિત્રોમાં ઝીઝી અને તેનો ભાઈ હતાં. રોમન ખાતેના સુકામ વખતે સ્વાભાવિક રીતે જ કેરોલ જૂના મિત્રોને મળવા તેમને ઘેર જતો. એક વારની નાનીશી ઝીઝી એ વખતે કેરોલને અનેક રીતે બૂદા જ પ્રકારની દેખાતી હતી. તેનો નાલુક સુંદર બાંધો, કાળાં તેજસ્વી નેત્રો, કાળો ક્લેવાળો કેશલ્લાપ, નાલુક હડપચી, સરળ નાસિકા એ બધાંથી તેની રમણીયતા ખૂબ જ વધી ગઈ હતી. તેની બોક્ષ્યાલમાં, વર્તણૂકમાં, આકર્ષકતા હતી જ, પણ તેની સરેકારિતા, બહુ-જૂતતા અને હોશિયારી અસાધોરણ હતી. કેરોલનું મન તેનાથી આકર્ષાયું, અને ઝીઝી માટે તેને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. પોતાની જીવનસખીમાં જોઈએ તેવા બધા સદ્ગુણ તેનામાં સારી પેઠે રહેલા છે એવું તેને જાણાઈ આવ્યું. ઝીઝી એક સાદા રમાનિયન અમલદારની પુત્રી હતી, તેણી કુલીન હતી; અને તે શુદ્ધ રમાનિયન લોહી ધરાવતી હતી. લગ્નની બાબતમાં કેરોલના મિત્રોએ તેની સાથે જે ચર્ચા કરી હતી તે ચરન ઝીઝીની બાબતમાં બરાબર પૂરી ચલી હતી એમાં શંકા જ ન હતી. આ લગ્નમાં વાંધો માત્ર માતાપિતાની પરવાનગી બાબતનો અને રાજદરબાર-માં મતસદીઓની પસંદગી બાબતનો હતો. પરંતુ ઝીઝીના સહવાસને ખાતર કેરોલને એ વિરોધની ખૂબ પરવાજ નહોતી.

રોમન નજીક સુસી નામના ગામડામાં ઝીઝીની માશીની એક નાની બંગલી હતી. વસંતના દિવસોમાં એ બંગલીની આસપાસ ફળફૂલથી બહેકતી રમ્ય વનશ્રીથી યુક્ત વાતાવરણ નંદનવનની કલ્પના કરાવતું હતું. એ રમણીય વાતાવરણમાં કેરોલ અને ઝીઝીનો પ્રેમ વિકસવા લાગ્યો. એ વચ્ચે જ તેઓ મળતાં અને કેરોલ ઝીઝીનું પ્રિયારાધન - સંવનન કરતો. યુદ્ધભૂમિમાંથી ત્યાં આવવાની કેરોલને સગવડ મળતી નહિ. યુદ્ધની શિસ્તનો બોજો એ યુવરાજ ઉપર પણ હતો. પણ મિત્રોની સહાયથી એ શિસ્તની ચૂકમાંથી છટકીને જ ઝીઝીની મુપાકાત લેવા તે ચૂકતો નહિ! આ બેઉના વારંવાર થતા મેળાપથી ઝીઝીની માશીને તેમની વચ્ચે પ્રેમ હોવાનો સંશય આવ્યો અને એકવાર ઝીઝીના મુખેથી તેણે એ વિષેની કણ્ઠકાત પણ મેળવી. ઝીઝીની માશીને અને માતાને આ પ્રેમપ્રકરણ સાદું લાગ્યું નહિ. ઝીઝીના બવિધ્ય માટે તેમને ચિંતા થવા લાગી. આ નવા પ્રેમપ્રકરણને આગળ વધવા ન દેતાં વેળાસર તેમને ઉખાડી નાંખવા એ તેમને ઇષ્ટ લાગ્યું અને તેથી તેમણે એ વિષે કેરોલને તથા ઝીઝીને વેળાસર ચેતવણી પણ આપી દીધી.

કેરોલ આથી નિરાશ થયો. જે દિશાએથી વિરોધ ખીલકુલ નહિ થવાની જ તેને આશા હતી, તે દિશામાંથી જ તેને ઐથી પહેલાં નકાર મળ્યો હતો. હવે ઝીઝી અને કેરોલની ખુલ્લી મુલાકાતો મુશ્કેલ બની ગઈ હતી. ઝીઝીની હીંમતવાલ ઉપર સખ્ત નજર રાખવામાં આવતી જ હતી, પરંતુ ઝીઝીના માસાએ રાખ્યાહો અને કાને આ પ્રેમપ્રકરણની વાત પહોંચાડવાથી રાજ તરફથી તેને એવી સખ્ત તાકીદ આપવામાં આવી હતી કે તેણે ઝીઝીને ખીલકુલ મળવા જતું નહિ! રાણીએ તો તેને એકદમ યુદ્ધભૂમિમાંથી ઘેર પાછા આવવાનું જ કહાડ્યું.

પણ આ બેઉ પ્રેમિકા ઉપર આ વિરોધની ઉલ્લેખ જ અસર થઈ. જેમ જેમ તેમની ઉપર આ

બંધનો વધુ ને વધુ લાદવામાં આવ્યાં, તેમ તેમ તેમનો પ્રેમને વધુ દૃઢ થવા લાગ્યો. તેઓ શુભ રીતે મળતાં, અને એથી જ એક શુભ મુદ્દાકાલ વખતે કેસે જીજીને પોતાની સાથે ઘરમાંથી નાસી આવવા માટે વિનંતિ કરી. પણ એ વખતે જીજી તેમ કરવા કબૂલ થઈ નહિ. તેને એવું સાહસ કરવાની દૃઢ જરૂર લાગી નહોતી.

[૩]

એ જ અરસામાં રશિયા યુદ્ધમાંથી પાછું ફરી ગયું અને રૂમાનિયાને જર્મની સાથે પોતાને અપમાન-કારક તદ્દનામું કરવાની ફરજ પડી. પોતાના દેશ ઉપર જર્મની તરફનું આયુષ્ય આખમણ નેહને કેસે જીજીને પોતાની સાથે લગ કરવા પુનઃ વિનંતિ કરી, અને એ વિનંતિ જીજીએ માન્ય રાખતાં જ બેઠે એ શુભ રીતે લગ કરવાનું કરાવ્યું. આ લગની ખબર અને તેટલી શુભ રાખવાની ખબરધારી રાખવામાં આવી હતી, તોપણ તે વિધેની અડવાઓ એકદમ આરંભાલુએ પ્રસરવા લાગી અને કેસે સમજાયો કે પોતાના માર્ગમાં અડચણો ઉત્પન્ન કરવાનો પોતાના શત્રુઓનો હારો છે. હવે લગમાં વધારે નિયંત્રણ કરવામાં આવે નથી, એવો નિયમ કરીને, કેસે પોતાનો ભાવિ દાર્પદમ એકદમ નક્કી કરી નાંખ્યો. જીજીએ પોતાના બે વિશ્વાસુ મિત્રોની સાથે રેશમતમાંથી તીક્ષ્ણને જેટલી નામના સામગ્રીમાં કેસેલને મળવું અને ત્યાંથી બેઠે રશિયામાં ઓડેસા ગામમાં જઈને લગ પતાવી દેવું એવું કહ્યું હતું, અને તે પ્રમાણે જેટલી ખાતે બેઠેના નિર્ણયને મેળાપ તો થયો. પણ ત્યાંથી આવતો પ્રવાસ અત્યંત વિષ્ટ હતો. રથે રથે જર્મન અધિકારીઓ તરફથી તપાસ થતી. શુભગતો પણ ખૂબ બધી રતા રતા. પણ અડવાએ એ પંચાતમાંથી મુક્ત થઈને એવે તેઓ ઓડેસા પહોંચ્યાં અને એક ધૈર્યપૂર્વક રેવામાં સ્થિત થાવડા પ્રમાણે અને રશિયાન પદવીની મરતી તેઓ પરણ્યાં!

આ ઘટના બપોરે મોપાસ પ્રસંગે તાર લાગી નહિ. સનમનથી પ્રસૂતી થઈ. રાજ્યનારમાં ને ખબર

પહોંચતાં જ રાજ્ય ફરીનાં કેસેલને ઓડેસા ખાતેથી તેડી લાવવા માટે બે લશ્કરી અગત્યદારને રવાના કર્યાં. મનમાં બંધી વાતનો વિચાર કરીને કેસેલે તે અગત્યદારને રવાનીન થવાનું કરાવ્યું, પણ જેમી ખાતે આવતાં જ તેને રાજ્યના દુકમથી જોડ કરવામાં આવ્યો અને બીરદીજ ખાતેના એક મકામાં તેને નન્દરદે રાખવામાં આવ્યો. જીજીને ત્યાંથી રોમન ખાતે રવાના કરવામાં આવી અને ત્યાં પણ તેની ઉપર સખન પહેરે રાખવામાં આવ્યો!

રાજ્યનારમાં આ લગ લુપ્ત અધિકારી વર્ગ સિવાય બીજા કોઈને પસંદ પડ્યું નહિ. રાજ્યનો વિચાર એવો હતો કે પોતાના પુત્રને મુરોપના કોઈ મોટા રાજ્યની કુંવરી પરણાવવી અને તે રાજ્યકુટુંબ સાથે સંબંધ બેસવો, પણ કેસેલ એક સાધારણ અધિકારીની છોકરીને પરણ્યો તેથી તે અત્યંત નારાજ થઈ હતી. રાજ્યનારમાંના મુલસદીઓ ઉઠી ઉઠ્યા કારણ કે તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે અમારું અપમાન કરીને અમને દાખી દેવા માટે જ આ લગ કરવામાં આવ્યું છે! પણ સાધારણ જનતાને તો આ લગની આનંદ જ થયો. કેસેલને નન્દરદે રાખવામાં આવ્યો છે એવી ખબર લોકોએ સાંભળી કે તુરતજ તેમણે આ લુદ્ધી દૃષ્ટ પ્રત્યે પોતાની નાખુશી વ્યક્ત કરી. આથી લોકમત એટલો બધો કુબંધ થયું કે રાજ્યને કેસેલને નન્દરદેમાંથી મુક્ત કરવાની ફરજ પડી. એટલામાં રૂમાનિયાને પુનઃ યુદ્ધમાં નેડાવું પડ્યું. ફ્રાંસી સામે તેને લડાવ નેડાવી પડી હતી. કેસેલને મુક્ત કરીને તુરત જ મુદ્દામિ પર રવાના કરી દેવામાં આવ્યો.

[૪]

ઓડેસા ખાતે કેસેલ અને જીજી વચ્ચે વિશેષ પાડવામાં આવ્યો હતો, ત્યારપછી કેસેલ દેખી શકેના યુદ્ધમાંથી પાછો ફર્યો ત્યાંથી બેઠેના મેળાપ થયો નહિ. કેસેલનો એટલો સમય અત્યંત ઉદગમનક સંસ્થિતિમાં ગયો. તે બાજનમાં તેજ પોતાનાં માતા-પિતાને મતાવવાનો પ્રવલ ફરો પણ ને બંધા બંધ થયો. ઉઠતું તેમનું લગ

પાર્લામેન્ટદ્વારા રૂંદ કરવાની ખટખટ થઇ. આટલો સમય કેરોલ અને ઝીઝીની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત તો દૂર રેલી, પણ પત્રરૂપે મુલાકાત પણ મુશ્કેલ થઇ પડી. ખેડનાં પત્રો અધવચ્ચે જ પૂત કરવામાં આવતાં. પુત્રોની આની રીધારી થતી હોવાથી કેરોલે પત્રો મોકલવાનો નવો માર્ગ શોધી કાઢ્યો. વર્તમાનપત્રોની મદદથી ધારણ કરેલે નામે એક બીજાની લીલ-સાલો અને વિચાર એક બીજાના ભણુપામાં આવે એવાં પત્રો છપાવવા તેણે વ્યવસ્થા કરી. આ વ્યવસ્થા એટલી સુખ રાખવામાં આવી હતી કે રડીવન અને વેવગી નામે હેડળ કેટલાંક વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થતાં એ પત્રો કેરોલ અને ઝીઝીનાં હશે એવો કાઢને સંશય પણ આવ્યો નહિ.

થોડા જ વખતમાં એ વિરહના દિવસો પણ થયા. લોકમત કેરોલની તરફેણમાં હતુ અને કેરોલના મિત્રોએ એ લગ્નને માન્ય રખાવવા માટે રાજ-દંબારમાં ખૂબ ખટખટ કરી હતી. આ બધાયનેતોને પરિણામે કેરોલને ઝીઝીને મળવાની અને પછી એકેને સાથે રહેવાની રાજીએ છૂટ આપી. રાજની પરવાનગીથી મોન્ટેરટરીયામાં કેરોલ ઝીઝી સાથે રહેવા લાગ્યો. એ સ્થળે તેના દિવસો ખૂબ આનંદમાં વહી જતા લાગ્યા. પોતાની માડી પ્રહરણા પૂરી થઇને સુખનો કાળ હવે આવી પહોંચ્યો છે એમ કેરોલને લાગવા માંડ્યું.

પણ તેનો ખ્યાલ થોડા જ સમયમાં એણે નીવડ્યો. રાજદંબારમાં તેની વિરહનું રાજકારણ અમલ લાગ્યું હતું. તેના શત્રુઓનું ગુપ્ત કાવતરું ચાલુ જ હતું. મહાસુદની સમાપ્તિના એ સમય હતો. જર્મનીની દારથી રૂમાનિયા તેની પકડમાંથી છૂટ્યું હતું અને સુદના તહનામાંથી તેને નવો સુલક પ્રાપ્ત થયો હતો. સુદને કારણે દેશમાં વ્યાપેલી અધાડધી-ચળા પરિસ્થિતિમાં સ્થિરતા આણવાનું કાર્ય બીજા દેશોની પેઢે રૂમાનિયા સમક્ષ પણ આવી પડેલું હતું. નવા નવા મહત્વના પ્રશ્નો ઉપજીત થતા હતા. એવી પરિસ્થિતિમાં રાજ્યની પૂસરી કેરોલ જેવા દલક દરબનની છોકરીને પરણેલા યુવરાજના હાથમાં દેવાનું મુત્સદ્દીઓને છૂટ લાગતું નહોતું. એક

સાદા અમલદારની છોકરી રૂમાનિયાની રાણી થાય તેથી રાજદંબારી લોકોને કંઈકંઈ યર્ષ જતુ હતું. લોકોની દૃષ્ટિએ કેરોલનું લગ્ન ઉચિત અને યોગ્ય હતું, પરંતુ આ મુત્સદ્દીઓને તે અયોગ્ય લાગતું હતું. કેરોલના શત્રુ વર્ગમાં એક પ્રિન્સ સ્ટર્પી નામે હતો; તેણે અને તેની તરફેણના બીજા રાજકીય મુત્સદ્દીઓએ કેરોલની વિરૂદ્ધ પ્રયત્નો મત કલુપિત કરવા માટે અનેક પ્રકારના યત્નો કર્યા હતા. કેરોલની વિરૂદ્ધ જાતજાતની ખોટી અફવાઓ તેણે છુપાપટમાં ફેલાવી દીધી. કેરોલ અને ઝીઝીનો સંબંધ કેવી રીતે તોડી પાડવો તેનો જ વિચાર તે કર્યો કરતો હતો.

રૂમાનિયાની પાર્લામેન્ટમાં યુવરાજના લગ્નનો પ્રશ્ન તેણે સુનાવણી માટે આજ્યો; પણ પાર્લામેન્ટમાં કેરોલના મિત્રોએ તે વખતે તેનો પક્ષ ભેરવી પકડી રાખ્યો. કેરોલ સંજયે છુના મુત્સદ્દીઓએ ઉઠાવેલી અફવાઓ કેવી નિરાધાર છે, તે એમણે પાર્લામેન્ટ સમક્ષ જણાવી દીધું, એટલું જ નહિ, પણ કેરોલે જ્યારે રાજ્ય ઉપરનો પોતાનો હક્ક છોડી દેવાની તૈયારી બતાવી, ત્યારે તેમની જ સલાહથી પાર્લામેન્ટ કેરોલને તેની એ તૈયારી પાછી ખેંચી લેવવાની.

એ રીતે પાર્લામેન્ટમાં કેરોલ વિરૂદ્ધ ચલાવામાં આવેલું કાવતરું નિષ્ફળ ગયું.

[૫]

હવે પ્રિન્સ સ્ટર્પી વગેરેએ બીજા જ દિગાએ મુરંજ લગાડવાનો આરંભ કર્યો. એ ત્રિશ્રુદ કેરોલ અને ઝીઝીની વચ્ચે તટ પાડવાનો ખેડનાં મન પરસ્પર કલુપિત કરવાની અને એ રીતે તેમના લગ્નના કિલ્લાને જળીનદોરત કરવાની હતી. આ નવીન કાવતરું એટલો નાણુક હતો, તેટલોજ જલિમ હતો. તેમાં મુખ્ય કામ રાણીએ કરવાનું હતું. રાણી દુરદેશ અને કાવચાળ હતી. તે પોતાના પુત્રના સ્વભાવને સારી પેઢે ઝાળખતી હતી. તેણે એક દિવસ તક બેઠને આ લગ્નની આગતમાં કેરોલ સાથે વાતચીત કરી અને સુક્તિપ્રસુક્તિથી તેણે કેરોલના મન ઉપર પોતાનું ક્યન કસાવવા માંડ્યું.

કેરોલના ઝીઝી ઉપરના પ્રેમ સંજયે રાણીએ જરાએ અવમાન્યતા દર્શાવી નહિ. ઉત્કંઠ જે થયું

તે વાળખી થયું છે, ફેરાવનો તેમાં ફેરા દોષ નથી એવું જ તેણે કહ્યું “પણ” રાણીએ કેમને સમજાવના માંડ્યું: “બૌદ્ધનશુભ લાવનાની સાથે માણસમાં થોડી વિવેકશુદ્ધિ પણ જાગૃત થવી જોઈએ. ઝીઝી પર તારો અત્યંત પ્રેમ છે, તેટલા માટે તેની બાળતનાં કર્તવ્યો તારે પાર પાડવાં જોઈએ એ બધું કહ્યું છે; પણ તે પ્રેમને કાળે જો તારા પિતાનું સિંહાસન ઉઘાડી પડતું હોય તો તે પ્રેમનું વિપરીત પરિણામ આવે નહિ” બીજા લોકોના જેની જ જો તારી સ્થિતિ હોત, તો વાત જુદી હતી. પણ તું એક મોટા દેશનો રાજા થવાનો છે, તારી સ્થિતિ અપવાદાત્મક છે. તારા વ્યક્તિગત પ્રેમની સાથે દેશ માટેનાં કર્તવ્યો પણ તારે બજવવાં જોઈએ. ગયા યુદ્ધમાં તેં તારાં કર્તવ્યો બજાવ્યાં છે તેમાં તેં તારો દેશપ્રેમ સારી પેઠે બતાવી આપ્યો છે. હવે ઝીઝી માટેના તારા પ્રેમને કાળે દેશ-પ્રેમમા આખી આવવાનું કશું કારણ નથી. માત્ર એક જ કાગ તારે કરવું જોઈએ. તારા દેશપ્રેમની કસોટી જેમ ગયા યુદ્ધમાં થઈ છે તેવી જ રીતે આ પ્રેમની પણ કસોટી થવી જોઈએ. અમારા મનના સમાધાન માટે પણ આ કસોટી તારે થવા દેવી જોઈએ. મારી આ વિનંતિ તું નકારીશ નહિ. તારો પ્રેમ એ કસોટીમાંથી પાર ઉતરશે તો અમારા મનમાં અત્યારનું પડોશો થોડો પણ સંશય ખરેખર નાશ પામી જશે એવી હું તને ખાત્રી આપુ છું.”

ગણીના યુક્તિવાદનો એ સારંગસ હતો. તેણે ફેરાવને પોતાના વિશ્વાસમાં લેવા જેવું કરીને મીઠા તથા સહાનુભૂતિના શબ્દોથી તેના મન પર પોતાના યુક્તિવાદની છાપ ધીરે ધીરે પાડી; અને ઝીઝી પરના તેના પ્રેમની કસોટી માટે ગણીએ કહેલી આદી ચોળના અમલમા આવવા દેવા માટે રાણીએ કેટલું પામેથી વચન લીધું. એ ચોળના પ્રમાણે ફેરાવ અને ઝીઝીના સહવાસમા એક વર્ષનો અતંત્રાય પડવાનો હતો ફેરાવે એટલો વખત દુનિયાના પ્રવાસે નીકળ્યું, જુદાજુદા દેશો જોવા અને એ રીતે જ્ઞાન સંપાદનમાં એ કાળ નિર્ગમન કરવો, એવી તેને ગણીએ સૂચના કરી હતી. એ સૂચના ફેરાવે માન્ય કરી, ફેરાવને

પોતાના અને ઝીઝીનાં પ્રેમ સંબંધે જગત્તો સંશય ન હોતો. પ્રાથમિક કસોટીમાંથી પોતે મક્કિસવામત પાર ઉતરશે એવો ફેરાવને વિશ્વાસ હતો અને તેથી જ તેણે વિચાર કર્યો કે પોતાના એક વર્ષના પ્રવાસથી પોતાનાં માતાપિતાની સંમતિ આ લગ્નને માટે મળતી હોય, તો તેમના મનના સમાધાન માટે એટલું કરવામાં પોતાને કશું નુકસાન થવાનું નથી, પરંતુ ફાયદો જ થવાનો છે.

ફેરાવનું મન બોળવાઇ ગયું. તેણે ઝીઝીને રાણીની ચોળના કહી. તે આ વિરહચોળનાં કહ્યું કરતો નહોતો, પણ ફેરાવના આગ્રહથી છેવટે તેનું મન પણ વળ્યું અને તેણે સંમતિ આપી. ઝીઝીની સંમતિની વાત જાણીને રાણીને આનંદ થયો. બીજા જ દિવસથી ફેરાવના પ્રવાસની તૈયારી શરૂ થઈ. પ્રવાસનો કાર્યક્રમ એકદમ નક્કી થયો, અને એક દિવસે ફેરાવ ખાસ નીમણણા સરંજામની સાથે જગતના પ્રવાસે નીકળી પડ્યો.

ફેરાવના એ મંરકાંકો એટલે તેની હાલમાથ ઉપર નજર રાખનારા ખાસ શુભચરો જ!

પોતાની પાછળ ઝીઝીને ફેરાવ નાસ નહિ થાય, તેને માનમરતનાથો રાખવામાં આવશે, એવું ફેરાવે રાણી પાસેથી વચન લીધું હતું. ઝીઝીની રજા લેતાં ફેરાવને બહુ ખરાબ લાગ્યું. પણ એક વર્ષ પછી એક-બીજાનો કાયમનો સહવાસ થવાનો છે એ આશા ઉપર રહીને તેણે પોતાનું અતઃકેરણ દંઢ રાખી રહીમર પર પગ મૂક્યો. તેજ વખતે જો તેને પોતાના પ્રવાસ પાછળના કાલતરાની થોડીએ ગદ્ય આવી હોત, તો તેણે આગળોટમાં પગ મૂક્યો તે આગમાં જ પગ. મૂક્યાની પેઠે સમજીને એ પગ પાછો લીધો હોત!

આગભરત આગળ ચાલવા લાગી, પણ તેનું મન પાછળ જ રસજળ હતું! દરેક બંદરે તેના પર ઝીઝીના પત્રો આવતા. વિરહના અગ્નિથી પ્રેમમા નવીન તેણે આવે છે એમ કહેવાય છે, તેવાજ પ્રકાર તેની બાળતમા પણ થયો. જેમજેમ તે દૂર જવા લાગ્યો, તેમ તેમ ઝીઝી માટેની તેની લાવના વધુ ને વધુ તેજસ્વી થવા લાગી.

[૬]

આ બાબુએ ઝીઝીની સ્થિતિ અત્કારિક ધન લાગી. તેણીનાં અને કેરોલનાં મિત્રોથી તેને અને તેટલે અંશે દૂર રાખવાની ખબરદારી રાખવામાં આવતી હતી. કેરોલને રાણીએ આપેલું વચન પૂર્ણ રીતે પાળવામાં આવતું હતું, પણ તે જુદાજ અર્થમાં. તેના માન-મરતબમાં જરાએ ખામી રાખવામાં આવતી નહિ. તેની આસપાસ તેના માન-મરતબને માટે કદીને રાજદરબારની મોટી મોટી સ્ત્રીઓનો ઘેરા નાખવામાં આવતો હતો. તેણીના અને કેરોલના કંથાણની જ ઇચ્છા પોતાના મનમાં હમેશાં હોય છે, એવો ભાસ એ સ્ત્રીઓ કરાવતી. પણ તેમનું ખરૂં કાર્પ જુદું જ હતું. રાણીના મનમાં રહેલી સુક્ષ્મ યોજનાનો અમલ તેઓ કરતી હતી.

તેમણે પોતાના મધુર રાખોથી ઝીઝીના મનને ઓતરવા માંડ્યું. ધીમેધીમે તેનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવાનું તે સ્ત્રીઓએ શરૂ કર્યું. એક વાર તેનો વિશ્વાસ તેઓએ સંપાદન કર્યો, કે પછી આગળનું કામ સુલભ બનવાનું હતું.

આ બધી ખટપટ શા માટે થતી હતી ? ઝીઝી અને કેરોલના છૂટાછેડા કરાવવા માટે ! ! !

લોકોના મનમાં કેરોલ પ્રત્યેનાં લાગણી અને મહત્તર ઝોજાં યોગ અને પોતાની સત્તા અખાધિત રહે એની પ્રિન્સ રટબી વગેરે મુલસદીઓની મહત્ત્વાકાંક્ષા હતી. કેરોલ પોતાના પિતાની પેઢે તે મુલસદીઓના હોંધમાંના રમકડા જેવો બનીને ગહેવા તૈયાર નહોતો, અને તે જ વાત આ મુલસદીઓને ખૂંચતી; તેટલા માટે જનતાની નજરમાં કેરોલને ઉતારી પાડવાના હેતુથી તેમણે આ ખટપટ માંડી હતી. કોઈ જેમ જેમ રૂબાનીયાથી દૂર ને દૂર જવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેના પરનો આવવામાં વિરોધ થવા લાગ્યો. આ વિચિત્રતા પેલું ઝીઝીના મન પર અસર મેળવે માટે તેની આસપાસની કાવતરાખોર સખીઓએ ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. વરતુનઃ કેરોલના હૃદયમાં ઝીઝીની મૂર્તિ સદાય આલેખાએલી રહેતી, તેના મનમાં તલતાર પણ ફેર પડ્યો નહોતો. ઝીઝી

સંબંધે તેના અંતરમાં કેવી ઉત્કંઠા વ્યાપી રહી હતી એ નીચે આપેલા તેના એક પત્ર પરથી જણાઈ આવશે. એ પત્ર તેણે હિંદુસ્તાનમાં વાઈસરોયના પરાણ તરીકે દિલ્હીમાં રહેતી વખતે લખ્યો હતો :

“ તારા સખીની વિચારોથી મારી નિદ્રા તદ્દન ઉઠી ગઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે ઉપક્રમ થાય છે, અને સામેની ખારીમાંથી બહારના અધિકારનો પડો ફાટીને મૂર્તિમંત સૌંદર્યની મારી તરફ આવે છે.

“ એ સૌંદર્યમૂર્તિ તું જ છે. સામે ઉઠી રહેલા મેનેરી પ્રકાશમાં ન્હાઇ ગયેલી નિસર્ગશીલા તારી જ મૂર્તિનું મને દર્શન કરાવે છે.

“ પક્ષોઓના કલગવમાં તારોજ સ્વર મારે કાને પડી રહ્યો છે. તરુપકવના મંદમંદ અહોવાનમાં તારી જ ગતિ મને દર્શન દઈ ગઈ છે. ”

પણ આવા એ કાળમય પત્રો કેરોલ જેને લખતો હતો, તે ઝીઝીના મનમાંના પ્રેમનો ઝંઘરા માત્ર તેની આસપાસની સ્ત્રીઓના વિચારોના ઝાંખાંધી અટવાતો જતો હતો.

ધીરે ધીરે તે વિષ ઝીઝીના શરીરમાં પ્રસંગવા લાગ્યું. રાજદરબારની કાવાખાજ સ્ત્રીઓનું કથન તેને ખરું જણાવા લાગ્યું હતું. ખિચારી ઝીઝી ! તેનું મન નજીક બનવા લાગ્યું હતું. પ્રેમને બદલે ગ્વાર્ધનો વિચાર તેના મનમાં આવવા લાગ્યો હતો.

એ સ્ત્રીઓએ તેના મનમાં તરફ તરફની વાતો ભરી દીધી હતી. કેરોલ સાથે થયેલા તેના લગ્નથી તેના લાલિ ઉપર અધકાર પ્રસરી રહ્યો છે એવા પ્રકારનો ભય તેના મનમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો. તેને કહેવામાં આવ્યું કે આ લગ્નથી રાજદરબારમાં કેરોલને પદબદ્ધ કરવાનો ઘાટ ઘડાઈ રહ્યો છે અને થોડા દિવસમાં એ ઘાટ પાર ઉતરવાનો રંગ દેખાઈ રહ્યો છે; અને એકવાર કેરોલ પદબદ્ધ થઈને ગરીબ બની ગયો, એટલે પછી તેનો ‘તેણીની ઉપરનો અત્યારનો પ્રેમ કેટલો ટકશે તે સંશયની’ વાત છે, અને આ પરિસ્થિતિ નિઃસંશય ઉત્પન્ન થવાનાં ચિહ્નો અત્યારથી દેખાવા લાગ્યાં છે. એવા સમયમાં ઝીઝીએ પહેલેથી જ સાવધાનતા રાખતી એ શક નહિ ?

અને આ સાવધાનતાનો અર્થ એવો હતો કે ઝીઝીએ પોતાની નુકસાની માટે ૫૦ હજાર પાઉંડ લઇને પોતાનો તથા કેરોલનો લગ્નસબંધ તૂટી ગયો છે, એવો લેખી કગર લખી આપ્યો. આ સાવધાનતાને ગમવામાં ન આવે, તો ઝીઝીને છઠ્ઠી સુધી પસ્તાવામાં જ દિવસો ગાળવાનો વખત આવવાનો હતો! અને કેરોલનું પણ સત્યાનાંશ વળી જવાનું હતું!

ઝીઝીનું મન કામોડાળ થવા લાગ્યું. તેણે રાણીનો કરાર કબૂલ કર્યો.

કગર પર સહી થયા પૂર્વે જ કેરોલને રાણી તરફથી ઝીઝીના વિશ્વાસઘાતની જાતની મળી. તે વખતે કેરોલ નિપાતમાં હતો. પહેલાં તો તેને એ જાતની થોડી વિશ્વાસ જ આવ્યો નહિ. તેનું હૃદય ફાટી જવા લાગ્યું. અને પછી જે વખતે તેને ખરી હકીકતની ખબર પડી ત્યારે સત્તાપથી તેના શરીરને લાલ ઉઠવા લાગી.

તે જાતની સાબળીને તેણે તે વખતે પાસે જ બેઠેલા પોતાના એક મિત્ર પાસે અતરૂના ઉદ્વેગથી પણ ઉપશ્વક હાંસીના સ્વરથી ઉદ્ગાર કાઢ્યા. “હા! ખચાચ હજાર પાઉંડ! એ લાંછ મારા પ્રેમની નાની-સની કિંમત નથી! ખરેખર, જેનું મારું નસીબ! નહિતો તે કરતાંય તે વધારે ઓછી ઉપજતી!”

[૭]

ઝીઝીના આ કાર્યમાં સ્વાર્થ હતો કે સ્વાર્થ-ત્યાગ હતો, તે કહી શકાય તેમ નથી. ગમે તેમ હોય, પણ તે કરારથી કેરોલના પ્રેમનો તો તેણે ત્યાગ જ કર્યો. કેરોલ માત્ર પોતાના મનનું સાંત્વન કરી શકતો નહોતો. છુપારિસ્ટમાં પાછા ફર્યા પછી તેણે છેવટે તેણીને નિરાશાથી લખેલા પત્રમાં તે કહે છે.

“મને મળવાની તારી ઇચ્છા જ નથી એમ માલુમ પડે છે. જે, જેવી તારી ઇચ્છા! પણ હું માનું છું કે આખરે એકવાર મળ્યાં હોત, તો કીક હતું. એવી મુશ્કાલથી આપણું બેઠને ત્રામ થયો હોત ખરો, પણ તેથી આપણે ખૂસ વાતો કરીને હૃદયને હલકું કરી શક્યાં હોત.

‘પ્રબળાંધુ’ નો ખીલો વિશેષાંક :- ૧૯૩૬

“સુખની મારી જે કાંઈ કહવાના હતી, તે કહવાને માટે હું છેવટ સુધી તરફડતો છું. હવે આ હારેલી સ્થિતિમાં મારે તેને આ બેચાર લીટીઓ લખવી પડે છે.

“મારી બાબુ ન્યાયપૂર્ણ હતી કે નહિ, એ તો ભવિષ્ય જ જાતાવી આવશે. આપણો ગત સમય સુંદર પણ હૃદયભેદક વાતોથી ભરેલો છે; પણ આ સંસ્મરણો જ આપણા ભવિષ્યના જીવનમાંના કંઈક પ્રસંગોમાં આપણને ટેકા આપવામાં કારણી બૃત થશે.”

* * *

એકવારના આ પ્રેમી બેઠાની આજે શી સ્થિતિ છે? રાજ ફરડીનાંડનું ખૂન થવાથી આજે તે નથી, એકવાર જેનું ખૂન કરવાને રૂમાનિયાના ખટપટી મુત્સદ્દીઓના માગ લટકતા હતા, તે કેરોલ આજે રૂમાનિયાનો રાજા છે. તેણે પોતાથીયે મોટી વયની મેડમ લુપેસ્કા સાથે લગ્ન કર્યું છે. મેડમ લુપેસ્કા મુદર છે અને કેરોલ પર તેનો અત્યંત પ્રભાવ છે. લોકો કહે છે કે લુપેસ્કાની આંખે જ કેરોલ જુએ છે.

અને ઝીઝી? કેરોલથી ઝીઝીને એક પુત્ર થયો હતો. ઝીઝી તેને ‘રાજકુમાર મર્સી’ કહી બોલાવે છે. પણ એ રાજકુમાર આજે ફ્રાન્સના ‘વોવે’ નામના નાના ગામની નિશાળમાં લણે છે અને ત્યાં પોતાની માતા સાથે જ રહે છે.

* * *

થોડા દિવસ પહેલાંની આ વાત છે. મહેનશાહ બેગ્જોની પાલ્લવતની ક્રિયામાં લાગ લઇને કેરોલ પેરીસમાં આવ્યો હતો અને એક હોટેલમાં બેઠો હતો ઝીઝી ફ્રાન્સમાં જ હતી. તેને કેરોલ આવવાની ખબર પડી, અને તેને તેના ઉતારા પર મળવા ગઈ.

કેરોલને મળવા માટે લુના મિત્રો અને રેનેટી-ઓ મોટી સંખ્યામાં આવ્યા હતા. કેરોલ તે બધાને

અત્યારની શિક્ષણ-પ્રણાલિકા

[અવ્યવહાર અને સંસ્કારી]

*

[લેખક ધૂમકેતુ]

હાલના શિક્ષણ સામે ઉગ્ર અસંતોષ છે એ દેખીતી વાત છે. એ અસંતોષનું એક કારણ એમ આપવામાં આવે છે કે હાલનું શિક્ષણ વ્યવહારોપયોગી તાલીમ આપી શકતું નથી. અને તેથી દિનપ્રતિદિન શિક્ષણ લેનારાઓની અવસ્થા વધારે ને વધારે દીન થતી જાય છે. ખીચનું પણ ઘણું કારણ છે, પરંતુ આ સૌમાં આ કારણ હમેશાં પ્રધાનપદ ભોગવે છે.

શિક્ષણનું મુખ્ય કામ વ્યવહાર શીખવવાનું નહિ, પણ સંસ્કાર આપવાનું છે. અને જો આજની કેળવણી એના મુખ્ય ધ્યેયને વળગી રહી શકી હોત તો તેની સામે આટલો ઉગ્ર અસંતોષ ન હોત. પણ હાલની કેળવણીની ખૂબી અથવા ખામી — કારણકે એની ખૂબી એ જ એની ખામી છે — જે ગણે તે એ છે કે, એને જેટલી શ્રદ્ધા વ્યવહારજ્ઞાન આપવામાં છે એટલી શ્રદ્ધા સંસ્કાર આપવામાં નથી. એ સાચું કે એને વ્યવહારજ્ઞાન પણ આપતાં આવડતું નથી, એટલે હાલની કેળવણી, જે મનુષ્યોને દુનિયાની સમસ્ય રજુ કરે છે એ, કાં તો નૈતિક સૂત્રો પઠનારા વેદિયાઓ હોય છે અથવા એ નૈતિક સૂત્રોને યોજાને પી જનારા યૌવક હોય છે. આ પરિણામ કેળવણીની પ્રણાલિકાને બગાડતું અનુરૂપ છે. હાલની કેળવણીને પાઠ્યપુસ્તકોમાં શ્રદ્ધા છે: એને અમુક ‘રેન્ડ’માં શ્રદ્ધા છે. વળી એનો સૌથી વધારે આગ્રહી ભત એ છે કે કોઈપણ છોકરું એ ‘રેન્ડ’ કરતાં ઘણું વધારે આગળ કે ઘણું વધારે પાછળ ન હોવું જોઈએ. એ ‘રેન્ડ’ કરતાં આગળ હોય તો એ ખૂબ ગણાયું જોઈએ; એ ‘રેન્ડ’ કરતાં પાછળ

હોય તો ઠાઠ ગણાયું જોઈએ. પોતાના ‘રેન્ડ’ પ્રત્યેની આ અચલ શ્રદ્ધાએ હાલની કેળવણીને એક તરફથી વ્યવહારજ્ઞાન અને બીજી તરફથી સ્વપ્નજ્ઞાન એમ બે જગતના ખીંડાં આપ્યાં છે.

એટલે જે લોકો એમ ફરિયાદ કરે છે કે હાલની કેળવણી વ્યવહાર જ્ઞાન આપતી નથી, એ લોકોની ફરિયાદ ખોટી છે. એ વ્યવહાર જ્ઞાન આપે છે પણ પોતાની ખાસ વિશિષ્ટ રીતે. એ વ્યવહાર જ્ઞાન દુનિયામાં પરાજય પામેલા એવા માણસોની માર્ગદર્શિ આપે છે. અને તેથી જ એ વ્યવહાર જ્ઞાન આપતાં છતાં, જેને જ્ઞાન આપે છે તેને વ્યવહાર જનારી શકતી નથી.

વ્યવહાર અને વ્યવહાર જ્ઞાન એ બન્ને જોને લીધે તેજસ્વિતા પામે છે, એટલું જ નહિ, જોને લીધે એનું સ્વરૂપ ફરી જાય છે, એ સંસ્કારિતા પૂરવાનું કેળવણીનું ખરું કામ હાલની કેળવણી કરી શકતી નથી. અને ખરી રીતે એની સામે એ ફરિયાદ રજુ થતી જોઈએ. પરંતુ હાલની કેળવણીએ પોતાના અભ્યાસક્રમમાં ને વાતાવરણમાં સંસ્કારિતાનો એવો ધમક રાખ્યો છે કે: ઘણું લોકો, જે વસ્તુ નથી, એ વસ્તુ ત્યાં છે, એમ ધારીને પોકાર ઉઠાવે છે કે હવે આ સંસ્કારજ્ઞાન બસ કરો, હવે આ સંસ્કારજ્ઞાન બસ કરો. અમને યોરું વ્યવહાર જ્ઞાન આપો. વેદાંતો આને માયા કહે છે: જે વસ્તુ નથી, છતાં હોય એમ લાગ્યા કરે છે. ખરી રીતે હાલની કેળવણીના ધ્યેય પ્રમાણે એને અને સંસ્કારજ્ઞાનને હજાર ગાઉનું છેડું છે; એટલું જ

નહિ, સરકાર આપવાનું કર્તવ્ય એણે પોતાના કમમાં રવીકાણું જ નથી. કોઈપણ વિલેજ સ્કૂલમારતરને ફરિયાદ કરે કે અમુક છોકરા બીડી પીએ છે, તો તે તરતજ જવાબ વાળશે કે એ બેવાનું કામ માફ નથી; મારે તો અગીવારથી પાંચ એણે અમુક પ્રકારનાં પુસ્તકો ભરાખર વાંચ્યાં છે એ બેવાનું હતું અને તે મેં ખરાખર બેયું છે. આના કરતાં વધારે ડાહ્યો જવાબ એ આપે તો એને ગાંડો ગણવો બોધ્યો. આમાં સરકારનો પ્રશ્ન બોલો થતો જ નથી, એ બોધ રાકાયું. અલખત, એમ દલીલ થઈ શકે કે બીડી અમુક રીતે પીવામાં સરકાર ન હોય તો પણ ફેશન છે, અને જે ફેશન ઉપલા થરના ધણા માણસો સ્વીકારે તે સરકાર ગણાય છે, પરંતુ આંહી તો મુખ્ય પ્રશ્ન જ આ છે કે શિક્ષણ આપનાર તથા લેનાર બન્ને વર્ગ, કીટસ કે શેલીની અમુક કવિતાઓ અમુક રીતે, અમુક પ્રશ્નો સાથે, તૈયાર કરવામાં અચ્ચત્ત્ર શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને તેથી એ બન્ને મહાકવિઓ જીવન વિષે શું કહે છે એ એટલું ઉપયોગી નથી, જેટલું એ બન્ને કવિઓ વિષે પ્રશ્નપત્રો શું કહે છે. હાલની કેળવણીનો આ સરકારખંધનિ છે. આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવામાં મુખ્ય કારણ એણે ધારણ કરેલી પ્રણાલિકા અને એણે સંધરવા માંડેલા પુરો - આ બન્ને વસ્તુઓ જવાબદાર છે.

કેળવણીનો પ્રાચીન આદર્શ વધતા જતા વિદ્યાર્થીઓમાં ટકી શકે તેમ ન હતો. વળી એ પ્રાચીન આદર્શમાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હતી કે જેનો ફેરફાર અનિવાર્ય હતો. પરંતુ એ ફેરફાર એવી રીતે કરવામાં આવ્યો કે કેળવણીમાં-અથવા કોઈપણ પ્રકારના સાંસ્કારિક વ્યવહારમાં અત્યંત આવશ્યક એવો, નિસતો યુરુ-શિબોનો સંસ્કાર નાશ પામ્યો. બીજું વિષયોનું નિરૂપણ એવી રીતે કરવામાં આવ્યું કે ઘણા વિષયોનું મોટું જ્ઞાન-એક વિષયના તકરુપર્ણ જ્ઞાન કરતાં વધારે મહત્ત્વ પામ્યું. વીજળી કેળવણી એ રાટલા માટે છે એમ મનાવવામાં આવ્યું. ખરી રીતે મનુષ્ય પોતાનો નિત્યજીવન વ્યવહાર જે વસ્તુ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે, તે કેળવણીનું એક અંગ છે; અને

કેળવણી, એવા સામાન્ય માણસને, પ્રસંગ અસામાન્ય ગુણો ધરાવનાર બનાવી શકે એ વિગત રહ્યો છે. ધનુર્વિદ્યા એ જેમ કેળવણી અંગ મનાવું; પરંતુ એ ધનુર્વિદ્યાનો અમુક એમાં અસામાન્ય ઉપયોગ એ કેળવણીનું ગણવું એટલે અર્થુન ધનુર્વિદ્યા શીખે જે કેળવણીની સિદ્ધિ ન હતી; એની સિદ્ધિ ઉપયોગમાં હતી. જ્યારે આજની પ્રણાલિકા તો જીવન પૂરતો કેળવણીનો ઉપયોગ રહ્યો એટલે કે કેળવણી, જીવન ધરવાને બદલે, માત્ર રાટલો કેમ પેદા કરવો એ કાર્યની રૂપરેખા આ પ્રવાન કરે છે, અને એ કામ એને આવડતું, એટલે રાટલો કેમ પેદા કરવો એ શીખવાડવ બદલે, નોકરી કેમ કરવી એટલું જ શીખવાડે એને લીધે હાલની કેળવણી નથી વ્યવહાર આપી શકતી; નથી સરકારજાન આપી શકતી-અને એનો દાવો છે કે એ પહેલા પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરે છે ને બીજો પ્રશ્ન તો અસારના કેળવણીના કાર્યક્રમ પ્રમાણે એણે વિચાર્યો જ છે.

આ વિચારસરણી સાચી હોય કે ખોટી પણ કેળવણી વિષે અને વધતી જતી બેકારી વિષે સૌ વિચાર કરી રહ્યા છે એ તો સાચું છે. છેક મૂળથી ફેરફાર કરીને જીવનના નિત્યવ્યવહારનાં અનેક અંગો, પોતાનામાં સમાવીને, તેને સુધારીને વધુ સારી રીતે આપવાનો કેળવણી પ્રયાસ નહિ કરે તો કેવળ પરિક્ષા લેનારી કેળવણીના દિવસો પૂરા થવાનો દુખત પાસે આવ્યો છે. જીવનના દરેક દરેક વર્ગને અર્પણ - એવા અનેક હુન્નર ઉદ્યોગ, ગ્રામ્ય ઉદ્યોગો, નાની મૂડીથી ચતા વિજ્ઞાનના ધંધાઓ, જર્નાલિઝમ ફોટોગ્રાફી; મોટરીંગ, વગેરે નાનાં પરચુરણ કામો - આ સર્વળ કોઈ વિશ્વવિદ્યાલયે પોતાનામાં સમાવીને સુવ્યવસ્થિત અને સુધારી રીતે મૂકવું પડશે, અને એવા જે હજારો સામાન્ય જીવનનિર્વાહ કરનારા મનુષ્યો તે સરકારી અને કે નેથી વ્યક્તિની અવ્યવસ્થા સમજીની વ્યવસ્થાને નુકસાન ન પહોંચાડે મટે, સૌને સરકારજાન આપવાના તાલીમવર્ગો ઉદ્ધારવા પડશે. આ વર્ગો પાંચ પંદર દિવસ આવે

તેનાં નદિ - પશુ નિત્યનાં અસર કરનારાં બળો, વર્તમાનપત્રો, પુસ્તકો, સાહિત્ય, સીનેમા, બ્રહેરબજાર, નાટક, બ્રહેર પ્રસંગો - એ સઘળાં પર સંસ્કારી નજર ફેરવી શકે તેના મનુષ્યોની શિક્ષણસંસ્થા દ્વારા થઈ શકે. આ ફેરફાર એટલો મહાન છે કે એને વર્ષો લાગે. પણ જનાં દાંષ પશુ કેળવણીની સંસ્થાએ પ્રવ્નને સંસ્કારી બનાવવાનો પોતાનો દાવો ચાલુ રાખે. હોય તો એવો મૂળગત ફેરફાર કરવા જ પડે, એટલે એને જેમ એક બાલુ જીવનનિર્વાહનાં સાધનો પર નજર ફેરવવી પડે, તેમ એવાં સાધનો માણુમેને કેવળ ‘મશીન’ રૂપ બનાવી ન દે એટલા

માટે માણુમેના અંતરમાં પણ ‘ક્રાંતિક બળ’ પરવું પડે. અલબત્ત, આ પ્રવ્નને રાજકીય અને આર્થિક બાલુઓ પણ છે પરંતુ ‘કેળવણીનું’ અરૂં કામ સંસ્કાર ફેલાવવાનું છે એ મુખ્ય વિધાન પરત્વે જ આ વિચરણ હોઈ આ પ્રશ્નો આંહી અસ્થાને છે. અત્યારે કેળવણી ક્રિયારહિત, જ્ઞાન આપી રહી છે; એ પાછી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ન આપે માટે જ આ સમન્વય આવશ્યક છે કે કેળવણી વ્યક્તિમાં સંસ્કાર પૂરે; અને જનાં સમષ્ટિને ન જુલે. સ્વેચ્છા-ચાર એ જેમ સંસ્કાર નથી, તેમ જ્ઞાનહીન ક્રિયા એ વિદ્યા નથી.

ઈટલી અને જાપાન

વ્યૂત્પત્તિ રીતે એતાં બન્ને પરિસ્થિતિઓ-એબીસીનીઆમાં ઈટલીની ધુસણનીતિ અને ચીનમાં જાપાનની ધુસણનીતિ-માં સામ્ય છે; અને તે એ કે રાષ્ટ્રસંધનો એક સભ્ય બીજા સભ્ય પર હુમલો કરે છે. જાપાને તો કાંબા વખત પર રાષ્ટ્રસંધનું અપમાન કર્યું છે અને તેણે જાપંકર લસકરી પરિસ્થિતિ ઉભી કરી છે. જો જાપાન એક વાર ચીનમાં બરાબર પગપેસારો કરી લેશે તો તેને ‘જગનનું’ સર્વોચ્ચ ક્ષાત્રીવાદી રાષ્ટ્ર બનતાં વાર લાગશે નહીં. ચીનમાં તેને પુષ્કળ કુદરતી ડચો અને કાચો માત્ર મળશે, પોતાના ઢગવામધ પાકા માત્રને માટે બજાર મળશે, કાંઈ પણ ધધામાં મોંઘી મજૂરી કરે એવા લોકો તેના આધિપત્ય નીચે આવશે અને પૃથ્વીનો જોગાર્ધ મૂર્ખી વળવા માટે લાણો સિપાઈઓ મળશે. એબીસીનીઆમાં મુસોલીનીએ જે આંધળું સાદસ

કર્યું છે તેમાં વિદ્ય ઉપરિચિત થાય અને છેવટે તે નજો પડી જાય એ બનવાનું લાગે છે પરંતુ ચીનમાં તો જાપાનની સામે વિજય સિવાય બીજું કંઈ નથી. અને આ સામે રાષ્ટ્રસંધ કંઈ પણ કરતો નથી અને સ્થિતન પણ ચૂપ છે. જાપાન બહુ દૂર છે અને ઈટલી તદ્દન નજીક એવી દલીલથી કાઢીને પણ સન્તોષ થશે નહીં. મુગેપ કે જૂની પરિસ્થિતિ અત્યારે, એબીસીનીઆન ચીજગારીઓથી કોઈ પ્રસંગે સળગી ઉઠે તેના દાઢગોળા જેવી બની છે તેમાં જ આનું રક્તચ છૂપાયું છે એમ અમને લાગે છે. પરંતુ આ તો પરિસ્થિતિનું તદ્દન ગેર-ડહાપણનું દલિગિન-દુ કહેવાય કાગ્યું કે ઈટલીની મહત્વાકાંક્ષાઓનો અર્થ આવતી કાલનું યુદ્ધ હશે તો જાપાનની મહત્વાકાંક્ષાઓનો અર્થ અચૂક-રીતે, આવતા વર્ષનું યુદ્ધ છે. [યુનિટિ]

હિંદના સ્વરાજ્યપંથના કંટકો

[લેખક - શ્રી. રામાનંદ એટરલ]

*

હિંદ ક્યારે અને કેવી રીતે આઝાદ થશે એ પ્રશ્ન રાજકારણમાં રસ લેતા સૌ દેશભક્ત હિંદીઓને યુગ્મવી રહ્યો છે.

ધણી હિંદીઓ આશાવંત છે કે હિંદ મુક્તિ મેળવશે. ધણી તો દૃઢ વિશ્વાસ ધરાવે છે કે હિંદ સ્વાતંત્ર્ય હાંસલ કરશેજી. પરંતુ સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ ક્યારે અને કેવી રીતે થશે તે કોઈ કહી શકતું નથી. ખીણ બાણુ કેટલાક એવા છે જેઓ સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ વિષે ગંકાશીલ છે, કેટલાક એવા હશે જેઓ એમ ધારતા હશે કે હિંદ કદી પણ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત નહિ કરે. કેટલાક લોકો એટલા બધા પહાત, અમળા અને રાજકારણ પ્રત્યે બેદરકાર અને ખીનરાજદ્વારી માનસવાળા છે કે તેઓ દેશની પરતંત્રતા કે સ્વતંત્રતાનો વિચાર સરખો પણ ભાગ્યેજી કરતા હશે. જનતાના આ ભુદાભુદાં વિકાગેનું સંખ્યાબળ અંજાવવાનું શક્ય નથી. પરંતુ એ વિષે તો શક નથી કે હિંદની ૯૦ ટકા જેટલી નિરક્ષર પ્રજામાં પણ રાજકીય ભાગીદારી બહુ ઝડપથી આવતી જાય છે.

ને કે હિંદ ક્યારે અને કેવી રીતે આઝાદી પ્રાપ્ત કરશે તે નિશ્ચયાત્મક રીતે કહેવું અશક્ય છે તોપણ હિંદની સ્વરાજ્યકૂચના માર્ગમાં પચાસેલી મુશ્કેલીઓ શોધવાનું તો મુશ્કેલ નથીજી. ન્યારે આ મુશ્કેલીઓ દૂર થશે અગર તો ગળી જશે ત્યારે હિંદ પર સ્વરાજ્યનો પ્રકાશ રેલાશે.

હિંદની એકતાની આડે જે કાંઈ આવે છે તે હિંદની સ્વતંત્રતાના માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે.

હિંદીઓમાં અનેક પ્રકારના ભાગલા અને પેટાભાગલા છે. ને તે વિઘ્નમાન ન હોત અને

હિન્દસ્વરાજ્યના વિરોધીઓએ તેનો ગરલાલ લીધો ન હોત તો હિંદવાસીઓ માટે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ આજે છે તે કરતાં કાંઈક ઓછી મુશ્કેલ હોત. પરંતુ આ મુશ્કેલીઓ અજ્ઞેય તો નથીજી. તેમાંની કેટલીક આ રહી.

હિંદમાં અનેક જાતિઓ, પંથો, ન્યાતો અને ભાષાઓ છે, જે હિંદને 'સ્વરાજ્ય' માટે ખીન-લાયક કરાવે છે એમ માનવામાં આવે છે. પરંતુ ધણી સ્વતંત્ર દેશોનાં ઉદાહરણ દર્શાવે છે કે આ મુશ્કેલી અજ્ઞેય નથી. કેટલાંક ઉદાહરણો તપાસીએ.

સોવિએટ રશિયામાં ૨૦૦ રાષ્ટ્રજાતિઓ, અને અનેક જાતિઓમાંથી ઉદ્ભવ પામેલા ને માનવ-સંસ્કૃતિના ઉત્તરોત્તર તબક્કે પદ્ધતિશા અસંખ્ય વર્ગો છે. વર્તમાનકાળ સુધી તેમાંની કેટલીક જાતિઓ નિરક્ષર હતી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમનાં પોતાનાં કહેવાય તેવાં લિપિ કે સાહિત્ય પણ તેઓ પાસે ન હતાં. આ વિશાળ પ્રદેશમાં બોલાતી ભાષાઓ હિંદની ભાષાઓ કરતાં ઘણી વધારે છે. સર્વ પ્રચલિત ધર્મો અને અ-ધર્મ ત્યાં માત્રમ પડે છે. આમ જનિઓ, ધર્મો, વર્ગો અને ભાષાઓનું વૈવિધ્ય હિંદ કરતાં સોવિએટ રશિયામાં વિપુલ પ્રમાણમાં છે. છતાં તે મુક્તિ અને સ્વાતંત્ર્ય માણે છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકામાં પણ હિંદ કરતાં વધારે ભાષાઓ અને રાષ્ટ્રજાતિઓ છે. જુદી જુદી ભાષાઓ બોલતી રેડ ઇન્ડિયનોની નાની નાની અસંખ્ય ટાંગીઓની વાન ન કરીએ તોપણ દક્ષિણ અને મધ્ય અમેરિકાની પ્રજાઓના, યુરોપની સર્વ પ્રજાનાં અને એશિયા, આફ્રિકા અને મહા-સાગરના મુખ્ય બેટોની લગભગ બધી જ પ્રજાના

લોકો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વસે છે. આ બધાની ભાષાઓની ગણતરી કરીએ અને તેમાં ૨૩ ઇન્ડિયનોની ટોળાઓ બોલે છે તે લગભગ અસો ભાષાઓ અને બોલીઓ ઉમેરીએ એટલે ૨૫૪ બહુશી ક્રેડિટ કરતાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વધારે ભાષાઓ બોલાય છે અને ત્યાં અસંખ્ય ધાર્મિક સંપ્રદાયો પણ છે; છતાં તે દેશ સ્વતંત્ર છે.

તાજેતરમાં બહાર પડેલા આંકડાઓ બોલે છે કે સ્વાયત્તશાસન ભોગવતા કેનેડામાં ૧૭૮ ભાષાઓ, ૫૩ રાષ્ટ્રગીતો, અને ૭૬ ધાર્મિક પંથો છે અને કેનેડાની વસતી ૧ કરોડ છે જ્યારે હિંદની વસતી ૩૫ કરોડ છે !!

ગ્રીસો અને કાળાઓના અમેરિકાએ પાડેલા રંગબેદ ન્યાતવાડાને મળતા નથી આવતા પરંતુ એ ભેદોને અંગે હબ્સરીઓને ધણી કૂર સામાજિક આપત્તિઓ અને અપમાનો સહન કરવાં પડે છે. છતાં અમેરિકા સ્વતંત્ર છે.

બીજા ધણાય સ્વતંત્ર દેશો છે કે ન્યાત-વાવના અને ન્યાત જેવી સરથા અસ્તિત્વ ધરાવે છે. હું ન્યાતનું સમર્થન નથી કરતો; તેનો તો નાશ જ થવો જોઈએ. મારા કહેવાનું તાર્કિક એ છે કે ધણાય દેશોમાં ન્યાતવાવના અને રાજકીય સુક્રિત સાથે સાથે અસ્તિત્વમાં માલમ પડે છે.

બ્રિટન સુધ્ધાં યુરોપના અનેક દેશોમાં અને અમેરિકામાં કેમ્બી અને ધાર્મિક હલ્લકો થાય છે પરંતુ તે દેશોને સ્વાતંત્ર્ય સાર નાલાયક કરાવવા માટે આ કારણને આગળ ધરવામાં આવતું નથી.

નિરક્ષરતા સંબંધમાં, એક સમય એવો હતો જ્યારે જગતની બધી પ્રજાઓ નિરક્ષર હતી કારણકે તે કાળે લેખનકળા શોધાઈ ન હતી. પરંતુ તે યુગમાં દુનિયા પર રાજ્ય કરવા મંડળ અગર તો બીજા કોઈ પ્રદર્શથી શિક્ષિત શાસકવર્ગની આયાત કરવામાં આવતી હતી તેવું તો પુરાતત્ત્વવિદો જણાવતા નથી.

આંતરિક્ષિક કાળનું અવલોકન કરતાં કાળને પણ માલમ પડશે કે એવાં પણ સમય હતા કે

જ્યારે બ્રિટન અને બીજા દેશો દિંદ જોટલા જ નિરક્ષર હતા અને છતાંય સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર હતા. દિંદમાં શિક્ષિતોની સંખ્યા ધણાય નાનાનાના સ્વતંત્ર દેશોની કુલ વસતી કરતાં પણ વધારે છે. ખચિત આ દેશનું શાસન કરવા આ શિક્ષિત હિંદીઓ ને શિક્ષિત પરદેશીઓની સરખામણીમાં હિંદીઓ જ હકદાર લેખાયા જોઈએ.

જો બ્રિટીશ સરકારે નિરક્ષરતા નિર્મૂળ કરવા ઇચ્છ્યું હોત તો બ્રિટીશ શાસનકાળના એક સદી કરતાંય વધુ સમય દરમિયાન તો દિંદને શિક્ષિત બનાવી શકાયું હોત.

તેથી હિંદની આઝાદી વિરૂદ્ધ જે વાંધાઓ ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે તે વાજબી કે વાસ્તવિક કરતા નથી.

હવે હું કેટલાક નૂતન પ્રકારના વિભાગો જણાવીશ જે સાચી મુશીબતો બની રહે છે.

હિંદી પ્રજાના લાઝાયક અને બીનલાઝાયક એવા ભાગલા પાડવામાં આવ્યા છે અને સમસ્ત દેશને લાઝાયક અને બીનલાઝાયક પ્રાંતોમાં બહેંચી નાંખવામાં આવ્યો છે. પરંતુ શું હિંદ કે શું બીજા કોઈ દેશમાં, પ્રજાનાં આખાય સમૂહો લાઝાયક કે બીનલાઝાયક હોતા નથી. બીન લાઝાયકનું બિરદા પામેલા વર્ગમાં પણ એવી વ્યક્તિઓ હોય છે કે જે લાઝાયક ગણાતી વ્યક્તિઓમાંના સૌથી વધુ બહાદુર માણસો જોટલી જ જ્યાંમદે અને લાઝાયક હોય છે; તેથી ઉલટું લાઝાયક જાતિમાં એવા પણ હોય છે કે જેઓ બીજા અને હલ્લકા કુર્બાન હોય છે. હિંદનો એવો એક પણ પ્રાંત નથી કે જેણે વીર ચોદાઓ અને લશ્કરી નેતાઓ ઉત્પન્ન કર્યા ન હોય.

બીનલાઝાયક ગણાતા પ્રાંતો અને વર્ગોને અનેક કારણોસર આવા ગેરવાજબી વર્ગીકરણની સૂજ છે. અસત્ય પર તેવું મંડાયું છે. તેઓમાં હિંમત નથી એવા તેમાંથી નીકળતા ગર્ભિત અર્થના કારણે તેમના આરિથ્યની બદનકી થાય છે. તેમને અધિકાર ઝુંટવાય છે અને સ્વદેશનું રક્ષણ કરવાની દુર્લભ અદા કરતાં તેમની કકાવટ થાય છે, અને તેટલે

અંશે તેમનું અધઃપતન થાય છે અને એ અધઃપતન તેમને લગાયક વર્ગથી હલકા અને તેમના પર આધાર રાખતા બનાવી મૂકે છે, અને અંતમાં જો કે તેઓ લગાયક વર્ગ નેટલા જ અને કદાચ વધારે કરે. આપતા હશે તોપણ લશ્કરમાં જોડાવાથી મળતા આર્થિક લાભથી તેઓ વંચિત રહે છે.

ખીનલગાયક વર્ગની ઉપર જણાવેલી મુજ સ્વાભાવિક છે પરંતુ દિદી રાષ્ટ્રવાદ માંગે છે કે લગાયક લેખાતા પ્રતિ અને વર્ગોએ આ પ્રકારના વર્ગીકરણને વખોડી કાઢવું જોઈએ અને શારીરિક યોગ્યતા અને પ્રતિ અને વર્ગોથી પર એવી ખીજ જરૂરી લાયકાતોના ધોરણે જ લશ્કરમાં ભરતી થવી જોઈએ તેવી માંગણી કરવી જોઈએ; જ્યારે લગાયક ગણના પ્રતિ અને વર્ગો સ્વાર્થ અને પ્રાંતીય તથા વર્ગીય મિથ્યાભિમાન તણ દઈ અવે-શાભિમાનની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચશે ત્યારે દિંદની આઝાદીની મુસીબત અદશ્ય થશે. પરંતુ હજી મુધી જ પ્રતિ અને વર્ગો પર આ પસંદગી ઉતરી છે તેઓએ પ્રતિ અને પ્રાંતવાસીઓની લગાયક અને ખીનલગાયક એવા પ્રકારની વહેંચણી સામે અવાજ ઉઠાવ્યો નથી.

રાજસ્થાનના શાસકો અને રાજધાનીઓ વડી ધારાસભામાં તેમની વસતીના પ્રમાણ કરતાં પણ વધારે એકેકા હિંદ છે, જ્યારે તેઓ તેમની આવી હિંદુઓ ગેરવાજબીપણું જોશે અને બ્રીટીશ સરકારના સીધા શાસન તળેતા પ્રતિ સાથે સમાન ધોરણ માંગશે ત્યારે દિંદની આઝાદીની ખીજ મુસીબત અદશ્ય થશે.

વડી ધારાસભાની એકેકાની વહેંચણીની ખાખ-તમાં માની લીધેલી અગત્યના કારણે કેટલાક પ્રતિ પ્રત્યે પસંદગીભર્યું વર્તન દાખવવામાં આવ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે ખીજ પ્રતિની અગત્ય નથી. કેટલાક પ્રતિ તરફ બનાવાણું આ પ્રકારનું પસંદગીભર્યું વર્તન અને તેના પરિણામે કેટલાક ખીજ પ્રતિ પ્રત્યે દર્શાવાતા બેદલાવ એ દિંદના વર્તમાન મોન્ટેગ્યુ-એમ્સફર્ડ ખંધારણનાં તરત્વ છે એટલું જ

નહિ પણ નવા ગવર્મેન્ટ મોડે હિંદવા એકદ મુખ્ય હિંદ પર લાદવાના ખંધારણનાં પણ એ લક્ષણો છે. જે પ્રતિએ આવી કૃપાઓ મેળવી છે અને નવા ખંધારણમાં પણ મેળવશે તેઓ પોતે આ પ્રકારની બેદલાવભરી વ્યવસ્થાને વખોડી કાઢશે અને ખીજ પ્રતિના હિંદોએ સાથે સાચી સમાનતા અને ભાતુભાવની કિંમત આવી કાઢ પણ કૃપા કરતાં વધુ સમજ, શાહી હાકિમે પાસેથી તેની કૃપાઓ મેળવવાનું ચિકારશે ત્યારે જ, અને ત્યાંસુધી તો નહિ જ, દિંદની આઝાદીની ખીજ મુસીબત અદશ્ય થશે. પરંતુ હજી મુધી એ કૃપા પામેલા પ્રતિના અગ્રગણ્ય દેશલક્તોએ પણ પોતાના પ્રાંતના વતનીઓને આવી કૃપાઓ ફેંટી દેવાને સલાહ આપી નથી.

મહેસુલ વહેંચણીની ખાખતમાં, કેટલાક પ્રતિ કૃપાભાજન બન્યા છે, જ્યારે કેટલાક તરફ અન્યાયી વર્તન દાખવવામાં આવ્યું છે. અન્યાયના ભોગ બનેલા પ્રાંતવાસીઓ અને તેમના પ્રતિનિધિઓ આવા અન્યાય સામે પોકાર કરી રહ્યા છે. પરંતુ જ્યારે ખીજ પ્રાંતો અને તેમના પ્રતિનિધિઓ પણ આ પોકારમાં તેમનો સૂર પૂરો ત્યારે જ દિંદની આઝાદીની ખીજ મુસીબત નિર્જળ થશે. જો દિંદને સમવાયત્વને બદલે એકબીજાને મળ્યું હોત તો આ મુસીબતનો ઉકેલ થઈ શક્યો હોત અગર તો તે દૂર કરી શકાઈ હોત.

વર્તમાન મોન્ટેગ્યુ-એમ્સફર્ડ ખંધારણમાં કેટલાક વર્ગો અને ધાર્મિક કોઓને ખીજ વર્ગો અને ધાર્મિક કોઓને બોલે બહુપ્રતિનિધિત્વ (વિટલેજ) મળ્યું છે. આગામી ખંધારણ આ અન્યાયને કામગી અને વિ-રાજ બનાવે છે. આ પ્રકારની ફટનીનિતા ભોગ બનેલાઓ તેના પ્રત્યે અણગમો દર્શાવે છે પરંતુ તેઓ અણગમો બતાવે એટલું જ બસ નથી. દિંદી રાષ્ટ્રવાદ માંગે છે કે જેઓ કૃપાભાજન બન્યા છે તેઓએ તેનો અસ્વીકાર કરવો જોઈએ. જ્યારે તેઓ કૃપા "માંગનાં" અટકશે એટલું જ નહિ પરંતુ ખરેખર તે વગ્નને ચિકારશે ત્યારે જ અને ત્યાંસુધી નહિ જ-દિંદની આઝાદીની એક વધુ મુસીબત અદશ્ય થશે.

લઘુમતિ કેમો માટે જનર નોકરીઓમાં જગ્યાઓનું ચોક્કસ પ્રમાણ અનામન રાખવાથી-દેશની કુલ વસતીને તેમના સંખ્યાગણના પ્રમાણમાં તેમને મળતા વિશેષ પ્રમાણની તો વાત જ નહિ-રાષ્ટ્રીય અને વહીવટી કાર્યદેશના અને વિકાસ ક્ષેત્રો અને ન્યાયના સર્વ સિદ્ધાંતોનું ઉત્કર્ષન થશે. જેઓ બેદખાવના ભોગ બન્યા હશે તેઓ આવા કૃપાવાદનો વિરોધ કરશે અને તેને પિછારશે.

ત્યારે આ લઘુમતિઓ જનર નોકરીઓની જગ્યાઓનું ચોક્કસ અને વધારે પડતું પ્રમાણ મેળવવા પ્રાર્થના કરવાને બદલે આવી કૃપાઓનો અસ્વીકાર

કરશે અને કેવળ લાયકાત પર ઉભરો ત્યારે કિંદની મુકમિલ આઝાદીને તેમજ તેમના પોતાના વિકાસને અવરોધતી ખીજ એક મુશ્કેલી અદ્યય થશે. આવી કૃપાઓના હુકમ ક્રીકેને કિંદરવાળાના વિરોધીઓ લઘુમતિઓને રાષ્ટ્રહિતથી વિમુખ બનાવવામાં સફળ થાય છે.

ત્યારે રાજસ્થાનો, પ્રાંતો, કેમો અને વર્ગોને કૃપાઓ લક્ષ્યાવશે નહિ અને ત્યારે અત્યાર સુધી કૃપાઓની તીવ્ર આકાંક્ષા રાખનાર અને મેળવનાર તે કૃપાઓને ક્રીકે દેશે ત્યારે સાચે જ કિંદ સ્વરાજ્યના પથે કૂચ કરશે. [અનુવાદિત]

યુરોપનાં જૂનાં વિદ્યાપીઠો

માત્ર પાંચ આ વિદ્યાપીઠ બાદ કરીએ તો ચોક્કસ અને કેમ્બ્રીજનાં વિદ્યાપીઠો યુરોપમાં સૌથી જૂનાં છે. એ બેમાં પણ ચોક્કસ કંઈ વધુ પ્રાચીન છે, ‘વેલ્થ, વેલફેર એન્ડ હેપીનેસ ઓફ મેનકાઉન્ડ’ એ પુસ્તકમાં, વિદ્યાપીઠો કેવી રીતે અસ્તિત્વમાં આવ્યાં તે વિશે મી. એચ. જી. વેલ્સે એ પ્રકરણો રાખ્યાં છે. એક અહેવાલ પ્રમાણે ચોક્કસ અને કેમ્બ્રીજ વિદ્યાપીઠો હજારોને પરિણામે અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હતાં ! વાયકને આ ક્ષય વિચિત્ર લાગે પણ એ સંબંધમાં ખરી દ્રષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે: જૂના વખતમાં યુનિવર્સિટીઓ પાસે કંઈ મોટાં મકાનો નહોતાં. એક વિદ્વાન અથવા વિદ્વાનેના મંડળ આગળ વિદ્યાર્થીઓ એકસ થતા અને આશ્રમજીવન ગાળતા. જો કોઈ કારણથી તેમને અસન્નેત થતા તો તેઓ લાંબી ખીજે રથે જતા અથવા પોતાનું જુદું જ અભ્યાસસ્થાન સ્થાપના. મધ્યયુગમાં અંગ્રેજ સુરક્ષા અભ્યાસ કરવા માટે ખાલી એકાગીને કા-સમાં જતા. પેરીસ અને બોલોગના એ બે સંસ્કારમાર્ગમાં પ્રસિદ્ધ રથે

હતાં. એક્ટ અને હેનરી રમના કંઈક દરમ્યાન અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓએ ક્રાન્સને છેલ્લા નમસ્કાર કર્યા અને ઇંગ્લેન્ડમાં આવી લાવી ચોક્કસ વિદ્યાપીઠો પાયો નાખ્યો. વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં રહીને અભ્યાસ કરી શકે એવી કોલેજ ચોક્કસ ક્યાં બંધાતાં ૫૦ વર્ષ લાંબાં પરંતુ આ થયું તે પહેલાં લાંબાં એક વાર હડતાળ પડી. એ હડતાળમાં હથીયારો વપરાયાં હતાં, માણસો માર્યાં ગયાં હતાં અને ચોક્કસના બે રાહરીઓને ફ્રીસીએ ચઢાવવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ આટલું થયા છતાં વિદ્યાર્થીઓનો ગુરસો શાન્ત થયો નહીં. ચોક્કસના લંડન જેટલે દુર આવેલા એક રથે તેઓ સરથસના આકારમાં ચાલી નીકળ્યા અને ઈ. સ. ૧૨૦૮ માં કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી ! પરંતુ ચોક્કસના મેટ્રીન કોલેજ-જે આધુનિક ધોરણની જગતની કોલેજોમાં સૌથી પ્રથમ છે-ના ધોરણ પર જેની ચોળના ચર્ચ હતી તે પીટરહાઉસ કોલેજ તો તેમને ગારામના ખીચે કંઈ ૧૨૮૪માં આપી હતી !

કોલેજમાં સહશિક્ષણ

[લેખક હરભાઈ ત્રિવેદી]

*

આજે આપણી કોલેજમાં સહશિક્ષણ ચાલી રહ્યું છે. આ સહશિક્ષણ ઉપર આગ્રહાય કીકરીક પ્રહારો પણ થઈ રહ્યા છે. ખરી રીતે કહીએ તો તો એ સહશિક્ષણ જ નથી. સહશિક્ષણના મૂળમાં સ્ત્રી-પુરૂષના જીવનની સરખાતથી જે મેળ અને સહજીવનની કદરૂપના છે તે સહજીવનથી કોલેજનાં છોકરા છોકરીઓએ પોતાનું જીવન રાકે ક્યું હોતું જ નથી. કોલેજમાં આજે જે સહશિક્ષણ ચાલે છે એ તો તેવજ આકર્ષિક હોય છે. સ્ત્રીઓને માટે ભુદી કોલેજ કાઢવાનું આર્થિક દષ્ટિએ રાક્ય નથી. સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે અન્ય કોઈ વિચારણા કરવાની કોઈને કુરસો નથી. સ્ત્રીઓની કેળવણી કેવળ આજુબજુરૂપ ભલે હોય એમ માનનારો ઘણો મોટો વર્ગ છે. આ બધામને લીધે છોકરીઓને ઉચ્ચ કેળવણી લેવા માટે છોડાયેલો ભણતો હોય તે કોલેજમાં જતું પડે છે. કોલેજમાં છોકરા છોકરીઓના આકર્ષિક સહયોગે થાય છે. કોલેજમાં ભણવા આવેલી છોકરી કોઈએક કન્યાચાળામાં ભણીને મોટે ભાગે આવી હોય છે. આ પ્રકારનું ચાલી રહેલું સહશિક્ષણ એ સાચા અર્થમાં સહશિક્ષણ નથી, એમ આપણે અવરત્ત કહી શકીએ.

કોલેજમાં ભણતા જુવાન વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાતીય જીવન તપાસવા જેવું હોય છે. કોલેજીયનના જ્ઞાતીય પ્રશ્ન કીક ઉઘ્ર સ્વરૂપ પકડવા માંડ્યો છે. કોલેજીયન કેટલાક જ્ઞાતીય રોગોથી પીડાતો હોય છે. પ્રેમ, લગ્ન અને સ્ત્રી-પરત્વેની એની સામાન્ય કદરૂપના ઘણી તરંગી બની ગઈ હોય છે. કોલેજીયનનું જ્ઞાતીય જીવન ખરી રીતે કહીએ તો આજે ઘણું કદરૂપ બની ગયું છે. એ પરિણીત હોય કે અપરિણીત હોય પરંતુ

તેના જ્ઞાતીય જીવનની ગુંચો અણઉકેલી પડી હોય છે. એક તો જુવાની; તેમાં વળી વધતી જતી ગુંચો અને તેમાં ભળે છે છોકરીઓના સહવાસ. આનું પરિણામ એના જ્ઞાતીય જીવનમાં એક જાનના ખળભળાટ મચાવવામાં આવે છે. આપણી સમાજ સામાન્ય રીતે જુવાનના જીવનથી એટલી બધી અપ્રતિચિત્ત હોય છે કે એ ખળભળાટની પાછળ રહેલા સાચાં બળો ઓળખી શકતી નથી. સમાજ તો એવા ખળભળાટનું કારણ છોડગ છોડરીઓના સાથે ભણવાને ગણે છે. જે રિયલિટી કોલેજમાં ભણતા છોકરાની છે તેજ રિયલિટી કોલેજમાં ભણતી છોકરીની પણ હોય છે. છોકરી શરીર અને મનથી જુવાન થઈ હોય છે. એના જ્ઞાતીય પ્રશ્નો પણ અણઉકેલ્યા જ હોય છે. છોકરાનો સહવાસ એને માટે તદ્દન નવી વસ્તુ હોય છે. આવા સંજોગોમાં એ પણ જુવાન છોકરા તરફ આકર્ષાય છે; એના જીવનમાં છોકરા જેવો જ જ્ઞાતીય ખળભળાટ રાકે થાય છે. છોકરીને ઓળખનાર સગાવટાલાંઓ પણ છોકરીના મનની આ દશાને સહશિક્ષણનું જ પરિણામ ગણે છે.

આપણે જરા જુવાન છોકરા છોકરીનું કોલેજમાં આવે તે પહેલાંનું જીવન તપાસીએ.

નાનપણથી જ જ્ઞાતીય પ્રશ્ન પરત્વે છોકરા-છોકરીની રિયલિટી ઘણી વ્યાજનક હોય છે, તેનું લગ્ન આપણને ભાન નથી થયું. એના નાનામોટા ચારી-રિક ચાળાઓ અસ્વીય અને ગંદા ગણવામાં આવે છે. આસપાસ પ્રવર્તી રહેલા વાતાવરણમાંથી જ્ઞાતીય જીવનને લગતી કોઈ વાણી છોડગ કે છોકરી ગ્રીવે છે અને પછી નિર્દોષ લાવે ઉચ્ચારે છે તો એને ગંદા ગણવામાં આવે છે. બાળકોની નાની મોટી

રમતોમાં અતીતિનું આરોપનું કરવામાં આવે છે. બાળકોના જાતીય જીવનના સ્વાભાવિક પ્રશ્નોને ઉઠાવી દેવામાં આવે છે અથવા તો દયાવી દેવામાં આવે છે. બાળકને નાનપણથી જ એવો ખ્યાલ આપવામાં આવે છે કે જાતીય પ્રશ્ન ઘણો ગંદો પ્રશ્ન છે. તેમને સમજાવવામાં આવે છે કે જનનેન્ડિય એક ગંદું વ્યવહાર છે અને તેને લગતો તમામ વ્યવહાર છુપો જ થયે શકે. બાળકો જેમ જેમ મોટાં થતાં જાય છે તેમ તેમ આ માન્યતા સાથે માળાપ નીતિ અતીતિને પણ જોડી દે છે. છોકરા કે છોકરી દસ વર્ષનાં થયાં હોય ત્યાં તો જનનેન્ડિયને લગતી કોઈ ખબર વાનને ગંદી ગણવા લાગે છે. જનનેન્ડિયને સ્પર્શ અતીતિ ગણાય છે. આ માન્યતા પછી આવે છે છોકરા છોકરીનું સદ્જીવન. મનુષ્યમાં રહેલી કામ-વાસના કોઈ એક પાપી ભાવના છે અને એ કામ-વાસનાને ચોપાતરી ની જન છે, એવી માન્યતા દરેક ધર્મે ધર્મોએ એમના મન ઉપર કસાવવામાં આવે છે. પરિણામે છોકરા છોકરીથી દૂર લાગે છે અને છોકરી છોકરાનો સદ્વાસ મેવવામાં અતીતિ અને પાપ માનના લાગે છે.

જાતીય પ્રશ્નની આખી મીમાંસા અહિં શક્ય નથી, પરંતુ આપણી આખી સમાજની આ વિષય પરનેની દૃષ્ટિ ધણી જ કુપિત અને અસાચીય છે. આ દૃષ્ટિએ જીવાન છોકરા છોકરીઓના જાતીય-જીવનને રૂંધેલું છે, અને એ રૂંધાવાને કારણે તે ઘણું વિકૃત બની ગયા છે. આગળ આપણું વડીલોની દૃષ્ટિ એટલી કડંગી હોય છે કે છોકરા કે છોકરી નાનાં હોય કે જીવાન માથે ત્યારે જાતીય પ્રશ્નની જાણમાં કશોજ પ્રકાર જોવાની શકતાં નથી. છોકરા છોકરીનું શરીર અને મન યોગ્યપણે જિજ્ઞાસુ અને જાહેર છે, એ જિજ્ઞાસાને પણ અવરોધ માર્ગે વાળીને અથવા તો દયાવી દહને જાતીય જીવનને વધારે કુપિત કરવામાં આવે છે. મનુષ્યની અંદર રહેલા જાતીય વેગ એટલે જાણી જાણવાનું હોય છે કે એને સંયમિત કરવાની શક્તિ જીવાનમાં હોતી નથી. એ વેગ મોટો જાણી જોડેલો હોય છે કે એને જાણવામાં આવે તો એ જાણ શકતો પણ નથી.

દયાએલો એ વેગ અવરોધ માર્ગે પ્રગટ થવાના પ્રયત્નો કરે છે. કોઈ વખત અગાતને કારણે એ હસ્તદાય તરફ દોળે છે. અકુદરતી મૈથુન એ પણ એક પ્રયત્નિત નથી. ત્યારે ત્યારે શારીરિક આવિ-ષ્કાર અશક્ય બનતો હોય છે, ત્યારે ત્યારે વાણી-દાર અને જીવા જીવા અગાત માળા-દાર બચક કરવાના પ્રયત્નો જીવાન કરતો હોય છે. એને એમાં મજા આવતી હોય છે. દયાએલી વસ્તુને આ રીતે પ્રગટ કરવામાં એનું અગાત મન એક રીતે સતોષ મેળવતું હોય છે. જાતીય વૃત્તિ એને સીધે માર્ગે વહી હોત તો એને સંયમિત કરવાનું ચોક્કસ ધણું બળ જીવાન સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત કરી શકેલો હોત. પરંતુ એમ નથી થયું હોતું. વહીલો અવરોધ માર્ગે લે છે અને જીવાનની જાતીયવૃત્તિ તેથીએ વધારે અવરોધ માર્ગે પ્રવૃત્ત કરે છે. જીવાન છોકરા કે છોકરી સોજ સત્તર વર્ષની ઉંમર આ પ્રકારની માનસિક તાણાતાણમાં પસાર કરે છે; ત્યારે એને કોલેજમાં આવવાનું બને છે. દયાએલી જાતીય વૃત્તિને સદૃશ આવિષ્કાર મળે તેવા સ્થૂળ સંયોગો એને પ્રાપ્ત થાય છે. કોલેજ-જીવનમાં આજે આવી રહેલો જાતીય જાળજાળ, એ તો આમ અનેક વર્ગોનું એકદું કરેલું દમન, અને એ દમનનું પરિણામ હોય છે. અચાનક મળી આવેલી તક એને અકત થવાનો અવકાશ આપે છે. આપણે અજ્ઞાન લોકો એને સહચિદ્વાસનું પરિણામ ગણીએ છીએ.

મનુષ્યના અગાત મનની મીમાંસામાં ઉતરવાનો અહિં અવકાશ નથી; પરંતુ એટલું જાણી લેવું જરૂરી છે કે મનુષ્યના જીવા જીવા પ્રકારે દેખાતા જાતીય જીવનના આવિષ્કારો અગાત મનમાં પડેલી દયાએલી વૃત્તિ કે પરિણામે જોવી થએલી અંધિમાં હોય છે. નવીના માનસશાસ્ત્ર જાતીય વૃત્તિનું અને જાતીય વિકૃતિનું આ દૃષ્ટિએ સંશોધન કર્યું છે. એ સંશો-ધનના પરિણામે સિદ્ધ થયું છે કે જાતીય વૃત્તિને એને યોગ્ય માર્ગે વિકસવા દેવામાં આવે નહિ અને એનું અયોગ્ય રીતે દમન કરવામાં આવે તો એનાં પરિણામો બહુ બગડે આવે છે. કોલેજ-જીવન કેટ-

લીએ વખત યુગાગીરી કરતો હોય છે, કેટલીએ વખત નાનીમોટી ચોરીઓ કરતો હોય છે, કેટલીએ વખત છુંડું બોલવાની મળ માણતો હોય છે, કેટલીએ વખત બીજાને દુઃખી કરીને આનંદ મેળવતો હોય છે, કેટલીએ વખત પોતાની જાતને દુઃખી કરવામાં અને શેતલ જીવન જીવવામાં એક જાતની આત્મવૃત્તિ સેવતો હોય છે. એ બધું આ જાતની વૃત્તિના દમનને આભારી

હોય છે એમ કહેવામાં આવે તો આજે કેટલા લોકો એનો સ્વીકાર કરશે ? છતાં આ હકીકત છે; વિજ્ઞાને પ્રયોગ કરીને સિદ્ધ કરેલું સત્ય છે. આજના કાલેજીજનના જીવનને અકસ્માતે આવી પડેલા સહશિક્ષણની દૃષ્ટિથી ઉકેલવાને બદલે આ જાતની જીવનની દૃષ્ટિથી ઉકેલવામાં આવે તો કાલેજામાં આવી ગેહલા સહશિક્ષણને જે રીતે ફણવામાં આવે છે તે રીતે નહિં ફણાય.

જાપાની રાજ્યચંત્રનું અદર્શ ચક્ર

જાપાનમાં રાજસત્તા અત્યારે મર્યાદિત છે. જે પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડમાં પાર્લામેન્ટ છે, મંત્રિમંડળ છે, એનો એ ભલકો જાપાનમાં છે. આમ હોવા છતાં એ બંને દેશોની રાજ્યવ્યવસ્થામાં ભારે તફાવત છે. રાજ્યો સાથે અનેક વર્ષો સુધી ઝગડાઓ ચલાવી અંગ્રેજ પ્રજાએ ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રજાસત્તા મેળવી છે. જાપાની પ્રજાસત્તા તદ્દન નવાજ પ્રકારની છે. ત્યાં ઉમરાવસભા અને આમસભા, એ બંને સભાનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં ખરી સત્તા તો એક ત્રીજા જ પક્ષના હાથમાં છે. જાપાની શહેનશાહે જાપાની પ્રજાને મહેરબાનીની શહે પ્રજાસત્તા આપી છે; કાંઈ લડત ચલાવીને અધિકાર કે હક્ક તરીકે જાપાનીઓએ પ્રજાસત્તા મેળવી નથી. પ્રથમ પ્રથમ આ નવાજેય ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં ચર્ચ અને ૧૮૯૦ માં આમસભાની પ્રથમ બેઠક મળી. જાપાનીઝ પાર્લામેન્ટના બે વિભાગ છે : (૧) ઉમરાવની સભા જેવી; તેમાં ૪૧૨ મોટા મોટા શ્રીમતા અને સરદારો બેસે છે; કાઉન્ટ, વાયકાઉન્ટ, પીયર્સ વગેરે હોદ્દાઓ છે તે તેઓ ઉમરાવ સભાના આજીવન સભ્યો છે; આ ઉપરાંત બરોઝ પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી દર સાત વરસે કરવામાં આવે છે. વળી ઉમરાવ-સભામાં રાજ્યપંક્તિઓ તેમજ માર્કિટ્સો મળી ૫૦-૬૦ જાણી પણી ખરા. (૨) આમસભા એકંદર ૪૬૬ સભ્યોની બનેલી છે. ઉમરે પચીસ વર્ષના અને તેથી વધારે, તે દરેકને મન આપવાનો અધિકાર હોય છે, ચૂંટણી સામાન્ય નિયમે થાય છે.

પ્રધાનમંડળ આ બંને સભાનું મળી થયેલું છે. એના ઉપર શહેનશાહનો અધિકાર રહે છે; આમ આ રાજ્યચંત્ર બધાં બેલું છે. પ્રધાનમંડળ ૧૩ પ્રધાનોનું સામાન્ય રીતે બનેલું હોય છે. આ પ્રધાનો સમગ્ર રાજ્યકારભાર ચલાવે છે. પ્રધાનોના વિષયમાં જાપાનમાં કેટલીક વિચિત્રતાઓ પરંપરાથી ચાલતી આવે છે. સાઠ વર્ષના થયા સિવાય કોઈના પણ પ્રધાનમંડળમાં પ્રવેશ થતો નથી. અને જેણે ૭૫ વર્ષ જેટલી ઉંમર મેળવી હોય તેવોજ માણસ વડે પ્રધાન યદ્ય શકે. નવાજ ઉપખતે તેવું એ છે કે પ્રધાનો શહેન શાહની સંમતિથી નીમાતા હોય; વડે પ્રધાન રાજ્ય કારભારનું નાવ ચલાવતો હોય; આમ છતાં સાચી સત્તા ત્રીજા જ પક્ષના હાથમાં છે. આહે તેકરવાને તે સમર્થ છે, પછી ભલેને ઉમરાવ-સભા, આમસભા અને શહેનશાહની વૃત્તિ ગમે તેવી હોય. આ પક્ષના સભ્યો નથી પાર્લામેન્ટમાં ચૂંટાયેલા, નથી શહેનશાહે તેને ખાસ પ્રકારના હક્ક આપ્યા કે કાયદાની દૃષ્ટિએ પણ તેઓનું અસ્તિત્વ નથી; આમ છતાં મહાભારતમાં કૃષ્ણનો જેમ દરેક કાર્યમાં મેરીસંચા રહેતો તેમ આ પક્ષનો છે.

આ પક્ષનું નામ 'જનરો' કે 'વડા મુત્સદ્દીઓ' એવું છે. આ પક્ષનો મુખ્ય મુત્સદ્દી ૯૦ વર્ષનો માર્કિટ્સ સંયોજ છે. જેણી પ્રધાનોની ખૂનરેજ ચર્ચ ત્યારે શહેનશાહે એજ મુત્સદ્દીની સજાદ લીધી હતી અને એની સચના મુજબ જ પ્રધાનમંડળ નીમેલું.

અંધકારની પહેલાં

જે

[એકાંકી નાટક]

*

પાત્રો

૧. ધર્મ,	૪. પર્વત,
૨. ઇંધિએપિઆ,	૫. મરજૂમિ,
૩. નદી,	૬. સ્વાતંત્ર્ય,
જૂમિ, આકાશ, નદીપ્રવાહ, ફૂલ, પડધો.	

*

સ્થાપના

સ્થાન :—મનોરાલ્ય સમય :—સાંજનો
(મેધમંડળના પેશા પાર તરફથી પ્રસાંત અને
ગંભીર સ્વરમાં એક ગાન).

[મૂલજી]

ધાસ નિજ હરિત આ વેશ-સુદી મધી,
ધાન્ય નિજ સ્વર્ણશાં લાલ દાણે,
રત્નવૃદ્ધિ અસંખ્યાતથી ચામિની,
ફૂલ સૌરભ ભરી ભાવ-સ્લાવે,
ટપકતે નવલ ચેતન ગગન, સમુદ્રગા

સનન પ્રવદંત પાવિત્ર્ય-સુલુથી,
જગન-સૌંદર્ય, અભિવૃદ્ધિ, ને ભદ્રતા—
કાળ ચલો કંઈ સતત મનથી.

કિન્તુ આ માનવી ફક્ત સંસારને
છેજ અપમાનદાયક વિદુરતો;

કેમકે તેદ ચોંટયો મદા મોહથી
યુદ્ધનાં કારમાં કાર્ય કરતો.

(એવે ઉદામ મુખ, મસિન વેશ, અને ધવાયેલા
દેહવાળો ‘ધર્મ’ વાદળાંઓની વચ્ચે પ્રકટ થાય છે.)

ધર્મ :

(સ્તમ્ભ) વિશ્વને ગાપ કરનારા એ ભયંકર
દુર્દિનની સમાપ્તિ થયે પશ્ચિમ તરફના આકાશનો

ભાગ ભારે ઝળહળવા લાગ્યો, ત્યારે મેં ધારેલું
કે પ્રકાશની એ હૃદય-લાલીએ એ અંધકારને કાંઈ
હટાવી દીધો; પરંતુ ગાંઠ એ ધારણું નકાસું નીવડ્યું
છે. મને તો તે સમયે સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ચૂકેલી
કે સારાથે જગતને ફેંદી નાંખનારા એ પ્રબલ વંદો-
ગિયાના છેવટના રામ રમી ગયા; એ પળ મારે
ભમજ હતો ! લુવો, ફરી પળ આ સામે અંધકાર
પોતાનું ઝાંચું ફાડી હાજર છે. જંજીરને તોડી નાખી
અહીં તહીં ફોડતા ફરતા ગાંડાની માફક ભયંકર
આંધી પ્રસરી રહી છે. હું તો હંમેશા શુભની જ
રાહ જોવાવાળો છું; તેમ છતાં પળ મને અત્યારે
એવું ભાવવામાં આવે છે કે—જો અંધકારે મૃત્યુના
આવરણે ફરી પ્રકાશને ઢાંકી દીધો છે ! પ્રકાશનાં
છેવટનાં બેત્રણ કામળ ફિરજો કેવળ પહેલાં એ ત્રણ
પર્વત-શિખરો ગપર હજીયે રોકાઈ રહ્યાં છે. ચાલ
જીવ, એ શિખરોમાંના કાઈ એક ગપર જઈ થોડી
વાર આરામ કરી લઉં.

(એવે કાળાં વાદળાંના ધરોમાં દીન સ્વરે ગોતું
‘પ્રભામંડલ’ બિતરે છે :)

[ઉપગતિ]

છાતી મધી રક્ત ભરે વહે છે !
જનાં મુખે તું મુરખી ધરે છે.
સ્વર્ગીય સંતાન વિશુદ્ધ એવા
આકાશ ! યા સતજ જવાબ દેવા :
“ સમસાન શું વિશ્વ બન્યું જ તારું ? ”

[અંદાકાંત]

સંખ્યાદેવી કુસુમ નવલાં દુઃખથી સાંઝવેળા
વેરે તારા મુદ્દલ કરને કેશમી વચ્ચે ફેર્યા;

તે ના પેખું, ગ્રિય ગગન ! એ ક્યાં ગયાં ?
 દૂં મને દહેઃ
 (શું તારીયે ગતિ વિફરતી કાઝ કરે સકેને ?)

પ્રભામંડલ :

(સ્વગત) જાણે, આ પવતો મારી રાહ જોઇ
 રહ્યા ન હોય ! હોય, એ તો અહીં જ ચઢતા
 આવે છે.

*

દશ્ય પહેલું

*

સ્થાન-એક પર્વતશિખર સમય-એજ
 (એવે ઝાંખા પ્રકાશમાં ચારે બાજુ નજર ફેર-
 વતો ચિંતામય 'ધર્મ' દહેલી રહ્યો છે.)

ધર્મ :

અરે માનવ ! ઉદાર પ્રકૃતિદેવીએ તારા તરફ જે
 વાત્સલ્ય બતાવ્યું, તે હૃદયી કાંઈક વધુ થઈ ગયું ;
 અને તેથી તે નકામું થયું.

(એ સમયે પ્રકૃતિના મોંમાંથી હવામાં મળેલા
 એક લાંબા નીસાસા સાથે એક અવાજ.-)

'હું-એની માતા-આજે બહુજ શરમિંદો થઈ
 રહી છું. ન્યારે હું તેના બપર વાત્સલ્ય કરતી ત્યારે
 મારી એ હૃદયની ધ્રુજા હતી કે તે મારા નિયમોને
 અનુસરી બેઠી પાથરીએ ચઢે અને મારી સકલ
 સંપત્તિને બધાંનાં હિતમાં ઉપયોગ કરે;

ધર્મ :

અભિલાષાઓની ખાણ એવી આ પૃથ્વી-
 (એવે પૃથ્વીમાંથી શબ્દ નીકળે છે :-)

'હું-એની માતા-બહુ દુઃખી છું. ન્યારે તે
 મારી ઝોદમાં બેઠો હતો, ત્યારે મને હર્ષનાં રોમાંચ
 ખડા થયેલાં. હજીયે એ હર્ષ-રોમાંચ મારા ઘાસ-
 કાળા શરીરમાંથી અટકી-ગયો નથી; પરંતુ આજે
 એની ફરતા અને નિમકહગમીને વિચારતાં હું
 ચોંકા બહુ છું; અને દિલ કહે છે કે નવ પ્રહોમાંના

કોઈ એક પર મારું પગાડી હું ફરવેફરવા થઈ
 બહી.'

ધર્મ :

શીતલ પવિત્ર પ્રેમને વહાવનારી આ નદીઓ-
 (એવે નદીના મોંમાંથી શબ્દ-)

'અમારા શાંતિદાયક સ્નેહમય પવિત્ર ઉરમાંથી
 જે પયઃપાન કીધું, તેની પવિત્રતા આજે તેણે
 વીસરાવી છે.'

ધર્મ :

આ ખાલેલું અને સુગંધી ફૂલ-
 (એવે ફૂલોમાંથી શબ્દ-)

'અમે સતોષ અને વિરમય સાથે વિરુદ્ધ
 નેત્રોથી સવારના પહોરમાં મનુષ્ય-જીવનનું સ્વાગત
 કરીયે છીએ અને જગતનાં એ લગભગનક દુઃખોને
 જોઈ લગભગની નીચી નમેલી આંખોથી સાંજના
 સુખમ સમયે વિદાય લઈયે છીએ. એ સમયે જગ-
 તનાં એ દુઃખોની દુર્ગંધથી અમારા શ્વાસ ધોળાયા
 કરે છે.'

ધર્મ :

બધાને સમાનભાવે કરી પોતાના હૃદય સરમાં
 ચોંપવાવાળું આ આકાશ-

(એવે આકાશમાંથી શબ્દ-)

'મનુષ્યની દુરાશાઓ મારા પ્રેમાશિંગનમાં
 સમાઈ નથી શકતી; આ વાત આજે સારી રીતે
 જાણમાં આવી ગઈ છે.'

ધર્મ :

બધું જ નકામું !

પરશો :

બધું જ નકામું !!

('ધર્મ' ગાતો ગાતો દહેલે છે:-)

[અનુબંધી]

પવિત્ર પ્રેમ ! આ તારી ધારાઓ પાપ-શ્રુમિયે
 ટકરા આપને ખૂબ શું વેરાઈ ગઈ બધા ?

[દોહરો]

જીવન ફરી સંધિથી ધરી ફરી નિજ સક્રિય
વદન અમીમય આચરી નીકળવાનો વ્યક્ત ?

[અનુદ્રુપ]

કો રોકાય ના, તેવા બહેનની સક્રિયે ફરી
દ્રેષ-વિદ્રેષનું મૂળ જગથી ઊપડી જશે ?
તારી પ્રવાહધારામાં ઉચ્ચ-નીચાભિમાનની
જગની બાવના ડુબી નષ્ટ થાશે સર્વે થું ?
તારા પ્રભાવથી પાછી સાની શાન્તિ સજીવ થી
ચિરંજીવી બનીને થું થશે સ્થાપિત સર્વદા ?
અમ જીવન આ પાછું મોહના મંદ દારૂથી
શુદ્ધ નિર્મળ થું થાશે તુલ્ય ઉન્નત્યલ શીલુથું ?
તાગ પ્રયંત્ર બહેવામાં, તરતા આવડે નહીં,
તેથી થું મરશે ડુબી શુદ્ધ રાક્ષસ કારમો ?
(એવે દરથી એક અવાજ સંભળાય છે:-)

‘બચાવો ! બચાવો ! !’

ધર્મ :

(કાન માંડી) આ આર્તનાદ ક્યાંથી સંભળાય છે ?
(જે બાજુથી અવાજ આવે છે, તે બાજુ જાય છે.)

*

દરથ બીલુ

*

સ્થાન-પર્વત ઊપરનો બીજો એકબાજ સમય-એજ
(એને આકૃષ્ટ થઈ ‘ધર્મ’ આમનેમ દેરે છે.)

પરંત :

‘બચાવો ! બચાવો ! !’

ધર્મ :

હેં ! આ કોનો કરુણ કથાટ છે ? દત્તાત્રીની !
અંધકારના કુંડીના માંચડા ઊપર તારકના તેજના
અન્નપ્રાણમાં એક ઝાંખું ‘કાલ’ પડાણાની જેમ આ
બાજુ, જ દોડતું ચાલ્યું આવે છે. દાયમાં એક

સ્થાનવર્ણનું ‘અચ્યુ’-જનણે કે હમણાં જ કાપી
કાઢેલા નીલમ મણિનો ટૂંકડો ન હોવા-પાછળ આંખ-
માંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી જાય છે, તેવી કદજી
સ્વરવાણી ‘નદી,’ વીખરાઈ ગયેલા વનરૂપી કેશ-
વાળો કાળજવણો ‘પર્વત’ અને ઉદાસ ચહેરા-
વાળી ‘મરખૂમિ;’ જ્યો, એ તો નજીકમાં જ આવી
લાગ્યાં.

(એવે કાળજવણો દેહવાળી ‘યુવતી’ ‘ધર્મ’ની
પાસે પોતાના દોકરને લોટતો મૂકી તેને પ્રણામ કરે
છે, એની પાછળ પાછળ આવેલાં મરતક નમાવી
પાછળ હતી જઈ ઊભાં રહી જાય છે.)

બધાંય :

મહારાજ ! બચાવો ! ! બચાવો ! ! !

ધર્મ :

જેન ! બેઠે ; તારા ઊપર શી આકૃત પડી છે ?

નદી :

શિશીરી રૂતરાઓ કાળી હરણીનો પીછો પકડી
રવા છે.

ધર્મ :

દોકરી ! બધું ચોકચોકખું કહી નાખો.

યુવતી :

આપ મોટા દયાળુ છો.

પર્વત :

આજ પહેલી જ વાર અમારી રવામિની ઊપર
નિર્મળ દયાનાં કિરણો પડ્યાં

નદી :

આ દર લુચા : ૫-વીરવીના કંઠ-લીપી પીલળ
જેવા મોખાપમાન ‘રાતા અમુદ.’ પામેથી નાસનાં
ચાંચાં આવિયે છિયે-અમારી સ્વામિની નિરાધાર
બની ત્યાં એક ધરમાં શયુઓની અદેખાહને પાત્ર
બની રહેતી હતી. એનું શુભ નામ ‘દયિઓપિઆ.’
એ કાળજવણીઓની મહારાણી છે. આ નાનાશા
અચ્યુનું નામ ‘સ્વાતંત્ર્ય’ છે. એજ અમારું જીવન-

સર્વસ્વ છે. આ કાળજીવણી લાડીલા દીકરાનું-
અમારી સ્વામિનીની આ જીવનમૂડીનું-અમારા
અભિમાનનું-જીવનું રહેતું, યતુઓની આંખોમાં ગ્રાણી
બોંટી રહેતું છે.

(એવે 'પર્વત' દાંત પીમે છે; 'મરુભૂમિ' સાંઘા
નાસાઆ નાંખે છે.)

યુવતી:

(ગ્રંથકી આંખોથી) મારી બેનડે જે કાષ્ટ કષ્ટ
છે, તે બધુંય સાવ સાચું છે. ('પર્વત' અને 'મરુ-
ભૂમિ' તરફ આંગળી ચીંધી) આ મારાં અગરક છે.

ધર્મ:

કોણ છે નમારો યતુ ?

યુવતી:

ગોરી સભ્યતા !

નદી:

ફુદમ અઢંકારના ફુદિનમ્મું ફુદસંતીય રૂપ !

મરુભૂમિ:

આશ્વર્જનક છુદિ-ચકિત અને અજ્ઞેય પશુ-
બળની એ ફૂર મૂર્તિ—

પર્વત:

હૃદયલીન અને આત્મહીન હુમાખીપણું—

ધર્મ:

ગોરી સભ્યતાનાં આ કાળાં કરતૂંને કારણ
આપનાઈ તમે એનું શું બગાડ્યું છે ?

નદી:

એ એમ કહેવા માગે છે કે—'આમ કમળ
જેવા મુંદર વર્ણવાળી અમારી સ્વામિની સંદની
ગોરી સભ્યતાના પ્રકારામાન દીપકની રોશનીને
આંખો બનાવવાગે ધુમાડો છે.

મરુભૂમિ:

એ એમ કહેવા માગે છે કે—એ કાળજીવણું
બોણું-આણું બચ્ચુ ગોરી સભ્યતાના મુખ બેપર
માગેલી કાળજી છે.

(એવે ચાકિયા-માંડા થઈ સ્ત્રાવાળા એ છોડરા-
ના ફૂમળા ગાલ બેપર ધર્મ ચૂપી લે છે.)

પર્વત:

આ ગોરી સભ્યતા તો નીનિને ગાય કરનારો
એક સ્વ ગાય છે.

યુવતી:

હુઃખ અને ક્રોધના આંધરામાં તમે લેલો યતુના
નામ બેપર કવંક ન લખાવો. ('ધર્મ' તરફ)
મુરબ્બી ! એ કે મેં યતુનો કાંઈ પન્નુ ગુન્હો કર્યો
નથી, છતાં એની નજરમાં હું ગુન્હેગાર છું.

ધર્મ:

હું તમારા કહેવાની મનકળ સમજ્યો નહીં.

યુવતી:

મને એવુ ભાન થાય છે કે—જ્યો આપનાં
નેત્રોમાંથી નીકળવાવાળાં તેજ-કિરણો મારા હૃદયમાં
પ્રવેશ કરી રહ્યાં છે ! હાય ! આજ પળ એ દસકદ
ગુલાબીની સખત જાંઘરામાં મેંકડો-દુર્ગંદા 'સ્વન'-
ચાઓ 'ઝડપાઈ ગયેલી છે. આસોસ છે કે-મારા
નિર્જળ હાથ એઓને મુક્ત નથી કરી શક્યા !

ધર્મ:

એ ભયંકર ગુન્દાની વધની જાતી હાયા જ
આ આફત દોષી રોકે !

યુવતી:

હે ! મુરબ્બી ! એ આ મારા દીકરાને ગળી
જશે ? હાય ! એ વિચાર મનમાં આપનાં જ હૃદય
બહેરે થઈ જાય છે.

ધર્મ:

દીકરી ! નથી કાળ-સમું વિચાર કરવા લાયક
કોઈ સ્નેહ અને નથી દર્મ-સમું ભગેંસાચાયક કોઈ
બીજા કોઈ અને કોઈ ગિરમે બીજા કોઈ જ
નીકજોગે; પરંતુ બીજાને સૂદવામાં, એને પરખવામાં
અતુર પાડેખ 'વિવેક' ને બોલાવવો વેંદરે. બસ,
આટલું જ પૂરતું છે.

યુવતી:

પ્રકાશના ફાલગુણ પૂર્વે બીજ વારની મુલાકાતો
‘વિવેક’ પોતાની આંખો ખોલવા પૂર્વે આ પ્રમાણે
મનુષ્યો કે ‘ફીક છે, વાલીશું; કાંઈ વાંધો નહીં.’
પ્રજ્ઞાતાપની અશ્રુધારામાં ફૂલી-ફાલી શુભાશીની જડ
બીજી વન્ય ! મુરબ્બી ! આપ મારા આ દીકરાને-
આ મારા જીવન-પ્રાણને બચાવો !

મરુભૂમિ:

પાપ કર્મને માટે પાપ કર્મ જ સજા ?

પર્વત:

પાપની રક્ત દરવખતે વ્યાજ સાથે જ ચૂકવવા-
વાળી પ્રકૃતિ પોતાના સદાચાર-નિયમોનો મહેલ
કાચા પાયા ઉપર જ બનાવ્યો છે.

યુવતી:

કર્મની ગતિ અનિશ્ચય છે. આપ મને ક્ષમા કરો.

ધર્મ:

પ્રકૃતિને બંધે વાતસત્ય હો, પરંતુ પક્ષપાત
તો નહીં.

યુવતી:

હાથ ! મારા દીકરા ! !

નદી:

વડીય ! તે હૃદયહીન સમ્યક્તા અમારી
સ્વામિનીની મર્યાદાનો ભંગ કરવા આહ્વા છે. આપ
અમારી સ્વામિનીને એના પંદમમાંથી બચાવવાની
કૃપા કરો.

યુવતી:

(પુનઃ તરફ આંખો ચીધી) મારા આ જીવન-
સર્વસ્વને ક્યાં, ક્યાં ગિરિ-ગુફામાં શાંતિ મળશે ?

ધર્મ:

હાથ ! મારામાં આટલી શક્તિ હોત તો ? કશુંક
વિશ્વનો મુકુટ મારી તરફ લંબાવ્યો; પરંતુ કોઈએ
વચ્ચેથી જ ઝડપી ઝેંટી લીધો. મારી પ્રાણપ્રિય
‘નીતિ’ આજ દરમિયાન અર્ધ. એ પગ ખજર નથી કે
તે જીવતી છે કે નહિ.

પર્વત:

બધા સારાં મુખો પર પડ્યા !

ધર્મ:

મારો પુણ્ય ચરિતવાળો સાચો સ્વામિભક્ત
પ્રધાન ‘સત્ય’ આજે શત્રુની કાળી કોટડીમાં પૂરાઈ
ગયો છે.

નદી:

પુણ્યચરિતનો બદલો કેદ જ છે કે ?

ધર્મ:

‘ધર્મ’ (Religion) ‘શાસ્ત્ર’ ને ‘કલા’ આ
મારાં વિશ્વાસુ અનુચરોએ એને છોડાવી લાવવાનું
વચન આપેલું. એનાથી મને કાંઈક દિલાસો મળ્યો
છે. તેઓ એ મુંદરી ‘નીતિ’ અને ધીર પુરુષોમાં
નાયક ‘સત્ય’ને છોડાવ્યા વિના પાછા આવી શકતા
નથી.

સ્થાનમંદ હું શું કરી શકું ? જો ક્યાંય એવું
બહેરમાં આવી જાય કે-હું તમારા પક્ષમાં છું તો
શત્રુઓનો કોષાગ્નિ પહેલાનાં કરતાં સોગળો અધિક
સળગી જાશે. તોપણ મને તેની પરવા નથી. હું
તમારા લોકોની રક્ષાને માટે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરીશ.
એ લોકોની તાકાત નથી કે મારી છાતીના ચૂરા
ક્યાં સિવાય શત્રુઓની બરછી તમારી સ્વામિનીના
દેહને સ્પર્શ કરી શકે.

નદી:

જો ‘નીતિ’ આપની ધર્મપત્ની હોય તો ...

મરુભૂમિ:

જો ‘સત્ય’ આપનો સારથિ હોય તો ...

પર્વત:

જો ‘ધર્મ’ (Religion) ‘શાસ્ત્ર’ અને ‘કલા’
આપનાં અનુચર હોય તો ...

ધર્મ:

(સંભ્રમ સાથે) બંધાવજ; હોય તો ! કહો,
શું છે ? આ કેમ ? તમારા ઓના હોઠ કેમ ઢીંછ
રવા છે ? તમારી આંખોમાં કેમ અગ્નિગણિયાં
આવ્યાં છે ?

— ' યુવતી :

એક હંપાફટ દુઃખની કહાણી આપને સંભળાવવાની છે.

ધર્મ :

હાય ! ' નીતિ ' ! મારી પ્રાણપ્રિય દેવી ! તુ શુ શત્રુઓને હાથે નિર્દયતાથી મારી ગઈ ? હાય ! મારા પ્રધાન વીર ' સત્ય ' ! તુ તુ આજે જીવતો નથી રહ્યો ?

પર્વત :

હો, ધીરશ્રેષ્ઠ મુરખીની કાળજાળી આખોમાં તારોડિયાશાં આંસુ ભગાઇ ગયાં !

યુવતી :

('સ્વાગત') ' ધર્મ ' ના મુખની સુદરતા અને તેજ તેમને દુઃખ વધારી રહ્યાં છે.

ધર્મ :

(આખો લોઇ) મમત્રાય છે કે ' આચરણુ, ' ' વિદ્યાન ' અને ' કલા, ' એ સહ્યે મને છેતર્યાં. ખેર ! ભલે જગતનાં સકલ દુઃખ વજ્રપાતની માફક મારા શિર પર કેમ નથી પડતાં ? તોપણ ' ધર્મ ' કોઈના તાજામાં નથી યઈ શકતો. કીક છે; કહેલ, વાત શી છે ?

યુવતી :

જગતની શેરીઓમાં હું જ્યારે અનાથ, અશરણુ યઇને બીજા ભાગતી ફરતી'તી, ત્યારે કોઈ મહા નગરના એક સગર્ભવાળા મહેલમાં ' નીતિમંદિર ' એમ લખેલું મેં વાંચ્યું. મારી ' બચાવો ! બચાવો ! ' ની રાડ સમુદ્રનાં ચાલતાં મોઝાઓ અને પર્વતની બેડી શુક્રાઓએ ખેવડી કરી. નીતિ-સમ્રાજીનો વેશ બનાવી ત્યાં ' કાયદો ' બેઠો હતો. મેં આજીજી કરી ત્યારે ' નિયમ ' ની સાથે સવાહ કરવા દ્યો, ' એવો એનો જવાબ હતો. માફ કરજો; જો ' નીતિ ' અત્યારે પણ જીવતી હોય તો તે જરૂર કોઈ અણુજાણુ કાળી-કોટડીમાં બેડી ફાટફાટ રેતી હશે.

ધર્મ :

હાય ! દેવી ' નીતિ ' ! !

નદી :

સમત્રાય છે કે- હોલ ' સત્ય ' શત્રુ-મિત્રને ઓળખી કાઢવામાં અસમર્થ થઇ ક્યાંય લપાતો-છપાતો ભટકતો-ફરતો હશે.

ધર્મ :

' સત્ય ' ? તે તો કોઈના પંખમાં સહેજમાં ફસાઇ જાય તેવો નથી.

પર્વત :

' સત્ય ' ને ભલે કોઈ ન જોઇ જાય; પરંતુ તે તો બધાને જોઇ શકે છે. ખેર, એના એ હમાનવાર નોકરોના હાથ તો જરા સાંભળી લઉં.

યુવતી :

' વિદ્યાન ' તો શત્રુઓના હાથમાં સપડાઇ ગયો છે. સાલણું છુ કે-એ હાય શત્રુઓની આશુધ-શાલાની રખવાળી કરી રહ્યો છે.

ધર્મ :

હાય ! હું આ વાતની આશા નહોતો રાખતો.

મરુભૂમિ :

જો ' વિદ્યાને ' પેલા હત્યારા ઉન્મત્ત ' શુદ્ધ ' ના હાથમાં આટલાં હથિયાર સોપી દીધાં, તે શુ ખરી રીતે આપનો અનુચર છે ? મને તો વિશ્વાસ નથી બેસતો.

ધર્મ :

' વિદ્યાન ' પણ ઉન્મત્ત થઇ ગયો હશે !

પર્વત :

અમારાં સ્વામિની જ્યારે રેતાં રેતાં નાસતાં હતાં, ત્યારે ' ધર્મ ' (Religion) ને બીજા એક રસ્તેથી ખરી ભાગતો મેં જોયેલો.

ધર્મ :

એ કાચર !

મરુભૂમિ :

' ધર્મ ' (Religion) તુ નામ સાંભળી મને

તો એ પાંચમુખા કાળા રૂપની વાદ આવે છે; જો એમ કહેવું ફરે છે કે ‘દીનોતી આંખમાં સ્વર્ગની પવિત્ર નદીઓનાં વહેણ છે અને મરવા કેડે તેઓ ત્યાં આરામથી સ્નાન કરી શકે છે.’

યુવતી :

સાની દડોકન જલ્યા વિના કાંઈની નિંદા ન કરે. આજકાલ સ્વાર્થી શુરઓ ધર્મનો પોશાક ઝૂંટથી ધર્મનો અંચળો ઓઢી ફરે છે.

ધર્મ :

સરમ છે; અફસોસ છે. પરમ મુંઢરી ‘નીનિ’ અને પરમ શુદ્ધ ‘સત્ય’ને જીવાડવા કોશીસ કરવા-વાળા ‘ધર્મ’ના આ હાથ! ખેર; ‘કલા’ના આ હાથ છે ?

નદી :

‘કલા’ તો કદી આ પણ માનવા તૈયાર નથી કે તેને આપે મોકલી છે. જો તે આપતો પણ લાઇ જ્યાં કોઈ વાદવિવાદ કરે તો હાસ્યની મૂર્તિરૂપ ‘આધુનિક યુગ’ એની મૂઠતા ઊપર ખડખડાટ ઢાળી પડે.

પર્યંત :

‘કલા’નું હૃદય એટલું નરમ છે કે-તે મરકરીનાં નીચળ ભીંસ સહન કરવામાં બિલકુલ અસમર્થ છે, નો પછી એ ગિચારી કરે શું ?

યુવતી :

મેં સાંભળ્યું કે-‘કલા’ના હાથમાં એક નવીન જગતનું રેખાચિત્ર છે. માલૂમ પડે છે કે-તે સંતાડી રાખવા લાયક છે

ધર્મ :

એક દિવસ એવો હતો કે-ત્યારે ‘કલા’ એટલી નસીબદાર હતી કે ‘ધર્મ’ના પ્રાણ અને ‘ચિંતા’નો

શ્વાસ એની પાસે હતાં. જો ‘કલા’ કાંઈ એ મુંઢર રૂપને છોડી શકે તો..... ?

(છાકરા તરફ જોઇ)

હાય ! છાકરા બીક અને ચાકનો માર્ગો ખીળા પચ્ચક થઇ ગયો છે !

(‘સ્વાતંત્ર્ય’ ને આશીર્વાદ આપી અને પછી એને ચૂમી લાઇ એની માતાના હાથમાં ઘડ દે છે.)

યુવતી :

મારા ખેટા ! હું તારાથી વિખૂટી થઇ કેમ છવી શકું ? (એના મેનિ વારંવાર ચૂમે છે.) ત્યાંસુધી માફ અગેઅંગ ન કપાઈ જાય, ત્યાંસુધીમાં મારા લોહીનું છેલ્લું બિંદુએ સુકાઈ ન જાય, ત્યાંસુધી મારો આ ખેટડો મારી આ છાતી ઊપર નિર્જય થઇ રહેશે.

ધર્મ :

હું તમારા લોકોની સાથે જ આવીશ. જો શત્રુ તમારી હથા કરે તો હું તમારા સ્મશાને આવી ખીલેલાં સ્મૃતિ-પુષ્પો દુર્ભેશાં એ કબર ઊપર પાથરી જઈશ; તમારા દીકરાની સાથે જીવવા ‘કાપટો’ અને ‘નિયમ’ જો તમેને સહાયક થશે તો હું મારાં આનંદાશ્રુથી એ આકસ્મિક મિત્રોના પગ ધોઈશ. એ સમયે વિજય-તાજ તમારા શિર પર પહેરાવવા માટે હું ખુદ પુરોહિત બની જઈશ.

પર્યંત :

પણ જીવો : નિર્જય અને સર્વસંહારક શત્રુસેના નજીક જ આવી પહોંચી છે.

મરુભૂમિ :

આ જીવો : આકાશનું હૃદય સળગવા માંડ્યું !

નદી :

હાય ! અમારી ગ્વામિની !!

યુવતી :

શુભામીની જાણથી પ્રકાશેલી એ મારી નાની બેનો પોતાની બેનની આ મુસીબત જાપર નકામાંજ આંત્ર સારતી હશે.

નદી :

હ્યો; એક એ તારોડિયા ખરી રહ્યા છે.

ધર્મ :

એ ! એતો વિશ્વના હૃદયમાંથી એનાં અધકારથી દેશપેશાં નેત્રામાંથી પ્રકાશિત આંસુનાં ખરી એના મેલા ગાલો જાપર થઇ વહતાં હશે !

યુવતી :

મુરખી ! હું મારા જીવન-સર્વસ્વને આપના હાથમાં સોંપી જઈ છું. એને પેલા કાળા મેઘ-મંડલોમાંના કોઈ એકમાં સાંચવી બચાવો.

('સ્વાનંત્ર્ય' ને ગાઢ આલિંગન આપી પછી - 'ધર્મ' ના હાથમાં સોંપી દે છે.)

હે ધર્મ ! મને એવી શક્તિ આપો કે હું કોઈ પણ ભયંકરથી ભયંકર પાનના સહન કરવા સમર્થ થઈ શકું.

ધર્મ :

દીકરી ! તમે મિંતા ન કરો. હું આ તમારા પ્રાણપ્રિય પુત્રનું રક્ષણ કરીશ. તો શત્રુ તમારો વધ કરી નાખે અથવા તો તમને કેદ કરે તોપણ આ નમારો મુજ-મારૂં આપણે પળાયેલું આજીવન-કોઈ અને કોઈ દિવસે એ નકાર કર્યોના બદલો લીધા વિના નહીં રહે. તમે મારા જાપર વિશ્વાસ રાખો.

યુવતી :

આપના આ શબ્દોથી મને કાંઈક ટાઢક વળી.
('યુવતી' 'ધર્મ' ના પગમાં પોતાનું શિર ઝૂકાવે છે.)

પરવત :

હ્યો : એ નજીકમાં જ આવી લાગ્યા. અમે અમારી સ્વામિનીને અચાવવા પૂર્ણ પ્રયત્ન કરીએ.

અમારું ચાલશે ત્યાંસુધી એને કેદ થવા નહીં દઇશે. જાઉં; હું અમારા વર્ગવાળાઓ સાથે ત્યાં ચાલ્યો જાઉં. અમારાં કદી ન ઝૂકવાવાળાં બિંદ્યાં મસ્તકોને ઝુકાવ્યા વિના એઓ અહીં ધૂસી નહીં રહે. અમારી મુક્તિમાં છપાઈને મૃત્યુ શત્રુઓની ગરદન જાપર એકાએક ફટી પડશે. અમે શત્રુઓ જાપર તાવ છોડીશું અને અમે અમારા ખજોખખા મિથાની એક અમેલ કિલ્લો બનાવીશું.

મરુભૂમિ :

હું પણ જાણે અમારાં દળવાળાંઓને મુક્તિ માટે તૈયાર કરું. જેમ જેમ અમારું એક એક પગલું આગળ વધતું જાય, તેમ તેમ આ બનીતિ સળગી નાખે થતી જાય; આજ અમારી મનઃકામના છે. ત્યારે શત્રુઓને માલૂમ થઈ જશે કે અમે પીગળેલી ચાંદીના સમુદ્ર છિયે; નહીં કે એઓને આરામથી ચાલવાને માટે ઝિઝાવેલ સફેદ રેશમ.

નદી :

હું અને મારી સાહેલીઓ તો તૈયાર થઈ જ ગઈ છિયે. અમે અમારી શ્યામવર્ણીં વેણીથી એ અત્યાચારીઓના પગને ઝકરી લઇશું.

યુવતી :

હું તમારા સૌ જાપર વિશ્વાસ રાખું છું. આ સંસારમાં મને માત્ર તમે લોકો પર જ વિશ્વાસ છે. તમે બધાં વડીલને પ્રણામ કરો.

(બધાંય શિર ઝૂકાવે છે. 'ધર્મ' આશીર્વાદ આપે છે.)

ધર્મ :

અંત સારો છે; વિજય તમારા લોકોનું સ્વાગત કરે. તમાગ લોકોની જીતે મારી જીત છે, અને

તમારા લોકોની હાર એ મારી હાર છે.
જન; તમે સૌ વિજયી થાવ.

બધાં :

‘ધર્મ’ ની જય !!! (અને જય છે.)

ધર્મ :
અરે ! કેવો અધકાર છે ! હું પોતે મને જોઈ
સકતો નથી. કેટલો અધકાર ! અધધધ ! બધે અધ-
કાર જ અધકાર !!!
(પડે પડે છે.) [અનુવાદિત]

બ્રિટનની વર્તમાન પરદેશનીતિ

ચીન અને પૂર્વ એશીયાને લગતા આપારી, આર્થિક અને રાજકીય મુદ્દાઓ પર જાપાન અને ગ્રેટબ્રિટન પરબજ હાથોહાથ આવી જશે; પરન્તુ એમ લાગે છે કે બ્રિટન જાપાનને એવી મધ્યવાળમાં રાખવા માગે છે કે જેથી તે પોતે જ વિષમ પરિસ્થિતિઓમાં આવી પડે. મચુરીઆ અને ઉત્તર ચીનમાં જાપાનની આગળ વધવાની નીતિનો ખુલ્લો વિરોધ બ્રિટીશ મુત્સદ્દીઓ કરતા નથી કેમ કે અત્યારે તેમની સમક્ષ યુરોપ અને ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં વધારે મુત્તવનારા પ્રશ્નો આવી પડ્યા છે. હિન્દ અને ઇંગ્લેન્ડ પરનું બ્રિટીશ સાર્વભૌમત્વ નક્કાવવા માટે ભૂમધ્ય સમુદ્રનો કબજો આવશ્યક છે અને હિન્દ પરનું સાર્વભૌમત્વ પૂર્વ એશીઆ અને પેર્સી ક્ષેત્રમાં બ્રિટનની લાગવગ ચાલુ રાખવા માટે જરૂરી છે. હિન્દની સહાય વગર અજેય નૌદાયાણું સીંગાપોર અને એસ્ટ્રેલીયા પણ જાપાનના પ્રતિદ્વિન વધવા જતા પ્રભાવ સામે ટકકર ઝીંકી શકે નહીં. વળી ચીનમાં જાપાનની આગળ વધવાની નીતિ-બાસ કરીને ઉત્તર ચીન પર તેણે મેળવેલો કબજો-ચીન, રશીયા અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને જાપાનના કદા ફક્તનો બનવાને પ્રેરશે. એશીયામાં સાવભૌમત્વ મેળવવાની પોતાની મહત્વાકાંક્ષાનો જાપાન ત્યાગ નહીં કરે અને પૂર્વ એશીયામાંની બ્રિટનની લાગવગને ધક્કો પહોંચાડવાનું ચાલુ રાખશે તો યુરોપની પરિસ્થિતિને વ્યવસ્થિત કર્યા બાદ, રાષ્ટ્રસઘ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, ચીન, જર્મન રશીયા એ સર્વ રાષ્ટ્રોનો તેમજ હિન્દમાંની પોતાની અજેય શક્તિનો ઉપયોગ બ્રિટન જાપાનની સામે કરશે. આવો પ્રમગ આવતાં જાપાનને એંગ્લો-અમેરિકન નૌકામૈત્ર્ય તથા

હવાઈ સૈન્ય તેમજ ચીન અને હિન્દનું સંયુક્ત લશ્કર-એ ધણે બાગે દક્ષિણ ચીન અગર તીબેટ-માંથી જાપાનને કબજો કરેલા ઉત્તર ચીન તરફ કુચ કરશે-એ સર્વનો સામનો એકી સાથે કરવાની કરજ પડશે. મહાયુદ્ધની જેમ હવે પછીની જાપાન-બ્રિટન લડાઈમાં પણ હિન્દ એક નિર્ણયાત્મક બાગ બજવશે. ભાવી વિશ્વશાન્તિનો આધાર મેટે ભાગે બ્રિટનની પરરાષ્ટ્રીય નીતિ ઉપર છે. કેાઇ પણ સત્તા તરફથી વિરોધ થશે તો પણ બ્રિટીશ રાજદ્વારીઓ પોતાના દેશનું સાર્વભૌમત્વવાળું સ્થાન છોડી દેવાને તૈયાર થશે નહીં. અત્યાગ્રનું બ્રિટીશ સામ્રાજ્ય કાયમ રહે અને જગતના રાજકારણમાં બ્રિટનનું વિશિષ્ટ સ્થાન પણ મજબૂત રહે એવા માત્રા આશવા ધોરણે શાન્તિ સ્થપાય એમ બ્રિટીશ રાજદ્વારીઓ ઇચ્છે છે. બ્રિટનના હરીફોને કચરી નાખવા માટે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યનું ગંજવર બળ કેન્દ્રિત કરતાં અને બીજાં રાષ્ટ્રોની પણ મદદ લેતાં તેઓ અચકાશે નહીં. પરન્તુ ચાલુ ધોરણે વિશ્વશાન્તિ સચવાય એવો સંભવ નથી. બળવાન રાષ્ટ્રો વચ્ચેની હરી-ફાઈનો અંત ન આવે તથા હિન્દ અને ઇંગ્લેન્ડ જેવાં પરાધીન રાખવામાં આવેલાં રાષ્ટ્રોને સમાન-તાણકા સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું કણુક કરવામાં ન આવે ત્યાં મુઠ્ઠી આંતરરાષ્ટ્રીય બળેડાઓ થયા જ કરશે અને તેમાં પોતાના વિસ્તૃત-અતિવિસ્તૃત સામ્રાજ્ય સહ ગ્રેટ બ્રિટનને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સડોવાણું જ પડશે. બ્રિટનના આવા ભાવી બળેડાઓમાં હિન્દ, ઇંગ્લેન્ડ અને એશીયાનાં બીજાં પરાધીન રાષ્ટ્રોના લોકોને, બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના યશની ખાતર, મનુષ્ય-સંખ્યા અને ધનનો જગજગ ભોગ આપવો પડશે !

તારકનથ દાસ

વર્તમાન રાજકારણના પાયા

૦૦

[લેખક-નિરૂપણ]

*

છેલ્લા ત્રીસ વર્ષમાં જગતની રાજકીય પદ્ધતિઓ ગમે તેટલો ફેરફાર પામી રહી હોય, પરંતુ એક વાત ચોક્કસ છે કે ભાવિની પદ્ધતિ વર્તમાન કરતાં તદ્દન જુદી હશે. આપણે દરેક જણ સમાજના અધારણમાં વ્યાપક પરિવર્તન જાણીએ છીએ અને સમાજ તથા રાજ્ય જે બે બળો લીધે અધાય છે, એ બળોની અસર નીચે રહેનાર સ્ત્રી પુરુષોને જ આ પરિવર્તન કરવાનું છે, તે પણ ચોક્કસ છે. ભાવિ સમાજના ઘડતરમાં આપણે ભાગ નહિ લઇએ તો બીજા લોકો તે ધરી અને આપણે તેને અનુકૂળ થવું જ પડશે, કારણ કે સમાજનાં બધાં ધર્મનાં નથી. રાજકારણમાં જેઓ સક્રિય ભાગ લે છે તેઓ જ આપણું જીવન અત્યારે તો ધરી રહ્યા છે. અત્યારે આવી રહેલા ઉચ્ચ સંઘર્ષણમાં આપણે ભાગ લઇએ કે ન લઇએ, તેની અસરથી આપણે મુક્ત રહી શકવાના નથી. વહેતું મોડું દરેકે તેમાં ખેંચાતું જ પડે છે. રાજકીય લડત જુદા જુદા દેશમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, પરંતુ કોઇ માણસ એમ શ્રદ્ધાથી આજે નહિ કહી શકે કે એનાં આદિ-લનોથી અલિપ્ત રહી હું જીવનવિકાસ સાધી શકું છું. રાજકારણની પક્ષાપક્ષીયી ઘણી વ્યક્તિઓ વિમુખ રહી શકતી હશે પરંતુ જીવનના સામાજિક સંબંધોના મૂળ ઉપર અસર કરતાં રાજકીય બળોથી તે અલિપ્ત રહી ન શકે. આ દૃષ્ટિએ જેતાં આપણે યુગ એ રાજકારણનો યુગ છે. ને આ યુગ રાજકારણનો હોવાથી તેમાં રહેનાર વ્યક્તિ માત્ર દષ્ટા બનીને પોતાનું ભાવિ સાધનરૂપ થઇ બીજાને ઘડવા દે તો તે વ્યક્તિને ગાંડી કહેવી નોંધવું. દરેક વ્યક્તિએ આમ રાજકારણમાં સક્રિય રસ લેવો નોંધવું.

આગણીસમી સદીના માણસોને વીસમી સદીની આ રાજકીય અવધાનણો જરૂર વિચિત્ર લાગે; આવી દુનિયાનું અસ્તિત્વ તાજેતરનું છે તે કારણે નહિ, કારણ કે તે તો પુરાણ છે, પરંતુ અત્યાર સુધીનાં આર્થિક બળો કે જેના ઉપર રાજકારણ નિર્ભર છે તેનો વિકાસ એટલો નહોતો થયો કે તે અધાધુધીમાં (crisis) માં પરિણમે અને રાજકીય ઉલ્લાપાતો કરાવે. મૂડીવાદ પ્રગતિમાન અવસ્થામાં હતો. એ કારણે રાજકારણનું વાતાવરણ બાહ્ય દૃષ્ટિએ શાંત લાગતું હતું; તેમાં સ્થિરતા જણાતી હતી ને વિજ્ઞાનનો વિકાસ અપ્રતિમ હતો. ૧૭૮૬ અને ૧૯૧૭ની વચ્ચે સંસ્કૃતિનું બાહ્ય વલન થયું અશો ફેરવીઇ ગયું છતાં તેનું ખંડન કરતો એક પણ મહત્વનો રાજકીય બનાવ બન્યો નહિ. એનો અર્થ એવો નથી કે નવા વિચારોનો જન્મ થતો નહોતો. સમાજવાદ એક સિદ્ધાંત તરીકે આ સદીમાં જન્મી કારણે ને તે મારે મોટી મોટી ચળવળો પણ બની થઇ પરંતુ પેરિસકામ્યુન સિવાય ૧૯૧૭ સુધી તેવી એક પણ રાજકીય સંસ્થા અસ્તિત્વમાં નહોતી આવી. ૧૯૧૭માં સમાજવાદી ક્રાંતિ રશિયામાં થઇ અને તેણે સંસ્કૃતિનું વલન ફેરવી નાંખ્યું.

ફ્રેંચ રાજ્યકાંતિને જે બળોએ જોશ આપ્યું હતું એ બળો વાસ્તવમાં આગણીસમી સદી તથા ૧૯૧૭ સુધીની વીસમી સદીની રાજકીય પદ્ધતિઓ ઉપર પોતાની અસર કરી રહ્યાં હતાં. રૂમો, કેન્ટન કે રાજ-સંપ્રચરના મગજમાં જે હતું તેમાં અને આગણીસમી સદીની મૂડીવાદી સંસ્થાઓ તથા પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિમાં આકાશ પાનાળો તૈદાવત હતો. અને પ્રગ્નના સાર્વભૌમ હકોનાં જાહેરનામાના કનાંઓને એનો

સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોય કે તે રીતે તેઓ વર્ત-
માન પાર્લામેન્ટવાદનાં સૂત્રો ઘડી રહ્યા છે તથા પંચ-
યુગના મૂડીવાદના વિકાસ માટે સાધન પૂરું પાડી
રહ્યા છે: એટલે બન્યું એવું કે ફ્રેંચ રાજ્યકાંતિમાંથી
ઝોગણીસમી સદીએ રાષ્ટ્રવાદ તથા પ્રતિનિધિત્વ-
વાળી સરકારનો પદાર્થપાક મેળવ્યો. સ્વતંત્રતાના
વિચારમાંથી વર્તમાન ગણતંત્ર સહકારનો જન્મ થયો.
આ સરકાર એટલે ખીન્ન દેશોને મુકાબલે સ્વતંત્ર
તથા પ્રતિનિધિત્વ મમાનતાના વિચારમાંથી સર્જને
મમાન મતાધિકારનો હક્ક મળ્યો. બહુતાને વિચારે
મૂડી દેવામાં આવી, માત્ર લોકોને છેતરવા સારે તેનો
ક્રાંતિકારી સત્ર તરીકે ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. બહુતા-
માંથી સહુની સ્વતંત્રતા કાયમ રહેવી જોઈએ એ
વસ્તુ ઉપાડી મોટા મિલકતનારોના હક્કો અજાધિત છે,
તેવું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ઝોગણીસમી સદીમાં મિલકતના પવિત્ર હક્કથી
સુરક્ષિત મૂડીમાં વિજ્ઞાનની નવી ગોધોથી વધારા થતો
રહ્યો છે ત્યારે પ્રતિનિધિત્વ સરકારની સંસ્થાઓ
પણ ક્રાંતિ પામતી રહી છે. યુરોપ તથા અમેરિ-
કામાં, બ્રિટિશ સંસ્થાઓમાં તથા દક્ષિણ અમેરિકામાં
પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિના પ્રગતિશીલ યુગનો જન્મ થયો
ને એવી પદ્ધતિ અમલમાં આવવા મળી; ને સહુને
એમ લાગવા માંડ્યું કે આવી પદ્ધતિ મે ગણકાર-
તો છોડી શકું છે. યુરોપ બહુ દિલ્લે જેવા
શુદ્ધાદેશમાં પણ એવી પદ્ધતિ પામીને જાંખના
થવા માંડી. જનતાને પોતાનાં જીવી શ એ પદ્ધતિ
અમલો રચ્યું. ૧૯૧૨ની ત્રીજી વધવાની વખતમાં એવી
પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં આવવાની મેળવેલી. પછી જુદી
રીતે પ્રગતિશીલતાની સ્થિતિ રાજ્યકા-
રણની ઈમારત આગળવતંત્ર વાકાફાનો એમ દરેક
જગે મેનવા માંડરે પછી વિગતોની.

પાર્લામેન્ટરી રાજ્યમાં રાજ્યશેષે લેદરામાંથી
થતો હતો. એ રચ્યો. જનતાવાદ, મૂડીવાદ,
કેટલાક ઉદામ મંપૂર્ણ થયે રોમન કેથોલિકના
કેટલાક પાદરીઓ થયે. આમાંથી
ઉમરાવોએ શરૂઆતમાં પણ રાજ્યકાંતિ કાયમ કરવા
નેર ક્યું પરંતુ ધીમે ધીમે તેમજ રચેતા મુક્યો

રશિયા અને રુસેન તેમનાં મુખ્ય ધામ બની રહ્યાં.
જર્મની તથા ઓસ્ટ્રીયા-હંગેરીમાં પણ થોડું ઘણું
રક્ષણ તેમને મળ્યું. ખીન્ન દેશોનાં બધારણોમાં
ઊગરાવશાહીના થોડા ઘણા અંશ રહ્યા; પરંતુ
તેમનું સ્થાન તદ્દન ગૌણ બનાવી દેવામાં આવ્યું.
ઉમરાવશાહીને હવે જનતામાં સ્થાન રહ્યું નથી તે
હવે સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે.

ખીન્ન વિભાગમાં રશિયન મોર્શેવિકા કે જેઓ
એમ તો માનતા હતા જ કે સમાજવાદી સંમાજરચના
આવનાં પહેલાં પરિવર્તન-કાલ દરમિયાન પાર્લામેન્ટરી
પદ્ધતિ જેની પદ્ધતિનો આશ્રય લેવો પડશે-તેઓ તથા
યુરોપના અરાજકતાવાદીઓ, સિન્ડિકલિસ્ટા
અમેરિકન ઇન્ડસ્ટ્રિયલ વર્ક્સ એન્ડ ધી વર્ક્સ
ખીન્ન વિભાગમાં ફ્રાન્સમાં આર્સ મુરાસની એ
ફ્રેન્કેષ (Action Française) નામની એક
તથા ક્રેટ લિટરનો દિલેર એલેક આવી જ સત્તા
૧૯૧૬ પહેલાં રશિયામાં રાજ્ય હોલ ધૂરીઓ
એવી કલ્પના નેર પકડતી ગઈ; કારણકી દેવાને
તરફથી કાળપણ જાતની કાલેસરની કાળે કાયમ
શકાય, તેમ નહોતું. માર્ક્સવાદીઓનું વિશિષ્ટ
એવું નિદાન ક્યું કે રાજ્ય એ આ આવતા
વર્ગના હાથમાં સાધતરૂપ છે, એ રાજકારીઓ
થવો જોઈએ. આ વિનાશ નાખવા માટે
આવતાં વેંતજ તેવું અસ્તિત્વ તેઓ અચકાશે
નહિ, પરંતુ વર્ગવિહીન સમાજની સચવાય
રચાવવામાં ન આવે ત્યાંમુધી તે વચ્ચેની દરી-
આ વિચાર ત્યાં વિકાસ પામતો અને ઇલ્ડ્રમ
લડાઈ પહેલાંનાં આ વર્ગોએ તેને સમાન-
તથા તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી સીમાં ન આવે
વળો તરફ વધારે ધ્યાન અપાયું છે. જા કરશે
જન્મ ઉદામ મજૂર અળવળ અને આ સામાજ્ય
સંઘમમાંથી થયો ને તેનો વિકાસ રચાવવું
હવેનો હતા, ત્યાં થયો. ફ્રાન્સમાં વીસમી સદીની
શરૂઆતમાં આ અળવળે જો પકડ્યું; પરંતુ જેમ
જેમ હવેનો મોટા પાયા ઉપર આવતા ગયા તેમ
તેમ તેનો અંત આવતો ગયો. સિન્ડિકલિઝમ ઇટા-
લીમાં આવું રહ્યો ને એનમાં આજે થયેલી ક્રાંતિમાં

તેના મોટા દિરંગો છે. સિન્ડિકેસિટો પાર્લામેન્ટરી રાજ્યપદ્ધતિના પ્રખર વિરોધીઓ છે. તેમને મધ્યસ્થ સરકાર નોંધતી જ નથી; પરંતુ એને બદલે સહકારી પદ્ધતિ નીચે કામ કરતા ખેડૂતો તથા મજૂરોના સ્વેચ્છાચારી સ્વતંત્ર સંઘો ઉપર સમાજરચના થતી જોઈએ, એમ તેઓ કહે છે. આ આદર્શ તદ્દન અગત્યતાવાદી છે; એટલે તેઓ પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિની માફક કોમ્યુનિકમનો પણ વિરોધ કરે છે. અમેરિકામાં ત્યાંના વાતાવરણ અનુસાર આ સિન્ડિકેટિઝમ બદલાયું ને “કન્સ્ટ્રિક્ટિવ લુનિઅનિઝમ” (ઔદ્યોગિક મહાજનવાદ) ના સ્વરૂપમાં એ ગળવળી ચાલી. નેગલે એક આર્થિક મહાજનના મોઝલે સમાજરચના રચવાની માંગણી કરી. ખ્રિસ્તિ સિન્ડિકેટિઝમે તેમણે રાજકીય સત્તા પહેલાં આર્થિક સત્તા આપી જોઈએ, તેણે સિદ્ધાંત બદલે કહ્યો.

તો બીજા ને છેડા હમેશાં મળે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં ગિન્ડ થું જ પોસ્ટોએ નેચું કે મી. બેલોક આથે તેમને નથી. રાજકીયપણું છે.

જ આપણું જીવી રાજ્યમત્તા સામે સંયુક્ત સામનો અત્યરે ચાલી રહ્યા સિન્ડિકેસિટો ફેમિલિઝમમાં મળી લઈએ કે ન લઈ મહાજનો ખીલવવાના કાર્યમાં લાગી રહી શકવાના નથી વધારે રાજવાદી અને પોષ કર જ પડે છે. રાજકીયિક એવા ચાર્સ મુરાસ અને લિન્ન સ્વરૂપ ધારણ પ્રાચીન રાજ્યસત્તા પાછી લાવવા એમ અદ્યતી આર્થ પરંતુ સમયસર પ્રગતિસત્તાકે-વિરોધી ક્લોથી અલિસ એના જેવી રાજ્યપદ્ધતિ સ્થાપન થું. રાજકીયપણું હતા, એ લોકો પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિથી વિમુખ રહી રાજ્ય પરિણામોને બદલે વૃત્તિ અને આવે-સંબંધોના મુદ્દાને અપીલ કરવાનું મુનાઝમ સમજતા. તે અલિસ વ્યક્તિગત નેતાગીરીમાં માનના. જથાનો મત લઈ રાજ્ય કરવું જોઈએ; એ સિદ્ધાંત તેમને સ્વીકાર્ય નહોતો, ને એ માટે લોકોને માથા ફાડવાં પડે તો તેમાં કશું ખોટું પણ નહોતું. આ ચળવળ ફેસિઝમ જેવી જ હતી. મુસોલિની અને હિટલર પહેલાં તેમ-જે રાજવાદનાં છુરસાને પોષે ને વૃત્તિને ઉત્તેજે એવી

અપીલો બહાર પાડી હતી; પરંતુ તે કાળે એ ચળવળને પોષણ ન મળ્યું, કારણકે એવા સંજોગો હજી ઉપરિચિત થયા નહોતા.

આમ ૧૯૧૪ સુધી જગતમાં આર્થિક અને રાજકીય ચિંચરતા જણાતી. રાજકીયપણું થોડાક જ ભાગ લેના અને તે પણ વ્યક્તિગત શોખને લીધે. જે સંજોગોમાં બધા રહેતા હતા તે કાયમ જ રહેવાના છે એવું સહ સ્વીકારી લેવું. રાજકીય હિમાગના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોની ગમમથકમાં બહુ થોડા પડતા. આવા સંજોગોમાં ચળવળો ચાલતી જ હતી. ક્રાંતિકારી, સુધારાવાદી, પ્રત્યાવાતી, એવી કિસમકિસમની ચળવળો હતી, પરંતુ સામાન્ય લોકો તેમાં થોડોક જ રસ દાખવતા. રમનના બનાવોને જેટલી અગત્ય અપાતી તેટલી જ રાજકીયપણું અપાતી. આવું દષ્ટિ-બિંદુ ગરીબ, પેસાદાર બનેલું હતું. મુઠીવાદ વિકાસ પામતી રિયલિટીમાં હોવાથી તથા અગર મોટેની તકરાર ઉઘ નહિ બનેલી હોવાથી આર્થિક અચકામણનો જમાનો આવ્યો નહોતો; એટલે ગાદી એમને એમ ગબડે જતું હતું. ત્યાંસુધી એક પદ્ધતિ પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી ઉત્પાદનનાં બજોને ગતિ આપવામાં અસમર્થ નીવડે નહિ. ત્યાંસુધી સામાજિક પરિસ્થિતિ ક્રાંતિ માટે પકવ નથી બનતી, એટલે સમાજમાં ધરમળ પરિવર્તનની જાણના એ કાળે એટલી બધી જંગમી નહોતી.

૧૯૧૪નું યુદ્ધ અકસ્માત નહોતું. મુઠીવાદે સામ્રાજ્યવાદનું સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડયું; એટલે બીજા દેશ સાથે સંઘર્ષપણું તેને આવવું પડ્યું. યુગોપની સલામતી તથા સ્થિરતા અમેરિકા કરનાં જરૂરી તુટી ગઇ. વિશ્વયુદ્ધ કેવું હોય છે તેના કાઠને ખ્યાલ નહોતો. એની લાંબકરતા કાઠ કંઈપી ચકતું નહોતું. યુદ્ધને કારણે જીવનની રહેણીકહેણીમાં ભયંકર પરિવર્તન થઈ ગયું; માણસો મોટી સંખ્યામાં સમ-સ્વેચ્છ ઉપર જતાં લાગ્યા; મનુષ્યો, માલિકો, ખેડૂનો બધા રાજકીયપણું ખેંચાવા લાગ્યા; રાજ્યઓ અને ગણકોનો પણ પ્રવેશ થયો; ગામડાંઓ અને સદેશ વચ્ચે મિત્રણ થયાં; વર્ગો વચ્ચેનાં મિત્રન થયાં;

તરફ તરફના ખ્યાલો બીજા મયા; જૂની માન્યતાઓ ને જૂની પ્રજાસત્તાઓ ઉપર હથેણના ધા પડ્યા; બધું તુટવા લાગ્યું.

આમ જાન્યારી દુનિયામાં શું બને જતું હતું તે વિશે બહુ ઘોષાને ખબર હતી. ઘણા લોકો એમ માનતા હતા કે યુદ્ધ માત્ર અકસ્માત હોવાથી તે પૂરૂ થતાં જીવન પહેલાનાં જેવું થઈ જશે. રાજપુરુષો પહેલાના જેવો સમય પાછો આવશે એમ કહી ચેકબ પચાના આપતા હતા; ને બધાને એમાં શ્રદ્ધા પણ પડતી હતી.

ઈંગ્લેન્ડ તથા અમેરિકામાં આ સ્થિતિ થોડીઘણી આવી; પરંતુ ફ્રાન્સ તથા બેલ્જિઅમ ઉપર તેની લખંડર અસર થઈ. યુદ્ધની અસરે ત્યાંના લોકોને વિચાર કરતા કરી મૂક્યા. જોકે આ વિચાર પણ જૂના ધોરણ ઉપર ચાલતી પદ્ધતિ પુનઃ કેવી રીતે ચાલુથી તે દિશામાં જ થતો હતો. જર્મની અને ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીમાં પરિસ્થિતિ જુદી હતી. જર્મની-એ જાણ્યું કે આ પરાજયને કારણે રીજના પાયા જ પોતાઈ જશે. ઓસ્ટ્રિયા હંગેરીના જીવંતો પ્રથમ આવીને બેસી રહ્યો. રશિયામાં બે ક્રાંતિઓ થઈ ગઈ અને સમાજવાદી સરકારની સંભાવના બની ચઈ. આ તોફાનના પડ્યા ધુસરમાં બીજો સ્થળે પણ સંભળાયા પરંતુ બીજો સ્થળે સત્તાવાળાઓ રાજ્ય-સંસ્થા કાયમ રાખવામાં સફળ નીવડ્યા. કેટલાક દેશોમાં તોફાનો થયા; પરંતુ તેની બહુ ગંભીર ન પહોંચી. મજૂરોની કટલીક માંગણી-ઓ ગોપવામાં આવી; પરંતુ સમાજવાદી ક્રાંતિનો જીવાળ અટકાવવામાં આવ્યો. મૂડીવાદી પદ્ધતિ કાયમ રહી.

પરંતુ યુદ્ધને લીધે યુરોપ ખંડનો નકશો ફેરવણો. જર્મની પામેથી અસારક, લોરેન્સ, તથા પોલેન્ડનો પ્રદેશ લઈ લેવામાં આવ્યો. જર્મનીમાં તોફાન થયાં ને રજવાડા શાહીને સ્થાને પ્રજાસત્તાક આવ્યું. મિત્ર-રાજ્યોને આ પ્રજાસત્તાક કબ્જે પડ્યું. જોકે તેના તરફ નિરસારની દૃષ્ટિએ જ જોવામાં આવતું હતું. ઉદ્યોગપતિઓ સમાજવાદ સામેના રક્ષણ તરીકે તેને

ટકા ધીરતા હતા. સોશિઅલ ડેમોક્રેટિક પક્ષ તેને સમાજવાદના પંથે જવાના પગથિયા તરીકે ગણતો હતો. પરંતુ એક પણ પક્ષને આ વાધમર પ્રજાસત્તાક તરફ પ્રેમ હોય તેમ જણાતું નહોતું. સહુ એ ચતાણ કરતા હતા.

બીજો બે સ્થળે બંધારણનાં પરિવર્તન પૂર જોશમાં આવતાં હતાં. પોલેન્ડ, એક્ટરલેવેકિઆ, ફિન્લેન્ડ, એસ્ટોનિઆ, લેટવિઆ અને લિથુઆનિઆ, એટલાં નવાં રાજ્યો ઉભાં થયાં. રૂમાનિયા અને યુગોસ્લોવિઆની સીમા વધારી તેમને સ્વતંત્ર દેશો બનાવવામાં આવ્યા. આમ બધાય દેશોમાં બંધારણમાં ફેરફારો થવા લાગ્યા. રશિયા પણ ક્રામ્યુનિસ્ટ પક્ષની અગેવાની નીચે સ્થિર થવાથી તેણે પણ બંધારણની ફેરફારી હાથમાં લીધી. તેની અસર પૂર્વમાં પણ પડે જતી હતી.

રશિયા સિવાય બીજા દેશોનાં બંધારણ જૂના ધોરણે રચાતાં હતાં. બીજા કાષ્ટ પણ યોગ્યતા તેમને સંજ્ઞા નહોતી. આખું યુદ્ધ “પ્રજાસત્તાકના રક્ષણ” માટે લડાયેલું હોવાથી પ્રજાસત્તાક એ સહુનું અંતિમ આદર્શ બની ગયું હતું. દરેક દેશમાં બે સલાવાળી પાર્ટીમેન્ટ, એક પ્રમુખ અગર મર્યાદિત સત્તાવાળો રાજ, પાર્ટીમેન્ટને જવાબદાર પ્રધાનમંડળ અને પક્ષપદ્ધતિ. આ પ્રમાણે બંધારણ રચાતું. આ બંધારણ ઘડવા માટે રાજપુરુષો જૂની પાર્ટીમેન્ટરી પદ્ધતિનો આશ્રય લેતા : થોડુંક પિટીય બંધારણમાંથી, તો થોડુંક અમેરિકન બંધારણમાંથી; પરંતુ મોટે ભાગે ફ્રાન્સની રાજકીય પદ્ધતિમાંથી લઈ ચોતાના દેશનું બંધારણ ઘડી કાઢતા. રશિયા સિવાયના બીજા દેશના સમાજવાદીઓ પણ આજ રીતમાં માનતા થઈ ગયા ને એ પ્રમાણે જર્મનીના સોશિઅલ ડેમોક્રેટિક પક્ષે વાધમર બંધારણ ઘડવામાં અગ્રગણ્ય ફાળો આપ્યો. હંગેરી અને બાલ્કેરિઆમાં રશિયા પ્રમાણે બંધારણ કરવાના પ્રયાસો થયા; પરંતુ એને તુરંત દાબી દેવામાં આવ્યા. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સન, લોઈડ જોર્જ, ક્લેમેન્સો, એમ બધાય રાજપુરુષો પ્રજાસત્તાક સંપૂર્ણ કરવાની

કામચલામાં પડ્યા; ને પ્રજાસંઘનું બંધારણ રચાયું તે પછી આજ ધોરણ ઉપર થયું.

પરંતુ યુદ્ધ દરમિયાન અને યુદ્ધ પછી પોતાના હુકમ ઉપર અસર કરનાર રાજકારણમાં લોકો વધારે રસ લેતા થયા હતા. સર્વ દિશાએથી પ્રગતિમાં રૂઢાણેલા અર્ધજૂખ્યા જર્મનો, નવાં રાજ્યોની સ્થાપનાથી ચૂંચવાડામાં પડી ગયેલા સરહદનિવાસીઓ, ગભરૂમાં રહેલી લઘુમતિ કોમો, વેપાર ફેરબદલી તથા અનિશ્ચિતતાને કારણે વ્યથા બનેલા વેપારીઓ, પંસ્તાની કિંમત ટેટલી છે તે ન જાણવાથી મુઝવણમાં પડેલા ખરીદનારાઓ, જમીનની તકરાર કરતા ખેડૂતો ને જમીનદારો આવા અને બીજા ઘણામાં રાજકીય બળતિનો ઉદય થયો હતો ને તે કાર્યમાં દેખાતો પછી હતો. જૂના ધોરણે બહુ શાંતિથી ચાલે એવો યુગ પૂરો થઈ ગયો હતો. પ્રજાજનોનું શિક્ષણ આમ બહુલ ગયું હતું; પરંતુ શિક્ષકો તો જૂની પુરાણી મોપડીઓમાંથી જ રાજીખવાડવાનું ઉચિત ધારતા હતા. પ્રજા નવા હતા, ઉત્તરો જૂના અપાતા હતા.

યુદ્ધ પછીનું યુરોપ સ્થિર બન્યું અર્થે તોપણ લોકોને લાગ્યું કે બંધારણ રચવાનું કાર્ય રાજ્ય રચવા જેટલું સરળ નથી. જૂના દેશોમાં પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ રાજ્યોમાંથી વિકાસ પામી હતી. નવી સંરચાઓ યોજના પ્રમાણે નથી ચાલતી અને ગમે તેવા પક્ષો તે ચલાવી પણ નથી શકતા. નવા રાષ્ટ્રોમાં વિવિધ પ્રકારની લઘુમતિઓ હતી, જેમને રાજ્યમાં શ્રદ્ધા નહોતી. એટલે પક્ષોની સ્થાપનામાં રાષ્ટ્રિય અને કેમી બેઠા જણાવા લાગ્યા ને તે સાથે વર્ગીય પક્ષોની રચના પણ ઠેરઠેર થવા માંડી. ધાર્મિક અભિપ્રાયો પણ ડોકિયાં કરવા લાગ્યા. આમ એને બદલે ખાલી પક્ષો થયા ને બંધારણ ચલાવવાનું કાર્ય દિવસે દિવસે વિકટ બનવા લાગ્યું. યુદ્ધ પછી યુરોપને મજબૂત સરકાર જોઈતી હતી પરંતુ તેને બદલે નિર્બળ સરકારો આવવા માંડી.

આ અરસામાં આપણે જોયું તેમ રશિયાનો પોતાના રાજકીય પ્રયત્નોને નિવેડો તદ્દન નિરાશી રીતે લાવતા હતા. ૧૯૧૭ની રાજક્રાંતિને પરિણામે

નિર્બળ થઈ ગયેલી કારશાહી ખખડી પડી. નવા નેતાઓ કેવું બંધારણ રચવું તેની ગમતમાં પડ્યા. તેમણે યુરોપની માફક પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ અપાડવા કરી. આ પદ્ધતિ છ માસ ચાલી. આ ગાળામાં સત્તા કામચલાઉ સરકાર તથા મજૂર ખેડૂતોની સોવિયેટ વચ્ચે વહેંચાયેલી હતી. આ સોવિયેટો ખોડરશિકાની અસર નીચે આવતાં જ તેમણે કામચલાઉ સરકારને ફેંકી દીધી તથા લેનિનના નેતૃત્વ નીચે મજૂર સરકારની સરમુખત્યારી અસ્તિત્વમાં આણી. યુરોપના રાજપુરોષો આ નવી સરકારી પદ્ધતિથી વિમાસણમાં પડ્યા; કારણકે તેમાં સત્તા સામાન્યતઃ થતી ચૂંટણીમાં ચૂંટેલા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ પાસે નહોતી તેમ જ કાંઈ આપણું રાજ્ય પાસે પણ નહોતી, પરંતુ એક ક્રાંતિકારી પક્ષની દેખરેખ તથા આગેવાની નીચે ચાલતી કારખાના સમિતિઓ તથા સિંધા હી-ખેડૂતોની મંડળોઓના હાથમાં હતી. મજૂર વર્ગની સરમુખત્યારી વિશેની માફસની ધારણા અમલમાં આવી ચૂકી હતી, ને તે પણ આગળ વધેલા ઉદ્યોગપ્રધાન દેશોમાં નહિ, પરંતુ ઉદ્યોગોમાં પગલે એવા રશિયામાં.

આ ક્રાંતિએ એક વસ્તુ પૂરવાર કરી કે પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ વિશે અનિવાર્ય એવું કાંઈ નથી અને સમાજનાદી રાજ્યસત્તા માટે તે અનિવાર્ય પણ નથી. રજવાડાશાહી પછી પાર્લામેન્ટરી પદ્ધતિ સિવાય બીજા પ્રકારની પદ્ધતિ અમલમાં આવી શકે તેમ છે. બધા લોકો એમ ધારતા હતા કે આવી સોવિયેટ પદ્ધતિના તુરતમાં અંત આવી જશે; પરંતુ તેમ ચવાને બદલે તે વધારે મજબૂત બનતી ગઈ. શરૂઆતમાં બીજાં રાજ્યોએ તેનો બહિષ્કાર કર્યો; પરંતુ પાછળથી તેને માન્ય કરવી પડી. આ પદ્ધતિની અસર બીજે બધે પહોંચવા માંડી છે. આગળ વધેલી દુનિયાને આમ નવા પ્રકારની રાજ્યવ્યસ્થાનો લય ઉભો થયો, ને તે સાથે નવાં સામાજિક બળોનો વિરોધ વધવા માંડ્યો.

રશિયા અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો નફાવત બે જૂદી ગભરૂપદ્ધતિઓનોજ માત્ર નથી, પરંતુ બે સામા-

પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિમાં શ્રદ્ધા ધરાવનારા લોકો અસ્થિતચિત્ત રચતંત્રતાનો આશ્રય લઈ આ સામે પોતાનો ભય રહ્યું કરે છે; જોકે પોતાની પદ્ધતિથી વિરુદ્ધ જનતા ઉપર તેમણે ઓછાં દમન નથી મુજબથી. તેમનું કહેવું એ છે કે પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિ મુજબ જે લોકો કામ કરવા માંગતા હોય, તેમના વિરોધને પણ અમારે ત્યાં સ્થાન છે ને ફેસિઝમ કે કોમ્યુનિઝમ નીચે નથી. આ હકીકતમાં સત્યાંશ તો છે પરંતુ એવી છૂટ પાછળનાં સામાજિક બળોનો ખ્યાલ કરીએ તો જણાશે કે આવી છૂટ આપવા માટે મૂદીનાં કારણો રહ્યાં છે ને એ બળોનો વિકાસ થતાં એ જ પદ્ધતિને-પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિને બદલીનાં પાયામાં જરાય અગાધાનું નથી. આમ આજે ન્યાં ન્યાં પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિ આવી રહી છે ત્યાં ત્યાં મૂદીવાદ વિકાસ પામતો સ્થિતિમાં છે. એ વિકાસ અટકશે એટલે આપમેળે એ યંત્ર અટકી પડશે ને એમાંથી એક પદ્ધતિનું રાજ્યતંત્ર આવશે, એ નિર્વિવાદ છે. અત્યારે જણાતા પ્રગતિસત્તાકનો યુગ આયમી ગયો છે છે, તે વાત ચોક્કસ છે.

પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિનું વર્તુળ નહાનું યષ્ઠ જવાનું કારણ વર્તમાન આર્થિક મંદી છે. ગઈ સદીમાં મૂદીવાદી ઉદ્યોગનો વિકાસ ખૂબ થતો હતો ને તેની ઉપજમાંથી લોકોનું આર્થિક ધોરણ ઉંચું રાખવાનું હક્ય હતું. નફાના વધારા સાથે રાજ્યનો વધારો આપી શકતો હતો, પરંતુ આજે માલનું ઉત્પન્ન વધ્યું છે, પરંતુ નફાનો વધારો જેટલો થયો બેઝને, તેટલો થતો ન દોવાથી અને તે કારણે પ્રજાની ખરીદ-

શક્તિ ઘટી હોવાથી જે વર્ગો વચ્ચે સમાધાન શક્ય નથી રહ્યું. રાષ્ટ્રીય મૂદીવાદ અત્યારની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્પર્ધામાં તેને છેલ્લે તબક્કે પહોંચ્યો છે ને તે પ્રગતિના જીવનનિર્વાહનું ધોરણ ટકાવી શકે, તેમ નથી. બેકારોની સંખ્યામાં વધારો, મજૂરોની રાજ્યમાં ધટાડો, પોતાની પેદાશના નીચા ભાવ, આ બધું રાષ્ટ્રીય મૂદીવાદને ટકવા દે તેમ નથી. આજ વસ્તુસ્થિતિ મજૂર વર્ગને ઉદ્ધામ ચળવળ તરફ દોરે છે. આ ઉદ્ધામ ચળવળના અંગતમાંથી બચવા મૂદીવાદ વર્ગ પોતાનું છેલ્લું દધિધાર ફેસિઝમ શોધે છે. આમ બનને ઉદ્ધામ ચળવળને સંપૂર્ણ સ્થાન મળે છે. આજે જગતમાં આલતા આ બે પદ્ધતિ વચ્ચેના સંઘર્ષનું આજ કારણ છે.

આ દૃષ્ટિએ જોતાં જગતના રાજકારણનું ભાવિ અર્થકારણના ક્ષેત્રમાં ક્યા ફેરફારો થશે, તેના ઉપર અવલંબે છે. આર્થિક મંદીમાંથી જગતનો ઉગારો થાય તો પાશ્ચાત્યોન્નટરી પદ્ધતિ કદાચ બચે; પરંતુ અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસી આ શક્ય નથી માનતો. કદાચ થોડાક કાળ માટે આર્થિક મંદી દૂર થાય; પરંતુ ઉત્પાદન તથા વહેંચણી વચ્ચે અત્યારે રહેલી અસમાનતા દૂર ન થાય ત્યાં સુધી આ આર્થિક મંદી વધારે લાંબા કાળની બન્યા કરશે ને પરિણામે જગતમાં થોડાંક વર્ષોમાં બે પદ્ધતિ વચ્ચે તુમુલ જંગ બનશે.

માધ્યમિક શિક્ષણ અને ઉદ્યોગ

[લેખક : શ્રી. હરભાઈ ત્રિવેદી]

*

આજનું માધ્યમિક શિક્ષણ કેવળ શુદ્ધિપ્રધાન છે. માધ્યમિક શિક્ષણની આજની કલ્પનાનું પરદેશીમાંથી આવી છે. જે છોકરાઓને માધ્યમિક શિક્ષણથી આગળ ભણવાનો અવકાશ હોતો નથી, તેમને માટે આજનો અભ્યાસક્રમ નકામો છે. આજના અભ્યાસક્રમથી તેની રિયલિટી કદંગી અને પાંગળી બની જાય છે. માધ્યમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યા પછી સત્તર અઢાર વર્ષની ઉંમરે એને માટે સૌથી મૂંઝવનારો પ્રશ્ન શું કરવું, એ ધર્ષ પડે છે. શુદ્ધિનું શિક્ષણ પૂરતું મળ્યું હોતું નથી કે જેને પરિણામે સારા પગારની નોકરી મેળે મળી રહે. બીજી કાષ્ટપણ પ્રકારની તાલીમ મેળે નથી મળી હોતી કે ભરણપોષણ માટે કાષ્ટ એક ધંધામાં પ્રવેશ કરી શકે. માધ્યમિક શિક્ષણની આજની પ્રથા એવી વિચિત્ર રીતે જાલી થઈને વિકસી છે કે આ આમીઓ દર કરવા માટે હવે તેમાં શા ફેરફાર કરવા, એ કોઈને મુશ્કેલી નથી. કશી મુશ્કેલી નથી પડતી, ત્યારે લેડિઝ ઉદ્યોગ દાખવ કરવાની જૂઠ્ઠા પાડે છે. માધ્યમિક શિક્ષણના પ્રદેશમાં આજે હવે ઉદ્યોગ દાખવ કરવાનો વા ત્રાયો છે. હાઈસ્કૂલોનાં ઉપગ્રાં ધોરણોમાં મુદારી, લુદારી, વળાટ, શિવળ જેવા ઉદ્યોગોનું પ્રાથમિક શિક્ષણ દાખવ થવા લાગ્યું છે. વિદ્યાર્થી શાળામાંથી બહાર પડે તે પહેલાં આ ઉદ્યોગ પેટા, એકાદનું બહુજ સામાન્ય જ્ઞાન મેળે છે; પરંતુ થોડાં વરસોના અનુભવ પછી આજે હવે એમ દેખાવા લાગ્યું છે કે એ ઉદ્યોગથી એવો કશો લાભ વિદ્યાર્થીએ મેળે ચેતો નથી કે જેને સીધે આજના કોષ્ટાનો ઉકેલ થઈ જાય. આ પરિસ્થિતિ જોઈ થઈ એટલે હવે વળી ઉદ્યોગની સંસ્થાઓ જાળી કરવાની જૂઠ્ઠા પડવા લાગી છે. આ

સંસ્થાઓ પણ એ પ્રકારની બની રહી છે: એક પ્રકાર તે બહુજ થોડું ભણવાને આગળ ભણવા માટે છેકળ ગરીબ રિયલિટીના છોકરાઓની; બીજો પ્રકાર તે મેટ્રિક પાસ થયેલા તેમજ કોલેજમાં એકાદ બે વર્ષો પસાર કરેલા છોકરાઓની. પહેલા વર્ગમાંથી સામાન્ય કારીગરો બને છે; બીજા વર્ગમાંથી ધંધાઓના અમલદારો બને છે. પહેલા વર્ગની કંઈક કિંમત આંકી શકીએ; પરંતુ બીજા વર્ગ માટે આજે તો કશી કિંમત આંકી શકાય તેવું નથી. પહેલો વર્ગ કારીગરી દૃષ્ટિથી સમાજને ઉપયોગી થઈ શકે છે; બીજો વર્ગ તો કારીગરો પર કેવળ અમલદારી કરનારોજ બને છે. ઉદ્યોગની સંસ્થાઓની આજે આ પરિસ્થિતિ છે. આનું એક અનિવાર્ય પરિણામ એવું આવવાનો સંભવ છે કે થોડાજ વખતમાં માધ્યમિક શાળામાંથી ઉદ્યોગ-શિક્ષણનો વા છેક એસરી જાય.

માધ્યમિક શાળામાં ઉદ્યોગશિક્ષણનું મહત્ત્વ ઘટે, એ કોઈ રીતે ઘટ નથીજ. આજે એ ઉદ્યોગ-શિક્ષણની રિયલિટી જોતા અને નવી જાળી ચની ઉદ્યોગ-શાળાઓ જોતાં માધ્યમિક શાળામાંથી ઉદ્યોગો ખરી જાય, એ સંભવિત લાગે છે. તેવે વખતે આખી પરિસ્થિતિનું બરાબર મિંદાપલોકન કરીને કોઈ સતોષકારક એવી યોજના માધ્યમિક શાળામાં દાખવ કરવી પડશે. ઉદ્યોગ શા માટે શીખવવા ? અત્યારે તો એકજ જવાબ મળે; ને તે એ કે ભવિષ્યમાં વિદ્યાર્થી કામ વિનાનો ન રહે ને જતાં શાળામાંથી મળતી સંસ્કારિતા મેળવ્યા કરે, એટલા માટે. જેમ જેમ શિક્ષિતોની ભેદારી વધતી જાય છે, તેમ તેમ આ પ્રશ્ન જણ એટલો ઉગ્ર બનેતો જાય છે કે આજનો શિક્ષણકાર દિધાર્ત્તિયાનો બને. એને વિદ્યાર્થીને

શુદ્ધિનું શિક્ષણ આપવું છે અને ઉદ્યોગની તાલીમ પણ આપવી છે. આજના શિક્ષણકારને વિદ્યાર્થીને સરકારી પણ ખનાવવા છે અને સ્વાશ્રયી પણ ખનાવવા છે. એને આનો ઉકેલ કેમ લાવવો તે સૂઝતું નથી. આજે તો ‘કેકડું’ ખૂણ ચુંચવાયુ છે. આવા સંયોગમાં માધ્યમિક શાળામાં ઉદ્યોગશિક્ષણની સાચી વિચારણા આવશ્યક બને છે. આપણે તે કરીએ.

આપણા દેશમાંથી હાથપગનો મહિમા ને હાથપગની તાલીમ હુમ યતાં નય છે. લોકો પણ ધીમે ધીમે ગામડાંઓ છોડી શહેરમાં વસવાટ કરતાં નય છે. શહેરી માણસ ગામડાંની પરિસ્થિતિથી એટલો બધો દુર જતો નય છે કે ગામડાંનું અજ્ઞાન એને ખૂંચે છે. એની સાથેજ ગામડાંની સરળતા અને ગામડાંનો શરીરશ્રમ પણ એને અજાણમાં લાગવા માંડ્યાં છે. એ ચીડ એટલી બધી વધી ગઈ છે કે હવે તો શહેરનો માણસ ગામડાં તરફ નજર પણ કરતો નથી. નજર કરે છે ત્યારે જાણે કે કાંઈ દયા દાખવતો હોય તેવી રીતે. પરિણામે પ્રજાનો મોટો ભાગ અશિક્ષિત રહે છે. શિક્ષિત પ્રજાજન એનું અજ્ઞાન ટાળવા નેટલું મનોબળ ગુમાવી બેઠો છે. ગામડિયાનો શરીરશ્રમનો મહિમા પણ એટલા માટેજ શહેરનાં માણસથી છોટા લાગ્યો છે. આપણા દેશની આજે એવી પરિસ્થિતિ નથી કે ગામડાંમાંથી લોકોનો જે મોટો ધસારો શહેર તરફ વળી રહ્યો છે, તેને પહોંચી વળવા નેટલું કામ શહેરો આપી શકે. પરિણામે અશિક્ષિત, અર્ધશિક્ષિત કે શિક્ષિત શહેરીજનની બેકારી વધતીજ નય છે. આજની માધ્યમિક શાળાનું શિક્ષણ એ બેકારીમાં ચુકામી માનસ ઉમેરે છે. શહેરનો માણસ નથી નોકરિયાત રહેતો કે નથી મજૂર બનતો. શુદ્ધિથી બનવા માટે તે અધૂરો છે; શ્રમથી થવા માટે તે નાકાવક બન્યો છે.

આપણી માધ્યમિક શાળામાં ઉદ્યોગશિક્ષણ પહેલાં તો આ દૃષ્ટિથી અપાતું નેહ્યું. વિદ્યાર્થી શુદ્ધિના વિષયો બહે બળે; પરંતુ હાથપગ વાપરવાની તેટલીજ અગત્ય છે અને તેની સુઝ પ્રજાનો નાશ કરવાની છે, તેનું જાન એને થતું નેહ્યું. આજની ધૂડીએ જે ઉદ્યોગો આ દૃષ્ટિથી માધ્યમિક શાળામાં

દાખલ કરવામાં આવે, તે ઉદ્યોગો શહેરના સદાઈ-વાળા અજ્ઞાતવાળા ઉદ્યોગો નહિ, પરંતુ ગામડાંમાં ચાલી રહેલા રાજના ઉદ્યોગો હોવા જોઈશે. આપણી મોટા ભાગની વસ્તી ગામડાંઓમાં છે; તેથી શિક્ષિત શહેરીને તેમની સાથેના યોગ્ય સંપર્ક વિના ચાલે તેમ નથી. આ સંપર્ક આવા ઉદ્યોગો દ્વારા શહેરી જન માટે સરલ થઈ શકશે. વળી જે મહત્ત્વ હાથપગની તાલીમને આપણા દેશમાં અનેક વરસોથી મળી ગયું છે, તે મહત્ત્વનું જાન શહેરમાં બહુનાર વિદ્યાર્થીને થશે. હાથપગ હલાવતાં એ સરમાણે નહિ, ધરનાં નાનાં મોટાં શરીરશ્રમનાં કામો એ વગર સંકલ્પે કરી શકશે. શિક્ષિત શહેરીને નાની મોટી જાણનોમાં આજે બીજા પર આધાર રાખવો પડે છે એ રિથિતિ ટળી જશે. એના મનમાં સ્વાશ્રયની ગ્રાંખી થશે. સ્વાશ્રયની લાવનાવાળો માણસ પરાશ્રયને ધીમે ધીમે તિરસ્કારતો થશે. માનસપરિવર્તન એ આવા ઉદ્યોગશિક્ષણનો એક મોટામાં મોટો લાભ છે. જે કાળે માધ્યમિક શાળામાં ઉદ્યોગશિક્ષણની આવી ગમ્મટીયો રિથિતિ પ્રવર્તે છે, તે કાળે આપણા શિક્ષણકારો એક આજ દૃષ્ટિ બરાબર સ્વીકારી લે, તો તેટલા પૂરતું ઉદ્યોગશિક્ષણ સ્થિર થઈ નય, માધ્યમિક શિક્ષણમાં ઉદ્યોગનું શિક્ષણ લીધા પછી વિદ્યાર્થી એ ઉદ્યોગો દ્વારાજ ચેતાનો રાટલો કમાઈ લે, તેવી મિથ્યા આશા આ દૃષ્ટિ પાછળ નથી. રાટલો કમાવામાં માત્ર ઉદ્યોગજ મદદ નથી કરતા; માણસના મનમાં પરિવર્તન થઈ નય, તેની લાવના બદલાઈ નય અને શુદ્ધિના નેટલુંજ શરીરશ્રમનું મહત્ત્વ સ્વીકારાઈ નય, એટલે રાટલો પેદા કરવો સરલ થઈ પડશે. એ પેદા કરવા માટે પછી કયો માર્ગ માણસ સ્વીકારે છે, એ પ્રશ્ન ગૌણ છે.

ઉદ્યોગશિક્ષણની આજની રિથિતિએ માધ્યમિક શાળા લાવિબની કમાઈ માટે કંઈપણ ‘ફાજો’ આપી શકે કે કેમ, તેનો વિચાર પણ ન કરતો છે. માધ્યમિક શાળાએ એ દિશામાં કંઈપણ કામ કરતું હોય, તો અભ્યાસક્રમમાં મહત્ત્વના દેશકારો કરવા જોઈશે. આજે સાત વર્ષ દરમિયાન મળતું શુદ્ધિનું શિક્ષણ અઘતન શિક્ષણપદ્ધતિઓની મદદ વડે

પાંચ સાડાપાંચ વર્ષોમાં પૂરું કરી શકાય તેમ છે. આજનાં શુદ્ધિનાં શિક્ષણમાં જે નકામા વિષયો ને વિષયોગો પેસી ગયાં છે તેને કાઢી નાખી શકાય. આવશ્યક તેટલો ક્રમ રહેવા દઇ વિદ્યાર્થીનાં હૃદયને બે વર્ષો અચાવી લેવાય; એ દોઢ બે વર્ષોમાં ફરજિયાત, મરજિયાત વિષયોનાં રોજાં પાડી શુદ્ધિની સરકારિ-તાની સાથે સાથે દાઇપણ એક ઉદ્યોગની વધારે બારી તાલીમ આપી શકાય. માધ્યમિક શાળાનાં હેતુનાં દોઢ બે વર્ષો શુદ્ધિના આવશ્યક વિષયો ઉપરાંત રાજનાં અઢી નણુ કલાકનાં ધોરણ પ્રમાણે કોઇ એક ઉદ્યોગ પાછળ ગાળવામાં આવે, તે શાળા છોડે, ત્યારે એ ઉદ્યોગમાં વિદ્યાર્થીએ સારો એવો પ્રવેશ કર્યો હોય છે. એટલી તાલીમ એને ઉદ્યોગનાં કાર્યમાં રોકાઇ જવા માટે લાયકાત આપે છે. પ્રવેશ કર્યો પછી એનો નિષ્ણાત થતાં એને વાર નહિ લાગે. આપણી માધ્યમિક શાળાઓએ આવા પ્રયોગો કરવા બેઠાં ને તેવા ઉદ્યોગનાં શિક્ષણમાંથી પસાર થયેલ વિદ્યાર્થીને પણ કંઈ નહિ તો મેટ્રિક

પાસ થતા વિદ્યાર્થીના નેટલીન પ્રતિષ્ઠા આપવી બેઠાં. આપણી વિદ્યાર્થીના આ દિશામાં હવે બન્યું-થાય અને કંઈક કરે તેવો કાળ હવે આવી લાગ્યો છે. ગૂજરાત વિદ્યાર્થીઓ આ દિશામાં પગલાં માંડ્યાં હતાં. આપણાં કમનસીબે એ પ્રયોગ અધૂરો જ રહ્યો.

ધારો કે આવા પ્રયોગના પરિણામે કોઈપણ એકાદ ઉદ્યોગ માટે થોડીક વિશેષ તાલીમની જરૂર જણાય, તે માધ્યમિક શાળાનાં આજનાં ધોરણમાં એક વર્ષ નેટલો ગાળો વધારી દેવામાં કંઈ અડચણ નહિ પડે. એક વર્ષની વિશેષ તાલીમ એની શુદ્ધિમાં પણ વધારો તો કરશે જ. એક વળત આવા પ્રયોગો શરૂ થઇ જાય તો પછી બાકી થોડા વર્ષોમાં એની પાછી ચોળના અંકાર જતાં વાર નહિ લાગે. ખાનગી સાહમોથી આને આ બનવું અશક્ય થઇ પડ્યું છે. મુંબઇ વિદ્યાર્થી જેવી સરેરાશ આવા પ્રયોગો હાથમાં લે, તે આપણી જગત પર એક સવિશેષ ઉપકાર થાય. ગૂજરાતને નવી અને સાચી દિશા પણ મળે.

તક્ષશિલાનો શિક્ષણ-પ્રબંધ

[અનુવાક:-શ્રી. રા'કરજીભાઈ આરતભાઈ ભાતરવાળા]

જાતક (બૌદ્ધ) ગ્રંથોનું અધ્યયન કરતાં માણુમ પડે છે કે પહેલાં ભરતખંડમાં વિદ્યાનું અત્યંત પ્રસિદ્ધ કેન્દ્ર તક્ષશિલા નામે નગર હતું, અનેક સંસારપ્રસિદ્ધ આચાર્યો ત્યાં શિક્ષણ આપના, અને ધણે દુરથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં અભ્યાસ કરવા આવતા. જાતક સાહિત્યમાં તક્ષશિલા-વિશ્વવિદ્યાલય સંબંધની જે વાતો જણવામાં આવી છે, તેનો આ રથજે સંલેપમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

તક્ષશિલામાં શિક્ષણ શરૂ કરવાની ઉમર સોળ વરસની હતી. તે પહેલાંની ઉમરમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શહેરમાંજ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતા, પુનઃ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાએ સોળ વર્ષે તક્ષશિલાના વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રવેશ કરતા, અને ત્યાંજ તેમનું શિક્ષણ સમાપ્ત થતું સમજવામાં આવતું. પાસ કરીને રાજા મહારાજાઓ તથા ધનિકો પોતાના પુત્રોને દૂર દેશમાં શિક્ષણ ગ્રહણ કરવા મોક-

લવાનું ઉપયોગી સમજતા હતા; અને તે સમયે તક્ષ-
શિલા નગરી ખ્યાનિમાં હતી. ત્યાં શિક્ષણનો પ્રબંધ
કેવા હતો, તે વિષયને ક્ષેપ્ટ કરવા માટે એક જનક
કથાનો ઉલ્લેખ લાભ આ લેખમાં લીધો છે.

કાશીના રાગ્ન જ્ઞાતદત્તને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ
મયો, જેનું નામ કુમાર જ્ઞાતદત્ત રાખવામાં આવ્યું.
પુરાણ સમયના રાગ્નજ્ઞાતમાં એક એવી પ્રથા હતી
કે પોતાની રાગ્નજ્ઞાતમાં કોઈ પ્રસિદ્ધ અધ્યાપક
વિદ્વાન હોય તોપણ રાગ્નજ્ઞાત પોતાના કુંવરને
શિક્ષણ સંપૂર્ણ કર્યા ફર દેશમાં મોકલવાનું હિતાર્થ
સમજતા. તેનો ઉદ્દેશ એ હતો કે એમ કરવાથી
રાગ્નકુમારો અભિમાની ન બને, ગરબી, ઠંડી છત્યાદિ
સહન કરનાં શીખે, અને સાથે સાથે બીજા દેશના
રીત વિવાન્નેનું પણ જ્ઞાન મળે. રાગ્ન જ્ઞાતદત્તે પણ
તેમ કહ્યું. પોતાના પુત્રને બોલાવી તેમણે એક
બેઠી લેણ, એક છત્રી અને એક હમ્મર કાર્યાપણ
(એક પ્રાચીન સિકંકા) આપી કહ્યું: “તાત, તક્ષશિલા
જ્ઞાતો, અને વિદ્યાભ્યાસ કરો.” કુમારની ઉંમર તે
સમયે બરાબર સોળ વર્ષની હતી. કુમારે ઉત્તર
આપ્યો: “બહુ સાર, પિતાજી!” પુત્ર: માતા-પિતાની
વિનાય લઈને યથાસમયે તક્ષશિલા પહોંચ્યો. ત્યાં
જઈ તેણે આચાર્યનું ઘર પૂછ્યું. આચાર્ય મહારાજ
વિદ્યાર્થી સન્મુખ પોતાનું આખ્યાન સમાપ્ત કરી
પોતાના ઘરના દાર પાસે ફરી રજા હતા. આચાર્યને
જોતાં કુમારે બેઠા ઢાઢી નાંખ્યા; છત્રી બંધ કરી,
અને પછી સન્માનપૂર્વક વંદન કરી ચૂપચાપ તેમ-
ની સામે તે બેઠો રહ્યો. આચાર્યે જાણ્યું, કે તે
ત્રિગિન થયેલો છે, જેથી તેના જોગજનો પ્રબંધ કરી
તેને આરામ કરવા ક્ષયના કરી. જોગજન કરી થોડો
સમય આરામ લઈ પછી કુમાર આચાર્ય સન્મુખ
સન્માનપૂર્વક પ્રણામ કરી બેઠો રહ્યો.

આચાર્યે પૂછ્યું: “નાન, તમે કયાંથી આવ્યા
છો?”

“વારાનસીથી.”

“તમે કોના પુત્ર છો?”

“વારાનસીનો દુ રાગ્નપુત્ર છું.”

“અહીં તમે શા માટે આવ્યા છો?”

“વિદ્યાધ્યયન માટે.”

“ધણું સાફ. તમે આચાર્ય માટે ઉપયુક્ત
આચાર્યભાગ (શી કે લવાગ્ન) લાવ્યા છો, કે
શિક્ષણના બદલામાં સેવાની ધ્વજા રાખો છો?”

“હું આચાર્યભાગ લાવ્યો છું;” એમ કહી તેણે
એક હમ્મર કાર્યાપણની થેલી આચાર્યના ચરણ
પાસે મૂકી.

જે પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ આચાર્ય પાસે શિક્ષણ
ગ્રહણ કરતા હતા: પ્રથમ ધર્મ-તત્ત્વવાસિક; એ
દિવસે આચાર્યનું કામ કરતા અને રાત્રે શિક્ષણ
ગ્રહણ કરતા હતા, બીજો પ્રકાર હતો.
આચાર્ય-ભાગ-દાયક. તે આચાર્યના ઘરમાં
જ્યેષ્ઠ પુત્રની માફક નિવાસ કરતા; એ રીતે અભ્યા-
સમાં લીન રહેતા. કુમાર જ્ઞાતદત્ત આવશ્યક લવાગ્ન
લાવ્યો હતો; એટલે તેને આચાર્ય-ભાગદાયક
વિદ્યાર્થી માફકના નિયમપૂર્વક શિક્ષણ મળ્યું, અને
એ પ્રકારે જ્ઞાતદત્ત કુમારે શિક્ષણ સમાપ્ત કર્યું.

ઉગ્ર ઉદાહરણથી તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલિકા
ઉપર ઉત્તમ પ્રકાશ પડે છે. ત્યાંનું લવાગ્ન એક
હમ્મર કાર્યાપણ હતું. અન્ય રથજે પણ તેવી રીતનોજ
ઉલ્લેખ મળી આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ એ પ્રમાણે
લવાગ્ન ભરી રાકતા, તેઓ આચાર્યના મકાનમાં
આચાર્યના પૂરા પ્રબંધથી અત્યંત આરામમાં રહેતા
હતા. જે રીતે ઘરમાં માળાપ પોતાના પુત્રનો ખ્યાલ
રાખે છે, તે પ્રકારે આચાર્યકુળમાં એ વિદ્યાર્થીઓ-
ના આરામ ઇત્યાદિ ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં
આવતું હતું. તેમને કોઈ પ્રકારનો શ્રમ કરવાની
આવશ્યકતા નહોતી. જે વિદ્યાર્થીઓ લવાગ્ન ભરવા
ચક્રિમાન નહોતા, તેમને માટે પણ તક્ષશિલા-વિદ્યા-
લયમાં રથાન હતું. તેઓ રથાવસથી બની દિવસે કામ
કરતા, અને રાત્રે અભ્યાસમાં મગ્ન રહેતા. તક્ષ-
શિલાની ખ્યાનિ સાંભળીને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ અહીં
આવી પહોંચતા તેમને આચાર્ય તરફથી તેમજ વિદ્ય-
વિદ્યાલય તરફથી કામ માંપવામાં આવતું. એવી રીતે
તેઓ પોતાનું ખર્ચ જન-મહેનતથી નિભાવી લેતા.
આ એ પ્રકાર વિદ્યા એક ત્રીજી જનતા વિદ્યાર્થી-

એ પણ ત્યાં રહેતા હતા; એઓ દિવસે કામ પણ નહોતા કરતા, અને રાત્રે અભ્યાસ પણ નહોતા કરતા, તેમજ નિશ્ચિત લવાજમ પણ ભરતા નહિ; તેઓ અભ્યાસ સમાપ્ત થયે આવશ્યક લવાજમ ચૂકવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી વિદ્યાર્થીઓમાં દાખલ થતા.

દૂતગંગતકમાં એક બ્રાહ્મણની કથા છે. તે બ્રાહ્મણ ગરીબ ઘરમાં જન્મ્યો હતો. તેને ભણવાની બહુ લગની લાગી હતી, પરંતુ આચાર્યભાગ તે ગિયારે ક્યાંથી લાવે? એટલે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી, કે “શિક્ષણ સમાપ્ત થતાં હું તમામ લવાજમ ચૂકવી દઈશ.” એ કબૂલાત માન્ય કરવામાં આવી. તે બ્રાહ્મણપુત્રે આચાર્યભાગદાયક વિદ્યાર્થીઓની માફક આરામ સાથે અભ્યાસ સમાપ્ત કર્યો. શિક્ષણ સંપૂર્ણ કર્યા પછી પોતાના પ્રયત્નથી એકદું કંઠે આવશ્યક ચૂકવે તેણે ચૂકવી દીધું.

અનેક જગતપ્રસિદ્ધ આચાર્યો તત્કલિજ્ઞામાં શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય કરતા હતા. એ સમયે તત્કલિજ્ઞાવિદ્યાલય પોતાના શિક્ષણ માટે અદિતીય હતાં. એક આચાર્ય પામે લગભગ ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ લેતા હતા. જનક ટ્રાયોમાં અનેક સ્થળે એવા આચાર્યોનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે કે જેમની પામે ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા, અને જનક ટ્રાયોમાં એવું પણ સ્પષ્ટરૂપે પ્રકટ કર્યું છે, કે તત્કલિજ્ઞામાં એવા આચાર્યોની સંખ્યા એકી નહોતી. એક વખત એવો હતો, કે ઘણા આચાર્યો ત્યાં વિદ્યમાન હતા. તત્કલિજ્ઞા-વિશ્વવિદ્યાલયમાં અનેક કોલેજો હતી. પ્રત્યેક કોલેજમાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ ગ્રહણ કરતા, અને એ કોલેજના પ્રધાન અધ્યાપકને આચાર્યની પદવી આપવામાં આવેલી હતી. વર્તમાન પરિભાષાઓમાં એ વર્ણન તત્કલિજ્ઞાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને પ્રકટ કરે છે.

તત્કલિજ્ઞામાં અભ્યાસ સમાપ્ત કરી, વિદ્યાર્થીઓ શિષ્ય, વ્યવસાય ઇત્યાદિ ક્રિયાત્મક અનુશીલન કરવા માટે, તેમજ દેશ-દેશાંતરના રીન રિવાજોનું અધ્યયન કરવા માટે ભ્રમર્યુ કર્યા કરતા હતા. એ સંબંધમાં

અનેક નિર્દેશ જનક ટ્રાયોમાં મળી રહે છે. સોનક જનકમાં લખ્યું છે કે મગધનો રાજકુમાર અરિન્દમ તત્કલિજ્ઞાના સઘળા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતે અવલોકન-દ્વારા શિષ્ય-આદિનું ક્રિયાત્મક જ્ઞાન મેળવવા યાત્રા કરવા નીકળ્યો હતો. એ પ્રકારે જીભ પણ અનેક વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં ઉલ્લેખ મળી આવે છે.

તત્કલિજ્ઞા-વિદ્યાલય એટલું પ્રસિદ્ધ હતું, કે મોટા મોટા રાજા, જમીનદાર અને ક્ષત્રિય લોકો પોતાના પુત્રોને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલતા. જનક સાહિત્યમાં અનેક રાજકુમારોના તત્કલિજ્ઞામાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યાની દર્શકત મળી આવે છે, તેમાંનાં થોડાંક નામો નીચે આપવામાં આવ્યાં છે.

(૧) કાશીરાજપુત્ર બ્રહ્મદત્ત, (૨) મગધનો રાજકુમાર અરિન્દમ, (૩) ઈન્દ્રપ્રસ્થનો રાજપુત્ર મુતમેશ. (૪) મિથિલા નગરીનો રાજપુત્ર વિદેહ, અને (૫) કમ્પસિક દેશનો રાજપુત્ર.

એ પ્રકારે અનેક રાજકુમારની દર્શકત જનક ટ્રાયોમાં મળી રહે છે. અન્ય કોલેજ સાથે ત્યાં એક રાજકુમાર કોલેજ પણ વિદ્યમાન હતી. ત્યાં રાજા-ઓના પુત્રો ભણતા હતા. તત્કલિજ્ઞાની રાજકુમાર-કોલેજ આખાય ભરતખંડમાં નામના મેળવી ચૂકી હતી. કેવળ રાજકુમાર-કોલેજ નહિ, પરંતુ ત્યાંની અન્ય કોલેજો પણ અમરન ભારતમાં પ્રસિદ્ધ હતી. ભરતખંડના બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય પુત્રો તત્કલિજ્ઞામાં શિક્ષણ ગ્રહણ કરતા; પરંતુ અત્યજ જનિતા લોકોને એ જગત-પ્રસિદ્ધ વિદ્યાર્થીઓમાં સ્થાન નહોતું; ચંડાળોને માટે એ સ્થાન નિષિદ્ધ હતું. દાદા દાદા પ્રસંગે તેવા લોકો વેપ બચ્લી ત્યાં શિક્ષણ લેવા આવતા હતા.

તત્કલિજ્ઞા-વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓનું જીવન કેવા પ્રકારે ચાલીત થતું, એ સંબંધમાં જનકના એકાદ એ નિર્દેશનું અવલોકન ઉપયોગી થઈ પડશે. વિદ્યાર્થી-મણુ પોતાના આચાર્યના નિરીક્ષણમાં જ રહેતા. તેમના જીવનના સુધારા પર આચાર્ય ઘણુંજ ધ્યાન

આપના. કારણવશાત્ અનેક પ્રકારનો દંડ પણ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવતો. કોઈ પ્રસંગે શારીરિક દંડ પણ કરવામાં આવતો હતો. તિલસુદી જનકમાં લખ્યું છે કે એક દિવસ કુમાર જ્ઞાનદાસ પોતાના આચાર્ય સાથે સ્નાન કરવા ગયો હતો. માર્ગમાં એક વૃદ્ધએ તણ સૂકવેલા હતા. કુમાર તેમાંથી મૂકી ભરી તણ લઈ ખાવા લાગ્યો, પરંતુ વૃદ્ધએ કહ્યું ન હતું. સ્નાન કરતાં પાછા ફરતી વખતે પણ કુમાર મૂકી ભરી તણ ખાધા. પછી તો વૃદ્ધા યુરસે બસાઈ, અને એ વાતની આચાર્યને ખબર આપી. કુમારને પકડી મંગાવી આચાર્યે તેના ત્રાંસામાં ત્રણ દંડ માર્યા, અને ફરી તેનું શામ ન કરવાની સમજૂતી આપી.

નક્ષત્રશિક્ષા-વિદ્યાલયમાં કઈ કઈ વિદ્યાઓ શીખવવામાં આવતી હતી, એ વિષયનો પણ પરિચય જનક સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ છે. મુખ્યત્વે નિમ્ન-પિષ્તિન વિષયો ત્યાં ખાસ શીખવવામાં આવતા હતા:

(૧) નણુ વેદ—જનકમાં સર્વત્ર ત્રણ વેદનોજ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. એવું પ્રતીત થાય છે, કે એ ગ્રામ્યે અથર્વ-વેદને વેદ ગણવામાં આવતો નહિ. કૌટિલ્ય અર્ચશાસ્ત્રમાં પણ અથર્વ-વેદનો સમાવેશ

કરવામાં આવ્યો નથી (૨) જાતકોમાં અષ્ટાદશ વિદ્યાઓનો નિર્દેશ છે. અને એ મુજબ ત્યાં અષ્ટાદશ વિદ્યાઓની પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવતી. એ ૧૮ વિદ્યાઓ કઈ હતી, તે નક્કી કરવું કઠિન છે. (૩) શિષ્યકળાની અનેક વિધિઓ તેમજ વિજ્ઞાનની પણ શિક્ષા ત્યાં અપાતી હતી. (૪) ધનુર્વિદ્યાનું પણ જાતકોમાં વર્ણન કરેલું છે. (૫) હસ્તવિદ્યા (૬) મંત્રવિદ્યા (૭) સવળાં પ્રાણીના અવાજ સમજવાની વિદ્યા, અને (૮) ચિકિત્સાશાસ્ત્ર. તક્ષશિલામાં ચિકિત્સાશાસ્ત્રનું અધિક શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. પ્રાચીન ભારતની મહાન વ્યક્તિઓએ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. રાજા બિંબિસારના રાજવેદ છવક અને આચાર્ય ચાણક્યનું પણ એજ શિક્ષણ-સ્થળ હતું. એ હકીકતથી આપણને પ્રાચીન તક્ષશિક્ષા-વિશ્વવિદ્યાલય-સંબંધમાં અનેક આવશ્યક બાજતોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. એ જગત-પ્રસિદ્ધ વિશ્વવિદ્યાલય ધણી સમય સુધી વિદ્યમાન રહ્યું. પાછળથી ગૌદ ધર્મના અધ્યયનનું મુખ્ય કેન્દ્ર બન્યું, અને તેમાંથી મહાન બૌદ્ધાચાર્ય તથા બૌદ્ધધર્મ-પ્રચારકો ઉત્પન્ન થયા. મૌર્યકાળ સુધી તે ધણું પ્રસિદ્ધ અને ઉત્તમ હતું.

મહાકારસ્તાની મુત્સદી પાપેન

[ઓરિદ્રઆના રાજકારણમાં અચૂપાત]

હુર્મનસેન્ડમાં જર્મન મેનાનો પત્ર રિયર ચામે કારણે જર્મનીનું લક્ષ ફરી એકવાર ઓરિદ્રઆ તરફ વળ્યું છે. યાસ્તનિક રીતે જોવાં જતાંકે વર્તેથી દુર્ગેક અને કાન્સની સંમતિથી હંદાલીએ ઓરિદ્રઆને પોતાનો અકિન દેસ બનાવી દીધો છે; પણ એપિસિનિઆ સાથેના યુદ્ધમાં

ગૂંચાઇ રહેવાથી ઓરિદ્રઆને પદેસાં પ્રમાણે આર્થિક મદદ કરવાનું હંદાલીને માટે અશક્ય થઇ પડ્યું છે. ઉપરાંત તે યુદ્ધને કારણે હંદાલીના ઉદામ ધોરણની પરરાષ્ટ્રોને પૂરતી જાણ થવાથી તેઓને મન હંદાલીનું ઓરિદ્રઆમાંનું સત્તાધારિત્વ નહીં જોતુંજ થઇ મળ્યું છે. આ પરરાષ્ટ્રોને હંદાલી કરતાં જર્મનીની

બીક વધુ છે; છતાં ઓરિટ્ટઆને ઇટાલીના સંકળનમાંથી છોડાવવાને શું કરવું, તેની તેઓને કંઈ સૂઝ પડતી નથી. ખુદ ઓરિટ્ટઆમાં સત્તાધારી પક્ષનું એવું કહેવું છે કે, ઓરિટ્ટઆને સ્વતંત્ર રાખવાનો એક જ ઉપાય છે કે : ઓરિટ્ટઆમાંના માછ રાજકુટુંબના વારસ પ્રિન્સ ઓટોને ઓરિટ્ટઆની ગાદી ઉપર બેસાડી દેવો. પરંતુ ઓરિટ્ટઆની વિરુદ્ધમાં બંડ કરી સ્વતંત્ર થઈ ગયેલા ઝેકાસ્લોવેકિયાનો આ યોગ્યતા સામે સખ્ત વિરોધ છે. ઝેકાસ્લોવેકિયાએ ઓરિટ્ટઆને એવી ધમકી આપી છે કે- 'પ્રિન્સ ઓટોને જે વિએનાની ગાદી ઉપર બેસાડ્યો તો અમારે ઓરિટ્ટઆ સામે લડાઈ નહોતે કરવી પડશે.' ઝેકાસ્લોવેકિયાનો આ વિરોધ કારણ માટે ઓરિટ્ટઆના ચેન્સેલર ડૉ. સુસ્તિંગ જાતે પ્રેમ (ઝેકાસ્લોવેકિયાની રાજધાની) જઈ આવ્યો, પરંતુ ઝેકાસ્લોવેકિયાના મુત્સદ્દી વર્ગે પોતાના આગ્રહ છોડ્યો નહિ; તેથી કરીને પ્રિન્સ ઓટોને ગાદીએ બેસાડવાની બાબતમાં ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સની મદદ મેળવવાને માટે ઓરિટ્ટઆનો તે વખતનો વાર્ષિક ચેન્સેલર પ્રિન્સ સ્ટારખર્ગ લંડન અને પારિસની મુસાફરી કરી આવ્યો, પરંતુ તેને જથ્થા મળ્યો નહિ. આ બધી અડચણોને લીધે ચેન્સેલર ડૉ. સુસ્તિંગના કેથોલિક પક્ષ અને તે વખતના વાર્ષિક ચાન્સેલર પ્રિન્સ સ્ટારખર્ગના ફ્રેન્ચ પક્ષ વચ્ચે સામસામી બોલાચાલીની રમઝટ શરૂ થઈ અને પ્રિન્સ સ્ટારખર્ગે ડૉ. સુસ્તિંગને એવી ધમકી આપી કે તમારા મિત્રોની સામે મારા ખાસ સંન્યો ઉપયોગ કરાવીશ.

ડૉ. સુસ્તિંગ અને પ્રિન્સ સ્ટારખર્ગ વચ્ચેની આ બોલાચાલીનું મૂળ વિએના ખાતેના જર્મન વકીલ દર વોન પાપેન છે. ૧૯૩૪ ના જુલાઈ આખરે ઓરિટ્ટઆમાં નાઝી લેકિએ તે વેળાના ચાન્સેલર ડાલફસને મારી નાખ્યો. આ પ્રકરણમાં ત્યાંના જર્મન એલમીનો હાથ હોવાને કારણે તેને બોલાવી લેવામાં આવ્યો. તે પછી હિટલરે પાપેનની ત્યાં ખાતે ખાસ નીમણૂક કરી. પાપેન કમસરની કારકીર્દીમાં પહેલ

ખાતાનો એક નામાંકિત મુત્સદ્દી હતો અને ૧૯૩૨ ની સાલના પાછલા ભાગમાં જર્મનીનો ચાન્સેલર હતો. તેટલા કાળમાં એણે નુકસાન લગાવવા બાબતની જર્મનીને જે ખંડેરી દેવાની હતી, તે દેવાની ચોકખી ના પાડેલી અને હાલત જર્મનીને બીજાં રાષ્ટ્રોની બરાબર સૈન્ય રાખવાનો અધિકાર છે, તેવી મિત્રરાજ્યો પામેથી કબ્જવાન પથ મેળવી લીધેલી. તેની જ સલાહથી ૧૯૩૩ ની સાલમાં પ્રેસિડન્ટ હિન્ડેનબર્ગે દર હિટલરને ચાન્સેલરનું પદ આપ્યું. ૧૭-૬-૩૪ ના રોજ તેણે એક લાપણમાં નાઝી પક્ષના રાજકારણ ઉપર નિર્બંધ પણે ટીકા કરી હતી, અને તેજ કારણે તેના ઉપર જીવનરોગગ્રસ્તો પ્રસંગ આવી પડ્યો હતો. આ મહાકાળગ્રસ્તાની મુત્સદ્દીને જર્મનીના એલમી તરીકે પોતાના દેશમાં આવવા દેવો કે નહીં, તે બાબતમાં ઓરિટ્ટઅન સરકારને શંકા થયેલી હતી. તે શંકા સાધાર હતી, કેમકે પાપેનનાં કારક્યાનો જાણીતાં હતાં.

પાપેનના આવવા પહેલાં ઓરિટ્ટઆમાં રક્તપાતથી રાજ્યકાંતિ કરી નાખવાનો પ્રયત્ન નાઝી લેકિએ કરેલો; પરંતુ આવા પ્રકારની રાજ્યકાંતિને કારણે પરાષ્ટ્રો સાથેના પોતાના દેશના કારભારમાં દરદાર કરવો પડે તેમ હોવાથી તેઓએ પોતાનો કાર્યક્રમ બદલી નાખ્યો. આ નવા કાર્યક્રમનું Kalter Putsch એટલે કે 'કંડી રાજ્યકાંતિ' એવું નામ આપવામાં આવ્યું. આ 'કંડી રાજ્યકાંતિ' પછી કાલવાની બધીયે જવાબદારી પાપેને પોતાને માથે ઉપાડી.

પાપેને વિએનામાં પણ મૂક્યો તે પહેલાં ઓરિટ્ટઆમાં નાઝી ચળવળનો આખો દોરીસંચાર અત્યાચારી નેતાઓના હાથમાં હતો અને તેઓના અત્યાચારને કારણે ઓરિટ્ટઆમાં નાઝી પક્ષને કાનૂનવિરુદ્ધ કરાવવામાં આવ્યો હતો. પાપેન વિએનામાં આવ્યો તે પછી ત્યાં નાઝી પક્ષના અત્યાચારી પુરુષોની સત્તા ક્રમ થઈ ગઈ અને એકંદરે અત્યાચારી ઓછા થઈ ગયા. તેજ રીતે જર્મન અને ઓરિટ્ટઅન

વર્તમાનપત્રોમાં ઉભય રાજ્યની પરસ્પર નિંદા થતી હતી તેનો પણ પાપેને પાકો બદોખરત કરી નાખ્યો. તે પછી નાઝી પક્ષેને કાનનવિરુદ્ધ કાંઈ અથવા કરે તો તે પક્ષના તેવું કામ કરનારા ૧૬૭ અખાત્ર કબજે કરવાની રત્ન તેજે મેળવી લીધી. પછી ૧૯૩૪ના ડીસેમ્બરમાં ઓરિટ્ઝન સરકારની પાસે અટકાવનમાં રાખેલા નાઝીઓનાં અર્ધા કરતાં વધુ લેકિતો છૂટકાડે કરાવ્યો. ૧૯૩૫ના વ્યારંમાં ૧૩મી ડિસેમ્બરની રિયસે મનગળનરી આદર્ભનીને સાર પ્રાંન પાછો મળ્યો; ને વખતે પાપેને એવું વહેર ક્યું કે વર્ભનીને સાર પ્રાંન પાછો મળ્યો. તે વાતને માટે જે ઓરિટ્ઝન લોકો વર્ભનીને અભિનંદન દેવા માગતા હોય તેમણે વર્ભન એકનીને ત્યાં આવી સહી કરી હતી. તે વખતે સહી કરવાને માટે વર્ભન એકનીની ઓફિસમાં એટલો દરોડો પડ્યો કે રાહદારીઓના જવા આવવાનો બદોખરત કરવાને માટે પોલિસની દૂકડી મગાવવી પડી! આ ઉત્સાહપૂર્ણ અભિનંદનને માટે પાપેને ઓરિટ્ઝન લોકોનો હૃદયપૂર્વક આભાર માન્યો. આ રીતે ઓરિટ્ઝન સરકારે જેવા ક્યું અને પાપેને કાનનવિરુદ્ધના નાઝી પક્ષના લેકિતો સહીઓ લઈ તેઓનાં નામનું પત્રક નૈયાર કરી લીધું!

વિએનામાં પાપેન જરૂરી કામ પૂરતો જ રહેતો. એનું મુખ્ય કામ ઓરિટ્ઝામાં નાઝી પક્ષનું સંગઠન કરવાનું અને વિરુદ્ધ પક્ષને ભાંગી નાખવાનું હતું. આ કામને માટે તો તે દેશજરમાં કરતો જ રહેતો. ખર્ચ વેળાં પરદેશના એકઠાઓએ રાજધાનીનું સહેર ટોરી બહાર ફાંપ જતું ન જોઈએ, એવો સામાન્ય નિયમ છે; પરંતુ આપું બંધન પાપેનને કાશુ પડે તેમ ન હતું. તેની નીમજૂક થઈ ત્યારે જે પ્રમાણે અમેરિકન પ્રેસિડન્ટે તાર્કિક રચ્યો હતો, તેવોજ નાજડો પાપેને ઓરિટ્ઝામાં રચ્યો હતો. કાફને પણ મંતરી લેવાની કળા પાપેનમાં પ્રથમથી હતી, એટલે તે જ્યાં જતો ત્યાં ઓરિટ્ઝન અધિકારીઓને વર્ભનીના રાજમાં વાગી લેતો. આ વધીકરણ વિવાના પ્રમાણે કરી પાપેને દાવેગ, સાદજીર્થ, અપર ઓરિટ્ઝા, રિરિયા, કારિયા વગેરે પ્રાંતમાં

અવર્નરો પાસેના બધા અધિકારો પોતાને અનુકૂળ કરાવી લીધા. નાઝી પક્ષના કુટર રાત્રુ ડો. ગેસનરના શબ્દોમાં કહિયે તો— ‘વિએનાના પોલિસ, રાજ-મંત્રીઓ અને ન્યાયખાતામાંથી ત્રણ અનુયાયી ભાગ જોડવા લેકિત કાંતો નાઝી છે અથવા નાઝી પક્ષને યાજડનારો છે; આની આ વાત લરકરી અધિકારીઓના વિષયમાં છે. ‘આવી રીતિ ઓરિટ્ઝામાં હોવાને કારણે કાંઈ ઓરિટ્ઝનને કાંઈ પ્રશ્ન કરે કે ‘તમારા દેશમાં સત્તા કોની ચાલે છે?’ તરતજ જવાબ મળે કે— ‘દર વેળાં પાપેનની.’ ૧૯૩૫ ના આદર્ભમાં ધળાખરા પોલિસ અધિકારીઓ, કેટલાક પ્રાંતના અવર્નરો અને સારાસારા મેયરોને પાપેને પોતાને અનુકૂળ કરી લીધેલા. માત્ર વિએનાનો મેયર હજી સુધી તેને વશ થયો નહોતો, આવું એક જોય બાનમીદારે લખેલું છે. પહેલા ૭ મહિના વિએનાનો મેયર ડો. રિમટર પાપેનનો મિત્ર બની રહેલો, એટલુંજ નહિ પણ પ્રમાનમંડળમાં કાટકટ પાડી કેટલાક પ્રધાનોનેજ વર્ભન પક્ષ તરફ તેણે વાળા લીધેલા. વિશેષ રમજલરેલી વાત તો એ છે કે—ઓરિટ્ઝન સરકારના મુખપત્ર ‘રાઇક્સ પોસ્ટ’નો મુખ્ય સંપાદક ડો. કુટર પાપેનના હાથનું રમકકું છે! આ ડો. કુટરે ૧૨-૩-૩૬ ને દિન પોતાના તે વર્તમાનપત્રમાં લખ્યું છે કે— ‘બની રોકે તેટલી ઝડપથી ઓરિટ્ઝાએ વર્ભનીની સાથે સુલેહ કરી લેવી જોઈએ; આ પરમથુ પ્રશ્નોને નિવેડો આવે એટલે અખિત વર્ભન જાનિતો ઉદાર કરવાના અને સંરચાનો પાછાં મેળવવાના કાર્ય તરફ વર્ભની સચોટ બાન આપી રાકશે. ઓરિટ્ઝન સરકારના મુખપત્રમાં જે આ પ્રકારે પાપેનના વિચારોનો પડ્યો લાંડો હોય તો ઓરિટ્ઝામાં પાપેનનું જ રાજ્ય રચણા ચૂક્યું છે, એમ કહેવામાં શી દરજ્જા દોય ?

૧૯૩૫ના જૂન સુધીમાં ઓરિટ્ઝામાં પાપેનનું જોર એટલું વધી ગયું કે હર્બેન અને ક્રાંસના મુસદ્દીમંડળોને ઓરિટ્ઝાને અયાવવા માટે ઝાનૂળના કરારની યોજના મોખરે આગવી પડી. આ કરાર ઉપર સહી કરનારાં રાષ્ટ્રોએ પરસ્પરના

અનર્ગત રાજકારણમાં હાય ધાસવો નહિ અને ઓરિટ્ટા ઉપર ને કોઈ ચઢાઈ કરે તો બધાએ એકજ વિચારે તે ચઢાઈનો સામનો કરવો, એવી આ કરારની શરત હતી. પરંતુ ઓરિટ્ટાન સરકારે આ કરારમાં એક એવો સુધારો સૂચવ્યો કે- 'ઓરિટ્ટા ઉપર ન્યારે કોઈ દુરમન ચઢી આવે ત્યારે-અમારી ઈચ્છા મુજબ અમેને જે રાષ્ટ્રની મદદની જરૂર હોય, તે રાષ્ટ્રની મદદનો અમે સ્વીકાર કરિયે.' તા. ૯-૯-૩૫ના રોજ ઉપરઉપરથી નેતાં ઝગળી દેખાતી પણ ખરૂં નેતાં છટાલીનું અડિયાપણું સ્વીકારવાની ઓરિટ્ટાન સરકારની સૂચના પ્રસિદ્ધ થઇ. આજ સમયે ઓરિટ્ટાન સરકારે માછ રાજકુટુંબની ખાનગી માસમત્તા પાછી દેવાનો અને રાજકુટુંબનાં માણસોને દેશમાં પાછાં આવવા દેવાનો કાયદો કર્યો. આ કાયદો મંજૂર થતાંવેત ઓરિટ્ટામાં અનેક શહેરી સંસ્થાઓએ પ્રિન્સ ઓટોને પોતાના શહેરી-પણાનો અધિકાર અર્પણ કરીને દેશમાં પાછા આવવાની વિનંતી કરી. પરંતુ ઓરિટ્ટાન સરકારની સૂચના પ્રસિદ્ધ થયા પછી પ્રિન્સ ઓટોએ એક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરીને ઓરિટ્ટાન સરકાર ઉપર કડક ટીકા કરી. તે પત્રમાં તેણે ઓરિટ્ટાન પ્રગ્નને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે કે-“હું તમને જણાવવા માગું છું કે મારી હૃદયારીને રદ કરવાના કાર્યની સ્વાભાવિક કીમત આંકી બનાવવાની દીલ માટે મને કારણભૂત ન સમજશો; પણ ઓરિટ્ટાના સ્વાનંત્ર્યનો બચાવ કરવાની ધગશો દેખાત કરનારી અને તે સાથે જ નેત્રી સ્વનંત્રતા ઉપર આક્રમણ કરનારી બંધાઇ, જે દિવસની હું આકાંક્ષા રાખી બેઠો છું, તેને વિલમ્બિત કરે છે.”

આજ સમયે પાપેને કરી જર્મની અને ઓરિટ્ટાને એક કગવવાની કજ્જલાતો તાકડો રચ્યો. જર્મની અને પોલંડ વચ્ચે સંધિ કગવતી વેળાએ ઓરિટ્ટાએ જર્મની સાથે સંધિ કરવી, બન્ને રાષ્ટ્રોએ બનેને આર્થિક સગવડ કરી આપવી, જર્મનીમાંથી ઓરિટ્ટાન નાઝીઓને ઓરિટ્ટામાં

પાછા આવવામાં દરકન નહીં, પાનગર્મન પડના બે મંત્રી પ્રધાનમંડળમાં આવે, નવો નાઝી મેયર નીમાયા, નાઝીપક્ષે ઓરિટ્ટા વિરૂદ્ધ જે કાંઈ ચળવળ કરી હોય તે અટકાવી દેવી: આ માટે સાદગ્રભૂર્ગના ગવર્નરને ત્યાં પાપેને અને ડૉ. સુસ્તિંગની મુલાકાત થઇ. આ વેળાએ સાદગ્રભૂર્ગના ગવર્નરે ડૉ. સુસ્તિંગને, એવી ધમકી આપી કે 'આપણે જર્મનીની આ વાત માન્ય કરવી. જે એમ નહીં કરે તો ટાપરોડ, કારિથિઆ, ફિટરિઆ, અપ્પર ઓરિટ્ટા, આ સર્વ પ્રતિના ગવર્નર સાથે સમ્મત થઇ હું બંદ કરીશ.' પાપેને પોતાના આ ઉતાવળિયા મિત્રને વારવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે સફળ થયો નહીં; અને તે મુલાકાત ત્યાંજ છોડી દેવી પડી. તે પછી ડૉ. સુસ્તિંગે પાપેનેને અધીન રહેલા ચારેય મંત્રીઓને પોતાના મંત્રિમંડળમાંથી રજા આપી અને પ્રિન્સ સ્ટાર-બર્ગના બે મિત્ર અને પોતાના બે મિત્રને તેઓની જગ્યાએ નીમ્યા. આ ફેરબદલીને લીધે ડૉ. સુસ્તિંગ પૂર્ણપણે છટાલીની શેઠમાં દબાયેલો છે, એવી માન્યતા વિએનામાં લોકો દૃઢ રીતે ધરાવનાં થયાં છે.

ઓરિટ્ટામાંનું એ મંત્રિમંડળ ૧૭-૧૦-૩૫ ના રોજ બરખાસ્ત થયું. તેજ સમયે ડૉ. સુસ્તિંગ અને પ્રિન્સ સ્ટારબર્ગ એ બન્ને વચ્ચે ઝઘડો કરાવવાનો પાપેનેનો ઉદ્દેશ ચાલુજ હતો. તે ઝપડો હાલ ખૂબ વધી પડ્યો છે, તે સદુ કોઈ બતાવે છે. આ ઝઘડોનો અંત ગમે તેવો આવે તોપણ પાપેનેનો હેતુ સિદ્ધજ થશે. ડૉ. સેટન વોટસન જેવો જર્મનીનો પાકો દુરમન જણાવે છે કે- 'વોન પાપેનથી બહુજ ચતુરાઇપૂર્વક દોરવામાં આવેલું જર્મની એક એવી કણુની રાહ નેઈ રહ્યું છે કે, જે કણુ બેએક વર્ષ પૂર્વેના જેવી ભૂલો ન કરતાં સારાએ ઓરિટ્ટાને નાઝી-મય બનાવવાને સક્તિમાન થશે અને તે એવી રીતે કે તેને અટકાવવાને બાકીનું શુરોપ કાંઈ પણ વિષ્ટ ઉપરિચત કરવા સક્તિમાન નહીં બને.' [અનુવાદિન]

વિક્રમનો સત્વસંગ્રહ

[એકાંકી નાટિકા]

*

[લેખક-શ્રી. નાગરદાસ અમરજી પંડ્યા]

[૧]

[સમર્થ શિકારી, સાહસાંકસિંહ-
વિક્રમાદિગિરિધારી મહારાજ વિક્રમાદિસ
પોતાના રાજસિંહાસન ઉપર શોભી રહ્યો
છે. એની સજાનાં નવ રત્નો (કલિદાસ
વજેર) પોતાને સ્થાને ગિરાજેલા છે.
સામાન્ય ક્રમનો જંગ કરતો હોય એમ
પ્રતિહાર પ્રવેશ કરે છે.]

પ્રતિહાર:- (નમન કરી) મહારાજ! વિજયી થાઓ!
એક વિપ્રવર આવવા રજા માગે છે.

વિક્રમાદિત્ય:-અમારાં દાર કોઇ પણ આગનુંક માટે
ઉધારાં જ છે. એ બૂદેવ સુજેથી આવે.
(પ્રતિહાર જાય છે.)

[હાથમાં અતિ દુર્બળ એવી એક
લોહપ્રતિમા ધારણ કરતો, એ પ્રતિમા
જેનીજ દુર્બળ કાયાવાળો, દરિદ્રતાની
જ મૂર્તિસમા સાતજી પ્રવેશ કરે છે.]

સાતજી:- (આડીવાદ માટે હાથ ઉઠાવી રાખી) સકલ-
બૂમકાંધીસ, યાયકજ્યાયા વ્યાધિનિવારક, સકલ-
સિદ્ધિધામ, દાનુએક મહારાજનો જય થાઓ! !

વિક્રમાદિત્ય:-પધારે! બૂદેવ, ઉત્તરવિની આજે આપના
આગમનથી અધિક પાવન થઇ છે. આગમનનું
કારણ ?

સાતજી:-નૃપત્રેષ ! જે કોઇ નથી કરી શકતું તે
વિક્રમાદિત્ય સહેવાઇથી કરી આગે છે; જે કોઇ
નથી આપતું તે ઉત્તરવિનીપતિ તુરત આપે

છે, એવી ખ્યાતિ સાંભળી આવ્યો છું. બધેથી
મારી ભિક્ષા વ્યર્થ થઇ છે. મને મોટા રાજવી-
ઓએ પણ ખાતરી હાથે પાછો કાઢ્યો છે.

વિક્રમાદિત્ય:-અધિવર્થ, એવું તે આપને શું માગ-
વાનું છે ? ધનદેવોના તપને દુર્લભ એવું શું
છે જેને માટે આટલો આપાસ ?

સાતજી:-રાજન, એક વાર યજ્ઞકુંડ જોદતાં મને આ
લોહપ્રતિમા હાથ લાગી. એની ઉત્પત્તિ અને
પ્રભાવ વિષે પ્રશ્ન કરતાં સમર્થ જ્યોતિષીઓએ
મને કહ્યું કે એ સાક્ષાત દરિદ્રતાદેવી છે,
પણ તને તો એ એક લાખ સુવર્ણ અપાવશે.
હું બહુચ ભૂપાલોની સલાહોમાં ફરી વળ્યો
પણ કોઇ આ લોહપ્રતિમા રાખનાર મને નથી
મળતો. માટે કંતો રાજેન્દ્ર, આપ મને એક
લાખ સુવર્ણ આપીને આ લોહમૂર્તિ રાખો
અને કંતો મારી યાચના વ્યર્થ કરવાનું ક્ષત્રક
સ્વીકારો.

વિક્રમાદિત્ય:-(ધરીભર વિચાર કરી પોતાના ગંત્રીને)
ગંત્રીશ્વર, તમે આ બૂદેવની વાત સાંભળી ને ?
આ દરિદ્રતાદેવીની મૂર્તિનો સ્વીકાર કરવો કે
નહિ ? તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

ગંત્રી:-રાજેન્દ્ર, રાજ એ પ્રજ્ઞના બલ અને હિતનું
મૂલસ્વરૂપ છે. જો રાજ દરિદ્રતા અંગીકાર
કરે તો પરિણામે એની સમસ્ત પ્રજા પણ
દરિદ્રતાની ભોજના થયા વિના રહે નહિ, એટલે
હું તો પ્રજાહિતને લક્ષમાં રાખીને આપને
આ પ્રતિમા સ્વીકારવાની સલાહ ન આપું.

વિક્રમ:-વારુ, આપે આપની હિસાબી દૃષ્ટિ 'પ્રમાણે' રીક જ કર્યું છે. હવે (કવિકુટમભિષ્ઠ કલિદાસ નરક દરી) કવીશ્વર, તમારી તરફથી કંઈ નવી પ્રેરણા ?

કલિદાસ:-રાજન્, વિક્રમાદિત્ય પાસે એક અર્થી આવ્યો અને એ દરિદ્રતા સાથે પાછો ગયો એવું કદી પણ કહેવાયું નથી અને આપની પ્રગતિ' યોગદોષ તો આપના સત્વ ઉપર નિર્ભય છે. આવી દસ દરિદ્રતાની પૃતળીઓ આવે તોપણ એ ચકિત થવા સંભવ નથી. આ વિપ્રવરને આપ જરૂર સતોષો, અને જગતને જોવા દો કે અહીં દરિદ્રતા પણ સર્વસંપન્ન બની રહે છે.

વિક્રમ:-ધન્ય છે, કવીશ્વર ! મારું મનોગત જ તમારી સરસ્વતીએ ઉઘાડ્યું છે. મંત્રીશ્વરે પ્રગ્રહિત ખાતર મને ચેતાવ્યો, અને તમે પ્રગ્રહિત મટિજ મને ઉજ્જવલ પ્રેરણા આપો છો ! (આવેશા બાલ્યુને) વિપ્રવર ! આપની પ્રતિમા બદલ આપને એક લાખ સુવર્ણ આપવાનો હું નિર્દેશ કરું છું. કેશાબ્ધસ્ય, અપિછને દુરત લાખ સુવર્ણ ગણી આપો.

કેશાબ્ધસ્ય:-(ઉભો યતી) મહારાજન્ની આજ્ઞા !
બ્રાહ્મણ:-રાજન્દ્ર ! ત્યાંસુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર તપે છે ત્યાંસુધી આપનો પ્રતાપ અવિચલ રહેશે.
(કેશાબ્ધસ્ય સાથે જાય છે.)

(૨)

(સ્થળ-રાજભણેલનો એક ભાગ)

(રાજાએ દરિદ્રતાની પ્રતિમા સંઘરી તેથી એની રાજદલની લક્ષ્મી, હયદલની વક્ષમી, આયદલની લક્ષ્મી, રાજલક્ષ્મી તેમજ એનાં મૂર્ધ, બલ, ઝોગત્સુ, સરત, વગેરે ગુણો અકળાય છે. આ ગુણોમાંથી એકને દરિદ્રતા ત્યાં હોય ત્યાં રહેતું યોસાતું નથી. બધા ગુણો મૂર્તિ-મંત યથાને શું કરતું એનો વિચાર કરવા માટે મળે છે. પડો ઉપડનાં એમનું મંડળ વિચરિત્રસ્ત્ર દેખાય છે.)

રાજલક્ષ્મી:-રાજાએ દરિદ્રતાનો સ્વીકાર કર્યો એટલે હવે હું અહીં નહિ રહી શકું. મારે યોગ્ય બીજાં સ્થળ ધણાં છે.

હયદલક્ષ્મી:-તો બહેન ! મને પણ ઝોગત્સુ એ દરિદ્રતાના સનિધિમાં ફાવવાનું હતું ! એ લોહપ્રતિમાથી હું તો બહીજ મરું છું. રાજાએ આ બધું અનુચિત કર્યું છે.

રાજલક્ષ્મી:-અને મારે તો દરિદ્રતા સાથે પરાપૂર્વનું વેર છે એ તમે સૌ બોલો છો. મારાથી તો ઘડી પણ અહીં હવે રહેવાનાનું જ નહિ. હું તો સૌ પહેલી જવા માથું છું.

ધૈર્ય:-તો પછી લક્ષ્મી ન હોય ત્યાં આપણો નિભાવ બહુ કડીન થઈ પડવાનો; માટે આપણે પણ આનાન્તરે કરવું જ પડશે.

બલ અને ઝોગત્સુ:-(સાથે જ) ત્યારે અમે પછી અહીં રહીને શું લીલુ કરવાનાં છીએ ? રાજાને ખબર પડ્યા દો કે દરિદ્રતાને ધરમાં લાવવાનું શું મૂલ્ય આપવું પડે છે.

સરત:-પણ ભણાં માણસો, તમે વિચાર તો કરો કે આ રાજા તમને કેવી રીતે રાખે છે ? એના જેવો બીજો કોઈ યોગ્ય આદક તમને અત્યારે તો જગતમાં નહિ જરૂર.

લક્ષ્મી:-કેવી રીતે રાખે છે શું ? મને તો એ બીખારીઓના હાથમાં જ મોંપી દે છે. હું તો એનાથી તાસી છું.

સરત:-તો ત્યારે તમે સૌ જરૂર ત્યારે મારાથી અહીં એકત્રા તો કેમજ રહેવાય ! હું પણ તમારી મેજો ચાલતો થાઉં. પણ એટલું કહેા કે સૌએ જતાં પહેલાં એને ચેતરીને જવું, એ સિવાય નહિ.

બલ અને ઝોગત્સુ:-બલે એ શરત કબૂલ છે. આવતી કાલથી જ આપણે જવાનું શરૂ કરીએ.

રાજલક્ષ્મી:-પહેલો મારો વારો.

બધા:-જાવો.

(સૌ જાય છે)

(૩)

(સ્થળ-વિક્રમાદિત્યનો શય્યાગાર.)

(રાજા પર્ષદ ઉપર ચૂતેલો છે.)

એની લગ્ન સુખાકૃતિ ઉઘાડી છે, એ સિવાય બીજા શરીર ઉપર હાથીઓને નસાડતા કેસરીની છાપવાળો પછેડી ઝોડી છે. એકાએક કાંઈ મુંદરાંગી પ્રવેશ કરે છે. તે રાજાની ગજલક્ષ્મી છે)

ગજલક્ષ્મી:-(સ્વગત) રાજા તો હાથે છે. મારે એને જગ્યાડવો પડશે. (મોટીથી) મહારાજ વિક્રમાદિત્ય !

રાજા:-(જાણીને બાણ પર ઉભેલી મુંદરીને બોધ ચર્ચો બેઠો ચર્ચા) કેમ ! દેવી તમે કાણ છો ?

ગજલક્ષ્મી:-રાજા ! હું તમારા ગજલક્ષ્મી અધિષ્ઠાત્રી દેવી છું. હમણા તમે દરિદ્રતાની પૂતળીને ખરીદી છે. ત્યાં દરિદ્રતા હોય ત્યાં હું કદી રહેતી નથી, એટલે હું અહીંથી જાઉં છું. જતાં પહેલાં તમને કહેવા માટે જ આવી છું.

રાજા:-(વિચારમાં પડતાં) ભલે દેવી, તમારી ઇચ્છા. મારી કોઈ પણ ચાલકને પાછો નહિ વાળવાની નામનાના સત્યને ખાતર મેં દરિદ્રતાને સ્વીકારી છે, અને દેવી, મને બીજી કોઈ પણ સંપત્તિ કરતાં સત્ય વધારે બહાલું છે. તમે પધારો. શરણાગત દરિદ્રતાનો પણ હું કોઈ પણ વસ્તુને ખાતર અનાદર નહિ કરું.

ગજલક્ષ્મી:-રાજા, તમારે મત તમને સુખ અને શાંતિ આપે ! હું જાઉં છું. (જાય છે. રાજા બૂધ જાય છે)

(ઘડીમાં હયલક્ષ્મી એવી જ રીતે દર્શન આપે છે)

હયલક્ષ્મી:-રાજા ! જાગો છો ?

રાજા:-દેવી ! આપ વળી ક્યાંથી ?

હયલક્ષ્મી:-રાજા ! હું આપના હયલક્ષ્મી અધિષ્ઠાત્રી દેવી છું. આપે સ્વીકારેલી દરિદ્રતાની પૂતળી ત્યાં હોય ત્યાં હું રહી શકું નહિ, માટે હું આપની રગ લેવા આવી છું.

રાજા:-દેવી, તમે પણ પધારો. બીજું તો શું પણ નિલેકની લક્ષ્મી માટે પણ હું શરણાગતનો

અનાદર નહિ કરું. ભલે પછી તે દરિદ્રતાને કેકાણે અનંત યાતના હોય.

હયલક્ષ્મી:-રાજા ! આપનો આગ્રહ આપને મુખારક હો ! હું જાઉં. (જાય છે. રાજા મ્હોં ઉપર આવી જાય છે)

(રાજલક્ષ્મી અદ્ભુત વસ્ત્રાલંકાર સહિત પ્રવેશ કરે છે)

રાજલક્ષ્મી:-(સ્વાગત) રાજા જીવંતા લાગે છે. આજે તો હું બધા જ દેવગણો સાથે એનો ત્યાગ કરું. મારા નિરંતર તિરસ્કાર માટે એને એજ ઘટે છે. દરિદ્રતાની સાથે મારે રહેવું ? બને જ કેમ ? (મોટીથી) રાજા, વિક્રમાદિત્ય !

વિક્રમ:-(મ્હો પરથી વસ્ત્ર ખસેડતાં જરા બેઠો ચર્ચો:-) દેવી, આપ કાણ વળી ?

રાજલક્ષ્મી:-રાજા ! હું આપની ગજલક્ષ્મી, દરિદ્રતાની સાથે રહેવાનું મારા સ્વભાવથી વિગ્રહ છે. આપે દરિદ્રતાને સંધરી છે એટલે હવે આપની સાથે મારું સ્થાન નથી. હું રગ માગું છું.

વિક્રમ:-ભલે પધારો દેવી ! ક્ષમા કરજો. આપ તો શું પણ આ ત્રણે લોકમાં કેટલું પણ શક્તિ નથી કે જે વિક્રમની કર્તવ્યપરાયણતા બુલાવી શકે. મારો શ્રવનરાહ તો હુંજ નક્કી કરવાનો. આપ સુખેથી પધારો. વિક્રમને કોઈએ અક્ષિત કીધો એમ કહેવાનો પ્રસંગ નહિ આવવાનો.

રાજલક્ષ્મી:-રાજા, તમે ગમે તેમ માનો, પણ ગયા વિના મારો છૂટકોજ નથી. આપનું કલ્યાણ ચાઓ ! (જાય છે.)

, (રાજા પાછો સર્પ જાય છે)

(ધૈર્વ, બલ, ઓજા વગેરે દેહધારી દેવતાઓ પ્રવેશ કરે છે)

ધૈર્વ:-રાજા તો બધે છે. આપણે શી રીતે રગ લેવી ?

બલ:-એ બગીચાસણાની ઊંધ એવી જ. હમણાં જાગશે.

(વિક્રમ જાગત ચતો દેખાય છે અને બાણબાણ બુએ છે ને ઉભેલ દેવતાઓ એની નજરે પડે છે. કેટલા બેઠો ચાલે છે.)

વિક્રમ:-અહો મહાનુભાવો ! આપ કાણ છે ?

ઓળખ:-રાજન્ ! અમે આપના સદ્ગુણોના અધિષ્ઠાતા છીએ. હું ઓળખું, આ બધું, અને આ ધૈર્ય છે. આપે હમણું દરિદ્રતાનો સ્વીકાર કર્યો છે, એટલે દરિદ્રતા હોય તો અમારે રહેવું બહુ સુસ્કીય પડે છે. માટે અમે બીલું સ્થળ શોધી કાઢીશું. આપની પાસેથી રત્ન માગવા અમે આવ્યા છીએ.

વિક્રમ:-એટલું જ કે ? આપ સર્વ સુખેથી જઈ શકો છો. મારું શરણુ શોધની દરિદ્રતા આવે, અને એને હું સંધરૂં એ આપને ન રૂચે તો હું લાચાર છું. આપને પ્રસન્ન રાખવા ખાતર હું શરણુગતનો ત્યાગ તો નહિ જ કરૂં. આપ સર્વ બંને પધારા.

ધૈર્ય:-રાજન્ ! આપના ઉપર તો અમે પ્રસન્ન છીએ જ, પણ ઉપરનું કારણ અમને નડે છે. અમે જઈશું. આપ સુખ અને શાન્તિને હમેશાં અનુભવતા રહો એવો અમારો આશીર્વાદ છે. (ચલે જાય છે. રાજા સૂઈ જાય છે)

(ઘડીમાં રાજાનું સત્ત્વ દેહધારી દેવસ્વરૂપે પ્રવેશ કરે છે)

સત્ત્વ:-અહો ! આ રાજા બંધમાં પણ કેટલો પ્રતાપી લાગે છે. એનો ત્યાગ ! આ જરા પણ કીક નથી થતું. પણ, પણ.....એ બંધાનો આગ્રહ છે, પછી જો ઉપાય ? (મોટેથી) રાજન્ વિક્રમાદિત્ય !

ગગન:-(વળી જંગમી જાય છે. અરધો બેડો ધઈ) અહો, આપ વળી કાણ ? અત્યારે સેવકનું શું કામ પડ્યું ?

સત્ત્વ:-રાજન્ ! હમણું આપે એક દરિદ્રતાની પૂર્ણ જાતિને અહીં વસાવી છે. દરિદ્રતાની સાથે શુભ ગુણોનું રહેવું અસંભવિત મનાય છે. એટલે શુભ ગુણો સાથે હું પણ આપની રત્ન માંગુ છું. હું આપના સત્ત્વનો અધિષ્ઠાતા દેવ છું. મારે પણ જીવું જોઈએ ના ?

(વિક્રમ ઉભો થઈ જાય છે અને તરવાર ખેંચીને સત્ત્વ ઉપર તૂટી પડે છે. એને જમિ પર પછાડી ઈ ઉપર ચડી બેસે છે.)

વિક્રમ:-એ તું મારા સત્ત્વનો દેવ હો તો તને હું કાષ્ઠ પણ રીતે જવા દેવાનો નથી. બીજા ગુણોનું ગમે તે થાય, પણ હું સત્ત્વને નહિ છોડું. સત્ત્વના સંરક્ષણાર્થે જ મેં દરિદ્રતાને પણ સ્વીકારી છે.

(સત્ત્વ નીચેથી બળ કરી રાજાને ઉથલાવી નાંખે છે. રાજા ફરીથી તેની સાથે બીડાવા જાય છે.)

સત્ત્વ:-રાજન્ ! આક્રોશ ન થા. હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. હું તને છોડી જવાનો જ નથી. તારા જેવા મહાનુભાવને હું કેમજ ત્યાગી શકું ? વિક્રમનું સત્ત્વ તો નિરંતર વિક્રમ સાથે જ રહેશે.

(અદૃશ્ય થાય છે. રાજા સૂઈ જાય છે.)

(૪)

(સ્થળ-મહેલ બહારનું ચોગાન.)

(હયલક્ષ્મી, ગજલક્ષ્મી, રાજલક્ષ્મી, ધૈર્ય, બલ, ઓળખ વગેરે દેવતાઓ ભેગા થયા છે. તેઓ સત્ત્વના આવવાની રાહ જુએ છે.)

રાજલક્ષ્મી:-કેમ એને વિલગ થયો ?

ધૈર્ય:-આ રાજા જખરા છે. એણે સત્ત્વને રાખી રાખ્યો તો નહિ હોય !

બલ:-તો તો આપણામાં ભંગાયું પડે.

(મહેલમાંથી સંભળાય છે. સત્ત્વનો અવાજ લાગે છે.)

તમે સૌ સુખેથી જીવું હોય ત્યાં જાઓ ! હું એ અપ્રતિમ બલનિધાન, પરદુઃખ-ભંજન મહાવીરને છોડીને નહિ આવી શકું.

રાજલક્ષ્મી:—આ તો સત્ત્વનો જ અવાજ ! શું એણે દેખે દીધો આપણને ? તો ભલે એ રહ્યો એકલો અહીં. ચાલો, આપણે સૌ જઈએ.

ગોવત્સ:—એમ કેમ બને ? હું સત્ત્વ હોય ત્યાંજ રહેવાનું પસંદ કરું છું. સત્ત્વ રહેશે તો હું પણ અહીં જ રહેવાનો.

બલ અને ધર્મ:—અને અમે પણ સત્ત્વને છોડી બીજે જવાનું નહિ જ સ્વીકારીએ. સત્ત્વ તો અમારું ખરું રક્ષણ કરે છે ઘણીવાર.

દયલક્ષ્મી અને ગજલક્ષ્મી:—તો પછી અમારે પણ જઈને શું કરવું છે ? અમે ચે પાછી આવીશું.

રાજલક્ષ્મી:—(ખિન્નતાથી) બસ કે ? આટલો જ તમારો નિશ્ચય કે ? તમને દરિદ્રતાની સાથે રહેવાની પણ સૂઝ નથી ? વિચાર તો કરો !

ધર્મ:—પણ બે દરિદ્રતાની સાથે સત્ત્વ રહેવાનું પસંદ કરે તો પછી અમારે એની પાછળ તણાવું જ પડે છે. દેવી ! તમારે જનું હોય તો સુખેથી જાઓને !

રાજલક્ષ્મી:—હું એકલી ક્યાં જઈ ? મારે પણ એ પેરાપકારના અભિમાની રાગની લાતો ખાવા પાછા આવવાનું જ રહ્યું. મને તો એ હમેશ દરિદ્રોને ઘેર નાચવા મોકલવામાં જ ગૌરવ મળે છે. હમેશ મને ગમે લાં કે કે છે, છતાં હું એને છોડી જવાનો ઉપાય શોધી શકતી નથી. દરિદ્રતાની સાથે પણ એણે મને રહેવાની ફરજ પાડી. હશે, ઈશ્વરજ્ઞા ! ચાલો સૌ પાછાં.

(સૌ જાય છે.)

અંગ્રેજ વિદ્યાર્થી અને ગુરુકુળના પ્રહાર્યોરી

[આરોગ્યવિષયક તુલનાત્મક ચિકિત્સા]

*

[લેખક-પં. ભદ્રસેન]

ભારતીય પ્રજા માનસિક ગુલામીમાં સળગતી હોવા છતાં, શ્રીમતા અને રાજવીઓની ખીનસરકારી સંસ્થાઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષાટ્વિત હોવા છતાં, અને કુટુંબિન સામાજિક જીવન જીવતી વ્યક્તિઓનો પ્રબળ વિરોધ છતાં, સ્વામી શ્રદ્ધાનંદની પદ્ધતિને અનુસરતી શિક્ષણ સંસ્થાઓએ, ધાર્મિક, સાંસ્કારિક અને રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં જે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે તે ખરેખર આદર્શકારક અને સ્વયંસિદ્ધ ધરના છે.

આ સફળતાનું પ્રતિપાદન કરવાનું કાર્ય, સર્વને દીપકથી બતાવવા જેવું થઈ પડશે. બ્રહ્મચર્ય અને શિક્ષણનો અભાવ તેમજ ગરીબાદમી પીડાતી ભારતીય જનતાનો વિચાર કરતાં, બાળકોના ચારિત્ર્ય-ઘડતર તેમજ માનસિક અને શારીરિક વિકાસની દૃષ્ટિએ પણ આ સંસ્થાઓનું કાર્ય અતિ પ્રશંસાપાત્ર મણી શકાય. લાંબીચોરી દલીલો અને પ્રમાણો રજૂ કરી ઉપરના કથનને પૂરવાર કરી બતાવવા

પૂરતો આ લેખનો હેતુ નથી જતાં, શારીરિક ઉન્નતિના એક અંગ તરીકે, એક પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ દ્વારા આવી ઉપેક્ષિત સંસ્થાઓ પ્રત્યે વાચકોનું ખાસ લક્ષ દોરવા હું ઇચ્છું છું.

સરકારની બિશુકલ મદદ સિવાય માત્ર પ્રવૃત્તિના સહકાર અને પ્રમોથથી આવી સંસ્થાઓ કેવાં સુપરિણામો મેળવી શકે છે તે વિચારણીય વાચકો આ ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકશે.

હેરલ્ડ કેટલાક માસ દરમ્યાન, કરનાથ હસ્તાના કુશ્મેત નામના સુપ્રસિદ્ધ ગુરુકુળના સંસ્થામાં આવવાનું અહેવાલ મને મળ્યું છે. આ નાનકડી, મુંદર અને સુઅવક્રિયત સંસ્થાની સ્થાપના આજથી ચોવીસ વર્ષ પહેલાં, સ્વ. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીના શ્રુત દરતે કરવામાં આવી હતી. આ સંસ્થા કુશ્મેતના પ્રસિદ્ધ તથાવથી લગભગ ૭ કીમી જેટલે દૂર આવેલી છે. એક દિવસ મારા અભ્યાસ-ખંડમાં બેઠો બેઠો હું, પરદેશી વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક માપ અને વર્તનના આંકડાઓનો અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો. ડૉ. ટસકર્ડ અને ડૉ. ગ્રેસે ઇંગ્લાંડના વિદ્યાર્થીઓના માપ અને તોલ સંબંધી મેળવેલા આંકડાઓ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા એટલે સ્વાભાવિક-રીતે મને ગુરુકુળના ધક્કચારીઓના માપનોલના આંકડાઓ સાથે એ આંકડાઓની સર-ખામણી કરવાની વિચારણા સુઝી. સામાન્ય રીતે સરકારી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ સંબંધેનો વારંવાર જે આરોગ્યવિષયક અહેવાલ બહાર પડે છે તે અત્યંત નિરાશાજનક હોય છે એવી મેં કાંઈ ખાતરી છે. એટલે ગુરુકુળ અને સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે સરકારી શાળાઓ કરતાં અમારી સંસ્થાઓનું સ્વાસ્થ્ય સરસ હોયું બોધ્યું, પણ ગુરુકુળના રજીસ્ટર્ડ અને રેકર્ડ પરના આંકડાઓની સાથે પરદેશી વિદ્યાર્થીઓના આંકડાની સરખામણી કરતાં ઇંગ્લાંડ જેવા સ્વતંત્ર, સાધન સંપન્ન અને ઠંડા મુલકના વિદ્યાર્થીઓના માપ-તોલના આંકડા ખૂબ અસંતોષકારક લાગ્યા ત્યારે મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. વાચકોને માહિતી મેલું છે

માટે, ૭ વર્ષ સુધીના વિદ્યાર્થીઓના માપનોલના આંકડાઓ દ્વારાનામક રૂપમાં નીચે મુજબ રજૂ કરું છું.

ઉંમર (વર્ષ)	ઉંચાઈ (સેન્ટીમીટર)	વજન (કિલોગ્રામ)
	ગુરુકુળ ઇંગ્લેંડ	ગુરુકુળ ઇંગ્લેંડ
૬	૧૧૨	૧૦૬
૭	૧૧૮	૧૧૦
૮	૧૨૧	૧૧૭
૯	૧૨૬	૧૨૨
૧૦	૧૩૦	૧૨૭
૧૧	૧૩૨	૧૩૧
૧૨	૧૪૧	૧૩૭
૧૩	૧૪૫	૧૪૧
૧૪	૧૪૭	૧૪૬

આ ગુરુકુળમાં પ્રથમ આઈંગ્લીઓનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ત્યારપછી ધક્કચારીઓને કાંગરી ગુરુકુળમાં મોકલવામાં આવે છે.

ગુરુકુળમાં દાખલ થતી વખતે મોટે ભાગે બાળકોને શારીરિક વિકાસ સંતોષકારક નહિ હોવાનાં અનેક કારણો છે. આ કારણો, પૈકી બાળકોદેર અને પાસનપોપલ સંબંધે માનાપિતાનું અજ્ઞાન, દરિદ્રતાને પરિણામે સાધનોનો અભાવ અને આજી-વિજા મેળવવાના નવતોડ પ્રયાસને અંગે આગ્રહ પ્રત્યે રાખતી જોઈતી કાળજી માટે નહિ મળતી કુરુદસદને મુખ્ય ગુણવી, યશાય. સાથે સાથે કમનમીખતી વાન એ છે કે આખાયે પંબજની અંદર કરનાથ હસ્તામાં મેનેરીયાનો સખ્ત ઉપદ્રવ છે. આવા વિપરીત સંયોગોમાં પણ શારી-રિક વિકાસની આ સફળતા કેવાં મુંદર પરિણામોની આગાહી મુલ્યે છે ? સંસ્થાના અનેક પરિચિત મિત્રો એવી દલીલ કરે છે કે મેનેરીયાની કમળમાં

બહુઆરીઓને આરોગ્યદાયી સ્થળો જેવાં કે પહોડો અને ટેકરીઓ પર લઈ જવાથી તેમજ તાજાં ફળો, શાકભાજી, ચોક્કસ દૂધ અને પથ્થ જોરાકે છટથી અપાતાં હોવાથી આની શારીરિક સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શકી છે. ક્ષણભર પ્રસ્તુત દલીલને સંસ્થાના ગોરવ તરીકે માની લઈએ, તો પણ એ બંધી પરિસ્થિતિને હું સદાચક્ષુત કારણ જ માનું છું અને બહુઆરીઓના નિયમિત અને પવિત્ર જીવનને અતિ મહત્ત્વ આપું છું. ચોવીએ ક્યાંક સંસ્થાના યોગ્ય સંચાલકોની દેખરેખ નીચે રહ્યા રહ્યા ભોજન, વ્યાયામ, રમત-ગમત અને સ્વાધ્યાયમાં અહોનિશ કર્તવ્યનિષ્ઠ અને સંપૂર્ણ નિયમિતતા જાળવનાર વિદ્યાર્થીના કાર્યક્રમનો જીવન અને શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસ પર એટલો પ્રભાવ પડે છે કે જેનો ખ્યાલ સ્વચ્છ દૃષ્ટિએ નિરીક્ષણ કર્યા પછી ભાગ્યેજ આવે ! ઉપરાંત સમયથી શરૂ કરીને સૌમ્ય સુધીની ઝીણી ઝીણી બાળકોમાં આરોગ્યના સામાન્ય નિયમોનું વ્યાભાવિક દૃષ્ટિએ જે પાલન કરવામાં આવે છે તે પણ ‘અતિ ક્રિમી’ અને મહત્ત્વનું ગણાવી શકાય. ઘેર અથવા બીજા કોઈ સ્થળે આ નિયમોનું સ્વાભાવિક પાલન અસંભવિત નહિ પણ કંઠજી તો જરૂર ગણી શકાય. આ બાળકનું સમર્થન કરવા માટે હું કાર્યકારણની દલીલમાં ઉતરવા ઇચ્છતો નથી. પણ એટલું તો જરૂર કહીશ કે આજે એ સમય આવી પહોંચ્યો છે કે જનતાએ પોતાની માનસિક શુદ્ધાત્મી મનોદશાને ફગાવી દેખે, આવી પ્રગતિશીલ સંસ્થા પર

સંપૂર્ણ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ. પોતાનાં બાળકોની માનસિક સ્વતંત્રતા, શારીરિક વિકાસ અને આગ્રિય એ સર્વ સંદર્ભોને જોખમમાં મૂકવા તેમજ નોકરીની આશામાં હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરવો તે ધનનો અપવ્યય છે એટલું જ નહિ પણ રાષ્ટ્રના ભાવિ નાગરિકો પ્રત્યેનો ઘોર અન્યાય પણ છે. સરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ઉચ્ચ શિક્ષણની પ્રાપ્તિ પાછળ પાંચ-દસ હજાર રૂપિયા જેટલી મોટી રકમનો વ્યય કરવામાં આવે છે છતાં, તેને એક સામાન્ય બાળક ગણવામાં આવે છે. અને એવી મોટી રકમનો ઉચ્ચ શિક્ષણ પાછળ વ્યય કર્યા પછી પણ પરિણામ શૂન્ય આવે છે. આ વસ્તુનો, સર. પી. સી. રાયે પોતાના શિક્ષણવિષયક પ્રસિદ્ધ લેખ દ્વારા સારે ધટસ્ફોટ કથોં છે. ઉપર બતાવેલી મોટી રકમમાંથી, બાળકોનાં ઉચ્ચ જીવન માટે શુક્રકુળનાં આદર્શ શિક્ષણનો સારો એવો લાભ ઉઠાવવા માટે અઢી-પાંચ હજાર રૂપિયા ખર્ચવામાં આવે અને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યા પછી બાળકની રકમ વિદ્યાર્થીને, પોતાની રૂચિ અનુસાર વ્યાપાર કે કોઈ વ્યવસાય કરવા માટે મોકલવામાં આવે અથવા તો કોઈપણ એક વિષયનું ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા પાછળ એ રકમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ વ્યય અતિ લાભપ્રદ અને એમ માની શકાય; કારણકે પોતાની રસજ્ઞતાને પોષનાર એક વિષયનું શાસ્ત્રીય અને તત્ત્વરૂપથી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યા પછી એ વિદ્યાર્થી એક આદર્શ નાગરિક તરીકે પોતાની જાતિ અને દેશની સારામાં સારી સેવા કરવા બંધ એ શિક્ષણનો યોગ્ય ઉપયોગ કરશે.

એકમની માફક સર્વ સામાન્ય દૃષ્ટિથી આલ્લતો હોય છે. વ્યાયામના નાના-મોટા પ્રકારોમાંથી નાની મોટી ઉંમરનાથી મોટી ઉંમરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને પસાર થવાનું હોય છે. આજનો આપણો વ્યાયામનો ક્રમ વ્યાયામશાસ્ત્રીને નજર આગળ રાખીને રચવામાં આવે છે. આપણી સામાન્ય ગરીબાઈને લક્ષ્યમાં રાખીને એ ક્રમ રચાશે નોંંધએ એવું માઈ માનવુ છે. અખાડામાં વ્યાયામની તાલીમ લેવા આવનાર જુવાનોને વયની દૃષ્ટિથી વિભાગી નાખવાને બદલે તેમને મળતા જોરાકની દૃષ્ટિથી પણ વિભાગ પાડવામાં આવે તો કદાચ આપણે વધારે સાઈં પરિણામ દેખાડી શકીએ. અખાડામાં શીખવા આવના ફરેક જુવાનને એક સરખો જોરાક નથી મળતો હોતો. મોટા ભાગ ગરીબ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે; થોડાક ભાગ મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે, તેથીયે થોડો ભાગ ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે અને બહુ જ થોડો ભાગ પૈસાદાર વર્ગમાંથી આવતો હોય છે. આ તમામ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને એક જ ક્રમ ઉપર ચલાવવા, એ યોગ્ય નથી. જે વર્ગને વ્યાયામના પરિણામે જાગેલી શારીરિક જીખને સંતોષવાનાં પૂરતાં સાધનો ન હોય, તે વર્ગ માટે એ દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને તાલીમનો ક્રમ ઘડાવો નોંંધએ. આજે કટલીક વ્યાયામશાળાઓમાં દુધ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે સારી વાત છે; પરંતુ શરીરના વ્યાયામને અને ખાવાના જોરાકને શરીર-વિકાસ પૂરતો ઘણો નિકટનો સંબંધ હોય છે, તે જૂલો જનું નોંંધએ નહિ. જોરાક-વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આપણી વ્યાયામશાળાઓમાં વ્યાયામનો ક્રમ રચવાની સરચાત ક્યાંક ક્યાંક થવા માંડી છે, તે પણ આપણા માટે શુભ ચિહ્ન ગણાય.

આજના શિક્ષણક્રમને નજર આગળ રાખીને નોંંધએ તો તે દિશામાં પણ વ્યાયામ-શાળાઓ જુવાન શરીરને ઘણી મદદ કરી શકે તેમ છે. આજના શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ અને આજની શિક્ષણપદ્ધતિ, ભજુનાર વિદ્યાર્થીના શરીરને છેક જ નીચેની નાજે છે, તેમ

કલીએ તો જોડું નથી. સાંજે શાળાના ભજુતરમાંથી છૂટતો વિદ્યાર્થી મનની સાથે જ શરીરને પણ કાચળા જેવું લઇને જહાર આવતો હોય છે. આ વિદ્યાર્થીને લક્ષમાં રાખીને વ્યાયામશાળાનો સાંજનો ક્રમ જોડવાય, તે પણ ઘણું જરૂરનું છે. સાંજ ટાણે વ્યાયામશાળાઓમાં રમતો રમાડવાનું કામ શરૂ થઈ ચૂક્યું છે; જન્યાં માર્નસિક ચાક પછી કઈ રમતો મનને બહેલાવનારી હોય અને કઈ રમતોના પરિણામે શરીર એવું રફૂતિવાળું થાય છે તેવો, મનની ક્રિયાઓ કરવામાં જેલ મળે તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણી વ્યાયામશાળાઓએ જોલો કરવાનો રહે છે. ચોક્કસ મન શરીરને બીજી જ ધડીએ શ્રમ ચઢે તેવું કામ કરવાની ના કહેતું હોય છે. ભારે વ્યાયામ માટેનો તે કાળ નથી હોતો. તેવે વખતે તો શરીરમાં ધીમે ધીમે રફૂતિ આવવા માંડે, શરીર અને મનના રસો એક થાય અને રમતો દ્વારા શરીરના અંગે અંગ ઉપર થતી અસર, માર્નસિક ચાક વિસરાવી દે, તેવી રમતો વિદ્યાર્થીઓ પાસે રમાડાવવી નોંંધએ. આજે આપણી પાસે દેશી, પરદેશી રમતોનો મોટો ઢગલો પડ્યો છે. મનનો ચાક ઉતારવા માટે અને શરીરમાં રફૂતિ લાવવા માટે કઈ રમતો વધારે યોગ્ય છે, તેનો નિર્ણય આપણા કિશોર કે કુમાર કરી શકે તેમ નથી. અખાડામાં આપીને હાથમાં આવે તે રમત લઈ લે, અથવા તો, મિત્રોનું ટોળું રમતું હોય તેમાં દાખલ થઈ જાય, તેના કરતાં વિદ્યાર્થીની અભ્યાસના ધોરણ વાર નોંંધ રાખીને તેનાં મન તથા શરીરને અનુકૂળ હોય તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણા અખાડાઓ ચોજે, તે વધારે ઉપકારક થઈ પડે તેમ છે. શાળાની અંદર કચરાઈ જતાં શરીર અને મનને એ કચરનારાં તત્ત્વોનો સામનો કરવા જેટલું બળ આ સાંજની રમતોએ વિદ્યાર્થીને આપવું નોંંધએ. ચોક્કસ ઘરેડવાળી પરિસ્થિતિએ શિક્ષણક્રમને રાગી બનાવી દીધો છે. એ રાગમાંથી છોડાવી લેવા જેવી આપણી સ્થિતિ ન હોય તો તેનો સામનો કરી શકે તેવાં તત્ત્વો દાખલ કરીને આપણા અખાડાઓ વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ-કામમાં એને ઘણી કિંમતી મદદ કરી શકે તેમ છે.

છેવટે મોટા ભાગે નિરાશાસ્પ પોકળતા જ આવે છે. વસ્તુતઃ, સૌંદર્યની મૂડી ઉપર શબ્દનીમાં લાઇ શકાય તેવું વ્યાજ પશુ મળતું નથી. જે મળે છે તેની ઉપર ભારે દર આપવો પડે છે. જે પેદી પર તે મૂડી જમા રાખી હોય છે, તે પેદી જ ક્યારે લાયક છે.

જુડશે તેનો ક્રોધ નિયમ હોતો નથી. કેવળ સુરક્ષિત એવી કાર્ડપણુ અમીનગીરીમાં એ સૌંદર્યમૂડી રાખી શકાતી નથી. સાદું રૂપ એ જ એકદરે અગતી સૌંદર્ય કરતાં વધારે દિલકારક અને એણું લાયક છે.

[હર્ષલા બ્લકની Debits and Credits of Beauty એ લેખ ઉપરથી]

આપણાં શરીરો

[લેખ . શ્રી. હરભાઈ]

આપણાં શરીરોની બાબતમાં આજકાલ ધણા વિચારો થઈ રહ્યા છે. વ્યાયામશાળાઓ આવા વિચારોનું કેન્દ્ર બને છે, તે હર્ષની વાત છે. શરીરોને કેવળ સ્થૂળ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવતો હતો, ત્યારે અખ્યાસામાંથી શરીરોના મરસો પાકતા હતા; પરંતુ શરીરના મરસોની માફક જ તેમનાં મન, શુદ્ધિ વિગેરે પણ જાડાં જ રહેતાં. આજે આ પરિસ્થિતિમાં બહુ ફેરફાર થયો નથી, તોપણ દૃષ્ટિ-બિન્દુ બદલાઈ ગયું છે. અને આપણી વ્યાયામશાળાઓ યુવાનોના અવગણાયેલા શરીર-વિકાસને નજર આગળ મળી પોતાનું કામ કરે છે. નવા યુગની વ્યાયામશાળાઓમાં શરીરને જાડું બનાવવાના નહિ, પરંતુ તંદુરસ્ત અને રોગોનો સામનો કરે તેવું બનાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. આ વ્યાયામ-શાળા યુવાનોના માનસિક વિકાસને પણ ધ્યાનમાં રાખે છે. આજના યુગનું આ શુભ ચિહ્ન છે. એટલા માટે જ આવી વ્યાયામશાળાઓમાં નવીનતા જળવાઈ રહે છે; અને એટલા માટે જ આવી વ્યાયામ-શાળાઓ આવકારદાયક છે. આ નવીન દૃષ્ટિબિન્દુને ધ્યાનમાં રાખીને આપણા શરીરોનો વિચાર કરવા હું ધારું છું.

પહેલાં તો આપણા શરીરને સ્થૂળ દૃષ્ટિથી નોંધએ. આજના આપણા યુવાનોનાં શરીરો ઉપર નજર નાખતાં પશુ દારમ આવે એવાં હોય છે. આપણી ગરીબાઈ, આપણી અનારોગ્ય સામાજિક સ્થિતિ, અને ધણે 'અંશે આપણી આજની ફળવ-ણીની પદ્ધતિ આ પરિસ્થિતિને માટે જવાબદાર છે. આપણી ગરીબાઈ ટાળવી એ વ્યાયામશાળાઓની મર્યાદા બહારનો વિષય છે. આપણી શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરી શકાય તેવું વ્યાયામશાળા કાંઈ ન કરી શકે. માત્ર આપણી અનારોગ્ય પરિસ્થિતિને જોડેલે અંશે અટકાવી શકાય, તેટલે અંશે અટકાવવાનો પ્રયાસ વ્યાયામશાળાનો યુવાન અવસ્થ કરી શકે. આપણી ગરીબાઈએ આપણા યુવાનના શરીરને કાંતી નાખ્યું છે. બાહરતા શરીરને નોંધએ તેટલું પોપણુ મળી શકે તેવો ખોરાક મોટા ભાગની પ્રજાને મળતો નથી. દૂધ ધીની વાતને અવગણીએ તોપણુ, વિકાસ પામતુ શરીર વિકાસ માટે જે જે તરવો જામતું હોય છે, તે તે તરવો યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી શકે તેવું વૈજ્ઞાનિક ખોરાકનું ધોરણ આપણે જાળવી રાકીએ તેમ નથી. આપણી વ્યાયામ-શાળાઓમાં જે પ્રકારની કસરતો કરાવવામાં આવે છે, તે કસરતોનો ધણોખરો ભાગ નક્કી કરેલા

એકમની માફક સર્વ સામાન્ય દૃષ્ટિથી ચાલતો હોય છે. વ્યાયામના નાના-મોટા પ્રકારોમાંથી નાની મોટી ઉમરનાથી મોટી ઉમરના તમામ વિદ્યાર્થીઓને પસાર થવાનું હોય છે. આજનો આપણો વ્યાયામનો ક્રમ વ્યાયામશાસ્ત્રીને નજર આગળ રાખીને રચવામાં આવે છે. આપણી સામાન્ય ગરીબાઈને લક્ષ્યમાં રાખીને એ ક્રમ રચાવો જોઈએ એવું માઈ માનવું છે. અખાડામાં વ્યાયામની તાલીમ લેવા આવનાર લુપ્તાને વયની દૃષ્ટિથી વિભાગી નાખવાને ‘પદલે તેમને મળતા ખોરાકની દૃષ્ટિથી પણ વિભાગ પાડવામાં આવે તો કદાચ આપણે વધારે સાઈ પરિણામ દેખાડી શકીએ. અખાડામાં શીખવા આવના ફ્રેક લુપ્તાને એક સરખો ખોરાક નથી મળતો હોતો. મોટો ભાગ ગરીબ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે; થોડોક ભાગ મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે; તેથીયે થોડો ભાગ ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગમાંથી આવતો હોય છે અને બહુ જ થોડો ભાગ પૈસાદાર વર્ગમાંથી આવતો હોય છે. આ તમામ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને એક જ ક્રમ ઉપર ચલાવવા, એ યોગ્ય નથી. જે વર્ગને વ્યાયામના પરિણામે જોડેલી શારીરિક જૂખને સંતોષવાનાં પૂરતાં સાધનો ન હોય, તે વર્ગ માટે એ દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને તાલીમનો ક્રમ ઘડાવો જોઈએ. આજે કેટલીક વ્યાયામશાળાઓમાં દૂધ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે સારી વાત છે; પરંતુ ગરીબના વ્યાયામને અને આવના ખોરાકને શરીર-વિકાસ પૂરતો યોગ્ય નિકટનો સંબંધ હોય છે, તે બૂલી જવું જોઈએ નહિ. ખોરાક-વિકાસની દૃષ્ટિએ આપણી વ્યાયામશાળાઓમાં વ્યાયામનો ક્રમ રચવાની ચર્ચાનું કેપાંક ક્યાંક થવા માંડી છે, તે પણ આપણા માટે શુભ ચિહ્ન ગણાય.

આજના શિક્ષકમને નજર આગળ રાખીને જોઈએ તો તે દિનામાં પણ વ્યાયામ-શાળાઓ લુપ્તા શરીરને ધબી મદદ કરી શકે તેમ છે. આજના શિક્ષકને અવ્યાસક્રમ અને આજની શિક્ષણપદ્ધતિ, ગજુનાર વિદ્યાર્થીના શરીરને છેક જ નીચેની નાખે છે, તેમ

કહીએ તો ખોટું નથી. સાંજે શાળાના બહુતરમાંથી છૂટતો વિદ્યાર્થી મનની સાથે જ શરીરને પણ કાચળા જેવું લઇને બહાર આવતો હોય છે. આ વિદ્યાર્થીને લક્ષમાં રાખીને વ્યાયામશાળાનો સાંજનો ક્રમ ગોઠવાય, તે પણ ઘણું જરૂરનું છે. સાંજ ટાણે વ્યાયામશાળાઓમાં રમતો રમાડવાનું કામ શરૂ થઈ ચૂક્યું છે; છતાંય માનસિક થાક પછી કઈ રમતો મનને બહેલાવનારી હોય અને કઈ રમતોના પરિણામે શરીર એવું સ્ફૂર્તિવાળું થાય છે તેવો, મનની ક્રિયાઓ કરવામાં જોડા મળે તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણી વ્યાયામશાળાઓએ જોતો કરવાનો રહે છે. થાકેલ મન શરીરને બીજા જ ઘડીએ શ્રમ ચડે તેવું કામ કરવાની ના કહેવું હોય છે. ભારે વ્યાયામ માટેના તે કાળ નથી હોતો. તેવે વખતે તો શરીરમાં ધીમે ધીમે સ્ફૂર્તિ આવવા માંડે, શરીર અને મનના રમો એક થાય અને રમતો દ્વારા શરીરના અંગે અંગ ઉપર થતી અસર, માનસિક થાક વિસરાવી દે, તેવી રમતો વિદ્યાર્થીઓ પાસે રમાડાવવી જોઈએ. આજે આપણી પાસે દેશી, પરદેશી રમતોના મોટા ટકાવો પડ્યો છે. મનનો થાક ઉતારવા માટે અને શરીરમાં સ્ફૂર્તિ લાવવા માટે કઈ રમતો વધારે યોગ્ય છે, તેનો નિર્ણય આપણે ફિઝાર કે કુમાર કરી શકે તેમ નથી. અખાડામાં આવીને દાઘમાં આવે તે રમત લઈ લે, અથવા તો, મિત્રોનું ટાળું રમવું હોય તેમાં દાખલ થઈ જાય, તેના કરતાં વિદ્યાર્થીની અવ્યાસના ધોરણ વાર નોંધ રાખીને તેનાં મન તથા શરીરને અનુકૂળ હોય તેવી રમતોનો શાસ્ત્રીય ક્રમ આપણા અખાડાઓ ચોર, તે વધારે ઉપદારક થઈ પડે તેમ છે. શાળાની અંદર કચરાઈ જતાં શરીર અને મનને એ કચરનારાં તત્ત્વોનો સામનો કરવા જેટલું બળ આ સાંજની રમતોએ વિદ્યાર્થીને આપવું જોઈએ. એકાકસ ધરેડવાળી પગિશ્ચિનએ શિક્ષકમને રાગી બનાવી દીધો છે. એ રાગમાંથી છોડાવી લેવા જેવી આપણી રિયતિ ન હોય તો તેનો સામનો કરી શકે તેવાં તત્ત્વો દાખલ કરીને આપણા અખાડાઓ વિદ્યાર્થીના અવ્યાસ-કામમાં એને ધબી કિંમતી મદદ કરી શકે તેમ છે.

અને આપણી સમાજની અનારોગ્ય સ્થિતિ સંબંધે કહેવા બેસીએ તો પાર આવે તેમ નથી. મને તો હંમેશાં લાગ્યા ક્યું છે કે આપણા સમાજમાં જીવનના સામાન્ય આરોગ્ય પરત્વે જે દુર્લભ દેખાય છે, તે દુર્લભ ટાળવાનું કામ આપણા અખાડાના વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે કરી શકે. જનતાન સવિતાનારાયણની આપણા દેશ ઉપર કૃપા ન હોત તો કેવળ અજ્ઞાન અને ખેદરકારીને લીધે આપણે ક્યારના નાશુદ્ધ થઈ ગયા હોત. આપણી પ્રજા એવી ખરાબ રીતે જીવતાં થીખી ગઇ છે કે હાથે કરીને જ રોગો વહેરી લે, અખાડામાં તાલીમ લેવા આવનાર વિદ્યાર્થી સરીરના ક્યારને દૂર કેમ ગણવો, તેનું શિક્ષણ અવસ્ય લેના હોય છે. શાસ્ત્રીય વ્યાયામો દ્વારા એ કેસાને શુદ્ધ હવા આપે છે, હૃદયના શુદ્ધીકરણના કાર્યમાં હમેશાં એ જાગૃત રહે છે; અને પેટ તથા આંતરડાને, નિયમિત કામ કરતાં બનાવીને સામાન્ય તંદુરસ્તી જાળવી રાખે છે. આવો વિદ્યાર્થી સમાજનાં કેસાને, સમાજના હૃદયને અને સમાજનાં પેટ આંતરડાને, તીરોગી રાખવા માટે કંઈ જ ન કરી શકે, તેવી પરિસ્થિતિ શાસ્ત્રીય ગણાય. સમાજએવકા સમાજ તરફની સહાનુભૂતિના કારણે સમાજનો રૂબળ સડો સાફ કરવાની મહેનત કરતા હોય છે. વ્યાયામશાળાનો જીવન વિદ્યાર્થી કાંઈ પણ રૂબળ સડાને નિભાવી લેવામાં પોતાના શાસ્ત્રનો દ્રોહ સમજતો હોય છે, તેથી સમાજશુદ્ધિનું કામ કરવામાં તે વધારે સફળતા મેળવી શકે છે. જે ગામ કે જે શહેરમાં વ્યાયામશાળા જેવી સંસ્થાઓ હોય, તે ગામ કે તે શહેર ગંદકીવાળું કે અનારોગ્ય રહે, તેની સાચી જવાબદારી તે વ્યાયામશાળાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગહેરી બેઠકે. આપણા અખાડાઓ જીવનને આદર્શકેન્દ્રી માત્ર બનાવે, તે ઠીક નહિ; જીવનની પ્રવૃત્તિને ધીમે ધીમે વિશાળ બનાવવાનું કામ આપણા અખાડાઓ કરી શકે છે. સ્વચ્છતા અને સુધડાના પાઠો સમાજ પામે રહુ કરવામાં અખાડાનો જ વિદ્યાર્થી જે કામ કરી શકે, તે બીજો કાંઈ ન કરી શકે. ગામ-સકાંઈમાં તેમજ શહેરસુધરાઈમાં વિધવિધ પ્રકારના

કાર્યક્રમો અખાડા દ્વારા યોજવા બેઠકે, આવું કાર્યક્રમો આજના આપણા અખાડાઓની અનિવાર્ય આવશ્યકતા જેવા થઈ બેઠકે, તે સ્વચ્છ પોતાની અનારોગ્ય પરિસ્થિતિ તરફ આંખ મીચીને બેઠકે સમાજ પોતાની આંખ ઉઘાડી શકે. સમાજની કેટલીક વ્યાયામશાળાઓનો એવો પણ અનુભવ છે કે વ્યાયામની શાસ્ત્રીયતાની ધોર અજ્ઞાનતાને કારણે સમાજના કેટલાક વડીલો અખાડાનો વિરોધ પણ કરતા હોય છે. આવો વિરોધ સમાવવા માટે સમાજને ઉપયોગી એવા જાહેર કાર્યક્રમો એક સુદર ઉપાય જેવા થઈ પડે. સમાજસેવાનું કામ આજે થોડાએકની ધુન જેવું, અને થોડાએકના શોખ જેવું થઈ રહ્યું છે, તેને બદલે જીવનના સર્વ-સામાન્ય જાં એક મહત્વના અંગ તરીકે તેનો સ્વીકાર થાય, તેમ કરવા માટે અખાડાના આવું આર્વજનિક કાર્યક્રમો આપણને ધણી જ મદદ કરી શકે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો, દરેક ગામ અને શહેર માટે પ્રાથમિક શિક્ષણની સંસ્થા જેટલી જ અખાડાની અનિવાર્યતા સ્વીકારાય. શિક્ષણસંસ્થા અક્ષરજાનનું કામ કરે તો, અખાડા-સંસ્થા સ્વચ્છતા અને આરોગ્યના પ્રથમમાર્ગે ગામ લોકોને કે શહેરી-જનોને ધુંટાવે, આપણી વ્યાયામશાળાઓ આ વિચારને વહેલી તકે અવકારમાં મૂકે, તેની આશા આજે વધારે પડતી નહિ ગણાય.

અખાડાનો આટલો વિચાર કર્યા પછી શરીર અને બુદ્ધિને સાથે જોડાવામાં જો કેટલું કરી શકે, એનો વિચાર પણ આવશ્યક બને છે. અખાડાના કાર્યક્રમો સરીરને તાઝગી આપનારા અને શરીરને ચંચળ બનાવનારા હોય છે. આ કાર્યક્રમોમાંથી પચાર થતો તરણ પોતાની તેજસ્વી બુદ્ધિ માટે કંઈને કંઈ નહોતો ખોરાક હંમેશાં માગતો ગમે, તે સ્વાભાવિક છે. અખાડાઓમાં વાચનાપત્રો અને પુસ્તકાલયો બિનાં કરવાનો વિચાર આજે હવે છે કે જ નવીન નથી રહ્યો; આમ જનાં એ વિચારના પ્રચાર માટે હજી ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે, કારણ કે તેનો અવકાર બધા દેશોમાં થતો દેખાતો નથી. શિક્ષણસંસ્થા બિની કરતી વખતે આપણો લોકસમૂહ મહાનતા ખુશી દેખત કે બાંકડાની

જેટલી ચિંતા કરે છે, તેના દશગા બાગની ચિંતા શિક્ષક માટે કરતો નથી. મકાન કે ઉપરકર સાળા માટે અનિવાર્ય ગણાય છે; શિક્ષક તો પાછળથી ગમે ત્યાંથી મેળવી શકારો. આપણી આ શોચનીય પરિસ્થિતિને પરિણામે આપણી શાળાઓ કેવળ જડ જેવી બની રહી છે. એ જડતામાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ આજે તો હવે છેક જ ઈંધાઇ ગયો છે. શિક્ષણસંસ્થાની શરૂઆત જે દિવસે શિક્ષક-અગ્નિથી થશે, અને ખીજ બાળકોને ગૌણ ગણવામાં આપશે, તે દિવસે જ આનો સાચો ઉકેલ નિર્માણ છે. આપણી વ્યાયામસંસ્થાઓમાં પણ આવું બનવા ન પામે, તે આપણે જોવાનું રહે છે. અખાડાના યોજકો મકાનને પહેલું મહત્ત્વ નથી આપના, એ હકીકત પ્રશંસનીય છે; પરંતુ લાડી, લેડીમ કે મગદળ જેવા વ્યાયામના સાધનોને જેટલું મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે, તેટલું જ મહત્ત્વ શુદ્ધિ-વિકાસના સાધનોને આપવામાં આવે તે અત્યંત જરૂરનું છે. શરીરશાસ્ત્ર, વ્યાયામશાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્રના સુંદર પુસ્તકોવાળું પુસ્તકાલય તથા ચિત્તને નીરાગી પ્રસન્નતા આપે તેવું વાચન પુરૂં પાડે, તેવું વાચનાલય, તથા વ્યાયામના પરિણામે પોતાના વિકસતા શરીરના અંગે અંગે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ ખીજની શકે, તેવા જનજનતા નકશાઓ-એ બધુંએ કસરત કે રમતની તાલીમ માટેનાં સાધનો માટે અનિવાર્ય છે, તેમ આપણે હવે સ્વીકારવું જોઈએ. મહાશય માણેકરાવજીનો અખાડો આ દિશામાં આદર્શ બોલો કરે તેવો છે. વ્યાયામનાં સાધનો, વાચનાલય કે પુસ્તકાલય ઉપરાંત સંશોધનને માટે પણ એ અખાડામાં તો રસિક અને ઉપયોગી સામગ્રી એકઠી કરવામાં આવી છે. એ વસ્તુને આદર્શ રાખીએ તોપણ પસંદ કરવું વાચનાલય અને પુસ્તકાલય અને જ્ઞાન વધારનારા નકશાઓ આપણા અખાડામાં હોવા જ જોઈએ. વ્યાયામશિક્ષક પાસે શરીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્યશાસ્ત્રની વ્યાયામશાસ્ત્રના જેટલી જ વૈજ્ઞાનિક તાલીમ હોવી ઘટે છે. એવો તાલીમજ્ઞ વ્યાયામશિક્ષક અખાડામાં આવતા જુવાનોને શરીર-વ્યાયામ ઉપરાંત જરૂરી એવી બધી બાબતોમાં

સાચો રસ પેદા કરાવી શકે. આપણો જુવાન અખાડાની જડ શારીરિક તાલીમ જ માત્ર મેળવે, તે દિવસો આજે નથી રહ્યા. આપણે તો શરીરને જેટલું સ્ફૂર્તિમાન બનાવવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલી જ સ્ફૂર્તિમાન છુદિને પણ ઇચ્છીએ છીએ. આજે શરીરવિકાસ અને છુદ્ધિવિકાસને ક્યાંએ મેળ નથી. એ મેળ બોલો કરવામાં અને શરીરવિકાસ તથા છુદ્ધિના વિકાસની સમતુલતા જળવવાનું કામ કરવામાં આપણા અખાડાઓ સાચું દિશાદર્શન કરાવી શકે તેમ છે. એ દિશાદર્શનનું કામ શાસ્ત્રીય હોય ચાલતા અખાડામાં સાચો વ્યાયામ-શિક્ષક કરી શકે. આજથી શરૂ કરીએ છીએ તેવી વ્યાયામનામાળા, તે પણ આવી જ તાલીમનું એક અંગ છે. આપણામાં આવેલી જનગૃતિ આવી વ્યાયામનામાળાઓ ઉપરાંત જરૂરી એવા બધા કામ ધીમે ધીમે હાથ ધરવામાં જરૂરી મદદ અવશ્ય કરશે.

આપણા શરીર ઉપર મનની જેટલી અસર થાય છે, તે પૂરેપૂરી રીતે સમજવાનું આપણે હજી બાકી છે. આપણા અખાડાઓમાં મનના અભ્યાસીઓની મદદ લેવા તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ હજી ખેંચાયું નથી. અખાડામાં કસરત માટે આવતા તેમજ રમત માટે આવતા જુવાનોની શારીરિક તપાસ અચૂક કરવામાં આવે છે. એ શારીરિક તપાસના પરિણામે દેખાય છે કે જેટલાએ જુવાનોનાં શરીરો ગમે તેટલો વ્યાયામ આપ્યા છતાં ધાર્યા પ્રમાણે સુધરી શકતાં નથી. શરીરમાં દેખાય તેવો કશોજ રોગ ન હોય, અને શરીરનાં તમામ અવયવો પોતપોતાનું કામ કરી શકતાં હોય તો-પણ અંગમાં સ્ફૂર્તિ આવે નહિ અને કામ કરતી વખતે શરીર પાછું પડ્યા કરે, તેવા દાખલાઓ આપણને ધણા જોવા મળે છે. આ પરિસ્થિતિનો આપણે હવે વિચાર કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આમ શામાટે બને છે? નીરાગી શરીર, જરૂરજોગ વ્યાયામ, અને સારા ખોરાક મળતાં હોય છતાં, જુવાનોનાં શરીરો આકર્ષક ન બને, તેની પાછળનાં કારણોમાં બિંદા વિના તેના ઉપાય આપણને હાથ લાગે નહિ. અખાડામાં આવતા જુવાનનું મન જેટલીએ ચિંતાઓથી ઘેરાયેલું રહેતું હોય છે. આ ચિંતાઓ

ચાની હોય છે, તે જાણુ' જરૂર' છે. અખાડામાં કસરત કરીને મનને ઉત્સાહમાં રાખવા મથતો જુવાન, તેમજ રમતો રમીને કેટલીએ છૂપી માનસિક વેદનાઓને બૂલી જવા પ્રયત્ન કરતો જુવાન હંમેશાં આપણી પાસે ખડો હોય છે. એની એ વેદનાઓ કંઈ છે? અખાડા સિવાય બીજા કોઈ ઠેકાણેથી એ કેમ ઉત્સાહ મેળવી શકતો નથી? આ અને આવા પ્રશ્નો અત્યાર સુધી આપણે વિચાર્યા નથી.

આપણા ઘરોમાં બાળક નાનપણથી મોટું થાય છે, ત્યાંસુધીમાં તેના ઉપર ઘણાં સરકારી પડે છે. મન ઉપર પડતા આ સંસ્કારો એના શરીર ઉપર ઘણી ખરાબ અસર કરતા હોય છે. સામાન્ય દૃષ્ટાન્ત તરીકે આપણે આજના માતૃપિતાની ટેકણીને લઈએ. બાળક નાનું હોય, અલ્પસમજ હોય, એમ છતાંયે એને ટેક ટેક કરવાની કુટેવ ધરના વડીલોને હોય છે. એ બાળક રમતું, રૂઢતું હોય ત્યારે પણ ટેકે, ખાતુંખીતું હોય ત્યારે પણ ટેકે, અને એકું લાંચતું હોય ત્યારે પણ ટેકે. ટેકણી આપણાં ઘરોનો સર્વસામાન્ય રોગ થઈ પડ્યો છે. બાળકનાં શરીરને સુધારવા માટે પણ આ ટેકણી-સાક્ષરો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આપણાં કેટલાંએ બાળકો યુવાવસ્થામાં આવ્યા હોય ત્યાંસુધી ખવાપીવાની બાબતમાં અસંયમ ગણતાં હોય છે તેમજ શરીરને વ્યાયામ કે રમતની જરૂર છે તેમ માનતા છતાં એના તરફ જોદરકાર તથા આગ્રહ રહેતાં હોય છે. એનાં કારણોમાં એક સાચી મોટું કારણ વડીલોની આ પ્રકારની ટેકણીને પણ સમજીને. ગરીબ માળાપનાં છોકરાં ખાઉધરાં હોય છે, તેના કરતાં ઘણાં વધારે ખાઉધરાં પૈસાદાર માન-પિતાનાં હોય છે, એ આપણો સૌ કાંઈનો અનુભવ હોય છે. આતું કારણ, તેમને જીવન જીવતી વખતે વારંવાર કેમ જીવતું, કેવી રીતે જીવતું તે બાજનમાં વારંવાર ટેકણાં જ કરવામાં આવતાં હોય છે. અખાડાનો પણ એ અનુભવ છે કે પૈસાદાર કહે-બોમાંથી આવતાં બાળકો શરીરે માંચકાંગણાં અને હોજરી, ફેસાં, મગાશય જેવા અગત્યના અવયવોને વિકૃત કરીને આવેલાં હોય છે. દુઃખની વાન તો

એ છે કે તેમ થવા પછી પણ વડીલો ટેકણી કરવાના કામને અટકાવતાં નથી. શરીર સુધારવા માટે ફરી પાછી ટેકણી વધારે ઉચિતારી શરૂ રહેતી હોય છે. વ્યાયામશાળાના સંચાલકોનો એ પણ અનુભવ છે કે પોતાના જુવાન દોકરાનાં શરીરો સુધારવા માટે ગમે તે ઉપાયો હાથ ધરવા માટે માતૃપિતાની વિનંતીઓ આવ્યા જ કરે છે. અજાન માળાપ અખાડામાં જવાથી તુકસાન થશે, એમ કહીને પોતાનાં છોકરાંએને ટેકણાં જ કરતાં હોય છે, તો સિક્કિન માળાપ અખાડામાં જઈને શું શું કરવું અને શું શું ન કરવું તે બાબતમાં છોકરાંએને ટેકણાં કરતાં હોય છે. આ ટેકણીની અસર મન ઉપર એટલી બધી થાય છે કે જુવાન છોકરો નિરાશા અનુભવે છે અને મુંઝવણમાં પડે છે. અખાડામાં જઈને મરણિયા માફક વ્યાયામતું કામ શરૂ કરે છે ખરો, પરંતુ એના મનની મુંઝવણ એના શરીરને ભેદએ તે રીતે વિકસવા દેતી જ નથી. આ મુંઝવણ અખાડાના સંચાલકોએ પારખવી ભેદએ અને અખાડામાં આવતા દરેક વિદ્યાર્થીને એ મુંઝવણ દાખવામાં પહેલેથી જ મદદ કરવી ભેદએ. ત્યાંસુધી મન દળતું અને નિર્મળ ન થાય ત્યાંસુધી શરીર નિર્મળ થવાનું નથી અને વ્યાયામના પરિણામે જ દળવાપણું અનુભવાય છે, તે જુવાન છોકરો અનુભવવાનો નહિ.

મનની શરીર ઉપર થતી અસરનો આ વિચાર કરતી વખતે એક અત્યંત મુલાયમ પ્રશ્નને ઉઠવાની જરૂર જણાય છે. આ પ્રશ્ન જુવાનના જાતીય પ્રશ્નો છે. આપણા સમાજમાં પ્રવર્તી રહેલા અજાનને કારણે તેમજ જાતીય પ્રશ્નો તરફ સંકેતો વર્ષોથી સેવાતી આવતી સુગને કારણે જુવાનનું જાતીય જીવન દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે વિકૃત થતું જાય છે. એ વિકૃતિથી ઉત્પન્ન થતી મુંઝવણમાં એને કોઈ સહાયક મળતું નથી. માળાપ તરફનાં એનાં દાર ઉકેળ બંધ હોય છે. મુંઝવણોનો ઉકેલ લાપવા માટે માળાપ તરફ વળવા જતાં એને સામા ધક્કા જ મળે છે. પોતાના સમવયસ્ક મિત્રો પોતાના જેટલાજ અપકારમાં ફોજા હોય છે. શાળાના શિક્ષકો તેમજ કોલેજના અધ્યાપકો પાસેથી

આજ દિન સુધી તો એને કશુંજ માર્ગદર્શન મળ્યું નથી. શિક્ષક-અધ્યાપક હવે ભૂત ગયો છે ખરે; પરંતુ અખાડાના સંચાલકો આ દિશામાં જો અનુકૂળતાથી કામ કરી શકે, તે અનુકૂળતા બીજાને ઝોઘી મળવા સંભવ છે. હમણાં હમણાંથી એમ પણ જણવા મળે છે કે જાતીય રોગોથી પીડાતા જુવાન બીજાને કોઈજ માર્ગ નહિ મળવાથી અખાડાનું શરણ લેતો હોય છે. અખાડામાં જઈને શરીરની તાલીમ દ્વારા એવા રોગોમાંથી મુક્ત થવા એ સ્વપ્નાં એવું હોય છે. જાતીય રોગોના મૂળમાં મોટા-ભાગનું અજ્ઞાન અને મનની નિર્જનતા હોય છે. આપણા અખાડાઓ અજ્ઞાનને દૂર ન કરે અને મનની નિર્જનતામાંથી જુવાનને બચાવવા માટે માનસિક મુશ્કેલીઓના વૈજ્ઞાનિક વિચાર કરીને તેના ઉપાય ન કરે, ત્યાં સુધી એવા રોગોમાંથી જુવાન મુક્ત થઈ શકવાનો નથી. ઘણી વખત તો વધારે પડતો વ્યાયામ એના શરીરને નુકસાન કરે છે, ઘણી વખત તો ગેરવ્યવસ્થા અને ગેરજોરોએ કારણે એના શરીરમાં જમા થતું ચેતન નકામું વેડફાઈ જતું હોય છે. આ તરફ આપણા અખાડાના સંચાલકો જાગૃત નહિ થાય તો અખાડા તરફ એક પ્રકારની ઉદારીનતા જુવાનોના મનમાં ઝબી થતાં વાર નહિ લાગે. શરીરના વિકાસ અને આરોગ્ય ઉપર ખોટ માઠી રહેતી આપણા સમાજ આવી ઉદારીનતા એવે તો ભારે મોટી નુકસાની વેડે. આવી ઉદારીનતાનાં બીજાં છતાં છવાયાં વેરાવા માંડ્યાં છે, એમ પણ આપણે નેહ શકીએ છીએ. બીજા બાજુ વ્યાયામવૃત્તિની ભરતી પણ ખૂબ ચડ્યા માંડી છે. એ ભરતીનો લાભ લઈને જુવાનના મનને છતી લેવાનું કામ આરંભતો અખાડો અચૂક કરી શકે તેમ છે.

જુવાન જાતીય રોગોથી પીડાય છે, તેમ કહેવાનો મારો અર્થ એ છે કે તે નાની મોટી કુટુંબોમાં પડેલો હોય છે. જાતીય વૃત્તિ કેટલી બધી જળવાન છે, તે આપણે સૌ કોઈ જાણીએ છીએ. આપણા સમાજની ધરિ એ પ્રગળિને પરાણે પાત્ર વ્યાવરી પડે છે. એવી રીતે વ્યાવર્યાની શક્તિ જુવાન પામે નથી. તેથી આવી દમનની ક્રિયા સ્વસ્થગી એ

કરી શકતો નથી. એની જળવાન વૃત્તિઓને બીજા સંસ્કારી માર્ગે વાળવા માટે એને કોઈ જ અવકાશ મળતો નથી. આવે પરિણામે દૂષી રીતે એ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા, જુવાન હરોશાં પ્રયત્ન કરતો હોય છે. એક તરફથી આવા દૂષા પ્રયત્નો તેનું શરીર હણી લે છે, અને બીજા તરફથી પોતે શરૂ કરેલા વ્યાયામનો ક્રમ એની પાસે વધારે પડતી શક્તિની અપેક્ષા રાખે છે. આ શક્તિ-અશક્તિનો મેળ ક્યાંએ મળતો નથી. જુવાન ગભરાય છે, અને મુઝાય છે, આવા કોઈકદીના પ્રસંગોને અખાડાના સંચાલકોએ હાથ ધરવા જોઈએ. જુવાનની મુશ્કેલીની પાછળ એનું અજ્ઞાન, ખોટું દમન અને માનસિક જળની ખામી રહેલાં હોય છે. શરીર-શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી એનું અજ્ઞાન ટાળી શકાય. દેહની અંદર રહેલા ગિન્નાલિન્ન અવયોની રચના, એ અવયવોનાં કર્તવ્યો, એ અવયવોનો એક બીજા સાથેનો સબ્ધ, એ બધાવની સમગ્ર શરીરના વિકાસ ઉપર થતી અસર, એનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જુવાનને આપીને અજ્ઞાનમાંથી બેપજરી મુશ્કેલી ટાળી શકાય. નકામો ભય અને સામાજિક નીતિના કારણે જુવાનનું ખોટું દમન થાય છે. શરીરના ધર્મમાંથી વ્યુત થનાર મનુષ્ય પોતાના જ શરીરને કેટલું નુકસાન કરે છે, તેનો સાચો ખ્યાલ મેળવવાની અગત્ય ઉપર ભાર મૂકીને જુવાનને એ દમનમાંથી મુક્ત કરી શકાય. દમનના પરિણામે વિકૃત થયેલી વૃત્તિઓને મોડળી મૂકવા માટે જરૂરી એવા અવકાશો એને મળે અને કુદરતી જીવન જીવવાના કારણે ખોટા દમનમાંથી બચી, જીવ તેટલું કામ અખાડો જરૂરી કરી શકે. માનસિક નિર્જનતા ટાળવા માટે તો શિક્ષક વિદ્યાર્થી વચ્ચે પ્રેમ અને વિશ્વાસના વાતાવરણની જરૂર રહે છે પ્રેમ અને વિશ્વાસનું આવું વાતાવરણ જુવાનને નથી ધરમાંથી મળતું કે નથી સાળામાંથી મળતું. આવી ગેરજાતીય પરિસ્થિતિ વ્યાયામશિક્ષક ધારે તો ટાળી શકે છે. જુવાનના શરીરના નાના મોટા પ્રશ્નો તેના અંગે અંગના વિકાસનો વાતો અને માનસિક કાવચોઓ ઉપર પ્રેમભર્યા વાર્તાલાપ કરી કરાવીને વ્યાયામશિક્ષક જુવાનોનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી શકે. એ વિશ્વા-

સમાંથી લુપ્તતા મનની અસ્તુત રક્તિ એને જોવા મળશે. એ દર્શન કરીને લુપ્તતા મનની મુંઝવણને દાળવી મુક્તિ નહિ પડે. આ કામ અખ્યાને માટે નવું નહિ ગણી સકાય. નિયોવાજી જતા લુપ્તતા શરીરને આરોગ્ય માર્ગથી વાળી લઈ સાચા માર્ગ ઉપર મૂકી દેવું અને તેના વિદ્યા અને મંદ કરવી, તે અખ્યાનું કામ છે જ.

પરંતુ એક મોટી સાધ બની ધર્મ વિના મારાથી રહેવાય નહિ. લુપ્તતા સાથે આવું કામ કરવા માટે ચિક્ષુને જાણે મોટા અધિકારની જરૂર રહે છે. એ અધિકાર સહસ્રાદ્યથી મેળવી રાંતો નથી. એ અધિકાર મેળવવા માટે તો ધર્મગુરુના ઉચ્ચ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ જોઈએમ ઉત્તરી પડે. અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના કાંઈ પનું ચિક્ષુ આ કામ હાથ ધરી શકે નહિ. તે અધિકાર આજે પ્રાપ્ત થયો ન હોય તો, પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યાયામ-ચિક્ષુ ઉચ્છેદન થાય, તેવી આશા વધારે પડતી નથી.

અખ્યાનમાં વ્યાયામ માટે કે રમનગમન માટે આવતો લુપ્તતા, મિત્રોને મોઢતો હોય છે અને મિત્ર મેળવતો પણ હોય છે, એ વાન આપણા કોઈથી અજાણી નથી. આ મંત્રી આજના જમાનાનો એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન થઈ પડી છે. એ મંત્રી વડે લુપ્તતાનું મન વધારે વિચુદ્ધ બનાવી લુપ્તતાને ઉચ્ચ યનિએ પહોંચાડી સકાય છે. એજ મંત્રી લુપ્તતાને માટે વિષ સમાન પણ થઈ પડી છે. અખ્યાનમાં આવીને શરીરના પ્રશ્નને એક ખાલુ ગણી દઈ, મંત્રીના અનેક વિધવિધ પ્રશ્નો ચર્ચના લુપ્તતાને આજે આપણે જોઈએ છીએ. આપણુ કમનસીબ છે કે આજનો વડીલ અને આજનો ચિક્ષુ પોતાની લુપ્તતાની દિવસો તો જૂઠી ગયા છે જ; પરંતુ સાથે સાથે આ જમાનાની લુપ્તતાને જોળખવા પણ અસમર્થ છે. લુપ્તતા મિત્ર કે છે. એવો મિત્ર કરવા પાછળ એની શુદ્ધિ કામ કે છે, એના કરનાં ઘણું વધારે કામ એની કાળજી કે છે. કાળજીવર કોઈપણ એક લુપ્તતાને એ પોતાનો મિત્ર બનાવે છે. પછી તો આ મંત્રી એક બીજા ઉપર કેવા પ્રકારની અસર પાડે છે, એ જાણવા માટે લુપ્તતા મનનો દરિયો જ રોજવા પડે આ મંત્રીની મન ઉપરથી અસર લુપ્તતાના શરીરને કોતો

જોઈએ છે, અને કોતો અસ્વસ્થ કરી મૂકે છે. અખ્યાનને વ્યાયામચિક્ષુ લુપ્તતાની આ મંત્રીને બરાબર પીછાની ન હો, તો એવું ઘણું કામ મારું જાય. આ મંત્રી મનને અસ્વસ્થ કરી મૂકીને લુપ્તતાના શરીર ઉપર ઘણી ખરાબ અસર કરે છે. અખ્યાનું વિકસનું સ્થળ મંત્રીને મિત્રોના તોફાન-દુશ્મનોના અખ્યાન બની રહે છે. આજે મારાંજે સમાજમાં અસ્તિવાદનું જોર વધતું જાય છે, તેવું વખતે અસ્તિવાદમાંથી આપણા લુપ્તતાનિયને સમજાવવા તરફ લઈ જવાનો આ એક મુદ્દર મોઢા છે. અખ્યાન ઉપર એકલા થતા લુપ્તતાનિયનો અસ્તિને અને અસ્તિવાદને જૂઠી જઈ સમૂદને અને સમૂદપ્રવૃત્તિને પોષે, તે માટે ખૂબ દાગળ રખાવી જોઈએ. લુપ્તતાની મંત્રી, સજગ મિત્રોનાં રોજાં નસાં કરે તો, અખ્યાન દ્વારા આપણે એક એવું મુદ્દર કામ કરી શકીએ કે જે કામ આખા સમાજને ઉપકારક થઈ પડે.

આપણું શરીર આજે આપણા અખ્યાનને સોંપાયું છે. અખ્યાનથી શરીરને સાચા કરવા માટે જે જે પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છે, તેમાંથી એક પ્રવૃત્તિ તરફ તાર્ત્વિક દૃષ્ટિથી મારા વિચારો દુ' ન જણાવું તો મારી જાનને દુ' વડાહાર ન ગણાવું. આ વિચાર તે આપણા અખ્યાનમાં આવી રહેલી દરીકાઈની પ્રવૃત્તિઓ છે. દરીકાઈની સરખાવણીમાં સદાસરપ્રવૃત્તિ અનેક રીતે ક્રોધ છે, તેમાં જે મન છેજ નહિ. સદાસરપ્રવૃત્તિનો રોષ થાય, જોઈએ તેમાંથી દરીકાઈની વિકૃત શક્તિ જન્મે છે. આજે ધ્યાવવાના બાના હેઠળ આજે આપણે આ પ્રવૃત્તિને પોષી રહ્યા છીએ. દરીકાઈનું નાનકડું તત્ત્વ પણ ક્રોધપણ પ્રકારનો વિદાસ સાધવામાં સદા-યત્ન થઈ પડે જ નહિ, એવું મારું દૃઢ મતંત્ર છે. આ મતંત્ર અહીં પ્રચર કરનાં મને સંકોચ નથી થતો. હું સમજું છું કે દરીકાઈના તત્ત્વ વિના અખ્યાનમાં આજે રહી શકે તેમ નથી. હું બરાબર જાણું છું કે રમનગમનની અને કનરતની દરીકા-ઈઓ આપણા આજના અખ્યાનનું પ્રધાન લક્ષણ છે; જ્યાંય મારો દૃઢ વિદ્વાન છે કે એ જ આપણા અખ્યાનમાં દરીકાઈનાં તત્ત્વોનો નાશ કરીને અદ્વા-રના તત્ત્વને એક દિવસ પોષવાના છે. આજે આપણે

પ્રાથમિક બુદ્ધિ ઉપર છીએ. આપણા જ પ્રયાસોથી આપણે એમાંથી બહાર આવવાના છીએ. હરકાંઈ પ્રકારની હરીફાઈ વ્યક્તિના જીવનમાં એર રહે છે, અને સમૂહજીવનને ક્ષુપિત કરે છે. અખ્યાતમાં જે હરીફાઈઓ ચાલી રહી છે, તે હરીફાઈના અંતમાં જીવાનના માનસમાં પ્રવેશવાનો પ્રયત્ન વ્યાયામ-શિક્ષક કરશે, તો એને મારા ક્યનનું સત્ય સમજાશે. હરીફાઈ પૂરી થયા પછી જીતનાર પોતાના સંબંધમાં શ્રેષ્ઠતાના જે જોડા ખ્યાલો બાંધે છે, અને હારનારને પોતાથી જીતરતો ગણે છે, એ નુકસાન એના માટે ઓછું નથી. પોતાની શક્તિ-ઓનું હોય એના કરતાં પછી ધણું વધારે માપ એ બાંધે છે. એ પ્રકારનું મિથ્યાભિમાન તેના મનમાં પ્રવેશે છે. મિથ્યાભિમાની મન અનેકોનો પરાજય કરવાની વૃત્તિ સેવે છે. જે જીવાન હારે છે, તેને નિરાશાનો અને નિરુત્સાહનો વળી પાર જ રહેતો નથી. કંતિ પોતાની જાનને દલદી ગણી આગળ વધવાની પ્રવૃત્તિને બંધ કરે છે અને કંતિ નિરુત્સાહમાંથી મરણિયા વૃત્તિ ખીવવી વેરઝેરનાં સાધનો વડે ખીજાને મદાવ કરવાની છૂપી પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે. જાને પડ્યો ભાગ્યેર નુકસાન કરનારી આવી હરીફાઈ એક દિવસ આપણે તજી જ પડશે. આપણા શરીરને અને એના વિકાસને આ તત્ત્વમાંથી નીપજતાં અનિષ્ટ પરિણામો સાથે ધણું નિકટનો સંબંધ છે.

આપણા અખ્યાતઓ શરીરને આડું કરીને અને શરીર ઉપર ધણું મેદો કાણુ ધરાવનાર ચિત્તને નિર્મળ રાખવાના પ્રયત્નો કરીને સમાજના શરીરને સુદૃઢ બનાવવાના પ્રયત્નો કરે છે, તેવે વળતે જીવાનના શરીરની અંદર અજાનને લીધે કે નિર્જાનતાને લીધે પેસી ગયેલા ગુપ્ત રોગો તરફ અખ્યાતના સંચાલકોનું ધ્યાન ખેંચવાની દુ મારી ફરજ સમજી શકે. આ ગુપ્ત રોગો કયા કયા છે અને કેટલી ભયંકર અસર સમાજના શરીર ઉપર કરે છે, એની વિગતોમાં જીતવાનું આ રથજ નથી; પરંતુ એટલી ધ્યાન કરવાનું મને વ્યાજ્ઞી વાગે છે કે દરેક વ્યાયામદાતા પાસે એક નિષ્કાન દાકતરની સલાહ હમેશાં હોવી જ નોંધવું. એ દાકતર જીવાનના શરીરને અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ કસરતોનો નિર્દેશ કરશે, તેની સાથે જ જીવાનને કંડડતા ગુપ્ત રોગોના નિવારણ તરફ વ્યાયામશિક્ષકનું ધ્યાન ખેંચી તેને તે દિશામાં પણ મદદ કરશે. અખ્યાતને નિષ્કાન દાકતરની જરૂર તો એટલી બધી છે કે દાકતરની સલાહ વિના અખ્યાતો કાર્યક્રમ ચલાવવામાં ભારે મોડું જોખમ રહેતું છે, એમ પણ કેટલીક વખત પ્રતીત થાય છે. નિર્જાન ફેફસાંવાળો કે નિર્જાન હૃદયવાળો વિદ્યાર્થી કસરત કરવામાં ભૂલ કરી નાંખે તો તેને કેતું નુકસાન થાય અને હૃદય કે ફેફસાંને મજબૂત કરવા માટે કેવી કસરત કરાવવી પડે, તેનું જ્ઞાન વ્યાયામશાળા માટે આવશ્યક હોય છે. દાકતરની સલાહ વિના આપણે કાંઈ એવી ભૂલ કરી એસીએ નહિ, તે માટે જાગૃત રહેવાની જરૂર છે.

મારૂં વ્યાખ્યાન પૂરું કરું તે પહેલાં એક અગત્યના મુદ્દા તરફ સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. આપણી આજની અખ્યાતની પ્રવૃત્તિમાં કન્યાઓ માટે હજી સુધી કશો જ વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. સમાજનાં ખરાબ યત્નો જતાં શરીરનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે જાણે કે પુરોગોનાં જ વિચાર કરવાનો હોય એવી આપણી મનોદશા હજી પણ રહેલી છે, એ દુઃખની વાત છે. સમાજના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કરવું હોય, તો માતાના શરીરને તંદુરસ્ત અને પુષ્ટ કર્યા વિના કદી ચાલશે જ નહિ. પહેલવાન પિતા અને માયકંગલી માતાથી ઉત્પન્ન થતાં બાળકો સમાજ માટે કશુંકરૂપ બનશે. આજે તો ઉછેરનો આપણો આખો ખ્યાલ બદલાઈ ગયો છે. એ ઉછેર છોકરા, છોકરી માટે એક જ સિદ્ધાન્ત ઉપર ઘરો ઘટે છે. એના વ્યવહારી સિન્ન હોય તેમાં કશો જ વધારો નથી; પરંતુ સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ વ્યાયામનો પ્રબંધ છોકરા, છોકરી માટે એક સરખો થવો જોઈશે. આપણા સમાજમાં છુદ્ધિનાં અને મનનાં કન્નેડાં છે જ. આપણા દેશની આબોધવાને કારણે તેમજ કુદરતની કૃપાને કારણે શરીરનાં કન્નેડાં ઓછાં હતાં, તે દુનિયા આપણી જ જૂઠીને લીધે વધવા સાગ્યાં છે. મને તો લાગ રહે

છે કે છુદ્ધિ-મનનાં કળેડાં મટી જશે, અને શરીરનાં કળેડાં વધી જશે. આ સ્થિતિ બહુ લાયકર છે. જે શહેર છોડ્યાઓ માટે અખાડો બોલો કરે, તેની અચૂક ફરજ છે કે છોડીઓ માટે પણ અખાડો બોલો કરે. આપણા શહેરમાં એ સુંદર અખાડાઓ ચાલે છે. હજુ પણ વધારે બિલા ચાપ તો વાંધો નથી; પરંતુ ખહેતો માટેનો અખાડો આપણે બોલો ન કરીએ, ત્યાંસુધી આપણે જરૂરી શકીએ નહિ. ખહેતો માટેના અખાડાનો અભાવ એ આપણા શહેરની ન નિલાની શકાય તેવી ખામી ગણવી જોઈએ. આપણા શહેરનાં શિક્ષિત નગનારીઓ એ દિશામાં વહેલાં વતગૃત થાઓ, એવી મારી માર્યના છે, મિત્રો, આપણા શરીર સંબંધે બોલતાં

મેં ઘણું વિસ્તારથી કહી નાખ્યું છે. આખા વ્યાખ્યાનમાં વ્યાયામશાળા કેન્દ્રરથાને રહી છે, એનું કારણ એ છે કે આપણાં બગડેલાં શરીરને સુધારવાનું, નીરાળી શરીરને સુદૃઢ કરવાનું, નીરાળી મનને પ્રેતસાદન આપવાનું અને શરીર-મનનો મેળ મેળવવાનું કામ કોઈપણ સરંચા કરી શકે તેમ હોય તો તે ઘણું મોટું ભાગે આપણી વ્યાયામશાળાઓ જ છે. વ્યાખ્યાનમાં દર્શાવેલા જે જે વિચારો આપને ગળે બેસી જતા હોય, તે બધાંયનો અમમ કરવા તરફ આપણું લક્ષ્ય જે વી શકીશ તો હું મારી જાતને ધન્ય માનીશ.*

* શ્રી હતાધ્યમે આપેલું એક જલેર વ્યાખ્યાન

❦ ❦ ❦

કુળજિયાત

❦

હુંમણાં હમણાં ઝાડો કુળજ યવાની ફરિયાદ હિંદમાં સેંકડે એંશી મનુષ્યો તરફથી કરવામાં આવે છે. આ રોગ જેને ન હોય, તેવી વ્યક્તિઓની સંખ્યા બહુજ અલ્પ મળવાની. આ રોગની ઉત્પત્તિ પાચનક્રિયાની ખામીને લીધે થાય છે. જે મનુષ્યોને આ રોગ થાય છે, એનો મળ આંતરડાંઓમાંજ સડી જાય છે અને ત્યાં અસંખ્ય બારીક જંતુઓ ઉત્પન્ન થઈ પડે છે. આ જંતુઓ લોહી મારફત આખાથે શરીરમાં પહોંચીને અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે.

હજુ તો ખાધેલો ખોરાક સારી રીતે પચ્યો નથી હોતો ત્યાંજ બીજો ખોરાક ખાવામાં આવે, એટલે મળ આંતરડાંમાં એકઠો થઈ જાય છે અને પરિણામે ઝાડો કુળજ થઈ જાય છે. ઝાડે ભાગે તાવ વગેરેની બિમારીમાં પણ આજ રોગ કારણભૂત હોય છે. આજકાલ કેટલાયે મનુષ્યોને ધાતુ-વિષમક ફરિયાદો હોય છે. એવી હાલતમાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં ધાતુનો ક્ષય થવાને કારણે શરીરમાંની ગરમી બાધી થતી ચાલે છે. એનું પરિણામ એ આવે

છે કે પાચનક્રિયા સારી રીતે થતી નથી અને આવા મનુષ્યોને કુળજિયાત અને માથાના દુખાવાની ફરિયાદ હમેશને માટે ચાલુજ હોય છે; અને ધાતુરોગવાળા મનુષ્યોને કુળજિયાતની કાયમ ફરિયાદ હોય છે, એનું કારણ આજ હોય છે. જેઓને ખાનપાન નિયમ પ્રમાણે નથી થઈ શકતાં તેઓ પણ આ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. મગજનું કામ પુષ્કળ કરવાને કારણે શરીરમાંનું લોહી વધુ પ્રમાણમાં મગજ તરફ વહી જાય છે, અને ત્યાંજ મગજના પેપલુમાં તે લોહી ખપી જાય છે. આમ થવાને લીધે આંતરડાંઓને પૂરતું લોહી નથી મળતું અને તેથી અપચાનો રોગ થવા પામે છે. અત્યંત ચિંતા શોક, લય, ક્રોધ અને એવા બીજા વેગો થવાને કારણે પણ લોહી મગજ તરફ વહી જાય છે; અને તેથી પાચનશક્તિ કમ થવાને લીધે આખરે અપચો અને કુળજિયાત થઈ જાય છે. વધુ ખાવાને કારણે પણ ઝાડો કુળજ થઈ જાય છે. બહુ જીવાળા લાવનારી દવાઓનું મેવન પણ આ રોગની ઉત્પત્તિમાં ઘણી મદદ કરે છે. કલેજના વિકારને કારણે

કેલેજી પોતાનું કાર્ય મારી રીતે કરી શકતું નથી; અને આમ થતાં તેમાંથી પરતું પિત્ર ન નીકળવાને કારણે પાચનક્રિયા સારી રીતે થવા પામતી નથી અને આખરે કબજિયાત થવા પામે છે. હોઝર્ડીમાં ઉત્પન્ન થતાં પાચક રસોમાં કોષ્ટપણુપ્રકારની ખામી થાતે કારણે પણ કબજિયાત થવા પામે છે. આંતરડાં નીચે બેઠી જવાને કારણે મલદાર બંધ થઈ જાય છે, અને તેથી પણ મળ પૂર્ણ પ્રમાણમાં બહાર નીકળી શકતો નથી. જે પદાર્થોને પચાવવામાં બહુ સુરેક્ષી પડે તેમજ બહુ વ્યય લાગે, તેવા પદાર્થોનું વધુ પ્રમાણમાં સેવન કરવાથી આંતરડાંઓને વધુ મહેનત લેવી પડે છે; આમ થતાં તે ઝડપથી તેમજ સફળતાપૂર્વક કામ કરી શકતાં નથી અને પછી આ રોગ સ્થાયી સ્વરૂપ પકડી લે છે. કોઈ કોઈવાર એનું પણ થવા પામે છે કે વધુ ગરમ અને તીખા તમનમતા ઉત્તેજક પદાર્થો ખાવાને લીધે આંતરડાંમાં અસ્વાભાવિક ઉત્તેજાટ થવા પામે છે અને પછી તે ઉત્તેજાટ પ્રમાણે આંતરડાંઓને કામ કરવું પડે છે; આને પરિણામે આંતરડાંઓની સ્વાભાવિક શક્તિ નષ્ટ થવા પામે છે; અને અંતે આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમાં જસનનો કાંઈક અંશ મિશ્ર થઈ શક્યો હોય છે, તેનું પાણી પીવામાં આવે તો તેને લીધે પણ સખ્ત કબજિયાત થઈ જાય છે. જે શરૂઆતમાં પાણીના નરો હોય છે, ત્યાં ઝાલે બામે તે નજી સીસાના બનેલા હોય છે. એટલા થોડા પછા અંશ પાણીમાં બળવા પામે છે; અને જે લોહા આનું પાણી પીએ છે, એજોતે કબજિયાત, અપચો, મન્દાગ્નિ વગેરેની ફરિયાદ તેમજ મોઢું આવી જતું અને પેટાં મરી જતાં વગેરે રોગ થવા પામે છે; અને જે લોહા પીવાના પાણી તરોડ ઝાલે બામે ફૂવાનાં પાણીને ઉપયોગ કરે છે, તેઓને નજનતાં પાણી પીનારાઓને કબજિયાતની જેટલી વધુ ફરિયાદ હોય છે, તેટલી કદી ઘેલી નથી. આ કાફી વગેરેનું વધુ પ્રમાણમાં સેવન કરવામાં આવે તો તેથી પણ કબજિયાત, અપચો અને મન્દાગ્નિ જેવા રોગ થઈ જવા પામે છે.

જેને આ રોગ થયો હોય છે, એનું માથું ભારે

રહે છે, માથામાં દુખાવો થવા કરે છે, પેટમાં દુખ્યા કરે છે, અને નાબુધી રતા કરે છે. આગસ, કામમાં ચિત્ત ન ચોટવું, નિર્બળતા, તદ્દશક્તિનો નાશ, અજાણ્યો, ભોજનમાં અરચિ, અને મૂત્રાશયમાં દર્દ થવું, એ વગેરેનું પણ આજ કારણ હોય છે.

કબજિયાત દૂર કરવા માટે ઉપવાસ એ સાચું કારક છે. જે માણસ પોતાની પચાવવાની શક્તિનો ખ્યાલ કર્યો વિના પચવામાં ભારે એવા પદાર્થો ખાવતું દિલ કરે છે, તેણે તેમાંથી પોતાના દિલને વાળી કાણમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ઉપવાસ કરવાથી શરીરમાંના દૂષિત પદાર્થોનો નાશ થાય છે; શરીરનું બળ ધરેલું માત્રમ પડે છે છતાં માનસિક બળ પ્રગલ્ભ થવા પામે છે અને શરીરમાં સ્ફૂર્તિ અને ઉત્સાહ આવી જાય છે, ઉપવાસ કરવાને લીધે પાચન-રસો વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતા અટકે છે, અને તેથી તે આવધેને આરામ મળે છે. જે માણસ ઉપવાસ કરે છે, એની ધાતુઓનું પોષણના રચાનમાં શોષન થાય છે; અને પરિણામે મળ ખાખ થઈ જાય છે. ઉપવાસના શરૂના બે ત્રણ દિવસો તો જરા તકલીફથી વીતે છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને પરસેવામાં બહોળો જેવું માલમ પડે છે તેમજ છત્ર પર સફેદ છાંયી જામેલી લાગે છે; પરંતુ અડ્ડે બેતાં એ સમયમાં દૂષિત મળ શ્વાસોચ્છ્વાસ અને પરસેવા મારફત બહાર નીકળતા હોય છે અને શરીરની અન્નર્ગત શુદ્ધિ થતી હોય છે. દા, એટલું ખ્યાનમાં રાખવાનું અડ્ડે કે વધુ ઉપવાસ કરવા એ પણ તુક્યાન કરનાર છે; માટે પોતાની શક્તિની ઉપરવટ થઈ કદીપણુ ઉપવાસ કરવા ન જોઈએ. તાપી બેઠેલ, નિર્બળ અને શોષા લોહીવાળા મનુષ્યને ઉપવાસ ફાયદો કરનાર નથી થતા, આવા મનુષ્યોએ સરવડાથી પચી જાય તેવા પદાર્થો જોઈના પ્રમાણમાં જ લેવા જોઈએ. સવાર-સાંજ સ્વચ્છ હવામાં ફરવું, એ આ રોગમાં વધુ લાભદાયક છે. સ્વચ્છ હવાનું સેવન કરવાથી લોહી શુદ્ધ થાય છે, શરીરમાં બળનો વધારો થાય છે અને જઠરાગ્નિ પ્રદાપ્ત થાય છે, તેમજ આંતરડાંઓમાં પિત્તનું પ્રમાણ યોગ્ય રીતે થાય છે; તેથી કબજિયાત દૂર થાય છે.

દાંપત્ય-જીવનમાં નરનારીના કાર્યવિભાગ

[લેખક — ધી. નરસિંહભાઈ પટેલ]

*

(૧)

આપણે માનવી જીવીએ છીએ, ત્યારે આપણે જીવનધર્મ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પ્રાણી-માનને તેમજ માનવીને પણ આત્મરક્ષણનો નયા વંશવર્ધનનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. માનવી સામાજિક પ્રાણી છે, માટે સમાજના રક્ષણમાં માનવીના એ સ્વાભાવિક ધર્મ, સિદ્ધ થાય છે. પ્રત્યેક માનવી સમાજજેઠું અંગ છે, તેથી સમસ્ત સમાજના રક્ષણમાં પ્રત્યેક માનવીનું રક્ષણ છે. ત્યારે આત્મ-રક્ષણને અને વંશવર્ધનને માટે પ્રત્યેક માનવીએ સમાજનું રક્ષણ સાધવું ધટે અને સમાજના રક્ષણને માટે સ્નેહે અને યત્ને સમાજની મેવા કરવી ધટે. પ્રત્યેક માનવીનો ત્યારે આ ધર્મ રહ્યો.

પણ માનવીમાં નરનારીના સ્વાભાવિક જાતિ-ભેદ છે. ત્યારે એ જાતિભેદને અનુકૂળ અને અનુરૂપ નરનારીના મેવાધર્મમાં પણ ભેદ ને વિભાગ હોય એ પણ છેજ સ્વાભાવિક છે. આદિ માનવસમાજમાં લગ્નસંસ્થાનો ઉદય થયો નહોતો ત્યારથી એ મેવાવિભાગ સ્વાભાવિક રીતે વિકસવા લાગ્યા હતા, લગ્નસંસ્થાનો ઉદય થયો ત્યારે એ મેવાવિભાગ એકબીજાને સદાયક જાન્યા ને સામંજસ્ય પામ્યા.

નરનારી લગ્નમાં જોડાઈને દપતી થયાં; એ મરી એક જાન્યાં. અને એ પ્રાચીન કાળે પણ એ સમાજનો નરનારીને સંસ્કૃત તે પ્રકારે તેમણે આત્મરક્ષણ અને વંશવર્ધન માટે, સમાજરક્ષણને અર્થે સેવા કરવા માંડેલી. એ કાળે પણ માનવી સમજેલો કે પતિપત્ની લગ્ને તો એક થયાં, પણ

બીજી રીતે-શરીર ને ભુદ્ધિએ-તો સ્વાભાવિક રીતે ભુદં જ છે; એટલે એ મે જાન્યા સ્વાભાવિક રીતે જ ભુદં ભુદં કાર્ય કરી શકે. પુરુષમાં બીજવધર્મ-જનકધર્મ છે, એટલે એ સ્વતંત્રતાવે સદાસર્વદા બહાર રખડી શકે છે, તેમાં એને બધું અંતરાય નથી. સ્ત્રીમાં શ્વેત્રધર્મ છે-જનનીધર્મ છે, એટલે બહાર રખડવામાં એને વળંગાર અંતરાય નડે છે, અનેક પ્રતિકૂળતાઓ નડે છે, એટલે એને ઘરમાં રહેવું અનુકૂળ પડે છે. પુરુષના જેવું સ્ત્રીનું શરીર પણ ખડકલ નથી, એટલે પણ સ્ત્રીને બહાર રખડવા કરતાં ઘેર રહેવું વધારે અનુકૂળ પડ્યું છે.

આથી સ્ત્રી ઘેર રહી પ્રજનન કરે અને સંતાનમેવા કરે, સાથે સાથે અનુકૂળ હોવાથી ગૃહવ્યવસ્થા પણ કરે; પુરુષ એ સ્ત્રી સંતાન-કુટુંબ-માટે લરણપોષણની વ્યવસ્થા કરવા બહાર ફેરે. એવા મેવાવિભાગ પ્રાચીન કાળે સ્વાભાવિક રીતેજ પડવા લાગ્યા. લરણપોષણનું મુખ્ય સાધન તે કાળે ખેતી હતું. અને તે સદજ સેવાવિભાગે કરીને પ્રાચીન મેક્સન (Saxon) ભાષામાં પતિનું નામ Husbonda, Husbunda (Hus ઘર, bonda બાંધી રાખનાર,) પડ્યું; અને એનો અર્થ વિકાસ પામીને 'કરકસર કરનાર' અને 'ખેતી કરનાર' પણ થયો. એ મૂળ શબ્દ વિકાસ પામીને અંગ્રેજમાં Husband (પતિ) અને Husbandman (ખેડૂત) શબ્દ થયા છે. તેવી જ રીતે Wife શબ્દ (જ. Weben, અ. Weave, સં. વણ કાંતવું, એ ધાતુ ઉપરથી) થયો છે અને એનો મૂળ અર્થ 'કાંતનારી' છે. પુરુષ ખેતરમાં

જેતી કરી અનાજ પકવે, કપાસ પણ પકવે; સ્ત્રી ઘેર રહી કુટુંબને એ અનાજથી જમાડે, એ કપાસને કાંતીને વસ્ત્ર બનાવે. પરિણામે પુરૂષમાં બુદ્ધિબળનો ને શરીરબળનો વિકાસ થતો આવ્યો છે; સ્ત્રીમાં વાત્સલ્યબળનો, રોહબળનો વિકાસ થતો આવ્યો છે. આમ કાળે કરીને બંનેનો વિકાસ લુહી લુહી દિશામાં અને લુહા લુહા પ્રમાણમાં થયો છે. પ્રાચીન કાળથી સર્વે દેશની સર્વે જાતિ-ઓનો સેવાવિભાગનો આ આજો હતિદાસ છે.

અને એમ વિકાસ પામેલા સેવાવિભાગમાં કાંઈ ઊંચું નથી, કાંઈ નીચું નથી; બન્ને પોત-પોતાને સ્થાને ઉચ્ચ ને પવિત્ર છે. એક વિના બીજું વધ્ય છે, નિરર્થક અપૂર્ણ છે; એકબીજાને સદ્ગુણ, સાર્થક ને પરિપૂર્ણ બનાવે છે. અને ધર્મમાં અધિકારનો પ્રશ્ન તો ઊભો થઈ શકતો જ નથી.

પણ પદ્મમાંથી માનવીનો અવતાર થયો ત્યારથી જ પુરૂષ સ્ત્રી કરતાં શરીરબળથી હલો, અને તેથી તે સ્ત્રીને દ્વાવતો આવતો હતો. આથી તેણે પોતાને ઊંચો માન્યો, સ્ત્રીને નીચી માની; પોતાની સેવાને મદસ્તની માની, સ્ત્રીની સેવાને તુચ્છ માની; વળી એણે સેવામાં અધિકારનાં બીજ વાગ્યાં; સ્ત્રીને પુરૂષના સેવાક્ષેત્રમાં પેસવાનો અધિકાર નથી એમ માન્યું, મનાયું; પરિણામ એ આવ્યું કે પુરૂષ કરે એ સર્વ સેવા-અને પછી તો ધંધા-જિયા, સ્ત્રી કરે એ સર્વ સેવા-ધંધા તુચ્છ; પુરૂષ કુટુંબ-નિર્વાહ માટે ઘન ઇસલ માટે તબે ગુણાઃ કાચનના-ધયન્તે એમ મનાયું. પ્રજનન જેવી ભાવિ સમાજની ઉત્તમ સેવા પણ સ્ત્રી કરે માટે જ તુચ્છ મનાઈ!

પુરૂષે સમાજમાં આ દુર્ભાગ્ય ખડું કર્યું; પણ ત્રીજે એ વાન માની લીધી તે દિવસે સમાજનું એ દુર્ભાગ્ય પરિપૂર્ણ થયું. સ્ત્રીએ પોતાને પુરૂષની દારી માની લીધી, પુરૂષની સેવા કરતાં પોતાની સેવાને તુચ્છ માની લીધી. કાળ જતો આ ભ્રમણાનો વિકાસ થતો આવ્યો; અને આ નૂતન યુગમાં સ્ત્રીજાતિ જગત્ત મઈ હાડી એટલે એ ભ્રમણા તેને એવાયર રૂપે દબાવવા લાગી. સ્ત્રીપુરૂષ બન્ને

પોતપોતાના સ્થાનમાં ને સેવાક્ષેત્રમાં સમાન છે એ વાત એ બૂલી. પુરૂષે તેને નીચી માની છે માટે પોતે નીચી થઈ ગઈ છે એ ભ્રમણાએ તે પુરૂષની સાથે સર્વ ક્ષેત્રમાં સ્પર્ધા કરીને સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા મથી રહી છે, સેવા બૂલી અધિકારને નાંદે ચઢી છે; અનેક પ્રકારે એ પોતાને પરાધીન માની રહી છે ને તેમાંયે તેને આર્થિક પરાધીનતા અતિ ઘણી સાધી રહી છે. ખેશક એને પુરૂષે સર્વ વિષયોમાં પરાધીન બનાવી દીધી જ છે, પણ પોતે પુરૂષથી નીચી છે અને પરાધીન છે એ ભ્રમણાએ તેને વધારે નીચી ને પરાધીન બનાવી મૂકી છે. અને વળી પુરૂષના સેવાક્ષેત્રમાં જઈ તેની સ્પર્ધા કરવાથી પોતાને મુક્તિ મળશે એમ માનીને આજે એવી સ્પર્ધા કરી રહી છે; એ એનું ને સમસ્ત સમાજનું દુર્ભાગ્ય છે.

પુરૂષ પોતાને ઊંચો માને છે, સ્ત્રીને નીચી માને છે; એટલે તો એ પોતાના જિયા માનેલા કાર્યક્ષેત્ર-માંથી નીકળીને નીચા માનેલા કાર્યક્ષેત્રને અડવામાં પણ લાજ માને છે. મહાત્માજીએ રેડિયોનો ઉપદેશ કરવા માંડ્યો ત્યારે અનેકે પુરૂષોએ ‘એ તો સ્ત્રીનું કામ છે’ એમ કહીને રેડિયોને હાથ અડાડવાની સાફ ના પાડેલી; અને મહાત્માજી જેવા સમર્થ ધર્મપુરૂષ ન આવ્યા હોત તો આજે પણ ભાગ્યેજ કાંઈ પુરૂષ રેડિયોને હાથ અડાડતો હોત. પણ સ્ત્રી તો આજે પુરૂષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા ડોડી રહી છે, દરજ્જે એણે કુરૂષને પોતાના કરતાં જાણે સ્ત્રીકરની લીધો છે એના કાર્યક્ષેત્રમાં પોતાની મુક્તિ માની લીધી છે. સાચી રીતે તો આ દાસ્યવૃત્તિમાં જ એની પરાધીનતા છે. એ દાસ્યવૃત્તિ (Inferiority Complex) ત્યજવામાં જ એની, એને દાસી માની બાંધી ગાખનાર પુરૂષની ને સમસ્ત સમાજની મુક્તિ છે.

પુરૂષમાં પણ એવી દાસ્યવૃત્તિ નથી એમ નથી; પ્રબુલોકના અનેક આચારવિચારનું અનુકરણ વિનાસમજીને નાસલોક કરે છે. અંગ્રેજ પ્રબુઓનાં કેટપાટણ ને હેટ આપણા ગરગ દેસને પ્રતિકૂળ

હોવા છતાં અનેક હિંદી દાસો પહેરે છે, એમાં એ દાસ્યવૃત્તિ સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ થાય છે. સેવાને અને અનુકૂળતાને અર્થે સર્વે રૂઢિચઢતો તોડવાં એ છત્ર છે, પણ છોકરાઓ પહેરે છે માટે જ છોકરીઓ પહેરણુ-મફી પહેરે તો એ દાસ્યવૃત્તિ છે. લવિષ્યમાં કાઠ કાળે બનવા જેવું દેખાતું તો નથી, પણ કદાચ એમ બને કે પુરૂષ સ્ત્રીને પોતાના કરતાં જાણી માનતો થશે, આને છે તેથી બહારી જ રીતે સ્ત્રી પુરૂષની આદર્શદેવતા થશે, ત્યારે પુરૂષ સ્ત્રીના વેશનું અતુકરણ કરીને સાડી-ચરણિયા પહેરતો થશે અને ‘પ્રજનન ને વાતસ્ય ન આવડે એ તે માણસ છે ?’ એવાં સ્ત્રીનાં મહેણાં ખાતો થશે ! પણ એ દાસ્યવૃત્તિથી પુરૂષનો ઉદાર નથી. આજની દાસ્યવૃત્તિથી સ્ત્રીનો ઉદાર નથી. એણે એ દાસ્યવૃત્તિ છોડવી જોઈશે અને ત્યારે પુરૂષે પણ પોતાની પ્રભુવૃત્તિ (Superiority Complex) છોડવી જ પડશે.

પણ પુરૂષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશી તેની માથે સ્પર્ધા કર્યાથી સ્ત્રી પોતાની દાસ્યવૃત્તિ નથી જ તોડી શકવાની. પુરૂષે સ્ત્રીને હલકી માની છે, મંનાવી છે; એટલે સ્ત્રીનાં કાર્યને પણ એ હલકાં માને છે, રેડિયાને સ્ત્રીનું કાર્ય માને છે, રસોઈને સ્ત્રીનું કાર્ય માને છે, માટે એ નથી કરતો. યુરોપમાં હવે સ્ત્રીઓએ પુરૂષના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશીને ટાઈપીંગનું ને ટેલિફોનીંગનું કાર્ય કરવા માંડ્યું છે, ત્યારે એને સ્ત્રીનું ને તેથી હલકું કાર્ય માની પુરૂષે છોડવા માંડ્યું છે અને રોડનો શબ્દેશબ્દ સંદેશો મોકલનાર પુરૂષ હોય તો તેને પણ મરકરીમાં ટેલિફોન ગર્લ કહે છે અને ત્યારે પુરૂષે સ્ત્રીને હલકી માન્યા જ કરી છે.

રશિયાનો પ્રવાસ કર્યા પછી અને ત્યાંના સમાજનું સારી રીતે અવલોકન કર્યા પછી બેન કપિલાબેન ખાંડવાળા આમ લખે છે: “અત્યારે આપણા સમાજસુધારકોને આદર્શ પશ્ચિમના દેશો છે. ત્યાંના સમાજમાં સ્ત્રીની સ્થિતિ આપણા સમાજની સરખામણીમાં સ્વર્ગ જેવી લાગે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ રોકેટરો અને ચર્ચલિસ થાય છે. પુરૂષના લગભગ

દરેક ધધામાં સ્ત્રી માથું મારે છે. પણ તેથી શું ? પુરૂષના ધધા સ્ત્રીએ કરવા માંડ્યા એટલે સ્ત્રી પુરૂષની હરોડમાં બની રહી ગઈ ? આપણે ત્યાં બજારમાં ઘણી સ્ત્રીઓ શાક વેચવાનો ધધો કરે છે. મુંબઈ બાજુએ માછલી વેચવાનો ધધો લગભગ માછણીથી ચાલે છે. મીઠામાં સ્ત્રી અને પુરૂષ બંને કામ કરે છે. એ વર્ગની સ્ત્રીઓને એ વર્ગના પુરૂષો નોટલા હક્કો મળી ગયા છે, એમ કાઈ પણ એમની સ્થિતિનો અભ્યાસી કહી શકશે ? આપણે ત્યાં જે સ્થિતિ થોડા પ્રમાણમાં છે તે સ્થિતિ ત્યાં આખા દેશમાં પ્રસરી છે. બીજું કંઈ વધારે છે ? આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને મારે પીટ છે ને ત્યાં નથી મારતા; ત્યાં સ્ત્રીને ફૂલની માફક રાખે છે. ગાડીમાં બેસા ચઢને જગ્યા આપે છે કે મોટરમાં ચઢતી વખતે હાથ આપે છે. આપણા દેશમાં આવી સ્થિતિ નથી, એટલી આપણા સંસારમાં ખામી છે, અથવા તો આપણે આપણી વસ્તુઓને સારી રીતે રાખનાં શીખ્યા નથી. પણ એમાં કંઈ રીતે અમેરિકાની અને ઇંગ્લેન્ડની સ્ત્રીઓને પુરૂષોની સમાન કહી શકાય ? આપણે સ્ત્રીઓને ઢોરની માફક રાખીએ છીએ, તે લોકો ઢીંગલીની માફક રાખે છે. એ સિવાય બીજો કયો ફેર છે ? સ્ત્રીને વિશે મિલકતની ભાવના, ભોગ્ય વસ્તુની ભાવના, સ્ત્રી રક્ષણને ધોગ્ય છે, સ્ત્રી અપજા છે એવી ભાવના તો કાયમ જ રહી. કંઈ રીતે સ્ત્રીનું માન સમાજમાં વધું કહેવાય ?”

(‘ગુજરાત સમાચાર’ તા. ૨૯ : ૭ : ૧૯૩૪).

અને ત્યારે ટોલ્સ્ટોય સાચું જ કહે છે કે “જે સ્ત્રીઓ પુરૂષોચિત કાર્યોની અને પુરૂષસમાન સ્વતંત્રતાની માગણી કરે છે તે સામાન્ય રીતે તો સ્વછંદાચાર કરવાની છૂટની જ માગેણી કરે છે, જો કે એમની એ માગણીનો એવો અર્થ થાય, એનું એમને લાન નથી હોતું. અને આવી સ્વચ્છંદાચારની છૂટને પરિણામે કુટુંબજીવનની ભૂમિકાથી ઉચ્ચ સ્થિતિ લાણી પોતે ગતિ કરી રહી છે એમ ધારે છે, પણ ખરેખર તો કુટુંબજીવનની ભૂમિકા કરતાં પણ એ નીચે જ સરતી બાંધે છે” (‘સ્ત્રી અને પુરૂષ’ : ૧૨૮).

અને એવા સ્વચ્છંદાયારથી એની સ્ત્રીશક્તિને હાનિ પહોંચાયા છે. એક લેખક લખે છે કે :
 The woman who spends the whole day at a desk, in the courts, or in a house of assembly, may be a most honourable and most useful individual, but she is no longer a woman; she cannot be a wife, she cannot be a mother ('અભિનવ કામ-શાસ્ત્ર : ૨૪૧'). "જે સ્ત્રી આખો દિવસ કચેરીમાં, ન્યાયમંદિરમાં કે ધારાસભામાં ગાળે છે તે બહુ જ સંમાનિત અને બહુ જ ઉપયોગી વ્યક્તિ હશે, છતાં પછી તે સ્ત્રી તો નથી જ; એ ન તો પત્ની થઈ શકે, ન તો માતા થઈ શકે," અને જે પોતાના જનનીધર્મ-માતૃધર્મને અવગણે તે પોતાના સ્વાભાવિક ધર્મ અને સમાજવિરુદ્ધ દ્રોહ કરે છે, એમ પુરૂષની સાથે તેના કાર્યક્ષેત્રમાં સ્પર્ધા કરવા માટે અવિવાહિત રહેનાર સ્ત્રીએ પણ સમજવું ધટે.

અને મહાદેવશાસ્ત્રી કહે છે : "ઝાકિસો, ધંધાઓ તથા નોકરીનાં સ્થાનો સ્ત્રીઓ માટે ખુલાં રહે એ જોવાની મારી ધ્રુજ છે, નહિ તો પછી ખરી સમાનતા સંભવી જ ન શકે. પરંતુ હું નિખાલસપણે આશા રાખું છું કે સ્ત્રીઓ ગૃહરાક્ષી બનવાનો પોતાનો પરાપૂર્વથી આદતો આવેલો હક જળજી રાખે અને તેનો અમલ કરે. આ ઉચ્ચ પદ ઉપરથી તેને કદી ઉનારી પાડવી ન જોઈએ. ગૃહ-રાક્ષી બિનારું ઘર તે શૂન્ય સ્મશાનવત્ જ હોય. દાખલા તરીકે હું એવું એક પણ સુખી ઘર નથી કદી થકતો કે જેમાં સ્ત્રી 'ટાઇપિસ્ટ' હોઈને ભાગ્યે જ ઘરમાં રહેતી હોય. બાળકોની કેશ સંભાળ રાખે ? ગરીબ ઘરના ઉભવળ રત્ન સમાન બાળક વિનાનું ઘર તે ક્યાંથી જ શોભે ?

"કોઈ ચતુર સ્ત્રીએ દુનિયામાં ક્યાવા માટે બહાર પડીને, પોતાનાં બાળકોની સંભાળ રાખવા પૂરતું ધન અર્જીને ધણે પેસા પેસા ક્યો હોય અને પોતાનાં બાળકોને માટે ધણું કંઈ હોય એવા જૂજ

દાખલા કદાચ ટાંકી બતાવવામાં આવશે. અસાધારણ સ્ત્રીઓ અપવાદરૂપ જ ગણાય. જીવનના દરેક દૃષ્ટિબિંદુમાં અપવાદ હોય છે, પરંતુ અપવાદ ઉપરથી સામાન્ય નિયમ બાંધી શકીએ નહિ. સામાન્ય રીતે પિતાએ જ ગુજરાનનું સાધન મેળવવું જોઈએ. જો તેને એવી ખાતરી હોય કે તેનું ઘર સુખી છે તો તે વધુ સરસ રીતે ગુજરાન મેળવી શકે. માતા આપી શકે એવી ચુંદર સંભાળથી બાળકને વંચિત રાખવું એ તેના ઉપર અન્યાય કરવા સમાન જ છે. બાળકને ઉછેરવું અને તેનું ચારિત્ર્ય ઘડવું એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે. અને તે ઉમદા કર્તવ્ય છે. પુરૂષોના જોડણી જ સમાનતા સ્ત્રીઓને મળે એવું હું ઇચ્છું છું; પરંતુ પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની પવિત્ર ફરજમાં જો તે ચૂકે તો પછી થયેલી હાનિનો કોઈ પણ રીતે બદલો મળી શકે જ નહિ" ('ડેલી હેરાલ્ડ' માંના ખાસ લેખ ઉપરથી 'યુ'બધ સમાચાર' તા. ૧૫ : ૧૦ : '૩૧')

અને છતાં જ સ્ત્રી પ્રત્યે સન્માન ને સહાનુભૂતિ રાખનાર પુરૂષો સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશવા ઉત્તેજન આપશે પણ ખરા; મજા તેથી પરિણામ તો એ ને એ જ આવશે. આજે સ્ત્રીને તેના શરીરબળના પ્રમાણમાં જ, એટલે પુરૂષમંજૂર કરતાં ઓછી મજૂરી મળે છે. અને જ્યારે પુરૂષની કમાણી ઉપર સ્ત્રીઓ કાપ મૂકી તેમને લોગશે ત્યારે, દેશપરદેશની આર્થિક વ્યાપારનીતિમાં જોઈએ છીએ તેમ પુરૂષો સ્ત્રીઓને પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બળે પણ હાંકી મૂકશે આજે હર દિલ્લે જર્મન રાજ્યની અંધી ઝાકિસોમાંથી સ્ત્રીઓને રૂબ આપી દીધી છે અને તેમની જગ્યાએ પુરૂષોને ગોઠવી દીધા છે; સ્ત્રીઓને વૈદ્યકીય વિદ્યાપીઠોમાં દાખલ નહિ કરવાનો પણ નિયમ કરી દીધો છે. કેનેડાના કિંગમેક પ્રાન્તમાં સ્ત્રીઓને ઘર બહાર કામે નહિ જવા દેવાની દિલ્લચાલ બની થઈ છે. આગળ દોડના પુરૂષમાં પણ સ્ત્રીઓની આમ અવદશા થવા લાગી છે.

ત્યારે પુરૂષના કાર્યક્ષેત્રમાં તેની સ્પર્ધા કરવા એ સ્ત્રીની દારપટ્ટિનો નાશ કરવાનો સાચો ઉપાય

નથી. સાચો ઉપાય તો એજ છે કે સ્ત્રીએ પોતાનું સ્વાભાવિક ને સાચું સ્થાન જાણવું: પોતે જનની છે, એ સમજવું; જનની સહજ કાર્યક્ષેત્રમાં રહી ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારે સમાજસેવા કરવી, એ ક્ષેત્રમાં પોતે અબળા નથી, પણ પ્રબળ જગદંબા છે એમ સમજવું; એકંદરે એને પોતાનું સાચું આત્મભાન થવું, એજ પોતાની દાસ્યચત્તિના નાશનો સાચો ઉપાય છે-એમાંજ એનો, પુરૂષનો ને સમસ્ત સમાજનો સાચો ઉદ્ધાર છે.

અને ત્યારે સ્ત્રીપુરૂષ પોતપોતાના ઉચિત કાર્યક્ષેત્રમાં રહીને સમાજસેવા કરે, એજ તેમનો સાચો ધર્મ છે. સમર્થ વિચારક બર્નાર્ડે શો કહે છે: “સ્ત્રીઓએ જીવન તરફ દૃષ્ટિ રાખવાની છે, પુરૂષોએ મૃત્યુ તરફ અને સ્ત્રીધર્મ અને પુરૂષધર્મ વચ્ચે એજ મહત્વનો ભેદ છે. સ્ત્રીઓને ભય પામવાની ફરજ પડી છે. પુરૂષોને સાહસ કરવાની. સ્ત્રીનું શૈર્ષ્ય જીવનની શુશ્રૂષા અને રક્ષા કરવામાં છે, પુરૂષનું શૈર્ષ્ય તેનો નાશ કરવામાં ને મૃત્યુને બેઠવામાં છે” (પૃ. ૪૪૦) “બાળકોને જન્મ આપવો અને તેમને ઉછેરવાં તથા ગૃહવ્યવસ્થા રાખવી એ સ્ત્રીનો કુદરતી ઇન્તરો છે અને આ માનવસમાજનું સૌથી મહત્ત્વનું અંગ હોવાથી એથી સ્ત્રીને એવી સત્તા ને એવું મહત્ત્વ મળવું છે કે તેને ખીજા ધંધામાંથી મુક્તિ મળે છે અને પુરૂષ એના ઇન્તરોને અડી પણ શકે નહિ. આમાં જો કંઈ શુભામંગીરી હોય તો તે કુદરતે આપેલી છે, પુરૂષે નહિ એથી તો સ્ત્રી પુરૂષને શુભામ જનાવે છે, ને પુરૂષસમસ્યા (Man-Question) ખડી કરે છે, જેને આજે છેક ખોડી રીતે સ્ત્રીસમસ્યા (Woman-Question) કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રી પત્ની છે, માતા છે...નાના પુત્રોની ખેડે કુંવારી પુત્રીઓ ડોક્ટર, બેરિસ્ટર, ધર્મગ્રંથ, વહાવટદાર, હિસાબનીસ, કુકાનદાર, ટાઇપિસ્ટ (અને અમેરિકામાં મેટીઆક્ટર) થાય છે ત્યારે પોતાના સ્ત્રીત્વને તેઓ રૂધી દે છે” (પૃ. ૧૭૬)

“સ્ત્રીનું સૌથી મહત્ત્વનું અનિવાર્ય કાર્ય બાળકોને જન્મ આપવાનું અને તેમને ઉછેરવાનું

તથા ગૃહવ્યવસ્થા રાખવાનું છે એ કાર્ય મારેતો બાલો તેને પ્રત્યક્ષ રીતે પેસાદારા નથી ચૂકવાતો, પણ પરોક્ષ રીતે પુરૂષદારા ચૂકવાય છે. અનેક મૂર્ખ માણસો સ્ત્રીના એ કાર્યને કાર્યજ નથી લેખવાના અને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાના પોતાનાજ કાર્યને કાર્ય માને છે. આ ઇકગ્ર મૂર્ખાઈ છે. સમાજના અસ્તિત્વને માટે ઘરમાં સ્ત્રીનું કાર્ય પહેલેથી તે છેતલે સુધી ઉપયોગી છે બાકી તો લાખો પુરૂષો નિરર્થક અથવા તો સ્પષ્ટ રીતે હાનિકર્તક કામમાં પડેલા હોય છે. એમાં એમનો બચાવ એટલોજ છે કે એ રીતે તેઓ પોતાની ઉપયોગી અને આવશ્યક પત્નીઓનું પોષણ કરે છે પણ પુરૂષોએ કંઈક પ્રપંચથી, કંઈક વિવેકબ્રષ્ટતાથી અને સ્ત્રીઓની સાચી કિંમત કણીથી તો એ માથે ચઢી વાગશે અને ઘરની ધણિયાણી થઈ બેસશે, એ ભયથી જ ઘણું કરીને તો એવી લાવના ખડી કરી દીધી કે સ્ત્રીઓ તો કશુંય કમાતી નથી, જો કંઈ કમાય છે તે પુરૂષોજ કમાય છે; અને એમ કહીને ગૃહવ્યવસ્થાના ધન ઉપર પત્નીઓને અધિકાર આપવાની ના ખાડી” (પૃ. ૧૬૬). પણ સમાજનું સાતત્ય અખંડ રાખવાને પુરૂષ કરતાંયે સ્ત્રી વધારે મહત્ત્વની છે. મુદ્દોમાં સો જીવાન જોદાઓમાંથી નબ્લાઈ માર્યા જાય તો એ ખોટ પૂરી રાકાય: એ જીવાન સ્ત્રીઓમાંથી નબ્લાઈ મારી જાય તો તો જાતિનો અંતજ આવી ગયો સમજવો. આમ સ્ત્રી જેવા અતિ મહત્ત્વના અંગને મુદ્દામાં મોકલીને તેનો નાશ કરવો એ ભયંકર હોવાથી તેને લક્ષકરમાંથી ખાતલ રાખી છે, એ પોગ્યજ કથું છે. પણ આજે મુદ્દો રજૂક્ષેત્રમાંજ નથી લડાતાં, પણ ઘેર કામકાજ કરતાં સ્ત્રીપુરૂષો ઉપર કંઈ પણ વિવેક વિના જોખમ અને ઝેરી વાણ છોડવામાં આવે છે, અને તેથી આજનાં મુદ્દો પહેલાંનાં કરતાં અતિ ભયંકર છે.”

(The Intellectual Woman's Guide to Capitalism and Socialism પૃ ૧૭૫)

અને મારેજ પ્રકૃતિથી પણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વધારે લાંબુ આયુષ મળેલું છે.

ત્યારે સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે પ્રકૃતિથીજ શરીરે, સ્વભાવે ને શુભે ભિન્ન હોવાથી એ બેના સ્વાભાવિક ધર્મ પણ ભિન્નજ હોય શકે. એક બીજાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશીને જાતના સેવાશ્રેત્રને એકાકાર કરી નાખે તો સમાજ કે સ્ત્રીપુરુષમાંથી કોઈને લાભ નથી, હાનિજ છે. વાતમાં મગાતઃ એ ગીતાવાક્ય અહીં અક્ષરસાં સાચું છે.

(૨)

પતિપત્નીતા ધર્મ પરસ્પર પ્રત્યે, સંતાન પ્રત્યે અને સમાજ પ્રત્યે નિરનિરાળા છતાં, એકબીજાને એ ધર્મો પરસ્પર પૂરક છે. જેમ દંપતીમાં એક વિના બીજું અર્થ છે, પંડુ છે, જન્મે મળીને પવનચક્ત અર્પણ છે, તેમ તેમના ધર્મો વિશે પણ છે જન્મેના ધર્મનો ત્યારે સમન્વય થાય છે ત્યારે - વ્યવસ્થિત સમસ્ત ને સંપૂર્ણ જની ગૃહની ને સમાજની સેવા કરી શકે છે, નહિ તો એક બીજા વિના અર્થ છે, પંડુ છે.

સ્ત્રીપુરુષના “સેવાના પ્રમાર વચ્ચે ભલેને ભેદ હોય, એ જન્મે પ્રકારની મેવાઓ સરખા મદત્વની છે. એકના વિના બીજાને સલામ પણ કંઈપી સકાય એમ નથી, એક ઉપરથી બીજીનું સ્વરૂપ નિર્ણીત થાય છે પોતાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ કરવા માટે એ ઉભય પ્રકારની મેવાઓમાં સત્ય જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે, અને આરા સત્ય જ્ઞાનને અભાવે સ્ત્રી અને પુરુષ જન્મેની પ્રગતિઓ માનવજાતિને કેવળ નિષ્ફળાગી જ નહિ, પણ વધારામાં હાલકી હાનિકારક પણ નીવડે છે” (‘સ્ત્રી અને પુરુષ’ : ૧૩૩) અને ત્યારે સ્ત્રી-પુરુષની સેવાઓ રચનાં બે ચક્રની પેઠે સમાન નથી, ધનુના કામકા ને પશુજ પેઠે ભિન્ન પનુ પરસ્પર પૂરક અને સલામ છે, સરખા જ મદત્વની છે. અને એ સેવાઓ વિશે જન્મેને સત્ય જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે કરીને ઘર માટે ત્યાંથી તેમના પરસ્પર પ્રત્યેના દંપતીધર્મ સ્પષ્ટ થાય છે. વેપારી પેટીના ભાગીદારો પરસ્પર નિરા નાણે તો જ એ

પેટી સફળ ને ઉનાત થાય, પણ એ પેટી તો માત્ર આર્થિક દૃષ્ટિએ, ધણું કરીને સ્વાર્થદૃષ્ટિએ જ ધ્યા. ચેતી હોય છે. દંપતીના જીવનજીવનનું ગૃહ સેવા-દૃષ્ટિએ જ ધ્યાયેલું છે, એટલે એમાં તો પરસ્પર સ્નેહ, શ્રદ્ધા અને નિષ્ઠા અત્યંત આવશ્યક છે. કોઈ કોઈ પક્ષી-અને પક્ષ-દંપતીમાં પણ એટલો પ્રયત્ન સ્નેહ હોય છે કે એક વિના બીજું જીવી પણ શકતું નથી, એમ કવિએ હરણુ-દંપતીના દશાન્તથી બતાવ્યું છે. ત્યારે સેવાવ્રતને અર્થે જોડાયેલાં માનવ-દંપતીમાં તો એવા સ્નેહ વિના ચાલે જ કેમ? એ સ્નેહ, શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠા એ દંપતીના સૌથી મોટા ને આવશ્યક ધર્મ છે. તે વિના ગૃહવચ્ચે ભંગ પડવાનો.

પોતાના શરીર-અને છુદ્ધિ-બળને અનુસરી પુરુષ બહાર જઈ કોર તપસ્યા વડે ગૃહનિર્વાહ માટે સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે, તે સામગ્રી વડે સ્ત્રી ગૃહ-વ્યવસ્થા રાખે. એ પરિશ્રમમાં તેમની જે જે શક્તિઓનો નાશ થાય તેને પાછી ફરી પૂરવા અને એક બીજાની સેવાશુશ્રૂષા કરે. પુરુષ ગૃહનો મેવક છે, સ્ત્રી સેવિકા છે. યાકોપાકોપી પુરુષ બહારથી આવે તેને સ્ત્રી આશ્વાસન આપી તેની ક્ષીણ શક્તિને સમર્થ કરે. સ્ત્રીને પણ પુરુષ એમ આશ્વાસન આપે જાય; એટલું જ નહિ પણ ઘેર અવકાશ હોય તો તેના કાર્યમાં સહાયતા કરે.

“આપણે પુરુષો પોતે જેને કામ અગ્રગત્તાં ચરમાતા હોઈએ એનું કોઈ પણ કામ ખાસ સ્ત્રી-એને જ માટે નિર્માયેલું છે, એમ ન ગણવું; પણ શરીરવિપ્લવમાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રી નિર્બળ છે, એ જ કારણે પોતાના સમગ્ર સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરી એને સહાયત્વ યનું, અને પોતે જે કામ ઉપાદી શકે એમ મેલે તે કામના જોનામાંથી મુક્ત કરતી” (‘સ્ત્રી અને પુરુષ’ : ૧૨૫). “આપણાં ધાર્મ-ગોળજમાં આજે ય સ્ત્રીને અનિવાર્ય રીતે વિશેષ જોખે ઉદારવા પડે છે, એટલે પુરુષ પોતાના જીવનચરિત્રમાં અત્યંત જીબી ન થાય એવી રીતે—અગણ્ય કામ થાય તો હાનિજ છે, જમકે

એનો પોતાનો વ્યવસાય પણ કુટુંબપોષણને માટે આવશ્યક છે—આફ્રીની જેટલી ચિંતાઓ કે પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી શકે એમ હોય તેટલી તેણે ઉપાડી લેવી, એમાં અસ્વાભાવિકતા જેવું કશું હાથતું નથી. અને પોતાને માથેથી ઉતારી બધા બોલો સૌથી નિર્બળ તેમ સૌથી આજ્ઞાધારક વ્યક્તિ ઉપર જ લાદી દેવાની જગલી પ્રથા આપણા સમાજમાં આટલી બધી જડમૂળ ધાલીને ન બેડી હોત તો દરેક પુરૂષ એમ અવશ્ય કરત પણ ખરો. પણ આ પ્રથા આપણી આદતોમાં એટલી બધી એતરંગિત થઈ ગઈ છે કે પુરૂષવર્ગ સ્ત્રીની સમાનતાનો સ્વીકાર કરે છે, તોપણ ભારમા ભારે ઉદારચિત્ત સંસ્કારી અને શક્તિપ્રવૃત્તિવાળો પુરૂષ પણ વિદ્યાગુરુ કે ધર્મશૂરની પદવી મેળવવાનો સ્ત્રીઓને હક્ક છે, એમ પોતાની સઘળી શક્તિથી પ્રતિપાદન કરશે, અથવા કોઈ સ્ત્રીના હાથમાંથી પડી ગયેલો કમાલ લેવા પોતાના મનને નેબમે પણ ધસશે, પણ પોતાની પત્ની, આમરી બનીને પધારીવશ પડી હોય, અથવા યાફતે લોચ થઈ હોય, અથવા પોતાના બાળકના ધારણપોષણમાં વીતેલા લાંબા ગાળા પછી તે કંઈ વાંચવા વિચારવા છત્છતી હોય તે વખતે પોતાના બાળકનાં બગડેલાં કપડાં ધોવાં કે પોતાનાં પુત્રનાં મોઝાં તૂણ્યાં—એવું કામ કરવાનો વિચાર સુદ્ધાં એના મગજમા નહિ જોતરી શકે.

“આ બાબતમાં લોકમત એટલો બધો વલુસી ગયેલો છે કે આવાં કામકાજ કોઈ કરે તો એ હાસ્યાસ્પદ લેખાય, એટલે એવાં કામકાજ કરવામાં ભારે દિગ્ભ્રમ ને પુરૂષાતનની જડર છે.” (‘સ્ત્રી અને પુરૂષ’ : ૧૨૪). આખો ભણેલા તો ખાસ એવાં કામકાજ કરતાં શરમાઈને દુઃભાગીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ બેકા બેકા રોતરજ બેકાના હોષએ કે સૂતા મૂતા સાહિત્યપ્રથો વાચતા હોષએ છીએ ત્યારે પણ બાળકને ધવડાવતી કે કપડાં ધોતી કે વાસણ જીટકતી કે દળણું દળતી સ્ત્રીને પાણીના ખાલા માટે પણ ઉઠાડતાં શરમાતા નથી.

પત્નીને બનતે પ્રવર્તને પતિએ સહાયતા કરવી, પતિને બનતે પ્રવર્તને પત્નીએ સહાયતા કરવી, એ ધર્મમાં જ ગૃહમેવા સમામ નથી થતી ધરનાં બીજાંની પણ મેવા એ દંપતી કરે. જુદોની સેવા પણ અગત્યની છે, સંસારની મેવા કરતાં જ્યારે એમની શક્તિઓ ક્ષીણ થાય ત્યારે તેમને યોગ્ય વિશ્રામ મળવો જોઈએ. વળી હવે એ ગૃહજન મૃત્યુને માર્ગે પ્રવાસ કરી ગયાં છે; એ પ્રવાસમાર્ગ બને એટલો એમને સરળ કરી આપવો ઘટે, નિષ્કંટક કરી દેવો ઘટે, એ માર્ગમાંના બધા કાંટા વીણી નાંખવા ઘટે, આપણે પણ એકદિવસ એ માર્ગે જવાનું છે.

ત્યાર પછી એથી થે મોટો-સમાજમાં કદાચ સૌથી મોટો દંપતીધર્મ સંતાનસેવાનો છે. એ ધર્મમાં પિતા બહા છે, સંતાનને જન્મ આપે છે; માતા વિષ્ણુ છે, સંતાનને સ્નેહે પાળીપોષીને ઉછેરે છે. માતાપિતા પોતાનો સ્નેહ એ સંતાનમાં રેડી એકરૂપ બને છે, અર્ધનારીશ્વર શિવસ્વરૂપ બને છે; પણ સ્નેહધર્મ ને સેવાધર્મ એ દંપતી ચૂકે ને પરસ્પર સ્પર્ધા કરે તો ત્રિલોચનરૂપ બની સંતાનને ને સમાજને બાળી ભગ્ન કરી દે છે.

પિતા સૂર્ય છે, માતા ધરિત્રી છે. પિતા-સૂર્યથી સંતાન પ્રકાશ ને ઉષ્મા પામે, માતા-ધરિત્રીથી સ્નેહ (આકર્ષણ) ને પોષણ પામે. સૂર્ય સૂર્યપણું છોડે, ધરિત્રીનું સ્વરૂપ ધાગ્યું કરે તો શૈત્યથી ધરિત્રી ઉપરનાં પ્રાણીમાત્રોનાં નહાર થાય. ધરિત્રી ધરિત્રીપણું છોડી સૂર્યસ્વરૂપ ધારણ કરે તો બે સૂર્યની પ્રચંડ ગરમીથી સૌતો નંદાર થાય. પિતા પિતાપણું છોડી માતાસ્વરૂપ ધારણ કરે તો સંતાન પ્રકાશ વિના મરે. માતા માતાપણું છોડી પિતાપણું ધારણ કરે તો બે પિતાના પ્રકાશથી સ્નેહ વિના મરે. સંતાનને માટે માતાપિતા બનેની સેવા પોતપોતાને સ્થાને છૂટ છે.

“કેવળ પોતાની પ્રવૃત્તિદારા જ ઈશ્વર ને માનનીની મેવા કરવાનું કર્તવ્ય પુરૂષને સોંપાયું છે, ને કેવળ પોતાની સંતતિદારા જ મેવા કરવાનું કર્તવ્ય સ્ત્રીને સોંપાયું છે, અને તેથી સ્ત્રી સદા

એવો પોતાના અંગત સંતાનો પ્રત્યેનો પ્રેમ-જેની સામે દલીલ માન વ્યર્થ છે એવો સદજ્ઞ, અનન્ય, એકપરાયણ પ્રેમ-એ માતૃત્વમંડિત સ્ત્રીને મટે સદાયે યોગ્ય ગણુશે અને ગણુવો જોઈએ. સંતાનની શૈશવાવસ્થા દરમિયાન એના પ્રત્યે રખાતો આ પ્રેમ, મિથ્યા મતપ્રચાર કદી કહેવામાં આવે છે એવો અઘંકાર નથી, એ તો કારીગર પોતે જે કામ કરી રહ્યો હોય તે કામ ન્યાંમુધી પોતાના હાથમાં હોય ત્યાંમુધી તેના પ્રત્યે જેવો પ્રેમ ધરાવે છે તેવો જ પ્રેમ છે. પોતાના કાર્યવિષય પ્રત્યેનો આ પ્રેમ તમે લેઈ લો એટલે એ કાર્ય પછી અશક્ય જ બનવાનું,

“પુરુષને માનવજનનિની મેવા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા કરવાનું મોપાયુ છે, એટલે એ પ્રવૃત્તિઓ એ કરી રહ્યો હોય એટલે વખત એના પ્રત્યે તેને પ્રેમ હોય છે અને પોતાની સંતતિ-દ્વારા સેવા કરવાનું મોપાયુ છે, એટલે એ સંતાનોને પોતે ન્યાંમુધી ઉછેરી રહી હોય-અર્થાત્-એ સંતાનો ત્રણ, સાત કે દશ વર્ષનાં થાય ત્યાંમુધી એમના પ્રત્યે તેને પ્રેમ ઉપજ્યા વિના રહેજ નહિ.” (‘ત્રી અને પુરુષ’ : ૧૩૨).

અને મટે જ માતા પોતાના ગંદગોબરા બાળકને આલિંગન દેતાં, યુગ્મનથી નવડાવી દેતાં યાકતી નથી. યુગ્મન એ માતાને મટે સ્નેહક્રિયા છે. કેટલાકનો એવો મત છે કે હિંસ પશુઓમાં બીજાને કસી ખાવાનો જે સ્વભાવ છે, તે માનવ-જનિમાં યુગ્મનરૂપે અવશેષ રહ્યા છે. વાઘ, સિંહ જેવાં લાખંડર હિંસ પ્રાણીઓ પણ બીજા જાતનાં પ્રાણીને કસી ખાય છે, પોતાની જાતિનાં ને સંતાનોને તો નહિ જ. આથી આ મત સાચો લાગતો નથી. ફ્રૌડ (Freud) કહે છે કે પુત્ર માતાને અને પુત્રી પિતાને યાહે છે અને પછી એ માનસશાસ્ત્રી એવા મત ઉપર આવે છે કે એ ક્રિયામાં જાતીય આકર્ષણનો અંશ છે; અને તેથી જ માતા પુત્રને યુગ્મન કરે છે. ગમે તેમ પણ સાચી વાત તો એ છે કે યુગ્મનમાં

વાતસલ્ય છે, સ્નેહ છે. પૃથ્વી પોતામાંથી અવતરેલી સર્વે વસ્તુઓને બાણે પાકી પોતામાં મેળવી લેવા આકર્ષી રહી છે; બરાબર એમજ માતા પણ પોતામાંથી અવતરેલા સંતાનોને બાણે પાકું પોતામાં સમાવી દેવું હોય એમ એને સ્નેહ કરીને આલિંગન ને યુગ્મન ઉપર યુગ્મન દેઈ રહી છે. સ્નેહ (સ્નિહ) શબ્દનો અર્થ આકર્ષણ છે. માર્સિની (Marziani) કહે છે: “માતાના યુગ્મનમાંથી સંતાન સ્નેહનો પ્રથમ પાક શીખે છે. સંતાનવત્સલ માતાના એ પ્રથમ પવિત્ર યુગ્મનથી માનવી પોતાના જીવનની આશાનો ને શ્રદ્ધાનો પાક શીખે છે. એ આશા અને એ-શ્રદ્ધા ઉન્નતિની પ્રબળ આકાંક્ષાને તથા એ ઉન્નતિ ધીરે ધીરે પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિને-ટૂંકામાં ભાવિને-સર્જે છે; એ ભાવિનો જીવંત પ્રતિનિધિ આપણ ને આપણા ભાવિ વંશ વચ્ચેની પીરી પેદી (પર્વત) તે સંતાન છે” (૧૧૯) “એમને સાચા ગંભીર ને પ્રબળ સ્નેહથી આહો; પણ એ સ્નેહ તુચ્છ, અંધ ને વિવેકશૂન્ય ન હોવો જોઈએ. એવો સ્નેહ તો તમારું અભિમાન છે ને સન્તાનોનો નાશ કરશે. જે કંઈ અતિપવિત્ર છે, તેને નામે કદાપિ બૂલતા નહિ કે એમની મારફત ભવિષ્યની પેઢીઓની જવાબદારી તમને સોંપવામાં આવી છે. અને એ રીતે માનવસમાજ વિરેની-ભારેમાં ભારે જવાબદારી તમને સોંપવામાં આવી છે” (The Duties of Man : ૧૨૪)

સંતતિમેવા એક પ્રકારે સમાજસેવા છે. સમાજસેવા કરવામાં “ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે અતિ મહત્વનો ભેદ રહેલો છે. પુરુષ છે તે શારીરિક માનસિક અને નૈતિક પ્રવૃત્તિદ્વારા માનવજાતિની સેવા કરે છે. એની સેવાના પ્રકારમાં પુષ્કળ વૈવિધ્ય રહેલું છે. બાળકને જન્મ આપવો અને એમને ઉછેરવાં એ સિવાયની માનવજાતિની સંઘળી પ્રવૃત્તિઓ એના મેવાક્ષેત્રમાં આવી જાય છે. ત્રી પણ એજ જાતના જીવનસ્વરૂપે માનવજાતિની સેવા કરી શકે એવો સંભવ રહેલો છે. પણ એ ઉપગ્રંથ જે એક જ સેવા પુરૂષના પ્રવૃત્તિક્ષેત્રમાંથી બાંતલ શક્યવામાં આવી છે, તે સેવાને મટે એની વિમિષ્ટ

પ્રકારની સંસ્કારનાથી જ એ અનિવાર્ય રીતે નિર્માઈ છે. માનવજાતિની સેવાના એ સ્વાભાવિક વિભાગો પડે છે : એક વિભાગ એ કે વિદ્યમાન માનવજાતિના કલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, અને બીજો એ કે ખુદ માનવજાતિને સતત આયુ રાખવી. બીજા પ્રકારની સેવા કરવાની શક્તિથી પુરૂષો વચ્ચે છે; એટલે પહેલા પ્રકારની સેવા કરવાનો ધર્મ એમને સોંપાયો છે અને બીજા પ્રકારની સેવા સ્ત્રીઓને સોંપાઈ છે, કારણકે કેવળ એમનામાં જ એ પ્રકારની સેવા કરવાની શક્તિ રહેલી છે." (૧૩૦) 'લગ્ન કરીને માણસને મનમાં ધાપ છે કે 'મારે જે કરવું જોઈતું હતું ને જે હું કરી શકત તે બધું જો મારાથી ન બન્યું હોય તો મારી અવેજમાં કામ કરવા માટે મારાં સંતાનો આ રહ્યાં, મારે બાલે તેઓ એ કર્તવ્ય કરશે.' ('શ્રી અને પુરૂષ' : ૧૧૫) અને આ પ્રકારે સમાજભેદા સતત ચાલુ રાખવા માટે સંતાનને જન્મ આપવો એ જ લગ્નધર્મ છે. પુરૂષ પોતાની સેવાનાં પ્રમાણ પોતે જ જાતે સમાજની સેવા કરીને આપે છે, સ્ત્રી પોતાની સેવાનાં પ્રમાણ સંતતિદ્વારા લાવે સમાજની સેવા કરીને આપે છે. માતૃસતી લખે છે છે "સ્ત્રી જ દ્વારા વંશવર્ધનના કાંઈ અસીકે સંકેતથી કુટુંબ અનંતની દિશાએ પગલાં ભરે છે" (The Duties of Man : ૧૨૦)

બાળકોને જન્મ જન્મ આપવાનો, તેમજ ઉછેરવાનો ધંધરો પણ કુદરત તરફથી માતાને જ મળેલો છે. હવે તો રશિયન અદ્યક્ષો પણ માને છે કે પિતા ગમે એટલો માયાળુ ને કાળજીવાળો હોય, છતાં માતા લે તેટલી કાળજી તે લેઈ શકે નથી. માતા નણાબાજ કે બીજી રીતે અધમ હોય તો જ પિતાને બાળકોનો કબજો સોંપવાનો એ અદ્યક્ષો હુકમ કરે છે. છૂટાછેટા લીધેલા કામ્યુનિસ્ટો ધણી વાર દલીલ કરે છે કે પોતાની લગ્નવિધિનું સ્ત્રી કરતાં પોતે રાજદારી શિક્ષણ આપવામાં કુશળ છે, છતાં પણ બાળકોનો કબજો તેમને સોંપવામાં આવતો નથી. અને વળી એ પણ સાચું છે કે માતાને પોતાનાં સંતાન પ્રત્યે જે સ્વાભાવિક સ્નેહ

હોય છે એ બીજાનાં સંતાન પ્રત્યે નથી હોતો. એ રીતિમાં સંતાનને તેની પોતાની માતા જે સ્નેહથી ઉછેરે તે સ્નેહથી બીજી સ્ત્રીઓ ના જ ઉછેર શકે. માતા વિનાનાં બાળકને બીજી માતાને હાથે કે રાજ્યના બાળમંદિરમાં ઉછેરવું પડે તે એનું દુર્ભાગ્ય જ છે, રાજ્યનો માત્ર આપદર્મ છે. આ વસ્તુ પણ સિદ્ધ કરે છે કે સંતાનની માતા ઘર છોડીને બહુ વખત બહાર ગાળી શકે નહિ, કમાવા જઈ શકે નહિ. સંતાનને સારી રીતે ઉછેરવા ને તે માટે પણ સારી રીતે ગૃહવ્યવસ્થા રાખવા માટે એને એટલું બધું ધ્યાન આપવું પડે કે તે બહાર બહુ જઈ શકે નહિ. અને એટલા માટે જ એને ગૃહિણી કહી છે, અને ગૃહિણીવાળું ઘર જ સાચી રીતે ગૃહ છે : ન ગૃહ ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ।

પણ "જે પુરૂષ" કામ માત્ર બાળકોનું ખર્ચ પૂરું પાડવું એટલું જ હોય તો તે અન્યાય છે. બાળકોના માનસિક વિકાસમાં એણે પણ હિસ્સો આપવાનો છે. બાળકને ઉત્તમ કરવામાં પોતાનો હિસ્સો આપ્યા પછી એને બાળક પ્રત્યે ફરજને બળવવાની છે. ઘણા ઉદામ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યવાદીઓની મરજી મુજબ પુરૂષને જો એ ફરજેમાંથી મુક્ત કરી દેએ તો એથી ક્ષણિક વાસના, આગમ્ભય અને બિનજવાબદારીને ઉત્તેજન મળે છે. માતા, પિતા તથા બાળકની ત્રિપુરીના ઐક્યથી જ કુટુંબજીવન બને છે. આ ત્રિપુરીમાંનાં ત્રણ સદર્માં જ ઉપયોગી છે. એમાંનું એક પણ કાઢી નાખીએ તો કુટુંબ અપૂર્ણ રહે છે." ('સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યવાદ' : ૧૨૦). સ્ત્રીપુરૂષ સારે એક બીજાનું સહચર, સહધર્મી છે.

ગાંધીજી કહે છે : "ગમે તેમ હોય, પરંતુ કૌટુંબિક જીવન એ પ્રથમ અને મુખ્ય છે. તેની પવિત્રતા જાળવવી જોઈએ. રાષ્ટ્રોના કલ્યાણનો આધાર તેના ઉપર છે. સારા અથવા નરસા માટે પણ ઘરના સંસ્કાર લાગે વખત ટકે છે, તે સંબંધે ચંકા જ ન હોય. ગૃહજીવનનું પવિત્ર વાતાવરણ જાળવી રાખવામાં ન આવે તો કાંઈ પણ રાષ્ટ્ર ટકી શકે નહિ. કલ્યાણ એવી કેટલીક વ્યક્તિઓ હોય, જે મારી પેઠે કાંઈ મહાન આદર્શ અથવા

સિદ્ધાંતને ખાતર કૌટુંબિક જીવનની આધારના જતી કરે અને તેને બદલે આત્મભોગ તથા અલ્પ-અર્થનો આશ્રય લે, પરંતુ સાધારણ લોકો માટે તો કૌટુંબિક જીવનના રક્ષણની આવશ્યકતા છે” (‘હેલી હેરલ્ડ’ ઉપરથી ‘મુંબઈ સમાચાર’ તા. ૧૫ : ૧૦ : ૧૯૩૧).

(૩)

આર્યોએ પોતાના સમાજની એવી ગોળના કહેલી કે સમસ્ત સમાજની સંસ્કૃતિને ઉન્નત કરનાર સાહસીયુવર્ગને જીવનનિર્વાહ માટે ધનોપાર્જનની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખ્યો હતો. કૌટુંબિક જીવનના રક્ષણને માટે ધનની જરૂર છે; પણ એ કૌટુંબિક જીવનની સંસ્કૃતિને ઉન્નત કરનાર સ્ત્રીને ધનોપાર્જનની ચિંતામાંથી મુક્ત કરીને સંતાનસેવાનો ધર્મ સારી રીતે એ બાળવી શકે એવી વ્યવસ્થા પુરૂષે કરવી ધટે; ધનોપાર્જનનો ધર્મ તો એણે પોતે ઉઠાવી શેવો ધટે. જેમ સંતાન પ્રત્યે માતાપિતાનો સમાન ધર્મ છે, તેમ ધન પ્રત્યે પતિપત્નીનો સમાન અધિકાર છે, એ બે સહાધિકારી છે, શૂદ્રનાં એ બે હન્યતી છે.

પણ પુરૂષના સ્ત્રી પ્રત્યેના આર્થિક પ્રપંચથી એ ધન કમાય છે માટેજ પોતાને જાણે માને છે, સ્ત્રીને નીચી માને છે. આથી સ્ત્રીમાં દાસવૃત્તિ (Inferiority-Complex) જન્મ પામી; પુરૂષમાં પ્રભુવૃત્તિ (Superiority Complex) જન્મ પામી.

પરિણામે બંને પોતપોતાના મેવાસેનનો ધર્મ ચૂક્યાં. પુરૂષે માન્ય કે ઘરકામ તો સ્ત્રીઓનું જ છે, હવડું છે; એમ કહીને નવરાશની વેળાએ પણ ઘરકામમાં સ્ત્રીને મદદ કરવાની એણે ના પાડી. એથી સ્ત્રીઓએ પણ ઘરકામ હવડું માની લીધું. “અમારે શબ્દ એ કામ શા માટે કરવું? રમેડાના ભડિયારામાં અમારે શા માટે પડી રહેતું? પુરૂષોનું એકુંજૂકું, વધુધટયું, લુપ્તપાપું અમારે શા માટે ખાતું?” આવી પ્રશ્નપરપરા હવે સ્ત્રીઓએ પૂછવા માંડી છે.

પુરૂષોના અન્યાયને પરિણામે સ્ત્રીઓમાં પણ આ વિશે દષ્ટિબેદ બનેો થયો છે.

શૂદ્રસ્થધર્મની’ એક આત્મા છે: અતિથિવેદો મત્ત્વ। અતિથિ જ્ઞેનો દેવ છે, એવો યા-અતિથિનો સત્કાર કર; એને જન્માડ્યા પછી જન્મ. બગવદ્ગીતા કહે છે:

યજ્ઞશિષ્ટાસિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલિવિપૈઃ ।

મુંજતે તે તપ્તં પાપા યે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥ ૩:૧૩॥

“પંચમહાયજ્ઞનો શેષ ભાગ ખાતાર મનુષ્યો સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. જે પાપીઓ પોતાનેજ માટે રાંધે છે, તે અષ્ટુ-પાપનું બક્ષણ કરે છે.” આમ, અતિથિ વગેરે પંચયજ્ઞને માટે નહિ, પણ પોતાનેજ માટે રંધાયેલા અન્નને ગીતામાં અષ્ટ કહેલું છે. મન્ત્ર કહે છે:

વિષ્ણુશ્રી મહેન્દ્રિયં નિત્યં વાઙ્મૃતમોજનઃ ।

વિષ્ણુ મુક્તશેષ તુ ચર્હશેષં તપાઙ્મૃતમ્ ॥ ૩:૨૮६॥

“પંચયજ્ઞ કરી રહ્યા પછી વધેલું અન્ન તે અમૃત છે, સૌ જમી રહ્યા પછીનું અન્ન વિષમ છે. નિત્ય એ અમૃતનું અને વિષમનું ભોજન કરવું ધટે.” પંચયજ્ઞ કર્યા પૂર્વે જમનારને મનુ પણ ઉપર આપેલા ગીતાના જ લગભગ શબ્દોમાં વિષવાસી કહે છે. આમ અતિથિ વગેરેને જન્માડ્યા વિના શૂદ્રસ્થથી જન્માપ નહિ; એ સૌના જમી રહ્યા પછી શેષ-ખાડી રહેલું વધુધટયું ખાતું એ જ શૂદ્રસ્થનો ધર્મ.

અને શૂદ્રસ્થનો ધર્મ એ જ ગૃહિણીનો ધર્મ. અને એ તો વળી માતા, પતિની પાંખ મોજ્યેષુ માતા પિતા તો રક્ષણ કરે, માતા જ રનેહમૂર્તિ. એ પતિને, સંતાનને, જુદને, રોગીને, સૌને જન્માડ્યા વિના જમી જ કેમ શકે? એને અન્નનો કાળિયો પણ ગળે બિતરે જ કેમ? એનો રનેહ એને કાળિયો પોતાના મોંમાં મૂકવા દે કેમ? આવી સુંદર ધર્મભાવના આજે વેકરો માથે પડી મનાય છે. વિષમ તે અમૃત વધુધટયું, એકુંજૂકું, લુપ્તપાપું મનાય છે, એવી આપણી અવનત મનોદશા આજે થઈ પડી છે!

બેસક આમાં સૌ દોષ સ્ત્રીઓનો જ છે એમ નથી, આપણા પુરોનો જ પ્રથમ દોષ છે. આપણે પુરોએ જ એ દોષ સ્ત્રીઓમાં ધડપો છે. મનુ કહે છે:

સુવાસિનીઃ કુમારીચ રોગિણો ગર્ભિણીઃ સ્ત્રિયઃ ।

અતિથિમ્બોડમ દૈવતાન્મોજયેદવિચારવન્ ॥ ૩ : ૧૧૪ ॥

“સુવાસિનીને, કુમારિકાને, રોગીજનને અને ગર્ભિણીને તો કંઈ પણ વિચાર ક્યાં નિના અતિથિનીયે પહેલાં જમાડી દેવાં.” એ આજ્ઞાનું પાલન પુરૂષે ન કર્યું ને સ્ત્રી ગમે તે અવસ્થામાં હોય તોય તેની પરવા ન કરી. સુંદર ગૃહધર્મને એણે સ્ત્રીને માથે વેકરૂપે ઠોપી બેસાડ્યો, એટલે સ્ત્રી પણ એને વેડ માનતી થઈ ગઈ. અને આજે નવજુગની ભણેલી નારીનું ચિત્ત ધરમાંથી બહાર ગયું છે.

પણ મિસિસ કેલેબ (Mrs. Caleb) પોતાના Family Budget of Clerks નામે પુસ્તકમાં લખે છે: “I would deny higher education to no one but first and foremost a woman should be a good housewife. જોઈ કળવણી લેતાં હું કાઠને વારતી નથી, પણ સૌથી પહેલાં તો સ્ત્રીએ સુશિક્ષણ થવું ધરે.”

અને Charlotte Perkins Gilman નામે બાઈએ The Century Magazine નામે માસિકમાં એ વિષે આમ લખ્યું છે:

“અમુક વિષયમાં પ્રવીણતા મેળવવાની પ્રેરણાએ પોતાનું શુદ્ધિકૃત શબ્દ વાપરવાના આનંદના હેતુએ તેમજ તેના લાભ લેવાના હેતુએ સ્ત્રી ધરમાંથી સમાજમાં વધારે ને વધારે તણાતી જાય છે.

“પણ એથી ગૃહસેવાને દાનિ પહોંચે છે. આજનાં આપણાં ઘરને એક અથવા પુરૂષની સક્તિ હોય તો અનેક સ્ત્રીની સેવાની જરૂર છે. ઘર બહાર નીકળી જતી આ સ્ત્રીઓ ઘર બહુ મુશ્કેલી રાકતી નથી. આજ સુધી જે કામ એ કરતી આવી છે તે કામ બિનકુપ છેડી દેવાનું એમને મન થાય એ

કદાચ સ્વાભાવિક છે, જતાંયે બાળકોને લગતું ગૃહકાર્ય એ તો સદાને માટે એમનો ધર્મ છે.

“અને આ ધર્મમાંથી ખસવાનો એમનો જગ્યાએ અધિકાર નથી. આપણી સંસ્કૃતિની સપાટીએ એ ધર્મને તારવી લાવ્યો, એને જોઈ સમાજસેવાનું સ્વરૂપ આપવું એ એમની ફરજ છે. ગૃહસેવામાં જ્યાં સન્તાનસેવા છે ત્યાં પ્રવીણતાની જરૂર છે ને તે મળી રહેશે.

“આપણા સમયની સ્ત્રીઓ રમોડાની ને બાળકોને પુરાણી પદ્ધતિઓનાં બધાં તરછેડે એ તો સારું છે; પણ જો એ ધર્મો એથી વધારે સારી રીતે ન બજાવે તો બહુજ ખરાબ છે.

“બાળકોની સંભાળ લેવી એ માતાનો ધર્મ છે, અને આજે આટલાં બધાં બાળકોની સારી સંભાળ લેવાતી નથી, તેથી આજની માતાઓએ સરમાનું ઘરે છે. વનની પશુમાના લે એવી પુરાણી રીતોથી બાળક સાગં જીવે રહે નહિ; એને માટે તો માનવમાતાની જરૂર છે અને એજ સાચી સમાજસેવા છે. માનવમાતા વિના આપણાં બાળક અને આપણા સમાજ નમાયાં છે.

“જો એટલા સ્નેહથી, ચૂકા આગળની ગમે એટલી મજૂરીથી, જગતનાં બાળકોની જોતલી સંભાળ લેવાવાની નથી. માતા અને બાળક વચ્ચેના નૈસર્ગિક સ્નેહસંબંધ ઉપરાંત કેળવણેલા બવરિયન નિપુણ માતૃત્વની જરૂર છે.

“બાળકોગવણી એ સમાજસેવાનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ છે. એટલા માટે બધી શિક્ષિકાઓમાં મદા અટપટી ને ભવ્ય સક્તિની, જોઈ શુદ્ધિકૃતશક્તિ અને સ્પષ્ટ દીર્ઘદષ્ટિની જરૂર છે. લોક જો નિર્બળ અને મૂર્ખ રહે, દુરાચારો થાય તો પ્રજા ગમે એ શીખે, ગમે એ કરે, ગમે તેનું સંશોધન કરે, પણ એ સૌ લાભ નકામા છે.

“પ્રજાને ધણી સારી રીતે ઉછેરવી, તેને ધન્ય સારા વાનાવરણમાં આપવી, ધણી સારી રીતે કેળવવી, એ ધર્મ સ્ત્રીઓનો છે.”

પુરોપમાં પુરુષના સેવાવિભાગમાં પ્રવેશી સ્ત્રીએ સ્પર્ધા કરવાનો વાવરો વાહ રહ્યો છે; પરિણામે ત્યાંનાં સેવાક્ષેત્રો એકાકાર થઈને ઢિન્નહિન્ન થવા બેઠાં છે; ઘર ભાંગનાં ને હોટલો નબતી થઈ છે. અવિવાહિત રહીને પશુ લગ્નવિલાસ મોગવવાની ને લગ્નવિલાસ ભોળાઈને પશુ સંતનિર્ધર્મથી દૂર રહેવાની લાલસાઓ વધતી જાય છે. યનાં સંતાનનું ને તેથી સમસ્ત સમાજનું જીવન ધૂળધાણી થતું જાય છે. આ પરિસ્થિતિથી ત્યાંનાં વિચારક નરનારી ભડકી બેઠ્યાં છે તે વિનાશને માર્ગે ધસે જતી સ્ત્રીઓને પાછી વાળવા વીનવી રહ્યા છે, એ ઉપરનાં ચોક્કસ અવતરણોથી સમજી શકારો.

ત્યારે સાચી વાત તો એ છે કે પુરુષે સંતાન પ્રત્યે પિતાધર્મ સેવવો, સ્ત્રીએ માતાધર્મ સેવવો, એ જ સ્ત્રીપુરુષના સાચા ને ઇષ્ટ ધર્મપ્રદેશ છે.

વિમ્મદસમયે સરીરે અળવાન ચોદા સમગ્રજાતિમાં જળ, ખીજ ગૃહગંજીમાં બેસી પુદ્ગસામગ્રી તૈયાર કરે. એ સામગ્રી તૈયાર કરવી પડી મૂકી સૌ સમગ્રજાતિમાં દોડી જાય તો સામગ્રી જે દિવસમાં ખૂટી જાય ને ગમે તેવી અળવાન સેના પશુ હારી પડીને ઘેર આવે. સ્ત્રીપુરુષના સેવાવિભાગ વિશે પશુ બરાબર એમ જ છે. સમાજનાં કોર ને ઉચ્ચ કાર્ય કરવા પિતા સંસારમાં વિચરે ને ગૃહના જીવનનિર્વાહ માટે પ્રયાસ કરે. એ પિતાસામગ્રી ખૂટી ન પડે એટલા માટે માતા ગૃહગંજીમાં રહી નવી ઉછેરે, એવી ઉછેરને માટે માતાસામગ્રીને જન્મ ઉછેરે સમાજમાં સ્ત્રીપુરુષના સેવાવિભાગની આજ સાચી ધર્મભાવના છે. એ ધર્મભાવનાઓમાં નાનાં સુંદર ભાવનાઓ ઉમેરવી, જૂની બ્રૂટ ભાવનાઓ દૂર કરવી, એ સમાજપુરુષોનો ધર્મ છે.

અને આ સેવાવિભાગ સાચી રીતે પગાવવા હોય તો પુરુષે પોતાની પ્રત્યુત્પત્તિને સમૂળે નાશ કરવો જોઈશે. તેના સ્ત્રી ઉપર તેણે કરેલા અન્યાય-પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈશે. તેના ઉપર ધારણ કરેલું પ્રત્યુપદ ત્યજવું જોઈશે. મનજનું જોઈશે કે પોતે સેવક છે, સ્ત્રી સેવિકા છે, દારી નથી; જેમાંથી

કાઠની સેવા જાતી નથી, કાઠની નીચી નથી, અને પોતપોતાને સ્થાને શ્રેષ્ઠ છે. ઇસપની પેલી કથા યાદ રાખવી જોઈશે: હાથ કહે કે પેટ બેઠું બેઠું ખાવ ને મારે જ પરિશ્રમ ઉઠાવવાનો? એ તો મારાથી ન બને. કામ ન કર્યાં પરિણામે પેટ જૂખ્યું રહ્યું ને ત્યારે હાથને પશુ જીવનરસ ન મળ્યે તે નબળા પડી ગયા. પુરુષે સમજી લેવું ઘટે કે સ્ત્રીને નિર્જળ અને પરાધીન કર્યો પોતે પશુ નિર્જળ ને પરાધીન થઈ પડવાનો છે ને થઈ પડ્યો પશુ છે. કોર દાંત ને કામળ જીભ પોતપોતાને જ સ્થાને રહીને સુંદર સેવાધર્મ બળતી શકે છે, બંનેના સહકારથી જ સમગ્રની સેવા થઈ શકે છે. એક વિના બીજું નિર્ણયક છે વ્યવસ્થા. આપણે પુરુષો આપણા પોતાનો ધર્મ ચૂક્યા છીએ, કુટુંબ-નિર્વાહ માટે ધન રળીએ છીએ, તે જાણે સ્ત્રી ઉપર ઉપકાર કરી નાખતા હોઈએ, એમ ધરમાં પ્રભુપદ પકડી બેઠા છીએ. પરિણામે સંતાનસેવાને અને તે માટેની ગૃહસેવાને સ્ત્રીઓ વેડ માની પોતે દાસ્યવૃત્તિ માનતી થઈ ગઈ છે અને એ વૃત્તિમાંથી મુક્તિ મેળવવા વિનાશને માર્ગે દોડી રહી છે. આમ સમસ્ત સમાજ અસ્તવ્યસ્ત થતો જાય છે ને તેનો મૂળ પાપ ભાગ પુરુષને માથે છે. ત્યારે સમાજને સર્વાંગ સુંદર બનાવવો હોય તો પુરુષે સ્ત્રીને સાચી રીતે મુક્તિ આપવી જોઈશે, તેને પોતાનું સાચું ધર્માસન ચોંધવું જોઈશે.

અને અધર્મવચ થઈ પુરુષ ન સોંપે તો સ્ત્રીએ સ્નેહસંક્રામ, સેવાસંક્રામ મચાવીને પશુ એ સાચું ધર્માસન પ્રાપ્ત કરવું જોઈશે. સ્ત્રીઓ સ્નેહ-સમજ કલા બેઠે, સમયનો સદુપયોગ કરી શુદ્ધિ-કૌશલ પ્રાપ્ત કરે, સંતાનની, ગૃહની ને રોગીની સ્નેહ ને શુદ્ધિએ ગેવાશુશ્રૂષા કરે, પોતાની શારીરિક ને માનસિક દુર્ગંજનાઓ છેડે ને અળવાન થાય, કુટુંબની સુખ્યવસ્થા રાખે, સમાજનાં દુષ્ટ બંધનોનો નાશ કરે, “સ્ત્રીઓ પડિન થાય, રસાન થાય, કુટુંબોપાય થાય, સ્વસ્થ થાય, સરીરે બસવતી રોમદીન ને સુંદર થાય, ગોખતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનમાંથી તેઓ મુક્ત પવનન થાય ને

મુક્તતાથી ને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મુખ ઇચ્છાઓ અને કલેશમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચ કંઠાણ કરવા શક્તિમતી ને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળકવર્ગને પોષણ અને શક્તિ આવે અને વૃદ્ધવર્ગની કંટાળાસહનશક્તિને તૃપ્ત કરે. ” (સરસ્વતીચંદ્ર, ભાગ ૪: ૩૨૩). અને આમ સેવામાર્ગે રનેહસંગ્રામ મચાવે તો તેને પોતાનું સાચું ધર્મસિન પ્રાપ્ત કરતા અટકાવે એવી જગતમાં કોઈ પુરૂષની તાકાદ નથી.

છંદ જણાય ત્યાં ધર બહાર જઈને પણ સમાજસેવા કરે, સંધ બાંધીને પણ સેવા કરે. તેનામાં એ શક્તિ આજે સુપ્રમ પડી છે અને ગાંધીજી કહે છે એમ “જીને બે પુરૂષે નિયોતી ન હોત અથવા સ્ત્રી ભોમમાં પડી પુરૂષને વશ ન રહી હોત તો સ્ત્રી પોતાની અનંત શક્તિ જગતને બતાવી શકત. ગઈ લગાઈમાં તેણે પોતાની શક્તિની થોડી ઝાંખી કરાવી છે. બ્યારે પુરૂષોના નેટલોજ અવકાશ સેવાકાર્યને સાફ તે મેળવી લેશે, પોતાની સંધશક્તિ વધારી મૂકશે ત્યારે આ દેશને અને જગતને તેની અદ્ભુત શક્તિનું દર્શન થશે ” (‘નવજીવન,’ તા. ૩:૫: ૧૯૩૧).

“૫. થોડા ઉમરે પહેલેસો પુરૂષ નેટલી સ્વતંત્રતાનો અધિકારી છે તેટલી જ સ્ત્રી પણ છે. ૧. સ્ત્રી અજાણા નથી પણ, પોતાની શક્તિ સમજે તો પુરૂષ કરતાં વધારે સજાણ છે. એ માતા યદ જેવી રીતે બાળકને ધડે છે, અને પત્ની યદ જેવી રીતે પતિને દોરે છે, મોટે ભાગે પુરૂષો તેવા બને છે. ૨. સ્ત્રી જાતિ પોતાનું બળ અને પોતાના કાર્ય-ક્ષેત્રની દિશા બરાબર સમજે તો એ પુરૂષની ઓશિયાળી છે એમ માનેજ નહિ, અને પુરૂષનું તથા એની પ્રવૃત્તિઓનું અનુકરણ કરવાનો જ આનંદ રાખે નહિ. એ પુરૂષને રીઝવવા કે આકર્ષવા શરીરને સજે નહિ, પણ પોતાના હૃદયના શુભોચી જ શોખવા પ્રયત્ન કરે. ” (‘ગાંધીવિચાર-દોહન’ ૪૬) •

અને એમ થાય ત્યારેજ સ્ત્રી પોતાનું સાચું ધર્મસિન પ્રાપ્ત કરે. જે ગૃહ ગૃહિણીને લીધેજ ગૃહ કહેવાય છે તે ગૃહની એ ગણી ચઢાણી થાય. તે વખતે એની શક્તિનો અનાદર કોણથી થે નહિ થાય. આજે એની પરાધીનતાના કાળમાં પણ અતુર ને સેવાભારી સ્ત્રી ઘરમાં રાજ્ય ચલાવી શકે છે, પતિના ગૃહકાર્યમાં કળા અધિકાર હોતો નથી. ત્યારે બે સ્ત્રી સાચી ગૃહગતી બને તો એની પરાધીનતાનો નાશજ થાય, સ્ત્રી પુરૂષનો મેવાપ્રવેશ સમાન બને; એની સેવાની કદર થવા વિના રહે જ નહિ, પુરૂષવર્ગ એને ચરણે આભારથી માથું નમાવે.

અને યુરોપ-અમેરિકામાં એમ થવા પણ લાગ્યું છે. ડૉ. સુમન્ત મહેતા લખે છે “મિસિસ એલિઅસ ક્રામ્પટન નામની એક ૮૦ વર્ષની અમેરિકન સ્ત્રીને L.L.D. એટલે ડૉક્ટરેટની ઉપાધિ એક અમેરિકન યુનિવર્સિટીએ આપી હતી, તેની તોંધ લેવા જેવું છે. એ બાઇનો ધણી પ્રો. ક્રામ્પટન યુનિવર્સિટીની એક કોલેજનાં ૪૫ વર્ષ સુધી અધ્યાપક હતો અને તેનામાં છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી મુખ્ય આચાર્ય હતો આ દપતીનો મોટા છોકરો પ્રો. કાર્થ, માસાચુસેટના પ્રખ્યાત ઉદ્યોગગૃહનો પ્રમુખ છે; એક છોકરી અદ્વાલ્ટાના કોલેજના એક અધ્યાપક સાથે પરણી છે; બીજો છોકરો વિલ્સન અર્થશાસ્ત્રી, વકીલ અને જજનો વેપારી છે; અને ત્રીજો છોકરો આર્થર સીકગો યુનિવર્સિટીનો પદાર્થશાસ્ત્રનો અધ્યાપક છે, અને તેને હાલ સરોપનને માટે જગ-માન્ય નોબેલનું ઇનામ મળ્યું છે. આ ત્રણે છોકરાઓ પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટીના ડૉક્ટરો થયા છે.

“મિસિસ ક્રામ્પટનને ડૉક્ટરની માનનીય ઉપાધિ મળનને (Motherhood) માટે આપવામાં આવી ત્યારે કુલપતિએ ક્યું કે ‘તમે દેગને વિદ્વાન અને ઉપયોગી પ્રજા આપી છે; માટે અમે તમને માન આપીએ છીએ. પત્ની તરીકે તમે ઉત્તમ મેવા કરી છે અને ઉત્તમ મુજો કેળવ્યા છે. આ જગતમાં સારી માય, બજાદ, થોડા અને થોડા ઉઠેરવા માટે પ્રદર્શનોમાં ઇનામો અપાય છે; તમે ઉત્તમ મનુષ્યો

જગત્માં છે, તે માટે અમે તમારા ઝડપી છીએ. જગત સુખનન અને સુખાલનની કિંમત કરતું થાય તેટલા માટે આ યુનિવર્સિટી તમને આ બંચામાં બંચી ઉપાધિ અર્પણ કરે છે” (‘મર્યાદા,’ ચેત્ર ૧૯૬૦: ૫૪૧).

અને કવિકુલશર રવીન્દ્રનાથે વીરપ્રસવિની માતાનું આત્મભાન કરાવતા આ શબ્દો ચિત્રાંગદાને મુખે ખોલાવ્યા છે:

આમિ ચિત્રાંગદા

દેવી નાહિ, નાહિ આમિ સામાન્યા રમણી ।
પૂજા કરી’ રાખિવે માધાય, સે ઝો આમિ
નાહિ; અપહેલા કરિ પુષિયા રાખિવે
પિછે, સે ઝો આમિ નાહ । જદિ પાપર્વે રાખ
મેરિ સંકટર પથે, હુરહ ચિન્તાર
જદિ અંશ દાઓ, જદિ અનુમતિ કર’
કહિન મતેર તવ સહાય હઇતે,
જદિ મુખે દુઃખે મેરિ કર સહયગી,
આમાર પાપર તમે પરિચય । મર્ગે
આમિ ધરંડિ જે સંતાન તોમારે જદિ
પુત્ર હય, આશૈશવ વીરશિક્ષા દિયે
દ્વિતીય અર્જુન કરિ’ તારિ એકહિન
પાપઘયા દિવ જલે પિતાર ચરણે,
તખન જનિવે મેરિ પ્રિયતમ ।

શબ્દ નિરેની ચરણે, આમિ ચિત્રાંગદા,
રાગેન્દ્રનંદિની ।

અર્જુન: (પ્રિયે આત્મ ધન્ય આમિ ।

ચિત્રાંગદા: “હું તો ચિત્રાંગદા; દેવીયે નહિ, સામાન્ય રમણીયે નહિ. પૂજા કરીને માથે મૂકી રાખો તેવીયે નહિ. અવગણના કરી ભરણપોષણ કરી પાછળ ધક્કેલી રાખો તેવીયે નહિ. સંકટને માર્ગે ને મને પાસે રાખો, ગૃહ ચિન્તામાં ને ભાગ લેવા દો, કંઈક વ્રતમાં સહાય થવાની ને અનુમતિ આપો, સુખદુઃખમાં મને ને સદચરી કરા તો મારો પરિચય પામશે. તમારે જે સંતાન મેં ગર્ભમાં ધારણ કર્યું છે તે ને પુત્ર અવતરશે તો એને નાનપણથી વીરશિક્ષા દેધને બીજને અર્જુન બનાવી એક દિવસ એને એના પિતાના ચરણમાં

સોંપીશ ત્યારે જ પ્રિયતમ, તમે મને સાથે સ્વરૂપે બળશો. આજે તો હું તમારે ચરણે એટલું જ નિવેદન કરું છું કે હું માત્ર ચિત્રાંગદા છું, રાજકન્યા છું.”

અર્જુન: “પ્રિયે, આજ હું ધન્ય થયો.”

અને એમ સમાનકક્ષાએ રહી પોતપોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાજસેવા કરનારાં નરનારી આનંદે ખોલે: સહ નાવવતુ । સહ નૌ મુનવતુ । રાહ વીર્યે કરવા-વહૈ । તેજસ્વિનાવધીતમસ્તુ । મા વિદ્વિપાવહૈ (તૈત્તિરીય બ્રાહ્મ્યકુ ૮ : ૧).

“અમે એકબીજાનું રક્ષણ કરી, સાથે મળીને ઉપભોગ કરીએ, સાથે મળીને સામર્થ્ય વધારીએ, પ્રકાશિત થઈને જ્ઞાન વધારીએ, એકબીજાનો દોષ ન કરીએ.”

અને આ જ નરનારીના સાચા સેવાવિભાગ છે, આ જ સાચો દૃપતીધર્મ છે, આ જ લગ્નની સાચી કલ્યાણભાવના છે. [પાટીદાર]

તોતડાપણા માટે નવીન ઉપાય

મીશીગન યુનિવર્સિટીના શોધખોળ ખાતાની ખોસ હેઝેલ ઝુનેશીએ એવી શોધ કરી છે કે માણસ બીધો યદને ચારે પગે ચાલે તેથી તોતડાપણું દૂર થાય છે. શરીરને અસાધારણ સ્થિતિમાં મૂકવાને લીધે લોહીના દબાણમાં જે ફેરફાર થાય છે તેને પરિણામે જ્ઞાનતંત્રીઓ પર થતી અસર વડે આમ બને છે એમ કહેવામાં આવે છે. કેટલાક એમ પણ ધારે છે કે શરીર અસાધારણ સ્થિતિમાં મૂકવાથી માણસનું ધ્યાન એકાગ્રેક જુદી દિશાએ વળે છે અને તે વડે સ્વસ્થત્વ સ્વાભાવિક રીતે કાર્ય કરતું થઈ જાય છે.

જલોપચારનો એક અદ્ભુત અનુભવ

જલોપચારથી-પાણીના ઉપચારથી અનેક પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે છે, એ વાત જનતામાં જેટલી જાણીતી થતી જોઈએ, તેટલી જાણીતી થઈ નથી. આયુર્વેદમાં જલોપચારને કેટલેક અંશે સ્થાન છે, પરંતુ તેથી સર્વ પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે છે, તે થોડા જ જાણતા હશે. કેવળ નિર્મળ પાણીથી સર્વ પ્રકારનાં દર્દો મટી શકે એ વાત જ પ્રથમ દૃષ્ટિએ અદ્ભુત લાગે છે, છતાં એ વાત સાચી છે. જે દર્દને જલોપચાર સાથે સીધો સંબંધ હોય છે, તે દર્દને પણ જલોપચારથી મટાડવાનો સ્વાનુભવ થયો, ત્યારે મને પણ લાગ્યું કે એ અનુભવ ખરેખર અદ્ભુત છે.

થોડાં વર્ષ પહેલાં મને દાંતનું દર્દ થયું હતું. એ દોઢ અને એક દાંતનાં મૂળ બહુ દુઃખતાં હતાં અને આસપાસનાં પેલાં સૂઝ ગયાં હતાં. દર્દ એટલું થતું હતું કે તે ઉપર માત્ર કોઈવર્ણુ પાણી જ સહન થઈ શકતું હતું; સહજ વધારે ઠંડું કે સહજ વધારે ગરમ પાણી તેને લાગતાં ચીસ નાંખવા જેટલું કળતર ઉપડી આવતું હતું. પહેલાં તે ઉપર ધરના ઉપચારો કર્યા. દાંતમંજન, છીંકણી, માથાનું ચૂર્ણ, મીઠું, ફુલાવેલી ફટકડી, ટુલાવેલું મોરચુચુ, જૂદી જૂદી જાતનાં ટ્રીપેસ્ટ, હાઇડ્રોજન પેરોક્સાઇડ, ઇથરિનનો ઉપયોગ લગભગ એ માસ સુધી કર્યો, પરંતુ દર્દ મટ્યું નહિ. અવાળું ઉપડી આવેલાં તે ઉપર એમાંના કોઈ પણ પદાર્થનું ઘર્ષણ કરવાની અસર એ થતી કે એ લાગતો સોજો ખેરતો જતો. પરંતુ આજુનાં બીજાં અવાળું ઉપડી આવતાં નક્કર ખોરાક આવતાં મુશ્કેલી પડતી તેથી તદ્દન નરમ-અને પ્રવાહી ખોરાક ઉપર વિશેષ આધાર રાખવો પડતો. દાંતના દર્દથી ગળાની સંધિમાં ગાંઠો નીકળી અને તે પણ એટલી ઉપજવવા લાગી. આંધી શરીરશક્તિ ઉપર પણ માઠી અસર થવા લાગી.

ધરમથુ ઉપચારથી કંટાળીને એક જાણીતા દાંતના ડાક્ટરનો આશ્રય શોધ્યો. દુઃખતા વળે દાંતનાં મૂળ હવતાં હતાં અને અંદર દર્દ હતું. ડાક્ટરે સલાહ આપી કે એ દાંતને ખેંચાવી નાંખ્યા વિના દર્દ મટશે નહિ. મેં આગ્રહ બતાવ્યો કે મારે તો દવાથી જ મટાડવું છે અને દાંત ખેંચાવી કાઢવા નથી. ડાક્ટરને એ મારો દુરાગ્રહ લાગ્યો અને દસવું આગ્યું. ડાક્ટરે અકવાડીયા સુધી તેનો ઉપચાર કર્યો પરંતુ જતાં આરામ ન થયો. દાંત ખેંચાવવાની પણ મને લાગ્યેય થઈ.

પરંતુ એ અરસામાં જલોપચારના અનુભવો અને શ્રદ્ધાથી એવા એક મિત્રનો મેળાપ થયો. તેણે મને જલોપચારની સલાહ આપી. અનેક ઉપચારોથી કંટાળેલો હું એ ઉપચારનો અનુભવ લેવા તૈયાર થયો અને તુરત શરૂઆત કરી.

પાણીને ગરમ કરી તેનો નાસ લેવો અને પછી શીતળ જળમાં કઠિન્દાન કરવું એટલો જ એ ઉપચાર હતો. ચારેક દિવસના ઉપચાર પછી દર્દ હળવું થવા લાગ્યું અને ૨૦ દિવસના ઉપચારથી દર્દ મટી ગયું. સંજ્ઞાસંજ્ઞા ગરમ પાણીની વરાળ લેવી અને આખા શરીરને ગરમ કપડાથી ઢાંકી દેવું એ નાસ લેવાની સામાન્ય પદ્ધતિ છે. તેથી આખા શરીરે પુષ્કળ પરસેવો વળે છે. પછી ઠંડા પાણીના ટબમાં બેસી કમર અને પેડુને શીતળ થવા દેવું અને પેડુ પર દવાલથી ઘર્ષણ કરવું એ કઠિન્દાન છે. નાસ લીધા પછી પરસેવો વળે તે વખતે અને કઠિન્દાન કરતી વખતે ખુલ્લો પવન શરીર પર ન લાગવા દેવો એ શરદી થતી અટકાવવા માટેની ખાસ સાવચેતી હોય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે દાંતના દર્દને અને નાસને એવો શો સંબંધ છે કે જોઈ એ દર્દ મટી શકે? આ

પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે અને મારા મનમાં પણ તે ઉદ્ભવ્યો હતો. મારા મિત્રે તે સંગ્રહ મને સારી રીતે સમજાવ્યો હતો.

દાંતમાં થતું દર્દ અથવા શરીરના બીજા કોઈ પણ ભાગમાં થતું દર્દ, તે ઉપાંગ-અવયવનું માત્ર સ્થાનિક દર્દ હોતું નથી. આખા શરીરના લોહીમાં વિઝળતીય પરમાણુઓ-દર્દનાં રજકણો પ્રસરેલાં હોય છે અને એ રજકણો કોષ પણ એક અવયવમાં વિશેષ જગ્યા થતાં જગતે દર્દ ઉપજાવે છે. કટિશૂળ, સંધિવા, કળતર, માથું દુઃખવું, એ પ્રકારનાં દર્દો એતલણી આપે છે કે તમારા શરીરના લોહીમાં વિઝળતીય પરમાણુઓનો સંચય થયો છે, એ કાઢી નાંખ્યા સિવાય દર્દ મટશે નહિ. આવાનાં-પીવાનાં ઔષ્ધો કે દર્દવાગા ભાગ ઉપરના દવાના લેખો પણ એ દર્દને ત્યારેજ મટાડી શકે છે કે ત્યારે તે વિઝળતીય પરમાણુઓનો નાશ કરી મળ-મૂતના દારવડે તેને શરીરમાંથી કાઢી નાંખે છે. લેપો વગેરે એ વિઝળતીય પરમાણુઓને દર્દના સ્થાનમાંથી વિખેરી નાંખે છે અને દર્દને મટાડે છે પરંતુ એ પરમાણુઓ પાછાં લોહીમાં ફરનાં ધર્મ જાય છે, એટલે થોડા દિવસ પછી પાછું એનું એ જ દર્દ ઉભરાય છે; કદાચ તે જ ભાગમાં નહિ તો શરીરના બીજા કોષ ભાગમાં દેખાવ દે છે; પરંતુ એ દર્દનું મૂળ તો પેલાં વિઝળતીય પરમાણુઓ જ હોય છે. એ પરમાણુઓને શરીરની બહાર કાઢી નાંખવા માટે નાસ સહેસો અને સરતો માર્ગ છે. પરસેવા દ્વારા એ ઝેર શરીરમાંથી જરી જાય છે, રૂધિરાભિસરણ વધારે ત્વરાથી થવા લાગે છે અને શરીરમાં રૂધિરનો અનુભવ થાય છે. શરીરનો એ નિયમ છે કે વિઝળતીય દ્રવ્યોનો જે સંગ્રહ લોહીમાં ફરતો ન હોય તે પેશુમાં જગ્યા થાય અને ઘણું સાથેના કટિરના નથી એ જગ્યા યએસો સંગ્રહ મળદારે કે અન્યથા બહાર નીકળી જાય. જોષોપચારથી આ રીતે કેવળ દાંતનું દર્દ જ નહિ પણ શરીરમાં યએલાં વિઝળતીય પરમાણુઓના સંગ્રહથી થતાં અનેક પ્રકારનાં દર્દો મટે છે. જુદાં જુદાં દર્દો પર જોષોપચાર

કર્ષી રીતે કરવો, તે સંગ્રહ તો તે વિષયનો નિષ્ણાત જ આપી શકે, પરંતુ અહીં તો જે ઉપચાર મારા ઉપર મોટા ઉપકાર કર્યો છે તેની અદ્યુત અસર અને ઉપયોગિતા બીજાઓની નજરે આણવાનો જ મારો આશય છે.

એ અનુભવને આજે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. આજે તે દાંત તેટલા જ દહે છે, પરંતુ તે પડ્યા નથી. દાંત ચોખ્ખા રાખવાની સાધારણ સાવચેતી રાખું છું પરંતુ એ દર્દ મને ફરીથી થતું નથી; અને ઘણે તોપણ જોષોપચાર પ્રતિની મારી શ્રદ્ધા મને તેનો આશ્રય લેવા દોરી જશે.

ચુનીલાલ વ. શાહ

વીટામીન ‘ડી’ નુકસાનકર્તા નથી

કેટલાક સ્થળેથી એવું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે વીટામીન ‘ડી’-જેનો અભાવ ખુબ્હીતું કારણ બને છે-વધારે પ્રમાણમાં લેવામાં આવે તો તે હાનિકર્તા બને છે. વીટામીન ‘ડી’ ની શોધ કરનાર મેડીસનના દાક્તર સ્ટીન-ગ્રોફે આ વિષય પર કેટલીક શોધખોળો કરી હતી તેમાં તેમણે પ્રસ્તુત વીટામીનના મોટા જથ્થાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. સામાન્ય રીતે વપરાય તેના કરતાં ૧૦૦ ગણા વીટામીનનો તેમણે ઉપયોગ કર્યો એટલે કે એક ક્વાર્ટ દૂધ સાથે ૫૦ યુનિટને બદલે ૫૦૦૦ યુનિટ વીટામીન તેમણે આપ્યું; છતાં કંઈ પણ નુકસાનકારક પરિણામો જણાયા નહોતાં. દરેક પ્રાણી સારી પેઠે ઉછર્યું હતું અને તેમાંનું એક પણ જોષવાળું નહોતું.

“મારે સાસરે!”

“વિમળા!”

“શું?”

“ક્યાં જાય છે તું?”

“ક્યાંય નહિ—”

“તોપણ—”

“કેમ વાર?”

“અમરથો પૂછું છું—”

“મારે સાસરે!” એમ કહીને વિમળા ખડખડ હસી પડી અને મનોહરને ઉચ્છ્વસને છાતી સરસો ચાંપી રહી.

* * *

વિમળા સ્વરૂપવતી હતી. તે ૧૬ વર્ષની હતી. વયે તેને તસતસવું ચૌરન અને સુક્રમળ ભાવો આપ્યા હતા, પડોશીઓ તેને ખૂબ ચાહતાં. તે ચતુર, ચંચળ અને હસમુખી હતી. તેના દૂરનો એક સગો તેની પડોશમાં રહેતો હતો, મનોહર તેનો ચાર વર્ષનો પુત્ર હતો. તે હકીલો હતો. પણ સૌને ખડુ ગમતો. મનોહર અને વિમળાની મૈત્રી એવી તો જનમી ગઈ હતી કે ન પૂછા વાત. બેઠેની વયમાં મોટું અંતર હતું, તોપણ બેઠે સાથે રમતાં, હસતાં, અને વિમળા પણ તેની સાથે એક બાળકની જેઠે આનંદ-વિનોદમાં દિવસ ગાળતી. વિમળાએ મનોહરને “મારે સાસરે” એવો જવાબ આપ્યો ત્યારે બેઠે એવાં હસ્યાં હતાં કે એ હાસ્ય તેમને ધણી વાર સાંભરી આવતું.

* * *

બે વર્ષ વહી ગયાં.

વિમળાનું લગ્ન લેવાયું. તેના જીવાન પતિ ઉચ્ચ કુળનો, ભણેલો અને શાણો હતો. વિમળાને ઉરવાસ અંતરમાં માતો નહોતો. લગ્નને દિવસે જ્યાં ત્યાં ખૂબ ધમાકા ચાલતી હતી. ઘરનાં સૌ કોઈ કામમાં તે બસ, કામમાં જ મગી પડેલાં હતાં.

સુસુદૃઢ વિમળાનું લગ્ન ભારે કાકમાકથી થયું. સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી ગયો. પછી વિમળાને પતિ-ગૃહે જવાનો દિવસ આવ્યો. ગૃહવારથી વિમળા કિચિત્ ઉદાસ દેખાવા લાગી. સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી તેનું શરીર દીપ્તી નીકળ્યું પણ તેના અંતરમાં ઉદાસની દીપ્તિ નહોતી.

વિમળાને સુંદર વસ્ત્રો પહેરીને બહાર જવા તૈયાર થએલી બેઠેને છ વર્ષનો મનોહર કોતુહલપૂર્ણ દષ્ટિએ તેને જોઈ ગયો. પણ માત્ર જોઈ રહેવાથી જ તેને સતોષ થયો નહિ. તે વિમળાના રસનાની આડે આવીને બેઠો બેઠો પૂછવા લાગ્યો: “વિમળા! તું ક્યાં જાય છે?”

વિમળા હસી અને તુરન જ તેણે જવાબ આપ્યો: “મારે સાસરે!” અને તે ફરી હસી. આસપાસ તેની સખીઓ બેઠી હતી, તેઓ પણ હસી પડી અને તેમાંની એકે મનોહરને તેડી લાઈને સુખને લીધું, પણ મનોહર તેના હાથમાંથી તરફડીને છૂટે થયો અને વિમળાના પગને બાકી પડ્યો. વિમળાએ તેને બચાવવાને સુખને લીધું ત્યારે જ મનોહરે તેને ઉત્તેજિત કરી વિદાય આપી.

* * *

બીજા દસ વર્ષ વીતી ગયાં.

એ વર્ષોમાં વિમળાના જીવનમાં ખૂબ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. દસ વર્ષમાં તેને ત્રણ પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ થઈ હતી.

સુંદર સુક્રમળ બાળકોમાં તેનો દિવસ આનંદમાં જતો હતો; પણ ‘સમ મિત્ર મિત્ર ન એક મહાન’

તેના મુખી જીવનનો લગ્ન પછીના અગ્ની-આરમા વર્ષે જ અંત આવ્યો. દૂર કાળની દુરાળ દષ્ટિએ તેના પતિને હરી લીધો અને આઠવાસ વર્ષની વયે વિમળા વિધવા થઈ! તે ગતી રહી દિવસ ગાળવા લાગી. કેવું હતું અને શું થઈ ગયું?

એવું જીવન એટલું સુખમય હતું, એટલું પવિત્ર હતું, તેના જીવનની એક જ ક્ષણના અનાવથી કેવી રીતે યશ મળે!

મનોદરે તે ગમ્ય, પણ તે બિચારો શું કરે? તે પાત્ર રાગો અને શાંત થયો. વિમળાનું માંતવન કરવામાં આવે તે જીવનું લાગ્યું, પણ તે માંતવન કેવી રીતે થાય તે તેને આવડતું નહોતું. ફર કાપે જે અનાજ તીવ્રગમ્યો હતો તે સુધારવાની કશીયે તે બિચારામાં ક્યાંથી મેલ?

“ગિંદગી દે નામ જે મગમર કે જના ગાદિયે” એ મસ જ છે.

વિમળા પોતાના દુઃખપૂર્ણ જીવનની અને પૂર્વાશ્રમના સુખમય જીવનની તુલના કરીને વિચાર કર્યા કરતી; પરંતુ દગ્ગરો વિચાર કર્યા છતાં વિધિ-વિધિન સ્થિતિવંતરનો અંત લાવવો કશીયે હતો એમ, મગમરનાં તેને વાર લાગી નહિ.

* * *

અને પછી—

તે સ્થિતિનોએ અંત આવતો દેખાયો. વિમળાને પતિવિયોગ અથવા લાગવા માંડ્યો હતો.

સ્વામીની મૃત્યુનિધિ આવી. તેણે વિચાર્યું: “આરે જરૂર મરણ મુજબો અંત આવ્યો હતો!”

તેણે પોતાના આચરણ મનોદરને બોલાવ્યો. તેણે તેની મધે ખૂબ વાતો કરી. અને પછી અંજોનાં માંસુ માંડીને તે બોલી: “મનોદર! હું રહે જઈશું.”

“ક્યાં જઈ છે, વિમળા?” મનોદરે અગમને પૂછ્યું.

વિમળા પહેલાં તે મુંઝાતમાં અને પછી તે અંજોનાં પાત્રનું કરીને બોલી: “શાંતે મરું.”

જે વખતે તે પહેલાંની જે દર્શન નહિ

મંદ રિમન કરીને મનોદરના મુખ તરફ ટગર ટગર જોઈ રહી. તેનાં નેત્રો આંસુથી ભરાઈ આવ્યાં હતાં.

અતે તુરત જ એ નાતું સરખું જીવન પૂરે થયું—વિમળા મરણ પામી. મનોદરનાં નેત્રોમાંથી આંસુનો મોઘ વહી નીકળ્યો. તે મનમાં બોલ્યો: “તેના પતિદેવ તેને જગતમાં શોધ્યા ન મળ્યા, એટલે તે બિચારી ગઈ તેને સામરે!” માં

* * *

સુવાવડ અને વેદના

સુવાવડ વખતે વેદના ન થાય તે મારે જે નવીન ઉપચાર (Twilight sleep) ની મોઘ ઘડ છે તેને, તાત્કાલમાં મળેલી અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશનની એક બેઠકમાં વળોડી કાઢવામાં આવ્યા હતા. ડૉ. ફ્રોડ ફ્રોમ્સ કે જેમણે વીસ વર્ષ પહેલાં આ ઉપચાર અમેરિકામાં દાખલ કર્યો હતો, તેમણે જણાવ્યું હતું કે, ‘મેં એક ગંભીર બૂદ્ધિ કરી છે. તેમણે કશું હતું કે “હું શું કરતો હતો તે હું પૂરે સમજી શક્યો નહોતો. માનવ-માનને કંઈ પણ જાન વગરની એક જ વસ્તુ સમજાવવાની આપણે અટકાવવી જોઈએ.” મર્યાદા જેવો જીવનનું હતું કે, પ્રચર વખતે આ રસ આપવાનો પ્રચાર વધવાથી જ અમેરિકામાં પ્રચલિત રીઝોનું મરણપ્રમાણ આટલું વધવા પામ્યું છે. તેમણે એક જાણવા જેવું વાસ્તવ એ ઉચ્ચાર્યું હતું કે, “મારું અવલોકન પ્રમાણે, બુદ્ધિમાન કે બુદ્ધિ-હીન, નવમનવાદી કે જૂની પદ્ધતિની કાલ પાત્ર કરી એમ કશું જ નથી કે મંતાનગમના પ્રચલિત વાર પણ તેના મગમરમાંથી બંગાળ જાય. પોતાના સંતાનને કાળ થાય તેના બોલો નો કાળ પણ જીવનની વેદનામાંથી જીવનને મોકલે નહીં.”

દષ્ટિદોષનાં કેટલાંક કારણો

૦૦

શરીરમાં આંખ એ એક મહત્વની ઇન્દ્રિય છે. તેની કોમંત નાણાથી યથ રાકતી નથી.

શાળામાં, રમતના મેદાન પર, ઉદ્યોગધામાં અથવા જીવંતીની કાંઈ પણ અવસ્થામાં યથ મળવાનું મુખ્યત્વે માણસની આંખ ઉપર અવલગિત છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. માનવજીવન એ આ ઇન્દ્રિય દ્વારા મેળવેલા અનુભવોનું પ્રતીક છે, કાર્યક્ષમ અથવા સુખી થવામાં ઉપયોગી થાય એવું જ્ઞાન ઘણેભાગે દષ્ટિકારા મળે છે. મૃત્યુ, કળા, વાક્યમય, પ્રવાસ એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં સાધનો છે. મનુષ્યને મળના જ્ઞાન પૈકી સૌંદર્યે ૮૫ ટકા જ્ઞાન દષ્ટિથી મળે છે.

અને માણસ જે કંઈ કરે છે તેમાં મેંકરે ૮૦ ટકા કાર્યો કરવામાં દષ્ટિ સાધનભૂત થાય છે એવું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. આજ કારણથી અકસ્માતનો વીમો લેનારી કંપનીઓ, તે વીમાનાં પ્રીમીયમની રકમ મૂક્યું અને દષ્ટિનારા એ જનને બાબતમાં એક સરખી આકારે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

આ જગતમાં માણસે પોતાના જ્ઞાનથી આટલા બધાં સુધારાઓ અને શોધો કરી છે પણ માણસની કુદરતી આંખ પ્રમાણે કામ કરનારી કૃત્રિમ આંખ તૈયાર કરવા જેટલે તેના જ્ઞાનની મજલ હજી સુધી પહોંચી નથી. પેટલર અન્ન ચાવીને ખાઈ શકાય એવા કૃત્રિમ દાંત તૈયાર થયા છે પણ દુર્દૈવે માણસની આંખ બગડી તો તેને બદલે બીજી આંખ કાંઈ સ્થળે મળતી નથી.

સંદોષ આંખનો વધારો

અમેરિકાની શાળામાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓની આંખો ખામીવાળી છે એ વિષે તપાસ કરતાં જણાય આવ્યું છે કે સરાયરી દર પાંચ વિદ્યાર્થીએ એટલી આંખ બગડેલી છે. આ આંકડાઓ પરેષાન લાગે

કર છે, કારણ જેના વિદ્યાભ્યાસની હમણાં જ શરૂઆત થઈ છે અને જેમને આખું આયુષ્ય હજી મળવાનું છે તે પૈકી ૨૦ જણની આંખ બગડેલી છે. અને એમ પણ જણાય આવ્યું છે કે, શાળામાં જે બાળકો નિરૂપયોગી કરે છે, તેમાં પાંચ બાળકોમાં ત્રણની આંખ બગડેલી હોય છે. કોરોનની અદર વધારે વખત અભ્યાસ કરવો પડે છે અને આંખને વધારે શ્રમ પહોંચે છે, આથી ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવીને બહાર પડતા વિદ્યાર્થીઓમાં કર પાંચે ત્રણ જણની આંખ બગડેલી હોય છે, એમ પણ તપાસના અંતે જણાઈ આવ્યું છે.

માણસ ચાલીસી નજદીક પહોંચે છે એટલે જિવાસાપૂર્વક વાચન, પ્રવાસ, વિશ્રાન્તિ માટે એવું કાર્ય વગેરે કરવા માટે કંઈક વધારે સમયની સવક થાય છે. પણ ચાલીસી એ કંઈ વધારે મોટી વય ન જણાય તો પણ એ વખતે ઘણાની નજર નબળી થયેલી હોઈ તેઓ ઉપલી ખાતરનાં પૂર્ણ કાપડો લઈ શકતા નથી.

આપણા દેશમાંની પરિસ્થિતિ આ કરતાં વધારે સારી છે એમ કહી શકાશે નહીં. ઉચ્ચ, અધીની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિને લીધે દષ્ટિદોષનું પ્રમાણ અમેરિકા કરતાં થોડું ખરાબ છે એમ માનવાને કારણ છે.

સંદોષ દષ્ટિનું મુખ્ય કારણ

આંખના ઉપયોગ વિષે કુદરતી સંકેત એવો લાગે છે કે તેનો ઉપયોગ નૈસર્ગિક સ્વર્ગપ્રકાશમાં અને ફરની વસ્તુ જોવા માટે કરવો. મનુષ્ય પોતાની પ્રાથમિક અવસ્થામાં આંખનો ઉપયોગ અક્યક્ષિત સ્વર્ગપ્રકાશમાં, ખુલ્લી જગ્યામાં તેમજ ફરના પડાર્થો જોવા માટે કરતો હશે-નહીકના પડાર્થો જોવા માટે કે વાચન માટે નહિ. આર્થાત્ સ્વર્ગસ્થ થાય કે તેનું દિવસનું કામ ખપાસ થતું હશે. આ પછી માનવ-પ્રાણી કુદરતમાં વસવાટ છોડીને ઘરમાં ઘરમાં

રહેવા લાગ્યો ત્યારે તેને સૂર્યપ્રકાશને બદલે કૃત્રિમ પ્રકાશની જરૂર માનુષ પડી અને તે વખતથી તેની આંખને શ્રમ પડવા માંડ્યો. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં જગનમાં ઝપાટાખંધ પ્રગતિ થવા લાગી તેમ તેમ આ નિર્મર્ગદત્ત આશીર્વાદનો આપણે ભરપૂર ઉપયોગ કરવા લાગ્યાં. અનિદ્રરતા પદાર્થો નેવા અને ખૂબ સૂર્યપ્રકાશમાં કામ કરવાને બદલે ઘરમાં ખેસીને અત્યંત નહુકના પદાર્થો નેવા કમી પ્રકાશ અને આખો દિવસ દહિને જેઝીબુ પડવાને લીધે આંખો-મા વધુ બીમાર થવાનું ચાલુ થયું.

મનુષ્યની આંખો અને નેવાની શક્તિ વિશે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ વિપુલ માહિતી મેળવી છે અને પ્રકટ કરી છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ જરૂર આ સંગો-ધનમાં ધણુખરૂં સશોધન એ આધાર પર કરવામાં આવેલું છે કે, હાલમાં કેટલાયે ક્ષેત્રોમાંથી માલુસ ઘરમાં ખેસીને અને જરૂર કરતાં ઓછા પ્રકાશમાં સેંકડે પચોતેર ટકા કાર્યો કરે છે.

કુદરતી પ્રકાશ

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે આંખનો કુદરતી ઉપયોગ સૂર્યપ્રકાશમાં કરવા માટેનો છે, સૂર્યપ્રકાશમાં આંખો સૌથી વધારે સારી રીતે નેહ શકે છે. પરન્તુ આંખોનો આપણે નેટલી વખત ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમાં 'પ્રજીબરી વખત આપણને મળતો પ્રકાશ અને સૂર્યપ્રકાશ, એ બન્ને વચ્ચે તુલના કરવા માટે પ્રકાશની 'ઓછામાં ઓછી' હયાતીનું એક માપ કરાવવું નેહજે. આ માપ મીલ્યુ-મીટી છે. ફૂટ જેમ લગાઈતું પરિમાણ છે, પાઉન્ડ જેમ વજનનું પરિમાણ છે અથવા ડીગ્રી જેમ ઉષ્ણમાનનું પરિમાણ છે તે પ્રમાણે મીલ્યુમીટી પ્રકાશનું પરિમાણ છે. મીલ્યુમીટી સગવડોને એક ટુકાણે મુકવામાં આવે અને એક ફૂટના અંતરમાં તેનો જે પ્રકાશ પડે, તે પ્રકાશ એ મીલ્યુમીટીના પ્રકાશનું પરિમાણ છે. 'નિગમ દિવસે' ઉપાડી જમીન પર સૂર્યનો પાનું પ્રકાશ ૧૦૦૦૦ મીલ્યુમીટીઓના પ્રકાશ (કન્ડલ પાવર) નેટલો પડેલો છે, એ જ પ્રકાશ આડી છાયા નીચે ૧૦૦૦ મીલ્યુમીટી નેટલો

હોય છે, તે જ પ્રકાશ ઘરની બારીની અંદર થોડેક દૂર ૨૮૦ મીલ્યુમીટી નેટલો પડે છે. સૂર્ય અત્યંત પામતાં મધ્યમ પ્રતિભા ઘરમાં એ જ પ્રકાશ ૫ મીલ્યુમીટીઓ નેટલો નેટલે પૂર્ણ સૂર્યપ્રકાશનો રહેઠઠ ભાગ થાય છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘરમાં ૫ મીલ્યુમીટીઓ નેટલા પ્રકાશમાં આપણે કામ કરીએ તો તેથી આંખોને ઘણી જ હાનિ થાય.

પ્રકાશની અસર કાઢવા માટેનું એક સગવડ-ભર્યું ચંદ્ર હમણાં બહાર પડ્યું છે. તેને 'પ્રકાશ-પરિમાપન ચંદ્ર' (સાઇટ-મીટર) કહે છે. અમુક પ્રકાશ અમુક મીલ્યુમીટી નેટલો છે એમ આ ચંદ્રની મદદથી જાણી શકાય છે.

આંખનો ઉપયોગ

આંખનો ઉપયોગ કરતાં માણસે વાચુ બાબતનો વિચાર કરવો પડે.

(૧) આંખનું કાંઈ પણ નાનું મોડું કામ અત્યા-રની સ્થિતિમાં જ કરવાનું છે એ તો સ્પષ્ટ છે.

(૨) પરન્તુ નાનાં બાળકો અત્યંત ઝીણા અક્ષર એટલે કે આંખને તાસ પડે તેવું ન વાંચે એટલી બળદારી રાખવાની જરૂર છે.

(૩) આંખને મહેનત પડે તેવું કામ હોય ત્યારે દહિનું ખેંચાણ થાય એવા પ્રકારનો પ્રકાશ ન રહે માટે કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

ફોળો કેમ સચવાય ?

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં એની ગોથ કરવામાં આવી છે કે ફોળાની વખારોની હવામાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડનું પ્રમાણ વધારવાથી ફોળાની ઉત્તમતા વધે છે તેમજ એની સાચવણી પણ વધારે સારી રીતે થઈ શકે છે. આ તુરખાનો પ્રચાર ગ્રેટ બ્રિટનમાં ખૂબ વધેલો જાય છે.

ધ...ણી...પ...ણું

[નવલિકા]

*

તે એક ગરીબની છોકરી હતી, પણ શ્રીમં-
તોને સંધરવાનું મન થઇ ગય તેવી તે અત્યંતિમ
સૌંદર્યવતી હતી. તેના ઘરની નજીક રહેતા એક
શ્રીમંતના છોકરાને તેની ઉપર પ્રેમ ઉપજ્યો.

પિતાની પાછળ લાગીને અને લગભગ આપ-
ઘાત કરવા સુધીની ધમકી આપીને તેણે એ જ
છોકરીને મેળવી. પહેલાં તો તેને પણ આનંદ
થયો. લગ્નને દિવસે તે જો કાકામાઠથી હરતી-ફરતી
હતી, તે જ કાકામાઠથી આજે પણ તે હરીફરી રાકતી
હતી. તે ધનવાનની પુત્રવધૂ હતી, પતિએ પોતાની
પસંદગીને આધારેજ લગ્ન કર્યું હતું, તે તેની
માનીતી અને મોહક રાણી હતી, પછી તેને કંઈ
વસ્તુનો તોડો હોય ?

તે પત્નીને ઘણી વાર સીનેમામાં લઇ જતો.
ચોરીનો માથ હજમ કરવાને માટે ચોર જેવી રીતે
છુપાવતો છુપાવતો અને ચારે બાજુએ ચક્રાચીવ
દષ્ટિ ફેંકતો ગય છે, તેવીજ રીતે તે પત્નીને લઇને
સીનેમા થીએટરમાં પ્રવેશ કરતો. સીનેમા જોવા
આવેલી, સ્ત્રીઓમાં તે સુંદરમાં સુંદર અને મૂલ્યવાનમાં
મૂલ્યવાન વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થયેલી સ્ત્રી હતી,
જેવું જોઈને તેનું અભિમાન પોપાતું; અને લોકો પણ
એની એ અભિમાનરૂપિણને ઝોળાવતાં.

જનાં જનનું વલણ છે ને ! રીતેમા જોવા
આવેલા પુરો સીનેમાના રૂપેરી પડા ઉપર દેખાતી
નાયિકાના સૌંદર્યનું નેત્રને પાન કરાવવાને બદલે
અધારમાંજે આ રૂપસુંદરીને ફરી ફરીને તન્સી
આંખે નેતા.

પત્નીનું સૌંદર્ય તેને ગમતું હતું તેના વસ્ત્રાલ-
ંકાર તથા તે પહેરીને ખેસમાંની-આવવાની તેની હાથ
એ પણ તેને મોહક લાગતી હતી. પરંતુ પરપુરો
તેને સદામ દષ્ટિએ લુચ્ચે તે જેને અગ્રિય લાગ્યું.
તેને લાગતું કે પત્નીના રૂચ્યાલંકાર સૌંદર્યના કારણે
જ પોતાના હૃદય ઉપર લેડિની દષ્ટિ વારંવાર ફેંપ
દેતી હતી. ઉમંગથી ઉપભોગવા માટે પોતે એ સુંદર
સ્ત્રીને પરણ્યો હતો, પોતાનાં નેત્રોને તૃપ્ત કરવાને
તે તેને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવતો હતો; બીજાઓએ
તેના પર દષ્ટિ સરખી ન નાંખતી જોઈએ, તેને
બદલે લોકો કેવા બેવકૂફ છે ! પરંતુ કામચોંદુપ
દષ્ટિથી લુચ્ચે છે ! અને તે પગલે એ સૌંદર્ય તેને
નીચું જોવાયતું હતું, એ સૌંદર્ય તેને એક દુર્બળ
પુરુષના રૂપમાં જનના સમક્ષ રજી કરતું હતું. એ
સૌંદર્ય વલુરી જાય તો કાંક, એમ વારંવાર તેને
થવા લાગ્યું. એ એક જ વિચાર પાછળ તે થેંચો
થેંચો ફરવા લાગ્યો.

*

*

*

પોતે અત્યંત સુંદર છે, એટલે પતિ પોતાના
પર પ્રેમ રાખતો, પોતાની ગરીબી ઉપર તે બહાન નહિ
આપે, સુંદરનાના 'દાપણ' થી તે સંતુષ્ટ થને, અને
પોતે પણ સુખી થને એવી તે સુંદરીની આશાઓ
હતી. પોતાના સૌંદર્ય માટે ખગેખર તેને નિર્મળ આનંદ
અને અભિમાન થતું-શુભાનની છાંટ તેમાં નહોતી.
આપણે સુંદર કપડાં પહેરીએ છીએ, કે કાંઈ સુંદર
વસ્તુ વેચાતી લાતીએ છીએ, ત્યારે તે જો ચાર પાંચ
ઓને બોલાવીને બનાવતાં નથી ? અને તેઓને ને
જોઈને આનંદ ચાર છે તેથી આપણને આનંદ અને -

પત્નીના મનમાં હવે વેર વૃત્તિ પ્રકટી. એ વૃત્તિથી મનમાં જોર આવ્યું અને તેથી તનનાં પશુ બળે આવવા લાગ્યું. તે પુનઃ પહેલાંની પેઠે શશુમાર સજવા લાગી. કેટલાક દિવસે તેણે પોતાના મન પર બધા મેળવીને શરીરને છગત બનાવ્યું. પશુ તેથી તેના પતિને મનઃસંતાપ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યો. ધધાને કારણે તેને રોજ પાંચ સાત દસક ધગતી બહાર ગાળવા પડતા હતા. તેટલા વખતમાં પશુ તેનું મન પત્નીની આસપાસ જૂલની પેઠે જમ્યા કરતું. કોઈ વાર તે એકદમ ઓચિતો થેર આવી પહોંચતો અને પત્નીને ચમકાવી મૂકતો. તેની એકાંતને લાગ કરવાથી તેને તે વખતે સ્તોત્ર ચતો અને તે પાછો કામ પર આવ્યો જતો.

એક દિવસ શેજની પેઠે વાતચીત કરતાં તેઓની વચ્ચે ચક્રમક કરી. તે પહેલાં તેણે ધણીએ વાર વાતચીત કરમાન પોતા પર લાદવામાં આવેલા માતૃત્વ સામે તિરસ્કાર દર્શાવ્યો હતો. એક વાર તો તેણે પતિને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે “હવેથી હું તમારો એ અત્યાચાર બીજકુલ આસવા દેવાની નથી.” તેની આંખોમાં પાણી આવ્યું પશુ સ્વરમાં ભયનું ચિહ્ન નહોતું. તે બોલી: “તને બદલે તો મને કાર મારી નાખો તે સારું.”

“મરવાનેય તું સ્વતંત્ર નથી. તું પાંચ બાળકોની માતા છે. હજી એ પાસ દિવસે ત્વિમે વધતો જ જતાં છે.” પિતૃત્વના અભિમાનથી તે બોલ્યો.

“પાસ શનો? માતા કેણું? કોનાં બાળકો?”

“બાળકોને જ પાસ, તું તેમની માતા અને તે પાસ સંતાનો! કેમ નહિ! તારા જીવ તેમને માટે જરૂર છે તદ્વસનો નથી?”

“તે મારાં બાળકો નથી. તે મારા પર જન્મ-સ્પતિથી લાગવામાં આવેલાં છે; તમે જ મારા શરીરમાંથી તોડેના એ માંસના કોણા છે.”

તે આગળ કાંઈક વધુ ભયંકર બોલવા જતી હતી, પરંતુ આ પીમાને શબ્દોને ગળી ગઈ.

“પશુ મારાં તો તે બાળકો છે ને? એમાંના એકે બાળક પર તારો અધિકાર નથી. મારી પશુ એવી જ કહ્યો છે.”

“અને હવે કહું?”

“શુર?”

“સાંભળજો હો!”

“શુ?”

“એમાંનું એક બાળક તમારું નથી! મારું છે.”

તેના અવાજ ચઘર કંપી રહ્યો. આંખોમાં બધંદરતા આવી નહી. ફૂગલા બોલને ગ્રિયર રાખવાને તેણે દાંતવડે દાખ્યા.

“શુ! મારું નથી? નાઈ છે? આ તું બગાડ સમજને બોલે છે?”

તેણે રૂબાઈથી મસ્તક ધુણાવીને હા પાડી, તેણે પોતાનું મોઢું એટલા નેત્રથી બંધ કરી રાખ્યું હતું કે જાણે મોઢું ઉપરનાં જીભના દુકા ચઢને બહાર સરી પડે!

પતિ સંતાપથી બળા ઉઠ્યો. તે પત્નીના શરીર ઉપર ધસી ગયો અને તેનું શયું પકડ્યું! એટલામાં પાંચમે ચૌથી નાનો પુત્ર ત્યાં દોડતો આવ્યો. તે બે ગર્ભાની વચ્ચેનો હતો.

“બા...પા...”

તેણે ચમકીને તેના ગળા પગથી એકદમ હાથ પાછો ખેંચી લીધો. તેણે છોકરા નરક નેત્રું. છોકરો ચરચર કરવા લાગ્યો.

“આ?” તેણે પત્નીને પૂછ્યું.

“તમે જ બોળખી થયાં. મને મારી નાંખો, તો પછી એ વાત બીજું કાલુ કહેશે!” તેણે કેવળ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

તેનાથી છોકરા ઉપર દષ્ટિ કરી શકાય નહિ. ચોક્કમાં બાળીના ચારે છોકરા રમતા હતા. મત્તેક તરફ જોઈને ને એક જ પ્રજા પૂછી રહ્યો હતો:

“આ? એ?”

અત્યંત સંતોષ થઈ જઈને તે ઘર બહાર નીકળી પડ્યો. સાંજે રાત્રના ફરવા જવાના વખતે જ તે બહાર ગયો હતો. તેની દૃષ્ટિને પાંચે છોકરા દેખાઈ રહ્યા હતા.

“પણ તેમનો એક છોકરો કયો અને કોનો?” તેને દરેક છોકરો “તે” જ દેખાવા લાગ્યો! તેને પોતે રમાડ્યો હતો, તેને પોતે છાતી ઉપર નચાવ્યો હતો, તેને માટે પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ્યા હતા, અને તે જ પોતાનો નહિ! કેવો ભયંકર વિચાર! બધા મિત્રો તેને સાંભરવા લાગ્યા. પરિચિતો શાદદાસ્તમાં આવીને બેઠા રહ્યા. બધાના ચહેરા પ્રત્યેક છોકરાના ચહેરાની સાથે તે મેળવી જોવા લાગ્યો. દરેક એક વાર મળને મળના લાગતા, બીજી વાર અણ-મળતા લાગતા!

તે બહાર ગયા પછી તેની પત્નીએ પાંચે છોકરાને બોલાવ્યા. તે છોકરાઓને જાણે તેમની માતાએ એ પહેલી, જ વાર મારેલી હાક લાગી. પહેલાં તો તેઓ માતાનો સ્વર ઝાળખી શક્યા જ નહિ, પરંતુ તુરંત જ “અરે, એ તો આપણી બા!” એવા અર્થસૂચક વાન કરીને તેઓ તેની નજીક આવ્યા. તેણે બધા છોકરાને સાથે લીધા અને બહાર ફરવા ચાલી. તેના પતિ તેને રસ્તામાં ક્યાંય મળ્યો નહિ. છોકરાઓને તેણે ખૂબ સારવન આપ્યું. તેમને ‘ખાવાનું’ અને રમકડાં અપાવીને તેણે પણ પોતાના મનનું સમાધાન કર્યું.

અંકર વાતાવરણનું ચમત્કારિકપણ અને અપરિચિતપણ તે નાની વયના છોકરાઓના ધ્યાન બહાર રહ્યું ન હોતું, પરંતુ તેઓ તેનો મર્મ સમજી શકતા નહોતા. પરંતુ ખાવાનું, બા, વાતઓ, ફરવાનું, રમકડાં, એ બધાથી તેમના માનસિક અંતરને તેમની માતાએ કાપી નાખ્યું હતું. “નમાગ બાપુ કામે ગયા છે હોં? ગમે આવશે. તમે હવે સુઈ જાઓ!” એમ કહીને તેણે છોકરાઓને ઉઘાડી દીધા. બાળકોને પોતાથી વિખૂટા પાડીને માતાને બુલાવી દીધી છે એવી તેની બીતિ એક કલાકની અંદર જ નિર્મૂળ થઈ ગઈ.

તેને રાત્રે ઉંઘ આવતી નહોતી. બાળકો ઉઘી ગયા પછી તે વિચાર કરવા લાગી. ‘હવે શું થશે તેનો તે વિચાર કરતી હતી. “આમ થાય તો તૈમ કરવું” એવી રીતે તે ધડીઓ ગોઠવતી હતી. રાતના બે વાગ્યા સુધી તો તેનો વખત તે પાછળ જ ગયો. બીતિ કે અસહાયતાનો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો નહિ. પામે પૈસા હતા એ એક કારણ હતું કેવા તે છેવટના વિચાર સુધી તે પહોંચી પણ નહિ હોય. વિચારના બીજાણિતમાં તે ‘ક્ષ’ વિચાર હતો, પણ તે ‘ક્ષ’ ની કિંમત હજી કાઢવાની બાકી હતી. અને તુરંત જ તેને બીજો વિચાર આવ્યો: “તે પાછા આવશે, તો?”

તે જ વખતે તે આવી ચૂક્યો હતો પણ તેની બખર તેની પાનીને નહોતી. તે આંગણના તુલસી કપરાના ચોતરા પર બેસી હતો. તેનું મસ્તક શૂન્ય બની ગયું હતું. તે ક્યાં જઈ આવ્યો હતો તેની કોઈને ખબર નહોતી. પણ તેજ વખતે તે વિચાર કરી રહી હતી: “તે પાછા આવશે, તો?”

તેણે ગભરાઈને ઉશ્કાર કાઢ્યો: “કાણુ છે એ?”

ઉત્તર ન મળ્યો; પણ માથુસની હીલચાલ દૃષ્ટિગોચર થઈ. તેણે વિચળીક બત્તીનું બદન દાખીને દીવો કર્યો. ક્યારા તરફથી એક અસ્પષ્ટ આકૃતિ તેની તરફ આવી રહી હતી તેને ક્ષણભર બીતિ લાગી પણ તુરંતજ અદક્ષ થઈ ગઈ. ધીરધીરે તેનો ચહેરો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો. તે પગથીયાં ચડ્યો, એટલે પત્નીએ દારમાંથી આથે ખસી પતિને માર્ગ કરી આપ્યો. તે ચાર ડગલાં આગળ ચાલ્યો. તેજ વખતે તેણે પાંચે બાળકોને ઉઘી ગએલાં જોયાં. તે ચોંક્યો. તે દાર વાગીને તેની પાછળ પાછળ આવી હતી. તેણે પાહું વાળીને જોયું. પત્નીના ચહેરાને તેણે નિર્વિકાર જોયો. વરંડા ઉપરની એક ખુરશી પર જઈને તે બેઠો. તેણે બત્તીનું બદન દાખી ખુરશી એંચી લાવી પતિની સામે બેઠક લીધી. હવે તેને પતિના જીવનો ભય લાગવા માંડ્યો હતો.

ચોઠી વાર પછી તેણે પોતાની હથેળીઓથી માથું પકડ્યું. કેટલીક વાર તે એજ સ્થિતિમાં ચૂપ બેસી રહ્યો અને પછી બોલ્યો: “હું એક ક્ષણવાર જ ચોળવાનો છું. મને એ છોકરા બતાવ અને બીજા જ ક્ષણે હું તારાથી દૂર ચાલ્યો જઈશ.”

તે બોલી નહિ

“કહે, કહે, મારી મનોબાતનો મારા આખા દેહને ફાડી ખાય છે! કહી દે!” અને એકદમ ડૂંગો બરાઈ આવતાં તે પત્નીના પગમાં લોટી પડ્યો

તેણે પતિને ઉચ્ચક્રો, - માતા બાળકને ઉચ્ચક્ર તેમ. બાળકનું મસ્તક માતાની ખાંધ પર આગમ લે, તેવી જ રીતે તેણે સ્વામીનું મસ્તક પોતાની ખાંધ પર રાખ્યું અને ધીરે ધીરે કહ્યું: “બધાય બાળકો તમારા છે. બધાય મારા છે. બધાય આપણાં જ છે. મારા પર લદાયલા માતૃવનો એ પ્રતિકાર જ હતો.”

તે એકદમ ઉઠીને બેસી થયો.

“તું ખરું કહે છે?”

“ખરું જ કહે છું; બાળકોના લોહીના સોમંદ-પૂર્વક કહે છું.”

ધીરેધીરે ઉઠીને તે સામેની ખુશી પર જઈને બેઠો. બેઠ બે કલાક સુધી સ્વસ્થ બેસી રહ્યો. પછી તે સ્વપ્ન ગયો, પણ તેને તો તેણે આરામખુશીમાં જ બેઠો બેઠો ઉઘી ગયેલી બેઠ.

માણિક્ય

ત્વચ્ચાના દર્દો પર મધ

ડૉ. ડબ્લ્યુ. એલ્સ કહે છે કે, નાનાં બાળકોનાં આંતરડાંનાં દર્દો પર મધ સારી અસર કરે છે અને યુખ્ત તેમજ સુવાન વયના માણસોના હૃદય પર તે ઉપયોગી બન્યાનું છે; એજ પ્રમાણે તેમાં ખીલકલ સાર નહીં હોવાથી તથા આયુર્ધુર્ગીન એણું હોવાથી યુવપિંડનાં દર્દોમાં બોરાક સાથે લઈ શકાય છે, તેમજ તે ત્વચ્ચાના દર્દોના પણ ઉત્તમ ઉપાય છે. ખરજતું તથા એવાંજ ખીન્ન ત્વચ્ચાનાં દર્દોમાં તે બાહ્ય તેમજ આંતરિક ઉપચારમાં ઉપયોગી નીવડ્યું છે. દર્દની ઉપર મધ ચોપડવામાં આવે તો દર ચોપડ કલાકના આંતરે તે ફરી ચોપડાય તે વખતે મંદી ચોપડી દૂર થઈ જશે અને ચામડી ચોક્ષી થશે આ પછી છેવટની રૂઝ માટે નરમ પ્રકારના મધમે અસરકારક માલુમ પડશે. જીવનક્રિયા (Metabolism) માં થતા અરોધને પરિણામે ચામડી ઉપસી આવે તેવે વખતે મધના આંતરિક ઉપયોગ કરવા જોશે હોય છે અને કેટલીક વાર તો તે આશ્ચર્યજનક કામ કરે છે. ગણશુભ પર તે ચોપડવાથી ઘણો ફાયદો કરે છે. શુભડા પર એક નાનું કાણું પાડવામાં આવે અને તેના પર મધ ચોપડવામાં આવે અથવા એમ ક્યાં મિલાય મધ ચોપડવામાં આવે અને સ્વાભાવિક રીતે જ શુભડામાં કાણું પડનાં તે અંદર જાય. ઘણી વાર મોટાં જળીર શુભડાં પણ મધ ચોપડવાના પરિણામે રૂઝાઈ જાય છે અને તેનો ડાઘ પણ દેખાવા પામતો નથી.

સન્નક્રિયા થઈ ગયા પછી ચાકું ન રહે તે માટે ઘા પર મધ ચોપડવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. દાઝી જ્યેવ માણસોની સારવારમાં પણ મધ સાફ કામ કરે છે. મધને લીધે પડે બનતું અટકે છે અને ચામડી પોતાની મૂળ સ્થિતિ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક મદા ઘા પણ મધ વડે-ડ્રેસીંગ દર ચોપડ કલાકે બદલવામાં આવે તો -સગસ રીતે રૂઝાઈ જાય છે. મધ ડ્રેસીંગમાં અને ઘ પર પણ ચોપડી શકાય છે.

પ્રાણવાયુ ‘ઓકિસજન’નું મહત્વ.

લેખક:- ડૉ. મહાદેવપ્રસાદ એમ. ડી.

*

સમગ્ર વાયુમંડલનો એક પંચમાંશ ભાગ (વજનથી) પ્રાણવાયુનો બનેલો છે. સર્વે મહાસાગરોનાં અને ખીણો જળનો આદ્યવર્માંશ ભાગ (વજનથી) પ્રાણવાયુનો બનેલો હોય છે. નક્કર ખડકો, પથ્થરો ને પર્વતો તેમજ લગભગ સર્વે ધન પદાર્થોના વજનનો અરધાઅરધ ભાગ ઓકિસજનનો બનેલો હોય છે, સર્વે વનસ્પતિ ઝાડ, પાન ફલ, ફળ—અને પ્રાણીઓનાં શરીરમાં પ્રાણવાયુ (વજનથી) અર્ધ કરતાં વે અધિક પ્રમાણમાં રહેલો હોય છે. દાખલા તરિકે એક માણસના શરીરનું વજન હોડોસો રતલ હોય તો તેમાંથી એકસોને દસ રતલ તો પ્રાણવાયુથી બનેલો હોય છે. યાંત્રિક, રાસાયણિક, રસાયણીય (Muscular) અને માનસિક શક્તિઓનું મૂળ કારણ પણ પ્રાણવાયુ જ છે. એક મનુષ્ય અથવા પ્રાણીના બળ અને ક્રિયાનું માપ તેનાથી લેવાતા પ્રાણવાયુના પ્રમાણ ઉપરથી નિકળી શકે છે. પ્રાણીમાત્રની સર્વ ક્રિયાઓ પ્રાણવાયુ વગર ચાલકી પડે છે. પ્રાણવાયુ વગરનું લોહી પણ નકાસું અને ઝેરી બની જાય છે, અને ગમે તેવા પૌષ્ટિક ખોરાક કે દવા પણ તેમાં સુધારો કરી શકતાં નથી. આંખ ઉઘાડીય કરવા જેવી સાદી ક્રિયા (નિમેષોન્મેષ) થી માંદીને તે લારે બોળે ઉપાડવા જેવા સખ્ત પરિશ્રમ સુધીની સર્વ ક્રિયાના પરિણામે ઓછાવસ્તુ પ્રમાણમાં લોહી ઝેરી અને ખામીવાળું બની જાય છે, અને તેને ફરી રવરજ, તાલું અને સંપૂર્ણ બનાવવાનું કામ પ્રાણવાયુજ કરી શકે છે. આવો અતિ જીવનાશયક પ્રાણવાયુ મુખ્યત્વે કરીને ફેફસાંની મારફત આપણે

મેળવીએ છીએ. એ ફેફસાં ઝાનીની અંદર આવેલાં છે.

આ ફેફસાંની એવી અદ્ભુત રચના કરેલી છે કે જેથી શ્વાસમાં લેવાતા પ્રાણવાયુનો વધારો વધારે ઉપયોગ થઈ શકે. તે માટે અસંખ્ય વાયુ-નલિકાઓ અને વાયુપુટો ફેફસાંમાં એવી રીતે ગોઠવ્યાં છે કે તેમનું એકંદર ક્ષેત્રફળ ૧૪૦૦ ચોરસ ફૂટ થાય છે. એટલે સમગ્ર રીતે કદપના કરીએ તો આટલી મોટી સપાટી ઉપર થોડાક ઓસ લોહી પથરાઈ જાય છે, અને ખીણ તરફ શ્વાસમાં લીધેલો પ્રાણવાયુ પથરાઈ જાય છે, અને આ લોહી અને પ્રાણવાયુ વચ્ચે ફક્ત અતિશય બારીક તપાસનું પડ આવેલું હોય છે જેની આરપાર થઈને વાયુઓની આપ-લે થાય છે. અર્થાત્ લોહીનાં રક્ત અણુઓ પ્રાણવાયુને ચૂસી લે છે, અને પોતાની અંદરના વાયુરૂપ મલને આપી દે છે, જે પ્રશ્વાસ રૂપે બહાર નીકળી જાય છે. આ રીતે દરરોજ એક માણસના શરીરમાંથી વીસ હજાર જેટલું મલિન ઝેરી પદાર્થોને ફેફસાં જ બહાર કાઢી નાંખે છે, અને તેજ વખતે પંદર હજાર જેટલું પોષક તત્ત્વો ચૂસી લે છે. અર્થાત્ આપણે રોજ જેટલો ખોરાક ખાઈએ છીએ તેટલાજ વજનનું પોષણ આપણે ફેફસાંની મારફત વાયુ રૂપે ચૂસી લેઈએ છીએ એક માણસના શરીરમાં જેટલું લોહી હોય છે તેટલું બધું લોહી એક મિનિટથીએ ઓછા વખતમાં ફેફસાંમાંથી પસાર થાય છે. આ પ્રમાણે રાત-દિવસ ચાલ્યા કરે છે. શરીરને શક્તિથી ભરપૂર રાખવા અને સતત શુદ્ધ, કયાં કરવા માટે

ફેફસાંનું જે અપૂર્વ સાધન આપણને મળેલું છે તેનો મનુષ્યમત બહુ જ થોડો ઉપયોગ કરે છે.

ઉંડા શ્વાસ-પ્રશ્વાસના અભ્યાસ વડે પાંચ વૈન ઝિક્ઝન નામના એક અમેરિકને આરસો ચાળીસ ધન ઈંચ હવા દર આમે ફેફસાંમાં લેઈ કાઢી રાકાય તેવો વિકાસ સાધ્યો છે. પ્રાણુયામ અને કુંભકની યૌગિક પદ્ધતિ અનુસાર પાંચસે ધન ઈંચ હવા ફેફસાંમાં દર શ્વાસે જેટલી રાકનાર પુરૂષો જોવામાં આવે છે. છતાં હિંદુ-સ્થાનમાં સાધારણ રીતે સાગંતાગં ગણાતાં સ્ત્રીપુરૂષોનાં ફેફસાંમાં સરાસરી ફક્ત બેસો ધન ઈંચ હવા માર્દ શકે છે. પણ આ તો બળપૂર્વક લેવાતા જિંડા શ્વાસની વાત યથા. પણ સાધારણ રીતે તો રાતદિવસ આપણા લોહિા દર શ્વાસે ફક્ત પચાસેક ધન ઈંચ હવા ફેફસાંમાં લે છે, એ હવા ચોક્કસ હોય તોપણ તેમાં ફક્ત એકવીસ ટકા પ્રાણુવાયુ (ઓક્સિજન) રહેલો હોય છે. બાકીના અઢોતેર ટકા ભાગ નાઇટ્રોજન હોય છે. તે ઉપરાંત વરાળ અને બીજા વાયુઓ હોય છે. આ હિસાબે હિંદીઓ દર શ્વાસે ફક્ત દશ ધન ઈંચ પ્રાણુવાયુ ફેફસાંમાં ખેંચે છે. હવે સંભાળપૂર્વક કરેલા પ્રયોગોને આધારે એમ સાબીત થયું છે કે અચાત રીતે રાત-દિવસ ચાલ્યા કરતા શ્વાસપ્રશ્વાસમાં જે પ્રાણુવાયુ ફેફસાંમાં દાખલ થાય છે તેમાંથી માત્ર પચીસ ટકા એટલે થોથો ભાગ જ લોહી સુસી લેઈ શકે છે, બાકીનો પોણો ભાગ પ્રાણુવાયુ વપરાયા વગર જ બહાર નીકળી જાય છે, કારણકે દર મિનિટે અરાઢ વખત શ્વાસ લેવાતો-મુકાતો હોવાથી પ્રાણુવાયુને લોહીના રક્ત અણુઓમાં દાખલ થવા માટે સમય બહુ થોડો મળે છે. આ રીતે દર શ્વાસે જે દશ ધન ઈંચ પ્રાણુવાયુ હિંદીઓ ફેફસાંમાં દાખલ કરે છે તેમાંથી માત્ર અઢી ધન ઈંચ પ્રાણુવાયુ લોહીમાં પ્રવેશ પામી શકે છે, શ્વાસ જે વધારે ઝડપથી ચાલે તો ફેફસાંમાં જતા પ્રાણુવાયુનો એક ચતુર્થાંશ કરતાં ખેંચે છે. બાકી લોહીમાં લગી શકે છે. હવે જે માણસ ઉંડા શ્વાસ લેવા-મૂકવાની રેવ પ્રયત્નપૂર્વક પાડે તો તેને કેટલો બધો લાભ થાય તે વિચારી જુઓ. પ્રાણુયામના

અમેરિકન નિષ્ણાત પાંચ વૈન ઝિક્ઝન પ્રથમ તો કસરતબાજ પહેલવાન હતા, અને તેમના સ્નાયુઓ ખૂબ પુષ્ટ હતા, છતાં તેમનાં ફેફસાંમાં ફક્ત બેસોને વીસ ધન ઈંચ હવા ભાઈ શકતી હતી. પોતાની આ ખામી તેમણે જોઈ ત્યારે સ્નાયુઓ (મસલ્સ) ખીલવવાનું રહેવા દેઈ તેમણે પોતાનાં ફેફસાં વિશાળ કરવા તરફ ખૂબ ધ્યાન આપવા માંડ્યું, જેને પરિણામે તેમનાં ફેફસાં એવાં સુધરીને વિશાળ બન્યાં કે દર શ્વાસે તેઓ આરસો ને ચાળીસ ઈંચ હવા લેવા શક્તિમાન થયા. આ રીતે પોતે ખૂબ કસરત કરતા હતા ત્યારે ફેફસાં જેવડાં હતાં તેનાથીયે બમણાં વિશાળ તેમણે પ્રાણુયામથી બનાવી દીધાં અને તેથી તેમનું આરોગ્ય બળ અને તેજ પણ બમણાં થયાં. આપણે હિંદીઓ પણ આજ રીતે ઘણાં લાલ વગર ખરચે મેળવી શકીએ, હાલમાં આપણે હિંદીઓ જે સરાસરી દશ ધન ઈંચ પ્રાણુવાયુ (ઓક્સિજન) શ્વાસમાં લેઈએ છીએ તેમાં માત્ર અરધા ધન ઈંચનો જ વધારો કરીએ તો દર મિનિટે અરાઢ શ્વાસને હિસાબે દરરોજ લગભગ તેર હજાર ધન ઈંચ પ્રાણુવાયુ આપણે વધારે મેળવી શકીએ. આ રીતે જે કૃષ્ણો ચાપ તેનું વર્ણન કરવા કરતાં તેની કંપના કરી લેવાની બલામણુ અંગે વાંચકને કરીએ છીએ.

ફેફસાં કેટલાં વિશાળ છે તે ચોક્કસાઈથી માપવા માટે એક “સ્પાઈરોમીટર” નામનું યંત્ર આવે છે. તેને વાપરતી વખતે લેવાય તેટલો ઉંડો શ્વાસ લેઈને પછી તે યંત્રની બૂંગળીમાં બંધાયે ઉચ્છાસ પૂરેપૂરો પાછો કાઢવો, એટલે તે યંત્રનો કાંટા કેટલા ધન ઈંચ હવા ફેફસાંમાંથી નીકળી તેનો આંકડો સ્પષ્ટ રીતે તરકાળી જતાવે છે. આ યંત્ર ઘણાં વર્ગોથી બનેલું હોવા છતાં તેનો પ્રચાર થયો નથી એ દુઃખની વાત છે. જીંદગીનો વીમો ઉતરાવનાર માણસની જાતીનું માપ ફૂટપટ્ટીથી ઢાકતર માપી લે તેથી વીમા કંપનીઓ પણ સતોષ માને છે, અને પાછળથી તેમાંનાં કેટલાંય મનુષ્યો ન્યુમોનિયા, પ્લુરિસી, દમ, ક્ષય, ઈત્યાદિ ફેફસાંના રોગોથી અકાળે મરણ પામે છે.

ધારે કે બે માણસોની છાતીનો ઘેરોવો આપણે કુટપટીથી માપી નેચો, અને તે દરેકનો એકસરખો એટલે ૩૪ ઇંચ થયો. તે ઉપરથી ખાતરીબંધ તમે એમ ન કહી શકો કે તે દરેક જણનાં ફેફસાંમાં હવા સરખા પ્રમાણમાં માઇ શકે છે. કારણ કે ફેફસાંને ઠાંકનારી આગળ-પાછળની છાતીની દિવાલ એકની ચરખીને માંસ વગેરેથી બહુ જડી હોય અને બીજીની તે વગરની પાતળી હોય, તો બહારનો છાતીનો ઘેરોવો સરખો હોવા છતાં એકના કરતાં બીજાનાં ફેફસાંમાં વધારે હવા માર્દ શકે. વળી કસરતી માણસોએ છાતી પરના માંસ-સ્નાયુઓ વગેરે પર એવો દાણ મેળવ્યો હોય છે કે માપનારી કુટપટીની નીચે જ સ્નાયુઓને સંકોચીને ગદ્દો કરી ભ્રમક વધારો બતાવી શકે. તેથી ને છાતીનું માપ પટીથી જ લેવું હોય તો બળભ્રમ છેક બાંધે ‘લેવલે’ પટી ગાંધવી નહિ (જેમ સાધારણ રીતે બૂઝધી કરવામાં આવે છે), પણ છાતીના નીચલા ભાગમાં માપ લે કે જ્યાં ફેફસાં વધારેમાં વધારે પહોળાં અને જડાં હોય છે, અને જે ‘લેવલે’ છાતીના સ્નાયુઓની જગાઇ એજામાં એકી હોય છે. આવી રીતે માપતાં ને તમે છાતીને ત્રણ ઇંચ પણ પુલાવી ન શકતા હો તો ખચિત જ માનજે કે તમારી પાંસળીઓ બંધાઈ ગઇ છે, છાતીને કુલાવનાર સ્નાયુઓ નળણ પડી ગયા છે, અને તેમારાં ફેફસાં જરૂર કરતાં થે ઓછો પ્રાણવાયુ અંદર ખેંચી શકે છે. ને તમે તમારી છાતીને છ ઇંચ કુલાવી શકો તો તમારાં ફેફસાં તંદુરસ્ત વિશાળ અને સાગ્રં છે એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય.

ને એક માણસનું શરીર તંદુરસ્ત અને યોગ્ય વજનનું હોય તો તેના શરીરના દર એક રતલ વજનને બળે ધન ઇંચ વિશાળના ફેફસાંની હેતી નેઇએ. અર્થાત્ ૧૪૦ રતલ વજનના માણસનાં ફેફસાંમાં ૨૮૦ ધન ઇંચ હવા માઇ શકે તો જ તેને નીરાળ ગણી શકાય.

આજની મુખ્ય ફરિયાદ : જ્ઞાનતંતુની નળણાઇ

“કેન્સર, ક્ષય કે બુદ્ધ કરતાંયે જ્ઞાનતંતુની ફરીયાદો આજે વધારે નુકસાનકર્તા થઇ પડી છે. હવે આપણે નેઇએ છીએ કે ઘણા રોગોનું મૂળ કારણ એજ હોય છે;” એક અનુભવી લેખક જણાવે છે.

જે ફરીયાદો કેવળ શારીરિક લાગે છે તે ઘણી વાર કાં તો જ્ઞાનતંતુની નળણાઇમાંથી પેદા થઇ હોય છે અથવા તેના પરિણામે જ ગંભીર સ્વરૂપ પકડે છે. આજે લોકોની જે મોટી સંખ્યા અસમાં પહેરે છે તેનું કારણ શારીરિક ખામી નહીં પણ જ્ઞાનતંતુની નળણાઇ છે. મોટરકાર્પરો અને રાહદારીઓનાં જ્ઞાનતંતુઓ ને સારી સ્થિતિમાં હોય તો કેટલા બધા અકસ્માતો અટકાવી શકાય ?

એક જાણીતા દાકતર પાસે દમનો ‘એક કેસ લાવવામાં આવ્યો હતો. સામાન્ય ઉપચારની તેના પર કેંઇજ અસર થઇ નહીં’ પણ જ્યારે જ્ઞાનતંતુના ઉપચારો કામે લગાડ્યા ત્યારે તે જલ્દીથી સારો થઇ ગયો.

ત્યારે જ્ઞાનતંતુની નળણાઇનું મુખ્ય કારણ શું છે ? જવાબ મળશે કે—“ચાલુ જમાનાની ઝડપ.” આ ઉપરાંત માનસશાસ્ત્રીય કારણો પણ તેમાં મોટા ભાગ લગાવે છે. જ્ઞાનતંતુની નળણાઇના ઉપચાર માટે માનસશાસ્ત્રના ઉપચારો પ્રત્યે દાકતરોનું વિશેષ ધ્યાન દોરવું જાય છે. જેવી રીતે આપણું મકાન અને આપણું શરીર નિયમિત સાફસુરી માગે છે તેવી રીતે આપણું મન પણ સર્વ ભય, કડવી લાગણીઓ અને દુઃખી યાદગીરીઓ વખતોવખત દૂર કરવામાં આવે એમ ઇચ્છે છે; અને તેમ થાય તો જ્ઞાનતંતુની નળણાઇથી આવતાં અનિદ્રિ પરિણામો પેદા થઈ જાય.

બે કુટુંબ-પદ્ધતિઓનો સમન્વય કરો !

[સ્ત્રીઓના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યના પ્રશ્નની વિચારણા]

*

(લેખક કે. એન. ડાંગે)

*

“પુરુષોએ અમારી ઉપર ગુલામગીરી લાદી છે,” “સ્ત્રીઓએ રસોડું અને બાળકો એ વાનાંજ સંભાળવાં નેહ્યો” “અમને સમાન હકક નેહ્યો છે,” “જ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ” એવા એવા વિચારોની ચક્રમ્હ જે વખતે ચોલી રહી છે, તે વખતે સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ વર્તમાન કાંપત્યજીવનના પ્રશ્નોને વધારે ઉડી નજરે, વધારે પ્રાગતિક દ્રષ્ટિથી, વધારે અંભીરતા-પૂર્વક ઉકેલવાની જરૂર છે. “સ્ત્રીઓ પુરુષની પ્રગતિમાં વિશ્વ રૂપ છે” કિંવા “પુરુષો સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં વિશ્વરૂપ છે” એવા પરસ્પર આસેપોથી કાંપત્યજીવનનો સુખરૂપ નિર્વાહ યર્થ શકવાનો નથી. કેવળ સ્ત્રીઓને અજાણ ગણીને જ તેમની પ્રત્યે સહાનુ-ભૂતિ કે લાજણી દર્શાવવાના દિવસો હવે રહ્યા નથી. સ્ત્રીવર્ગ એ અધુન જગત છે, સમાજજીવ એ એક એવું અવયવ છે કે જેની ઉપેક્ષા કરી ચાલે તેમ નથી, હકક તરીકે નહિ, દયાદ્રષ્ટિએ નહિ, પણ પોતાની અપૂર્ણતા દૂર કરવાને માટે અત્યારે સમાજસિંહાસન ઉપર શ્રી જગદંબાની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે. શિક્ષા આપવાને નહિ પણ આપણે નવું વરદાન મેળવવાને માટે દેવી અન્નપૂર્ણાને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવાનું છે. સમાજના વિરાટ પ્રરૂપને માટે વિશ્વસંસારમાં એક અત્યાચારી વડીલ પેઠે વર્તવાનું હવે અશક્ય બન્યું છે એવું હવે આપણે સમજી લેવું નેહ્યો છે.

આપણે અને આપણાં પૂર્વજોની ઘણીએ પેઢી-ઓ જે કુટુંબપદ્ધતિથી ચાલતી આવી છે તે પિતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ છે. એ પદ્ધતિમાં ધરતો સર્વોપરિ અને સૌ પર દેખરેખ ગખનારો પુરુષ હોય છે. તે ધરમાના બધાંમાં વયે વૃદ્ધ, અનુભવે પરિપક્વ અને કાર્યક્ષમતામાં ઓ પર પ્રતાપ પાડે તેવો વડીલ હોવો નેહ્યો છે. ધરમાનાં બીજાં સ્ત્રીપુરુષો તેની અનુમતિથી જ વર્તે છે. અવિભક્ત કુટુંબપદ્ધતિમાં આર્થિક નિયંત્રણ પણ તેનું જ હોય છે. વિવાદયસ્ત પ્રશ્નો અને કાલકાળોનો જે ઉકેલ તે કાઢી બતાવે તેજ સૌને માન્ય રાખવો પડે છે. એ કુટુંબપદ્ધતિ આપણને ચિરપરિચિત છે. સુધ-રેલા અને બીનસુધરેલા બધા દેશોમાં એજ પદ્ધતિ આજસુધી ચાલુ હતી. ખેતીપ્રધાન દેશોમાં, ધાસ અને જંગલોની પેદાર ઉપર આધાર રાખનારા સમાજથી વસાયલા પ્રદેશોમાં આ કુટુંબપદ્ધતિ વધારે બળવાન હોય છે.

એથી ઉપરી માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ છે. એક સ્ત્રી (પછી તે પછણેલી હોય કે કુંવારી એ જૂદો પ્રશ્ન છે) સ્વતંત્રપણે દ્રવ્યોપાર્જન કરીને પોતાની અને કુટુંબમાંનાં બધાંની આજીવિકા ચલાવે છે. આર્થિક દ્રષ્ટિએ અધિક કાર્યક્ષમ હોવાથી બહુધા ધરમાં તેનુંજ ઉપજીતું હોય છે અને તેજ સર્વોપરિ મનાય છે. તેના નિયંત્રણ હેઠળ સંસારનું શકક ચાલે છે. આ પદ્ધતિનો આપણને વિશેષ પરિચય

નથી; પરંતુ બદલાતા જમાનાને કારણે નાનાંનાનાં ગામોમાં પણ અત્યારે એવાં બે ચાર કુટુંબો મળી આવે છે ખરાં. તેવા કુટુંબનો આધાર પુરૂષ પર નહિ પણ સ્ત્રી પર હોવાથી તેને માતૃપ્રધાન કુટુંબ કહી શકાય; પછી ભલે તે માતા ન પણ હોય. ઘણી વાર એવી સ્ત્રીઓ માતા નથી પણ હોતી. કેળવણી, વૈદ્ય, કાયદો, ધર્મપ્રચાર, ઇત્યાદિ કાર્ય-ક્ષેત્રોમાં સ્વાવલંબી સ્ત્રીઓનાં ઉદાહરણો જગતમાં પડેલાં છે. બીજાં કાર્યક્ષેત્રોમાં પણ ધીમેધીમે તેમનો પ્રવેશ થતો આવે છે. જૂનાં ત્રિચારાજ્યો, એમેઝોન ઇત્યાદિ આ જ કુટુંબપદ્ધતિનાં ઉદાહરણો છે. ત્રાવણકોર, મલબારનો કેટલોક ભાગ, બ્રહ્મદેશ, બહુચીરતાન, મકરાણુ એ બધા દેશોમાં એજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. દિવસે દિવસે માતૃપ્રધાન કુટુંબોની સંખ્યા વધતી જશે એમ અત્યારે લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

કુટુંબમાંના બધાંય પુરૂષો ધનોપાર્જન કરવાને કિવા કુટુંબનો વહેવાર ચલાવવાને હમેશાં મુયોગ્ય જ હોય છે એમ જોવામાં આવતું નથી, તેવી જ રીતે બધી સ્ત્રીઓ કુટુંબનો કારભાર ચલાવવાને હમેશાં અયોગ્ય હોય છે એમ પણ હોતું નથી. એવા દાખલા મળી આવશે કે જેમાં સ્ત્રીએ પોતાના પતિના મગજ પછી પોતાની બધી મીલકત કે જમીનદારીની સુંદર વ્યવસ્થા ચલાવી હોય, નાનાં બાળકોને લાણીની ગણ્યની મોટાં કર્યાં હોય, ઘર બાળવી રાખ્યું હોય અને સગીરના કાયદે-સરના ટ્રસ્ટી તરીકે પણ સુંદર કામ બજાવ્યું હોય. એ પણ માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિનું જ ઉદાહરણ લેખાય. આપણી જૂની ધરગચ્છુ રહેણી કરણીને કારણે આપણને એવાં ઉદાહરણોમાં આશ્ચર્ય થતું નથી. બીજી ધંધાદારી સ્ત્રીઓ પ્રમાણે ઘરની બહાર જઈને અંગમહેનત કરવાની એવી મીલકત-દાર બાઈને જરૂર પડતી નથી. આર્થિક પરિસ્થિતિને કારણે એવી ધનવાન બાઈ ઘેરબેઠાં બંધું કામ ચલાવે છે, તો એક શિક્ષિત રાજામાં જઈને પોતાનું કામ બજાવે છે; પરંતુ કાર્યક્ષમતા જવાબદારી અને કુટુંબનું વહીવટપણું જેવું એક શિક્ષિત બજાવે છે

તેનું જ પેલી ધનવાન વિધવા બળવે છે અને સગીર સુવરાજની વિધવા રાજમાતા પણ બળવે છે.

એ આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડે છે કિંવા નબળી આર્થિક સ્થિતિવાળા સમાજમાં કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે સ્ત્રીઓ પોતાનાં કામોં ઘરની અંદર અને બહાર બેઠે કેકણે કરે છે. ખેડૂતની સ્ત્રીઓ, મજૂરણે, ગોવાળણે, દારીઓ, કાઠીયણે, પિંબરણે, શાકભાજી, લોકડાં, દાતણ, ધાસ, ફળકુલ, વગેરે વેચનારી સ્ત્રીઓ ઘરની અંદરનું અને બહારનું કામ સારી રીતે કરી જાય છે. તેમના પતિ તેમને એ બધા કામમાં મદદ કરે છે, પતિ ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ બાળબચ્ચાંની બધી વ્યવસ્થા રોજરોજ કરીને પછી પોતાના બહારના કામે જવાની જવાબદારી અદા કરે છે. તેમનાં કુટુંબોમાં પુરૂષોનું કાર્યક્ષેત્ર છુટું અને સ્ત્રીઓનું કાર્યક્ષેત્ર છુટું એમ હોતું નથી, અને એ વિષેની આપણે બહુ ચર્ચા પણ કરતા નથી. અંગમહેનત કરવામાં અને શરીરચત્તાની બાબતમાં સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે અંતર રહેલું છે ખરું, પણ આપણે તેમના આર્થિક સ્વાવલંબન સંબંધે આશ્ચર્ય દર્શાવતા નથી. પુરૂષ અને સ્ત્રીના સહકાર સંબંધે એ ઉદાહરણોમાં આપણે જેવી ઉદાર દૃષ્ટિ દાખવીએ છીએ, તેવી દૃષ્ટિ આપણને બધી દિશાઓમાં પ્રાપ્ત થવાને હજી વાર હોય એમ લાગે છે. નવીન પ્રકાર આપણને તેના જેટલો પરિચિત નથી. તે પ્રકારમાં હજી કેટલીક અડચણો દેખાય છે. આપણે હજી સંધિ-કાળમાં છીએ.

સંધિકાળમાં વ્યવહારચતુર લોકો સમન્વય કરવાની સુંદર હથેલી બતાવે છે. અત્યારે પિતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ અને માતૃપ્રધાન કુટુંબપદ્ધતિ એ બેઉનો સમન્વય કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવાના યત્નો ચાલી રહ્યા છે એ પ્રયત્નો ભલે ચાલ્યા કરે પણ તેનાં ફળ ન આવતાં બેઠેએ, સ્ત્રીઓ કાર્યક્ષમ ભલે બને પણ તેઓને સ્વયંનિર્ભયનો અધિકાર ન મળવો બેઠેએ, એવી અસંબંધ વિચારસગણી પ્રકટ થવા લાગે તો પછી તેનો વિરોધ થયા વિના કેમ રહે? તેમને પુરૂષોની

પેટેના વધારે ને વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવી નોંધએ, સમાજક્ષેત્રની મર્યાદામાં સ્ત્રીઓને વ્યક્તિવિકાસ કરવા દેવો નોંધએ અને પુરુષવર્ગે તેમને સ્વયંનિર્ણયના હક્ક પાલુ આપતા રહેવું નોંધએ; જગીયામાં નાબૂદ ફલરોપનો અને મોટા ફળકાંડનો સાથે જ વિકાસ કરવો પડે છે તેમ. સ્ત્રીઓ સમક્ષ આજે બેવડું કામ આવી પડેલું છે. એક કામ સ્વયંનિર્ણયરૂપી સ્વરાજ્યના હક્ક મેળવ્યે જવાનું, અને બીજું કામ એ હક્ક આપનારા સમાજની સાથે પ્રામાણિકપણે વર્તીને તે સંબંધી પોતાની નૈતિક આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક જવાબદારીને પિછાણવાનું.

સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ વિશેનો આ જ સૌથી મોટો પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો છે. સ્ત્રીઓએ સ્વયંસત્તાક થવાની અળવળ ચલાવી છે. “વિધવા પણ કપાળે માંદેલો કેમ ન કરી શકે?” “કુ, ગં, સ્વ. કે સૌ. એવાં સૂચક ચિહ્નો સ્ત્રીએ પોતાનાં નામો પૂર્વે મૂકવાનું સામાટે બંધ ન કરવું?” આવા પ્રશ્નો આજે સ્ત્રીઓ ઉપરિચ્છન કરી રહી છે તે વચ્ચે માતૃપ્રધાન પદ્ધતિ તરફ મૂકવું માલુમ પડે છે. એટલે સ્ત્રીઓ વધારે જવાબદારી માટે હવે તૈયાર થઈ રહી છે અને તેમની એ જિંદગીને સતોળવા માટે પુરુષોએ તેમને વિશાળ ક્ષેત્ર આપવું નોંધએ. ઈંગ્લાંડમાં માછીઓ માછલાં પકડવાને ફૂં દૂર દરિયામાં જાય છે, પાછળ તેમની સ્ત્રીઓ ઘર, ખેતી, બાળકો ટોર-દાંખર, બાળકોની કેળવણી, અગરમાં માત્રની લે-વેચ, ઘરખર્ચનો હિસાબ, ઈત્યાદિ બધું કામ સંભાળે છે. એ રીતે જ તેમનું એ કાર્યક્ષેત્ર બન્યું છે. સ્ત્રીઓ પરંતુ બધું જવાબદારી પડી, તે તેમણે અદા કરી એટલે તેમને માટે આદર, વિશ્વાસ, અને સહિષ્ણુતા સમાજમાં આપોઆપ ઉત્પન્ન થઈ. એ રીતેજ ત્યાં સ્ત્રી પુરુષની નેહીદાર બની ગઈ છે, એટલું જ નહિ, પણ તેને એક રીતે સામાજિક દરજ્જે પ્રાપ્ત થયો છે.

ઉદરપોષણ માટે અને ઈતર વ્યવસ્થા માટે આપણા, પુરુષવર્ગને પણ એવી જ રીતે પોતાનાં કાર્યક્ષેત્ર તરફ દુર્લક્ષ કરવું પડે છે. ઘરખર્ચનો હિસાબ રાખવો, સાકપાંદકું લાવવું, બાળકોનાં

દવા-દાદે લાવવાં, બાળકોએ ઘેર પાઠ કર્યાં કે નહિ તેની પડખૂં, એ બધું કરવાને ખાસ કરીને મોટાં નગરોમાં પુરુષોને દુરસદ હોતી નથી. એટલે એ પ્રકારનાં કાર્યક્ષેત્રો સ્ત્રીવર્ગને દરનક જવા દેવામાં યોગ્યતાચાતુર્ય અને સમયોચિનતા દેખાઈ આવશે.

પરંતુ આ યોગ્યતાચાતુર્યમાં કે સમયોચિનતામાં પુરુષવર્ગની આંતરિક ઉમરતા છે એમ સમજ લેવા નોટલા લેખા મેળા નથી. પોતાની પીડનો બોલે હવેકા કરીને બીજાની પીડ પર એ ભાર લાદી દેવો, એવા વ્યવહાર-ચાતુર્યને બલિવ્યની પ્રજા સ્ત્રીસંમાન રૂપે કમૂલ ગણવાની નથી. સ્ત્રી એટલે ગૃહિણી અને પુરુષ એટલે મુદરથ. ઉતરતા વર્ગોમાં એ પરસ્પર સંબંધ કાયમ છે. તે વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ કારભારણ બની હોય છે, ત્યારે ઉચ્ચ વર્ગોમાં સ્ત્રી શ્રી શ્રીમતી અને સૌમાન્યવતી જ હોય છે-ગૃહસચિવ નહિ. ઉતરતા વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ પુરુષોની સાથે સાથે શ્રમ કરીને ઉદરપોષણનો પ્રશ્ન ઉકેલે છે, ત્યારે ઉચ્ચ વર્ગોમાં અને તેમનું અધ્યાનુકરણ કરનારા મધ્યમ વર્ગોમાં પણ, વસ્તુતઃ ઉતરી ગયેલી છતાં ઉંચી લેખાતી કેળવણીનો અને ઉંચી કોસમનાં કપડાં પરિવરવાનો જ પ્રશ્ન હવે રહ્યો છે! તેમની સમીપે આવી પડેલા કૂટ પ્રશ્નો છે તે નાટક-નીતિમાં સ્ત્રીપુરુષોએ બુદ્ધિ બેસવું કે બેગાં? સાથે જમવા બેસવું કે એક પછી એક રે કાડ કાર લેવી કે બેબી જોરડીનું સ્વપ્રાંતીય પતિ હોવો નોંધએ કે પરપ્રાંતીય રાજા કુંડા રાખવા કે લાંબા? કળગતી બાંસ ૪ ઇંચની રાખવી કે ૮ ઇંચની? ઈત્યાદિ, ઈત્યાદિ!

ઉપર જણાવ્યા તે પ્રશ્નો દેંદ્રી દેવા નેવા છે. એમ કહેવાનો આશય નથી, પણ તે ગૌણ તો છેજ એવા પ્રશ્નો તરફ બધું લક્ષ રોકાઈ રહેવાથી સ્ત્રીઓના મૂળમૂત અને મહત્વના પ્રશ્નો તરફ દુર્લક્ષ થવા પામે છે. જે સામાજિક પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે તે પરિવર્તન નાના પ્રશ્નોના ઉકેલથી થવાનું નથી અને તે તરફનું આકર્ષણ વધવાથી મોટા પ્રશ્નો અચૂ-ઉકેલાયલા જ પડી રહે છે. મુદારાના માન બાન અંગ તરફ જ લક્ષ આપી રહેવાથી સમાજના એક મહત્વ-

પૂર્ણ અંગ બનવાની સાચી સમજ, તે સમજનો પ્રચાર અને તે પ્રચાર માટે કરવો નોંધતા ઉડે. વિચાર એ તરફ સ્વીકર્ષનું લક્ષ પૂરું બેંચાવા પામશે નહિ. સ્વીકર્ષની હાલતી રહેણી ઉપર પણ ગંભીરતાથી વિચાર ચલાવવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ વેશભૂષાના વિચારોને બહુ મહત્ત્વ ન આપતાં આત્મમત્ત કરી બતાવવાનો છે. પિતા સમક્ષ દક્ષિણ જેવો, પતિમાટે અપહ્વા જેવો, બાળકો માટે પાર્વતી-જેવો અને કુટુંબ વિરોધક સમક્ષ મહિષાસુરમર્દિની જેવો આત્મપ્રભાવ દાખવવાની શક્તિ બતાવવાની છે. કેવળ મુંઢતાની સાધના કરીને બોળા શકરને લોલાવવાની બીયડી જેવા ચવામાં તો સ્ત્રીજીવનની કેવળ એકાંગિતા જ રહેતી છે. માત્ર સૌંદર્યોપાસના, માત્ર આર્થિક વિલાસતા, માત્ર વિલોપાસના, માત્ર સન્નિવૃત્તિશીલ એ સ્ત્રીજીવનની સફળતાની અનેક દિશાઓમાંની થોડી દિશાઓ માત્ર છે. તે બધી દિશાઓનું એકીગચ્છ કરીને પોતાનું હિત સ્ત્રીઓએ સાધવાનું છે; વ્યક્તિવિકાસની સફળતાની સાથે સમાજજીવનનું એક મહત્ત્વનું અંગ બનવાનું છે. ગંગાએ બીધમને એ જ રીતે તૈયાર કર્યો હતો. કૃતીએ એટલા જ શ્રાદે પાંકુની પાછળ રહીને પુત્રોના શિરે ચત્તપજ્ય નેપું હતું. વિદુલાએ એ જ માટે પોતાના રણભીડ પુત્રમાં રણસૂતિને સંચાર કર્યો હતો આ ધ્યેયો દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવાની જરૂર છે, કારણકે એ પણ સમાજકર્ષણ જ છે. સ્ત્રી-વધીનું ધ્યેય દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવું હોય તો વ્રીપદીએ કૌરવ-સભામાં પૂછેલા પ્રશ્ન “હં જ્ઞતામ્ હું કે નથી જ્ઞતામ્?” એ લક્ષમાં લેવો નોંધએ.

મૈત્ર્ય, વિનય અને શુદ્ધિના બળને આધારે સંસારશકટ ચલાવવું હોય તો સત્યવાન-સાવિત્રીનાં ઉદાહરણો આધુનિક સાવિત્રીઓએ જૂલી જ્યાં ન નોંધએ. આવા જ દૃષ્ટાન્તો ઇતિહાસકાળમાંથી પણ નોંધએ તેટલાં મેળવી સકાય તેમ છે. એ કાળમાં અનેક સ્ત્રીઓએ પુરુષોના જેવી જ કાર્ય-શક્તિ અને સ્વયંનિર્ભયશક્તિ દાખવી છે. એ પ્રકારની ચોગ્યતા સ્ત્રીઓએ પ્રાપ્ત કરવાની છે, પોતાના પુત્રની પોતે માલેક બનવાનું છે અને એ જ પ્રશ્ન સૌથી મોડો છે.

સામાજિક કે આર્થિક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓનો વૈયક્તિક અને પ્રભાવક મત ધરમાં કે ધરની બહાર હોવો નોંધએ, એજ સ્વયંનિર્ભય તેઓ માંગે છે. તે આપણમાં અત્યંત ઓછા પ્રમાણમાં નેવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓનું તે તરફ પૂરતું લક્ષ નથી અને પુરુષો તે આપતા નથી. પતિ પત્નીને સ્વોક્તિ અને બાળક બળાવીને દૂર રહે છે. આધુનિક જીવનકાળ તરફ શાસ્ત્રીય અને ચિકિત્સક દૃષ્ટિથી નોંધને નિર્ભય કરવાની ટેવ વિકાસ પુરુષોને પણ પડી હોતી નથી, પ્રકૃતિ સ્ત્રીઓની તો વાત જ શી? વેશમાં પરિવર્તન કરું, પણ સ્ત્રીસ્વાભાવ તો તેનો તેજ રહે છે. સ્વામીનાથ સાથે સીનેમાંમાં લઈ જવાની વાત કરી કે બસ આનંદ! ત્યાં મત શો, નિર્ભય શાનો, હક્ક કોનો અને અધિકારની શી વાત? આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની વાતો કરનારી સ્ત્રીઓ પણ ખર્ચાળ રહેણીથી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિની ધૂળધાણી કેવી ચાપ છે, સાદી રહેણીથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થઈ શકે કે નહિ, પોતાનો જ જીવનકાળ રાષ્ટ્રની આર્થિક પરિસ્થિતિને અસુક્રુણ છે કે નહિ, એનો વિચાર કરવાની દરકાર રાખતી નથી. બધી સ્ત્રીઓને માટે આ ટીકા નથી, પણ આ ટીકા જે સ્ત્રીઓને લાગુ પડે છે તે સ્ત્રીઓ ૧૦૦૦ માંથી ૯૯૯ છે. રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક સંપત્તિ તરફ આટલું કુર્ચલ હોય, ત્યાં ઈકોનૉમિક અર્થશાસ્ત્રની વાત ક્યાં કરવી? એ તો હજી વિવાદમય પ્રશ્ન છે.

શરીરની બાબતમાં સ્ત્રીઓ સ્વયંનિર્ભય બનવી શકે ખરી? પૈસો પેદા કરવા માટે પણ શરીર તો કસવું પડે છે, અને શારીરિક સ્વયંનિર્ભય બતાવવાના કૃત્ય પિતા પૈસા પેદા કરવાનું કે આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું બળ તેમનામાં આવવાનું નથી. પૈસો પેદા કરવાનું તો હીક પણ શારીરિક દુરવચ્ચથી સ્ત્રીઓ પેદા કરેલું ધન બળતી પણ શકે નહિ. પરંતુ શરીર પેટે સ્ત્રીઓએ બ્યાયમ અને આગેજીવી દિશાએ ધ્યાન આપવું નોંધએ. શારીરિક દિતમંબધે જે સ્ત્રીઓ સ્વયંનિર્ભય બતાવી શકે તો સંતતિનિષ્ઠમનનો પ્રશ્ન પણ આપોઆપ ઉકળવા પામે.

સ્ત્રીઓ ઉદમ કર અને ઇન્ડોપાર્ગન કર તે

સામે એ મુખ્ય કારણો ધણી વાર બતાવવામાં આવે છે. એક તો પુરૂષો વધુ બેકાર બનવાનો અને બીજો સ્ત્રીઓના શીલસંસ્કારનો. એક ગામમાં અનેક દુકાનદારો, અનેક વેપારીઓ, અનેક ફેરીયાઓ, અનેક શિક્ષકો હોય છે, તે બધા પેટ ભરે છે અને ધંધામાં હરીફાઈ પણ કરે છે. એ હરીફાઈ-સામે કાંઈને વાંધો નથી અને સ્ત્રીઓ ધંધા-ઉદ્યોગ કે નોકરીના ક્ષેત્રમાં દાખલ થતાં પુરૂષોની બેકારી વધવાનું કારણ બતાવવામાં આવે તે શું વિચિત્ર નથી? પારો કે આજે સ્ત્રીઓ એ ક્ષેત્રમાં દાખલ નથી થતી, પરંતુ જાપાનીઓ કે અંગ્રેજોનું ધાડું આવીને એજ ધંધા કબજે કરવા હરીફાઈ ચલાવે તો એ જ પુરૂષો શું કરી શકવાના છે? તેમનાં ક્ષેત્રો અનામત રાખવા માટે પરદેશીઓને તેઓ કશું કહી શકે તેમ નથી, પણ સ્ત્રીઓને કહેવા તૈયાર થાય છે! ઉદાર અને સાહસિક પુરૂષોએ તો ધંધા-ઉદ્યોગનાં નવાં ક્ષેત્રો શોધવાં તથા કબજે કરવાં બેઠાં અને પોતાનાં પૂર્વનાં કાર્યક્ષેત્રો સ્ત્રીઓને સોંપતા રહીને પ્રગતિમાન થતા રહેવું બેઠાં. એમાં જ પુરૂષાર્થ છે. બાકી જેઓ આરામવાળા ધંધા-નોકરી કરે છે, બાકીનો વખત ધરમાં અને કમળમાં મોજમાં ઉડાવે છે અને તે સાથે એવું ઇચ્છે છે કે પોતાની સ્ત્રીઓ પોતા કરતાંય વધારે આરામથી ઝોરડાની અંદર ને અંદર રહે તથા બહુ બહુ તો ઝીક-ઝીક કે રેશમનાં બરતકામમાં દિવસ ગાળે, તેવી વિચારસરણીવાળા પુરૂષો પુરૂષત્વને સમજતા હોતા નથી. એ વિચાર-સરણીમાં જ પરિવર્તન થવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓને આર્થિક સ્વયંનિર્ભય આપતાં આપણને હાથ લાગે છે કે તેઓનો નૈતિક અધઃપાત યજે. વસ્તુતઃ નીતિની કલ્પના સમાજ પરત્વે અને કાળ પરત્વે બદલાય છે. ઝોગણીસમી સદીમાં અને વીસમી સદીમાં-નીતિના પ્રકારાન્તર થવાથી ચમકવાની જરૂર નથી. સમાજહિતથી નિરાળી એવી કોઈ નીતિ હોઈ શકે નહિ અને સમાજહિતના પ્રશ્નો કાળે કાળે બદલાતા હોય છે. જ્યારે સમાજનું અહિત કરનારી નીતિ કોઈ કદાચે અને ફેલાવશે ત્યારે તો સરુકર-પણ ચૂપ બેસી નહિ રહેતાં

તેની સામે તોપ માંડમે; પણ તે પહેલાં અગાઉથી 'વાધ આગ્યો' ની ખૂસી મારવી એ નકાસું છે. ધણીઓ નવીન નીતિનું કે ધાર્મિક સુધારણાનું નામ સાંભળીને એવી જ ખૂસી પાડી ઉઠે છે! વસ્તુતઃ કાળપરત્વે નીતિમત્તા સમાજ ક્રાંતિમાં જ રજા કરે છે. અત્યારને માટે માત્ર એટલું જ કહી શકાય કે નીતિ-અનીતિનું સંઘર્ષણ પહેલાંના કરતાં અત્યારે વધારે તીવ્ર બન્યું છે; પણ એ સંઘર્ષણ અનિષ્ટ નથી. અનિષ્ટ માત્ર તે મોટેનો કલ્પનિક ભયજ છે. સ્ત્રીઓને પુનર્જન્મની છૂટ મળવાથી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓનાં ખૂન કરશે એવો ભય આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં ધરડાઓ પ્રકટ રીતે દર્શાવતા હતા, આજે પુનર્જન્મો ખૂબ પ્રસાર્યાં છે, છતાં તેવા ખૂનો થયાં છે ખરાં જ પણ એ બીતિ તેમને તેમના કાળની નીતિની દૃષ્ટિએ લાગતી હતી, જનસ્વભાવ જ એવો હોય છે કે આગળ કમળું કરતાં તે ભયની આસંધાથી ધૂળવા લાગી જાય છે. એજ રીતે આર્થિક સ્વતંત્રતાથી કે સ્ત્રીઓ કમાવા લાગવાથી તેઓ શીલમૃદ થઈ જશે એવો ભય લોકો રાખે છે; પણ આર્થિક પરાધીનતાને કારણે જ અનીતિ કેવી રીતે વધે છે અને સ્ત્રીઓ શીલમૃદ કેવી રીતે થાય છે, તે શું એ જૂના નીતિવાદીઓ જોઈ શકતા નથી? શીવ વેન્મીને શુનરો કરનારી સ્ત્રીઓના દાખલા તેમને આપવાની જરૂર છે ખરી? સ્ત્રી તોફારી કરે તે ખરાબ, કારણકે તેથી તે પરપુરુષોના સંપર્કમાં આવે છે; તોપછી પરપુરુષોના જ સંપર્કમાં આવતી અને દેવમંદિરોમાં દોડી જતી સ્ત્રીઓની રીનિતિતિ સારી ખરી કે?

ખરૂં કહીએ તો આર્થિક સ્વયંનિર્ભયની ટેવ જ મુખ્યમ વળેને હોતી નથી એટલે તેમને આવી વાતો અપહિત લાગે છે. ઉત્તરતા વર્ગોમાં સ્ત્રીઓ સવારે ખેનરે જાય છે, ઘાસ કાપે છે અને સાંજે ઘેર આવે છે ત્યારે તે પતિત થએલી હોય છે એમ શું કહી શકો? એજ અનુભવ ઉચ્ચ વર્ગોને લેવામાં વાંધો શો છે? એટલાથી પણ જો સ્ત્રીઓ પતિત થતી હોય, તો પછી પુરૂષોને પતિત થવાનું શમ બનતાં

કામ્ય આરો આવી રહ્યું છે? ઉતરતા વર્ગોની સ્ત્રીઓ ઉપર કાંઈ અત્યાચારનો પ્રસંગ આવી પડે છે તો તે સ્ત્રીઓ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ હોય છે, અને કદાચ તે સમર્થ નથી બનતી તો તેમનાં આશ્રયને શું દૌષ્ટીના પતિ ભીમ નથી બનતા અને કીચકના જેવી અત્યાચારીની દયા નથી કરતા? સ્ત્રીઓને ધરબદાર નહિ નીકળવા દેવા દ્વારા તેમના શીલરક્ષણની વાતો કરનારાઓ વસ્તુતઃ પોતાની કાવરતાને છુપાવે છે અને સ્ત્રીઓની અબળતાનું બદાનું મોખરે મૂકે છે; પણ આર્થિક સ્વાતંત્ર્યની મર્યાદાને સમાજ વધાવવા ઇચ્છતો હોય તો પુરૂષોએ વધારે પુરૂષાર્થ બતાવવો જોઈએ છે અને સ્ત્રીઓએ વધારે પરિશ્રમ શીલ બનવું જોઈએ છે.

હિંદુનાં સંતાનો મુસલમાન!

મધ્યપ્રાંતમાં હિંદુઓની એક ‘હથમી’ નામની બંત છે. આ લોકોની વસ્તી બંડારા, ચાંદા, બાલપાટ વગેરે જિલ્લાઓમાં પુખ્ત છે. રાયપુર, વિશાસપુર, ફર્ગ, રાજનાંદગાવ, ખૈરાગઝ વગેરે સંસ્થાનેમાં પણ થોડીઝાડી તેઓની વસ્તી આવેલી છે. આ લોકો મૂળ ખાનદેશમાંથી ધંધાઅર્થે એ એ બાબુ ગણેલા મનાય છે. એ લોકો પોતાને રવપૂત કહેવે છે અને બંડારા, ચાંદા, બાલપાટ વગેરેમાં એ બતિના મોટા મોટા બગીચારો છે.

આ લોકોમાં સ્ત્રીઓની બહુજ અછત છે, એટલે મેંકે ૧૦ થી ૧૫ પુરૂષોને આગ્રહન અપરિણીત દશામાં રહેવું પડે છે. આ લોકોમાં ધરજમાઈ ગામવાનો ચાલ છે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં જમાઈએ માસરવાસમાં રહેવું પસંદ નથી વે કરતા; આ રિયતમાં પણ દીકરી જાકે ભાગે બાપને ત્યાં જ રહે છે. આ ગતિમાં પુર્નલમ્ને રિવાજ નથી. જો કાંઈ પુર્નલમ્ કરે તો તેને નાન બદાર કરવામાં આવે છે.

સ્ત્રીઓની અછતને લીધે તેમજ પરંપરા પછી પણ દીકરી બાપને ત્યાં રહેતી દોવાથી વ્યભિચારને સારા પ્રમાણમાં પોષણ મળે છે; વળી બાળકમાં સદંતર ધર્મ જ નથી; કન્યાઓને મોટી કરી પર-

ણવવામાં આવે છે, ફરમિયાન ન પરણેલો જમાઈ સસરાને ત્યાં આવી રહે છે, વિધવાવિવાહ ન થતો હોવાથી વિધવાઓની સંખ્યા પણ ઠીક ઠીક રહે છે, તેથી હસમના હમેશ રહી જવાના અનેક દાખલાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે જે સંતતિ ઉત્પન્ન થાય, તેનો જાતિજન સ્વીકાર કરતા નથી. કાંઈપણ હિંદુ આવાં બચ્ચાંઓની માગણી કરે તો તેને દેવામાં આવતાં નથી. એવો કુરિવાજ પડી ગયો છે કે, એ બચ્ચાંઓને જો મુસલમાનને સોંપી દેવામાં આવે તો જ માતાને શુદ્ધ કરી જાતિમાં લેવામાં આવે. આને લીધે પરિણામ એ આવ્યું છે કે, પ્રત્યેક જમીનદારીમાં મુસલમાનનાં એક કે બે ઘર હતાં, ત્યાં આજે હમરોની સંખ્યા યથા પડી છે અને હિંદુ માતાપિતાની મૂર્ખાઈથી એઓનાં બચ્ચાં આજે કુદાગમાં હાથારૂપ થઈ તેઓને જ વિધાતક થઈ પડે છે.

પૂર્વે એ બચ્ચાંઓનો સ્વીકાર કરવા કાંઈ તૈયાર ન થયેલું અને પ્રસંગ જોઈ ધર્મનો ફેલાવો કરવાનો લાંબ મુસલમાનોએ પકડી લીધેલો, તેવું જ આ ખરાબ પરિણામ આવ્યું છે.

આ બાબદ પરિણામના મૂળમાં પ્રૌઢવિવાહ નિયામક છે, એમ સ્પષ્ટ રૂપે સમજાય છે. એના તરફ હિંદુસ માને લક્ષ્ય આપવું અતિ આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે.

આ લોકોની વસ્તી લાખોના પ્રમાણમાં છે. દર વરસે આવા હમરો કિસ્સા બનતા હશે. આમ દર વરસે હિંદુઓનાં જ હાડમાંસથી મુસલમાનોમાં મોટા પ્રમાણમાં ભરતી થઈ રહી છે. આવી રીતની સતતિને જો જાતિવાળા સ્વીકાર કરી લેતા હોય તો આ બાબદ પરિણામ કદાપિ ન આવે. આ માટે આ લોકોની ઠેરઠેર પરિવદ ભરી તેઓને પોતાના સંઘબળના યત્ના હાસનો ખ્યાલ આપવામાં હિંદુ આગેવાનોએ સત્વરતા બતાવવામાં લેણ પણ પછાત રહેવું ન જોઈએ. એ લોકોમાં વર્તમાનપત્રોના પ્રચાર વિશેષ નથી, તેથી તે તે કેકાળે હિંદુમદાસનાના સમ્યો, હિંદુ વ્યાપારીઓ વગેરે જઈ આ વિષયમાં જાણ પર પ્રચારકાર્થ શરૂ કરે તો સગમ હિંદુસ-માજ પર મોટો ઉપકાર થશે.

કેશસુંદરતા અને તેનું સંરક્ષણ

જગતમાં વાળનો ભારે મહિમા છે. પ્રાચીન સમયમાં સૌંદર્યવૃદ્ધિ માટે રાજ્ય-મહારાજાઓ અને પ્રતિષ્ઠિત પુરોહિત વાળ રાખતા હતા. આજે પણ લગભગ દરેક દેશમાં વાળનો શોખ મોજુદ છે. કોઈ આગળના વાળ વધારે છે તો કોઈ પાછળના; પણ સમસ્ત જાતવાસીઓ વાળ-દ્વારા સૌંદર્યવાન થવા મથે છે, વાળ રાખવામાં કુદરતી વલણ અખત્યાર કરવામાં આવે તો સારું છે. પરંતુ અગ્રેજી દળને અતુલની ગરદનના ઉપરના પાછલા વાળ અસ્તરાયી કઠાવવામાં આવે તો સૌંદર્યવૃદ્ધિ નથી જ. ન્યાં સૌંદર્યવૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી વાળ રાખવામાં આવે છે ત્યાં ઉપરની રીત અખત્યાર કરવાથી કુરૂપતા વધે છે. આજુ ક્રેશન સૌંદર્યવૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી જેટલું જેટલું કરે છે તે મોટે ભાગે તો નુકસાનકારક અને અસુંદર હોય છે. શુભામી મહેરા, લુવાન વગના ગાદા અને તેના પર કળા કળા વાળ એ ખરેખર બહુજ આકર્ષક લાગે છે. સ્ત્રી કે પુરુષ — દરેકને હરકાંઈ ઉમરમાં વાળ ખરેખર સુંદર જ લાગે છે, શરીર અસ્વચ્છ હોય તો જુદી વાત. શરીરની અસ્વચ્છતા કંઈ એકલા વાળને અસર કરતી નથી, તે તો શરીરના કોઈ પણ અંગને કુરૂપ કરી દે છે. સુંદરતાની વૃદ્ધિ કરનાર સ્ત્રી-પુરુષે અગ્રેજી દળે વાળ કપાવવા નહિ જોઈએ, કારણ કે તેથી સુંદરતા વધવાને બદલે ઘટે છે. સ્ત્રીના સૌંદર્યમાં વાળનું સ્થાન અનોખું છે. સ્ત્રીના લોંગા, અમકના, ચુંચગાનાળા અને શુભાચમ વાળની કદર સૌંદર્યપ્રેમીઓને હોય છે. સ્ત્રી તો સ્વાભાવિક જ સુંદર છે, તેનાં અંગ-અત્યંત કેમળ અને સુકુમાર હોય છે, સુંદરતા તેનું જીવન છે, સુંદરતા જ તેની પ્રતિષ્ઠા છે. વાળ આ સ્વાભાવિક સુંદરતામાં અનેરી વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓ પોતાના વાળને વધારે માન આપતી હતી,

તેનો શણગાર કરતી હતી. સોળ શણગારમાં 'કેલકસાપતું' વિશિષ્ટ સ્થાન છે. આજની સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે તો વાળની રક્ષા કરવાનું પણ જાણતી નથી. રાજપૂતાના અને માળવાની સ્ત્રીઓએ તો વાળની ખુબજ ખરાબી કરી છે. મહિને બે મહિને આ સ્ત્રીઓ વાળને એક વાર કળા માટીથી ધુએ છે, પછી વાળમાં ઘી નાંખી તેને લાલ નાનાંઓથી સખત ગુચી લે છે. આગળના વાળમાં સુંદર ચોપડી સુકવે છે જેથી મહિનો બે મહિના તે ન નહાય ત્યાંસુધી તે અગત્ય રહે! પરંતુ તે બિચારીને ખબર નથી હોતી કે રાત દિવસ થતો પરસેવો તેમાં ભરાઈ રહેવાથી અને બહારની હવા અંદર ન જઈ શકવાથી કેટલું નુકસાન થાય છે. પંખખી, દક્ષિણી, ઝુજવાલી અને બંગાળી સ્ત્રીઓ વાળની સારી માવજત કરે છે, તેઓ દરરોજ વાળને તેલ નાંખી ઝોળે છે અને પછીથી ગુચે છે. અંગ્રેજી મોટે ભાગે ટીલો રહે છે કે જેથી વાળની અંદરની આમડી સુધી શુદ્ધ હવા પ્રવેશી શકે છે. અગ્રેજી તથા અમેરિકન સ્ત્રીઓ અને તેમની નકલ કરનારી છોકરી, રશિયન વિગેરે સ્ત્રીઓ વાળને અમુક માપથી આગળ વધવા દેતી નથી અને પકાણાની માફક ગરદન ઉપરના વાળ કપાવે છે.

વાળને રાનેરાજ ધોવા અને રાજ ઝોળવા એ બહુ લાભકારક છે. સાત કે પંદર દિવસે એક જ વાર તેને સંભાળવા એ હાનિકારક છે. બહુ ખેંચીને વાળ આંધવાથી વાળ લોંગા થતા નથી, પણ તૂટવા માંડે છે. જે સ્ત્રીઓ વાળના સૌંદર્યથી અજાણ છે તેઓ તો તેની સંભાળ લેતી નથી. તેથી તેના વાળમાં સુંદરતા જાણતી નથી. ન્યાંસુધી સ્ત્રીઓ વાળની સુંદરતાનું મહત્ત્વ નહિ સમજે ત્યાંસુધી તે વાળનું મૂલ્ય આંધી નહિ શકે, તો તેની રક્ષા તો આંધી જ કરી શકે? સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ હંમેશાં

વાળની રચના કરે છે, હંમેશાં પોતાની સૌન્દર્યવૃદ્ધિ અંગે તે કંઈને કંઈ ખર્ચ વાળને અંગે કર્યા કરે છે અને તેથી વધારામાં તે પોતાના વાળને કાળા અને મુલાયમ રાખવા સારું દરેક ઉપાય કરે છે. મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ લાંબા વાળ પસંદ કરે છે આરોગ્ય અને લાંબા વાળને ગાઢ સંબંધ છે. ટુંકા વાળવાળી સ્ત્રીઓ કાણું બેન વાળમાં યુથી લે છે એથી એમ સાબીત થાય છે કે સ્ત્રીઓને લાંબા વાળજ પસંદ છે વિલાસતની સ્ત્રીઓમાં વાળની લાંબાઇ પરવે મનબેદ છે. કેટલીક ૮ થી ૯ ઇંચથી લાંબા વાળ થવા દેતી નથી તો કેટલીક વાળ કાંપા બનાવવા સારું બનરના બનાવટી વાળ પહેરે છે !

વાળની લંબાઈ વધારવા માટે, તેને ચળકાટ-વાળા તથા સુંદર રાખવા માટે સ્ત્રીઓએ કુદરતી નિયમોને અનુસરવું નોંધવું. આરોગ્યના નિયમોનું પાલન અને વાળની યોગ્ય રક્ષા એ બે જ સર્વ-શ્રેષ્ઠ ઉપાયો છે. જે સ્ત્રીઓને લાંબા વાળ હોય તેમણે અભિમાન ન કરનાં વાળની લંબાઈ કાચમ ટકા રહે તે માટે ઉચિત ઉપાયો દરતાં રહેવું નોંધવું; નહિ તો થોડી બેદરકારીથી પણ લાંબા વાળ ખરી પડે છે. આમ તો રોજ વાળને ધોવા એ સાફ છે, પણ કોઇ મુશ્કેલીને પ્રસંગે એકાદ અલ્પાડિયા સુધી ન ધોવાય તો કંઈ નુકસાન નથી. ૧૫-૨૦ દિવસથી થોડી અને ૧-૨ માસમાં એકજ વાર વાળ ધોનારી સ્ત્રીઓ પોનાનાં વાળનું સૌંદર્ય વહેંલું ચુમાવે છે. વિલાસતની સ્ત્રીઓ ઈંડીના કાચણે ૩-૪ માસ સુધી વાળ ધોતી નથી, પણ ઉપરની સ્નાનવટ કેટલીયે રીતે કરે છે ! આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વાળ ધોવામાં આંખળાં, ચણાનો લોટ, માટી, સોડા વિગેરે પ્રચલિત છે. ખરી રીતે આ બધી ચીજોમાં આંખળાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. સાધારણ રીતે તો ગંધી ચીજો સારી છે, પરંતુ ખીજ ચીજો વાપરતાં એકાદ વધતી સાવધાની ગમવાની ખાસ જરૂર હોય છે. સૂકાં આંખળાં આ કાચમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. તેને રાતે પાણીમાં પલાળી રાખવાં અને સવારે સ્નાન કરતી વખતે તે માથામાં ઘૂંચ ધસી નાથું સાફ કરવું

નોંધવું. આંખળાંથી વાળની કાળાઈ તથા ઊંમળતા દિનપ્રતિદિન વધે છે, તેની લંબાઇ વધે છે, ચળકાટ પણ આવે છે. ચણાનો લોટ વાળ ધોવામાં સારી વસ્તુ છે. આ લોટ મુલાયમ અને ખારીક હોવા નોંધવું થોડાક લોટ લઈને વાળને ઘૂંચ ધસીને ધોઈ નાંખવા નોંધવું; સાથે-સાથે એ યાદ રાખવું નોંધવું કે લોટનો સહેજ અંશ પણ વાળમાં રહી ન જાય. લોટનાં રજકરણો વાળમાં રહી જતાં દુર્ગંધ પેદા થશે. આ લોટથી વાળ ટામળ, નરમ અને ચળકાટવાળા થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ સોડાથી વાળ ધુએ છે. સોડાથી વાળ સાફ તો થાય છે જ પરંતુ તે લુખ્ખા બરછટ થઈ જાય છે અને ઘણા વાળ તુટી જાય છે તેથી સોડાનો વધારે પ્રયોગ ન કરવો નોંધવું. આ દેશની પોણા ભાગની સ્ત્રીઓ માટીથી વાળ સાફ કરે છે. પંખળી સ્ત્રીઓ મુસતાની માટી અને સંયુક્ત પ્રાંતની સ્ત્રીઓ સાદી માટી વાપરે છે. રાજપૂતાના અને ગાળવાની સ્ત્રીઓમાં કાળા માટી પ્રચલિત છે. માટીથી વાળ બરાબર સાફ તો થાય છે અને મેલ નીકળી જાય છે; પરંતુ વાળની જડોમાં માટી રહી જાય છે, તેથી તે કાઢી નાંખવા અવશ્ય કાશીય દરવી નોંધવું, નહિ તો વાળ ખરી જવાનો રોગ થાય છે અને વાળની આગડી બગડી જાય છે. માટીથી વાળ લુખ્ખા અને કઠંક ભૂરા થઈ જાય છે. વાળ ધોવામાં આંખળાં પછી અરીસાનું પણ સ્થાન છે. અરીસાને રાતે પલાળી રાખવા નોંધવું. તે પછી તેને ગરમ પાણીમાં નાંખી ૫ મિનિટ નાંખવા નોંધવું, પછી તેના પાણીથી માથું બરાબર ધોળા સાફ કરવું નોંધવું એટલે વાળ સાફ અને રેચમ જેવા સુંવાળા થશે. આજકાલ તો દેશમાં સ્ત્રીઓ વાળ ધોવામાં સાણ વાપરતી થઈ છે, પરંતુ વાળ ધોવામાં બેચી જતના સાણની આવશ્યકતા છે. સરતા બગર સાણથી વાળ બગડે છે. સાણથી વાળ લુખ્ખા અને કઠંક થાય છે, તેથી તે લગાવી ધોવા પછી દહીં વાળમાં નાંખવું જરૂરી છે. દહીં નાખીને વાળ ધોતાં એટલું બાનમાં રાખવું નોંધવું કે દહીંનો એક પરમાણુ પણ વાળમાં રહી જતા ન પામે. જરા એટલું પણ દહીં રહી જશે તો વાળમાંથી

દુર્ગંધ આવવાની. માન એકલા દહીંથી વાળ ધોવા એ પણ ક્રોધ છે, પરંતુ તે જરાયે જોટલું વાળમાં રહેવા ન પામતું જોઈએ. દહીંથી વાળ કોમળ, ચીકણા, ચળકાટવાળા તથા કાળા થાય છે.

વાળ ધોવા પછી જરાબર ખુરદી હવામાં સૂકાવા દેવા જોઈએ. વાળને જોટલી હવા લાગશે તેટલો ચળકાટ આવશે દક્ષિણમાં ઉઘાડું મોયું રાખવાનો જે રિવાજ પ્રચલિત થયો છે તે આ સિદ્ધાંત ઉપર રચાયેલો છે. વાળને સારી રીતે ખુલા સૂકાવા દીધા પછી તેમાં તેલ નાંખતું જોઈએ કોઈ વાર વાળ ધોવા પછી પણ તેમાં ચિકાશ રહી જાય છે, એવી વખતે ગરમ પાણીથી ધોવાતું રાખતું જોઈએ. તેથી સઘળી ચીકાશ નાશ પામશે. ઘણું ગરમ પાણી વાળ તેમજ માથાને નુકશાનકર્તા છે; ગરમ પાણીથી વાળની જડા બળી જાય છે.

વાળને ધોવા અને સૂકાવા દીધા પછી તેમાં કોઈ પણ સારું તેલ નાંખતું જોઈએ. વિલાયતની સ્ત્રીઓ તેલ નાખવાની વિરૂદ્ધમાં છે; તેથી તેમના વાળ ઘુખ્ખા રહે છે. વિલાયતની કેટલીક સ્ત્રીઓ તેલ નાંખે પણ છે. તે તેલમાં માત્ર સુગંધ હોય છે પણ ખીલકુલ ચીકાશ હોતી નથી. જે તેલમાં ચીકાશ નથી તે તેલ જ નથી-તે તો અર્ધ છે. આપણી શિક્ષિત સ્ત્રીઓ પણ તેલની ચોટી વિરૂદ્ધમાં છે, કારણ કે તેલથી તેમનાં કપડાં ચીકણાં થાય છે. પારસી સ્ત્રીઓ વાળમાં તેલ નાંખે છે પણ કપડાં ન બગડે તે માટે માથા પર સફેદ રૂમાલ બાંધી રાખે છે. ઘણું તેલ નાખવું એ તો અર્થહીન છે, જોટલા તેલની વાળને જરૂર હોય તેટલું જ નાંખવું જોઈએ. એટલા તેલથી કપડાં ખરાબ થશે નહિ. જ્યારે તેલ નાખવામાં આવે ત્યારે તે ઉપર ઉપર નાંખવું એ બ્યાજબી નથી. વાળની જડા સુધી તેલ જાય તે માટે તેલથી માથું બરાબર ઘસવું જોઈએ. આથી બે લાલ ઘસે-એક તો વાળ બરાબર તેલ પી લેશે અને સાથે સાથે માથાનું માલીશ પણ થશે. તેલ રોજ નાખવાની પણ જરૂર નથી; કારણ કે વાળ ઉપર ચાલુ તેલ રહેવાથી વાળનું પ્રાકૃતિક

તેલ નીકળી શકશે નહિ જેથી વાળનું પ્રાકૃતિક પોષણ અટકી જશે. મારવાડી સ્ત્રીઓ ઘી નાંખે છે, ઘીથી વાળ ખરાબ થાય છે અને બદબો આવે છે. અંકવાડિયામાં બે વાર તેલ નાંખવું સારું છે.

જોટલાં બળતરૂં તેલો મોટી મોટી બહેરાત કરી વેચાય છે તેમાંનાં કેટલાંક તો તદ્દન નકામાં છે, એટલુંજ નહિ પણ હાનિકારક હોય છે. બળતરૂં તેલ વાપરનારાઓના વાળ જલદી સફેદ અને બરછટ થઈ જાય છે આજકાલ બોકો તેલ પરથી ખાસતેલ પર આવ્યા છે! ખાસતેલની દુર્ગંધ કાઢી નાંખી બેચાર દીપાં અર્ધ નાખી ખુશબો પેદા કરવામાં આવે છે. આ તેલો વાળના શત્રુઓ છે, તેથી તેલની બાબતમાં સ્ત્રીપુરુષોએ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. તેલનું કાર્ય તો વાળ વધારવા અને કાળા રાખવા પૂરતું જ છે. જો વાળની ચમક અને કાળાશ તેલથી ન વધી તો તેલોનો ઉપયોગ બર્થ છે. વાળની વૃદ્ધિ અને કોમળતામાં તેલ સૌથી વધુ લાગ બજાવે છે. માથાના કેટલાક રોગો તેના સેવનથી નાશુદ થાય છે. આંખમાંનું તેલ માથાને મજબૂત કરવા ઉપરાંત વાળની વૃદ્ધિ તથા કાળાશ વધારે છે. આ તેલથી વાળ મજબૂત બને છે. મેંદીના તેલથી, વાળ જે ખરી પડતા હોય તો, તે અટકી જાય છે મેંદીનાં પાનને પ્રથમ પાણીમાં ઉકાળી તેમાં, તે પાણી જોટલું તલનું તેલ નાંખવું જોઈએ અને તે તેલ જોટલું રહે ત્યાંસુધી પકવવું જોઈએ. પછી તેમાં એક એક બિન્દુ સુગંધ માટે અર્ધનું નાખી તેલને ખૂબ હલાવી નાખવું.

આ સિવાય પણ કેટલાય ઉપાયો છે કે જેથી વાળની સુંદરતા અને વૃદ્ધિ કરી શકાય. માથાને માલીશ કરવાથી પણ વાળ વધે છે. માલીશ એટલે સુધી કરવી જોઈએ, કે માથાની ચામડી રાત્રીએજ થઈ જાય. અરુદના લોટથી ૪૦-૫૦ દિવસ સુધી માથું ઘોતા રહેવાથી પણ વાળની વૃદ્ધિ થાય છે અને વાળ ખરતા અટકી જાય છે. ગોખરું બરાબર પીસીને તેને તલના તેલમાં અને ગાયના દૂધમાં એકઠું કરી લગાવવાથી વાળ વધે છે અને નરમ થાય છે.

ગ્રહોથી ઘેરાયેલો ગોવિંદલાલ !

[હાસ્યરસિક નવલિકા]

આટપાટ શહેરમાંની ટેકટાઇપ ઓફિસ એ પ્રાંતમાં સારી ગતિ પ્રાપ્ત થતી. ગોવિંદલાલ ગરીબ માથાપતો છોકરો હોવા છતાં શક્તિથી આજીવ વધી ટેકટાઇપ ઓફિસના એનેન્ડરની માનવંતી પદવી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો હતો. જન થયા પછી એની પત્નીને ખોળો બરાતો ન હતો કે બાધાઓ કરી; કે આખરીઓ કરી; કેક માનનાઓ માની, પણ કાઈ વજ્યું નહીં. એમને એમ આઠેક વર્ષો નીકળી ગયાં. ગોવિંદલાલને નિરાશા આપી ગઈ. ‘બીજાં લગ્ન કરૂં ?’ શાંતિ-રિવાજ તેમ કરતાં તેને શકતો હતો. અચાનક નિગદ્યામાંથી આસાના અંકુર પૂટ્યા: શેકાણીને દિવસો ચઢવા લાગ્યા. પૂર્ણ દિવસે લક્ષ્મી અવતર્યાં. ગોવિંદલાલને આટલા વર્ષ પછી પુત્ર થયો હોત તો ફીક, એમ મનમાં ચયું પણ કદરન આગળ મન મનાવી બેઠો લોકાએ ધીરજ આપી: “પહેલી બેટી ને ધનની પેટી” ઉમર ક્યાં ગીતી ગઈ છે ! જેણે દીકરી આપી તે દીકરા પણ આપજોગ. આઘા જ નહતી ત્યાં ધોડિયું બધાયું, તે પ્રભુનો પાઠ માનોને !”

નાની અમલા બે વર્ષની થઈ, ત્યાં બીજાં બકુલા પધાર્યા. ગોવિંદલાલનું મોં ચડી રહ્યું. બે દિવસ સુધી તો શેકાણી હસાથે બેઠયો જ નહીં. સૌએ ધીરજ આપી. ફરી બે વર્ષો કમલાનો જન્મ થયો ! આ વખતે તો નેને ખાતરી જ હતી કે દીકરોજ આવશે. દીવાનખાનામાં બરાબર કાન માંડીનેજ તે બેઠો હતો. ત્યાં પ્રસન્નિદમાંથી “હ્યાઉ, આં, ટ” નો મનોરમ શ્વનિ આવ્યો; પણ ગોવિંદલાલને તો તે કકકના મેલના

અવાજ જેવો લાગ્યો. હૃદય બેસી ગયું. તે બહાર જતો રહ્યો. રાતે ૧૧ વાગ્યે ઘેર આવ્યો. ન કોઈ સાથે બોલે, ન આવે. બે દિવસ તો મોજન પણ ન લીધું આઠ દિવસ સુધી મોઢાનો તોબરો ચઢ્યો ને ચઢયોજ રહ્યો ! જેમ દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ બાર ઓછા થતો ગયો. ચોથી તો દીકરીજ આવશે. એવી તેને ખાતરી હોવાથી દમયંતીના જન્મ ટાણે ન મોઢું ચઢ્યું, ન ચીડાયો, ન સંતાપ થયો; જતા હસ્યો. પત્નીના આરડા પાસે જઈ તમિષતના સમાચાર પૂછ્યા.

“હું શું કરૂં ?” પત્ની ગભરાઈને બોલી. તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ ખરી પડ્યાં.

“એમજ હોય; કાંઈ નહીં.” ગોવિંદલાલ બહાર ગયો અને હોટલમાં જઈ સરખાત પી ઠંડા થયો.

પ્રાંચીએ દીકરી ને છઠીએ દીકરી. હવે ગોવિંદલાલ ખૂબ ટેવાઈ ગયો હતો. તે આનંદમાં જ રહેવા લાગ્યો. પ્રભુએ લાગ જ રાખી અને છ દીકરી પર ગણુ દીકરા આપ્યા ને હવે એ નવ બાળબોપાળ સાથે દેવતી સુખરૂપ જીવન વીતાવવા લાગ્યાં.

એક પછી એક ચારે પુત્રીઓ ‘અ-બ-ક-ડ’ ને પરણાવી. ચારે જગાહઓ સુશિક્ષિત હતા. દરેક દરેક દીકરીને બપોરે હજાર રૂપિયા દાયમનમાં આપ્યા. દરેક વખતે જગાહઓને અને વેવાઈવેશને પહેરા-મણીઓ આપી ખુશી કરી લેવાવાઈ હતાં.

જગાહ ધન્ય કેળવાયેલા હતા; પણ કરૂં શું ? અનેક પ્રયત્નો કર્યા નોકરીનો પાટો ચઢ્યો નહીં. ગોવિંદલાલ ઉંડરનો એક પણ પત્ર જગાહઓ તરફથી એવો ન આવતો કે જેમાં મોકલો દેવકાવનાની,

ધધે ચઢાવી આપવાની કે થોડી ધણી હાથખરની માગવાની વાત ન હોય. કેટલાંય વર્ષ વીતી ગયાં, પણ એનો આરો આઘો નહીં.

* * *

આટપાટમાં દેવીનો મોટો ઉત્સવ નહક આઘો. દરસાલ આ ઉત્સવ ધામધૂમથી ઉજવાતો હતો. છેલ્લે દીકરીઓના મોઢાં નેચાને ચાર વર્ષ વીતી ગયાં હતાં. શેઠાણીને છોકરીઓના મો નોવાતુ ખૂબ મન થયું. મોટા છોકરાને નિસાલે બેસાડવાનું મુદ્દત નોવાયું ને દેવીના ઉત્સવ આગમય જ એક માસ પૂર્વેથીજ ચારે જમાઇઓને અને ચારે પુત્રીઓને બોલાવી લીધાં. અમલાનાં ત્રણ બચ્ચાં, બુદ્ધલાનાં બે, કમલાનું એક; ઘરમાં દિગ્ગજિવાદ થઈ રહ્યો હતો. દૌહિત્રીઓને નેઈ શેઠ-શેઠાણી આનંદનીનાં યજ્ઞ ગયાં. નાની દમયંતીના સીમન્તનો ઉત્સવ તેના સાસરિયાઓને બોલાવી અહીંજ કર્યો. પુત્રને નિસાલે બેસાડવાનો સમારંભ ધામધૂમથી ઉજવી લીધો, ત્યાં આઘો દેવીનો ઉત્સવ. ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં ગોવિંદલાલે પત્નીની સલાહથી નાત જમાડી.

એ ઉત્સવ વીત્યો; ગામમાંના પરાણાઓ, પોતાને ત્યાં આવેલાં સર્ગાં વહાલાં સૌ સૌને પંચે પળ્યાં. ચારે જમાઇરાજાને તો સસરાજીને ત્યાં ખૂબ ગોડી ગયેલું; ‘આપણે શી કમા છે? એ ટાંચ્યાં ખાણું’; ગામમાં ‘શીટી સર્વે’ કરવી; રાતે ગપ્પ સપ્પ ચઢાવવી; આ-કાફી ઉઘાવવાં ને પતાં રમવાં; ઘર આપણું છેને? ઘેર જઈ શું કરીશું?’

માસુને જમાઇઓ ઉપર અપાર હેત હતું. દર અઢવાડિયે એક વાર મિષ્ટાન્ન તો હોયજ. જમાઇઓ પાણી માગે ત્યાં દૂધ હાજર. આમ ને આમ એક માસ વીત્યો; બે માસ વીત્યા; ત્રીજો માસ પણ પૂરો થવા આઘો. જમાઇરાજાને જવાની વાતજ ન ઉચ્ચારે, ત્રણે અડો જમાવી પડ્યા!

ગોવિંદલાલ પણ ચાકી ગયો હતો. આદિસને ટાંછમે આદિસનો ટાંગો ગોવિંદલાલને લેવા આઘો હોય, ત્યાં જમાઇરાજાને ચઢી બેસે, તેઓ ગામમાં

સહેલ મારવા નવ ને ગોવિંદલાલ પડે ચાલીને આદિસે નવ. ઘરમાં ચાર ચોરડા હતા. ચારેય ચોરડા જમાઇઓએ રોકી લીધેલા; ત્રણે જમાઇઓ ઘરથણી અને સાસુ-સસરા મેમાન! ગોવિંદલાલે એમને એમ ચાર માસ ચોસરીમાં સંપન્ને જ ગાળ્યા. છોકરાઓ અગામીમાં પડ્યાં રહે!

* * *

“ગોવિંદલાલ શેઠ! આ શેઠ!” બધરાણીવાળાએ જામ પાડી; “શેઠ ઘરમાં છે કે?”

“હા, શું કામ છે?” શેઠ અનાજ સાંભળી બારીમાંથી ઉતર આઘો: “આવો અન્દર આવો.”

“શેઠ! આ આંકડો, આજ ચાર માસ થઈ ગયા છે, તો કૃપા કરી આંકડો ચૂકવી આપજો.”

“વાર! કાંતે સંજને સમયે આવજો.”

ગોવિંદલાલ ઉદાસ મ્હેરે ખુરશી પર બેસી ગયો. શેઠાણી રમાબાઈ અમાનક બેકકમાં આવી, ત્યાં પતિને ઉદાસ મ્હેરે બેઠેલો જોયો.

“કમ, વાર! શું છે?”

“શું હોય?”

“કમ?”

“મારે તે કરવું શું? ધીવાળાના સાક રૂપિયા ચઢ્યા છે; ચોખાવાળાના તકડો લીએજ છે, ત્યાં આ તેલવાળાનો આંકડો આઘો છે. પોસ્ટ આદિસ-માંથી રૂપિયા બસેસો પરમદિવસેજ ઉઠાવ્યા, તે તો ક્યાંય અટણી થઈ ગયા. આમ ને આમ ચાલે તો કુબેર પણ ભીખ માંગતો થઈ જાય! હવે આ નકડાઓ કેમેથ કરી નવ ખરા?” ગોવિંદલાલે કેટલાય દિવસનો લોકારો આજે કાઢ્યો.

“શું કરિયે? આપણાજ દાંત ને આપણાજ હોઝ. કોની પામે જઈ ફરિયાદ કરવી? જમાઇ કાઢ્યા છે; આજ નહીં તો બે દિવસ પછી કંટાળી કંટાળીને ઘેર જશે;” રમાબાઈએ દિલાસો આપ્યો.

પણ જમાઇરાજાને કેવો કંટાળો ને કેવી વાત? એ તો ગૂંઠ ને ગૂંથળ લપ્પને ચોંટ્યા હતા. ગોવિંદ-

લાલની ધીરજ ખૂટી; તેઓને કાઢવા યુક્તિઓ શોધવા લાગ્યા. એક દિવસે એક ગારડીને બોલાવ્યો; ચાર વીછી ખરીદા ને દરેક જમાઈના ચોરડામાં એક એક મૂકી દીધો। જમાઈઓ સીતેમા નેવા ગયેલા; બાર બન્ને રાતે ઘેર આખા; કાપી પી મૂક ગયા. એ વાગ્યા તાં જમાખૂમ થવા માંડી ગોવિંદલાલ ઝળખી ઊઠ્યો. જમાઈઓ દોડદોડ કરતા હતા!

“ઓ ખાપ! વીછી!” ચારેય જણા દીવા જાળવા લાગ્યા. ચારેય વીછી પકડી બહાર ફેંકી દીધા.

યુક્તિ અફળ ગઇ. ગોવિંદલાલે બીજી દાવ નાખ્યો. પાંચે જણા જમવા બેસા છે, ત્યાં ગોવિંદલાલ બોલી ઊઠ્યો: “અરે! આ તો ન્ને; વહાસની પગુ હલ હોય! દરરોજ ને દરરોજ મિથાન! પછી મ્હેમાનને શું માંડ પાડવા છે? રેચની ગોળીઓ છે કે નહીં?”

“ગોળીઓ થઈ રહી છે;” રમાબાઈએ જવાબ આપ્યો.

“તો બેસતાં કેમ નથી? મને પણ આજે પેટમાં ગડબડાટ જણાય છે.” હાથ ધોતાં ધોતાં ગોવિંદલાલે પોતાને માટે પણ ગોળીઓની જરૂરિયાત મતાવી. ઊઠતાં ઊઠતાં ખૂમ પાડી: “રામા! કાર્પસીમાંથી બ્રહ્માઈ વૈદ પાસેથી રેચની ગોળીઓ સાંઠે લાવી રાખજો.”

“હ, આ ચાલ્યો.” ગમે બજારમાં ગમે ને સાંઠ પહેલાં ગોળીઓ હાજર કરી દીધી.

સાંઠે સૂતી વેળાએ આગ્રહપૂર્વક નેપાળની એક એક ગોળી ચારે જમાઈને ખવડાવી.

* * *

મેળે જમાઈ કુમુદચંદ બી. એ. થયેલો હતો, સસરાની યુક્તિ ફળી ગયો. ત્રણેય સાદુઓને તેણે બોલાવ્યા: “હવે અહીં વધુ રહેવામાં મન નથી. પાંચ મરિના તો રતા; બહુ થયું. મીઠાસ રહે એમ કરવું. હવે અહીંથી ખસી જવામાંજ મન છે.”

“અરે! એ શું કહેા છે? મનના ધોડા ન દોડાવો. ગોવિંદલાલ જેવા સન્નત માણસ ફરી

મળવાના નહીં. એ તો મુરબ્બી છે. એ જે કાંઈ કરતા હોય તે આપણા લલા મારેજ. એમના મનમાં તે કલાવ હોય કે? આપણે માટે કેટલી કાળજી ધરાવે છે? આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઈએ, એ માટે શું કાંઈ સસરા રેચની ગોળીઓ આપે ખસે?” ત્રણે સાદુએ વેવાને બોંઠા પાડી દીધો.

કુમુદચંદ તો ડહાણ ગયેલો. તેણે ઘેર, જવાની તૈયારી કરી. સસરાની રમ માગતાં તે કહેવા લાગ્યો: “હવે મને રમ આપો.”

“ના, એમ જવાય? પાંચ માસ બેગા પાંચ દિવસ વધુ;” ગોવિંદલાલે બેટા વિવેક ક્યો.

“ઘેર કામ છે; ગયા વિના હવે છૂટકો નથી;” કુમુદચંદે જવાબ વાળ્યો. સસરાએ જમાઈને વિદાય ક્યો; તેને એક કાંડાની ઘડિયાળ આપી; અમલાને એક સાડી લઈ આપી; ત્રણે દોહિત્રાને કપડાં લઈ આપ્યાં ને બધાંની રેચેડીદીટ અપાવી દીધી.

* * *

જેતજેતામાં બીજી એક માસ પસાર થઈ ગયો. બાકીના ત્રણે જમાઈ પડ્યા પાથર્યા રહે છે. ગોવિંદલાલનો ગમરાટ વધતો જ જવા લાગ્યો: “શું કરું? આમને કેમ ઉઠાંતરી કરાવવી?” તેણે એક નવી યુક્તિ અજમાવી. તેણે તારવાળાને બોલાવી દાથમાં એ રૂપિયા સરકાવ્યા ને કહ્યું: “આ લખી આપું તે પ્રમાણે ત્રણ તાર તૈયાર કરી લાવ.” તે પ્રમાણે કરી તારવાળાએ ત્રણે જમાઈને એક એક તાર આપ્યો. એક તારમાં હતું કે “ઘેર જલદી આવો.” બીજામાં એમ લખેલું કે “ડોસી માંદા છે.” અને ત્રીજામાં ખુશાલીના સમાચાર નીકળ્યા કે “નોડરી તૈયાર છે.”

“આ તાર-તેપણ ત્રણે સાથે, અચાનક કેમ આવ્યા હશે?” ત્રણે જમાઈ પિયારમાં પડી ગયા.

બીજી જમાઈ નવીનચંદ બી. એ. (ગ્રાનસ) સુધી પહોંચેલો હતો; તે મનમાં થા ખાઈ ગયો. “હવે અહીં વધુ રોકાવું ફીક નથી. એટી સાથે ત્રણ તાર આવે એ કાર્પ યુક્તિનું પરિણામ. આ કારગનાન આપણને દર. કરવાનેજ

ગોવિંદલાલએ અમલમાં મુક્યું લાગે છે. ” આ વિચાર સાથે નાના બંને જમાઈ સમ્મન ન થયા: “એમ તે હોય? ગોવિંદલાલએ આપણા ઉપર દેવો પ્રેમ રાખે છે? એ કાંઈ આપણી મરકરી કરે ખરા? ”

“ઝેરના પારખાં ન હોય;” નવીનચંદ્રે જવાની તૈયારી કરી. ગોવિંદલાલે થોડા દિવસ રોકાવા આગ્રહ કર્યો; પણ નવીનચંદ્રે તે મક્કમન રહ્યો. ગોવિંદલાલે તેને વિદાય કર્યો; તેને રેશમી કિનારીવાળાં ધોતિયાંને બોટાઓ; બહુલાને એક સાડી લઈ આપી; બે છોકરાંએને લૂગડાં કરવા કાપઃ લઈ આપ્યું ને રહેવની ટીકીટ કઢાવી આપી.

* * *

બીજો એક માસ પસાર થઈ ગયો. નાના બંને જમાઈ સસરાને લાંબોટ્યા જ રહ્યા છે. ગોવિંદલાલ જમાઈઓને લુલે અને માયામાં સાટકા નીકલે! એક નવી યુક્તિ તેણે જોણી કાઢી. ઘરમાં બેસને પાડો આવેલો, પાડો ખાઈ પી મસ્ત થયેલો; ઘરમાં ને ઘરમાં બાંધ્યો ખાતો હોવાથી ચોસલાં જેવો થઈ ગયેલો. બેરો હોય તો બહુજ મુશ્કેલીથી લોડે, પગથી પગથી ખડ ખાધાજ કરે ઉઠાડવો હોય તો પેટ નીચે લાકડી ધાકી ઉઠાડવો પડે. જમાઈઓ તેની ટોળ કર્યો કરે.

“મુરખી! આ પાડાનું નામ શું રાખીયું?”

“જોલો; શું રાખીશું?” ગોવિંદલાલે સામું

પૂછ્યું.

“આપ મુરખી છો; આપજ કહોને.”

“પાડો ચોસલા જેવો છે; બેરો હોય લાંબી વડી રાકતો નથી. પગે ગમે રહી ખાઈ રાકતો નથી, ચરી રાકતો નથી, ખીજા પર જઈને ખડ નાંખતું પડે છે. પાડો પક્ષો એવી છે. મારો તો મત છે કે એનું નામ ‘જમાઈરાજ’ રાખું.”

ગોવિંદલાલે મોઢો નેઈ બરોબર ધા માર્યો. સૌ ખડખડ હમી પડ્યા. ત્રીજો જમાઈ વિનયચંદ્ર બી. એ., એલએલ. બી. હતો; મનમાં સમજ ગયો; નાના સાદુને બોલાવી કહેવા લાગ્યો: “હવે અહીં રહેવામાં સાર નથી. ” ત્રી સરખામણી કરી?

“હા! એ શું કહે છે? પાડાને બહેને જમાઈ કહ્યો; આપણને તો પાડા નથી કહાને?” નાના જમાઈ ગિરીચંદ્રે બચાવ કર્યો.

વિનયચંદ્રે જવાની તૈયારી કરી વિદાય માંગી. સસરાએ ઉપરઉપરથી રોકાવા આગ્રહ કર્યો; મનમાં રાજ થયા કે ‘સાલ નય છે.’ વિનયચંદ્રને એક રેશમી રૂમાલ, કમલાને એક દેન્સી સાડલો ને દોહિયાને દેન્સી સ્ટ કરાવી આપ્યો. રહેવે ટીકીટ લઈ આપી ને તેમને વિદાય કર્યો.

* * *

બીજો એક માસ નેત્રનેવામાં વીતી ગયો. ગોવિંદલાલ ઉપરથી લગભગ બેત્રે બેત્રી ચૂક્યો હતો. પચ્ચ દહ ગિરીચંદ્ર ગિરિની માફક પડ્યા પામ્યા હતા. ‘એમનો અભ્યાસ એમ, એ. સુધી. ગોવિંદલાલે એને યકચવાની એક લુદીજા જાનની યુક્તિ જોણી કાઢી. એક દિવસ તેને બગરમાં લાકે લેવા મોકલે તો બીજો દિવસ ટપાલનું પરખીડિયું પોસ્ટ કરવા આપે સાથે સાથે પુખ્ત એકડો ઘુંટાવવાનું કામ પચ્ચ સોંપી દીધું. વાતવાતમાં ટોંકી નાખે પચ્ચ ગિરીચંદ્ર જાણે કાંઈ ભણ્યો નથી તેમ પાપો જ રહે. એને હરાવવાની એક યુક્તિ ઉપર ગોવિંદલાલે અજમાવી. રાતે છોકરાને બાથાવવા ગિરીચંદ્ર બેરો હતો. છોકરા સાથે માથાડટ કરે પણ છોકરા એવો જડ કે ન પૂછે વાત. લાં ગોવિંદલાલ આવી ચઢ્યા:

“હા, બાથુને ક્યાંસુધી આપ્યું?”

“લુએને, જોખાવી જોખાવીને દમ નીકળી નય છે, તોજ લાલને દમ સુધી અમુતિય આવડતું નથી;” ગિરીચંદ્રે બાથની દોશિયારીનું બ્યાન કરનાં ખુલ્લો કર્યો.

ગોવિંદલાલ તપી ગયો. છોકરાને લપડાઃ લગાવવા જતાં રિવય વ્યાજ ગઈ; જતી ગઈ થઈ ગઈ. ગોવિંદલાલ બરાણ પાડ્યા લાગ્યો અને દાય અજમાવવા લાગ્યો.

“આટલી મહેનત કરવામાં આવે છતાં જાણતો નથી કે? કમાઈ કમાઈને મારો બરડો આવી નય છે ને લાખતો નથી કે?”

“અરે, અરે! એ બાથુ નહીં. હું ગિરી ગિરીચંદ્રે છૂટવા રાડ પાડી.

“હુઆ ગિરીશયંદ્રનું નામ લઇ છૂટવા માગે છે? મારી મારીને તારો હમજ કાઢી નાખીશ;” અને ગોવિંદલાલે ગિરીશયંદ્ર પર અધારામાં હાથરસ લેવામાં બાધી ન રાખી। બાણુ ગાલરો બની ગયેલો પણ જ્ઞાનમાં આવતાં રિવજ દબાવી, ગોવિંદલાલે ભોંકા પડવાનો અગ્નિનય કર્યો ને નળે શરમાઇ ગયો હોય તેમ ઓરડા બહાર ચાલ્યો ગયો.

બીજે દિવસે જમાઇરાજનાં દર્શનજ દુર્લભ થઈ પડ્યાં. હોરેલો તપાસી, દેવાલય તપાસ્યાં, ધિએટર તપાસ્યાં ને રાણીબાગ ખોળી વળ્યા; તાર કર્યાં, કાગળ લખ્યા, માણસ દોડાવ્યાં, પણ જમાઇનો પત્તો ન મળે!

ચાર દિવસ બાદ ગિરીશયંદ્રનો તાર આવ્યો કે—“એકએક હું તેજ ગતે ધર તરફ આવ્યો છું. તાર મળતાં તમારી દીકરીને રવાના કરશો.”

તાર મળ્યો; દેવીને નૈવેદ્ય ધર્પાં; માહાદેવજીમાં ફેરી કરાવી, ને ઘાઠાણુ જમાડ્યા, ને કમ્પાનીને રામા સાથે ઘેર લેવાવા, એટલે મહોના ઘેરામાંથી ગોવિંદલાલ પૂરી રીતે છૂટ્યો! [સુચિન]

અકસ્માતની વિચિત્ર અસર ?

૨૩ વર્ષના એક અંગ્રેજને મોટરકાર સાથે અથડાવાનો અકસ્માત નડ્યો હતો. તેના સર્વ પા રૂઝાઇ ગયા છતાં તેને એમ માન્ય પડ્યું કે તેનો જમણો સ્તન જે પહેલાં કુદરતી સ્થિતિમાં હતો તે વધતો હતો અને વયમાં આવી ચૂકેલી છાત્રીના સ્તન જેવો તેનો આકાર થયો હતો. દાક્તરોની બુબાની લીધા પછી કેટલે આ અકસ્માત બદલનું નુકસાન તેને અપાવ્યું હતું પણ આ પરિસ્થિતિ ધા લાગવાથી થયેલા ચોક્કસ અનિચ્છાના પરિવર્તનને પરિણામે આવી એમ સાબીત થવાનું તેણે માન્ય રાખ્યું.

માંસાહાર અને મૂત્રપિંડનાં દર્દો

ગીરીગન યુનિવર્સિટીના પ્રો. ન્યુબર્ગે, છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષો દરમ્યાન ‘વખતોવખત પ્રજ્ઞાપદ્ય’ એ પ્રત્યે ધ્યાન દેયું, છે કે માંસ ખાવાને લીધે મૂત્રપિંડનાં દર્દોમાં વધારો થાય છે. વળી તેમણે એ પણ સૂચન કર્યું છે કે મૂત્રપિંડનાં દર્દોને લીધે અમેરિકનોમાં નીપજતું ભારે મરણપ્રમાણ, અમેરિકનો માંસનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે, તેના પરિણામે હોઇ શકે.

‘મેડિકલ રેકૉર્ડ’ જણાવે છે તે પ્રમાણે વર્ષનીવા યુનિવર્સિટીની મેડિકલ સ્કૂલના ડોક્ટરો મેનુટીન અને ટ્યુડવીએ થોડા સમય પર આ વિષય પરની શોધખોળોનો આરંભ કર્યો હતો અને તેમણે એ જોણી કાઢ્યું છે કે ઉંદરોને માંસ ખવડાવવામાં આવતાં તેમનાં મૂત્રપિંડોને નુકસાન થાય છે.

સંખ્યાબંધ શોધકા અને વૈજ્ઞાનિકોએ જગતને દર્શાવ્યું છે કે ઉર્લિન ‘પ્રોટેઇન’ અને પ્રાણિન ‘પ્રોટેઇન’ વચ્ચે મોટો ફરક હોય છે. પ્રાણિન ‘પ્રોટેઇન’ ઘણીવાર જંતુઓથી દૂષિત બનેલું હોય છે અને ‘એક્સિમેન્ટરી કેનાલ’-મુખથી ચુદાદાર સુધીના માર્ગ-માં કહોવાણુને લીધે જલ્દીથી ઝેરી બની જાય છે. ઉર્લિન ‘પ્રોટેઇન’ની બાબતમાં આમ બનતું નથી.

માંસ ખાનાર વ્યક્તિ કુદરતના કાનુનથી દૂર જાય છે. જળીતા કેન્સ નિસર્ગવાદી ડો. કુલીવરે જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે, વિકસિત પ્રાણી તરીકે મનુષ્યનો ખોરાક, ફળ, મૂળ, વનસ્પતિ ઇત્યાદિનો બનેલો છે. પ્રાણીજગતમાં માણસના સૌથી નજીકના સંબંધીઓ ચીમ્પાન્ઝી, ગોરીલા અને એવાં જ બીજાં ઉચ્ચ * અર્ધમનુષ્ય-પ્રાણીઓનો ખોરાક આજ છે.

શ્રી-પુરુષની જાતીય વૃત્તિ વચ્ચેનું પ્રકારાંતર

[લેખક :- પ્રો. રઘુનાથ ધેરોઃ કર્વે, ત ત્રી-‘સમાજવાસ્તવ’]

શ્રીઓની કામવાસના વિષે અતેકાંચે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરેલા છે અને તે તર્કોના એકબીજા સાથે બીલકુલ મેળ ખેસતો નથી. એક બાબુ એમ કહેનાર લોક છે કે શ્રીઓને બીલકુલ કામેચ્છા જ નથી, તેમને માત્ર અપત્યપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય છે; બીજા બાબુ, એમ કહેનારા લોકો પણ છે કે, શ્રીઓને પુરુષ કરતાં આડગણી કામવાસના હોય છે, તેમની કામેચ્છા બેહદ હોય છે ઈર્ષ્યાદિ. આવી બાબતમાં વસ્તુસ્થિતિ મળવાનું લગભગ અશક્ય છે એટલે એ લોકો જે તર્કબાજી ચલાવે છે તેમાં કંઈ નવાઈ જોવા નથી. આ વિષયમાં કેટલું અજ્ઞાન હોય છે તેનું એક ઉદાહરણ ડૉ. હેવલોડ એલીસે આપ્યું છે. તે કહે છે કે વિવાહમંચા શ્રીઓના સંરક્ષણ માટે છે અને પુરુષોએ પોતાની વૈશિષ્ટ્યપ્રિયતા પર અકુશ મૂકીને શ્રીઓ માટે આ મોટો સ્વાર્થત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ આત્મહત્યાના આંકડા નોતાં વસ્તુસ્થિતિ આથી ઉઠતી જાય છે. અવિવાહિત પુરુષો કરતાં વિવાહિત પુરુષોની આત્મહત્યાનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે અને ઉત્તર પક્ષે જેમ જેમ છૂટાછેડાનું પ્રમાણ વધે છે તેમ તેમ શ્રીઓની આત્મહત્યાનું પ્રમાણ ઓછું થાય છે. આથી વિવાહ વડે પુરુષોને જ વધારે ફાયદો થાય છે અને સ્વાર્થત્યાગ જો કાઢતો હોય તો સ્ત્રીનો છે, એમ કહેવું પડે.

દેવી કે કામિની ?

બહુ પ્રાચીન કાળથી શ્રીઓ વિષેની બે ભાવના મુખ્યત્વે જોવામાં આવે છે. તેઓ પુરુષો કરતાં ઉચ્ચ હોઈ તેમનામાં કંઈક અદ્ભુત શક્તિ

છે એ એક ભાવના અને શ્રી એટલે મૂર્તિમંત, કામવાસના એ બીજી ભાવના. પ્રત્યેકપાદનના કાર્યને પવિત્ર સમજીને તે કાર્ય કરનારી ઇન્દ્રિયની પૂજા કરવાની પ્રવૃત્તિ બધાં સુધી હતી ત્યાં સુધી આ બે ભાવનામાં વિસંગતિ નહોતી; પરંતુ કાળાંતરે વૈશ્યવૃત્તિનો પ્રચાર થતાં કામવાસના નિન્દા સમજવામાં આવી અને ત્યારથી જ આ બે ભાવનાઓમાં તીવ્ર વિરોધ દેખાવા લાગ્યો. કૌમાર્ય અને બ્રહ્મચર્યને મહત્વ મળ્યું અને શારીરિક મુખ નિકૃષ્ટ છે એમ લોકો ખુલ્લે મુખે કહેવા લાગ્યા, આ તાપસી વૃત્તિ વિરોધતઃ પુરુષોમાં જ હતી અને જોયો ખરેખર ઇન્દ્રિયદમન કરી શકના હતા તેમને શ્રીઓને ઉચ્ચ સમજવામાં હરકત નહોતી પરંતુ જોયો કામવાસના સાથે બ્યર્થ ઝંખડતા હતા તેઓ માત્ર શ્રીને મૂર્તિમંત કામવાસના સમજવા લાગ્યા, એટલે શ્રીઓ વિષેનો મત શાસ્ત્રીય નિરીક્ષણને પરિણામે બદલાયે છે અને હજી એજ સ્થિતિ કાયમ છે.

ઓગણિસમા શતકમાં અને ખાસ કરીને કેટલાક દેશોમાં આ દૃષ્ટિ મળતો એક પ્રકાર પ્રચારમાં આવ્યો. તે પ્રકાર એવો હતો કે, શ્રીઓને બીલકુલ કામવાસના નથી અથવા તેમને સમાગમથી બંદુ મુખ મળતું નથી. અગાઉના શતકમાં લખાણોમાં આ વિધાન દેખાતું નથી, ગયા શતકમાં જ આ મતનો પ્રચાર ઇટલી, જર્મની અને ઈંગ્લેન્ડમાં થયો હતો. દાકનરોએ લખેલાં પુસ્તકોમાં પણ પુરુષો પૂરતો જ વિચાર કરેલો છે. આવા એક લેખકે લખ્યું છે કે છોડીને શોગ્ય રીતે ઉછેરવામાં આવે

તો તેને આ વિષયનો કંઈ ખ્યાલ આવે નહીં તથા તેને કામેચ્છા છે એમ કહેવું એ પણ તેની નાલેશી કરવા બરાબર છે. બીજો કહે છે કે ફક્ત બદ્દેલ સ્ત્રીઓને જ સંભોગથી મુખ મળે છે. ત્રીજો કહે છે કે ઓછામાં ઓછી ત્રણ ચતુર્થાંશ સ્ત્રીઓ કેવળ સમાગમ સહન કરે છે અને તેમને તેથી મુખ મળતુ નથી. સ્ત્રીઓમાં કામેચ્છા પુરૂષોના પ્રમાણમાં ઘણીજ ઓછી છે એવો મત તો અનેક દાકતરોએ આપ્યો છે.

પરંતુ આ મત બીજા દેશોમાં કબુલાવા નહોતા એટલુ જ નહીં પણ સખ્યાબંધ લેખકોએ તેનાથી ઉત્પન્ન મત આપ્યા છે. ઓવીડ નામે પ્રસિદ્ધ લેખકે પુરૂષમાંથી સ્ત્રી બનેલ એક મનુષ્ય (નાગદની નારદી થઈ તે પ્રમાણે)ની વાત આપી છે અને એવો મન રજુ કર્યો છે કે સમાગમથી સ્ત્રીઓને જ વધારે મુખનો અનુભવ થાય છે. ફ્રાઈટ્ઝેન નામનો દાકતર ચીનમાં હોના ત્યારે તેની પાસે એક ચીનાઈ ગૃહસ્થ આવ્યો હતો. એ વખતે તેની પાંચ વર્ષની છોકરી બહાર આવી અને પોતાના બાપના બોળા પર ચઢીને તેને મુખન લેવા લાગી. પેના ચીનને મોટું આશ્ચર્ય થયું. તેણે ક્યું કે ત્રણ વર્ષથી મોટી બાળકોનું મુખન અમે કદિ લેતા નથી કારણ તેથી તેના મનમાં ખરાબ વિચાર આવવાનો સંભવ છે. એટલે ચીના લોકોના મત પ્રમાણે આટલી નાની વયમાં પણ સ્ત્રીઓનું ઉદ્ધીપન થાય છે, એક ફ્રેન્ચ કવિએ તો એમ કહ્યું છે કે સર્વ સ્ત્રીઓ કાર્યથી નહીં તો મનથી વેસ્થા જ હોય છે.

શાસ્ત્રીય વિવેચનની શરૂઆત

સત્તરમા શતાબ્દમાં કેટલાક લેખકો સ્ત્રીઓ વિષે શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ વિચાર કરવા લાગ્યા. વ્લેન નામના લેખકે લખ્યું છે કે સ્ત્રીઓની કદખનાસકિત તીવ્ર હોય છે અને તેમને પ્રેમ વિગેના વિચારો કરવાની કુરસદ પણ વધારે મળે છે; આથી સ્ત્રીઓ જ પુરૂષો કરતાં વધારે કામુક હોય છે. મોતિન્ય નામે પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ લેખકે કહ્યું છે કે પુરૂષોએ ગમે તેટલી નીતિકરપના સ્ત્રીઓ પર લાદી અને તેમની કનેથી પરસ્પર વિરોધી ગુણોની અપેક્ષા કરી તો પણ એકંદર

સ્ત્રીઓજ પુરૂષો કરતાં અધિક કામુક હોય છે અને એ તેમનો સ્વાભાવિક ગુણ હોવાથી તેમને પુરૂષો પાસેથી શિખવા જેવું કંઈ નથી.

પ્રાચીન શરીરરોગોએ એમજ માન્યું છે કે સ્ત્રીઓ વયમાં આવે કે તેમનામાં કામવાસનાનો પ્રાદુર્ભાવ આખોઆપ થાય છે. સત્તરમા શતકના દાકતરોનો મત એવો લાગે છે કે સમાગમ વડે સ્ત્રીઓને જ વધારે મુખ થાય છે કારણ તેમના શરીરનો અધિક ભાગ સંવેદનશીલ હોય છે. પ્રસિદ્ધ લેખિકા એલન ક્રોએ લખ્યું છે કે સ્ત્રીઓની કામુકતા પુરૂષોના જેટલી ઉધાડી નથી તો પણ તે અધિક પ્રબળ છે. ગુટસાઈટ નામે દાકતરે લખ્યું છે કે રશીયામાં છોકરીઓ ૨૨-૨૩ વર્ષ પછી પોતાની કામેચ્છા દબાવી શકતી નથી અને તે પછી તેને કુદરતી સન્તોષ ન મળે તો તે કૃત્રિમ રીતે મેળવી લે છે. ડૉ. એકલુન્ડ કહે છે કે સ્વીડનમાં સેંકડે ૨૫ થી ૩૩ યુવાનો કુવારા હોય છે છતાં અમુક યુવાને અમુક છોકરીને ફાસલી એવું ક્વચિત્ જ સાંભળવામાં આવે છે, કારણ કે સ્ત્રીઓને જ વધારે કામવાસના હોવાથી ફાસલાવવાનું કામ તેઓ જ કરે છે. ડૉ. ખ્લોક કહે છે કે પ્રચલિત નીતિને લીધે સ્ત્રીઓ પોતાની ઇચ્છા ઉધાડી રીતે વ્યક્ત કરી શકતી નથી; આ ઉપરથી જ તેમની કામેચ્છા કभी દુરો એવી કદખના કોઈ કરે, પણ આ કામવાસનાનો અભાવ કેવળ દેખાવનો છે.

સ્ત્રીઓનો સુરચ્ચિયુક્ત સ્વભાવ

અર્થાત્ આનો શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ વિચાર કરતાં કામવાસના મંદ હોવી અને કામવાસના બીલકુલ ન હોવી એ વચ્ચે બેઢ પાડવો જોઈશે. એક દાકતરે એવો મત આપ્યો છે કે જો બીલકુલ કામેચ્છા નથી એવી સ્ત્રી મેંકડે એકજ હોય છે. ખરું જોઈએ તો, અમુક સ્ત્રીને કામવાસના નથી એમ નક્કીપણે કહેવું કાણ છે કારણકે આ બાળકમાં સ્ત્રીઓ પુરૂષો કરતાં અધિક સુરચ્ચિવાળી હોય છે. એકાદ પુરૂષ તેને ખરેખર ગમે નહીં તો તે ઉત્તેજિત થતી નથી; એકાદ સ્ત્રી માટે એક અથવા અનેકને

ને આંખ આંતુભવ થાય તો તે ઉપરથી દ્વાય એટલું જ કહી શકાય કે હજુ તેને મનગમતો પુરૂષ મળ્યો નથી. આ બાબતમાં એક અમેરિકન દાનકે જે વિચારિત સ્ત્રીઓનો અનુભવ આપ્યો છે. તેમને કામવાસના નહોતી એવો તેમનો અને તેમના પતિઓનો પ્રામાણિક મન હતો. એટલું જ નહીં પણ કામવાસના કેવી હોય છે તેનો પણ તેમને અનુભવ નહોતો. પરંતુ એ બંનેને પછી બીજા પુરૂષો પર પ્રેમ થયો અને તે પછી તેમને તીવ્ર કામવાસનાનો અનુભવ થવા લાગ્યો. પ્રચલિત નીતિ અનુસાર સ્ત્રીઓ પર અધિક નિર્બંધ છે અને તેમને પોતાનો પતિ પસંદ કરવાની તક તો લાગ્યે જ મળે છે તથા કામવિવેક પાતતાનો અનુભવ લેવાનું અશક્ય જ હોય છે. આથી પોતાની પસંદગીના પર ન મળવાથી તેની કામપૂર્તિનો સંતોષ જન્મી શકે અત્યંત રહે એમાં આશ્ચર્ય નથી અને એથી જ તેમને કામવાસના નથી એવી સમજ પ્રચલે છે. પરંતુ એવું વિધાન વસ્તુતઃ કોઈ પણ સ્ત્રી માટે કરી શકાય નહીં. દાખલા તરીકે પંદરમા વર્ષથી વેસ્વાજ્ઞિત કરનાર એક સ્ત્રીને ત્રેસીસમા વર્ષ સુધી કામપૂર્તિ એટલે શું તેની ખબર જ નહોતી. પછી તે સમજ અને કામુક બની. સ્ત્રીઓ પર આ બાબતમાં વિશ્વાસ મૂકવો પણ કંઈક છે કારણ કે કામવાસના કષ્ટકર કરવામાં તેમને હલકાઈ લાગે છે. અપત્યલાસના કે કામવાસના ?

આ બાબતમાં હેવલોક એલીસે એક સ્ત્રીને લખાણ પત્ર ઉતાર્યો છે. તેનો સારાંશ આવા છે: તાર્ત્વિક દષ્ટિએ સ્ત્રીઓની કામુકતા પુરૂષોને પસંદ નથી (અર્થાત્ તેમને માત્ર પોતાના પૂરતી કામુક સ્ત્રી જોઈએ છે) આથી સ્ત્રીઓને પોતાની કામુકતા કષ્ટકર કરતાં લગભગ થાય છે. આ કારણથી આધુનિક સ્ત્રીઓએ લખેલી નવલકથાઓમાં પણ કામવાસના કરનાં અપત્યલાસના પર અધિક ભાર મૂક્યો છે; કારણ એ ઇચ્છાને કોઈ નીચી ગણવું નથી. હવે, સ્ત્રીઓને કામવાસના નથી એમ લાગવામાં અનેક કારણો છે—(૧) ગર્ભધારણની ભીતિથી કામેચ્છા ઘટે છે. (૨) સ્ત્રી કેમ ઉત્તેજિત થાય એની દરકાર પુરૂષ કરતો નથી. સ્ત્રીને એકદમ પુરૂષ પર પ્રેમ થતાં, તેને કેમ સાફ લાગે એ તે કાળજી

પૂર્વક અવલોકે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે. પરંતુ પુરૂષોને તો તે ધ્યાનમાં આવવું નથી. (૩) પુરૂષ સ્ત્રીઓ કેવળ પુરૂષોની ઇચ્છાને માત્ર આપી સમાગમમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. મારા મત પ્રમાણે આ ભૂલ છે. પુરૂષોના ગળણવામાં આ આવે તો કદાચિત્ તેમનો પણ એવો અભિપ્રાય થાય કે સમાગમ એટલી વખત થાય તો કંઈ કરકન નહીં, પણ બંનેને સંતોષ થાય એ વધારે ઇચ્છવાનું છે. (૪) સ્ત્રીઓને પ્રિય પુરૂષના તાબામાં રહેવું ગમે છે, એ ઓછાપત્તા પ્રમાણમાં સાચું છે; પણ આનો અર્થ પુરૂષ એવો સમજે છે કે સ્ત્રીનો પ્રેમ અને આદર કાયમ રાખવાનો એક જ માર્ગ, નાની નાની બાબતમાં તેને મરજી પ્રમાણે વર્તવા કેવી અને મહત્વની બાબતમાં અધિકાર મનાવવો, એ છે. પણ સ્ત્રીઓને આથી ઉલટું જ જોઈએ છે. કેટલાક આંકડા

ઉપર જે જૂદા જૂદા પરસ્પર વિરૂદ્ધ મન ઉતાર્યા છે તે ઉપરથી એટલું જ જણાય છે કે આ બાબતમાં ધણીખરાની દષ્ટિ પૂર્વગ્રહથી દૂષિત છે અને તેમાંથી ખરું શાસ્ત્રીય સત્ય કાઢવું અશક્ય છે. શાસ્ત્રીય સત્ય કાઢવા માટે પુરૂષ સ્ત્રીઓ વિશેના આંકડા ભેગા કરવા જોઈએ. આવા આંકડા ડૉ. કેમ્પબેલે પર સ્ત્રીઓ વિષે આપ્યા છે. આ સર્વે કામદાર વર્ગની નિરાશી સ્ત્રીઓ હતી. તે પૈકી ૧૨ને વિવાહ પહેલાં કામેચ્છા હતી અને ૪૦ ને નહોતી. આ ૪૦ પૈકી ૧૩ ને તે વિવાહ પછી પણ ઉત્પન્ન થઈ નહોતી. એટલે ૫૦ માંથી ૩૬ એટલે સેકંડે ૭૫ સ્ત્રીઓને કામેચ્છા થઈ. જે ૧૨ને વિવાહ પહેલાં કામેચ્છા હતી તેમાંથી ૭ ને તે ઋતુપ્રાપ્તિ વખતે થઈ હતી, ૩ ને કેટલાક વર્ષ પહેલાં અને એને કેટલાક વર્ષ પછી થઈ હતી. જે ત્રણને ઋતુપ્રાપ્તિ પહેલાં કામેચ્છા થઈ હતી તેમાંથી એને ઋતુપ્રાપ્તિ મોટી થઈ હતી અને ત્રીજીને ઋતુપ્રાપ્તિ પહેલાં એક દિવસ કામેચ્છા થયો હતો. આમાંની ઘણીખરીની કામેચ્છા તેમના પતિ કરતાં ઓછી હતી અને જેમની વધુ હતી તેમના પતિની ઘણી જ ઓછી હતી. જે ૧૩ ને વિવાહ પછી પણ કામેચ્છા થઈ નહોતી તેમાંથી

પાંચનાં લગ્ન થયે પૂરાં બે વર્ષ પછી થયાં નહોતાં; એટલે તેમને હવે પછી કામેન્જા નહીં થાય એમ પણ કહી શકાય નહીં; કારણ કે ઘણી સ્ત્રીઓને કામ-વાસના પેદા થતાં આ કરતાં ચે વધારે વખત લાગ્યો હતો. આ આંકડાઓ ઇંગ્લેન્ડના છે અને કેટલાક અંગ્રેજ લેખકોના મત મુજબ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની કામવાસના ઓછી હોય છે.

વીએનાના પ્રસિદ્ધ લેખક કેરટ એબીગે ૪૨ સ્ત્રીઓ વિશે આ પ્રકારની માહિતી આપી છે, અને એમાંથી કાંઈ સ્ત્રી રોગીષ્ઠ નહોતી તેથી આ માહિતી મહત્વની છે. આ સ્ત્રીઓ ૨૦ થી ૩૫ વર્ષની વયની હતી, એટલે કે તરણ હતી. એમાંથી ૧૭ સ્ત્રીઓએ વિવાહ પૂર્વે અથવા તે પછી કામ-વાસના શાન્ત કરવા માટે હસ્તદોષ કર્યો હતો. એમાંની ચારને વિવાહિત જીવનમાં સન્તોષ મળતો નહોતો; પણ તેમની ફરીવાદ અપૂર્ણ સંબોગ વિશે હતી.

હેવલોક એલીસે પણ ૧૨ સ્ત્રીઓ વિશે માહિતી ભેગી કરીને આપી છે એ સ્ત્રીઓ પૈકી બેને સાતમાં અને આઠમાં વર્ષ કામેન્જા પેદા થઈ હતી પણ કામપૂર્તિનો અનુભવ ઋતુપ્રાપ્તિ પછીનાં કેટલાંક વર્ષો સુધી થયો નહોતો. પાંચને ૧૨ થી ૧૪ વર્ષ (સરાસરી ૧૩) ઋતુપ્રાપ્તિ થઈ હતી અને તે પછી કેટલાક માગે કામેન્જા પેદા થઈ હતી. એકને પહેલા ઋતુસ્રાવ પછી તરતજ કામેન્જા થઈ હતી પણ તે આપોઆપ નહીં પણ એક પુરૂષ સાથેના પરિચયથી. બાકીની ચારને અનુક્રમે ૨૬, ૨૭, ૩૪ અને ૩૫ માં વર્ષે કામેન્જા પેદા થઈ હતી. આ પૈકી બેને પ્રેમી મળવાથી અને બાકીની બેને જિજ્ઞાસાથી અથવા ભૂલથી હસ્તદોષ કરવાથી થઈ હતી. આમાંથી ચાર સ્ત્રીઓએ ઋતુપ્રાપ્તિના અરસામાં હસ્તદોષ કર્યો હતો અને પાંચે પુખ્ત વયમાં આવ્યા પછી પણ કર્યો હતો. આ સર્વે મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ હતી અને તેમની પ્રકૃતિ સારી હતી.

હેવલોક એલીસેના નિષ્કર્ષ

આ તેમજ બીજી માહિતી પરથી હેવલોક

એલીસે એવો મત આપ્યો છે કે સ્ત્રીને કામચેતના અમુક વયમાં જ થશે એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય નહીં પણ તે પ્રેમ વડે પેદા થાય એવો સંભવ વિશેષ છે. એક વિવાહિત સ્ત્રીએ તેને પોતાનો અનુભવ એવો કહ્યો હતો કે પોતાનામાં કામપૂર્તિની પાત્રતા છે કે નહીં તે જાણવા માટે અને કાંઈ વાર કેવળ સુખ આપવા માટે પણ તેણે અનેક પુરૂષો સાથે સમાગમ કર્યો હતો પણ તેને કદિ સન્તોષ મળ્યો નહોતો. આતું કારણ એવું હોઈ શકે કે તેણીના મનમાં આભાથી કાંઈ પણ પુરૂષ માટે અરે પ્રેમ નહોતો.

હેવલોક એલીસે બીજો પણ એક મુદ્દો રજુ કર્યો છે. તે એવો છે કે, ઘણાખરા પુરૂષોને સમાગમનો પ્રથમ અનુભવ એકાદી અનુભવી સ્ત્રી કનેથી મળે છે અને અનુભવી પુરૂષને માટે, સ્ત્રી બીલકુલ ઉત્તેજિત કરે નહીં તો એ કાર્ય શક્ય નથી. સ્ત્રીઓને પ્રબળ કામવાસના હોવાનો આ પૂરાવો નથી શું? આવી સ્ત્રીઓમાં કેટલીક ધરતી નોકરડી અને કેટલીક-મિત્રોની પત્ની પણ હોય છે. આ બાબતમાં એક લરકરી દાક્તરે લરકરમાંના અમશ્વદાશ વિશે કહ્યું છે કે તેઓ પૈકી કાંઈ પણ ૧૭ માં વર્ષ સુધી જાતે પ્રેમવાચના કરવા જેટલો પૈર્થવાન નહોતો; તોપણ તેમના ૧૩ માં વર્ષથી સમાગમની તકનો તોટો પડ્યો નહોતો અને એમાંની ઘણી સ્ત્રીઓ તો તેમની આખા તરીકે ગોભે એવી હતી. આતું એક કારણ એવું છે કે એટલી વયના છોકરાથી ગર્ભધારણની ભીતિ રહેતી નથી. કામજ વયમાં થયેલા વધારે ઉદ્દીપનથી છોકરાઓની પ્રકૃતિ બગડવાનો સંભવ છે તેથી નોકરડીઓ કંઈક ઉપલા વર્ગની રાખવી કે જેથી આવો અનિષ્ટ સંભવ ધણે અરે કમી થાય એવું તેણે સૂચવ્યું છે.

સ્ત્રી-પુરૂષમાં ભેદ

આ સર્વ વિવેચન પરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે સ્ત્રીને મુદ્દલ કામવાસના ન હોય એવી સ્થિતિની જાણના રોજ તરીકે થવી જોઈએ; માત્ર કામવાસના

કથી વધે જન્યુત થશે એનો નિયમ નથી. આ ઉપરાંત જીઓમાં પણ વ્યક્તિગત બેંદ પુરો કરતાં વધારે હોય છે; અને લીધે જીઓની કામવાસના પુરો કરતાં વધારે અથવા ઓછી હોય છે એવું સર્વસામાન્ય વિધાન કરી શકાય તેમ નથી. વ્યક્તિય: તે મંદ અથવા પ્રબળ હોઈ શકે

આ બાબતમાં સામાન્યતા સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચે બે બેદ માલુમ પડે છે તે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સામાન્ય રીતે સ્ત્રીની કામવસના આપોઆપ જન્યુત થતી નથી; તે કામને જન્યુત કરવી પડે છે. (૨) સામાન્ય તક મળતાં તે અધિક તીવ્ર બને છે. (૩) અનિષ્ટ સદન કરવાની શક્તિ સ્ત્રીઓમાં પુરો કરતાં ઘણી જ વધારે હોય છે. (૪) સ્ત્રીઓના કારીરને અધિક ભાગ સંવેદનશીલ હોય છે. (૫) સ્ત્રીની કામેન્ડા અતુકાસને અનુસરી નેટલા મોટા પ્રમાણમાં ઓછીવત્તી થાય છે તેટલી પુરોની કામવાસના બદલાતી નથી. (૬) સ્ત્રીઓની કામપૂર્તિ વધારે સાવકાશ હોય છે. તેમનો સન્તોષ પણ વધારે લાંબા સમય સુધી ટકે છે. (૭) ઉદીપનની એક વિશિષ્ટ દ્રશ્ય પછી ઉત્તર સુધી પહોંચવાની પુરોને જેવી જરૂર લાગે છે તેવી અને તેટલી સ્ત્રીઓને લાગતી નથી. કેવળ બાહ્યરતિ વડે પણ તેમને કેટલોક સન્તોષ મળે છે. આથી તેમનો મનોનિમગ્ન વધારે છે એમ માનવાને કારણ નથી.

એકંદરે, સ્ત્રીઓની કામેન્ડા પુરો કરતાં ઓછી અથવા વધારે છે એમ કહેવાને બદલે તે જુદાજ પ્રકારની છે એમ કહેવું વધારે વાજબી છે.

કેરી ક્યારે નુકસાનકારક છે ?

હિન્દુસ્તાનમાં મળતાં કોઈમાં કેરી અત્યંત સ્વાદિષ્ટ છે એટલું જ નહીં પણ તે સૌથી વધારે લોકપ્રિય પણ છે. તેની ખ્યાનિ પરદેશોમાં પ્રચલની જાય છે અને મુરખા રૂપે અને બીજી રીતે તેની નિકાસ વધતી જાય છે.

કેરી મીઠી હોય તો સર્વને ભાવે છે. ખારી કેરી નુકસાનકારક છે અને તેથી તેનો ઉપયોગ મોટે ભાગે અચાળાં તરીકે જ થાય છે. પરન્તુ એક દાકાર લખે છે તે પ્રમાણે મીઠી કેરી પણ પિત્તપ્રકૃતિવાળાઓને હાનિકર્તા છે. દરમના દર્દીઓને, કોઈ પણ પ્રકારના દૂધા રોગથી પીડાતા હોય તેમને અને નસુનોપવાળી સ્ત્રીઓને તે નુકસાન કરે છે. મધુપ્રમેહના દર્દીઓને મોટે રૂબ, તેમણે કેરી અપમ્ય છે.

આ સિવાય બીજા સર્વ કોઈને મીઠી કેરી ફાયદાકારક છે. વાત અને શ્લેષ્મ પ્રકૃતિવાળાઓને તે માફક આવે છે પણ બીજા યોગદની જેમ તે પણ વધુ પ્રમાણમાં લેવાય એ ઈષ્ટ નથી. પિત્તપ્રકૃતિવાળાઓને મોટે પણ માફક આવે એવી રીતે કેરી વાપરવાનો એક ઉપાય છે; કેરીની સાથે એક ખાલો દૂધ પણ લઈ લેવું જોઈએ. આ બે વસ્તુઓનું મિશ્રણ દરેક વ્યક્તિને પમ્ય છે અને કમજબાનનો એક સારો ઉપાય છે. માલુસની ગમે તે પ્રકૃતિ હોય તો પણ કેરીનો ઉપયોગ આવી જ રીતે કરવામાં આવે તો હાનિકર્તા નથી—અદે ફાયદાકારક છે.

દમનો નવો નૈસર્ગિક ઉપાય

દમના ઘણા પ્રકારો હોય છે અને તેમાંના કેટલાક તો એટલા હલકા હોય છે કે સામાન્ય સારવારની તે પર કંઈ અસર થતી નથી. 'સિટીશ એડિક્શન જર્નલ' જણાવે છે કે ત્વચાને રતાશ પડતી બનાવે એવાં અસ્ટ્રા-વાયોલેટ કિરણોનો ઉપયોગ દરેક વખતે દસથી આર દસાક સુધી કરવાથી દમના ઘણા કેસો આરા કરી શકાયા છે. બૂરી આમડીવાળા કરતાં કાળા આમડીવાળાને આથી વધારે સારો ફાયદો થયો હતો.

રશિયામાં સાંસારિક નવયુગ

[લેખક :—નિરૂ દેસાઈ]

*

સામાન્ય નાગરિકના ચારિત્ર્યના ઘડતર સંબંધમાં સોવિયેટ સરકારની નીતિ અને તેના ઉદ્દેશ ખીણ કોણ પણ સરકાર કરતાં નિરાળાં છે. રાજ્યો અને ધારાસભાઓ, પ્રજાસત્તાકો અને દયાદાન કરતી ધર્મસંસ્થાઓ, એ બધાંએ પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાના આશયો સેવ્યા હશે; એને અમલમાં મૂકવા કાંઈક પ્રયત્ન પણ કર્યા હશે; પરંતુ પરિણામ જેવા જ્યાંએ તે એ માત્ર આશય જ રહ્યા છે. માનવ જાતના મોટા ભાગનું જીવન કેવું કેરું અને દુઃખી રહ્યું છે તે કહેવાની જરૂર નથી. સોવિયેટ સરકારે એને કાગળ ઉપરનો આશય નથી માન્યો; એ આશયનો અમલ કરી માનવજાતનું મૂળ બદલી નાખ્યું છે. માનવજન્મભાવમાં પરિવર્તન ન થઈ શકે એવી માન્યતાઓ માનવાને બદલે લેનિન અને તેના સાથીદારોએ વિચાર્યું કે રાજ્યનો પ્રધાન ઉદ્દેશ અને પ્રથમ ફરજ માનવસ્વભાવમાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આણવાનાં હોવાં જોઈએ. રશિયન પ્રજાનાં શારીરિક ને માનસિક લક્ષણો સદીઓથી જે વાતાવરણમાં એ લોકોથી ઉછેરાતાં આવ્યાં હતાં તેના ઉપર અવલંબતાં હતાં. આત્મવૃક્ષિક સંસ્કારનું મહત્ત્વ તેમને એણે લાગતું હતું, એમ નહિ, પરંતુ તેમની એવી માન્યતા હતી કે માણસો તરફથી અને એમની મારફતે પૂર્વજો તરફથી વારસામાં જે લક્ષણો મળ્યાં છે, તે તેમના પૂર્વજોને જે વાતાવરણમાં પરંપરાગત રહેતું પડતું હતું, તેના પરિણામ રૂપે છે. માણસના સંજોગો બદલો, તેની રહેણી-કરણી બદલો, તેના ઉપરના સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય પ્રતિબંધો દૂર કરો; તેનો સ્વભાવ,

તેની વૃત્તિઓ સર્વ કાંઈ બદલાશે. એટલે બોલ્શેવિકો એમ કહેતા કે માનવના ઘડતરમાં જે સંજોગો લાગ લગ્ન છે તેમાંના સમાજો ખાત્ર કરેલા સંજોગો સૌથી વધારે પ્રમુખ અને સૌથી વધારે પરિવર્તિત થઈ શકે તેવા હોય છે. આ કારણે સોવિયેટ સરકારે જમીનદાર અને મૂડીદાર વર્ગોના વિનાશ કર્યો છે અને સંપત્તિ-ઉત્પન્નના મૂળમાંથી નફાની વૃત્તિને ખસેડી સમાજસેવા દાખલ કરી છે. આ કારણે વર્ગવિહીન સમાજરચના તરફ સોવિયેટ સરકાર આગળ વધે છે ને તે મારેતું અનુકૂળ જ્ઞાતાવરણ જોઈ શકે છે. આવી સમાજરચનામાં દરેક વ્યક્તિ શોષણથી દૂર હશે, દરેક બાળક પોતાની શક્તિ અનુસાર આગળ વધી શકશે; કોઈ જાતના બેદરબાવ વગર સમાજસેવાને જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય બનાવી દરેક આગળ વધશે. સોવિયેટ સામ્યવાદનું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ બની રહ્યું છે કે જે સમાજ એ સ્થાપવા માગે છે તે “સરસ જીવન” ના પંથે સહુને જવા ઉત્સાહ પ્રેરે છે. આ જીવન કોઈ અટળ કે અગમ્ય દેવની પૂજન પાછળ ગાળવાનું નહિ હોય, આ જીવન ભાવિ અસ્તિત્વની ચિંતામાં ગાળવા મારેતું નહિ હોય, પરંતુ આખી માનવજાતના ઉત્કર્ષ માટે ગાળવાનું હશે. ઇશ્વરની પૂજનને બદલે ત્યાં આજે માનવીની સેવા દાખલ થઈ છે.

૧૯૧૭ માં સોવિયેટ, સરકાર અસ્તિત્વમાં આવી, તે પહેલાં પ્રજાના ૮૦ ટકામાં નિરક્ષરતા હતી. વહેમોનાં જળાંકો દિંદ કરતાં પણ વધારે હતાં, રાજ્યકર્તાઓ અવનત રિચિતિમાં હતા; એને સ્થાને આજે એક નવી સંસ્કૃતિનું ત્યાં દર્શન થાય છે.

આ વખતે રશિયાની મુલાકાત લેનાર અને દસ વર્ષ પહેલાં મુલાકાત લેનાર ડૉ. રીસન આશ્ચર્યચ્છિન થઈ નીચે પ્રમાણેનું ચિત્ર દોરે છે. “રથને રથને લોકો વિચારતા, કામ કરતા, વિજ્ઞાનની અને વપારની મોઢાંબોજ કરતા થઈ ગયા છે. સોવિયેટ પ્રજાસત્તાકના નાગરિકોની અનખ્ય પ્રવૃત્તિઓનું વિદગાવલોકન જ કરવામાં આવે, તો મેટ્રોમાં આમમાં નાંખવાં પડે. આટલી વિવિધતા, આટલી વ્યાપકતા, ઉદ્દેશ તરફ કૃત્ય કરવાની આટલી બધી નમનતા બીજે ક્યાંય નહિ જાણાય. ક્રાંતિકારી લુપ્તસાએ મુશ્કેલીઓના પર્વતો ઓગાળી નાંખ્યા છે; પ્રજામાં નયં તરવે માગેલ ક્ષમો” છે.....બોરોવિકો પોતાની ધારણી વસ્તુ સિદ્ધ કરી શક્યા છે. મૃતપ્રાપ અવસ્થામાં આવી પહેંચિલા ૧,૫૦૦૦૦,૦૦૦ માનવેતે સંગઠિત કરી તેમનામાં નવો પ્રાણ પૂર્યો છે.....”

સમાજને નવન ધડતરના પંથે લઈ જવામાં શ્રેયન અને તેના સાથીદારોએ આદરભરે બહોળી શરૂઆત કરી. રશિયન ક્રાંતિથી લાખો બેઠૂન અને મજૂર સ્ત્રીઓ તે જમીનદાર અને મૂડીદાર વર્ગના આર્થિક શોષણમાંથી છૂટી એટલું જ નહિ પરંતુ કુટુંબના, પિતાના અને પતિના બંધનમાંથી પણ તેમને મુક્તિ સોંપડી. એ દિવસ સ્ત્રીઓ માટે નવન યુગનો દિવસ હતો; કારણકે ત્યારથી પુરુષ-જન જેટલા અધિકારો તેને મળ્યા-નાગરિક તરીકે, ઉત્પાદક તરીકે, આદક તરીકે, પસંદા સભ્ય તરીકે, -તેને પુરુષની પંક્તિમાં મૂકવામાં આવી.

યુરોપ અને અમેરિકામાં સ્ત્રીજનને યોગ્યહુકમી મુક્તિ મળે, તે જનના પ્રયત્નો સહીથી થયા કરતા હતા, પરંતુ એક લેખિકાના કહેવા મુજબ “રશિયામાં આજની મુક્તિની ચળવળ આખા જગતકર્તાં લુહા પ્રકારની છે, કારણકે તે એક ઓક્ષમ યોજના પ્રમાણે અને અમૂલ્યપૂર્વ વેગથી ચાલે છે, અને એ ચળવળ માટે ઇતિહાસ ગમે તેવો યાગ્ય પરંતુ એક પરિણામે તો જરૂર આવી ગયું છે અને તે એક સ્ત્રીઓને પ્રાણીની દશામાંથી માનવ બનાવવામાં

આવી છે. ખ્યાવમાં ન આવી શકે તેવા ધોરણ ઉપર રશિયામાં માનવ-સંબંધોનું પુનઃ ઘડતર થઈ રહ્યું છે. અહિં આ પહેલો જ વાર આખી સ્ત્રી-જાતની ચળવળને મામાનિક પ્રશ્નના એક અંગરૂપે ગણવામાં આવી છે અને આખા સમાજની જાગૃત ઇચ્છા દ્વારા તેનો સંપૂર્ણ ઉકેલ આવી ગયો છે.”

રશિયન સ્ત્રી જાતની આ મુક્તિ કેટલી અપૂર્વ અને મદાન હશે તેનો ખ્યાલ આપણને ૧૯૧૭ ની રિયલિટી ત્યારે ભેખેએ છીએ ત્યારે તકન સ્પષ્ટતાથી આવી જાય છે. એ વખતે રશિયાની પ્રજાનો એક દશાંશ ભાગ મુશ્કિલોમાં હતો, જેમાં સ્ત્રીઓને શુરબો ધારણ કરવો પડતો, અગ્યા વર્ષની ઉંમરે તેમનું વેચાણ થતું, પતિ મરી જાય તો તેના સર્ગાવકામાં તેને મિલકત ગણી લઈ જતા અગર વેચી દેતા. કિશિયન સ્ત્રીઓની રિયલિટી તેમનાથી કાંઈ વધારે સારી નહોતી. તેમને કાષ્ઠનામાં કાંઈ પણ જાતના અધિકાર નહોતા. જાગના શાળ્યના સિવિલ કોડમાં એવી કલમ હતી કે “પત્ની બંધી બાબતોમાં પતિને અધીન રહેવા બંધાયેલી છે.” પતિની રજા વગર તેને નોકરીએ જવોના અધિકાર નહોતો. જે કાંઈ સ્ત્રીને કામ ઉપર લેવામાં આવી હોય તેને લગ્ન પછી તુરત જ છૂટી કરવામાં આવતી. પતિની રજા વગર તે બહારગામ પણ જઈ શકતી નહિ. લગભગ બધી સ્ત્રીઓ નિગર હતા.

બોરોવિકોનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓની મુક્તિ કરાવવા પૂરતો નહોતો, પરંતુ જે સમાજ તેઓ પડતા માંગતા હતા તેના અંગરૂપે સ્ત્રીઓને બનાવવાનો હતો. આ માટેનું પહેલું પગથિયું તેમને મુક્ત કરવાનું હતું. માર્ચ ૧૯૧૬ માં જીનીવા ખાને મળેલી પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદમાં બનાવ્યું હતું કે મૂડીવાદ સામેની મજૂર વર્ગની લડત સ્ત્રીઓને આર્થિક બંધનોમાંથી હોડાવવામાં નહિ આવે તો નિષ્ફળ નરો. બોરોવિક પક્ષમાં હમેશાં સ્ત્રીઓને ધ્યાન આપવામાં આવતું. રશિયન શાંતિ થયા પછી બીજેજ વર્ગે એટલે કે ૧૯૧૮ માં મજૂર અને ખેડત સ્ત્રીઓની પરિષદ બોલાવવામાં આવી તે

તેમાં ૧૨૦૦ પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી. પરિષદ સુંદર અને સફળ થઈ.

શ્રી જનની સુક્તિ તેના ઉપરના રાજકીય મનાધિકારના પ્રતિબંધો દૂર કરવામાં નહોતી સમાઈ જતી, તેના આર્થિક તથા કુટુંબના બંધનો પણ દૂર કરવાનાં હતાં. લેનિનેલખ્યું છે: “ત્યાં સુધી ચૂંટાતી પ્રજાનો અધો ભાગ-શ્રીઓ પુરૂષ જન જેટલા સમાન અધિકાર ભોગવતો નથી, ત્યાંસુધી સ્ત્રીને ઘરમાં અને કુટુંબમાં સુલામટી જેવી રાખવામાં આવે છે, ત્યાંસુધી સમાજવાદ મારે વિરુદ્ધ અસક્ષ્ય છે.” આ દારણે જાતીય સમાનતા સર્વે કાયદાઓ અને નિયમોના પાયા રૂપ બની રહી. પરિણીત કે અપરિણીત સ્ત્રીને પુરૂષના ધોરણે મનાધિકાર મળ્યા, સરકારી જગ્યા માટે તેને કાયદે ગણવામાં આવી, કોઇપણ મહા-જનની કે મંડળની તે સભ્ય બની શકે, કારખાનામાં પુરૂષ જેટલા જ પગારની હક્કવાર મળાય, લગ્નમાં પોતાની જાતિ-મિશ્રિત ઉપર સંપૂર્ણ હક્ક રહે, જે કમ્પાઇ તેના ઉપર પણ હક્ક તેના, લગ્નમાંથી છૂટા થવાનો હક્ક પુરૂષ જેટલો અને સંતતિને પેાપવાની જવાબદારી પણ પુરૂષ જેટલી. આ સંબંધમાંથી એક પગલું પણ પાછું નથી ભરવામાં આવ્યું. છેક ૧૯૨૦ માં લેનિને એવો દાવો કર્યો હતો કે “જનમાં કામચલાઉ હેતુએ સ્ત્રીજનને આટલા બધા અધિકારો હશે?” મનુષ્ય વર્ગની સરમુખત્યારીવાળી સરકાર કામચલાઉ પક્ષ અને મનુષ્ય મંડળોના અધિકારથી પુરૂષ અને સ્ત્રીઓના પછાત વિચારો દૂર કરવા મારે આરે જરૂરન ઉઠાવી રહી છે. કાયદાની દૃષ્ટિએ સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેને સમાન અધિકાર છે જ. આ સમાનતાને અમલમાં મુકવા દરેક રથેજે હૃદયપૂર્વકના પ્રયત્નો થાય છે. “અમે સ્ત્રીઓને સામાજિક અર્થ-કારણમાં, કારણસાઓમાં અને સરકારી ખાતાઓમાં સાથીએ છીએ. સર્વ શિશુજન-મંર્યાઓ તેમને માટે ખુલ્લી મુદી દેવામાં આવી છે અને રસોઇ-ગૃહો વીમોઓ, વેર્યાન કંપનીઓ, ખાન-ગૃહો, શિશુજન-સંરચાઓ ઉદ્યાના વગેરે છીએ. આ કારણે ધરતી

જગતમાંથી અને પુરૂષ વર્ગની અધીનતામાંથી સ્ત્રીઓ છૂટકારા ધરી. અમારે ત્યાં આખા જગતમાં સ્ત્રીઓ માટેના સૌથી વધારે સરસ સંરક્ષણાત્મક કાયદાઓ છે. અમે પ્રસૂતિગૃહો તથા માનુષ્યોદ્દેશ્યભીએ છીએ. ખાજાકોની સંભાળ માટે વ્યાખ્યાનો અપાવીએ છીએ.”

દસ જ વર્ષમાં જે પરિણામ આવ્યું છે એ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે સ્ત્રીઓની સર્વદેશીય પ્રગતિ થઇ છે. તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ પણ પૂર ઝડપથી થયો છે. પુખ્તવયની સ્ત્રીઓમાંથી નવ દશાંશ જેટલો ભાગ આજે શિક્ષિત બન્યો છે. ઉદ્યોગમાં કારખાનાઓમાં, ખેતરોમાં જવાબદાર જગ્યાઓ ઉપર સ્ત્રીઓને લેવામાં આવે છે. એકલા યુકાઇન વિભાગમાં ૧૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ સમૂહ-ખેતરના કાર્યકર વિભાગમાં છે, ૧૦૦૦ પ્રમુખ તરીકે કામ બજાવે છે; ૩૦૦૦૦ મદદનીશ આગેવાન તરીકે અને ૨૦૪,૦૦૦ મંત્રી તરીકે નિયુક્ત થઈ છે. ૧૯૩૫ ના વર્ષ સુધીમાં આખા રશિયામાં શિક્ષકો અને દાક્તરોમાં ૨/૩ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. વિજ્ઞાનના શોધખોળ ખાતામાં અસંખ્ય જગ્યાઓ ઉપર સ્ત્રીઓ હોય છે. બૌદ્ધિક નિષ્ણાતોમાં ૧/૩ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. આ જનતાં નિષ્ણાત થવા માટે પાંચ વર્ષની યુનિવર્સિટીની તાલિમ લેવી પડે છે. દરેક દરેક ધંધામાં, લશ્કરમાં, નૌકાસેન્ય અને હવાઈ લશ્કરમાં સ્ત્રીઓ જોવાય છે. એલેક્ઝાંદર કોલેન્ટાઇ નામની જાણીતી ક્રાંતિકારી સ્ત્રી સ્વીડનમાં સોવિયેટ પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરે છે. બીજા એક અત્યારે નાણાંખાતાના પ્રધાન તરીકે કામ બજાવે છે.

પરંતુ સ્ત્રીઓનું એક કામ એમનું પોતાનું જ હોય અને તે માનુષ્યનું બીજા દેશોમાં માનુષ્યધર્મીય વાર ધારીરિક અને આર્થિક ભોગ રૂપ થઈ પડે છે. વારંવાર આવતી સુવાચક, ખાજાકોની સંભાળ એ બરીખાઈના કારણરૂપ બની રહ્યાં છે. આ કારણે દૂર કરવા મારે રાજ્ય તરફથી કોઇપણ જનતાં પચવાં બીજા દેશોમાં નથી લેવામાં આવતાં. બોલ્શે-વિક માન્યના ઉપર રચાએક સમારમાં પહેલેથી જ

સુવાવડી સ્ત્રી માતા તરીકે અને શહેરી તરીકે પોતાની ફરજોનું સંપૂર્ણ પાલન કરી શકે, તે માટે તેના નિલાયન ખર્ચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. પ્રથમ જેમ વધારામાં કામો કરે તો તેને વધારે પૈસા મળે તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને તેમની સુવાવડ દરમિયાન આખા પગારે રગ્ન મળે છે. પ્રસૂતિગૃહો, યોગિયાખાનાં સરકાર તરફથી મોટા પ્રમાણમાં કાઢવામાં આવ્યાં છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પ્રસૂતિ પણ રાત્રી તરફથી મક્કત કરવામાં આવે છે. રશિયામાં પ્રતિ વર્ષે ૬૦ લાખ જન્મ થાય છે. ત્યાં આટલી વિશાળ સગવડ પૂરી પાડવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે, તે સમજી શકાય તેવું છે. દુનિયામાં બીજો કોઈ પણ દેશ આટલું બધું ખર્ચ પ્રસૂતિ પાછળ નથી કરતો.

માતા થવાની તૈયારીમાં હોય એવી સ્ત્રીને (પછી તે પરિણીત હોય કે અપરિણીત) નોકરીમાંથી બાર કે મોળ અકવારિયાની રગ્ન મળે છે. એ સમય દરમિયાન સરકારી તબીબો તરફથી તેની પરતી કાળજી લેવામાં છે. દાકતરી પ્રમાણપત્ર મળ્યા પછી જ તે પાત્રી કામે જઈ શકે છે અને ત્યાં પણ દર સાદાત્રણ કમ્પેક્ષ બાળક પાસે જવાની તેને છૂટ આપવામાં આવે છે. બાળકનાં કપડાં તથા ખાધા-ખર્ચ માટે પહેલા વર્ષ દરમિયાન તેને લુદો માસિક પગાર મળે છે; બાળક પાંચ વર્ષનું થાય ત્યાંસુધી માતા કામે જતી હોય તો યોગિયાખાતામાં તેને રૂખવામાં આવે છે, ન્યાં રાત્રી તરફથી ખાસ કેળવણેલી નર્સો તેના સંસ્કાર-પોષણનું કામ કરે છે. સ્ત્રીઓને આ બધી સગવડો અપવાનો ઉદ્દેશ તેના ઉપરના સર્વે પ્રકારના ભાર દૂર કરી સમાજસેવામાં તેનું સાચું સ્થાન અપાવવાનો છે. સર આર્થર ન્યુસહોમ અને ડૉ. કીંગ્સબરી લખે છે: “માતાઓ અને તેમનાં બાળકો માટે જે તબીબી જોડવણ સરકાર કરે છે, તેથી અમે મુગ્ધ થયા છીએ અને જ્યારે દેશની નાણાપ્રકરણી સ્થિતિ સારી ન હોય ત્યારે આટલું સુંદર કાર્ય વૈજ્ઞાનિક રીતે થાય છે, એથી તો અમે આશ્ચર્યચકિત થયા છીએ.”

બાળકો માટે આટલીજ મંલાગ રૂખવામાં

આવે છે. રશિયાનાં ઘણાંખરે રથજોએ બાળકોને ઉછેરવા માટેની સંસ્થાઓ રાત્રી તરફથી ચાલતી હોય છે. તેમને આનંદ આપવા માટે, તેમના શિક્ષણ માટે, તેમના સંસ્કાર પોષણ માટે અવિરત જહેમન ઉઠાવવામાં આવે છે. મોટાં રસ્તેરોડોનાં ઉપર ખાસ બાળકોની એરડીઓ હોય છે, ત્યાં બાળકોને મૂકી માતા બહાર જઈ શકે છે. આ એરડીઓમાં બાળકો માટે રમવાનાં રમકડાં વગેરેની પણ જોડવણ કરવામાં આવી હોય છે; અને આ બધું જ બાળકોને ધરતી કે માતાની સંભાળથી દૂર કર્યા વગર, દયાદાનનો ખ્યાલ રાખ્યા વગર કરવામાં આવે છે.

બીજા કોઈપણ દેશ કરતાં રશિયામાં જન્મ-પ્રમાણ વધુ હોવાથી અને વસતીનો વધારો એકકદમ થતો હોવાથી ઘણાક કદાચ એવું માનવા પ્રેરાશે કે ત્યાં ગર્ભનિરોધક ઉપાયો (Contraceptic methods) મોટા પ્રમાણમાં લેવામાં આવતા હશે; પરંતુ સાચી વસ્તુ એ નથી: ત્યાંના સરકારી ઓફિસો ઉપરથી તથા ત્યાં જઈ આવેલ બ્રહ્મિનજોનાં પ્રત્તિકો ઉપરથી એવું અવુમાન દોરી શકાય તેમ નથી કે બીજા દેશોની માફક ઇન્ડિયાનું જર્મ-નિરોધક રશિયામાં થાય છે. એમ પણ હોય કે બીજા દેશોની માફક તે વિષે ત્યાં અજ્ઞાન હોય કે એનાં સાધનો જરૂરીયાત પ્રાપ્ત થઈ ન શકતાં હોય-પરંતુ એ સાથે રશિયામાં માતાની જે સંભાળ લેવામાં આવે છે તે પણ આવાં સાધનો અખત્યાર કરનાં સ્ત્રીઓને અટકાવે છે.

આમ છતાં જ રશિયામાં ગર્ભનિરોધક ઉપર કશો અંકુશ નથી; તેનાં સાધનો વેચવા ઉપર કે તેના પ્રચાર ઉપર કશો પ્રતિબંધ નથી. ઊલટું, શહેરોમાં તેના ઉપર જાહેર ચર્ચા થાય છે. તે માટે સુચના આપનાં પોસ્ટરો ચોટવામાં આવે છે. આ માટે સલાહ આપતી સંસ્થાઓ રાત્રી તરફથી ઉઘાડવામાં આવી છે, ત્યાં એ વિષયમાં સંપૂર્ણ સવાદ આપવામાં આવે છે.

પશ્ચિમના સર્વ દેશોમાં, ગર્ભનિરોધક માટેની આ જાનની સ્વતંત્રતાએ સર્વને આશ્ચર્યમાં નાંખી

દીધા છે. ગંધાર દેશમાં આને માટે પ્રતિનિધિ છે, છતાંય તેનો સાગવાગ આશય લેવામાં આવે છે. ગર્ભપાનને કાગળે હળવે મગજો ખીલ દેગોમાં-લાખના તરીકે જર્મનીમાં ૧૦૦૦૦-આવે છે. આ પ્રશ્ન સામાજિક અગત્યનો બની ગયો છે, તે વિગે ૩ ગયી ના નહિ કહી શકાય.

કાંતિ પછી ઓઝોએ જ આ નવ સગરના ધ્યાન ઉપર આણ્યો. આ માટે તબીબોમાં અને ધાગમજામાં બે વર્ષ મુઠી ચર્ચા ચાલી ને આખરે ૧૯૨૦ માં ૧૫૦૦ રીને ગર્ભપાત ઉપર પ્રતિબંધ બંધાવામાં આવ્યો. તુરંત જ ગાળ્ય તરફથી એ માટે મારફત ગળી કરવામાં આવી મોટા દવાખાનાના ડાક્ટરે જ ગર્ભપાત કરાવી શકે અને તે પછી ગત્તરક્રિયાદ્વારા જ ગમે તેવી દવાઓ વાપરવાની મંજૂરી કરવામાં આવી છે. શસ્ત્રક્રિયા થવા પછી ત્રણ દિવસ મુઠી સ્ત્રીને મથારીમાં રહેવું પડે અને પીગળે એ એકવાડિયા સુધી કામ ઉપર જઈ ન શકે. પરંતુ જ વાગની પ્રસૂતિ દોષ તો શારીરિક અસંકલિત સિવાય ગર્ભપાત ન થઈ શકે, ના માસ ઉપર ગર્ભ ગયો હોય તો પણ તે ન થઈ શકે. શસ્ત્રક્રિયા પ્રસૂતિગૃહમાં જ કરવામાં આવે છે.

નવું કરના ઓર્થ છોકરા હોય, કે છોકરાને પોતા પૂરતી સગવડ હોય કે શારીરિક સ્થિતિ સારી રહેતી હોય કે દૂગમાં સામાજિક, શારીરિક કે આર્થિક દારણું ન હોય તો ગર્ભપાતને ઉત્તેજન ન આપવું, એવો પણ ઉદ્દેશ કાયદામાં થયો છે.

આ બધા કાગળો હોય તો ફક્ત ગર્ભપાત કરાવવાની ના ન પાડી શકે. અન્યત્ર જીવે આ ન કરના તે જરૂર સમગ્રની શરૂઆત સિવાય ગર્ભપાત ગાવનારને મનુષ્યસ્થાના શુદ્ધાસર સંગ કરવામાં આવે છે. ગર્ભપાત માટેના આદ્યકાળે ત્યાંના દેશખાનાઓમાં ગાવનાર આવે છે. શસ્ત્રક્રિયા ગાવનાર તબીબો પોતાના ધંધામાં નિમ્ણાન

હોય છે એ માટેની સગવડો પણ સંપૂર્ણ હોય છે. આ માટે ગર્ભપાતથી ઓગામી ઓછી દાનિ થાય છે. ૧૯૨૦ માં આની શસ્ત્રક્રિયાને પરિણામે ૧૦૦ એ ૭૪ નું મરણપ્રમાણ હતું, ૧૯૨૫ માં એક પણ મરણ થયું નહોતું. ગર્ભપાત કાયદેસર કરવાથી, તેની ખોટી અને લાયક રીતો સાથે નાબૂદ થઈ ગઈ છે. મનુષી અપાયેન ગર્ભપાતની સખ્યા ગણી આમાં લગભગ ૨૦ લાખની છે અને કૃત્રિમ સતતિ નિયમનના સાધનો નેષ્ટએ તેટલા પ્રમાણમાં વપરાતા નથી, છતાં ત્યાં વાર્ષિક ૬૦-૭૦ પ્રમાણ ૬૦ લાખનું છે અને જાગ મરણપ્રમાણ એક વર્ષમાં અર્ધો અર્ધ ઓછું થઈ ગયું છે. ગણિતમાં જન્મ પ્રમાણ હળવે ૪૦ નું આવે છે, જે દુનિયાના કોઈ પણ દેશ કરતા વધારે છે. “ગણિત જીવે માતૃત્વના સામાજિક અધિકાર પૂર્ણ ન કરવા હોય અને પોતાનું સામાજિક કાર્ય કરવા તત્પર ન હોય તો તે જગતમાં જીવે સતતિ ન આણે, પગલું મેલે ભાગે તે આણે છે જ અને તે પશ્ચિમના ખીલ દેશોની માફક દરજિયાત નથી, કાગળે તેને સતતિ ગમે છે ઉપરાંત ગણિતના બાળકો પાછળ ગાંઠ હોય છે અને ઔદ્યોગિક તથા યાનિક ખીનપણી, છતાં બાળકો માટેનો આ નૈસર્ગિક પ્રેમ તેમના રવબાવનું એક આસ લક્ષણ બની રહેલું છે.”

ગણિતની નીતિ અને લગનસગથા વિશે આજે જાતજાતના ખ્યાલ પ્રવર્તે છે. આપણે નીતિ, અનીતિનો અર્થ શ્રી પુરુષના શારીરિક સંબંધમાં જ કરીએ છીએ. ગણિતમાં આના ઉપર બધું ભાર મૂકતો નથી. બોરોવિ અમસના પહેલા દાયકામાં એમ મનાતું હતું કે કોઈપણ જાતનો શ્રી પુરુષ વચ્ચે સ્વેચ્છાથી ચતો શારીરિક સંબંધ, એ અગત્ય વસ્તુ છે અને તે માટે દરેક પ્રકારના ધાર્મિક કે કાયદાના પ્રતિબંધોની જરૂર નથી, પગલું શારીરિક સંબંધના દરનું સામાજિક પરિણામો પણ આવે છે, જેમાં જીવે પડેને માથે અમુક ભાર હોયો નેષ્ટએ આ માટે કાયદાની જરૂર પડે આજે.

મુદા ઉપર લગન રહિતરૂઢ કરાવવાની ત્યાં જરૂર મળવામાં નથી આવતી; ને હટાછેડા પણ ખન્નેમાંથી જે કાંઈ માંગે તેને મળી શકે છે, પરંતુ ખન્નેને સતનિવિધવક અમુક બોજ ઉઠાવવા પડે છે.

ખીજા કાયદામાં આ વલણ ખત્તવાતુ આપણે જોઈએ છીએ. કાંતિ પછી શારીરિક મબઢમાં જે સ્વચ્છંદના પ્રવર્તી હતી તેના તરફ લેનિનની જગ્યા સફાનુભૂતિ નહોતી. શારીરિક સંબંધ એ તો આઢાર જેટલો કુદરતી છે ને તૃપ્તી છીવાવવા પાણી પીએ તેની જેમ ડીકા થતી નથી, તેમ આવા જાતીય મબઢની પણ ડીકા ન થતી જોઈએ, એવા વિચાર સાથે તે જગ્યા સંમત નહોતો. છેક ૧૯૨૧ માં તેણે કહ્યું હતું: 'મને ઝાણે છે કે આ પાણીના પ્યાસને સિદ્ધાંત મિત્ત-સમાજવાદી અને સમાજવિરોધી છે. જાતીય જીવનમાં માત્ર કુદરતનો જ ખ્યાલ નથી રાખવાનો, પરંતુ સાંસ્કૃતિક લક્ષણો કયા સ્વરૂપનાં છે તે પણ જાણવું છે.....અત્યંત તૃપ્તી છીવાવતી જોઈએ; પરંતુ સામાન્ય માણસ સામાન્ય સંજોગમાં મર્યાદા પામી રહેશે, કે મરુ પાણી પીશે કે ખગલ પ્યાસને હોડે આડકત્રો ખરે? પરંતુ ચોથી અઢત્યંતુ તો તેનું સામાજિક લક્ષણ છે. પાણી પીતુ એ માત્ર વ્યક્તિગત વાત છે. પ્રેમમાં બેના જીવનનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે ને તેમાંથી ત્રીજોના જન્મ થાય છે. આ લક્ષણ સામાજિક છે ને તેથી સમાજ તરફ તેની દરજ્જા સ્પષ્ટ બને છે.....કોમ્યુનિઝમ વેરાજ્યને નથી નહોતરતું, પરંતુ જીવનનો આનંદ ને જીવનની શક્તિ આણે છે. આ શક્તિ અને આનંદ આપણમાં પ્રેમનું સતોપી જીવન મહદ્દપ ધર્મ પડે. મારા અભિપ્રાયે જાતીય સંબંધોમાં સ્વચ્છંદતા આ શક્તિ અને આનંદ લઈ લે છે. લુવાન માણસને જીવનના આ આનંદ ને શક્તિ જોઈએ છે. રમતગમત, દોડવાનું, શારીરિક કસગતો, બૈદિક આનંદ-વિલાસ, શિક્ષણ, અભ્યાસ, અન્વેષણ-આ બધું તેને મેળવું જોઈએ અને તે લુવાન માણસને જાતીય પ્રશ્નો વિષેની અનંત ચર્ચાઓ કરતાં વધુ આપણે સુદઢ શરીર અને સુદઢ માનસ! હમે પેલા લુવાન બિરાદર.....ને

ઓળખો છો? સુંદર અને સુદિક્ષણી લુવાન છે, અને જાતીય મને બધ રહે છે કે તે કાંઈ સારાં પરિણામ નહિ ઉપજાવી શકે. એકને છોડી ખીજાની સાથે, એમ પ્રેમસંબંધો તે બાંધ્યા કરે છે. રાજનકીય લગન મટે, કાંતિ મટે આવું નહિ ચાલી શકે. અને જે સોશિયો પોતાના અંગત સાહમોને રાજનકીયમાં જોડતી દે છે તે લગનમાં બહુ ટકી શકે તેમ મને લાગતું નથી. અને એવું જ દેશ છોડરી પાછળ ગાડો મઠ દોડનાર છોડનાનું-કાંતિમાં આવું ન ચાલી શકે. કાંતિ શક્તિસંચય અને શક્તિનો વધારો મારે છે. અવનન ધરેલા, વતોના કડાતાપ કોનાં જોવાં કાણેં તે ન નિભાવી લે. જાતીય સંબંધની અનિશ્ચયતા એ જીવનનાં સમાજનું, અવનન માનસનું લક્ષણ છે. મનુર વર્ગ એ :આજે બજો વર્ગ છે. તેને ઉદ્ધારવા માટે માદક પદાર્થ કે ગાંડ પગની જરૂર નથી. દેરી પીણાની જેવી ઉદ્ધરણી તેની જ જાતીય સંબંધની અનિશ્ચયતાને કાંતિ ફરીથી ન બુધે, ન બૂલી શકે સૂરીવાદની હેવાનિયત અને શૂરમ. તેને લડવાનું બજ વર્ગીય જગજિમાંથી, સામ્યવાદના ધ્યેયમાંથી મળી રહે છે. એટલા માટે એને ખૂબ સ્પષ્ટતાની જરૂર પડે છે. એટલા માટે હું ફરીથી કહું છું: શક્તિનો જગ્યા વિનાન નહિ, જગ્યા વ્યથ નહિ, જગ્યા ઘટારો નહિ; આત્મસંયમ અને આત્મચિન્ત જોઈએ; પ્રેમમાં પણ ગુલામી નાહ."

લેનિનના આ વિચારો કોમ્યુનિસ્ટ પર્ટી માટે પ્રમાણુત ચર્મ પડ્યા. "લગન એ પગાળાં પ્રાણી-ઓ વચ્ચેનો માત્ર અંગત જ સંબંધ છે ને તેમાં સમાજને પડવાને કશો હક્ક નથી!" રાજેનાં લખે છે. "આપણે લુવાન કોમ્યુનિસ્ટોને શિષ્યાવાનું જોઈએ કે લગન એ માત્ર વ્યક્તિગત કાય નથી પરંતુ તેને સમાજ સાથે ગાંઠ સંબંધ છે." "લગનની બે જાણુઓ છે: અંગત અને સામાજિક;" મોટરે લખ્યું છે: "આપણે સામાજિક જાણુ બુધી જતી ન જોઈએ. આપણે સ્વચ્છંદી અને અન્યવચિત જીવનની વિરુદ્ધ છીએ."

જીવન કામ્યુનિસ્ટ અને બીજા સભ્યોમાં લગ્ન-સંબંધની સ્થિતિ વિશે ખૂબ ભાર મૂકવામાં આવે છે. રજિસ્ટર નહિ થયેલાં લગ્નો તથા રજિસ્ટર થયેલાં લગ્નો વચ્ચે કોઈ પણ જાતના ભેદ નહિ ગણતો તથા છૂટાછેડાની છૂટ આપતો કાયદો ત્યાં અસ્તિત્વમાં છે, છતાં જાતીય સંબંધોની અસ્થિતિને કામ્યુનિસ્ટ આદર્શની વિરોધી ગણવામાં આવે છે, તેથી રાજ દેલાવાનો ભય ઊભો થાય છે; કામની શક્તિ ઘટે છે, શાસ્ત્રીય અભ્યુદય માટે બેઠકની બુદ્ધિશક્તિને હાનિ પહોંચે છે ને કેટલીય અક્તિઓને નાસ થાય છે. લગ્ન-સંબંધોમાં ગિન-વકાદારી અને તેની અસ્થિતિને કામ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં ગુન્હો ગણાય છે.

આજ જાતના પ્રજામતનું દળાણ મજૂર મંડ-લોના સભ્યો કે જેમને મોટે ભાગે કામ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં નથી તેના ઉપર લાવવામાં આવે છે. ૧૯૩૫ માં આવી એક પરિપદમાં એક વાત ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે મજૂર મંડલોએ ‘સભ્યોના ખાતરી જીવનમાં અને તેમના ઘર સાથેના’ સંબંધમાં વધારે રસ લેવો જોઈએ. ‘કુટુંબ’ ના તંત્રી-એ જતાનું હતું કે—“મજૂર મંડલોએ સભ્યોની કિંમત તેમના કામથી જ નહિ, પરંતુ પત્ની તથા બાળકો તરફ કઈ જાતનું વર્તન દાખવવામાં આવે છે તે ઉપરથી આંકવી જોઈએ.”

આ જાતના વધના જતા પ્રજામતને કાયદામાં સંતતિ માટે જે કોઈકો પ્રયત્ન કર્યો છે તેનો પૂરેપૂરો અમલ થતો નથી, એ હકીકતથી બચ મળ્યું છે. એવા કેટલાય દાખલાઓ બન્યા છે જેમાં માલાપોએ સંતતિ માટે જે જાતની ગોઠવણ કરવી જોઈએ તે તરફ દુર્લક્ષ આપ્યું છે. આ કારણે છૂટા-છેડાને લગતા કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે ને તેમાં જે કલમો છે તેનો સખ્તાઈથી અમલ કરવા માટે ખાસ કમિશનની નિમણૂક થઈ છે. અત્યારે જે ફેરફાર સૂચવવામાં આવ્યો છે તે પ્રમાણે છૂટાછેડા આપતા પહેલાં બીજા પક્ષને જોવાની તેને પૂછવામાં આવશે; જોકે અત્યારે

પણ છૂટાછેડા ન લેવા માટે બંને પક્ષને પૂરતું સમજાવવામાં આવે છે. બીજો ફેરફાર એવો સૂચવવામાં આવ્યો છે કે લગ્ન રજિસ્ટર કરાવતા પહેલાં આગળનાં લગ્નો વિશેનો અહેવાલ પણ રજુ કરવો જોઈએ. આ સાથે એવી પણ એક લલામણુ થઈ છે કે નિશાળનાં વિદ્યાર્થીઓને કુટુંબ તથા લગ્ન-જીવનને લગતા પાઠ આપવામાં આવે. આ બધા ફેરફારો મંજૂર થયા છે.

વેરમા તરફનું રશિયાનું વલણ સૌથી જાણીતું છે. આજે ત્યાં જેમ બેકારી નથી, તેમ વેસ્વાગીરી નથી; કારણકે એ બંને પાછળનાં કારણો આર્થિક છે. એ દૂર થતાં સમાજનાં એ અનિષ્ટો દૂર થયાં છે. સ્ત્રીઓને બધી જાતની સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી ત્યાં એનું નામનિશાન નથી રહ્યું. દુનિયામાં રશિયા જ એક એવો દેશ છે જ્યાં આ મંજૂર સામાજિક પ્રયત્નો ઉત્કલ આવી શક્યો છે. કઈ જાતના શરીર-સંબંધને ઝેરકાયદેસર ગણવો એ વિશે તખીઓ અને માનસશાસ્ત્રીઓની એક પરિપદ તાજેતરમાં મેળવવામાં આવી હતી. તેમનું એનું કહેવું હતું કે આવો કોઈપણ સંબંધ-તેમાં કોઈપણ પક્ષ શેગિબ ન હોય તો સંતતિ માટે નુકસાનકારક નથી. એટલે હાં કાયદાની દૃષ્ટિએ જોકે ભાઈજેનનાં લગ્ન કે સગાઈ લગ્ન રજિસ્ટર કરવામાં નથી આવતાં, પરંતુ તેને ગુન્હો ગણવામાં નથી આવતો.

રશિયન સમાજ કેવો ઘણો રહ્યો છે. નૂતન નીતિ, નૂતન જીવન કેવા આકારો ધારણ કરે છે, તેને આજે પાતળો ખ્યાલ કદાચ આ લેખથી આવશે—ન પણ આવે. એ માટે તો એક પુસ્તક પણ બસ ન થાય. એ સમાજ-ઘડતર પાછળ જે ઉત્તમ આદર્શ છે તે આ છે: “અમે માનવસમાજનું ઘડતર ચાત્ર આર્થિક ધોરણ ઉપર નથી કરતા, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતો અનુસાર અમે સમાજ ઘડી રહ્યા છીએ.” આ આદર્શનું અંતિમ સ્વરૂપ તે વર્ગવિહીન સમાજરચના. આ પથે આજ રશિયન સમાજ દૂર કરી રહ્યો છે.

“હું આથડું છું.....પણ ક્યે રસ્તે?”

[એક સત્ય ઘટના]

*

[લેખક - ૨.]

*

નિર્મલ આકાશપટમાં બીજની દડા સમોવડી હું ઉગી, મુન્દરાતના એક ગરીબ ગામડામાં મ્હારા પિતા આગેવાન લેખાતા. માતા ધર્મિષ્ઠ ને વ્હાલસોઇ હતી. મોટાભાઈ ને નાની બહેનની હંફમાં હું ઉછરી. પેઢી-ઉતાર કુલીનતાના સંસ્કાર અમારામાં પણ પાંખ્યાં. બાલ્યની કસોટીવાડીમાં અમારા એ મુખી દિવસો ઉગ્યા ને આથમ્યા.

વર્ષો ધીરમાં ને બાઈ શહેરમાં ભણવા ગયો. કુટુંબની સંસ્કારિતાના પરિણામે હું પણ શાળામાં જવા લાગી. બાઈના આદર્શથી ને બેનની સંગતથી હું અભ્યાસમાં ખીલી ઉઠી. શહેરની વિવિધ વાતો સાંભળી શરૂઆતથી જ મારી કંપનાઓ ઓમવિહાર કરવા લાગી. ભાવિજીવનનાં વિધવિધ સ્વપ્નો રચાયાં ને ઓસર્ધાં. કૌમારના પગથારે, વડીલોની અગીલરી વ્હારે, અમે અનેરી રસદહાણુ માણી.

પણ બારમું વર્ષ ખેસતાં જ મને સમાજની નગર લાગી. ઉદાર મનોરસિના પિતાજીને પણ મારો કન્યાકાળ પૂરો થવા આવનો જણાયો. માતા તો ખિચારી ભૂની ધરડમાં જ ધણવલી. ભાઈના વિચારો તો નાજીવાના જ શાના હોય ? એક કારમી રહ્યારે મેં સાંભળ્યું કે મારો ખાડો જોદાયો. મને ક્રાંદો પડ્યો. કંઈપણ પણ શકું નહિ એવી મને વેદના યજ્ઞ જ્ઞાપ અણુસમજમાં જ મેં મિટોન્ન આદોગ્યાં;

અણુસમજમાં જ એ અગોચર આનંદદહાણુ લૂંટી; ને એ વાત વિસારે પડી.

માફે ખ્યાન તો અભ્યાસમાં જ હતું. બાઈ શહેરમાં ભણતા એટલે કોઈ કોઈ વાર અમારે ત્યાં પણ જવું આવતું થતું. શહેરી જીવનની અનેક વાતો બાઈને મોકે સાંભળેલી એટલે એ જીવન જીવવાના કોડ મારામાં પણ જગતા. એવામાં બાઈને મુંબાઈ નોકરી મળી ને અમે બે બહેનોએ એ ધન્ય જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

ખીજ બાલુ ગામડાં પાંચમાસ થતાં ગયાં. વર્ષો ખરાબ આન્યાં. પિતાજીનો વ્યાપાર કચળી ગયો. અમારા કુટુંબની એક વખતની ગાહોળલાલી ઓસરી ગઈ. એક સમયે ભણ્યાદહાણુ લાગતુ અમારે ઘર સૂનું લાગવા માંડ્યું. તેમાં બાઈની નવીસત્રી નોકરી એટલે પિતાજી પણ થોડા દિવસ અમારી સાથે આવી રહેવા લાગ્યા.

અમારો અભ્યાસ વધ્યો. અમારી દ્રષ્ટિએ પણ શહેરની પિશાળના અનુભવી. અમારાં શમથાં આકાશગામી બન્યાં. એવામાં એક દિવસ ઓગાંતો વજ્રપાત થયો: માફે લગ્ન લેવાનું હતું એમ પિતાજીએ જાહેર કર્યું. નવા જન્માનાની વાયુલકરી અમે પણ અનુભવી હતી એટલે લગ્નના વિચારે જ પુરાણી શમી ગયેલી વેદના જાગૃત યજ્ઞ; મારા દિલે જગતો કર્યો: અત્યારથી પરણવાનું ?

કુમળા માનસનું ઘડતર જ એવા પ્રકારનું હોય છે કે એક વાર વિરોધી વિચાર આવ્યા કે તે દબતરે જતો જ નવાતો. મયોગવશાત્ જેની સાથે મારી લગ્નગ્રંથિ રચાવાની હતી તેનું મુળાષ આગમન થયું. અણુધારી રીતે અનેક વીંગતો રહ્યું થઈ એક વાર તેમને ઘેર તેડવામાં પણ આવ્યા.

એમને ઘેર પૈનાનું કામ સાફ હતું પણ વિદ્યા-ભ્યાસ વણરી ગયો હતો. અમારાં કૌટુંબિક જીવનમાં આસમાન જમીનનો તફાવત હતો. સંસ્કારિતાનું નામનિશાન નહોતું. પ્રથમ દષ્ટિપાતે જ માફ મન હતી ગયું. લગ્નના જ વિચારે દિવ ડંગણ હતું, ત્યાં ભાવિની કપરી આગાહીથી વિરાગ વધ્યો. વડીલોના મંસ્કાગે મારી કુચકે આવશે એમ માની મેં વિરોધચર કૂંક્યો.

પરંતુ કોઈ નવકુમરની કરામત પેટે મારા પ્રત્યે સર્વનું વલણ જ પવટાર્ક ગયું. મારી વેદના પ્રાઇ લક્ષમાં જ લેવું નહિ, ઉપરું વડીલોએ નિર્મિત કરેલા રથાને જ ગરીબ ગાય પેટે દોરાવામાં જ માફ એક છે એમ મને સ્નાવધાના પ્રવાનો થયા લાગ્યા. “સ્વપનદર્શ” ના “એમીઆ” તોડે માફ એકું દોષી જોસાડવામાં આવશે એ કદપનાએ હું કૂંક હતી.

જ્યાં સમાજનાં એ કપરાં બધનો મારી આસપાસ જરૂરતાં જ ગયાં. મુબાહથી મને વતન જોલાની લેવામાં આવી મારી શાળા : મારાં પુસ્તકો : માર્ગ એ અનેક આર્ષજોનો કારમો વિયોગ શરૂ થયો; માર્ગ અલૌકિક શમળાં સરી ગયાં.

અને ઘેર તો મારા લગ્નની તકમાર તૈયારીઓ માથું થઈ. હું મનમાં મુકાતી તે આક્રમ કરતી. માફ સાંભળવાની કાળનેય કુરસદ નહોતી. મારા વાંધામાં વલુન નહોતું. નાનકડી કન્યાને સાગસારની ગતિગમ શી પડે ? પસંદગીનાં પરજેનરમાં એ શું સમજે ? વડીલોએ વગવવાનો મૂલવનૂનો બ્યવહાર શું અઘરાણુ યોગ્યો, હશે ? કન્યાને પાંખો ઉડાવવાનો અધિકાર નરોનો : કારણ પૂછવાનો હક્ક નહોતો. વડીલો કન્યા માટે હંમેશાં સંસારમાં સ્વર્ગ જ સરજે છે. બાળકોને એની શી પંચાત ? — એવાં

વિધાન પાછળથી અન્યથા નીવડે તો એમનાં કિરમત !

ને મારે માટે મારાં - માતાપિતાએ શું નહોતું જોયું ? પરણનાર કુવાન હતો, પાસે પૈસો હતો; કુટુંબજન્ય જાગી નહોતી, માડી હતી : વાડી હતી, માત્ર લાડીની જ ખોટ હતી. પછી બીજો વિચાર શાનો કરવાનો હતો ?

અતિથય વિમાસણથી મારી દેહલતા કરમાઈ; મારા ઉલ્લાસનાં પૂરે એસરી ગયાં. માતા આગળ હું મારે દુઃખ રહી. એના દિલમાં સહાનુભૂતિ પ્રગેરી. લાઇ ઘેર આવ્યા એમના સંસ્કારને મેં વિનવ્યા. પિતાજીને કોને વાત પહોંચી. એમને જૂલ થતી હોય તેમ લાગ્યું પણ એમની પ્રતિજ્ઞા ? એમનો કોલ ! ન્યાતખતમાં દેખું દેખાય ? આગેવાન કુલીન કુટુંબમાંથી એકવાર દેવાપેલું વાગ્દાન જીવનભરમાં પણ મિથ્યા થતું હશે ? — એવો વિચાર - પણ કેમ કરી શકાય ?

ને એ મિથ્યાભિમાનમાં — એ પ્રતિજ્ઞાના લાઉ સામે મારા જેવી કુમળાં-કળાંનું બંધિદાન દેવાયું. રહી રહીને મારાં આંસુ મુકાયાં. મારી નાણું શરીર રથિતે વિશેષ ક્યો. ખરા દિલથી મેં સત્યાગ્રહ આદર્યો પણ વિધાતાના લેખ મિથ્યા ન થયા. નિર્બળ શરીર મૂર્છવશ થયું. પરાણે આજેસી સ્વસ્થનાએ શ્રીના ચાર ફેરા પતાવી નાંખવામાં આવ્યા. હું પારખી બની...

પરંતુ એ પારકે પગથાર ન અદવાનો તો મેં નિરધાર જ કર્યો હતો. એ કોડીલા કથનાં દર્શને જ મને મૂર્છા આવતી. રૂઢિ અનુસાર હું વર્તી હોઈશ પણ સંસાર માંડવા તો મારા દિલે કદી પણ હા પાડી નથી. એ માટે હું લાયક ક્યાં જ હતી ? મારે તો લાલુપું હતું. દહી તો મારામાં કોમારના તનમનાદ દવા. હું જંબીર પ્રોદા શી રીતે બની શકું ?

પણ મારી અભિગ્રાપાઓ પોગવા કાઇ જ તૈયાર થયું નહિ. મારા પિતાએ મને શાળામાં મોકલવાની જ બધી કરી. સાંચરે તો માફ કાઇ સાંભળે તેમ જ નહોતું. ત્યાંથી તો મને અવારનવાર સંસાર માંડવાનાં જ કહેણ આવતાં. પણ માફે દિવ એ માને તેમ નરોતું.

વખતને જતાં કાંઈ વાર લાગે છે ? ને ખીલવું
યોવન તો સાપનો ભાંગે ! મને સાચવવાની મારા
વડીલોને ચિંતા થવા લાગી. હું કુલીન કુટુંબની
કન્યા છું. એ કુટુંબના જ પવિત્ર વાનાવરણમાં
પોષાયેલી છું. એ યુનિત સંસ્કારો જ મેં ગ્રીયા છે
જનાં મારામાંથી એમનો વિશ્વાસ કળી ગયો, ને
પછી તો મારા પર એકા ગોડવાઈ. ત્રાસની,
દમનની, રૂદનની પરંપરા વધતી જ ચાલી. મારું
જીવન ચળોળે ચક્ર. વિચારવખતમાં મારું દિન
ધુધવાઈ ઉઠ્યું. મારી નિદ્રા ઉડી ગઈ.

પતિરાજને પણ સંસારની રસહાણુ માણવાની
અધીરાર્થ આવી. હું સાસરે જતી નહિ એટલે
એમને પણ અકળામણ થઈ હતી. એમની ઈચ્છા
પૂરી કરવાનો કાંઈ પણ પ્રયાગ નહોતો; માત્ર ખામ
સંભોગોમાં જ જાતિની પરવાનગીથી ગરતો નીકળી
સકતો. એટલે એમને પણ એકલવાયું રહેવાનું જ
સરજાયું હતું.

છેવટે થાકીને સાસરિયાંએ ન્યાનમાં વાત મૂકી.
અમારું કુટુંબ પણ વગદાર હતું. લક્ષ્મીને કુલિન-
તાની અથડામણ બીમી થઈ. જાતિના આગેવાનો
ફેંસેલો આપતાં ખમચાયા. આપુલ પ્રકરણ લવાદને
સોંપાયું. ન્યાત બિડી ગઈ. લગાદ પણ ફેંસેલો ન
આપી શક્યા. કોકકું ચુંચવાયું.

પૂર્વેના કાંઈ પ્રુપ્તથી મને એ ધન્ય થકી સાંપડી.
હું મારી ખીના મેવાસદનના સંચારકો આગળ મૂકી
શકી. મારા ભાઈ તો મારા વિચારના જ હતા. એ
સન્નજનોએ મારાં વડીલોને સમજાવ્યાં. સંઘ્યામાં
રહી. મારા વધુ અધ્યાસની ગોઠવણ થઈ. ધડીબર
લાગ્યું કે મારાં શમણાં સફલ થશે.

પણ પતિરાજને તો લગના દક્ક પૂરા કરવા
હતા. હું છૂટા ન કરું ત્યાંસુધી તેમને જાતિમાંથી
ખીજ મળી શકે તેમ નહોતું. પરન્યાતમાંથી એમને
કાંઈ પરણે તેમ નહોતું. તેમણે અદાવતનો આશરો

લીધો. હિંદુ કાયદાના અકુરરેહને ઉકેલવારી અદા-
લતો હિંદુ પત્નીને ચો વાલ આપી શકે? અન્યા-
યોની પરંપરા પોષવા જનાં એ અદાવતો પતિરાજને
પણ રી ગાઠત આપે? છેવટે તો હાથમાં કાગળિયું
જ રહેવાનું છે ?

મારી ઉદારતાએ ઘેરાતાં વાદળ વિખમયાં.
મારે મંસાર તો માંડવો જ નહોતો. પછી મારે
લીધે બીજાને શા માટે દુઃખી કરવા ? મેં એમને
ફરી પરણવા છૂટ આપી. એમના ઉપરથી લગન-
અધિએ મેને અર્પેલા તમામ દક્કો મેં ઉમળી
લીધો. વિદામ્યાસ માટે હું સ્વતંત્ર બની.

પણ મારું શું ? હિંદુ સમાજમાં મારું સ્વમાન
કેમ રહેવાનું ? વિદ્વાકસામાં પારંગત થવાની મને
તમન્ના છે ને હું ચર્ચિ, પણ ત્યાંસુધી શું ? હિંદુ
સમાજ મારો અહિક્ષાર પોકારે છે. કુટુંબીઓ મને
જરૂરી પાપ લેખે છે. સદાધ્યાયિનીઓ મને હમે
છે. મારું સ્થાન કયાં ? મારું પૂર્વજીવન શૂંસી
નાંખવા હું પળેપળ મથી રહી છું. પ્રતિજ્ઞાના
પાપે વણસતું મારું જીવન સરાણે ચઢાવવા હું
આકાશપાતાળ એક કરું છું. એવો પણ દિવસ
ઉગરો કે ન્યારે હું હારા કરી બેસીશ-એ અમર
આરાના આછેરા તાંતણે હું છડું છું.

જતાં હિંદુ સમાજને માની-મારા જેવી દિણા-
ચેલીઓની-શી પડી છે ? કાંઈના પાપે પીડાતીનો
ઉદાર કરવાની એ સમાજના કાયદામાં અવરજા
નથી. એ બંધનો કાંઈ તોડવા ચાહે તો સરકારી
કાયદો એની સ્વતંત્રતા હરી લેવા તૈયાર છે
એના સાથીને દાંડ દેવા મુખત્યાર છે.

આમ મારી જીવનનૈયા એલે ચૂકી છે. મારું મન
અસ્થિર બન્યું છે. હું મારો માર્ગ મોકળો કરવા
છત્તું છું; મારી સ્વતંત્રતાનું હીર સુસાઈ ન જાય
તે માટે પ્રાણ પામરું છું. હું ભરું છું...પણ
કે રહે ?

જીવનમાં વેગવિધારણાનું સ્થાન

[લેખક-શ્રી. બાપાસાસ ગ. વેદ]

ચુરકે (ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦ થી ૪૦૦) ચુરક-સંહિતામાં ‘ન વેગાન્ધારણીયમ્ અપ્યાયમ્’ નામનો આખો અધ્યાય લખ્યો છે. પ્રથમ તો એ નીચેના વેગોને ન રોકવા બોલ્યો એ બતાવે છે.—

ગ્રાહ અને પેસાળનો વેગ કદી ન અટકાવવો.

વીર્યનો વેગ કદી ન અટકાવવો.

અધોવાયુનો વેગ કદી ન અટકાવવો.

ઊંચાડી ચતી હોય તો તેને ન અટકાવવી.

એકાકારના વેગને ન અટકાવવો.

છીકના વેગને ન અટકાવવો.

બાસાના વેગને ન અટકાવવો.

ભૂખ અને તરસના વેગને ન અટકાવવો.

આંસુ આવતાં હોય તો તેને ખાળવાં નહિ

સખત ઊંધ આવતી હોય તેને રોકવી નહિ

શ્વાસ ભૂખ ચરચો હોય તો કદી ન રોકવો.

આ પછી કયા વેગોને મનુષ્યોએ રોકવા તે દર્શાવે છે—

અયોગ્ય આહસોના વેગને રોકવો.

મન, વાણી અને કર્મના વેગોને રોકવા

લોક, શોક, ભય, ક્રોધ અને માનના વેગને રોકવા

નિર્વજનતા, દુર્બળા, અનિગમ, અભિધ્યાય (પારકા ધનની ઇચ્છા) ના વેગોને રોકવા

અસત્ય બોલવાના, ચાડી ખાવાના, કડક વસ્ત્રો બોલવાના અને હવખતે બોલવાના વેગોને રોકવા

બીજાઓને જેથી પીડા થાય એવી પ્રવૃત્તિઓનો વેગ રોકવો.

પરસ્ત્રીભોગ, ચોરી, કિંસાનો વેગ, રોકવો.

આ આખોયે અધ્યાય મનન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ તે બધું શકિં ઉતારવાનો મારો હેતુ નથી. ઉપરુક્ત બધા વેગોને રોકવાથી શરીર અને મન ઉપર શી અસર થાય છે તે તો માનસ-વિશ્લેષણ-કારોનો નોખો વિષય બને છે, પરંતુ આપણે બધા આટલું જરૂર સમજી શકીએ તેમ છીએ કે જે રોકવા યોગ્ય વેગો છે તેને ન રોકવાથી શરીર અને મન બન્ને રોગગ્રસ્ત બને છે.

મન, વાણી અને કર્મના પ્રત્યેક વેગોની અસર સારી યા નરસી મન પર પડતીજ જાય છે, એ વાત માનવામાં બધા જ એકમત છે.

પરંતુ આ લેખ લખવાનો હેતુ પરસ્ત્રીભોગના વેગ વિશે લખવાનો છે. હમણાં એક નવયુવાને મને પૂછ્યું હતું—“તમે આયુર્વેદના ઉપાસકો તો વીર્યને મનજ ગણો છો. આ મન જ છે અને મન માટે આપણે ગમે તેના જાજરમાં જઈ શકીએ છીએ ને? પરંતુ જોગ ઉપર માનસ-શાસ્ત્ર-દૃષ્ટિથી આપણે વિચાર જ નથી કર્યો. આપણો પૂર્વગ્રહ જ આ વિષયને પાપળી રહ્યો છે. બાકી મને તો એમ લાગે છે કે એમાં કશુંજ અલગતું નથી,” છતાંદિ.

યુવાનોની અરરપરસની વાતચીતમાં, મનકર્મમાં આપણે રોજિજ મને વૃત્તિ નિહાળના નથી શું? આ માનસશાસ્ત્રે તો ગંજ કરવા માંડ્યો છે. અધિકારી કે અનધિકારી માનસશાસ્ત્રની સહાય લઈ

જાનીય પ્રતી ચર્ચા રહ્યો છે ખાં એવું બધું બાજ્યે જ ગૂંચળાનમા હશે જેમા જાનીય પ્રતો ઓછાવતા પ્રમાણમા હવાના નહિ હોય પાંિ મુમ એ આનુ છે કે આ મનને નાનગનિયા કરે એના ખીબસ લેખો ખૂબજ સ્વસ્થી વચાપ કે અને પછી પોનાતી તકેશમિતો ઉપયોગ કરી એવું સમર્થન પણ કરવામા આવે છે કુદરત, આકાશ, જમ, મન-કુચન-આવા મણુચાગ નામો તો દરેક સુવાનને મોહોડેજ ચઢી ગયા છે અને વાસનાને પોના સ્વમય (outlet) મળેજો જ નેહએ નહિ તો તે રિદ્ધત બને છે, હયાદિ પૃથગ્જનો પણ માનતા યદ્ધ ગયા જ અલ્પચર્ચ અશાલીન છે, સયમ અચક્ર છે, જેની સયમ-ધર્મની ઠેકડીઓ પણ ચર્ચ રહી છે

૧૯૩૫ ઑગસ્ટના 'મોઝર્ન િયુ' મા શ્રી ગગાપ્રસાદ શર્માનો 'Indian Solution of the Present-day Life-problems' નામનો અતિ મતનીય, મોધક લેખ વાચવા યોગ્ય છે નીચેના પ્રેરક વાક્યો જુઓ -

"Present-day civilization does not want character but efficiency. A great western thinker has said in sorrow of this negative efficiency and greed, 'For efficiency we have neglected character, for the almighty dollar we are destroying men. All the higher things by accepting which human civilization has progressed from its very dawn, are to-day slighted and rejected by the haughty insolence of this evil efficiency. All the principles which had been discovered by careful analysis of the Philosophy of life are rejected in the name of progress as unworthy superstitions. દેશમાં જે તો મોહમતિ પીને આધુનિક સુવાન-ગગા

ઉન્નત બન્યું જણાય છે-ખનતુ ના છે હવનનો ઉન્નાસ વિનથી બન્યો કે રમનની સત્યા કૃતિમ છે, એ સ્વેષ મનનો કગા છે, જ્યાનુધી ફાનુ ત્યાનુધી તે કગા, નહિ તો પછી તે ગદ્ય રહે છે-આ અને આધુ બીનુ વધુપ ચર્ચા સાગ્ય છે પહેલાં વિદ્વાનુ પ્રયોગન 'ઉપશમતા યજ્ઞહતવ' શાનિ મોક્ષનાગઓના કરોગોના નામ માટે હતુ તે આજ 'વિપવતુરુદ્ધૈ વિવિધામ્' વિધા મનુષ્યોની વિરામુખગદ્દિને પોપવા માટે વપરાવા નાગ્ય છે અને આ બધા નગનામા મીનેમાએ ઘીની કીક ગગજ સાગી કે સુરાનો નિન્તેજ, નમાના જનતા જન છે નાચાગતા વધતી જાય છે ગપામા સીનેમા સ'નીમટો અનિવાર્ય મનાવા નાગા છે 'કગા' રાન્દનો દુરુપયોગ થક રહ્યો છે જાનીય સાહિત્યના દગના આગમોટમા અહિ આવતા થયા છે માનસ પાત્રની મદદથી આ બધુ યોગ્ય છે એમ મનાના સાગ્ય છે

હુઈના માનસ રિ' નાપુવાન સુવાનોના મનજો-મોહીક કીક કમ તે મ્યો છે. આધુનિક માનમશાસ્ત્ર દદ્ધ ધોડિશમા એ છે, તે મનની નિકૃષ્ટ નુમિકા પર દગ લમે છે શ્રી અગ્નિ-જેવા પરમથેશ્વરી આ નદના માનસ-શાસ્ત્ર રિધે નીચે પ્રમાણે લખે છે -

વર્નાઓ છે. તદુપરાંત કુષ્ઠના પોતાના કહેવોના સાત્તમાં નિગ્રહણમાં રહેલી કે રાખેલી કામવાસનાની અધિની અગત્યને જે સાતમે આસમાને અગવવામાં આવે છે તે એક ભયંકર લુહાણું છે; એમાં અસહ્યતા છે નથા મન અને પ્રાણને પહેલાં કરતાં એમાં નહિ પણ વધારે અપવિત્ર બનાવવાનું વચણ છે.”

આજ કુષ્ઠનું લુહાણું એક પરમ સત્ય નરકિ અર્ધરૂઢી માનીને મથકાય છે. કુષ્ઠના પોતાના જ શિષ્ય અંકુરે એની સામે હીક બળવો કર્યો છે; પરંતુ અંકુરની વિચારસરણી પણ એકપક્ષીય લાગે છે. કુષ્ઠે જેને જાનિની નિષિદ્ધ ઇચ્છા (Incest sexual instinct) કહે છે તેને અંકુરે ‘સત્તા મટિની ઇચ્છા’ જી સમગ્રવચા મથે છે; જ્યારે જંગ કંઈક વિશેષ પ્રકાર આ વિષય પર પાડે છે. પરંતુ આ વિદ્વાનોએ હજી મનના નિષ્કૃષ્ટ સ્તરોની ઉપરના સ્તરો જોવા લાગતા નથી. તદ્વન ઉપરજલી ભૂમિકામાં આ બધા રમે છે અને તે સ્થૂલ દષ્ટિએ વિચારાર્થ છે, પરંતુ આમૂલામ સ્ત્રીધાત્રી નીપજતા નિર્બુજો, જે ગોત્રગણ સિવાય રાકય નથી, તેની આગળ આ નિર્બુજો તદ્વન ગૌણ લાગે છે અને શ્રી. અરવિંદના કહેવા મુજબ ‘એક ભયંકર લુહાણું’ અને ‘અસહ્યતા’થી તે વિશેષ ત્યાગ્ય બને છે.

એડિનબરોની ડાયલ કોલેજ ઓફ મેડિસિનના વ્યાખ્યાનકાતા અને હાલ ઓસ્ટ્રેલિયાની ગ્રેડ્યોર્ન કનિવર્સિટીમાં અનિદાગીતા ગ્રેડિસર અને ડીન ઓફ થી ફેકલ્ટી ઓફ મેડિસિન—ગ્રેડિસર યેરી (વેઇન એન્ડ માર્કિન્ડ ઓર ધ નર્વઝ સિસ્ટમ ઓફ મેન’ આ પુસ્તકના લેખક) કુષ્ઠ માટે સં લખે છે તે આખું દેશમાં આ વિદ્વાન કહે છે કે—

“અર્ધસત્યના કમગમના પાયા ઉપર કુષ્ઠે અમલનો વુવવર્થ ટાપર જાંખો છે. પરંતુ સદ્-ભાવે કુષ્ઠને આ મનુષ્ય-વાચનાઓમાંની સૌથી પ્રજા વાચના—કામવાસના, જેના નામ માનથી મોહા-વિટ મનુષ્ય જાનિના મોરા ભાગને અભાવિયાં થાય

છે, તેને પ્રસિદ્ધ કરવામાં હીક યશ મળી ગયો છે. નિગ્રહીત કામવાસના અનેક માનસિક અને શારી-રિક રોગોને જન્મ આપે છે, એ વાતના ઉપદેશથી કુષ્ઠે ચોતરફ જે કામાગ્નિ પ્રવલિત થઈ રહ્યો છે તેને વધુ ઉત્તેજિત કરવામાં હીક ફાળો આપ્યો છે અને એ કુષ્ઠના જાતીયવાદે (Freudianism) અગ્નિને ઓરજ સતેજ બનાવ્યો છે; પરંતુ જગતનું તેથી એણે અશુભ કયું છે. કુષ્ઠના આ વાદથી આપણે મગજના બધારણનો, મગજનાં કાર્યોના અને મગજના રોગોનો અભ્યાસ કરવા જરા પણ વધુ સક્તિમાન થયા છીએ શું? આ વાદે જીવનમાંથી ઉન્માદમસ્તોની સંખ્યામાં જરા પણ ઘટાડો કર્યો છે શું? જીવાન પ્રજાને કુષ્ઠના આ વાદે જરા પણ ફાયદો કર્યો છે? અથવા તેમની અધમ વૃત્તિઓને છતવામાં જરા સરખો પણ ફાળો આપ્યો છે ખરો? ઉદ્વિગોના સ્વાદને ઉત્તેજના ઉપરાંત કુષ્ઠે કયું પણ વિશેષ સાધ્યું છે ખરું? જાતીય પરિગળ (Sex instinct)જ શું હવનમાં એક અતિ પ્રયત્ન બળ છે શું? ના જરૂર નહિ. કુષ્ઠનું પરિગળ જાતીય પરિગળ કરતાં વિશેષ બલવત્તર છે, કારણ કે અન્ન જ પ્રાણીમાત્રના પ્રાણને પોષનાર છે; પરંતુ જાતીય પરિગળ પ્રાણને ટકાવનાર નથી. નિગ્રહીત કરેલી કામવાસનાથી કોઈને કર્શન તુકશાન થતું નથી અને આખી સૃષ્ટિમાં ફક્ત મનુષ્ય એક એવું પ્રાણી છે કે જ્યારે તેનું મગજ પૂર્ણ વિકસિત થયેલું છે ત્યારે કામવાસનાને નિગ્રહિત કરવા માટે યોગ્ય સક્તિમાન છે.”

કામવાસનાને રાકવાથી, દગાવવાથી અનેક દાષણ રોગો થાય છે એ લુહાણુંએ મનુષ્યની તામ-સિક જનિઓને હીક હીક ઉત્તેજ મૂકી છે. માનવ-હવનમાં, વૃત્તિઓના વેગના બદે નાચતું અને તે યાત્રી રાચતું એ સુદ્ધ આનંદની કોટિમાં આવે છે. અધમ વૃત્તિઓને પોષતી એ અધમ-હવન હવના-ગઓ માટે ખરું હશે; પરંતુ હવનની જેને હિમન છે તેઓ હવનની નિષ્કૃષ્ટ વાસનાઓને ધ્વજશાનિમુખી કે ઝર્ખ (Sublimation) બનાવવા પાછળ જ પોતાની સક્તિઓ ખર્ચે છે. સર્વમ જ સરકતું

સર્વો છે અને સંરક્ષે છે. જાતીય પાવિત્ર્ય ઉપર જ સંરક્ષિતિની શ્રેષ્ઠતા નિર્ભર છે. દરેક દેશની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં સંયમે ઠીક ઠીક લાગ લાગ્યો છે. જીવન શું ખાવાપીવા અને વિપયસ્થખની પરિસ્થાપ્તિમાં જ સમાઈ જાય છે? માનવજીવનમાં અભીપ્સા જેવી કોઈ ચીજ છે ખરી કે નહિ? મેંક કુગલ જેવો સ્પિટિશ, વિશ્વવિખ્યાત માનસશાસ્ત્ર-વેત્તા સંયમને જીવનનું પ્રેરક બળ માને છે. આ સમર્થ પંડિત કહે છે કે, "સંયમ અથવા વેગવિધારણ (Repression) એજ સંસ્કૃતિ છે. વેગવિધારણ-તેના સાચા અને વિસ્તૃત અર્થમાં- સિવાય, સંયમ (Restraint) સિવાય, દમ (Self-control) સિવાય, સદસાદ્રવ્યશુદ્ધિ સિવાય, જનસમાજનું હિતમાં (greater good) અને અહમ્યાણુ શામા છે તે સમજના સિવાય, નીતિ-નિયમે સિવાય, પોતાની સંસ્કૃતિને ધનનાગ દેવસાક વિધિનિયેષો સિવાય-અન્યવસ્થા અને અમર્થા-હત જંગલીપણુ સિવાય બીજું કંઈ પણ સારું સમાજમાં ટકી શકેજ નહિ. જીવનની ઉદાત્ત ભાવનાઓનું એથી તો દેવાણું જ નીકળશે." [ફિરકટર એન્ડ કોન્સક્રેટ ઓફ લાઇફ, વિલિયમ મેંકકુગલ]

આ વિશ્વવિખ્યાત માનસશાસ્ત્રીનાં વચનો આજના જમાનામાં વિશેષ ધ્યાનાર્હ છે. સંયમનું સ્થાન જીવનમાં અનેરૂ છે. લપેટતા, વિપયાભિ-મુખતા એ જીવનનું સર્વસ્વ નથીજ. જાતીય પરિ-બલોને હૃદયી જાદે સ્થાન આપવામાં પતનનો પૂર્ણ અવકાશ છે. એ પારબલને યોગ્ય સ્વરૂપમાં પિઠાનું-વામાં જરા પણ ખોટું નથી. સદસદ્વિવેકશુદ્ધિ સિવાય કામદાસજનું જ્ઞાન કે જાતીય પ્રશ્નોનો ઉકેલ બહારી કાઢતાં જાદે પેસાડશે. મૂજરાતના યુવાનો યાંત ચિત્તે માનસ-શાસ્ત્રનો પરિચય સાધે અને જીવનનાં અનેક પ્રેરક બલોનો સાથે સાથે વિચાર કરે તો ગેગપ્રસત મનો-વૃત્તિ યુવાનોમાં નજરેજ નહિ પડે.

પરસ્ત્રીભોગ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આમાં આવી જ જાય છે પરસ્ત્રીભોગ એ કેવળ વાસનાને યાંત કરવાની વાન નથી-વ્યક્તિ અને કુટુંબ તેજજ સમાજ સાથે સંકળાયેલી બીજાસતતા છે-કાર્થ પણ જાતિ, દેશ કે સંસ્કૃતિ પોતાની પ્રજાસિકાઓને બૂલી ચકતી

નથી. આ પ્રજાસિકાઓને વશવર્તી બનેલું આપણું સામાજિક જીવન ક્યાં બનેથી ધડાયેલું છે એનો વિચાર વિચારણુ યુવાનોએ કરવાનો છે. અનીન નમના એક સમર્થ વિદ્વાને 'Sexual regulations and Human Behavior' નામનું વિચારમાં ગરજાવ કરી નાખે એવું અદિતીય પુસ્તક લખ્યું છે. આ વિદ્વાન કહે છે કે કામવાસનાને નિયંત્રિત કર્યા વિના પ્રજા સ્વાધીનતા માટે કટિબદ્ધ થતી જ નથી. કામવાસનાને મહત્તર વાસનામાં પરિણવ કર્યા પછીજ કોઈ પણ પ્રજા પોતાની શક્તિઓનો પરચો બનાવીને મહાન યદ્ધ શકે છે. હિંદના આ સંક્રાન્તિકાલ સમયે યુવાનો જીવનના પરમધન-નુદ્ય-સંયમને ત્યજીને શુ પ્રાપ્ત કરશે?

આ વિપય હજી વિશેષ વક્તવ્ય માગે છે, પરંતુ આ ચંક એટલી જગો માટે યોગ્ય નથી. અતે સ્વ. રમણભાઈની નીચેની યાદગાર પંક્તિઓ ટાંકીને આ લેખ ખંધ કરીશું:--

નીતિઅવસ્થા કરી ઇશ્વરે જે,
છે માત્ર તેને અપુરૂષ વિશ્વ;
નરી અવસ્થા કરવાની શક્તિ
નથી મનુષ્યત્વ વિષે રહેલી.
(રાધનો પવંત)

૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

બાળકોના લોહીનું પૃથક્કરણ

બાળકના લોહીની પરીક્ષા ઉપરથી, કદાચ તે અમુક માણસનું જ સંતાન છે એમ પૂરવાર ન કરી શકાય તો પણ અમુક માણસ તેનો પિતા નથી એટલું તો પૂરવાર કરી શકાય છે. જો કે ડૉ. મી. એચ. મ્પીથ જણાવે છે કે બાળકના લોહીનો પ્રકાર તેના જન્મ પછીનાં પહેલાં એ અઢવાડીયામાં બદલાય છે કારણ કે માતાના લોહીમાંથી મળેલાં તરંગની અસર તે વખતે ઘટતી જાય છે. તેઓ એવો આગ્રહ કરે છે કે બાળકના જન્મને બે અઢિ વાડિયાં થાય નહીં ત્યાં સુધી તેના લોહીનું પૃથક્કરણ કરવું નહીં.

સ્ત્રી-કેળવણીનો પાશ્ચાત્ય આદર્શ ઇષ્ટ છે ?

[લેખક-શ્રી. નવલતરિકાલાલ ટીલાસ્તવ]

*

હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રી-કેળવણીની પ્રગતિ હવે

એવા નખામાં પ્રવેશી ચૂકી છે કે ત્યાં આભાસિક રીતે જ એવો પ્રશ્ન બેઠે છે કે આ કેળવણી કઈ પદ્ધતિએ અપાતી નોંધાશે ત્યાંસુધી જાનદાન કુટુંબોની મુદીબર મહિલાઓએ જ કેળવણી લેવા તરફ ધ્યાન આપ્યું હતું અને ત્યાંસુધી સ્ત્રી-કેળવણીનો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓ પોતાના ઝાગળ-પન વખી શકે તેમજ સમાયણુ ઇત્યાદિ ધાર્મિક ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન કરી શકે તે હોય ત્યાંસુધી આ વિષય ઉપર મધુ વિચાર કરવાની જરૂર ન હતી. ત્યાંસુધી તો અનેક શુદ્ધિગત અને સક્રિય વિચારોવાળી વ્યક્તિઓ પણ તે કેળવણીને પુષ્ટિ આપતી હતી, કોણેકે તેની કેળવણી ગૃહસ્થના ઘર માટે ઉપયોગી તથા સ્ત્રીઓને કંઈકે મુશ્કેલી અને ઉચ્ચ સરકારવાળી બતાવે છે એવી માન્યતા સેવવામાં આવતી. પરંતુ હવે આખી વસ્તુસ્થિતિ મર્વ પ્રકારે પલટાઈ ગઈ છે. અત્યારે સ્ત્રીઓ સારી કેળવણી પામેલા સુશિક્ષિત પુરૂષોને મળતી હવામાં હોય તો કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો આગળ ધરે છે એટલું જ નહિ-પણ તેનું શિક્ષણ મેળવ્યા બાદ પુરૂષોના સરખાં જ બધા પ્રકારનાં કાર્યો પણ કરવા ઇચ્છે છે, પછી તે કામ કલાઈનું હો, પોન્ટમેન્ટનું હો, મોટર ડ્રાઇવરનું હો, વક્રીલાનનું હો, વહિવટી અધિકારીનું હો, યા મેના-ધિપતિનું હો, રાજનૈતિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક બધા પ્રિયોમાં તેઓ પુરૂષોના સમાન હક માને છે. સ્ત્રીઓની આ માંગણીઓ અને મહેન્ટાઓએ પુરૂષ સમાજમાં એક પ્રકારનો ખજાણાટ મચાવી દીધો છે. અને પુરૂષો હવે એમ વિચારવા

લાગ્યા છે કે અત્યારસુધી અને સ્ત્રીઓને જે પ્રકારની કેળવણી આપી છે તે યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે. અને તે સમાજના હિતમાં છે કે અહિતમાં છે ? અને એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે જે પ્રકારની કેળવણીથી ઉપરુક્ત સ્થિતિ સાંપડી છે તે પદ્ધતિ સ્વદેશી નહિ-પરંતુ વિદેશી છે. સત્ય કહીએ તો હજીસુધી તેનો સારી રીતે પ્રચાર પણ આ દેશમાં થયો નથી. અત્યારનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સુશિક્ષિત બનેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા આખા દેશમાં ફેરલાક હજારથી વધુ નહિ હોય. એટલે જ હિંદના પુરૂષ સમાજની ચિંતાનું કાળું માથા ઉપર અંબુમતી આફત નહિ-પરંતુ તેની ભાવિ સંભાવના સમજવું નોંધાશે. આથી ઉલટું પશ્ચિમના દેશોની મહિલાઓમાં આ કેળવણી તેના સપૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રચાર પામી ચુકી છે. જે બીજોતોની આપણે અત્યારે કંઈપણ કરીએ છીએ તે ત્યાં પ્રત્યક્ષ કાર્યરૂપમાં બેવામાં આવે છે, વસ્તુતઃ ત્યાંનો સ્થિતિનું અવલોકન કરીને જ આપણાં સ્ત્રી-સમાજના સંબંધમાં ભગ લાગી રહ્યો છે. તેથી આપણા દેશ માટે ભવિષ્યમાં સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિ કેવી હોવી નોંધાશે તેનો નિર્ણય કરના પહેલાં પશ્ચિમના દેશોની સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિનો આદર્શ તથા તેના પરિણામો ઉપર સારી રીતે વિચારણા કરવાની જરૂર છે. તે કેળવણીના પરિણામે તે દેશોની ઉન્નતિ થઈ રહી છે કે અવનતિની ખીણ તરફ તેઓ ધસાઈ રહ્યા છે તે ચોક્કસ રીતે આપણે સમજી લેવું ઇચ્છે છે.

ઉદ્દેશ

પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રચલિત વર્તમાન સ્ત્રી-કેળ-

વણીની પદ્ધતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓને શ્વાસવંખી બનાવવાનો છે. એ બાબત સંભવિત છે કે ઉચ્ચ ખાનદાન કુટુંબોની થોડી ઘણી સ્ત્રીઓ ત્યાં કેવળ જ્ઞાનવૃદ્ધિની અભિલાષાથી કેળવણી લેતી હશે પરંતુ મધ્યમ અને સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓનો ઉદ્દેશ ખાસ કરીને આર્થિક જ હોય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં આજકાલ લગ્નજીવનની મુશ્કેલીઓ અત્યંત વધી ગઈ છે અને તે એટલું બધું ખર્ચાળ બની ગયું છે કે અનેક વ્યક્તિઓ તેમાંથી બચવાના પ્રયાસ કરે છે. તેથી મધ્યમ અને સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ પહેલેથી જ તેવાં લગ્નજીવનને યોગ્ય બનવા માટેના બધા યત્નો કરે છે, જેથી તેમનાં લગ્ન ના યાગ તોપણ તે પોતાના પગ પર જોલી રહી શકે. જગ્ન-જીવન સ્ત્રીકાર્ય પછી પણ અને મૃદસ્થાપ્રમમાં સારી રીતે ફસાઈ ગયા બાદ પણ તેની ઇચ્છા, કાંઈક ઉદ્યોગ કરીને થોડી ઘણી કમાણી કરવાની હોય છે જ, જેથી પોતાનું ઘર મૃદસ્થની રીતે વધુ સ્વચ્છંદનાપૂર્વક ચલાવી શકાય.

પશ્ચિમની સ્ત્રી-ચળવળની એ માંગણી છે કે આજકાલ જે ધંધાઓ-કાર્યો પુરૂં થઈ રહ્યા છે તે બધાં કરવાનો હક્ક તેમને મળવો જોઈએ, પછી તે ગમે તેટલા કઠીન અને કટુ-સાધ્ય ભડે હોય. આ સંબંધમાં ઓવાઈવ શ્રીનર નામની સ્ત્રી લેખિકાએ “ વિમેન એન્ડ લેબર ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે: “ ન્યાયાધીશના એલાઈથી માંડીને કારોબારી સભાના સભ્યની ખુરશી સુધી, રાજદારીના પદથી માંડીને વેપારીના કાર્યાલય સુધી, વેગ્માનિકની પ્રયોગ-શાળાથી માંડીને ન્યોતિયીની વેષદાળા સુધી કાંઈ પણ એવું કાર્ય કે એલાઈ ન હોવો જોઈએ કે જેને માટેની યોગ્યતા અને કેળવવા ના હિત્તો હોઈએ ”

જો સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઉપરનો ઉદ્દેશ ખરાબ નહિ જણાય. કારણકે આર્થિક પગાંધીનતાના કારણે આપણે દિંદમાં સ્ત્રીઓના જે હાથદવાય થતા નિહાળીએ છીએ તેથી કાંઈપણ માનુસ સહે-જમાં તે હેતુને અનુમોદન આપવા લાગી જાય.

પરંતુ વસ્તુતઃ તે પ્રશ્ન ઉપર દેખાય છે તેટલો મરળ નથી. તે એક અત્યંત ગંભીર કેપ્સો છે, જેના ઉપર આખા મમાગના દિન-અદિતનો ઘણો મોટો આધાર છે. ગમે તેવા કટ્ટર સમાજસુધારકને પણ એ બાબત સ્વીકારવી પડશે કે સંતાનની ઉત્પત્તિ અને તેના પાલનનો ભાર સ્ત્રીઓ ઉપર જ રહેશે. ભાવિ માનવસમાજની કદરના દરવા-વાળા અનેક લેખકોએ ત્યાંસુધી પણ કહી નાખ્યું છે કે ભવિષ્યમાં ઘર સંબંધી બધું કાર્ય વિજ્ઞાનીના યત્રો દ્વારા થઈ જશે અને તે સંબંધમાં સ્ત્રીઓને ક્યુંજ કરવું નહિ પડે. આ વિધાન સાચું માનીએ તોપણ સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે તો તેવી વ્યવસ્થા થઈ શકતી નથી. ત્યાંસુધી કુદરતનો નિયમ બીજકુપ ઉપરાંત નહિ લાંસુધી આ કાર્ય તો સ્ત્રીઓને માથે જ રહેશે. વળી તે કાર્ય પણ એટલું બધું મદરવનું છે કે સમાજની ચલતીપડતીને આખો મદાર એના ઉપર છે. તેથી જો સ્ત્રી-કેળવણીની કાંઈ વિશિષ્ટ પદ્ધતિના કારણે આ કાર્યમાં અંતરાય આવતો હોય તો તેની પદ્ધતિ પર અવશ્ય વિચાર ચલાવવો જોઈએ. આજ કારણથી ઘણા લાંબા સમયથી યુરોપ અને અમેરિકાના ધુરંધર વિદ્વાનો આ જટિલ પ્રશ્ન પર ધ્યાન યોચાણું છે અને ત્યાંની ભાષાઓમાં આ વિષય પર અસંખ્ય પુસ્તકો લખાયાં છે, તોપણ આ પ્રશ્નનો હજી સુધી ઉકેલ આવી શક્યો નથી અને તેના સંબંધમાં આમાન્ય રીતે વાદવિવાદ આવતો જ રહે છે

એક બીજા બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે. યુરોપના વિદ્વાનોએ આધુનિક સ્ત્રી-કેળવણીની વિરૂદ્ધમાં જે મતઝો પ્રગટ કર્યાં છે તે કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીને જ લાગુ પડે છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી માથે તેનો બહુ એકો મંબધ છે. તે સાથે સાથે તે વિદ્વાનોએ સ્ત્રીઓ માટે ઉચ્ચ શિક્ષણનાં હાટ બંધ કરવાની સમિતિ આપી નથી. તેઓ શિક્ષણપદ્ધતિને સ્ત્રીઓની ખાસ પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનાવવા પર ભાર મૂકે છે.

શારીરિક સ્વાસ્થ્ય

વર્તમાન સ્ત્રી કેળવણીના પ્રશ્નમાં સૌથી વધુ વિચારણીય બાબત શિક્ષણ લેતી સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તીની છે. આ સંબંધમાં મોટા મોટા દાક્તરો અને શરીરના નિષ્ણાતોએ લાંબી તપાસ અને હળદાર વિદ્યાર્થિનીઓના શારીરિક આરોગ્યની પરીક્ષા કરી એવો નિર્ણય કર્યો છે કે છોકરીઓને છોકરાઓના સમજુતું શિક્ષણ આપવું તે તુરંચાનકારક છે, ખાસ કરીને કોલેજનું ઉચ્ચ શિક્ષણ તો તેમની તંદુરસ્તીને અત્યંત હાનિકારક છે. આ અભિપ્રાયના સમર્થનમાં તેઓ એવું કારણ રજૂ કરે છે કે સ્ત્રીઓના શરીરની રચના પુરોના શરીરની રચનાથી ધણા પ્રકારે ભિન્ન છે અને કિશોર અવસ્થામાં વધુ માનસિક શ્રમ તેમને માટે હાનિકારક છે. સ્ત્રીઓ અને પુરૂષ વચ્ચે આ ભેદ ખાસ કરીને માસિક ધર્મના કારણથી જન્મે છે. શરીર સાબના વિશેષજ્ઞોનો મોટો ભાગ એ અભિપ્રાય છે કે માસિક ધર્મના ત્રણ દિવસોમાં સ્ત્રીઓની કાર્યશક્તિ અત્યંત હીલ્લ થઈ જાય છે અને તે પ્રસંગે કોઈ પ્રકારનો પરિશ્રમ કરવાથી તેના આરોગ્ય પર ઘણી ખરાબ અસર પડે છે. પરંતુ નિશાળો અને કોલેજોમાં ભણતી વિદ્યાર્થિનીઓ આ નિયમનું બહુ ઓછું પાલન કરી શકે છે. તેમને ખીન વિદ્યાર્થીઓની માફક જ દમેશાં પોતાનું નિયમિત કાર્ય પૂરું કરવું પડે છે અને સામાન્ય રીતે મોટી રાત સુધી જાગી અસ્વાસ્થ્ય કરશે પડે છે. આનું સંસ્કૃત શબ્દ આવે છે તે એક સુવિખ્યાત ચિકિત્સક ડૉ. જી. ટી. વિલ્મન નીચેની પંક્તિઓમાં જણાવે છે:—

“શાળાઓમાં ભણતી વિદ્યાર્થિનીઓ ૧૨૩મી માસિક ધર્મ મંજૂરી ને દુરિઆદ્ય આવે છે તે ખાતમમાં લેતાં અમારું એ કન્યા અને છે કે રજા દર્શનની પહેલાં છોકરીઓના શારીરિક વિકાસ પર વધુ પ્રમાણમાં ખ્યાન આપવું. મારે આશ્ચર્ય રાખે છે કે પડે છે કે અમેરિકાની સ્કૂલોમાં ભણતી વિદ્યાર્થિનીઓમાં કબજાવાન, માથાનું દર્દ, કિડાય, પ્રદર, શૂંઘ ન લાગવી, ઉંધ ન આવવી, અજીર્ણ, યાદી જવું, વગેરે ખરાબી બહુ મોટા પ્રમાણમાં

નજરે ચડે છે. આથી જે સમયે તે સંતાનની માતા ખનવી બોધે છે તે સમયે તેનામાં વધ્યત્વની અસર આવવા લાગે છે. તે માતૃત્વને અત્યંત લાપતી દૃષ્ટિએ જુએ છે; તેનો ભય કેટલોક અંશે સ્વભાવિક અને કેટલોક કૃત્રિમ હોય છે.”

આવી શોચનીય હાલતનું મૂળ કારણ ઉપર કહી ગયા તે નિયમનો ભંગ કરવો તે છે. આથીજે આગળ શરીરશાસ્ત્રના જાણકારોનો તો એવો મત છે કે રજાદર્શનની એક વર્ષ પહેલાં અને પછીના બે વર્ષમાં છોકરીઓના શરીરની રચનામાં મંદત્વપૂર્ણ પરિવર્તન થાય છે અને તે સમયે તે કોઈ પણ મુશ્કેલ અને નિયમિત કાર્ય કરવાને યોગ્ય હોતી નથી.

પરંતુ, આથી ઉપરું આ અવસ્થામાં છોકરીઓને શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં તથા પરીક્ષાઓ પસાર કરવામાં ભારે જહેમત બેઠાવવી પડે છે અને તેઓ આરોગ્યના નિયમોથી અત્યંત દોષાંના કારણે પોતે પોતાની મેજે જ પોતાના પગમાં ફુલાડો મારે છે. તેનાં મોખાપો પછી તેને ત્વરાથી પરીક્ષાઓ પસાર કરતી બોધને ધણી પ્રસન્ન થાય છે અને તેને, પોતાને માટે ભારે ગૌરવનો વિષય સમજે છે. પરંતુ તેઓ એ ખીન જાણતાં નથી કે એક તરફ, તેઓ પોતાની પુત્રીના માનસિક વિકાસમાં સહાયક બની રહ્યાં છે ત્યાંજે ખીજ બાજુથી તેના આરોગ્યને તેઓ એવું કારણ તુરંચાનક પહેાંચાડી રહ્યાં છે કે જેને સંપૂર્ણ રીતે સુધારી શકવાનું અસંભવિત છે.

આ કથનનો આશય એવો નથી કે છોકરીઓને ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રાખવી. આ સંબંધમાં, દાક્તરોનો અભિપ્રાય એવો છે કે ૧૬ વર્ષની વય પહેલાં છોકરીઓને જોડી કેળવણી ન અપાવી બોધે કે જેમાં તેમને છોકરાઓ સાથે દરિદ્રાપ્રમાં બિતરવા માટે કદ વેડાં પડે અને તે માટે પોતાના સ્વાભાવિક સામર્થ્યથી વધુ પરિશ્રમ ગણાવવો પડે. આ મંતવ્ય અનુસાર તે સમય સુધી છોકરીઓને સામાન્ય વાચન-લેખન, ઘર સંબંધી કામકાજ અને

આખઉછેર વગેરે આપતેલું શિક્ષણ અપાતું નોંધ્યે. આ ઉમર વડાવી ગયા પછી આવી વિદ્યાર્થીનીઓ ઉચ્ચ કેળવણી યા કલા સંબંધી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતી હોય અને શારીરિક તથા માનસિક શક્તિની દૃષ્ટિએ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય હોય તો તેઓ કોલેજનું શિક્ષણ લઈ શકે છે. ને આમ ન કરવામાં આવે અને જે શક્તિનો વિનિયોગ કુદન આંતરિક વિશિષ્ટ અવયવોની બેનનતિ તથા વિકાસ પાછળ કરવા માગે છે તેનો વ્યય કલાવિષયક શિક્ષણ અગર વિદ્યાભ્યાસમાં કરવામાં આવે તો તેનું પરિણામ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ કદી સારું આવી શકતું નથી.

હુલીબુલી શાળાઓમાં કરવામાં આવેલી નવાન દ્વારા એ આખત નિશ્ચિત યથ ગણ છે કે દાનગરો ગોપર્થક મત સાચો છે એક મુગમિદ્ ચિકિત્સિકાએ અમેરિકામાં જે હમર વિદ્યાર્થીનીઓને તપાસી હતી, જેના પરિણામ ગોપર્થી જણાવું હતું કે તેમાંથી દર સેંકડે ૭૫ ટકા માસિક ધર્મ સંબંધી ખરાબીથી પીડાતી હતી, બ્યારે સેંકડે ૯૦ ટકા પ્રદરના રાગવાળી હતી. એક બીજી ચિકિત્સિકા કે. મેરી રિટરે સને ૧૯૦૩ માં કાયબ્રીયા યુનિવર્સિટીની ૬૬૦ વિદ્યાર્થીનીઓને તપાસી હતી, જેમાંથી દર સેંકડે ૬૭ ટકા માસિકધર્મ સંબંધી ફરીપરોવાળી, ૨૭ ટકા માથાના દર્દવાળી, અને ૨૦ ટકા કમરના દર્દવાળી અને ૨૯ ટકા કળાણવાળા દર્દથી પીડાતી હતી. ફક્ત તેમાંની ૨૩ ટકા જન્મેન્દ્રિયની ખરાબી અગે બેતપન્ન થતાં દર્દથી મુક્ત હતી.

કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ અને લગ્ન

એક અમેરિકન લેખિકાના કથન અનુસાર ત્યાંની કોલેજમાં શિક્ષણ લેતી છોકરીઓમાંથી દર મેકડે ફક્ત ૨૨ ટકા લગ્ન કરે છે. તેમનું કોલેજનું શિક્ષણ ધણુખરું ૨૨ થી ૨૫ વર્ષની વયમાં સંપૂર્ણ થઈ જાય છે. જેમજેમ આ છોકરીઓની ઉમર વધતી જાય છે તેમ તેમ તેમની લગ્નની ઇચ્છા ધીમી પડતી જાય છે. તેમનામાંથી જે લગ્ન કરે છે તે

પણ ત્રીસ વર્ષની વય પહેલાં તેમ કરી શકતી નથી અને કોઈ કોઈ તો ૪૦ વર્ષની વયે લગ્ન કરે છે. કોલેજનું જનતા પરિણામે તેમને રોષ અને કાકમાકથી રહેવાની રેવ પડી જાય છે, તેમનું ખર્ચ ઘણું વધી જાય છે અને મૃહસંસારનું મદન તેમની દૃષ્ટિમાં કાંઈજ રહેતું નથી.

આવા પ્રકારની મનોદમ્ભ ધવાના કારણે તેઓ પોતાના પતિમાં સૌથી મોટામા મોટા ગુણ એ શોધે છે કે તેની આવક ઘણી મોટી હોય તો જોઈએ કે જેથી તેની બધી જરૂરીયાતો તે પૂરી પાડી શકે, આવા પતિઓ મોટી સંખ્યામાં મળી ગયા નથી અને તેથી અનેક કોલેજની વિદ્યાર્થીનીઓને લાચારીથી અવિવાહિત જીવન ગુમાવું પડે છે,

સંતાનોત્પત્તિ

પરંતુ આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલીની સૌથી વધુ ખરાબ અસર સંતાનોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં નોવામાં આવે છે. દરખાઈ રૂપેન્સર જેવા વિદ્વાનનો એવો અભિપ્રાય છે કે "સ્ત્રીઓ આખત માનસિક શ્રમ કરવાથી સંપૂર્ણ રીતે અથવા કુલેક અંગે વંચ્યા બની જાય છે." એક બીજા વિદ્વાન એવું મંતવ્ય ધરાવે છે કે "ઘણી મોટી વયે લગ્ન કરવાથી સ્ત્રીઓ વધ્યા બની જાય છે, કારણકે જન્મેન્દ્રિયો લાંબા સમય સુધી બેકાર રહેવાથી નકામી બની જાય છે."

આપણે ઉપર દર્શાવી ગયા છીએ કે લાણેલી સ્ત્રીઓમાં જન્મેન્દ્રિય સંબંધી ખરાબી અધિક પ્રમાણમાં નોવામાં આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે દિશરવવમાં તેમની શક્તિના ઉપયોગ જન્મેન્દ્રિયના વિકાસમાં થવાને બદલે તેમના માનસના વિકાસ પાછળ ચાલ છે. આ કાવતને નોંધને અનેક પ્રાથિમાત્મ શરીર-ચાલનો લારે બીતિઓ અકત કરી રહ્યા છે. તેમનું કથન એ છે કે સ્ત્રીઓ બહુ મોટા પ્રમાણમાં આધુનિક ઉચ્ચ કેળવણી લેતી બની જાય તો માનવજાતિ ભવિષ્યમાં ખતમ થઈ જશે.

જન્મ શિક્ષણની માતૃત્વ પર નુકશાનકારક અસર પહોંચવાનું એક ગીલ્યું પાણી કારણ છે. કારણતરી નામના વિદ્વાને ૭૧,૮૦૦ દંપતીઓની સંપૂર્ણ તપાસ બાદ એવો નિર્ણય આપ્યો છે કે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની વધુમાં વધુ શક્તિ સ્ત્રીઓમાં ૧૬ થી ૨૦ વર્ષની વય સુધીમાં અને પુરુષોમાં ૨૫ થી ૩૦ વર્ષની વય સુધીમાં રહે છે. ત્યાર-પછી વય વધવા સાથે તે શક્તિ ઓછી થતી જાય છે. પરંતુ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરનારી સ્ત્રીઓ ૨૫ વર્ષની વય પછી જ લગ્ન કરે છે અને તેમનો પતિ સામાન્ય રીતે ૪૦ વર્ષની ઉંમરનો હોય છે, કારણકે તેની સ્ત્રીઓ સારી આવકવાળા પતિઓને શોધે છે અને તેથી સારા દ્રવ્યોપાર્જન કરવા અગ્ર પતિઓને લાંબા સમય સુધી અવિવાહિન સ્થામાં રહેવું પડે છે. આના પરિણામે લગ્ન બાદ આવા દંપતીથી એક કે બે સંતાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને આજ ગિયનિ આજકાલ પશ્ચિમના દેશોમાં ઉચ્ચ કુટુંબોમાં દૈનિકગર થઈ રહી છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં કાલેન્જેની પરીક્ષાઓમાં જતીલું થએલી સ્ત્રીઓની તપાસ દ્વારા એમ માલુમ પડ્યું છે, કે અરેરાશ દરેક સ્ત્રી દીકરા સંતાનનું પ્રમાણ ૧.૫૬ છે જ્યારે મહારાષ્ટ્રી વિક્ટોરીયાના જમાનામાં તે ૪.૨ હતું. મી. હોલે નામના લેખકે લખ્યું છે કે “મે” અમેરિકાની ૭૦૫ ગ્રેન્ડુએટ મહિલાઓના સંબંધમાં તપાસ કરી. હતી અને તેમાંથી કદાચ ૧૬૬ પરિગૃહીત માલુમ પડી હતી અને તેમાં ૬૬ સ્ત્રીઓને એક પાણી સંતાન ન હતું. આફ્રીની ૧૩૦ સ્ત્રીઓનાં ૨૩૭ સંતાન જીવતાં હતાં અને ૩૧ મૃત્યુ પામ્યાં હતા.” આ નિધાનને પ્રુટિ આપતું એક બીજા લેખકનું પણ કથન છે કે “મારી તપાસમાં બે હજાર ગ્રેન્ડુએટ પન્ડેલી સ્ત્રીઓમાંથી દર એકે ૬૬ ને એક પાણી સંતાન થયું નહતું.”

સ્ત્રીઓમાંના બહુ મોટા ભાગ તો સંતાન ઉત્પન્ન કરવાના અને તેમનું પાલન-પોષણ કરવાના કાર્યને એક નકામી આદત માનવા લાગ્યો છે અને તેમાંથી બચવાના જ પ્રયાસો કરે છે. જે સ્ત્રીઓ, સમાજ-સેવા, દેશસેવા અગર બીજા કાંઈ ઉચ્ચ આદર્શથી પ્રેરાઈને આમ કરે છે તેમની વિરૂદ્ધ કાંઈને એક પાણી હરફે ઉચ્ચારવાનો હોય જ નહિ, કારણ કે તેઓ જે સમાજને ગેર પરતમાં ખોટ કરાવે છે તો કાંઈ બીજા પ્રકારે તેનાથી કેટલોય વધુ લાભ પાણી સમાજને અર્પે છે. પરંતુ આવી મહિલાઓની સંખ્યા પશ્ચિમના દેશોમાં પાણી આંગળીના વેટે ગણી શકાય તેટલી જ હોય છે. સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ તો પોતાની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને અપાધિત રાખવા માટે, કલસો અને સલાઓમાં જઈ આનંદ ઉઠાવવા માટે, પોતે તથા પોતાના પતિએ ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય પોતાના મોજશોખોમાં ખર્ચવા માટે જ વ્યામ કરે છે. આનું કૃષ્ટ પશ્ચિમના સમાજ માટે ધણું હાનિકારક આવ્યું છે અને તેથી અનેક વિચારવંત પુરુષો આ વસ્તુ-સ્થિતિની બારીકાઈથી સમીક્ષા કરી રહ્યા છે. તેમનું પાણી એજ કથન છે કે જે સ્ત્રીઓ સંતાન ઉત્પન્ન નથી કરતી, અથવા, એણે સંતાન ઉત્પન્ન થાય તે માટે ધણી મોટી વય સુધી લગ્ન નથી કરતી તેઓ સમાજને તેમજ પોતાના આરોગ્યને પણ અપરિમિત નુકશાન પહોંચાડે છે. આ સંબંધમાં પશ્ચિમના દેશોમાં દાંપત્ય-વિતાનના અગ્રગણ્ય ગ્રાંતા ગણાતા હેવલાક એલિસે પોતાના “મેક્સ સ્વદેશલોજ” નામના ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે:—“મેક્સ નામના વિદ્વાનના મત અનુસાર ૨૧ વર્ષ સુધીની વયની માતાઓનાં સંતાન આગિય તથા પ્રતિભાની દૃષ્ટિએ તેથી અધિક ઉમરની માતાઓનાં સંતાન કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ હોય છે. તેમાં એ વ્યાપ્ત ખાસ જરૂરની છે કે ને અતાનોના પિતા બહુ મોટી અગર તો ધણી નાની વયના ન-હોવા જોઈએ, આ સંબંધમાં એ બીજાને પણ એક પ્રમાણ તરીકે રજુ કરી શકાય કે ત્રીજા વર્ષથી વધુ ઉમરની સ્ત્રીઓમાં જેટલા

ગર્ભસ્થાવના બનાવો બને છે તેનાથી અડધા જ બનાવો ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની વયની માતા બનેલી સ્ત્રીઓમાં બને છે” મૈથુજ ડાંતનો પણ આવો જ મત છે કે “સ્ત્રીની ઉંમર નેટલી વધતી જાય છે તેટલી જ તેની વંધ્યા થવાની સંભાવના પણ વધતી જ રહે છે.”

કેટલાક લોકોના એવો પણ મત છે કે વધારે પડતો વ્યાયામ અને ક્રિકેટ-કુટબોલ વગેરેના જેવી અતિ જમ કરાવતી રમતો રમતી તે પણ સ્ત્રીઓના આરોગ્ય માટે અહિતકર છે. તેમના અભિપ્રાય અનુસાર જે સ્ત્રીઓની શાંતપેશીઓ વ્યાયામથી અત્યંત ક્રિયન બની જાય છે તેમને સંતાનોત્પત્તિ સમયે ઘણું કष्ट સહન કરવું પડે છે, અને તેમની હિસ્ટીરીયા વગેરેની ફરીવાર પણ વધુ રહ્યા કરે છે. જેવી રીતે કાલેજનું શિક્ષણ અને અધરી પરીક્ષાઓના કારણે સ્ત્રીઓનાં જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ખરાબ અસર પડે એ છે તેવી જ રીતે પુરોના સમાન કસરત કરી શરીરને કંથુ બનાવવાનું પરિણામ પણ નુકશાનકારક આવે છે. પશ્ચિમના દેશોમાં અત્યારના તબીબે સ્ત્રીઓ અને પુરોનાની રમતગમતો તથા કસરતોમાં ઘણું થોડું અંતર રહેલું છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ ક્રિકેટ, ગોલ્ફ, ટેનીસ, હોમી ઇત્યાદિ દરેક પ્રકારની રમતો રમે છે. આ વિષયના જ્ઞાતાઓ આ બધી રમતોને સ્ત્રીઓનાં પ્રજનનનાં અંગોની દૃષ્ટિએ હાનિકારક લેખે છે. આ હાલતનું નિરીક્ષણ કરી ડોક્ટર લાયનલ ટેલરે લખ્યું છે કે:-“સંસારના ઇતિહાસમાં કદાપિ એવો સમય આવ્યો ન હતો કે જ્યારે સંતાનોત્પત્તિની બાબત સ્ત્રીઓ માટે આટલી બધી મુશ્કેલીભરી બની હોય.”

હિંદમાં પણ જે થોડી ઘણી સ્ત્રીઓ પાશ્ચાત્ય દેશોના આદર્શને અનુસરી શિક્ષણ લઈ ગઈ છે તેમનું બારીક નિરીક્ષણ કરવાથી ઉપર્યુક્ટ અભિપ્રાયનું તથ્ય માલમ પડી આવે છે. આ સંબંધમાં મૈસુર યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર શ્રી. એ. આર. વાડિયાએ પોતાના “એથિક્સ ઓફ ઇમીનીટમ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે-“ભારતવર્ષમાં,

ખાસ કરીને મુબમ્બામાં ૨૫ વર્ષની વય સુધીની સ્ત્રીઓને પુરોનાની માફક કેળવણી આપવાના પરિણામે શાળાઓમાં ભણતી છોકરીઓના આરોગ્યની સંપૂર્ણ ખાનાખરાબી થઈ ગઈ છે. જે પાસ્ટી બાનુઓએ કાલેજની ઉચ્ચ પરીક્ષાઓ પસાર કરી છે તેમનો અધિકાંશ સંતાનોત્પત્તિના કષ્ટને સહન કરી શકતી નથી અને તે કારણે ઘણું કરીને તેનું મૃત્યુ પણ થવા પામે છે.”

સ્તન્યપાન

બાળકોને સ્તન્યપાન ન કરાવવું તે પણ પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓનું એક ખાસ લક્ષણ કહી શકાય. પ્રથમ તો આ સ્ત્રીઓ અસ્વાભાવિક કેળવણીની પદ્ધતિની વિનાશક અસરથી બચ્ચાને સ્તન્યપાન કરાવવા યોગ્ય રહેતી નથી અને ખીછ બાબત એ કે તેઓ આ કાર્ય પસંદ પણ કરતી નથી. આ સંબંધમાં ડૉ. નાથન એલન એમ. ડી. એ લખ્યું છે કે “અમેરિકાની કેવળ અડધી માતાઓ જ પોતાનાં બાળકોને સ્તન્યપાન કરાવી શકે છે. આ સંખ્યા પણ સતત ઘટતી જાય છે. જોકે આનું એક કારણ આ કાર્ય માટેની માતાઓની અનિચ્છા પણ છે, પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ કુધ ઉત્પન્ન કરવાવાળી શ્રમિઓનો યોગ્ય વિકાસ ન થવો, ખોરાક પાચન ન થવો, અને જ્ઞાનતંતુઓની કમજોરી એ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સંતાન પ્રત્યેના માતાનો રોહ પણ ઘટી જાય છે.”

આજકાલ, ઘણુંખરે બધા જ પશ્ચિમના દેશોમાં બચ્ચાઓને સ્તન્યપાન નહિ કરાવતાં કૃત્રિમ રીતે દૂધ પીવડાવવાની પ્રથા પ્રચાર પામી છે. ચિકિત્સકોના અભિપ્રાયે આ પદ્ધતિ, બાળક અને માતા બન્નેની દૃષ્ટિએ હાનિકારક છે. આ સંબંધમાં હૈવલાક એલિમે લખ્યું છે કે-“ક્રાંસના કેટલાક ભાગોમાં, ધાવની મારફત બાળકોને સ્તન્યપાન કરાવી ઉછેરવાની પ્રથા અત્યંત પ્રચલિત છે. આ પ્રદેશોમાં સૈનિકા બનવાને યોગ્ય સશક્ત માણસો, ક્રાંસના ખીચા ભાગો સાથેની સુરખામણીમાં ત્યાંથી રૂકત અડધી સંખ્યામાં જ મળે છે. જે બાળકોને કૃત્રિમ રીતે ઉછેરવામાં આવે

તેથી અનેક સ્ત્રીઓ અપરિણીત રહેવાનું સગવડભર્યું લેખે છે.

શ્રી. સ્ત્રી-સ્વતંત્રતા ટાંગેરે એક સ્થળે પશ્ચિમની અવિવાહિત સ્ત્રીઓના જીવનની નિરર્થકતાનું અત્યંત ભાવપૂર્ણ ચિત્ર આલેખ્યું છે. તેઓ જાણે છે કે “બાલ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પશુ મને એમ લાગે છે કે યુરોપીયન સભ્યતાની જેટલી વિશેષ પ્રગતિ થઈ છે તેટલા જ વિશેષ પ્રમાણમાં સ્ત્રીની સ્ત્રીઓનાં જીવન દુઃખી બની ગયાં છે. યુરોપનો પુરૂષ કુટુંબનો બોજ પહોં કરવાનું બીજાકુલ પસંદ કરતો નથી. ત્યાં ક્રંદ સુઝતીઓને પ્રતિ મેળવવામાં લાંબા સમય સુધી રાહ લેવી પડે છે અને પત્નીને પ્રેમની બામારીના કારણે દુઃખી રહેવું પડે છે. એક દિવસ ગૃહમાં સ્ત્રી બિન્નભિન્ન દૃષ્ટિએ જેટલી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેટલી યુરોપિયન ઘરમાં મળવી અસંભવિત છે. ઉદાહરણમાં અવિવાહિતા હોવા તે ભારે કમનસીબીનો વિષય છે. આવી સ્ત્રીઓનું હૃદય આનંદગ્રસ્ત બની જાય છે અને તેઓ કુટુંબનાં બંધનમાં પાળાને અથવા સમાજસેવાનાં કાર્યોમાં ઘાત આપી તેમજ સહાય આપીને પોતાનું દીવ બહેવાઈ છે. જેથી રીતે કાલ તાલ જન્મેલા બાળકની માતાના સ્વતંત્રતામાંથી કૃત્રિમ રીતે પંપ હાથ દૂધ કાઢવામાં આવે છે કે જેથી તેના આરોગ્યને નુકસાન ન પડે, તેથી જ રીતે યુરોપીયન અવિવાહિત સ્ત્રીઓના હૃદયમાંથી બનાવટી રીતે પંપ કરી કામગીરાના ભાવો પ્રસૂ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેથી તેના આત્માને વાસ્તવિક સતેષ મળી શકતો નથી. આ પ્રકારે યુરોપની સભ્યતા પરાય રીતે સામાજિક જીવનને શુષ્ક અને રમડીન બનાવી રહી છે. યુરોપમાં દિવસે દિવસે ધર્મની સંખ્યા કમી થતી જાય છે અને દૈવશક્તિની સંખ્યા વધતી જાય છે. પુરૂષ પોતાના કુટુંબ, ખંડુક, તમાકુ પીવાની પાષપ અને ભુગાર ખેડવાની કલ્પનાને પડીને મોજ કરે છે, ત્યારે સ્ત્રીઓનું જીવન ધીમે ધીમે વિનાશના પથે ધસી પડે છે.”

પરિણામ

આ પ્રકારે વર્તમાન સ્ત્રીજીવણી અને સ્ત્રી-અજ્ઞાને પશ્ચિમના જગતમાં એક વિચિત્ર પરિસ્થિતિ ઉભી કરી છે. તેના પરિણામે સ્ત્રીની જૂની સભ્યતા ઇન્નભિન્ન થઈ રહી છે અને એક નવી સભ્યતાનો ઉદય આરંભાઈ ચૂક્યો છે. ખાસ કરીને લગ્ન-પ્રથા તેમજ પરિણીત જીવનનું તો આખું સ્વરૂપ જ પલટાઈ ગયું છે. ને કે અત્યારે પશુ ત્યાં લગ્નો માટે લાગે દેવળમાં યાવ છે પરંતુ લગ્નની ધાર્મિકતા તો ક્યારનીય નહીં થઈ ચૂકી છે. તેથી એવા દાખલાઓ પણ મળી આવે છે કે જેમાં યુવક-યુવતીઓએ ટેલીફોન દ્વારા કે વિમાનમાં બેસીને લગ્ન કરેલાં હોય છે. હવે લગ્ન સામાજિક મહત્વ પણ નહીં પામતું બન્યું છે અને તે દેવળ એક વ્યક્તિગત વિષય બનતો જાય છે. અમેરીકામાં આજકાલ “કોન્સેન્ટ્રેટેડ મેરેજ” ની પ્રથા જોરશોરથી અમલમાં આવી છે, જે અનુસાર પતિ અને પત્નીની વચ્ચે એવા પ્રકારની સમજૂતી થાય છે કે જ્યાંસુધી તેમને કાંઈ ફરજ ન થાય ત્યાંસુધી એમાંથી કોઈ પણ વ્યક્તિની ઈચ્છા ચતાં તે કાયદોના આશ્રય લીધા વિના બીજાથી સંબંધ તોડી છૂટી થઈ શકે. એક લેખકે સાચું જ કહ્યું છે કે “પશ્ચિમમાં અત્યારે લગ્ન સંબંધી એક મહાન કસોટી થઈ રહી છે જેની સફળતા યા નિષ્ફળતાને નેહને અન્ય પ્રજ્ઞાઓ પણ પોતાના પ્રભોનો ઉકેલ લાવવા તત્પર બનશે.”

અત્યારસુધી તો આ કસોટીનું જે પરિણામ લેવામાં આવ્યું છે તે આશાજનક કહી શકાય નહિ. લગ્ન સંબંધી બાજતોમાં સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અપાવી જોઈએ તે યથાર્થ છે, પરંતુ તેના અર્થ એવો નથી કે લગ્નને એક ખેડવાની વસ્તુ માફક બનાવી દેવાય અથવા તો એવું આચરણ કરવું કે જેથી તેને ગ્રામ રાખવાની જરૂર પડે. પરંતુ યુરોપ તથા અમેરિકામાં આજકાલ આવું જ નહીં પડી રહ્યું છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં “શીક્ષક ક્લબ” નામના વિખ્યાત અમેરિકન ધર્મમાં એક લેખકે

લખ્યું હતું કે: “દેશભરમાં ગુપ્ત રીતે બહુલમ્ (એક પુરૂષ સાથે અનેક સ્ત્રીઓનો સંબંધ હોયો તે) ની પ્રથા અમલમાં આવી રહી છે.” પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ વારંવાર લગ્ન કરે છે અને છુટાછેડા લે છે. છુટાછેડાની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. જે સ્ટેટમાં છુટાછેડા સંબંધીનો કાનૂન વધારે કડક છે તેમાં પતિ અને પત્ની ખાનગી રીતે આપસઆપસમાં સમજાવતી કરી લે છે અને જૂઠી સાક્ષીઓ રજુ કરી કોર્ટમાંથી છુટાછેડાની મજૂરી મેળવે છે અથવા તો તેને માટે કોર્ટ જીતીને સ્ટેટમાં અગર ખીજા દેશમાં ચાલ્યાં જાય છે. પરંતુ સૌથી વધુ સંખ્યા તો એવા લોકોની છે જે લગ્નનાં બંધનો અને તેનું નિયમન કરવાવાળા કાયદા તરફ જરાપણ ધ્યાન આપનાં નથી. તેઓ પોતાની ધુમ્પાતુસાર પોતે અદલત કરેલા માર્ગે ચાલ્યાં જાય છે, અને મનસ્વીપણે પોતાને કાવતું કરતાં રહે છે. તેમના મનમાં હમેશાં એજ શાવના રહે છે કે જ્યાંસુધી અમારાં કાર્યો ખીજાની જાણમાં ન આવે ત્યાંસુધી અમે જે કંઈ કરીએ છીએ તે તદ્દન યોગ્ય જ છે.”

આ લેખમાં જેટલા અભિપ્રાયો રજુ કરવામાં આવ્યા છે તે બધા પ્રસિદ્ધ યુરોપીયન વિદ્વાનોના છે. તેમાં પાશ્ચાત્ય સ્ત્રી-કેળવણીની વિરૂદ્ધમાં જેટલી સમીક્ષા કરવામાં આવી છે તે બધી પણ તેમના જ તરફથી થયેલી છે. તેમાંથી આપણે ઘણાં બોધપાઠ લઈ શકીએ છીએ અને તે અમલમાં મૂકી ભારી આદર્શોમાંથી આપણું રક્ષણ કરી શકીએ છીએ. આ જમાનામાં કોઈ પણ ન્યાયી અને સુધારાઓ વાંછતી વ્યક્તિ એમ તો કદાપિ નહિ કહી શકે કે સ્ત્રીઓને ઉત્તમમાં ઉત્તમ શિક્ષણ ન આપવું અગર તો તેમને તેમના વાજબી હક્કોથી વંચિત રાખવી. ઉપરુક્ત યુરોપીયન વિદ્વાનોના પણ એવો આશય કદાપિ છે જ નહિ, તેમણે જે કોઈ લખ્યું છે તેની પાછળ સમાજનું હિત સાધવાની ભાવનાજ કારણજાત છે. સ્ત્રીઓ પણ સમાજનું અડધું અંગ છે અને તેમના હક્કો તેમને નહિ આપવાની કે તેમની પ્રગતિમાં અંતરાયો

નાંખવાની વાત કોઈ પણ સમાજદિનંદી કદાપિ વિચારી શકે જ નહિ. તો પછી ઉપર જણાવેલા વિદ્વાનોનો તેમના ક્યનો પાછળનો ખરો ઉદ્દેશ શું છે? તેમનો અને અમારો પણ ફક્ત એટલોજ આશય છે કે વર્તમાન સ્ત્રી-કેળવણીની પદ્ધતિની ખામીઓ દર્શાવવી અને તેના પરિણામે સ્ત્રીઓને જે શારીરિક તથા માનસિક હાનિ વેઠી પડે છે તેનું વિવેચન કરીને સ્પષ્ટતાપૂર્વક જનતા સમક્ષ તે રજુ કરવી. એકરીતે તો આધુનિક કેળવણીની પદ્ધતિ છાંદસો મારે પણ નુકસાનકારક છે અને તેની ઉલ્લેખો સંબંધે ધણું લખાઈ ચૂક્યું છે; પરંતુ છાંદસીઓ મારે તો તે પદ્ધતિ તદ્દન જ ખીનઉપયોગી છે.

આ વિદ્વાનોએ હાલની કેળવણી અંગે સ્ત્રીઓના આરોગ્યને થતી હાનિ સંબંધે જે વિધાનો કર્યા છે તે ખાતર ધ્યાન માંગી લે છે. તેના આધારપણામાં આપણે કોઈ પ્રકારનો અવિશ્વાસ લાવી શકતા નથી. કોઈ પણ કોલેજની વિદ્યાર્થિનીઓના એકત્રિત થયેલા મંગળ તરફ દૃષ્ટિ ફાડવો અને ઉપરનાં ક્યનોની સત્યતાની પ્રતીતિ એક ક્ષણમાં તમને ચર્મ જશે. ફ્રાન્સનો કકારો અને બહારની ટાપડીપ સિવાય મુદર આરોગ્યનાં લક્ષણો-બળવાન દેહપટ્ટિ કે ગુલાબી મુરખીવાળું મુખ-સોમાંથી પાંચમાં પણ નહિ જણાય. વળી આ વિદ્યાર્થિનીઓ પણ કોઈ નિર્ધન માત્રાપોની પુત્રીઓ નથી હોતી, સારાં દ્રવ્યપાત્ર અને ખાનદાન કુટુંબોની હોલ છે અને તેમનાં ઘરોમાં ખાવા-પીવાની કે પ્રવેરવા એટલાની કંઈ કમીના હોતી નથી. તેઓ ધણું કરીને મોટરો કે યોગાગરીઓમાં ફરનારી હોય છે. તોપણ તેમના શરીરમાં તેનું કુદરતી સૌદર્ય અને અંગવિકાસ નથી જણાતાં, જેવાં સાધારણ સ્થિતિની અનેક ગ્રામ્ય યુવતીઓમાં જોવા મળે છે.

આવી સ્થિતિમાં મારે આનાકાની સાથે ઉપરુક્ત વિદ્વાનોનો એ નિર્બુધ સ્વીકારવો જ પડે છે કે કેળવણીની વર્તમાન પદ્ધતિ સ્ત્રીઓના આરોગ્યને

માટે ખાસ કરીને વધુ જ્ઞાનકારક છે. જો આપણે સ્ત્રીઓનું અને તેમની સાથે સમસ્ત સમાજનું શ્રેય ધન્યતા હોય એ તો આપણે આ શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરવું જ પડશે. એ સંભવિત છે કે તેના પરિણામે સ્ત્રીઓને પુસ્તકોનું શિક્ષણ કાંઈક એટલું મળી શકશે, પરંતુ આપણે એ ખાતર ધરાવેલા સમગ્ર દેશી જોઈએ કે પુસ્તકોના કેળવણીની એટલી જાણી જામી નથી. કાર્ય સાધક કેળવણીનો આધાર ખાસ કરીને અનુભવ તથા વ્યવહારિક શિક્ષણ પર જ છે. આવી કેળવણી સ્ત્રીઓ કાલેજામાં ન જવા છતાં પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૨ ૧૩ ૧૪

દાંતનું રક્ષણ

એક પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર કહે છે કે ‘ધણા ખરા લાખડાઓમાં માણસ પોતાના દાંતોએ કરીને જ પોતાની ઘોર ખોદી રહ્યો હોય છે.’

જો તમે કાંઈ પણ મિત્ર, એળખાતા કે સમજાતા મોં ખોલાવી એના દાંતોને પ્લાનથી તપાસો તો તમને સ્પષ્ટ રીતે માલુમ પડશે કે તે નથી હોતા દાંતની કળી જેવા સાફ કે નથી હોતા મોટીના લાજી જેવા પાણીદાર; એ દાંતોમાં મહિનાઓ અને વરસોના મેલની જમાવટ થયે સડો પેદા થઈ ચૂક્યો હોય છે. એનું જે પેદા સુધી ફેલાય ચૂક્યું હોય છે અને તેથી કરી પેદાં લાજી તેમજ સૂંઝેલાં દેખાય છે; ડોક્ટર ચીજ ખાતાં અથવા દાંતનું કે બગ કરતાં જ તેમાંથી લોહી અને રસી નીકળવા લાગે છે. આ લોહી અથવા તો રસીમાં એક પ્રકારનું સેર રહેલું હોય છે આ સેર પેટમાં જતાં હોજરીને ખરાબ કરે છે અને ઉપર જતાં સળેપમ, આંખોની બિમારી અને માથાનાં દર્દોના કારણરૂપ બને છે. આ જ સેર શરીરમાં વધુ પ્રમાણમાં એકઠું થવાથી આખાએ શરીરના લોહીના પ્રવાહને દબાવે કરે છે અને અદાળ મૃત્યુના કારણરૂપે થાય છે.

દાંતનું રક્ષણ કરવાને માટે નીચે લખ્યા નિયમો પ્લાનમાં રાખવા લાયક છે:—

૧. દરરોજ સવારે અને સાંજે દાંતનું અને બરાબી દાંતોને સાફ કરવા જોઈએ; અને કાંઈ પણ ખાધા પછી ચોક્કસ પાણીથી સારી રીતે કાળજી કરવા જોઈએ.

૨. દરરોજ બન્ને વખતે પેદાંઓ ઉપર, નીચે, અંદર અને બહાર એક કોમળ લગડાથી લૂછવાં જોઈએ; ખોરાકનો અંશ એમાં રહી જવાને લીધે બદમો આવવાનો ભય રહે છે.

૩. દાંતોને થોડા સમય આપઝાની દૃષ્ટિએ ખોરાકમાં ડોકર પદાર્થો વાપરવાની જરૂર ખાસ છે. સારી રીતે ચાવવું જેમ દાંતોને લાલ કરનાર છે, તેથી રીતે હોજરીને માટે પણ ખૂબ ઉપયોગી છે.

૪. દાંતને સખ્ત લોખંડ વગેરેની દાંત-ખોતરણીથી ખોતરવા ન જોઈએ. આમ કરવાથી દાંતો અને પેદાંઓમાં જખમ થાય છે, અને એજ પાછળથી અસાધ્ય દાંતનાં રોગોનું કારણ બને છે, એજ રીતે સખ્ત ધરા અને જલદ પાઉર કરવાથીયે દાંતો ઉપરનો ચીકટ પદાર્થ હોસાઈ જાય છે અને તેમાં ખોરાકનો અંશ સરલતાથી ચોટી જાય છે.

૫. હોજરી અને મોનો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે; એકના બગડવાથી બીજું પણ ખરાબ થાય છે. એનું લેવામાં આવે છે કે જ્યારે પણ કબજિયાત અને અપચાની ફરિયાદને લીધે જીભ ઉપર છારી વળી ચક્ર હોય છે, ત્યારે તપાસ કરતાં દાંત અને પેદાંમાંથી પણ જાંત્રો આવતી માલુમ પડી હોય છે; આ માટે જ દાંતને પ્લાનર હોજરીને સાફ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

૬. રોગને રાત્રીની જેમ શરૂ થી જ કાંબી દેવો જોઈએ. દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળક સમયે સમયે દાંતના થોડા ડોક્ટરો પાસે જઈ દાંત-રોગોનો થોડા ઉપચાર કરાવવો જોઈએ. સંભવ છે કે આપણી જાન જીવનકારીથી રોગ અસાધ્ય થઈ જાય.

મટે ખાસ કરીને વધુ હાનિકારક છે. નો આપણે સ્વીએતું અને તેમની સાથે સમસ્ત સમાજનું શ્રેય હસ્તતા હોખએ તો આપણે આ શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરવું જ પડશે. એ સંભવિત છે કે તેના પરિણામે સ્વીએતે પુસ્તકોનું શિક્ષણ કોઈક એક મળી શકશે, પરંતુ આપણે એ બાબત બરાબર સમજી લેવી જોઈએ કે પુસ્તકોના કળવણીની એટલી બધી પ્રાપ્તિ નથી. કાર્ય સાધક કળવણીનો આધાર ખાસ કરીને અનુભવ તથા વ્યાવહારિક શિક્ષણ પર જ છે. આવી કળવણી સ્વીએ કાલેજોમાં ન જવા છતાં પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

દાંતનું રક્ષણ

એક પ્રસિદ્ધ ડોક્ટર કહે છે કે 'બહુ ખરા કાખલાઓમાં માણસ પોતાના દાંતોએ કરીને જ પોતાની ધાર ખોદી રહ્યો હોય છે.'

નોં તમે કોઈ પણ મિત્ર, એકબીબા કે સમજાઈતું મોં ખોલાવી એના દાંતોને ધ્યાનથી તપાસો તો તમને સ્પષ્ટ રીતે માલુમ પડશે કે તે નથી હોતા હાથમરી કળી જેવા સાફ કે નથી હોતા મોતીના દાણા જેવા પાણીદાર; એ દાંતોમાં મહિનાઓ અને વરસોના મેલની જમાવટ થયે સડો પેદા થઈ ચૂક્યો હોય છે. એવું એર પેદાં સુધી ફેલાઈ ચૂક્યું હોય છે અને તેથી ફરી પેદાં લાલ, તેમજ સૂએલાં દેખાતાં છે; કોઠાર સ્વીજ પાનાંજ અથવા દાંતણુ કે બ્રશ કરતાં જ તેમાંથી લોહી અને રસી નીકળવા લાગે છે. આ લોહી અથવા તો રસીમાં એક પ્રકારનું મેર રહેલું હોય છે આ એર પેટમાં જતાં હેઝરોને ખરાબ કરે છે અને ઉપર જતાં સળેખમે, આંખોની ગિમરી અને માથાનાં દર્દોના કારણરૂપ અને છે. આ જ એર શરીરમાં વધુ પ્રમાણમાં એકઠું થવાથી આખાએ શરીરના લોહીના પ્રવાહને દબાવે કરે છે અને અકાળ મૃત્યુના કારણરૂપે થાય છે.

દાંતનું રક્ષણ કરવાને માટે નીચે લખ્યા નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે:—

૧. દરરોજ સવારે અને સાંજે દાંતણુ અને બ્રશથી દાંતોને સાફ કરવા જોઈએ; અને કોઈ પણ ખાધા પછી ચોક્કસ પાણીથી સારી રીતે કામળા કરવા જોઈએ.

૨. દરરોજ અને વખતે પેદાંઓ ઉપર, નીચે, અંદર અને બહાર એક ક્રમજન લૂગડાથી લૂછવાં જોઈએ; ખોરાકનો અંશ એમાં રહી જવાને લીધે બધાં આંગળાનો ભય રહે છે.

૩. દાંતોને યોગ્ય કસરત આપવાની દરિએ ખોરાકમાં કોઠાર પદાર્થો વાપરવાની જરૂર ખાસ છે.

સારી રીતે ચાવવું જેમ દાંતોને લાભ કરનાર છે, તેથી રીતે હોજરીને માટે પણ ખૂબ ઉપયોગી છે.

૪. દાંતને સખત હોખડ વગેરેની દાંત-ખોતરણીથી ખોતરવા ન જોઈએ. આમ કરવાથી દાંતો અને પેદાંઓમાં જખમ થાય છે, અને એજ પાછળથી અસાધ્ય દાંતનાં રોગોનું કારણ બને છે. એજ રીતે સખત બ્રશ અને જલદ પાઉડર કરવાથી દાંતો ઉપરનો સ્પષ્ટ પદાર્થ ઊતારી નાખે છે અને તેમાં ખોરાકનો અંશ સરસતાથી ઘોડી નાખે છે.

૫. હોજરી અને મોનો પરસ્પર ગાઠ સંબંધ છે; એકના બગડવાથી બીજું પણ ખરાબ થાય છે. એવું નોવામાં આવે છે કે જ્યારે પણ કખનિપાત અને અપચાની ફરિયાદને લીધે છેલ્લે ઉપર છારી વળી મઠ હોય છે, ત્યારે તપાસ કરતાં દાંત અને પેદાંમાંથી પણ જાણે આવતી મલૂમ પડી હોય છે; આ માટે જ દાંતને ખાતર હોજરીને સાફ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

૬. રોગને શરૂની જેમ શરૂથી જ ડાંબી દેવો જોઈએ. દરેક ડોક્ટર, સ્ત્રી અને બાળક સમયે સમયે દાંતના યોગ્ય ડોક્ટર પાસે જઈ દાંત-રોગોનો યોગ્ય ઉપચાર કરાવવો જોઈએ. સંભવ છે કે આપણી જ એકદંતરીય રોગે અસાધ્ય થઈ નાખે.